Procesuiranje zločina seksualnog nasilja u nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)

Uredili Serge Brammertz
i Michelle Jarvis

PROCESUIRANJE ZLOČINA SEKSUALNOG NASILJA U NADLEŽNOSTI MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG SUDA ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU (MKSJ)

Procesuiranje zločina seksualnog nasilja u nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)

Uredili
SERGE BRAMMERTZ
i
MICHELLE JARVIS

Procesuiranje zločina seksualnog nasilja u nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)

Izdavač originala na engleskom jeziku je Oxford University Press (OUP), april 2016. godine
ISBN 978-0-19-876856-2 (tvrde korice)
978-0-19-876857-9 (meke korice)

Ovaj prijevod ne bi bio moguć bez financijske podrške Saveznog ministarstva vanjskih poslova Švajcarske (Federal Department of Foreign Affairs -FDFA). Stavovi i mišljenja izraženi u ovoj publikaciji su stavovi autora i nužno ne odražavaju službenu politiku ili stav Ministarstva vanjskih poslova Švajcarske.

Razvoj i štampanje ove publikacije pomogla je Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini. Svi stavovi, izjave ili mišljenja izneseni u ovoj publikaciji koji se konkretno ne pripisuju Misiji OSCE-a u Bosni i Hercegovini nužno ne odražavaju službenu politiku Misije OSCE-a u Bosni i Hercegovini.

Uredili:
Serge Brammertz i Michelle Jarvis

Prijevod priredila:
Lada Šoljan

Saradnici:
Lijljana Vodenski Piteša

Prijevod:
Nata Hajdu, Branka Ristić, Jasna Mati

Lektura i korektura:
Ferida Duraković

Grafička priprema:
Leslie Hondebrink-Hermer

Štampa:
CPU Printing company d.o.o. Sarajevo

Tiraž:
2.000

Godina izdanja:
2017.

Uz financijsku podršku Saveznog ministarstva vanjskih poslova Švajcarske (FDFA) i Misije OSCE-a u Bosni i Hercegovini, kao i potporu Međunarodne udruge tužilaca (IAP).

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Swiss Confederation

Organization for Security and Co-operation in Europe
Mission to Bosnia and Herzegovina

IAP
International Association of Prosecutors

Ova knjiga posvećena je hiljadama žrtava seksualnog nasilja počinjenog za vrijeme sukoba na prostoru bivše Jugoslavije. Bez njihove hrabrosti da istupe i progovore, izgledi za buduće unapređenje postupka utvrđivanja odgovornosti za zločine bili bi daleko manji.

Predgovor

Phumzile Mlambo-Ngcuka

Osnivanje Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) označilo je prekretnicu u historiji međunarodnog prava u odnosu na žene u sukobima. Statut MKSJ sadrži jednu od prvih konkretnih formulacija silovanja kao zločina protiv čovječnosti i odraz je nastojanja da se podigne svijest o jednoj od tema o kojoj se kroz historiju najviše šutjelo – o seksualnom nasilju u sukobima. Zajedno s Međunarodnim krivičnim sudom za Ruandu i Specijalnim sudom za Sijera Leone, MKSJ je od svog osnivanja preuzeo odgovornost za uspostavljanje jurisprudencije za seksualne i rodno motivirane zločine počinjene u sukobima, kao i za uvođenje bitnih promjena u pravila o postupanju prema žrtvama tih zločina. I sada, kada MKSJ predaje svoje pravne dokumente Međunarodnom rezidualnom mehanizmu za krivične tribunale, iznimno je važno da se iskustva stečena tokom proteklih desetljeća kao i historijski značaj tih dokumenata, zabilježe i pretoče u smjernice za buduće sudske postupke koji će osigurati pravdu i utvrđivati odgovornost za seksualno i rodno motivirane zločine, kako na međunarodnom, tako – što je najvažnije – i na državnim nivoima.

Podrška istragama i procesuiranju seksualnog i rodno motiviranog nasilja glavna je komponenta rada UN Woman − Agencije Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena, na većoj dostupnosti pravde za žene žrtve zločina u sukobima. Jedan od najproblematičnijih, ali ujedno i ključnih uslova za obnovu vladavine prava i za uspostavu trajnog mira nakon sukoba je da se prekine s nekažnjavanjem seksualnog i rodno motiviranog nasilja. Upravo iz tog razloga ponosni smo partneri u radu na baštini MKSJ, radu koji je kulminirao objavljivanjem ove važne publikacije. Iz istog razloga nastavljamo pružati podršku sličnim nastojanjima MKSR i Specijalnog suda za Sijera Leone. Čvrsto vjerujemo da će ovaj opsežni korpus stečenog znanja o počinjenim zlodjelima povesti i druge zajednice sa sličnom prošlošću prema pravdi i dugotrajnom miru. Plodovima svojih spoznaja Tribunal i cijela međunarodna zajednica daju svoj doprinos resursima i alatima potrebnim da se osigura odgovornost počinilaca i postigne pravda za preživjele žrtve seksualnog i rodno motiviranog nasilja, te ostvari mirnija budućnost za sve ljude svijeta.

Phumzile Mlambo-Ngcuka,
zamjenica generalnog sekretara UN-a i
izvršna direktorica agencije UN Women (Žene UN-a)

Predgovor

Zeid Ra'ad Al Hussein

MKSJ je krivičnim gonjenjem i donošenjem presuda značajno doprinio isticanju rasprostranjenosti i krajnjoj ozbiljnosti prirode seksualnog nasilja, kao i činjenici da se takvo nasilje može okvalificirati kao međunarodni zločin.

Radeći u mirovnim snagama UN-a u bivšoj Jugoslaviji tokom 1994. i 1995. godine, iz prve ruke sam svjedočio razornim posljedicama seksualnih zločina na preživjele, bilo da se radi o ženama, muškarcima, djevojčicama ili dječacima. Na mene je sve to ostavilo dubok dojam; bio sam, a i danas sam zgrožen činjenicom da je toliko takvih zločina počinjeno a krivci za te zločine tako rijetko budu pozvani na odgovornost.

Imam samo riječi hvale za Sergea Brammertza i Michelle Jarvis, koji su vrhunski obavili posao mukotrpnog prikupljanja i analiziranja iskustava stečenih u MKSJ. Nadam se da će ova publikacija podstaknuti daljnje napore na utvrđivanju odgovornosti za zločine, bez obzira na to jesu li zločini počinjeni tokom sukoba ili u mirnodopskim uslovima, a sve to kako bi se postigla pravda za brojne žrtve, ma gdje one bile.

Visoki komesar Zeid Ra'ad Al Hussein,
Ured Visokog komesarijata za ljudska prava Ujedinjenih nacija

Zahvale uz prevedeno izdanje

Kada smo prvi puta došli na ideju da sakupimo ostavštinu i iskustvo koje je Tužilaštvo steklo procesuiranjem zločina seksualnog nasilja na Međunarodnom sudu za bivšu Jugoslaviju, vodili smo se mišlju da bi informacije sažete u jednoj publikaciji u konačnici mogle praktično poslužiti svima koji se bave navedenom problematikom. Najviše smo se nadali da će lekcije koje smo mi naučili tokom protekle dvije decenije biti od koristi ljudima od struke, a naročito onima koji se na nacionalnom nivou bave međunarodnim krivičnim pravom i ljudskim pravima, kao što su tužioci, sudije, kreatori politika i javni službenici. S obzirom na izuzetno pozitivne povratne informacije koje smo dobili nakon izlaska knjige na engleskom jeziku u aprilu 2016., mislimo da je naša nada opravdana. Te su povratne informacije dovele do brojnih neprekidnih razgovora s akterima na nacionalnom i međunarodnom nivou, u vezi s praktičnim pitanjima koja se odnose na uspješno procesuiranje zločina seksualnog nasilja u sukobima.

Naše znanje o seksualnom nasilju u sukobima akumulirano je u kontekstu procesuiranja zločina koji su se dogodili na području bivše Jugoslavije tokom devedesetih godina prošlog vijeka. Kroz naš rad i trajne kontakte s regionom, postali smo svjesni raznih krivih predodžbi i predrasuda u vezi s konceptom rodne jednakosti koji u mnogim zajednicama utječu na procese i ishode vršenja pravde. Uzimajući u obzir da su suđenja za ratne zločine na nacionalnom nivou u toku, te da se u zemljama bivše Jugoslavije radi na izrazito pozitivnim reformama po pitanju rodnih jednakosti, naš primarni cilj je bio da se knjiga što prije prevede i da postane dostupna svim zainteresiranim osobama i institucijama u zemljama bivše Jugoslavije.

Taj cilj ne bi bio ostvaren bez svesrdnog pokroviteljstva Vlade Švajcarske i Misije OSCE-a u Bosni i Hercegovini, kao i potpore Međunarodne udruge tužilaca (IAP). Zahvalni smo prevodiocima na izrazito profesionalnom načinu na koji su se uhvatili u koštac s prijevodom ovako kompleksne tematike, te svim našim kolegama koji su se potrudili osigurati da ovaj prijevod bude od koristi svima koji rade na postizanju pravde za zločine seksualnog nasilja počinjene na području bivše Jugoslavije krajem prošlog vijeka.

Upravo žrtvama, tim ključnim pokretačima procesa pozivanja na odgovornost, dugujemo najveću zahvalnost. Kako se primiče kraj rada MKSJ-a, a ostvarivanje pravde za zločine u sukobima stalno napreduje u zemljama bivše Jugoslavije, ovaj prijevod ponovo posvećujemo žrtvama tih zločina. Nadamo se da u budućnosti neće biti zapreka daljnjem ostvarivanju značajnih rezultata, te da će ostvareni napredak zauzvrat unaprijediti i ojačati proces liječenja rana žrtava, njihovih porodica i njihovih zajednica.

Serge Brammertz
Hag, 22 maja 2017. godine

Uvodna riječ

Kada sam 2009. godine počeo raditi kao tužilac na Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju, koleginice i kolege u Uredu poveli su razgovor o važnosti dokumentiranja naše pravne baštine koja se odnosi na procesuiranje zločina seksualnog nasilja počinjenog u sukobima. Sasvim argumentirano su tvrdili da mi, kao institucija koja utire put utvrđivanju odgovornosti za takve zločine, imamo jedinstvenu priliku da napravimo osvrt na svoj dvadesetogodišnji rad – jedinstvenu priliku da svoje uvide i iskustva učinimo dostupnim onima koji će proces utvrđivanja odgovornosti nastaviti u budućnosti. Kad smo se već našli u poodmakloj fazi svoga mandata, postalo je očito i to da predloženi proces refleksije i revizije može pomoći i nama samima da poboljšamo i dodatno osnažimo pristup optužbama za seksualno nasilje u predmetima koji su još u postupku pred Sudom. Bilo je posve neupitno da ova inicijativa zaslužuje punu podršku Ureda.

Narednih godina, kako smo napredovali s našom revizijom, suočili smo se s naizgled nesavladivom prirodom seksualnog nasilja u sukobu. Svijet je u 1990-im bio zgrožen izvještajima o rasprostranjenom seksualnom nasilju u Bosni i Hercegovini i procjenama broja žrtava, koji se kretao između 12.000 i 70.000.[1] Pojavili su se zahtjevi da se osmisli nova i efikasna strategija kojom bi se zaustavili ti stravični zločini. Zabrinutost u vezi sa seksualnim nasiljem bila je jedan od činilaca koji su doprinijeli jačanju podrške Vijeću sigurnosti da uspostavi MKSJ uvođenjem nove odredbe u član 7 Povelje Ujedinjenih nacija. No, ubrzo nakon toga, tokom višemjesečnog genocida u Ruandi silovano je između 250.000 i 500.000 žena i djevojčica.[2] Ovome možemo dodati i procijenjenih 215.000-257.000 žrtava seksualnog nasilja tokom građanskog rata u Sijera Leoneu.[3] Specijalni UN-ov predstavnik za pitanja seksualnog nasilja u sukobima opisao je 2010. godine Demokratsku Republiku Kongo kao "svjetsku prijestonicu silovanja"[4] i iznio procjenu da tamo svakog sata bude silovano 48 žena.[5] A u desetljećima dugim sukobima u Kolumbiji i Gvatemali počinjeno je na hiljade zločina seksualnog nasilja. Pa i danas se mogu čuti priče o hiljadama žena i djevojčica koje ISIS drži u seksualnom ropstvu, i još o desecima hiljada drugih koje trpe silovanja, mučenja, osakaćivanje i druge oblike seksualnog nasilja u dijelovima svijeta poput Sirije, Centralnoafričke Republike i Južnog Sudana. Ni muškarci nisu imuni na seksualno nasilje u zonama ratnih sukoba diljem svijeta.

Već same brojke su šokantne. No, da užas bude potpun, ne radi se samo o rasprostranjenosti zločina seksualnog nasilja, nego i o razarajućim posljedicama tih zločina na žrtve i zajednice u kojima one žive. Te su posljedice dokumentirane na

---

[1] Poglavlje 2.

[2] 52. sjednica UNHCR, održana 29. januara 1996. godine, Izvještaj o stanju ljudskih prava u Ruandi, koji je podnio g. René Degni-Ségui, specijalni izaslanik Komisije za ljudska prava, u skladu s paragrafom 20 rezolucije S-3/1 (25. maj 1994) UN Doc E/CN.4/1996/68 paragraf 16.

[3] Ljekari za ljudska prava ,War-Related Sexual Violence in Sierra Leone: A Population-Based Assessment (2002), str. 4.

[4] Privremeni zapisnik 6.302. sjednice Vijeća sigurnosti UN-a (27. april 2010) UN Doc S/PV.6302, str. 4.

[5] Amber Peterman, Tia Palermo i Caryn Bredenkamp, "Estimates and Determinants of Sexual Violence Against Women in the Democratic Republic of Congo" *Am J Public Health* 101(6) (juni 2011), str. 1064, 1065.

stranicama presuda MKSJ. One su navedene i u radovima kao što je onaj kongoanskog ginekologa Dr. Denisa Mugwegea, koji je osnovao bolnicu Panzi u Bukaveu i posvetio se liječenju žrtava seksualnog nasilja u sukobima. Te posljedice uključuju polno prenosive bolesti kao što su HIV/AIDS, zatim fizičke povrede, npr. opstetričku fistulu, te psihičke bolesti, npr. tešku depresiju i posttraumatski stresni poremećaj. Na te se traume nadovezuje i strah žrtava da će ih njihova zajednica odbaciti, zatim njihov strah od gubitka sredstava za život, od gubitka sposobnosti da se brinu za sebe i svoje porodice i od posvemašnjeg gubitka osjećanja elementarne ljudske sigurnosti. Djeca rođena kao rezultat silovanja još su jedan kompliciran problem, koji zahtijeva iznalaženje strategija podrške. Promatramo li svoj rad u MKSJ u kontekstu ove globalne pandemije, naša inicijativa postaje tim značajnija, kao i nužnost da njome doprinesemo efikasnijim strategijama pristupa seksualnom nasilju u sukobima. Budući da smo tužioci, čiji je primarni fokus utvrđivanje odgovornosti, vrlo je važno da svoj rad promatramo kao jedan od aspekata šireg procesa potrebnog za pristup rješavanju bezbrojnih složenih problema s kojima se suočavaju žrtve.

Danas više nije sporna činjenica da problem seksualnog nasilja u sukobima zahtijeva posebnu pažnju. Akcija protiv seksualnog nasilja u sukobima koju provode Ujedinjene nacije okupila je trinaest tijela UN-a s ciljem da se seksualno nasilje u sukobima zaustavi. Zainab Hawa Bangura, specijalna predstavnica generalnog sekretara UN-a za pitanja seksualnog nasilja u sukobima, koristi iskustva iz prve ruke kako bi na ovu temu skrenula pažnju i osmislila cjelishodne strategije. U junu 2014. godine, a u sklopu Inicijative Velike Britanije za suzbijanje seksualnog nasilja u sukobima, ministar vanjskih poslova Velike Britanije William Hague i posebna izaslanica Visokog komesarijata UN-a za izbjeglice Angelina Jolie organizirali su Svjetski sastanak na vrhu s ciljem zaustavljanja seksualnog nasilja u sukobima. Pred nama je izazov da ovu pažnju bez presedana i obavezujuće izjave pretočimo u konkretnu akciju koja će dovesti do promjena.

Nadamo se da će ova knjiga značajno doprinijeti tom procesu. Tužioci i tužiteljice na međunarodnim i državnim sudovima diljem svijeta imaju ključnu ulogu u borbi protiv seksualnog nasilja u sukobima. Uprkos prepoznavanju značajnih pomaka u posljednjih dvadeset godina, i dalje stoji činjenica da je utvrđivanje odgovornosti iznimka, a nekažnjavanje pravilo. Mi kao međunarodni pravni praktičari moramo se angažirati na otvorenom dijalogu i upitati zašto seksualno nasilje u sukobima predstavlja toliki izazov kada je riječ o odgovornosti, te na koji način možemo popraviti takvo stanje? Ne možemo se naprosto pozivati na uspjehe iz prošlosti – valja nam i dalje uporno raditi na što efikasnijim strategijama za budućnost. Upravo zato ova knjiga ne predstavlja samo iscrpan historijski osvrt na naš rad nego i kritičko preispitivanje naših dokumenata. Želja nam je da naša iskustva postanu temelj na kojem će nastaviti graditi međunarodni sudovi, istražne komisije i relevantni mehanizmi za utvrđivanje odgovornosti. Što je još važnije, sad znamo da je primarni zadatak tužilaca i tužiteljica u državnim sudovima da u budućnosti procesuiraju seksualno nasilje u sukobima. Čvrsto vjerujem da, ukoliko želimo, nekažnjavanje možemo svesti na najmanju moguću mjeru i da međunarodne zločine moramo krivično goniti na državnim sudovima bez obzira gdje su i kada počinjeni.

Radeći na ovoj knjizi podsjetili smo se na to da pozitivni rezultati koje smo tokom mandata postigli u MKSJ reflektiraju napore koje su u njih godinama ulagale stotine zaposlenih žena i muškaraca u Tužilaštvu, Sudu i administraciji. Mnogi od njih posvetili su znatan dio svog profesionalnog života da žrtvama u bivšoj Jugoslaviji omoguće da ostvare pravdu, i s pravom mogu biti ponosni na svoja postignuća. Odajem priznanje rukovođenju i upornosti svojih prethodnika, sudiji Richardu Goldstoneu, sutkinji Louise Arbour i gospođi Carli del Ponte. Preuzimanjem zadatka koji su mnogi smatrali nemogućim, svi oni su odbili prihvatiti neuspjeh i učinili su sve što je bilo potrebno da ostvare pravdu. Na uloženom trudu zahvalan sam i koautorici Michelle Jarvis, koja je, uz svoj osnovni posao u MKSJ tokom posljednjih 15 godina, uspijevala i gorljivo zastupati problematiku vezanu za žene i oružane sukobe. Cijenim i stručne doprinose mnogih drugih koleginica i kolega, uključujući i autorice poglavlja koje su navedeni u knjizi, kao i finansijsku podršku UN Women − Agencije UN-a za ravnopravnost i osnaživanje žena, koja nam je pomogla da dovršimo ovaj projekat.

No, na kraju valja reći da su žrtve seksualnog nasilja u bivšoj Jugoslaviji te koje su nam omogućile pronalaženje boljeg puta ka utvrđivanju odgovornosti; njihova nas je hrabrost najviše podstaknula da i dalje unapređujemo svoje strategije. Odlučivši da iznesu istinu, da učestvuju u sudskim postupcima i suoče se sa svojim mučiteljima, te žrtve pokazale su snagu koja se ni sa čim ne da usporediti. Njihovi primjeri sve nas podsjećaju na činjenicu da žrtve imaju i želju i potrebu za pravdom. A mi, kao tužioci i tužiteljice, sudije i sutkinje, oni koji donose odluke i javni službenici i službenice, sad imamo ključnu priliku da na suvisao način nastavimo proces utvrđivanja odgovornosti.

Serge Brammertz
Hag
11. novembra 2015. godine

Zahvale

Nastanak ove knjige omogućen je zahvaljujući naporima brojnih predanih zagovornika rodne pravde, kako unutar Ureda tužioca Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) tako i izvan njega.

Zahvaljujemo autorima i autoricama pojedinih poglavlja ove knjige, kao i mnogim zaposlenim ženama i muškarcima koji su se u Radnu grupu za procesuiranje seksualnog nasilja u sastavu Ureda uključili od njenog osnivanja 2009. godine. Oni su se sami ponudili da, uz svoj već preopterećeni radni raspored, obavljaju i ovaj dodatni posao – sve kako bi se naši uvidi u procesuiranje seksualnog nasilja u oružanom sukobu mogli prikupiti i učiniti dostupnim i drugim zainteresiranim stranama. Iskrenu zahvalnost upućujemo Najwi Nabti, čija su predanost i iznimna stručnost bile ključne za napredak ovog projekta. I Elena Martin Salgado, Daniela Kravetz, Priya Gopalan, Katharine Marsden i Laurel Baig nesebično su se stavile na raspolaganje i na mnogo načina pomogle da se ovaj projekat privede kraju.

Zahvaljujemo Kate Vigneswaran i Ladi Šoljan, koje su koordinirale rad i mnogo pomogle u oblikovanju knjige i u obradi navedenih citata. One su ponudile pomoć i u koordinaciji drugih aspekata aktivnosti Radne grupe za PSN. Izražavamo zahvalnost i brojnim stažistima u Tužilaštvu od 2009. godine koji su na razne načine doprinijeli ovom projektu. Nadalje zahvaljujemo sadašnjim i bivšim zaposlenim ženama i muškarcima Tužilaštva, kao i kolegama i koleginicama u Službi za žrtve i svjedoke MKSJ koje smo intervjuirali i čija su jedinstvena i duboka promišljanja obogatila sadržaj ove knjige. Njihovo zalaganje u radu MKSJ na pitanjima zločina seksualnog nasilja, kao i na dobrobiti žrtava, ostavilo je trajan trag na sve koji su bili dio ovog projekta. Posebnu zahvalu upućujemo Patriciji Viseur Sellers, bivšoj pravnoj savjetnici Tužilaštva za rodna pitanja, koja je u naš rad unijela specifičnu perspektivu i dala veliki doprinos stvaranju interne arhive o procesuiranju seksualnog nasilja u oružanim sukobima, što je bilo presudno za dovršenje projekta. Mnogo su nam koristile i informacije koleginica i kolega iz drugih međunarodnih organizacija, nevladinih udruženja, te iz pravnih sistema zemalja s područja bivše Jugoslavije.

Kao što u ovoj knjizi navodimo, provedbu ovog projekta u značajnoj je mjeri olakšala i izuzetno dobra saradnja s četiri vanjske saradnice Ureda, a to su: Kirsten Campbell, Gorana Mlinarević, Susana SáCouto i Patricia Viseur Sellers. Naša iskustva snažno potvrđuju važnost dijaloga i saradnje između sudskih praktičara i akademske zajednice. Ta se činjenica odražava i u istraživanjima za ovu knjigu provedenim na Klinici za međunarodno humanitarno pravo Pravnog fakulteta Univerziteta u Virdžiniji, u Uredu za istraživanje ratnih zločina pri Pravnom fakultetu Američkog Univerziteta u Washingtonu, te na Međunarodnom projektu o seksualnom nasilju Pravnog fakulteta Univerziteta u New Yorku.

Zahvalni smo svima koji su velikodušno posvetili svoje vrijeme i znanje podržavši naš rad primjedbama i komentarima na prvobitne koncepte knjige, ili na bilo koji drugi način. Tu posebno mislimo na vas, Brenda J. Hollis, Dermot Groome, Irma Hodžić, Ann Sutherland, Bob Reid, Hildegard Uertz-Retzlaff, Marisa Bassett,

Sarah Finnin i April Carter. I sarajevski ured udruženja Track Impunity Always (TRIAL) iznimno je pomogao svojim podacima o pitanjima osiguranja kompenzacija za žrtve ratnih zločina. Oni su nas svojim predanim radom inspirirali da i mi doprinesemo boljem stanju u Bosni i Hercegovini.

Zahvaljujemo UN Women − Agenciji Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena, koja je finansijski pomogla dovršenje projekta i koja je ostala nepokolebljiva u uvjerenju da naš rad predstavlja jedinstvenu i vrijednu baštinu koju valja zabilježiti i s kojom valja upoznati široku javnost. Ministarstvo vanjske trgovine i razvojne saradnje Holandije osiguralo je finansijsku podršku za likovni natječaj proveden u zemljama bivše Jugoslavije za kreiranje vizuelnog prikaza na temu pravde u kontekstu seksualnog nasilja u oružanim sukobima. Taj natječaj, osim snažne poruke koju nosi likovni rad prikazan na koricama ove knjige, predstavlja i važan putokaz za način da se mladi u bivšoj Jugoslaviji podstaknu na promišljanje problema seksualnog nasilja u oružanim sukobima. Zahvalni smo i na podršci timu Outreach MKSJ i Leslie Hondebrink-Hermer, pomoćnici za grafička rješenja u MKSJ, koja je dala svoj obol organizaciji likovnog natječaja.

I, na kraju, posebnu zahvalu dugujemo našim porodicama i prijateljima, koji su svojom podrškom i strpljivošću tokom našeg rada na ovom opsežnom projektu omogućili ono što bi bez njih bilo nemoguće.

Serge Brammertz i Michelle Jarvis
Hag
novembar 2015. godine

Sadržaj

Popis sudskih predmeta xxi
Pravni izvori xxxix
Lista skraćenica xlv
Lista saradnika xlix
Napomena čitaocu l

1. Osvrt – Pitanje odgovornosti za zločine seksualnog nasilja u sukobu 1
Michelle Jarvis
A. Uvod: Važnost promišljanja 1
B. Krivični progon seksualnog nasilja u sukobu kao ključni dio posla Tužilaštva 5
C. Odvažnost za preuzimanje "rizičnih" predmeta koji uključuju rodna pitanja 9
D. Smještanje seksualnog nasilja u rodni okvir 10
E. Napomena o terminologiji 17
F. Struktura knjige 18

2. Zabrinutost međunarodne zajednice zbog seksualnog nasilja u sukobu koja je prethodila osnivanju MKSJ 21
Grace Harbour
A. Uvod 21
B. Porast zabrinutosti međunarodne zajednice zbog seksualnog nasilja na teritoriji bivše Jugoslavije 22
C. Rad Ekspertske komisije na dokumentiranju seksualnog nasilja uoči osnivanja MKSJ 27
D. Kako je zabrinutost u vezi sa seksualnim nasiljem uticala na osnivanje MKSJ 28
E. Zaključci 34

3. Izazovi za uspješne ishode u predmetima vezanim za seksualno nasilje 37
Michelle Jarvis i Kate Vigneswaran
A. Uvod 37
B. Zablude o seksualnom nasilju koje mogu ograničiti krivičnu odgovornost 38
C. Druge prepreke za uspješno procesuiranje seksualnog nasilja 46
D. Uticaj diskrecionog prava Tužilaštva tokom postupka 50
E. Zaključci i osnovne spoznaje za budućnost 74

4. Politika i institucionalne strategije uspješnog procesuiranja seksualnog nasilja 79
Michelle Jarvis i Najwa Nabti
A. Uvod 79
B. Korištenje fokalnih tačaka za rodna pitanja i drugih namjenskih mehanizama za usmjeravanje pažnje na zločine seksualnog nasilja 80
C. Formulacija cjelovite politike u pisanom obliku za rad na zločinima seksualnog nasilja 85
D. Odnos Tužilaštva prema rodnoj pristrasnosti 86
E. Razvoj djelotvorne istražiteljske strategije u pristupu zločinima seksualnog nasilja 89
F. Razvoj djelotvorne pravne strategije za procesuiranje zločina seksualnog nasilja 97
G. Kako osigurati efikasnu diseminaciju i provedbu politike i strategija Tužilaštva u vezi sa seksualnim nasiljem 104
H. O propustima u politikama i strategijama pristupa zločinima seksualnog nasilja 105
I. Kako zadržati fokus na zločinima seksualnog nasilja 111
J. Uticaj vanjske kontrole na rad Tužilaštva u vezi sa zločinima seksualnog nasilja 112
K. Zaključci i osnovne spoznaje za budućnost 113

5. Kako dokazati zločine seksualnog nasilja 119
Priya Gopalan, Daniela Kravetz i Aditya Menon
A. Uvod 119
B. Svjedočenje žrtava 120
C. Ostale vrste dokaza 159
D. Zaštitne mjere 168
E. Zaključci i osnovne spoznaje za budućnost 177

6. Kontekstualizacija seksualnog nasilja Odabir krivičnih djela 183
Laurel Baig, Michelle Jarvis, Elena Martin Salgado i Giulia Pinzauti
A. Uvod 183
B. Povezivanje seksualnog nasilja s kontekstom putem odabira zločina koji su predmet optuženja 185
C. Cjelovita kontekstualizacija: Kontekstualni elementi ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti 188
D. Kontekstualizacija seksualnog nasilja na način da se cjelovito i precizno reflektiraju njegova obilježja: Mučenje i porobljavanje 198
E. Kontekstualizacija seksualnog nasilja radi njegovog povezivanja sa širom kampanjom zločina čiji su strateški ciljevi progon i genocid 211
F. Zaključci i osnovne spoznaje za budućnost 229

7. Kontekstualizacija seksualnog nasilja i povezivanje s visokim zvaničnicima
Vidovi odgovornosti 233
Barbara Goy, Michelle Jarvis i Giulia Pinzauti
A. Uvod 233
B. Krivično gonjenje seksualnog nasilja na osnovu UZP 234
C. Krivično gonjenje za seksualno nasilje na osnovu planiranja, naređivanja i podsticanja 244
D. Krivično gonjenje za seksualno nasilje na osnovu pomaganja i podržavanja 249
E. Odgovornost za nečinjenje u vezi s aktima seksualnog nasilja 253
F. Dokazivanje predvidljivosti seksualnog nasilja 259
G. Važnost podizanja kumulativnih i alternativnih optužbi i zauzimanja za utvrđivanje krivice kod alternativnih vidova odgovornosti u predmetima vezanim za seksualno nasilje 270
H. Zaključci i osnovne spoznaje za budućnost 272

8. Odmjeravanje kazne za zločine seksualnog nasilja 277
Laurel Baig
A. Uvod 277
B. Sudska procedura kao prepreka za uspješan uticaj na visinu kazne 278
C. Slika kazni za seksualne zločine pred MKSJ 281
D. Oblikovanje preporuka Tužilaštva za odmjeravanje kazne 284
E. Restitucija imovine žrtava i kompenzacija štete 306
F. Izvršavanje kazne i prijevremeno puštanje na slobodu 307
G. Zaključci i osnovne spoznaje za budućnost 313

9 Slika seksualnog nasilja u sukobima na teritoriji bivše Jugoslavije kroz presude MKSJ 317
Saeeda Verrall
A. Uvod 317
B. Seksualno nasilje kao dio sukoba na području bivše Jugoslavije 319
C. Karakteristike seksualnog nasilja kroz presude MKSJ 320
D. Šta nedostaje u općoj slici? 339
E. Sistematska politika seksualnog nasilja? 349
F. Zaključci i osnovne spoznaje za budućnost 352

10. Kako koristiti iskustvo Tužilaštva MKSJ u procesuiranju seksualnog nasilja kao odskočnu dasku za izgradnju nacionalnih sudskih kapaciteta 355
Serge Brammertz, Michelle Jarvis i Lada Šoljan
A. Uvod 355
B. Prikaz izazova u procesuiranju seksualnog nasilja na nivou država 356

C. Učešće Tužilaštva u izgradnji kapaciteta za procesuiranje seksualnog nasilja u državama bivše 360
D. Druge aktivnosti MKSJ na unapređenju kapaciteta država za procesuiranje seksualnog nasilja 389
E. Uloga Tužilaštva u izgradnji kapaciteta za procesuiranje seksualnog nasilja vezanog za sukobe na globalnom nivou 394
F. Zaključci i osnovne spoznaje za budućnost 396

11. Zaključci: Smještanje iskustava Tužilaštva MKSJ u širi globalni kontekst 401
Serge Brammertz i Michelle Jarvis
A. Uvod 401
B. Poveznica između procesuiranja i sprečavanja zločina seksualnog nasilja u sukobima i drugih rodno motiviranih povreda zakona 401
C. Poveznica između procesuiranja i dokumentiranja seksualnog nasilja u sukobu i drugih rodno motiviranih povreda zakona 404
D. Poveznica između procesuiranja zločina seksualnog nasilja na državnim i na međunarodnim nivoima diljem svijeta 406
E. Završni osvrt 409

ANEKS A Slika seksualnog nasilja u sukobima na teritoriji bivše Jugoslavije kroz predmete MKSJ 411
Najwa Nabti i Saeeda Verrall
A. Uvod 411
B. Zaključci MKSJ o slučajevima seksualnog nasilja 412

ANEKS B Optužbe i ishodi u predmetima MKSJ koji uključuju seksualno nasilje 461
Kate Vigneswaran

Indeks pojmova 535

Popis sudskih predmeta

MEĐUNARODNI SUDOVI

Međunarodni sud pravde

Primjena Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju genocida (Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore) (Meritum) [2007] ICJ Rep 43 224

Primjena Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju genocida (Hrvatska protiv Srbije) (Presuda) 2015 ..... 225, 341-2

Međunarodni krivični sud

Tužilac protiv Bembe, ICC-01/05-01/08 123

Odluka u skladu s članom 61 Rimskog statuta o potvrdi optužbi tužioca(15. juni 2009) 75, 176, 273

Odluka po zahtjevu Tužilaštva za odobrenje da uloži žalbu (18. septembar 2009) 75

Svjedočenje Andréa Taboa (13. april 2011) 164

Tužilac protiv Chuija, ICC-01/04-02/12

Prvostepena presuda (18. decembar 2012) 234

Tužilac protiv Bgagboa, ICC-02/11-01/11

Odluka o potvrdi optužbi (12. juni 2014) 196

Tužilac protiv Katange i Chuija, ICC-01/04-01/07 123

Odluka o potvrdi optužbi (30. septembar 2008) 75, 234

Odluka o preispitivanju smanjenja kazne g. Germaina Katange (13. novembar 2015) 313

Prvostepena presuda (7. mart 2014) 93, 394

Tužilac protiv Lubange, ICC-01/04-01/06 ..... 6, 234

Odluka o potvrdi optužbi (29. januar 2007) 75, 234

Odluka o pripremanju svjedoka za svjedočenje (30. novembar 2007) 123

Odluka po zahtjevima Tužilaštva i odbrane kojom se traži odobrenje za podnošenje Žalbe na Odluku o potvrdi optužbi (24. maj 2007) 75

Odluka o učestvovanju žrtava (18. januar 2008) 127

Presuda po žalbi g. Lubange Dyiloa i tužioca na Odluku Pretresnog vijeća I od 14. jula 2009 (8. decembar 2009) 75

Završni podnesak Tužilaštva (1. juni 2011) 75

Prvostepena presuda (14. mart 2012) 75, 234

Odluka o kazni u skladu s članom 76 Statuta (10. juli 2012) 75

Odluka o preispitivanju smanjenja kazne g. Germaina Katange (22. septembar 2015) 313

Drugostepena presuda (1. decembar 2014) 6, 234

Tužilac protiv Muthaure i Kenyatte, ICC-01/09-02/11-588, Odluka o pripremanju svjedoka (2. januar 2013) 123

Tužilac protiv Ntagande, ICC-01/04-02/06
Odluka u skladu s članom 61(7) 238
Tužilac protiv Rutoa i Sanga, ICC-01/09-01/11-524, Odluka o pripremanju svjedoka
(2. januar 2013) 123

AD HOC SUDOVI

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (ICTY)

Tužilac protiv Aleksovskog, ICTY-95-14/1
Drugostepena presuda (24. mart 2000) 146, 255, 284
Žalbeni podnesak Tužilaštva (24. septembar 1999) 286
Tužilac protiv Avramovića i Simića, ICTY-95-9-R77
Presuda u postupku zbog navoda o nepoštivanju suda (30. juni 2000) 176
Tužilac protiv Banovića i dr., ICTY-02-65 460
Zajednički prijedlog za razmatranje Sporazuma o izjašnjavanju
o krivici (2. juni 2003) 69
Presuda o kazni (28. oktobar 2003) 69, 429-30
Tužilac protiv Beqaja, ICTY-03-66
Presuda po navodu o nepoštivanju suda (27. maj 2005) 176
Tužilac protiv Blagojevića i Jokića, ICTY-02-60..... 341
Prvostepena presuda (17. januar 2005).....213, 441
Drugostepena presuda (9. maj 2007) 235, 250-1, 256, 284, 441
Tužilac protiv Blaškića, ICTY-95-14 461-2
Izmijenjena optužnica (18. juli 2005) 327
Druga izmijenjena optužnica (25. april 1997).....257
Prvostepena presuda (3. mart 2000 .....258, 326, 445
Drugostepena presuda (29. juli 2004) 211-12, 246, 258-60, 271, 284, 327, 349, 446-7
Tužilac protiv Boškoskog i Tarčulovskog, ICTY- 04-82
Prvostepena presuda (10. juli 2008) 3269
Drugostepena presuda (19. maj 2010) 287
Tužilac protiv Brala, ICTY-95-17 462-3
Izmijenjena optužnica (18. juli 2005) 327, 466
Podnesak Tužilaštva u vezi s odmjeravanjem kazne
(10. oktobar 2005) 279, 283
Pretres o odmjeravanju kazne (20. oktobar 2005).....286, 305
Presuda o kazni (7. decembar 2005) 69, 131, 282, 291, 293, 298-9, 302, 304, 327, 445
Presuda po žalbi na kaznu (2. april 2007) 282
Tužilac protiv Brđanina, ICTY-99-36 ..... 250, 463-4
Nalog o pokretanju postupka protiv Milke Maglov (8. maj 2003) 176
Iskaz svjedokinje BT-71 (16 June 2003) 135, 305
Šesta izmijenjena optužnica (9. decembar 2003) 227, 432
Odluka po interlokutornoj žalbi (19. mart 2004).....242

Prvostepena presuda (1. septembar 2004) 63, 103, 160, 194, 250, 290, 319, 412-13
Drugostepena presuda (3. april 2007) 192, 235, 413
Tužilac protiv Češića, ICTY-95-10/1 465
Presuda o kazni (11. mart 2004) 62, 289, 328, 417
Tužilac protiv Delalića i dr., ICTY-96-21 465-6
Prvobitna optužnica (19. mart 1996) 103, 257
Iskaz Milojke Antić (14. april 1997) 147-8, 156
Odluka po podnesku Tužilaštva za određivanje zaštitnih mjera za svjedoka Tužilaštva (28. april 1997) 170
Odluka po podnesku Tužilaštva o redigiranju javnog dokumenta (5. juni 1997) 140
Rasprava o odmjeravanju kazne (15. oktobar 1998).....286
Prvostepena presuda (16. novembar 1998) . 54,99, 131, 186, 256, 292, 325, 389, 442
Drugostepena presuda (20. februar 2001) 146, 284, 443
Tužilac protiv Hazima Delića, ICTY-96-21 257
Odluka o ublažavanju kazne (16. juli 2008) 309
Tužilac protiv Rasima Delića, ICTY-04-83 443
Prvostepena presuda (15. septembar 2008) 73, 443
Tužilac protiv Deronjića, ICTY-02-61
Presuda o kazni (30. mart 2004) 318
Tužilac protiv Đorđevića, ICTY-05-87/1 ..... 49, 270, 346, 466-7
Odluka po zahtjevu Tužilaštva za prihvaćanje pisanog dokaznog materijala (18. mart 2009) 137
Četvrta izmijenjena optužnica (9. juli 2008) 270-1
Prvostepena presuda (23. februar 2011) 42, 130, 217, 261, 323, 454
Drugostepena presuda (27. januar 2014) 42, 144, 195, 235, 283, 301, 324, 455
Tužilac protiv Drljače i Kovačevića, ICTY-96-24 469
Optužnica (13. mart 1997) 227
Tužilac protiv Erdemovića, ICTY-96-22
Podnesak Tužilaštva o otežavajućim i olakšavajućim okolnostima (11. novembar 1996) 286
Presuda o kazni (5. mart 1998) 305
Tužilac protiv Furundžije, ICTY-95-17/1 ..... 170, 250, 469
Završna riječ Tužilaštva (22. juni 1998) 279
Zahtjev Odbrane za brisanje iz spisa (16. juli 1998) 173
Podnesak *Amicus* (6. novembar 1998).....174
Prvostepena presuda (10. decembar 1998) 99, 129, 170, 191, 250, 281, 327, 390, 445
Drugostepena presuda (21. juli 2000) 151, 202, 250, 286, 445
Tužilac protiv Gagovića i Janjića, ICTY-96-23.....93, 469-70
Optužnica (18. juni 1996) 369
Tužilac protiv Galića, ICTY-98-29 341

Odluka po interlokutornoj žalbi (7. juni 2002) 136
Prvostepena presuda (5. decembar 2003) 164, 247
Drugostepena presuda (30. novembar 2006) 247
Tužilac protiv Gotovine i dr., ICTY-06-90 471-2
Dopunjena spojena optužnica (17. maj 2007) 453
Završni podnesak Tužilaštva (2. august 2010) 331, 453
Prvostepena presuda (15. april 2011) 261, 331, 453
Drugostepena presuda (16. novembar 2012) 251
Tužilac protiv Govedarice i dr., ICTY-95-4 473-4
Tužilac protiv Hadžića, ICTY-04-75 ..... 323, 474
Druga izmijenjena optužnica (22. mart 2012) 270-1, 432
Zahtjev tužilaštva za prihvaćanje iskaza svjedoka GH-083 (9. maj 2013) 392
Odluka po zbirnom zahtjevu Tužilaštva za prihvaćanje dokaza (9. maj 2013) 392
Tužilac protiv Hadžihasanovića i dr., ICTY-01-47 474-5
Prvostepena presuda 474
Drugostepena presuda (22. april 2008) 255, 287
Tužilac protiv Halilovića, ICTY-01-4
Drugostepena presuda (16. oktobar 2007) 256
Tužilac protiv Haradinaja i dr., ICTY-04-84440-1
Odluka po zahtjevu Odbrane da se rade audio zapisi pripremnih razgovora tužilaca sa svjedocima (23. maj 2007) 123
Pisani podnesci Tužilaštva kao odgovor u kojem se protivi bilježenju pripremnih razgovora sa svjedocima (28. mart 2007) 124
Iskaz svjedokinje W-61 (11. maj 2007) 135, 151
Četvrta izmijenjena optužnica (16. oktobar 2007) 459
Prvostepena presuda (3. april 2008) 73, 151, 192, 327, 460
Drugostepena presuda (19. juli 2010) 73, 202, 253, 460
Tužilac protiv Haraqija i Morine ICTY-04-84
Presuda po navodu o nepoštivanju suda (17. decembar 2008) 176
Tužilac protiv Jankovića, ICTY-96-23/2 ..... 367-8, 477-8
Prva izmijenjena optužnica (7. oktobar 1999) 369
Odluka o prosljeđivanju (22. juli 2005) 367
Tužilac protiv Jelisića, ICTY-95-10
Drugostepena presuda (5. juli 2001) 225, 286
Tužilac protiv Jovića, ICTY-95-14 i ICTY-14/2
Drugostepena presuda (15. mart 2007) 176
Tužilac protiv Karadžića, ICTY-95-5/18 ..... 149, 223, 317, 337, 341, 350, 479-80
Odluka o određivanju zaštitnih mjera za svjedoke (30. oktobar 2008) 172
Druga izmijenjena optužnica (18. februar 2009) 67

Treća izmijenjena optužnica (27. februar 2009).....64-5, 67, 112
227, 336, 412, 414, 417
423-4, 433-4, 438-41
Odluka po prvom zahtjevu Tužilaštva za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je već presuđeno (5. juni 2009) 137
Odluka po drugom zahtjevu Tužilaštva za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je već presuđeno (9. oktobar 2009)..... 137-8
Odluka po trećem zahtjevu Tužilaštva za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je već presuđeno (9. juli 2009) 137
Odluka po četvrtom zahtjevu Tužilaštva za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je već presuđeno (14. juni 2010) 137-8
Odluka po zahtjevima optuženog u vezi s kršenjem obaveze objelodanjivanja (22. novembar 2011) 153
Odluka po zahtjevima optuženog za ponovno razmatranje odluka o formalnom primanju na znanje činjenica o kojima je već presuđeno (4. maj 2012).....137
Javna redigirana verzija Završnog podneska Tužilaštva (23. septembar 2014).....166
Dokazni predmeti 166
Žalbeni pretres na osnovu Pravila 98*bis* (17. april 2013) 224
Drugostepena presuda na osnovu Pravila 98*bis* (11. juli 2013).....213-14, 226, 227-9, 433
Odluka o uvrštavanju u spis informacija u vezi s odmjeravanjem kazne (26. februar 2014).....294
Odluka po zahtjevu Tužilaštva za prihvaćanje dokaza u postupku pobijanja (21. mart 2014)..... 138
Završni podnesak Tužilaštva (23-24. septembar 2014) 224, 229, 280, 412-4, 47, 424, 426
433-4, 438-41
Završna riječ (29. septembar 2014).....224, 229
Tužilac protiv Karadžića i Mladića, ICTY- 95- 5 i ICTY- 95- 18
Prvobitna optužnica (24. juli 1995)..... 53, 59, 64
Odluka na osnovu Pravila 61 (11. juli 1996) 164, 214, 226, 228, 269, 347
Tužilac protiv Kordića i Čerkeza, ICTY- 95- 14/ 2 480-2
Prvostepena presuda (26. februar 2001) 192, 326, 444-6, 481-2
Završni podnesak Tužilaštva (9. august 2001) 283
Drugostepena presuda (17. decembar 2004).....211, 212, 220, 245-6, 255, 349, 481-2

Tužilac protiv Kovača, ICTY- 96- 23 i 23/1
Odluka Predsjednika o prijevremenom puštanju na slobodu (3. juli 2013) 308-9, 311
Tužilac protiv Kovačevića, ICTY-97-24 482-3
Tužilac protiv Krajišnika, ICTY-00-39 ..... 341-, 483-5
Izmijenjena konsolidirana optužnica (7. mart 2002) 227, 412
Činjenična osnova izjašnjavanja o krivici (30. septembar 2002) 335
Usmena odluka po zahtjevu u vezi s Pravilom 92*bis* (10. decembar 2004) 136
Podnesak sa skraćenim spiskom činjenica o kojima je već presuđeno (8. decembar 2004) 138
Iskaz svjedokinje 224 (6. februar 2004) 126, 133, 135
Iskaz svjedoka 382 (31. mart 2005) 137
Prvostepena presuda (27. septembar 2006) 136-8, 206, 213-14, 227, 241, 326, 328, 330, 334, 338, 412-13, 418-9, 420-22, 423-4, 426-7, 431-2, 434-5, 439-40, 484
Drugostepena presuda (17. mart 2009) 212, 240-41, 418, 485
Tužilac protiv Krnojelca, ICTY-97-25
Prvostepena presuda (15. mart 2002) 12, 202-3, 207-8, 210-12
Drugostepena presuda (17. septembar 2003) 210-12, 217, 220, 235, 255, 259, 264
Tužilac protiv Krstića, ICTY- 98- 33.446-7
Pretpretresni podnesak Tužilaštva (25. februar 2000) 306
Završna riječ Tužilaštva (27. juni 2001) 280
Prvostepena presuda (2. august 2001) 164, 213, 217, 221, 236, 242 263, 265-6, 3-1, 341, 441, 485-6
Žalbeni podnesak Tužilaštva (14. novembar 2001) 283
Drugostepena presuda (19. april 2004) 15, 224-5, 263, 268, 283 291, 301, 486
Tužilac protiv Kunarca i dr., ICTY- 96- 23 i 23/1 ..... 238, 285, 321, 269, 391, 394, 486-90
Izmijenjena optužnica (8. novembar 1999) 60-1, 65, 103
Odluka o zaštitnim mjerama (20. novembar 1998) 171
Pretpretresna konferencija (29. maj 2000) 163
Podnesak Tužilaštva u vezi s iskazom sudskog vještaka na osnovu Pravila 94*bis* (12. novembar 1999) 163
Iskaz FWS-50 (29. mart 2000) 128-9
Iskaz svjedokinje 51 (29. mart 2000) 170
Iskaz svjedokinje 75 (23. oktobar 2000) 148
Iskaz svjedokinje 87 (23. oktobar 2000) 141
Iskaz svjedokinje 105 (13. juni 2000) 175
Iskaz svjedokinje AS (19. april 2000) 128-9
Završni podnesak Tužilaštva (8. novembar 2000) 290, 295-6, 300
Završna riječ Tužilaštva (20. novembar 2000) 285, 300, 305

Prvostepena presuda (22. februar 2001) 7, 12, 42, 54, 63, 90, 93, 120-1, 131, 142-3, 146, 148-9, 151, 155, 175, 189-92, 194, 196-7, 200, 203-4, 206, 208-10, 216, 282, 291-2, 295, 297, 299, 305, 329-31, 334, 347-8, 389-90, 394, 420-22, 424, 488-89
Drugostepena presuda (12. juni 2002) 54, 150-1, 162-3, 185, 189-90, 192-4, 197, 201-2, 208, 288, 291, 295 298, 358, 488-9
Tužilac protiv Kupreškića i dr., ICTY-95-16
Prvostepena presuda (14. januar 2000) 217, 318
Drugostepena presuda (23. oktobar 2001) 146, 187, 216
Tužilac protiv Kvočke i dr., ICTY-98-30/1 ..... 350, 490-4
Odluka o formalnom primanju na znanje činjenica (8. juni 2000) 198
Usmena odluka (13. septembar 2000) 156
Izmijenjena optužnica (26. oktobar 2000) 257, 286
Iskaz svjedokinje J (5. septembar 2000)..... 129
Iskaz svjedokinje F (13. septembar 2000) 126
Iskaz svjedokinje AT (3. oktobar 2000)..... 170
Iskaz svjedokinje U (3. oktobar 2000)..... 129
Prvostepena presuda (2. novembar 2001) 1, 54, 73, 161-2, 171, 198-202, 219-20, 237-8, 257, 281-2, 301, 325, 334, 389, 427-9, 492-4
Drugostepena presuda (28. februar 2005)..... 54, 144, 197, 198, 202, 203-4, 212-13, 235, 238, 281-2, 291, 299-300, 428-30, 494
Tužilac protiv Limaja, ICTY-03-66.....494-5
Odluka po zahtjevu Odbrane u vezi s praksom Tužilaštva da "pripreme svjedoka za svjedočenje" (10. decembar 2004) 123
Prvostepena presuda (30. novembar 2005) 193, 495
Drugostepena presuda (27. septembar 2007).....235, 495
Tužilac protiv Lukića i Lukića, ICTY-98-32/1..... 382
Odluka po žalbi Milana Lukića u vezi s prosljeđivanjem predmeta (11. juli 2007)..... 58, 345, 368
Odluka po zahtjevu Tužilaštva i sastavna odluka kojom se poništava nalog o rasporedu (20. juli 2007)..... 58
Tužiočev zahtjev za dozvolu da izmijeni Drugu izmijenjenu optužnicu s povjerljivim dodacima (16. juni 2008)..... 56-8, 344
Konsolidirani odgovor Tužilaštva u vezi s izmjenom Druge izmijenjene optužnice (3. juli 2008) 56
Odluka po Tužiočevom zahtjevu za dozvolu da izmijeni Drugu izmijenjenu optužnicu (8. juli 2008)..... 56
Odluka po Zahtjevu Tužilaštva za odobrenje radi ulaganja žalbe na Odluku Pretresnog vijeća (19. august 2008) 57
Iskaz svjedokinje VG-35 (15. septembar 2008)..... 170
Prvostepena presuda (20. juli 2009)..... 55-7, 83, 123, 163, 212-13, 344-5, 434-7

Drugostepena presuda (4. decembar 2012) 96, 154, 250, 434-5
Tužilac protiv Margetića, ICTY-95-14 176
Tužilac protiv Martića, ICTY-95-11 495-6
Završni podnesak Tužilaštva (17. januar 2007) 301
Prvostepena presuda (12. juni 2007) 200-2, 242-3, 263, 265 267, 301, 451-2, 496
Drugostepena presuda (8. oktobar 2008) 193, 195, 235-6, 243-4, 263, 290, 496
Tužilac protiv Mejakića i dr., ICTY-02-65/1 497-8
Konsolidirana optužnica (5. juli 2002) 371
Odluka o prosljeđivanju (20. juli 2005) 367-8, 371-2, 389
Tužilac protiv Dragomira Miloševića, ICTY-98-29/1 341
Drugostepena presuda (12. novembar 2009) 247, 253, 348
Tužilac protiv Slobodana Miloševića i dr., ICTY-99-37 454
Odluka o pregledu optužnice i zahtjevu za pratećim nalozima (24. maj 1999) 306
Obrazloženje odluke po interlokutornoj žalbi Tužilaštva na odbijanje naloga za spajanje predmeta (8. april 2002) 413
Druga izmijenjena optužnica (Kosovo) (16. oktobar 2001) 61, 66, 413, 454
Tužilac protiv Slobodana Miloševića, ICTY-02-54 ..... 64,149, 168, 170, 336, 342, 498, 500
Prvobitna optužnica (BiH) (22. novembar 2001) 67
Izmijenjena optužnica (BiH) (22. novembar 2002) 66-7, 227, 413
Razlozi za odbijanje Dozvole za ulaganje žalbe na Odluku o nametanju vremenskog ograničenja (16. maj 2002) 66
Podnesci Tužilaštva (25. juli 2002) 66
Konačna odluka po prijedlogu optužbe za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je već presuđeno (16. decembar 2003) 137
Odluka u vezi s transkriptima o Foči (30. juni 2003) 136
Razlozi za odluku po interlokutornoj žalbi Tužilaštva na odbijanje zahtjeva za spajanje postupka (8. april 2002) 413
Odluka na osnovu Pravila 98*bis* (16. juni 2004) 214, 413-14, 416, 428, 430-1
Druga izmijenjena optužnica (Hrvatska) (28. juli 2004) 66, 413
v. također *Tužilac protiv Slobodana Miloševića i dr.,* ICTY-99-37
Tužilac protiv Milutinovića i dr., ICTY-05-87 ..... 49, 168, 270, 346, 500-3
Odluka po prigovoru Ojdanića na nenadležnost (21. maj 2003) 235
Treća izmijenjena optužnica (21. juni 2006) 454
Odluka po zahtjevu Tužilaštva na osnovu Pravila 98*bis* (4. juli 2006) 137
Odluka po zahtjevu Ojdanića da se zabrane pripreme svjedoka za svjedočenje (12. decembar 2006) 123
Pretpretresna konferencija (7. juli 2006) 163
Završni podnesak i Korigendum (29. juli 2008) 279
Prvostepena presuda (26. februar 2009) 10, 30, 60, 65, 70, 149, 157, 166, 168, 213, 217, 221-2, 245, 267-9, 271-2, 279-80, 329, 336, 346, 454-60, 501-3

v. također *Tužilac protiv Slobodana Miloševića i dr.,* ICTY-99-37
i *Tužilac protiv Šainovića i dr.*
Tužilac protiv Mladića, ICTY-09-92 ..... 223, 317, 341, 350, 503-4
Treća izmijenjena optužnica (20. oktobar 2011) 67
Četvrta izmijenjena optužnica (16. decembar 2011) 64, 165, 227, 336, 412, 423-4, 432-3, 438, 442
Pretpretresni podnesak Tužilaštva (24. februar 2012) 414, 423, 432, 442
Prva odluka po Zahtjevu Tužilaštva za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je presuđeno (28. februar 2012) 138
Dokazni predmeti 165-7, 336
Iskaz svjedokinje RM070 (30. septembar 2013) 1, 137
Usmena odluka po zahtjevu na osnovu Pravila 98*bis* (15. april 2014) 107, 166, 214, 227-8, 336, 432
Tužilac protiv Mrkšića i Šljivančanina, ICTY-95-13/1 504-5
Objedinjena izmijenjena optužnica (9. februar 2004) 65
Treća objedinjena izmijenjena optužnica (15. novembar 2004) 65, 342, 453
Prvostepena presuda (27. septembar 2007) 65, 73, 342, 453, 504-5
Drugostepena presuda (5. maj 2009) 193, 197, 235, 254, 505
Tužilac protiv Mucića i dr., ICTY-96-21 *v. Tužilac protiv Delalića i dr.* 505-7
Tužilac protiv Naletilića i Martinovića, ICTY-98-34 509-10
Pretpretresni podnesak Tužilaštva (11. oktobar 2000) 306
Prvostepena presuda (31. mart 2003) 103, 191, 330, 333, 448-9, 509
Drugostepena presuda (3. maj 2006) 189, 200-1, 212, 221, 509
Tužilac protiv Dragana Nikolića, ICTY-94-2 509-10
Prvobitna optužnica (4. novembar 1994) 52-3, 58
Pregled optužnice u skladu s Pravilom 61 Pravilnika o postupku i dokazima (20. oktobar 1995) 52, 64
Iskaz Seada Ambeškovića (11. oktobar 1995) 52
Iskaz Zehre Smajlović (13. oktobar 1995) 52
Prva izmijenjena optužnica (12. februar 1995) 52
Podnesak Tužilaštva u vezi s odmjeravanjem kazne (23. oktobar 2003) 283, 294, 298
Presuda o kazni (13. decembar 2003) 1, 68, 134, 294, 298, 301-2, 318, 348, 438, 510
Presuda po žalbi o kazni (4. februar 2005) 284, 302, 401, 510
Odluka Predsjednika u vezi s prijevremenim puštanjem na slobodu (16. januar 2014) 308, 311
Tužilac protiv Obrenovića, ICTY-02-60/2
Odluka Predsjednika u vezi s prijevremenim puštanjem na slobodu (21. septembar 2011) 309
Tužilac protiv Orića, ICTY-03-68
Drugostepena presuda (3. juli 2008) 254
Tužilac protiv Perišića, ICTY-04-81
Prvostepena presuda (6. septembar 2011) 269

Drugostepena presuda (28. februar 2013) 249, 252
Tužilac protiv Plavšić, ICTY-00-39 i 40 .... 216, 335, 510-11
Izmijenjena konsolidirana optužnica (7. mart 2002) 62, 290, 335, 412, 419, 423, 426, 432-34, 441
Odluka Predsjednika po molbi za pomilovanje ili ublažavanje kazne (14. septembar 2009) 310
Činjenični osnov za izjašnjavanje o krivici (30. septembar 2002) 335
Pretres o odmjeravanju kazne (16. decembar 2002) 294, 303
Presuda o kazni (27. februar 2003) 62, 302, 412, 414, 418-19, 423 426, 432-4, 437, 439, 441, 511
Tužilac protiv Popovića i dr., ICTY-05-88 341
Redigirana druga konsolidirana izmijenjena optužnica (4. august 2006) 15-16
Odluka po zahtjevu Miletića za prihvaćanje relevantnih informacija (1. juli 2009) 294
Prvostepena presuda (10. juni 2010) 213, 265, 442
Drugostepena presuda (30. januar 2015) 195, 197, 212, 236, 252, 287, 337, 442
Tužilac protiv Prlića i dr., ICTY-04-74 .299, 466-8
Druga izmijenjena optužnica (11. juni 2008) 448
Završna riječ Tužilaštva (10. februar 2011) 279
Završni podnesak (1. april 2011) 279
Prvostepena presuda (29. maj 2013) 70, 165, 218, 221, 240, 261, 263, 271-2, 328-32, 3334-6, 338, 445-9, 513-14
Najava žalbe Tužilaštva (27. august 2013) 272, 514
Žalbeni podnesak Tužilaštva (29. juli 2015) 284, 447-8
Tužilac protiv Radića, ICTY-98-30/1
Odluka Predsjednika po molbi za pomilovanje ili ublažavanje kazne (23. april 2010) 134, 308
Odluka Predsjednika o prijevremenom puštanju na slobodu (9. januar 2013) 208-9, 311
Tužilac protiv Rajića, ICTY-95-12 515
Izmijenjena optužnica (13. januar 2004) 69
Presuda o kazni (8. maj 2006) 69, 450-1, 515
Tužilac protiv Rašića, ICTY-99-36
Optužnica (8. juli 2010) 166
Tužilac protiv Ražnatovića, ICTY-97-27 515-16
Tužilac protiv Sikirice i dr., ICTY-95-8. 517-19
Druga izmijenjena optužnica (3. januar 2001) 227
Presuda po prijedlogu Odbrane za donošenje oslobađajuće presude (3. septembar 2001) 227
Presuda o kazni (13. novembar 2001) 69, 291, 429

Tužilac protiv Blagoja Simića, ICTY-95-9 471-2
Prvostepena presuda (17. oktobar 2003) 46, 103, 213, 217, 300, 333, 415-16, 519-20
Drugostepena presuda (28. novembar 2006) 152, 253, 416, 520
Tužilac protiv Milana Simića, ICTY-95-9/2. 520-1
Presuda o kazni (17. oktobar 2002) 68, 131, 281-2, 298, 333, 416, 520-1
Tužilac protiv Stakića, ICTY-97-24 521-2
Četvrta izmijenjena optužnica (10. april 2002) 227
Podnesak odbrane (5. juni 2002) 135
Završni podnesak Tužilaštva (30. maj 2003) 226
Prvostepena presuda (31. juli 2003) 101, 128, 151, 160, 205, 213-4, 219, 224, 226-8, 234, 243, 272, 427, 430-1, 522
Drugostepena presuda (22. mart 2006) 212, 235, 237, 243, 261, 267, 281, 291, 350, 401, 431, 522
Tužilac protiv Stanišića i Simatovića, ICTY-03-69 ..... 317, 323, 522-3
Odluka na osnovu Pravila 73*bis* (D) (4. februar 2008) 318
Treća izmijenjena optužnica (9. juli 2008) 415
Drugi zahtjev Tužilaštva za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je presuđeno (11. decembar 2008) 138
Odluka po Zahtjevu Radovana Karadžića za pristup povjerljivim materijalima (16. juli 2009) 175
Prvostepena presuda (30. maj 2013) 73, 253, 323-4, 414-15, 419, 439, 452, 522-3
Žalbeni podnesak Tužilaštva (25. septembar 2013) 73, 253, 415
Tužilac protiv Stanišića i Župljanina, ICTY-08-91 ..... 317, 523-5
Druga izmijenjena objedinjena optužnica (10. septembar 2009) 271
Iskaz svjedokinje ST-56 (1. oktobar 2009) 135, 170
Odluka kojom se djelimično odobrava zahtjev Tužilaštva u vezi sa činjenicama o kojima je presuđeno (1. april 2010) 138, 221, 338
Odluka kojom se odbija zahtjev Tužilaštva za nalazima o odgovornosti (16. januar 2013) 272
Prvostepena presuda (27. mart 2013) 62, 103, 138, 144, 165, 201, 205-6, 213, 219, 221, 242, 254, 263, 265-7, 271, 290, 325-34, 347, 413-4, 417-19, 423-5, 428-31, 431, 437-8, 441, 523
Žalbeni podnesak Tužilaštva (19. august 2013) 284
Tužilac protiv Stankovića, ICTY-96-23/2 ..... 368-9, 525-6
Treća izmijenjena optužnica (8. decembar 2003) 369
Odluka o prosljeđivanju (22. juli 2005) 367, 390
Odluka po obavještenju sekretara Suda o zahtjevu Radovana Stankovića da se sam brani (19. august 2005) 148
Tužilac protiv Stojiljkovića, ICTY-99-37 526
v. također *Tužilac protiv Slobodana Miloševića i dr.,* ICTY-99-37
Tužilac protiv Strugara, ICTY-01-42
Prvostepena presuda (31. januar 2005) 260

Drugostepena presuda (17. juli 2008) 258, 264, 287, 292
Tužilac protiv Šainovića i dr., ICTY-05-87
Žalbeni podnesak Tužilaštva (21. august 2009) 283
Žalbeni pretres (15. mart 2013) 188
Drugostepena presuda (23. januar 2014) 42, 83, 166, 193, 217-18, 222-45, 249, 252, 261-2, 268, 280, 336, 346, 454, 456, 458-9, 466
Tužilac protiv Vladimira Šantića, ICTY-95-16
Odluka po molbi za pomilovanje ili ublažavanje kazne (16. februar 2009) 309
Tužilac protiv Šešelja, ICTY-03-67 ..... 149, 317, 516
Treća izmijenjena optužnica (7. decembar 2007) 342-3, 440-1, 452-3
Odluka u vezi s tim što povjerljive informacije nisu uklonjene (24. maj 2011) 176
Završni podnesak Tužilaštva (5. februar 2012) 342-3, 440-1, 452-3
Tužilac protiv Tabakovića, ICTY-98-32/1
Presuda o kazni (18. mart 2010) 176
Tužilac protiv Duška Tadića, ICTY-94-1 ..... 251, 491-2
Pretres o ustupanju nadležnosti (8. novembar 1994) 62
Optužnica (13. februar 1995) 62
Optužnica (izmijenjena) (14. decembar 1995) 62, 103
Odluka o mjerama zaštite (10. august 1995) 32, 141, 170-3
Izdvojeno mišljenje sudije Stephena (10. august 1995) 173
Odluka po žalbi o nadležnosti (2. oktobar 1995) 50, 189-90
Prvostepena presuda (7. maj 1997) 1, 18, 70, 103, 146, 171-3, 185, 191, 205, 217, 250-1, 266, 325, 427-31, 527-8
Javni transkript pretresa prije izricanja kazne (2. juli 1997) 285-6
Drugostepena presuda (15. juli 1999) 103, 198, 234-5, 242, 251, 266
Podnesak respondenta u vezi s odmjeravanjem kazne (30. septembar 1999) 286
Postupak odmjeravanja kazne (15. oktobar 1999) 286
Presuda po žalbi o kazni (26. januar 2000) 286, 292, 301
Tužilac protiv Talića, ICTY-99-36/1 528-9
Tužilac protiv Todorovića i dr., ICTY-95-9 ..... 69, 529-30
Presuda o kazni (31. juli 2001) 247, 296, 348, 401, 416, 529-30
Tužilac protiv Tolimira, ICTY-05-88/2 341
Odluka po zahtjevu Tužilaštva za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je već presuđeno (17. decembar 2009) 442
Prvostepena presuda (12. decembar 2012) 11, 15-16, 224, 261, 265, 442
Drugostepena presuda (8. april 2015) 15, 214, 225
Tužilac protiv Vasiljevića, ICTY-98-32 531
Drugostepena presuda (25. februar 2004) 56, 211-12, 235, 296, 531
Odluka Predsjednika po molbi za pomilovanje ili ublažavanje kazne (12. mart 2010) 310
Prvostepena presuda 531

Prvostepena presuda (29. novembar 2002) 434
Tužilac protiv Vukovića, ICTY-96-23/1
Izmijenjena optužnica (5. oktobar 1999) 60-1
Tužilac protiv Zelenovića, ICTY-96-23/2 420
Izmijenjena optužnica (20. april 2001) 290
Podnesci Tužilaštva u vezi s povlačenjem optužbi (17. januar 2007) 69
Podnesak Odbrane u vezi s odmjeravanjem kazne (14. februar 2007) 304
Podnesci Tužilaštva u vezi s odmjeravanjem kazne (23. februar 2007) 303
Rasprava o kazni (23. februar 2007) 286, 303
Presuda o kazni (4. april 2007) 69, 200, 286, 368, 420
Presuda po žalbi o kazni (31. oktobar 2007) 287
Odluka Predsjednika o prijevremenom puštanju na slobodu (30. novembar 2012) 131
Tužilac protiv Žigića, ICTY-98-30/1
Odluka Predsjednika o prijevremenom puštanju na slobodu (8. novembar 2010) 131

Međunarodni krivični sud za Ruandu

Tužilac protiv Akayesua, ICTR-96-4
Prvostepena presuda (2. septembar 1998) 1, 100, 155, 246, 266
Tužilac protiv Bagilisheme, ICTR-95-1
Drugostepena presuda (3. juli 2002) 255, 258
Tužilac protiv Bisengimane, ICTR-00-60
Presuda i kazna (13. april 2006) 74
Tužilac protiv Gacumbitsija, ICTR-2001-64
Prvostepena presuda (17. juni 2004) 248
Drugostepena presuda (7. juli 2006) 144, 197, 249
Tužilac protiv Kajelijelija, ICTR-98-44-A
Presuda (1. decembar 2003) 10
Tužilac protiv Karemere i dr., ICTR-98-44
Odluka po interlokutornoj žalbi Tužilaštva na Odluku o formalnom primanju na znanje činjenica o kojima je već presuđeno (16. juni 2006) 137, 337
Drugostepena presuda (29. septembar 2014) 261, 266
Tužilac protiv Nahimane i dr., ICTR-99-52
Drugostepena presuda (28. novembar 2007) 258
Tužilac protiv Nchamihiga, ICTR-01-63
Presuda i kazna (12. novembar 2008) 74
Tužilac protiv Nyiramasuhuka i dr., ICTR-98-42
Prvostepena presuda (24. juni 2011) 246, 279
Drugostepena presuda (14. decembar 2015) 217
Tužilac protiv Nzabirinde, ICTR-2001 77
Presuda o kazni (23. februar 2007) 74, 250
Tužilac protiv Rugambarare, ICTR-00 59

Odluka po zahtjevu Tužilaštva za izmjenu optužnice 74
Presuda o kazni (16. novembar 2007) 74
Tužilac protiv Rukunde, ICTR-2001-70
Drugostepena presuda (20. oktobar 2010) 10, 14, 157, 225
Tužilac protiv Rutagande, ICTR-96-3
Drugostepena presuda (26. maj 2003)..... 189
Tužilac protiv Semanze, ICTR-97-20
Prvostepena presuda (15. maj 2011)..... 249
Drugostepena presuda (20. maj 2005).....249, 281
Tužilac protiv Serombe, ICTR-2001-66
Drugostepena presuda (12. mart 2008)..... 235
Tužilac protiv Serushaga, ICTR-98-39
Odluka u vezi s izjašnjavanjem o krivici (14. decembar 1998)..... 74
Kazna (5. februar 1999)..... 74
Tužilac protiv Setaka, ICTR-04-81
Drugostepena presuda (28. septembar 2011)..... 255

Mehanizam za međunarodne krivične sudove (MMKS)
Tužilac protiv Češića, IMICT-14-66
Odluka Predsjednika o prijevremenom puštanju na slobodu
(28. maj 2014)..... 310
Tužilac protiv Kordića, MICT-14-68
Odluka Predsjednika o prijevremenom puštanju na slobodu
(6. juni 2014)..... 310
Tužilac protiv Stakića, MICT-13-60
Odluka Predsjednika o skraćenju kazne (17. mart 2014) 310

SPECIJALNI / HIBRIDNI SUDOVI

Specijalni sud za Sijera Leone
Tužilac protiv Brime i dr., SCSL-2004-16
Prvostepena presuda (20. juni 2007) 93, 394
Tužilac protiv Fofane, SCSL-04-14
Odluka Predsjednika po molbi za uslovno prijevremeno puštanje
na slobodu (11. august 2014)..... 312
Tužilac protiv Sama Hinge Normana i dr., SCSL-04-14
Odluka po zahtjevu Tužilaštva za dozvolu izmjene optužnice
(20. maj 2004)..... 74
Odluka po zahtjevu Tužilaštva za mišljenje o prihvatljivosti dokaza
(24. maj 2005)..... 68
Tužilac protiv Sesaya i dr., SCSL-04-15
Presuda (2. mart 2009)..... 394

Tužilac protiv Taylora, SCSL-03-01
Podnesak Tužilaštva u vezi s odmjeravanjem kazne (3. maj 2012) 279
Prvostepena presuda (18. maj 2012).....93, 164, 269, 394
Drugostepena presuda (26. septembar 2013)..... 252

Vanredna vijeća na sudovima u Kambodži
Spis predmeta 001/ 18-7-2007/ ECCC/ TC, Presuda (26 juli 2010)..... 127
Tužioci protiv Kaing Guek Eava alias Ducha, 001/ 18-07-2007-ECCC/ TC
Završni podnesak (Javna redigirana verzija) (11. novembar 2009)..... 279
Tužilac protiv Ienga, Ienga i Khieua, 002/ 19-02-2007-ECCC/ OCIJ (PTC 38)
Odluka po žalbama (20. maj 2010)..... 242

Specijalni sud za Liban (SSL)
Tužilac protiv Ayyasha i dr., STL-11-01/I
Interlokutorna odluka u vezi s mjerodavnim pravom
(16. februar 2011) 242

REGIONALNI SUDOVI

Evropski sud za ljudska prava
Aydin protiv Turske, ECHR 1997-VI, Presuda (25. septembar 1997) 99
MC protiv Bugarske, ECHR Dodatak br. 39272/98, Presuda (4. decembar 2003) 394
Rantsev protiv Kipra i Rusije, ECHR, Dodatak br. 25965/04
Konačna presuda (7. januar 2010) 93, 394

Interamerička komisija za ljudska prava
Fernando i Raquel Mejia protiv Perua, Izvještaj br. 5/96, predmet br. 10.970
IACHR 1995 OEA/Ser.L/V/II.91, Odluka od 1. marta 1996 99

Interamerički sud za ljudska prava (IACtHR)
Cantú protiv Meksika, IACtHR Serija C br
Preliminarni prigovori, meritum, reparacije i troškovi
(31. august 2010)..... 150, 152, 160
Gonzáles Pérez protiv Meksika ("Polje pamuka"), IACtHR
Izdvojeno mišljenje sudije Medine Quiroge o presudi
(16. novembar 2009) 394
J. protiv Perua, IACtHR serija C br
Preliminarni prigovori, meritum, reparacije i troškovi
(27. novembar 2013) 168
Las Dos Erres Massacre protiv Gvatemale, IACtHR
Presuda (24. novembar 2009)..... 394

Sud Ekonomske zajednice zapadnoafričkih država (ECOWAS)
Hadijatou Mani Koraou protiv Republike Niger
Presuda br. ECW/CCJ/JUD/06/08 (27. oktobar 2008) 93

LOKALNI SUDSKI PREDMETI

Argentina
Aliendro, Juana Agustina i dr., u vezi s nestankom, provalama i protivpravnim zatočenjem, predmet br. 960/11, Federalni krivični sud u Santiagu del Estero..... 393
Fernández Juárez, María Lilia y Herrer i Gustavo Enrique, u vezi s protivpravnim zatočenjem (Zatvor Villa Urquiza)
Federalni krivični sud u Tucumanu 393
Molina, Gregorio, predmet br. 12821, Federalni drugostepeni krivični sud..... 393

Australija
Kraljica protiv Tanga, predmet br. HCA 35, M5/2008,
Visoki sud Australije, Presuda 94, 393

Bosna i Hercegovina
Tužilaštvo BiH protiv Fuštara, X/KR/06/200
Sporazum o izjašnjavanju o krivici (14. april 2008)..... 371
Izmijenjena optužnica (14. april 2008) 368
Prvostepena presuda (22. april 2008) 368
Tužilaštvo BiH protiv Jankovića, X-KRŽ-05/161 ..... 334, 368, 370
Optužnica (20. februar 2006) 370
Druga optužnica (27. juni 2006)..... 370
Prvostepena presuda (16. februar 2007) 370, 379
Drugostepena presuda (23. oktobar 2007) 370
Tužilaštvo BiH protiv Leleka, X-KR-06/202
Prvostepena presuda (23. maj 2008)..... 390
Tužilaštvo BiH protiv Markovića i dr.
Prvostepena presuda (24. juni 2015) 386
Tužilaštvo BiH protiv Mejakića, Grubana, Fuštara i Kneževića, X-KRŽ-06/200..... 334, 368, 372
Optužnica (7. juli 2006) 368
Prvostepena presuda (30. maj 2008).....368, 372
Drugostepena presuda (izrečena 16. februara 2009, objavljena 16. jula 2009) 351, 368
Tužilaštvo BiH protiv Radića, Šunjića, Brekala i Vračevića, X-KR-0/139
Drugostepena presuda (9. mart 2011)..... 376-7, 390-1
Tužilaštvo BiH protiv Savića
Prvostepena presuda (29. juni 2015) 386
Drugostepena presuda (22. januar 2016) 386

Tužilaštvo BiH protiv Stankovića, X-KRŽ-05/70 ..... 334, 368, 370, 526
Optužnica (7. decembar 2005) 370
Prvostepena presuda (14. novembar 2006) 370, 389, 391-2
Drugostepena presuda (28. mart 2007) 370, 392
Tužilaštvo BiH protiv Vlahovića, S1 1 K 004659 11Krl
Prvostepena presuda (29. mart 2013) 338
Drugostepena presuda (5. februar 2015) 338

Kanada

Kraljica protiv Seaboyera, 7 C.R. (4th) 117 (1991) 141

Kolumbija

Tužilac protiv Niña Balaguere i dr., predmet br. 39392
Krivično vijeće Vrhovnog suda Kolumbije
Presuda (14. novembar 2014) 393
Tužilac protiv Orlanda Ville Zapate i dr., Visoki sud u Bogoti,
Vijeće za pravdu i mir (Kolumbija), Presuda (24. februar 2015) 393

Hrvatska

RH protiv Dušana i Rade Ivkovića, Županijski sud u Vukovaru 341
RH protiv Michaela Husnika i Kasima Hekića, Županijski sud u Vukovaru 341

Pravni izvori

MEĐUNARODNI PRAVNI DOKUMENTI

Sporazumi, konvencije i statuti

Povelja Međunarodnog vojnog suda za Daleki istok (Povelja iz Tokija) 1946 31

Povelja Međunarodnog vojnog suda

– Aneks Sporazuma o krivičnom gonjenju i kažnjavanju glavnih ratnih zločinaca sila Osovine u Evropi (Nirnberška povelja) 1945 31

Zakon br. 10 Kontrolnog savjeta, Kažnjavanje osoba proglašenih krivim za ratne zločine, zločine protiv mira i čovječnosti, *Official Gazette Control Council for Germany* 50-5 (1946) 30

Konvencija protiv torture i drugih surovih, nehumanih ili ponižavajućih kazni i postupaka 1984, 1465 UNTS 85 202

Član 1(1).91

Član 14.....385

Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida 1949, 78 UNTS 277.....31

Nacrt Konvencije o pravdi i podršci za žrtve zločina i zloupotrebe ovlasti (8. februar 2010)

Član 5(2)(b).....127

Ženevska konvencija I za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu 1949, 75 UNTS 30 31

Član 3(1)(a) 199

Član 50 31

Ženevska konvencija II za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomaca oružanih snaga na moru

1949, 75 UNTS 84 31

Član 3(1)(a).....199

Član 51 31

Ženevska konvencija III o postupanju s ratnim zarobljenicima 1949

75 UNTS 134 31

Član 3(1)(a) 199

Član 130 31

Ženevska konvencija IV o zaštiti građanskih osoba za vrijeme rata 1949, 75 UNTS 147.....31

Član 3(1)(a).....199

Član 27(2).....40

Član 49.....246

Član 147 31

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima 1966, 999 UNTS.....385

Član 2.....385

Član 9 385

Dopunski protokol Ženevskim konvencijama od 12. augusta 1949,

o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba 1977,

1125 UNTS 609 (Dopunski protokol II) 31

Dopunski protokoli Ženevskim Konvencijama 1977 ..... 31, 403

Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda 1998, 2187 UNTS 90 127

Preambula, § 10.....396

Član 1 396
Član 7 18
Član 7(1)(g).....144, 348
Član 7(1)(h)..... 230
Član 7(2)(a)..... 196
Član 7(2)(g)..... 230
Član 8(2)(b)(xxii)..... 98, 144, 348
Član 8(2)(d)(vi)..... 98
Član 8(2)(e)(vi) 144, 348
Član 25(3)(a).....272-3
Član 25(3)(d) 272-3
Član 30 272-3
Član 54(1)(a)..... 174
Član 61(9) 75
Član 68 127
Član 76(2) 281

Statut Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu (MKSR) 1994
Član 4 31
Član 4(e)..... 31
Statut Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) 1993
.....30, 86, 127, 288, 365, 384
Član 1 50
Član 2 .....429, 443
Član 2(b) 103, 199
Član 3 ..... 198-9, 207, 282, 421-2, 429, 443
Član 4(2)(b).....213-14
Član 4(2)(d)..... 16
Član 5... 100, 219, 416, 421-2, 429
Član 5(c)..... 207
Član 5(f) 199
Član 5(g)... 4, 30, 64, 98, 186, 198
Član 5(h) 214, 217
Član 7(1)..... 233, 461, 462-3, 483
Član 7(3)...233-4, 256-8, 260, 270-1
Član 9(2).....360
Član 13(1).....157
Član 16 32
Član 20(1).....169
Član 22 ..... 32, 169
Član 24(2).....284
Član 24(3).....306
Član 28 .....131, 147, 307
Statut Specijalnog suda za Sijera Leone (SSSL) 2002
Član 1(1).....50
Član 2.....348
Statut Specijalnog suda za Liban
Član 17 118-19
Statut Mehanizma za međunarodne krivične sudove UN-a (MMKS) 2010.....33
Član 26 307

Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a

UNSC Res 780 (6. oktobar 1992) UN Doc S/RES/780.....28
UNSC Res 798 (18. decembar 1992) UN Doc S/RES/798 28
UNSC Res 808 (22. februar 1993) UN Doc S/RES808 29-30, 100, 141
§ 2 ..... 100, 141
UNSC Res 827 (25. maj 1993) UN Doc S/RES/827.....4, 29
UNSC Res 955 (8. novembar 1994) UN Doc S/RES/955 31
UNSC Res 1325 (31. oktobar 2000) UN Doc S/RES/1325..... 29
UNSC Res 1503 (28. august 2003) UN Doc S/ RES/ 1503.....
.....335, 367
UNSC Res 1534 (26. mart 2004) UN Doc S/RES/1534 335, 365
§§ 4-5 367
UNSC Res 1877 (7. juli 2009) UN Doc S/RES/1877 .. 4, 29, 50
UNSC Res 1901 (16. decembar 2009) UN Doc S/RES/1901 ..31
UNSC Res 1966 (22. decembar 2010) UN Doc S/RES/1966 ..33

Komisija UN-a za ljudska prava

UNHCR Res 1993/8 "Rape and abuse of women in the territory of the former Yugoslavia" [Silovanje i zlostavljanje žena na teritoriji bivše Jugoslavije] (23. februar 1993) UN Doc E/CN.4/RES/1993/8 21

Sekundarni zakoni

Elementi krivičnih djela MKS
Član 7(1)(f) 203
Član 8(2)(a)(iii)- 1..... 203
Član 8(2)(c)(i)- 4..... 203
Pravilnik o postupku i dokazima MKS
Pravilo 70..... 106
Pravilo 72..... 106
Pravilo 88..... 127
Pravila 90-93..... 127
Pravilnik o postupku i dokazima MKSR
Pravilo 34..... 33
Pravilo 96..... 33
Pravilnik o postupku i dokazima MKSJ 32
Pravilo 11*bis*..... 57, 176, 334, 366-7, 372-7, 389
Pravilo 11*bis*(A)..... 367
Pravilo 11*bis*(C) 367
Pravilo 28..... 335
Pravilo 34..... 32
Pravilo 61..... 52-3, 64, 164
Pravilo 68..... 153, 173
Pravilo 69..... 172
Pravilo 70..... 106
Pravilo 70(B) 106
Pravilo 73*bis*(D) 67
Pravilo 75..... 169-70
Pravilo 75(J)..... 176
Pravilo 77..... 176
Pravilo 87(C)..... 281
Pravilo 92*bis*..... 71, 136, 294, 367
Pravilo 92*bis*(A) 136
Pravilo 92*bis*(A)(i) (d)..... 294
Pravilo 92*ter*..... 71, 133, 136, 391
Pravilo *92quater*..... 294
Pravilo 94(B)..... 137
Pravilo 96 ..... 32-3, 120, 140,145
Pravilo 96(i)..... 32, 145
Pravilo 96(ii)..... 32, 141
Pravilo 96(iii)..... 32-3
Pravilo 96(iv) 32-3, 152
Pravilo 98*bis*..... 70, 227-8
Pravilo 98*ter*(B) 306-7
Pravilo 100 278
Pravilo 101 302
Pravilo 101(B)(ii) 302
Pravilo 103 307
Pravilo 104 277
Pravilo 105 306-7
Pravilo 106 307
Pravilo 123 307
Pravilo 123-5..... 277
Pravilo 124 307
Pravilo 125 ..... 131, 309
Pravilo 143 281
Pravilnik o postupku i dokazima MMKS
Pravilo 32 33
Pravilo 118 33
Pravilo 151 308
Rimski sporazum koji reflektira rad konferencije Zajedničke civilne komisije za praćenje pridržavanja zakona, održane 1996. (Program "Pravila puta") ... 362-3
Član 5..... 362-3
Pravilnik o postupku i dokazima SSSL 2002
Pravilo 100(B)..... 278

Pravilnik o postupku i dokazima SSL 2009
Pravilo 86 127
Pravilo 171(A) 281

PRAVNI DOKUMENTI EVROPSKE UNIJE

Sporazumi i konvencije

Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama 1950
Član 13 385
Član 41 385
Evropska konvencija o kompenzaciji žrtvama nasilnih krivičnih djela 1983
Član 2 385
Član 4 385

Direktive

Direktiva 2004/80/EC koja se odnosi na kompenzaciju žrtvama krivičnih djela (24. april 2004) .. 385

Direktiva 2012/29/EU o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava krivičnih djela (25. oktobar 2012)
Član 13 385
Član 16 385

Drugi zakoni

Odluka Vijeća 2009/316/JHA o uspostavi Evropskog informacijskog sistema krivične evidencije (6. april 2009) 312

DRŽAVNI ZAKONI

Federacija Bosne i Hercegovine

v. također **Republika Srpska)**

Zakon o parničnom postupku 2004
Član 17/2. 384
Zakon o krivičnom postupku 2003
Član 35(2)(g) 386
Član 186(10).....386
Član 193(1).....386
Član 195(1)-(3).....386
Član 197(1).....386
Član 198(1)-(2).....386
Član 235..... 390-1
Član 258(4).....386
Krivični zakon 2003
Član 38 288
Član 172(1).....371
Član 172(1) (c) 370
Član 172(1) (f).....370
Član 172(1) (g) .. 358, 368, 389-80
Član 173(1)(e) 358
Član 180(1).....370
Član 180(2).....370
Prijedlog zakona o pravima žrtava mučenja..... 387-8
Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona BiH 2015
Član 9.....358
Član 10.....358
Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom 1999..... 385
Zakon o ustupanju predmeta od strane MKSJ Tužilaštvu BiH 2004.....370
Član 4370-1
Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina (29. decembar 2008)
Aneks A.....374

Kambodža
Interna pravila ECCC
Pravilo 23(2) 127
Zakon o osnivanju vanrednih vijeća sudova Kambodže za procesuiranje zločina počinjenih za vrijeme Demokratske Kampučije (27. oktobar 2004)
Članovi 1-2 50

Kolumbija
Zakon o seksualnom nasilju u oružanim sukobima (Zakon br. 1719 iz 2014)
Član 19 140

Hrvatska
Zakon o parničnom postupku 1991
Član 12/3..... 384
Ustavni zakon o suradnji Republike Hrvatske s MKSJ 1966 365
Kazneni zakon (Izmjene i dopune iz 2003) ... 365
Član 90 392-3
Član 157a 365
Član 158 365
Nacrt konačnog prijedloga zakona o pravima žrtava seksualnog nasilja u Domovinskom ratu..... 387
Član 2(2)..... 387
Član 14 387
Član 29 387
Zakon o pravnim posljedicama osude, kaznenoj evidenciji i rehabilitaciji 2012
Član 4 312

Kosovo
Zakon br. 04/L-054 o položaju i pravima mučenika, invalida, veterana i pripadnika Kosovske oslobodilačke vojske, žrtvama seksualnog nasilja te civilnim žrtvama i njihovim porodicama 388
Zakon br. 04/L-172 o izmjenama i dopunama Zakona br. 04/L-054 388

Republika Srpska
Krivični zakon
Član 32.....288
Član 451.....288
Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata 2010.....385

Srbija
Zakon o saradnji Srbije i Crne Gore sa MKSJ 2002 365
Krivični zakonik iz 2005.
Član 178/1 393
Član 371.....393
Član 372.....393
Zakonik o parničnom postupku2011
Član 13.....384
Zakon o pravima civilnih žrtava rata 1996.....385
Model zakona o pravima civilnih žrtava rata 2015 385

Savezna Republika Jugoslavija
Osnovni krivični zakon
Član 141.....288
Član 142.....288

BILATERALNI SPORAZUMI

Sporazum između Hrvatske i Srbije o saradnji u progonu učinilaca ratnih zločina, genocida i zločina protiv čovječnosti 2006 365

Lista skraćenica

ABiH	Armija Bosne i Hercegovine
AJIL	American Journal of International Law
Amsterdam L Forum	Amsterdam Law Forum
App	Dodatak
ARK	Autonomna regija Krajina
AUJ Gender Soc Pol & L	American University Journal of Gender, Social Policy and the Law
Berkeley JIL	Berkeley Journal of International Law
BHS	Bosanski/hrvatski/srpski jezik
BiH	Bosna i Hercegovina
British J Criminology	British Journal of Criminology
Brooklyn JIL	Brooklyn Journal of International Law
BYU J Pub L	Brigham Young University Journal of Public Law
California L Rev	California Law Review
Cambridge J Intl & Comp L	Cambridge Journal of International and Comparative Law
Case W Res JIL	Case Western Reserve Journal of International Law
CIA	Centralna obavještajna agencija (SAD)
Columbia L Rev	Columbia Law Review
Connecticut JIL	Connecticut Journal of International Law
Cornell Intl LJ	Cornell International Law Journal
Crim L Forum	Criminal Law Forum
CSB Banja Luka	Centar službi bezbjednosti Banja Luka
DB	Državna bezbjednost
Dopunski protokol II	Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. augusta 1949. o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (usvojen 8. juna 1977, stupio na snagu 7. decembra 1978) 1125 UNTS 609
Duke J Comp & Intl L	Duke Journal of Comparative & International Law
ECMM	Posmatračka misija Evropske zajednice
EDS	Elektronski sistem objelodanjivanja (Electronic Disclosure System)
EJIL	European Journal of International Law
EU	Evropska unija
Fem Legal Stud	Feminist Legal Studies
Goettingen JIL	Goettingen Journal of International Law
Gonzaga JIL	Gonzaga Journal of International Law
GS UN	Generalna skupština UN-a
Hastings Women's LJ	Hastings Women's Law Journal
HDZBiH	Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine
HRH-B	Hrvatska Republika Herceg-Bosna

Hum Rts Q	Human Rights Quarterly
HV	Hrvatska vojska
HVO	Hrvatsko vijeće obrane
HZH-B	Hrvatska zajednica Herceg-Bosna
IACtHR	Interamerički sud za ljudska prava
IL & Politics	International Law and Politics
Indiana Intl & Comp L Rev	Indiana International & Comparative Law Review
Intl Crim L Rev	International Criminal Law Review
Intl J Science & Mgt	International Journal of Science and Management
Intl J Transitional Justice	International Journal of Transitional Justice
IRRC	International Review of the Red Cross
JICJ	Journal of International Criminal Justice
JILIR	Journal of International Law and International Relations
JL & Pol	Journal of Law and Policy
JNA	Jugoslavenska narodna armija
KB	Kažnjenička bojna
Leiden JIL	Leiden Journal of International Law
McGill LJ	McGill Law Journal
MKS	Međunarodni krivični sud
MKSJ	Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju
MKSR	Međunarodni krivični sud za Ruandu
MMKS	Mehanizam za međunarodne krivične sudove
MUP	Ministarstvo unutrašnjih poslova
NATO	Organizacija sjevernoatlantskog ugovora
New Crim L Rev	New Criminal Law Review
Northwestern Uni L Rev	Northwestern University Law Review
NVO	Nevladina organizacija
OEM	Odred 3. Korpusa Armije BiH, u čijem su sastavu bili strani dobrovoljci ("mudžahedini") i bosanski Muslimani (odred El Mudžahid)
OSCE	Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju
OSCE-KVM	Kosovska verifikaciona misija OSCE
Osgoode Hall LJ	Osgoode Hall Law Journal
OVK	Oslobodilačka vojska Kosova
OZSB	Operativna zona Srednja Bosna
Penn State Intl L Rev	Penn State International Law Review
pogl.	Poglavlje
Pravilnik MKS	Pravilnik o postupku i dokazima MKS (usvojen 9. septembra 2002)
Pravilnik MKSJ	Pravilnik o postupku i dokazima MKSJ (usvojen 25. maja 1995, posljednja izmjena 10. jula 2015)
Pravilnik MKSR	Pravilnik o postupku i dokazima MKSR (usvojen 8. novembra 1994, posljednje izmjene 31. januara 2010)

Pravilnik MMKS	Pravilnik o postupku i dokazima (usvojen 8. juna 2012, izmijenjen i dopunjen 17. augusta 2012)
Psychol Women Q	Psychology of Women Q
PTSP	Posttraumatski stresni poremećaj
RBiH	Republika Bosna i Hercegovina
Rimski statut	Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda (1998) 2187UNTS 90 (usvojen 17. jula 1998, stupio na snagu 1. jula 2002)
RJB	Resor javne bezbednosti
RS	Republika Srpska
RSK	Republika Srpska Krajina
SAIS Rev	SAIS Review
SAO Krajina	Srpska autonomna oblast u jugozapadnoj Hrvatskoj (Srpska autonomna oblast Krajina)
SAO SBZS	Srpska autonomna oblast Istočne Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema
SDS	Srpska demokratska stranka
Seton Hall LR	Seton Hall Law Review
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SRJ	Savezna Republika Jugoslavija
SRS	Srpska radikalna stranka
SSL	Specijalni sud za Liban
SSSL	Specijalni sud za Sijera Leone
Statut MKSJ	Statut MKSJ (usvojen 25. maja 1993 Rezolucijom 827 Vijeća sigurnosti UN-a (25. maj 1993) UN Doc S/RES/827, posljednji put izmijenjen 7. jula 2009. Rezolucijom 1877 Vijeća sigurnosti UN (7. jula 2009) UN Doc S/RES/1877) (Statut MKSJ)
Statut MKSR	Statut Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu (usvojen 8. novembra 1994) rezolucijom UN-a, UNSC Res 955 (8. novembar 1994), UN Doc S/RES/955, izmijenjen i dopunjen 16. decembra 2009 rezolucijom UNSC Res 1901 (16. decembar 2009) UN Doc S/RES/1901
Statut MMKS	Statut MMKS, usvojen 22. decembra 2010 rezolucijom 1966 Vijeća sigurnosti UN-a (22. decembar 2010) UN Doc S/RES/1966
SUP	Sekretarijat unutrašnjih poslova
SŽS	Služba za žrtve i svjedoke
TO	Teritorijalna odbrana
Transnat L & Contemp Probs	Transnational Law and Contemporary Problems
TRIAL	Track Impunity Always
UC Davis JIL & Pol	UC Davis Journal of International Law and Policy

UN	Ujedinjene nacije
UNHCR	Komisija UN-a za ljudska prava
Uni of Colorado L Rev	University of Colorado Law Review
UNMBiH	Mirovna misija UN-a u Bosni i Hercegovini
UNPROFOR	Zaštitne snage UN-a
UZP	Udruženi zločinački poduhvat
Virginia L Rev	Virginia Law Review
VJ	Vojska Jugoslavije
VRS	Vojska Republike Srpske
VS UN	Vijeće sigurnosti UN-a
Windsor YB Access Just	Windsor YearBook of Access to Justice
Yale HRDLJ	Yale Human Rights and Development Law Journal
Yale LJ	Yale Law Journal
ŽK I, II, III, IV	Prva Ženevska konvencija za za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu (usvojena 12. augusta 1949, stupila na snagu 21. oktobra 1950) 75 UNTS 30; Druga Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomaca oružanih snaga na moru (usvojena 12. augusta 1949, stupila na snagu 21. oktobra 1950) 75 UNTS 84; Treća Ženevska konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima (usvojena 12. augusta 1949, stupila na snagu 21. oktobra 1950) 75 UNTS 134; Četvrta Ženevska konvencija o zaštiti građanskih osoba za vrijeme rata (usvojena 12. augusta 1949, stupila na snagu 21. oktobra 1950) 75 UNTS 286

Lista saradnika

Svi saradnici na ovoj knjizi su sadašnji ili bivši zaposlenici Tužilaštva MKSJ.

Laurel Baig
Serge Brammertz
Priya Gopalan
Barbara Goy
Grace Harbour
Michelle Jarvis
Daniela Kravetz
Aditya Menon
Najwa Nabti
Giulia Pinzauti
Elena Martin Salgado
Lada Šoljan
Saeeda Verrall
Kate Vigneswaran

Napomena čitaocu

Urednici su u glavnom tekstu ove knjige i u fusnotama koristili kurziv radi naglašavanja.

Premda je u MKSJ praksa da se predmeti navode kao "IT-XX-XX", ovdje smo ih navodili kao "ICTY-XX-XX" kako bi se razlikovali od predmeta MKSR i drugih predmeta.

1

Osvrt – Pitanje odgovornosti za zločine seksualnog nasilja u sukobu

Michelle Jarvis

A. Uvod: Važnost promišljanja

> Sam čin silovanja… imao je za njih strašne posljedice. Nekako su još i mogle naći objašnjenje za otimačinu, ili za premlaćivanje, pa čak i za ubijanje… ali… [k]ad su počela silovanja, ljudi su izgubili svaku nadu, svi u logoru, i muškarci i žene. Zavladao je silan strah, užasno je bilo. (Svjedočenje zatočenika iz logora Trnopolje pred MKSJ).[1]
>
> Po mom mišljenju, oni su htjeli uništiti… naš duh, što je više moguće, jer silovana žena – za silovanu ženu nema ozdravljenja. Ja se od toga neću oporaviti… Moj je život uništen. Moja porodica je uništena. Moji najmiliji su pobijeni. Sve što sam imala u životu, oteli su mi moju sreću. (Svjedočenje žrtve silovanja iz Foče pred MKSJ).[2]
>
> Osjećala sam se bijedno, poniženo. Željela sam biti dobra majka, najbolja što mogu. Željela sam da moje dijete odrasta u lijepoj porodici, ali to više nije bilo moguće. Osjećala sam se poniženo, kao majka i kao žena, zbog same činjenice da sam bila tamo, u tom logoru, i u toj situaciji (Svjedočenje zatočenice logora Sušica pred MKSJ).[3]

Tokom više od dva desetljeća rada Tužilaštvo Međunarodnog krivičnog suda za područje bivše Jugoslavije (MKSJ) borilo se s pitanjem utvrđivanja odgovornosti za zločine seksualnog nasilja[4] počinjene tokom sukoba u bivšoj Jugoslaviji. U vrijeme

---

[1] *Tužilac protiv Tadića,* ICTY-94-1-T, Prvostepena presuda (7. maj 1997), paragraf 175.

[2] *Tužilac protiv Mladića*, ICTY-09-92-T, Iskaz svjedoka RM070 (30. septembar 2013) transkript str. 17652.

[3] *Tužilac protiv D. Nikolića*, ICTY-94-2-S, Presuda o kazni (13. decembar 2003), paragraf 203.

[4] Za definiciju seksualnog nasilja *v. Tužilac protiv Akayesu*, Predmet br. ICTR-96-4-T, Presuda (2. septembar 1998), paragraf 688 ("Sud drži da je seksualno nasilje, koje uključuje i silovanje, svaki čin seksualnog karaktera pod prisilom počinjen nad nekom osobom. Seksualno nasilje nije ograničeno na fizički napad na ljudsko tijelo; ono se može odnositi i na djela u kojima nije bilo penetracije pa čak ni fizičkog kontakta."); *Tužilac protiv Kvočke i dr.,* ICTY-98-30/1-T, Presuda (2. novembar 2001), paragraf 180 (u kojem se potvrđuje definicija seksualnog nasilja navedena u predmetu *Akayesu,* te se dodaje da je "seksualno nasilje širi pojam od silovanja i uključuje zločine kao što su seksualno ropstvo i uznemiravanje", *v.* niže navedenu fusnotu 343, gdje stoji da bi [s]eksualno nasilje također uključivalo krivična djela kao što su seksualno uznemiravanje, prisilan brak i prisilan pobačaj, kao i krivična djela koja se odnose na rodnu pripadnost, a koja su precizno navedena u Statutu MKS [Međunarodni krivični sud] kao ratni zločini i zločini protiv čovječnosti, konkretno "silovanje, seksualno ropstvo, prisiljavanje na prostituciju, prisilna trudnoća, nametnuta sterilizacija i drugi slični oblici nasilja".) *v.* također Međunarodni krivični sud, Elementi krivičnih djela (usvojeno 9. septembra 2002), član 7(1)(g)-6 u vezi sa "seksualnim nasiljem kao zločinom protiv čovječnosti" ("Počinitelj je izvršio djelo seksualne prirode nad jednom ili više osoba ili je tu osobu primorao na učestvovanje u činu seksualne prirode primjenom sile ili prijetnje silom odnosno prisilom u vidu straha od nasilja, primoravanja, zatočeništva, psihičkog

osnivanja Tužilaštva MKSJ 1993. godine, međunarodna zajednica izrazila je odlučnost da zločine seksualnog nasilja procesuira zajedno s drugim zločinima počinjenim tokom sukoba. Bilo je to prvi put u historiji da tema odgovornosti za seksualno nasilje munjevito obiđe svijet.[5]

No, provođenje ovog cilja u djelo za Tužilaštvo predstavlja jedno od najvećih iskušenja u obavljanju mandata. U suštini, to od nas traži preciznije i šire razumijevanje prirode seksualnog nasilja počinjenog u sukobu i posljedica seksualnog nasilja na žrtve[6], zatim podrobnije sagledavanje odredbi međunarodnog krivičnog prava u svjetlu iskustva ne samo žena nego i muškaraca, mladića i djevojaka,[7] kao i davanje odgovarajućeg prioriteta pitanju odgovornosti za seksualno nasilje, a sve to samo je dio neodložnih zahtjeva s kojima se susreće tužilaštvo, suočeno s ozbiljnim prijetnjama uspješnom početku – da ne spominjemo uspješan kraj – svog mandata.[8]

Izazovi su veliki, a i rizici su visoki. Žrtve seksualnog nasilja koje su istupile da daju svoje iskaze i svjedoče pred MKSJ izrazile su veliku želju da doprinesu uspostavljanju veće odgovornosti za krivična djela seksualnog nasilja. Njihove riječi i hrabrost ostavile su dubok trag, podsjetivši nas na to da važnost našeg posla prelazi granice pojedinačnih slučajeva koje procesuiramo. Naš uspjeh zavisi i od toga koliko smo otvoreni za promišljanje o našem jedinstvenom iskustvu da učimo podjednako iz naših uspjeha kao i iz naših manjkavosti, te omogućimo da naša saznanja nadahnu i unaprijede budući rad u vezi sa seksualnim nasiljem počinjenim u sukobima.

Tužilaštvo je s tom namjerom 2009. godine osnovalo Radnu grupu za procesuiranje zločina seksualnog nasilja (Radna grupa za PSN, Radna grupa). Uvidjeli smo da postoji posve mala mogućnost da se prije zatvaranja našeg Ureda posvetimo ovoj temi i o tome ostavimo pisani trag. S obzirom na brojne još nedovršene predmete MKSJ koji uključuju seksualno nasilje, to je istovremeno bila šansa za još jedan, posljednji pokušaj da svoj rad privedemo kraju. Radna grupa počela je sređivati dokumentaciju u vezi s našim radom na zločinima seksualnog nasilja, dotad razbacanu po pozamašnoj dokumentarnoj zbirci Tužilaštva, s namjerom da stvorimo jednu, sveobuhvatnu arhivu. Obavili smo razgovore s više od 40 bivših i sadašnjih zaposlenika Tužilaštva, uključujući istražitelje, prevodioce, tužioce, analitičare i upravu Tužilaštva, kao i tri zaposlenika Službe za žrtve i svjedoke MKSJ. Također smo obavili nekoliko misija u zemljama bivše Jugoslavije kako bismo produbili svoje spoznaje o problemima slučajeva seksualnog nasilja s kojima su se te zemlje suočavale na državnom nivou, te stekli uvid u alate i sredstva koji bi mogli najbolje poslužiti našim kolegama u tim zemljama. Naš rad je u velikoj mjeri bio olakšan podrškom i sredstvima koja smo dobili od naših kolegica iz organizacije Žene UN-a, koje su odmah shvatile nužnost bilježenja iskustava Tužilaštva.

---

pritiska ili zloupotrebom položaja, protiv te osobe, osoba, odnosno treće osobe, ili iskorištavanjem okolnosti u kojima je moguća prisila, ili pak nemogućnosti te osobe ili osoba da daju svoj pristanak kad je kritičnost takvog ponašanja usporediva sa silovanjem, seksualnim porobljavanjem, nametnutom prostitucijom, prisilnom trudnoćom, nametnutom sterilizacijom.")

[5] Poglavlje 2.

[6] Poglavlja 3 i 5.

[7] Poglavlja 4, 6 i 7.

[8] Poglavlje 3.

Rezultati napora Radne grupe izloženi su u ovoj knjizi. Naši su ciljevi bili višestruki. Htjeli smo na jednom mjestu sakupiti sve zapise i iskustva u vezi s procesuiranjem seksualnog nasilja počinjenog u sukobima. S obzirom na našu posebnu poziciju jednog od prvih međunarodnih tužilaštava koja su otvorila put novom shvaćanju odgovornosti za seksualno nasilje u sukobu, željeli smo biti sigurni da naša iskustva neće pasti u zaborav i da se institucionalno pamćenje neće raspršiti nakon što Tužilaštvo jednom prestane s radom. Ipak, svjesni smo da ne postoji monolitna verzija iskustva Tužilaštva, bilo da se radi o ovoj ili o nekoj drugoj temi. Zapažanja i sjećanja mnogih zaposlenika koji su učestvovali u našem radu na predmetima seksualnog nasilja neizbježno se razlikuju, ponekad znatno. U našim zapisima ima i praznina, što otežava stvaranje sveobuhvatnog prikaza. Zato smo se koncentrirali na prevladavajuće i međusobno potkrepljujuće teme iz naše interne dokumentacije, intervjua i javno dostupnih izvora. I, što je najvažnije, vodili smo se idejom da će pitanje, odnosno događaj o kojem govorimo, navesti ljude da o njemu razmišljaju i raspravljaju.

Koliko god bilo važno bilježenje naših iskustava, nastojali smo da ono ne ostane samo doprinos historijskoj građi. Težili smo dati praktičan doprinos publiciranim izvorima na temu seksualnog nasilja počinjenog u sukobu, doprinos koji bi mogao podstaknuti daljnje unapređenje dijaloga o odgovornosti. Konkretno, cilj nam je pogledima i iskustvima tužioca koji se bave međunarodnim krivičnim pravom doprinijeti raspravi na široj osnovi nego što je to dosad bio slučaj. Namjeravali smo svoje poglede izložiti na način informativan za sve koji se bave krivičnim pravom – bez obzira radi li se o lokalnoj ili međunarodnoj praksi. Naša iskustva također pružaju uvid drugim relevantnim akterima kao što su međunarodna zajednica, tvorci politika, nevladine organizacije (NVO) i akademska zajednica.

Svoj smo pristup osmislili nastojeći svesti na minimum dupliranje s postojećim izvorima na temu zločina seksualnog nasilja u sukobu. Postojeći radovi su već fokusirani na istraživanje ovih zločina kao relativno izdvojene teme[9], a mi smo tu temu proširili s ciljem da nadopunimo ove izvore. Zato samim istraživanjima nismo

---

[9] *v.* npr. Ministarstvo vanjskih poslova Ujedinjenog Kraljevstva i Britanske zajednice naroda, "International Protocol on the Documentation and Investigation of Sexual Violence in Conflict: Basic Standards of Best Practice on the Documentation of Sexual Violence as a Crime under International Law" (juni, 2014) <https://www.gov.uk/government/publications/international-protocol-on-the-documentation-and-investigation-of-sexual-violence-in-conflict> pristupljeno 26. augusta 2015;Women's Initiatives for Gender Justice, "Gender in Practice, Guidelines & Methods to address Gender Based Crime in Armed Conflict" (October 2005) <http://4genderjustice.org/what-we-do/gender-training/> pristupljeno 26 augusta 2015; Maria Nystedt (ur.), Christian Axboe Nielsen, and Jann K Kleffner, *A Handbook on Assisting International Criminal Investigations* (Folke Bernadotte Academy and Swedish National Defence College 2011) <https://fba.se/en/how-we-work/research-policy-analysis-and-development/publications/a-handbook-on-assisting-international-criminal-investigations/> pristupljeno 26. augusta 2015. Osim toga, Ured tužioca Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu objavio je priručnik koji se opširno bavi lekcijama naučenima tokom istraživanja zločina seksualnog nasilja: "Prosecution of Sexual Violence, Best Practices Manual for the Investigation and Prosecution of Sexual Violence Crimes in Post-Conflict Regions: Lessons Learned from the Office of the Prosecutor for the International Criminal Tribunal for Rwanda" [Priručnik za procesuiranje seksualnog nasilja, postupanje u istraživanju i procesuiranju zločina seksualnog nasilja u postkonfliktnim područjima: lekcije Ureda tužioca Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu] (30. januara 2014) <http://www.unictr.org/en/documents/best-practices-manuals-and-conference-reports> pristupljeno 26. augusta 2015.

posvetili posebno poglavlje premda su naše specifične spoznaje o tom pitanju sastavni dio naše analize. Iz istog razloga ni obilježjima zločina seksualnog nasilja nismo posvetili poseban dio. To stoga što Statut MKSJ sadrži samo ograničen broj referenci koje se izričito odnose na zločine seksualnog nasilja[10] i zato što su definicije zločina seksualnog nasilja već predmet velikog zanimanja.

Konačno, kroz cijelu knjigu svu pažnju usmjerili smo na područja u kojima bismo mogli poboljšati svoj rad na zločinima seksualnog nasilja. Svojski smo se potrudili da dokumente Tužilaštva izložimo promišljanju i kritici, čineći krajnji korak ka stvaranju najveće moguće vrijednosti našeg rada. No, na početku moramo napomenuti da smo kroz predani rad zaposlenika Tužilaštva tokom niza godina postigli mnogo – možda više nego što je u početku iko mogao i zamisliti s obzirom na velike izazove s kojima smo bili suočeni. Kako je navedeno u Aneksu B, od ukupno 161 osobe protiv kojih je MKSJ podigao optužnice, 93 osobe su optužene za zločine seksualnog nasilja.[11]

No, bez obzira na statistiku, nema sumnje da je Tužilaštvo pomoglo da se otvori put novom shvaćanju odgovornosti za seksualno nasilje u sukobima. Mi smo, kako je u ovoj knjizi i opisano, zajedno s drugim *ad hoc* sudovima i tribunalima, utemeljili operativne postupke, pravne presedane i nova stručna znanja, koja su izmijenila pravne okvire kada je riječ o zločinima seksualnog nasilja počinjenim u sukobima. Istovremeno smo utvrdili na koji način možemo unaprijediti svoj rad, što i nije neko iznenađenje. Bilo bi nerealno da je drugačije uzmemo li u obzir put kojim je Tužilaštvo kročilo prvo, kao i nepostojanje stručnog iskustva – bilo gdje na svijetu – u vezi s progonom ovih zločina u času kad Tužilaštvo preuzima dužnost. Ipak, krajnji cilj ove knjige nije da ocjenjuje naš rad, nego da propita moguće načine poboljšanja našeg pristupa i na taj način u budućnosti osigura više pravde za žrtve.

Sažimanje pravnog nasljeđa Tužilaštva koja se odnosi na procesuiranje seksualnog nasilja u sukobu nije bio jednostavan posao. Bio je to proces interne rekonstrukcije, dubokog promišljanja i razgovora. Mnogo su nam koristili sastanci koje smo tokom novembra 2014. vodili s vanjskim stručnjacima u Hagu radeći na preliminarnom konceptu ove knjige.[12] Tokom rada na knjizi, naše spoznaje i razumijevanje ove problematike stalno su se produbljivali. To je samo potvrdilo koliko je od presudne važnosti da svako tužilaštvo redovno preispituje svoj rad na zločinima seksualnog nasilja u sukobu i otvara prostor za rasprave, kako unutar svojih ureda tako i izvan njih.

---

[10] Jedina izričita referenca u Statutu MKSJ nalazi se u članu 5(g) koji se odnosi na "silovanje" kao zločin protiv čovječnosti, *v.* Statut MKSJ (Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija usvojilo ga je 25. maja 1993. Rezolucijom 827 (25. maj 1993) UN Doc S/RES/827, izmijenjen Rezolucijom 1877 (7. juli 2009) UN DocS/RES/1877). O definiciji silovanja koja je prihvaćena u sudskoj praksi MKSJ bit će više riječi u Poglavlju 5 (*v.* str. 142-5).

[11] Od njih je u vrijeme nastanka ove knjige: 37 proglašeno krivima za zločine seksualnog nasilja (od kojih osmero još uvijek mogu uložiti žalbu na presude za seksualno nasilje); 33 osobe oslobođene su svih optužbi za seksualno nasilje (od toga na dvije oslobađajuće presude Tužilaštvo još može uložiti žalbe); devet osoba je umrlo ili prije hapšenja ili prije kraja suđenja; šestero je prebačeno na suđenje pred sudovima država bivše Jugoslavije; protiv četvorice su optužnice povučene, a četvorici se još sudi.

[12] Ti su stručnjaci bili Kirsten Campbell, Gorana Mlinarević, Patricia Viseur Sellers i Susana SáCouto, koji su također ponudili dragocjene komentare na revidiranu verziju prije objavljivanja. Njihove primjedbe na novembarskim sastancima u Hagu mnogo su nam pomogli u pronalaženju materijala na temu ove knjige.

U širem smislu, naša su iskustva potvrdila značaj ustrajnog i konstruktivnog procesa prikupljanja materijala o čitavom nizu tema od prve generacije *ad hoc* sudova i tribunala, čiji je posao već dovršen ili će to uskoro biti.[13] Svjedočili smo iz prve ruke o važnosti bilježenja i analiziranja operativnih aspekata našeg rada koje nije moguće sažeti jednostavnim pretraživanjem službenih sudskih dokumenata i izrečenih presuda. Nadamo se da će naša iskustva podstaknuti međunarodnu zajednicu da učini sve što je u njenoj moći da omogući ove procese na svim *ad hoc* sudovima i tribunalima.

U narednom odjeljku navode se neke od ključnih multidisciplinarnih tema i zapažanja koji se spominju kroz cijelu knjigu. Ovo poglavlje završava tumačenjem usvojene terminologije te kratkim vodičem kroz teme razmatrane u svakom pojedinom poglavlju.

B. Krivično gonjenje seksualnog nasilja u sukobu kao ključni dio posla Tužilaštva

Glavna tema koja proizlazi iz našeg iskustva u radu s predmetima vezanim za seksualno nasilje tokom protekla dva desetljeća je da se krivični progon seksualnog nasilja nužno percipira – i tretira – kao suštinski dio posla svakog tužilaštva koje se bavi zlodjelima počinjenim u sukobima. Bili smo suočeni s najrazličitijim slučajevima gdje je postojala opasnost da zločini seksualnog nasilja budu tretirani odvojeno od osnovne djelatnosti tužilaštva, te da se pogrešno tretiraju na drugačiji način od ostalih zločina počinjenih u sukobu.

Najproblematičnija je percepcija da zločini seksualnog nasilja – za razliku od drugih zločina počinjenih u sukobu – po svojoj prirodi nisu povezani sa samim sukobom. Svjedočili smo određenoj tendenciji da se pretpostavlja kako je seksualno nasilje "uslovljeno situacijom" i "izolirano", osim ako ne postoje izuzetni faktori kao što su masovnost ili obrazac sistematičnosti.[14] Takva percepcija može rezultirati zanemarivanjem zločina seksualnog nasilja koji ne potpadaju u ove kategorije. Naše iskustvo je pokazalo koliko je važno da tužioci u startu krenu od pretpostavke da je seksualno nasilje počinjeno za vrijeme sukoba povezano s tim sukobom – na isti način kako bismo učinili sa svakom drugom vrstom zločina počinjenih za vrijeme sukoba. Ovakav pristup trebalo bi promijeniti samo u slučaju da postoje faktori koji jasno ukazuju na nepostojanje te povezanosti. Istovremeno, moramo biti spremni da sudu predočimo dokaze i argumente kojima ćemo svoje pretpostavke i potkrijepiti.[15]

Dodatni problem s tim u vezi jeste i pogrešno insistiranje na "masovnom", "sistematičnom" ili "strateškom" karakteru seksualnog nasilja kao preduslovima da tužilaštvo uopće prihvati zločine seksualnog nasilja kao bitan dio svog posla.[16] Reakcija međunarodne zajednice na seksualno nasilje u bivšoj Jugoslaviji, koja je i dovela do

---

[13] Na primjer, Međunarodni krivični sud za Ruandu, Specijalni sud za Sijera Leone, Specijalni sud za Liban i Vanredna vijeća u sudovima Kambodže (ECCC).

[14] Poglavlje 3.

[15] Poglavlja 6 i 7.

[16] Poglavlje 3.

osnivanja MKSJ, odgovor je na takvo insistiranje.[17] Koliko god je važno da tužioci ukazuju na postojanje seksualnog nasilja u iznesenim predmetima – uključujući karakteristike kao masovnost, sistematičnost ili strateški značaj[18] – te karakteristike ne bi smjele uticati na to da li seksualno nasilje percipiramo kao dio našeg osnovnog zadatka. Iz prve ruke smo vidjeli kakve se sve opasnosti javljaju ukoliko se na te faktore pretjerano fokusiramo kao na polazište za određivanje prioriteta. Mi smo, umjesto toga, imali namjeru utvrditi da li se seksualno nasilje zaista dogodilo, te shvatiti vezu između datih zločina i njihovog šireg konteksta, kako bismo, oslanjajući se na široko područje pravnih okvira, bili sigurni da smo precizno obradili zločine u datim predmetima, kakva god bila njihova priroda ili namjera.[19] Razumijevanje konteksta je važno radi preciznog karakteriziranja seksualnog nasilja, a važna je i integracija analize seksualnog nasilja radi preciznog razumijevanja dominantnog konteksta u predmetima koje tužilaštvo iznosi pred sud.

Posebnu pažnju zaslužuje prijeko potrebno razumijevanje činjenice da seksualno nasilje ne mora biti masovno da bismo ga procesuirali kao zločin protiv čovječnosti i genocid, ili da bi se teretilo u sklopu zajedničkog kažnjivog cilja po principu udruženog zločinačkog poduhvata (UZP)[20]. Ovakvo shvaćanje je s vremenom zaživjelo u Tužilaštvu i imali smo prilike vidjeti kako se odrazilo i na neke presude MKSJ.[21] Kako je to slučaj i s drugim krivičnim djelima, da bi se seksualno nasilje krivično gonilo, dovoljno je dokazati da je djelo seksualnog nasilja izvršeno u sklopu rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo. Nije potrebno dokazivati da seksualno nasilje, gledano zasebno, zadovoljava te kriterije.[22] Za procesuiranje seksualnog nasilja kao krivičnog djela koje je u osnovi genocida – na primjer teške fizičke ili psihičke povrede – dovoljno je dokazati da je djelo seksualnog nasilja izvršeno s traženim umišljajem genocida. Nije potrebno dokazivati da se ono dogodilo u velikim razmjerama.[23] Isto tako, mjerilo za podizanje optužnice za seksualno nasilje počinjeno u sklopu zajedničkog kažnjivog cilja treba biti odgovor na pitanje je li to djelo bilo sastavni dio cilja ili zločinačka metodologija koju su učesnici UZP unaprijed dogovorili. Kako bi seksualno nasilje bilo tretirano kao dio zajedničkog kažnjivog cilja, nije potrebno da ispuni uslov masovnosti.[24]

---

[17] Poglavlje 2.

[18] Poglavlja 6 i 7.

[19] *v.* također, Doris Buss, "Rethinking Rape as a Weapon of War", *Fem Legal Stud*, 17 (2009) str. 145.

[20] Naši pogledi na razmjere seksualnog nasilja bit će važni i kod predmeta koje sudi Međunarodni krivični sud (MKS) ili neka druga sudska ustanova koja usvoji sličan pravni okvir. Konkretno, važno je oprezno pristupiti pitanju razmjera u kontekstu slučajeva koji se zasnivaju na teoriji supočinjenja kako ih primjenjuje Sud. Prema principu supočinjenja, udruženi poduhvat nije nužno zločinački samim tim što je optuženi svjestan da će se izvršenjem tog plana zločini za koje se tereti "dogoditi tokom predvidljivog razvoja događaja." *v. Tužilac protiv Lubange,* ICC-01/04-01/06 A 5, Drugostepena presuda (1. decembar 2014), paragrafi 446-7 (i zaključak da je nužan prag rizika prag "prividne pouzdanosti"). Važno je ne implicirati *de facto* uslove prema kojima se seksualno nasilje događa samo masovno da bi se zadovoljio ovaj uslov. Umjesto toga, procjenu treba izvršiti tako da se razmotri karakter zajedničkog plana i pritom se osloniti na zdrav razum i realan pogled na razmjere do kojih bi se djela seksualnog nasilja – bez obzira na njihov opseg – mogla dogoditi u sklopu izvršenja tog plana.

[21] Poglavlja 6 i 7.

[22] Poglavlje 6.

[23] *Ibid.*

[24] Poglavlje 7.

Premda činjenica da se seksualno nasilje dogodilo u velikim razmjerama može pomoći da se ono poveže s rasprostranjenim ili sistematskim napadom, genocidnom kampanjom ili zajedničkim zločinačkim ciljem, to nije jedini način za utvrđivanje tih veza. Šire gledano, a prema našim nalazima, te veze moguće je uspostaviti jasnim definiranjem uloge koju je seksualno nasilje odigralo u datim okolnostima sukoba, preciznim uočavanjem veza između seksualnog nasilja i drugih krvnih delikata, te punim razumijevanjem prave prirode povreda koje je žrtva pretrpjela kao posljedicu tog zločina.[25] Na taj način povećavamo mogućnost primjene odgovarajućeg analitičkog fokusa pri razmatranju zločina seksualnog nasilja i osiguravamo objektivnost pri određivanju prioritetnih resursa po pitanju svih zločina.

Predmet *Stakić* jedan je od najboljih primjera uspješne kontekstualizacije seksualnog nasilja u MKSJ. Tužilaštvo je uspješno argumentiralo da seksualno nasilje čini sastavni dio kampanje progona koju su Stakić i njegovi saučesnici UZP pokrenuli s ciljem uklanjanja nesrpskog stanovništva iz općine Prijedor u Bosni i Hercegovini. Seksualno nasilje tu se promatra u kontekstu, zajedno s drugim teškim diskriminatornim zločinima, kao jedno od sredstava zastrašivanja koje će ciljanu populaciju natjerati na odlazak.[26] Tako se seksualno nasilje glatko integrira u činjenične osnove predmeta. To je jedan od rijetkih predmeta MKSJ u kojem je konstatirano da je seksualno nasilje sastavni dio zajedničkog kažnjivog cilja. Taj predmet je, kao takav, važan argument protiv percepcije da se optužba za seksualno nasilje u najboljem slučaju može kvalificirati samo kao predvidljiva posljedica – ali ne i kao integralni dio – udruženog zločinačkog poduhvata (UZP) koji su izvršili optuženi i drugi koji su s njim dijelili isti zajednički kažnjivi cilj.[27] Imamo li u vidu značaj predmeta *Stakić*, iznenađuje činjenica da se on izvan Suda komentira manje od predmeta više fokusiranih na seksualno nasilje, kao što je predmet *Kunarac i dr.*[28]

Razumljiv je cilj zagovarača rodne jednakosti koji insistiraju na tome da se seksualno nasilje u analizama tretira kao posebna kategorija. Međutim, taj cilj bi se u određenom smislu mogao sukobiti s ciljem da se seksualno nasilje pozicionira uz bok drugim zločinima kao ključni zadatak tužilaštva. Izdvajanje seksualnog nasilja u posebnu kategoriju može biti važno ako želimo korektno okarakterizirati kriminalno ponašanje[29] i ako nastojimo da seksualno nasilje ne prođe nezapaženo, naročito prije produbljivanja spoznaja o rodnoj problematici. Naše iskustvo, međutim, pokazuje da bi percepcija seksualnog nasilja kao zasebne kategorije mogla povećati opasnost od drugačijih, obično uskogrudnijih pristupa tim zločinima. Tužioci se u tom problemu teško snalaze; no, najvažnije je biti svjestan potencijalnog sukoba između ta dva cilja.

---

[25] Poglavlja 6 i 7.

[26] Poglavlje 7.

[27] *Ibid.*

[28] *v.* Aneks A u kojem se razmatra predmet *Kunarac i dr.* Nedovoljna pažnja posvećena predmetima kao što je predmet *Stakić* također ukazuje na još uvijek pretjeranu zaokupljenost definicijom zločina seksualnog nasilja na način da se isključuju drugi važni aspekti jednačine krivične odgovornosti, kao što su vidovi odgovornosti. Za više detalja o vidovima odgovornosti u kontekstu seksualnog nasilja, *v.* Poglavlje 7.

[29] *v.* i Hilmi M. Zawati, *Fair Labelling and the Dilemma of Prosecuting Gender-Based Crimes at the International Criminal Tribunals* (OUP 2014).

Iskustvo nam govori da je potrebno posebno istaknuti važnost kontekstualizacije seksualnog nasilja u predmetima međunarodnog krivičnog prava i njegovog krivičnog progona u sklopu općih kategorija zločina kao što su mučenje, porobljavanje, progoni i genocid, zavisno od slučaja, a uz postojeće kategorije zločina koje se izričito odnose na seksualno nasilje kad je to moguće. Promatranje seksualnog nasilja u kontekstu, kao jedno u nizu nasilnih radnji, često predstavlja ključnu strategiju za povezivanje seksualnog nasilja s visokopozicioniranim kadrom. To će najčešće biti slučaj kada se seksualno nasilje procesuira u sklopu progona ili genocida. Istovremeno, kada se poseže za tim kategorijama zločina, a one u osnovi krivičnog djela mogu obuhvaćati najrazličitije vrste kršenja zakona, tužioci mogu i moraju obratiti posebnu pažnju i obezbijediti da element seksualnog nasilja ne ostane u sjeni drugih povreda o kojima se raspravlja.[30]

Opisana sporna pitanja imat će poseban značaj za Međunarodni krivični sud (MKS) i državne sisteme koji su usvojili pravni okvir MKS. S jedne strane, proširena lista konkretnih zločina seksualnog nasilja u Statutu MKS morala bi tužiocima pružiti više alata za pravilno postupanje sa zločinima seksualnog nasilja. S druge strane, ako se tome ne pristupi oprezno, mogla bi i dalje ostati uvriježena praksa da se seksualno nasilje promatra kao zasebna kategorija na samoj periferiji ključnog posla tužilaštva.[31]

Također smo imali priliku uočiti opasnost od primjene različitih standarda kod prikupljanja dokaza o zločinima seksualnog nasilja. Na primjer, često se pozivamo na činjenicu da kod zločina seksualnog nasilja – zbog stigme, traume i drugih razloga – vjerovatno treba uložiti više vremena i resursa da se dođe do svjedočenja žrtve. Međutim, ima i drugih kategorija dokaza koji od tužilaca i istražitelja iziskuju mnogo vremena. Na primjer, posebno kada je riječ o predmetima u MKSJ protiv visoko pozicioniranih vojnih i političkih ličnosti, često su bili ključni i "upućeni" svjedoci – oni koji su bili zaposleni u političkim, odnosno vojnim strukturama optuženih. Uvjeriti takve svjedoke da svjedoče o događajima u koje su bili uključeni neizbježno zahtijeva mnogo vremena i truda. No, mi to smatramo naprosto bitnim dijelom našeg rada na predmetu. Na isti način treba da pristupamo i prikupljanju dokaza o zločinima seksualnog nasilja.

Isto tako, moramo voditi računa o tome da dokazne izvore koje slijedimo ne ograničimo suvišno percepcijom karaktera zločina seksualnog nasilja. Kao i u slučaju drugih kategorija zločina, osim iskaza svjedoka, dokazi o seksualnom nasilju u ratnom sukobu mogu poticati iz mnoštva drugih izvora, uključujući vojnu dokumentaciju,[32] obavještajne podatke koje su prikupile države,[33] te posredne dokaze.[34] Isto tako, moramo se pobrinuti da u slučajevima seksualnog nasilja primjenjujemo istovrijedna analitička stručna znanja kao u slučajevima drugih zločina.[35]

Kako je dokumentirano kroz čitavu knjigu, već smo prilično daleko odmakli na putu pozicioniranja seksualnog nasilja kao suštinskog dijela rada tužilaštava, ali ni

---

[30] Poglavlje 6.
[31] *Ibid.*
[32] Poglavlje 5.
[33] Poglavlje 4.
[34] Poglavlja 5 i 6.
[35] Poglavlja 4 i 5.

slučajno nismo pri kraju tog zadatka. U budućnosti će naša ključna strategija biti podsticanje Tužilaštva da shvati kako je seksualno nasilje uistinu sastavni dio same suštine rada Tužilaštva.[36] Dio te strategije bit će i naša spremnost da dosljedno provjeravamo vlastite pretpostavke o zločinima seksualnog nasilja kako bismo bili sigurni da smo izbjegli nedosljednost u odnosu na druge kategorije zločina. Moramo težiti pristupu bez dvostrukih standarda, pristupu u kojem će se zločinima seksualnog nasilja dati odgovarajući prioritet. Trebali bismo biti svjesni i toga da nam djelotvornije tretiranje seksualnog nasilja kao fundamentalnog zločina pruža dragocjenu priliku da stečene spoznaje iskoristimo kako bismo poboljšali i dalje usavršili razumijevanje načina na koji ćemo pristupiti svim drugim fundamentalnim zločinima pred Međunarodnim krivičnim sudom.[37]

C. Odvažnost za preuzimanje "rizičnih" predmeta koji uključuju rodna pitanja

Pretražujući staru dokumentaciju Tužilaštva MKSJ o zločinima seksualnog nasilja i sagledavajući svoja višegodišnja postignuća, ostali smo zatečeni individualnom i kolektivnom hrabrošću kojom se naš Ured zalagao za vizionarski pristup pitanjima polova u našim predmetima. Osoblje i rukovodstvo Tužilaštva u ključnim trenucima je posve jasno prepoznalo historijsku važnost mandata za krivično gonjenje zločina seksualnog nasilja, kao i to da oni prema žrtvama imaju dužnost da postepeno izgrađuju pravne koncepte i doprinose krajnjem ishodu. Naši podaci potvrđuju koliko je važno da svako tužilaštvo iznađe načina da preuzme "rizične" predmete, one koji pravne okvire međunarodnog krivičnog prava usmjeravaju prema prosvjećenijem pristupu rodnoj problematici. Kod prvih predmeta, kojima su uspostavljeni danas već toliko od vremena izlizani presedani – kao što je prihvaćanje seksualnog nasilja kao čina mučenja i porobljavanja – Tužilaštvu je u početku bilo potrebno čvrsto uvjerenje.[38] Ti predmeti potvrđuju da najčešće primjenjivan knjiški pristup nije uvijek i najbolje rješenje, te da stručnjaci, naročito u dinamičnom području međunarodnog krivičnog prava, moraju biti spremni da o ustaljenim pretpostavkama razmišljaju na nov način.

Jednako važno je da Ured stoji iza "rizičnih" predmeta jednom kad odluči da se upusti u njih. Svjedoci smo zanimljivih primjera koliko znači kad se uspije doći do pravih resursa i kad zaposlenim na višim pozicijama pripadne dužnost da u sudnici zastupaju neistražene teme koje se tiču rodne problematike. Također je važno da Ured ima spremnu strategiju za slučaj da u "rizičnom" predmetu izgubi. Ne bismo zbog neuspjeha smjeli izgubiti volju za preuzimanjem sličnih slučajeva u budućnosti, premda svakako treba nastojati da se iz svega nešto nauči. Moramo isto tako imati na umu da negativan rezultat ne znači nužno i loš krajnji ishod. Podnošenjem suprotnog

---

[36] Poglavlja 3 i 4.
[37] *v.* str. 9-10.
[38] Poglavlja 3, 4 i 6.

mišljenja[39] ili objavom osvrta u stručnoj literaturi[40] možemo graditi temelj budućeg uspjeha. Nadalje, moramo se čuvati iskušenja da žrtvujemo progresivne argumente kad se radi o zločinima seksualnog nasilja zbog neosnovanog straha da bi oni mogli oslabiti percepciju sveukupne snage predmeta Tužilaštva po svim kategorijama zločina.

Naša iskustva u Tužilaštvu također su pokazala kako uspostavljanje sudskih presedana po pitanju rodne problematike može biti od velike koristi za usklađen napredak međunarodnog krivičnog prava u cjelini. Uvođenje analize rodne problematike omogućilo nam je da ojačamo cjelokupan pravni okvir u kojem djelujemo. Uzmimo za primjer predmete *Milutinović i dr.* i *Đorđević*. Osporavajući u fazi glavnog pretresa problematične sudske presedane u vezi s predvidljivošću seksualnog nasilja, obezbijedili smo apelacione presedane koji će omogućiti bolji kontekstualni pristup dokazivanju predvidljivosti za sve kategorije zločina.[41] U žalbenom postupku predmeta *Đorđević* osporili smo pogrešno utvrđen činjenični zaključak i izborili dragocjen apelacioni presedan u vezi s iznošenjem dokaza na osnovi indicija kako bismo dokazali postojanje zločina seksualnog nasilja, i to će imati široku primjenu.[42] Isto tako, kada smo postali svjesni mogućnosti da se seksualno nasilje procesuira kao djelo u osnovi zločina genocida, mogli smo krenuti dalje, prema još preciznijoj pravnoj definiciji tog zločina. Konkretno, to nam je pomoglo da prepoznamo krive predodžbe koje imaju za posljedicu pretjerano fokusiranje na ubistvo kao *sine qua non* genocida, premda su odredbe Konvencije o genocidu (koje su preuzete i u Statutu) nesumnjivo šire.[43]

D. Smještanje seksualnog nasilja u rodni okvir

Osnovna ideja koja se provlači kroz poglavlja ove knjige jeste da se istakne koliko je važno da Tužilaštvo smjesti seksualno nasilje u rodni okvir. Kako je detaljno opisano u nastavku, ta ideja sadrži dvije bitne komponente. Prvo, postoje posve praktični razlozi zašto je važno da Tužilaštvo razumije ulogu koju rod igra u počinjenju seksualnog nasilja u sukobu, kao i to kako je mi percipiramo i kako na nju reagiramo. Drugo, seksualno nasilje samo je jedan primjer načina na koji rod utiče na povrede uzrokovane oružanim sukobom i na to kako ćemo mi reagirati na tako nastale povrede. Naša sve kvalitetnija ekspertiza u vezi sa zločinima seksualnog nasilja može inspirirati drugačije pristupe i mnogim drugim problemima, te podstaknuti prijeko potrebno širenje našeg zanimanja za rodnu problematiku u međunarodnom krivičnom

---

[39] Npr. *Tužilac protiv Rukunda,* ICTR-2001-70-A, Drugostepena odluka (20. oktobra 2010) Djelomično suprotno mišljenje sudije Pocara (u vezi s klasifikacijom seksualnog napada kao genocidnog čina); *Tužilac protiv Kajelijelija*, ICTR-98-44-A-T, Presuda (1. decembar 2003), Suprotno mišljenje sutkinje Arlette Ramaroson (u vezi sa silovanjem kao dijelom rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo); *Tužilac protiv Milutinovića i dr.,* ICTY-05-87, Prvostepena presuda (26. februar 2009) Djelomično suprotno mišljenje sudije Chowhana (u vezi s predvidljivošću seksualnog nasilja u jeku žestoke kampanje etničkog čišćenja.)

[40] *v.* str. 144-5, Poglavlje 5.

[41] Poglavlje 7.

[42] Poglavlje 5.

[43] Poglavlje 6.

pravu. Iz našeg iskustva također proizlazi da je od presudne važnosti da se najviše strukture uprave posvete širokom spektru rodne problematike u svim tužilaštvima.

1. Razumijevanje uloge roda u počinjenju seksualnog nasilja u sukobu

"Seksualni zločini i zločini motivirani rodom žrtava" te slične definicije danas se naveliko koriste u međunarodnom krivičnom pravu.[44] Usprkos njihovoj rasprostranjenosti, iskustvo nam govori da bi za praktičare međunarodnog krivičnog prava moglo biti vrlo korisno ako bi shvatili pravo značenje termina "zločini motivirani rodom žrtava" i zbog čega je analiza roda žrtava važna u pripremi kompleksnih slučajeva koji potpadaju pod međunarodno krivično pravo. Moglo bi se više učiniti da se rodna teorija pretoči u praktične smjernice za prezaposlene praktičare, kojima bi se tako pomoglo da bolje razumiju zašto je za stvarno uspješan ishod njihovih predmeta potrebno razumjeti rodne faktore.

Rod se odnosi na društveno konstruirane uloge i identitet muškaraca i žena u određenoj zajednici.[45] Te uloge i identiteti mogu se razlikovati od jedne do druge zajednice i mogu se mijenjati tokom vremena, a na njih utiču i neki drugi faktori kao što su kultura, etnička pripadnost, životna dob i seksualno opredjeljenje.[46] Ovdje je posebno značajan jedan rodni faktor − posvemašnja nejednakost između muškaraca i žena, koja se u razdobljima oružanih sukoba dodatno pogoršava.[47]

Kao što se vidi iz naših predmeta u MKSJ, u okolnostima sukoba rodni faktori bez iznimke utiču na vrstu povreda koju doživi svaka žrtva.[48] Na primjer, upravo zbog rodnog faktora muškarci će u vrijeme sukoba vjerovatnije biti ubijeni ili protivpravno odvedeni u zatvor, dok je za žene vjerovatnije da će biti raseljene. Ovo se može zorno ilustrirati predmetima Tužilaštva proizašlim iz genocida u Srebrenici. Kada su snage bosanskih Srba napali Srebrenicu u julu 1995. godine, najveći broj muškaraca i dječaka bosanskih Muslimana skupljen je i zatočen u strašnim uslovima, a hiljade su grupno likvidirane u samo nekoliko dana. Nasuprot tome, gotovo 30.000 muslimanskih žena, djece i starijih osoba bilo je razdvojeno od muških članova svojih porodica, natjerano u pretrpane autobuse i izbačeno iz svojih domova.[49] Zločini počinjeni u općini Foča u Bosni i Hercegovini još su jedan primjer uticaja roda na zločine koji se odnose na muškarce i na žene. Nakon što su bosanski Srbi okupirali

---

[44] *v.* ICC Policy Paper on Sexual And Gender-Based Crimes (June 2004) <http://www.icc-cpi.int/en_menus/icc/press%20and%20media/press%20releases/pages/pr1011.aspx> pristupljeno 24. augusta 2015.

[45] *Ibid.*, paragraf 15.

[46] *v.* npr. Irma Specht, "Gender, Disarmament, Demobilization and Reintegration and Violent Masculinities" in *Gender Violence in Armed Conflicts* (Instituto da Defesa Nacional 2013) str. 61-3.

[47] *v.* npr. Četvrta svjetska konferencija o ženama, "Izvještaj o Četvrtoj svjetskoj konferenciji o ženama" (17. oktobar 1995) UN Doc A/Conf.177/20, paragraf 135 ("I dok čitave zajednice pate od posljedica ratnih sukoba i terorizma, žene i djevojke su posebno pogođene zbog svog statusa u društvu i zbog svog pola.") <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/armed.htm> pristupljeno 24. augusta 2015; *v.* općenito Judith Gardam i Michelle Jarvis *Women, Armed Conflict and International Law* (Kluwer Law International 2001) (Gardam i Jarvis, *Women, Armed Conflict and International Law*), str. 7.

[48] *v.* Gardam i Jarvis, *Women, Armed Conflict and International Law*, str. 19-51.

[49] *v.* npr. *Tužilac protiv Tolimira*, ICTY-05-88/2-T, Prvostepena presuda (12. decembar 2012, paragraf 304. *v.* i Serge Brammertz i Michelle Jarvis, "Perspective: Women, War and Reflections on Srebrenica" (11. juli 2015) <http://www.rferl.org/content/srebrenica-women-war-ictfy/27121845.html> pristupljeno 11. augusta 2015.

Foču, mnogi bosanski Muslimani, muškarci i dječaci, protivpravno su odvedeni u zatvor, gdje su bili izloženi nehumanim životnim uslovima.[50] Žene i djevojčice bosanske Muslimanke razdvojene su od muškaraca, a mnoge od njih su mjesecima bile zatočene i držane u ropstvu.[51]

Rodni konstrukti će imati uticaja i na vrstu kršenja zakona kao posljedice svakog zločina. Primjerice, premda su i muškarci i žene tokom sukoba izloženi seksualnom nasilju, posljedice po njih su različite, i to zbog rodnog faktora. Moguća percepcija seksualnog nasilja, posebno silovanja, je da ono implicira rodno određene konstrukte ženstvenosti i ženske časti, što se često vezuje uz pojam "seksualne čednosti".[52] Moguća percepcija seksualnog nasilja usmjerenog protiv muškaraca je da ono implicira rodno određeno shvaćanje muškosti i muške časti bazirano na karakteristikama kao što su heteroseksualnost, snaga i muževnost.[53]

Za praktičare međunarodnog krivičnog prava važno je razumijevanje uticaja roda kako bi se ispravno okarakterizirali zločini i u optužnici precizirala prava priroda povrede nanesene žrtvi, kao i u očitovanju o visini kazne. Primjerice, u našim prvim predmetima borili smo se s činjenicom da je silovanje u brojnim situacijama tokom sukoba bilo uobičajen način kažnjavanja te ponižavanja i/ili diskriminacije žena, pa je zato relevantno za utvrđivanje obilježja zločina mučenja.[54] S vremenom se naš koncept mučenja proširio i uzeo u obzir tu činjenicu, pa smo krenuli dalje definirajući mučenje tako da preciznije reflektira iskustva i muškaraca i žena.[55] Nadalje, morali smo prevladati početno oklijevanje u Tužilaštvu da krivično gonimo seksualno nasilje kao porobljavanje i da važnosti roda u našim analizama damo odgovarajuće mjesto. Konkretno, trebalo je uvidjeti kako je dominacija nad seksualnošću uobičajena metoda iskazivanja prava vlasništva nad ženama, isto kao što je prisiljavanje muškaraca na rad uobičajena metoda iskazivanja prava vlasništva nad muškarcima.[56]

Kad je riječ o zlodjelima počinjenim tokom sukoba, rod može imati veliku ulogu. Zločinački pohodi koji se istražuju i krivično gone vrlo često su usmjereni na blagostanje i opstanak čitave zajednice. Budući da rodni konstrukt postoji u samom tkivu svake zajednice, nanošenje štete takvoj zajednici ili njeno uništenje obično podrazumijevaju da se cilja upravo na konstrukt roda na kojem zajednica počiva. Zbog toga, na primjer, da bismo razumjeli šta znači uništiti temelje ciljane zajednice s namjerom genocida, presudno je razumijevanje rodnih faktora.[57]

Rodni faktori će također bez iznimke uticati na način na koji će istražitelji i tužioci, kao i drugi relevantni učesnici, gledati na zločine seksualnog nasilja počinjene u sukobu i kako će na njih reagirati. Svaki zaposlenik/zaposlenica Tužilaštva sa sobom donosi vlastiti pogled na svijet, koji se zasniva na kulturološkom, socio-ekonomskom,

---

[50] *v.* općenito *Tužilac protiv Krnojelca*, ICTY-97-25-T, Prvostepena presuda (15. mart 2002).

[51] *v.* općenito *Tužilac protiv Kunarca i dr.,* ICTY-96-23-T&23/1-T, Prvostepena presuda (22. februar 2001).

[52] Poglavlje 3. *v.* i Fionnuala Ni Aoláin, "Criminal Justice for Gendered Violence and Beyond" *Intl Crim L Rev* 11, (2011), str.. 429.

[53] Poglavlje 5.

[54] *v.* str. 198-206, Poglavlje 6.

[55] Poglavlja 4 i 6.

[56] *Ibid.*

[57] *Ibid.*

obrazovnom i profesionalnom okruženju iz kojeg dolazi. Među tim, i mnogim drugim faktorima, nalaze se i predodžbe i pretpostavke koje proizlaze iz rodnih konstrukata na kojima je sazdan njihov svijet. One definitivno također igraju ulogu i imaju uticaja na njihov stav prema zločinu, pa tako i prema zločinu seksualnog nasilja. Osim toga, spoznaja o uticaju roda pomaže istražiteljima i tužiocima da bolje razumiju zašto neke žrtve oklijevaju da istupe i govore o svojim iskustvima i time pomognu da se ostvari što djelotvorniji pristup rješavanju potencijalnih problema ove vrste.

Prema našim spoznajama, izuzetno je važno da istražitelji i tužioci imaju na umu da – u odnosu na iskustva muškaraca – žene imaju mnogo manje izgleda da će njihova specifična iskustva iz ratnih sukoba neko prepoznati, odgovarajuće tretirati ili im dati prioritet. Ova činjenica proizlazi iz strukturalne nejednakosti između muškaraca i žena koja još uvijek prevladava diljem svijeta, što za posljedicu ima stišavanje ženskog glasa i prihvaćanje muških normi kao standardnog predloška.[58] Ovaj faktor objašnjava zašto se mnoge teme kojima se bavi ova knjiga posebno odnose na slučajeve seksualnog nasilja počinjenog nad ženama.

Pitanje nejednakosti između muškaraca i žena postalo je iz više razloga važno za naš rad na sudskim predmetima. Na primjer, većina istražitelja i tužilaca koje je Tužilaštvo na početku angažiralo bili su muškarci, od kojih su mnogi, prirodno, bili skloniji da pronalaze muške svjedoke i identificiraju se s iskustvima muških žrtava. Nekima je bilo teško da se identificiraju sa ženskim žrtvama seksualnog nasilja ili da se osjećaju smireno u razgovoru s njima.[59] Nadalje, rodno određeno shvaćanje da je silovanje žene prvenstveno pitanje časti a ne krvnog delikta uticalo je na predodžbe o ozbiljnosti seksualnog nasilja nad ženama, o povezanosti tog nasilja sa sukobom i o prioritetu koji mu se pridaje.[60] Rodni stereotipi su u početku uticali i na tumačenje odredbi Statuta MKSJ, a posebno na stavove o primjerenosti krivičnog gonjenja seksualnog nasilja u sklopu kategorija krivičnih djela koje ih tradicionalno ne uključuju, kao što su mučenje, držanje u ropstvu i genocid.[61]

Također primjećujemo uticaj roda na nejednak tretman zločina seksualnog nasilja nad muškarcima i onoga počinjenog nad ženama. Kako je opisano na više mjesta u knjizi, jedan od naših najvećih izazova je što tačnije utvrditi nasilan karakter silovanja i sličnih djela počinjenih protiv žena. Prirodan poriv nam je bio da se usredotočimo na seksualnu komponentu, a postrani ostavimo komponentu nasilja.[62] Nedvojbeno, kod seksualnog nasilja nad muškarcima postoji opasnost obrnutog problema. Zbog rodno određenog konstrukta, ponekad u našim predmetima nismo uspijevali tačno utvrditi seksualni karakter zločina. Čini se da je prirodan poriv fokusirati se na komponentu nasilja, dok seksualna komponenta ostaje manje vidljiva. Primjerice, a to su primijetili i neki komentatori, Tužilaštvo nije iskoristilo svaku priliku da seksualno nasilje nad muškarcima okarakterizira kao silovanje kad je to trebalo, a u pojedinim slučajevima uopće nije spomenulo seksualnu komponentu

---

[58] *v.* npr. Gardam i Jarvis, *Women, Armed Conflict and International Law* (fusnota 47), str. 93.

[59] Poglavlja 3 i 4.

[60] Poglavlje 3.

[61] Poglavlja 4 i 6.

[62] Poglavlja 3 i 6.

povrede nanesene muškim žrtvama. Takvim ishodima možda doprinose rodno nametnute pretpostavke da su samo žene silovane ili da su samo one u sukobu podvrgnute seksualnom nasilju.[63] Sklonost da se muške žrtve ne etiketiraju kao žrtve "seksualnog nasilja" zbog negativnih reakcija sredine također je bila jedan od faktora.[64]

Ukratko, razumijevanje uticaja roda nije nešto ezoterično što se može prepustiti teoretičarima roda. Ako praktičari međunarodnog krivičnog prava nisu svjesni uticaja roda na seksualno nasilje u sukobu, može im se desiti da u svom radu pogrešno okarakteriziraju, da previde ili daju premalo značaja seksualnom nasilju i drugim rodno određenim povredama. Kako je objašnjeno u nastavku, naša poduka o važnosti pola primjenjiva je i šire od samog seksualnog nasilja i odnosi se na sve kategorije krivičnih djela koje potpadaju pod međunarodno pravo.

Također imamo priliku vidjeti kako za tužioce manevriranje uticajima roda kad se radi o seksualnom nasilju u sukobu predstavlja težak zadatak u smislu uspostave ravnoteže i može dovesti do određenih nedoumica. S jedne strane, važno je da tužioci iznose svoje dokaze u predmetima na način koji reflektira društveno konstruirane posljedice kao što su stigma i izopćenje koje žrtve seksualnog nasilja doista proživljavaju. S druge strane, važno je da tužioci dodatno ne potenciraju nepoželjne rodne stereotipe kroz svoj pristup predmetima vezanim za seksualno nasilje.

U mnogim aspektima našeg rada vidljiv je problem pronalaženja prave ravnoteže između prepoznavanja društveno konstruiranih posljedica po žrtvu koje se zasnivaju na rodu, i nepotenciranja negativnih društveno konstruiranih stereotipa.

Na primjer, iako u mnogim zajednicama postoji percepcija da je ženska čast ukaljana nakon što žena doživi seksualno nasilje i konkretne posljedice koje iz njega proizađu, tužioci ne bi smjeli potencirati gledište da je ženina čast time uistinu ukaljana. Isto se tako trudimo svesti na minimum potrebu da žrtva ispriča sve pojedinosti seksualnog nasilja koje je doživjela, premda se – teoretski – stid ili nelagoda ne bi trebale biti vezane sa žrtvu krvnog delikta. Također smo naučili koliko je važno ne pretpostaviti da sve žrtve žele ograničiti svoje svjedočenje na ove pojedinosti, ili da žele svjedočiti uz mjere zaštite kojima će se njihov identitet sakriti od javnosti. Problem pronalaženja prave ravnoteže postaje posebno izražen u kontekstu odmjeravanja kazne za počinjene zločine seksualnog nasilja. Strategije navedene u Poglavlju 8, koje će tužiocima pomoći u rješavanju tog problema, predstavljaju važno polazište, premda o tim pitanjima ubuduće treba još mnogo razmišljati. I, na kraju, valja reći da tužioci primjerenom karakterizacijom silovanja i sličnih djela krvnog delikta, te nastojanjem demontiranja paradigme "časti" mogu doprinijeti rušenju štetnih rodnih stereotipa o seksualnom nasilju.

Općenito govoreći, iz naših iskustava proizlazi kako je od presudne važnosti to da tužilaštva uvide značaj rodnog/polnog faktora za njihov rad na seksualnom nasilju u sukobu. Za početak se važno angažirati na sačinjavanju formalnih smjernica. No, taj angažman mora biti popraćen konkretnom praksom i pisanim operativnim

---

[63] Poglavlja 3 i 5.

[64] Poglavlje 3.

uputama kako bi se taj angažman nastavio u svakodnevnom radu Ureda, a i u budućnosti.

2. Primjena naših iskustava sa zločinima seksualnog nasilja s ciljem stvaranja šireg pristupa rodnim pitanjima u međunarodnom krivičnom pravu

Kako se može iščitati iz ove knjige, Tužilaštvo MKSJ je s vremenom razradilo brojne poglede i strategije koji pomažu zaposlenim da shvate i snađu se u rodnim pitanjima vezanim za zločine seksualnog nasilja. Sada već postoji široko područje u kojem se naša iskustva mogu koristiti pri rješavanju nekih drugih rodnih pitanja na koje nailazimo u radu na zločinima počinjenim u sukobima, nezavisno o specifičnom pitanju seksualnog nasilja.[65]

U svom radu naišli smo na neke zanimljive primjere koji objašnjavaju zašto je dublja analiza roda važna u međunarodnom krivičnom pravu. Na primjer, kako je već spomenuto, zločini počinjeni u Srebrenici jula 1995. godine imali su naglašen rodni aspekt. Suočeno s paralelnim činjenicama ogromnog broja zločina i ograničenih resursa, Tužilaštvo je u početku predlagalo da se u procesuiranju ubistava u Srebrenici isključe zločini počinjeni nad protjeranim ženama, djecom i starijim osobama. Srećom, na kraju je taj prijedlog odbačen. Procesuiranje isključivo ubistava značilo bi ne samo ignoriranje zločina protiv žena, djece i starijih osoba nego bi se na taj način zamaglila genocidna priroda zločina u Srebrenici. I, kako je Žalbeno vijeće MKSJ potvrdilo, upravo je zajednički učinak ubijanja i protjerivanja ukazao na postojanje namjere da se uništi ciljana zajednica bosanskih Muslimana, što je rezultiralo pravnim utvrđenjem genocida.[66]

Naši predmeti koji se odnose na Srebrenicu (i povezane optužbe koje se odnose na obližnju enklavu Žepu) zahtijevali su od nas da se pri formulaciji zločina u osnovi krivičnog djela genocida više posvetimo rodnim faktorima. Kako je već spomenuto, kad se istražuje jesu li destruktivni akti usmjereni prema nekoj zajednici izvršeni s namjerom podrivanja samih njenih temelja, uvijek na površinu ispliva pitanje roda, s obzirom na značaj uloge roda i identiteta u funkcioniranju svake zajednice.

Tako smo, na primjer, u predmetu *Tolimir* iznijeli tezu da je zajednički učinak prisilnog premještanja muslimanskih žena, djece i starijih osoba iz Srebrenice i ubijanja muškaraca i dječaka predstavljao životne uslove sračunate da dovedu do uništenja te grupe kao zločin u osnovi krivičnog djela genocida. Pretresno vijeće prihvatilo je ovu argumentaciju iako je zaključak odbačen u žalbenom postupku.[67] Zatim smo razvili

---

[65] Giulia Pinzatuti pomogla nam je u istraživanju za ovaj odjeljak knjige.

[66] *v.* npr. *Tužilac protiv Krstića*, ICTY-98-33-A, Drugostepena presuda (19. april 2004), paragrafi 24-38.

[67] Prvostepena presuda u predmetu *Tolimir* (fusnota 49), paragrafi 766, 1239 (zaključak da se Zdravko Tolimir, pomoćnik komandanta za obavještajno-bezbjednosne poslove pri Glavnom štabu vojske bosanskih Srba, proglašava krivim za genocid na osnovu nametanja životnih uslova sračunatih da dovedu do fizičkog uništenja populacije bosanskih Muslimana u Istočnoj Bosni i Hercegovini, za njegovu ulogu u prisilnom premještanju žena i djece iz Srebrenice i Žepe, te za ubijanje najmanje 5.749 muškaraca iz spomenute grupe). Usporedi s *Tužilac protiv Tolimira*, ICTY-05-88/2-A, Drugostepena presuda (8. april 2015), paragrafi 225-37 (zaključak da Pretresno vijeće nije smjelo razmatrati zajednički učinak navedenih djela i zaključak da su operacije prisilnog premještanja, ako se promatraju

teoriju da se događaji u Srebrenici mogu tumačiti kao mjere nametnute s ciljem da se spriječi rađanje djece unutar grupe, pa se stoga mogu okvalificirati kao zločin u osnovi krivičnog djela genocida.[68] Konkretno, tvrdili smo da su razdvajanje muškaraca i žena, te premještanje žena i ubijanje muškaraca koje je uslijedilo, onemogućili bosanskim Muslimankama da normalno rađaju.[69] Ipak, nismo uspjeli ishoditi da ovi događaji budu pravno priznati kao krivično djelo u osnovi genocida.[70] Usprkos negativnim ishodima, to što je Tužilaštvo pokušalo razraditi ovakvu argumentaciju važno je radi integriranja pozicije rodnog pitanja u osnovno krivično djelo genocida. Ova nastojanja otvorila su put strategijama koje bi u budućnosti mogle dodatno osnažiti sličnu argumentaciju pred nekim drugim sudovima.[71]

Općenito, naš rad u vezi s genocidom ukazuje na prijeko potrebno šire i dublje promišljanje o uticaju rodnog pitanja na događaje koji potpadaju pod naš mandat, za koji se nadamo da će utrti dobar put za budućnost. Ostavimo li postrani pitanja seksualnog nasilja i genocida, postoji široko područje djelovanja u smislu rodnih faktora u drugim aspektima međunarodnog krivičnog prava, kao što su progoni, protivpravni napadi na civilno stanovništvo i definicija oružanih sukoba.[72]

---

odvojeno, provedene s ciljem stvaranja životnih uslova koji su sračunati na fizičko uništenje grupe). *v.* također *Tužilac protiv Popovića*, ICTY-05-88-T, Prvostepena presuda (10. juni 2010) (Prvostepena presuda u predmetu *Popović*), tom 1, paragrafi 854-5 (zaključak u vezi s istim događajem da Tužilaštvo nije dokazalo da je operacija prisilnog premještanja bila nametnuta s namjerom da dovede do fizičkog uništenje grupe).

[68] *Tužilac protiv Popovića*, ICTY-05-88-T, Revidirana druga konsolidirana izmijenjena optužnica (4. august 2006), paragraf 33; *Tužilac protiv Tolimira*, ICTY-05-88/2-PT, Treća izmijenjena optužnica (4. novembar 2009), paragraf 24. Ovo su jedina dva predmeta u kojima je Tužilaštvo iznijelo optužbu za genocid na osnovu stvaranja uslova koji za cilj imaju sprečavanje rađanja unutar grupe.

[69] *v.* Prvostepena presuda u predmetu *Popović* (fusnota 67), tom 1, paragrafi 848-52; Prvostepena presuda u predmetu Tolimir (fusnota 49), paragrafi 761-3. Traume nanesene preživjelim ženama i osjećaj krivice koju za sobom povlači ponovna udaja također su izneseni kao relevantni faktori.

[70] *v.* Prvostepena presuda u predmetu *Tolimir* (fusnota 49), paragraf 767 (zaključak da se odluka o ponovnoj udaji ne može okvalificirati kao nametnuta mjera u smislu člana 4(2)(d) Statuta; Prvostepena presuda u predmetu *Popović i dr.* (fusnota 67), tom 1, paragrafi 854-5 (zaključak da nije izneseno dovoljno dokaza da se može zaključiti kako je samo prisilno premještanje stvorilo uslove koji su spriječili muslimansko stanovništvo Istočne Bosne i Hercegovine da normalno žive i rađaju se.)

[71] Na primjer, Vijeće koje je sudilo u predmetu *Popović* konstatiralo je da su podnesci Tužilaštva u vezi s mjerama nametnutim da se spriječi rađanje unutar grupe bili ograničeni samo na prisilno premještanje žena i djece iz Srebrenice i Žepe pa, shodno tome, Vijeće nije uzelo u obzir zajednički učinak ubijanja i prisilnog premještanja. *v.* Prvostepena presuda u predmetu *Popović* (fusnota 67), paragraf 849. Ovo potvrđuje koliko je važno krivična djela – pa tako i prisilno premještanje – uvijek izlagati u širem kontekstu u kojem su se dogodili. Važnost kontekstualizacije detaljno se razmatra u poglavljima 6 i 7. Sljedeće što treba naučiti je važnost izvođenja dokaza preživjelih i drugih svjedoka ratnih trauma koji svjedoče o činjenicama kada se iznosi tvrdnja da su destruktivna djela kao što je prisilno uklanjanje žena i djevojaka i ubijanje muškaraca i dječaka imala negativne posljedice za ciljanu grupu – npr. Teufika Ibrahimefendić svjedočila je o okolnostima djela, odnosno o svom iskustvu liječenja žrtava iz Srebrenice, *v. Tužilac protiv Zdravka Tolimira*, ICTY-05-88/2-T, svjedokinja Ibrahimefendić (17. februar 2011), transkript str. 10068-107.

[72] *v.* Serge Brammertz i Michelle Jarvis, "Lessons Learned in Prosecuting Gender Crimes Under International Law: Experiences from the ICTY", in Chile Eboe-Osuji (ur.), *Protecting Humanity: Essays in International Law and Policy in Honour of Navanethem Pillay* (Martinus Nijhoff 2010), str. 98-100.

3. Važnost angažmana zaposlenika tužilaštva na rodnoj problematici na svim nivoima – odozdo prema vrhu, kao i s vrha prema dolje

Kako je opisano u Poglavlju 4, atmosfera koju rukovodstvo Tužilaštva stvori oko rodnih pitanja je presudna. Naša iskustva potvrđuju da uspješnih ishoda vjerovatno neće biti ukoliko glavni tužilac i ostali rukovodeći kadar nisu otvoreni za razumijevanje važnosti roda u radu na predmetima, ili ukoliko nisu voljni da odrede prioritetne strategije pomoću kojih će rodne pozicije biti bolje integrirane. Rukovodeći kadar mora također razumjeti svu složenost istrage i procesuiranja kada je riječ o seksualnom nasilju u sukobu i drugim zločinima motiviranim rodom žrtve, kao i nužnost obezbjeđenja resursa i stručnih znanja za rad na tim zločinima. Čak i najnadahnutije pisane upute i smjernice neće dnevno donositi pozitivne rezultate ako u njihovoj primjeni nema vidljivog angažmana i potpore onih na vrhu.

U Uredu je potrebno uspostaviti takvu kulturu u kojoj će svi zaposlenici razumjeti da provedba politika i smjernica o rodnim pitanjima nije puka formalnost, nego njihova ključna profesionalna obaveza. Kako je opisano u Poglavlju 3**,** ta kultura je važna da bi se mogao kontrolirati stepen diskrecionog prava koje inače imaju svi zaposlenici i zaposlenice koji rade na međunarodnim krivičnim slučajevima, a i otkloniti mogućnost da oni ne shvate suštinu rodnih pitanja ili im, pak, automatski daju prioritet**.** Kako je dokumentirano kroz cijelu knjigu, a i ranije posebno istaknuto u odjeljku o "rizičnim" predmetima, tokom godina rada susreli smo se s brojnim primjerima u kojima je podrška s najviših mjesta u Tužilaštvu presudno uticala na ubrzavanje pozitivnih ishoda kad se radilo o rodnoj problematici.

I, dok je angažman ljudi na vrhu neophodan, potrebno je također osmisliti strategije korištenja tog angažmana i podsticati zalaganje za rodna pitanja na svim nivoima. Kako je opisano u Poglavlju 4, tek smo naknadno uvidjeli koliko su dobra volja i predanost značili za poboljšanje našeg rada na zločinima seksualnog nasilja u kasnijoj fazi našeg mandata. Taj angažman vidljiv je u svim profesionalnim kategorijama, a isto tako i među muškarcima i ženama koji rade u Uredu. Bez angažmana odozgo prema dolje i odozdo prema gore, ova knjiga nikada ne bi bila napisana.

E. Napomena o terminologiji

Tokom pisanja knjige naišli smo na brojne nedoumice u vezi s terminologijom, koje zaslužuju neka preliminarna objašnjenja. Prvo, kroz cijelu knjigu provlači se termin "seksualno nasilje u sukobu". Pritom mislimo na seksualno nasilje koje se procesuira u skladu s odredbama međunarodnog krivičnog prava preuzetih iz Statuta MKSJ, a konkretno na teško kršenje Ženevskih konvencija od 1949. godine, kršenje zakona ili običaja ratovanja, genocid i zločine protiv čovječnosti. Svjesni smo da u tehničkom smislu oružani sukob nije preduslov za postojanje genocida (ili zločina protiv

čovječnosti u smislu običajnog krivičnog prava[73]). Međutim, termin "procesuiranje seksualnog nasilja u sukobu" danas je u širokoj upotrebi i općenito je prihvaćen kao kraća verzija za pojam seksualnog nasilja procesuiranog u skladu s međunarodnim krivičnim pravom. U tom se značenju koristi i u ovoj knjizi.

Kroz cijelu knjigu spominjemo i "žrtve" umjesto "osobe koje su preživjele" zločine seksualnog nasilja. Razlog za to je što se u kontekstu našeg posla ne događa uvijek da žrtve prežive. Termin "žrtve" koristi se i u Statutu MKSJ i u Pravilniku o postupku i dokazima, na koje se često pozivamo u svojoj analizi.[74]

Konačno, kada u knjizi spominjemo seksualno nasilje koja se događa u zatočeništvu, obično koristimo termin "zatvor", odnosno "zatvorsko okruženje" i slične formulacije. Tim terminima pokrivamo široko područje zatočeničkih scenarija, koji nisu ograničeni na oficijelno uspostavljene i vođene zatvore. Kao opisni termin, a i zbog dosljednosti, u knjizi smo radije koristili pojam "zatočenje" nego "pritvor", koji ima ponešto eufemističan prizvuk. Termin "zatočenje" snažnije odražava iskustva žrtava u slučajevima koje smo mi procesuirali.

F. Struktura knjige

Poslije ovog uvodnog dijela slijedi Poglavlje 2, u kojem se razmatra kako je došlo do pojave zabrinutosti u vezi sa seksualnim nasiljem, koja je prethodila osnivanju MKSJ. U ovom poglavlju namjeravali smo da seksualno nasilje smjestimo u kontekst početka rada Tužilaštva i da utvrdimo referentnu tačku na osnovu koje ćemo se kasnije u knjizi osvrtati na svoj rad. Poglavlje 3 razmatra činjenicu da smo u svom radu morali prevladati krive predodžbe o karakteru seksualnog nasilja u sukobima, kao i barijere koje sprečavaju žrtvama da otvoreno govore. Tu se također opisuje kako su te prepreke, u kombinaciji sa širokim ovlastima pojedinaca koji su činili zločine u sukobu, dodatno doprinijele kompleksnosti u utvrđivanju odgovornosti za zločine seksualnog nasilja. U Poglavlju 4 iznesene su institucionalne strategije koje je Tužilaštvo provodilo kako bi savladalo prepreke i definiralo prioritete institucionalne politike za buduća tužilaštva.

U Poglavlju 5 dali smo detaljan prikaz svojih iskustava pred sudom u izvođenju dokaza o seksualnom nasilju, što smo ilustrirali praktičnim primjerima iz naših predmeta. Razmatramo širok raspon dokaznog materijala, uključujući svjedočenja žrtava i drugih svjedoka, kao i ekspertne, forenzičke i dokumentarne dokazne materijale koji su potencijalno relevantni. Poglavlja 6 i 7 fokusiraju se na najvažniju spoznaju u našem radu − važnost kontekstualizacije seksualnog nasilja u predmetima međunarodnog krivičnog prava. Poglavlje 6 analizira način na koji smo kontekstualizirali seksualno nasilje kroz prikaz nekoliko odabranih slučajeva zločina za koje je podignuta optužnica. Ovo poglavlje također razmatra strategije pripreme dokaza koji će potkrijepiti tražena obilježja zločina. Poglavlje 7 opisuje kako smo seksualno nasilje kroz odabir vidova odgovornosti i s tim povezanim dokaznim

---

[73] *Tužilac protiv Tadića*, ICTY-94-1-A, Drugostepena presuda (15. juli 1999), paragraf 251. *v.* također Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda (usvojen 17. jula 1998, stupio na snagu 1. jula 2002) 2187 UNTS 90, čl. 7.

[74] Poglavlje 2.

strategijama kontekstualizirali i povezali ga s visoko pozicioniranim službenim osobama. U Poglavlju 8 govorimo o tome kako smo pristupili odmjeravanju kazne u predmetima seksualnog nasilja, kao i o pitanjima koja su za to usko vezana (npr. prijevremeno puštanje na slobodu zatvorenika koji su u MKSJ proglašeni krivim za zločine seksualnog nasilja).

U Poglavlju 9 vraćamo se malo unatrag kako bismo razmotrili cjelovitu sliku seksualnog nasilja koja proizlazi iz presuda MKSJ. Mada ta slika ne može nužno dati sveobuhvatan i konačan prikaz seksualnog nasilja počinjenog u sukobima u bivšoj Jugoslaviji, ona ipak predstavlja važnu osnovu za razmatranje našeg rada, osobito ako se promatra u svjetlu izvještaja o seksualnom nasilju iz ranih 1990-ih koji se spominju u Poglavlju 2. Poglavlje 9 u velikoj mjeri se naslanja na Aneks A, u kojem su sadržani detaljni opisi činjenica utvrđenih u svim relevantnim predmetima MKSJ koji tretiraju seksualno nasilje.

U Poglavlju 10 fokusirali smo se na sve važniju temu jačanja kapaciteta lokalnih sudova za krivično gonjenje seksualnog nasilja. Tokom rada shvatili smo da bismo prenošenjem informacija i stručnih iskustava mogli pomoći zemljama bivše Jugoslavije u rješavanju mnoštva neriješenih predmeta koji se odnose na seksualno nasilje počinjeno u sukobima – a to je ključni korak koji bi zaokružio naš mandat. Poglavlje 11 završava vizijom globalnog i integralnog pristupa pitanju seksualnog nasilja u budućnosti. Na kraju, Aneks A sadrži detaljan sažetak zaključaka u vezi sa zločinima seksualnog nasilja u presudama MKSJ. Aneks B donosi pregled optužbi za seksualno nasilje u predmetima MKSJ i navodi njihove ishode.

U svim smo poglavljima nastojali posegnuti u bogatu riznicu presedana koje smo u svojim predmetima uspostavili tokom proteklih dvadeset godina, s namjerom da ilustriramo svoje stavove i budućim istražiteljima i tužiocima ponudimo konkretne smjernice. Da bi naša knjiga imala što veću praktičnu korist, većinu smo poglavlja zaključili spiskom najvažnijih spoznaja iz naše prakse, koje bi mogle biti posebno značajne u procesuiranju seksualnog nasilja počinjenog u sukobima.

Konačno, premda je knjiga predstavljena kao obrađena zbirka poglavlja koja potpisuju konkretni autori i autorice, prikazana analiza je integralna. Poglavlja su rezultat široke saradnje urednika, autora i autorica s punim imenom i prezimenom i drugih članova i članica Radne grupe za procesuiranje seksualnog nasilja, kao i vanjskih recenzenata. Iskreno se nadamo da će naš rad u budućnosti biti dragocjen izvor pomoći drugima.

2

Zabrinutost međunarodne zajednice zbog seksualnog nasilja u sukobu koja je prethodila osnivanju MKSJ

Grace Harbour[1]

A. Uvod

Od samog početka sukoba u bivšoj Jugoslaviji izvještaji o divljačkom i često otvorenom seksualnom nasilju nad ženama i muškarcima podstaknuli su snažnu podršku istraživanju i procesuiranju tih zločina. Popraćeni opisom brutalnih likvidacija, uništenja domova i drugih rasprostranjenih oblika nasilja, izvještaji o seksualnom nasilju izazvali su do tada neviđenu pažnju svjetske javnosti i uticali na osnivanje i na mandat Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), te utrli put prvim istragama Tužilaštva.

Medijski napisi i drugi izvještaji o seksualnom nasilju rezultirali su brojnim misijama raznih organizacija s ciljem utvrđivanja činjenica. Što je najvažnije, Vijeće sigurnosti naložilo je Ekspertskoj komisiji da ispita izvještaje o eskalaciji zlodjela koja su se događala u sukobima u bivšoj Jugoslaviji.[2] Izvještaji koje je podnijela Komisija na čelu sa Cherifom Bassiounijem, uključujući i izvještaje o seksualnom nasilju, uticali su na stvaranje pravnog okvira MKSJ, a velike nade polagane su u rad Tužilaštva MKSJ na zločinima seksualnog nasilja. Raspolažući opsežnim i raznovrsnim nalazima istraga koje su utvrđivale činjenice, Tužilaštvo je počelo s radom na utvrđivanju odgovornosti za seksualno nasilje pod budnim okom užasnute međunarodne javnosti.

Ovo poglavlje opisuje kako su tvrdnje o seksualnom nasilju u bivšoj Jugoslaviji privukle interes međunarodne zajednice u vrijeme odvijanja sukoba i otkriva ključne značajke tog interesa. Pisano iz perspektive Tužilaštva, ovo poglavlje ne donosi sveobuhvatan historijski prikaz i ne pokušava razmatrati mnoštvo kompleksnih faktora koji su uticali na osnivanje MKSJ i odvijanje njegovog mandata. Ono je prije podloga poglavlju koje slijedi, jer ističe značajne faktore koji su na međunarodnom nivou izazvali zabrinutost zbog seksualnog nasilja, što je potom uticalo na osnivanje i djelovanje MKSJ i Tužilaštva MKSJ, te na pravno nasljeđe o seksualnom nasilju.

Spoznaje koje smo stekli u praksi važne su za rad međunarodnih, a potencijalno i lokalnih tužilaštava, i za njihovo snalaženje u različitim opisima seksualnog nasilja u sukobu koje im podastiru mediji i međunarodna zajednica. Teme

---

[1] Najwa Nabti provela je opsežno istraživanje i time doprinijela preliminarnoj verziji ovog poglavlja.

[2] Rezolucija 780 Vijeća sigurnosti UN-a (6. oktobar 1992) UN Doc S/RES/780.

proizašle iz izvještaja o seksualnom nasilju koji su doveli do osnivanja MKSJ, posebno izvještaja Ekspertske komisije, služe i kao referentne tačke za stvaranje cjelokupne slike o seksualnom nasilju, koja se u konačnici odrazila na presude MKSJ. O tome će biti više riječi u Poglavlju 9 i Aneksu A.

B. Porast zabrinutosti međunarodne zajednice zbog seksualnog nasilja na teritoriji bivše Jugoslavije

U vrijeme sukoba u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (BiH) 1991. i 1992. godine međunarodno zanimanje pobudili su navodi o rasprostranjenom seksualnom nasilju nad civilnim stanovništvom. Od samog početka mediji i nevladine organizacije (NVO) detaljno su izvještavali o stravičnim događajima.[3] Takav intenzitet reakcije međunarodne zajednice na izvještaje o silovanjima i drugim oblicima seksualnog nasilja bio je bez presedana.[4] Godine 1992. i početkom 1993. nevladine organizacije, npr. Human Rights Watch[5] i Amnesty International, pokrenule su istrage u vezi sa seksualnim nasiljem,[6] a Vijeće sigurnosti formiralo je Ekspertsku komisiju, dok je Komisija za ljudska prava Ujedinjenih nacija (UN) imenovala specijalnog izvjestioca,[7]

---

[3] *v.* npr. Roy Gutman, "For Bosnian Teen-Ager, a Rape of Innocence: Soldiers: Muslim girl describes night of terror with abduction and multiple assaults by Serbs" [Za bosansku tinejdžerku, silovanje nevinosti: Vojnici: Mlada Muslimanka opisuje noć užasa kad su je Srbi oteli i zlostavljali u više navrata], *Los Angeles Times* (Los Angeles, 9. august 1992); Robert Fisk, "Bosnia War Crimes: 'The rapes went on day and night': Robert Fisk, in Mostar, gathers detailed evidence of the systematic sexual assaults on Muslim women by Serbian 'White Eagle' gunmen" [Ratni zločini u Bosni: 'Silovanja su trajala dane i noći': Robert Fisk u Mostaru prikuplja detaljne dokaze o sistematskom seksualnom zlostavljanju Muslimanki koje vrše srpski 'naoružani' pripadnici 'Belih orlova'] *The Independent* (London, 8. februar 1993).

[4] *v.* Rhonda Copelon, "Surfacing Gender: Reconceptualizing Crimes against Women in Time of War" u Alexandra Stiglmayer (ur.), *Mass Rape: The War Against Women in Bosnia and Herzegovina* (University of Nebraska Press 1994), str. 197-9 (opisuje se kako je silovanje u oružanim sukobima bilo historijski zanemarivano); Richard J. Goldstone, "Prosecuting Rape as a War Crime" *Case W Res JIL* 34 (2002), str. 277-9 (na str. 277. navodi se da seksualno nasilje nije bilo u fokusu sudova u Nirnbergu i Tokiju); Theodor Meron, "Rape as a Crime Under International Humanitarian Law" *AJIL* 87 (1993), str. 424 (navodi se da je, za razliku od prošlih vremena, brzo širenje saznanja o zlostavljanju odigralo ulogu u podsticanju osnivanja MKSJ kako bi se počinitelji nasilja priveli pravdi).

[5] *v.* Human Rights Watch/Helsinki Watch, "War Crimes in Bosnia-Hercegovina" [Ratni zločini u Bosni i Hercegovini], tom 1 (august 1992) i tom 2 (april 1993).

[6] Amnesty International, "Bosnia and Herzegovina: Rape and Sexual Abuse by Armed Forces" [Bosna i Hercegovina: Silovanje i seksualno zlostavljanje koje su počinile oružane snage] (januar 1993) (Izvještaj Amnesty International o silovanju i seksualnom zlostavljanju) <https://www.amnesty.org/en/documents/document/?indexNumber=EUR63%2F001%2F1993&language=en> pristupljeno 21. augusta 2015; Amnesty International, "Bosnia and Herzegovina: Gross Abuses of Basic Human Rights" [Bosna i Hercegovina: teške povrede osnovnih ljudskih prava] (oktobar 1992) <https://www.amnesty.org/en/documents/EUR63/001/1992 en/> pristupljeno 21. augusta 2015.

[7] UNCHR, Prva posebna sjednica održana 13. i 14. augusta 1992. godine, Izvještaj Komisije za ljudska prava o svojoj Prvoj posebnoj sjednici (14. augusta 1992) UN Doc E/CN.4/1992/s-1/8 str. 2-6; UNCHR, 49. sjednica održana 10. februara 1993. godine, "Stanje ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije: Izvještaj o stanju ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije koji je podnio g. Tadeusz Mazowiecki, specijalni izvjestilac Komisije za ljudska prava, u skladu s Rezolucijom Komisije 1992/S-1/1" (14. augusta 1992) UN Doc/E/CN.4/1993/50 (Izvještaj specijalnog izvjestioca UNHCR-a) paragraf 7, aneks II paragraf 1.

kao i razne evropske institucije.[8] Zaštitne snage UN-a raspoređene u bivšoj Jugoslaviji (UNPROFOR), Promatračka misija Evropske zajednice (ECMM) i misije pojedinih zemalja koje su pratile sukobe u bivšoj Jugoslaviji prikupljale su i podnosile Ekspertskoj komisiji informacije o silovanjima i drugim oblicima seksualnog nasilja.[9]

Slijedom snažne međunarodne reakcije na navode o seksualnom nasilju, specijalni izvjestilac UN-a konstatirao je u svom Izvještaju od februara 1993. godine da su veliki broj istražiteljskih misija i brojni razgovori međunarodnih grupa s preživjelima doveli do "zamora misije" i do ponovne viktimizacije tih osoba.[10] Premda bi bilo korisnije da su te inicijative bile bolje koordinirane, izvještaji o istragama, zajedno s konstantnom medijskom pažnjom i sve jačim pritiskom nevladinih organizacija i zagovornika žrtava, pomogli su da ova tema dobije dovoljno pažnje tokom rasprava o formiranju MKSJ i formulaciji njegovog mandata.[11] Posebno su ženske grupe imale ključnu ulogu u osnivanju MKSJ, uloživši napore u mobilizaciju, lobiranje i osmišljavanje strategija za krivično gonjenje rodno motiviranog nasilja.[12]

Izuzetno glasni protesti protiv silovanja i seksualnog nasilja u bivšoj Jugoslaviji bili su usko povezani s percepcijom da se seksualno nasilje "strateški koristi kao oružje u ratu" i da ima karakter "masovnosti". Međunarodna zajednica je po prvi put jasnije vidjela kako se seksualno nasilje u sukobu može koristiti za teroriziranje civilnog stanovništva kao dio politike etničkog čišćenja ili genocida.[13]

---

[8] Vijeće sigurnosti UN-a (VS UN), Pismo od 24. maja koje je generalni sekretar uputio predsjedniku VS UN, Dodatak: aneksi Završnom izvještaju Ekspertske komisije (27. maj 1994) UN Doc S/1994/674, osnovane u skladu s Rezolucijom 780 Vijeća sigurnosti UN-a (1992) aneksi IX-XII UN Doc S/1994/674/Dodatak 2 (tom V) Aneks IX: Silovanje i seksualno zlostavljanje (Završni izvještaj Ekspertske komisije, Aneks IX o silovanju i seksualnom zlostavljanju), paragrafi 61-123 (izvještaji Promatračke misije Evropske zajednice posebno su se izdvajali među izvorima na koje se oslanjala Ekspertska komisija; oni pokazuju da se o seksualnom nasilju izvještavalo od samog izbijanja sukoba u Hrvatskoj 1991. i u Bosni i Hercegovini 1992. godine); WomenAid International, "Warburton Mission II Report: EC Investigative Mission into the Treatment of Muslim Women in the Former Yugoslavia: Report to EC Foreign Ministers" (Ministry of Foreign Affairs Copenhagen, 1993) (Izvještaj tima Ann Warburton) <http://www.womenaid.org/press/info/humanrights/warburtonfull.htm> pristupljeno 21. augusta 2018.

[9] *v.* npr. Završni izvještaj Ekspertske komisije, Aneks IX o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 8) paragrafi 61-123.

[10] Izvještaj specijalnog izvjestioca UNHCR-a (fusnota 7) paragraf 86.

[11] *v.* npr. Women of Europe Newsletter No 32, "Public Hearing and Resolution on Rape in Ex-Yugoslavia" (mart 1993) (Bilten organizacije Women of Europe) 3; Niamh Reilly (ur.), *Testimonies of the Global Tribunal on Violations of Women's Human Rights at the United Nations World Conference on Human Rights* (Plowshares Press 1994); Judith Gardam i Michelle Jarvis, *Women, Armed Conflict and International Law* (Kluwer Law International 2001) (Gardam i Jarvis, *Women, Armed Conflict and International Law*), str. 147; Svjetska konferencija o ljudskim pravima "Bečka deklaracija i akcioni program" (12. juli 1993) UN Doc. A/CONF.157/23 (Bečka deklaracija) paragraf 38; Copelon, "Surfacing Gender: Reconceptualizing Crimes against Women in Time of War" (fusnota 4), str. 203.

[12] Julie Mertus, "When Adding Women Matters: Women's Participation in the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia" *Seton Hall LR* 38 (2008), str. 1300; Kelly Dawn Askin, "One Small Step for Women: Female Provisions in the Rome Statute of the International Criminal Court", *BYU J Pub L* 16 (2002), str. 323-4; *v.* također Cynthia Enloe, "Afterword: Have the Bosnian Rapes Opened a New Era of Feminist Consciousness?" u Alexandra Stiglmayer (ur.), *Mass Rape: The War Against Women in Bosnia and Herzegovina* (University of Nebraska Press 1994), str. 220.

[13] Izvještaj tima Ann Warburton (fusnota 8) paragrafi 19-20; Bečka deklaracija (fusnota 11) paragraf 28 ("Svjetska konferencija o ljudskim pravima izražava zaprepaštenje povodom masovnog kršenja ljudskih prava u vidu genocida, etničkog čišćenja i sistematskog silovanje žena u ratnim prilikama, što dovodi do masovnog egzodusa prognanika i raseljenih osoba"); Amnesty International, Izvještaj o silovanjima i seksualnom zlostavljanju (fusnota 6) (silovanje u službi "propagandnog oružja"); Rezolucija UNCHR-a "Silovanje i zlostavljanje žena na teritoriji bivše Jugoslavije", UN Doc E/CN.4/RES/1993/8 (23. februar 1993) paragrafi 1-2; Michelle Jarvis, "An Emerging Gender Perspective on

Nekoliko faktora doprinijelo je da se težište stavi na korištenje seksualnog nasilja u strateške svrhe. U izvještajima je dokumentiran zvjerski i očigledno orkestriran karakter nasilja, iz čega proizlazi zaključak da je ono bilo sračunato na nanošenje nepopravljivih posljedica čitavim zajednicama kao sastavni dio metodologije etničkog čišćenja.[14] Izvještaji su govorili o ženama i muškarcima koji su bili javno silovani i seksualno zlostavljani naočigled vlastitih porodica, susjeda ili drugih zatočenika i zatočenica, s namjerom da se i žrtva i cijela zajednica ponize, osramote i prestraše.[15] Bilo je, također, izvještaja o ženama koje su bile prisiljene na trudnoću i rađanje djece etničke pripadnosti počinitelja silovanja.[16] Muškarci koji su bili zatvarani na osnovi etničke pripadnosti bili su podvrgavani kastraciji, elektrošokovima u predjelu genitalija, te prisilnim seksualnim radnjama.[17] Ovi slučajevi uklapaju se u širi obrazac etničkog čišćenja o kojem se govorilo u izvještajima. Smatralo se da je seksualno nasilje "bilo posebno prilagođeno ciljevima da se žene istjeraju iz svojih domova ili da im se uništi svaka prilika da rađaju unutar svoje zajednice" ili "za nju"[18].

Osim toga, seksualno nasilje je navodno vršeno na "organiziran i sistematičan način",[19] bilo po naređenju ili uz odobrenje nadređenih, što potkrepljuje percepciju da

---

International Crimes" u Gideon Boas i William A. Schabas (ur.), *International Criminal Law Developments in the Case Law of the ICTY* (Martinus Nijhoff Publishers 2003), str. 159-60; Gardam i Jarvis, *Women, Armed Conflict and International Law* (fusnota 11), str. 148-50; Laura Smith-Spark, "How did rape become a weapon of war?" (*BBC News*, 8 December 2004) <http://news. bbc.co.uk/2/hi/in_ depth/4078677.stm> pristupljeno 2. jula 2015; VS UN, Pismo od 24. maja koje je generalni sekretar uputio predsjedniku Vijeća sigurnosti UN-a, Dodatak: aneksi Završnom izvještaju Ekspertske komisije (27. maj 1994) UN Doc S/1994/674 Aneks: Završni izvještaj Ekspertske komisije osnovane u skladu s Rezolucijom 780 Vijeća sigurnosti UN-a (1992) paragrafi 134-5, 250-3.

[14] Izvještaj tima Ann Warburton (fusnota 8) paragrafi 15, 22; Izvještaj Amnesty Internationala o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 6), str. 6-7; UNCHR, Peta sjednica "Pitanje kršenja ljudskih prava i osnovnih sloboda u svim dijelovima svijeta s posebnim naglaskom na kolonijalne i druge zavisne zemlje i teritorije: silovanje i zlostavljanje žena na teritoriji bivše Jugoslavije: Izvještaj generalnog sekretara" (30 June 1993) UN Doc E/CN.4/1994/5, paragrafi 1, 17; Završni izvještaj Ekspertske komisije, Aneks IX o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 8), paragrafi 18, 23. *v.* također Copelon, "Surfacing Gender: Reconceptualizing Crimes against Women in Time of War" (fusnota 4), str. 206 (u kojem se iznosi tvrdnja u vezi s prisilnom trudnoćom kako je "očigledna namjera da žena ostane trudna još jedan oblik psihičkog mučenja; cilj je zatočiti žene i silovati ih dok ne ostanu trudne; sama trudnoća, bez obzira završi li pobačajem ili ne, nastavak je ranijeg mučenja i napada na intimu na najagresivniji način; a rađanje djeteta začetog silovanjem, bez obzira hoće li ono kasnije biti dato na usvajanje ili ne, može ostaviti doživotne posljedice na ženu i njeno mjesto u zajednici"); Gardam i Jarvis, *Women, Armed Conflict and International Law* (fusnota 11), str. 149.

[15] UNCHR, Izvještaj specijalnog izvjestioca (fusnota 7) paragraf 85 i Aneks II paragraf 48; Završni izvještaj Ekspertske komisije, Aneks IX o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 13), paragrafi 246, 250-2; Završni izvještaj Ekspertske komisije, Aneks IX o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 7), paragraf 26. *v.* također Roy Gutman, "Mass Rape Muslims Recall Serb Attacks" [Masovna silovanja: Muslimani se prisjećaju srpskih napada] *Newsday* (23. august 1992); Roy Gutman, "Rape Camps Evidence Serb leaders in Bosnia OKd attacks" [Logori za silovanje: dokazi da su srpske vođe u Bosni dali zeleno svjetlo za napade] *Newsday* (19. april 1993).

[16] UNCHR, Izvještaj specijalnog izvjestioca (fusnota 7) Aneks II paragrafi 7-14, 28-30; Izvještaj Amnesty Internationala o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 6) 12; Izvještaj tima Ann Warburton (fusnota 8) paragraf 15; Fisk (fusnota 3).

[17] Završni izvještaj Ekspertske komisije (fusnota 13) paragraf 247; Završni izvještaj Ekspertske komisije, Aneks IX o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 8) paragraf 18.

[18] Copelon, "Surfacing Gender: Reconceptualizing Crimes against Women in Time of War" (fusnota 4), str. 206.

[19] Izvještaj Amnesty Internationala o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 6), str. 4.

je ovo nasilje bilo dio plana.[20] Na primjer, postoje izvještaji o logorima za silovanje, gdje su žene bile zatočene, sistematski silovane i seksualno zlostavljane.[21]

Same razmjere seksualnog nasilja, opisanog kao "masovno silovanje" kako bi se iznudila reakcija[22], jednako su šokirale međunarodnu javnost, dodatno potvrđujući sumnje o "promišljenom obrascu djelovanja".[23] Do 1993. godine prijavljeni broj žrtava silovanja diljem bivše Jugoslavije silno je varirao; procjene su se kretale od 12.000 do 70.000.[24] Izvještaji govore da su žrtve bili i žene i muškarci, iako prvenstveno žene, i to od dječje do staračke dobi, s tim da je većina bila u reproduktivnoj dobi.[25] Iako su sve strane u sukobu činile zločine seksualnog nasilja, najveći broj prijavljenih žrtava bile su bosanske Muslimanke, a najveći broj navodnih počinilaca bili su bosanski Srbi.[26]

Pet godina kasnije, kada je buknuo sukob na Kosovu 1998. i 1999. godine, novi izvještaji o rasprostranjenom seksualnom nasilju ponovo su zaprepastili međunarodnu zajednicu.[27] Do kraja 1999. Verifikaciona misija na Kosovu (OSCE-

---

[20] *v.* Završni izvještaj Ekspertske komisije (fusnota 13) paragrafi 252-3; Završni izvještaj Ekspertske komisije, Aneks IX o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 8) paragrafi 21, 26-7; UNCHR Izvještaj specijalnog izvjestioca (fusnota 7) Aneks II paragraf 48; Izvještaj Amnesty Internationala o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 6), str. 4-5.

[21] Izvještaj Amnesty Internationala o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 6), str. 4; UNCHR, Izvještaj specijalnog izvjestioca (fusnota 7) Aneks II paragraf 48; Gutman "For Bosnian Teen-Ager, a Rape of Innocence" (fusnota 1).

[22] *v.* npr. Fisk (fusnota 3).

[23] Izvještaj tima Ann Warburton (fusnota 8) paragraf 20.

[24] *v.* UNCHR, Izvještaj specijalnog izvjestioca (fusnota 7) Aneks II, paragraf 30; Izvještaj tima Ann Warburton (fusnota 8) paragraf 14 (naglasak je na Muslimankama); Women of Europe Newsletter (fusnota 11), str. 3; Generalna skupština UN-a (GS UN), Svjetska konferencija o ljudskim pravima (Beč, 14-25. juni 1993) Izvještaj sa Svjetske konferencije o ljudskim pravima: Izvještaj generalnog sekretara (13 oktobar 1993) UN Doc A/CONF.157 24 Pogl. IV, Odjeljak B (pod nazivom "Posebna deklaracija o Bosni i Hercegovini", iznosi se procjena broja bh. žena žrtava seksualnog nasilja); Završni izvještaj Ekspertske komisije, Aneks IX o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 8) paragrafi 4, 6-7 (Ekspertska komisija razmotrila je izvještaje koji govore o 1.100 slučajeva silovanja i seksualnog zlostavljanja, no utvrdila je nekoliko razloga zbog kojih njihovi statistički podaci možda ne predstavljaju prave razmjere ovog problema.) v. također Izvještaj Amnesty Internationala o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 6, str. 3, gdje stoji da je silovanje "bilo često korišteno kao sredstvo propagande, s tim da sve strane umanjuju ili poriču zlostavljanje koje su počinile njihove snage, a uvećavaju ono koje su počinili njihovi protivnici. Amnesty International stoga smatra da sve procjene o broju žena koje su pretrpjele silovanje ili seksualno zlostavljanje treba uzimati s oprezom").

[25] Završni izvještaj Ekspertske komisije (fusnota 13) paragraf 236; UNCHR, Izvještaj specijalnog izvjestioca (fusnota 7) II paragrafi 50, 59. *v.* također Roy Gutman, "Foreword" u Alexandra Stiglmayer (ur.), *Mass Rape: The War Against Women in Bosnia and Herzegovina* (University of Nebraska Press 1994); Gutman, "For Bosnian Teen-Ager, A Rape of Innocence" (fusnota 3).

[26] Završni izvještaj Ekspertske komisije (fusnota 13) paragraf 251; Završni izvještaj Ekspertske komisije, Aneks IX o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 8) paragraf 10; Vijeće sigurnosti UN-a, Pismo od 5. oktobra 1993. godine koje je generalni sekretar uputio predsjedniku Vijeća sigurnosti UN-a (6. oktobar 1993) UN Doc S/26545 Aneks: Drugi privremeni izvještaj Ekspertske komisije osnovane u skladu s Rezolucijom 780 Vijeća sigurnosti UN-a (1992) (Drugi privremeni izvještaj Ekspertske komisije), paragraf 68; Izvještaj Amnesty Internationala o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 6), str. 3-4; Izvještaj tima Ann Warburton (fusnota 8) paragraf 9; UNCHR, Izvještaj specijalnog izvjestioca (fusnota 7) Aneks II, paragraf 59. *v.* također Roy Gutman, "No End to the Atrocities Bosnia 'ethnic cleansing' rages on, relief group says" [Nema kraja zlodjelima u Bosni, 'etničko čišćenje i dalje bjesni', kažu humanitarci] *Newsday* (New York, 29. septembar 1993); "War in the Balkans" [Rat na Balkanu], *San Francisco Examiner* (San Francisco, 14. april 1993).

[27] *v.* npr. Nicholas Watt, Ian Traynor i Maggie O'Kane, "Serbs Have Rape Camp, Says Cook" [Srbi drže logore za silovanje, tvrdi Cook] *The Guardian* (London, 14. april 1999); Carlotta Gall, "Crisis in the Balkans: The Atrocities: Refugees Crossing Kosovo Border Tell of Rapes and Killings" [Kriza na Balkanu: Zvjerstva: Izbjeglice koje prelaze kosovsku granicu govore o silovanjima i ubistvima] *New York Times* (New York, 20. april 1999); Julian Borger,

KVM) u sastavu Organizacije za evropsku sigurnost i saradnju (OSCE)[28] i neke međunarodne i regionalne nevladine organizacije dokumentirano su objavile da su rasprostranjena silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja[29] sredstvo etničkog čišćenja, ponavljajući tako obrazac već viđen u Hrvatskoj i BiH.[30]

Razmjere, karakter i obrasci seksualnog nasilja u bivšoj Jugoslaviji nisu svojstveni samo ovom sukobu. Naprotiv, kako je rečeno za BiH, "Prividna jedinstvenost silovanja žena u BiH, uperena mahom prema bosanskim Muslimankama, rezultat je nevidljivosti silovanja žena kroz historiju".[31] Ipak, reakcija međunarodne zajednice na seksualno nasilje počinjeno tokom jugoslavenskih sukoba bila je zaista jedinstvena i predstavljala je historijsku prekretnicu u percipiranju seksualnog nasilja u sukobu.[32]

"Women Say Village Became Rape Camp" [Žene kažu da je selo pretvoreno u logor za silovanje] *The Gaurdian* (London, 28. april 1999); David Rohde, "Crisis in the Balkans: Crimes; An Albanian Tells How Serbs Chose Her, 'the Most Beautiful', for Rape" [Kriza na Balkanu: Zločini; Albanka kaže da su Srbi izabrali nju da je siluju jer je bila 'najljepša'] *New York Times* (New York, 1. maj 1999); Elisabeth Bumiller, "Crisis in the Balkans: Crimes: Deny Rape or Be Hated: Kosovo Victims' Choice" [Kriza na Balkanu: Zločini: kosovske žrtve imaju izbor – negirati silovanje ili se izložiti mržnji] *New York Times* (New York, 22. juni 1999).

[28] *v.* OSCE, 156. plenarna sjednica, Stalno vijeće, Odluka br. 218 PC.DEC/218 (11. mart 1998).

[29] *v.* npr. Human Rights Watch, Women's Rights Division, "Kosovo: Rape as a Weapon of 'Ethnic Cleansing'" (1. mart 2000) (Izvještaj Odjela za ženska prava HRW, sažetak, 2-3 <https://www.hrw.org/report/2000/03/01/kosovo-rape-weapon-ethnic-cleansing> pristupljeno 21. augusta 2015. (o silovanjima koja su prijavile nevladine organizacije na Kosovu, u Albaniji i Srbiji te međunarodne nevladine organizacije Médécins Sans Frontiers, Physicians for Human Rights, i Amnesty International); Physicians for Human Rights, "War Crimes in Kosovo: A Population-Based Assessment of Human Rights Violations Against Kosovar Albanians" (august 1999) 27, 43-4, 52, 81 <http://physiciansforhumanrights.org/library/reports/war-crimes-in-kosovo-1999.html?referrer=https://www.google.nl/> pristupljeno 21. augusta 2015. Zločini koji su tada otkriveni ukazivali su na srpske snage kao počinioce. Međutim, nije bilo mnogo informacija o razmjerama seksualnog nasilja koje su počinili pripadnici Oslobodilačke vojske Kosova (OVK); tek mnogo kasnije saznalo se da su oni počinili još više zločina seksualnog nasilja. UNHCR, "Seeking justice for the victims of sexual violence from the armed conflict in Kosovo" (19. juni 2013) <http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/KosovoSexualViolence.aspx> pristupljeno 3. jula 2015. *v.* također Human Rights Watch, "Federal Republic of Yugoslavia: Abuses against Serbs and Roma in the new Kosovo" (August 1999) <http://www.hrw.org/legacy/reports/1999/kosov2/> pristupljeno 3. jula 2015; Amnesty International, "Kosovo: Amnesty International condemns threats to woman human rights defender" (22. mart 2013) <https://www.amnesty.org/en/documents//eur70/005/2013/en/> pristupljeno 3. jula 2015; Marija Ristic, "Kosovo Fighters' Rape Conviction Appeal Opens", *Balkan Investigative Reporting Network* (Beograd, 17. septembar 2013) (Pripadnici OVK koje je sud u Beogradu proglasio krivim za silovanje srpskih žena); BBC Monitoring Service, "EU Rule of Law Mission in Kosovo Reportedly Raids Journalist's Home, Office", *BBC International Reports (Europe)* (18. novembra 2013) (izvještava o optužbama koje je podigla Misija vladavine prava Evropske Unije na Kosovu (EULEX) protiv bivšeg načelnika Glavnog štaba OVK i komandanta OVK).

[30] "Refugees: Rape used as brutal Weapon" *Sinocast* (27. maja 1999); OSCE, "Kosovo/Kosova: As Seen, As Told: An analysis of the human rights findings of the OSCE Kosovo Verification Mission October 1998 to June 1999" ["Kosovo: Kako viđeno, tako rečeno – Analiza Verifikacione misije OSCE-a Kosovo: Stanje ljudskih prava, oktobar 1998 − juni 1999. godine"] (1999) (Prvi izvještaj OSCE-KVM) Poglavlje 7: "Rape and Other Forms of Sexual Violence 61-2; Izvještaj Odjela za ženska prava HRW" (fusnota 29). *v.* također Prvi izvještaj OSCE-KVM, dio III (u kojem se dokumentiraju brojni navodi o silovanju, među drugim zločinima); Human Rights Watch, "Under Orders: War Crimes in Kosovo" (26. oktobar 2001) 130-3.

[31] Copelon, "Surfacing Gender: Reconceptualizing Crimes against Women in Time of War" (fusnota 4), str. 197-8.

[32] Women 2000, "Sexual Violence and Armed Conflict: United Nations Response", odjeljak 2.6. (april 1998). Usporedi s Copelon, "Surfacing Gender: Reconceptualizing Crimes against Women in Time of War" (fusnota 4), str. 197-8 (tvrdi se da su ova silovanja bila upečatljivija jer su se dogodila u Evropi i jer su ih počinili bijelci nad drugim bijelcima); Gardam i Jarvis, *Women, Armed Conflict and International Law* (fusnota 11), str. 151-60 (upoređuje se s međunarodnom reakcijom na seksualno nasilje počinjeno za vrijeme sukoba u Ruandi dvije godine kasnije).

C. Rad Ekspertske komisije na dokumentiranju seksualnog nasilja uoči osnivanja MKSJ

Iako istraživanje silovanja i seksualnog nasilja nije izričito potpadalo pod mandat Ekspertske komisije, u svojim je izvještajima Komisija dala veliki značaj tim zločinima, navodeći da su "rasprostranjeni i sistematski" te da su počinjeni kao sredstvo etničkog čišćenja.[33]

Komisija je dobivala materijale i informacije iz brojnih izvora, uključujući neke države članice i tijela UN-a, međuvladine organizacije, nevladine organizacije i privatne izvore.[34] U svom Završnom izvještaju Komisija je razmatrala građu o seksualnom nasilju prikupljenu tokom vlastitih i istraga o utvrđenju činjenica koje su provele neke druge organizacije.[35]

Izvještaji Komisije odražavali su zabrinutost medija i nevladinih organizacija u vezi s tretmanom seksualnog nasilja.[36]

> *Neke strane provode takozvano 'etničko čišćenje', a naročito silovanje i seksualno zlostavljanje, tako sistematično da se dobiva snažan utisak kako se radi o planu, a to se može zaključiti i iz uzastopnih neuspjeha da se počinjenje tih zločina spriječi te krivično gone i kazne njihovi izvršioci (Uvodni komentar Generalnog sekretara na Završni izvještaj Ekspertske komisije)*[37]

Preporuke Ekspertske komisije u Privremenom izvještaju[38] podstaknule su Vijeće sigurnosti na usvajanje prve rezolucije u februaru 1993. godine, što je dovelo do osnivanja MKSJ.[39] Komisija je po hitnom postupku finalizirala svoj izvještaj i prateće anekse i dostavila ih 1994. godine novoosnovanom MKSJ.[40] Izvještaj i Aneks IX, koji

---

[33] Vijeće sigurnosti UN-a, Pismo od 9. februara 1993. koje je generalni sekretar uputio predsjedniku Vijeća sigurnosti UN-a (10. februar 1993) UN Doc S/25274 Aneks: Privremeni izvještaj Ekspertske komisije osnovane u skladu s Rezolucijom 780 Vijeća sigurnosti UN-a (1992) (Privremeni izvještaj Ekspertske komisije) paragrafi 56, 58-60, 66-7. *v.* također Drugi privremeni izvještaj Ekspertske komisije (fusnota 26) paragrafi 9-10, 67-70, 82-3; Završni izvještaj Ekspertske komisije, (fusnota 13), str. 1-2 (propratno pismo Boutrosa Boutros-Ghalija) i paragrafi 27, 129, 134-5, 232-53.

[34] Privremeni izvještaj Ekspertske komisije (fusnota 33) paragrafi 8-16; Drugi privremeni izvještaj Ekspertske komisije, (fusnota 26) paragrafi 20-7.

[35] *v.* također Završni izvještaj Ekspertske komisije (fusnota 13) paragrafi 236-53; Završni izvještaj Ekspertske komisije, Aneks IX o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 8) paragrafi 61-123.

[36] Završni izvještaj Ekspertske komisije (fusnota 13) paragrafi 237, 253. *v.* također Drugi privremeni izvještaj Ekspertske komisije (fusnota 26) paragrafi 67-70 (tvrdi se da postoji nekoliko faktora koji "mogu navoditi na zaključak o postojanju plana sistematskog silovanja", no istovremeno se naglašava da "to još treba dokazati"); Privremeni izvještaj Ekspertske komisije (fusnota 33) paragrafi 56, 58 ("U svim fazama oružanog sukoba u bivšoj Jugoslaviji izvještaji su spominjali rasprostranjeno i sistematsko silovanje te druge oblike seksualnog zlostavljanja.").

[37] Završni izvještaj Ekspertske komisije (fusnota 13), str. 1-2 (propratno pismo generalnog sekretara Boutrosa Boutros-Ghalija).

[38] Privremeni izvještaj Ekspertske komisije (fusnota 33), str. 2 (propratno pismo generalnog sekretara Boutrosa Boutros-Ghalija) i paragraf 74; Završni izvještaj Ekspertske komisije (fusnota 13) paragraf 3.

[39] Rezolucija 808 Vijeća sigurnosti UN-a (22. februar 1993) UN Doc S/RES/808 (S/RES/808). *v.* str. 27-30 (u nastavku) .

[40] Završni izvještaj Ekspertske komisije (fusnota 13), str. 2 (propratno pismo generalnog sekretara Boutrosa Boutros-Ghalija) i paragrafi 3, 20-2. *v.* str. 95, Poglavlje 4.

je bio posvećen zločinima seksualnog nasilja, iscrpno su dokumentirali zlostavljanje počinjeno nad ženama i muškarcima u BiH između 1991. i 1993. godine, kao i obrasce seksualnog nasilja, uz opsežan spisak mjesta zločina. Komisija je uz to Tužilaštvu dostavila bazu podataka na više od 65.000 stranica dokumentacije, kao i štampani i video materijal.[41]

Uprkos − po priznanju Komisije − neujednačenom kvalitetu i pouzdanosti informacija dobivenih od žrtava, kao i drugih dokumenata koji se odnose na zločine seksualnog nasilja,[42] građa preuzeta od Komisije bila je odskočna daska za početne istrage Tužilaštva. Neke slučajeve krivičnih djela navedene u Izvještaju i Aneksu IX, o kojima će biti više riječi u Poglavlju 8, MKSJ je na kraju uspješno procesuirao kao zločine seksualnog nasilja, npr. seksualno porobljavanje u Foči.[43] Isto su tako neki obrasci zločinačkog ponašanja na koje je ukazala Komisija dobili svoje mjesto u presudama MKSJ. Primjerice, više od polovice slučajeva seksualnog nasilja koje navodi Komisija dogodili su se u zatvorskim uslovima[44], i ta činjenica se odrazila na predmete MKSJ. S druge pak strane, neki aspekti izričito istaknuti u izvještajima Komisije nisu našli svoje mjesto u predmetima MKSJ, na primjer slučaj logora za silovanja u Višegradu i zločin prisilne trudnoće. O ovoj temi će biti više riječi u Poglavlju 8.

D. Kako je zabrinutost u vezi sa seksualnim nasiljem uticala na osnivanje MKSJ

1. Zabrinutost Vijeća sigurnosti zbog seksualnog nasilja

Neviđeno zanimanje za seksualno nasilje na području bivše Jugoslavije podstaknulo je Vijeće sigurnosti da se po prvi put konkretno posveti pitanju seksualnog nasilja u sukobu. U decembru 1992. godine Vijeće sigurnosti objavljuje da je zgroženo "izvještajima o masovnom, organiziranom i sistematskom zatočenju i silovanjima žena, posebno Muslimanki u Bosni i Hercegovini". Vijeće je tada donijelo Rezoluciju 780, u kojoj osuđuje ovu brutalnost i zahtijeva od generalnog sekretara da obezbijedi svaku moguću podršku istraživanju zlostavljanja.[45] Rezolucijom 780 Vijeće sigurnosti

---

[41] *Ibid.*, paragrafi 20-2.

[42] *v.* npr. Završni izvještaj Ekspertske komisije, Aneks IX o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 8) paragraf 2 ("Pitanje vjerodostojnosti žrtava i svjedoka, te pouzdanosti dobivenih informacija bitno je u razmatranju ove analize. Doduše, neke od dobivenih informacija, kako je opisano u nastavku, općenite su, tipizirane ili nedostatne. No, takve informacije ipak mogu biti pouzdane zbog nekog konkretnog detalja koji možda sadrže ili zbog nekih drugih potkrepljujućih činjenica."); Privremeni izvještaj Ekspertske komisije (fusnota 33) paragraf 15 ("Primljeni izvještaji variraju u smislu supstancije, obilježja, sadržaja i stila. Većini njih, što je razumljivo s obzirom na njihov karakter, nedostaju konkretni podaci kao relevantni dokazi koji se mogu verificirati."). *v.* također str. 95, Poglavlje 4.

[43] Usporedi Završni izvještaj Ekspertske komisije, Aneks IX o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 8) paragrafi 102-25, sa str. 420-3 Aneksa A.

[44] Završni izvještaj Ekspertske komisije, Aneks IX o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 8) paragraf 21.

[45] Rezolucija 798 Vijeća sigurnosti UN-a (18. decembar 1992) UN Doc S/RES/798. Bassiouni, međutim, upozorava da UN nisu Komisiji obezbijedile resurse za provođenje njenog mandata za istraživanje zločina i da su resurse za provođenje istrage dobili od vanjskih izvora. M Cherif Bassiouni, "Combating Impunity for International Crimes", *Uni of Colorado L Rev*, 71 (2000), str.17-18.

je po prvi puta osudilo silovanje žena u sukobu.[46] Bio je to prvi korak prema prepoznavanju specifičnog učinka oružanog sukoba na žene, što je osam godina kasnije rezultirao donošenjem Rezolucije 1325 Vijeća sigurnosti UN-a o ženama, miru i sigurnosti.[47]

Na osnovi zahtjeva Evropskog parlamenta[48] za utvrđivanje odgovornosti, Vijeće sigurnosti usvojilo je Rezoluciju 808, kojom je odlučilo osnovati sud.[49] Pri tome je Vijeće sigurnosti izrazilo "krajnju zabrinutost" zbog izvještaja o seksualnom nasilju.[50] Dana 25. maja 1993. godine Vijeće sigurnosti donijelo je Rezoluciju 827 kojom se osniva MKSJ i još jednom naglašava "krajnja zabrinutost zbog teških zločina organiziranog i sistematskog zatočenja i silovanja žena".[51] U izvještaju o silovanjima u bivšoj Jugoslaviji koji je 30. juna 1993. generalni sekretar uputio Komisiji za ljudska prava ističe se da je do osnivanja MKSJ došlo kako bi se osiguralo da "*oni koji su počinili silovanja, oni koji si ih naredili ili oni koji su bili na odgovornim položajima i nisu ih spriječili, moraju snositi odgovornost i biti privedeni pred lice pravde*".[52]

Izjave država članica Vijeća sigurnosti nakon usvajanja Statuta MKSJ[53] potvrđuju da je seksualno nasilje bilo jedan od primarnih razloga koji su doveli do osnivanja MKSJ. One su također istakle da se duboko nadaju da će se MKSJ posvetiti ovim zločinima uz ostala zlodjela, i da će se i dalje nastaviti baviti uočenim masovnim i sistematskim karakterom silovanja u bivšoj Jugoslaviji. Madeleine Albright se u ime Sjedinjenih Država osvrnula na "zatočenje i sistematsko silovanje žena i djevojčica", naglasivši dužnost MKSJ "da procesuira silovatelje i ubojice te njihove nadređene".[54] Predstavnik Novog Zelanda istaknuo je sistematsko silovanje kao jedan od zločina za koji odgovorne osobe moraju biti suđene i kažnjene.[55] Predstavnici Zelenortske Republike[56] i Brazila[57] izrazili su "duboko ogorčenje" i "osudu" silovanja, te upozorili

---

[46] Hilkka Pietilä i Jeanne Vickers, *Making Women Matter: The Role of the United Nations* (2. izd., Zed Books 1994), str. 146; Outreach Programme on the Rwanda Genocide and the United Nations, "Background Information on Sexual Violence used as a Tool of War" (mart 2014) <http://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/about/bgsexualviolence.shtml> pristupljeno 30. jula 2015.

[47] Rezolucija 1325 Vijeća sigurnosti UN-a (31. oktobar 2000) UN Doc S/RES/1325.

[48] Women of Europe Newsletter (fusnota 11), str. 3 (gdje se navodi da je Evropski parlament usvojio rezoluciju kojom se zahtijeva da se sistematsko silovanje žena u bivšoj Jugoslaviji tretira kao zločin protiv čovječnosti).

[49] Rezolucija 808 Vijeća sigurnosti UN-a, S/RES/808 (fusnota 39).

[50] *Ibid.* "Krajnju zabrinutost" podstaknuo je izvještaj istražitelja Evropske zajednice (tim Ann Warburton), koji u detalje opisuje rasprostranjeno seksualno nasilje nad Muslimankama na teritoriji bivše Jugoslavije).

[51] Rezolucija 1325 Vijeća sigurnosti UN-a, (25 maj 1993) UN Doc S/RES/827 (S/RES/827) paragraf 3.

[52] Generalni sekretar, Izvještaj o silovanju i zlostavljanju žena (fusnota 14) paragraf 17.

[53] Statut MKSJ (usvojen 25. maja 1993. godine Rezolucijom 827 Vijeća sigurnosti UN-a, UN Doc S/RES/827 (25 May 1993), posljednja izmjena 7. jula 2009. godine Rezolucijom 1877 Vijeća sigurnosti UN-a (7. juli 2009) UN Doc S/RES/1877).

[54] Vijeće sigurnosti UN-a, Privremeni stenogram 3.217. sjednice (25 maj 1993) UN Doc S/PV.3217, str. 13-14. *v.* također David Scheffer, *All the Missing Souls: A Personal History of the War Crimes Tribunals* (Princeton University Press 2012) (Scheffer) 30 (gdje se spominje nedvosmislena podrška Madeleine Albright imenovanju ženskih sudaca i tužilaca u MKSJ).

[55] S/PV.3217 (fusnota 54), str. 22 (komentar g. O'Briena iz Novog Zelanda).

[56] *Ibid.*, str. 28 (komentar g. Barbose iz Zelenortske Republike).

[57] *Ibid.*, str. 34 (komentar g. Sardenberga iz Brazila).

da se neće tolerirati "rasprostranjeno nasilje nad ženama svih životnih dobi, uključujući stravičan obrazac seksualnog zlostavljanja Muslimanki".[58]

2. Kako je zabrinutost međunarodne zajednice zbog seksualnog nasilja uticala na razvoj pravnog okvira MKSJ

Zabrinutost međunarodne zajednice izazvana izvještajima o masovnom i sistematskom seksualnom nasilju uticala je na razvoj pravnog okvira kojim će se rukovoditi MKSJ. Nakon usvajanja Rezolucije 808, generalni sekretar predložio je statut institucije koja će postati MKSJ;[59] statut je Vijeće sigurnosti jednoglasno prihvatilo.[60] Navođenje silovanja između ostalih zločina podstaknulo je osnivanje MKSJ i potenciralo zahtjeve Vijeća sigurnosti da počinioci takvih zločina moraju snositi individualnu odgovornost.[61] Nekoliko odredbi Statuta i propratni komentari generalnog sekretara pokazuju namjeru da zločini seksualnog nasilja budu sastavni dio mandata MKSJ od samog njegovog nastanka.[62]

(a) Statut MKSJ

(i) Član 5(g): Silovanje kao zločin protiv čovječnosti

Jedina izričita referenca na seksualno nasilje kao zločin u nadležnosti MKSJ može se naći u članu 5(g) Statuta MKSJ, u kojem se pri nabrajanju zločina protiv čovječnosti spominje i silovanje. Ipak, u Izvještaju generalnog sekretara priloženom prijedlogu Statuta stoji da bi se silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja mogli procesuirati kao i drugi nabrojani zločini. Na primjer, Izvještaj ukazuje na to da su "nehumana djela" navedena u članu 5(i) "poprimila oblik takozvanog 'etničkog čišćenja'" te rasprostranjenog i sistematskog silovanja i drugih oblika seksualnog zlostavljanja, uključujući i prisilnu prostituciju.[63]

Izričito unošenje silovanja u Statut MKSJ među zločine protiv čovječnosti oslanja se na tekst Zakona br. 10 Kontrolnog savjeta, koji je stupio na snagu poslije 2. svjetskog rata radi procesuiranja ratnih zločinaca u Njemačkoj.[64] Za razliku od

---

[58] *v.* također Vijeće sigurnosti UN-a, Privremeni stenogram 3.217. sjednice (22. februar 1993) UN Doc S/PV.3175 – izjave prije i nakon usvajanja Rezolucije 808 Vijeća sigurnosti UN-a od 22. februara 1993, naročito one koje su dali g. de Aujo Castro (Brazil), g. Merimee (Francuska), g. Richardson (Ujedinjeno Kraljevstvo), g. Vorontsov (Ruska Federacija), i g. Arria (Venezuela).

[59] Vijeće sigurnosti UN-a, Izvještaj generalnog sekretara u skladu s paragrafom 2 Rezolucije 808 Vijeća sigurnosti UN-a (1993) (3. maj 1993) UN Doc S/25704.

[60] Rezolucija 827 Vijeća sigurnosti UN-a, S/RES/827 (fusnota 51).

[61] Izvještaj generalnog sekretara (fusnota 59) paragrafi 9, 11.

[62] *v.* Goldstone, "Prosecuting Rape as a War Crime" (fusnota 4), str. 278-9.

[63] Izvještaj generalnog sekretara (fusnota 59) paragraf 48.

[64] Control Council Law No. 10, Punishment of Persons Guilty of War Crimes, Crimes Against Peace and Against Humanity, 20 December 1945, 3 Official Gazette Control Council for Germany 50-5 (1946) (Zakon br. 10 Kontrolnog savjeta).

Nirnberške i Tokijske povelje,[65] ovaj zakon izričito pominje silovanje kao zločin protiv čovječnosti. Odsustvo drugih referenci na silovanje, odnosno seksualno nasilje u Statutu MKSJ, posljedica je nepostojanja konkretnih navoda u vezi sa silovanjem u odredbama Ženevskih konvencija iz 1949.[66] godine koje se odnose na teške povrede, kao ni u Konvenciji o genocidu.[67] Taj pravni okvir postavio je prvi izazov pred Tužilaštvo MKSJ: kako preuzeti odredbe tih konvencija a da one u većoj mjeri uključe pitanja roda i da reflektiraju činjenicu seksualnog nasilja.[68]

Uprkos sugestijama da se prijedlog Statuta MKSJ revidira tako da silovanje izričito navede kao ratni zločin,[69] Statut je usvojen bez revizije zbog bojazni da bi ponovno razmatranje prijedloga "moglo izazvati dugotrajne pregovore i neželjene političke kompromise".[70] S druge strane, u Statutu Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu (Statut ICTR),[71] usvojenom u novembru 1994. godine, silovanje se nalazi na popisu zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina. U skladu s percepcijom da je sukob u Ruandi bio po svojem karakteru interni sukob, Statut ICTR − za razliku od Statuta MKSJ – preuzeo je odredbe Dopunskog protokola II[72] o nemeđunarodnim sukobima koje izričito sankcioniraju silovanje.[73]

---

[65] Charter of the International Military Tribunal — Annex to the Agreement for the prosecution and punishment of the major war criminals of the European Axis (usvojen 8. augusta 1945); The International Military Tribunal for the Far East Charter ('Povelja iz Tokija') (usvojena 19. januara 1946).

[66] Prva Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu (usvojena 12. augusta 1949, stupila na snagu 21. oktobra 1950) 75 UNTS 30 čl. 50; Druga Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomaca u oružanim snagama na moru (usvojena 12. augusta 1949, stupila na snagu 21. oktobra 1950) 75 UNTS 84 čl. 51; Treća Ženevska konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima (usvojena 12. augusta 1949, stupila na snagu 21. oktobra 1950) 75 UNTS 134 čl. 130; Četvrta Ženevska konvencija o zaštiti civila za vrijeme rata (usvojena 12. augusta 1949, stupila na snagu 21. oktobra 1950) 75 UNTS 286 čl. 147 (Ženevske konvencije).

[67] Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (usvojena 9. decembra 1949, stupila na snagu 12. januara 1951) 78 UNTS 277.

[68] *v.* str. 97-103 Poglavlje 4 i str. 185-7 Poglavlje 6. *v.* također Richard Goldstone, "The United Nations' War Crimes Tribunals: An Assessment" *Connecticut JIL* 12 (1997), str. 227, 231 ("Postojeće humanitarno pravo je ozbiljno manjkavo kada je riječ o zločinima motiviranim rodom žrtve. Taj dio zakonskih akata očigledno su pisali muškarci za muškarce. Ne preostaje nam drugo nego da se poslužimo njima i koristimo ih kreativno kad radimo na zločinima motiviranim rodom žrtve."); Kelly D. Askin, "Sexual Violence in Decisions and Indictments of the Yugoslav and Rwandan Tribunals: Current Status" *AJIL* 97 (1999), str. 123 (u međunarodnom pravu 'kreativnost' je igrala ključnu ulogu u napredovanju po pitanju progona zločina vezanih za rod).

[69] Scheffer (fusnota 54), str. 23, 25 (Madeleine Albright, stalna predstavnica SAD-a u Ujedinjenim nacijama, okupila je grupu američkih pravnih stručnjaka da prouče nacrt Statuta; u toj grupi bila je i Geraldine Ferraro, koja se založila za prepoznavanje silovanja kao ratnog zločina i kao zločina protiv čovječnosti.)

[70] Virginia Morris i Michael P. Scharf, *An Insider's Guide to The International Criminal Tribunal for The Former Yugoslavia: A Documentary History and Analysis* tom 1 (Transnational Publishers 1995), str. 33. *v.* također Scheffer (fusnota 54), str. 25 (gdje se upozorava da bi ponovno razmatranje Statuta radi izmjena i dopuna dalo mogućnost članicama koje nisu podržavale MKSJ da 'iskoriste tu priliku kako bi oslabile sud i onemogućile njegovu primarnu jurisdikciju').

[71] Statut MKSR (usvojen 8. novembra 1994. godine Rezolucijom 955 Vijeća sigurnosti UN-a (8. novembar 1994) UN Doc S/RES/955, izmijenjen i dopunjen 16. decembra 2009. godine Rezolucijom 1901 Vijeća sigurnosti UN-a UNSC Res (16. decembra 2009) UN Doc S/RES/1901.

[72] Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. augusta 1949, o zaštiti žrtava u nemeđunarodnim oružanim sukobima (usvojen 8. juna 1977, stupio na snagu 7. decembra 1978) 1125 UNTS 609).

[73] Statut MKSR (fusnota 71) čl. 4 (kršenje člana 3, zajedničkog Ženevskim konvencijama i Dopunskog protokola II), i čl. 4(e) (izričito navodi 'povrede ličnog dostojanstva, posebno ponižavajuće i degradirajuće postupanje, prisilnu prostituciju i svaki oblik nedoličnog napada').

(ii) Član 16: Zapošljavanje kvalificiranih žena

Razmatrajući ulogu Tužilaštva MKSJ u skladu s članom 16 Statuta MKSJ, generalni sekretar je upozorio da je "[u]zimajući u obzir prirodu počinjenih zločina i ranjivost žrtava silovanja i seksualnog zlostavljanja, pri zapošljavanju potrebno posvetiti dužnu pažnju odabiru kvalificiranih žena".[74] Ovaj komentar ukazuje na to da se očekivalo da će seksualno nasilje imati značajan udio u zločinima u nadležnosti MKSJ i da tu činjenicu treba imati na umu prilikom zapošljavanja. Međutim, u tom smislu nisu postavljeni nikakvi posebni uslovi.

(iii) Član 22: Zaštita žrtava i svjedoka

U vezi s članom 22 Statuta MKSJ o zaštiti žrtava i svjedoka, generalni sekretar je ustvrdio da bi zaštitne mjere morale biti navedene u pravilniku o postupku i dokazima za sve žrtve i svjedoke, "a posebno u slučajevima silovanja, odnosno seksualnog zlostavljanja".[75] Ova izjava još jednom potvrđuje da će se MKSJ baviti slučajevima seksualnog nasilja.

(b) Pravila MKSJ o postupku i dokazima

Zločini seksualnog nasilja bili su izričito navedeni u prvoj verziji Pravilnika o postupku i dokazima MKSJ (Pravilnik MKSJ), koji je usvojen 14. marta 1994. godine.[76] Kako je Pretresno vijeće u predmetu *Tadić* zaključilo definirajući Pravilnik MKSJ, "*uvidjevši da su mnoge žrtve sukoba u bivšoj Jugoslaviji žene, sudije su u Pravilniku stavile poseban naglasak na zločine nad ženama*".[77] Dva pravila su konkretno posvećena silovanju i seksualnom zlostavljanju: Pravilo 34 i Pravilo 96.

Pravilo 34 odnosi se na Službu za žrtve i svjedoke MKSJ i u njemu se ponovo navode ciljevi iz Izvještaja generalnog sekretara o pružanju stručnih savjeta i podrške žrtvama silovanja i seksualnog zlostavljanja,[78] te o podjednakoj zastupljenosti polova među zaposlenima.[79]

Kao što je opisano u Poglavlju 5, Pravilo 96 direktno se odnosi na dokaze u slučajevima seksualnog zlostavljanja. Pravilo 96(i) propisuje da se u takvim slučajevima "neće tražiti dodatno potkrepljivanje svjedočenja žrtve." Pravilo 96(ii) zabranjuje da se pristanak upotrijebi kao odbrana "ako je žrtva bila izložena nasilju, prisili, zatočenju ili

---

[74] Izvještaj generalnog sekretara (fusnota 59) paragraf 88.

[75] *Ibid.*, paragraf 108.

[76] Pravilnik o postupku i dokazima MKSJ (usvojen 11. februara 1994. godine, posljednje izmjene i dopune 10. jula 2015).

[77] *Tužilac protiv Duška Tadića*, ICTY-94-1-T, Odluka po Zahtjevu Tužilaštva za primjenu zaštitnih mjera za žrtve i svjedoke (10. august 1995) paragraf 24. *v.* Sara Sharratt, "Interview with Gabrielle Kirk McDonald, President of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia" u Sara Sharratt i Ellyn Kaschak (ur.), *Assault on the Soul: Women in the Former Yugoslavia* (The Haworth Press 1999) (Sharratt, "Interview with Gabrielle Kirk McDonald"), str. 26 (Sutkinja McDonald, koja je predsjedala u predmetu *Tadić* prije nego što je postala predsjednica MKSJ, primijetila je da su u raspravama o pravilniku neke sudije zagovarale rješavanje pitanja seksualnog zlostavljanja, dok neke druge nisu.).

[78] Pravilnik MKSJ (fusnota 76) član 34(A)(ii).

[79] *Ibid.*, član 34(B).

psihičkom pritisku, ili joj se time prijetilo, ili je imala razloga da se toga boji, ili je imala razloga vjerovati da bi, ako se ne povinuje, neko drugi mogao biti tome izložen, ili bi mu se time moglo prijetiti ili ga time zastrašivati". Konačno, Pravilo 96(iii) izvornog Pravilnika nalaže da se ranije seksualno ponašanje žrtve ne prihvaća kao dokaz u postupku.[80]

Pravila 34 i 96 reflektiraju očekivanja da se optužbe za seksualno nasilje uključe u mandat MKSJ, s ciljem da se žrtvama seksualnog nasilja ukažu pomoć i podrška u dokaznom postupku. Konkretno, cilj ovih odredbi bio je uspostavljanje okvira za krivično gonjenje seksualnog nasilja, koji bi bio progresivan i zasnovan na najboljoj praksi. Na taj način htjeli su se izbjeći barem neki problematični i diskriminativni pristupi procesuiranju tih zločina, koji su uvijek zadavali muku državnim sistemima. Sutkinja Gabrielle McDonald, jedna od prvih sudija u MKSJ, objasnila je da "naši statuti usmjeravaju sudije na donošenje pravila koji će štititi žrtve, posebno žrtve seksualnog nasilja", što je rezultiralo pravilima koje je ona smatrala "vrlo dalekosežnim u tom smislu".[81] O primjeni ovih pravila razmatra se u Poglavlju 5.

(c) Obezbjeđenje kontinuiteta odredbi o seksualnom nasilju u okviru tijela koje će naslijediti MKSJ

Odredbe sadržane u pravnom okviru MKSJ koje su važne za procesuiranje seksualnog nasilja prenesene su u Mehanizam za međunarodne krivične sudove (MMKS). MMKS je osnovan s ciljem finalizacije rada sudova MKSJ i MKSR. Prema svom Statutu, MMKS nastavlja s jurisdikcijom, pravima i obavezama te ključnim funkcijama sudova MKSJ i MKSR.[82] Pravilnik o postupku i dokazima MMKS (Pravilnik MMKS)[83] oslanja se na Pravilnik MKSJ i Pravilnik o postupku i dokazima MKSR (Pravilnik MKSR),[84] i sadrži slične odredbe o pružanju savjeta i podrške žrtvama silovanja i seksualnog nasilja (Pravilo 32), te o dokazima u slučajevima seksualnog nasilja (Pravilo 118). Ove odredbe ne podudaraju se u potpunosti s onima u Pravilniku MKSJ. Pravilo 32 MMKS sadrži tekst koji je u Pravilniku MKSR naveden u Pravilu 34, a kojeg u Pravilniku MKSJ nema; taj se tekst odnosi na zahtjev za "mjere zaštite i podrške žrtvama i svjedocima koje moraju biti rodno osjetljive". Za razliku od Pravila 34 u Pravilnicima MKSJ i MKSR, Pravilo 32 MMKS ne nalaže izričito rodnu balansiranost osoblja Službe za žrtve i svjedoke. Osim toga, kada nalaže da svjedočenja žrtava seksualnog zlostavljanja ne moraju biti potkrijepljena, Pravilo 118 MMKS slijedi Pravilo 9 MKSR, ali se razilazi s Pravilom 96 MKSJ utoliko što eksplicitno navodi da

---

[80] *Ibid.*, član 96. (Kasnije je ovaj član dopunjen pa sada Pravilo 96(iii) nalaže da "prije nego što se prihvate dokazi o pristanku žrtve, optuženi mora uvjeriti pretresno vijeće *in camera* da su ti dokazi relevantni i vjerodostojni". Ovom promjenom nastojalo se izbalansirati zaštitu pruženu žrtvama seksualnog nasilja s pravom optuženih na pravedan postupak.) Pravilo 96(iv) sada predviđa zabranu prihvaćanja ranijeg seksualnog ponašanja žrtve kao dokaza.

[81] Sharratt, "Interview with Gabrielle Kirk McDonald" (fusnota 77), str. 32-3.

[82] Statut MMKS (usvojen 22. decembra 2010. Rezolucijom 1966 Vijeća sigurnosti UN-a (22. decembar 2010) UN Doc S/Res/1966).

[83] Pravilnik o postupku i dokazima MMKS (usvojen 8. juna 2012. god, izmjene i dopune 17. augusta 2012).

[84] Pravilnik o postupku i dokazima MKSR (usvojen 8. novembra 1994. god., posljednje izmjene i dopune 31. januara 2010).

to važi uprkos odredbama drugog pravila, koje nalaže potkrepljenje dokaza u slučajevima kada je riječ o djeci svjedocima koja pri svjedočenju nisu dala svečanu izjavu.

E. Zaključci

Od osnivanja MKSJ očekivalo se mnogo u smislu procesuiranja zločina seksualnog nasilja počinjenog u bivšoj Jugoslaviji. Richard Goldstone je, nakon što je 15. augusta 1994. godine imenovan za glavnog tužioca MKSJ, izjavio da je "zatrpan pismima i peticijama žena i muškaraca iz Sjedinjenih Država, Kanade i mnogih zapadnoevropskih zemalja", žrtava koje ga "svesrdno mole da posveti odgovarajuću pažnju zločinima motiviranim rodom".[85] Velika očekivanja za obeštećenje koja su stizala od žrtava spomenuta su i u Završnom izvještaju Ekspertske komisije.[86]

> Posebno su upečatljiva velika očekivanja žrtava da će ova Komisija utvrditi istinu i da će im Međunarodni sud donijeti pravdu. To očekuju sve strane. Stoga je neizbježan zaključak da je za mir u budućnosti potrebna pravda, a da će pravde biti ako se utvrdi istina. Komisija bi bila nemarna ako ne bi posebno istakla velika očekivanja u pogledu pravde za sve strane u sukobu, kao i za žrtve, od međuvladinih organizacija, nevladinih organizacija, medija i svjetske javnosti.

Istovremeno, zastupnici žrtava nisu previše vjerovali u uspješno procesuiranje seksualnog nasilja pred MKSJ.[87] Premda je osnivanje MKSJ predstavljalo značajan iskorak u provođenju pravde za žrtve seksualnog nasilja, to je, kako se kasnije ispostavilo, ipak bio samo prvi korak na dugom putovanju. Čak i uz dotad nezabilježenu pažnju i pritisak na Tužilaštvo, i odgovornost u početku povjerenu Tužilaštvu, o čemu će biti više riječi u narednim poglavljima, ono se moralo suočiti s ozbiljnim unutrašnjim i vanjskim preprekama koje su zahtijevale kreativnu strategiju i trajnu upornost.

Međunarodna zajednica može mnogo toga naučiti iz načina na koji je njena zabrinutost za pitanje seksualnog nasilja uticala na proces utvrđivanja odgovornosti. Neviđena pažnja koju je međunarodna zajednica pridala ovom problemu proizašlom iz događaja u bivšoj Jugoslaviji, kao i njeno insistiranje na krivičnom gonjenju počinilaca i briga da se osigura barem osnovni pravni okvir da se to postigne, promijenila je smjer u kojem je krenulo utvrđivanje odgovornosti za seksualno nasilje u sukobu. No, snažan fokus međunarodne zajednice na strateško korištenje seksualnog nasilja, uključujući seksualno nasilje kao dio politike i masovnost i sistematičnost seksualnog nasilja, također je snažno uticao – a na više načina i

---

[85] Goldstone, "Prosecuting Rape as a War Crime" (fusnota 4) 280.

[86] Završni izvještaj Ekspertske komisije (fusnota 13) paragraf 320.

[87] *v.* npr. Beth Stephens, "The Civil Lawsuit as a Remedy for International Human Rights Violations Against Women" *Hasting's Women's LJ* 5, (1994) str. 149 (gdje se navodi da će "djelotvoran krivični progon zahtijevati uvažavanje zapreka i predrasuda s kojima će se suočavati žrtve, što će im otežavati svjedočenje protiv muškaraca koji su ih zlostavljali" i da "ograničeni resursi" MKSJ "u kombinaciji s činjenicom da mnoge sudije nemaju iskustva u procesuiranju seksualnih zločina umanjuju vjerovatnoću da će odgovarajuće mjere biti usvojene ") *v.* također Copelon, "Surfacing Gender: Reconceptualizing Crimes against Women in Time of War" (fusnota 4), str. 208-14.

ograničavao percepciju Tužilaštva o tome kada i kako bi seksualno nasilje trebalo biti procesuirano. O dubljem značaju svega navedenog za naš rad, kao i o značaju stečenih spoznaja za budućnost, bit će više riječi u narednim poglavljima.

3

Izazovi za uspješne ishode u predmetima vezanim za seksualno nasilje

Michelle Jarvis i Kate Vigneswaran[1]

A. Uvod

U teoriji, krivično gonjenje seksualnih zločina vezanih za sukobe ne bi trebalo biti teže od krivičnog gonjenja svake druge kategorije zločina prema međunarodnom krivičnom pravu. U praksi, naše iskustvo pokazuje da mnogo združenih faktora, uključujući i zablude o prirodi seksualnih zločina vezanih za sukobe, umanjuje izglede za uspješan ishod u ovim predmetima.

Naše iskustvo također s velikom sigurnošću otkriva da zablude i druge prepreke uspješnom krivičnom gonjenju seksualnog nasilja imaju značajan uticaj u kontekstu međunarodnog krivičnog prava. Istražitelji i tužioci koji rade na zlodjelima počinjenim tokom ratnog sukoba suočeni su s velikim opsegom inkriminirajućih djela koje treba obraditi, uz to i sa velikim ograničenjima u resursima, te sa sve većom potrebom da se smanje opseg i trajanje istraga i krivičnih postupaka. Kao rezultat toga, stalno treba praviti teške izbore kad su u pitanju prioriteti, pa stoga diskreciono pravo Tužilaštva poprima jedinstvene dimenzije.

Pored toga, mnogo je izazova u osnovnom funkcioniranju za one koji rade u okruženju međunarodnog krivičnog prava, a ti izazovi neizbježno skreću pažnju sa bitnog i gutaju resurse. Za Tužilaštvo Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) izuzetno teške izazove predstavljaju i osnovne stvari kao što su procjena mjesta zločina i dokumentarnih dokaza, hapšenje bjegunaca, izgradnja kapaciteta za forenzičke istrage, rješavanje problema uticaja na svjedoke, osiguranje kontinuirane podrške i resursa međunarodne zajednice i, u završnoj fazi našeg rada, zadržavanje kvalificiranog osoblja koje je neophodno da se mandat uspješno privede kraju. Usljed velikog pritiska zbog ovako brojnih zahtjeva, svaki stav o tome da su zločini seksualnog nasilja nižeg prioriteta, ili da ih je suviše teško rješavati, ima šire posljedice. To podstiče pojavu mnogih kritičnih tačaka tokom istrage i krivičnog postupka, pa su optužbe za zločine seksualnog nasilja posebno izložene riziku da budu izostavljene, ublažene ili ukinute.

U ovom poglavlju obradit ćemo faktore koji, iz našeg iskustva u Tužilaštvu, mogu predstavljati izazov za uspješno krivično gonjenje seksualnog nasilja u okviru međunarodnog krivičnog prava. Kako bismo unaprijedili shvaćanje krivične

---

[1] Priya Gopalan pomogla je u prikupljanju pojedinih citata u ovom poglavlju. Najwa Nabti također je pomogla u obezbjeđivanju materijala na koje se poziva ovo poglavlje.

odgovornosti za ove zločine, moramo jasno razumjeti faktore koji su u igri. Dok naš rad potvrđuje da slučajevi seksualnog nasilja podrazumijevaju određeni broj specifičnih teškoća, naši rezultati potvrđuju da ove teškoće ne predstavljaju nepremostive prepreke niti opravdavaju nedjelovanje. Uspjeh jeste moguć, ali – kako ćemo pokazati u Poglavlju 4 – on zahtijeva odlučne strategije i stalnu pažnju.

B. Zablude o seksualnom nasilju koje mogu ograničiti krivičnu odgovornost

Osvrnemo li se unazad, možemo sagledati zablude o prirodi seksualnog nasilja vezanog za sukobe, a one su katkad negativno uticale na naš pristup tim zločinima. Premda su se ispoljavale na mnogo različitih načina i nisu jednako uočene u cijelom Tužilaštvu, izdvojili smo četiri glavne teme koje su prisutne u dovoljnoj mjeri da zaslužuju pažljivo razmatranje. Kao što ćemo objasniti dalje u tekstu, ove teme odnose se posebno na seksualno nasilje počinjeno nad ženama. Naše iskustvo pokazuje da seksualno nasilje nad muškarcima općenito nije podložno takvim zabludama, mada se na njih mogu odnositi neke druge zablude, kao što će biti objašnjeno dalje u tekstu.

U srži problema leži predodžba da je silovanje više pitanje gubitka ženske časti nego krvni delikt.[2] Ta predodžba može dovesti do toga da se zanemari ozbiljnost seksualnog nasilja, do mišljenja da je to prije nužno krivično djelo "uslovljeno situacijom" i "lično motivirano" nego nešto što je povezano sa širim obrascem nasilnog ponašanja, te do zanemarivanja seksualnog nasilja, osim ako se smatra da je ono počinjeno masovno, sistematski i/ili izvršeno po nečijoj komandi.

Svi smo mi bili, i još uvijek smo podložni ovim zabludama. Godine 1993, kada je Tužilaštvo osnovano, svijest međunarodne zajednice po pitanju seksualnog nasilja vezanog za sukobe bila je tek u povoju. Većina zaposlenih koje je Tužilaštvo angažirao s ovim se pitanjem susrela prvi put, a dostupne smjernice za promociju jasnog i efektivnog pristupa ovom izazovu sa stanovišta istrage i suđenja bile su oskudne. To što ranije praktički nije bilo slučajeva krivičnog gonjenja seksualnih zločina u okviru međunarodnog prava također je dovelo do nesigurnosti u pogledu elemenata zločina pod kojima bi se seksualno nasilje moglo podvesti u optužbi i vrste dokaza koji bi se mogli koristiti za dokazivanje ovih zločina, što je uvećavalo teškoće. Ne iznenađuje to da je naše shvaćanje seksualnog nasilja vezanog za sukobe evoluiralo tokom rada. Međutim, prilikom same pripreme materijala za ovu knjigu suočili smo se s vlastitom upornom sklonošću da nesvjesno primjenjujemo drugačiji pristup analizi zločina seksualnog nasilja u odnosu na druge kategorije zločina.

---

[2] Stručni komentari ukazuju na to da se seksualno nasilje po tradiciji shvaća kao narušavanje časti i dostojanstva ne samo žene žrtve već i muškaraca s kojima je ona u bliskom odnosu. *v.* npr: Nancy Farwell, "War Rape: New Conceptualizations and Responses" *Affilia* 19(4) (2004) (Farwell) str. 394-5. *v.* također: Catherine Niarchos, "Women, War, and Rape: Challenges Facing The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia" *Hum Rts Q* 17(4) (1995) (Niarchos) str. 674; Judith Gardam i Michelle Jarvis, *Women, Armed Conflict and International Law* (Kluwer Law International 2001) (Gardam i Jarvis, *Women, Armed Conflict and International Law*) str. 107-10 (gdje se razmatra pojam "časti" kako je prikazan u međunarodnom humanitarnom pravu: "Pojam časti žene koji nalazimo u međunarodnom humanitarnom pravu (MHP) muški je konstrukt s malo dodirnih tačaka sa stvarnošću seksualnog nasilja nad ženama").

Stoga je neophodno da akteri u međunarodnom krivičnom pravosuđu započnu iskrenu i dobro informiranu diskusiju o zabludama koje se tiču prirode i ozbiljnosti seksualnih zločina vezanih za sukobe. Ove zablude su stvarnost s kojom će se svako tužilaštvo u budućnosti morati uhvatiti ukoštac. Jedna od temeljnih lekcija koju je Tužilaštvo naučilo jeste da je razbijanje zabluda, posebno onih o kojima će biti riječi dalje u tekstu, ključno za poboljšanje ishoda kada je u pitanju odgovornost za ovu kategoriju zločina.

1. "Silovanje i slična djela više su pitanje časti nego krvnog delikta"

Svako ko čita potresne iskaze o silovanjima u zonama sukoba, od Ruande[3] do Sirije[4], mogao bi se zapitati kako se tako nasilan vid zločina uopće mogao previdjeti. Svakako, suočeni sa dokazima silovanja počinjenih kopljima, puškama, palicama za bejzbol i sličnim predmetima, nakon čega su žrtve ostavljane u vlastitoj krvi ili stravično osakaćene, lako ćemo ta djela okarakterizirati kao krvne delikte, kao i sve ostale nasilne fizičke napade tokom sukoba. Međutim, to se poimanje mijenja kada je silovanje izvršeno tjelesnim organima,[5] posebno kada nije počinjeno u masovnim razmjerama ili javno. U takvim okolnostima, prividna seksualna priroda djela, kao i pretpostavljena seksualna motivacija za njihovo izvršenje, mogu prikriti fundamentalnu činjenicu da je svaki nasrtaj na tjelesni integritet bez pristanka – po svojoj prirodi nasilan napad.[6]

Zabluda da je silovanje više pitanje časti nego nasilan čin može objasniti sramotu i izopćenje koje doživljavaju mnoge žrtve zločina seksualnog nasilja.[7] Kako

---

[3] *v.* npr: Human Rights Watch, "Shattered Lives: Sexual Violence during the Rwandan Genocide and its Aftermath" (septembar 1996) str. 2 <www.hrw.org/sites/default/files/reports/1996_Rwanda_%20Shattered%20Lives.pdf> pristupljeno 20. maja 2015. (navodi da su žene silovane naoštrenim štapovima ili puščanim cijevima, te da su nakon silovanja uslijedila sakaćenja polnih organa mačetama, noževima, štapovima, kipućom vodom, a u jednom slučaju kiselinom).

[4] Human Rights Watch, "Torture Archipelago: Arbitrary Arrests, Torture and Enforced Disappearances in Syria's Underground Prisons since March 2011" (juli 2012) str. 26, 28, 67 <www.hrw.org/sites/default/files/reports/syria0712webwcover.pdf> pristupljeno 20. maja 2015 (navodi da su zatočenici bili podvrgnuti silovanju, penetraciji predmetima, elektrošokovima i udarcima po genitalijama).

[5] Elisabeth J. Wood, "Rape During War is Not Inevitable: Variation in Wartime Sexual Violence" u Morten Bergsmo, Alf Butenschøn Skre, i Elisabeth J. Wood (ur.), *Understanding and Proving International Sex Crimes* (Torkel Opsahl Academic EPublisher 2012) str. 414 (navodi se da su vojnici pravili razliku između silovanja "iz požude" i silovanja koja su podrazumijevala "sakaćenje i suvišno nasilje", gdje se prvi oblik u njihovim očima smatrao "nekako više 'u redu'").

[6] Stručni komentari također naglašavaju značaj tačne karakterizacije silovanja kao nasilnog čina. *v.* npr: Niarchos (fusnota 2) str. 650; Francisco Jose Leandro, "Gender Based Crimes as 'Tools of War' in Armed Conflicts" u *Gender Violence in Armed Conflicts* (Instituto da Defesa Nacional 2013) (Leandro) str. 148, 150; Tineke Cleiren i Melanie Tijssen, "Rape and Other Forms of Sexual Assault in the Armed Conflict in the Former Yugoslavia: Legal, Procedural, and Evidentiary Issues" *Crim L Forum* 5 (1994) str. 471, 474; Alona Hagay-Frey, *Sex and Gender Crimes in the New International Law* (Martinus Nijhoff Publishers 2011) str. 107; Doris Buss, "Rethinking 'Rape as a Weapon of War'" *Fem Legal Stud* 17(2) (2009) str. 145, 151; Dorothy Thomas i Regan Ralph, "Rape in War: Challenging the Tradition of Impunity" *SAIS Rev* 14(1) (1994) (Thomas i Ralph) str. 92.

[7] Premda se naša diskusija u ovom dijelu prvenstveno odnosi na iskustva žena koje su bile žrtve seksualnog nasilja, napominjemo da i muškarci žrtve seksualnog nasilja često osjećaju stid, što im otežava pričanje o vlastitim iskustvima. Dok se pojam časti razlikuje u odnosu na rodne uloge, uočavamo ispoljavanje stida i kod žena i kod muškaraca. *v.* str. 11, Poglavlje 1 i str. 121-2, Poglavlje 5.

smo vidjeli tokom rada u Tužilaštvu, strah od stigme katkad je toliko jak da će žrtve od svojih porodica sakriti i samu činjenicu da su bile zlostavljane.[8] No, ova zabluda nije ograničena samo na zajednice zahvaćene sukobima. Vidjeli smo je na djelu i u okviru međunarodnog prava. Dovoljno je samo osvrnuti se na Ženevske konvencije iz 1949. godine, pa ćemo vidjeti da su djela kao što su silovanje i prisilna prostitucija definirana ne kao krvni delikti ozbiljne težine već kao napadi na "čast"[9] koji se kose sa "čednošću" i "dostojanstvom" žene.[10] Općenito, ova se zabluda ogleda i u državnim pravnim okvirima na kojima počiva krivično gonjenje silovanja, sa općepoznatom niskom stopom osuđujućih presuda.[11] Zagovornici promjena diljem svijeta dugi niz godina se bore da odagnaju stavove o žrtvama kao nevjerodostojnim i sklonim izmišljanju kad je u pitanju njihov seksualni integritet.[12]

Kako je objašnjeno u narednim odjeljcima, zabluda koja prikriva nasilnu prirodu silovanja i sličnih djela povezana je s trima srodnim zabludama koje predstavljaju prepreku uspješnim ishodima u predmetima koji se odnose na seksualno nasilje.

2. "Seksualno nasilje vezano za sukobe nije tako ozbiljno kao drugi zločini"

Ukoliko na silovanje gledamo kao na pitanje časti a ne kao nasilan fizički napad, skloni smo devalviranju njegove težine, čime se umanjuju izgledi da mu dodijelimo prioritet.[13] Kako je detaljnije objašnjeno dalje u tekstu, to je ogroman problem u kontekstu zlodjela počinjenih u sukobima, gde su istražitelji i tužioci najčešće suočeni s prevelikim opsegom inkriminirajućih djela, koja moraju rješavati s ograničenim resursima.

Ne iznenađuje činjenica da se zbog rasprostranjenosti te zablude Tužilaštvo s njom godinama bori. Kao kod mnogih tužilaštava diljem svijeta, instinktivni pristup bio je stvoriti hijerarhiju zločina, s ubistvom na samom vrhu. Najčešće, broj ubistava postao bi mjera težine "baze zločina".[14] Seksualno nasilje katkad bi u toj hijerarhiji završavalo na prilično niskom mjestu.[15] Dosljedno tome, kada je prvi put pokrenuto

---

[8] *v.* str. 47.

[9] *v.* Ženevska konvencija o zaštiti civila u vrijeme rata (usvojena 21. oktobra 1950) 75 UNTS 287 (Četvrta ženevska konvencija) čl. 27(2) ("Posebno će se štititi žene od svakog napada na njihovu čast, a posebno od silovanja, prisiljavanja na prostituciju ili bilo kojeg oblika povrede njihovog morala").

[10] Jean Pictet (ur.), *Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War: Commentary* (International Committee of the Red Cross 1958) str. 206.

[11] *v.* npr. Niamh Hayes, "The Impact of Prosecutorial Strategy on the Investigation and Prosecution of Sexual Violence at International Criminal Tribunals" u Morten Bergsmo (ur.), *Thematic Prosecution of International Sex Crimes* (Torkel Opsahl Academic EPublisher 2012) (Hayes) str. 409-10 (gdje su uočene alarmantno niske stope osuđujućih presuda u predmetima diljem svijeta).

[12] *v.* str. 119, 121, Poglavlje 5.

[13] I u stručnim komentarima primijećena je tendencija da se seksualno nasilje smatra lakšim deliktom zato što se karakterizira kao pitanje časti. *v.* npr. Leandro (fusnota 6) str. 150.

[14] Intervjui Radne grupe za procesuiranje seksualnog nasilja (Radna grupa za PSN), u arhivi autora. "Baza zločina" je termin korišten u Uredu, a označava sve zločine koji su počinjeni i koji se razmatraju u okviru jednog predmeta.

[15] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora. *v.* i Peggy Kuo, "Prosecuting Crimes of Sexual Violence in an International Tribunal" *Case W Res JIL* 34 (2002) (Kuo), str. 310-11; Mohammed Ayat, "Quelques apports des Tribunaux pénaux

pitanje optužbi za seksualno nasilje kao za djelo u osnovi genocida, bilo je odlučnih tvrdnji da bi to ublažilo težinu zločina.[16] A sve to uprkos činjenici da je *actus reus* genocida širi od ubistva pa, između ostalog, uključuje i teške fizičke i psihičke povrede.[17]

Od samog početka zaposlenici Tužilaštva imali su predodžbu da je rad na predmetima seksualnih zločina "lagan" i manje prestižan zadatak, što je odslikavalo hijerarhiju koju su prenijeli iz krivičnopravnih ureda svojih država.[18] Neki pravnici davali su veliku prednost radu na slučajevima ubistava, dok su neki izbjegavali istrage o seksualnom nasilju.[19] Zastupnici odbrane također su osporavali primjerenost nadležnosti međunarodnog pravosuđa nad djelima seksualnog nasilja tvrdeći da ti delikti nisu dovoljno teški.[20]

U stvarnosti, istražitelji i tužioci uvijek će biti primorani da odlučuju o tome kojem će zločinu dati prioritet. U nekim prilikama neće biti moguće krivično goniti zbot zločina seksualnog nasilja, jednako kao što neće uvijek biti moguće goniti ni zbog nekih drugih kategorija zločina. Međutim, ta procjena mora se donijeti na temelju validnih kriterija i na nju ne smiju na neprikladan način uticati zablude, koje iskrivljuju prirodu i ozbiljnost zločina seksualnog nasilja.

3. "Seksualno nasilje uvijek je 'lično motivirano' djelo i/ili djelo 'uslovljeno situacijom'"

Ukoliko silovanje i slična djela promatramo isključivo kao pitanja seksualne prirode a ne kao nasilne fizičke napade, skloni smo pretpostavci da su ona "uslovljena situacijom" ili "lično motivirana", te da se "kvalitativno"[21] razlikuju od drugih nasilnih djela počinjenih tokom sukoba.[22] Kao posljedica, postoje izgledi da ćemo previdjeti

---

internationaux, ad hoc et notamment le TPIR, à la lutte contre les violences sexuelles subies par les femmes durant les génocides et les conflits armés" *Intl Crim L Rev* 10(5) (2010) str. 787, 796-7 (gdje su zabilježena mišljenja istražitelja s Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu o tome kako je seksualno nasilje zločin manje težine od drugih zločina).

[16] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[17] *Ibid. v.* str. 99-100, Poglavlje 4.

[18] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[19] Kuo (fusnota 15) 310-11. *v.* i Xabier Agirre Aranburu, "Beyond Dogma and Taboo: Criteria for the Effective Investigation of Sexual Violence" u Morten Bergsmo, Alf Butenschøn Skre i Elisabeth J. Wood (ur.), *Understanding and Proving International Sex Crimes* (Torkel Opsahl Academic EPublisher 2012) str. 269 (gdje se navode komentari pravnika iz Tužilaštva MKSJ da su izbjegavali navode o seksualnom nasilju zato što su "neugodni i teško ih je dokazati").

[20] Julie Mertus, "When Adding Women Matters: Women's Participation in the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia" *Seton Hall L Rev* 38(4) (2008) str. 1297, 1307. *v.* i: Margaret M. deGuzman, "Giving Priority to Sex Crime Prosecutions at International Courts: The Philosophical Foundations of a Feminist Agenda" *Intl Crim L Rev* 11 (2001) str. 515, 517.

[21] *Tužilac protiv Rukunda*, ICTR-2001-70-A, Drugostepena presuda (20. oktobar 2010) (Drugostepena presuda u predmetu *Rukundo*) paragraf 236 (gdje se seksualni napad na jednu ženu tokom genocida u Ruandi opisuje kao "kvalitativno drugačiji od ostalih djela genocida koja je Rukundo počinio", te se zaključuje kako se ovo djelo može "razumno tumačiti kao djelo uslovljeno situacijom, koje nije propraćeno konkretnom namjerom izvršenja genocida"). Usporedi s Djelomično suprotnim mišljenjem sudije Pocara, paragraf 4 (koji smatra da "pokušaji većine članova vijeća da razluče Rukundov seksualni napad od drugih djela genocida koje je počinio nisu razložni" te da predstavljaju brkanje motiva i namjere).

[22] Farwell (fusnota 2) 389; Thomas i Ralph (fusnota 6) 84.

valjane veze ovih djela sa širim obrascima nasilnih zločina koji se rasplamsaju tokom sukoba.[23]

Nekoliko zaposlenih u Tužilaštvu koje je intervjuirala Radna grupa za procesuiranje zločina seksualnog nasilja (Radna grupa) pamti da je u Tužilaštvu bila prisutna predodžba kako je seksualno nasilje, a silovanje posebno, po svojoj prirodi zločin "izazvan situacijom".[24] Neki zaposleni nisu seksualno nasilje smatrali sastavnim dijelom masovnih protjerivanja tokom sukoba nego djelima koja su pojedini vojnici počinili nasumično, iskoristivši bezakonje tokom sukoba.[25] To se posebno odnosilo na seksualno nasilje koje nije počinjeno u zatvorskom okruženju.[26] U slučajevima kada su istrage za seksualno nasilje provedene, neki tužioci su to nasilje, u početku nerado, uvrštavali u optužnice tek kao pojedinačni ratni zločin. Kako će biti razmatrano u Poglavlju 4, ključna presuda za seksualno porobljavanje kao zločin protiv čovječnosti u predmetu *Kunarac i dr.*[27] umalo je izostala zbog različitih stavova u Tužilaštvu o tome treba li silovanje teretiti kao porobljavanje.[28]

Kao posljedica toga, nisu se uvijek slijedili dokazni tragovi koji su ukazivali na seksualno nasilje jer nisu bilo u dovoljnoj mjeri povezani sa tezom o datom predmetu.[29] Slični stavovi odražavaju se u nekim presudama MKSJ koje prihvaćaju činjenicu da su nasilna djela poput ubistva i premlaćivanja počinjena usred brutalnih kampanja etničkog čišćenja bila namjerno usmjerena protiv žrtava zbog njihove etničke pripadnosti, ali sa djelima seksualnog nasilja to nije bio slučaj.[30] Ovi stavovi odražavaju se i u nalazima koji prihvaćaju činjenicu da su visoki zvaničnici mogli predvidjeti nasilna djela poput ubistava i uništavanja imovine koja su bila počinjena usred brutalnih kampanja etničkog čišćenja, pritom se pozivajući na njihovu krivičnu odgovornost – ali ne i djela seksualnog nasilja.[31]

---

[23] Kada govorimo o vezi između seksualnog nasilja i širih obrazaca zločina, ne sugeriramo da seksualno nasilje koje ne spada u širi obrazac zločina ne bi trebalo obraditi. Kako smo konstatirali u Poglavlju 1, naš cilj treba biti adekvatna reakcija na seksualno nasilje kakva god bila njegova priroda (*v.* str. 6, Poglavlje 1).

[24] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[25] *Ibid. v.* također Kuo (fusnota 15) 311.

[26] *Ibid.*

[27] *Tužilac protiv Kunarca i dr.* ICTY-96-23&23/1, Prvostepena presuda (22. februar 2001) (Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*) paragrafi 539-43.

[28] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora. *v.* str. 83, Poglavlje 4.

[29] *Ibid.*

[30] *Tužilac protiv Đorđevića*, ICTY-05-87/1, Prvostepena presuda (23. februar 2011) (Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević*) paragrafi 832-8, 1780-1, 1790, 1792, 1794, 1796, 1854-6, 2150; *Tužilac protiv Milutinovića i dr.,* ICTY-05-87, Presuda (26. februar 2009) (Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović*) tom II, paragrafi 832-8, 1780-1, 1790, 1792, 1794, 1796, 1854-6, 2150. Usporedi s *Tužilac protiv Đorđevića*, ICTY-05-87/1A, Presuda (27. januar 2014) (Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević*), paragrafi 877, 886-98, 901; *Tužilac protiv Šainovića* i dr., ICTY-05-87, Presuda (23. januar 2014) (Drugostepena presuda u predmetu *Šainović*), paragrafi 580, 584-6, 591, 593, 597, 599-600 (u kojoj su ove pogreške ispravljene i naglašen je značaj toga da se zločini seksualnog nasilja ne podvrgavaju višim standardima dokazivanja samo zbog seksualne komponente). U žalbenom postupku predmet *Milutinović i dr.* vođen je pod nazivom *Šainović i dr. v.* također str. 221-2, Poglavlje 6.

[31] Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 30) paragrafi 2139-47, 2149-53; Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 30) tom 3, paragrafi 470-3, 476-7, 1134-6, 1139-40. Usporedi: Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 30) paragrafi 920-6, 929; Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 30) paragrafi 1581-2, 1591-2, 1602-4. *v.* također Drugostepena presuda u predmetu *Rukundo* (fusnota 21) paragrafi 227-38 i Djelimično izdvojeno mišljenje sudije Pocara; str. 262-3, Poglavlje 7.

Uticaj ove zablude vjerovatno je minimalan u predmetima protiv optuženih na nižim položajima koji se terete da su lično počinili izdvojena djela seksualnog nasilja (izravni počinioci). Međutim, previdi li se veza između seksualnog nasilja i drugih krvnih delikata, to može stvoriti značajne probleme pri pokušaju da se akti seksualnog nasilja povežu sa političkim vođama ili sa vojnim starješinama koji nisu izravni počinioci. Uspjeh ovih predmeta, tj. predmeta u kojima se terete vođe, često zavisi od ispravnog shvaćanja seksualnog nasilja u datom kontekstu i od razumijevanja uloge koju je seksualno nasilje imalo u nasilnoj kampanji pod vođstvom optuženog.[32] Dok je u našim razgovorima sa žrtvama seksualnog nasilja naglašen značaj odgovornosti direktnih počinilaca napada, podjednako je važno osigurati da se oni koji su im nadređeni smatraju odgovornim za vlastitu ulogu. Štaviše, ubuduće će se, bar na međunarodnom nivou, istrage i procesuiranje više fokusirati na nadređene nego na direktne počinioce, što potencijalno uvećava uticaj ove zablude.[33]

Kako je Tužilaštvo u prvim godinama svog rada prelazilo sa direktnih počinilaca na vođe srednjeg nivoa, a potom u skorije vrijeme na vođe najvišeg nivoa, ključna konceptualna prepreka u procesuiranju seksualnih zločina vezanih za sukobe postaje zabrinutost nad mogućnošću dokazivanja elementa stanja svijesti.[34] Bilo je mišljenja da povezivanje seksualnog nasilja sa visokim zvaničnicima koji nisu izravno počinili zločine predstavlja nepremostiv problem.[35] Drugi su, pak, vjerovali kako je jedini način utvrđivanja odgovornosti osoba na visokim položajima za silovanja bio dokazati da su silovanja bila predvidljiva posljedica kampanja protjerivanja koje su obilježile veliki dio sukoba, a u sklopu treće kategorije udruženog zločinačkog poduhvata (UZP).[36] Slična zabrinutost nije iskazana kad je u pitanju odgovornost visokih zvaničnika za sve druge kategorije zločina, što potvrđuje instinktivne predodžbe o seksualnom nasilju kao o nečemu što je drugačije i što nije bilo dio glavnog plana zaraćenih strana. Shodno tome, vladala je zabrinutost da će biti teško, ako ne i nemoguće utvrditi odgovornost vođa za ovu vrstu zločina.

Činjenica da se seksualno nasilje javlja tokom sukoba svakako ne znači da je ono uvijek vezano za sukob niti da je povezano sa širom kampanjom krvnih delikata za koje treba smatrati odgovornima vođe na visokom položajima. Kao i svaki drugi zločin, moguće je da seksualno nasilje bude počinjeno kao izdvojeno djelo koje nije u sklopu šireg obrasca. Međutim, na temelju našeg iskustva, postoji nesrazmjera u nastojanjima da se seksualno nasilje smatra izdvojenim činom u odnosu na druge zločine. Slično tome, činjenica da je seksualno nasilje bilo u potpunosti ili djelomično

---

[32] *v.* str. 185-6, 188, 215-16, Poglavlje 6 i str. 233, Poglavlje 7.

[33] Konkretno, strategija Ureda tužilaštva Međunarodnog krivičnog suda (MKS) usmjerena je na osobe s najvišom odgovornošću kao što su "vođe država ili organizacija koje se terete za ove zločine". *v.* dokumente Tužilaštva MKS: *Paper on Some Policy Issues before the Office of the Prosecutor* (septembar 2003) str. 7; *Report on Prosecutorial Strategy* (14. septembar 2006) str. 5; *ICC Prosecutorial Strategy 2009-2012* (1. februar 2010) str. 5-6. U skorije vrijeme Tužilaštvo MKS dopustilo je podizanje ograničenog broja optužnica protiv niskorangiranih počinilaca zločina kako bi u datim situacijama pripremilo predmete na višim nivoima odgovornosti, ili kako bi radilo na notornim zločinima. *v. ICC Office of the Prosecutor Strategic Plan June 2012-2015* (11. oktobar 2013) 6, 13-14. Međutim, primarni fokus i dalje je na počiniocima na najvišim položajima.

[34] Intervjui Radne grupe za procesuiranje seksualnih zločina, u arhivi autora.

[35] *Ibid.*

[36] *Ibid.* Više o odgovornosti u okviru UZP u kontekstu predmeta vezanih za seksualno nasilje, str. 234-44, Poglavlje 7.

motivirano seksualnim porivom ne znači da se ono ne može procesuirati kao ratni zločin, zločin protiv čovječnosti ili genocid, niti da mu ne treba dati prioritet u procesuiranju.[37] Ove pretpostavke čine prepreku na čijem smo prevazilaženju radili nastojeći utvrditi odgovornost za zločine seksualnog nasilja.

4. "Seksualno nasilje vezano za sukobe može se krivično procesuirati samo ukoliko je sistematsko ili široko rasprostranjeno, odnosno počinjeno po naređenju"

Posljedica stava da je seksualno nasilje najčešće samo "privatni" čin motiviran seksualnom željom počinioca jeste i mišljenje da bi međunarodni sud ovaj zločin trebao procesuirati samo u ekstremnim slučajevima, onda kada je široko rasprostranjen, ili sistematski, ili izvršen po naređenju. U takvim uslovima lakše nam je razumjeti vezu između seksualnog nasilja i sukoba. Ovu dinamiku vidimo na djelu u medijskim izvještajima o sukobu u bivšoj Jugoslaviji, posebno u Bosni i Hercegovini, te u reakciji međunarodne zajednice na te zločine. Izvještaji o masovnoj i sistematskoj prirodi silovanja, te nagovještaj da su silovanja možda izvršena po naređenju, privukli su pažnju međunarodne zajednice na nov način i, po prvi put, doveli do toga da se u javnosti prizna ozbiljnost seksualnog nasilja u sukobima.[38]

Premda je, naravno, tačno da je seksualno nasilje počinjeno sistematski ili po naređenju ozbiljno i da zahtijeva pažnju, zamka leži u pretpostavci da seksualno nasilje, ukoliko takva obilježja ne postoje, nije povezano sa širom kampanjom zločina i ne može se povezati sa osobama na nadređenim položajima. Jedan jedini čin, ili ograničen broj silovanja, itekako može stvoriti obrazac krvnih delikata počinjenih s namjerom, na primjer, prisilnog progona stanovništva. Prema činjeničnom obrascu koji se često pokazivao u predmetima MKSJ, oružane snage prilikom napada na sela idu od kuće do kuće i zlostavljaju stanovništvo na razne načine. Neke će ubiti, neke premlatiti, a neke silovati. Istovremeno se dešavaju pljačka imovine i spaljivanje kuća, a preostalo stanovništvo biva protjerano. U ovakvom scenariju broj silovanja možda će biti mali i neće biti dokaza da ih je neko službeno naredio. Međutim, ukoliko se ovo promatra u ispravnom kontekstu, vidi se da su silovanja sastavni dio kampanje protjerivanja isto koliko i drugi krvni i krivični delikti. Nije baš vjerovatno da ćemo mali broj premlaćivanja i ubistava počinjenih u takvim okolnostima smatrati dokazom da ta djela nisu bila dio zločinačke kampanje. Moramo se čuvati tendencija da u slučajevima seksualnog nasilja podrazumijevamo viši numerički prag da bismo došli do istog zaključka.

---

[37] *v.* str. 215-16, 232, Poglavlje 6.

[38] *v.* str. 21-6, Poglavlje 2.

5. Dokumentacija Tužilaštva koja potvrđuje kakve izazove stvara zabluda o seksualnom nasilju

U jeku rada na predmetima Tužilaštvo MKSJ uvidjelo je opasnost koju predstavljaju zablude o prirodi seksualnog nasilja u sukobima, pa je preduzelo korake da odagna te zablude svojih zaposlenih. Naime, obuka o seksualnim zločinima provedena 2004. godine sadržavala je jedinstven uvid u shvaćanje ovog problema u okviru Tužilaštva (Tabela 3.1), a obuhvatila je i vježbu sa "tačnim" i "netačnim" tvrdnjama, u kojoj su predavači formulirali pitanja za učesnike tako da istaknu i razbiju preovlađujuće zablude. Kako je prikazano dalje u tekstu, mnoga od ovih pitanja razmatrala su težinu delikta silovanja nasuprot težini drugih zločina, zatim tendenciju da se silovanje žena shvaća drugačije od ostalih krvnih delikata, te pretpostavku da je seksualno nasilje po prirodi "izazvano situacijom", kao i pogrešnu predodžbu da seksualno nasilje mora biti sistematsko da bi bilo krivično procesuirano.[39]

Tabela 3.1. Obuka Tužilaštva MKSJ o deliktima seksualnog nasilja, 2004. Godine

SEKSUALNO NASILJE: TAČNO ili NETAČNO
1. Samo sistematska ili široko rasprostranjena silovanja mogu biti krivično gonjena.
2. Ime žrtve silovanja mora biti poznato.
3. Ime počinioca mora biti poznato.
4. Morate koristiti svjedočenje žrtve.
5. Kada je u pitanju seksualno nasilje, ne možete koristiti dokaze iz druge ruke.
6. Ne možete koristiti nepotkrijepljeno svjedočenje žrtve.
7. Po pravilu, svjedočenje očevidaca i nezavisnih svjedoka mora biti potkrijepljeno.
8. Optužnice je moguće podići samo u slučajevima sistematskih i široko rasprostranjenih silovanja [sic].
9. Seksualni napadi/silovanja/rodno nasilje su problemi a ne delikti.
10. Činjenica da neke jedinice, paravojne i slične, mogu imati reputaciju počinilaca seksualnog nasilja nije općepoznata.
11. Seksualno nasilje nad muškarcima je mučenje, a seksualno nasilje nad ženama nije.
12. Stražari mogu počiniti seksualno nasilje kao nezavisno djelo, "neslužbeno" (tj. kada ne postupaju po naređenju) u zatvorskim centrima, a mogu ga dopustiti i drugima.
13. Tokom vojnog zauzimanja grada ili povlačenja može se desiti da vojnik ne bude na dužnosti.
14. Seksualno nasilje rezultat je seksualne želje pojedinca, slično krađi sviječnjaka koja je rezultat kleptomanskog poriva pojedinih vojnika.
15. Žrtve seksualnog nasilja moraju biti zaštićene od odgovarajuće pravne terminologije kako ih ne bismo povrijedili.

[39] U pitanjima se prepoznaje tendencija da se delikti seksualnog nasilja podvrgnu zahtjevnijim standardima dokazivanja nego kada su u pitanju drugi zločini, te da se stereotipiziraju žrtve seksualnog nasilja. Ove teme obrađene su detaljnije u Poglavlju 5.

6. Zablude o seksualnom nasilju nad muškarcima

Kako će biti opisano dalje u tekstu, u svom radu uočili smo manje dokaza da su na zločine seksualnog nasilja nad muškarcima koje je procesuiralo Tužilaštvo uticale iste zablude kao one koje se odnose na seksualno nasilje nad ženama. Nismo nailazili na istu tendenciju u stavovima da seksualno nasilje nad muškarcima nije krvni delikt, da je taj delikt u poređenju s drugim deliktima lakši, da nije vezan za sukob te da se može procesuirati samo ako se javi u velikim brojevima.

Međutim, kako je konstatirano u stručnim komentarima, Tužilaštvo je propustilo neke prilike da u izvjesnim predmetima karakterizira seksualno nasilje nad muškarcima kao silovanje, a u nekim slučajevima čak da iznese optužbe utemeljene na dokazima o seksualnom nasilju nad muškarcima.[40] I kod drugih međunarodnih sudova vidimo sličan propust da referiraju na seksualnu komponentu štete nanesene muškim žrtvama.[41] Ovi primjeri ukazuju na rizik da tužilaštva ne konstatiraju, ili da pogrešno karakteriziraju seksualnu komponentu štete nanesene muškarcima. Moguće je da su na neke od ovih ishoda uticale rodno utemeljene pretpostavke po kojim su samo žene silovane ili podvrgnute seksualnom nasilju u oružanim sukobima.[42] Moguće da je na ovakve ishode uticala i namjera da se izbjegne obilježavanje oštećenih kao žrtava seksualnog nasilja, posebno silovanja, kako bi žrtve u svojim zajednicama izbjegle negativne društvene posljedice. Ovo su složena pitanja koja u budućnosti zahtijevaju mnogo više pažnje, posebno kako naše znanje i razumijevanje seksualnog nasilja nad muškarcima bude raslo.[43]

C. Druge prepreke za uspješno procesuiranje seksualnog nasilja

Istrage i procesuiranje seksualnog nasilja vezanog za sukobe mogu iziskivati mnogo vremena i resursa zato što je do svjedočenja žrtava seksualnog nasilja teže doći nego do svjedočenja žrtava drugih zločina. Kako detaljnije navodi Poglavlje 5, tužilaštva su u prikupljanju dokaza o seksualnom nasilju suočena s nizom različitih izazova, ali i s drugim, općim preprekama, koje poprimaju poseban značaj kad je u pitanju ova kategorija zločina. Međutim, bitno je naglasiti da tužilaštva ne smiju pretpostaviti da žrtve seksualnog nasilja nerado svjedoče, niti da je potrebno uložiti mnogo vremena i resursa kako bi se osiguralo njihovo svjedočenje. Naše iskustvo potvrđuje činjenicu da svaka žrtva seksualnog nasilja ima različite zahtjeve te da donosi odluke na temelju okolnosti u kojima se nalazi.[44]

---

[40] *v.* npr. Valerie Oosterveld, "Sexual Violence Directed Against Men and Boys in Armed Conflict or Mass Atrocity: Addressing a Gendered Harm in International Criminal Tribunals" *JILIR* 10 (2014) 107 (Oosterveld) str. 111 (odnosi se na izostanak podizanja optužbi za silovanje muškaraca u predmetima *Delalić i dr.* i *Simić i dr.,* kao i nepodizanje optužbi za štetu koju je pretrpio muškarac žrtva prisiljen da siluje ženu žrtvu u predmetu *Brđanin*).

[41] v. npr. Oosterveld (fusnota 40) str. 113 (upućuje na predmet *Muhimana* pred MKSR i propust Pretresnog vijeća da navede činjenicu da su žrtvi prilikom strijeljanja i odsijecanja glave genitalije amputirane i obješene na šipku).

[42] *Ibid.,* 115.

[43] v. više o tome na str. 121-2, Poglavlje 5.

[44] *v.* str. 121-2, Poglavlje 5.

Žrtve i svjedoci možda nerado pružaju dokaze o seksualnom nasilju zbog društvenih i drugih prepreka koje su od posebnog značaja za ovu kategoriju zločina. Zbog negativnog uticaja koji otkrivanje seksualnog nasilja može imati na porodice žrtava ili na njihov položaj i ugled u zajednici, kao i zbog pojačane brige za vlastitu sigurnost, neke žrtve oklijevaju i da prijave zločine, a kamoli da još budu spremne svjedočiti o njima na sudu.[45] U nekim zajednicama seksualno nasilje može biti "javna tajna" – zna se da se ono dogodilo, ali se o njemu ne govori otvoreno. Mogu postojati i drugi lični razlozi zbog kojih žrtve nerado otkrivaju zločine ili ne svjedoče o njima u krivičnim postupcima. To može biti trauma, zamor usljed bavljenja mnogim problemima s kojima se općenito suočavaju žrtve sukoba, te neadekvatni mehanizmi potpore. Nepoznavanje sudskih procedura takođe može jako uticati na žrtve da ne svjedoče, posebno kada se sud, kao MKSJ, nalazi u stranoj zemlji. Ovakve inhibicije mogu biti naročito jake kod novouspostavljenih sudova, koji tek trebaju dokazati efikasnu zaštitu svjedoka.

Iskustvo Tužilaštva MKSJ potvrđuje realnost ovih prepreka.[46] Bilo je slučajeva da su svjedoci drugih zločina prilikom preslušavanja s osobljem Tužilaštva, prije samog svjedočenja prvi put otkrili da su pretrpjeli i seksualno nasilje. Razlozi zbog kojih su prešućivali svjedočenje o seksualnom nasilju išli su od dubokog ličnog stida pri iznošenju detalja svoga iskustva do straha da će članovi njihovih porodica, uključujući i djecu, saznati za seksualni napad.[47] Nerijetko su istražitelji ili osoblje Tužilaštva bili prve osobe kojima je žrtva uopće rekla da je tokom sukoba pretrpjela seksualno nasilje. Čak i kada bi Tužilaštvu ispričale ono što su doživjele, neke žrtve su zazirale od svjedočenja u sudnici kako ne bi ponovno proživjele te događaje u trenutku kada su već bile usredsređene na budućnost.[48]

Prikupljanje dokaza o seksualnom nasilju vezanom za sukobe otežava i mnoštvo aktera koji sudjeluju u dokumentiranju međunarodnih zločina, za razliku od zločina počinjenih u jednoj državi.[49] U okviru jedne države nadležnost nad istragom i krivičnim gonjenjem zločina imaju jedino policija i sudstvo, pa time i gotovo isključivi pristup dokazima. Na međunarodnom nivou, lokalne i međunarodne nevladine organizacije (NVO), novinari, tijela Ujedinjenih nacija (UN), te potencijalno i Međunarodni krivični sud (MKS) ili drugi međunarodni sudovi i tribunali, mogu tražiti dokaze kako bi ispunili svoje mandate, često duplirajući posao jer intervjuiraju iste osobe u vezi s istim događajima. Moguće je da u budućnosti ovaj problem eskalira ukoliko imamo u vidu veći prioritet koji UN, države i nevladine organizacije daju procesima utvrđivanja činjenica kao oruđu za jačanje mira, sigurnosti i vladavine prava.[50]

---

[45] *v.* str. 121-2, Poglavlje 5.

[46] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[47] *Ibid.*

[48] *Ibid.*

[49] *v.* str. 22-3, Poglavlje 2.

[50] *v.* "Deklaracija GS UN (Generalna skupština Ujedinjenih nacija) o prevenciji i sprečavanju sukoba i situacija koje bi mogle ugroziti međunarodni mir i sigurnost, kao i o ulozi Ujedinjenih nacija u toj oblasti" (5. decembar 1988) UN Doc A/RES/43/51; "Deklaracija GS UN o UN-ovom utvrđivanju činjenica na terenu u održavanju mira i sigurnosti" (9. decembar 1991) UN Doc A/RES/46/59 paragraf 7; GS UN "Agenda za mir: preventivna diplomatija, mirotvorstvo i

Različita tijela za dokumentiranje međunarodnih zločina imaju različite mandate i pristupe istrazi, pa i ograničene kapacitete za međusobnu koordinaciju rada. Uticaj tih mandata i ograničenja na žrtve i svjedoke može biti značajan – oni potencijalno mogu biti izloženi pogledu javnosti ili premoru usljed mnogobrojnih ispitivanja. Razlike u izjavama svjedoka, koliko god neznatne, svaka odbrana može iskoristiti u unakrsnom ispitivanju kako bi diskreditirala njihovo svjedočenje.[51] Negativan uticaj nekoordiniranog pristupa može biti još intenzivniji kada su u pitanju žrtve seksualnog nasilja s obzirom na težinu traume koju često doživljavaju kada o tome progovore. Mi u MKSJ iskusili smo neke od ovih problema iz prve ruke. Iako su u našim predmetima NVO općenito bile dragocjen izvor potencijalnih svjedoka, neke od njih nisu bile spremne omogućiti kontakt Tužilaštva s odgovarajućim svjedocima.[52] U kontekstu naših istraga na Kosovu, u velikom broju slučajeva ovaj problem mogli smo prevazići slanjem upitnika nevladinim organizacijama raspoloženim za saradnju, upitnike osmišljene da pomognu identifikaciji svjedoka i pruže nam podatke o njihovim kontaktima.[53] Morali smo prevazići i problem razlike u izjavama koje su svjedoci davali nama, medijima i NVO. Te razlike nastale su iz raznoraznih razloga vezanih za različite svrhe datih izjava. Na primjer, u nekim su izjavama svjedoci isticali podatke relevantne za njihovo traženje azila. U drugim izjavama obrađena materija odražava ograničenost postavljenih pitanja ili pak teškoće s prevođenjem. Naša je praksa bila da sve probleme prethodnih izjava datog svjedoka/svjedokinje razriješimo izravno tokom uzimanja naknadnih izjava ili tokom njihovog svjedočenja na sudu.[54]

I drugi izazovi zajednički za istrage zločina na međunarodnom nivou za nas su predstavljali dodatnu komplikaciju u radu na slučajevima seksualnog nasilja. Na početku rada imali smo ograničen pristup teritoriji bivše Jugoslavije pa smo se oslanjali na svjedoke iz Nizozemske i trećih država spremnih na suradnju ili na svjedoke iz izbjegličkih kampova, gdje je bilo vrlo malo uslova za privatnost razgovora sa žrtvama seksualnog nasilja.[55] Kada je pristup teritoriji bivše Jugoslavije i bio moguć, opet je bilo teško naći sigurne i privatne lokacije za razgovore na kojim se žrtve ne bi našle pod

---

održavanje mira, Izvještaj generalnog sekretara u skladu s Izjavom usvojenom na sastanku Vijeća sigurnosti dana 31. januara 1992" (17. juni 1992) UN Doc A/47/277-S/24111 paragrafi 25(a) i (c). Ujedinjene nacije restrukturirale su sistem UN-a (na primjer, osnovane su Mirovna komisija i Jedinica za brze intervencije pri Uredu visokog komesara za ljudska prava, za hitno slanje trupa u situacijama kad su ugrožena ljudska prava) i proširile mandat postojećih tijela (na primjer, integracijom praćenja stanja ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava u mirovne operacije koje vodi Odsjek za mirovne operacije – GS UN: "Izvještaj Panela o mirovnim operacijama Ujedinjenih nacija" (21. august 2000) UN Doc A/55/305-S/2000/809 paragraf 244 – kao i proširenjem specijalnih procedura Vijeća za ljudska prava u oblasti praćenja i izvještavanja o ljudskim pravima, te iniciranjem procesa univerzalnih periodičnih pregleda kojim se ocjenjuje stanje ljudskih prava u svakoj državi članici). Pored toga, povećan je broj istražnih komisija i komisija za utvrđivanje činjenica u okviru Ujedinjenih nacija i regionalnih tijela. Tokom proteklih 25 godina, UN su provele više od 30 misija za utvrđivanje činjenica. *v.* općenito, Rob Grace i Claude Bruderlein, "HPCR Draft Working Paper: Building Effective Monitoring, Reporting and Fact-Finding Mechanisms" (Program on Humanitarian Policy and Conflict Research, Harvard University, april 2012) 1 <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2038854> pristupljeno 5. augusta 2015.

[51] *v.* str. 149-51, Poglavlje 5.

[52] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[53] *Ibid.*

[54] *Ibid.*

[55] *Ibid.*

budnim okom javnosti. Sredstva Tužilaštva bila su oskudna. Ured je započeo rad s malim brojem istražitelja, a za potrebe posla i pravnici su radili poslove istražitelja. Shodno tome, istražiteljima i pravnicima bilo je teško naći vremena za izgradnju neophodnog povjerenja žrtava.[56] Uslijed teškoća koje je u početku rada MKSJ imao s hapšenjem optuženih, postupci protiv mnogih optuženih vođeni su odvojeno iako su slučajevi bili povezani. Stoga je od žrtava seksualnog nasilja traženo da svjedoče u više predmeta, a to ih je izlagalo višekratnoj traumi prepričavanja preživljenog te gomilanju premora. Na primjer, žrtve seksualnog nasilja koje su svjedočile u predmetu protiv *Slobodana Miloševića* kasnije su nerado učestvovale u predmetu *Milutinović i dr.,* a potom i u predmetu protiv *Đorđevića*, koji su se odnosili na iste događaje seksualnog nasilja.[57]

Važno je da svako tužilaštvo bude svjesno punog opsega potencijalnih problema žrtava seksualnog nasilja, te da izbjegava pretpostavke o tome šta žrtve žele ili trebaju. Bilo da se radi o muškarcima ili ženama, žrtve su se ponekad osjećale osnaženim zbog prilike da svoje iskustvo iznesu u javnosti i da svoj stid zbog doživljenog seksualnog nasilja otvoreno povežu sa počiniocima. Za druge žrtve je pak od ključne važnosti bila povjerljivost. Ustanovili smo da se većina prepreka može savladati uz upornost i upotrebom promišljenih strategija. Na primjer, s vremenom je MKSJ razvio niz praktičnih mjera kako bi žrtve seksualnog nasilja podstakao na svjedočenje, uključujući pomoć osoblja za pružanje podrške, čuvanje djece svjedoka, kao i mjere kojima je boravak svjedoka u Hagu sveden na minimum.[58] Nakon što se kroz praksu MKSJ dokazala efikasnost zaštitnih mjera i podrške žrtvama seksualnog nasilja, zapazili smo i veću spremnost žrtava da svjedoče.[59]

Stvaranje odgovarajućih uslova u kojim bi žrtve seksualnog nasilja svjedočile može zahtijevati značajna sredstva i vrijeme. Međutim, važno je sve to držati u odgovarajućoj perspektivi. Kako je objašnjeno u Poglavlju 1, pribavljanje dokaza od drugih kategorija svjedoka, na primjer "upućenih" svjedoka, takođe može iziskivati ulaganje značajnih sredstava i vremena. To smatramo neophodnim i temeljnim dijelom istrage. Na isti način treba gledati i na vrijeme i sredstva uložena u pribavljanje dokaza o seksualnom nasilju. U vezi s tim je također bitno da i sami istražitelji i tužioci u svom pristupu žrtvama seksualnog nasilja nesvjesno ne usvoje paradigmu društvene stigme i ne pojačaju stereotipe koji predstavljaju prepreku za pribavljanje dokaza.[60]

Sve u svemu, naše iskustvo potcrtava stav da teškoće u istragama zločina seksualnog nasilja ne predstavljaju nepremostive prepreke, niti opravdanje za nesprovođenje istrage. S druge strane, kao i kod drugih kategorija potencijalno nevoljnih svjedoka, neophodne su odlučne strategije pristupa u čijem je središtu svjedok. Neophodno je posvetiti se savladavanju ovih izazova, a svim svjedocima treba pristupiti kao pojedincima s različitim potrebama.[61] S povećanjem nivoa znanja i stručnosti u našem uredu bit će potrebno i manje vremena za pribavljanje dokaza o

---

[56] *Ibid.*
[57] *Ibid.*
[58] *Ibid.*
[59] *v.* str 125-7, Poglavlje 5.
[60] *v.* str. 122, 130, Poglavlje 5.
[61] *v.* str. 119-39, Poglavlje 5.

zločinima seksualnog nasilja, posebno ako se uspostave strategije za usvajanje znanja stečenog u procesu rada.

D. Uticaj diskrecionog prava tužilaštva tokom postupka

U slučajevima seksualnog nasilja vezanog za sukobe, negativan uticaj zabluda i drugih prepreka iznesenih ranije u tekstu često pojačava diskreciono pravo Tužilaštva po kojem se od istražitelja i tužilaca kontinuirano iziskuje odlučivanje o davanju prioriteta zločinima koji spadaju u domen njihovog rada. U zahtjevnom i složenom radnom okruženju praktičara međunarodnog krivičnog prava, percepcija da zločini seksualnog nasilja nisu tako teški kao druga nedjela, ili da ih je teško dokazati ili povezati sa visokim zvaničnicima, neizbježno povećava rizik da se takvim zločinima ne posveti odgovarajuća pažnja. Naše iskustvo pokazuje izuzetnu važnost jasne identifikacije ključnih tačaka u predmetima seksualnog nasilja, te aktivnog preduzimanja koraka da se tokom istražnog postupka i krivičnog gonjenja osigura da optužbe za seksualno nasilje ne budu neproporcionalno izostavljene, ublažene ili eliminirane.

1. Priroda diskrecionog prava tužilaštva u međunarodnim krivičnim predmetima

Diskreciono pravo tužilaštva redovito ima značajnu ulogu u krivičnim predmetima. U kontekstu sukoba ono poprima dodatne dimenzije usljed ogromnog broja zločina i brojnih grupa počinilaca koje djeluju u okviru složenih hijerarhijskih struktura. Opseg kažnjivog ponašanja uveliko prevazilazi resurse, vrijeme i kapacitete svakog tužilaštva. Vanjski faktori dodatno ugrožavaju ovu već ograničenu sposobnost sveobuhvatnog bavljenja ukupnim opsegom krivičnih djela. Kao rezultat toga, istražitelji i tužioci moraju stalno donositi teške odluke o tome kojem će predmetu dati prioritet i na koji način.

(a) Ogroman broj kriminalnih radnji

MKSJ je dobio široku nadležnost nad zločinima počinjenim tokom sukoba na cijeloj teritoriji bivše Jugoslavije. Jedino ograničenje koje je Vijeće sigurnosti nametnulo mandatu MKSJ jeste da mora procesuirati "teška" kršenja međunarodnog humanitarnog prava,[62] što nije definirano u Statutu MKSJ. Žalbeno vijeće u predmetu *Tadić* je 1995. godine pojasnilo kako "teško" kršenje mora podrazumijevati povredu pravila kojim se štite važne vrijednosti, a ta povreda mora uključiti teške posljedice po

[62] Statut MKSJ, usvojen 25. maja 1993. godine Rezolucijom 827 Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija, UN Doc S/RES/827, posljednja izmjena 7. jula 2009, rezolucijom 1877 UNSC UN Doc S/RES/1877) član 1. Mandat MKSJ je u tekstualnom smislu bio relativno neograničen u poređenju s kasnije uspostavljenim sudovima i tribunalima, kao što je Specijalni sud za Sijera Leone (SSSL), s jurisdikcijom nad "onima koji nose najveću odgovornost" (Statut SSSL, čl. 1(1)) i Vanredna krivična vijeća sudova Kambodže, koja imaju nadležnost nad "visokim čelnicima Demokratske Kampučije, kao i onima... s najvećom odgovornošću za zločine" (Zakon o osnivanju vanrednih krivičnih vijeća pri sudovima Kambodže radi procesuiranja zločina počinjenih tokom razdoblja Demokratske Kampučije (27. oktobar 2004) čl. 1-2).

žrtvu.[63] Tužilaštvo je protumačilo da se ovaj termin odnosi i na zločin u osnovi kao i na nivo odgovornosti optuženog.[64] I pored toga, glavnoj tužiteljici je ostao ogroman broj zločina i počinilaca koje je trebalo istražiti, pa samim tim i široko diskreciono pravo da odluči kojima od njih će se baviti.[65]

Zločini seksualnog nasilja bili su tek jedna od komponenti šire slike sistematskog nasilja počinjenog tokom sukoba. Diskrecija koju su imali pojedinci prilikom provođenja istraga, određivanja optužbi te provođenja suđenja i žalbenih postupaka, postala je značajan faktor koji je uticao na mjeru u kojoj su procesuirani zločini seksualnog nasilja. Neizbježno, poimanje pojedinca o "težini" zločina seksualnog nasilja imalo je potencijala da odigra važnu ulogu prilikom određivanja da li će se ti zločini istražiti.[66] Ovo naglašava koliko je značajno da od samog početka svako tužilaštvo izričito shvati zločine seksualnog nasilja kao teške zločine i postara se za to da svi zaposleni u njemu usvoje ovaj stav.

(b) Konkurentni prioriteti u Uredu tužioca MKSJ i implikacije na pristup slučajevima seksualnog nasilja

Od samog početka Tužilaštvo je bilo suočeno s mnogo prioriteta u natjecanju za primat, što je uticalo na smjer istraga i opseg optužnica. Strategija okončanja rada usvojena 2002. godine također je bila ograničavajući faktor u radu Tužilaštva. Kako je pokazalo iskustvo Tužilaštva, ovi faktori uticali su na mjeru u kojoj je ono izdvojilo vrijeme i sredstva za istragu zločina seksualnog nasilja.

(i) Vremenski pritisak u vezi sa podizanjem optužnice kako bi se osiguralo kontinuirano postojanje MKSJ

U prvoj godini rada MKSJ glavni tužilac je bio pod velikim pritiskom Vijeća sigurnosti, međunarodne zajednice i sudija da podigne prvu optužnicu, djelomično u nadi da će ona poput sklopke osigurača prekinuti subok i pomoći u razbijanju zaraćenih grupacija.[67] Ujedinjene nacije su nagovijestile da će nastavak finansiranja MKSJ zavisiti od toga hoće li do kraja 1994. godine biti objavljene optužnice.[68] Istovremeno, sudije su na svojim položajima bile već godinu dana, pa je razumljivo da su s nestrpljenjem čekali početak rada na predmetima.[69]

---

[63] *Tužilac protiv Duška Tadića*, ICTY-94-1-AR72, Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost Suda (2. oktobar 1995), paragraf 94(iii).

[64] *v.* Saopćenje za medije "Izjava tužioca povodom povlačenja optužbi protiv 14 optuženih" (8. maj 1998)) <http://www.icty.org/bcs/press/izjava-tužioca-povodom-povlačenja-optužbi-protiv-14-optuženih> pristupljeno 5. augusta 2015.

[65] *v.* Carla Del Ponte, "Investigation and Prosecution of Large-Scale Crimes at the International Level: The Experience of the ICTY" u *JICJ 4* (2006) (Del Ponte), 541-3.

[66] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[67] *Ibid.*

[68] Richard J Goldstone, "Prosecuting Rape as a War Crime" Case W Res JIL 34 (2002) ("Goldstone, Prosecuting Rape as a War Crime"), str. 281; Frederiek de Vlaming, "The Yugoslav Tribunal and the Selection of Defendants" *Amsterdam L Forum* 4(2) (2012) str. 89, 93.

[69] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

Ovako jak vremenski pritisak na podizanje optužnice bio je u neskladu sa stvarnošću, u kojoj istrage seksualnih zločina mogu zahtijevati ulaganje mnogo vremena i resursa. Činjenica da Tužilaštvo dotad još nije imalo vremena da uspostavi učinkovite politike i operativne procedure kad je u pitanju seksualno nasilje[70] pojačala je izglede da se seksualno nasilje previdi u prvoj, odlučujućoj optužnici.

Suočen s velikim očekivanjima izvana da se objavi prva optužnica, tužilac Goldstone dao je prioritet privođenju kraju istrage koja bi najbrže dovela do optužnice. Bila je to istraga o navodnim zločinima počinjenim u logoru Sušica u Vlasenici (BiH), utemeljena na Izvještaju Ekspertske komisije. U to vrijeme Tužilaštvo je imalo 23 zaposlena, od kojih je samo nekolicina bila obučena za provođenje istrage.[71] Istraga je bila fokusirana na nižerangirane počinioce, među kojima je bio i Dragan Nikolić, a olakšavala ju je činjenica da su svjedoci iz logora Sušica istražiteljima bili na raspolaganju.[72]

Prvobitna optužnica nije obuhvatila zločine seksualnog nasilja.[73] Po mišljenju ljudi koji su radili na ovom predmetu u tom periodu, Tužilaštvo je znalo za navode, poznate u javnosti, o seksualnim zločinima počinjenim u logoru Sušica, ali su žrtve i svjedoci bili u državama u kojima je bilo teško provesti istragu.[74] Međutim, dokazi o seksualnom nasilju isplivali su na površinu tokom rasprave povodom pregleda optužnice u skladu s Pravilom 61,[75] koje je sutkinja Odio Benito konstatirala, a potom produbila ispitivanjem svjedoka.[76] U odluci o pregledu optužnice Pretresno vijeće pozvalo je Tužilaštvo da izmijeni prvobitnu optužnicu i da u nju uključi optužbe za delikte seksualnog nasilja.[77] Pretresno vijeće dalo je Tužilaštvu više vremena za pribavljanje dokaza o seksualnom nasilju,[78] te je Prva izmijenjena optužnica objavljena 12. februara 1999. godine, sa optužbama za zločine seksualnog nasilja, uključujući progon, mučenje, druge zločine protiv čovječnosti i ratne zločine.[79] Iako prva optužnica protiv *Dragana Nikolića* daje živu ilustraciju načina na koji pritisak vremenskih rokova, drugi konkurentski prioriteti te nedovoljno razvijene politike i procedure mogu imati negativan uticaj na istrage zločina seksualnog nasilja − ona pokazuje i kako aktivno pretresno vijeće može podstaknuti korake ka prevazilaženju ovih problema.

---

[70] *v.* Poglavlje 4.

[71] Goldstone, "Prosecuting Rape as a War Crime" (fusnota 68) str. 281.

[72] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[73] *Tužilac protiv Dragana Nikolića*, ICTY-94-2-I, Prvobitna optužnica (4. novembar 1994).

[74] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[75] *Ibid.* Prema Pravilu 61 Pravilnika o postupku i dokazima MKSJ, ako nalog za hapšenje nije izvršen u predviđenom roku, Pretresno vijeće može provesti preispitivanje dokaza na temelju kojih je optužnica potvrđena kako bi utvrdilo postoji li razumna osnova za sumnju da je optuženi počinio sva ili neka krivična djela za koja se tereti u optužnici i kako bi izdalo međunarodnu potjernicu. *v.* MKSJ Pravilnik o postupku i dokazima (usvojen 11. februara 1994, posljednja izmjena 10. jula 2015) (Pravilnik MKSJ), pravilo 61.

[76] *Tužilac protiv Dragana Nikolića*, ICTY-94-2-R61, Iskaz Seada Ambeškovića (11. oktobar 1995), transkript, str. 410-11; *Tužilac protiv Dragana Nikolića*, ICTY-94-2-R61, Iskaz Zehre Smajlović (13. oktobar 1995), transkript, str. 736-8.

[77] *Tužilac protiv Dragana Nikolića*, ICTY-94-2-R61, Pregled optužnice u skladu s Pravilom 61 Pravilnika o postupku i dokazima (20. oktobar 1995) (Pregled optužnice u predmetu *Dragan Nikolić*) paragraf 33; Goldstone, "Prosecuting Rape as a War Crime" (fusnota 68) 281.

[78] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[79] *Tužilac protiv Dragana Nikolića*, ICTY-94-2-PT, Prva izmijenjena optužnica (12. februar 1999).

Bilo je i pozitivnih promjena u okviru Tužilaštva između objavljivanja prvobitne optužnice protiv *Dragana Nikolića* i intervencije Pretresnog vijeća na raspravi po Pravilu 61, koje su dalje potcrtale značaj adekvatnih vremenskih okvira i usvojenih politika za istrage zločina seksualnog nasilja. Tokom tog perioda Tužilaštvo je podiglo optužnice sa optužbama za seksualno nasilje protiv 26 lica, a u narednim godinama i čitav niz optužnica koje su sadržale optužbe za zločine seksualnog nasilja protiv optuženih kako na nižim tako i na višim položajima.[80]

(ii) Prebacivanje istraga na zvaničnike višeg ranga

Nastojanje Tužilaštva da pojača fokus na vojne, policijske i političke vođe uticalo je i na davanje prioriteta zločinima seksualnog nasilja. Ubrzo nakon podizanja optužnice protiv Dragana Nikolića, sudije MKSJ počele su ohrabrivati Tužilaštvo da više pažnje usmjeri na visokorangirane vođe. Početkom 1995. godine glavni tužilac se sastao sa sudijama na zatvorenoj sjednici, na kojoj su sudije iskazale nezadovoljstvo njegovim pristupom – smatrale su ga pristupom "odozdo prema vrhu", tj. fokusiranjem prvo na niskorangirane osumnjičene. Po njima, pristup "s vrha prema dolje" zahtijevao je i sam Statut MKSJ.[81] U narednim godinama glavni tužilac i njegovi nasljednici kontinuirano su naglašavali svoju odlučnost da se fokusiraju na predmete visokorangiranih čelnika i osoba odgovornih za izuzetno surove zločine.[82] Tužiteljica Arbour usvojila je kriterije odabira predmeta prema funkciji osumnjičenog[83], te je 1998. godine povukla optužnice protiv 14 osoba u optužnici za logore Omarska i

---

[80] *v.* Aneks B. Na primjer, 13. februara 1995. godine je Duško Tadić, stražar u logoru i počinilac nižeg ranga, optužen za zločin seksualnog nasilja okarakteriziran kao hotimično nanošenje velike patnje kao teška povreda Ženevskih konvencija iz 1949, mučenje i okrutno postupanje kao ratni zločin, te mučenje i nečovječno postupanje kao zločin protiv čovječnosti. Duško Tadić je uhapšen u Njemačkoj, te je Tužilaštvo zatražilo prebacivanje njegovog predmeta MKSJ prije podizanja optužnice protiv Dragana Nikolića. Dana 24. jula 1995. godine Radovan Karadžić i Ratko Mladić optuženi su za progon kao zločin protiv čovječnosti za zločine seksualnog nasilja.

[81] Antonio Cassese, "The ICTY: A Living and Vital Reality" JICJ 2 (2004) str. 585 (Cassese), 586; Claudia Angermaier, "Case Selection and Prioritization Criteria in the Work of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia" u Morten Bergsmo (ur.), Criteria for Prioritizing and Selecting Core International Crimes Cases (Torkel Opsahl Academic EPublisher 2010) (Angermaier) 29. *v.* također Saopćenje za medije: "Sudije Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju izražavaju svoju zabrinutost u vezi sa suštinom svog pravosudnog rada za 1995. godinu" (1. februar 1995) <http://www.icty.org/bcs/press/sudije-međunarodnog-krivičnog-suda-za-bivšu-jugoslaviju-izražavaju-svoju-zabrinutost-u-vezi-sa>, pristupljeno 5. augusta 2015; "Pismo generalnog sekretara UN-a od 17. juna 2002. godine upućeno predsjedniku Vijeća sigurnosti, Aneks: Izvještaj o pravnom statusu Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju i izgledima za prosljeđivanje pojedinih predmeta državnim sudovima" (19. juni 2002) UN Doc S/2002/678 (Izvještaj o pravnom statusu MKSJ i izgledima za prosljeđivanje pojedinih slučajeva državnim sudovima) paragraf 2.

[82] Louise Arbour, "The Crucial Years" *JICJ* 2(2) (2004) (Arbour), 398; Saopćenje za medije MKSJ, "Izjava Carle Del Ponte, tužiteljice Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, o istrazi i procesuiranju zločina počinjenih na Kosovu" (29. septembar 1999) <http://www.icty.org/sid/7733> pristupljeno 5. augusta 2015; Del Ponte (fusnota 65) str. 543. Godine 2001. Del Ponte je izrazila oklijevanje po pitanju "podjele optuženih na krupne i sitne ribe" s obzirom na to da su neke sitne ribe "odigrale veoma gnusne uloge negdje između ova dva ekstrema". Saopćenje za medije MKSJ, "Obraćanje tužiteljice Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju Carle Del Ponte Vijeću sigurnosti Ujedinjenih nacija" (27. novembar 2001) (Saopćenje za medije, Obraćanje Carle Del Ponte Vijeću sigurnosti UN) <http://www.icty.org/bcs/press/govor-tužioca-pred-savjetom-bezbjednosti> pristupljeno 5. augusta 2015.

[83] Angermaier (fusnota 81) 31-3, citira Mortena Bergsmoa i dr., *The Back-log of Core International Crimes Cases in Bosnia and Herzegovina* (drugo izdanje, Torkel Opsahl Academic EPublisher 2010) str. 99.

Keraterm, koja je uključila i akte seksualnog nasilja.[84] Prioritiziranje predmeta protiv visokih čelnika postalo je osobito važno kada je 1998. godine porastao broj uhapšenih bjegunaca i onih koji su se dobrovoljno predali sudu u Hagu, i kada su resursi Tužilaštva donekle povećani.[85]

Prelazak na istrage "s vrha prema dolje" stvorio je izvjesne praktične i konceptualne izazove za slučajeve seksualnog nasilja. Početni uspjesi Tužilaštva u predmetima protiv direktnih počinilaca seksualnog nasilja[86] nisu se nužno prenijeli i na slučajeve viših funkcionera. Tužilaštvo se susrelo s teškoćama u pripremi dokaza kojim bi zločine što su ih počinili drugi povezalo s vođama preko njihovog djelovanja, njihovih namjera i saznanja. Dok je u mnogim istragama usmjerenim na visoke funkcionere otkriveno kako je seksualno nasilje bilo sastavni dio zločinačkog obrasca,[87] u nekim je slučajevima prvobitno shvatanje da je u slučaju seksualnog nasilja namjeru viših funkcionera teško ili nemoguće dokazati, postalo konceptualna prepreka koja je uticala na to jesu li i kako su takvi zločini procesuirani.[88] Ista konceptualna prepreka nije postojala u odnosu na povezivanje visokih funkcionera sa drugim zločinima kao što su ubistvo i uništenje imovine počinjeni tokom akcija protjerivanja. Osim toga, raspon zločina u potencijalnim navodima protiv viših funkcionera bio je znatno veći od onog protiv izravnih počinilaca – navodi su često obuhvatali veći broj ubistava i drugih krvnih delikata – povećavši time rizik da se previdi seksualno nasilje. Na taj način je prelaz na predmete koji su se odnosili na više funkcionere predstavljao rizik da će službenici Tužilaštva prestati postavljati pitanja o seksualnom nasilju, posebno imamo li u vidu da se Tužilaštvo sve više brinulo zbog ograničenih vremenskih rokova.[89]

Osim pitanja o tome mogu li viši funkcioneri biti optuženi za seksualno nasilje, iskrsla su i pitanja o tome može li seksualno nasilje biti podvedeno pod obuhvatnije odredbe poput progona kao zločina protiv čovječnosti, ili ono treba biti tema samostalnih optužbi poput silovanja kao zločina protiv čovječnosti ili kao ratnog zločina. Ova debata dalje odražava stepen diskrecionog prava Tužilaštva u

---

[84] Saopćenje za medije MKSJ, "Izjava tužioca povodom povlačenja optužbi protiv 14 optuženih" (8. maj 1998) <http://www.icty.org/bcs/press/izjava-tužioca-povodom-povlačenja-optužbi-protiv-14-optuženih> pristupljeno 5. augusta 2015. Preostalim optuženim suđeno je u predmetu *Tužilac protiv Kvočke i dr.,* ICTY-98-30/1 i *Tužilac protiv Sikirice i dr.,* ICTY-95-8.

[85] Arbour (fusnota 82) 398.

[86] *v.* npr. *Tužilac protiv Kvočke i dr.,* ICTY-98-30/1-T, Prvostepena presuda (2. novembar 2001) (Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*) paragrafi 559-60 i *Tužilac protiv Kvočke i dr.,* ICTY-98-30/1-A, Drugostepena presuda (28. februar 2005) (Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka*) paragrafi 370, 393-410 (u vezi s optuženim Radićem); Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 27) paragrafi 630-87, 699-745 i *Tužilac protiv Kunarca i dr.,* ICTY-96-23&23/1-A, Drugostepena presuda (12. jun 2002) (Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*) paragrafi 207-56 (u vezi s optuženim Kunarcem); Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 27) paragrafi 746-82 i Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 86) paragrafi 257-90 (u vezi s optuženim Kovačem); Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 27) paragrafi 811-17 i Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 86) paragrafi 308-13 (u vezi s optuženim Vukovićem); *Tužilac protiv Delalića i dr.,* ICTY-96-21-T, Prvostepena presuda (16. novembar 1998) (Prvostepena presuda u predmetu *Delić*) paragrafi 936-43, 955-65 i *Tužilac protiv Delalića i dr.,* ICTY-96-21-A, Drugostepena presuda (20. februar 2001) (Drugostepena presuda u predmetu *Delalić*) paragrafi 488-507 (u vezi s optuženim H. Delićem).

[87] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[88] *v.* str. 43.

[89] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

međunarodnom krivičnom pravu. Na koncu, Tužilaštvo u mnogim predmetima protiv čelnika nije procesuiralo djela seksualnog nasilja kao samostalne zločine, poput silovanja, već kao komponentu progona i/ili prisilnog premještanja ili deportacije. Iako je to na ispravan način odrazilo ulogu seksualnog nasilja u široj zločinačkoj kampanji, bilo je i negativnih posljedica. Kao prvo, postojao je rizik da seksualno nasilje neće zadobiti istu pažnju kao u optužnicama protiv izravnih počinilaca, u kojima je obično bilo uključeno kao samostalni zločin. Kao drugo, postojao je rizik oslobađanja od optužbi ukoliko Tužilaštvo ne bi uspjelo ispuniti teže uslove dokazivanja diskriminativne namjere u slučaju progona. Naše ukupno iskustvo pokazuje da je, radi osiguranja najboljih izgleda za uspješan ishod, djela seksualnog nasilja poželjno procesuirati i pod obuhvatnijim odredbama poput progona,[90] ali i kao samostalne zločine.

(iii) Strategija za okončanje rada MKSJ

Strategija okončanja rada MKSJ imala je značajan uticaj na predmete koji su uključili seksualno nasilje na taj način što je intenzivirala pritisak na Tužilaštvo u pogledu ograničenja vremena za privođenje kraju istraga i postupaka. Strategija okončanja također je podstaknula procjenu predmeta koji bi se mogli prebaciti državnim sudskim sistemima, obustavivši tekuće istrage Tužilaštva u iščekivanju odluka o prebacivanju. Kao što će biti prikazano dalje u tekstu, ovo je imalo negativne posljedice po procesuiranje zločina seksualnog nasilja.

Strategija okončanja rada MKSJ počela se formirati na prelazu u 21. stoljeće. U tom razdoblju Tužilaštvo je imalo veliki broj nedovršenih predmeta, od kojih su se mnogi bavili optuženima nižeg ranga.[91] Kao rezultat toga počelo je razmatranje mogućih načina za ubrzanje suđenja, a organi suda krenuli su sa razmatranjem strategije za okončanje rada. Godine 2002. Vijeće sigurnosti odobrilo je prijedlog MKSJ da završi istrage do konca 2004. godine, a suđenja do kraja 2008. godine.[92] U skladu s tim, Tužilaštvo poslije 2004. godine više nije moglo objavljivati nove optužnice. To je ograničilo izdvajanje resursa za istrage svih zločina, ali je na istrage zločina seksualnog nasilja imalo posebno značajne posljedice, pored toga što su se ove istrage još oporavljale od sporog početka i zahtijevale dodatno vrijeme i sredstva kako bi se nadoknadilo izgubljeno.

---

[90] *v.* str. 214-22, Poglavlje 6.

[91] Patricia M. Wald, "The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia Comes of Age: Some Observations on Day-to-Day Dilemmas of an International Court" *JL & Pol* 5 (2001) str. 87, 101; Cassese (fusnota 81) 595; Saopćenje za medije MKSJ-a, "Govor Nj. E. g. Claudea Jorde, predsjednika Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju Vijeću sigurnosti Ujedinjenih nacija" (20. juni 2000) <http://www.icty.org/bcs/press/govor-njegove-ekselencije-gospodina-claude-jorda-e-predsednika-međunarodnog-krivičnog-suda-za> pristupljeno 5. augusta 2015. *v.* također Rezoluciju 1329 Vijeća sigurnosti UN-a (5. decembar 2000) UN DocS/RES/1329 paragrafi preambule 7-8.

[92] Izjava Predsjednika Vijeća sigurnosti UN-a br. 21 (2002) UN Doc S/PRST/2002/21; Saopćenje za medije Ujedinjenih nacija "Vijeće sigurnosti odobrava predloženu strategiju prosljeđivanja državnim sudovima određenih predmeta koji se tiču ratnih zločina u bivšoj Jugoslaviji" SC-7461 (23. juli 2002); Izvještaj o pravnom statusu MKSJ i izgledima za prosljeđivanje nekih predmeta državnim sudovima (fusnota 81).

Kako bi ispunilo taj rok do 2004. godine, Tužilaštvo je objavilo veliki broj optužnica. Pretpostavka da će ih kasnije biti lako izmijeniti pokazala se problematičnom kada su u pitanju zločini seksualnog nasilja, kao što se pokazalo u predmetu *Lukić i Lukić*.[93] Optužnica nije sadržala navode o zločinima seksualnog nasilja iako je u javnosti bilo poznato da su oni počinjeni istovremeno sa zločinima koji su već navedeni u optužnici. Konkretno, bilo je izvještaja u javnosti o višekratnim silovanjima velikog broja žena i djevojčica zatočenih u Višegradu, a Ekspertska komisija navela je Milana Lukića kao počinioca.[94]

Bilo je mnogo faktora koji su doprinijeli da se navodi za zločine seksualnog nasilja iz optužnice protiv *Lukića i Lukića* izostave. Između ostalog, to su teškoće pri nalaženju svjedoka tih zločina, djelomično usljed straha za sigurnost,[95] kao i straha žrtava od suočavanja s optuženima i otkrivanja zločina pred porodicama žrtava.[96] Međutim, tijesni rokovi za ulaganje podnesaka koji su nametnuti strategijom okončanja rada bili su još jedan faktor. Prevazilaženje sasvim realnih prepreka u prikupljanju dokaza zahtijevalo je vrijeme i resurse koji nisu bili na raspolaganju. Umjesto toga, Tužilaštvo se fokusiralo na istraživanje drugih zločina.[97] Tužilaštvo je također prioritiziralo predmete s vođama, a ne s niskorangiranim direktnim počiniocima kao što je slučaj rođaka Lukić.[98]

Izmjena optužnice da bi se uključili navodi seksualnog nasilja u početku nije smatrana izvodljivom zbog pritiska za sažimanjem optužnica, kao i da bi se ispunili rokovi suđenja predviđeni strategijom za okončanje rada.[99] Međutim, nakon što su optuženi uhapšeni i pošto su odlučili da se brane alibijem, istraga Tužilaštva u vezi s njihovim navodnim alibijima otkrila je veliki broj djela seksualnog nasilja koje su

---

[93] *v.* dalje na str. 60-6.

[94] Vijeće sigurnosti "Pismo generalnog sekretara predsjedniku Vijeća sigurnosti od 24. maja 1994" Dodatak: aneksi uz Završni izvještaj Ekspertske komisije (27. maj 1994) UN Doc S/1994/674, osnovane na temelju Rezolucije 780 (1992) Aneks III.A o specijalnim snagama" (27. maj 1994) UN Doc S/1994/674/Annex III.A (tom I) (relevantni odlomci sačinjavaju dokazni predmet P49 u predmetu *Vasiljević*) paragrafi 245-7. *v.* također Peter Maass, "The Rapes in Bosnia: A Muslim Schoolgirl's Account" [Silovanja u Bosni: priča muslimanske učenice] *The Washington Post* (Washington DC, 27. decembar 1992). Ovaj izvještaj, kao i neki drugi, objavljen je četiri godine prije potvrđivanja prve optužnice protiv Milana i Sredoja Lukića 1998. godine, a više od deset godina prije najnovije izmjene iz 2006. godine; *Tužilac protiv Lukića i Lukića*, ICTY-98-32/1-PT, Tužiočev zahtjev za dozvolu da izmijeni Drugu izmijenjenu optužnicu s povjerljivim dodacima (16. juni 2008) (Zahtjev za izmjenu Druge optužnice u predmetu *Lukić*) paragrafi 60 (fusnota 52), 62-4.

[95] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora. Zahtjev za izmjenu Druge optužnice u predmetu *Lukić* (fusnota 94) paragrafi 18, 68.

[96] Zahtjev za izmjenu Druge optužnice u predmetu *Lukić* (fusnota 94); *Tužilac protiv Lukića i Lukića* ICTY-98-32/1-PT, Konsolidirani odgovor Tužilaštva o izmjeni Druge izmijenjene optužnice i Zahtjeva po Pravilu 115 i Odgovor na zahtjev Milana Lukića za ponovno razmatranje ili odobrenje ulaganja žalbe (3. jula 2008) (Odgovor u vezi s izmjenom Druge optužnice u predmetu *Lukić*) paragraf 48.

[97] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[98] *Ibid.*

[99] *Tužilac protiv Lukića i Lukića*, ICTY-98-32/1-PT, Odluka po tužiočevom zahtjevu kojim traži dozvolu da izmijeni Drugu izmijenjenu optužnicu i po tužiočevom zahtjevu da uključi Rezoluciju 1820 (2008) kao dodatni propratni materijal uz predloženu Treću izmijenjenu optužnicu, kao i po zahtjevu Milana Lukića za preispitivanje ili za odobrenje radi ulaganja žalbe na nalog pretpretresnog sudije od 19. juna 2008 (8. juli 2008). (Odluka po zahtjevu za izmjenu Druge optužnice u predmetu *Lukić*) paragraf 52; Intervjui Radne grupe, u arhivi autora; Patricia Viseur Sellers, "Gender Strategy is not a Luxury for International Courts Symposium: Prosecuting Sexual and Gender-Based Crimes Before Internationalized Criminal Courts" *AUJ Gender Soc Pol & L* 17(2) (2009), str. 301, 319.

počinila oba optužena.[100] Jak dokaz otkrila je jedna svjedokinja čiji su iskazi pobijali njihov alibi, a koju je Milan Lukić silovao u tri navrata na lokacijama u Višegradu i okolini, na mjestima na kojima je Lukić tvrdio da nije bio prisutan.[101] U junu 2008. godine tužilac Brammertz, koji je nedugo prije toga stupio na dužnost glavnog tužioca, započeo je rad na izmjeni optužnice kako bi uključio navode za silovanje, porobljavanje i mučenje bosanskomuslimanskih žena i djevojčica na temelju novoprikupljenih dokaza.[102] Čak je i tada oklijevanje svjedoka i dalje bilo sasvim realan faktor. Neki svjedoci i svjedokinje pristali su na svjedočenje tek sedmicu dana prije no što je Tužilaštvo podnijelo zahtjev za izmjenu optužnice, a neki na sam dan podnošenja zahtjeva Tužilaštva.[103]

Pretresno vijeće odbacilo je zahtjev Tužilaštva da se u optužnicu dodaju navodi za djela seksualnog nasilja zbog zabrinutosti da bi izmjena odgodila suđenje.[104] Vijeće nije steklo uvjerenje da bi izostavljanje ovih navoda rezultiralo nepostizanjem pravde.[105] Sve to uprkos velikoj ličnoj cijeni koju plaćaju žrtve seksualnog nasilja, a koje bi ionako morale svjedočiti u rušenju alibija.[106] Vijeće je također zaključilo kako Tužilaštvo nije postupilo s "dužnom marljivošću" zato što je imalo informacije o djelima seksualnog nasilja prije no što je 15. novembra 2007. godine istekao rok koji je Vijeće odredilo za izmjenu Druge izmijenjene optužnice.[107] Tužilaštvo je u tom trenutku odlučilo da ne traži izmjenu jer bi to produžilo suđenje, što je bilo u suprotnosti sa strategijom za okončanje rada.[108] Žalba Tužilaštva na ovu odluku nije bila uspješna.[109] Na koncu, Tužilaštvo je pozvalo šest žena žrtava seksualnog nasilja da svjedoče, ali su njihovi iskazi iskorišteni samo u pobijanju odbrane na osnovu alibija. U ovom predmetu nije bilo izričitih optužbi za seksualno nasilje.[110] Zločini seksualnog nasilja počinjeni nad ženama u potpunosti su dokumentirani u spisu predmeta, ali osuđujuće presude za seksualno nasilje su izostale.[111]

Na nezadovoljavajući ishod u predmetu *Lukić i Lukić* uticao je i neuspješan pokušaj Tužilaštva da prebaci ovaj predmet u BiH, u skladu s novousvojenim Pravilom 11*bis*. Ovim pravilom MKSJ je omogućeno da proslijedi predmete domaćim

---

[100] Zahtjev za izmjenu Druge optužnice u predmetu *Lukić* (fusnota 94) paragraf 16.

[101] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora; Zahtjev za izmjenu Druge optužnice u predmetu *Lukić* (fusnota 94) paragraf 16; Odgovor u vezi s izmjenom Druge optužnice u predmetu *Lukić* (fusnota 95) paragraf 41. *v.* Aneks A, u kojem se razmatraju ovi dokazi.

[102] Zahtjev za izmjenu Druge optužnice u predmetu *Lukić* (fusnota 94) paragrafi 42-3.

[103] *Ibid.,* paragrafi 18, 68.

[104] Odluka o zahtjevu Tužilaštva za izmjenu Druge optužnice (fusnota 99) paragraf 62.

[105] *Ibid.,* paragraf 63.

[106] Zahtjev za izmjenu Druge optužnice u predmetu *Lukić* (fusnota 94) paragrafi 18, 39, 45-6, 48, 56-7, 66. Tužilac je također citirao Rezoluciju 1820, kojom je Vijeće sigurnosti potvrdilo svoju posvećenost "eliminaciji svih oblika nasilja nad ženama i djevojčicama, uključujući i ukidanje nekažnjivosti", te pozvalo države članice da obezbijede efikasno procesuiranje seksualnog nasilja (UNSC Res 1820 (19. jun 2008) UN Doc S/RES/1820 str. 1). Sudije se nisu osvrnule na ovu rezoluciju.

[107] Odluka o zahtjevu Tužilaštva za izmjenu Druge optužnice (fusnota 99) paragrafi 51-2, 60-2.

[108] *Ibid.,* paragraf 60-1.

[109] *Tužilac protiv Lukića i Lukića*, ICTY-98-32/1-T, Odluka po Zahtjevu Tužilaštva za odobrenje radi ulaganja žalbe na Odluku Pretresnog vijeća po Zahtjevu za izmjenu Druge izmijenjene optužnice (19. avgust 2008) paragraf 18.

[110] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[111] *Tužilac protiv Lukića i Lukića*, ICTY-98-32/1-T, Prvostepena presuda (20. jula 2009) paragraf 37.

vlastima u zemljama bivše Jugoslavije na dovršenje, uzimajući u obzir težinu zločina i nivo odgovornosti optuženog.[112] Tužilaštvo je obustavilo istragu u predmetu *Lukić i Lukić* čim je riješilo da će zatražiti prosljeđivanje predmeta. Nastavak istraga nije mogao biti opravdan s obzirom na već ograničene resurse. Međutim, Žalbeno vijeće je zaključilo da proces protiv Milana Lukića treba nastaviti pred MKSJ zbog toga što je on bio važan paravojni vođa, kao i zbog težine počinjenih zločina.[113] Kako je objašnjeno ranije, tokom postupka pred MKSJ optuženi su se branili alibijem, što je podstaknulo nove istrage, kroz koje su na koncu otkriveni dokazi o seksualnom nasilju.

2. Identifikacija kritičnih tačaka u istražnom i krivičnom postupku za optužbe koje se odnose na seksualno nasilje

Na temelju našeg iskustva u Tužilaštvu, identificirali smo tačke u procesima istrage, suđenja i žalbenog postupka svojstvene MKSJ, u kojima diskreciono pravo Tužilaštva stupa na snagu, te su optužbe koje se odnose na seksualno nasilje u opasnosti da od samog početka budu izostavljene, ublažene ili sasvim eliminirane tokom sudskog postupka. Te kritične ili neuralgične tačke odražavaju ključne faze u našem procesu istrage i suđenja, u kojima moramo odlučiti o tome kojim zločinima ćemo dati prioritet. Iako će se specifične kritične tačke razlikovati u različitim pravnim sistemima, one sa kojima se Tužilaštvo susrelo sadrže mnogo lekcija koje se mogu primijeniti u drugim kontekstima.

(a) Faza istrage: Rizik od neotkrivanja dokaza o zločinima seksualnog nasilja

Postoji rizik da se u fazi istrage dokazi o seksualnom nasilju previde. Razlog za to jeste ogroman broj počinjenih zločina koji je obično u pitanju i široko diskreciono pravo pojedinca istražitelja da utvrdi kako će započeti istragu, kojim zločinima će dati prioritet, koje počinioce će goniti te koje će dokaze prikupljati. Ranije opisan izostanak optužbi za seksualno nasilje u optužnicama protiv *Dragana Nikolića* i *Lukića i Lukića* služi kao ilustracija ove tvrdnje. U MKSJ nismo uočili sličan obrazac propusta kod

---

[112] Do usvajanja Pravila 11*bis*, predsjednik i tužilac iskazivali su zabrinutost po pitanju prepuštanja predmeta niskorangiranih počinilaca državnim sudovima u regionu zbog njihove ograničene spremnosti za procesuiranje zločina vezanih za oružane sukobe, uključujući i nedostatak prikladnih pravosudnih procesa. *v.* Saopćenje za medije MKSJ, "Govor Nj. E. gospodina Clauda Jorde, predsjednika Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, Vijeću sigurnosti Ujedinjenih nacija" (20. jun 2000) <http://www.icty.org/bcs/press/govor-njegove-ekselencije-gospodina-claude-jorda-e-predsednika-međunarodnog-krivičnog-suda-za> pristupljeno 6. augusta 2015; Saopćenje za medije, Obraćanje Carle Del Ponte Vijeću sigurnosti UN-A (fusnota 82). *v.* također str. 367-75, Poglavlje 10.

[113] *v. Tužilac protiv Lukića i Lukića*, ICTY-98-32/1-AR11*bis*.1, Oduka po žalbi Milana Lukića na odluku o prosljeđivanju (11. juli 2007) paragrafi 22, 25-6. Tužilaštvo je potom zatražilo povlačenje odluke Vijeća za prosljeđivanje o prebacivanju predmeta Sredoja Lukića, s obzirom na povezanost predmeta Milana Lukića i Sredoja Lukića, uticaj provođenja dva odvojena suđenja na svjedoke i rizik od pravne nedosljednosti koja bi proistekla iz dvije različite presude. Taj zahtjev je odobren. *v. Tužilac protiv Lukića i Lukića*, ICTY-98-32/1-PT, Odluka po zahtjevu Tužilaštva u skladu s pravilom 11*bis*(F) u predmetu protiv *Sredoja Lukića* i sastavna odluka kojom se poništava nalog o rasporedu (20. juli 2007). *v.* također intervjue Radne grupe, u arhivi autora.

drugih kategorija zločina, što posebno naglašava činjenicu da u slučajevima seksualnog nasilja postoji rizik da se seksualno nasilje previdi.

Ima još primjera u kojima su zločini seksualnog nasilja na početku bili previđeni ili im je tokom faze istrage posvećena minimalna pažnja. Na primjer, kada je 1995. godine podignuta prva optužnica protiv Karadžića i Mladića, 80 stranica propratnog materijala sadržalo je veoma malo referenci o seksualnom nasilju uprkos mnogobrojnim izvještajima o zločinima seksualnog nasilja koji su počinjeni 1992. godine u općinama BiH na koje se predmet odnosio. Moguće je da je neka ograničena količina materijala prikupljena tokom aktivnosti koje su vodile ka podizanju optužnice 1995. godine, s obzirom na to da nije postojala dosljedna praksa postavljanja pitanja niti daljnjih kontakata sa svjedocima u vezi s navodima o silovanju.[114] Slično tome, 1999. godine, uprkos izvještajima u javnosti o široko rasprostranjenom seksualnom nasilju na Kosovu, malo je informacija prikupljeno u početku, prije podizanja prve optužnice za zločine na Kosovu.[115] Pošto je većina svjedoka i svjedokinja živjela u izbjegličkim kampovima, ispitivanje se odvijalo u uslovima koji nisu bili pogodni za njihovu privatnost i sigurnost.[116] Objašnjavajući zašto su našli tako mali broj svjedoka slučajeva seksualnog nasilja, istražitelji su rekli da su teško pronalazili žene spremne da govore o seksualnom nasilju, te stoga nisu mogli naći ni dokazni materijal koji bi potkrijepio obrazac seksualnog nasilja, koji su smatrali neophodnim,[117] u svakoj općini iz optužnice.[118] Imamo li u vidu realnost sukoba koji je bio u toku, pritisak vremenskog roka za podizanje optužnice te ograničena sredstva za valjanu istragu opsega počinjenog seksualnog nasilja, postaje jasno kako su drugi zločini dobili veći prioritet.[119] Uprkos sporom početku, dokazni materijal o seksualnom nasilju koji je Tužilaštvo otkrilo u predmetima vezanim za Kosovo pokazuje da istrage mogu biti uspješne kada se usvoji djelotvorna strategija rada.

Iskustvo Tužilaštva otkriva i druge faktore koji imaju uticaja na mogućnost otkrivanja dokaza o seksualnom nasilju tokom istrage, a koji implicitno utiču na prioritet koji mu istražitelji i tužioci daju. Naime, istrage Tužilaštva u otkrivanju seksualnog nasilja u zatvorskom okruženju bile su relativno uspješne.[120] Značajan faktor bio je to da je u zatvorskom okruženju bilo više svjedoka koji su dali direktne dokaze, dokaze iz druge ruke ili dokaze na osnovu indicija. U Foči je, na primjer, veliki broj žena držan u zatočeništvu dugo vremena, a seksualno nasilje je postalo toliko općepoznato da se nije moglo zanemariti. Svi s kojima su istražitelji razgovarali govorili su o "djevojkama koje su odvodili" na duže vremenske periode,[121] a od kojih su se neke vraćale vidno potresene. Ovo je suprotno činjeničnim obrascima kao što su oni na Kosovu i u Srebrenici, a koji nisu uključivali sistematsko zatočenje žena i u kojim su dokazi o seksualnom nasilju bili mnogo manje dostupni. Veliki broj zločina

---

[114] *Ibid.*
[115] *Ibid.*
[116] *Ibid., v.* također str. 49.
[117] *v.* dalje na str. 193-5, Poglavlje 6.
[118] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.
[119] *Ibid.*
[120] *Ibid.*
[121] *Ibid.*

seksualnog nasilja nad ženama koji su počinjeni izvan zatvorskog okruženja također se dogodio u prisustvu drugih osoba, uključujući članove porodice, pa i djecu, koji su možda nerado govorili ili uopće nisu mogli govoriti o onome što je žrtvi učinjeno. Primjetno je da, osim u nekoliko slučajeva kada su muškarci bili prisiljeni da skinu odjeću,[122] Tužilaštvo nije uvrstilo optužbe za seksualno nasilje nad muškarcima izvan zatvorskog okruženja, što vjerovatno govori da članovi porodice koji su im svjedočili nisu bili spremni da prijave ovakve zločine ukoliko je do njih došlo.

To što se Tužilaštvo u ranoj fazi istražnog rada fokusiralo na zatvorsko okruženje također može objasniti zašto su optužbe za seksualno nasilje nad muškarcima uvrštene u prve predmete pred MKSJ.[123] Seksualno nasilje nad muškarcima, uključujući i seksualno sakaćenje, često je vršeno u prisustvu stražara i drugih zatočenika, ili je podrazumijevalo prisiljavanje dvojice zatočenika na međusobne činove seksualnog nasilja kao oblika ponižavanja.[124] Tako je broj potencijalnih svjedoka bio veći u poređenju sa brojem svjedoka silovanja žena, koja su često vršena izvan vidokruga drugih zatočenika i zatočenica. Na taj način, iako su muškarci žrtve seksualnog nasilja nerado otkrivali takve zločine, zbog činjenice da se Tužilaštvo u početku fokusiralo na zatvorsko okruženje seksualno nasilje nad muškarcima lakše je otkrivano i pored toga što specifična strategija za to nije postojala.[125]

(b) Faza optužnice: Rizik od izostavljanja optužbi za seksualno nasilje ili neodgovarajućeg karakteriziranja seksualnog nasilja

Pri formulaciji optužnica moraju se donijeti strateške odluke o onome čemu će se dati prioritet i što će se isključiti, posebno kada su u pitanju previše opsežne istrage. Zablude o ozbiljnosti seksualnog nasilja i predodžbe da je to nužno zločin "uslovljen situacijom" a ne nešto vezano za širi kontekst sukoba mogu imati negativan uticaj na to hoće li se i na koji način će se zločini seksualnog nasilja procesuirati. U ovoj fazi postoji i dodatna teškoća, a to je da su odluke koje su donesene u istražnom postupku vjerovatno već odredile dostupnost, jačinu ili slabost dokaznog materijala, pa time i mogućnost da se djela seksualnog nasilja uvrste u optužbe.

(i) Uključivanje optužbi za seksualno nasilje

Značajna su ukupna dostignuća Tužilaštva u uključivanju optužbi za seksualno nasilje s obzirom na to da ih sadrži više od polovine optužnica MKSJ.[126] Međutim, uslijed ograničenih resursa, kao i zbog golemog broja kriminalnih djela, izostale su mnoge optužbe za seksualno nasilje. Na primjer, dok je prvi nacrt optužnice protiv *Kunarca i*

---

[122] *v.* Aneks B (*Tužilac protiv Đorđevića; Tužilac protiv Milutinovića; Tužilac protiv Haradinaja*).

[123] *v.* Gabriela Mischkowski i Gorana Mlinarević, *The Trouble with Rape Trials – Views of Witnesses, Prosecutors and Judges on Prosecuting Sexualised Violence During the War in the former Yugoslavia* (Medica Mondiale 2009) (Mischkowski i Mlinarević) 30-1.

[124] *Ibid.,* 32.

[125] *v.* str. 102-3, Poglavlje 4 i str. 161, Poglavlje 5.

[126] *v.* Aneks B.

dr. sadržao oko 300 tačaka optužnice koje su se odnosile na seksualno nasilje i 25 optuženih, kasnije je sveden na oko 50 tačaka i osam optuženih, od kojih je na koncu pred MKSJ suđeno trojici.[127] Osim toga, iako potkrepljenje dokaza žrtava seksualnog nasilja nije obavezno po zakonu,[128] neki zaposleni u Tužilaštvu tvrde da je postojanje potkrijepljenih dokaza služilo kao mjerilo za uključivanje slučaja seksualnog nasilja u optužnicu.[129] Dok je ova praksa široko primjenjivana na sve navode u optužnicama, tužilaštva moraju biti svjesna rizika da tako općenite procjene dokaznog materijala mogu negativno uticati na podizanje optužbi za seksualno nasilje, koje se mnogo češće počini daleko od očiju drugih osoba, osim žrtve i počinioca.

Rizik od neadekvatnog podizanja optužbi za seksualno nasilje pojačao se kako su se istrage sve više fokusirale na nadređene zvaničnike, te su se parametri diskrecionog prava Tužilaštva još više širili. Kako je potencijalni opseg zločina u predmetima protiv pretpostavljenih bio ogroman – brojčano, geografski i vremenski – fokus je bio izričito na zločinima koji su se smatrali najtežim, osobito na ubistvima i onim zločinima koji čine neku sveobuhvatnu strategiju, poput progona ili genocida. Procjene o tome da li su zločini seksualnog nasilja vezani za druge zločine i da li su u dovoljnoj mjeri nasilni i teški sve su više uticale na učestalost optužbi za seksualno nasilje i na njihovo naglašavanje. Čak je i u predmetu protiv Slobodana Miloševića – najobimnijem procesu protiv nekog vođe koji je Tužilaštvo pokrenulo, a koji je obuhvatio zločine počinjene u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i na Kosovu[130] – izostavljen veliki broj zločina. To se odrazilo na uključenje navoda za seksualno nasilje u optužnicu koja se odnosila za Kosovo (optužnica za Kosovo). Prvi nacrt optužnice za Kosovo nije sadržao navode o seksualnom nasilju, djelomice zbog teškoća tokom istrage i davanja prioriteta drugim zločinima.[131] Tek nakon što je Slobodan Milošević uhapšen 2001. godine, a nevladine organizacije iznijele tvrdnje o seksualnom nasilju tokom sukoba na Kosovu,[132] provedene su daljnje istrage i objavljena je druga izmijenjena optužnica sa navodima o seksualnom nasilju kao progonu.[133]

Bilo je i slučajeva da je Tužilaštvo kritizirano zbog navodnog davanja prioriteta optužbama za zločine seksualnog nasilja počinjenog nad muškarcima u odnosu na iste zločine počinjene nad ženama. Na primjer, ženske grupe su kritizirale

---

[127] *v. Tužilac protiv Kunarca i dr.,* ICTY-96-23-PT, Izmijenjena optužnica (8. novembar 1999); *Tužilac protiv Vukovića*, ICTY-96-23/1-PT, Izmijenjena optužnica (5. oktobar 1999); Kuo (fusnota 15) str. 312. Optužnice protiv druge dvojice optuženih (Jankovića i Stankovića) prosljeđene su vlastima u bivšoj Jugoslaviji, a preostali optuženi koji su prvobitno bili u optužnici za Foču ili su se izjasnili krivim (Zelenović) ili su preminuli (Gagović i Janić). Informacije o seksualnom nasilju prikupljene tokom istrage dostavljene su državnim vlastima (predmeti II kategorije), te su uslijedile neke osuđujuće presude. Na primjer, informacije koje su se odnosile na seksualno nasilje počinjeno u Vojnom pomogle su u uspješnom okončanju suđenja u BiH. *v.* str. 367-75, Poglavlje 10, detaljnija rasprava o Pravilu 11*bis* i predmetima II kategorije.

[128] *v.* str. 145-7, Poglavlje 5.

[129] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[130] *v.* str. 66-7.

[131] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[132] *Ibid. v.* na primjer, Human Rights Watch, Women's Rights Division, "Kosovo: Rape as a Weapon of 'Ethnic Cleansing'" (1. mart 2000) <https://www.hrw.org/report/2000/03/01/kosovo-rape-weapon-ethnic-cleansing> pristupljeno 17. augusta 2015.

[133] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora. *Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, ICTY-99-37-PT, Druga izmijenjena optužnica (Kosovo) (16. oktobar 2001) (Druga izmijenjena optužnica (Kosovo) u predmetu *Slobodan Milošević*) tačka 5.

Tužilaštvo zbog neprimjerenog isticanja zločina seksualnog nasilja nad žrtvama muškarcima u odnosu na iste zločine nad ženskim žrtvama u zahtjevu Njemačkoj za ustupanje predmeta *Tadić* MKSJ-u.[134] Na raspravi je sutkinja Odio Benito ohrabrila Tužilaštvo da u optužnici koju će objaviti jasno opiše silovanje kao ključni instrument politike etničkog čišćenja, napomenuvši da "neće biti pravde ukoliko žene ne učestvuju u njoj".[135] Tri mjeseca kasnije potvrđena je optužnica protiv Tadića, kojom se on tereti za jedan slučaj seksualnog napada na jednu ženu[136], te jedan slučaj seksualnog nasilja protiv trojice muškaraca,[137] uslovno rečeno s jednakim naglaskom. Finalna optužnica, koja je objavljena kasnije te godine, sadržala je više slučajeva seksualnog nasilja, uključujući više zločina počinjenih nad ženama.[138]

U osvrtu, može se naći prostora za dosljedniji način da se seksualno nasilje usmjereno protiv žena i djevojčica procesuira u našim predmetima. Na primjer, Tužilaštvo je teretilo Ranka Češića za zločine seksualnog nasilja koje je počinio nad muškim zatočenicima u logoru Luka,[139] ali ne i za zločine koje je počinio nad ženama, iako smo za njih teretili Biljanu Plavšić, Miću Stanišića i Stojana Župljanina.[140] U raspravi o odmjeravanju kazne Ćešiću nakon njegovog potvrdnog izjašnjavanja o krivici,[141] dokazni materijal o seksualnom nasilju nad ženama korišten je samo za pobijanje dokaza odbrane o Češićevom dobrom karakteru kao olakšavajućoj

---

[134] Richard Goldstone, "The United Nations War Crimes Tribunals: An Assessment" *Connecticut JIL* 12(2) (1997) str. 227, 231. *v.* također *Tužilac protiv Duška Tadića*, ICTY-94-1-D, Zahtjev Tužilaštva Saveznoj Republici Njemačkoj za ustupanje predmeta Duška Tadića, poznatog i pod imenom "Dule" Tadić (11. oktobar 1994) Aneks "MK 1", paragrafi 7+5.7; *Tužilac protiv Duška Tadića*, ICTY-94-1-D, Rasprava povodom ustupanja predmeta (8. novembar 1994) (Rasprava povodom ustupanja predmeta Tadić), transkript str. 7; *Tužilac protiv Duška Tadića*, ICTY-94-1-T, Podnesak prijatelja suda – Institut za unapređenje ljudskih prava 'Jacob Blaustein' pri Američkom jevrejskom komitetu (Jacob Blaustein Institute for the Advancement of Human Rights of the American Jewish Committee), Centar za ustavna prava (Center for Constitutional Rights), Međunarodna pravna klinika za ljudska prava žena pri City University New York (International Women's Human Rights Law Clinic of the City University of New York), Projekat žena izbjeglica u okviru Programa Harvarda za imigraciju i izbjeglice (Women Refugees Project of the Harvard Immigration and Refugee Program) i Pravne usluge Cambridge i Somerville (Cambridge and Somerville Legal Services) u vezi sa Zahtjevom tužioca kojim traži zaštitne mjere za žrtve i svjedoake (19. jun 1995); Rhonda Copelon, "Gender Crimes as War Crimes: Integrating Crimes Against Women into International Criminal Law" *McGill LJ* 46 (2000) str. 217, 229-30.

[135] Rasprava povodom ustupanja predmeta *Tadić* (fusnota 134) transkript str. 27-8; tog mjeseca Tužilac je pisao Rhondi Copelon, Felice Gaer i Jennifer Green iz Međunarodne klinike za ljudska prava i Programa Harvarda za ljudska prava i složio se s njihovim komentarima u vezi s karakterizacijom silovanja. Pismo sudije Richarda Goldstona, tužioca, Rhondi Copelon, Felice Gaer i Jennifer Green od 22. novembra 1994, citirano u Rhonda Copelon, "Surfacing Gender: Reconceptualizing Crimes against Women in Time of War" u Alexandra Stiglmayer (ur.), *Mass Rape: The War Against Women in Bosnia and Herzegovina* (University of Nebraska Press 1994) str. 253-4, fusnota 46.

[136] *Tužilac protiv Duška Tadića*, ICTY-94-1-I, Optužnica (13. februar 1995) paragrafi 4.1-4.4 – nasumično nanošenje velike patnje (teško kršenje), okrutno postupanje (ratni zločin) i silovanje (zločin protiv čovječnosti).

[137] *Ibid.,* paragrafi 5.1, 5.23-5.25, 5.29-5.31, 5.32-5.34 (mučenje, nehumano postupanje, okrutno postupanje, nehumana djela kao teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949, ratni zločini i zločini protiv čovječnosti).

[138] *Tužilac protiv Duška Tadića*, ICTY-94-1-I, Optužnica (Izmijenjena) (14. decembar 1995) paragrafi 4.2-4.3 (progon). .

[139] *Tužilac protiv Češića,* ICTY-95-10/1-S, Presuda o kazni (11. mart 2004) (Prvostepena presuda u predmetu *Češić*) paragrafi 4, 13-14.

[140] *Tužilac protiv Plavšić*, ICTY-00-39&40/1-S, Presuda o kazni (27. februar 2003) (Presuda o kazni u predmetu *Plavšić*), paragrafi 5, 8 i Ispravak Presude o kazni (18. mart 2003) str. 2; *Tužilac protiv Plavšić*, ICTY-00-39&40-PT, Izmijenjena konsolidirana optužnica (7. mart 2002), paragraf 19 i Prilog C; *Tužilac protiv Stanišića i Župljanina*, ICTY-08-91-T, Prvostepena presuda (27. mart 2013) (Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin*) tom 1, paragrafi 1087-8, 1106.

[141] Presuda o kazni u predmetu *Češić* (fusnota 140) paragrafi 4, 13-14.

okolnosti.[142] Na dan 2. februara 2013. godine žene su činile samo 13% svjedoka u procesima pred MKSJ.[143] Dok su razlozi za isticanje muškaraca u ovim i drugim predmetima možda mnogostruki, ubuduće bi valjalo uzeti u obzir da će istražitelji muškog pola vjerovatno radije razgovarati sa svjedocima muškog pola. Istražitelji muškog pola možda će prije uvidjeti težinu seksualnog nasilja nad muškarcima kada se ono javi u oblicima koji ne nalikuju seksualnom odnosu, kao na primjer seksualno sakaćenje. U cjelini, naše iskustvo govori da seksualno nasilje nad muškarcima možda ne podliježe istim zabludama kao seksualno nasilje nad ženama, iako ova kategorija zločina podrazumijeva teškoće posebne vrste. Kako smo razmatrali ranije u tekstu, također je važno budno pratiti mogu li istražne strategije poput fokusiranja na zatvorske uslove uticati na otkrivanje više dokaza o seksualnom nasilju nad muškarcima nego nad ženama pa prilagoditi te strategije kako bi se postigla odgovarajuća ravnoteža.

Osim nedosljednosti u pristupu seksualnom nasilju nad muškarcima i nad ženama, postoji i rizik od općih nedosljednosti kada je u pitanju način terećenja za zločine seksualnog nasilja. Na primjer, u predmetu *Delalić i drugi* Esad Landžo, logorski stražar koji je seksualno zlostavljao zatvorenike muškog pola, nije optužen za ove zločine[144] iako je komandant logora Zdravko Mucić optužen i proglašen krivim za njih kao njegov nadređeni.[145] Primjeri poput ovog ukazuju na raspon diskrecionog prava tužilaštva u međunarodnom pravosuđu, kao i na potrebu postojanja politika i procesa unutarnje kontrole koji bi usmjeravali i pratili rad tužilaštva.

(ii) Karakterizacija seksualnog nasilja

Relativno oskudna sudska praksa vezana za zločine seksualnog nasilja tokom sukoba, u poređenju sa drugim zločinima prije osnivanja MKSJ, znači da je Tužilaštvo imalo malo smjernica za formuliranje optužbi, ali zato i mogućnost da bude kreativno.[146]

---

[142] *Ibid.,* paragrafi 70-3, 76.

[143] *v.* Statistički podaci o svjedocima MKSJ <http://www.icty.org/bcs/o-mksj/sekretarijat/svjedoci/statisticki-podaci-o-svedocima> pristupljeno 6. augusta 2015.

[144] Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 86) paragrafi 1039-40, 1065-6, 1275.

[145] *Ibid.,* paragrafi 1039-40, 1047, 1065-6, 1237, 1285. Štaviše, Tužilaštvo nije podizalo optužbe za neke zločine seksualnog nasilja poput prisilne trudnoće uprkos tome što je taj zločin dokumentirala Ekspertska komisija i što su relevantni dokazni materijali iskrsnuli u nekim predmetima pred MKSJ. *v.* str 347-8, Poglavlje 9. *v.* također Vijeće sigurnosti UN-a, "Pismo generalnog sekretara predsjedniku Vijeća sigurnosti od 24. maja 1994" (27. maj 1994) UN Doc S/1994/674 Aneks: Završni izvještaj Ekspertske komisije osnovane u skladu s Rezolucijom 780 (1992), paragrafi 248, 250(b); Vijeće sigurnosti UN-a, "Pismo generalnog sekretara predsjedniku Vijeća sigurnosti od 24. maja 1994, Dodatak: Prilozi Završnom izvještaju Ekspertske komisije (27. maj 1994) UN Doc S/1994/674, osnovane u skladu s Rezolucijom 780 (1992) Vijeća sigurnosti", aneksi IX do XII UN Doc S/1994/674/Dodatak 2 (tom V) Aneks IX: Silovanje i seksualno zlostavljanje, paragraf 15; *Tužilac protiv Brđanina*, ICTY-99-36-T, Prvostepena presuda (1. septembar 2004) (Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin*) paragraf 1011 (koja se zasniva na tome da su počinioci koristili pogrdni jezik, uključujući i primjedbu upućenu bosanskoj Muslimanki da će "roditi malog Srbina", u dijelu gdje se zaključuje da su silovanja bila sastavni dio progona); Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 27), paragrafi 583, 654. Neki vidovi seksualnog nasilja nad muškarcima također nisu bili procesuirani, poput prisiljavanja da goli trče kroz špalir.

[146] Ovaj dio odnosi se na zločine koji se terete, a ne na vid odgovornosti, s obzirom na to da su sami zločini bili prioritetni fokus Tužilaštva, osobito u početnim godinama rada, a i zato što smo optužene uglavnom teretili za svaki vid odgovornosti. Vidovi odgovornosti biće razmatrani u Poglavlju 7.

Iako je time povećan rizik da seksualno nasilje bude neadekvatno navedeno u optužnicama, u ukupnoj praksi navođenja optužbi Tužilaštvo je relativno napredovalo. Pored toga što smo silovanje tretirali kao zločin protiv čovječnosti u skladu sa članom 5 (g) Statuta MKSJ, optužbe za seksualno nasilje karakterizirali smo poput mnogih drugih zločina kao što su okrutno postupanje, mučenje, progon, porobljavanje i genocid – a to je dovelo do ubrzanog razvoja sudske prakse u vezi sa seksualnim nasiljem.[147]

To se ogleda u ranim optužnicama koje su sadržale navode o seksualnom nasilju pod mnogo dostupnih kategorija zločina.[148] Optužnica protiv Dragana Nikolića, na primjer, sadržala je navode o seksualnom nasilju po 29 tačaka, kvalificiranih kao teške povrede Ženevskih konvencija, ratni zločini i zločini protiv čovječnosti. Pretresno vijeće je u skladu sa Pravilom 61 ohrabrilo tužioca Goldstonea da navede optužbe za silovanje izvan izričite odredbe silovanja kao zločina protiv čovječnosti u skladu s članom 5(g). Iako tada još nije bilo jasno da će kumulativne i alternativne optužbe biti dopuštene, Tužilaštvo je odlučilo navesti optužbe za seksualno nasilje pod mnogo različitih kategorija zločina.[149]

Kako je rastao pritisak da se pažnja usmjeri na vođe, da se optužnice sažmu i predmeti finaliziraju, te kako je jačao izazov da se seksualni zločini povežu s vođama, neki su smatrali da je povezanost s vođama lakše dokazati ako se optužbe za seksualno nasilje okarakteriziraju kao progon, kao zločin protiv čovječnosti i, u zavisnosti od slučaja,[150] kao genocid. Međutim, u Tužilaštvu je praksa bila raznolika. U predmetima, kao što je *Karadžić* i *Mladić,* seksualno nasilje navedeno je kao progon, genocid, deportacija i prisilno premještanje,[151] dok se u predmetu *Slobodan Milošević* seksualno nasilje tereti i kao mučenje, nehumano postupanje i drugi ratni zločini, kao i zločin protiv čovječnosti, sve zasnovano na istom kažnjivom ponašanju.[152] Tužilaštvo, kada tereti za progon ili genocid, razmjerno rjeđe iznosi konkretne optužbe za djela seksualnog nasilja u osnovi, nego ga tereti za druge zločine.[153]

Svoj pristup o "zajedničkim optužbama" Tužilaštvo obrazlaže time što je zločine seksualnog nasilja lakše povezati sa vodećim funkcionerima ukoliko se ti zločini prikažu kao dio zločinačke kampanje, kao što su strategija progona ili genocida, naročito u zatvorskom okruženju.[154] Iako ovaj pristup ima korisnih strana, bilo je i teškoća koje je Tužilaštvo moralo prevazići. Konkretno, zbog preduslova u vezi sa

---

[147] *v.* Poglavlje 6.

[148] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[149] *Ibid. v.* Pregled optužnice u predmetu *Dragan Nikolić* (fusnota 77) paragraf 33.

[150] To je također omogućilo obuhvatanje velikog broja djela jednom tačkom optužnice.

[151] *v. Tužilac protiv Karadžić i Mladića*, ICTY-95-5-I, Prva optužnica (24. juli 1995) tačke 1-2; *Tužilac protiv Karadžića*, ICTY-95-5/18-PT, Treća izmijenjena optužnica (27. februar 2009) (Treća izmijenjena optužnica u predmetu *Karadžić*) tačke 1, 3, 7, 8; *Tužilac protiv Mladića*, ICTY-09-92-PT, Četvrta izmijenjena optužnica (16. decembar 2011) (Četvrta izmijenjena optužnica u predmetu *Mladić*) tačke 1, 3, 7, 8.

[152] *v. Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, ICTY-02-54-T, Izmijenjena optužnica (22. novembar 2002) tačke 1, 2, 3, 9, 10, 12-15.

[153] Na primjer, u predmetu *Karadžić i Mladić* Tužilaštvo je uključilo odvojene tačke za ubistvo iako je ubistvo bilo u osnovi genocida i progona. Treća izmijenjena optužnica u predmetu *Karadžić* (fusnota 151) tačke 5-6; Četvrta izmijenjena optužnica u predmetu *Mladić* (fusnota 151), tačke 5-6. *v.* također Aneks B.

[154] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora. *v.* također Susana SáCouto, "Advances and Missed Opportunities in the International Prosecution of Gender-Based Crimes" *Gonzaga JIL* 10(1) (2007) str. 49, 52.

specifičnom namjerom kod ovih zločina, dokazivanje može biti teže nego kod samostalnih optužbi za djela seksualnog nasilja poput silovanja kao zločina protiv čovječnosti ili kao ratnog zločina, što ostavlja rizik da optuženi bude oslobođen ukoliko zahtjevniji standard ne bude zadovoljen.[155] Ukoliko im se ne pristupi s pažnjom, upotreba zajedničkih optužbi može umanjiti naglašenost koju ti zločini zaslužuju te prikriti njihovu rodnu prirodu.[156] Međutim, osobito u pravnim okvirima koji dopuštaju alternativne i kumulativne optužbe, zaključili smo da je mudro uključiti samostalne optužbe za zločine seksualnog nasilja, pored smještanja tih zločina u šire kampanje kroz kategorije zločina kao što su progon i genocid.[157]

Pri određivanju kako će karakterizirati zločine seksualnog nasilja, tužilaštvo mora odrediti strategiju po kojoj će ih navoditi u specifičnim tačkama optužnice. Uz neke izuzetke, u prvim optužnicama, a osobito u onima koje su se odnosile na direktne počinioce poput optuženih u predmetu *Kunarac i dr.,* Tužilaštvo MKSJ je navelo svaki pojedinačni slučaj seksualnog napada pod posebnom tačkom, ili ih je grupiralo prema nekom zajedničkom faktoru poput lokacije. Kasnije je Tužilaštvo prešlo na grupiranje većeg broja zločina i događaja pod jednu tačku, osobito u predmetima koji se odnose na vođe. Na primjer, u predmetu *Karadžić* ogroman broj zločina počinjenih u BiH od 1992. do 1995. godine naveden je u optužnici pod samo 11 tačaka.[158] U većini slučajeva kao što je ovaj, broj incidenata ili žrtava moguće je otkriti samo u aneksima optužnice, od kojih su neki označeni kao povjerljivi te nisu dostupni javnosti. Pri odlučivanju o tome kako strukturirati tačke optužnice za seksualno nasilje – kao i kod svih drugih kategorija zločina –tužilaštvo mora uračunati i faktor praktičnosti navođenja incidenata pod zasebnim tačkama. Također će morati odmjeriti prednosti i mane grupiranja više slučajeva u smislu rada advokata. Pored praktičnih prednosti rada s manjim brojem optužbi, prednosti kombiniranja više incidenata u jednoj tački optužnice leže i u lakšem dokazivanju veze između zločina u okviru kampanje progona ili genocida. Mane uključuju moguće prikrivanje samog opsega zločina, što bi moglo imati negativne posljedice na kaznu koja će se odrediti.[159]

---

[155] Michelle Jarvis i Elena Martin Salgado, "Future Challenges to Prosecuting Sexual Violence under International Law: Insights from ICTY Practice" u Anne-Marie de Brouwer (ur.), *Sexual Violence as an International Crime: Interdisciplinary Approaches* (Intersentia 2013) str. 107. Predmeti *Milutinović i dr.* i *Đorđević* ilustriraju ovaj stav utoliko što su njihova pretresna vijeća zaključila kako Tužilaštvo nije dokazalo diskriminativnu namjeru koja je uslov za dokazivanje progona. *v.* str. 208-9, Poglavlje 6.

[156] *v.* str. 7-8, Poglavlje 1.

[157] Usporedi predmet *Mrkšić i dr.,* u kojem je Tužilaštvo navelo seksualni napad kao progon (tačka 1) i kao mučenje i nečovječno postupanje kao ratni zločini (tačke 7 i 8). Pretresno vijeće zaključilo je da progon nije dokazan zato što preduslovi za zločine protiv čovječnosti nisu razjašnjeni. *Tužilac protiv Mrkšića i dr.,* ICTY-95-13/1-T, Prvostepena presuda (27. septembar 2007) (Prvostepena presuda u predmetu *Mrkšić*) paragraff 484. Međutim, Pretresno vijeće je u nastavku razmatralo jesu li optuženi bili odgovorni za seksualno nasilje kao nehumano postupanje (kao i mučenje), mada je na koncu zaključilo da nije podneseno dovoljno dokaza da su ti zločini počinjeni. *Ibid.,* paragrafi 529, 539, 629, 632, 674, 710-16; *Tužilac protiv Mrkšića i dr.,* ICTY-95-13/1, Konsolidirana izmijenjena optužnica (9. februar 2004) paragraf 46. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Mrkšić* (fusnota 157) paragraf 520; *Tužilac protiv Mrkšića i dr.,* ICTY-95-13/1-PT, Treća objedinjena izmijenjena optužnica (15. novembar 2004) paragraf 41.

[158] Konkretno, genocid (tačke 1-2), progoni (tačka 3), istrebljenje (tačka 4), ubistvo (tačke 5-6), deportacija (tačka 7), nehumana djela (prisilno premještanje) (tačka 8), djela nasilja s primarnim ciljem širenja terora među civilnim stanovništvom (tačka 9), protivpravni napadi na civile (tačka 10) i uzimanje talaca (tačka 11).

[159] *v.* str. 289-91, Poglavlje 8.

Svakako, ukoliko je više zločina navedeno pod jednom tačkom optužnice, tužilaštvo bi trebao osigurati da oni budu redom navedeni u nekom javnom dokumentu koji bi, ukoliko je moguće, bio dio optužnice.

(c) Pretpretresna faza

U pretpretresnoj fazi pred MKSJ Tužilaštvo je moralo donijeti odluke o opsegu i provođenju predmeta, uključujući i to hoće li mijenjati optužnicu, zatim koje će dokaze izvesti na suđenju i, eventualno, hoće li se opredijeliti za sporazum o izjašnjenju o krivici. Tužilaštvo pravi strateški izbor u vezi s tim koji aspekti predmeta zahtijevaju najdetaljniji fokus. Mnogi faktori uticali su na to kojim je optužbama za seksualno nasilje dat prioritet u pretpretresnoj fazi, a najbitniji od njih bio je sve veći naglasak na smanjenju opsega predmeta i na skraćivanju trajanja suđenja. Kao rezultat, rastao je rizik da će zločini seksualnog nasilja biti manje vidljivi, kao i rizik od neuspješnog nalaženja dokaza za počinjeno seksualno nasilje.[160] U nekim slučajevima to je vodilo smanjenju ili povlačenju optužbi za seksualno nasilje, ili pak izvođenju minimalnih dokaza. Iako se smanjenje opsega pojavilo i kod drugih kategorija zločina, naše iskustvo ukazuje na potrebu da se posebna pažnje posveti tome da zločini seksualnog nasilja ne budu nesrazmjerno pogođeni.

(i) Pritisak za smanjivanje opsega predmeta: Rizik od izbacivanja optužbi za zločine seksualnog nasilja

Tokom pretpretresne faze povlačenje optužbi za seksualno nasilje najčešće se događalo u predmetima protiv vođa, a uglavnom su sadržali optužbe za ogroman broj zločina počinjenih diljem geografskih i vremenskih odrednica sukoba. Slobodan Milošević, jedan od prvih čelnika kojima je suđeno, optužen je po 66 tačaka za ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid, u tri optužnice za Hrvatsku, BiH i Kosovo.[161] Nakon što je Pretresno vijeće odlučilo da će sve tri optužnice procesuirati u jednom zajedničkom postupku, Vijeće je zatražilo od Tužilaštva da razmotri smanjenje broja općina o kojima će izvoditi dokaze kako bi one predstavljale reprezentativne primjere – umjesto sveobuhvatnih dokaza – obrasca zločina iz optužnice, kao i da smanji broj pozvanih svjedoka.[162] Kao rezultat toga, Tužilaštvo je ne samo izbacilo svjedoke sa popisa[163] već je i izmijenilo optužnicu za BiH, uklonivši

---

[160] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[161] *Slobodan Milošević*, Druga izmijenjena optužnica (Kosovo) (fusnota 133) (5 tačaka); *Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, ICTY-02-54-T, Druga izmijenjena optužnica (Hrvatska) (28 juli 2004) (32 tačke); *Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, ICTY-02-54-T, Izmijenjena optužnica (BiH) (22. novembar 2002) (Izmijenjena optužnica u predmetu *Slobodan Milošević* (BiH)) (29 tačaka).

[162] *Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, ICTY-02-54 (25. juli 2002) transkript, str. 861011. *v.* također *Tužilac protiv Slobodana Miloševića* ICTY-02-54-AR73, Razlozi za odbijanje Dozvole za ulaganje žalbe na Odluku o nametanju vremenskog ograničenja (Žalbeno vijeće) (16. maj 2002) paragraf 2.

[163] *Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, ICTY-02-54, podnesci Tužilaštva (25. juli 2002) transkript, str. 8614-15 (Tužilaštvo je navelo da može izložiti slučaj za manje od 100 sati tako što će "revidirati popis svjedoka i... smanjiti broj svjedoka gdje god je to moguće i izbaciti svjedočenja pojedinih svjedoka gdje god je to moguće"); Dermot M. Groome, "Re-

51 mjesto zločina,[164] uključujući i ona na kojima su počinjeni zločini seksualnog nasilja.[165] Time je smanjen broj zločina koji bi ukazali na široku rasprostranjenost i sistematsku prirodu zločinačke kampanje.

Intervencija Pretresnog vijeća u opseg predmeta Tužilaštva – što je po tradiciji oblast rezervirana za glavnog tužioca – naknadno je formalizirana usvajanjem Pravila 73*bis*(D), 2006. godine. To je omogućilo Pretresnom vijeću da zatraži od Tužilaštva skraćivanje optužnice kako bi ona sadržala reprezentativne primjere zločina za koje se terete optuženi.[166] Pretresna vijeća koristila su ovo pravilo u mnogo navrata, a Tužilaštvo je skoro uvijek postupilo po njihovom prijedlogu.

U periodu kada su posljednji predmeti bili u pripremi za suđenje, strategija okončanja rada već je bila čvrsto ustanovljena, a Tužilaštvo je činilo znatne napore kako bi saželo optužnice. Po hapšenju Karadžića i Mladića Tužilaštvo je temeljito pregledalo optužnice protiv njih da odredi koje bi događaje iz baze zločina moglo povući, a ipak osigurati reprezentativan, ali ne i sveobuhvatan pristup. U predmetu *Mladić* komponenta koja se bavila zločinima počinjenim u općinama BiH smanjena je sa 23 na 15 općina,[167] a u predmetu *Karadžić* ista komponenta smanjena je sa 27 na 20.[168] Naravno, udruženja žrtava bila su razočarana odlukom da se znatno smanji opseg zločina u optužnicama, te su uslijedile mnogobrojne diskusije glavne tužiteljice sa predstavnicima žrtava, u kojima su objašnjeni razlozi za takav postupak.

Tokom sažimanja optužnica bilo je potrebno naći ravnotežu između velikog broja prioriteta, uključujući i snagu dokaznih materijala koji su povezivali optužene sa zločinima počinjenim u svakoj općini, kao i mjere u kojoj se Tužilaštvo moglo pouzdati u presuđene činjenice ustanovljene u drugim predmetima.[169] Značajno je naglasiti da je glavna tužiteljica, prepoznavši rizik od nesrazmjerne eliminacije optužbi za seksualno nasilje u tom procesu, donijela odluku o provedbi politike da se osigura da optužnice sadrže reprezentativan pregled zločina kako nad muškarcima tako i nad ženama, te da se u skladu s tim povede računa o zadržavanju proporcionalnog broja optužbi za seksualne napade.[170]

Evaluating the Theoretical Basis and Methodology of International Criminal Trials" *Penn State Intl L Rev* 25(4) (2007) (Groome), str. 792.

[164] Usporedi *Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, ICTY-02-54-T, Prvobitna optužnica (BiH) (22. novembar 2001) s Izmijenjenom optužnicom protiv *Slobodana Miloševića* (BiH) (fusnota 161).

[165] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[166] Saopćenje za medije MKSJ, "Izjava tužiteljice Carle Del Ponte Vijeću sigurnosti", (7. jun 2006) <http://www.icty.org/x/file/Press/PR_attachments/p1085e-annex.htm> pristupljeno 6. augusta 2015.

[167] *v. Tužilac protiv Mladića*, ICTY-09-92-PT, Treća izmijenjena optužnica (20. oktobar 2011), paragraf 47; Četvrta izmijenjena optužnica u predmetu *Mladić* (fusnota 151) paragraf 47.

[168] *v. Tužilac protiv Karadžića,* ICTY-95-5/18-PT, Druga izmijenjena optužnica Tužilaštva (18. februar 2009) paragraf 48; Treća izmijenjena optužnica u predmetu *Karadžić* (fusnota 151) paragraf 48.

[169] *v.* razmatranje o presuđenim činjenicama na str. 137-8, Poglavlje 5; str. 337, Poglavlje 9; i str. 392, Poglavlje 10.

[170] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

(ii) Pregovori o potvrdnom izjašnjavaju o krivici: Rizik od pogodbi kojim se odbacuju optužbe za seksualno nasilje

Potvrdno izjašnjavanje o krivici potencijalna je kritična tačka kada su u pitanju optužbe za seksualno nasilje, a to zato što uključuje proces pogodbi u kojima može doći do ustupaka kako bi se od priznanja krivice obezbijedila izvjesna korist.[171] Zločinima koji se smatraju težim ili lakše dokazivim može se dati prioritet na štetu zločina koji se smatraju lakšim ili teško dokazivim, ili čije se procesuiranje smatra zahtjevnim u pogledu resursa. Optuženi također može imati posebnih podsticaja za izbjegavanje zločina koji bi ga okarakterizirali na određeni način, poput seksualno devijantnog,[172] što stvara dodatni pritisak na odbacivanje optužbi za seksualno nasilje. Rizik koji prati sporazume o priznavanju krivice za Tužilaštvo pojačao se kada je na prelazu u novo stoljeće okončanje predmeta postalo prioritet, a posebno nakon usvajanja Strategije o okončanju rada 2003. godine, kada je i sklopljeno najviše tih sporazuma.[173]

Iako nije bila savršena, ukupna praksa Tužilaštva kada su u pitanju sporazumi o priznanju krivice imala je donekle uspjeha u prevazilaženju potencijalnih rizika od osipanja optužbi za seksualno nasilje. U predmetima koji su sadržali navode o seksualnom nasilju, u devet od 12 sporazuma zadržana je bar jedna optužba za

---

[171] Premda se ovo razmatranje nalazi u dijelu koji se odnosi na teškoće u pretpretresnoj fazi, do pregovora o potvrdnom izjašnjavanju o krivici može doći u svakoj fazi suđenja.

[172] Na primjer, neki sudovi u BiH odlučili su da se svjedočenje žrtava seksualog nasilja provodi u okviru zatvorene rasprave kako bi se zaštitio "intimni život" optuženih u skladu s članom 234 Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine. Po članu 235, javnost se može isključiti tokom glavnog pretresa "ako je u interesu [...] čuvanja javnog reda, zaštite morala u demokratskom društvu, osobnog i intimnog života optuženog ili oštećenog ili zaštite interesa maloljetnika ili svjedoka". U postupku protiv Marijana Brnjića, Martina Barukčića, Pava Glavaša i Ilije Glavaša, Vijeće je odredilo da svjedočenje žrtve seksualnog nasilja bude djelomično zatvoreno za javnost kako bi se zaštitio intimni život četvorice optuženih iako je žrtva željela da svjedoči javno. Suđenje je u toku. *v.* Albina Sorguč, "Zaštita intimnog života optuženog" (*Justice Report*, 11. novembar 2014) <http://www.justice-report.com/bh/sadržaj-članci/javno-svjedočenje-ili-zaštita-intimnog-života-optuženog> pristupljeno 13. aprila 2015; Denis Džidić i Albina Sorguč, "Bosnian Court Criticised for Shielding Sex-Case Indictees" [Bosanski sud kritiziran zbog štićenja optuženih za seksualne zločine] (*Balkan Transitional Justice*, 8 January 2015) <http://www.balkaninsight.com/en/article/bosnian-court-favours-defendant-over-victim-s-rights/1455/6> pristupljeno 13. aprila 2015. *v.* dalje *Tužilac protiv Sam Hinga Normana i dr.,* SCSL-04-14-PT, Odluka po zahtjevu Tužilaštva za rješenje o prihvatanju dokaza, Izdvojeno saglasno mišljenje sudije Benjamina Mutanga Itoea (24. maj 2005) paragraf 78(vi) (s komentarom da su dokazi o seksualnom nasilju koje Tužilaštvo želi uvrstiti štetni po optuženog jer "su... takve prirode da bi bacili sjenu na sliku nevinosti na koju optuženi po zakonu ima pravo sve dok se ne dokaže drugačije"); Valerie Oosterveld, "The Influence of Domestic Legal Traditions on the Gender Jurisprudence of International Criminal Tribunals" *Cambridge J Intl & Comp L* 2(4) (2013) str. 825, 840-1; Marija Taušan, "Međunarodni tužilac Jallow: Radije su priznavali genocid nego silovanje" *Justice Report* (Sarajevo, 3. juli 2015) <http://www.justice-report.com/bh/sadržaj-članci/međunarodni-tužilac-jallow-radije-su-priznavali-genocid-nego-silovanje> pristupljeno 8. jula 2015. (gdje se navodi da "[u] pregovorima... iako je seksualno nasilje bilo široko rasprostranjeno, niko nikada nije pristao priznati krivicu za seksualno nasilje. Radije su priznavali genocid".).

[173] Od ukupno dvadeset sporazuma o potvrdnom izjašnjavanju o krivici, samo su dva zaključena prije 2000. godine, oba u predmetima koji su sadržali optužbe za seksualno nasilje: *Tužilac protiv Todorovića i dr.,* ICTY-95-9 i *Tužilac protiv Milana Simića*, ICTY-95-9/2. Osam sporazuma zaključeno je 2003. godine, od kojih je tri bilo u predmetima s navodima o seksualnom nasilju: *Tužilac protiv Banovića i dr.,* ICTY-02-65, *Tužilac protiv Češića*, ICTY-95-10/1 i *Tužilac protiv Dragana Nikolića*, ICTY-94-2. Posljednji sporazum o priznavanju krivice u predmetu koji je uključivao optužbe za seksualno nasilje zaključen je 2006. godine: *Tužilac protiv Zelenovića*, ICTY-96-23/2.

seksualno nasilje.[174] U ovim slučajevima, ukoliko su drugi navodi o seksualnom nasilju isključeni, postojali su očigledni razlozi, poput onoga da su optužbe kumulativno obuhvaćale druge tačke,[175] ili da je bilo problema s dokaznim materijalima.[176] Od tri sporazuma o priznavanju krivice u kojima su optužbe za seksualno nasilje potpuno povučene u sklopu procesa nagodbe, teško je razlučiti obrazac nesrazmjernog zanemarivanja zločina seksualnog nasilja ili davanja prednosti seksualnom nasilju nad muškarcima u odnosu na seksualno nasilje nad ženama. Na primjer, Došen i Kolundžija su se izjasnili o krivici na temelju smanjene baze činjenica, iz koje je isključeno seksualno nasilje i nad muškarcima i nad ženama, ali i neki drugi zločini, poput ubistva.[177]

Ipak, Tužilaštvu je povremeno bilo potrebno da se odupre pritisku i obezbijedi da optužbe za seksualno nasilje ne budu izostavljene ili minimalizirane u kontekstu sporazuma o izjašnjavanju o krivici.[178] Bilo je i primjera kada je Tužilaštvo moralo zauzeti čvrst stav prema pokušajima optuženih da ponude sporazumno izjašnjenje o krivici samo ukoliko optužbe za seksualno nasilje budu izostavljene.[179] Uticaj širokog diskrecionog prava prilikom sporazuma o priznavanju krivice, te potencijalni pritisak radi smanjenja ili povlačenja navoda o seksualnom nasilju, naglašavaju potrebu za proaktivnim politikama kao smjernicama diskrecionog prava tužilaštva kako bi se izbjegle potencijalne zamke u slučaju zločina seksualnog nasilja.[180]

---

[174] Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 140) paragrafi 5, 27, 29, 34, 120; *Tužilac protiv Dragana Nikolića*, ICTY-94-2-S, Presuda o kazni (18. decembar 2003) paragrafi 36, 117-8; *Tužilac protiv Zelenovića*, ICTY-96-23/2-S, Presuda o kazni (4. april 2007) (Presuda o kazni u predmetu *Zelenović*) paragrafi 10-13; *Tužilac protiv Brala*, ICTY-95-17-S, Presuda o kazni (7. decembar 2005) paragraf 3; Presuda o kazni u predmetu *Češić* (fusnota 140) paragrafi 8, 13-14; *Tužilac protiv Rajića*, ICTY-95-12-S, Presuda o kazni (8. maj 2006) (Presuda o kazni u predmetu *Rajić*) paragrafi 13, 48-9, 53; *Tužilac protiv Milana Simića*, ICTY-95-9/2-S, Presuda o kazni (17. oktobar 2002) paragrafi 10-11; *Tužilac protiv Todorovića*, ICTY-95-9/1-S, Presuda o kazni (31. juli 2001) (Presuda o kazni u predmetu *Todorović*) paragrafi 5, 9, 12, 17, 36-40; *Tužilac protiv Sikirice i dr.,* ICTY-95-8-S, Presuda o kazni (13. novembar 2001) paragrafi 18, 22, 125.

[175] Na primjer, u predmetu *Zelenović*, optužbe za ratne zločine povučene su u zamjenu za mučenje i silovanje kao zločin protiv čovječnosti (Presuda o kazni u predmetu *Zelenović*)(fusnota 174) paragraf 13 i *Tužilac protiv Zelenovića*, ICTY-96-23/2-S, Podnesak Tužilaštva u vezi s povlačenjem optužbi (17. januar 2007); u predmetu *Todorović* veliki broj zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina povučen je u zamjenu za progon kao zločin protiv čovječnosti (Presuda o kazni u predmetu *Todorović*) (fusnota 174) paragrafi 5, 9, 12, 17, 36-40;*Tužilac protiv Simića i dr.,* ICTY-95-9, Druga izmijenjena optužnica (11. decembar 1998); i u predmetu *Rajić*, navodi za povrede ličnog dostojanstva kao ratni zločin povučeni su u zamjenu za nečovječno postupanje kao teško kršenje Ženevskih konvencija – Presuda o kazni u predmetu *Rajić* (fusnota 174) paragraf 13; također i paragrafi 48-9, 53; *Tužilac protiv Rajića*, ICTY-95-12-PT, Izmijenjena optužnica (13. januar 2004).

[176] *v.* Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota174), paragrafi 10-12.

[177] Tužilaštvo je u potpunosti odustalo od optužbi za seksualno nasilje u slučaju Predraga Banovića, ali je zadržalo navode o progonu kroz ubistvo i premlaćivanje koje je on izravno počinio u logoru Keraterm: *Tužilac protiv Banovića* i dr., ICTY-02-65-PT, Zajednički prijedlog za razmatranje Sporazuma o izjašnjavanju o krivici između Predraga Banovića i Tužilaštva i Aneks 1 (baza činjenica za Sporazum o izjašnjavanju o krivici) (2. juni 2003) (podnesen 18. juna 2003); *Tužilac protiv Banovića,* ICTY-02-65/1-S, Presuda o kazni (28. oktobar 2003) paragraf 6. Preostalih sedam optuženih koji su se potvrdno izjasnili o krivici nisu optuženi za seksualno nasilje.

[178] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[179] *Ibid.*

[180] *v.* str. 107-8, Poglavlje 4.

(d) Faza suđenja

Kada je predmet spreman i glavni pretres pred MKSJ započne, odluke se moraju donositi u hodu, često svakodnevno, o tome koji će se dokazi izvesti a koji reducirati ili izostaviti. Pažljivo pripremljeni popisi dokaznih predmeta i svjedoka dalje se sažimanju, a naglasak na izvjesnim aspektima dokaznog materijala veći je nego na nekim drugim. Nedostaci u predmetu i odluke donesene tokom istražne faze na suđenju nepovratno utiču na ograničene mogućnosti mijenjanja popisa dokaznih predmeta i svjedoka; zato su pretresni timovi ograničeni na ono što je već ranije identificirano. Složeni procesi protiv čelnika, kod kojih je fokus na dokazima o povezanosti sa zločinom, izazov su da se osiguraju i predoče dokazi koji potkrepljuju sve elemente zločina (uključujući i kontekstualne), te da se integriraju u završne riječi i podneske. Premda postoji rizik da dokazi ne budu predočeni u postupcima protiv niskorangiranih optuženih, što je predmet složeniji time rizik od izostavljanja ili previđanja dokaza raste. Kod takvih predmeta je problem smanjivanja opsega i kraćeg trajanja suđenja teži. Naši postupci protiv visokorangiranih zvaničnika također su predstavljali poseban izazov u smislu zamora svjedoka, jer smo ta suđenja mahom provodili nakon što su završena suđenja izravnim počiniocima, u kojima su mnoge žrtve već više puta svjedočile.

(i) Rizik od neuvođenja dovoljno dokaza o seksualnom nasilju

U predmetima pred MKSJ odražava se rizik od neuvođenja dovoljno dokaza o seksualnom nasilju na pretresu, ili od nedovoljnog isticanja optužbi za seksualno nasilje. Neki optuženi na suđenju su oslobođeni navoda o seksualnom nasilju kada je pretresno vijeće utvrdilo da izvedeni dokazi nisu potkrijepili optužbe.[181]

Čak i pored značajnih skraćivanja u optužnicama protiv *Slobodana Miloševića*, Vijeće je tokom suđenja nastavilo zagovarati da ih Tužilaštvo dodatno skrati. Pretresni tim sastajao se svakodnevno kako bi odredio daljnje sažimanje predmeta.[182] Kao rezultat, nisu izvedeni svi dokazi o preostalim optužbama,[183] a Tužilaštvo je moralo priznati da tokom postupka, u skladu s Pravilom 98*bis* nije uspjelo dokazati određeni broj činjeničnih navoda na polovini suđenja.[184] Pretresno vijeće je zbog toga

---

[181] *Tužilac protiv Prlića i dr.,* ICTY-04-74-T, Prvostepena presuda (29. maj 2013) tom 3, paragrafi 1665-6 (nisu predočeni dokazi o seksualnom nasilju u Vojnu iako je ono uključeno u optužnicu, a istražitelji su uzeli izjave žrtava silovanja. Ovi slučajevi silovanja procesuirani su pred Sudom BiH i rezultirali su osuđujućim presudama: *v.* str. 375-7, Poglavlje 10; Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 30) tom 2, paragrafi 287, 730 (nisu predočeni dokazi o seksualnom nasilju u Prizrenu ili Kosovskoj Mitrovici/Mitrovicë iako je navedeno u optužnici, a optuženi su oslobođeni tih zločina); Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 30) paragraf 1795 (slično *Milutinović i dr*). *v.* također *Tužilac protiv Duška Tadića*, ICTY-94-1-T, Prvostepena presuda (7. maj 1997) paragrafi 398, 427 – Tužilaštvo nije predočilo nikakve dokaze kako bi potkrijepilo optužbe za progon preko zločina seksualnog nasilja u logoru Omarska (kao što je navedeno u paragrafu 4.2 Optužnice) za koje je optuženog smatralo odgovornim.

[182] Groome (fusnota 163) str. 792.

[183] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[184] Pravilnik o postupku i dokazima MKSJ (fusnota 75), Pravilo 98*bis* nalaže: "Po završetku izvođenja dokaza optužbe, Pretresno vijeće će usmenom odlukom, nakon što sasluša argumente strana, donijeti oslobađajuću presudu po bilo kojoj od tačaka optužnice ukoliko nema dokaza koji mogu biti osnova za osudu".

oslobodilo optuženog navoda za 130 zločina, među kojima je bilo i seksualno nasilje.[185] Ova vremenska ograničenja postaju sve značajnija kako se posljednja suđenja pred MKSJ bliže kraju.

Izvođenje nedovoljnog broja dokaza o seksualnom nasilju svakako ne znači uvijek pogrešne odluke Tužilaštva. Oklijevanje svjedoka da svjedoče i druge teškoće, osobito u kontekstu zločina seksualnog nasilja, također predstavljaju prepreku za izvođenje dokaza. Međutim, naše ukupno iskustvo ističe koliko je važno biti spreman na potencijalne probleme i na donošenje strategija kako bi se osiguralo da zločini seksualnog nasilja ne budu disproporcionalno pogođeni. Mogu biti potrebni vrijeme i sredstva da bi se riješili potencijalni problemi u slučajevima sa seksualnim nasiljem i da bi se neutralizirao rizik od toga da dodatni napori neće uvijek biti mogući zbog mnogih drugih urgentnih zahtjeva. To također naglašava potrebu za kreativnim pristupom izvođenju dokaza u situacijama kratkih rokova, kao na primjer uz pomoć svjedočenja sudskog vještaka za statistiku i ispitivanja o stepena viktimizacije,[186] čime se u datoj situaciji mogu osigurati ubrzani dokazi o učestalosti i rasprostranjenosti seksualnog nasilja.

(ii) Oslanjanje na pisani dokazni materijal: Rizik od prikrivanja zločina seksualnog nasilja i obespravljenja žrtava

Iako se suđenja još oslanjaju na svjedočenje uživo, pritisak da se skrati trajanje postupaka sve je češće navodio Tužilaštvo da prilaže iskaze svjedoka u pisanoj formi, u skladu sa pravilima 92*bis* i 92*ter* Pravilnika o postupku i dokazima MKSJ.[187] Svjedočenje žrtava uživo također je postalo manje bitno u predmetima protiv visokorangiranih vođa, gdje se dokazi o činjenicama da su zločini počinjeni često nisu dovodili u pitanje i gde se u dragocjenom vremenu prioritet morao dati izvođenju dokaza koji povezuju optuženog sa počinjenim zločinima.[188] U kasnijim predmetima mogli smo se osloniti i na zločine presuđene u ranijim predmetima[189] kako bismo otklonili rizik od nedovoljno dokaza, a što je sve češće prihvaćeno u praksi MKSJ. Odluke koje su donesene u sklopu diskrecionog prava tužilaštva o svođenju svjedočenja na pisani iskaz, čak i kada je spojen s unakrsnim ispitivanjem žrtve, ili o oslanjanju na presuđene činjenice, mogu imati značajne implikacije na zločine seksualnog nasilja. Te implikacije razmatraju se u Poglavlju 5.

---

[185] *Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, ICTY-02-54-T, Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude (16. juni 2004) paragrafi 81-2, 116, 309-16, Dodaci A-F.

[186] Na primjer, tužioci u SSSL uspješno su se oslonili na sudsku vještakinju Beth Vann kako bi dokazali široko rasprostranjeno silovanje u Oblasti Kono u predmetu *Taylor*. Vann je provela istraživanje tako što je intervjuirala žrtve seksualnog nasilja i održala sastanke fokus grupa u izbjegličkim kampovima, a na osnovu toga je prikupila statističke podatke o žrtvama seksualnog nasilja i identitetima počinilaca. Iako njeno istraživanje nije bilo dovoljno kako bi dokazalo pojedinačne slučajeve silovanja, pokazalo je da su u tom području počinjena široko rasprostranjena silovanja, a ono također može biti relevantno kao potkrepljenje za pojedinačne slučajeve silovanja koje su opisali svjedoci pred Pretresnim vijećem. *Tužilac protiv Taylora*, SCSL-03-01-T, Presuda (18. maj 2012) paragraf 885. *v.* detaljnjije o sudskim vještacima na str. 161-5, Poglavlje 5.

[187] *v.* str. 135-9, Poglavlje 5.

[188] *v.* str. 128, 135-7, Poglavlje 5.

[189] *v.* str 138-9, Poglavlje 5.

(e) Odmjeravanje kazne

Odmjeravanje kazne kao komponenta u postupku također predstavlja kritičnu tačku kad su u pitanju zločini seksualnog nasilja. Pri formulaciji podnesaka u vezi s odmjeravanjem kazne za optuženog i preporuci kazne zatvora odgovarajućeg trajanja Tužilaštvo mora napraviti procjenu težine počinjenih zločina. Imajući u vidu stvarna ograničenja u našim postupcima u pogledu vremena i dužine podnesaka o odmjeravanju kazne morali smo praviti izbor o tome koliko ćemo istaknuti pojedine zločine u iznošenju argumenata o odmjeravanju kazne. Ovi međusobno konkurentni prioriteti i njihove implikacije na slučajeve seksualnog nasilja detaljnije su razmotreni u Poglavlju 8.

(f) Žalbena faza

Premda u žalbenoj fazi diskreciono pravo Tužilaštva ima više ograničenja, ono ipak poprima značajne dimenzije. Dok predmet dođe do ove faze, odluke koje su bile donesene tokom istrage, pretpretresne faze i samog pretresa neopozive su, te je prostor za preispitivanje prvostepenih presuda na temelju pravnih i činjeničnih grešaka ograničen. U žalbenom postupku diskreciono pravo tužilaštva podrazumijeva odlučivanje o onome što je najznačajnije za ishode u predmetima i razvoj sudske prakse MKSJ. To odlučivanje je dalje ograničeno stvarnošću, koja podrazumijeva tijesne rokove za podnošenje i ograničenja internih resursa za rad u žalbenom postupku. Osim toga, odluka o povlačenju žalbe može predstavljati kritičnu tačku za navode o seksualnom nasilju.

U takvom okviru ograničenog žalbenog kapaciteta postoji rizik da žalbe na oslobađanje od optužbi za seksualno nasilje ne budu smatrane prioritetom. Međutim, i u ovom slučaju rezultati rada Tužilaštva uglavnom su pozitivni. Tužilaštvo je redovno ulagalo žalbe na oslobađanje od optužbi za seksualno nasilje kad god je to bilo osnovano, iako naše iskustvo potvrđuje mogućnost da je potrebno više pažnje kako bi se obezbijedilo da budu uložene sve odgovarajuće žalbe koje se odnose na seksualno nasilje.[190]

Dosljedno okvirnoj žalbenoj politici, Tužilaštvo će najčešće ulagati žalbe na oslobađanje od optužbi za seksualno nasilje u slučajevima kada je pretresno vijeće načinilo grešku u primjeni prava ili kombiniranu grešku primjene prava i pogrešno utvrđenih činjenica. Tužilaštvo je ulagalo žalbe na pogrešno određene elemente vida odgovornosti u slučajevima seksualnog nasilja, kao i na proceduralne greške, uključujući nerazmatranje dokaza i neusvajanje protivdokaza.[191]

---

[190] *v.* str. 83, Poglavlje 4.

[191] U predmetu *Delalić i dr.,* Tužilaštvo je na zaključak Pretresnog vijeća da Delalić nije imao odgovornost nadređenog uložilo žalbu zasnovanu na tvrdnji da je Vijeće pogrešno primijenilo pravo u pogledu odnosa nadređenog i podređenog i, alternativno, da je Vijeće u predmetu *Delalić i dr.* pogriješilo kada je odbilo usvojiti protivdokaz relevantan za odgovornost optuženog nadređenog za zločine seksualnog nasilja. Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 86) paragrafi 242-5. Žalba je odbačena. *Ibid.,* paragrafi 267, 293.

Tužilaštvo je također ulagalo žalbe na greške u utvrđivanju činjenica poput pogrešnog tumačenja dokaznog materijala, ili na kombinirane činjenične i pravne greške.[192] U predmetu *Đorđević*, na primjer, Tužilaštvo se s uspjehom žalilo na to što Pretresno vijeće nije uzelo u obzir svjedočenje žrtve silovanja koja je izjavila kako je uvjerena da su druge dvije žene koje su odvedene zajedno s njom također bile seksualno zlostavljane,[193] kao i na odbacivanje posredno izvedenih dokaza o seksualnom nasilju.[194]

Oslobađanja od optužbi na koje Tužilaštvo nije uložilo žalbu najčešće su bila utemeljena na nedostatku dokaza[195] ili na neuspješnom iznošenju optužbi.[196] Međutim, zaključak pretresnog vijeća da nije bilo dovoljno dokaza samo po sebi ne određuje hoće li se uložiti žalba. Na primjer, Tužilaštvo se u postupku protiv *Haradinaja i dr.* žalilo na zaključak Pretresnog vijeća[197] da dokazi u jednom slučaju silovanja nisu dosljedni,[198] ali se u jednom drugom slučaju nije žalilo na zaključak da dokazi silovanja nisu dosljedni i da se na osnovu njih ništa ne može zaključiti.[199] Odluke o tome da li uložiti žalbe na oslobađanje od optužbi na osnovu nedovoljnih dokaza svakako najviše zavise od jačine i slabih tačaka tih dokaza. Ti dokazi moraju se razmotriti u kontekstu kriterija preispitivanja u žalbenom postupku, što nameće veliki teret Tužilaštvu da pokaže kako pretresno vijeće ne bi moglo razumno doći do istog zaključka kao Pretresno vijeće u datom predmetu.

---

[192] U predmetu *Stanišić i Simatović* nije došlo do osuđujuće presude uprkos nalazima da je seksualno nasilje bilo u osnovi optužbi za deportaciju i prisilno premještanje zato što je Pretresno vijeće zaključilo da nije dokazana *mens rea* za UZP u vidu prisilnog i trajnog uklanjanja većine nesrba iz velikih dijelova Hrvatske i BiH počinjenjem zločina koji su uključivali seksualno nasilje (kao progon). *Tužilac protiv Stanišića i Simatovića*, ICTY-03-69-T, Prvostepena presuda (30. maj 2013) tom 2, paragrafi 2354, 2336. Tužilaštvo je uložilo žalbu na zaključak Pretresnog vijeća da optuženi nisu bili članovi UZP, što je također implicitno bila i žalba na oslobađanje od optužbi za prisilno premještanje. *v. Tužilac protiv Stanišića i Simatovića*, ICTY-03-69-A, Žalbeni podnesak Tužilaštva (25. septembar 2013) osnov 1.

[193] *v.* Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 30) paragraf 1151; Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 30) paragraf 866.

[194] *Ibid.,* paragrafi 832, 1792. *v.* detaljnije na str. 159-61, Poglavlje 5.

[195] *v.* npr. Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 86) paragraf 574 (uz napomenu da neki navodi iz Izmijenjene optužnice nisu bili obrađeni ili utvrđeni tokom pretresa); Prvostepena presuda u predmetu *Mrkšić* (fusnota 157) paragraf 529 (uz napomenu da nije bilo dokaza kojima bi se utvrdilo da je Markobašić bila seksualno zlostavljana prije nego što je ubijena); Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 145) paragrafi 755, 761, fusnota 1855 (uz napomenu da se "u Završnom podnesku Tužilaštva ne navode nikakve informacije o ovim događajima. Pretresno vijeće u dokaznom materijalu nije moglo naći ništa što bi upućivalo na ovaj incident"). *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 140) tom 1, paragrafi 170-93 (gdje se navode užasni živoni uslovi, teško zlostavljanje i ubistva u logoru Manjača, ali bez spominjanja seksualnog nasilja).

[196] Na primjer, u predmetu *Delić* Pretresno vijeće nije razmatralo seksualno zlostavljanje u zgradi "Vatrostalne" zato što je u optužnici navedeno da su ta djela počinjena na drugoj lokaciji (u logoru Kamenica, prije nego što su žrtve prebačene u "Vatrostalnu"). *Tužilac protiv Rasima Delića*, ICTY-04-83-PT, Izmijenjena optužnica (14. juli 2006) paragraf 48; *Tužilac protiv Rasima Delića,* ICTY-04-83-T, Prvostepena presuda (15. septembar 2008) (Prvostepena presuda u predmetu *Delić*) paragrafi 315-20.

[197] U predmetu *Haradinaj i dr.* bilo je dva suđenja – prvostepeno suđenje i ponovljeno suđenje, po nalogu Žalbenog vijeća, na osnovu zaključka da je to što Pretresno vijeće nije adekvatno rješavalo problem zastrašivanja svjedoka narušilo pravednost postupka i rezultiralo neostvarenjem pravde. *Tužilac protiv Haradinaja i dr.* ICTY-04-84-A, Drugostepena presuda (19. juli 2010) paragrafi 49-50.

[198] *Tužilac protiv Haradinaja i dr.,* ICTY-04-84, Prvostepena presuda (3. april 2008) paragraf 469. *v.* također *Tužilac protiv Haradinaja i dr.* ICTY-04-84-A, Obaveštenje o podnošenju javne redigovane verzije Žalbenog podneska Tužilaštva (17. juli 2008) osnov 3.

[199] *Ibid.,* paragraf 170.

E. Zaključci i osnovne spoznaje za budućnost

Procesuiranje seksualnog nasilja počinjenog tokom sukoba podrazumijeva velike izazove, koji proističu iz zajedničkog uticaja zabluda i drugih prepreka, kao i iz jedinstvene prirode diskrecionog prava Tužilaštva u kontekstu međunarodnih krivičnih djela. Ova složena jednačina faktora utiče na određivanje prioriteta i pristupa zločinima seksualnog nasilja. Želimo li u budućnosti postići napredak u osiguranju uspješnijih ishoda u predmetima koji uključuju seksualno nasilje, od kritične je važnosti da razumijemo te faktore.

Premda izazovi koje smo opisali u ovom poglavlju neizbježno odražavaju neke osobenosti jedinstvene za kontekst Tužilaštva MKSJ, slična pitanja pojavila su se i na drugim sudovima i tribunalima. Na primjer, u predmetu *Norman i dr.* pred Specijalnim sudom za Sijera Leone, činjenica da Tužilaštvo u optužnicu nije uključilo navode za zločine seksualnog nasilja nije mogla biti ispravljena u kasnijim fazama. Pretresno vijeće odbacilo je molbu Tužilaštva za izmjenu optužnice kako bi uključilo navode za seksualno nasilje prije početka suđenja. Vijeće je zaključilo, između ostalog, da je dokaze trebalo pribaviti redovnim savjesnim obavljanjem dužnosti tokom istrage, te da bi zbog "osjetljivosti" rodnih zločina "stvaranje izuzetaka ugrozilo garantirana prava optuženih."[200] Pored toga, i na drugim međunarodnim sudovima i tribunalima iskazana je zabrinutost da bi prilikom sudskih pogodbi optužbe za seksualno nasilje mogle biti zamijenjene drugim optužbama.[201] Na primjer, prema informacijama koje je prikupilo Tužilaštvo MKSR, navodi o seksualnom nasilju povučeni su u sva četiri predmeta u kojima se pregovaralo o potvrdnom izjašnjenju o krivici,[202] a u nekim drugim predmetima nisu izvedeni dokazi o optužbama za seksualno nasilje.[203]

---

[200] *Tužilac protiv Sam-a Hinga-e Normana i dr.,* SCSL-04-14-PT, Odluka po Molbi Tužilaštva kojom se traži dozvola za izmjenu optužnice (20. maj 2004) paragraf 84. *v.* također paragrafe 10, 58, 83, 85-7. Tužilaštvo je tvrdilo da su svjedoci ranije oklijevali sa svjedočenjem i da izmjena ne bi ugrozila efikasnost suđenja jer datum početka još nije bio određen: paragrafi 10(c), 21. Međutim, *v.* i *Tužilac protiv Sam-a Hinga-e Normana i dr.,* SCSL-04-14-PT, Protivno mišljenje sudije Pierra Bouteta o Odluci po Molbi Tužilaštva kojom se traži dozvola za izmjenu optužnice (31. maj 2004) paragrafi 24-5, 26, 34-41. Molba Tužilaštva kojom se traži dozvola za ulaganje žalbe na odluku odbijena je: *Tužilac protiv Sam-a Hinga-e Normana i dr.,* SCSL-04-14-T, Većinska odluka po Molbi Tužilaštva kojom se traži dozvola za ulaganje interlokutorne žalbe na odluku po Molbi Tužilaštva kojom se traži dozvola za izmjenu optužnice protiv Samuela Hingae Normana, Moinina Fofana i Allieua Kondewa (2. august 2004) paragrafi 33, 38-9.

[201] Na primjer, Ženske inicijative za rodnu pravdu (Women's Initiatives for Gender Justice) kritizirale su MKS zbog povlačenja žalbe u predmetu *Katanga*, koji je sadržao navode o seksualnom nasilju. *v.* Women's Initiatives for Gender Justice, "Appeals Withdrawn by Prosecution and Defence: *The Prosecutor vs Germain Katanga"* (26. juni 2014).

[202] *v.* ICTR Best Practices Manual for the Investigation and Prosecution of Sexual Violence Crimes in Post-Conflict Regions [Priručnik za postupanje u istraživanju i procesuiranju zločina seksualnog nasilja u postkonfliktnim područjima] (2014) Aneks B <http://www.unictr.org/en/documents/best-practices-manuals-and-conference-reports> pristupljeno 6. augusta 2015, o predmetu *Tužilac protiv Bisengimane*, ICTR-00-60-S, Prvostepena presuda i Presuda o kazni (13. april 2006) paragrafi 7, 209, 219, 228-9, 231; *Tužilac protiv Nzabirinde*, ICTR-2001-77-T, Presuda o kazni (23. februar 2007) paragrafi 3-4, 41; *Tužilac protiv Rugambarare*, ICTR-0059-T, Presuda o kazni (16. novembar 2007) paragrafi 2-3 i *Tužilac protiv Rugambarare*, ICTR-0059-I, Odluka po Molbi Tužilaštva za izmjenu optužnice (28. juni 2007) paragrafi 2, 9; *Tužilac protiv Serushagoa*, ICTR-98-39-S, Presuda (5. februar 1999) paragraf 4; *Tužilac protiv Serushagoa*, ICTR-98-39-T, Odluka u vezi s potvrdnim izjašnjenjem o krivici (14. decembar 1998).

[203] *v.* na primjer *Tužilac protiv Nchamihigoa*, ICTR-01-63, Prvostepena presuda i Presuda o krivici (12. novembar 2008) paragrafi 221, 361 (po optužbi za genitalno sakaćenje).

Mnogi će uvidi iz ovog poglavlja biti relevantni za druga tužilaštva koja se budu u budućnosti bavila sličnim predmetima, mada će oni poprimiti vlastite, jedinstvene dimenzije. Na primjer, u slučaju MKS negativne posljedice nepotpune istrage seksualnih zločina na samom početku mogu biti posebno ozbiljne. Konkretno, kada se Dokument koji sadrži optužbe (DSO) preda Sudu na potvrdu, Tužilaštvo kasnije ima ograničene mogućnosti za izmjene.[204] Stoga, ukoliko Tužilaštvo podnese DSO bez navoda o seksualnim zločinima, ili DSO sa neadekvatno razrađenim navodima o seksualnom nasilju, ili navode o seksualnom nasilju utemeljene na nedovoljnim dokazima, u kojem slučaju se potvrda odbija, vjerovatno je da kasnije neće biti prilike za ispravke.[205] Poznati rizici od izostavljanja ili neadekvatne obrade navoda seksualnog nasilja tokom faze istrage mogli bi opravdati posebnu pažnju i procjenu Tužilaštva prije nego što podnese DSO na potvrdu kako bi osiguralo da ne bude uhvaćeno u zamku procesa u kojem – suprotno interesima pravde – seksualno nasilje ne može biti procesuirano.

U osvrtu na iskustvo Tužilaštva izdvojili smo sljedeće osnovne uvide o preprekama za uspješno procesuiranje seksualnog nasilja. Usredotočili smo se na sažetak ključnih problema koje bi svako tužilaštvo koje radi na slučajevima seksualnog nasilja vezanog za sukobe trebalo znati, jer znanje je prvi ključni korak. Naše iskustvo

---

[204] Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda (usvojen 17. jula 1998, stupio na snagu 1. jula 2002) 2187 UNTS 90 (Rimski statut) čl. 61(9). *v.* također *Tužilac protiv Thomasa Lubange Dyiloa*, ICC-01/04-01/06, Odluka o potvrdi optužbi (29. januar 2007) paragrafi 155-6; *Tužilac protiv Thomasa Lubange Dyiloa*, ICC-01/04-01/06-915, Odluka po Molbi Tužilaštva i Odbrane kojom se traži odobrenje za podnošenje žalbe na Odluku o potvrdi optužbi (24. maj 2007) paragrafi 21, 43; War Crimes Research Office, Washington College of Law, American University, *The Confirmation of Charges Process at the International Criminal Court* (WCRO Report 5, oktobar 2008) str. 73-5.

[205] Na primjer, tokom čitavog suđenja u predmetu *Lubanga* tužilac i pravni zastupnici žrtava u nekoliko navrata pokušali su ispraviti to što nema navoda o seksualnom nasilju u DSO, ali Vijeće je na koncu zaključilo da činjenica što Tužilaštvo nije navelo seksualne zločine u DSO znači da ono neće doći do "činjeničnih zaključaka po tom pitanju". *Tužilac protiv Thomasa Lubange Dyiloa*, ICC-01/04-01/06, Presuda u skladu s članom 74 Statuta (14. mart 2012) paragraf 896; *Tužilac protiv Thomasa Lubange Dyiloa*, ICC-01/04-01/06, Završni podnesak Tužilaštva (1. juni 2011) paragraf 10. v također *Tužilac protiv Thomasa Lubange Dyiloa*, ICC-01/04-01/06, Odluka o kazni u skladu s članom 76 Statuta (10. juli 2012) paragraf 75. Nakon jednog od tih pokušaja žrtve-učesnika Žalbeno vijeće zaključilo je da Pravilo 55 ne može biti iskorišteno kako bi se promijenila pravna karakterizacija činjenica "prevazilaženjem činjenica i okolnosti opisanih u optužnici". *Tužilac protiv Thomasa Lubange Dyiloa*, ICC-01/04-01/06-2205, Presuda po žalbi g. Lubange Dylioa i tužioca na Odluku Pretresnog vijeća I od 14. jula 2009 pod naslovom "Odluka kojom se obavještavaju strane i učesnici da pravna karakterizacija činjenica može biti izmijenjena u skladu s Pravilom 55(2) Pravila Suda (8. decembar 2009) paragraf 1; *v.* također paragrafe 57-9. *v.* druge slučajeve u kojima je Pretpretresno vijeće odbilo potvrditi optužbe bez prava na žalbu: *Tužilac protiv Jean-Pierra Bemba Gomboe*, ICC-01/05-01/08-424, Odluka u skladu s članom 61(7)(a) i (b) Rimskog statuta o optužbama tužioca protiv Jean-Pierra Bemba Gomboe (15. juni 2009) paragrafi 209, 291-4, str. 185; *Tužilac protiv Jean-Pierra Bemba Gomboe*, ICC-01/05-01/08-532, Odluka po molbi tužioca kojom se traži odobrenje za podnošenje žalbe na "Odluku u skladu s članom 61(7)(a) i (b) Rimskog statuta o optužbama Tužioca protiv Jean-Pierra Bemba Gomboe" (18. septembar 2009) paragrafi 12, 70, 83, 86. Pretpretresna vijeća također su odbila potvrditi optužbe za seksualno nasilje u drugim predmetima na osnovu nedostatka dokaza. *v.* također *Tužilac protiv Germaina Katange i Mathieua Ngudjoloa Chuija*, ICC-01/04-01/07-717, Odluka o potvrdi optužbi (30. septembar 2008) paragrafi 570-2, 577, str. 211. U predmetu *Katanga i Ngudjolo* sutkinje Ušacka dala je izdvojeno mišljenje u kojem navodi da bi ona odložila pretres i zahtijevala od tužioca prilaganje dodatnih dokaza. *Tužilac protiv Germaina Katange i Mathieua Ngudjoloa Chuija*, ICC-01/04-01/07-717, Odluka o potvrdi optužbi: Djelomično protivno mišljenje sutkinje Anite Ušacke (30. septembar 2008) paragraf 29. *v.* također Women's Initiatives for Gender Justice, "Gender Report Card on the International Criminal Court 2011" (novembar 2011) 125-8 <http://www.iccwomen.org/publications/> pristupljeno 16. aprila 2015.

također otkriva neke uvide bitne za međunarodnu zajednicu. U daljnjim poglavljima bavit ćemo se konkretnim strategijama prevazilaženja potencijalnih problema:

Važno je jasno razumjeti prepreke uspješnom procesuiranju seksualnog nasilja: kako međusobno djeluju zablude, druge prepreke i diskreciono pravo tužilaštva

- Razumijevanje složenog međusobnog djelovanja faktora koji utiču na istrage i procesuiranje seksualnog nasilja ključno je ako želimo poboljšati ishode u utvrđivanju odgovornosti za zločine seksualnog nasilja. Ti faktori podrazumijevaju netačnu percepciju ili pretpostavke o prirodi i uticaju seksualnog nasilja vezanog za sukobe, širok spektar elemenata koji mogu uticati na reakcije i izbor žrtava seksualnog nasilja, te široko diskreciono pravo pojedinaca koji učestvuju u istrazi i procesuiranju međunarodnih zločina.
- Zablude o prirodi seksualnog nasilja vezanog za sukobe koje su rezultat propusta da se silovanje i slični zločini karakteriziraju kao krvni delikti stvarnost su s kojom će se svako tužilaštvo vjerovatno susresti. Tužilaštvo mora osigurati da zločini seksualnog nasilja budu izričito priznati kao teški zločini i krvni delikti, te da im se da prioritet od samog početka rada.
- Moguće je postojanje i drugih zabluda o seksualnom nasilju vezanom za sukobe u specifičnom kontekstu u kojem pojedino tužilaštvo radi. Važno je da tužilaštvo jasno identificira te zablude i preduzme radnje kako bi ih ispravilo.
- Opširniji dijalog između aktera u internacionalnom krivičnom pravosuđu o zabludama koje utiču na pristup zločinima seksualnog nasilja, kako na internacionalnom tako i na državnom nivou, pomogao bi u promociji boljih praksi u budućnosti.
- Ne treba pretpostavljati kako su sve žrtve spremne da otkriju zločine seksualnog nasilja ili svjedoče o njima. Mogućnost da će neke žrtve oklijevati realna je; zato tužilaštva treba da izdvoje dovoljno vremena i sredstava kako bi riješila ovaj problem. Također, ne treba pretpostavljati da žrtve seksualnog nasilja uvijek pate od stigme. Međutim, tužilaštva treba da budu spremna na uticaj stigme i da zato razvijaju strategije da se kod svjedoka prevaziđe oklijevanje uzrokovano stigmom, a istovremeno treba voditi računa da stigmu ne ojačaju.
- Moguće je da istraživanje i procesuiranje seksualnog nasilja nad muškarcima nije podložno istim zabludama kao u slučajevima seksualnog nasilja nad ženama, ali ta kategorija zločina nailazi na specifične teškoće, koje također moraju biti ispravno shvaćene kako bi se osigurali učinkoviti ishodi.
- U nedostatku strukturnih reformi na međunarodnom nivou u vezi s koordinacijom mnogobrojnih aktera koji su potencijalno uključeni u dokumetiranje zločina seksualnog nasilja vezanih za sukobe, tužilaštva treba da usvoje mjere za usklađivanje rada sa drugim akterima čiji se mandati preklapaju, te da iznađu pragmatične načine da se prevaziđu problemi koje bi mogla izazvati ograničena međusobna koordinacija.

Kako koristiti diskreciono pravo tužilaštva radi poboljšanja ishoda u slučajevima seksualnog nasilja

- Golemi broj kriminalnih radnji koji se obično javlja u istragama i procesima vezanim za sukobe, skupa sa mnogim fundamentalnim operativnim izazovima i širokim diskrecionim pravom tužilaštva – sve to povećava rizik od neadekvatnog obraćanja pažnje na zločine seksualnog nasilja.
- Pritisci u pogledu ograničenog vremena i resursa jesu stvarnost s kojom će se suočiti većina tužilaštava koja radi na slučajevima seksualnog nasilja vezanog za sukobe. Kako bi se osiguralo da zločini seksualnog nasilja ne budu nesrazmjerno pogođeni ovim pritiscima, bit će potrebno da se usvoje afirmativne strategije.
- Posebno je važno od samog početka u procesu utvrđivanja odgovornosti implementirati dobre prakse u istrage i u procesuiranje zločina seksualnog nasilja. Dodatnu pažnju treba obratiti na osiguranje efikasne istrage tih zločina, kao i na to da su zločini adekvatno navedeni u optužnici. Kako vrijeme bude odmicalo, nadoknađivanje izgubljenog vremena i ispravljanje nedostataka iz faza istrage i sastavljanja optužnice bit će otežani ili čak nemogući.
- Istražitelji i tužioci treba da budu oprezni kada su u pitanju skriveni faktori u istražnim strategijama koji utiču (pozitivno ili negativno) na mjeru u kojoj se seksualno nasilje sudski goni, kao što je fokus na zatvorsko okruženje. Posljedice svih istražnih strategija u vezi s pitanjima roda trebalo bi kontinuirano procjenjivati i ugrađivati u proces donošenja odluka.
- Potrebno je usvojiti ravnomjeran pristup u intervjuiranju svjedoka muškog i ženskog pola kako bi se zaobišla pristrasnost u vršenju diskrecionog prava tužilaštva.
- U korištenju diskrecionog prava kod uklapanja navoda za seksualno nasilje u optužnicu treba koristiti najinkluzivniji mogući pristup kako bi se obezbijedio maksimum izgleda za odgovarajuću vidljivost i uspješan ishod kada su u pitanju zločini ove vrste.
- Seksualno nasilje ne mora biti masovno niti sistematsko da bi se procesuiralo kao međunarodni zločin. Tužioci treba da odluče koji će prioritet dati seksualnom nasilju tako što će ga sagledati u njegovom cjelokupnom kontekstu, a ne samo kroz opseg ili vezu sa zločinačkom praksom.
- Tužioci ne treba da ukidaju prioritet slučajevima seksualnog nasilja zbog percipiranih teškoća svojstvenih iznošenju tih predmeta. Prepreke se često mogu prevazići upornošću i učinkovitim strategijama, na isti način kao što se mogu prevazići kod drugih kategorija sa potencijalno oklijevajućim svjedocima.
- Uticaj zabluda, drugih prepreka i diskrecionog prava tužilaštva potencijalno se uvećava kada su u pitanju predmeti protiv nadređenih, a koji zavise od mogućnosti ispravnog sagledavanja seksualnog nasilja u kontekstu. Značaj i složenost ovih predmeta također povećavaju rizik da se seksualno nasilje previdi, odnosno da se pogrešno tereti ili neadekvatno prioritizira. Tužilaštva

treba da razviju konkretne strategije kako bi prevazišla pojačan rizik od loših ishoda u predmetima protiv visokorangiranih vođa.

Identifikacija kritičnih tačaka u istražnom i krivičnom postupku

- Svako tužilaštvo treba da redovno identificira kritične tačke u predmetima koji uključuju seksualno nasilje, a koje postoje u okviru specifičnog rada tužilaštva. Te kritične tačke mogu iskrsnuti na svakoj prekretnici na kojoj tužilaštvo mora odlučiti o prioritetnim zločinima, uključujući i one koji su rezultat ograničenog vremena ili resursa.
- Na svakoj identificiranoj kritičnoj tački tužilaštvo treba da traži strategije koje će pomoći smanjenju nesrazmjernog rizika od zanemarivanja, smanjenja ili eliminacije optužbi za seksualno nasilje.
- Iako se kritične tačke razlikuju u odnosu na specifičan okvir u kojem tužilaštvo radi, za zločine seksualnog nasilja osobito su rizične faze istrage i podizanja optužnice, kao i faza pregovora o potvrdnom izjašnjavanju o krivici.

Spoznaje bitne za međunarodnu zajednicu

- Hitno je potrebna strukturna reforma kako bi se smanjilo preklapanje u istragama međunarodnih zločina, uključujući i zločine seksualnog nasilja, kao i unapređenje koordinacije između različitih relevantnih aktera u toj oblasti.
- Kao dio postupka finalizacije rada jednog međunarodnog krivičnog suda, međunarodna zajednica trebalo bi da traži procjenu onoga što je već učinjeno u oblasti zločina seksualnog nasilja, i osigura da svaka korektivna akcija, ukoliko je potrebna, bude ugrađena u proces strategije okončanja rada.

4

Politika i institucionalne strategije uspješnog procesuiranja seksualnog nasilja

Michelle Jarvis i Najwa Nabti

A. Uvod

Prepreke u istragama seksualnog nasilja, opisane u Poglavlju 3, potencijalno su ugrožavale izglede Tužilaštva MKSJ za uspješno procesuiranje seksualnog nasilja. Uprkos ogromnoj međunarodnoj pažnji i podršci nevladinih organizacija u krivičnom gonjenju seksualnog nasilja, pretakanje njihove dobre volje i interesa u rezultate bilo je izazov za zaposlene u Tužilaštvu. Ponekad smo znali biti iscrpljeni od tereta odgovornosti, ograničenih resursa, nepouzdanosti postojeće baze međunarodnog prava u vezi s temom zločina seksualnog nasilja, kao i teško izvodljivog zadatka skupljanja dokaza o seksualnom nasilju od žrtava raseljenih širom svijeta i traumatiziranih na bezbroj načina. Kako bismo prevladali inertnost izazvanu svim tim izazovima, trebao nam je pažljivo osmišljen plan, djelotvorna strategija i upornost u svakom trenutku.

Kada se Tužilaštvo upustilo u svoj jedinstven i veoma ambiciozan mandat, raspolagalo je s vrlo malo informacija o načinu rada na zločinima seksualnog nasilja. Istražiteljska i tužilačka praksa, kao i rezultirajuća sudska praksa u vezi s tim, bile su rijetkost.[1] I, dok je međunarodno krivično pravo nudilo iscrpnu građu o izvjesnim aspektima oružanih sukoba, malo toga odnosilo se na seksualno nasilje.[2] Kao prvi glavni tužilac[3], Richard Goldstone je priznao da su međunarodne zakone do tada "pisali muškarci za muškarce".[4]

Nema sumnje da su se glavni tužilac Richard Goldstone i njegovi nasljednici Louise Arbour, Carla del Ponte i Serge Brammertz suočili s nimalo lakim zadatkom demontiranja stoljetne tromosti po pitanju seksualnog nasilja u sukobima i utiranja novog, vizionarskog puta. Savladavanje brojnih prepreka zahtijevalo je svestran pristup, u kojem su jednako važnu ulogu imali ključna rodna pitanja, formuliranje

---

[1] Richard J. Goldstone, "Prosecuting Rape as a War Crime" *Case* W *Res JIL* 34 (2002), str. 277 (Goldstone, "Prosecuting Rape as a War Crime").

[2] Kelly Askin, "Prosecuting Wartime Rape and Other Gender Related Crimes Under International Law" *Berkeley JIL* 21 (2003), str. 294-5.

[3] Ramon Escovar Salom iz Venecuele tehnički je imenovan za prvog glavnog tužioca u oktobru 1993. godine, ali je odstupio prije preuzimanja dužnosti. MKSJ, "Bivši tužioci" http://www.icty.org/bcs/o-mksj/tuzilastvo/bivsi-tuzioci, preuzeto 31. augusta 2015.

[4] Richard Goldstone, "The United Nations' War Crimes Tribunals: An Assessment" *Connecticut JIL* 12 (1997), str. 231. *v.* također Goldstone, "Prosecuting Rape as a War Crime" (fusnota 1), str. 279 ("Muškarci su pisali zakone u vezi s ratom u vrijeme kada se smatralo da je silovanje naprosto jedna od neizbježnih posljedica rata.").

politike, pomno planiran razvoj strategija, pažljiv odabir osoblja s obzirom na pol, te prioriteti u obezbjeđenju resursa, obuka i očigledna ustrajnost osoblja Tužilaštva. Tužilaštvo je u većoj ili manjoj mjeri provelo sve te strategije, i to umnogome zahvaljujući marljivosti osoblja Tužilaštva, koje je bilo odlučno u namjeri da osigura uspješne ishode, kako je opisano u ovom poglavlju.

B. Korištenje fokalnih tačaka za rodna pitanja i drugih namjenskih mehanizama za usmjeravanje pažnje na zločine seksualnog nasilja

Već u ranoj fazi rada Tužilaštva bilo je jasno da će za savladavanje teškoća u pristupu predmetima seksualnog nasilja Uredu trebati predanost pojedinaca i timova koji će se baviti ovom kategorijom zločina. S vremenom je Tužilaštvo usvojilo niz različitih mjera, uključujući i angažman zaposlenih kojima su predmeti seksualnog nasilja bili jedini ili prevladavajući posao, kao i onih drugih, kojima je rad na problematici seksualnog nasilja bio dodatni posao uz njihove glavne zadatke. Sve uvedene strategije imale su svoje za i protiv, što je podstaknulo mnoge ideje u pogledu korištenja namjenskih mehanizama u uredu tužioca.

1. Imenovanje pravne savjetnice za rodna pitanja

Godine 1994. tužilac Richard Goldstone – koji je bio imenovan za glavnog tužioca MKSJ i Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu (MKSR) – odgovorio je na javni poziv da se posveti zločinima seksualnog nasilja i da taj aspekt mandata Tužioca provede tako što će kao člana svog Sekretarijata imenovati pravnog savjetnika u vezi s temama roda (savjetnik za rodna pitanja).[5] U svojoj izjavi objasnio je kako treba savjesno "pristupiti rješavanju sve većeg broja navoda o seksualnom nasilju počinjenom u bivšoj Jugoslaviji i Ruandi".[6] Patricia Viseur Sellers dobila je taj mandat, koji obuhvaća ne samo MKSJ već i MKSR. Savjetnica za rodna pitanja imala je tri ključna područja odgovornosti:

- savjetovanje u vezi s rodno motiviranim zločinima i pitanjima ženske politike, uključujući interna rodna pitanja kao što su zapošljavanje i napredovanje u poslu;
- saradnja s Odjelom Tužilaštva u formulaciji pravne strategije i razvoja sudske prakse međunarodnog krivičnog prava na području seksualnog nasilja; i
- pomoć Istražnom odjeljenju u razvoju istražiteljske strategije pribavljanja dokaza o seksualnom zlostavljanju.[7]

---

[5] Patricia Viseur Sellers, "Gender Strategy is not a Luxury for International Courts Symposium: Prosecuting Sexual and Gender-Based Crimes Before Internationalized Criminal Courts", *AUJ Gender Soc Pol & L* 17(2) (2009), str. 307.

[6] Vijeće sigurnosti UN-a, Izvještaj Međunarodnog suda za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine (23. august 1995) UN Doc A 50/365-S/1995/728, paragraf 44.

[7] *Ibid.*

Kao što je opisano u ovom poglavlju, savjetnica za rodna pitanja ispunila je svoju ulogu tako što je, između ostalog, objavila kratku informaciju o rodnoj problematici u kojoj se osvrnula na goruća pitanja i predložila rješenja, zatim organizirala treninge, radila na pravnim analizama zločina seksualnog nasilja i slala obavještenja o tome, komentirala odluke o podizanju optužnice, prikupljala podatke, davala savjete o načinu zapošljavanja, kontaktirala s nevladinim organizacijama, vodila program za približavanje javnosti ("outreach"), te učestvovala u istragama i krivičnom gonjenju seksualnog nasilja. S obzirom na složenost brojnih pravnih pitanja kojima se bavi savjetnica za rodna pitanja, kao i na potrebu bliske saradnje s timovima u pretresnim i žalbenim postupcima i sticanja njihovog povjerenja, bilo je nužno u toj ulozi imati pravnika s parničnim iskustvom.

Sekretarijat (koji je kasnije postao poznat kao Kabinet tužioca) smatrao se "užim kabinetom"[8] glavnog tužioca, a činili su ga pravni i diplomatski savjetnici. Dok je savjetnici za rodna pitanja pozicija u Sekretarijatu omogućavala direktan pristup glavnom tužiocu i rukovodstvu, problem je bio u komunikaciji i saradnji s istražiteljima i tužiocima koji su dio drugih struktura.[9] Nadalje, pozicija savjetnice za rodna pitanja nije potpadala pod više rukovodno osoblje[10] pa nije raspolagala ni osobljem ni budžetom. Zbog toga su njene mogućnosti da ispuni svoju ulogu bile ograničene. Iako je savjetnica za rodna pitanja mogla predlagati strategije, nije ih mogla provoditi ni među višim rukovodnim osobljem niti u timovima istražitelja ili tužilaca.[11] Njen uspjeh zavisio je od toga u kojoj mjeri je više rukovodno osoblje provodilo njene savjete i koliko je svaka zaposlena osoba ponaosob bila spremna da ih prihvati.[12]

Imenovanje savjetnice za rodna pitanja s toliko odgovornosti a s tako ograničenim resursima i ovlastima nije dalo optimalne rezultate – no, uprkos tome bilo je od presudne važnosti. Kako je opisano u Poglavlju 3, pritisci sa svih strana prilikom pokretanja Ureda, osiguravanje resursa i pristup istragama te obrada ogromnog broja informacija o hiljadama teških zločina − sve je to ozbiljno prijetilo mogućnošću da zločini seksualnog nasilja ostanu postrani. U tom kontekstu, delegiranje zaposlenice sa relevantnom ekspertizom i sa predanošću krivičnom gonjenju takvih zločina pružilo je bitan temelj na kojem je Tužilaštvo moglo započeti sa izgradnjom uspješnih ishoda.

Još jedna potencijalno loša strana pozicije savjetnice za rodna pitanja bila je percepcija da će zločini seksualnog nasilja sada postati nečija tuđa briga pa nema potrebe[13] da budu u fokusu pažnje svih zaposlenih. Što se tiče Ureda općenito, na tu se ulogu gledalo kao na nadomjestak za sveobuhvatniju strategiju rješavanja rodnih pitanja. Kao što je slučaj i s drugim namjenskim mehanizmima, u kojima su uglavnom ili isključivo zaposlene žene, postojala je i opasnost od još snažnije percepcije da je seksualno nasilje "žensko pitanje", a ne središte zločina koji predstavlja samu bit misije Tužilaštva.

---

[8] Goldstone, "Prosecuting Rape as a War Crime" (fusnota 1), str. 280.

[9] Interna dokumentacija, u arhivi autora.

[10] *v.* Viseur Sellers, "Gender Strategy is not a Luxury for International Courts" (fusnota 5), str. 308-9.

[11] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[12] *Ibid.*

[13] *Ibid.*

Kako su bjegunci hapšeni, a broj predmeta sve više rastao, savjetnici za rodna pitanja pripala je dužnost rada na predmetima predom Sudom. Premda nikada nije bila službeno ukinuta, ta je pozicija zapravo prestala biti formalna i postala je manje važna, budući da je savjetnica za rodna pitanja sada radila na drugim, gorućim zadacima.

2. Formiranje tima za istragu seksualnog nasilja

Kako slijedi u nastavku, svi timovi Tužilaštva teoretski su imali zadatak da istražuju seksualno nasilje usporedo s istraživanjem drugih zločina. Međutim, početkom 1995. godine određen je specijalni tim za istraživanje dokaza o seksualnom nasilju u istočnoj Bosni.[14] Taj je tim – a zvao se "Tim za istragu seksualnog nasilja" ili "Tim 5" – bio fokusiran na prikupljanje dokaza na osnovu kojih će se utvrditi obrasci seksualnog nasilja i osmisliti strategija da se za te zločine optuži vodstvo bosanskih Srba. Tim za istragu seksualnog zlostavljanja sastojao se od istražitelja i istražiteljica, pravnog savjetnika i nekoliko prevodilaca. S vremenom su se funkcije tog tima proširile na pomoć u istragama seksualnog nasilja timovima na drugim geografskim područjima.[15]

Ta inicijativa, međutim, nije dugo potrajala. Dvije godine kasnije Tim je raspušten, a njegovi članovi su prešli u sastav drugih istražnih timova, što je izazvalo bojazan da praznina koja je ostala iza njih neće biti adekvatno popunjena.[16] Razlozi raspuštanja bili su raznovrsni, od toga da su članovi tima "izgorjeli", preko stava da je posao Tima za istragu seksualnog zlostavljanja okončan, pa do pitanja koliko ima koristi od sastavljanja posebnog tima za istrage seksualnog nasilja.[17] Od članova Tima nije se tražila nikakva posebna stručnost,[18] premda su neki njegovi članovi, na primjer američka odvjetnica Nancy Paterson, bili visoko stručni. Također se postavilo pitanje potrebe jasnijeg smjera u vezi s postupkom prikupljanja dokaza, na primjer treba li dokaze prikupljati vodeći se istražnom strategijom baziranja istrage na samom krivičnom djelu ili na osumnjičenom.[19] Neki su smatrali da takav model, odnosno specijalizirani tim, ometa druge timove da konzistentno istražuju seksualno nasilje. Smatralo se da bi efikasnija strategija bila da se osnuju timovi sastavljeni od muškaraca i žena koji bi predano radili na istragama seksualnog nasilja kao dijelu svoga glavnog posla, a ne da se računa na "posudbu" od Tima za istragu seksualnog zlostavljanja.[20] Kako god bilo, tim je u svom radu postigao konkretne rezultate, koji su u konačnici doveli do podizanja optužnica protiv vodstva bosanskih Srba.

---

[14] Interna dokumentacija, u arhivi autora.
[15] Intervjui Radne grupe i interna dokumentacija u arhivi autora.
[16] Interni razgovori sa zaposlenima Tužilaštvu u februaru 1998. godine, u arhivi autora.
[17] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.
[18] *Ibid.*
[19] *Ibid.*
[20] Interna dokumentacija, u arhivi autora.

3. Oslanjanje na fokalne tačke i druge zaposlene posvećene poboljšanju rezultata rada Tužilaštva na predmetima vezanim za zločine seksualnog nasilja

Osim savjetnice za rodna pitanja i Tima za istrage seksualnog zlostavljanja, bilo je i drugih zaposlenih u Tužilaštvu čiji je zadatak bio da budu fokalne tačke ili su u praksi djelovali kao takvi. Ti pojedinci – odnosno grupe pojedinaca – u određenim su fazama preuzimali inicijativu kako bi osigurali da optužbe za seksualno nasilje budu adekvatno tretirane tokom istrage, suđenja i žalbenog postupka. Uz ekspertizu i upornost, sposobnost tih pojedinaca da utiču na rukovodstvo i druge donosioce odluka bila je presudna za stvaranje dokumentacije Tužilaštva o seksualnom nasilju.

Na primjer, 1995. godine formiran je Organizacioni odbor za pitanja seksualnog nasilja, u kojem su pravnici i istražitelji zajednički radili na osmišljavanju strategije za procesuiranje seksualnog nasilja. Oni su sastavili interni izvještaj, u kojem su naveli moguće strategije istraživanja i procesuiranja seksualnog nasilja u sukobima na području bivše Jugoslavije.[21] Drugi primjer je angažman velikog broja pravnica u predmetu *Kunarac i dr.,* koje su u saradnji sa savjetnicom za rodna pitanja insistirale da se optužbe za seksualno nasilje podignu u sastavu drugih zločinačkih kategorija, uključujući porobljavanje, na taj način oslikavajući raznolikost zločina seksualnog nasilja u tom predmetu. Kako će se vidjeti u nastavku, ova strategija nije imala jednoglasnu podršku u Tužilaštvu. No, savjetnica za rodna pitanja i spomenute tužiteljice uspjele su pridobiti rukovodstvo za svoj pristup predmetu,[22] što je kasnije otvorilo put jednom od najvažnijih pravnih pomaka u MKSJ kada je riječ o zločinima seksualnog nasilja.[23] U širem smislu, žene kao članice dodijeljene predmetu *Kunarac i dr.* postale su pokretačka snaga Tužilaštva za rad na zločinima seksualnog nasilja, snažno se zalažući za uključivanje tih zločina u optužnice.[24]

Predmet *Lukić i Lukić* također ilustrira kako ključni pojedinci u donošenju odluka mogu pomaknuti jezičac na vagi. Izostavljanje seksualnog nasilja iz optužnice opisano je u Poglavlju 3. Imenovanje Sergea Brammertza glavnim tužiocem MKSJ i napori novoimenovanog višeg advokata[25] te advokatâ u pretresnim i žalbenim postupcima na unapređenju rodne ekspertize, dali su potreban zamah i podstaknuli donošenje ključnih odluka kojima se tražilo da se u optužnicu uključe zločini seksualnog nasilja. Kako bi se ove prvobitno kontraverzne odluke provele u djelo, bila je potrebna podrška na svim nivoima.

Pojedinci koji su se posvetili rodnim pitanjima i ekspertizi zločina seksualnog nasilja odigrali su značajnu ulogu i u odlukama u žalbenom postupku. Ideja da se

---

[21] Viseur Sellers, "Gender Strategy is Not a Luxury for International Courts" (fusnota 5), str. 309.

[22] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora. Pravnice koje su radile na ovom predmetu bile su viša advokatica Hildegard Uertz-Retzlaff i advokatica Peggy Kuo.

[23] *Tužilac protiv Kunarca i dr.,* ICTY-96-23&23/1, Prvostepena presuda (22. februar 2001) paragrafi 539-43 (definiranje "porobljavanja" kao zločina protiv čovječnosti, prihvaćanje predloženih faktora Tužilaštva kao relevantni u odlučivanju o tome je li počinjen zločin porobljavanja, koji podrazumijeva "psihičku kontrolu", okrutno postupanje i zlostavljanje te "kontrolu nad seksualnošću", kao i uvođenje višestrukih osuđujućih presuda za zločin).

[24] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[25] Viši advokat bio je Dermot Groome.

podnese žalba na oslobađajuću presudu za seksualno nasilje u predmetu *Šainović i dr.* (pa zatim i u predmetu *Đorđević*) podstaknula je žučnu raspravu u Uredu. Odluka da se na kraju uloži žalba bila je rezultat upornosti onih zaposlenika Tužilaštva koji su htjeli da podstaknu pozitivnije ishode za zločine seksualnog nasilja. Posebno su bili važni savjeti i podrška višerangiranih zaposlenika, koji su se oko ovog pitanja mogli založiti kod rukovodnih struktura i iznositi argumente pred sudom, te na taj način ukazati koliki prioritet Tužilaštvo daje toj problematici. Osjetljivost glavnog tužioca i njegove zamjenice na argumentaciju da će oslobađajuće presude stvoriti negativan i pogrešan presedan bila je također bitna za uspostavu jednog od najbitnijih presedana u žalbenom postupku po pitanju zločina seksualnog nasilja.[26]

Kao što je opisano u Poglavlju 1, 2009. godine jedna je interna inicijativa dovela do osnivanja Radne grupe za procesuiranje zločina seksualnog nasilja (Radna grupa za PSN). Njeno su osnivanje podstaknula dva faktora: potreba za poboljšanjem smjernica i resursa vezanih za zločine seksualnog nasilja u posljednjoj fazi rada Tužilaštva, i svijest da je prije prestanka rada ostala još samo mala mogućnost dokumentiranja novog pravnog nasljeđa Tužilaštva i fundamentalnih spoznaja o istraživanju i procesuiranju seksualnog nasilja. Radnu grupu činili su dobrovoljci sakupljeni iz cijelog Tužilaštva, koji su pokazali spremnost da uz svoj osnovni rad na predmetima rade i na inicijativi Grupe. Na inicijalni poziv za iskazivanje interesa dobrovoljno se prijavilo pedesetak zaposlenih, od pravnika, istražitelja, analitičara, do administrativnog osoblja. Veliki odziv dobrovoljaca iz svih odjeljenja Tužilaštva bio je neočekivan, ali dobrodošao. On je pokazao koliko je još bilo predanosti i dobre volje unutar Tužilaštva da se utvrdi odgovornost za zločine seksualnog nasilja. U širem smislu, odziv je ukazao na potencijal doprinosa širokog profila osoblja Tužilaštva osmišljavanju politike i mehanizama koji će unaprijediti proces utvrđivanja odgovornosti za zločine seksualnog nasilja, potencijal koji je ranijih godina mogao biti bolje iskorišten u Tužilaštvu.[27]

Prvi cilj Radne grupe bio je utvrditi smjernice i materijale koji će pomoći u procesuiranju optužbi za seksualno nasilje u preostalim predmetima koji se odnose na visokorangirane počinioce. S tim ciljem ponuđena je pomoć u istraživanju i savjetovanju kako bi se ojačala komponenta seksualnog nasilja u predmetima koji su još u postupku. Međutim, nisu postignuti svi ciljevi zbog angažmana na drugim radnim obavezama. Kada je riječ o elementu pravnog nasljeđa, Grupa je pokušala biti mehanizam koji će kanalizirati napore Tužilaštva da dokumentira svoje nasljeđe o procesuiranju zločina seksualnog nasilja. To je zahtijevalo hitan dogovor sa zaposlenim koji u Tužilaštvu rade ili su radili proteklih godina na istragama i procesuiranju seksualnog nasilja u raznim svojstvima. Mnogi od njih su upravo napuštali ili su već napustili Tužilaštvo, odnoseći sobom ogromno iskustvo, naučene lekcije i široko institucionalno znanje. U razgovoru s više od četrdeset sadašnjih i bivših tužilaca, istražitelja, prevodilaca te drugih zaposlenih u MKSJ, kao i s predstavnicima nevladinih organizacija, pojavila su se pitanja koja iziskuju dodatno istraživanje, prikupljanje dokumentacije i analizu.

---

[26] *v.* str. 221-2, Poglavlje 6.

[27] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

Postignuća Radne grupe bila su u velikoj mjeri ograničena jer je njihove inicijative bilo teško uklopiti u ionako pretrpane radne rasporede. No, 2013. godine, prepoznavši vrijednost njihovog rada i važnost dokumentiranja pravnog nasljeđa Tužilaštva u vezi s predmetima koji uključuju seksualno nasilje, glavni tužilac Brammertz podržao je prijedlog proširenja kapaciteta Radne grupe. A Žene UN-a (UN Women) osigurale su bitnu financijsku podršku, što je Radnoj grupi omogućilo da, između ostalog, privede kraju intervjue s bivšim i sadašnjim zaposlenim u Tužilaštvu, te da provede konsultacije na teritoriji bivše Jugoslavije i time produbi fokus rada na stvaranju pravnog nasljeđa. Rad Grupe kulminirao je pisanjem ove knjige.

Korištenje fokalnih tačaka za rodna pitanja i drugih namjenskih mehanizama u Tužilaštvu predstavlja ključnu komponentu u osiguranju resursa, strategije i provođenju rodne politike u Uredu. Međutim, *ad hoc* pokretanje i gašenje ovih inicijativa ukazuju na važnost institucionaliziranja tih nastojanja. Naučili smo da uključivanje rodne perspektive u rad svih timova i odjeljenja jednog tužilaštva mora biti obavezan i trajan aspekt njegovog mandata. Osim oslanjanja isključivo na savjetnika za rodna pitanja i druge predane pojedince, svi rukovodioci i donositelji odluka u tužilaštvu moraju biti obrazovani u pitanjima roda kako bi mogli provoditi rodnu politiku. Naše nam iskustvo također potvrđuje da bi svi zaposleni morali biti uključeni u osmišljavanje rodne politike kako bi kasnije mogli preuzeti odgovornost za tu politiku i provoditi je u praksi. Ova potreba još je izraženija u tužilaštvima koja se bave zločinima seksualnog nasilja u kontekstu država, gdje su uredi tužilaca možda veći pa su složeniji nivoi rukovođenja i veće mogućnosti propusta.

Preostale inicijative opisane u ovom poglavlju nastoje ukazati na loše strane oslanjanja isključivo na fokalne tačke i druge individualne napore da se podstaknu uspješne istrage i procesuiranje seksualnog nasilja. Nedostaci koji proizlaze iz nemogućnosti da se ove šire mjere u potpunosti implementiraju mogu biti od velike koristi drugim tužilaštvima koja se suočavaju sa sličnim problemima.

C. Formulacija cjelovite politike u pisanom obliku za rad na zločinima seksualnog nasilja

Jedan od načina usavršavanja kompetencije zaposlenih u tužilaštvima u vezi s pitanjima roda jeste utvrđivanje cjelovite politike koja će se rigorozno provoditi. Nedugo nakon imenovanja 1994. godine, savjetnica za rodna pitanja predložila je glavnom tužiocu promjenu postojeće politike, a na temelju konsultacija koje je prethodno provela sa zaposlenima u Istražnom odjeljenju Tužilaštva. Prijedlog je obuhvaćao interna pitanja vezana za kadroviranje u Tužilaštvu,[28] kao i pitanje suštinskog rada Tužilaštva na zločinima seksualnog nasilja. U pogledu potonjeg savjetnica je upozorila da se u sklopu istraga nije razgovaralo sa ženama žrtvama seksualnog nasilja i mučenja. Također je izrazila zabrinutost što se općenito nije više

[28] *v.* str. 86-9.

razgovaralo sa ženama kada je riječ o svim drugim kategorijama zločina.[29] Njeni su prijedlozi zatim ukazali na potrebu pažljivog pristupa nevladinim organizacijama u bivšoj Jugoslaviji, pa je sugerirala da bi im zaposleni s više iskustva u bavljenju zločinima seksualnog nasilja trebali omogućiti obuku o vještinama vođenja intervjua.[30]

Na kraju svog izvještaja savjetnica za rodna pitanja predložila je glavnom tužiocu "Zaključak o ženskoj strategiji", u kojem je ukazala na sljedeće:

- Preporučuje se da se istraga o "zločinima seksualnog zlostavljanja" ne tretira odvojeno na način da se formira "odjeljenje za seksualne zločine" nego da se njihove istrage i krivično gonjenje integriraju u druga kršenja međunarodnog krivičnog prava stavljajući ih u "kontekst zlodjela" kojem i pripadaju;
- Potrebno je riješiti potencijalne probleme, kao što su ograničeno referiranje na seksualno nasilje u Statutu MKSJ,[31] pribavljanje svjedoka te izazove vezane za dokazivanje, npr. odsustvo fizičkih dokaza;[32]
- Valja ukazati na važnost svjedočenja žrtava seksualnog nasilja da bi se dokazali ne samo zločini seksualnog nasilja već i druga krivična djela koja treba procesuirati; i
- Treba istaknuti potrebu "punopravnog učestvovanja i preuzimanja odgovornih dužnosti" zaposlenica Ureda kao "konkretan rezultat" integracije rodne politike u osnovnu djelatnost Tužilaštva.[33]

Narednih godina ovi početni koraci u osmišljavanju politike bili su popraćeni drugim *ad hoc* inicijativama. Međutim, tokom cjelokupnog rada Tužilaštva zapravo nikada nije bilo sveobuhvatne i konstantno ažurirane politike u vezi sa zločinima seksualnog nasilja. Godine 2003. bilo je pokušaja da se ispravi ovaj nedostatak u sklopu inicijative donošenja *Priručnika Tužilaštva*. Od tog projekta kasnije se odustalo.[34]

D. Odnos Tužilaštva prema rodnoj pristrasnosti

Kako bi rodne kompetencije zaživjele u Uredu, potrebno je, između ostalog, eliminirati rodnu pristrasnost. Ona je u Tužilaštvu vrlo brzo prepoznata kao problem kojim se treba pozabaviti želimo li osigurati pozitivne ishode u pogledu odgovornosti za zločine seksualnog nasilja. Ranih 1990-ih, po osnivanju Tužilaštva, podzastupljenost žena u lokalnim sudskim i policijskim sistemima prirodno se odrazila i na MKSJ. To je

---

[29] Do februara 2013. samo 13% od ukupno 4.500 svjedoka koji su svjedočili pred MKSJ od prvog suđenja u 1996. godini bile su žene. ICTY Witness Statistics <http://icty.org/sid/10175> pristupljeno 6. augusta 2015.

[30] Interna dokumentacija, u arhivi autora.

[31] *v.* Statut MKSJ (usvojen 25. maja 1993. godine Rezolucijom 827 Vijeća sigurnosti UN-a (25. maj 1993) UN Doc S/RES/827, izmjene i dopune od 7. jula 2009. godine Rezolucijom 1877 Vijeća sigurnosti UN-a (7. juli 2009) UN Doc S/RES/1877), čl. 5(g) (silovanje kao zločin protiv čovječnosti).

[32] Iako su pojedini timovi proširivali opseg ispitivanja žena svjedoka u namjeri da dobiju informacije o zločinima koji se nisu odnosili na seksualno nasilje i da osiguraju dokaze o kontekstualnim elementima i vidovima odgovornosti, ovaj pristup nije bio standardno primjenjivan.

[33] Interna dokumentacija, u arhivi autora.

[34] *Ibid.*

bilo u suprotnosti s izvještajem generalnog sekretara povodom osnivanja MKSJ, u kojem se on osvrnuo na potrebu zapošljavanja kvalificiranih žena, posebno u svjetlu zločina seksualnog nasilja kojima se taj sud treba baviti.[35] Većina zaposlenih Tužilaštva bili su muškarci – bivša vojna lica, pripadnici policije[36] ili lokalni tužioci, čija je dotadašnja praksa obuhvaćala kompleksne krivične predmete, ali rijetko seksualno nasilje.

Tužilac Goldstone je u vezi sa sve ozbiljnijim problemom rodne pristrasnosti koji treba rješavati dao sljedeću primjedbu:

> Ostao sam zaprepašten rodnom pristrasnošću u našem međunarodnom uredu. Jedan od razloga za to je veliki broj istražitelja među zaposlenima u Uredu. Oni su većinom bili policijski ili vojni službenici. Došli su iz raznih zemalja s pet različitih kontinenata. Među svima njima tek su jedna ili dvije istražiteljice višeg nivoa. Kulture iz kojih one potiču nisu bile takve da bi ih zabrinjavao rodno motiviran zločin. Ubrzo mi je postalo jasno da ih pod svaku cijenu moram uvjeriti kako niti jedan oblik diskriminacije ili neprimjerenu komunikaciju u Uredu naprosto ne smiju tolerirati.[37]

Tužilac Goldstone shvatio je da bez "primjerene rodne politike unutar ureda Tužilaštva imamo male šanse da sredimo stvari izvan ureda".[38] Zato je mandat savjetnice za rodna pitanja formuliran tako da izričito uključuje pružanje "savjeta po pitanjima ženske politike, uključujući i internu žensku problematiku kao što je zapošljavanje i napredovanje u poslu".[39]

Početna podzastupljenost žena u Tužilaštvu odrazila se na rad na zločinima seksualnog nasilja. Nedovoljan udio ženskog osoblja u nekim je slučajevima doprinio oklijevanju da se "seksualni napadi ozbiljno istraže s istom brigom s kojom se istražuju ubistva, snajperska vatra... ",[40] što je za posljedicu imalo mali broj slučajeva u kojima je podizanje optužnice za seksualno nasilje i njegovo procesuiranje provedeno na vrlo konkretne načine.[41]

Na primjer, neki su se istražitelji osjećali manje nelagodno kad su uzimali izjave od muškaraca[42], a izbjegavali su intervjuirati žene, čime su zaobišli veliki broj žrtava seksualnog nasilja. Postoji slučaj kada se jedna istražiteljica interesirala kod članova tima sastavljenog od muškaraca koji su prethodno razgovarali sa svjedocima u Bosni i Hercegovini da li im je bio prijavljen neki slučaj seksualnog nasilja. Odgovorili su joj da nije bilo ni jednog svjedoka seksualnog nasilja, a i da je bilo, to bi im rekli drugi svjedoci. Kada je istražiteljica otišla u to isto područje, svjedokinje su

---

[35] *v.* str. 32, Poglavlje 2.

[36] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora. *v.* također Niamh Hayes, "The Impact of Prosecutorial Strategy on the Investigation and Prosecution of Sexual Violence at International Criminal Tribunals" u Morten Bergsmo (ur.), *Thematic Prosecution of International Sex Crimes* (Torkel Opsahl Academic EPublisher 2012), str. 416.

[37] Goldstone, "Prosecuting Rape as a War Crime" (fusnota 1), str. 280.

[38] *Ibid.*, str. 292.

[39] Izvještaj Vijeću sigurnosti, VS UN 1995 (fusnota 6), paragraf 44.

[40] Interna dokumentacija, u arhivi autora.

[41] *v.* str. 40-1, 61-3, Poglavlje 3.

[42] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

istražiteljicama iz tima ispričale o seksualnom nasilju koje su pretrpjele ili su mu svjedočile.[43] Neki istražitelji muškarci osjećali su se nelagodno u razgovoru sa žrtvama seksualnog nasilja.[44] Neki su istražitelji čak i u razgovoru s muškim žrtvama imali problem sa postavljanjem relevantnih pitanja u vezi sa seksualnim nasiljem.[45]

Između 1994. i 1996. godine prikupljeni su podaci o osoblju Tužilaštva razvrstani po polu s ciljem da se dobije jasna slika o rodnom sastavu Tužilaštva i o rezultatima tadašnje kadrovske politike.[46] Te su statistike pokazale da je do sredine 1996. godine, zapravo, pao broj žena zaposlenih na rukovodećim položajima, odnosno na radnim mjestima UN-a ranga P-4 pa naviše.[47]

S namjerom rješavanja problema rodne pristrasnosti, Tužilaštvo je usvojilo kadrovsku politiku usmjerenu na "postizanje nediskriminativnog radnog okruženja, izbalansiranog u pogledu geografske i rodne pripadnosti, i to u svim kategorijama radnih mjesta", a provodit će je kadrovska komisija sastavljena od pripadnika oba pola. U potrazi za kvalificiranim kandidatima Tužilaštvo je sa svojom kadrovskom politikom upoznalo vlade te međuvladine i nevladine organizacije.[48] Kako je opisano u nastavku, Tužilaštvo je usvojilo i proaktivne strategije zapošljavanja žena, posebno s ciljem povećanja broja istražiteljica.

Uprkos tome, rodna neravnoteža u Tužilaštvu potrajala je godinama, posebno na višim pozicijama. Do marta 2015. godine statistički podaci su znatno poboljšani, pa su tako žene u Tužilaštvu bile na 47% profesionalnih radnih mjesta i na 61% radnih mjesta u zajedničkim službama. Premda su i dalje bile nedovoljno zastupljene na višim položajima, ostvaren je značajan sveukupni napredak.[49]

Na ovaj poboljšani ishod vjerovatno je uticalo više faktora. MKSJ je počeo posvećivati sve više pažnje politici i nastojanju UN-a da popravi rodnu zastupljenost žena širom organizacije. Mjere su uključivale brigu o zastupljenosti žena u kadrovskim komisijama i proširivanju ingerencija Fokalne tačke za žene MKSJ[50] nadgledanjem prakse zapošljavanja i napredovanja u MKSJ. Uloženi su i napori da se poboljša fleksibilnost na radnom mjestu, posebno da se podignu moral i odanost zaposlenih u fazi intenzivnog smanjenja njihovog broja i okončanja mandata. Veća zastupljenost žena na višim položajima u završnoj fazi postojanja MKSJ možda je i odraz specifične rodne dinamike. Odlazak muškaraca na višim položajima koji su osigurali nastavak karijere izvan MKSJ neočekivano je ženama otvorilo mogućnosti u MKSJ, premda se

---

[43] *Ibid.*

[44] *Ibid.*

[45] *Ibid.*

[46] Interna dokumentacija, u arhivi autora.

[47] U decembru 1995. godine u Tužilaštvu nije bilo žena među višim menadžerima (pozicije USG, D-1, D-2), pet muškaraca bilo je na poziciji P-5 a nijedna žena, dok je deset muškaraca i dvije žene bilo na poziciji P-4. Do juna 1996. godine podaci Tužilaštva neznatno su se popravili: žene su Tužilaštvu zauzimale tri rukovodeća položaja (USG, D-1, D-2), jednu od pet pozicija P-5 i tri od sedamnaest pozicija P-4. Statistika MKSJ (7. decembar 1994. i 30. juni 1996), u arhivi autora.

[48] Interna dokumentacija, u arhivi autora.

[49] USG (0%); D-1 (0%); P-5 (42.9%); P-4 (52.4%); P3 (37.5%); P2 (72.7%). Statistički podaci objavljeni su na intranetskoj stranici za fokalne tačke za žene, mart 2015. godine, u arhivi autora.

[50] Fokalna tačka za žene u MKSJ je dio mreže fokalnih tačaka Sekretarijata UN-a, a bavi se unapređenjem implementacije rodne politike UN-a kroz čitav sistem UN-a.

to desilo u instituciji u kojoj sada više nije bilo dugoročnih izgleda za ostvarivanje karijere. Pa ipak, veća zastupljenost žena u Tužilaštvu u kasnijim godinama imala je pozitivan efekat na tretman zločina seksualnog nasilja, posebno u žalbenim postupcima koji su u toku, a zahvaljujući i Radnoj grupi za procesuiranje seksualnog nasilja, čiji su članovi većinom, premda ne isključivo, bile žene.

E. Razvoj djelotvorne istražiteljske strategije u pristupu zločinima seksualnog nasilja

S obzirom na ogroman raspon zločina u nadležnosti MKSJ, veliki izazov bio je formulirati strategiju Tužilaštva u pristupu istragama i fokusiranju na seksualno nasilje. U početku su istrage vođene prema geografskim regijama, ali su na njih uticale i praktične činjenice kao što je bila nemogućnost pristupa mnogim područjima u kojima su zločini počinjeni, kao i sve veći pritisak na MKSJ da se započne s podizanjem optužnica.[51] U svjetlu brojnih prioriteta, Tužilaštvu su bile potrebne strategije pomoću kojih bi se poboljšao pristup istraživanju zločina seksualnog nasilja.

1. Značaj piramidalne istražne strategije za procesuiranje zločina seksualnog nasilja

Tužilaštvo je započelo istragu primijenivši piramidalnu strategiju, što je imalo korisne učinke na krivično gonjenje zločina seksualnog nasilja. Ova strategija fokusirala se na to da se prvo sakupe dokazi o zločinima počinilaca koji su ih neposredno izvršili ili naredili. Plan je bio da se zatim ide prema vrhu hijerarhijskih struktura, sve do višerangiranih lidera.[52] To je Tužilaštvu omogućilo da krene sa slučajevima izravnih počinilaca seksualnog nasilja, koji su manje komplicirani i sličniji krivičnom gonjenju silovanja u lokalnim sredinama o kojima je osoblje već nešto znalo. Ti su slučajevi stvorili dobar temelj za pojašnjenje mnogih aspekata pravnog okvira za zločine seksualnog nasilja u međunarodnom krivičnom pravu[53] prije nego što je Tužilaštvo prešlo na složenije slučajeve, koji su uključivali počinioce na višim položajima.

Godine 1997, međutim, pokazalo se nužnim preusmjeriti fokus strategije Tužilaštva u istragama seksualnog nasilja kako bi se postigao još važniji cilj, odnosno kakao bi se osobe na još višim položajima povezale sa zločinima kroz sve sudske

---

[51] v. str. 51-3, Poglavlje 3.

[52] v. str. 53-5, Poglavlje 3. Slično tome, Tužilaštvo MKSJ predložilo je da se usvoji pristup po kojem se istraga ne bi bazirala na cilju, odnosno osumnjičenom nego na samom zločinu jer je bilo vjerojatnije da se takvim pristupom neće previdjeti zločini seksualnog nasilja, posebno kada se istražuje odgovornost lidera. Prosecution of Sexual Violence Best Practices Manual for the Investigation and Prosecution of Sexual Violence Crimes in Post-Conflict Regions [Priručnik za procesuiranje seksualnog nasilja, postupanje u istraživanju i procesuiranju zločina seksualnog nasilja u postkonfliktnim područjima] (30. januar 2014) (Priručnik MKSR za postupanje u predmetima sa seksualnim nasiljem) paragrafi 89-93 <http://www.unictr.org/en/documents/best-practices-manuals-and-conference-reports> pristupljeno 18. augusta 2015.

[53] *v.* str. 198-210, Poglavlje 6.

predmete.[54] Istrage seksualnog nasilja morale su se odmaknuti od izravnih počinilaca i morala se odgovornost prebaciti na komandni lanac.[55] Međutim, neki od prvih uspjeha u slučajevima s izravnim počiniocima seksualnog nasilja, posebno u predmetu *Kunarac i dr.,* nesumnjivo su odvukli pažnju javnosti sa Tužilaštva kada je riječ o višoj odgovornosti za zločine seksualnog nasilja. To je imalo za posljedicu da se s vremenom sve manje pažnje pridavalo tom pitanju, a fokus je preusmjeren na druge sukobe u nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda (MKS). Da ironija bude veća, u isto vrijeme su predmeti krivičnog gonjenja seksualnog nasilja koji su uključivali osobe na visokim položajima postajali sve složeniji i zahtijevali su sve više pažnje, analiza i konkretne strategije.

2. Formiranje rodno integriranih istražnih timova

Kao što je ranije spomenuto, u početku je Tužilaštvo odlučilo da će svi timovi biti zaduženi za istrage seksualnog nasilja.[56] Kako bi se ovaj pristup ostvario, rodno integrirani timovi – tj. timovi sastavljeni od istražitelja i istražiteljica – morali su biti fleksibilni i izlaziti u susret potrebama i željama svjedoka.[57] Prema našem iskustvu, tokom intervjua neke žrtve seksualnog nasilja nisu htjele govoriti o svojim traumama osobama suprotnog pola, dok su neke druge upravo to htjele.[58] Žrtve su u jednakoj mjeri, ako ne i više, bile osjetljive na pol prevodioca pa i na njegovu etničku i/ili vjersku pripadnost.[59]

Veći broj žena među zaposlenima u Tužilaštvu omogućavao bi i angažman isključivo ženskih timova na terenu ukoliko to od njih zatraži žrtva ili više njih. Premda sastavljanje timova isključivo od žena nije bilo dio standardne politike Tužilaštva, udovoljavalo se ženama žrtvama seksualnog nasilja da ih intervjuiraju ženski timovi kad god je to bilo moguće, a s ciljem da se prikupi što više dokaza.

Provođenje strategije rodno integriranih timova povezano je s dva dodatna problema. Prvo, integrirani timovi zahtijevali su dovoljan broj istražiteljica kako bi se svjedocima pružila mogućnost izbora, i drugo, bilo je potrebno organizirati obuku kako bi se osigurala kompetentnost svih istražiteljica integriranih timova za intervjuiranje žrtava seksualnog nasilja.

(a) Zapošljavanje istražiteljica

Početna rodna neravnoteža u Tužilaštvu imala je značajan uticaj na mogućnost da žene daju svoj doprinos funkcioniranju Ureda.[60] U nastojanju da proširi grupu

---

[54] v. Carla Del Ponte i Chuck Sudetic, *Madame Prosecutor: Confrontations with Humanity's Worst Criminals and the Culture of Impunity* (Feltrinelli Editore 2008) (Del Ponte i Sudetic), Poglavlje 5.

[55] Interna dokumentacija, u arhivi autora.

[56] Opisani tim za istrage seksualnog zlostavljanja bio je izuzetak od ovog općenitog pravila.

[57] Interna dokumentacija, u arhivi autora. ("Sa stanovišta kadrovske politike Tužilaštva, pravilo po kojem se potencijalnom svjedoku dozvoljava da bira pol istražitelja mora biti operativno omogućeno").

[58] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora

[59] Interni intervjui vođeni s osobljem Tužilaštva u februaru 1998. godine, u arhivi autora.

[60] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

kvalificiranih kandidatkinja, Tužilaštvo je prepoznalo potrebu proaktivnog pristupa. Godine 1994. stupilo je u kontakt s udrugama policajki širom svijeta u potrazi za prijavama za posao, što je rezultiralo zapošljavanjem malog broja žena. Ta strategija nije posve zaživjela čak do 1996. godine.

Mali omjer žena prema broju muškaraca u timovima otežavalo je udovoljavanje zahtjevima žrtava za timovima sastavljenim isključivo od žena. Dodatni problem bio je taj što je odlazak ženskih timova na teren uz tako malo žena u Tužilaštvu mogao potpuno zaokupiti preostale odvjetnice i istražiteljice radom na predmetima seksualnog nasilja i time usporiti rad na drugim istragama. Tako je od presudne važnosti postalo zapošljavanje više istražiteljica kako bi se povećala fleksibilnost sastava timova i osigurao bolji pristup dokazima.[61]

Tokom svog mandata tužiteljica Louise Arbour nastavila je s proaktivnim mjerama povećanja broja istražiteljica u Tužilaštvu. Izražavala je svoju stalnu podršku rodnoj integraciji u svim istražnim timovima i imenovanju ženskih vođa timova i istraga u Odjeljenje za istrage.[62] Uprkos tim naporima, ostaje činjenica da je u Tužilaštvu bilo premalo istražiteljica i odvjetnica s iskustvom procesuiranja seksualnog nasilja.[63]

Bilo bi previše jednostavno pretpostaviti da bi uključivanje žena u osoblje riješilo probleme vezane za istrage seksualnog nasilja i njegovo procesuiranje. Sama činjenica da je osoba ženskog pola ne znači nužno da ima iskustvo, stručnost[64] ili rodnu kompetentnost.[65] Na povećanju broja istražiteljica i tužiteljica trebalo je insistirati, i to usporedo s efikasnim programima obuke.

(b) Obuka o vođenju istraga o seksualnom nasilju u sukobu

Uzimajući u obzir jedinstvenost rada Tužilaštva i činjenicu da je vrlo mali broj zaposlenih imao prethodnog iskustva u radu na predmetima ratnih zločina,[66] obuka o svim aspektima međunarodnih istraga bila je ključna, premda nedovoljno primjenjivana strategija u Tužilaštvu. Obuka je bila posebno važna za rad na zločinima seksualnog nasilja zbog implicitnih teškoća. Mnogim zaposlenim bila je potrebna podrška u razvijanju vještina građenja odnosa sa žrtvama, u postavljanju pravih pitanja i korištenju primjerenog jezika kako bi tokom intervjua i kasnije pred sudom došli do dokaza o seksualnom nasilju.[67] Čak je i onima koji su u lokalnim sredinama prošli obuku i imali iskustva sa zločinima seksualnog nasilja bilo potrebno dati smjernice za pristupanje tim zločinima uzimajući u obzir okolnosti sukoba i međunarodni pravni

---

[61] Interna dokumentacija, u arhivi autora.

[62] *Ibid.*

[63] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[64] *Ibid.*

[65] *v.* Kimi L. King i James David Meernik, "Deborah's Voice: The Role of Women in Sexual Assault Cases at the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia" (International Studies Association Meeting San Francisco 2-4. april 2013), str. 10 (razmatra se na koje načine zastupljenost žena među tužiocima, braniocima i sudijama u MKSJ može uticati na ishode izricanja kazni u predmetima seksualnog nasilja).

[66] Čak i za ono malo zaposlenih u Tužilaštvu koji su imali ranijeg iskustva s ratnim zločinima u lokalnoj sredini, istrage i dokazivanje obilježja zločina protiv čovječanstva i genocida bilo je sasvim novo iskustvo.

[67] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

okvir.[68] Tužiocima i istražiteljima je bilo prijeko potrebno dublje razumijevanje mjerodavnog prava da ih usmjeri na to kako ispitivati svjedoke. Obuka je također bila potrebna kako bi se ispravile krive predodžbe o prirodi zločina seksualnog nasilja i kako bi se promijenili duboko usađeni negativni stavovi i iskustva.[69]

Ipak, neke inicijative Tužilaštva za obuku u radu na zločinima seksualnog nasilja s vremenom su i provedene, koliko god bile nedorečene i neobavezne. U decembru 1994. godine Physicians for Human Rights (Ljekari za ljudska prava) organizirali su seminar za zaposlene u Tužilaštvu o temi ratnih trauma izazvanih silovanjem i mučenjem, kao i o specifičnim kulturološkim problemima u odnosu na seksualno nasilje u bivšoj Jugoslaviji, te o temi forenzičkih tehnika. Premda je seminar bio koristan, povratne informacije od strane zaposlenih Tužilaštva ukazivale su na to da su oni također htjeli da ih instruktori koji su bili upoznati s radom Tužilaštva i profesionalnim karijerama i stručnošću zaposlenika upute u praktične, tehničke stvari izravno povezane s radom Tužilaštva.[70]

Tužilaštvo je 1994. godine u obuku uvelo modul vođenja istraga o seksualnom nasilju, i to od prvog odgovora svjedoka do pripreme za suđenje. U obuci je učestvovalo 15 zaposlenih, a nije bila obavezna.[71] Tri istražiteljice koordinirale su taj modul, koji je uključivao sudsku praksu u domenu seksualnog nasilja, uzimanje izjava svjedoka i pribavljanje dokaza i informacija od traumatiziranih žrtava te praktične vježbe. Vođeni su simulirani intervjui uz prevodioce, a u njima su igrane uloge muških i ženskih žrtava seksualnog nasilja. Učesnici su potom dobili povratnu informaciju i sastavili izjave svjedoka na osnovu dobivenih informacija, koje su onda komentirali instruktori. Od materijala za obuku, svaki svjedok je dobio popis koji je sadržavao opće informacije, pozadinu i kontekst sukoba, informacije koje su pokrivale (kontekstualizirale) obilježja ratnog zločina, zločina protiv čovječnosti i/ili genocida, kao i informacije o prepoznavanju počinioca i dokaze koji povezuju zločin i optuženog. Na popisu su bili i različiti činjenični scenariji koji su mogli izazvati počinjenje određenih zločina u nadležnosti MKSJ, kao npr. ubistva prilikom zauzimanja nekog područja, protivpravno zatočenje, postupanje s osobama u zatvorskim objektima, progon i seksualno zlostavljanje.[72]

Druge inicijative za obuku više su se koncentrirale na pravni okvir krivičnog gonjenja zločina seksualnog nasilja. O njima će biti više riječi u nastavku.

3. Tematske istrage kao strategija u predmetima koji uključuju seksualno nasilje

Cjelokupna istražna strategija Tužilaštva sastojala se u tome da seksualno nasilje bude integrirano u istrage čiji su predmet određeno geografsko područje ili najviši

[68] Interna dokumentacija, u arhivi autora.
[69] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.
[70] Većina predavača imala je doktorat ili magisterij iz područja kao što su statistička analiza ili psihijatrija. Interna dokumentacija, u arhivi autora.
[71] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.
[72] Interna dokumentacija, u arhivi autora.

rukovodioci, a ne u istrage čija je tema samo seksualno nasilje. Istraga Foča, nazvana po gradu u jugoistočnoj BiH gdje se dogodio velik broj zločina seksualnog nasilja između aprila 1992. i februara 1993. godine, bila je prvi izuzetak, koji je doveo do podizanja optužnice protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača, Zorana Vukovića i drugih, uključujući i one optužene čiji su slučajevi na kraju prebačeni na državne sudove.[73]

Po javnoj objavi optužnice za Foču u junu 1996. godine, bilo je najavljeno da optužnica "jasno ilustrira strategiju Tužilaštva: istražiti funkcioniranje zatočeničkih objekata nakon što su pripadnici snaga bosanskih Srba preuzeli kontrolu nad dijelovima BiH" i "posvetiti posebnu pažnju rodno motiviranim zločinima".[74] Fokusiranjem na istragu i procesuiranje isključivo zločina seksualnog nasilja bilo je moguće temeljito ih istražiti i strateški teretiti počinioce sa svim dimenzijama i aspektima tih zločina. Tematsko fokusiranje omogućilo je namjenu resursa za žrtve seksualnog nasilja čije je svjedočenje imalo veliki značaj za predmet, kao i podizanje optužnice za širi raspon zločina, uključujući porobljavanje kao zločin protiv čovječnosti.[75]

Tužilac Goldstone pohvalio je slučaj *Kunarac i dr.* kao "prvu ikada zabilježenu" tematsku optužnicu za seksualno nasilje, koja je podignuta kako bi se ispravilo historijsko zanemarivanje polno motiviranih zločina u međunarodnom humanitarnom pravu.[76] Pri objavljivanju optužnice rečeno je da ona "od velike pravne važnosti" jer je "*seksualno zlostavljanje po prvi put detaljno istraženo s ciljem krivičnog gonjenja za mučenje i porobljavanje kao zločin protiv čovječnosti*".[77] Predmet je okončan višestrukim osuđujućim presudama i pozitivnim razvojem sudske prakse u predmetima koji uključuju zločin seksualnog nasilja, računajući i porobljavanje kao zločin protiv čovječnosti.[78] Iako ni u jednom drugom slučaju koji uključuje seksualno nasilje, osim Foče, nisu na MKSJ podignute optužbe za zločin porobljavanja, drugi međunarodni krivični sudovi,[79] sudovi za ljudska prava[80] i lokalni[81] sudovi pozivaju se na presedan u predmetu *Kunarac i dr.* u slučajevima koji uključuju seksualno porobljavanje ili ropstvo.[82]

---

[73] *Ibid.* Predmet Foča izvorno je pokrenut kao *Tužilac protiv Dragana Gagovića i dr.,* ICTY-96-23-I. *v.* također str. 369-70, Poglavlje 10 i str. 469-71, Aneks B.

[74] Saopćenje za javnost MKSJ, "Optužbe za grupno silovanje i porobljavanje bosanskih Muslimanki u prvoj optužnici pred MKSJ koja se konkretno bavi seksualnim zlostavljanjem" (27. juni 1996) (ICTY Press Release 27 June 1996) <http://www.icty.org/sid/7334> pristupljeno 10. augusta 2015.

[75] *v.* str. 207-11, Poglavlje 6.

[76] Richard J. Goldstone, "Foreword" u Morten Bergsmo (ur.), *Thematic Prosecution of International Sex Crimes* (Torkel Opsahl Academic EPublisher 2012), str. iii-iv.

[77] Saopćenje za javnost MKSJ od 27. juna 1996. (fusnota 74).

[78] *v.* str. 207-11, Poglavlje 6.

[79] *v. Tužilac protiv Katange,* ICC-01/04-01/07, Prvostepena presuda (7. mart 2014) paragraf 967 (razmatraju se indicije o kontroli u svrhu dokazivanja seksualnog ropstva prema Statutu MKS); *Tužilac protiv Brime i dr.,* SCSL-2004-16-T, Prvostepena presuda (20. juni 2007) paragrafi 706-7 (citira se predmet *Kunarac i dr.* i napominje da se sudska praksa MKSJ reflektira u Statutu MKS, koji seksualno ropstvo ocjenjuje kao ratni zločin i zločin protiv čovječnosti), 744-9 (definira obilježja porobljavanja); *Tužilac protiv Taylora*, SCSL-03-0l-T, Prvostepena presuda (18. maj 2012) paragraf 419 (definira obilježja seksualnog ropstva).

[80] *v.* Rantsev *protiv Kipra i Rusije,* ECHR, Prilog br. 25965/04, Konačna presuda (7. januar 2010) paragrafi 143, 280-1 (povlači se paralela između uobičajenih okolnosti trgovine ljudima i faktora, odnosno indicija o porobljavanju, navedeno u Drugostepenoj presudi u predmetu *Kunarac i dr.*); *Hadijatou Mani Koraou protiv Republike Nigerije*, Sud Ekonomske zajednice zapadnoafričkih država (ECOWAS) Presuda br. ECW/CCJ/JUD/06/08, Presuda (27. oktobar

Uprkos prednostima tematskog pristupa u nekim slučajevima, postojala je i opasnost da će prekomjerna primjena "strategije snažnog naglašavanja odvojenih, simboličnih slučajeva seksualnog zlostavljanja iskriviti ili zamagliti stepen integriranosti seksualnog nasilja u ratna djelovanja".[83] Može se dogoditi da istrage koje se fokusiraju isključivo na jedan tip zločina ne uspiju reflektirati čitav niz povreda koje žrtve pretrpe u sukobu. Neke od žrtava iz predmeta *Kunarac i dr.* željele su pričati o drugim zločinima koje su pretrpjele, kao npr. ubistva svojih rođaka.[84] A sužen fokus na seksualno nasilje, čak do isključenja drugih zločina,[85] može biti prepreka preciznom kontekstualiziranju seksualnog nasilja počinjenog u široj kampanji zločina, koje je često važno u dokazivanju kontekstualnih elemenata i odgovornosti.[86] Utvrđivanje takvog konteksta doprinosi boljem razumijevanju rodne dimenzije sukoba, koja nije ograničena samo na seksualno nasilje.[87]

Tematsko fokusiranje na seksualno nasilje u konkretnoj istrazi može također umanjiti napore uložene u integriranje fokusa na seksualno nasilje u druge istrage. Na primjer, nakon što je seksualno nasilje dobilo toliki značaj u predmetu *Kunarac i dr.,* dobili smo dojam da je popustio pritisak na istrage i podizanje optužbi za tu vrstu zločina u drugim predmetima.[88]

Prema tome, iako je tematsko procesuiranje Foče omogućilo fokusirane resurse potrebne za potpuni prikaz zločina proizašlih is masovnog seksualnog nasilja koje je tamo počinjeno, ono je ipak ostalo usamljeni primjer u MKSJ.

4. Strategije lociranja svjedoka i dokaza o zločinima seksualnog nasilja

Imajući u vidu posljedice trauma i stigmatizacije u lokalnoj sredini, raseljenost žrtava u izbjeglištvu, strahove za bezbjednost svjedoka i druge prepreke,[89] Tužilaštvo je trebalo kreativne strategije kako bi lociralo svjedoke i dobilo druge dokaze seksualnog nasilja.

2008) paragrafi 77, 80 (oslanja se na "faktore, odnosno indicije o porobljavanju" navedene u Drugostepenoj presudi u predmetu *Kunarac i dr.* kako bi se potkrijepio zaključak da se prisiljavanje dvanaestogodišnje djevojčice da obavlja kućne poslove i služi kao konkubina kvalificira kao ropstvo).

[81] *v. Kraljica protiv Tanga*, Predmet br. HCA 35, M5/2008, Visoki sud Australije, Presuda, paragrafi 28, 32, 35 (razmatraju se elementi i relevantni faktori utvrđeni u Prvostepenoj i Drugostepenoj presudi u predmetu *Kunarac* za primjenu državnog zakona koji zabranjuje krivična djela ropstva).

[82] *v.* str. 207-11, Poglavlje 6.

[83] Patricia Viseur Sellers, Izlaganje na konferenciji Koordinacije za zastupanje žena (Co-ordination of Women's Advocacy Conference) Bon, decembar 1995).

[84] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[85] Insistiranje na tematskim istragama drugih zločina može također rezultirati time da se previde relevantni dokazi o seksualnom nasilju. Na primjer, istraga o temi djece-vojnika u predmetu *Lubanga* pred MKS propustila je iznijeti optužbu za seksualno nasilje u slučaju djevojčica-vojnika i drugih žrtava.

[86] *v.* str. 188-98, Poglavlje 6.

[87] *v.* str. 10-16, Poglavlje 1. *v.* također Valerie Oosterveld, "Contextual Investigation and Prosecution of Sexual Violence Crimes' u Morten Bergsmo" (ur.) *Thematic Prosecution of International Sex Crimes* (Torkel Opsahl Academic EPublisher April 2012), str. 189-206.

[88] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[89] *v.* str. 46-50, Poglavlje 3.

(a) Potraga za dokaznim tragovima dobivenim od drugih tijela koja su utvrđivala činjenice

Logično je bilo krenuti od analize podataka pristiglih od više tijela koja su utvrđivala činjenično stanje i koja su prikupila dokaze o seksualnom nasilju u bivšoj Jugoslaviji prije osnivanja MKSJ.[90] Osim tijela koja su odredile Ujedinjene nacije, dokaze relevantne za istrage Tužilaštva prikupljale su lokalne i međunarodne nevladine organizacije. Među njima su bili Human Rights Watch, Lawyers Comittee for Human Rights (danas Human Rights First) i Amnesty International.[91] Neke državne organizacije odigrale su također ulogu u prikupljanju dokaza i pružanju podrške žrtvama.

Ekspertska komisija objavila je svoj Završni izvještaj u decembru 1994. godine, nekoliko mjeseci nakon imenovanja Richarda Goldstonea.[92] Taj je izvještaj bio polazna tačka brojnih istraga Tužilaštva. U njemu je utvrđeno da su silovanja u sukobu bila rasprostranjena i da su se događala u tačno određenim područjima bivše Jugoslavije, pa su onda uključena u prve istrage MKSJ.[93] Brojne istrage Tužilaštva krenule su od podataka koje je prikupila Ekspertska komisija.[94]

Premda su bile polazna tačka, informacije dobivene od Komisije i iz sažetaka nevladinih organizacija nisu nužno pristizale u Tužilaštvo "na način da bi poslužile kao prihvatljivi dokazi na sudu".[95] Članovi Komisije spremno su prihvatili da su neke informacije navedene u Završnom izvještaju o silovanju i seksualnom zlostavljanju bile "općenite, tipizirane ili nedovoljne, ali da ipak mogu poslužiti kao pouzdan trag".[96] To je, u principu, značilo da Tužilaštvo mora provesti nezavisne istrage svakog analiziranog slučaja Ekspertske komisije i mora ponovo intervjuirati odabrane žrtve i svjedoke − ako ih uopće uspije pronaći.[97] U nekim slučajevima nije bilo moguće identificirati svjedoke jer Tužilaštvu nisu bili dostupni ni dokumenti koji povezuju pseudonime s pravim imenima niti informacije kako stupiti u vezu s njima.[98]

---

[90] *v.* str. 21-8, Poglavlje 2.

[91] Richard Goldstone, "A View from the Prosecution" *JICJ* 2 (2004), str. 382.

[92] *v.* str. 27-8, Poglavlje 2.

[93] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[94] *Ibid.*

[95] Minna Schrag, "The Yugoslav Crimes Tribunal: A Prosecutor's View" *Duke J Comp & Intl L* 6 (1995) str. 191. *v.* UNVS, Pismo od 9. februara 1993. godine, koje je generalni sekretar UN-a uputio predsjedniku Vijeća sigurnosti UN-a (10. februar 1993) UN Doc S/25274 (u kojem stoji da, "uprkos izvještajima koji ukazuju na teške povrede i druga kršenja", moraju se "osigurati opipljivi dokazi u vidu iskaza svjedoka, pisanih izjava, identifikacije žrtava, patoloških/forenzičkih nalaza, filmova, fotografija i mapa s lokacija te drugih oblika potkrepljivanja dokaza").

[96] VS UN, Pismo od 24. maja 1994. godine, koje je generalni sekretar UN-a uputio predsjedniku Vijeća sigurnosti UN-a, Prilog: aneksi Završnom izvještaju Ekspertske komisije (27. maj 1994) UN Doc S/1994/674, imenovane u skladu s Rezolucijom 780 (1992) Vijeća sigurnosti, tom 5 − aneksi IX-XII UN Doc S/1994 674/Prilog 2 (tom V) Aneks IX: Silovanje i seksualno zlostavljanje (Izvještaj Ekspertske komisije, Aneks IX o silovanju i seksualnom zlostavljanju), str. 6.

[97] Tužilaštvo MKSR sugerira da bi istražitelji prije intervjuiranja žrtve seksualnog nasilja trebali kontaktirati nevladine organizacije koje su možda već intervjuirale žrtve i utvrditi je li intervjuiranje i uzimanje još jedne izjave potrebno. *v.* Priručnik MKSR za postupanje u predmetima sa seksualnim nasiljem (fusnota 52), paragrafi 119-21.

[98] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

Dodatne tragove, odnosno dokaze pribavile su vlade koje su intervjuirale izbjeglice[99] i druge svjedoke.[100] Lokalne i međunarodne nevladine organizacije također su vodile intervjue sa žrtvama u kampovima za osobe raseljene unutar regije i s onima koji su otišli u treće zemlje. Te organizacije su svjedoke intervjuirale za specifične potrebe svoje organizacije, na primjer zbog pružanja humanitarne pomoći, utvrđivanja izbjegličkog statusa ili pružanja psihološke ili medicinske pomoći.[101] I dok su neke organizacije odbijale otkriti identitet intervjuiranih osoba, zaposlenima u Tužilaštvu ipak je na kraju uspjelo da identificiraju i intervjuiraju neke od tih žrtava, ponekad čak i uz posredovanje ureda nevladinih organizacija koje su pridobile povjerenje žrtava i pružale im podršku.

Različite misije ovih tijela također su rezultirale u različitim operativnim procedurama.[102] Uprkos količini dokaza koje su prikupila druga tijela, Tužilaštvo se suočilo s problemom da se slijede dobiveni tragovi jer je postojala opasnost da su iskazi svjedoka nehotice uništeni zbog načina na koji su prikupljani. Kako je Tužilaštvo ustvrdilo ranijih godina, "nevladine organizacije koje nastoje obavljati intervjue po zakonu, mogu kontaminirati dokaze i sastaviti protivrječne iskaze koje bi odbrana mogla iskoristiti i oboriti".[103] Tužilaštvo je moralo objelodaniti izjave žrtava koje su pribavile razne nevladine organizacije, a te su izjave navodno sadržavale nedosljednosti u odnosu na intervjue koje je kasnije vodilo Tužilaštvo. Nedosljednostima je doprinjeo i slab kvalitet prevođenja, drugim riječima nemogućnost dobre komunikacije na jeziku koji svi učesnici dobro poznaju. Kada nevladine organizacije intervjuiraju više žrtava u grupi, događa se da pojedinosti individualnih priča budu konfuzne, a ta nedosljednost može imati posljedice prilikom unakrsnog ispitivanja odbrane na sudu.[104] Isto tako, objavljivanjem iskaza svjedoka/svjedokinja putem medija ili nevladinih organizacija koje se zalažu za svjedoke, odbrana može iskoristiti svaku nedosljednost tih iskaza u odnosu na svjedočenje tokom unakrsnog ispitivanja.[105] Sudska praksa MKSJ ukazuje na mogućnost da je osoblje nevladinih organizacije moglo uticati na svjedočenje potencijalnih svjedoka, što se može iskoristiti za diskreditaciju svjedočenja.[106]

(b) Angažman analitičara u istragama seksualnog nasilja

Tužilaštvo je povremeno angažiralo interne analitičare da procijene dokaze o seksualnom nasilju, da utvrde kako se zločini seksualnog nasilja uklapaju u obrazac

---

[99] *v.* Izvještaj Ekspertske komisije, Aneks IX o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 96), str. 7.

[100] David Scheffer, *All the Missing Souls: A Personal History of the War Crimes Tribunals* (Princeton University Press 2012) 37 (do decembra 1993, godine osoblje Ministarstva vanjskih poslova SAD intervjuiralo je više od 400 svjedoka u Evropi i transkripte predalo MKSJ).

[101] Interna dokumentacija, u arhivi autora.

[102] *Ibid. v.* također npr. Richard Goldstone, "The International Tribunal for the former Yugoslavia: A Case Study in Security Council Action", *Duke J Comp & Intl L* 6, (1995) str. 8.

[103] Interna dokumentacija, u arhivi autora.

[104] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[105] *Ibid.*

[106] *v.* str. 149, Poglavlje 5; *Tužilac protiv Lukića i Lukića*, ICTY-98-32/1-A, Drugostepena presuda (4. decembar 2012), paragraf 471.

drugih zločina i na druge načine procijene odgovornost i povežu zločine sa osobama na visokim položajima. Na primjer, obavještajni analitičar vrednovao je podatke kako bi se oborile tvrdnje odbrane da počinioci seksualnog nasilja nisu bili pripadnici policije ni vojske.[107] U drugim slučajevima analitičari pregledaju iskaze svjedoka i informacije prikupljene iz drugih izvora (npr. od nevladinih organizacija i UN-a) da utvrde obrasce seksualnog nasilja tokom određenog ratnog pohoda.[108] Takve analize, međutim, nisu im bile povjerene u svim slučajevima kada bi bile korisne za dokazivanje seksualnog nasilja u raznim kontekstima. Na primjer, bilo je više prostora da se analitičari angažiraju u ocjenjivanju dokaza na osnovu indicija o počinjenju seksualnog nasilja po naređenju ili da se, za potrebe predmeta koji podrazumijevaju odgovornost nadređenih,[109] utvrdi da se znalo ili da se imalo razloga znati za seksualno nasilje.

U širem smislu, angažman analitičkih resursa da bi se seksualno nasilje smjestilo u širu kampanju zločina mogao je dodatno potkrijepiti dokaze koji bi seksualno nasilje povezali s kontekstualnim obilježjima zločina.[110] Analizom seksualnog nasilja u širem kontekstu tužioci mogu otkriti povezanost, na primjer, između seksualnog nasilja i prisilnog premještanja, ili mogu dokazati diskriminativnu ili genocidnu namjeru.[111] Tužilaštvo MKSJ i druga tužilaštva koja se suočavaju sa sličnim izazovima možda bi, oslanjanjući se na iscrpnu dokaznu analizu, trebali ulagati napore u otkrivanje te povezanosti i u konkretniju podršku argumentima kako bi na osnovu cjelokupnog dokaznog materijala mogli donijeti konačan zaključak.

F. Razvoj djelotvorne pravne strategije za procesuiranje zločina seksualnog nasilja

Uprkos nepostojanju cjelovite rodne politike Tužilaštva u pisanom obliku, pregledamo li razne usvojene politike, možemo vidjeti veliki broj ključnih pravnih strategija za procesuiranje seksualnog nasilja, uključujući neke direktne (i barem djelomično uspješne) pokušaje da se isprave krive predodžbe, koje smo opisali u Poglavlju 3. Na podsticaj savjetnice za rodna pitanja, tokom njenog mandata se kroz interne debate pravnika Tužilaštva razvijalo pravno stajalište Tužilaštva o seksualnom nasilju.[112]

1. Formulacija silovanja i srodnih zločina kao krvnih delikata

Premda Tužilaštvo nema besprijekornu dokumentaciju kada je riječ o raskrinkavanju krivih predodžbi koje zamagljuju nasilni karakter silovanja i srodnih zločina, ipak je učinjen važan korak naprijed. Promjena načina razmišljanja odražava se u činjenici da je pojam "seksualno nasilje" – a ne "seksualni zločin" – postao gotovo standardan.

---

[107] Interna dokumentacija, u arhivi autora.
[108] *Ibid.*
[109] *v.* str. 244-8, 253-9, Poglavlje 7.
[110] *v.* str. 188-98 Poglavlje 6.
[111] *v.* str. 211-29, Poglavlje 6.
[112] Interna dokumentacija, u arhivi autora.

Prvi pojam naglašava nasilna obilježja zločina, dok se drugi fokusira samo na seksualnu komponentu zločina.

Tužilaštvo je također usvojilo strategiju preformulacije mnogih postojećih pravnih koncepata koji traže dokaz o nasilnom činu koji bi obuhvatio seksualno nasilje. Ovakva kretanja dijelom su podstaknuta oskudnim konkretnim odredbama koje se odnose na seksualno nasilje u Statutu MKSJ.[113] To je iziskivalo više prerada koncepta općeg krivičnog prava nego što je možda nudio pravni okvir s konkretnijim odredbama o seksualnom nasilju,[114] prisiljavajući Tužilaštvo da se fokusira na artikulaciju i dokazivanje nasilnih aspekata tih zločina.

Shodno tome, Tužilaštvo je utvrdilo da se seksualno nasilje može procesuirati kao zločin silovanja koji je bio na popisu zločina protiv čovječnosti u članu 5(g) Statuta MKSJ,[115] kao i jedan od elemenata – obično je to *actus reus* – drugih zločina navedenih u Statutu. Tako je, na primjer, Tužilaštvo u određenim slučajevima procesuiralo seksualno nasilje kao: mučenje – ocijenivši da ono uključuje nanošenje velike boli ili patnje,[116] progon – ocijenivši da uključuje kršenje temeljnih ljudskih prava na fizički integritet i ljudsko dostojanstvo,[117] i kao genocid – ocijenivši da uključuje, na primjer, nanošenje teških tjelesnih i duševnih povreda ili nametanje životnih uslova sračunatih na uništenje zaštićenih pripadnika grupe.[118] To je od Tužilaštva zahtijevalo da jasno odredi nasilni karakter silovanja i drugih srodnih zločina, te da pripremi uvjerljivu argumentaciju pred sudom kojom će tu činjenicu dokazati.

Premda u cjelini vrlo uspješna, ova je strategija u početku naišla na različite reakcije u Tužilaštvu. Na primjer, kada se govorilo o mučenju, neki su tužioci – uključujući one koji su zagovarali žestoko krivično gonjenje seksualnog nasilja – smatrali da seksualno nasilje ne bi trebalo kvalificirati kao mučenje već kao silovanje ili nečovječno postupanje u iznimnim okolnostima.[119] S druge strane, neki su podsticali Tužilaštvo da se pozove na Konvenciju protiv torture i njenu proširenu definiciju

---

[113] Kako je navedeno u Poglavlju 2, postoji samo jedna odredba o seksualnom nasilju. Član 5(g) Statuta MKSJ (fusnota 31) spominje "silovanje" kao jedan od konstitutivnih dijelova zločina protiv čovječnosti. U širem smislu, u pravnim dokumentima međunarodnog humanitarnog prava broj odredbi o seksualnom nasilju je ograničen, što ukazuje na zanemarivanje žena kao subjekata međunarodnog humanitarnog prava, a razlog tome djelomično je taj što su njegovi prvi autori bili muškarci (vojni pravnici, praktičari, stručnjaci za međunarodno humanitarno pravo i vladini eksperti). *v.* Patricia Viseur Sellers, "Prosecuting International Crimes: An Inside View: Intentional Prosecution of Sexual Assaults" *Transnat L & Contemp Probs* 7 (1997) (Viseur Sellers, "Intentional Prosecution of Sexual Assaults"), str. 56-7. *v.* str. 30-1, Poglavlje 2 i str. 63-5, Poglavlje 3.

[114] Usporedi, na primjer, Rimski statut MKS, koji je daleko širi u pogledu odredbi o zločinima seksualnog nasilja, koje izričito zabranjuju i definiraju silovanje, seksualno ropstvo, prisilnu prostituciju, prisilnu trudnoću, prisilnu sterilizaciju i svaki drugi oblik seksualnog nasilja takve težine kao zločin protiv čovječnosti i ratni zločin u međunarodnim i internim oružanim sukobima. Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda (1998) UNTS 90 (usvojen 17. jula 1998, stupio na snagu 1. jula 2002) (Rimski statut) čl. 7(1)(g), 8(2)(b)(xxii) i (d)(vi).

[115] Viseur Sellers, "Intentional Prosecution of Sexual Assaults" (fusnota 113), str. 57-9.

[116] *v.* npr. str. 200-2, Poglavlje 6.

[117] *v.* npr. str. 211-14, Poglavlje 6.

[118] *v.* npr. str. 214, 223-5, Poglavlje 6.

[119] Interna dokumentacija, u arhivi autora. Stručni komentari spomenuli su početni otpor Tužilaštva da se za silovanje koristi riječ "mučenje" i smatrali su da se to odrazilo na optužnicu protiv Duška Tadića – prvog optuženog u pritvoru MKSJ – u kojoj silovanje prvobitno nije kvalificirano kao mučenje. *v.* Rhonda Copelon "Gender Crimes as War Crimes: Integrating Crimes Against Women into International Criminal Law" *McGill LJ* 46 (2000), str. 230.

mučenja da bi dokazalo da se seksualno nasilje može procesuirati "kako bi se od te ili neke treće osobe dobile obavijesti ili priznanja, ili kako bi se ta osoba kaznila za djelo koje je ona ili neka treća osoba počinila ili za čije je izvršenje osumnjičena, kako bi se ta osoba zastrašila ili kako bi se na nju ili na treću osobu izvršio pritisak, ili *zbog svakog drugog razloga utemeljenog na bilo kojem obliku diskriminacije*".[120] Ovakvo gledište zahtijevalo je suštinsko osporenje vladajućeg pogleda na zločin, koji je uglavnom reflektirao iskustva muških žrtava, a što je historijski fokus na saslušavanja u domenu zločina torture. U tom procesu Tužilaštvo se moglo pozvati na slične slučajeve u nadležnosti drugih sudova. Na primjer, Evropski sud za ljudska prava i Interamerički sud za ljudska prava donijeli su historijske odluke kojima su preformulirali silovanje kao mučenje, što je doktrini Tužilaštva omogućilo uspostavu čvrstog presedana.[121] Na kraju su sudska vijeća MKSJ podržala pristup Tužilaštva, usvojila širu definiciju i uključila rodno pitanje u diskriminativne razloge koji su mogli potkrijepiti optužbu za mučenje.[122]

2. Formulacija seksualnog nasilja kao teškog zločina

U ranoj fazi istraga Tužilaštvo je usvojilo politiku "pravnog pariteta" za zločine seksualnog nasilja, naglasivši da bi ih trebalo tretirati kao teško kršenje međunarodnog humanitarnog prava.[123] Ovakav razvoj situacije rezultirao je važnom mjerom kojom se Tužilaštvo suprotstavilo ignoriranju ozbiljnosti seksualnog nasilja zasnovanog na štetnim stereotipima zločina.[124]

Jedan od možda najrječitijih primjera ovih stereotipa bio je prijedlog za podizanje tužbe za genocid koji se djelomično zasnivao na seksualnom nasilju. S eskalacijom izvještaja o seksualnom nasilju u bivšoj Jugoslaviji u ranim 1990-im, u stručnim komentarima počelo se postavljati pitanje mogu li ti zločini biti smatrani genocidnim.[125]

Dok je konceptualizacija mučenja, pa čak i progona – osmišljena tako da uključuje i seksualno nasilje – nailazila na određeni interni otpor, mijenjanje formulacije seksualnog nasilja kao krivičnog djela u osnovi genocida predstavljalo je još veći konceptualni izazov za Tužilaštvo. Neke su stvari izazvale iskrenu zbunjenost. Postavilo se pitanje kako se seksualno nasilje može uklopiti u *actus reus* genocida, odnosno kako iznijeti dokaz da je ono zaista počinjeno s genocidnom namjerom, posebno s obzirom na to da se ubijanje kroz historiju smatralo gotovo jedinom

---

[120] Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka (usvojena 10. decembra 1984, stupila na snagu 26. juna 1987. godine) 1465 UNTS 85, član 1(1) (kurziv naknadno dodat)

[121] *v. Tužilac protiv Furundžije*, ICTY-95-17/1-T, Prvostepena presuda (10. decembra 1998), paragraf 163, gdje se citira *Aydin protiv Turske*, Presuda od 25. septembra 1997, Evropski sud za ljudska prava, *Reports of Judgments and Decisions,* 1997-VI, paragrafi 83-4 i *Fernando i Raquel Mejia protiv Perua* (Presuda od 1. marta 1996) Predmet br. 5/96, predmet br. 10.970, u *Annual Report of the Inter-American a Commission on Human Rights* 1995 OEA/Ser.L/V/II.91, str. 182-8. *v.* također *Tužilac protiv Delalića i dr.,* ICTY-96-21-T, Prvostepena presuda (16. novembar 1998) (*Delalić* Prvostepena presuda) paragraf 481 et seq., u kojem se citira isto.

[122] *v.* str. 199-200, Poglavlje 6.

[123] Izlaganje Viseur Sellers na konferenciji u Bonu (fusnota 83).

[124] *v.* str. 40-1, Poglavlje 3.

[125] *v.* str. 23, Poglavlje 2.

paradigmatičnom osobinom genocida. Druge nedoumice proizlazile su iz straha da će terećenje za seksualno nasilje kao čin genocida razvodniti ozbiljnost "zločina svih zločina". Ove nedoumice riješene su stvaranjem i predlaganjem čvrstog pravnog okvira zasnovanog na temeljitom pravnom istraživanju i analizi kako bi se seksualno nasilje moglo kvalificirati kao genocid. U Tužilaštvu su vođene iscrpne rasprave o krivim predodžbama koje su bile uzrok mnogih nedoumica.[126] Mnogo su pomogli i pravni postupci u MKSR, posebno presedan u predmetu *Akayesu*,[127] koji je potvrdio da se seksualno nasilje može kvalificirati kao genocid.

I dok je Tužilaštvo MKSJ uspjelo prevladati nedoumice oko uključivanja seksualnog nasilja u optužbu za genocid, MKSJ još uvijek nije proglasio ni jednu osuđujuću presudu za seksualno nasilje kao čin genocida. U vrijeme nastanka ove knjige dva predmeta s takvom optužbom još su bila u postupku na sudu. Prema tome, pravno naslijeđe Tužilaštva u tom pogledu još nije sasvim definirano.[128]

3. Uočavanje veze seksualnog nasilja sa širom kampanjom krvnih delikata

Napravivši važan iskorak prema razbijanju još jedne krive predodžbe, Tužilaštvo je usvojilo jasnu politiku prema kojoj seksualno nasilje, poput drugih zločina, ne mora nužno biti rasprostranjeno ili sistematsko da bi predstavljalo zločin protiv čovječnosti, u skladu s članom 5. Statuta MKSJ. Kontekstualni element u članu 5. predviđa da osnovno krivično djelo mora biti počinjeno kao dio rasprostranjenog ili sistematskog napada da bi se moglo okvalificirati kao zločin protiv čovječnosti. Sâmo krivično djelo, međutim, ne mora biti rasprostranjeno ili sistematsko.[129]

Tužilaštvo je zauzelo stav da čak samo jedan slučaj silovanja može biti dio rasprostranjenog ili sistematskog napada na civile. Kao što je pojasnila savjetnica za rodna pitanja:

> *Ne treba nam 50.000 slučajeva seksualnog zlostavljanja da nekoga optužimo za zločin protiv čovječnosti. Iznijet ćemo dokaze da su seksualni napadi, čak samo jedan seksualni napad, bili dio sistematskog napada ili rasprostranjenog kršenja ljudskih prava.*[130]

Ovaj pristup – koji su kasnije prihvatila sudska vijeća MKSJ[131] – odstupio je od stava da seksualno nasilje predstavlja zločin protiv čovječnosti samo onda kada "je počinjeno na sistematski način ili u velikim razmjerama".[132] Međutim, uprkos pravnoj strategiji MKSJ u tretmanu seksualnog nasilja kao dijela šireg napada na civilno

---

[126] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[127] *Tužilac protiv Jean-Paula Akayesua*, ICTR-96-4-T, Prvostepena presuda (2. septembar 1998), paragrafi 731-4.

[128] *v.* str. 223-5, Poglavlje 6.

[129] *v.* str. 6-7, Poglavlje 1 i str. 193-5, Poglavlje 6.

[130] Izlaganje Viseur Sellers na konferenciji u Bonu (fusnota 83).

[131] *v.* str. 193-4, Poglavlje 6.

[132] Viseur Sellers, "Intentional Prosecution of Sexual Assaults" (fusnota 113), str. 76, gdje se citira Izvještaj Međunarodne pravne komisije o radu 48. sjednice, "Draft Code of Crimes", UN Doc A/51/10 (1996) čl. 20(d). *v.* također "Izvještaj generalnog sekretara UN-a u skladu s paragrafom 2 Rezolucije 808 Vijeća sigurnosti (1993) (3. maj 1993) UN Doc S/25704, paragraf 48 (gdje stoji da se zločini protiv čovječnosti odnose na nehumano postupanje koje je u bivšoj Jugoslaviji poprimilo oblik "etničkog čišćenja" i "rasprostranjenog i sistematskog silovanja te drugih oblika seksualnog zlostavljanja, uključujući prisilnu prostituciju").

stanovništvo, bilo je teško sasvim raskrinkati mišljenje da se seksualno nasilje može procesuirati samo kao rasprostranjena pojava, a takvo bi se mišljenje povremeno čulo i u Tužilaštvu.[133]

U širem smislu, Tužilaštvo je gradilo optužnice oslanjajući se na teoriju po kojoj se seksualno nasilje povezuje s drugim krvnim deliktima. Na primjer, u predmetu *Stakić* Tužilaštvo je uspješno argumentiralo da je seksualno nasilje, uz druge zločine poput ubistava i protjerivanja, bilo dio zločinačkog plana dogovorenog između optuženog i drugih pripadnika udruženog zločinačkog poduhvata da se nesrpsko stanovništvo istjera iz Prijedora.[134]

Više pažnje, međutim, moglo se posvetiti specifičnim strategijama kako bi se na seksualno nasilje primijenili određeni vidovi odgovornosti i kako bi se osigurala njihova dosljedna primjena u Tužilaštvu. Stoga ne iznenađuje, s obzirom da 1994. godine nije postojao precizan pravni okvir za seksualno nasilje, da su se mnoga nastojanja u provedbi politike Tužilaštva snažno fokusirala na osmišljavanje strategije za kvalifikaciju zločina koji uključuju seksualno nasilje te stava prema obilježjima tih zločina. Tužilaštvo je posvetilo relativno malo pažnje razvoju strateške politike u vezi s vidovima odgovornosti, iako se općenito raspravljalo o pravnom okviru za vidove odgovornosti ukoliko se nije radilo o izravnom počinjenju. Ovo dodatno pojašnjava činjenica da se u prvim predmetima koji su uključivali seksualno nasilje radilo uglavnom o fizičkim počiniocima i drugim osobama koje su prisustvovale zločinu, što znači da je Tužilaštvo često koristilo relativno jednostavne vidove odgovornosti kao što su fizičko počinjenje i pomaganje i podržavanje zločina. No, kako se napredovalo prema složenijim predmetima, u koje su bile uključene visoko pozicionirane osobe, bilo je dobro što je Tužilaštvo u specifičnom kontekstu seksualnog nasilja više koristilo teze kao što su udruženi zločinački poduhvat, odgovornost za nečinjenje, zatim naređivanje, podsticanje i odgovornost nadređenih. I dok su se neki zaposleni bavili pitanjem odgovornosti,[135] pomoglo bi da su svi timovi u Tužilaštvu imali iscrpnije i preciznije smjernice, posebno negdje oko polovine mandata Tužilaštva, u naletu podizanja optužnica do krajnjeg roka za okončanje rada MKSJ, predviđenog za 2004. godinu. Iz današnje perspektive, povremeni interni pregledi dokumentacije Tužilaštva o strategijama procesuiranja seksualnog nasilja mogli su značajno doprinijeti razvoju i reviziji politike.

U završnoj fazi rada Tužilaštva neki su problematični ishodi sudskih predmeta ukazali na nužnost efikasnije primjene određenih vidova odgovornosti za seksualno nasilje.[136] Tužilac Brammertz složio se da se da prioritet dodatnim istraživanjima i analizi dokaza seksualnog nasilja počinjenog na različitim geografskim lokacijama s ciljem da se utvrde obrasci i razradi pristup argumentaciji da je seksualno nasilje bilo sastavni dio udruženog zločinačkog poduhvata, ili da je bilo predvidljiva posljedica njegovog provođenja.[137] No, u toj su fazi parametri preostalih tužbi za seksualno

---

[133] Interna dokumentacija, u arhivi autora.

[134] *v.* str. 237, Poglavlje 7.

[135] Između 1995. i 2001. godine obavljena su određena istraživanja i osmišljavane teorije o tome kako povezati seksualno nasilje s vođama, uključujući obrasce seksualnog nasilja, znanje o počinjenju zločina i teorije atribucije.

[136] *v.* npr. str. 262-3, 268-9, Poglavlje 7.

[137] Interna dokumentacija, u arhivi autora.

nasilje već bili fiksirani, a zasnivali su se na postojećim optužnicama i na dokazima već iznesenim u predmetima. Zato je kapacitet bilo moguće ojačati samo u smislu strategija iznošenja argumenata pred sud na osnovu postojeće dokumentacije i podnošenjem žalbi na negativne ishode prvostepenih presuda.

4. Podržavanje progresivnog pristupa pravnim obilježjima silovanja

U pogledu pravnih obilježja silovanja, Tužilaštvo je iznijelo progresivnu definiciju silovanja, koja obuhvaća razne tipove penetracije koju su osobe oba pola počinile nad žrtvama oba pola.[138] U skladu s Pravilom 96, Tužilaštvo je također zauzelo stav da se dokaz o pristanku žrtve nije nužan uslov kada kontekst jasno ukazuje da je žrtva bila prisiljena na učestvovanje. Smatralo se da pitanje pristanka postaje irelevantno kada se seksualno nasilje očigledno događa u okolnostima prisile.[139]

I dok je sudska praksa MKSJ i MKSR u konačnici potvrdila da tužilaštvo mora dokazati nepristanak kao obilježje silovanja, prihvatila je i pristup Tužilaštva da se odsustvo pristanka može zaključiti iz okolnosti, a to se jednako odnosi i na muške i ženske žrtve.[140] Ovaj razuman pristup uklonio je opasnost od izazivanja veće traume kod svjedoka izravnim saslušanjem o nepristanku. To je, međutim, područje gdje se Tužilaštvo možda moglo više posvetiti tome da sudskim vijećima energičnije objasni zamke automatskog inkorporiranja pravnih koncepata lokalnih sudova koji nisu prilagođeni specifičnom pravnom okviru međunarodnog krivičnog prava.[141]

5. Spoznaja da seksualno nasilje također pogađa muškarce i dječake

Tužilaštvo je prepoznalo da se seksualno nasilje može dogoditi muškarcima kao i ženama, te da je potrebno utvrditi odgovornost za seksualne zločine bez obzira na pol žrtve.[142] To je samo po sebi bio važan iskorak, nasuprot često korištenoj pretpostavci da je seksualno nasilje nešto što se događa samo ženama. Uprkos nedostatku proaktivne prakse terećenja za seksualno nasilje nad muškim žrtvama, priroda tih djela – često počinjenih u zatvorskom okruženju na očigled više svjedoka – jamčila je da će takvi dokazi neizbježno izaći na vidjelo, čak i bez ličnog svjedočenja žrtve.[143]

Kao što je spomenuto u poglavljima 1 i 3, u Tužilaštvu je bilo naznaka da na seksualno nasilje nad muškarcima nisu uticale iste krive predodžbe kao na seksualno nasilje usmjereno na žene. Težinu seksualnog nasilja nad muškarcima Tužilaštvo je u pravilu prepoznalo,[144] i bilo je lakše formulirati način na koji će se ono procesuirati u

---

[138] *Ibid.*

[139] *Ibid.*

[140] *v.* str. 142-5, Poglavlje 5.

[141] Wolfgang Schomburg i Ines Peterson, "Genuine Consent to Sexual Violence under International Criminal Law", *AJIL* 101(1) (2007), str. 121; Serge Brammertz i Michelle Jarvis, "Lessons Learned in Prosecuting Gender Crimes Under International Law: Experiences from the ICTY ", u publikaciji Chile Eboe-Osuji, *Protecting Humanity: Essays in International Law and Policy in Honour of Navanethem Pillay* (Martinus Nijhoff Publishers 2010), str. 106-8.

[142] Izlaganje Viseur Sellers na konferenciji u Bonu (fusnota 83).

[143] *v.* str. 60, Poglavlje 3. i str. 151, Poglavlje 5.

[144] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

sklopu drugih krvnih delikata, kao što je mučenje.[145] Osim toga, kako su vanjski komentatori primijetili, u ranoj fazi rada Tužilaštva broj optužbi za seksualno nasilje nad muškarcima nedvojbeno je bio neproporcionalan broju optužbi za seksualno nasilje nad ženama, posebno u svjetlu izvještaja o velikom broju žena koje su bile silovane.[146] Naglašavanje ove činjenice doprinijelo je da se sudska praksa proširi činjeničnim zaključcima da se seksualno nasilje ne događa samo ženama i djevojčicama. Razni oblici seksualnog nasilja nad muškarcima i dječacima prepoznati su, i danas se tretiraju kao mučenje, drugi nehumani postupci, okrutno postupanje, nečovječna djela i hotimično nanošenje teških povreda tijelu, odnosno zdravlju.[147]

6. Obuka o pravnim strategijama u procesuiranju zločina seksualnog nasilja

Iznošenje slučajeva koji će dodatno potvrditi tretman seksualnog nasilja kao osnovnog zločina u međunarodnom običajnom pravu nije bilo slučajno već rezultat intenzivnog istraživanja, taktiziranja i obuke u Tužilaštvu. Inicijativa za obuku bila je namijenjena tužiocima i istražiteljima, koji su bili usredotočeni prije svega na mjerodavno pravo i sastavljanje optužbi za zločinačke strategije koje su uključivale seksualno nasilje. Savjetnica za rodna pitanja držala je predavanja o sudskoj praksi u vezi sa seksualnim nasiljem i podijelila pravne memorandume u kojima je navela mjerodavno pravo. Ranijih godina svi novi zaposleni u Tužilaštvu prošli su kroz četverodnevnu obuku u koju je bio uključen i segment o seksualnom nasilju.[148]

Nekoliko godina nakon početka rada Tužilaštva, tužiteljica Louise Arbour organizirala je trodnevni okrugli stol u Aruši, u Tanzaniji; između ostalih, prisustvovale su tadašnja prva dama SAD Hillary Clinton i savjetnica za rodna pitanja. Cilj tužiteljice Arbour bio je podstaknuti raspravu o dokazima o seksualnom nasilju u istragama i o procesuiranju u nadležnosti tužilaštava MKSJ i MKSR, te o usaglašavanju raznih korištenih pravnih teorija i istražnih strategija.[149] Druga radionica održana je također u

---

[145] Interna dokumentacija, u arhivi autora. Usporedi optužnicu u predmetu *Tadić*, gdje se seksualno nasilje nad muškim žrtvama – ali i nad ženskim – tereti kao mučenje ili nehumano postupanje shodno Statutu MKSJ (fusnota 31), čl. 2(b) (*Tužilac protiv Duška Tadića*, ICTY-94-1, Optužnica (Izmijenjena) (14. decembar 1995) tačka 8) s optužnicama u predmetima *Delalić i dr.* i *Kunarac i dr.,* gdje se seksualno nasilje nad ženskim žrtvama tereti kao mučenje ili nehumano postupanje shodno Statutu MKSJ (fusnota 31), čl. 2(b), 3 ili 5 (*Tužilac protiv Delalića i dr.,* ICTY-96-21, Prvobitna optužnica (19. mart 1996), tačke 18, 21, 33, 44*; Tužilac protiv Kunarca i dr.,* ICTY-96-238/1, Treća izmijenjena optužnica (8. novembar 1999), tačke 1, 3, 5, 7, 11, 21, 33, 33, 35).

[146] Kirsten Campbell, "The Gender of Transitional Justice: Law, Sexual Violence and the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia" *Intl J Transitional Justice* 1(3), (2007), str. 420-7.

[147] *v.* npr. *Tužilac protiv Simića i dr.,* ICTY-95-9-T, Prvostepena presuda (17. oktobar 2003) paragrafi 1015, 1017; *Tužilac protiv Brđanina,* ICTY-99-36-T, Prvostepena presuda (1. septembar 2004) paragrafi 498, 500, 524, 1006, 1050; *Tužilac protiv Stanišića i Župljanina*, ICTY-08-91-T, Prvostepena presuda (27. mart 2013) tom 1, paragrafi 698, 702, 1663, 1689-90; *Tužilac protiv Duška Tadića,* ICTY-94-1-T, Prvostepena presuda (7. maj 1997) paragrafi 206, 237, 670, 692, 726, 730; *Tužilac protiv Duška Tadića*, ICTY-94-1-T, Drugostepena presuda (15. juli 1999) paragrafi 170-1, 327; *Delalić* Prvostepena presuda v. fusnotu 121) paragrafi 1065-6, 1039-40, 1047, 1237, 1285; *Tužilac protiv Martinovića i Naletilića*, ICTY-98-34-T, Prvostepena presuda (31. mart 2003) paragrafi 495-6.

[148] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[149] GS UN, Peti završni izvještaj Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (10. august 1998) UN Doc A/53/219, S/1998/737 (Fifth Annual Report of the ICTY) paragraf 130. Američka vlada podržala je konferenciju;

Aruši u oktobru 1997. godine, a prisustvovali su joj predstavnici vlade Ruande i nevladinih organizacija u Ruandi, kao i istražitelji i pravnici iz MKSJ i MKSR. Učesnici su debatirali o pravnim pozicijama u pogledu terećenja za seksualno nasilje u skladu s odredbama Statuta MKSJ i Statuta MKSR, zatim o načinima intervjuiranja žrtava seksualnog nasilja, o održavanju kontakta sa žrtvama i o ulozi lokalnih nevladinih organizacija u radu tužilaštava.[150]

Tužilaštvo je sastavilo i kratak prikaz zakona o seksualnom nasilju za potrebe svojih zaposlenih. U njemu se analizira sudska praksa u predmetima MKSJ i MKSR koja se odnosi na obilježja zločina, na proceduralna i dokazna pitanja, kažnjavanje i druge aspekte.[151] Na jednoj stranici je i Pravni vodič o seksualnom zlostavljanju sa stavom Tužilaštva o ključnim proceduralnim i temeljnim pravnim pitanjima.

Uprkos postojanju te opsežne građe, iz intervjua sa zaposlenima u Tužilaštvu nije jasno koliko su oni s njom bili upoznati i koliko su se njome vodili u svom radu. Čak i ako su ih u ranijim fazama istraga uzimali u obzir, ovi resursi nikad kasnije nisu ažurirani niti distribuirani.

G. Kako osigurati efikasnu diseminaciju i provedbu politike i strategija Tužilaštva u vezi sa seksualnim nasiljem

Premda je Tužilaštvo usvojilo mnoge smjernice i strategije s ciljem unapređenja pristupa zločinima seksualnog nasilja, ova pozitivna nastojanja bila su opstruirana nedostatnom diseminacijom i implementacijom utvrđene politike. Ovu situaciju dodatno je pogoršavao *ad hoc* status MKSJ, što je, razumljivo, ograničavalo dugoročno planiranje. Sve to imalo je izuzetno loše posljedice na pristup zločinima seksualnog nasilja s obzirom na propratne teškoće i osobitu potrebu za jasnim smjernicama koje bi bile dosljedno i efikasno primjenjivane.

Savjetnica za rodna pitanja je tokom svog mandata informirala novopridošle zaposlene o svojoj ulozi, prezentacijama i pisanim materijalima davala uputstva pravnicima o važećim zakonima koji se tiču optužbi za seksualno nasilje, organizirala obuku za istražitelje i učestvovala u njoj.[152] Također je organizirala sastanke s višim tijelima o rodnoj politici, na kojima se raspravljalo o tekućim pitanjima u vezi s pravnom i tužilačkom strategijom, strategijom vođenja istraga, interakcijom s međunarodnim i nevladinim organizacijama, zapošljavanjem i unapređenjima, te s rodno izbalansiranim istražiteljskim timovima.[153] Osim toga, barem u periodu nakon prvih istraga i analize prvih optužnica, veliki broj zaposlenih u Tužilaštvu bili su uključeni u rasprave o politici provedbe pravnih i istražnih strategija.[154]

---

tadašnja prva dama Hillary Clinton sastala se s tužiteljicom Arbour i savjetnicom za rodna pitanja Patricijom Viseur Sellers 25. marta 1997.

[150] Peti godišnji izvještaj MKSJ (fusnota 149), paragraf 130; interna dokumentacija, u arhivi autora..

[151] Interna dokumentacija, u arhivi autora..

[152] *Ibid.*

[153] *Ibid.*

[154] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora (rasprave koje uključuju temu seksualnog nasilja tokom početnih istraga i analize optužnica vođene su vrlo rijetko, gotovo nikada).

No uprkos tim mjerama, provođenje cjelovite rodne politike i dalje je bilo izazov. Mnogi tužioci i istražitelji Tužilaštva koje je intervjuirala Radna grupa za PSN nisu znali da postoji ikakva službena politika ili smjernice u pogledu seksualnog nasilja.[155] Nisu se mogli sjetiti je li zaposlenima[156] ikada dostavljeno takvo šta i je li se o tome ikada raspravljalo.[157] Neki zaposleni nisu znali ili nisu vjerovali da pitanja seksualnog nasilja imaju prioritet[158] ili da se uopće prate.[159] Dodatni problem bila je njihova sklonost da se na sve što se tiče rodne politike gleda kao na posao u domenu savjetnice za rodna pitanja, tj. da se to ne odnosi na sve zaposlene u Tužilaštvu. Takve su predodžbe ukazivale na potrebu pojačanog napora da se usvojena politika efektivno primjenjuje u čitavom uredu i da se neprestano dalje razvija u svjetlu naučenih lekcija i napretka sudske prakse.

Kako smo ranije spomenuli, efikasno provođenje rodne strategije Tužilaštva također zahtijeva upućenost uprave i rukovodilaca Tužilaštva u rodnu problematiku. Poznavanje rodne problematike treba biti ključni uslov pri odlučivanju o zaposlenju, a provedbu utvrđene rodne politike treba unijeti u opis poslova i radnih obaveza i to treba uticati na ocjenu radne uspješnosti. Svi rukovodioci treba da prođu obuku o rodnoj politici i da nauče kako je efikasno provoditi i prenositi na osoblje. Važnost institucionaliziranja rodne politike pomoću ovih mjera ne potvrđuje samo naše iskustvo već i ona lokalna tužilaštva koja imaju složeniju upravljačku strukturu. Savladavanje ovih prepreka zahtijeva svestran pristup, a on može uključivati i međusobno mentorstvo i obuku zaposlenih.[160]

H. O propustima u politikama i strategijama pristupa zločinima seksualnog nasilja

Premda je osmišljavanjem politike i strategija u pristupu zločinima seksualnog nasilja Tužilaštvo postavilo bitne temelje progresivnom otklanjanju mnogih specifičnih barijera i krivih predodžbi na koje smo nailazili, naravno da su oni nesavršeni. Kako je spomenuto u Poglavlju 1, bilo bi nerealno očekivati nešto drugo uzmemo li u obzir nevjerovatne izazove s kojima se Tužilaštvo suočilo, kao i mnoštvo složenih faktora koji su u igri. Tražiti savršenost ukazalo bi prije na nedostatak poštene analize nego na odsustvo grešaka u radu.

Ostavljajući postrani navedene propuste u cjelovitom formuliranju, odnosno provedbi politike i strategija, možemo predložiti i nove pristupe politici u budućnosti. Drugim sudovima i tribunalima koristilo bi da u rješavanju ovih pitanja budu energičniji.

---

[155] *Ibid.*
[156] *Ibid.*
[157] *Ibid.*
[158] *Ibid.*
[159] *Ibid.*
[160] *v.* str. 394-5, Poglavlje 10.

1. Smještanje seksualnog nasilja u širi kontekst rodne problematike u međunarodnom krivičnom pravu

Iako je seksualno nasilje eklatantan primjer rodno uslovljenih posljedica oružanog sukoba, ono nije jedino rodno pitanje koje se pojavljuje u međunarodnom krivičnom pravu. Kako je detaljnije opisano u Poglavlju 1, ima dosta prostora da se bolje odrede rodni faktori i u drugim aspektima međunarodnog krivičnog prava, na primjer kada se navode genocidna djela i utvrđuje genocidna namjera, kada se nabrajaju djela progona, kada se određuje prioriteti pri terećenju za protivpravne napade na civilno stanovništvo i kada se definira oružani sukob. Premda je neosporno da slučajevi seksualnog nasilja podrazumijevaju određene teškoće zbog kojih im treba posvetiti posebnu pažnju, rodna politika treba uzeti u obzir čitav niz rodnih pitanja koja mogu iskrsnuti u temeljnom međunarodnom krivičnom pravu, što formiranje politike o pitanjima seksualnog nasilja smješta u širi kontekst.

2. Kako osigurati da stereotipi o seksualnom nasilju ne sputavaju strategije prikupljanja dokaza

Sagledamo li krive predodžbe i stereotipe koji utiču na tretiranje zločina seksualnog nasilja, javlja se opasnost da će Tužilaštvo nepotrebno ograničiti moguće dokazne tragove. Da bi se prevladale takve tendencije, potrebna je sveobuhvatna i kreativna strategija.

Na primjer, gledano iz današnje perspektive, Tužilaštvo je u kontekstu slučajeva seksualnog nasilja moglo više insistirati na informacijama od vlada i iz drugih izvora. Vlade su ponekad bilje voljne proslijediti obavještajne podatke Tužilaštvu u skladu s Pravilom 70, koje dopušta pružanje informacija na povjerljivoj osnovi, a koje se smije koristiti isključivo u svrhu pribavljanja novih dokaza.[161] Tužilaštvo, međutim, nije proaktivno koristilo Pravilo 70 kako bi došlo do dokaza specifično za predmete seksualnog nasilja uprkos činjenici da je relevantne informacije moglo pribaviti iz vladinih izvora. Na primjer, Obavještajni memorandum CIA-e pod nazivom "Silovanje kao sredstvo etničkog čišćenja" s kojeg je 1993. godine skinuta oznaka povjerljivosti, locirao je u Bosni i Hercegovini 34 objekta u kojima su se navodno događala silovanja. Memorandum sadrži informaciju da su vođe bosanskih Srba i vladini službenici u Beogradu znali za ta silovanja, ali nisu osudili tu praksu.[162]

---

[161] Pravilnik o postupku i dokazima MKSJ (usvojen 11. februara 2015, posljednje izmjene i dopune 10. jula 2015), Pravilo 70(B). *v.* također Scheffer (fusnota 100), str. 37 (odnosi se na transkripte iskaza svjedoka i na izvještaj o etničkom čišćenju, koji su pribavljeni u skladu s Pravilom 70).

[162] Obavještajna uprava CIA-e, Obavještajni memorandum "Rape as an Instrument of Ethnic Cleansing" [Silovanje kao sredstvo etničkog čišćenja], Ured za evropske analize (2. april 1993) <http://www.foia.cia.gov/collection/bosnia-intelligence-and-clinton-presidency> pristupljeno 10. augusta 2015. Uprkos progresivnom karakteru ovih obavještajnih memoranduma, dva bivša analitičara CIA-e primijetili su da prikupljanje obavijesti koje uključuju oba pola nije bila uobičajena praksa i da obavještajna zajednica vjerojatno ima iste krive predodžbe o seksualnom nasilju kao što su predodžbe ocijenjene u ovoj knjizi. *v.* Aki Peritz i Tara Maller, "The Islamic State of Sexual Violence" [Islamska država seksualnog nasilja] (16. septembar 2014) Vanjska politika <http://foreignpolicy.com//2014//09//16/the-islamic-state-of-sexual-violence/> pristupljeno 7. septembra 2015 (spominje se: "Godinama smo proživljavali i disali ratni sukob u Iraku, a ipak se ne sjećamo da smo naišli i na kakve interne ili vanjske obavještajne podatke koji bi bili izričito

Zahtijevanje takvih informacija u pogledu seksualnog nasilja nije predstavljalo specifičan aspekt istražne strategije Tužilaštva. Morali bismo promijeniti percepciju da seksualno nasilje nije vrsta zločina o kojem bi obavještajne informacije mogle biti od koristi.

Isto tako, mogli smo doći u iskušenje pa pretpostaviti da neće biti pronađeni dokazi koji bi povezali visokorangirane osobe sa zločinima seksualnog nasilja (osim ako se ne radi o fizičkim počiniocima). No, primjere takvih dokaza vidjeli smo u našim predmetima. Konkretno, ratni dnevnik jednog od vojskovođa bosanskih Srba, Ratka Mladića, precizno navodi imena dviju djevojaka za kojima su vlasti Bosne i Hercegovine tragale, a koje su bile u seksualnom ropstvu u Foči. Tužilaštvo je to uzelo kao dokaz da je Mladić u to vrijeme znao za zločine nad Muslimankama u Foči.[163] Isto tako smo mogli bolje iskoristiti stručne dokaze kao potvrdu optužbi za seksualno nasilje.[164]

Ovo iskustvo ukazuje na važnost definiranja smjernica politike i provjere kako bi se osiguralo da oni koji prikupljaju dokaze pristupaju zločinima seksualnog nasilja na isti sveobuhvatan način kao što bi učinili da se radi o drugim zločinima, a ne da im neopravdano pridaju manji značaj. Ovakvi resursi bi u budućnosti mogli podstaknuti kreativnije i efikasnije pristupe dokazima i mogli bi postići daleko više nego svjedočenje žrtava.[165]

3. Formulacija politike savladavanja kritičnih tačaka u optužbama za seksualno nasilje

Iz današnje perspektive, a uz potpuniju sliku pravnog sistema u kojem je Tužilaštvo radilo, trebalo je formulirati cjelovitu politiku da se zaobiđu osjetljive tačke u postupcima istrage i da se posebno uzmu u postupak one tačke u kojima je postojala opasnost da se optužbe za seksualno nasilje previde, ublaže ili potpuno eliminiraju.[166]

Na primjer, mogli smo usvojiti radne smjernice da se utvrdi kada je pregovaranje o izjašnjavanju o krivici primjereno, s obzirom da je to očigledna osjetljiva tačka koja može zasjeniti optužbe za seksualno nasilje.[167] Odgovarajuće smjernice mogle su osigurati zaštitu pri sporazumu oko izjašnjavanja o krivici, što bi Tužilaštvu omogućilo da iskoristi svoje prednosti i ispravi neke od nedostataka. Smjernice su mogle osigurati dosljednost u sporazumima po svim predmetima, ograničiti tužiočevo diskreciono pravo da pregovara s optuženim određujući kriterije za procjenu o kojim se optužbama može legitimno pregovarati,[168] a ti kriteriji su mogli

---

fokusirani na seksualno nasilje u Iraku u to doba – uprkos dokazima da je ono bilo rasprostranjeno kao sredstvo ratovanja za vrijeme okrutnih sektaških odmazdi sredinom 2000-ih, i uprkos prijedlozima da se seksualno nasilje prati i na odgovarajući registrira isto kao i drugi oblici nasilja koje su vršile terorističke grupe").

[163] *Tužilac protiv Ratka Mladića*, ICTY-09-92, Usmena odluka po zahtjevu, prema Pravilu 98*bis* (15. april 2014), transkript, str. 20936 (citat iz jedne od Mladićevih bilježnica, dokazni predmet P359).

[164] *v.* str. 161-5, Poglavlje 5.

[165] *v.* str. 159-68, Poglavlje 5.

[166] *v.* str. 58-71, Poglavlje 3.

[167] *v.* str. 68-9, Poglavlje 3.

[168] Tu se mogu uključiti i dostatnost i prihvatljivost relevantnih dokaza, zatim razumni izgledi za osuđujuću presudu te utemeljenost optužbe u odnosu na ukupno ponašanje optuženog.

uključivati obavezan proces interne kontrole. Također su mogle omogućiti žrtvama informacije o situaciji u vezi s nagodbama o priznanju krivice.

Što se tiče konkretno slučajeva seksualnog nasilja, smjernice politike Tužilaštva mogle su omogućiti da ne dođe do neprimjerenih nagodbi u slučajevima zločina seksualnog nasilja u pretpretresnoj ili pretresnoj fazi suđenja. Nadalje, mogle su omogućiti uključenje žrtava/svjedoka u postupak pregovaranja o izjašnjavanju o krivici.[169] Na primjer, u skladu s politikom izjašnjavanja o krivici koju provodi BiH, tužioci se moraju sastati sa žrtvama i objasniti im sporazum o izjašnjavanju o krivici i postupak krivičnog gonjenja, te moraju odgovarati na njihova pitanja[170], iako nije jasno koliko efikasna je ta politika bila.[171]

Isto tako, treba osmisliti posebnu politiku o drugim osjetljivim tačkama koje su rezultat nametnutog vremenskog ograničenja istraga i procesuiranja, ili onda kad Tužilaštvo mora odlučiti kojem krivičnom djelu u sudskom predmetu će dati prioritet. Po našem iskustvu, ovi su faktori aktuelizirani zbog pritiska da se ubrzaju istrage i optužnice u prvim sudskim predmetima, da se naredni sudski predmeti skrate i pojednostave, da se fokus preusmjeri na visoko pozicionirane optužene i da se uspori tempo rada Tužilaštva. Danas se također uočava koliko je u fazi žalbenog postupka važno da se fokus zadrži na seksualnom nasilju. Uz prepoznavanje ovih osjetljivih tačaka potrebno je osmisliti i uredsku politiku afirmativnog prioritiziranja zločina seksualnog nasilja kako bi se u ključnim trenucima izbjegla opasnost da ono padne u drugi plan. Dok tužilaštva na različite načine određuju prioritete sudskih predmeta i odlučuju o njima, odgovornost rukovodećih struktura za podizanje optužbi za zločine u skladu s ukupnošću zločinačkog postupanja – što uključuje i seksualno nasilje – treba da bude jedan od bitnih preduslova.[172] U taj proces treba uključiti savjetnicu ili fokalne tačke za rodna pitanja. Ekspertiza o tome kako to postići, na kojoj se radilo više od dvadeset godina, treba jamčiti da će drugi sudovi i tribunali uvesti takvu politiku prije nego što dođe do pritisaka koji će rezultirati problematičnim ishodima.

4. Obuka za prevodioce, istražitelje i tužioce o vođenju intervjua sa žrtvama seksualnog nasilja

Gotovo svim žrtvama seksualnog nasilja koje su se pojavile pred MKSJ trebali su tokom intervjua prevodioci koji tečno govore bosanski, hrvatski, srpski (b/h/s) ili albanski jezik. Prevodile su prvenstveno žene, slične životne dobi kao mnoge intervjuirane žene žrtve seksualnog nasilja.[173] Prisustvujući desecima intervjua sa žrtvama seksualnog nasilja, ove predane zaposlenice Tužilaštva iznijele su posebno oštre stavove o potrebi bolje pripremljenosti prevodilaca, istražitelja i tužilaca koji su intervjuirali žrtve. Nepripremljenost u ranim danima rada Tužilaštva u velikoj mjeri

---

[169] *v.* str. 68-9, Poglavlje 3.

[170] Kim Thuy Seelinger i drugi, *The Investigation and Prosecution of Sexual Violence: Sexual Violence and Accountability Project Working Paper Series* (Human Rights Center University of California Berkeley 2011) str. 50.

[171] Iako je sud prihvatio nagodbu o priznanju krivice u aprilu 2008. godine, tužilac u predmetu Dušana Fuštara otputovao je u Prijedor tek u julu 2008. godine da o tome razgovora sa žrtvama. N. Clark, "Plea Bargaining at the ICTY: Guilty Pleas and Reconciliation" *EJIL* 20(2), (2009), str. 436.

[172] *v.* str. 60-3, Poglavlje 3.

bila je posljedica činjenice da nijedna od njih nije imala prethodnog iskustva s ovom vrstom slučajeva, niti su znale što da očekuju. Sada je, međutim, situacija drugačija, a prijeka potreba za više obuke i podrške prevodiocima i drugim učesnicima u intervjuima sa žrtvama seksualnog nasilja u sukobu neupitna je, apsolutno izvodljiva i ključna za budući rad.

Ni jedan prevodilac ili prevoditeljica s kojima je razgovarala Radna grupa za PSN nije prošao/prošla obuku prije učestvovanja u intervjuima sa žrtvama seksualnog nasilja. Imali su problema s tehničkim terminima za seksualne činove koje su koristili istražitelji i pravnici a koje žrtve nisu razumjele – kao npr. "penetracija" ili "fellatio" – ili su zvučali vulgarno u prevodu na jezik svjedoka. Pojmovi koje su koristili istražitelji također nisu odgovarali slengu koji su koristili svjedoci. MKSR, koji se suočio sa sličnim problemima, ističe važnost sticanja znanja o "jeziku koji bi žrtva mogla koristiti da opiše seksualne činove, seksualno nasilje i genitalije" prije intervjua.[174]

Prevodioci i prevoditeljice također nisu bili adekvatno pripremljeni za postupanje s traumatiziranim žrtvama. Neki nisu znali da će svjedok/svjedokinja govoriti o seksualnom nasilju, a prevodilac ili prevoditeljica ponekad su bili prve osobe s kojom je žrtva uopće razgovarala o zločinima. Jedna prevoditeljica koja je intervjuirana 1998. godine, poslije tri godine učestvovanja u intervjuiranju svjedoka, objasnila je:

> Stvarno me ljuti što u početku nismo dobili nikakva uputstva. Što da uradim kada počnu plakati? Da ih zagrlim? Nisam znala što da kažem, no ne možeš reći ništa a da istražitelju ne objasniš šta se događa. Morali smo učiti u hodu.[175]

Zadržavanje distance od trauma koje su proživjeli svjedoci može biti posebno teško za prevodioce. Uloga prevodilaca je da prenesu ono što svjedoci izjave, a to može biti nabijeno emocijama svjedoka.[176] Trebalo bi da prevodioci unaprijed dobiju uputstva o mogućim reakcijama svjedoka i da nauče mehanizme postupanja s negativnim reakcijama.[177]

Istražitelji i tužioci također su skloni da proživljavaju traumu kroz koju je prošla intervjuirana žrtva. Poslije više godina intervjuiranja žrtava u Bosni i Hercegovini, na Kosovu i drugim mjestima, bivši istražitelj MKSJ opisao je kako je u početku bio van sebe kada bi čuo kako su pripadnici srpskih snaga bezbjednosti

---

[173] *v.* Patricia Viseur Sellers, "The Other Voices: Interpreters and Investigators of Sexual Violence in International Criminal Prosecutions", u H. Durham i T. Gurd (ur.), *Listening to the Silences: Women and War* (Martinus Nijhoff 2005), str. 159-60.

[174] Priručnik MKSR za postupanje u predmetima sa seksualnim nasiljem (fusnota 52), paragraf 126.

[175] Interni intervjui vođeni sa zaposlenima u Tužilaštvu u februaru 1998. godine, u arhivi autora.

[176] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[177] *Ibid.*

"silovali žene pred njihovim porodicama i otimali a zatim silovali djevojčice".[178] S vremenom je ta izloženost počela uzimati danak:

> "Ljudi me pitaju: 'Plačeš li?' Pa naravno da plačem, ali kad sam sâm, ili noću. Prilično sam rastrojen noću... Svaki put kad mi se srce slama, ili kad budem uzrujan zbog onoga što čujem, znam da još nisam izgubio svoju ljudskost."[179]

Iskustva prevodilaca, istražitelja i tužilaca Tužilaštva ukazuju na još jedno područje razvoja politike u budućnosti: osim obuke, ovom osoblju vjerovatno će trebati stalna psihološka podrška kako bi se mogli nositi sa svojim poslom i nastaviti s radom.

5. Psihološka podrška zaposlenima koji rade na istragama i procesuiranju seksualnog nasilja (tretman sekundarne traume)

Strani sugovornici često pitaju zaposlene u Tužilaštvu kako se nose s emotivnim aspektima rada na tako traumatičnim slučajevima. Čini se očiglednim – a sve veći broj istraživanja to potvrđuje[180] – da dugotrajna izloženost radu kao što je onaj koji Tužilaštvo obavlja već dvadeset godina kod stručnih osoba koje učestvuju u njemu dovodi do visokog rizika od nastanka sekundarne traume. Iako MKSJ raspolaže nekim općenitim mjerama, kao što je na primjer psihoterapija, Tužilaštvo nema konkretnu politiku koja bi osoblju pomogla u rješavanju ovog aspekta njihovog posla. Problem dodatno pogoršavaju izvjesne predodžbe da bi priznavanje traumatičnih posljedica moglo biti znak slabosti ili nesposobnosti da se zaposleni nose s profesionalnim zahtjevima posla.[181]

Opasnost od sekundarne traume raširen je problem u radu sa svim kategorijama krivičnih djela, ali intervjui koje je Radna grupa za PSN vodila s osobljem otkrili su posebnu dimenziju problema kada je riječ o slučajevima seksualnog nasilja. Zaposleni u Tužilaštvu govore da su dublje pogođeni slučajevima seksualnog nasilja i silovanja zbog povećanog emotivnog stresa, iscrpljenosti i depresije žrtava. Zbog rodnog aspekta, suosjećanje ostavlja još veće emotivne posljedice na neke žene članice osoblja koje su intervjuirale žene žrtve, posebno ako su bile istih godina kao one.[182] Jedna prevoditeljica koja je dugo radila sa žrtvama seksualnog nasilja prikladno je primijetila: "Zaposleni proživljavaju traume žrtava svaki put kad razgovaraju s

---

[178] Ashley Fantz, "Rape in wartime: Listening to victims" *CNN* (24. juni 2011) <http://www.cnn.com/2011/WORLD/africa/06/23/war.rape.interviewers/> pristupljeno 11. augusta 2015 (članak netačno navodi podatak o radu istražitelja Jana Pfundhellera u MKS umjesto u MKSJ).

[179] *Ibid.*

[180] *v.* npr. Laura Schauben i Patricia Frazier, "Vicarious Trauma: The Effects on Female Counselors of Working with Sexual Violence Survivors" *Psychol Women Q* 19 (1995); K.W. Saakvitne, L.A. Pearlman i dr., *Transforming the Pain: A Workbook on Vicarious Traumatization* (Norton 1996).

[181] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[182] *Ibid. v.* također Patricia Viseur Sellers, "The Other Voices: Interpreters and Investigators of Sexual Violence in International Criminal Prosecutions" u H. Durham i T. Gurd (ur.), *Listening to the Silences: Women and War* (Martinus Nijhoff 2005), str. 159-60.

njima".[183] Istovremeno, od ovih se stručnjaka često traži da konstantno rade prekovremeno, pa zato nemaju mnogo prilika za pravi odmor i oporavak.

Već u decembru 1994. godine raspravljalo se o potrebi pružanja psihološke podrške osoblju Tužilaštva.[184] Oni koji su priželjkivali psihološku pomoć na terenu ili po povratku u Hag osjećali su da raspoložive mogućnosti (interni psihoterapeut) ne pružaju dovoljno privatnosti. U takvom ambijentu sve bi kolege znale za njihove konsultacije. Drugi su smatrali da psiholozi, koji ne poznaju njihove probleme i strahote s kojima se suočavaju, neće biti od velike pomoći. Postojala je i bojazan da bi moglo doći do kršenja tajnosti ako se o takvim stvarima govori nekom izvan MKSJ.[185]

Obavezno izvještavanje nakon obavljenog zadatka moglo je pomoći, posebno u prepoznavanju potreba zaposlenih koji sami ne bi zatražili stručnu pomoć. Osoblju angažiranom na slučajevima koji uključuju žrtve seksualnog nasilja potreban je dobar odmor nakon zaključenog posla. Istražitelji i tužioci nisu kvalificirani da budu psiholozi, odnosno porodični terapeuti. Pa ipak, oni neizbježno dijele bol sa žrtvama, sastaju se s njihovim porodicama i još ih dodatno moraju podsticati na svjedočenje. Posljedično, istražitelji i tužioci mogli bi oboljeti od posttraumatskog stresa i zato moraju paziti na vlastitu dobrobit.[186]

Svjesno ovih problema, Tužilaštvo u završnoj fazi svoga rada i dalje nastoji unapređivati mehanizme podrške kada je riječ o sekundarnoj traumi. To se smatra posebno važnim kako se Ured približava završnoj fazi mandata. U ovoj fazi, kada dugogodišnji zaposlenici prestaju s radom i imaju više vremena za razmišljanje, postoji opasnost od ozbiljnijih posljedica. Mehanizme podrške potrebno je osigurati i nakon zatvaranja MKSJ.

I. Kako zadržati fokus na zločinima seksualnog nasilja

Iako je osmišljeno mnogo pozitivnih strategija s ciljem unapređenja rada Tužilaštva na zločinima seksualnog nasilja, bilo je potrebno osmisliti i strategiju zadržavanja fokusa na njima sve vrijeme. Gledajući unatrag, moramo prihvatiti činjenicu da fokus Tužilaštva na zločine seksualnog nasilja nije uvijek bio istog intenziteta. U ranoj fazi rad Tužilaštva bio je u centru pažnje javnosti, što je zajedno s radom savjetnice za rodna pitanja i drugih fokalnih tačaka doprinijelo da se ovo pitanje tretira s mnogo pažnje. No, nakon uspješnog ishoda predmeta *Kunarac i dr.,* nakon značajnog porasta broja predmeta koji su usporedo rješavani i nakon činjenice da je funkcija savjetnice za rodna pitanja postajala sve neformalnija i slabija − ovo je pitanje u Tužilaštvu sve više gubilo na značaju. Paralelno s tim, civilno društvo se sve više okretalo drugim područjima sukoba i Međunarodnom krivičnom sudu, što je rezultiralo slabljenjem

---

[183] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[184] Interna dokumentacija, u arhivi autora (predlaže se privremena psihološka služba za osoblje MKSJ u Hagu, uz postojeću telefonsku vruću liniju koja je osoblju već bila na raspolaganju).

[185] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[186] *Ibid.*

vanjske kontrole nad dokumentacijom o zločinima seksualnog nasilja koju je gradilo Tužilaštvo.[187]

I dok su učinci ono malo preostale pažnje bili do izvjesne mjere ublaženi činjenicom da je većina optužnica već bila podignuta, Tužilaštvu je ipak bilo stalo da i dalje unapređuje svoja stručna znanja, naročito jačanjem kompetencija u iznošenju dokaza o seksualnom nasilju u neriješenim sudskim predmetima, kao i da propituje važeće pravne okvire. Ovo je pitanje formalno ponovo došlo na dnevni red tek s pojavom Radne grupe za PSN 2009. godine. To je prouzrokovalo sedmogodišnju prazninu pošto je funkcija savjetnice za rodna pitanja izgubila formalni značaj, a time su propuštene prilike za konsolidaciju i poboljšanje rezultata Tužilaštva na tom polju.

J. Uticaj vanjske kontrole na rad Tužilaštva u vezi sa zločinima seksualnog nasilja

Od samog nastanka MKSJ, a posebno u prvoj fazi rada Tužilaštva, pobornici ženskih prava i pravni zastupnici žrtava širom svijeta vršili su pritisak na Tužilaštvo da se pobrine za krivično gonjenje slučajeva seksualnog nasilja.[188] Čim je Richard Goldstone imenovan za glavnog tužioca 1994. godine, ova nastojanja rezultirala su snažnijim fokusom na konkretne slučajeve pod istragom. Tužilac Goldstone otvoreno se upustio u saradnju s nevladinim organizacijama i drugim pobornicima za prava žrtava seksualnog nasilja u ratu; angažirao je savjetnicu za rodna pitanja i drugo osoblje da pojasne opću strategiju Tužilaštva u pogledu krivičnog gonjenja seksualnog nasilja i da odgovaraju na njihova pitanja.[189] Ovakav pristup rezultirao je pojačanom podrškom Tužilaštvu za istrage seksualnog nasilja, ali je izazvao i kritike upućene Tužilaštvu zbog primijećenih propusta. I dok je Tužilaštvo javno reagiralo na te kritike, istovremeno je moralo insistirati na svojoj nezavisnosti i jasno postaviti granice saradnje s vanjskim grupacijama. Pouka izvučena iz saradnje s nevladinim organizacijama ukazuje na važnost konstruktivnog angažmana, ali i na neophodan oprez od pretjeranog oslanjanja na nevladine organizacije, odnosno propuštanja da se zadrži nezavisnost u dovoljnoj mjeri.

Početna saradnja Tužilaštva s nevladinim organizacijama urodila je plodom u smislu pozitivnog razvoja njegove rodne strategije. Tužilac Goldstone uvažio je nastojanja organizacija za ljudska prava i pojedinaca i njihovo zalaganje tako što je imenovao savjetnicu za rodna pitanja.[190] Tužilaštvo je angažiralo Ured za istraživanje ratnih zločina Američkog univerziteta (American University War Crimes Research Office) da obavi istraživanje o tome kako međunarodno običajno pravo tretira pitanja kao što su ropstvo ili prisilna prostitucija.[191] Neki drugi advokati i naučnici iznijeli su

---

[187] Izuzevši kratkotrajno uzbuđenje u vezi s hapšenjem Radovana Karadžića, kada je postavljeno pitanje o prirodi optužbi za seksualno nasilje u optužnici *Karadžić*. *v.* str. 64-5, Poglavlje 3.

[188] *v.* str. 21-3, Poglavlje 2.

[189] *v.* gore str. 80.

[190] Goldstone, "Prosecuting Rape as a War Crime" (fusnota 1), str. 280.

[191] Viseur Sellers, "Gender Strategy is not a Luxury for International Courts" (fusnota 5), str. 308.

pred MKSJ prijedloge u vezi s definicijom zločina i zaštitom svjedoka, te podneske *amicus curiae* vijećima MKSJ koja se bave ovim pitanjima.[192]

Tužilaštvo je javno sarađivalo s ovim tijelima, ali je isto tako naglašavalo koliko je važno zadržati nezavisnost. Konzorcij nevladinih organizacije je 1994. godine predložio Zajedničku radnu grupu, koja se sastojala od članova nevladinih organizacija i osoblja Tužilaštva. Njima je savjetovano sljedeće:

> Ured tužioca voljan je držati sastanke, ali "s ciljem koordinacije", i to unutar utvrđenog opsega dopustive pomoći koju nude nevladine organizacije. Na primjer, kako je pojašnjeno u izjavi o načinu rada, sada bi bilo neprimjereno da nevladine organizacije vode intervjue sa svjedocima, da prikupljaju dokaze ili na drugi način preuzmu ulogu istražitelja. U ovoj bi fazi nevladine organizacije najviše pomogle prosljeđivanjem materijala koji se odnose na počinjenje ratnih zločina koji potpadaju pod nadležnost Suda, pokretanjem konkretnih istraživačkih projekata, izvještajima, obavljanjem specijalnih zadataka na molbu Tužilaštva i pružanjem tehničke podrške i stručnih savjeta. U skladu s ovim dogovorom, predstavnicima našeg Ureda bit će zadovoljstvo da se raspravlja, u širem smislu, o politici i postupcima Suda... Određene teme na vašoj predloženoj listi, konkretno "strategije krivičnog gonjenja", međutim, ne potpadaju u javni domen i ne mogu se dijeliti ni s kim izvan Ureda tužioca. Isto tako, bilo bi neprimjereno diskutirati o pitanjima kao što je "kako pristupati utvrđivanju činjenica" jer bi onda sve nevladine organizacije sada morale prestati s intervjuiranjem svjedoka i istragama kako se ne bi ugrozili budući postupci krivičnog gonjenja koje bi pokrenulo Tužilaštvo.[193]

Tužilaštvo je također radilo na tome da održi odgovarajuću ravnotežu u saradnji sa zagovornicima žrtava, odnosno zastupnicima žrtava, dok je istovremeno razvijalo odnos sa svjedocima bez pretjeranog uplitanja. Ipak, Tužilaštvo je generalno zadržalo pozitivan odnos s grupama i pojedincima u nevladinim organizacijama i akademskoj zajednici koje su se zalagale za žrtve seksualnog nasilja.

K. Zaključci i osnovne spoznaje za budućnost

Gledajući unatrag na iskustvo Tužilaštva, saželi smo bitne poglede na razvoj uspješnih institucionalnih strategija tužilaštva koje procesuiraju seksualno nasilje u sukobu. Te strategije podrazumijevaju angažman savjetnice za rodna pitanja i fokalne tačke, zatim razvoj i primjenu rodne politike i operativnih smjernica, uticaj na kulturu u Uredu, specifične pristupe istraživanju i procesuiranju zločina seksualnog nasilja kao i cjelovitu obuku.

Te strategije važne su za svako tužilaštvo na domaćem ili međunarodnom nivou koje pred sobom ima zadatak utvrđivanja odgovornosti za seksualno nasilje u sukobu. Poseban značaj imaju za rad u Tužilaštvu MKS, koje je do sada objavilo iscrpne smjernice pod naslovom "Seksualni i rodno motivirani zločini" i angažiralo

---

[192] *v.* npr. str. 174, Poglavlje. 5.

[193] Interna dokumentacija, u arhivi autora.

specijalnu vanjsku savjetnicu za rodna pitanja.[194] Postizanje rodne kompetencije kod svih zaposlenih u Tužilaštvu jeste izazov, no omogućiti sasvim efikasne i prilagođene početne programe obuke, a potom i kontinuiranu obuku apsolutno je ostvarljivo nakon dva desetljeća sada dostupnog stručnog iskustva ugrađenog u međunarodno krivično pravo u vezi sa zločinima seksualnog nasilja.

Korištenje fokalnih tačaka

- Ured treba angažirati i dati ovlaštenja savjetnicima za rodna pitanja, koji će biti na raspolaganju u svakom trenutku i čiju će stručnost Tužilaštvo maksimalno koristiti.
- Savjetnica/savjetnik za rodna pitanja obavezno treba imati pravnu naobrazbu i po mogućnosti parnično iskustvo. Osim toga, treba posvetiti posebnu pažnju prepoznavanju fokalnih tačaka u uskoj vezi s drugim relevantnim profesionalnim iskustvima kao što su istraživačke i/ili analitičke vještine.
- Savjetnike za rodna pitanja neophodno je pozicionirati na dovoljno visok rukovodeći nivo kako bi imali uticaja na donošenje odluka u uredu. Prema hijerarhiji UN-a, savjetnica/savjetnik za rodna pitanja treba biti na poziciji P5 ili višoj, koja je u sastavu rukovodećih struktura.
- Savjetnici za rodna pitanja u uredu treba da budu pozicionirani tako da imaju uticaja na rukovodeće strukture i na timove koji rade na istragama i procesuiranju. Mora im se omogućiti da utiču na procese donošenja odluka u pogledu prioritizacije sudskih predmeta.
- Kako bi mogli obavljati svoj posao, savjetnici za rodna pitanja moraju imati odgovarajuće resurse, što podrazumijeva profesionalno osoblje, stažiste i pristup budžetskim sredstvima.
- Savjetnici za rodna pitanja moraju odrediti ciljeve koji se konkretno odnose na unapređenje pristupa rodno motiviranim zločinima kako bi se sasvim usredotočili na taj zadatak kao na suštinsku komponentu svog rada.
- Postoje argumenti za i protiv toga da savjetnici za rodna pitanja budu odgovorni i za rodna pitanja koja se tiču internog kadroviranja. S obzirom da kadrovska problematika izravno utiče na to kako ured tretira rodna pitanja u svom suštinskom poslu, bilo bi korisno da savjetnica/savjetnik za rodna pitanja ima u tome riječ. Međutim, ovdje treba biti oprezan jer kombinacija rada na suštinskim rodnim pitanjima u sudskim predmetima i onima koji se tiču kadroviranja mogu dodatno osnažiti predodžbu da je uloga rodnog savjetnika ograničena na "ženska pitanja" umjesto na suštinski posao tužilaštva.
- Ako savjetnike zadužimo za rodna pitanja koja se tiču internog kadroviranja, moramo im osigurati adekvatne resurse kako bi se taj posao mogao raditi uz osnovni rad na zločinima seksualnog nasilja. Savjetnici za rodna pitanja koji rade s istražnim timovima na strategiji istraga ili kao članovi tima u

[194] ICC Office of the Prosecutor, "Policy Paper on Sexual and Gender-Based Crimes" (June 2014) <http://www.icc-cpi.int/en_ menus/icc/press%20and%20media/press%20releases/pages/pr1011.aspx> pristupljeno 11. augusta 2015.

pretresnom ili žalbenom postupku ne bi smjeli biti zaduženi za rješavanje internih problema vezanih za međusobne odnose, kao što je npr. seksualno uznemiravanje u istom timu.

- Imenovanje savjetnika za rodna pitanja ne smije biti izgovor drugim zaposlenima u uredu da se opuste u radu na zločinima seksualnog nasilja. Svi moraju biti rodno kompetentni, posebno oni na upravljačkim položajima. Oni moraju snositi odgovornost za provođenje rodne politike.
- Bez obzira na individualne savjetnike/ce za rodna pitanja, ured treba podsticati osnivanje radnih grupa ili drugih kolektivnih mehanizama koji će unapređivati rad na rodnim pitanjima. Učestvovanje svih zaposlenih u uredu treba ohrabrivati i uvažavati kao bitan dio tužilačkog posla. Na primjer, takvo učestvovanje u poslovima ureda treba staviti u opis poslova kako rad koji ne spada u kulturu institucije ne bi ostao nevidljiv i potcijenjen. To će maksimalno povećati izglede da većina osoblja pristane učestvovati kada je riječ o zločinima seksualnog nasilja i osigurat će da sav angažman i stručnost budu najbolje iskorišteni.

Osmišljavanje i provedba rodne politike i operativnih uputstava po pitanju zločina seksualnog nasilja

- Od samog početka rada potrebno je osmisliti cjelovitu rodnu politiku ureda u pisanom obliku, koja će pomoći prevladavanju krivih predodžbi i drugih prepreka u vezi sa seksualnim nasiljem. Ta politika treba jamčiti da se diskreciono pravo tužilaca ne koristi pretjerano na način koji je u suprotnosti s odgovornošću za zločine seksualnog nasilja. Podstiče se iznošenje politike u javnost, kao što je to učinio MSK.
- Rodna politika ne treba se fokusirati isključivo na seksualno nasilje, nego treba težiti smještanju seksualnog nasilja u širi kontekst rodne problematike, kao i progresivnom proširenju opsega rodnih analiza u međunarodnom krivičnom pravu. Rodna politika u MSK predstavlja poučan presedan.
- Rodna politika mora uvažavati činjenicu da seksualno nasilje pogađa i muškarce i žene, i djevojčice i dječake, ali da rodne dimenzije tih zločina variraju i da su krive predodžbe o seksualnom nasilju koje pogađa i muškarce i žene zbog toga različite.
- Uz formalnu rodnu politiku, tužilaštva bi trebala osmisliti i operativna uputstva koja će instruirati osoblje kako da ciljeve politike pretvore u pozitivne ishode u svakodnevnom radu. Ta će uputstva iz operativnih razloga možda morati da ostanu unutar ureda. No, općenite informacije o njima treba da budu dostupne javnosti koliko god je moguće.
- U uredu je potrebno organizirati sisteme efektivne komunikacije u vezi s istragama i procesuiranjem seksualnih zločina, no istovremeno pazeći na povjerljivost i zaštitu svjedoka.
- Rodnu politiku i operativna uputstva treba konstantno ažurirati u skladu s novim spoznajama i stečenim stručnim iskustvom u uredu.
- Svi zaposleni moraju proći obuku o rodnoj politici i operativnim uputstvima.

- Rodna politika i operativna uputstva moraju se budno i efikasno provoditi sve vrijeme. Osoblje je dužno da ih se pridržava.
- Menadžeri i supervizori dužni su osigurati da se svi pridržavaju rodne politike i operativnih uputstava ocjenjivanjem uspješnosti rada i unapređenjima.

Kako uticati na stanje u uredu

- Reagirati na rodnu pristrasnost u uredu preduslov je za bolji pristup zločinima seksualnog nasilja.
- Politika rodne jednakosti mora postojati na svim nivoima u uredu.
- Pri zapošljavanju je potrebno primjenjivati proaktivne strategije na svim nivoima u slučaju rodne neravnoteže u uredu. Treba razmotriti kako da se poboljša fleksibilnost radnih mjesta, kao i druge strategije koje će povećati radnu sposobnost zaposlenih, kako bi što bolje funkcionirali na svom radnom mjestu.
- Mora postojati nulta tolerancija u pogledu seksualnog uznemiravanja i diskriminacije u uredu, a uprava mora jasno pokazati svoju odlučnost da takvu politiku provodi.
- S obzirom na vjerovatnoću da se tužilaštva koja se bave međunarodnim kriminalom, posebno u lokalnim sistemima, smatraju privremenim strukturama s ograničenim brojem sudskih predmeta, mora se voditi računa da se izbjegnu moguće zamke *ad hoc* razmišljanja. Zato je potrebno organizirati odgovarajuću infrastrukturu za vođenje evidencije, za centraliziranje informacija i usavršavanje postupaka i praksi.
- Uredi treba da podstiču percepciju da je bitan dio posla seksualno nasilje u sukobu; zaposlenima treba jasno dati do znanja da za zločine seksualnog nasilja neko mora preuzeti punu odgovornost i da je ono sastavni dio odgovornosti za zločine u sukobu. Ne smije se tolerirati mentalitet po kojem se slučajevi seksualnog nasilja automatski stavljaju u drugi plan.
- Potrebno je stvoriti okruženje svjesnog i otvorenog suočavanja s opasnošću od sekundarne traume pri radu na slučajevima ratnih zločina, a posebno zločina seksualnog nasilja.

Strategije u istragama zločina seksualnog nasilja

- Svi timovi u uredu imaju odgovornost da u svoj rad uključe i istrage o seksualnom nasilju.
- Istražni timovi moraju biti multidisciplinarni, odnosno sastavljeni od pravnika, istražitelja, analitičara, prevodilaca i drugih relevantnih stručnjaka.
- Podaci dobiveni od analitičara moraju biti uklopljeni u metode građenja sudskih predmeta koji se odnose na seksualno nasilje u sukobu.
- Moguća je i opcija osnivanja posebnog tima istražitelja i pravnika koji će se fokusirati na zločine seksualnog nasilja, ali tim mora biti organiziran tako da pruži priliku svim drugim timovima da se uključe u istrage seksualnog nasilja. Postojanje tog tima ne smije se percipirati kao opravdanje drugim timovima da se ne bave zločinima seksualnog nasilja.

- Tematske istrage fokusirane na seksualno nasilje mogu biti koristan način za obezbjeđenje namjenskih sredstava i ekspertize za njih. One također mogu pomoći da se shvati i obznani uloga koju je seksualno nasilje odigralo u određenom sukobu, kao i u prikupljanju dokaza o obrascima postupanja. No, umjesto da se informacije iz takvih istraga prezentiraju zasebno, kao odvojeni predmet fokusiran na seksualno nasilje isključujući druge zločine, u pravilu ih je najbolje integrirati u relevantne predmete. Na taj će način seksualno nasilje biti najbolje izloženo u kontekstu, i bit će moguće da se na najbolji način pokaže povezanost seksualnog nasilja i drugih krvnih delikata, što će maksimalno povećati izglede za utvrđivanje odgovornosti visokopozicioniranog kadra.
- Važno je stalno održavati dovoljan broj kvalificiranih istražiteljica, pravnica i prevoditeljica kako bi se žrtvama seksualnog nasilja omogućilo da odaberu žene kao prevodioce ukoliko bi to olakšalo prikupljanje dokaza.
- Treba voditi računa o tome da stereotipi o zločinima seksualnog nasilja ne ograničavaju strategije prikupljanja dokaza.
- Sa nevladinim organizacijama treba ući u primjereno partnerstvo i tako olakšati prikupljanje dokaza. No, moraju postojati jasna uputstva o obavezama eventualnog objelodanjenja prikupljene građe i o potrebi očuvanja nezavisnosti.

Strategije procesuiranja zločina seksualnog nasilja

- Zločine seksualnog nasilja treba uvijek promatrati u njihovom stvarnom kontekstu i procesuirati ih kao "samostalne" zločine (npr. silovanje) i kao *actus reus* za zločine (npr. mučenje, porobljavanje, progoni i genocid), zavisno od slučaja. Kada je terećenje za seksualno nasilje sastavni dio širih zločina kao što su progoni i genocid, neophodno je voditi računa da se ne zamagli priroda tih zločina ili ne umanji njihov značaj.
- Strategije krivičnog gonjenja seksualnog nasilja u predmetima koji uključuju vođe moraju – s obzirom na njima svojstvenu složenost – biti tretirane s posebnom pažnjom.
- Tužioci bi morali redovno razmjenjivati iskustva s vanjskim stručnjacima i tužiocima na lokalnim sudovima s ciljem podsticanja inovativnih tehnika u iznošenju slučajeva seksualnog nasilja.
- Slijedeći praksu mnogih lokalnih pravosudnih sistema, krivično gonjenje seksualnog nasilja u sukobu trebalo bi redovno preispitivati kako bi se otkrili problematični obrasci i uočili uspjesi i neuspjesi tužilačke prakse i strategije i na taj način doprinijelo razvoju i reformi usvojene politike.

Obuka o istraživanju i procesuiranju zločina seksualnog nasilja

- Svi koji rade na predmetima zločina seksualnog nasilja, odnosno istražitelji, pravnici i prevodioci moraju proći cjelovitu obuku o istraživanju i procesuiranju zločina seksualnog nasilja u skladu s politikom i postupanjima u

uredu. Ta obuka mora biti obavezna, a provoditi je trebaju praktičari s velikim iskustvom rada na zločinima seksualnog nasilja.

- Premda naglasak obuke treba biti prilagođen u zavisnosti od specifičnih funkcija koje zaposleni obavljaju, svi zaposleni morali bi steći barem osnovna znanja o svim aspekta procesa. Konkretno, istražitelji moraju poznavati pravni okvir za procesuiranje zločina seksualnog nasilja kako bi prikupili kvalitetne dokaze. Isto tako, pravnici moraju razumjeti specifičnu dinamiku prikupljanja dokaza o zločinima seksualnog nasilja. I jedni i drugi moraju se rukovoditi zahtjevima dokazivanja, uključujući vidove odgovornosti.
- Rukovodeći kadar potrebno je obrazovati kako bi bili rodno kompetentni i svjesni svoje odgovornosti prema provedbi rodne politike i postupanja u uredu. Oni moraju razumjeti složenost istraga seksualnog nasilja i potrebe obezbjeđenja neophodnih resursa za efikasno pristupanje tim zločinima.
- Ured treba obezbijediti interne pravnike koji bi svojim pristupom pomagali oko pravnih pitanja. Oni bi se, između ostalog, morali fokusirati i na pravni okvir zločina seksualnog nasilja. Treba osmisliti precedentne optužbe, precedentne pravne argumente i sažetke relevantne sudske prakse.

Lekcije za rad sa civilnim društvom i međunarodnom zajednicom

- Imajući u vidu velik broj aktera koji bi potencijalno mogli prikupljati informacije o istim incidentima seksualnog nasilja u sukobu, potrebno je utvrditi standardne operativne procedure za aktere izvan sistema krivičnog pravosuđa kako bi se na minimum svela opasnost od kontaminacije dokaza i do maksimuma osigurali izgledi da prikupljeni dokazni materijal kasnije bude iskorišten u sudskom postupku. Primjer takvog nastojanja da se utvrde jedinstveni standardi je Međunarodni protokol o dokumentaciji i istragama seksualnog nasilja u sukobu, donesen u Ujedinjenom Kraljevstvu, s ciljem da za potrebe nevladinih organizacija izloži najbolje prakse kako bi se seksualno nasilje moglo dokumentirati u skladu s međunarodnim pravom.[195] Međutim, pravna kompleksnost takvih istraga i moguća šteta od uzimanja višestrukih iskaza žrtava ozbiljne su prepreke provođenju ovih standarda.
- Nedostatak koordinacije među brojnim organima koji istražuju i utvrđuju činjenice predstavlja problem koji u budućnosti zahtijeva pažnju. Ujedinjene nacije ulažu napore da se ta saradnja poboljša i da se na minimum svede dupliranje truda za utvrđivanje činjeničnog stanja.

---

[195] United Kingdom Foreign and Commonwealth Office, "International Protocol on the Documentation and Investigation of Sexual Violence in Conflict: Basic Standards of Best Practice on the Documentation of Sexual Violence as a Crime under International Law" (1. izdanje, juni 2014) <https://www.gov.uk/government/publications/international-protocol-on-the-documentation-and-investigation-of-sexual-violence-in-conflict> pristupljeno 18. augusta 2015.

5

Kako dokazati zločine seksualnog nasilja

Priya Gopalan, Daniela Kravetz i Aditya Menon[1]

A. Uvod

Uspješno procesuiranje krivičnih djela seksualnog nasilja zavisi od korisnog doprinosa raznih učesnika tokom cijelog sudskog procesa. U tome ključnu ulogu imaju žrtve – one stoje u samoj suštini mnogih sudskih predmeta u kojima se procesuira seksualno nasilje. Pošto seksualno nasilje na svaku žrtvu utiče na specifičan način, Ured tužioca MKSJ (Tužilaštvo) rukovodi se pristupom fokusiranim na svjedoka, pri čemu se proces prilagođava specifičnim potrebama svakog pojedinca. U saradnji s Službom za žrtve i svjedoke (SŽS) pri MKSJ, naši pravnici, istražitelji, prevodioci i osoblje zaduženo za pružanje podrške nastojali su i nastoje stvoriti pozitivnu atmosferu koja će žrtvama omogućiti da njihov iskaz bude što kvalitetniji. Proces kojim se obezbjeđuje takva atmosfera pokreće se mnogo prije nego što žrtva uđe u sudnicu, a nastavlja se još dugo nakon što žrtva napusti sudnicu. Pritom posebno važnu ulogu imaju tužioci, koji u procesu svjedočenja nastoje izvesti dokaze, a jednako važnu ulogu imaju i sudije, koje kontroliraju cjelokupni sudski postupak, pri čemu se štite interesi i žrtve i optuženog.

Priprema za suđenje u kojem je fokus stavljen na svjedoke može svjedoke učiniti spremnijim da svjedoče i omogućiti im da kvalitetnije svjedoče.[2] To od istražitelja i od tužilaca zahtijeva da steknu povjerenje žrtava, da shvate traume kroz koje su žrtve prošle, da se suspregnu od stvaranja predubjeđenja o žrtvama i pomognu im da se fokusiraju na to koliko su zapravo jake.

U nastojanju da dokaže krivicu optuženih za seksualno nasilje, Tužilaštvo se pri izvođenju dokaza moralo nositi s mnogim teškoćama koje su specifične baš za ovu vrstu krivičnih djela. Pitanja vezana za izvođenje dokaza imaju ključnu ulogu u svim krivičnim postupcima; no, u predmetima vezanim za seksualno nasilje dobivaju i dodatnu dimenziju zbog općeprihvaćene pretpostavke da žrtve nerado pričaju o svojim iskustvima jer slučajevi seksualnog nasilja često dovode do stigmatizacije. Stereotipi i mitovi o žrtvama seksualnog nasilja također rezultiraju specifičnim preprekama za uspješno izvođenje dokaza; oni ih prate u sudnicu i podrivaju njihovo svjedočenje. Često se svjedočenje žrtava percipira kao nepouzdano, a smatra se i da je

---

[1] Grace Harbour pomogla je u radu na odjeljku o dokumentarnim dokazima u ovom poglavlju.

[2] *v.* International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), Prosecution of Sexual Violence Best Practices Manual for the Investigation and Prosecution of Sexual Violence Crimes in Post-Conflict Regions [Priručnik za procesuiranje seksualnog nasilja, postupanje u istraživanju i procesuiranju zločina seksualnog nasilja u postkonfliktnim područjima] (30. januar 2014) <http://www.unictr.org/en/documents/best-practices-manuals-and-conference-reports> pristupljeno 18. augusta 2015. (Priručnik MKSR za postupanje u predmetima sa seksualnim nasiljem).

teško procesuirati zločine koji su počinjeni nad žrtvama. Naše iskustvo, međutim, pokazalo se drugačijim; potvrdilo je da žrtve često žele svjedočiti i da se svi ti problemi mogu prevazići. Naše iskustvo pokazuje da uspješno procesuiranje predmeta sa seksualnim nasiljem zavisi od stvaranja pravih uslova za iznošenje dokaza.

Posao nam je u ogromnoj mjeri olakšalo usvajanje specijalno prilagođenog proceduralnog okvira koji omogućava rješavanje specifičnih problema u izvođenju dokaza za zločine seksualnog nasilja. Pravilo 96 Pravilnika o postupku i dokazima MKSJ (Pravilnik MKSJ)[3] – potpuno novo proceduralno pravilo koje se bavi seksualnim nasiljem vezanim za sukobe − bilo je najvažnije oruđe u nastojanju da se u toku suđenja suprotstavimo diskriminativnim taktičkim potezima koji nastoje iskoristiti rodne stereotipe i mitove. U prvim predmetima u kojim su optuženi ujedno bili i fizički počinioci krivičnih djela posebno su važni bili aspekti ovog pravila koji uređuju pitanja kao što su potkrepljivanje navoda svjedoka, pristanak i prethodno seksualno ponašanje. Mada smo uspješno vodili mnoge takve predmete, s ove vremenske distance vidimo da su se problemi u vezi s izvođenjem dokaza i procedurom na koje smo nailazili mogli budnije pratiti i odlučnije rješavati.

Kad smo počeli procesuirati optužene koji su bili više rangirani, pojavili su se novi problemi. Više smo koristili pisane dokaze, kao što su izjave svjedoka i transkripti prethodnih svjedočenja, kao i činjenice utvrđene na ranijim suđenjima pred Tribunalom. Ti oblici izvođenja dokaza pokazali su se korisnim u nastojanju da spriječimo retraumatizaciju žrtava koje su već svjedočile pred sudom jer nisu morale ponovo usmeno svjedočiti − ali doveli su do drugih problema.

Općenito uzevši, utvrdili smo ovo: mada su žrtve važan izvor dokaza u predmetima u vezi sa seksualnim nasiljem, korištenje različitih izvora za dokaze omogućava nam da s više uspjeha postignemo osuđujuće presude u predmetima koji se odnose na seksualno nasilje. U tom kontekstu, smatramo da se ne smije smetnuti s uma važnost svjedočenja ljudi koji nisu žrtve, zatim svjedočenje vještaka, kao i izvođenje dokaza pomoću dokumenata i forenzike. Naš pristup korištenju tih izvora mogao bi se u budućnosti poboljšati.

B. Svjedočenje žrtava

U našim predmetima žrtve imaju izuzetnu ulogu u dokazivanju optužbi za seksualno nasilje.[4] Svjedočenje žrtava seksualnog nasilja zahtijeva hrabrost i snagu. Ako žrtve nisu spremne obratiti se istražiteljima i kasnije svjedočiti, umanjuje se sposobnost suda da provodi pravdu i stane ukraj nekažnjivosti.

Evo kako je to objasnila Peggy Kuo, koja je radila kao tužilac MKSJ, govoreći o žrtvama u predmetu *Kunarac i drugi*:

---

[3] Pravilnik o postupku i dokazima MKSJ (usvojen 11. februara 1994, posljednja izmjena 10. jula 2015) (Pravilnik MKSJ).

[4] *v.* Patricia Wald, "Dealing with Witnesses in War Crime Trials: Lessons from the Yugoslav Tribunal" *Yale HRDLJ*, 5 (2002), str. 217, 219. Dok su se tribunali u Nirnbergu i Tokiju u prvom redu oslanjali na dokumentarne dokaze, savremeni međunarodni tribunali za utvrđivanje činjenica u velikoj mjeri koriste svjedočenje žrtava i svjedoka. *v.* Richard May, "The Collection and Admissibility of Evidence and the Rights of the Accused" u Mark Lattimer i Philippe Sands (ur.), *Justice for Crimes against Humanity*, Hart Publishing 2003, str. 161, 165.

> Ljudi ponekad kažu da su te žene bile ponižene. No, ja uvijek nastojim to preokrenuti i kažem: "Počinioci su te žene pokušali poniziti i pokušali su im oduzeti njihovo ljudsko dostojanstvo. No, one koje su došle i svjedočile uspjele su očuvati svoje dostojanstvo. I nisu dozvolile da ih počinioci liše ljudskosti. Tako da su one u jednom smislu zaista žrtve, ali u drugom smislu one su zaista jake. One su preživjele".[5]

U cijelom procesu važno je utvrditi šta žrtva očekuje od sudskog postupka, objasniti joj šta sve za sobom povlači svjedočenje i omogućiti joj da sama odluči da li želi svjedočiti. Na kraju krajeva, žrtvama se mora dozvoliti da u momentu kad su za to sasvim spremne same odluče hoće li sarađivati.[6] Bivša istražiteljica Tejshree Thapa opisala je kako su hrabre bile žrtve koje su svjedočile u predmetu *Kunarac i drugi*:

> Te su žene uspjele. One su svjedočile. Za mene su one junakinje. Toliko se divim njihovoj borbi, divim se što su to učinile. Suočile su se sa svojim demonima, i naprosto nisu htjele odustati. Za mene su one u svemu tome ostale najvažnije.[7]

1. Svjedočenje o zločinima seksualnog nasilja

Iskustvo svjedočenja o traumatičnim nasilnim događajima može na različite načine uticati na žrtve. Nekima od njih to pomaže u procesu oporavka. Druge ponovo prolaze kroz doživljenu traumu. U svjetlu toga da se motivi, potrebe i očekivanja razlikuju od žrtve do žrtve, ostaje na istražiteljima, tužiocima i drugim učesnicima sudskog postupka da procijene individualne potrebe žrtava i svoje postupanje sa žrtvama prilagode tim potrebama.[8]

Svaka žrtva ima svoje razloge koji su je nagnali da svjedoči. Neke od žrtava dolaze pred MKSJ u potrazi za pravdom, ili žele da javnost upoznaju sa svojim patnjama.[9] Neke su došle nadajući se da više niko neće morati proći kroz iste patnje kao one,[10] ili ih pak osjećaj "moralne obaveze" tjera da govore u ime onih koji nisu preživjeli.[11] Neke su žrtve svjedočile spremno, dok su druge oklijevale i trebalo ih je

---

[5] Dokumentarni film PBS, "I came to testify" u seriji *Women, War & Peace in Bosnia Series* (11. oktobar 2011) (dokumentarni film PBS, "I came to testify") 31.16 <https://www.youtube.com/watch?v=ayMCtiVzG2s /> pristupljeno 7. septembra 2015.

[6] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[7] Dokumentarni film PBS, "I came to testify" (fusnota 5) 42.14.

[8] Govoreći o svjedocima koji su svjedočili pred MKSJ, Eric Stover primjećuje: "Kad su tužioci posvećivali više pažnje potrebama svojih svjedoka, to je rezultiralo višim stepenom zadovoljstva kod svjedoka". Eric Stover, *The Witnesses: War Crimes and the Promise of Justice in The Hague*, University of Pennsylvania Press 2005, (Stover), str. 90.

[9] Iznijeti istinu znači i dokazati, kako je to rekla jedna od žena, "da silovanje nije tvoja sramota nego sramota tog zločinca". Gabriela Mischkowski i Gorana Mlinarević, *The Trouble with Rape Trials – Views of Witnesses, Prosecutor and Judges on Prosecuting Sexualised Violence During the War in the Former Yugoslavia*, Medica Mondiale 2009, (Mischowski i Mlinarević), str. 55.

[10] *Ibid.*, str. 52.

[11] *v.* Stover (fusnota 8) 76. V. također dokumentarni film PBS, "I came to testify" (fusnota 5); Wendy Lobwein, "The Work of the Victims and Witness Section of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia" u *Der Internationale Strafgerichtshof: Fünf Jahre nach Rom* (27-28. juni 2003) 70 www.institut-fuer-menschenrechte.de/uploads/tx_commerce/dokumentation_der_internationale_strafgerichtshof.pdf pristupljeno 22. maja 2015.

nagovarati. Razlozi koji sprečavaju žrtve da svjedoče različiti su i sasvim lične prirode. Neke od žrtava nespremne su da svjedoče jer se boje će ih okolina odbaciti, da će biti osramoćene pred porodicom i da nikad neće moći stupiti u brak. Druge ne žele ponovo proživljavati ono što im se desilo u prošlosti. Neke možda nemaju povjerenja u pravosuđe. Baš kao i preživjelim ženama, i muškarcima koji su proživjeli takvo nasilje možda je teško da pričaju o svojim iskustvima. Rodne uloge i identiteti u zajednici u kojoj žrtve žive mogu uticati na njihovu spremnost da progovore.[12] Tužioci i njihovi timovi moraju uzeti u obzir te faktore te osmisliti strategije koje će otkloniti prepreke koje sprečavaju žrtve da se odluče na svjedočenje.

Važno je da se sudu tačno objasne specifični razlozi zbog kojih pojedine žrtve nisu već ranije bile spremne svjedočiti, a ne da se pretpostavlja kako su ti razlozi obavezno povezani sa stidom i stigmom. U suprotnom, moguće je da kao neželjena posljedica bude potvrđeno očekivanje sudija da sve žrtve seksualnog nasilja kojima se može vjerovati jednako reagiraju kad svjedoče; što bi dodatno potvrdilo stereotipe. Bilo bi idealno da se istražitelji i tužioci dobro upoznaju sa svojim predmetima pa da onda svojim pristupom ruše stereotipe o žrtvama seksualnog nasilja i navedu sud da doprinese tom procesu.

(a) Priprema žrtava seksualnog nasilja za svjedočenje pred sudom

Priprema žrtava seksualnog nasilja za svjedočenje pred sudom zahtijeva od tužilaca fleksibilan pristup i fokus na izgradnju međusobnog povjerenja. S vremenom smo naučili da uspostava dobrog odnosa sa žrtvama prije njihovog svjedočenja dovodi do toga da žrtvama bude manje neprijatno i da njihovo svjedočenje teče lakše.

(i) Pripremni sastanci

Naša praksa sastajanja sa svjedocima prije nego što daju iskaz pred sudom (na MKSJ to nazivamo pripremnim sastancima) pokazala se kao ključna u njihovoj pripremi za svjedočenje, osobito kod žrtava seksualnog nasilja.

Ne treba svim žrtvama seksualnog nasilja isti nivo podrške prije svjedočenja. Mnoge žrtve nikad prije svjedočenja pred MKSJ u Hagu nisu napustile svoja sela ili gradove i nikad prije nisu putovale u inozemstvo. U nekim slučajevima protekle su godine od momenta kada su dale izjavu istražiteljima Ureda tužioca do momenta kad su došle pred sud. Mnoge žene nikad prije u svojoj okolini nisu imale ulogu izvan vlastite kuće i nisu bile vične iznošenju vlastitih iskustava u javnosti. Zbog prirode zločina seksualnog nasilja neke od njih su bile nepovjerljive prema ljudima. Pripremni

---

[12] Primjerice, nevoljkost muškaraca žrtava da govore o svojim iskustvima ponekad je posljedica percepcije muškosti u njihovim zajednicama, gdje se smatra da je muškost nespojiva sa statusom žrtve seksualnog nasilja. *v.* poglavlja 1 i 3. Također *v.* Eric Stener Carlson, "The Hidden Prevalence of Male Sexual Assault During War: Observations on Blunt Trauma to the Male Genitals" *British J Criminology* 46(1) (2006) (Stener Carlson), str. 22-3; Sandesh Sivakumaran, "Sexual Violence Against Men in Armed Conflict", *Eur J Intl L* 18(2) (2007) (Sivakumaran), str. 255; Valerie Oosterveld, "Sexual Violence Directed Against Men and Boys in Armed Conflict or Mass Atrocity: Addressing a Gendered Harm in International Criminal Tribunals", *JILIR* 10 (2014) (Oosterveld, "Sexual Violence Directed Against Men and Boys in Armed Conflict or Mass Atrocity"), str. 119.

sastanci omogućili su nam da prevladamo te probleme. Ti su sastanci omogućili našim pravnicima da upoznaju žrtve sa sudskim procesom, da im omoguće da još jednom prođu kroz svoj iskaz, pripreme ih za ispitivanje kojem će biti podvrgnute tokom iskaza i objasne im kako će u sudnici funkcionirati zaštitne mjere koje su im dodijeljene. To je bila i prilika da im se objasni kakve obaveze imaju tužioci što se tiče objelodanjivanja dokaza odbrani i kako to utiče na žrtvu.[13] Susreti s tužiocima prije svjedočenja također su poštedjeli žrtve dodatnog tereta da ih o izuzetno traumatičnim temama ispituje nepoznata osoba u službenoj i njima stranoj atmosferi sudnice.

Također smo ustanovili da je korisno razviti dobar odnos s onima koji su do tada davali podršku žrtvama. Primjerice, u predmetu *Lukić i Lukić* sarađivali smo s psihologinjom jedne od žrtava i zatražili smo od nje savjet kako da minimiziramo učinak sudskog postupka na žrtvu.[14] Podnijeli smo i zahtjev sudu da se psihologinji omogući prisustvo u sudnici dok žrtva bude davala iskaz, što se pokazalo važnim u trenutku kada je žrtva u sudnici počela ponovo proživljavati događaje kao *flashback*.[15]

Kad svjedok zna šta može očekivati u sudskom procesu, smanjuju se stres i tjeskoba u vezi sa svjedočenjem, a osigurava se koherentno iznošenje iskaza. Tokom pripremnih sastanaka tužioci svjedocima objašnjavaju na koji će način njihov iskaz biti prezentiran pred sudom. Svjedoci također prolaze kroz svoj iskaz, razjašnjavaju bitne aspekte i imaju priliku da vide dokazne predmete kao što su fotografije i dokumenti koje im tužilac kani pokazati tokom iskaza. To omogućava svjedocima da budu spremni i sprečava situaciju da se svjedoci u sudnici nađu iznenađeni pitanjima. Svjedocima je također bilo drago da unaprijed vide sudnicu i čuju kako izgleda postupak u sudnici; to im je pomoglo da se emotivno pripreme za svjedočenje i da ne budu toliko zastrašeni.[16]

---

[13] Sudije MKSJ su prihvatile da je u svrhu postizanja veće pravednosti i ubrzanja sudskog procesa neophodno dati svjedocima priliku da se upoznaju sa sudskim postupkom i da prođu kroz svoje prethodne izjave kako bi njihov iskaz glatkije tekao. *v. Tužilac protiv Limaja*, ICTY-03-66-T, Odluka po zahtjevu odbrane u vezi s praksom Tužilaštva da "pripreme svjedoka za svjedočenje" (10. decembar 2004) 2; *Tužilac protiv Milutinovića i dr.,* ICTY-05-87-T, Odluka po zahtjevu Ojdanića da se zabrane pripreme svjedoka za svjedočenje (12. decembar 2006) paragrafi 20, 22; *Tužilac protiv Haradinaja i dr.,* ICTY-04-84-T, Odluka po zahtjevu odbrane da se rade audio zapisi pripremnih razgovora tužilaca sa svjedocima (23. maj 2007), paragraf 8. Praksa pripremnih razgovora bila je dio priprema za suđenje i na MKSR. *v.* Priručnik MKSR za postupanje u predmetima sa seksualnim nasiljem (fusnota 2), paragrafi 159-82. Mišljenja sudija na Međunarodnom krivičnom sudu (MKS) podijeljena su oko pitanja pripremnih razgovora sa svjedocima. U predmetima *Lubanga, Katanga i Ngudjolo*, i *Bemba*, MKS je zabranio tu praksu. *v.* npr. *Tužilac protiv Lubange Dyiloa*, ICC-01/04-01/06-1049, Decision Regarding the Practices Used to Prepare and Familiarise Witnesses for Giving Testimony at Trial [Odluka o postupcima za pripremu i upoznavanje svjedoka s davanjem iskaza pred sudom] (30. november 2007), paragraf 12. No, u dva novija predmeta koji se odnose na Keniju, Pretresno vijeće V nije slijedilo prethodnu sudsku praksu i utvrdilo je da bi priprema svjedoka trebala biti dozvoljena. Ta je odluka uslijedila nakon zahtjeva Tužilaštva upućenog sudijama da se usvoji režim rada koji će omogućiti ekstenzivniju pripremu svjedoka nego što je to bio slučaj u prethodnim predmetima pred MKS. Pretresno vijeće V je svojoj odluci priložilo Protokol o pripremi svjedoka kao zaštitni mehanizam. U Protokolu se određuje šta se smije, a šta ne smije, te se rješavaju pitanja vezana za objelodanjivanje dokaza do kojih se dolazi uslijed sastanaka za pripremu svjedoka, kao i druge teme. *v. Tužilac protiv Ruta i Sanga*, ICC-01/09-01/11-524, Decision on Witness Preparation [Odluka o pripremanju svjedoka] (2. januar 2013), paragraf 50; *Tužilac protiv Muthaure i Kenyatte*, ICC-01/09-02/11-588, Decision on Witness Preparation [Odluka o pripremanju svjedoka] (2. januar 2013), paragraf 52.

[14] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[15] *Ibid.*

[16] *v.* Mischkowski i Mlinarević (fusnota 9) 62.

Ustanovili smo da se žrtve tokom pripremnih sastanaka ugodnije osjećaju ako od početka znaju kako će ti sastanci izgledati.[17] Tužioci bi tokom pripreme za svjedočenje trebali reći žrtvama hoće li im biti postavljena pitanja o incidentu ili incidentima u kojima je došlo do seksualnog nasilja, koliko će otprilike trajati taj dio razgovora i da nakon tog dijela može uslijediti pauza.[18] Žrtvama je korisno da čuju hoće li im biti postavljena pitanja i o drugim temama, a ne samo o seksualnom nasilju.

Dok prolaze kroz iskaz sa svjedokom, tužioci paze da ne utiču na sadržaj samog iskaza i drže se striktnih smjernica.[19] Mnogi svjedoci su tužilaštvu MKSJ dali više izjava. To što je svjedocima omogućeno da ponovo pročitaju svoje izjave pokazalo se važnim u njihovoj pripremi za svjedočenje pred sudom. Time im je osvježeno pamćenje pa su se osjećali sigurnije tokom svjedočenja.

U samoj sudnici vidjeli smo kako je nekim žrtvama teško govoriti o vlastitim iskustvima. Kad tužioci znaju da žrtva u sudnici mora iznijeti brojne detalje o seksualnom nasilju kojem je bila izložena, oni takve svjedoke pripremaju za ovu vrstu ispitivanja i pomažu im da shvate zašto sudije i ostali u sudnici trebaju čuti sve te detalje. Osim toga, pripremne sastanke koristili smo da svjedocima objasnimo da će im tokom iskaza pitanja postavljati obje strane i da neće moći tek naprosto ispričati cijelu svoju priču sudijama. To objašnjenje doprinijelo je smanjenju frustracije koju bi svjedoci možda osjetili zato što im se ne omogućava da svoju priču iznesu onako kako bi oni to željeli.

Korištenje zaštitnih mjera u sudnici kao što su pseudonimi, iskrivljenje slike i/ili glasa ili saslušanje iza zatvorenih vrata može dezorijentirati svjedoke i izazvati dodatni stres. Trebalo bi da tužioci objasne svjedocima kako te zaštitne mjere funkcioniraju u sudnici. Primjerice, objašnjavali smo im razliku između javnog i tajnog svjedočenja;[20] rekli smo im da mogu od suda tražiti da naloži da se proglase tajnim dijelovi njihovog iskaza u kojim detaljno opisuju seksualno nasilje. Ta mjera pokazala se bitnom za one žrtve seksualnog nasilja koje nisu htjele da njihov iskaz bude dostupan javnosti, mada je također bitno da tužioci ne zaključe kako sve žrtve to žele.[21] Osim toga, svjedocima smo naglašavali da sudijama trebaju reći kad se osjećaju nelagodno ili kad im je potrebna pauza tokom svjedočenja, kao i to da im po potrebi na raspolaganju budu ljekar ili terapeut.

Ponekad bi se tokom pripremnog sastanka svjedoci prisjetili novih podataka, ili bi razjasnili neku informaciju koju su dali u prethodnom iskazu. Kada se to događalo, naša uvriježena praksa je bila da sastavimo bilješku i da je što prije objelodanimo odbrani. Svjedocima smo objašnjavali šta sve za sobom povlači naša

---

[17] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[18] *Ibid.*

[19] *v. Tužilac protiv Haradinaja i dr.,* ICTY-04-84-T, Pisani podnesci tužilaštva kao odgovor u kojem se protivi bilježenju pripremnih razgovora sa svjedocima, Prilog (Politika i procedure Tužilaštva vezano za pripremne razgovore sa svjedocima) (28. mart 2007).

[20] Na MKSJ je moguće povjerljivo svjedočiti na dva načina. Svjedoci mogu svoj iskaz dati na privatnoj sjednici, što znači da publika može gledati zbivanja u sudnici iz galerije ali ne čuje svjedočenje u sudnici, ili na zatvorenoj sjednici, što znači da se u sudnici spuste roletne tako da publika iz galerije ne može niti čuti niti vidjeti zbivanja u sudnici. Transkripti svjedočenja na privatnoj i zatvorenoj sjednici su povjerljivi. Mada su svjedoci u teoriji mogli svjedočiti i iz odvojene prostorije, koja se nalazi izvan sudnice, taj vid svjedočenja nije korišten ni u jednom predmetu pred MKSJ.

[21] *v.* str. 169-71.

obaveza objelodanjivanja materijala odbrani, kao i to da će im odbrana možda postavljati pitanja o eventualnim razlikama između izjava koje su dali, te da odbrana ima pravo postavljati takva pitanja kako bi tako utvrdila kolika je dokazna vrijednost iskaza svjedokâ. To se pokazalo bitnim jer svjedoci ne treba da ispitivanje odbrane dožive kao neprijateljsko, neumjesno ili upereno protiv njih lično.

Tokom pripremnih sastanaka svjedocima se daje prilika da iznesu šta ih brine i šta da očekuju od svjedočenja. Ako im se odmah daju jasne i konzistentne informacije o tome šta Tužilaštvo može a šta ne može uraditi kako bi im pomoglo da se riješe te brige i ispune ta očekivanja, u kasnijoj fazi mogu se izbjeći frustracije i razočarenja žrtava.[22]

(ii) Saradnja sa Službom za žrtve i svjedoke (SŽS)

U pripremi žrtava za svjedočenje pred sudom usko sarađujemo sa Službom za žrtve i svjedoke (SŽS) Tribunala. Radi se o službi unutar Sekretarijata MKSJ koji pruža podršku žrtvama i svjedocima tokom procesa davanja iskaza. Pošto Tužilaštvo nije uspostavilo specijalizirani tim koji bi se bavio medicinskim i psihosocijalnim potrebama žrtava,[23] ono zavisi od SŽS što se tiče profesionalne podrške fokusirane na specifične potrebe i probleme žrtava i svjedoka.[24] Svojim radom SŽS dodatno podupire taj pristup, na kojem počivaju postupci pred MKSJ i kojem su u centru pažnje svjedoci, čime se omogućava uspješno svjedočenje žrtava seksualnog nasilja.

Naše iskustvo naglašava važnost uvezivanja sa SŽS u fazi prije samog suđenja. Kad se SŽS u ranoj fazi uključi u proces, žrtve mogu dobiti potrebnu podršku prije suđenja, a to im opet daje snagu da se ponude kao svjedoci.[25] Angažman SŽS u fazi prije početka suđenja posebno je bio bitan u slučajevima kad žrtve seksualnog nasilja nisu bile voljne da svjedoče, jer je osoblje za podršku SŽS pomoglo da se umire strahovi žrtava i riješe praktični problemi vezani za njihov put u Hag i za pojavljivanje pred sudom, uključujući i to da im se dodijeli osoba za podršku koja bi s njima

---

[22] *v.* također Priručnik MKSR za postupanje u predmetima sa seksualnim nasiljem (fusnota 2), paragraf 181.

[23] Za razliku od MKSJ, Ured tužioca MKSR uspostavio je Tim za rad sa svjedocima (Witness Management Team – WMT), tim profesionalaca koji se bavio isključivo pružanjem potrebne podrške potencijalnim svjedocima. U timu su bili istražitelji i medicinske sestre/tehničari koji su prošli posebnu obuku za postupanje sa žrtvama seksualnog nasilja. WMT je usko sarađivao s Odjelom za istrage Tužilaštva i sa Službom za svjedoke i žrtve pri Sekretarijatu. Dok je Odjel za svjedoke i žrtve Sekretarijata radio samo sa svjedocima koji su pristali svjedočiti pred MKSR, WMT, koji je bio dio Tužilaštva, radio je i s potencijalnim svjedocima optužbe. Pružao im je administrativnu i psihosocijalnu podršku, uključujući i psihoterapiju i medicinsku pomoć. (Priručnik MKSR za postupanje u predmetima sa seksualnim nasiljem (fusnota 2), paragrafi 61-3, Prilog A 2) Rečeno nam je da je WMT ostao u kontaktu sa svjedocima i nakon njihovog svjedočenja i nastojao je pronaći svjedoke koji su trebali svjedočiti u narednim predmetima. Ta podrška bila je ključna u nastojanju da se žrtve uvjere da trebaju progovoriti o tome što im se desilo, kao i u održavanju kontakata sa svjedocima koji su trebali ponovno svjedočiti u drugim predmetima.

[24] Od samog početka Služba je posebnu pažnju posvetila zapošljavanju kvalifikovanih žena odgovarajućih profesija s iskustvom postupanja sa žrtvama seksualnog nasilja. *v.* Godišnji izvještaj MKSJ (17. august 1994), UN Doc A/49/342 S/1994/1007, paragraf 81, <http://www.icty.org/en/documents/annual-reports> pristupljeno 2. decembra 2015; Godišnji izvještaj MKSJ (14. august 1995), UN Doc A/50/365 S/1995/728, paragraf 111, <http://www.icty.org/en/documents/annual-reports> pristupljeno 2. decembra 2015.

[25] Da bi se poboljšala komunikacija sa svjedocima, SŽS je 2002. uspostavila terenski ured u Sarajevu. Kad su svjedoci unaprijed dobivali informacije o tome šta ih očekuje tokom sudskog postupka, to im je davalo snagu da se kasnije uspješno nose sa svojim svjedočenjem pred sudom. Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

putovala u Hag.[26] U više slučajeva osoblje za podršku SŽS obišlo je žrtve u njihovim domaćinstvima i tamo s njima raspravljalo i rješavalo probleme koji su ih sprečavali u davanju iskaza.[27] Iako SŽS nije pružao podršku žrtvama seksualnog nasilja prije nego što bi Tužilaštvo dostavilo sudu svoj spisak svjedoka, mi smo uvjereni da se im se medicinska i psihosocijalna podrška treba pružiti u što ranijoj fazi istrage.

Osoblje za podršku SŽS također igra važnu ulogu u periodu neposredno prije davanja iskaza pred sudom. Ako žrtve moraju provesti nekoliko dana u Hagu čekajući da daju svoj iskaz pred sudom, dešava se da postanu jako uznemirene. Nekima su najteži upravo ti dani neposredno pred svjedočenje.[28] Pokušavamo skratiti vrijeme koje žrtve seksualnog nasilja provode čekajući svoje svjedočenje na taj način da im se omogući da putuju neposredno prije planiranog svjedočenja pred sudom i da imaju prioritet kod određivanja rasporeda svjedočenja. Kad to nije moguće, povezujemo se sa SŽS kako bismo žrtve redovno obavještavali o svim zbivanjima u sudnici koja utiču na raspored njihovog svjedočenja. Osoblje za podršku SŽS redovno prati žrtve i pruža im vidljivu i nezavisnu podršku tokom cijelog njihovog boravka u Hagu, kako u sudnici tako i izvan nje.[29] Zahvaljujući toj podršci svjedoci osjećaju da su cijenjeni i poštovani, a time se smanjuje anksioznost koju osjećaju dok čekaju svjedočenje.[30] SŽS po potrebi pruža žrtvama i profesionalnu psihološku pomoć; naši timovi koji rade na suđenjima to ne mogu jer Tužilaštvo nema profesionalno osoblje koje je prošlo potrebnu edukaciju.

Osoblje SŽS prati fizičko i mentalno stanje žrtava tokom njihovog svjedočenja u sudnici. Taj oblik podrške važan je zato što u MKSJ tužioci ne smiju razgovarati sa svjedocima izvan sudnice dok je njihovo svjedočenje u toku. Kao nezavisan i neutralan organ MKSJ, Služba za žrtve i svjedoke zagovara interese svjedoka a pritom ne utiče na samu suštinu njihovog svjedočenja. Sudije su, na osnovu savjeta SŽS, dozvolile da uz neke žrtve seksualnog nasilja dok svjedoče u sudnici bude osoba za podršku iz SŽS.[31] U nekim slučajevima SŽS je sudije i strane u postupku upozorio na faktore koji su priječili nastavak svjedočenja žrtve ili na druge probleme koji su zahtijevali hitnu reakciju. Primjerice, u jednom slučaju žrtva seksualnog nasilja bila je tako traumatizirana u sudnici da je predsjedavajući sudija odlučio prekinuti njeno svjedočenje da žrtvu zaštiti od daljnje traume.[32] Osoblje za podršku SŽS je

---

[26] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora; *v.* također dokumentarni film PBS, "I came to testify" (fusnota 5).

[27] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora. No, usprkos nastojanjima SŽS, u nekim su slučajevima svjedoci odbili svjedočiti. Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[28] *v.* Mischkowski i Mlinarević (fusnota 9), str. 57.

[29] *Ibid.*, str. 62-3. *v.* također dokumentarni film PBS, "I came to testify" (fusnota 5).

[30] Studija koju je provela organizacija Medica Mondiale pokazuje da su u prvim godinama postojanja pritužbe na nedovoljnu zaštitu i podršku MKSJ bile uobičajene među žrtvama seksualnog nasilja. No, u novije vrijeme žrtve kažu da osjećaju da ih funkncioneri suda cijene i poštuju. Mischkowski i Mlinarević (fusnota 9), str. 61.

[31] *v.* npr. *Tužilac protiv Krajišnika*, ICTY-00-39-T, iskaz svjedoka 224 (6. februar 2004) (iskaz svjedoka 224), transkript str. 588-90. U predmetu *Kvočka i drugi* sudije su dozvolile psihoterapeutkinji žrtve koja je bila tu radi podrške da prati iskaz žrtve iz kabine tehničara, no morala je prethodno potpisati izjavu o povjerljivosti. V. *Tužilac protiv Kvočke i dr.,* ICTY-98-30/1-T, iskaz svjedokinje F (13. septembar 2000), transkript str. 5340-2.

[32] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

interveniralo i objasnilo da žrtva želi svjedočiti. Osoba za podršku dobila je dozvolu da sjedne pored žrtve i tako joj omogući da nastavi svjedočenje.[33]

Mada je podrška SŽS u nekim slučajevima bila od presudne važnosti, žrtve nemaju svog pravnog zastupnika u sudnici koji bi zastupao njihove interese. Za razliku od drugih međunarodnih sudova,[34] Statut MKSJ[35] ne predviđa mogućnost da žrtva ima pravnog zastupnika. Žrtve učestvuju u postupku samo kao svjedoci.[36] No, sve je jači međunarodni konsenzus da učešće žrtava u sudskom procesu ima važnu ulogu u postizanju pravde za žrtve.[37] Mada direktno zastupanje nije karakteristika postupaka pred MKSJ, naše iskustvo naglašava stav da sve strategije kojim se omogućava da se čuje glas žrtava koje to žele tokom postupka treba ozbiljno razmotriti u budućim postupcima pred međunarodnim i domaćim sudovima, uključujući i one koji se bave seksualnim nasiljem u sukobima.

(iii) Važnost održavanja redovnih kontakata sa žrtvama

Naše iskustvo pokazuje da je održavanje redovnih kontakata sa žrtvama u pretpretresnoj fazi i u periodu neposredno prije njihovog svjedočenja često ključni faktor za održavanje povjerenja. Žrtve su bile manje voljne da svjedoče ako bi ponovni kontakt s njima uslijedio dugo vremena nakon prvog razgovora s Tužilaštvom MKSJ − jer su u međuvremenu žrtve nastavile sa svojim životom.[38] Odgoda početka suđenja može biti neizbježna, ali žrtve su spremnije svjedočiti ako s njima održavamo redovan kontakt i ako im objasnimo zašto je do odgode došlo.[39] S

---

[33] *Ibid.*

[34] Za razliku od Statuta MKSJ i MKSR, Rimski statut MKS potencijalno daje žrtvama status svjedoka, učesnika sudskog postupka i primalaca odštete. Većina žrtava učestvuje u sudskim postupcima preko svojih pravnih zastupnika, ali u ograničenom broju slučajeva, žrtve-učesnici direktno su se obraćali Sudu. *v.* Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda (1998), 2187 UNTS 90 (usvojen 17. jula 1998, stupio na snagu 1. jula 2002) (Rimski statut), čl. 68; Pravilnik o postupku i dokazima MKS (usvojen 9. septembra 2002) (Pravilnik MKS), pravila 88, 90-3; *Tužilac protiv Lubange Dyiloa*, ICC-01/04-01/06-1119, Decision on Victims' Participation [Odluka o učestvovanju žrtava] (18. januara 2008), paragrafi 93-5. Specijalni sud za Liban (STL) i Vanredno vijeće kambodžanskih sudova (ECCC) dozvoljavaju žrtvama da učestvuju u postupku kao građanske stranke. v. Statut Specijalnog suda za Liban, čl. 17; Pravilnik o postupku i dokazima STL (usvojen 3. aprila 2014, izmijenjen i dopunjen 12. februara 2015), pravilo 86; Interna pravila ECCC (usvojena 12. juna 2007, izmijenjena i dopunjena 16. januara 2015), pravilo 23(2); ECCC, Spis br. 001/18-7-2007/ECCC/TC, Presuda (26. juli 2010), paragrafi 637-8.

[35] Statut MKSJ (usvojen 25. maja 1993. godine Rezolucijom 827 Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija, UN Doc S/RES/827, posljednja izmjena 7. jula 2009, rezolucijom 1877 UNSC UN Doc S/RES/1877) (Statut MKSJ).

[36] U nekim slučajevima, druge kategorije svjedoka, kao što su predstavnici međunarodnih organizacija ili državni funkcioneri, imali su uza se svoje pravne zastupnike u sudnici.

[37] *v.* Izvještaj MKS o strategiji vezanoj za žrtve, ICC-ASP/8/45 (10. novembar 2009), Uvod, paragraf 3. *v.* također nacrt Konvencije UN-a o pravdi i podršci za žrtve krivičnih djela i zloupotrebe ovlasti (8. februar 2010), čl. 5(2)(b) (kojim se preporučuje davanje prava žrtvama da iznesu svoje stavove i ono što ih brine u „odgovarajućim fazama postupka ako su u pitanju njihovi lični interesi"); prijedlog politike Tužilaštva MKS o učešću žrtava <www.icc-cpi.int/iccdocs/asp_ docs/RC2010/Stocktaking/RC-ST-V-M.1-ENG.pdf> pristupljeno 22. maja 2015; Eric Stover i dr., "The impact of the Rome Statute system on victims and affected communities" (Konferencija o reviziji Rimskog statuta, Uganda, 30 . maj 2010) <www.icc-cpi.int/iccdocs/asp_docs/RC2010/Stocktaking/RC-ST-V- INF.4-ENG.pdf> pristupljeno 22. maja 2015. (gdje se razmatra učinak programa učešća žrtava u postupcima MKS u relevantnim zajednicama).

[38] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[39] *Ibid.*

tim u vezi ustanovili smo i ovo: što manje ljudi kontaktira sa žrtvama, to je uspješnija izgradnja dobrog odnosa i osigurava se veća konzistentnost u našem pristupu žrtvama.[40] U nekim slučajevima žrtve su rekle da bi radije radile s istražiteljima ili prevodiocima ovog ili onog pola i to uvijek s istim istražiteljem i/ili prevodiocem. Poštivanje tih preferenci doprinosi održanju povjerenja žrtava.

(b) Ispitivanje žrtava u sudnici

Pokazalo se kako nam je lakše od žrtava dobiti informacije potrebne da dokažemo navode optužnice onda kada smo uzeli u obzir njihove potrebe i preferencije. Svakoj je žrtvi, bez sumnje, teško i stresno naći se u situaciji da mora pričati o seksualnom nasilju.[41] Pristup koji se fokusira na svjedoke koristi kako žrtvama tako i Tužilaštvu. Žrtva se ugodnije osjeća u sudnici, a to, s druge strane, omogućava žrtvi da bolje svjedoči. Tužioci moraju uzeti u obzir cijeli niz drugih faktora tokom priprema žrtava za svjedočenje pred sudom. Trebalo bi da procijene koliko je detalja potrebno iznijeti da bi se dokazale optužbe za seksualno nasilje, a da pritom ne kreću od pretpostavke da moraju od svjedoka dobiti svaki detalj o događaju u kojem je došlo do seksualnog nasilja. Ispitivanje bi trebalo prilagoditi specifičnosti stvari o kojoj se radi u dotičnom predmetu. Istovremeno treba imati na umu da bi se sveobuhvatno pretresanje konkretnog krivičnog djela moglo pokazati relevantnim kad dođe do izricanja kazne.[42] Nadalje, tužioci ne bi smjeli pretpostaviti da žrtva može svjedočiti samo o konkretnom slučaju seksualnog nasilja, nego bi trebali uzeti u obzir širok dijapazon dokaznih elemenata relevantnih za predmet o kojima žrtva možda ima nešto da kaže.

(i) Koliko detaljan treba biti iskaz da bi se dokazale optužbe za seksualno nasilje

Kod utvrđivanja količine detalja potrebnih da bi se dokazale optužbe za seksualno nasilje, tužioci treba da razmotre oko čega se stranke u postupku spore i usredotočiti se na dokazivanje tih činjenica. Stoga moraju znati koji su dokazi potrebni kako bi se dokazali pravni elementi krivičnih djela za koje se tereti optuženi i oblici odgovornosti, te djelovati proaktivno kako bi nagovorili odbranu da neke činjenice prihvati prije nego što žrtva počne svjedočiti. U predmetima koji su se vodili pred MKSJ, detaljnost dokaza o slučajevima seksualnog nasilja često je zavisila od prirode predmeta. Ako se radilo o predmetima gdje su optuženi ujedno bili i fizički počinioci, tužioci su često trebali izvesti detaljnije dokaze o konkretnim krivičnim djelima[43] nego kod predmeta gdje su optuženi bili dio rukovodstva pa ih se nije teretilo za fizičko počinjenje seksualnog nasilja. U predmetima gdje su optuženi bili dio rukovodstva, optuženi su rjeđe osporavali činjenicu da je došlo do seksualnog nasilja. U predmetima gdje su optuženi fizički počinili zločine, tužioci su se morali posvetiti i pitanjima povezanim s počinjenjem zločina, kao što su dokaz da žrtva nije dala pristanak[44] i vjerodostojnost

---

[40] *Ibid.*

[41] *v. Tužilac protiv Stakića*, ICTY-97-24-T, Presuda (31. juli 2003) (Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*), paragraf 804.

[42] *v.* Poglavlje 8.

žrtve,[45] jer su ta pitanja bila u većoj mjeri relevantna u takvim predmetima.[46] Izvođenje dokaza o identitetu počinioca također se pokazalo ključnim u dokazivanju odgovornosti optuženog u takvim predmetima.[47]

Ako odbrana nije osporavala neke aspekte slučajeva seksualnog nasilja, ili ako je bila sporazumna da prihvati neke elemente krivičnih djela kao dokazane,[48] tužioci bi postavljali pitanja samo o onim temama koje je još trebalo razjasniti, bez ulaženja u detalje slučaja. Sporazumi između strana o nekim činjenicama često su se sklapali tokom svjedočenja žrtve kad bi se pokazalo da žrtva u sudnici prolazi kroz traumu. No, tužioci mogu u mnogo većoj mjeri proaktivno razmatrati mogućnost postizanja takvih sporazuma i prije nego što žrtva počne svjedočiti. Odbrana se pokazala spremnijom da prihvati kao dokazane one slučajeve seksualnog nasilja kad njihov klijent nije bio optužen da je fizički počinio zločin, ili kad Tužilaštvo nije tvrdilo da je bio prisutan na mjestu zločina.

S vremenom je MKSJ počeo procesuirati političke i vojne vođe, pa su se tužioci fokusirali na razradu pravnih strategija koje će im omogućiti da povežu seksualno nasilje

---

[43] *v.* npr. *Tužilac protiv Kunarca i dr.,* ICTY-96/23-T i ICTY-96-23/1-T, iskaz svjedokinje FWS-50 (29. mart 2000), transkript str. 1243-4, 1252 ("P: Žao mi je što vas moram pitati neke konkretne stvari, ali sud mora da sazna. Da li možete opisati što je uradio? O: Da. Gurnuo me na jedan krevet. Tražio je da stavim njegov penis u usta. P: I da li je to uradio? O: Sam je to uradio. P: Koliko je to dugo trajalo? O: Ne znam. P: Da li je išta govorio dok se to dešavalo? O: Govorio je nešto kao, čega se ja to bojim? Jel ja ne znam šta je to seks? Jel nisam to prije radila? Takve stvari. 'Hajde da uživamo.' Takve stvari... P: Izvinjavam se opet, moram vas pitati konkretne stvari, ali sud mora da sazna. Možete li opisati šta je radio? O: Tog puta me silovao vaginalno. P: Da li hoćete reći da vam je stavio penis u vaginu? O: Da."); *Tužilac protiv Kvočke i dr.,* ICTY-98-30/1-T, iskaz svjedokinje U (3. oktobar 2000), transkript str. 6198-9 ("P: I šta se desilo kad ste ušli u tu drugu prostoriju s Nedeljkom Timarcem? O: U toj kancelariji bio je sto. Napipala sam ga prstima jer je bio mrak. Rekao mi je da se popnem na sto i silovao me na tom stolu. P: Nakon što vas je Nedeljko Timarac silovao na tom stolu, šta se desilo kasnije iste večeri? O: Otišao je bez riječi. Ostala sam na stolu. Nakon toga su ušli drugi muškarci. Ne znam koliko ih je bilo – bilo ih je mnogo – i oni su me također silovali. P: Svjedokinjo U, kad kažete da su vas ti ljudi silovali, hoćete li reći da su izvršili penetraciju penisom? O: Da.").

[44] *v. Tužilac protiv Kunarca i dr.,* ICTY-96-23-T i ICTY-96-23/1-T, iskaz svjedokinje AS (19. april 2000), transkript str. 2000 ("P: A kad koristite izraz 'silovanje', i stvarno mi je žao što vas ovo moram pitati, ali na što konkretno mislite, šta su vam uradili? O: Uništili su sve u meni. P: Evo sad da sudije čuju, jer sudije moraju znati tačno šta se desilo za zapisnik, da li su vam stavili penise u vaginu? O: Da. P: I to je bilo protiv vaše volje? O: Da."). *Tužilac protiv Kvočke i dr.,* ICTY-98-30/1-T, iskaz svjedokinje J (5. septembar 2000), transkript str. 4782 ("P: Da li je i on izvadio penis? O: Jeste. P: Da li vas je on tog puta pokušao silovati? O: Jeste. P: Da li je izvršio penetraciju vagine? O: Ne, nije. O: Da li je ejakulirao? O: Jeste. P: Da li vam je opet ejakulirao po nogama? O: Da. Po butinama i po nogama. P: I nakon što je ejakulirao, da li vas je pustio? O: Da. P: Tokom tog napada, da li ste pokušavali da izmaknete? O: Naravno da jesam. Sve vrijeme sam se izmicala, molila ga da me pusti, ali rekao je da može on i drukčije da se ponaša ako nastavim tako, da može biti grub, puno grublji nego što je bio tog puta.").

[45] *v.* npr. *Tužilac protiv Furundžije*, ICTY-95-17/1-T, Presuda (10. decembar 1998) (Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*), paragrafi110-16.

[46] *v.* str. 142-5.

[47] *v.* npr. *Tužilac protiv Kunarca i dr.,* ICTY-96-23-T i ICTY-96-23/1-T, iskaz svjedokinje FWS-50 (29. mart 2000), transkript str. 1242, 1263 ("P: Tko vas je izveo? O: Trebam reći ime? O: Ako znate ime, molim vas da ga kažete. O: Izveo me čovjek po imenu Zoran Vuković. P: Jeste li ga znali od prije rata? O: Možda sam ga viđala prije rata. Lice mi je bilo poznato. A sad, da li sam ga znala otprije, to ne znam... P: Možete li – da li biste mogli danas prepoznati Zorana Vukovića? O: Da. P: Zamolit ću vas da se osvrnete po sudnici, i nemojte žuriti. Kažite nam ako ovdje prepoznajete tog Zorana Vukovića kojeg ste nam opisali. O: Ako gledam od vrata prema dolje, prvi čovjek kraj stražara s tamnom kosom, to je Zoran Vuković. P: Da sve bude jasno u zapisniku, možete li nam opisati što ima na sebi? O: Na sebi ima svjetloplavu košulju i tamnoplavo odijelo.").

[48] *v.* str. 134-5.

s optuženima.[49] Način na koji smo dokazivali učešće političkih i vojnih glavešina u zločinima seksualnog nasilja zavisio je od oblika odgovornosti za koji smo ih teretili. Primjerice, u nekim predmetima gdje se radilo o udruženom zločinačkom poduhvatu morali smo dokazati da su počinioci bili dio hijerarhijske strukture pod kontrolom optuženog (npr. vojske ili policije) ili da su s pripadnicima organizacije pod kontrolom optuženog usko sarađivali u počinjenju zločina. U takvom je slučaju tužiocima bilo dovoljno izvesti dokaze o pripadnosti fizičkih počinilaca, ali nije bilo potrebe da se dokazuje identitet pojedinaca.[50] Nadalje, kako je objašnjeno u poglavljima 6 i 7, uspješnost procesuiranja rukovodilaca zavisi od toga da se seksualno nasilje ispravno kontekstualizira i da se pravilno shvati njegova uloga u kampanji nasilja koju su pokrenuli visokorangirani funkcioneri ili oficiri. Tužioci su stoga izvodili dokaze koji su rasvjetljavali taj kontekst, kao što su dokazi o svrsi i prirodi date kampanje; o okolnostima u kojima se vršilo seksualno nasilje; o ranjivosti žrtava; o drugim oblicima nasilja izvršenim nad stanovništvom koje je bilo meta kampanje; o preovlađujućoj klimi nekažnjavanja u grupi kojoj su pripadali počinioci; o njihovoj sklonosti sličnim oblicima nasilja. Takvi dokazi omogućili su nam da seksualno nasilje stavimo u pravi kontekst: radi se o nasilnim krivičnim djelima koja su dio kampanje nasilja.

U nastojanju da povežemo zločine seksualnog nasilja s ovom širom kampanjom nasilja, uvidjeli smo da treba naglasiti koliko su dati zločini zaista nasilni. U okviru svog rada vidjeli smo da postoji tendencija da se na seksualno nasilje, posebno kad se radi o silovanju žena i djevojaka, gleda više kao na pitanje časti a manje kao na nasilan napad na fizički integritet osobe.[51] Ponekad će, pod uticajem takvog pogrešnog shvaćanja, sudije koje utvrđuju činjenice seksualno nasilje gledati kao privatni čin nevezan za širu kampanju nasilja. To je posebno slučaj ako zločin nije izvršen javno ili ako se ne radi o krivičnim djelima širokih razmjera. Uspješnije smo prevladavali to pogrešno shvaćanje kada smo pred sudije iznosili dokaze koji naglašavaju nasilnu prirodu ovog čina s aspekta žrtve, posebno u okolnostima gdje nema dokaza da je korištena sila. Primjerice, izveli bismo dokaze o tome kako je silovanje imalo razoran učinak na žrtvu i kakve je posljedice (ponekad trajne) žrtva pretrpila zbog silovanja. Također smo ustanovili koliko je važno da se kroz pitanja koja postavljamo svjedocima i u našim podnescima sudu dodatno ne podstiče stigma koju sa sobom nose ovi zločini. To se može postići tako što seksualno nasilje nećemo opisivati kao "privatni", "intimni" ili "lični" čin, nego tako što ćemo naglasiti traumatičnu stvarnost tog čina za žrtve. Jasnim ukazivanjem na nasilnu prirodu ovih zločina tužioci mogu pomoći sudijama da seksualno nasilje vide kao još jedan vid nasilnog napada na fizički integritet.

---

[49] *v.* Poglavlje 7.

[50] *v.* npr. *Tužilac protiv Đorđevića*, ICTY-05-87/1, Prvostepena presuda (23. februar 2011) (Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević*), paragraf 833 ("U ovom predmetu svedokinja nije umela da identifikuje one iste uniforme koje je prethodno identifikovala u predmetu Milošević, ali kada joj je skrenuta pažnja na ovu nedoslednost, svedokinja je potvrdila da su tu bili prisutni i pripadnici VJ i pripadnici MUP-a i ponovo je opisala policijske uniforme. Veće se, prema tome, uverilo da se svedokinja seća tih uniformi i njen opis policijskih uniformi prihvata kao pouzdan. Ove nepodudarnosti u iskazima, po mišljenju Veća, mogu se objasniti traumatskom prirodom ovih događaja, činjenicom da je od njih proteklo deset godina i da je od njenog svedočenja u predmetu Milošević proteklo sedam godina.").

[51] *v.* str. 38-40, Poglavlje 3.

(ii) Uticaj iskaza žrtava na visinu kazne i ranije puštanje na slobodu

Još jedan faktor koji se treba uzeti u obzir kad se ispituju žrtve jeste hoće li detaljniji opis zločina navesti sudije da izreknu višu kaznu zbog težine zločina.[52] Kod izricanja kazne sudije mogu uzeti u obzir dokaze o duševnim, emotivnim i fizičkim patnjama žrtava kao otegotnu okolnost.[53] U predmetu *Delalić i dr.* Pretresno vijeće je kod određivanja visine kazne uzelo u obzir gnusnu prirodu seksualnog nasilja nad muškim žrtvama prilikom procjenjivanja stepena Landžine izopačenosti.[54] U predmetu *Furundžija* sud je kao otežavajući faktor uzeo činjenicu da je žrtva "držana gola i bespomoćna".[55] I druga su vijeća zauzela sličan stav.[56]
Tužioci bi također trebali razmotriti da li bi detaljniji opis zločina mogao u datom momentu poslužiti kao argument protiv ranijeg puštanja na slobodu ukoliko optuženi bude proglašen krivim i osuđen na zatvorsku kaznu.[57] U nekim slučajevima sudije su prihvatile osobitu brutalnost zločina kao faktor koji ukazuje na to da bi osuđeni trebao odslužiti čitavu kaznu. Primjerice, predsjednik MKSJ je odbio ranije pustiti na slobodu Zelenovića dijelom i zbog težine zločina seksualnog nasilja koje je počinio, kao i zbog ranjivosti žrtava.[58] Predsjednik Suda također je utvrdio da je težina Žigićevih zlodjela faktor koji je protivan njegovom ranijem puštanju na slobodu.[59] No, sve u svemu,

---

[52] Izricanje kazne, uključujući i faktore koji se odnose na ranije puštanje na slobodu, razmatramo u Poglavlju 8.

[53] *v.* Pravilnik MKSJ (fusnota 3), pravila 101 i 125.

[54] *Tužilac protiv Delalića i dr.,* ICTY-96-21-T, Presuda (16. novembar 1998) (Prvostepena presuda u predmetu *Delalić*), paragraf 1275; *v.* također paragraf 1262 (gdje se govori o potenciranju patnje zbog toga što je svjedokinja silovana pred drugim ljudima, o brutalnosti i ponavljanja seksualnog nasilja, i o javnom iskazu žrtve: "Pogazio mi je ponos i nikad više neću biti ista žena").

[55] Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 45) paragraf 282.

[56] *Tužilac protiv Kunarca i dr,* ICTY-96-23 i 23/1, Prvostepena presuda (22. februar 2001) (Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*), paragraf 858 (sud je uzeo kao otežavajuću okolnost težinu zločina čije su žrtve bile "najranjivije osobe u svakom sukobu, naime žene i djevojke"); *Tužilac protiv Milana Simića*, ICTY-95-9/2-T, Presuda o kazni (17. oktobar 2002), paragraf 63 (gdje je kao otežavajuća okolnost uzeta "seksualna, nasilna i ponižavajuća priroda tih djela"); *Tužilac protiv Dragana Nikolića*, ICTY-94-2-S, Presuda o kazni (18. decembar 2003), paragraf 194 (gdje se razmatrala brutalnost seksualnog nasilja i drugih zločina, kao i zloupotreba položaja moći nad zatočenicama); *Tužilac protiv Brale*, ICTY-95-17-S, Presuda o kazni (7. decembar 2005), paragraf 34.

[57] Predsjednik MKSJ odlučuje po zahtjevima za ranije puštanje na slobodu u konzultaciji s drugim sudijama. U procjeni tih zahtjeva predsjednik uzima u obzir. između ostalog, i težinu zločina za koje je osuđeni kažnjen, što je učinjeno u slučaju drugih osuđenika u sličnim okolnostima, te da li je osuđeni pokazao znakove rehabilitacije i da li je u značajnoj mjeri sarađivao s Tužilaštvom. *v.* Pravilnik MKSJ (fusnota 3), pravilo 125; Statut MKSJ (fusnota 35), čl. 28. *v.* nadalje Poglavlje 8.

[58] U to vrijeme Zelenović je služio kaznu u Belgiji. Po belgijskom zakonu, osuđene osobe mogu tražiti ranije puštanje na slobodu nakon što odsluže trećinu kazne. Belgijsko Ministarstvo pravde obavijestilo je predsjednika MKSJ da je Zelenović odslužio više od trećine kazne i da stoga može tražiti ranije puštanje na slobodu. Predsjednik je odbacio zahtjev, pri čemu je uzeo u obzir, između ostalih faktora, i činjenicu da Zelenović nije odslužio dvije trećine kazne. *Tužilac protiv Zelenovića*, ICTY-96-23/2-ES, Odluka predsjednika u vezi s prijevremenim puštanjem na slobodu Dragana Zelenovića (21. oktobar 2011), paragrafi 17-20, 32. *v.* također *Tužilac protiv Zelenovića*, ICTY-96-23/2-ES, Odluka predsjednika o prijevremenom puštanju na slobodu Dragana Zelenovića (30. novembar 2012), paragrafi 11-13, 22.

[59] *Tužilac protiv Žigića*, ICTY-98-30/1-ES, Odluka predsjednika o prijevremenom puštanju na slobodu Zorana Žigića (8. novembar 2010), paragrafi 13-15, 22. *v.* također *Tužilac protiv Radića*, ICTY-98-30/1-ES, Odluka predsjednika Suda po molbi Mlađe Radića za pomilovanje ili ublažavanje kazne (23. april 2010), paragrafi 12 i 21 (gdje je Radićev zahtjev odbačen, između ostalog, i zato što nije pokazao znakove rehabilitacije i nastavio je negirati zločine za koje je osuđen, posebno silovanja i seksualno zlostavljanje). Dodatni argument protiv prijevremenog puštanja na slobodu bila je činjenica da ovi osuđenici nisu odslužili dvije trećine kazne.

predsjednik Suda je do sada odobravao zahtjeve za puštanje na slobodu nakon odsluženja dvije trećine izrečene kazne nezavisno od težine zločina.

(iii) Izvođenje svih relevantnih dokaza kroz iskaz svjedoka

Tužioci i njihovi timovi trebalo bi da razmotre mogu li žrtve iznijeti informacije relevantne za dokazivanje aspekata predmeta koji su širi od samih optužbi za seksualno nasilje. U našem poslu suočili smo se s rizikom da se uzima zdravo za gotovo da žrtve seksualnog nasilja mogu govoriti samo o nasilju koje su same doživjele, a to znači da se istražitelji i tužioci u svom radu preusko fokusiraju. Tužioci i njihovi timovi ne bi smjeli unaprijed stvoriti uvjerenje o tome šta žrtve znaju i trebalo bi da s njima prođu kroz sve potencijalno relevantne aspekte predmeta. Primjerice, u našim su predmetima žrtve seksualnog nasilja davale ključne informacije o događajima koji su prethodili oružanom sukobu u njihovoj regiji; o drugim zločinima koje su počinioci izvršili nad pripadnicima njihove zajednice ili etničke grupe; o snagama koje su se nalazile u njihovoj regiji, o komandnoj strukturi tih snaga, kao i o identitetu i funkciji počinilaca. U nekim slučajevima žrtve seksualnog nasilja bile su svjedoci zločina nad rodbinom, primjerice ubistava, te su detaljno opisale te incidente. Ti su dokazi relevantni kad treba dokazati kontekstualne elemente zločina i utvrditi individualnu krivičnu odgovornost optuženog. Općenito uzevši, sveobuhvatniji pristup ispitivanju žrtava seksualnog nasilja doprinio je boljem razjašnjenju dubine zla nanesenog njima i njihovoj zajednici, a to je pak uticalo na visinu izrečenih kazni.

(iv) Usvajanje strategija koje će umanjiti rizik od ponovne traumatizacije žrtava

Zbog traumatične prirode zločina seksualnog nasilja, postoji rizik da žrtve tokom svjedočenja na sudu budu ponovo traumatizirane. Svjedočenje može izazvati bolna sjećanja[60] i zato žrtvama može biti teško da ispričaju svoja iskustva. Moguće je da čak i svjedoci koji su u početku bili spremni svjedočiti, zbog višekratnog ponavljanja iste priče osjete zamor, pa stoga kasnije odbiju svjedočiti u sljedećim predmetima. To je realnost koju tužioci moraju uzeti u obzir kad god se nađu u sistemu gdje postoji velika vjerovatnoća da će se iste činjenice ponavljati u više suđenja.

Mogućnost da žrtva u sudnici doživi traumu i poteškoće s kojima se žrtve suočavaju kada treba da svjedoče najbolje je opisala jedna svjedokinja govoreći o iskustvu kroz koje je prošla kada je morala detaljno opisati seksualno nasilje čija je bila žrtva:

> Pitali su me što se tačno desilo? I morala sam opisati doslovno sve… Morala sam reći da se radilo o silovanju i objasniti gdje se nalazilo moje tijelo, a gdje njegovo. Bilo mi je zaista teško to izreći i čuti svoj glas... O, bože. Užas, užas, užas. Morala sam to izreći, i mrzila sam samu sebe dok sam o tome pričala, i dok sam sebe slušala. Ne znam. Mrzila sam samu sebe. Bilo bi mi bolje da

[60] Eric Stover primjećuje da "[o]sobe koje svjedoče na suđenjima za ratne zločine možda ne shvaćaju kako su duboko na njih djelovala nasilna krivična djela koja su nad njima izvršena ili kojima su svjedočili, i u kojoj mjeri svjedočenje o njima može ponovno pokrenuti sjećanja na te bolne događaje". Stover (fusnota 8), str. 72.

> sam mogla samo reći: da, seksualno su me zlostavljali, ili silovali su me – samo to. Ali shvatam da je zakon takav i da to moram uraditi.[61]

Kako bi se minimalizirao rizik od ponovne traumatizacije i kako bi se izbjegao zamor svjedoka, usvojili smo niz različitih načina izvođenja dokaza kroz iskaz žrtava. Nastojali smo smanjiti opseg usmenog svjedočenja i skratiti vrijeme koje žrtve provedu u sudnici tako što bismo od odbrane i vijeća zatražili dozvolu da žrtvama postavljamo sugestivna pitanja,[62] te bismo odbrani predlagali da prihvati dijelove iskaza žrtava kao dokazane. Nadalje smo incidente u kojima je došlo do seksualnog nasilja dokazivali kroz pisane dokaze kako bismo izbjegli pozivanje žrtava da svjedoče.[63] Ova se praksa ustalila u predmetima u kojima smo sudski gonili visokorangirane funkcionere.

No, to ne znači kako tužioci treba da pretpostave da žrtve ne žele svjedočiti i da će im u svim slučajevima biti potrebna zaštita. Naše iskustvo pokazalo je da neki svjedoci osjećaju da im je prilika koju su dobili – da cijelu svoju priču iznesu pred sudijama – dala novu snagu. U predmetu *Krajišnik,* žena koju su silovali u logoru Luka (općina Brčko), nakon što je njen iskaz prekinut, predsjedavajućem sudiji ovako je objasnila zašto osjeća potrebu da nastavi svoj iskaz (nakon što je opisala masovno smaknuće koje je preživjela, a prije nego što je opisala kako su je silovali):

> Cijeli sam svoj život posvetila tome da radim i da pomažem... drugima, i po prvi put sam se našla pred – suočila sam se s nečim nezamislivim, i to mi je bio strašan šok, i još uvijek me to boli. Bilo je to zaista bolno iskustvo. I sad, kad to sve moram ponovo proći, bol se vraća. Ali ipak želim nastaviti svoj iskaz. Želim reći istinu i ništa osim istine. Želim vam iznijeti istinu. Želim da zločince kazne. Želim da se zločin kazni.[64]

Naše iskustvo također je pokazalo da neki svjedoci žele detaljnije opisati zločine koji su nad njima počinjeni; u takvim slučajevima je svako ograničavanje njihovog svjedočenja, primjerice uvođenjem njihovog pisanog iskaza u dokaze umjesto glavnog ispitivanja, dovodilo do podrivanja njihovog samopouzdanja i rezultiralo je razočarenjem. Neke od njih je frustrirala činjenica da im se iskustvo u sudnici svelo na oštro unakrsno ispitivanje odbrane, pri čemu nisu dobili priliku da prvo svojim riječima ispričaju svoju priču.[65] Skraćivanje iskaza svjedoka koji su bili spremni dati puni iskaz kao neželjenu posljedicu ima i uklanjanje iz sudskog spisa

---

[61] Mischkowski i Mlinarević (fusnota 9), str. 57. Žrtva čije se riječi ovdje citiraju svjedočila je pred sudom u BiH, pred MKSJ ili pred oba suda. Autori izvještaja nisu dali podatke o žrtvama da ne bi bile prepoznate.

[62] U akuzatornom sistemu sugestivnim se smatra pitanje kojim se svjedoku sugerira određeni odgovor ili koje sadrži informacije koje bi svjedok trebao potvrditi tužiocu. Sugestivna pitanja obično se smiju postavljati u unakrsnom ispitivanju svjedoka kojeg je pozvala druga strana. No, kako je objašnjeno u ovom dijelu, u izvjesnim okolnostima sudije MKSJ dozvoljavaju tužiocima da postavljaju sugestivna pitanja u glavnom ispitivanju, npr. da bi se skratio iskaz svjedoka Tužilaštva koji su tramatizirani.

[63] *v.* str. 135-9.

[64] Iskaz svjedokinje 224 u predmetu *Krajišnik* (fusnota 31), transkript str. 590.

[65] U mnogim predmetima gdje se sudilo rukovodiocima, pretresna vijeća su Tužilaštvu dala ograničeno vrijeme za izvođenje dokaza, i naložila Tužilaštvu da racionalizira izvođenje dokaza te neke dokaze izvede u pisanom obliku. kako bi ispoštovalo te naloge, Tužilaštvo je neke svjedoke pozvalo da svjedoče u skladu s Pravilom 92*ter* Pravilnika MKSJ (fusnota 3), koje omogućuje Tužilaštvu da dokaze izvodi uglavnom u pisanom obliku, s tim da postoji kraće glavno ispitivanje i da svjedok mora biti na raspolaganju odbrani za unakrsno ispitivanje. Posljedica toga bila je nemogućnost svjedoka da iznesu svoju cijelu priču pred sudom prije unakrsnog ispitivanja. *v.* str. 136-7.

detalja o težini zločina, koji su relevantni kako za izricanje kazne tako i, općenitije gledano, za sudski spis dostupan javnosti. Pretjerano korištenje pisanih dokaza ponekad bi dovelo do toga da zločini seksualnog nasilja, pa i njihove žrtve, javnosti postanu nevidljivi.

Skraćivanje svjedočenja žrtava koje su spremne ispričati cijelu svoju priču odražava pogrešnu pretpostavku da su žrtve slabe i da uvijek trebaju zaštitu.[66] Naše iskustvo naglašava da svaka pojedina osoba koja preživi seksualno nasilje ima svoje specifične potrebe. Tužioci moraju procijeniti te potrebe, utvrditi koje su specifične okolnosti svakog svjedoka i onda rješavati probleme koji iz toga proizlaze. Najvažnije je da u najvećoj mogućoj mjeri uzmu u obzir želje žrtava što se tiče njihovog svjedočenja u sudnici. Ako je to moguće, tužioci bi trebali biti proaktivni pa s odbranom i sudijama raspraviti načine na koji će žrtve svjedočiti kako bi njihov iskaz prošao sa što manje traume. Tužioci bi također trebali paziti da se jednak naglasak stavi na pisani kao i na usmeni iskaz kako bi se sudijama omogućilo da iz prve ruke čuju priču određenog broja žrtava i kako bi svjedočenje žrtava bilo u dovoljnoj mjeri predstavljeno u postupku koji se odvija pred očima javnosti.

U svjetlu ovih aspekata problema, u daljnjem tekstu opisani su neki modaliteti svjedočenja žrtava koji su se uvriježili na MKSJ.

(a) Postavljanje sugestivnih pitanja o slučajevima seksualnog nasilja

Kad je žrtvama bilo teško nastaviti svjedočenje pred sudom, tužioci bi od sudija tražili da im dozvole postavljanje sugestivnih pitanja o konkretnim slučajevima seksualnog nasilja. To je iznimka od pravila koje se primjenjuje na MKSJ, koji se uglavnom drži kontroverznog sistema izvođenja dokaza. Sugestivna pitanja koriste se i onda kad žrtve svjedoče o zbivanjima koja su već opisale u prethodnim postupcima pred MKSJ. Na primjer, u predmetu *Stanišić i Župljanin* tužilac je od predsjedavajućeg sudije tražio da dozvoli postavljanje cijelog niza sugestivnih pitanja o dva slučaja seksualnog nasilja, pri čemu je žrtva trebala samo potvrditi tačnost tih tvrdnji. Odbrana nije imala prigovora na taj zahtjev. Takav postupak omogućio je tužiocu da koncizno rezimira prethodni iskaz žrtve o slučajevima seksualnog nasilja, pri čemu se žrtva nije morala iznova prisjećati svakog detalja.[67]

(b) Zahtjev odbrani da prihvati dijelove iskaza kao dokazane

U predmetima u kojima odbrana nije osporavala da je došlo do slučajeva seksualnog nasilja, kako je to bilo ondje gdje su optuženi imali rukovodne funkcije, strane su se oko nekih činjenica sporazumjele na osnovu iskaza žrtava. Primjerice, složili bismo se da je žrtva bila silovana, ili oko drugih detalja koji su potvrdili da postoje elementi zločina, a time smo izbjegli iznošenje detalja koji bi vjerovatno uznemirili žrtvu. Mada optuženi ne osporava da je neka žrtva silovana ili seksualno napastvovana, on time ne priznaje vlastitu odgovornost. Odbrana može unakrsno ispitivati svjedoke o drugim

---

[66] *v.* str. 45-9, Poglavlje 3.

[67] *Tužilac protiv Stanišića i Župljanina*, ICTY-08-91-T, iskaz svjedokinje ST-56 (1. oktobar 2009), transkript str. 630-4.

aspektima njihovog iskaza, kao što je identitet počinilaca, mjesto i vrijeme događaja i drugi elementi relevantni za utvrđivanje odgovornosti optuženog za zločin.

Sporazum o prihvaćenim činjenicama postignut je u nekoliko predmeta MKSJ koji su uključivali i seksualno nasilje. Primjerice, u predmetu *Brđanin* odbrana je pristala na to da ne ispituje jednu od žrtava o detaljima seksualnog nasilja i da ograniči razmjere unakrsnog ispitivanja o drugim temama.[68] Predsjedavajući sudija objasnio je da se žrtvi neće postavljati pitanja o seksualnom nasilju zato što su sudije pročitale njenu izjavu i htjeli su je poštedjeti toga da ponovo iznosi svoju priču ako to nije neophodno.[69] Slično tome, u predmetu *Stanišić i Župljanin* odbrana je na poziv sudije pristala da ne ispituje žrtvu o detaljima silovanja o kojima se radilo u predmetu. Branilac je to objasnio ovako:

> Mi u odbranu našeg klijenta *ne tvrdimo* da ona nije silovana.[70]… Mi smo itekako svjesni stresne situacije u kojoj se svjedokinja nalazi… Mogu vam reći da nećemo unakrsno ispitivati svjedokinju o tim detaljima.[71]

Tužiteljica je zatim pročitala relevantne dijelove žrtvinog iskaza za zapisnik, koje je žrtva potom potvrdila.[72] I, na kraju, u predmetu *Krajišnik* odbrana je prihvatila da se, kada žrtva govori o "silovanju", to odnosi na fizički čin koji ispunjava uslove sadržane u pravnoj definiciji silovanja, pa se nije protivila da Tužilaštvo postavlja sugestivna pitanja svjedokinji o tom aspektu njenog iskaza.[73]

(c) Podnošenje dokaza u pisanom obliku

Pravilnik MKSJ predviđa nekoliko načina izvođenja dokaza, uključujući i dokaze o seksualnom nasilju, koji od svjedoka ne zahtijevaju da svjedoče uživo. Relevantne odredbe omogućavaju tužiocima da ne pozivaju žrtve seksualnog nasilja da svjedoče uživo ili da ih ne zovu da svjedoče ponovo u nekom kasnijem postupku pred MKSJ. Dok, s jedne strane, korištenje izjava datih u pisanom obliku ima ove prednosti, svjedočenje uživo ipak, u većoj mjeri nego pisani materijal, može oslikati kontekst, kao i nasilnost i težinu zločina, te učinak zločina koji postaje relevantan kad se određuje visina kazne.[74]

---

[68] *Tužilac protiv Brđanina*, ICTY-99-36-T (25. juni 2003), transkript str. 18178 ("G. Ackerman: Časni sude, što se tiče prvog pitanja koje je postavila gđa Korner, mogu samo reći da je naš opći stav da smo se u svakom takvom slučaju mi u biti složili što se tiče svjedočenja o samim seksualnim napadima. Jedino me brinu periferne teme koje bi se mogle nalaziti u tim iskazima").

[69] *Tužilac protiv Brđanina*, ICTY-99-36-T,iskaz svjedokinje BT-71 (16. juni 2003), transkript str. 17613-14.

[70] *Tužilac protiv Stanišića i Župljanina*, ICTY-08-91-T, iskaz svjedokinje ST-56 (1. oktobar 2009), transkript str. 627 (kurziv naknadno dodan).

[71] *Ibid.*, str. 629.

[72] *Ibid.*, str. 630-4. U predmetu *Stakić* odbrana je na sličan način pristala da svjedokinja ne bude podvrgnuta unakrsnom ispitivanju o detaljima silovanja, ali je htjela u sumnju dovesti njenu vjerodostojnost što se tiče drugih pitanja. *Tužilac protiv Stakića*, ICTY-97-24-T, argument odbrane (5. juni 2002), transkript str. 3983-6. U predmetu *Haradinaj i dr.* predsjedavajući sudija pitao je odbranu da li će svaki detalj o silovanjima iznesen u izjavi žrtve morati biti ponovno iznesen u sudnici, te da li će o detaljima unakrsno ispitivati žrtvu. Odbrana se složila sa sugestijom sudija da Tužilaštvo samo "ukratko rezimira sadržaj iskaza, da to iznese svjedokinji i pita je da li se to tako stvarno desilo". *Tužilac protiv Haradinaja i dr,* ICTY-04-84-T, iskaz svjedokinje W-61 (11. maj 2007), transkript str. 3994-5.

[73] Iskaz svjedokinje 224 u predmetu *Krajišnik* (fusnota 31), transkript str. 615-16.

[74] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

Pravilo 92*bis*[75]sadrži odredbe koje omogućavaju sudijama MKSJ da u dokaze unesu pisane izjave svjedoka i transkripte prethodnih svjedočenja umjesto iskaza uživo, te tako svjedoci ne moraju svjedočiti pred sudom.[76] Primjerice, u predmetu *Slobodan Milošević* Tužilaštvo je predložilo na usvajanje transkripte svjedočenja dvije žrtve silovanja koje su svjedočile u predmetu *Kunarac i dr.,* u skladu s Pravilom 92*bis*. Pošto nije teretilo Miloševića da je fizički izvršio ta silovanja, Tužilaštvo je tvrdilo da se iskazi svjedoka ne tiču direktno optuženog, da je svjedoke unakrsno ispitala odbrana optuženog, koji je u dovoljnoj mjeri imao iste interese kao i Milošević, i da svjedočenje o osnovu zločina nije dovoljno bitno da bi opravdalo daljnje unakrsno ispitivanje u kontekstu konkretnog predmeta. Pretresno vijeće prihvatilo je da se Pravilo 92*bis* koristi kako bi se izbjeglo ponovo traumatiziranje žrtava seksualnog nasilja.[77] Prihvatilo je i argumente Tužilaštva[78] i usvojilo izjave kao dokaze iako je Milošević uložio prigovor. Pretresno vijeće zaključilo je da su svjedoci "žrtve višestrukog silovanja koje su teško traumatizirane tim iskustvom" i da ih ne treba pozivati da svjedoče uživo.[79]

Tužioci su koristili Pravilo 92*bis* i, kada je u nekim predmetima u kojima se sudilo rukovodstvu trebalo ponuditi na usvajanje dokaze o seksualnom nasilju u pisanom obliku, odbrana je odlučila da ne ispituje žrtve unakrsno. Npr. u predmetima *Brđanin* i *Krajišnik,* u kojima su se optuženi teretili za doprinos kampanji zločina u Bosni i Hercegovini pomoću svojih visokih političkih funkcija, tužioci su izveli mnogo dokaza o seksualnom nasilju kroz pisane iskaze žrtava, pa su ti iskazi usvojeni bez ikakvih prigovora odbrane.[80]

Pravilo 92*ter*[81] predstavlja mehanizam koji omogućava izvođenje dokaza u prvom redu u pisanom obliku, ali se i glavno ispitivanje provodi u ograničenom opsegu i uz uslov da žrtva mora biti na raspolaganju drugoj strani za potrebe

---

[75] U skladu s Pravilom 92*bis*(A), izjava svjedoka ili transkript prethodnog svjedočenja može se prihvatiti kao dokaz ako se svjedočenje ne odnosti na djela, ponašanje ili duševno stanje optuženog. Čak i ako se taj uslov ispuni, pretresno vijeće ima diskreciono pravo odlučiti da li da usvoji iskaz svjedoka ne dozvolivši prethodno optuženom da unakrsno ispita svjedoka. Interesi optuženog su od ključne važnosti kada sudije odlučuju kako će primijeniti svoje diskreciono pravo. No, rizik da se žrtve seksualnog nasilja izlože ponovnoj traumi također predstavlja relevantan faktor. *v. Tužilac protiv Galića*, ICTY-98-29-AR73.2, Odluka o interlokutornoj žalbi u vezi s Pravilom 92*bis*(C) (7. juni 2002), paragrafi 9-15; *Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, ICTY-02-54-T, Odluka po zahtevu optužbe za prihvatanje transkripata umesto svedočenja *viva voce* u skladu s pravilom 92*bis*(d) – transkripti iskaza koji se odnose na Foču (30. juni 2003) (Odluka u vezi s transkriptima o Foči u predmetu *Slobodan Milošević*), paragrafi 39-48.

[76] Odluka u vezi s transkriptima o Foči u predmetu *Slobodan Milošević* (fusnota 75), paragraf 24.

[77] *Ibid.*, paragraf 48.

[78] *Ibid.*, paragrafi 39-41.

[79] *Ibid.*, paragraf 47.

[80] *v.* npr. *Tužilac protiv Krajišnika*, ICTY-00-39-T, usmena odluka o zahtjevu po Pravilu 92*bis* (10. decembar 2004), transkript str. 9474-80; *Tužilac protiv Krajišnika*, ICTY-00-39-T, usmena odluka o zahtjevu po Pravilu 92*bis* (21. mart 2005), transkript str. 10823-7; *Tužilac protiv Krajišnika*, ICTY-00-39-T, Prvostepena presuda (27. septembar 2006) (Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik*), paragrafi 547, 638.

[81] U skladu s Pravilom 92*ter*, pretresno vijeće može djelomično ili u cijelosti prihvatiti svjedočenje u obliku pisane izjave ili transkripta svjedočenja tog svjedoka datog u postupku pred Međunarodnim sudom, pod sljedećim uslovima: (i) da je svjedok prisutan u sudnici; (ii) da je svjedok na raspolaganju sudijama radi unakrsnog ispitivanja i eventualnog ispitivanja; i (iii) da svjedok potvrdi da pisana izjava ili transkript tačno odražava ono što je on/ona rekao/rekla u izjavi i što bi izjavio/izjavila u slučaju ispitivanja. Za razliku od Pravila 92*bis*, dokazi koji se usvajaju u skladu s ovim pravilom mogu se odnositi i na djela i ponašanje optuženog opisana u tačkama optužnice.

unakrsnog ispitivanja. Ovaj modalitet omogućio je žrtvama da ne moraju detaljno iznijeti svoju priču, a koristio se kao alternativa ako sudije ne bi odobrile primjenu pravila 92*bis*.[82] U nekim slučajevima tužioci su u dokaze ponudili transkripte prethodnog svjedočenja žrtava pred MKSJ. Kako bi se osiguralo da se javno iznese dovoljno detalja priče u okviru postupka u sudnici, tužioci bi za zapisnik pročitali sažetak iskaza svjedoka.[83]

Još jedan mehanizam koji je Tužilaštvo MKSJ koristilo za izvođenje dokaza o seksualnom nasilju bez pozivanja žrtava kao svjedoka jest upućivanje zahtjeva Vijeću, u skladu s Pravilom 94(B), da formalno primi na znanje činjenice o kojima je presuđeno u već zaključenim predmetima pred MKSJ. Presuđene činjenice su u velikoj mjeri korištene u predmetima u kojima se sudilo rukovodiocima, a gdje su optuženi fizički bili udaljeni od mjesta zločina.[84] U pripremi zahtjeva da se prihvate presuđene činjenice analizirali smo prvostepene i drugostepene presude kako bismo utvrdili činjenice relevantne za pitanja konkretnog predmeta već pravomoćno utvrđene u nekom drugom predmetu. Kad su jednom usvojene, presuđene činjenice predstavljaju pretpostavku o dotičnoj činjenici koja se može osporavati. Druga strana može pokušati da dokaže kako osporena činjenica nije istinita tako što izvede pouzdane i vjerodostojne dokaze.[85] Primjerice, u predmetima *Krajišnik*,[86] *Stanišić i Župljanin*,[87] kao i

---

[82] Primjerice, na suđenju Milutinoviću i drugima, mada su optuženi bili visokorangirani vojni, policijski i politički rukovodioci koji nisu direktno učestvovali u izvršenju djela za koje ih se teretilo, žrtve seksualnog nasilja morale su doći u sudnicu i podvrgnuti se unakrsnom ispitivanju. Pretresno vijeće je ustvrdilo da se njihovi iskazi odnose na "element dokaza Tužilaštva koji je od ključne važnosti" jer optuženi "poriču da je ijedan navodni zločin za koji bi ih se moglo smatrati odgovornim počinjen u sklopu događaja koji su opisani u optužnici". *Tužilac protiv Milutinovića i dr,* ICTY-05-87-PT, Odluka po zahtevu Tužilaštva na osnovu pravila 92*bis* (4. juli 2006), paragraf 18. Slično tome, u predmetu *Đorđević*, gdje je optuženi bio visokorangirani funkcioner u policiji, pretresno vijeće je ustvrdilo da žrtva silovanja mora doći na sud radi unakrsnog ispitivanja. Pretresno vijeće je zaključilo da identitet fizičkih počinilaca može postati dio merituma predmeta. Žrtva je također bila jedina osoba koja je mogla svjedočiti o silovanjima Albanki tokom protjerivanja iz općine Priština. *Tužilac protiv Đorđevića*, ICTY-05-87/1-T, Odluka po zahtevu Tužilaštva za prihvatanje pisanog iskaza svedoka K14 umesto usmenog svedočenja na osnovu pravila 92*bis* (18. mart 2009), paragraf 16.

[83] *v.* npr. *Tužilac protiv Krajišnika*, ICTY-00-39-T, iskaz svjedoka 382 (31. mart 2005), transkript str. 11222-5; *Tužilac protiv Mladića*, ICTY-09-92-T, iskaz svjedokinje RM070 (30. septembar 2013), transkript str. 17625-7.

[84] Primjerice, hiljade presuđenih činjenica prihvaćene su u predmetu *Karadžić* za razliku od predmeta *Slobodan Milošević* gdje su prihvaćene samo 162 činjenice. *v. Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, ICTY-95-5/18-T, Konačna odluka po predlogu optužbe za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je već presuđeno (16. decembar 2003), paragraf 20; *Tužilac protiv Karadžića*, ICTY-95-5/18-T, Odluka po tri zahtjeva optuženog za ponovno razmatranje odluka o formalnom primanju na znanje činjenica o kojima je već presuđeno (4. maj 2012), paragraf 18; *Tužilac protiv Karadžića*, ICTY-95-5/18-T, Odluka po petom zahtjevu Tužilaštva za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je već presuđeno (14. juni 2010), paragraf 56, dodatak; *Tužilac protiv Karadžića*, ICTY-95-5/18-T, Odluka po četvrtom zahtjevu Tužilaštva za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je već presuđeno (14. juni 2010) (Odluka o četvrtom podnesku Tužilaštva u predmetu *Karadžić*), paragraf 98, dodatak A; *Tužilac protiv Karadžića*, ICTY-95-5/18-T, Odluka po trećem zahtjevu Tužilaštva za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je već presuđeno (9. juli 2009), paragraf 63, dodatak; *Tužilac protiv Karadžića*, ICTY-95-5/18-T, Odluka po drugom zahtjevu Tužilaštva za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je već presuđeno (9. oktobar 2009) (Odluka po drugom zahtjevu Tužilaštva u predmetu *Karadžić*), paragraf 54, dodatak; *Tužilac protiv Karadžića*, ICTY-95-5/18-T, Odluka po prvom zahtjevu Tužilaštva za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je već presuđeno (5. juni 2009), paragraf 39, dodatak.

[85] *v. Tužilac protiv Karemere i dr,* ICTR-98-44-AR73(C), Decision on Prosecutor's Interlocutory Appeal of Decision on Judicial Notice [Odluka o interlokutornoj žalbi Tužilaštva na odluku o formalnom primanju na znanje] (16. juni 2006) (Odluka po žalbi o formalnom primanju na znanje u predmetu *Karemera*), paragraf 42.

[86] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 80), fusnote 1105, 1115, 1131, 1437-8, 1440, 1445, 1447-8, 1450,

Stanišić i Simatović,[88] koristili smo presuđene činjenice, prvo da dokažemo da je seksualnog nasilja zaista bilo[89], a potom da dokažemo i konkretne događaje u kojima je došlo do seksualnog nasilja; od predmeta do predmeta razlikovala se količina detalja, uključujući identitet i pripadnost fizičkih i drugih neposrednih počinilaca.[90] Presuđene činjenice o seksualnom nasilju također su formalno uzete na znanje i u predmetima *Karadžić*[91] i *Mladić,*[92] koji su još u toku.

Presuđene činjenice su se u praksi pokazale korisnim samo u nekim našim predmetima, pošto sudska vijeća nisu zauzela dosljedan pristup što se tiče dokazne vrijednosti presuđenih činjenica i u svojim nalazima se nisu uvijek oslanjala na presuđene činjenice. Kad se koriste presuđene činjenice iz povezanog predmeta, postoji rizik da će odbrana izvesti dokaze kojima će osporavati dokaznu pretpostavku povezanu s tim činjenicama, a da onda Tužilaštvo neće moći da izvede dodatne dokaze nakon što je formalno okončalo izvođenje svojih dokaza kojima bi pobilo protivdokaze odbrane.[93] Formalno primanje na znanje presuđenih činjenica kao modalitet ima ograničenu mogućnost primjene u drugim kontekstima, osim ako Tužilaštvo nema cijeli niz predmeta koji se protežu duže vremena, a u njima se radi o činjeničnim navodima koji se preklapaju, kao što je to bio slučaj na MKSJ. No, ova temeljna ideja – da tužioci trebaju strateški osmisliti koliko im formalno primanje

---

1527, 1584 (u kojima se referira na presuđene činjenice), paragrafi 499, 652, 667, 701 (nalazi temeljeni na presuđenim činjenicama). Tekst presuđenih činjenica nalazi se u *Tužilac protiv Krajišnika*, ICTY-00-39-T, Podnesak sa skraćenim spiskom činjenica o kojima je već presuđeno (8. decembar 2004) (Spisak presuđenih činjenica u predmetu *Krajišnik*).

[87] *Tužilac protiv Stanišića i Župljanina*, ICTY-08-91-T, Prvostepena presuda (27. mart 2013) (Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin*), tom 1, fusnote 883, 965, 1391, 1437-9, 1465, 1507-9, 1519, 2034, 3222, 3288, 3694 (u kojima se referira na presuđene činjenice), paragrafi 475-6, 669, 678-9, 682, 916, 1399, 1402, 1547 (nalazi temeljeni na presuđenim činjenicama). Tekst presuđenih činjenica nalazi se u *Tužilac protiv Stanišića i Župljanina*, ICTY-08-91-T, Odluka kojom se djelomično odobravaju zahtjevi Tužilaštva na osnovu pravila 94(B) za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je već presuđeno (1. april 2010) (Odluka o presuđenim činjenicama u predmetu *Stanišić i Župljanin*).

[88] *Tužilac protiv Stanišića i Simatovića*, ICTY-03-69-T, Presuda (30. maj 2013), tom 1, fusnote 825, 1242, 1416 (u kojima se referira na presuđene činjenice), paragrafi 387, 598, 685 (nalazi koji se temelje na presuđenim činjenicama).

[89] *v.* npr. Popis presuđenih činjenica u predmetu *Krajišnik* (fusnota 86), dodatak, str. 17 (činjenica 194), 49 (činjenica 639); Odluka o presuđenim činjenicama u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 87), dodatak A, str. 33 (činjenica 372), 61 (činjenica 716), 73 (činjenica 867), 75 (činjenica 893), 76 (činjenice 902-3), 88 (činjenica 1028), 107 (činjenice 1200, 1202), 139 (činjenica 1436); *Tužilac protiv Stanišića i Simatović*, ICTY-03-69-T, Drugi zahtjev Tužilaštva za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je već presuđeno s dodatkom (11. decembar 2008), dodatak, str. 24-5 (činjenica 203).

[90] *v.* npr. Spisak presuđenih činjenica u predmetu *Krajišnik* (fusnota 86), dodatak, str. 22 (činjenica 262), 35 (činjenica 461), 46 (činjenica 596), 47 (činjenice 599-601, 606); Odluka o presuđenim činjenicama u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 87) str. 33 (činjenica 373), 74 (činjenice 881-2), 76 (činjenica 900), 88 (činjenice 1028, 1029), 126 (činjenica 1345), 123-4 (činjenica 1327); *Tužilac protiv Stanišića i Simatovića*, ICTY-03-69-T, Treći zahtjev Tužilaštva za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je već presuđeno s dodatkom, (5. januar 2010), dodatak A, str. 30 (činjenica 276).

[91] Odluka po drugom zahtjevu Tužilaštva u predmetu *Karadžić* (fusnota 84) (kojom se prihvataju činjenice 787, 792, 794, 797, 800-1, 803, 805, 808-12, 814, 819, 1037, 1168, 1183, 1213, 1238-41); Odluka po četvrtom zahtjevu Tužilaštva u predmetu *Karadžić* (fusnota 84) (kojom se prihvataju činjenice 2256, 2509-10, 2585, 2616, 2654).

[92] *Tužilac protiv Mladića*, ICTY-09-92-PT, Prva odluka po zahtjevu Tužilaštva za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je presuđeno (28. februar 2012) (kojom se prihvataju činjenice 511, 581, 598-9, 605, 608-12, 614, 621, 742, 870, 1000, 1018, 1048, 1074-6, 1133-4); tekst tih činjenica nalazi se u *Tužilac protiv Mladića*, ICTY-09-92-PT, Zahtjev Tužilaštva za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je presuđeno, (9. decembar 2011).

[93] *Tužilac protiv Karadžića*, ICTY-95-5/18-T, Odluka po zahtjevu Tužilaštva za prihvaćanje dokaza u postupku pobijanja, (21. mart 2014), paragrafi 10-11, 40, 45. *v.* također paragrafi 25, 30, 35, 52, 57, 63, 67, 73, 81, 89 (gdje se Tužilaštvo također oslanjalo na svjedoke koji su svjedočili u skladu s pravilima 92*bis* i 92*ter*).

činjenica na znanje može pomoći da uspješnije procesuiraju seksualno nasilje – ostaje dragocjena i ima potencijala za eventualno širu primjenu u budućnosti. Primjerice, iako mi to nismo radili, moglo bi se od sudija tražiti da formalno prime na znanje da se na nekom području sukoba silovanje vršilo sistematski i da su takvi akti bili široko rasprostranjeni, ili da su pri aktima silovanja postojali i drugi obrasci.[94]

2. Šta može dovesti u pitanje svjedočenje žrtava?

Osim praktičnih problema kod pripreme žrtava seksualnog nasilja za svjedočenje,[95] to svjedočenje je problematično i s aspekta izvođenja dokaza. Kad žrtva pristane da svjedoči i prođe kroz pripreme za svjedočenje, tužioci se susreću s cijelim nizom prepreka u nastojanju da izvedu najrelevantnije i najpouzdanije dokaze pred sudom. Neke metode kojima odbrana nastoji osporiti iskaz – tvrdnje da je žrtva dala pristanak na seksualni odnos, ili da joj ranija seksualna iskustva podrivaju vjerodostojnost – jedinstvene su upravo za krivična djela seksualnog nasilja. Druge, kao što su činjenica da nema dokaza koji bi potkrijepili iskaz žrtve, dovođenje u pitanje vjerodostojnosti na osnovu razlika između iskaza istog svjedoka, posljedice traume i percepcija da je žrtva na neki način podstaknuta da svjedoči − nisu same po sebi specifične baš za predmete gdje se radi o seksualnom nasilju, ali ih je u ovim slučajevima moguće preuveličati zbog pogrešnih shvaćanja, pretpostavki i stereotipa koji okružuju seksualno nasilje i žrtve tih krivičnih djela.

Redovno smo se suočavali s tim problemima kad smo se oslanjali na iskaze žrtava seksualnog nasilja. Kako će se vidjeti u daljnjem tekstu, mada smo te probleme relativno uspješno rješavali, možemo ukazati i na područja gdje se moglo uraditi i bolje. Nismo, na primjer, iz sudnice uspjeli do kraja iskorijeniti procesnu taktiku koja se oslanja na rodne stereotipe i mitove – to je neuspjeh djelomično povezan s ograničenošću Pravila 96, kako u materijalnom pogledu tako i u njegovoj primjeni. Iz ove perspektive možemo također ukazati na područja gdje je Tužilaštvo MKSJ moglo s više upornosti nastojati da dokaže svoje tvrdnje pred sudom. Mada su neka naša iskustva možda specifična za praksu i postupke pred MKSJ, mnoga druga bi se mogla pretvoriti u generalne pouke za druge tužioce.

(a) Važnost specijaliziranog proceduralnog okvira

Stereotipi, mitovi i predubjeđenja o žrtvama seksualnog nasilja mogu prodrijeti u sudnicu i potkopati njihovo svjedočenje. Često se to manifestira u diskriminativnoj taktici kojoj je svrha diskreditirati žrtve seksualnog nasilja. Tim strategijama žrtve se stavljaju na optuženičku klupu jer se fokus prebacuje na njihovo ponašanje umjesto na

---

[94] Na MKSR su sudije formalno primili na znanje nekoliko općepoznatih činjenica o sukobu u Ruandi, uključujući i to da je 1994. godine nad pripadnicima etničke grupe Tutsi počinjen genocid. *v.* Odluka po žalbi o formalnom primanju na znanje u predmetu Karemera) (fusnota 85).

[95] *v.* str. 122-7.

postupke optuženog.[96] Dobro razrađen proceduralni okvir može poslužiti kao brana tim nastojanjima.[97]

U tom pogledu, Pravilo 96 Pravilnika MKSJ koje su fokusira na svjedočenje o "seksualnim deliktima" bilo je integralni dio naših napora da postignemo to da što više optuženih odgovara za počinjene zločine seksualnog nasilja. Tim pravilom je po prvi put uređeno pitanje izvođenja dokaza o seksualnom nasilju u postupcima pred međunarodnim sudovima.[98] Ono je stvorilo temelj za rušenje mnogih prepreka i pogrešnih ideja u velikoj mjeri prisutnih u sudnici, a to je realnost s kojom se svaki tužilac mora nositi ako želi da što više ljudi odgovara za svoja zlodjela.[99]

Kada se radi o seksualnim deliktima, Pravilo 96 navodi sljedeće:

(i) neće se tražiti dodatno potkrepljenje svjedočenja žrtve;

(ii) pristanak se ne može upotrijebiti kao odbrana ako je žrtva:

(a) bila izložena nasilju, prisili, zatočenju ili psihičkom pritisku, ili joj se time prijetilo, ili je imala razloga da se toga boji, ili:

(b) razumno povjerovala da bi, ako se ne povinuje, neko drugi mogao biti tome izložen, ili bi mu se time moglo prijetiti, ili bi ga se time moglo zastrašiti;

(iii) prije nego što se prihvate dokazi o pristanku žrtve, optuženi mora uvjeriti pretresno vijeće *in camera* da su ti dokazi relevantni i vjerodostojni;

(iv) ranije seksualno ponašanje žrtve ne prihvaća se kao dokaz u postupku.

Pravilo 96 naglašava važnost specijalnog proceduralnog okvira koji uzima u obzir specifične probleme kod svjedočenja žrtava seksualnog nasilja. Cilj ovog pravila je da se izbjegne praksa koja postoji u pravosudnim sistemima nekih država, u kojima se traži da iskaz žrtve bude potkrijepljen. Pravilo također sprečava odbranu da izvodi dokaze o ranijem seksualnom ponašanju žrtve.[100] Uz to, ono ograničava okolnosti na osnovu kojih se mogu izvoditi dokazi o pristanku žrtve. U svojoj suštini Pravilo 96 nastoji zaštititi žrtve od pitanja koja nisu relevantna i koja su pretjerano uznemirujuća. Ovo pravilo se može usporediti sa zakonima koji štite žrtve silovanja u nacionalnim

---

[96] Ti su problemi prisutni i u krivičnim predmetima pred nacionalnim sudovima. *v.* npr. Kate Fitzgerald, "Problems of Prosecution and Adjudication of Rape and Other Sexual Assaults under International Law" *Eur J Intl L* 8 (1997), 646-7. *v.* također Ivana Radačić i Ksenija Turković, "Rethinking Croatian Rape Laws: Force, Consent, and the 'Contribution of the Victim'" u Clare McGlynn i Vanessa E Munro (ur.), *Rethinking Rape Law, International and Comparative Perspectives*, Routledge 2010 (Radačić i Turković), str. 178.

[97] Važnost takvih proceduralnih pravila prepoznata je i u drugim pravnim okvirima. Primjerice, pravila 70-72 Pravilnika Međunarodnog krivičnog suda (fusnota 34) sadrže konkretne mjere za zaštitu žrtava koje svjedoče o zločinima seksualnog nasilja, uključujući i neprihvatljivost dokaza o prethodnom ili kasnijem seksualnom ponašanju. Ta ista pravila nalaze se i u nacionalnim sistemima. Primjerice, čl. 19 Zakona o seksualnom nasilju u oružanim sukobima Republike Kolumbije (Zakon br. 1719 iz 2014) sadrži odredbe koje su analogne Pravilu 96 Pravilnika MKSJ (fusnota 3).

[98] Patricia Viseur Sellers, "Gender Strategy is not a Luxury for International Courts Symposium: Prosecuting Sexual and Gender-Based Crimes Before Internationalized Criminal Courts" 17(2) *AUJ Gender Soc Pol & L* (2009), str. 306 (Viseur Sellers, "Gender Strategy is not a Luxury for International Courts").

[99] *v.* Poglavlje 3.

[100] *Tužilac protiv Delalića i dr,* ICTY-96-21-T, Odluka po zahtjevu Tužilaštva za brisanje dijelova javnog zapisnika (5. juni 1997) (Odluka o brisanju dijelova javnog zapisnika u predmetu *Delalić*), paragrafi 47, 49-53.

sistemima[101] i njime se nastoji prevazići sila mitova i stereotipa koji ugrožavaju žrtve seksualnog nasilja pred nacionalnim sudovima.[102] Ni kod kojeg drugog krivičnog djela ne dolazi s tolikom lakoćom do prebacivanja krivice i sramote s počinioca na žrtvu.[103] Pravilo 96 prepoznaje činjenicu da seksualno nasilje ima osobito destruktivan i često nepovratan učinak na žrtve i zato štiti žrtve seksualnog nasilja, koje možda strahuju od odmazde, ponovne traumatizacije i sramote.[104]

Mada je svrha Pravila 96 da se ograniče mogućnosti optuženog da izvodi dokaze o pristanku žrtve kako bi se žrtva zaštitila od nepotrebnog ispitivanja o njenom ponašanju,[105] primjena tog pravila u praksi nije uvijek bila jednostavna.[106] Primjerice, u predmetu *Kunarac i dr.,* kako se navodi u daljnjem tekstu,[107] branilac optuženog Kovača je kod unakrsnog ispitivanja jedne od žrtava ustvrdio da je ona bila zaljubljena u Kovača i da je njihov odnos bio zasnovan na njenom pristanku. Branilac je više puta postavio to pitanje žrtvi tokom unakrsnog ispitivanja, a žrtva je to negirala.[108] Mada je Vijeće kasnije odbacilo meritum argumenta optuženog,[109] ipak je razmatralo te tvrdnje.[110] Tužilaštvo nije uložilo prigovor na ta pitanja. Naš pristup zasnivao se na preovlađujućem stavu da Tužilaštvo treba dokazati da žrtva nije dala pristanak u skladu s pravilom, a da bismo ispunili tu svoju obavezu, treba se osloniti na iskaz žrtve da nije dala pristanak.[111]

Ovaj presedan naglašava tenziju između pune primjene naprednih okvira za vođenje postupaka i izvođenja dokaza u predmetima koji uključuju seksualno nasilje s jedne, i pragmatičnih potreba koje utiču na svakodnevnu realnost suđenja s druge strane. Naše iskustvo potvrđuje da tužioci moraju više pažnje posvetiti nastojanju da se mehanizmi zaštite koji postoje u proceduralnim pravilima provode i u praksi, a

---

[101] Viseur Sellers, "Gender Strategy is not a Luxury for International Courts" (fusnota 98), str. 306. U predmetu *Tadić* je Pretresno vijeće naglasilo da je "potreba da se pokaže posebna obzirnost prema osobama koje svjedoče o silovanju i seksualnom zlostavljanju sve više prepoznaje u zakonima nekih država". *Tužilac protiv Tadića*, ICTY-94-1-T, Odluka po Zahtjevu tužioca za primjenu zaštitnih mjera na žrtve i svjedoke (10. august 1995) (Odluka o zaštitnim mjerama u predmetu *Tadić*), paragrafi 46, 47, 49.

[102] *R. protiv Seaboyera*, 7 C.R. (4th) 117, 1991. Pogrešne predodžbe o seksualnom zlostavljanju i osobama koje ga prijavljuju je prepoznato kao ključni faktor koji leži u osnovu čestog odustajanja od daljnjeg postupka u predmetima vezanim za seksualno nasilje u svim fazama krivičnopravnog postupka u Kanadi, Australiji, SAD, i nizu drugih zemalja (npr. Novom Zelandu, Škotskoj, Engleskoj i Walesu). *v.* Regina A. Schuller i dr, "Judgments of Sexual Assault: The Impact of Complainant Emotional Demeanor, Gender, and Victim Stereotypes" *New Crim L Rev* 13(4) (2010) (Schuller) , str. 760.

[103] Mischkowski i Mlinarević (fusnota 9), str. 18.

[104] Odluka u o brisanju dijelova javnog zapisnika u predmetu *Delalić* (fusnota 100), paragrafi 23, 45-7, gdje se Vijeće između ostalog poziva i na Izvještaj generalnog sekretara UN-a u skladu s paragrafom 2 Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a 808, 1992, (3. maj 1993) UN Doc S/25704, paragraf 108.

[105] *v.* str. 142-5.

[106] Pravilo 96(ii) ne dozvoljava optuženom da se oslanja na dokaze o pristanku žrtve ako je žrtva bila "bila izložena nasilju, prisili, zatočenju ili psihičkom pritisku, ili joj se time prijetilo, ili je imala razloga da se toga boji" ili ako je "razumno vjerovala da bi, ako se ona ne povinuje, neko drugi mogao biti tome izložen, ili bi mu se time moglo prijetiti ili ga time zastrašivati". Pravilo 96(iii) navodi da se dokazi o pristanku žrtve usvajaju tek kad optuženi uvjeri pretresno vijeće *in camera* da su ti dokazi relevantni i vjerodostojni.

[107] *v.* str. 147-9.

[108] *Tužilac protiv Kunarca i dr,* ICTY-96-23-T & ICTY-96-23/1-T, iskaz svjedokinje 87 (23. oktobar 2000), transkript str. 6132-4.

[109] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 56), paragraf 762.

[110] *Ibid*., paragrafi 141-2, 762-5.

[111] *v.* fusnotu n 114.

situaciju moraju procjenjivati od slučaja do slučaja. U svjetlu specifičnih prepreka koje se pojavljuju u procesu izvođenja dokaza, a koje mogu biti posljedica stereotipa i mitova o žrtvama seksualnog nasilja, sve strane u postupku, uključujući i sudije, odgovorne su za to da se osigura primjeren pristup.

(b) Problemi kod izvođenja dokaza kroz iskaz žrtava

(i) Kako dokazati da žrtva nije dala pristanak

Kako bismo dokazali da je izvršeno krivično djelo silovanja, mi smo u predmetima morali dokazati da žrtva nije dala pristanak. Pošto u međunarodnom krivičnom pravu nema jasne definicije silovanja, sudije MKSJ konsultirale su odredbe državnih zakona o silovanju kako bi do kraja definirali ovo krivično djelo, pa su tako osmislile definiciju koja zahtijeva dokaze da nije postojao pristanak.[112]

U Tužilaštvu su izneseni snažni i uvjerljivi stavovi kako dokaz da nije postojao pristanak ne bi smio biti pozitivni uslov za postojanje silovanja kao krivičnog djela po međunarodnom krivičnom pravu ako kontekst jasno pokazuje da je osoba bila prisiljena učestvovati u seksualnom činu. Interni memorandum Tužilaštva ovako je opisao taj pristup:

> Zašto od žrtava pljačke ili fizičkog napada ne tražimo da dokažu da nisu pristale na ta djela? Zar ćemo stvarno dva muškarca koji su u Omarskoj pod prijetnjom sile natjerani da jedan drugom vrše oralni seks pitati jesu li pristali da to urade?[113]

No ipak, sudska praksa MKSJ odlučila se za drugačiji pristup i utvrdila je da je na Tužilaštvu teret dokazivanja da žrtva nije dala pristanak. Iako se u Pravilu 96(ii) spominje pristanak kao "odbrana", Pretresno vijeće je u predmetu *Kunarac i dr.* utvrdilo da Tužilaštvo treba kao element krivičnog djela dokazati nepostojanje pristanka.[114] Pretresno vijeće je protumačilo da se pristanak kao "odbrana" u tom pravilu odnosi na okolnosti u kojima bi dokazi o postojanju pristanka bili prihvatljivi.[115] Konkretno, Pretresno vijeće je u predmetu *Kunarac i dr.* ustanovilo da

---

[112] Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 45), paragrafi 175-86.

[113] Interni dokumenti, u arhivi autora.

[114] Vijeće je ustanovilo da "[s]pominjanje u tom pravilu pristanka kao 'odbrane' nije potpuno u skladu s tradicionalnim pravnim shvatanjima pojma pristanka u silovanju. Kada pristanak predstavlja jedan aspekt definicije silovanja u državnim jurisdikcijama, pritom se obicno misli na ... *nepostojanje pristanka*, što predstavlja *element* krivičnog djela. Upotreba riječi 'odbrana', što u tehničkom smislu implicira premještanje tereta dokazivanja na optuženog, nije u skladu s tim shvaćanjem. Pretresno vijeće ne smatra da je spominjanje pristanka kao 'odbrane' u pravilu 96 upotrijebljeno u tom tehničkom smislu". Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 56), paragraf 463 (kurziv u originalu). *v.* također izjavu sudije Hunta koji navodi da je na Tužilaštvu teret dokazivanja nepostojanja pristanka, te da u tu svrhu mora od svjedoka dobiti jasnu izjavu da pristanka nije bilo, a ne da se to samo implicira kroz korištenje izraza "silovanje". *Tužilac protiv Kunarca i dr,* ICTY-96-23-T & ICTY-96-23/1-T, sudija Hunt (19. april 2000), transkript str. 1979-82. No, kako će se vidjeti u daljem tekstu, Pretresno vijeće koje je vodilo predmet *Kunarac i dr.* na kraju po svemu sudeći nije zahtijevalo da se dade takva eksplicitna izjava; zaključak o nepostojanju pristanka izvlačilo je iz koercitivnih okolnosti koje su onemogućile postojanje pristanka.

[115] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 56) paragraf 464, potvrđeno u predmetu *Tužilac protiv Gacumbitsija*, ICTR-2001-64-A, Judgment [Presuda] (7. juli 2006) (Drugostepena presuda u predmetu *Gacumbitsi*), paragraf

definicija silovanja zahtijeva dokaz da je do seksualne penetracije došlo "bez pristanka žrtve".[116]

Mada je sudska praksa MKSJ teret dokazivanja o nepostojanju pristanka nametnula Tužilaštvu, potvrdila je da se može zaključiti da pristanka nije bilo na osnovu okolnosti, pa se onda od Tužilaštva ne traži da izvede dokaze o tome, kao što su primjerice dokazi da je žrtva pružala otpor. Uzevši u obzir argument Tužilaštva da primjena sile, prijetnja primjenom sile ili vršenje pritiska isključuju svaku mogućnost stvarnog pristanka,[117] Žalbeno vijeće u predmetu *Kunarac i dr.* zaključuje da su okolnosti zatočeništva u tom slučaju bile toliko koercitivne da je mogućnost pristanka bila sasvim isključena.[118] Žalbeno vijeće je u predmetu *Kunarac i dr.* također utvrdilo da okolnosti u većini predmeta u kojim su terećena djela kvalificirana kao ratni zločini ili zločini protiv čovječnosti gotovo uvijek karakterizira koercitivnost, pa je stvarni pristanak nemoguć.[119] Ovaj pristup uzima u obzir kontekst seksualnog nasilja, što sudijama omogućava da na osnovu koercitivnih okolnosti zaključe kako pristanka nije bilo, a da se pritom ne mora dokazati da je počinilac koristio prijetnje ili silu, ili da se žrtva opirala.

Kao što je Žalbeno vijeće objasnilo u predmetu *Kunarac i dr.*:

> Restriktivna definicija zasnovana na primjeni sile ili prijetnji primjenom sile omogućila bi počiniteljima silovanja da, koristeći koercitivne okolnosti, a bez primjene sile, izbjegnu odgovornost za seksualni čin nad žrtvama koje na njega nisu pristale.[120]

Time se također izbjegava traumatiziranje žrtve postavljanjem direktnih pitanja o nepostojanju pristanka kada su okolnosti u kojima je počinjeno krivično djelo očito koericitivne. No, kako pokazuje gornji primjer iz predmeta *Kunarac i dr.,*[121] i dalje treba paziti da ne dođe do neprimjerenog usvajanja dokaza da je pristanka bilo čak i kad su okolnosti posve očito koercitivne.

U nastojanju da dokažemo da pristanka nije bilo, izvodili smo čitav niz dokaza o "koercitivnim okolnostima" koje isključuju mogućnost pristanka.[122] Dokazi o svim oblicima prinude, uključujući i prijetnje (fizičkim ili psihičkim) nasiljem, zloupotrebu ovlasti i sve druge oblike prisile kao općenito opresivne okolnosti, mogu

---

154 ("Umjesto da mijenja definiciju zločina tako što će jedan element pretvoriti u osnovu odbrane, Pravilo 96 Pravilnika mora se jednostavno tumačiti kao definicija okolnosti u kojima će dokazi o pristanku biti prihvatljivi.").

116 Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 56), paragraf 460. Ova je definicija potvrđena u žalbenom postupku. *v. Tužilac protiv Kunarca i dr,* ICTY-96-23 & ICTY-96-23/1-A, Drugostepena presuda (12. juni 2002) (Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*), paragraf 128.

117 Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 116), paragraf 126.

118 *Ibid*., paragraf 132.

119 *Ibid*., paragraf 130. Žalbeno vijeće u predmetu *Gacumbitsi* potvrdilo je "nepostojanje pristanka" kao element krivičnog djela silovanja, iako bi za dokazivanje istog bilo dovoljno izvesti dokaze o koercitivnim okolnostima u kojima ne bi bilo moguće dati pristanak koji bi to zaista i bio. Drugostepena presuda u predmetu *Gacumbitsi* (fusnota 115), paragrafi 152-7.

120 Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 116), paragraf 129.

121 *v.* str. 147-9.

122 *v.* Drugostepenu presudu u predmetu *Kunarac* (fusnota 116), paragrafi 132-3, 409 kojima se potvrđuje prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 56).

ukazati na to da pristanka nije bilo.[123] Čak i kad žrtva aktivno traži seksualni kontakt s optuženim, uslovi u kojima dolazi do tog čina ili više njih mogu poništiti pristanak. Primjerice, tako će biti kada je žrtva zatočena, izložena višestrukim djelima seksualnog nasilja, te ona inicira kontakt s optuženim samo zato što joj je zaprijećeno smrću ako ne udovolji njegovim željama.[124] Drugi primjeri uključuju dokaze da je do seksualnog nasilja došlo u zarobljeništvu,[125] zatočeništvu,[126] tokom napada na gradove,[127] ili tokom progona stanovništva[128] ili genocida.[129] Kako se nepostojanje pristanka može pretpostaviti na osnovu kompleksnog činjeničnog sklopa, tužioci moraju posebnu pažnju posvetiti izvođenju dokaza o koercitivnim uslovima.

Iako je MKSJ zauzeo zdravorazumski pristup izvođenju zaključka da nije bilo pristanka na osnovu koercitivnih okolnosti, i dalje ostaje otvoreno pitanje valjanosti stava da je nepostojanje pristanka jedan od elemenata silovanja po međunarodnom krivičnom pravu.[130] To bi pitanje u budućnosti trebalo pažljivo razmotriti. Postoje jaki razlozi zašto se silovanju treba pristupiti kao i drugim kršenjima međunarodnog krivičnog prava kao što su mučenje ili porobljavanje, gdje nije potrebno dokazati nepostojanje pristanka.[131] U svom kritičkom osvrtu na žalbenu presudu u predmetu *Gacumbitsi* pred Međunarodnim krivičnim sudom za Ruandu (MKSR), bivši sudija MKSJ Wolfgang Schomburg navodi da Tužilaštvo, ako želi dokazati čin seksualnog nasilja po međunarodnom krivičnom pravu, mora izvesti dokaze o koercitivnim okolnostima da bi zadovoljilo uslov postojanja općih (kontekstualnih) elemenata

---

[123] *Tužilac protiv Đorđevića*, ICTY-05-87/1-A, Drugostepena presuda (27. januar 2014) (Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević*), paragraf 852, gdje se navodi prvostepena presuda u predmetu *Tužilac protiv Milutinovića i dr,* ICTY-05-87 (26. februar 2009) (Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović*), tom 1, paragraf 200.

[124] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 56), paragrafi 644-7.

[125] Pretresno vijeće u predmetu *Furundžija* ustanovilo je da "svako zatočeništvo isključuje pristanak". Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 45), paragraf 271.

[126] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 116), paragraf 132: "U ovom predmetu žalioci su u principu osuđeni za silovanje žena zatočenih na mjestima koja su služila kao vojni štabovi, u zatočeničkim centrima i u stanovima u kojima su živjeli vojnici. Najuočljivija karakteristika položaja tih žena jeste to da su ih njihovi zatočitelji smatrali legitimnim ratnim plijenom. Te je žene najčešće silovao više nego jedan napadač, i to s gotovo nečuvenom redovitošću (prema onima koje su u početku pokušale da zatraže pomoc ili da pruže otpor postupali su još okrutnije). Radi se, dakle, o toliko koercitivnim okolnostima da je mogućnost pristanka potpuno isključena." *v.* također *Tužilac protiv Kvočke i dr,* ICTY-98-30/1-A, Drugostepena presuda (28. februar 2005), paragraf 396; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 116), paragrafi 132-3; Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 123), tom 1, paragraf 200; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 87), tom 1, paragrafi 430, 432, 489, 587, 603, 629-30; Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 80), paragraf 333.

[127] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 80), paragraf 309; *Tužilac protiv Prlića i dr,* ICTY-04-74-T, Prvostepena presuda (29. maj 2013) (Prvostepena presuda u predmetu *Prlić*), tom 3, paragrafi 426-9.

[128] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 87), tom 1, paragrafi 428, 633.

[129] Žalbeno vijeće je u predmetu *Gacumbitsi* zaključilo da se zaključak je li žrtva dala pristanak ili nije može izvući iz kontekstualnih okolnosti kao što su vršenje genocida ili zatočeništvo žrtve. Drugostepena presuda u predmetu *Gacumbitsi* (fusnota 115), paragraf 155.

[130] Kirsten Campbell, "The Gender of Transitional Justice: Law, Sexual Violence and the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia" *Intl J Transitional Justice* 1 (2007) (Campbell), str. 418.

[131] Definicija silovanja u Rimskom statutu MKS (fusnota 34) ne uključuje element nepostojanja pristanka, nego se fokusira na koercitivne okolnosti. Elementi krivičnih djela MKS navode da seksualna penetracija mora biti izvršena: "… *silom ili pod prijetnjom sile ili prinude, kao što su strah od nasilja, prisila, zatočenje, psihološki pritisak ili zloupotreba ovlasti*, nad takvom osobom ili nekom drugom osobom, ili iskorištavanjem koercitivne sredine ili... nad osobom koja nije u stanju dati stvarni pristanak". ICC Elements of Crimes [Elementi krivičnih djela MKS] (usvojeno 9. septembra 2002), čl. 7(1)(g)-1, 8(2)(b)(xxii)-1, 8(2) (e)(vi)-1 (kurziv naknadno dodat).

(neksus s oružanim sukobom, dio široko rasprostranjenog ili sistematskog napada, namjera da se uništi neka grupa).[132] Kao što sudija Schomburg uvjerljivo tvrdi, "definicija seksualnog nasilja koja uključuje nepostojanje pristanka nepotrebno prebacuje fokus na ponašanje žrtve i u krajnjem slučaju je kontradiktorna samoj sebi".[133]

Činjenica da je nepostojanje pristanka postalo element krivičnog djela silovanja naglašava koliko je opasno bezrezervno primjenjivati koncepte iz državnog prava na krivična djela po međunarodnom pravu.[134] To je područje gdje je Tužilaštvo možda moglo više pažnje posvetiti nastojanju da sudijama uvjerljivo objasni ograničenu cjelishodnost ugrađivanja koncepata iz državnog prava koji se ne mogu dobro uklopiti u specifični okvir međunarodnog krivičnog prava. To će se pitanje vjerovatno ponovo postaviti u budućnosti pred drugim međunarodnim i državnim sudovima gdje se bude sudilo za seksualno nasilje povezano sa sukobima.

(ii) Potkrepljivanje

Seksualno nasilje je zločin koji se često odvija bez svjedoka.[135] Iz tog razloga često je teško potkrijepiti navode o činu seksualnog nasilja. Historijski gledano, postoji tendencija da se za seksualno nasilje traži više dokaza koji će ga potkrijepiti nego za druge vrste krivičnih djela.[136] Iskustva iz nekih nacionalnih jurisdikcija pokazuju da "ako nema dokaza koji potkrepljuju tvrdnje žrtava silovanja, vrlo često se sumnja da su iznijele lažne optužbe".[137]

Historijski gledano, taj je uslov bio važan da bi se uspješno dokazalo seksualno nasilje, pa u svjetlu toga, Pravilo 96(i) predviđa da se "[u] slučajevima seksualnog delikta … neće tražiti dodatno potkrepljivanje svjedočenja žrtve".[138] Svrha

---

[132] Wolfgang Schomburg i Ines Peterson, "Genuine Consent to Sexual Violence under International Criminal Law" *AJIL* (2007) str. 101, 121, 140.

[133] *Ibid.*

[134] Serge Brammertz i Michelle Jarvis, "Lessons Learned in Prosecuting Gender Crimes under International Law: Experiences from the ICTY", u Chile Eboe-Osuji (ur.), *Protecting Humanity: Essays in International Law and Policy in Honour of Navanethem Pillay*, Martinus Nijhoff Publishers 2010, str. 106-8.

[135] Daniel D. Ntanda Nsereko, "Rules of Procedure and Evidence of the International Tribunal for the Former Yugoslavia" *Crim L Forum 5* (1994), str. 547. *v.* također Mischkowski i Mlinarević (fusnota 9), str. 18 (gdje se naglašava kako zbog činjenice da se mnoga silovanja odvijaju u situacijama gdje nema svjedoka mnoge žene ne prijavljuju napad. Upravo zbog toga je silovanje jedno od krivičnih djela kod kojih je u cijelom svijetu u državnim pravosudnim sistemima najviša stopa neprijavljivanja); Izvještaj generalnog sekretara UN-a o seksualnom nasilju u sukobu u skladu s paragrafom 18 Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a 1920 (14. mart 2013) UN Doc A/67/792-S/2013/149, paragraf 13 (gdje je ustanovljeno da svugdje postoji velik broj neprijavljenih slučajeva seksualnog nasilja).

[136] Fitzgerald (fusnota 96), str. 646 (gdje se naglašava da je, historijski gledano, prisutan stav da "se silovanje mora preispitati s većom pažnjom nego ijedno drugo krivčno djelo, jer je lako nekoga optužiti a teško se odbraniti od optužbi") (izbačeni interni navodi).

[137] *v.* Mischkowski i Mlinarević (fusnota 9), str. 18, 47 ("U nekim presudama se čini da svaka nedosljednost baca sjenu sumnje na istinitost iskaza osobe koja je preživjela silovanje."). Rasprava o rodnim stereotipima i mitovima o silovanju, uključujući i mit da žene često izmišljaju silovanje, nalazi se u Radačić i Turković (fusnota 96), str. 178-9. *v.* također Lucinda Vandervort, "Honest Beliefs, Credible Lies and Culpable Awareness: Rhetoric, Inequality, and *Mens Rea* in Sexual Assault" *Osgoode Hall LJ* 42(4) (2004), str. 625 (Vandervort).

[138] Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 54), paragraf 936 (gdje se navodi da Pravilo 96(i) određuje da nije potrebno dodatno potkrijepiti svjedočenje žrtava seksualnog nasilja). Novija manifestacija tog međunarodnog standarda nalazi se u Pravilu 63(4) Pravilnika MKS (fusnota 34), koje navodi da: "vijeće ne nameće pravni uslov po kojem je

pravila 96(i) jeste da "iskazu žrtve seksualnog napada daje istu presumpciju pouzdanosti kao i iskazima žrtava drugih zločina".[139] Pravilom se želi jasno pokazati da, "suprotno stanovištu pravosuđa nekih država, [...]svjedočenje žrtava seksualnog zlostavljanja u pravilu nije manje pouzdano od svjedočenja svakog drugog svjedoka".[140] To što ne postoji obaveza potkrepljivanja dokaza u skladu je s općim pristupom dokazima na MKSJ, odnosno da "ne postoji nikakav pravni zahtjev [u odnosu] na iskaz jedinog svjedoka o materijalnim činjenicama da [iskaz] mora biti potkrijepljen kako bi mogao biti prihvaćen kao dokaz".[141] Na krivična djela seksualnog nasilja ne bi se smjeli primjenjivati strožiji standardi dokazivanja nego na druge vrste krivičnih djela.[142]

Mada potkrepljivanje drugim dokazima nije pravni uslov, ustanovili smo da je korisno izvoditi dokaze koji potkrepljuju iskaz žrtve kad god takvi dokazi postoje, jer to sudijama pomaže da donesu svoje zaključke.[143] Isti bismo pristup imali za sve druge kategorije krivičnih djela. Pojam potkrepljivanja treba široko tumačiti. Primjerice, u predmetu *Delalić i dr.,* gdje se radilo o zatočeničkom logoru, Žalbeno vijeće je podržalo nalaz Pretresnog vijeća da je žrtva silovanja uspjela identificirati Hazima Delića, naglasivši kako su opis koji je dala žrtva – da je Delić "čovjek sa štakom" – potvrdili i drugi svjedoci.[144] Nadalje, u predmetu *Kunarac i dr.* Pretresno vijeće je utvrdilo da je svjedokinja FWS-105 potvrdila iskaz žrtve silovanja koja je svjedočila pod pseudonimom FWS-95 i koja je identificirala Dragoljuba Kunarca. Ona je bila u kući gdje je FWS-95 silovana, te je posvjedočila da je vidjela čovjeka kojem su se obraćali sa "Žaga", što je Kunarčev nadimak.[145] To što je u svom iskazu FWS-105 navela da se Kunarac nalazio na mjestu gdje je FWS-95 silovana uvjerilo je Pretresno vijeće da se može pouzdati u iskaz u kojem je FWS-95 identificirala Kunarca.[146] Priznanje optuženog također može biti koristan element koji će potkrijepiti iskaz žrtve.[147]

Žalbeno vijeće MKSJ je ustvrdilo da je odsustvo potkrepe faktor koji Pretresno vijeće treba uzeti u obzir pri ocjenjivanju težine dokaza i donošenju odluke o vjerodostojnosti svjedoka.[148] Izvođenje dokaza koji potkrepljuju tvrdnje svjedoka

---

neophodno potkrijepiti navode da bi se dokazalo ijedno krivično djelo u nadležnosti ovog Suda, a posebno zločini seksualnog nasilja".

[139] *Tužilac protiv Tadića*, ICTY-94-1-T, Prvostepena presuda (7. maj 1997) (Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*), paragraf 536.

[140] *Tužilac protiv Delalića i dr,* ICTY-96-21-A, Drugostepena presuda (20. februar 2001) (Drugostepena presuda u predmetu *Delalić*), paragraf 505. *v.* također paragraf 504, gdje se citira prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 54), paragraf 956 (sudije se slažu sa stavom drugih vijeća da Pravilo 96(i) "iskazu žrtve seksualnog napada daje istu presumpciju pouzdanosti kao i iskazima žrtava drugih zločina, što je *common law* dugo uskraćivao žrtvama seksualnih napada") (fusnota izostavljena).

[141] Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 140), paragrafi 504, 506; *Tužilac protiv Aleksovskog*, ICTY-95-14/1-A, Drugostepena presuda (24. mart 2000), paragraf 62; *Tužilac protiv Kupreškića i dr,* ICTY-95-16-A, Drugostepena presuda (23. oktobar 2001) (Drugostepena presuda u predmetu *Kupreškić*), paragraf 220.

[142] Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 123), paragraf 887.

[143] *v.* str. 159-61.

[144] Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 140), paragrafi 493, 495.

[145] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 56), paragrafi 318, 677.

[146] *Ibid.*, paragraf 677.

[147] *Ibid.*, paragrafi 64, 67, 131-2, 140, 664, 676.

[148] Drugostepena presuda u predmetu *Kupreškić* (fusnota 141), paragraf 220.

može spriječiti rušenje presude u žalbenom postupku, posebno ondje gdje je iskaz žrtve jedini dokaz da je optuženi počinio krivično djelo.

Naša je preporuka da tužioci, kao i kod svih drugih kategorija krivičnih djela, izvedu sve postojeće dokaze koji mogu potkrijepiti navode optužnice kako bi ih na najkvalitetniji mogući način dokazali. Mada dokaze koji potkrepljuju iskaze treba iskoristiti kad ih ima, tužioci ne bi smjeli *de facto* postavljati potkrepljenje kao uslov tako što će nevoljko podizati optužnice za seksualno nasilje samo zato što ne postoje iskazi koji bi potkrijepili priču žrtve. Tužioci također moraju u sudnici jasno naglasiti da, pravno gledano, ne postoji obaveza da se izvedu dokazi koji potkrepljuju iskaz žrtve. Na taj način tužioci mogu spriječiti da se uvriježi shvaćanje da je iskaz žrtve potrebno potkrijepiti.

(c) Osporavanje vjerodostojnosti

(i) Strategije odbrane

Branioci se koriste raznim strategijama da bi osporili iskaze žrtava seksualnog nasilja. Te strategije često zavise od toga koliko je fizički blizu optuženi bio samome krivičnom djelu. Mnoge strategije koje su koristili u predmetima gdje je optuženi bio i fizički počinilac slične su onima pred nacionalnim sudovima, uključujući i neopravdano osporavanje vjerodostojnosti preživjelih i drugi postupci kojima je primarna svrha da se preživjeli ponize i zastraše.

Na tužiocima je da ulože prigovor kada dođe do neprimjerenog ili preagresivnog unakrsnog ispitivanja žrtava seksualnog nasilja.[149] Ovo uključuje i podsjećanje branilaca na to da ih etika obavezuje da ne koriste "sredstva čija je jedina bitna svrha kod žrtava i svjedoka izazvati nemir i oklijevanje, te otežati njihov položaj".[150] Na suđenjima s više optuženih, ako optužbe za seksualno nasilje nisu relevantne za sve optužene, ili ako je ista tema na odgovarajući način već obrađena u unakrsnom branočevom ispitivanju drugih optuženih, tužilac bi trebao uložiti prigovor zbog neprimjerenog ponavljanja istih pitanja te zatražiti od sudija da na razuman način ograniče okvire unakrsnog ispitivanja.

Iako sve žrtve seksualnog nasilja nisu bile pošteđene negativnog postupanja tokom unakrsnog ispitivanja,[151] taktika agresivnog unakrsnog ispitivanja rijetko se

---

[149] Isto je tako na tužiocima da preduzmu mjere za zaštitu i sigurnost svjedoka i njihovih porodica i da sa žrtvama postupaju saosjećajno. *v.* Standardi profesionalnog ponašanja zastupnika optužbe MKSJ, Uredba tužioca br. 2 (14. septembar 1999), paragraf 2(g); Standardi profesionalnog ponašanja zastupnika optužbe MMKS, Uredba tužioca br. 1 (29. novembar 2013), paragraf 2(g).

[150] Profesionalni kodeks branilaca koji postupaju pred MKSJ (s amandmanima od 22. jula 2009) IT/125 Re*v.* 3, čl. 28(A). *v.* također American Bar Association Model Rules of Professional Conduct [Pravila profesionalnog ponašanja Američke advokatske komore], Pravilo 4.4(a). Vijećima je povjereno da nadziru način ispitivanja svjedoka u sudnici "kako bi se izbjeglo svako maltretiranje ili zastrašivanje". Pravilnik MKSJ (fusnota 3), Pravilo 75(D). Čl. 7(2) novog Kodeksa profesionalnog ponašanja sudija Mehanizma (11. maj 2015) sadrži i sljedeću odredbu: "Sudije će budno nadzirati ispitivanje svjedoka, posebno žrtava, u skladu s Pravilnikom, i posebnu će pažnju posvetiti pravu učesnika na jednak nivo zaštite i dobrobiti koje im garantira zakon".

[151] *v.* npr. *Tužilac protiv Delalića i dr,* ICTY-96-21-T, svjedočenje Milojke Antić (14. april 1997), transkript str. 1825 (Odbrana: "Ona je u svojoj izjavi Tužilaštvu tvrdila da su je silovali više puta. Ovdje je dva puta rekla da se to desilo samo tri

pokazala uspješnom. Na primjer:

- U predmetu *Kunarac i dr.* jedan od optuženih, Kovač, tvrdio je kako je jedna od žena koje je on prema navodima optužnice silovao, u stvari u njega bila zaljubljena i kako mu je poslala pismo u koverti na kojoj je bilo nacrtano srce. Iako je žrtva to poricala, branilac ju je o tome agresivno unakrsno ispitivao.[152] Vijeće je kasnije zaključilo da takvo pismo nije poslano i da odnos žrtve i optuženog "nije počivao na ljubavi, kako sugerira odbrana, već na surovom oportunizmu [optuženog], na stalnom zlostavljanju i dominaciji nad djevojkom koja je u to vrijeme imala samo petnaestak godina".[153]
- U istom predmetu *Kunarac i dr.* odbrana se, nastojeći potkopati tvrdnju svjedokinje da nije ostala u drugom stanju nakon silovanja, pozvala na ljekarski nalaz svjedokinje.[154] Predsjedavajuća sutkinja prekinula je ispitivanje jer je smatrala da je nalaz privatna stvar koja ne doprinosi odbrani od optužbi.[155] Vijeće je također odbacilo zahtjev odbrane za izdavanje naloga da se žrtve seksualnog nasilja podvrgnu medicinskom i psihološkom pregledu jer se nije uvjerilo da su takvi "izuzetno uznemirujući pregledi" opravdani.[156]

Za razliku od ovih predmeta, u slučajevima kad se radilo o visokorangiranim funkcionerima pitanja kao što su nepostojanje pristanka i vjerodostojnost žrtve bila su manje važna. Unakrsno ispitivanje fokusiralo se na veze između zločina i optuženih, kao što je, na primjer, pripadnost grupa u kojima su bili počinioci: postavilo bi se pitanje opisa uniformi koje su nosili. Najveći pravni izazov u predmetima gdje su optuženi bili osobe višeg ranga bio je kako dokazati da je optuženi zbog svoje rukovodne uloge krivično odgovoran za zločine seksualnog nasilja.[157]

Predmeti u kojima su se optuženi sami branili pokrenuli su pitanje primjerenosti situacija da se optuženom dozvoljava ispitivanje žrtve. Ključni faktor kod te procjene bio je da li su počinioci optuženi kao fizički počinioci. Ako bi se optuženom koji je fizički počinio ta zlodjela dozvolilo da unakrsno ispituje žrtvu, povećao bi se rizik od ponovnog traumatiziranja žrtve tokom unakrsnog ispitivanja. Iz tog je razloga Pretresno vijeće u predmetu *Stanković* odlučilo da optuženom, koji se sam branio, a koji je optužen kao fizički počinilac seksualnog nasilja u općini Foča[158], ne dozvoli da unakrsno ispituje žrtvu. Vijeće je izrazilo sumnju u primjerenost situacije u kojoj optuženi koji se sam brani tokom suđenja lično unakrsno ispituje svjedoke, a radi se o svjedocima i svjedokinjama koji su po navodima optužnice žrtve tih zločina,

---

puta. Samo je pitam zašto je pretjerivala i zašto je rekla neistinu istražitelju Tužilaštva."), 1834-6 (gdje se vidi agresivno i optuživačko ispitivanje i posljedične intervencije predsjedavajućeg sudije); Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 54), paragrafi 936, 957 (prihvatanje svjedočenja žrtava kao pouzdanog).

[152] *Tužilac protiv Kunarca i dr,* ICTY-96-23-T & ICTY-96-23/1-T, iskaz svjedokinje 75 (23. oktobar 2000), transkript str. 6132-4.

[153] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 56), paragraf 762.

[154] *Tužilac protiv Kunarca i dr,* ICTY-96-23-T & ICTY-96-23/1-T, iskaz svjedokinje 105 (13. juni 2000), transkript str. 4285-8.

[155] *Tužilac protiv Kunarca i dr,* ICTY-96-23-T, iskaz svjedokinje 105 (13. juni 2000), transkript str. 4286.

[156] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 56), paragraf 917. *v.* također str. 163-5.

[157] *v.* Poglavlje 7.

[158] Predmet *Stanković* kasnije je ustupljen Državnom sudu BiH. Taj je sud donio i presudu, pa to pitanje više nije bilo relevantno za postupak pred MKSJ. *v.* str. 369-70, Poglavlje 10.

te je naložilo da se optuženom nametne branilac.[159]

U predmetima gdje se optuženi koji su se sami branili nisu teretili za fizičko počinjenje zločina, npr. predmeti *Slobodan Milošević, Šešelj* i *Karadžić*, sudije su dozvoljavale optuženim da unakrsno ispituju žrtve. Mada ti optuženi nisu bili direktni počinioci, neke su se žrtve tokom unakrsnog ispitivanja osjećale ugrožene i zastrašene zbog položaja koji su ti optuženi imali u regiji tokom sukoba.[160] Žrtve su te optužene često doživljavale kao moćnike odgovorne za organizaciju kampanje nasilja u mjestima svog boravka. Mi smo budno pazili i ulagali prigovore na svako neprimjereno ispitivanje i tražili smo da se uspostave granice prihvatljivosti unakrsnog ispitivanja. Kako bi zaštitile žrtve, sudije su često i same nametale takva ograničenja.[161] Između ostalog, sudije su naložile i to da se pitanja relevantna za sam čin seksualnog nasilja postavljaju na zatvorenoj sjednici. Često su sudije kontrolirale i sam ton i obuhvat pitanja.[162]

(ii) Nedosljednosti u iskazima žrtava

Žrtve seksualnog nasilja često daju više izjava. S mnogim žrtvama najprije su razgovarali predstavnici lokalnih i međunarodnih nevladinih organizacija (NVO), a kasnije su žrtve dale izjave i Uredu tužioca MKSJ. Činjenica da u prvim razgovorima s predstavnicima NVO ima manje detalja nego u izjavama datim kasnije Uredu tužioca rezultirala je time da je odbrana osporavala vjerodostojnost zato što su u izjavama naizgled postojale nedosljednosti.[163]

Utiču li te nedosljednosti negativno na vjerodostojnost žrtve − zavisi od prirode tih nedosljednosti. Manje nedosljednosti, uključujući i datum kad se nešto zbilo, tačan redoslijed događaja i drugi periferni detalji[164] nisu dovoljni da priču žrtve dovedu u pitanje. Naše je iskustvo pokazalo da postoje različiti razlozi za takve nedosljednosti; mnogi su povezani s prirodom seksualnog nasilja u sukobima i njihovim uticajem na žrtve. Kao prvo, zločini seksualnog nasilja često se dese dok je žrtva u zatočeništvu, i to duže vrijeme, "ne znajući koji je datum i nemajući pristupa satu, bez mogućnosti da svoja iskustva bilježe".[165] Kao drugo, očito je "bez dokumentarnih dokaza teško rekonstruirati događaje koji su stari nekoliko godina".[166] Nadalje, "nije razumno očekivati da se osobe koje prežive tako traumatična iskustva sjećaju sitnih detalja događaja kao što su datum ili vrijeme" ili "svakog pojedinačnog

---

[159] *Tužilac protiv Jankovića i Stankovića*, ICTY-96-23/2-PT, Odluka po obavještenju sekretara Suda o zahtjevu Radovana Stankovića da se sam brani (19. august 2005), paragrafi 21, 25.

[160] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[161] *Ibid.*

[162] *Ibid.*

[163] *v.* str. 47-9, Poglavlje 3, i str. 95-6, Poglavlje 4.

[164] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 56), paragrafi 564, 712, 733; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 116), paragrafi 208-10, 215 217, 243; Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 45), paragraf 113; Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 123), tom 2, paragraf 629.

[165] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 56), paragraf 564. *v.* također paragraf 733.

[166] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 116), paragrafi 208-10, 215-17; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 56), paragraf 564.

elementa kompliciranog i traumatičnog redoslijeda događaja".[167] Kao treće, činjenica da su zločini seksualnog nasilja često "trajne", odnosno "repetitivne prirode", može uticati na sposobnost žrtve da se sjeti tačnih detalja.[168] I, na kraju, žrtve su, u mnogim slučajevima, bile maloljetne u vrijeme počinjenja zločina, a "[o]d takvih svjedokinja ne možemo očekivati da se sjete svih onih detalja kojih se sjećaju svjedokinje koje su bile zrelije u vrijeme odigravanja relevantnih događaja.[169] Manje nedosljednosti mogu, zapravo, i povećati pouzdanost žrtve. Primjerice, u predmetu *Kunarac i dr.,* odbrana je dovela u pitanje pouzdanost žrtve silovanja zato što pred sudom nije govorila o nekim nevažnim detaljima koji su se nalazili u njenoj pisanoj izjavi. Žalbeno vijeće je zaključilo da te razlike nisu "dovoljno velike da bi ikako dovele u sumnju" vjerodostojnost žrtve.[170] Naprotiv, sudije su objasnile da je "odsustvo takvih prirodnih nepodudarnosti prije dalo razloga za sumnju u vjerodostojnost nekog svjedoka".[171]

Dok manje nepodudarnosti ne dovode nužno u pitanje pouzdanost žrtava, od iznimne je važnosti za njihovu pouzdanost da one mogu tačno i pouzdano potvrditi identitet fizičkog počinioca. Npr. u predmetu *Đorđević* odbrana je tvrdila da žrtva nije u stanju identificirati osobe koje su je seksualno zlostavljale. U prethodnom svjedočenju, u predmetu *Slobodan Milošević*, žrtva je opisala policijske uniforme koje su nosili neki počinioci, ali kad je svjedočila u predmetu *Đorđević,* nije opisala iste te uniforme. Kad su je upozorili da se dva iskaza razlikuju, ponovo je opisala policijske uniforme. Pretresno vijeće se uvjerilo da se žrtva sjeća uniformi i potvrđena je pouzdanost njenog opisa. Vijeće je zaključilo da se razlike između iskaza mogu objasniti traumatičnošću događaja, te činjenicom da je od događaja prošlo deset godina, a od žrtvinog svjedočenja u predmetu *Slobodan Milošević* sedam godina. Vijeće je tako zaključilo da su žrtvin iskaz o seksualnom zlostavljanju i njena identifikacija počinilaca pouzdani.[172] Nasuprot tome, u predmetu *Haradinaj i dr.* Pretresno vijeće je odbacilo svjedočenje žrtve koja je tvrdila da ju je Idriz Balaj silovao, a zato što se žrtva nije mogla dobro sjetiti fizičkih karakteristika počinioca. Pretresno vijeće se pritom pozvalo na činjenicu da žrtva na seriji fotografija nije uspjela prepoznati Balaja, i da je

---

[167] Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 45), paragraf 113. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 56), paragraf 679; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 116), paragrafi 302, 311.

[168] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 116), paragraf 267.

[169] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* Trial Judgment (fusnota 56) paragraf 565. Interamerički sud za ljudska prava zauzeo je sličan pristup kod ocjenjivanja nedosljednosti u iskazima žrtava seksualnog nasilja. U predmetu *Cantú v Mexico* ustanovio je "da činjenice koje je iznijela gđa Rosendo Cantú govore o traumatičnom događaju koji je pretrpjela pa prisjećanje na to može uticati na nju tako da neke stvari budu netačne; te iskaze dala je u različitim momentima između 2002. i 2010. godine". Sud je također uzeo u obzir činjenicu da je u vrijeme događaja gđa Rosendo Cantú bila maloljetna. Sud je zaključio da razlike opisa u njenim iskazima nisu suštinske prirode i da su neke materijalne činjenice konzistentno iznesene. *Rosendo Cantú i dr. protiv Meksika*, IACtHR Series C No 216, Preliminary Objections, Merits, Reparations and Costs [Preliminarni prigovori, meritum, reparacije i troškovi] (31. august 2010) (*Cantú protiv Meksika*), paragrafi 91-2.

[170] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 116), paragraf 309.

[171] *Ibid. v.* također paragraf 254 ("Ta neznatna odstupanja ne bacaju apsolutno nikakvu sumnju na njeno svjedočenje, pa stoga ni na zaključke Pretresnog vijeća. Upravo suprotno, s obzirom da ta neznatna odstupanja treba pripisati nemogućnosti da se u različitim momentima sjeti svega na isti način, njih treba smatrati prije znakom pouzdanosti izjava u kojima se odstupanja nalaze."); Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 45), paragraf 113 ("…nedosljednosti mogu, pod određenim okolnostima, ukazivati na istinitost i na činjenicu da se na svjedoke nije uticalo.").

[172] Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 50), paragraf 833.

u iskazu rekla da Balaj ne liči na čovjeka koji ju je silovao, ali da je izgledao starije kad ga je vidjela na TV sedam godina nakon silovanja, a prije početka suđenja.[173] Vijeće je također spomenulo činjenicu da je žrtva pred sudom rekla da više ne bi mogla prepoznati čovjeka koji ju je silovao.[174] Slično tome, Pretresno vijeće u predmetu *Kunarac i dr.* odbacilo je svjedočenje žrtve silovanja koja je Zorana Vukovića identificirala kao svog silovatelja, dijelom i zato što je bilo nekih nedosljednosti oko toga da li je žrtva poznavala Vukovića i prije rata.[175] Kad su joj ukazali na tu nedosljednost, svjedokinja je rekla samo da je Vukovića "možda vidjela" prije rata, ali da nije "sigurna".[176]

Ako sud smatra da u jednom dijelu iskaza žrtve postoji materijalna nedosljednost, taj dio može odbaciti, a ipak prihvatiti preostali iskaz.[177] U predmetu *Stakić* Pretresno vijeće izrazilo je određene rezerve o tačnosti jednog aspekta iskaza žrtve silovanja, ali je zaključilo da je sve u svemu njen iskaz vjerodostojan. Pretresno vijeće je zaključilo da se jedan detalj ne čini vjerodostojnim: žrtva je tvrdila da je svaku noć u kući u kojoj je bila zatočena nalazila novu odjeću, koju bi obukla umjesto one koju su joj strgnuli s tijela prije silovanja.[178] No, sudije su zaključile da je njeno svjedočenje o višekratnom silovanju dok je bila zatočena u toj kuću u cjelini gledano vjerodostojno.[179]

(iii) Uticaj traume na vjerodostojnost svjedoka

Branioci tvrde da traumatizirana žrtva seksualnog nasilja ne može biti pouzdan i vjerodostojan svjedok. U slučaju *Furundžija* odbrana je zauzela stav da svjedokinja A, žrtva seksualnog nasilja, nije vjerodostojna svjedokinja i da joj se ne može vjerovati zbog toga što je bila na liječenju od posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP)[180]. U procjeni vjerodostojnosti svjedokinje A Pretresno vijeće je razmatralo dokaze u vezi s psihološkim stanjem žrtve i zaključilo da nema dokaza o oštećenju mozga ili o kontaminaciji pamćenja zbog liječničkih tretmana.[181] Procjenjujući uticaj psihološkog stanja svjedokinje na vjerodostojnost njenog svjedočenja, Pretresno vijeće razmatralo je suštinu iskaza svjedokinje A kako bi ustvrdilo ima li u njemu materijalnih nedosljednosti. Učinivši tako, Pretresno vijeće je zaključilo da "na pamćenje svjedokinje A nijedan poremećaj od kojeg je moguće patila nije uticao na materijalne

---

[173] *Tužilac protiv Haradinaja i dr,* ICTY-04-84, Prvostepena presuda (3. april 2008) (Prvostepena presuda u predmetu *Haradinaj*), paragraf 469. *v. Tužilac protiv Haradinaja i dr,* ICTY-04-84-T, iskaz svjedokinje 61 (11. maj 2007), transkript str. 4050-1.

[174] Prvostepena presuda u predmetu *Haradinaj*, paragraf 469.

[175] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 56), paragrafi 787-8, 791-2.

[176] *Tužilac protiv Kunarca i dr,* ICTY-96-23-T, iskaz svjedokinje 87 (4. april 2000), transkript str. 1682. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 56), paragrafi 787-8.

[177] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 116), paragraf 228.

[178] Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 41), paragraf 796.

[179] *Ibid.*, paragrafi 805-6.

[180] *v.* Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 45), paragraf 110-116.

[181] *Tužilac protiv Furundžije*, ICTY-95-17/1, Drugostepena presuda (21. juli 2000) (Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija*), paragraf 122, gdje se citira prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 45), paragraf 108.

aspekte događaja".[182] Značajan je zaključak Vijeća da "ne postoji razlog zbog kojeg osoba s PTSP-om ne bi bila savršeno pouzdan svjedok".[183] Potom je i Žalbeno vijeće došlo do sličnih zaključaka u vezi sa svjedocima koji pate od PTSP-a drugačije etiologije nego što je seksualno nasilje.[184]

(iv) Ranije seksualno ponašanje žrtve nije prihvatljivo kao dokaz

Suprotno općoj pretpostavci o prihvatljivosti dokaza koju sadrži Pravilnik MKSJ, prema Pravilu 96(iv) dokazi o ranijem seksualnom ponašanju žrtve nisu prihvatljivi.[185] To pravilo priznaje da ovakvi dokazi neprimjereno žele u pitanje dovesti reputaciju žrtve, koja se potencijalno izlaže nevažnom i nametljivom ispitivanju o privatnim stvarima. U skladu s ovim pravilom, "[u] slučajevima seksualnog delikta... ranije seksualno ponašanje žrtve ne prihvaća se kao dokaz u postupku".

U predmetu *Delalić i dr.* Pretresno vijeće je dalo smjernice za primjenu Pravila 96(iv) kad je prihvatilo zahtjev optužbe da se izbriše svjedočenje o prethodnom seksualnom ponašanju žrtve. Zaključivši da su dokazi o ranijem seksualnom ponašanju žrtve nevažni i nedopušteni, Vijeće je na sljedeći način podsjetilo na svrhu ovog pravila:

> [S]udije drže da je primarni cilj ove odredbe prikladno zaštititi žrtve od uznemiravanja, dovođenja u neprijatnu situaciju i ponižavanja izvođenjem dokaza koji se odnose na prethodno seksualno ponašanje. Pravilo 96(iv) želi spriječiti situacije u kojima prihvaćanje određenih dokaza može rezultirati skretanjem pažnje s važnih pitanja, čime se narušava pravednost postupka. Nadalje, prilikom primjene Pravila 96(iv) dužna pažnja posvećena je činjenici da u slučajevima silovanja ili drugog seksualnog zlostavljanja dokazi o ranijem seksualnom ponašanju žrtve uglavnom služe da dovedu u pitanje njenu reputaciju. Isto tako, smatra se da je vrijednost takvih podataka – ako je uopće ima – o prethodnom seksualnom ponašanju žrtve u kontekstu ove vrste suđenja poništena potencijalnom opasnošću da se svjedocima uzrokuje dodatna patnja i emocionalna šteta.[186]

Problemi koji se vežu za ranije seksualno ponašanje odražavaju stereotip da će se ženama više vjerovati ako se prikažu kao čedne i pristojne.[187] Shodno tome, žrtve

---

[182] Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 45), paragraf 108.

[183] Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 181), paragraf 122, gdje se citira prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 45), paragraf 109.

[184] *v. Tužilac protiv Blagoja Simića i dr,* ICTY-95-9-A, Drugostepena presuda (28. novembar 2006), paragraf 229 ("Žalbeno vijeće podsjeća da osobe koje pate od PTSP-ja mogu bez obzira na to biti sasvim vjerodostojni svjedoci"). *v.* str. 173-5. Zanimljivo, umjesto da traumu promatra kao faktor koji umanjuje vjerodostojnost svjedočenja, Interamerički sud za ljudska prava oslanja se na dokaz traume kao element dokaza koji podržava vjerodostojnost svjedoka. U predmetu *Cantú protiv Meksika* Sud je bio mišljenja da medicinski psihijatrijski izvještaj podržava vjerodostojnost svjedoka kada, između ostalog, navodi da je žrtva pretrpjela "akutan posttraumatski stres" i "tešku depresivnu epizodu" kao "posljedicu traumatičnih životnih iskustava", i naznačava da je žrtva bila "izložena traumatičnom iskustvu premda nije bilo psiholoških dokaza koji bi pokazali da je to iskustvo bilo silovanje". *Cantú protiv Meksika* (fusnota 169), paragraf 99.

[185] *Delalić*, Odluka o redigiranju javnog zapisnika (fusnota 100), paragraf 43.

[186] *Ibid.*, paragraf 48.

[187] Ovakvi problemi pojavili su se kod procesuiranja pred nacionalnim sudovima. *v.* Schuller (fusnota 102), str. 763-764.

silovanja često su izložene nametljivim i irelevantnim pitanjima o njihovoj seksualnoj prošlosti na osnovu ideje da će žrtva koja je nekad pristala na spolni odnos utoliko vjerovatnije pristati na odnos u navedenom slučaju. Takva taktika odbija žene od prijavljivanja seksualnog nasilja jer one žele izbjeći da se na suđenju sudi njihovom privatnom životu.[188]

Predmet *Delalić i dr.* naglašava koliko je važno da Tužilaštvo bude stalno na oprezu i da odmah iznese prigovor ako se počnu iznositi dokazi o prethodnom seksualnom ponašanju žrtve. Naše iskustvo potvrđuje da se tužioci ne smiju uljuljkati samo zato što postoji progresivni zakonski okvir za zločine seksualnog nasilja. Neophodna je upornost kako bismo bili sigurni da su primjenom Pravila 96(iv) sudije postigle praktičan učinak zaštite koju to pravilo želi pružiti.

(v) Postupci koji se vide kao oblici podsticanja žrtava seksualnog nasilja

Tužilaštvo nije svojim svjedocima osiguralo nikakve povlastice. Bez obzira na to, odbrana dovodi vjerodostojnost žrtve u pitanje na osnovu navodnog podsticanja na svjedočenje. Odbrana tvrdi da svjedočenje žrtve nije pouzdano jer je žrtva za svoje svjedočenje dobila nešto što naizgled predstavlja povlasticu. Uz općenitu sklonost da se žrtve seksualnog nasilja doživljavaju kao nepouzdane,[189] stalno raste sklonost da se posumnja da je žrtva nešto izmislila kako bi ostvarila neku korist.

Po Pravilu 68 Pravilnika MKSJ, tužilac je odbrani dužan objelodaniti sve raspoložive materijale koji pokazuju je li žrtva zatražila i/ili dobila nešto što bi se moglo shvatiti kao korist utemeljena na njenom svjedočenju za Tužilaštvo. U sudskoj praksi MKSJ ova se obaveza tumači vrlo široko, te se odnosi na svaki podatak koji ukazuje i na najpovršniju korist koju svjedoci mogu imati od bilo kakvog oblika podrške koje je Tužilaštvo pružilo žrtvama, poput bilo kakve razmjene informacija vezanih za pitanja imigracije. Vjerodostojnost svjedoka može biti pod upitnikom i ako neka treća osoba ili organizacija svjedocima osiguraju neku korist od toga što će svjedočiti za optužbu.[190]

Dok za Tužilaštvo vrijedi afirmativna obaveza objelodanjivanja takvog materijala odbrani, činjenica da je žrtva ostvarila neku korist sama po sebi ne ruši vjerodostojnost svjedočenja. Procjena vjerodostojnosti zavisi od toga je li neki oblik koristi naveo žrtve da promjene svjedočenje. Na primjer, u predmetu *Lukić i Lukić* žrtve silovanja VG094 i VG131 bile su članice *Udruženja "Žena – žrtva rata"* i imale su

---

[188] Fitzgerald (fusnota 96), str. 646-647 (interni citati izostavljeni).

[189] Mischkowski i Mlinarević (fusnota 9), str. 18 ("bez potkrepljujućih dokaza, žrtve silovanja češće su pod sumnjom da su iznijele lažne optužbe"); str. 47 ("U nekim presudama se čini da svaka nedosljednost kod osobe koja je preživjela silovanje baca sumnju na istinitost njenog svjedočenja"). Za raspravu o rodnim stereotipima i mitovima o silovanju, uključujući i mit da žene često silovanje izmisle, *v.* Radačić i Turković (fusnota 96), str. 178-179. *v.* Fitzgerald (fusnota 96), str. 646 (ističe se "nepotkrijepljeni stereotip da žene izmišljaju optužbe za seksualni napad"); Vandervort (fusnota 137), str. 625-660.

[190] *v. Tužilac protiv Karadžića,* ICTY-95-5/18-T, Odluka po šezdesetom, šezdeset prvom, šezdeset trećem i šezdeset četvrtom zahtjevu optuženog u vezi s kršenjem obaveze objelodanjivanja, 22. novembar 2011, paragraf 23; Priručnik MKSR za postupanje u predmetima sa seksualnim nasiljem (fusnota 2), paragraf 195; Priručnik o razvijenim sudskim praksama MKSJ, 2009, paragraf 52, http://www.icty.org/sid/10145 pristupljeno 19. augusta 2015.

pravo na mjesečnu pomoć koja se u BiH dodjeljuje svim žrtvama seksualnog nasilja.[191] Mjesečni iznos trebao se isplaćivati žrtvama silovanja u skladu sa zakonskom odredbom da žrtve mogu platiti troškove oporavka od posljedica zločina.[192] Zakon je ovo udruženje ovlastio da provjeri jesu li podnosioci zahtjeva za ovu vrstu novčane nadoknade uistinu žrtve silovanja.[193] Odbrana je tvrdila da je predsjednica *Udruženja "Žena – žrtva rata"* možda odobravala status žrtve silovanja i pripadajuću korist vezanu s tim statusom kako bi podstaknula žrtve da daju lažno svjedočenje o zločinima.[194] Obje svjedokinje, VG094 i VG131, priznale su da su se učlanile u *Udruženje "Žena – žrtva rata"* da bi mogle zatražiti novčanu naknadu.[195] Međutim, Žalbeno vijeće je zaključilo da *Udruženje "Žena – žrtva rata"* nije uticalo na svjedočenje koje su dale te žrtve pošto nakon kontakta s *Udruženjem "Žena – žrtva rata"* nisu suštinski promijenile svoje iskaze.[196]

Pokušali smo umanjiti mogućnost da nas neko optuži za podsticanje svjedoka na svjedočenje tako što je za pitanja koja se mogu protumačiti kao korist bilo zaduženo neutralno tijelo – Služba za žrtve i svjedoke (SŽS). Kao nezavisni odjel MKSJ koji pomaže i svjedocima optužbe i svjedocima odbrane, SŽS je bila u boljoj poziciji od Tužilaštva da rješava probleme vezane za prinadležnosti svjedoka, a da se pritom minimalizira potencijalni uticaj na vjerodostojnost svjedoka.[197] SŽS ima mogućnost povezivanja s vanjskim agencijama i organizacijama – na primjer da se žrtve izložene ozbiljnim sigurnosnim rizicima prebace u treće zemlje – a da se to ne smatra povlasticom ili podsticajem za svjedočenje u korist optužbe.

3. Uloga sudija

Sudije imaju ključnu ulogu da vode suđenje i brinu da se žrtve pred sudom tretiraju s poštovanjem i dostojanstvom. Zbog autoriteta u sudnici, intervencije sudija mogu snažno uticati na to kakvo će iskustvo svjedočenja biti za žrtve. Kontrolom neprimjerenog ispitivanja, ili podsticanjem strana da preduzmu korake kako bi se skratilo svjedočenje, sudije mogu žrtvama olakšati iskustvo davanja iskaza. Brinući se za pauze i za podršku u sudnici kad je to potrebno, te pokazujući saosjećanje, sudije mogu u sudnici stvoriti atmosferu u kojoj se žrtvama izražava više poštovanja i odaje im se veće priznanje za njihovu hrabrost.

Unatoč tome dolazilo je do situacija kad se činilo da je sudijama neprijatno zbog detaljnih prikaza seksualnog nasilja, pa su požurivali tužioce koji su ispitivali svjedoke.[198] U drugim slučajevima su žrtve osjećale da su izložene uznemiravanju zbog

---

[191] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.
[192] *Ibid.*
[193] *Ibid.*
[194] *v. Tužilac protiv Lukića i Lukića*, ICTY-98-32/1-A, Drugostepena presuda (4. decembar 2012) (Drugostepena presuda u predmetu *Lukić i Lukić*), paragraf 53, 57.
[195] *Ibid.* (fusnota 202).
[196] *Ibid.*, paragraf 101, 471.
[197] *v.* str. 125-7.
[198] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

propusta sudije da kontrolira branioce.[199] Dalje, zbog nesvjesne rodne pristrasnosti, neke su sudije ponekad tražile viši nivo dokaza u slučajevima seksualnog nasilja nego u ostalim predmetima.[200] To žrtvama šalje krivu poruku – da se njihova iskustva razmatraju kao kvalitativno drugačija od iskustava žrtava ostalih ratnih zločina.

Iz naše perspektive, dva su faktora u imenovanju sudija na međunarodnim sudovima i tribunalima ključna za uspješno krivično gonjenje u slučajevima seksualnog nasilja: rodni paritet u sudijskoj službi i rodna kompetencija sudija.

Uključivanje sutkinja u sudijsku službu MKSJ promijenilo je način na koji su se vodila suđenja za seksualno nasilje. Na primjer, sutkinje Gabrielle McDonald, Florence Mumba i Elizabeth Odio Benito učestvovale su u suđenjima gdje se radilo o seksualnom nasilju, a njihova perspektiva i iskustvo imali su važnu ulogu u tome da se optužbe za seksualno nasilje uvrste u rane optužnice i da svjedoci na odgovarajući način daju svoj iskaz.[201]

Sutkinje Odio Benito i McDonald doprinijele su i usvajanju Pravila 96.[202] Isto tako, u nekim je slučajevima prisustvo sutkinja u sudskom vijeću omogućilo da se žrtve seksualnog nasilja pri svjedočenju osjećaju ugodnije.[203] Doprinos ovih sutkinja također naglašava prednosti rodno integriranih timova na svim nivoima pravnog postupka, uključujući osoblje u sudskim vijećima i dobre strane provedbe politike rodnog pariteta prilikom zapošljavanja u mehanizmima međunarodnog krivičnog prava.[204]

No, rodni paritet sam po sebi nije dovoljan; treba ga pratiti i rodna kompetencija sudija. Naš rad ističe potrebu da u predmetima seksualnog nasilja

---

[199] *Ibid.*

[200] *v.* Poglavlje 6 i 7. *v.* i Susana SáCouto i Katherine Cleary, "The Importance of Effective Investigation of Sexual Violence and Gender-Based Crimes at the International Criminal Court", *AUJ Gender Soc Pol & L* 17(2) (2009), SáCouto i Cleary, str. 354.

[201] Sudija MKSJ Fausto Pocar istakao je da je "bilo vrlo značajno imati sutkinje, jer sud ne bi bez njih mogao postići iste rezultate". U predmetu *Kunarac i dr.* sutkinja Mumba i u slučaju *Akayesu* sutkinja Navi Pillay bile su ključne osobe za ostvarenje rezultata, dok je sutkinja Pillay predložila ideju silovanja kao zločina genocida". *v. Notes from ASIL-AU CLE Institute Course Series on Human Rights, The Prosecution of Gender-based Crimes by International Criminal Courts: An Assessment of Successes and Failures*, govornici Fausto Pocar i Elizabeth Odio Benito, 12. juni 2013, Washington DC. *v.* i Kim Thuy Seelinger i drugi, *The Investigation and Prosecution of Sexual Violence: Sexual Violence and Accountability Project Working Paper Series,* Human Rights Center of University of California, Berkley 2011, str. 50 (gdje se naglašava važna uloga sudija na MKSJ i MKSR).

[202] Viseur Sellers, "Gender Strategy is not a Luxury for International Courts" (fusnota 98), str. 306; Rhonda Copelon, "Gender Crimes as War Crimes: Integrating Crimes against Women into International Criminal Law", *MCGill LJ*, 46 (2000), str. 217, 228 (gdje se ističe da su u početnom periodu, pod mentorstvom sutkinja Gabrielle McDonald i Elizabeth Odio Benito, sudije MKSJ usvojile pravila o izvođenju dokaza, poput Pravila 96 da se spriječi zlostavljanje i diskriminacija žrtava i svjedoka u predmetima seksualnog nasilja.

[203] *v.* dokumentarni film PBS "I came to testify" (fusnota 5) (ističe se da se zbog sutkinja u pretresnom vijeću žrtve često u sudnici osjećaju ugodnije). *v.* Christine Chinkin, "The Protection of Victims and Witnesses" u Gabrielle McDonald i Olivia Swaak-Goldman (ur.), *Substantive and Procedural Aspects of International Criminal Law: The Experience of International and National Courts*, Kluwer Law International 2000, str. 459 (navodi se da svjedočenje pred pretresnim vijećem sastavljenim samo od muškaraca može u nekim slučajevima spriječiti žene žrtve seksualnih napada da iznesu svoje priče).

[204] Sutkinja Navanethem Pillay je istakla kako je od ključne važnosti da "žene budu predstavljene i da rodna perspektiva bude integrirana na svim nivoima istrage, optužbe, odbrane, zaštite svjedoka i suđenja". Susana SáCouto, "Advances and Missed Opportunities in the International Prosecution of Gender-Based Crimes", *Gonzaga JIL*, 10(2) (2006), str. 56.

vijećem predsjedava sudija s odgovarajućim iskustvom i kvalifikacijama. U predmetima u kojim su sudije imale iskustva u vođenju suđenja za seksualno nasilje i osjećanje za specifičnosti takvih slučajeva uočena je velika razlika u načinu na koji su te sudije postupale sa žrtvama u ulozi svjedoka. Rodno kompetentne sudije bolje su pripremljene za razumijevanje emocionalnog i psihološkog uticaja koje seksualno nasilje ima na svjedoke u sudnici,[205] a istovremeno su i sposobnije da procjene njihovo svjedočenje.[206] Takve sudije znaju procijeniti svjedočenje žrtava na pragmatičan način, izbjegavajući uobičajene stereotipe o žrtvama i prihvaćajući mogućnost da žrtve ispolje niz reakcija na sudski proces. Takve sudije razumiju i način na koji žrtve svjedoče, razumiju zašto žrtve o svojim iskustvima ne govore uvijek kad im se pitanje postavi prvi put i zašto daju nedosljedne opise. Rodno kompetentne sudije jednako budno paze tokom unakrsnog ispitivanja žrtava i zaustavljaju odbranu ako ih neprimjereno ili previše agresivno ispituje.[207]

U predmetu *Furundžija* Žalbeno vijeće prepoznalo je važnost toga da suđenjima za seksualno nasilje predsjedava sudija s primjerenim iskustvom. U žalbenom postupku odbrana je osporavala nezavisnost sutkinje Mumbe zbog njenog ranijeg rada i iskustva u pitanjima ženskih prava.[208] Dok je bila članica Komisije UN-a o položaju žene, sutkinja Mumba je učestvovala u izradi Pekinške platforme za akciju, koja je zagovarala energično krivično gonjenje seksualnih i rodnih zločina. Odbrana je tražila izuzeće ove sutkinje na osnovu njene pristrasnosti. Odbrana je tvrdila da je sutkinja u svom radu na predmetu *Furundžija*, gdje se primarno radilo o seksualnom nasilju, forsirala političko pitanje – procesuiranje silovanja kao ratnog zločina – na štetu optuženog. Žalbeno vijeće je zaključilo da odbrana neutemeljeno osporava rad ove sutkinje.[209] "Pristajanje na stav da je silovanje gnusan zločin i da odgovorne treba krivično goniti unutar granica predviđenih zakonom ne može samo po sebi predstavljati osnovu za izuzeće", zaključilo je Žalbeno vijeće.[210] Važno je to što je

---

[205] *v.* npr. *Tužilac protiv Kvočke i dr,* ICTY-98-30/1, usmena odluka suda, 13. septembar 2000, transkript, str. 5339-5340 ("Vijeće je već uzelo u obzir posebnu situaciju ovog svjedoka koji dolazi na još jedno svjedočenje davši mu vrlo visok stupanj zaštite; pa ipak, u ovom slučaju čini se važnim da i optužba i odbrana mogu nastaviti s glavnim i unakrsnim ispitivanjem svjedoka na takav način da dobro predstave svoje argumente pred Vijećem. No, Vijeće želi istaknuti da su osobe koje su pretrpjele ovako bolne događaje posebno ranjive. Vijeće želi podsjetiti strane da ne postavljaju nepotrebna pitanja i da se pitanje – da se pitanja postavljaju na najprimjereniji način u svjetlu tih okolnosti").

[206] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[207] *v.* npr. *Tužilac protiv Delalića i dr,* ICTY-96-21-T, svjedočenje Milojke Antić, 14. april 1997, transkript, str. 1824-1825 ("Pitanje: Zato ste odlučili preuveličati, je li to tačno? Odgovor: Možda sam u to vrijeme to rekla tako. Možda ja nisam ni znala da sam to napravila jer sam ponovno proživjela taj šok i nevolju koju sam imala 1992. godine P: Dakle, gospođo, ono što ja kažem, ako ništa drugo, da izjava koju ste dali istražiocu Ureda tužioca 20. februara 1996. nije bila tačna u tom segmentu, zar ne? Sudija Karibi-Whyte: Ovo trebamo ispraviti. Tačnost samog čina ili broja puta koji je bila silovana? G. Moran: Ona je u svojoj izjavi Tužilaštvu navela da je bila više puta silovana. Ona je ovdje dva puta svjedočila da se silovanje desilo samo tri puta. Ja samo pitam svjedokinju zašto je preuveličala i zašto je istražiocu Ureda tužioca rekla neistinu. Sutkinja Odio Benito: Mogu li pitati koliko je puta za vas više puta? G. Moran: Kad su – izjava tvrdi da se to dogodilo... Sutkinja Odio Benito: Kad govorimo o silovanjima, više puta. G. Moran: Više od jednom. Sutkinja Odio Benito: Hvala vam."). *v.* i transkript, str. 1834-1836 (gdje se vidi kako odbrana agresivno i optužujuće ispituje žrtvu i posljedična intervencija predsjedavajućeg sudije).

[208] *v.* Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 181), paragraf 164-215.

[209] *Ibid.*, paragraf 189. U odlučivanju po ovom pitanju Žalbeno vijeće definiralo je test pristrasnosti, koji se koristio u kasnijim odlukama po zahtjevima za diskvalifikaciju sudaca.

[210] *Ibid.*, paragraf 202.

Vijeće naglasilo da relevantno iskustvo i kvalifikacije sudije imaju integralnu ulogu u ispunjenju kriterija za njihov izbor i da ne mogu biti razlog za diskvalifikaciju.[211]

Vidjeli smo i posebno dobre primjere sudija koje su zločine seksualnog nasilja procjenjivale s pravilnog aspekta: kao zločine nasilja, a ne kao čisto seksualno motivirane zločine koji su nužna propratna manifestacija sukoba u kojima se događaju.[212] Sudija Fausto Pocar u predmetu *Rukundo* pred MKSR[213] i sudija Ali Nawaz Chowhan u slučaju *Milutinović i dr.* su pred MKSJ[214] naglasili stav da zločine seksualnog nasilja treba prosuđivati na isti način kao i druge nasilne zločine počinjene protiv ciljane populacije u istom kontekstu.

Zbog toga, po našem mišljenju, rodna kompetencija sudija treba biti važan element u odabiru i imenovanju sudija za predmete u kojima se pred međunarodnim sudovima radi o seksualnom nasilju. Jednako je važno da i pravni referenti u Vijeću dodijeljeni na predmete seksualnog nasilja budu rodno kompetentni, jer oni daju podršku radu sudijama u njihovoj procjeni dokaza.

4. Praćenje nakon svjedočenja i period poslije suđenja

Pošto bi svjedoci završili svjedočenje, obično smo se sastajali s njima kako bismo prikupili povratne informacije i zahvalili im. U slučajevima kad je to bilo moguće, organizirali bismo da takvim sastancima prisustvuju članovi tima koji su najuže sarađivali sa svjedocima.

Ovakav završni sastanak na kojem bismo prikupljali povratne informacije bio je posebno potreban kada smo radili sa žrtvama seksualnog nasilja koje su nakon svjedočenja osjećale cijeli niz različitih emocija. Mnogi od njih osjećali su olakšanje što je svjedočenje gotovo i imali su osjećanje da su nešto postigli.[215] Drugi su bili tužni jer su se podsjetili bolnih događaja, ili ljuti ako nisu imali priliku u svom svjedočenju govoriti o onome što su mislili da je važno.[216] Sastanak za prikupljanje povratnih informacija timu Tužilaštva pruža priliku i da odaju priznanje i zahvalnost žrtvama na hrabrosti i njihovom doprinosu sudskom procesu.[217] Takav sastanak pomaže žrtvama

---

[211] Čl. 13(1) Statuta MKSJ (fusnota 35) odnosi se na važnost imenovanja sudija s odgovarajućim iskustvom. U skladu s tim članom, "Prilikom određivanja ukupnog sastava sudskih vijeća i odjela pretresnih vijeća, dužna pažnja posvećuje se iskustvu sudija u krivičnom i međunarodnom pravu, uključujući međunarodno humanitarno pravo i ljudska prava". *v.* Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 181), paragraf 205 (ukazuje se na to da su članstvo sutkinje Mumbe u Komisiji UN-a za položaj žena i općenito njeno dotadašnje iskustvo u području ženskih prava bili relevantan uslov iz člana 13(1) Statuta u vezi s iskustvom u međunarodnom pravu, uključujući i propise o ljudskim pravima. Takvo iskustvo zakonski je preduslov za izbor sudija u MKSJ). *v.* i Drugostepena presuda u predmetu *Delalić i dr.* (fusnota 140), paragraf 702 (gdje se kaže da su članstvo sutkinje Odio Benito u Odboru povjerenika Fonda za žrtve torture i njeno iskustvo u ljudskim pravima bili relevantni da bude imenovana na mjesto sutkinje, te ne predstavljaju osnov za njenu diskvalifikaciju).

[212] *v.* Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 123), paragraf 887.

[213] *Tužilac protiv Rukunda,* ICTR-2001-70-A, Appeal Judgment (20 October 2010) Partially Dissenting Opinion of Judge Pocar [Drugostepena presuda, Djelomično suprotno mišljenje sudije Pocara (20. oktobar 2010)].

[214] Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 123), tom 3, Djelomično suprotno mišljenje sudije Chowhana.

[215] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[216] *Ibid.*

[217] Osoba koja je preživjela seksualno nasilje i svjedočila pred MSKJ objasnila je zašto joj je sastanak radi razmjene povratnih informacija bio važan: "Možete li zamisliti kako sam se osjećala kad je tužilac došao da me pozdravi poslije,

da se nakon stresnog svjedočenja i iskustva u sudnici smire, a otvara prostor za razna pitanja o zbivanjima u sudnici i olakšava im prelazni period do povratka kući.[218] Mada smo se pokušavali sresti sa žrtvama odmah poslije njihovog svjedočenja, u određenim okolnostima vidjeli smo da je u takvim trenucima primjereno izbjegavati duže razgovore i umjesto toga se s njima sastati kasnije istoga dana.

Žrtve također imaju priliku sastati se s referentom SŽS kako bi Službi dale povratne informacije. Kao završna faza procesa svjedočenja, referent za podršku provodi vrijeme sa žrtvom kako bi se uvjerio da žrtva iz MKSJ odlazi s osjećanjem da je taj dio njenog iskustva okončan.[219]

Općenito, shvatili smo da upravo nakon svjedočenja – kad se jednom vrate svom svakodnevnom životu – žrtvama treba više dodatne podrške. Naše iskustvo pokazalo je presudnom potrebu da se sa žrtvama održava kontakt nakon obavljenog svjedočenja. To uključuje informacije o ishodu suđenja, otvaranje pitanja zaštite i sigurnosti, te upućivanje žrtava na odgovarajuću medicinsku i psihološku njegu.[220] Mnoge žrtve su zainteresirane za ishod predmeta u kojima su učestvovale.[221] Mada su se svi timovi optužbe redovno sastajali sa svjedocima nakon njihovog svjedočenja, ipak je Ured tužioca mogao primijeniti dosljedniji i lakše provodiv protokol za praćenje svjedoka po njihovom povratku kući. I mi smo također mogli biti dosljedniji i unaprijed pitati svjedoke da li žele da ih kontaktiramo nakon obavljenog svjedočenja.

Timovi optužbe koristili su različit pristup, zavisno od ličnog zalaganja, osposobljenosti i iskustava članova. U nekim slučajevima timovi optužbe ostali bi u kontaktu sa žrtvama i informirali ih o ishodu slučaja,[222] dok drugi timovi optužbe to nisu radili.[223] U nekim slučajevima žrtve su zbog toga bile razočarane i osjećale se kao ostavljene na cjedilu.[224]

Godine 2009. SŽS je uspostavila politiku praćenja: nekoliko sedmica nakon što bi se svjedoci vratili kući, referenti su ih pozivali kako bi procijenili njihovo stanje.[225] U slučajevima kada je žrtvama podrška najpotrebnija, neko bi iz ureda SŽS u Sarajevu[226] posjetio svjedoke ili kod kuće ili na drugoj lokaciji. SŽS sarađuje s relevantnim lokalnim vlastima i/ili nevladinim organizacijama kako bi uspostavila mrežu agencija koje će žrtvama po potrebi pružati trajnu psihoterapiju i/ili psihološku podršku u zemlji gdje žive. Na primjer, terenski ured SŽS razvio je mrežu međunarodnih i nacionalnih agencija, uključujući i nevladine organizacije na području bivše Jugoslavije i trećih zemalja, kojima se svjedoci mogu obratiti radi pravne, medicinske ili društvene pomoći. U saradnji s Univerzitetom sjevernog Teksasa, SŽS

---

da mi kaže hvala i da me isprati kad sam odlazila? Mislim, osjećala sam se kao čovjek.", Mischkowski i Mlinarević (fusnota 9), str. 62.

[218] *v.* i Priručnik MKSR za postupanje u predmetima sa seksualnim nasiljem (fusnota 2), str. 67.

[219] Dokumentarni film PBS "I came to testify" (fusnota 5).

[220] Priručnik MKSR za postupanje u predmetima sa seksualnim nasiljem (fusnota 2), str. 73.

[221] *Ibid.*, str. 74-76.

[222] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[223] *Ibid.*

[224] *v.* Stover (fusnota 8), str. 95-96; Mischkowski i Mlinarević (fusnota 9), str. 63, 93.

[225] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[226] Ured SŽS u Sarajevu olakšava pristup uslugama zaštite i podrške koje Služba nudi žrtvama i svjedocima iz svih krajeva bivše Jugoslavije prije i poslije svjedočenja na MKSJ.

je pokrenula pilot istraživanje dugotrajnih posljedica koje svjedočenja pred MKSJ imaju na svjedoke.[227]

Odgovarajuće praćenje stanja nakon svjedočenja važno je i u slučajevima kad se žrtve pozivaju da ponovo svjedoče u kasnijim postupcima.[228] Zbog preklapanja predmeta pred MKSJ, žrtve se često ponovo pozivaju da u kasnijim predmetima svjedoče o istim zločinima o kojima su već davale iskaz. Došli smo do zaključka da je žrtve važno pripremiti za to. Naši istražitelji lakše bi nagovorili žrtve da se vrate i iznova svjedoče u drugom slučaju ako bi odmah na početku žrtvu informirali o mogućnosti da će kasnije morati ponovo svjedočiti, ako bi održavali kontakt sa žrtvama između suđenja i obavještavali ih o toku vezanog predmeta i reagirali na probleme vezane za sigurnost koji bi se pojavili između dva postupka. Nasuprot tome, ako nismo uspjeli održati odgovarajući kontakt sa žrtvama, one su – razumljivo – bile mnogo manje sigurne da žele svjedočiti u nekom drugom slučaju, ili bi to jednostavno odbile. To je Tužilaštvu otežalo dokazivanje optužbi u tim predmetima.

Utvrdili smo i to da je, zajedno sa SŽS, jednako važno koordinirati pružanje medicinske i psihološke podrške kroz vanjske agencije. Mnogim žrtvama potrebna je stalna ljekarska i psihološka podrška i terapija još dugo vremena nakon što je suđenje završilo. Na MKSJ to se postiglo kroz ugovorena partnerstva s kvalificiranim i iskusnim agencijama u regiji.

Ipak, takve mjere su se primjenjivale *ad hoc*. Iz vlastite prakse naučili smo da, s vremenom, za pružanje i održavanje ovakve podrške treba definirati dosljednu politiku.

C. Ostale vrste dokaza

1. Svjedoci koji nisu žrtve

Pored svjedočenja žrtava, i iskazi drugih svjedoka imaju važnu ulogu u dokazivanju zločina seksualnog nasilja. Oslanjanje isključivo na svjedočenje žrtve uvećava rizik od povlačenja optužbe u slučaju da žrtva odluči da ne svjedoči.[229] Dobra praksa zahtijeva da tužioci i istražitelji prikupe izjave što većeg broja svjedoka kako bi poduprli navode optužnice za seksualno nasilje.[230]

Kako bismo dokazali optužbe za seksualno nasilje, koristili smo dokaze svjedoka koji nisu bili žrtve. Na primjer, u slučaju *Đorđević,* kao dokaz da je jedna

---

[227] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora. Pilot istraživanje ima ciljnu grupu od 300 svjedoka, a objavljivanje rezultata očekuje se 2016. godine.

[228] *Ibid.*

[229] Na MKSJ tužioci nisu žrtvama seksualnog nasilja izdavali obavezujuće naloge da svjedoče kad bi odustale od dobrovoljnog svjedočenja.

[230] *v.*Priručnik MKSR za postupanje u predmetima sa seksualnim nasiljem (fusnota 2), paragraf 94 (naglašava se da "dokaze za seksualno i rodno zasnovano nasilje treba prikupiti iz širokog raspona izvora, ne samo od žrtava. Često posmatrači ili drugi očevici imaju jake dokaze koji se mogu iskoristiti na sudu"); ICC Policy Paper on Sexual and Gender-Based Crimes, (juni 2004) (Načela MKS u vezi sa seksualnim i rodno uslovljenim zločinima), paragraf 52, 65 www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/OTP-Policy-Paper-on-Sexual-and-Gender-Based-Crimes--June-2014.pdf pristupljeno 29. juna 2015.

mlada Albanka s Kosova bila seksualno zlostavljana,[231] saslušali smo svjedokinju koja je vidjela kako dva naoružana vojnika[232] tu djevojku odvajaju iz konvoja prognanika i odvode je u šumu. U nedostatku neposrednih dokaza o onome što se događalo u toj šumi, Pretresno vijeće je zaključilo da ne može ustanoviti da je dotična mlada djevojka bila seksualno napastvovana. Vijeće je do takvog zaključka došlo uprkos tome što je svjedokinja ispričala da je čula djevojku kako "vrišti i plače" i da se djevojka vratila "umotana u ćebe i činilo se da je gola".[233] Pošto je Tužilaštvo podnijelo žalbu, Žalbeno vijeće je ustanovilo da je Pretresno vijeće počinilo pogrešku u utvrđivanju činjenica.[234] Žalbeno vijeće je ustvrdilo da je jedini razuman zaključak da je dotična djevojka "bila podvrgnuta zlostavljanju seksualnog karaktera".[235]

To je bio prvi slučaj da Žalbeno vijeće MKSJ potvrdi da se zločin seksualnog nasilja može utvrditi posrednim dokazima. Žalbeno vijeće je također zaključilo da u kontekstu optužbi za seksualno nasilje "nije potrebno da navedena žrtva lično svedoči u nekom predmetu da bi Pretresno veće zaključilo da je krivično delo izvršeno".[236]

Presedan u predmetu *Đorđević* je važan, ali u mnogim slučajevima iskazi žrtava imaju centralnu ulogu, a gdje god je to moguće, baš kao i za sve ostale kategorije zločina, treba da budu potkrijepljeni svim ostalim raspoloživim dokazima. Otkrili smo da na tip tih dokaza utiču posebnosti konteksta u kojem se odvija seksualno nasilje; neke je kontekste teže istražiti od drugih. To se vidi i iz prirode prvih procesa kojima je predmet bio seksualno nasilje, kada se Tužilaštvo fokusiralo na logorske stražare i komandante logora jer je bilo lakše naći dokaze za seksualno nasilje u zatvorima i sličnom okruženju.[237] U takvim predmetima bilo je lakše identificirati druge svjedoke koji su ili vidjeli vršenje seksualnog nasilja ili su na drugi način mogli pružiti relevantne posredne dokaze. Na primjer, u predmetu *Brđanin* uvjerili smo Pretresno vijeće da su se u logoru Trnopolje u općini Prijedor dogodili "brojni" slučajevi silovanja, a na osnovu svjedočenja jedne žrtve i dokaza onih koji nisu bili žrtve.[238] Jedan od svjedoka koji nije bio žrtva, a na čije se svjedočenje oslonilo Pretresno vijeće, radio je u ambulanti u logoru Trnopolje gdje je vidio muškarce kako "noću obilaze ženske

---

[231] U ovom slučaju Tužilaštvo je Đorđevića teretilo za progon putem seksualnog zlostavljanja u tački 5 Optužnice.

[232] *v.* Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 50), paragraf 832.

[233] *Ibid. v.* i Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 41), paragraf 244 (gdje Pretresno vijeće ističe kako bi oklijevalo zaključiti da je u logoru Trnopolje u općini Prijedor došlo do seksualnog nasilja samo na osnovu dokaza iz druge ruke, ali onda navodi da je o tome saslušalo jednu žrtvu silovanja).

[234] Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 123), paragraf 853-859. Vezano za druga dva slučaja seksualnog nasilja, za koje je Pretresno vijeće zaključilo da nisu dokazani, Žalbeno vijeće u slučaju *Đorđević* oslanjalo se na posredne dokaze i dokaze iz druge ruke kako bi utvrdilo da se napadi jesu dogodili. Jedna od svjedokinja koja je dala posredno svjedočenje o tim napadima i sama je bila žrtva, a čula je i "krike druge dvije žene" dok su nju silovali. Ona je kasnije vidjela jednu od tih žena, koju je opisala da je izgledala "nekako izgubljeno". Druga svjedokinja na koju se oslonilo Žalbeno vijeće bila je zatočena zajedno s tim ženama. Ona nije bila seksualno zlostavljana, ali je dala relevantno posredno svjedočenje i dokaze iz druge ruke. Ona je vidjela kako se "mlade djevojke" odvode u malim grupama na duže vremenske periode. Vidjela je te djevojke i kad su se vratile, te je ustvrdila da su bile raščupane i da ih je vidjela kako plaču. Svjedokinja je jednu od djevojaka čula kako kaže svojoj majci da su je silovali (*v. ibid.*, paragraf 866-867).

[235] *Ibid*, paragraf 857.

[236] *Ibid.*, *v.* paragraf 858, i predmet *Cantú protiv Meksika* (fusnota 169), paragraf 102 ("Sud je ustanovio da je legitimna upotreba posrednih dokaza, dokaza i pretpostavki u donošenju presude 'kad se mogu izvesti dosljedni zaključci o činjenicama'").

[237] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[238] *Tužilac protiv Brđanina*, ICTY-99-36-T, Presuda (1. septembar 2004), paragraf 514.

spavaonice … osvjetljavali su ih baterijskim lampama i … izvodili žene vani".[239] On je ispričao kako su neke žene kasnije zbog pretrpljenih zlostavljanja zatražile pomoć u ambulanti .[240]

Faktor koji utiče na vrstu dostupnih dokaza u zatvorskom okruženju vezan je za pitanje jesu li žrtve seksualnog nasilja bile muškarci ili žene. U tom okruženju vidjeli smo da se seksualno nasilje nad muškarcima vrši javno, kao način ponižavanja žrtve, dok se seksualno nasilje nad ženama vrši manje otvoreno.[241] Kao rezultat toga, kod seksualnog nasilja nad muškarcima može se očekivati veći broj neposrednih očevidaca nego u slučajevima seksualnog nasilja nad ženama.[242] Bez obzira na to, istraživanje i krivično gonjenje seksualnog nasilja nad muškaraca sa sobom nose druge izazove. Nije lako naći dokaze ako je muškim žrtvama teško da govore o svojim iskustvima, koja smatraju nespojivim sa svojim muškim identitetom.[243] Što se tiče seksualnog nasilja nad ženama, unatoč manjem broju očevidaca, ustanovili smo da žene koje su bile grupno viktimizirane mogu ohrabriti jedna drugu i mogu progovoriti o svom iskustvu na način kako inače ne bi to mogle da su osjećale da su samo one kroz to prošle.[244] Zatočenice su svjedočile o tome kako su druge žene bile "pozvane vani" baš kao i one, i opisale su fizičko i emotivno stanje tih drugih žrtava.[245] Ovakim dokazima se vrlo snažno potkrepljuje argumentacija Tužilaštva.

2. Dokazi vještaka

Tužilaštvo MKSJ ima ograničeno iskustvo sa svjedočenjem vještaka u predmetima vezanim za seksualno nasilje. Bez obzira na to, vjerujemo da u budućim predmetima eksperti mogu i trebaju imati važniju ulogu. Gledajući unazad, naše ograničeno korištenje iskaza vještaka vjerovatno je odraz nepotpunog sagledavanja seksualnog nasilja kao jednog od osnovnih zločina, kao i činjenice da se, što se tiče analize i samog izvođenja dokaza, seksualnom nasilju nije pristupalo isto kao svakoj drugoj kategoriji zločina.[246] Zbog toga se manje pažnje posvetilo utvrđivanju u kojoj bi mjeri dokazi vještaka mogli olakšati dokazivanje optužbi za seksualno nasilje i kako naći eksperte koji su u stanju potkrijepiti optužbe za seksualno nasilje kao međunarodni zločin. Najveći dio svog truda posvetili smo prepoznavanju eksperata za neseksualne aspekte nasilja u našim predmetima.

---

[239] *Tužilac protiv Brđanina*, ICTY-99-36-T, dokazni predmet P1148, transkript, str. 7761.

[240] *Ibid.*

[241] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora. *v.* Oosterveld, "Sexual Violence Directed Against Men and Boys in Armed Conflict or Mass Atrocity" (fusnota 12), str. 110. Rana analiza o vođenju statistike o procesuiranju seksualnog nasilja nad muškarcima na MKSJ nalazi se u Campbell (fusnota 130), 422-7.

[242] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[243] *v.* Stener Carlson (fusnota 12), str. 22-23; Sivakumaran (fusnota 2), str. 255-256. Rasprava o razlozima za rijetko prijavljivanje seksualnog nasilja nad muškaracima nalazi se u Izvještaju posebnog izaslanika generalnog sekretara UN-a za seksualno nasilje u oružanim sukobima o radionici o seksualnom nasilju nad muškarcima i dječacima u oružanim sukobima, 25-26. juli 2013, New York, decembar 2013, str. 8-9.

[244] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora. *v.* i Mischkowski i Mlinarević (fusnota 9), str. 60-61 (gdje se govori o tome kako preživjele žrtve dobivaju snagu i podršku od drugih preživjelih koji su bili viktimizirani zajedno s njima).

[245] *v.* npr. *Tužilac protiv Kvočke i dr,* ICTY-98-30/1-T, Prvostepena presuda (2. novembar 2001) (Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*), paragraf 98-100, 104, 107-108.

[246] *v.* Poglavlja 3. i 4.

Unatoč nevelikom iskustvu s iskazima vještaka u dokazivanju optužbi za seksualno nasilje, vjerujemo da ti eksperti mogu imati značajnu ulogu jer mogu pojačati vjerodostojnost žrtve i seksualno nasilje povezati sa širom kampanjom nasilja.[247] Isto smo tako ustanovili da vještaci mogu biti korisni u fazi izricanja kazne jer mogu ukazati na to kako seksualno nasilje utiče na žrtve, posebno u slučajevima gdje nema podataka o konkretnom djelovanju na žrtve.[248]

U predmetu *Furundžija* koristili smo iskaz vještaka kako bismo pojačali vjerodostojnost žrtve.[249] I Tužilaštvo i odbrana pozvali su medicinske vještake da posvjedoče da li žrtva silovanja u ovom slučaju, svjedokinja A, pati od PTSP-a te, ako pati, da li je to uticalo na njeno pamćenje.[250] Vještak odbrane ustvrdio je da PTSP ima negativno djelovanje na pamćenje i da su svjedoci koji pate od tog poremećaja u svojim svjedočenjima skloniji nedosljednostima.[251] Nasuprot tome, vještak Tužilaštva ustvrdio je da PTSP nije razlog da se ne vjeruje tačnosti sjećanja o traumatičnim događajima. Upravo suprotno, takav svjedok će se tačnije sjećati bitnih događaja.[252] Pretresno vijeće prihvatilo je argumentaciju Tužilaštva[253] da je opis događaja svjedokinje A pouzdan. Vještaci mogu pomoći i da se pojača vjerodostojnost svjedoka tako što će sudu objasniti kako vanjski faktori mogu spriječiti žrtvu da govori o pretrpljenom seksualnom nasilju.[254]

Ova vrsta dokaza može pomoći da sudije shvate zašto neka žrtva dok svjedoči u sudnici može dati detaljan opis zločina seksualnog nasilja, a takvu informaciju nije mogla dati u ranijoj izjavi. Tužilaštvo takve dokaze nije izvodilo pomoću svjedoka vještaka, ali ono što se zbivalo u nekim našim predmetima potvrđuje da bi oni mogli biti korisni. Na primjer, u predmetu *Đorđević* Žalbeno vijeće je, razmatrajući članke u publikacijama, znanstvene radove i izvještaje o istraživanjima ljekara, zaključilo da "to što žene ne žele da otkriju da su bile seksualno zlostavljane nije neobično, zavisno od, između ostalog, ličnog osećaja sramote ili straha, vjerskih stavova, društvenog i kulturnog konteksta, kao i žestine i težine napada".[255]

---

[247] *v.* i Načela MKS u vezi sa seksualnim i rodno uslovljenim zločinima (fusnota 230), paragraf 97.

[248] Korištenje dokaza vještaka da se pokaže uticaj na žrtve razmatra se u Poglavlju 8, str. 292-5.

[249] *v.* str. 151-2.

[250] *v.* Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 45), paragraf 90-95.

[251] *Ibid.*, paragraf 102-103.

[252] *Ibid.*, paragraf 104.

[253] *Ibid.*, paragraf 108.

[254] *v.* i Priručnik MKSR za postupanje u predmetima sa seksualnim nasiljem (fusnota 2), paragraf 189 (ukazuje se na to da "izvođenje dokaza stručnjaka i medicinskih profesionalaca specijaliziranih za područje dinamike seksualnog napada i djelovanja viktimizacije seksualnim nasiljem može biti još jedan važan izvor dokaza. Svjedočenje vještaka može se iskoristiti da pomogne sudu da bolje shvati i procijeni dokaze koje iznose svjedoci o činjenicama, ili da pokažu da se ponašanje žrtve podudara s ponašanjem osobe koja je bila seksualno zlostavljana").

[255] Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 123), paragraf 866. *v.* i Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 245), paragraf 552 (u zaključku se navodi da je irelevantno što svjedokinja K nije novinarki koja ju je intervjuirala nakon slučaja spomenula silovanje. Po mišljenju Pretresnog vijeća, s obzirom na to "da se radi o krivičnom djelu seksualnog karaktera i vrlo intimne prirode", reakcija svjedokinje K je razumljiva); Drugostepena presuda u slučaju *Kunarac* (fusnota 116), paragraf 235 ("U pogledu nedosljednosti u izjavama FWS-87 datim 1996. i 1998. godine na koje je žalilac ukazao, Žalbeno vijeće napominje da se njene izjave međusobno nadopunjuju i da vjerodostojnost svjedokinje nije dovedena u pitanje time što je žalilac identifikovan u drugoj a ne u prvoj izjavi"), 309 ("Žalbeno vijeće smatra da, na osnovu svjedočenja žrtve silovanja FWS-50, nije bilo nerazumno od Pretresnog vijeća da zaključi da je za nju prvo silovanje bilo naročito bolno i zastrašujuće i da to što ga nije spomenula u svojoj prvoj

Iskazi vještaka mogu biti korisni kako bi se dokazala rasprostranjena priroda zločina seksualnog nasilja. U predmetu *Milutinović i dr.* Tužilaštvo je kao vještaka pozvalo psihoterapeutkinju dr. Ingeborg Joachim, s ciljem da pokaže kako su silovanja bila rasprostranjena širom Kosova.[256] Sadržina izvještaja dr. Joachim bila je ograničena na učestalost seksualnog nasilja u općini koja se u ovom slučaju nije spominjala.[257] Niko od svjedoka koje je Tužilaštvo namjeravalo pozvati nije trebao svjedočiti o učestalosti seksualnog nasilja u toj općini. Stoga je Pretresno vijeće u razmatranju vrijednosti iskaza dr. Joachim istaklo kako je teško donijeti zaključak o rasprostranjenoj prirodi seksualnog nasilja na Kosovu bez direktnih dokaza za ijedno silovanje u toj općini o kojem je dr. Joachim trebala svjedočiti.[258] Pretresno vijeće je, isto tako, dovelo u pitanje pouzdanost podataka na kojima je dr. Joachim zasnivala svoje zaključke zato što je osnovna djelatnost organizacije za koju je ona radila – *Medica Mondiale* – pružanje podrške svjedocima koji iznose navode o seksualnom nasilju. Pretresno vijeće je stoga izrazilo sumnju da je provjerena istinitost navoda na kojima se temeljio izvještaj dr. Joachim.[259] Zbog takvog stava Pretresnog vijeća Tužilaštvo je odlučilo da dr. Joachim ne pozove da svjedoči. Ovo iskustvo pokazuje koliko je važno da se dokazi vještaka zasnivaju na objektivnim i provjerenim podacima i da se geografsko područje o kojem podaci govore jasno podudara ili može povezati s optužbama iz optužnice.

Dr. Joachim nije bila prvi vještak koju je Tužilaštvo pokušalo pozvati da dokaže rasprostranjenost pojave seksualnog nasilja. U predmetu *Kunarac i dr.* ponudili smo stručno svjedočenje dr. Christine Cleiren kako bismo ukazali na rasprostranjenost seksualnog nasilja u Bosni i Hercegovini.[260] Dr. Cleiren je bila članica Ekspertske komisije UN-a u BiH i autorica pravne studije o seksualnom nasilju koja je postala dio Završnog izvještaja Komisije.[261] Pretresno vijeće je u predmetu *Kunarac i dr.* postavilo pitanje vrijednosti svjedočenja dr. Cleiren jer se ono u određenoj mjeri temeljilo na neprovjerenim navodima.[262] Pretresno vijeće je istaklo da će dr. Cleiren prihvatiti kao stručnjaka samo ako ona uspije dokazati da obrazac navoda pokazuje istinitost navoda u osnovi.[263] Tužilaštvo je zbog ovakvih pitanja Pretresnog vijeća odlučilo da ne pozove dr. Cleiren kao svjedokinju.

---

izjavi nimalo ne umanjuje vjerodostojnost njenog svjedočenja."); *Tužilac protiv Lukića i Lukića*, ICTY-98-32/1-T, Prvostepena presuda (20. juli 2009), paragraf 697, 728 (Pretresno vijeće je prihvatilo objašnjenje žrtve silovanja VG035 da u prethodnoj izjavi nije identificirala Milana Lukića jer je "prilikom davanja pisane izjave [2001. godine] bila uistinu veoma uplašena i uzrujana.").

[256] *v. Tužilac protiv Milutinovića i dr,* ICTY-05-87-PT, Pretpretresna konferencija (7. juli 2006), transkript, str. 292.

[257] *Ibid.*

[258] *Ibid.*, str. 292-294.

[259] *Ibid.*, str. 292-293.

[260] *v. Tužilac protiv Kunarca i dr,* ICTY-96-23-T, Pretpretresna konferencija (29. maj 2000), transkript, str. 4146, 4154-4155.

[261] *Tužilac protiv Kunarca i dr,* ICTY-96-23-PT, Podnesak Tužilaštva u vezi s iskazom sudskog vještaka na osnovu Pravila 94*bis* (12. novembar 1999), paragraf 2.

[262] *v. Tužilac protiv Kunarca i dr,* ICTY-96-23-T (29. maj 2000), transkript, str. 4148-4149, 4155-4162.

[263] *Ibid.*, str. 4169-4170.

Tužilaštvo je uspjelo pozvati dr. Cleiren u ranijem postupku na osnovu Pravila 61 u predmetu *Karadžić* i *Mladić*. Pretresno vijeće se oslonilo[264] na njeno svjedočenje u zaključku da se seksualno nasilje vršilo sistematski i da je bilo dio rasprostranjene politike etničkog čišćenja.[265] Ipak, pozitivan pristup Pretresnog vijeća iskazu dr. Cleiren u postupku na osnovu Pravila 61 u predmetu *Karadžić i Mladić* možda odražava prirodu tog postupka, koji se ne završava proglašenjem krivice izvan razumne sumnje.[266] Uprkos tome, način na koji se svjedočenje dr. Cleiren koristilo u postupku u skladu s Pravilom 61 u predmetu *Karadžić i Mladić* ilustrira potencijalnu vrijednost svjedočenja vještaka koje seksualno nasilje povezuje sa širom kampanjom nasilja.

Napokon, dokazi vještaka mogu biti korisni pri utvrđivanju obrazaca seksualnog nasilja i prikazivanju veze između seksualnog nasilja i šire kampanje nasilja.[267] Dokazi vještaka mogu pokazati širi kontekst naglašavanjem da je seksualno nasilje integralni dio zločina koji se dešavaju u sukobima, a ne nešto što se dešava "slučajno" ili je "uslovljeno situacijom".[268] Statistički dokazi su jedna vrsta dokaza vještaka koji se mogu koristiti za predstavljanje obrazaca seksualnog nasilja. Kao i kod ostalih vrsta stručnih dokaza, i ovdje će takav pristup biti koristan samo u mjeri u kojoj su pouzdani podaci u osnovi.[269] Tužilaštvo se nije oslanjalo na statističke dokaze u svojim predmetima o seksualnom nasilju, ali je uspješno koristilo demografsku statistiku kako bi se pokazali obrasci za druge vrste zločina kao što su ubistva, nasilno preseljenje i deportacija.[270] Vidjeli smo da su sudije, onda kada su uvjerene u

---

[264] *v. Tužilac protiv Karadžića i Mladića*, ICTY-95-18-R61 i ICTY-95-5-R61, Odluka u postupku u skladu s Pravilom 61 (11. juli 1996) (Odluka u postupku u skladu s Pravilom 61 u predmetu *Karadžić i Mladić*), transkript, str. 919.

[265] *Ibid.*, str. 959-960, 992. U svojoj Odluci prema Pravilu 61 Pretresno vijeće je potvrdilo sve točke u optužnici te je izdalo međunarodni nalog za hapšenje Karadžića i Mladića.

[266] Takvi postupci bili su otvoreni u slučajevima neizvršenja naloga, pa je Pretresno vijeće moralo razmotriti izdavanje međunarodnog naloga za hapšenje. U postupku prema Pravilu 61 Pretresno vijeće razmatra optužnicu i potkrepljujuće dokaze na javnom pretresu. Ako zaključi da postoji razumn osnov za sumnju da je optuženi počinio sva ili neka krivična djela za koje se tereti u optužnici, Pretresno vijeće potvrđuje optužnicu i izdaje međunarodni nalog za hapšenje optuženog.

[267] S tim ciljem su se drugi međunarodni krivični sudovi oslanjali na dokaze vještaka. Na primjer, u slučaju *Bemba* pred MKS Ured tužioca je pozvao vještaka Andréa Taboa da, između ostalog, razjasni upotrebu silovanja kao sredstva rata u sukobu u Centralnoafričkoj Republici. *v. Tužilac protiv Bemba*, ICC-01/05-01-08-T-100-ENG, svjedočenje Andréa Taboa, transkript, str. 3-9 www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc1096776.pdf pristupljeno 22. maja 2015. Tužilaštvo se na Specijalnom sudu za Sijera Leone (SSSL) uspješno oslanjalo na stručno mišljenje Beth Vann da bi dokazalo rasprostranjeno silovanje u oblasti Kono u predmetu *Taylor*. *Tužilac protiv Taylora*, SCSL-03-01-T, Judgment [Prvostepena presuda] (18. maj 2012) (Prvostepena presuda u predmetu *Taylor*), paragraf 879-885. Metodologija istraživanja vještakinje uključila je intervjuiranje žrtava seksualnog nasilja i provođenje fokusiranih grupnih razgovora u izbjegličkim logorima. U presudi je Pretresno vijeće zaključilo da svjedočenje Beth Vann nije bilo dovoljno specifično da dokaže pojedinačne slučajeve silovanja, ali je pokazalo da su silovanja bila rasprostranjena u tom području i da može biti relevantno u potkrepljivanju pojedinačnih slučajeva silovanja opisanih u iskazima svjedoka koji su svjedočili pred Pretresnim vijećem. Prvostepena presuda u slučaju *Taylor* (fusnota 267), paragraf 885.

[268] *v.* SáCouto i Cleary (fusnota 200), str. 358.

[269] Xabier Agirre Aranburu, "Sexual Violence beyond Reasonable Doubt: Using Pattern Evidence and Analysis for International Cases", *Leiden JIL* 23 (2010), Aranburu, str. 623-626.

[270] *v.* npr. u predmetu *Galić* Pretresno vijeće je prihvatilo glavne zaključke stručnog izvještaja o broju civila ubijenih ili povrijeđenih za vrijeme opsade Sarajeva, *Tužilac protiv Galića*, ICTY-98-29-T, Prvostepena presuda (5. decembar 2003), paragraf 578-581 (gdje se sudije pozivaju na izvještaj pod naslovom *Ljudski gubici tokom 'opsade' Sarajeva od 10. septembra 1992. do 10. avgusta 1994*, od 10. maja 2002.). U predmetu *Krstić,* razmatrajući između ostalog i svjedočenje profesora Helgea Brunborga, eksperta za demografiju, Pretresno vijeće je donijelo niz zaključaka o ubistvu hiljada bosanskih Muslimana iz Srebrenice. *Tužilac protiv Krstića i dr,* ICTY-98-33-T, Prvostepena presuda (2. august 2001), paragraf 74-79.

objektivnost i pouzdanost podataka u osnovi, spremnije izvoditi zaključke iz dokaza vještaka koji daju uvid u širi kontekst. Zato tužioci trebaju nastojati da izvedu dokaze vještaka s dokaznom vrijednošću i zasnovane na čvrstim podacima koji onda mogu potaknuti sudije da donesu neophodne zaključke. U odnosu na dokaze vještaka neophodno je artikulirati jasnu, dosljednu i specifičnu dokaznu vrijednost.

3. Dokumentarni dokazi

U predmetima vezanim za seksualno nasilje dokumentarni dokazi mogu se koristiti na mnogo načina. Takvi dokazi posebno su važni u predmetima koji se vode protiv optuženih na visokim položajima[271] kako bi se utvrdilo da su zločini seksualnog nasilja zaista počinjeni, zatim da je kod optuženog postojala *mens rea*, kao i veza između stvarnih počinilaca i optuženog.

Prvo, dokumentarne dokaze koristili smo da dokažemo pojavu i razmjere seksualnog nasilja u mjestima navedenim u optužnici. Konkretno, oslanjali smo se na izvještaje lokalnih organa vlasti ili oružanih snaga[272] i međunarodnih promatrača[273] kako bismo dokazali da se seksualno nasilje u tim mjestima zaista dešavalo. Na primjer, u predmetu *Prlić i dr.* Tužilaštvo je predočilo izvještaj vojne službe bezbjednosti u kojem se kaže da su žene i djevojke svakodnevno bile odvođene iz sabirnih centara u kuće gdje "se vrši silovanje i maltretiranje, ponižavanje istih", a to "se dešava već duže vrijeme i sistematski".[274] Pretresno vijeće se oslanjalo na te i druge dokaze u svom zaključku da su bosanske Muslimanke žene i djevojčice bile seksualno zlostavljane za vrijeme navedenog perioda u selu navedenom u optužnici.[275]

Drugo, upotrijebili smo različite vrste dokumenata iz vremena na koje se odnosi optužnica kako bismo ustvrdili *mens rea* optuženog za zločine seksualnog nasilja. Te smo dokaze koristili kod procesuiranja optuženih po različitim osnovama odgovornosti.[276]

Materijali koje su sastavili ili dobili optuženi imaju posebnu dokaznu vrijednost kad se radi o saznanju optuženog o zločinima. U predmetu *Mladić*[277]

---

v. i B. Mijatović, "Statistical Evidence for the Investigation of International Crimes", citirano u Aranburu (fusnota 269), str. 623.

[271] U predmetima gdje se sudilo neposrednim počiniocima, da bismo dokazali optužbe za seksualno nasilje, oslanjali smo se prvenstveno na iskaze svjedoka a ne na dokumentarne dokaze.

[272] *v.* npr. Prvostepena presuda u predmetu *Prlić* (fusnota 127), tom 2, paragraf 235-236, 250, 252, 291.

[273] *v.* npr. Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 87), tom 1, paragraf 653 (gdje se citira izvještaj specijalnog izvještača UN-a koji bilježi da su srpske snage autobusima prevozile raseljene Muslimane iz Travnika na teritoriju pod kontrolom Muslimana, a koji su u nekim slučajevima za vrijeme transporta bili premlaćivani, silovani i čak ubijani); Prvostepena presuda u predmetu *Prlić* (fusnota 127), tom 3, paragraf 426-429.

[274] Prvostepena presuda u predmetu *Prlić* (fusnota 127), tom 2, paragraf 235, citira se dokazni predmet P4177.

[275] *Ibid.*, paragraf 253.

[276] *v.* Poglavlje 7.

[277] Optužbe protiv Mladića u skladu s članom 7(1) Statuta MKSJ uključuju silovanje i druge akte seksualnog nasilja kao zločin u osnovi progona (*Tužilac protiv Mladića,* ICTY-09-92-PT, Četvrta izmijenjena optužnica (16. decembar 2011), paragraf 59(c) po prvoj kategoriji udruženog zločinačkog poduhvata (UZP) (alternativno, po trećoj kategoriji UZP), paragraf 8-9, 49 i kao zločine u osnovi deportacije i prisilnog premještanja, paragraf 70, po prvoj kategoriji UZP, paragraf 8. On je dodatno optužen po komandnoj odgovornosti za sve zločine navedene u skladu s članom 7(3) Statuta MKSJ (fusnota 35).

Tužilaštvo je iznijelo dokaze da je Mladić neposredno znao za pojedinačne žrtve seksualnog nasilja na osnovu zabilješki koje je unosio u svoje ratne bilježnice. Značajna je Mladićeva zabilješka vezana za sastanak sa Slobodanom Miloševićem, gdje se govori o ženi zatočenoj u "Elezovom zatvoru", što je bio logor za silovanje.[278] U drugom zapisu u tim bilježnicama navedena su imena dviju žena koje su po svjedočenju drugih svjedoka bile zatočene u Foči kao seksualne robinje.[279] Optužba se oslanjala na te dokaze da pokaže kako je Mladić ne samo znao da njegovi podređeni drže Muslimanke kao seksualne robinje nego i da je znao imena nekih od žena. U vrijeme pisanja ove knjige suđenje je još u toku.

Još češće smo koristili dokumente upućene optuženima u kojima se opisuju slučajevi seksualnog nasilja kako bismo dokazali da su optuženi ili njihovi suizvršioci znali za te zločine. Na primjer, u oba tekuća suđenja Mladiću i Karadžiću Tužilaštvo se oslanja na izvještaj koji je premijer Republike Srpske poslao Mladiću žaleći se da vojnici VRS siluju po Novom Sarajevu.[280] Mladićeve bilježnice spominju sastanak s premijerom gdje se raspravljalo o istoj temi,[281] dok zapisnik sa sastanka na koji je Mladić došao kasnije bilježi da su silovanja koja su vršili vojnici u Novom Sarajevu "ostala nekažnjena".[282] Tužilaštvo je kao potkrepljujući dokaz predočilo premijerov izvještaj policiji i nadležnoj komandi korpusa o istoj temi.[283]

U nekim predmetima u kojim se radilo i o opsežnim kampanjama etničkog čišćenja oslanjali smo se na dokumentarne dokaze dostupne optuženom kako bismo pokazali da je on mogao predvidjeti da će doći do zločina seksualnog nasilja.[284] Na primjer, u predmetu *Milutinović i dr.* Tužilaštvo se, između ostalog, oslanjalo na naredbu komandanta 3. Armije Nebojše Pavkovića kojoj je tobožnja svrha da se spriječe silovanja, kao i na njegove izvještaje o slučajevima silovanja. Tvrdili smo da je, u skladu s tim, optuženi mogao razumno predvidjeti da se takvi zločini čine nad kosovskim Albancima za vrijeme njihovog prisilnog premještanja.[285] Na osnovu tih i drugih dokaza Pretresno vijeće je ustanovilo da je u kontekstu kampanje prisilnog protjerivanja kosovskih Albanaca Pavković mogao predvidjeti da će doći do zločina

---

[278] *Tužilac protiv Mladića*, ICTY-09-92-T, dokazni predmet P357, str. 67.

[279] *Tužilac protiv Mladića*, ICTY-09-92-T, Odluka prema Pravilu 98*bis* (15. april 2014), transkript, str. 20936, gdje se citira dokazni predmet P359, str. 13.

[280] *Tužilac protiv Mladića*, ICTY-09-92-T, dokazni predmet D638; *Tužilac protiv Karadžića*, ICTY-95-05/18-T, dokazni predmet D3574.

[281] *Tužilac protiv Mladića*, ICTY-09-92-T, dokazni predmet D346, str. 158; *Tužilac protiv Karadžića*, ICTY-95-05/18-T, dokazni predmet D1474, str. 158.

[282] *Tužilac protiv Mladića*, ICTY-09-92-T, dokazni predmet D1967, str. 12; *Tužilac protiv Karadžića*, ICTY-95-05/18-T, Javna redigirana verzija Završnog pretresnog podneska optužbe (23. septembar 2014), paragraf 521, gdje se citira dokazni predmet 5065, str. 12. *v.* isto i Dodatak A (Novo Sarajevo), paragraf 13, gdje se citiraju dokazni predmeti P5065, str. 12, D3574, P1474, str. 157-158.

[283] *Tužilac protiv Mladića*, ICTY-09-92-T, dokazni predmet P6732.

[284] Da bi se izveo zaključak o predvidljivosti, nije neophodno pokazati da je optuženi prethodno dobio informacije o slučajevima seksualnog nasilja. *Tužilac protiv Šainovića i dr,* ICTY-05-87, Drugostepena presuda (23. januar 2014) (Drugostepena presuda u predmetu *Šainović*), paragraf 1081, 1545. Kad su takvi dokazi bili dostupni, koristili smo ih za potkrepu argumenta da je svjesnost optuženog o mogućnosti počinjenja zločina bila dovoljno velika. *v.* str. 245-246, Poglavlje 7.

[285] Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 123), tom 3, paragraf 785 gdje se citira dokazni predmet P1448, str. 2, P1459, P1938.

seksualnog nasilja.[286] Još šire, dokumentarne dokaze koristili smo da dokažemo kako su optuženi imali informacije o drugim pokazateljima koji su ih trebali upozoriti na rizik da će doći do seksualnog nasilja. Na primjer, u predmetu *Đorđević* je Tužilaštvo iznijelo izvještaje nevladinih organizacija i medija koji su dokumentirali zločine protiv albanskih civila na Kosovu kako bi pokazalo da je optuženi bio itekako svjestan prevladavajućih kontekstualnih faktora usljed kojih se moglo predvidjeti da će doći do seksualnog nasilja.[287]

I napokon, dokumentarne dokaze koristili smo da povežemo zločine seksualnog nasilja s optuženim.[288] Takvu smo vezu najlakše uspostavljali u predmetima u kojim su dokumenti o seksualnom nasilju istovremeno identificirali počinioce seksualnog nasilja ili njihovu pripadnost. Tamo gdje ova veza nije bila tako izričita bilo je potrebno više dokaza da se ona utvrdi. U primjeru Mladićevih bilježnica, u kojim on imenuje žene držane kao seksualne robinje, pored jednog imena dopisao je: "Ona je u Elezovom zatvoru u Miljevini".[289] Tužilaštvo je podnijelo niz dokumenata koji spominju priključenje Pere Eleza VRS kako bi dokazalo da on bio Mladićev podređeni i kako bi povezalo Mladića sa seksualnim nasiljem.[290]

Navedeni primjeri pokazuju da tužioci treba da imaju na umu da vojni i policijski arhivi, kao i evidencije drugih naoružanih grupa mogu pružiti važne dokaze i osigurati različite korisne izvore dokaza u slučajevima seksualnog nasilja. Takvi dokazi omogućavaju iznošenje jačih argumenata i na kraju olakšavaju dokazivanje seksualnih zločina potrebno da bi se dokazala odgovornost optuženog.

4. Forenzički dokazi

Forenzički dokazi[291] mogu biti korisni u dokazivanju optužbi za seksualno nasilje, ali se ne smije pretpostaviti da je ta vrsta dokaza preduslov za podizanje optužnice za seksualno nasilje.[292] Za tužioce i istražitelje u predmetima seksualnog nasilja u ratnim

---

[286] *Ibid.*, *v.* i Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 284), paragraf 1599-1600. Nadalje, u Drugostepenoj presudi u predmetu *Šainović* Tužilaštvo se, između ostalog, oslanjalo na izvještaje koji opisuju slučajeve seksualnog nasilja, a koje je šef štaba MUP-a Sreten Lukić slao svojim nadređenima, kako bi dokazalo da je Lukić mogao predvidjeti počinjenje takvih zločina (paragraf 1591). Tužilac se, isto tako, oslanjao na naredbe koje je Lukić izdavao svojim podređenim u kojim zahtijeva detaljne izvještaje o ozbiljnim zločinima, uključujući silovanje, počinjenim u njihovim područjima odgovornosti (paragraf 1591). Žalbeno vijeće je razmotrilo te i druge dokaze i zaključilo da je on mogao predvidjeti počinjenje seksualnog zlostavljanja (paragraf 1592).

[287] *v.* npr. Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 50), paragraf 1996-1999 (Vijeće se oslanja na izvještaje organizacije Human Rights Watch i medija i zaključuje da je optuženi bio upućen u zločine). *v.* str. 262, Poglavlje 7.

[288] *v.* str. 243-4, Poglavlje 7.

[289] *Tužilac protiv Mladića*, ICTY-09-92-T, dokazni predmet P357, str. 67.

[290] *v.* npr. *Tužilac protiv Mladića*, ICTY-09-92-T, dokazni predmet P4153 (policijski izvještaj o slučaju u kojem je učestvovao Elez, koji ga opisuje kao komandanta 7. bataljona Srpske vojske u Foči); *Tužilac protiv Mladića,* ICTY-09-92-T, dokazni predmet P6812 (potvrda o periodu kad je Elez bio pripadnik oružanih snaga Republike Srpske); *Tužilac protiv Mladića*, ICTY-09-92-T, dokazni predmet P2857, str. 6-7 (novinski članak poslije Elezove smrti koji opisuje njegov doprinos ratu kao "komandanta Vojske Republike Srpske").

[291] Forenzički dokazi odnose se na dokaze dobivene pomoću naučnih metoda. Medicinski dokazi su podgrupa forenzičkih dokaza, a dobivaju se ljekarskim pregledom žrtve ili fizičkog počinioca.

[292] Pravni sistemi nekih država mogu zahtijevati da se u slučajevima seksualnog nasilja izvode forenzički dokazi. Mi smatramo da je u takvim slučajevima neophodna reforma zakona i mislimo da je kod primjene standarda dokazivanja potreban pragmatičan pristup kako bi dokazi o seksualnom nasilju vezanom za oružane sukobe bili održivi.

sukobima pristup takvim dokazima može biti težak ili nemoguć.[293] Bilo je mnogo faktora koji su ograničili naše mogućnosti da dođemo do forenzičkih dokaza zločina seksualnog nasilja u bivšoj Jugoslaviji. Prvo, istrage su otvorene više godina nakon počinjenja zločina. Do tada je većina forenzičkih dokaza vezanih za seksualno nasilje već bila izgubljena. Drugo, u periodu kad su zločini bili počinjeni žrtvama je bilo teško ili nemoguće doći do bolnica ili ambulanti. Čak i tamo gdje se to moglo učiniti, u ratnim bolnicama ili ambulantama često nije bilo stručnog kadra, tehničkih mogućnosti ni pribora za prikupljanje i čuvanje takvih dokaza.[294] Mnogi naši predmeti odnosili su se na seksualno nasilje u zatvorima, gdje mnoge žrtve nisu imale pristup nikakvoj medicinskoj njezi. Treće, zbog činjenice da su neki pripadnici policije ujedno bili i počinioci seksualnog nasilja, malo je vjerovatno da su oni forenzičke dokaze seksualnog nasilja prikupljali i spremali. Čak i u slučajevima kada su policajci bili spremni prikupiti takve dokaze, to je onemogućila činjenica da se pravni proedak u regiji potpuno urušio.

Zbog tih faktora, jedini primjeri u kojima smo se oslanjali na forenzičke dokaze kako bismo dokazali optužbe za seksualno nasilje bila su suđenja u predmetima *Milutinović i dr.* i *Slobodan Milošević*.[295] Ti predmeti ticali su se seksualnog nasilja izvršenog za vrijeme sukoba na Kosovu 1999. godine, kad je MKSJ bio u punom pogonu. Forenzičke dokaze koristili smo u dva slučaja da bismo Pretresno vijeće uvjerili da su dvije djevojčice koje su umrle nakon što su bačene u bunar prethodno bile seksualno zlostavljane.[296] Uprkos tome što smo mi u malom broju slučajeva koristili forenzičke dokaze, smatramo da ti dokazi, onda kad postoje, mogu biti korisni za dokazivanje ili potkrepljivanje optužbi za seksualno nasilje. Ali se čak ni tada forenzički dokazi ne smiju smatrati ključnim za dokazivanje optužbi za seksualno nasilje u sukobima, a u našim su predmetima oni prije bili iznimka nego pravilo.[297]

D. Zaštitne mjere

Uspjeh krivičnog gonjenja seksualnog nasilja u našim predmetima zavisio je od primjerene zaštite žrtava i svjedoka, uz pristup koji je u centar stavljao svjedoka. Takav pristup je omogućio žrtvama i svjedocima da znaju koju od postojećih zaštitinih mjera trebaju odabrati.

---

[293] *v.* isto Načela MKS u vezi sa seksualnim i rodno uslovljenim zločinima (fusnota 230), paragraf 50.

[294] Intervjui Radne grupe, arhiva autora.

[295] Isti slučaj naveden je u optužnici u predmetima *Milutinović i dr.* i *Slobodan Milošević*.

[296] Prvostepena presuda u slučaju *Milutinović* (fusnota 123), tom 2, paragraf 645, 688-689, 1224.

[297] *v.* i *J v Perua*, IACtHR Serija C, br. 275, *Preliminary Objection, Merits, Reparations and Costs* [Preliminarni prigovori, meritum, reparacije i troškovi], 27. novembar 2013, paragraf 333: "Zato se neizvršeni medicinski pregledi osobe koja je bila u državnom pritvoru, ili izvršeni takvi pregledi bez pridržavanja važećih standarda ne mogu koristiti da bi se bacila sumnja na istinitost tvrdnji navodne žrtve o lošem postupanju…Isto tako, u slučajevima gdje se neko tereti za seksualno zlostavljanje nedostatak medicinskih dokaza ne umanjuje istinitost tvrdnji navodne žrtve" (interni citati izostavljeni).

1. Zaštitne mjere vezane za suđenje

(a) Prilagođavanje zaštitnih mjera potrebama žrtava i svjedoka

Pristup u čijem je centru svjedok neophodno je potreban ako treba odlučiti da li je potrebno tražiti zaštitne mjere. Sa svjedocima o dostupnim mjerama zaštite treba razgovarati prije suđenja kako bi oni znali šta bi trebali odabrati.[298] Nisu sve žrtve seksualnog nasilja željele ostati anonimne primjenom zaštitnih mjera, o kojima ćemo pisati dalje u tekstu, ili isključenjem javnosti ili medija sa suđenja.[299] Neke žrtve seksualnog nasilja svjedočile su jer su željele ispričati svoju priču i jer su htjele da javnost sazna za njihove patnje. Te su žrtve snagu crpile iz činjenice da o svojim iskustvima progovaraju javno, bez zaštitnih mjera.[300] Tužioci stoga ne smiju pretpostaviti da će sve žrtve željeti zaštitu, već zahtjeve za zaštitnim mjerama prilagoditi individualnim potrebama svjedoka.

Kad se donosi odluka o vrstama zaštitnih mjera, tužioci trebaju razumjeti individualna očekivanja i potrebe svjedoka seksualnog nasilja. U našim predmetima različiti svjedoci imali su različita pitanja vezana za povjerljivost i sigurnost. U nekim primjerima su kulturološki i socijalni faktori znatno uticali na zabrinutost svjedoka. Na primjer, u predmetima vezanim za Kosovo u obzir smo uzeli činjenicu da su žrtve često dolazile iz usko povezanih zajednica i da su se bojale da će biti odbačene ako bi se objelodanio njihov identitet.

(b) Vrste dostupnih mjera

MKSJ ima niz zaštitnih mjera koje svjedoci seksualnog nasilja[301] mogu zatražiti za vrijeme suđenja ako svoj identitet žele sakriti od javnosti.[302] Neke žrtve su svjedočile

---

[298] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[299] Anne-Marie de Brouwer, *Supranational Criminal Prosecutions of Sexual Violence: The ICC and the Practice of ICTY and ICTR*, Intersentia 2005, str. 243.

[300] Bivša tužiteljica na MKSJ Patricia Viseur Sellers je istakla: "Većina svjedoka traži povjerljivost…Ali neke žene žele da ih identificiraju i vide i optuženi i javnost. 'Čega se imam stidjeti i zašto bih se krila?', pitaju se one." (citirano u Sara Sharratt i Ellyn Kaschak (ur.), *Assault on the Soul: Women in the Former Yugoslavia",* Routledge 2013, str. 70.). *v.* Mischkowski i Mlinarević (fusnota 9), str. 72, 76.

[301] Čl. 20(1) Statuta MKSJ zahtijeva od pretresnog vijeća da osigura da se postupak odvija uz puno poštivanje prava optuženog i uz dužnu zaštitu žrtava i svjedoka. Član 21(2) optuženom daje pravo na pošteno i javno saslušanje u skladu s članom 22, koji od MKSJ zahtijeva usvajanje mjera za zaštitu žrtava i svjedoka. Obrazloženje člana 22 izneseno je u paragrafu 108 Izvještaja generalnog sekretara UN-a o osnivanju MKSJ, gdje se kaže: "U svjetlu posebne prirode zločina počinjenih u bivšoj Jugoslaviji, Međunarodni tribunal će trebati da osigura zaštitu žrtava i svjedoka. Neophodne mjere zaštite trebaju biti navedene u pravilniku o postupku i dokazima za žrtve i svjedoke, *posebno u slučajevima silovanja i seksualnog zlostavljanja*…". *v.* Izvještaj generalnog sekretara UN-a u skladu sa stavom 2. Rezolucije 808, 3. maj 1993, UN Doc S/25704, paragraf 108 (kurziv naknadno dodan). *v.* i Elisabeth Rehn, specijalna izvjestiteljica Pakta stabilnosti za Jugoistočnu Evropu za ljudska prava i demokratiju, *Situation in the Territory of the former Yugoslavia* (22. oktobar 1996) UN Doc E/CN.4/1997/9, paragraf 28.

[302] Pravilo 75 Pravilnika MKSJ određuje različite mjere koje ograničavaju ko smije znati identitet svjedoka, a uključuju: (a) brisanje iz javnih spisa MKSJ imena i podataka pomoću kojih se može utvrditi identitet; (b) neobjelodanjivanje u javnosti bilo kojeg spisa koji ukazuje na identitet svjedoka; i (c) dozvolu da svjedok svjedoči uz izmjenu lika i glasa ili na zatvorenoj sjednici. Zatvorena sjednica, bez prisustva medija i javnosti, može se odrediti radi javnog reda ili morala,

pod pseudonimom, uz prikrivanje lica i izmjenu glasa, pa javno prikazivanje njihovih svjedočenja nije razotkrilo njihov identitet. Neke žrtve su svjedočile na privatnoj ili zatvorenoj sjednici.[303] U nekoliko slučajeva žrtvama je bilo odobreno da u sudnici od optuženog budu odvojene zaslonom.[304] Tražeći primjenu tih mjera za vrijeme suđenja, tužioci su željeli smanjiti izloženost žrtava seksualnog nasilja javnosti.[305] Pseudonimi i svjedočenje na zatvorenoj sjednici najčešće su korištene mjere za žrtve seksualnog nasilja na MKSJ.

U nekim smo predmetima tražili da cijelo svjedočenje bude zatvoreno za javnost.[306] U drugim predmetima su žrtve svjedočile na raspravi otvorenoj za javnost u dijelovima koji ne otkrivaju njihov identitet,[307] ali bi suđenje bilo zatvoreno za javnost onda kad bi svjedočenje moglo otkriti njihov identitet, identitet nekog drugog zaštićenog svjedoka ili detalje seksualnog nasilja.[308] Ovaj pristup naglašava transparentnost postupka, no potreban je oprez jer se povećava stres svjedoka koji u dijelovima svjedočenja otvorenim za javnost trebaju paziti da ne otkriju vlastiti ili tuđi identitet. Ni obje strane u postupku nisu imune na to da svjedoku koji svjedoči na otvorenoj sjednici slučajno postave pitanja koja mogu povećati rizik od otkrivanja povjerljivih podataka.[309] Takav se problem pojavio i u predmetima u kojima se optuženi sami brane i smiju unakrsno ispitivati svjedoka. Podaci otkriveni na otvorenoj raspravi mogu se redigirati, tj. izbrisati iz spisa, ali se ne mogu opozvati jednom kad se za vrijeme svjedočenja izreknu pred svima koji prate suđenje iz gledališta u sudnici.[310] Zbog toga postoji rizik da takvi podaci dospiju u medije. Slična je problematika zabilježena i u postupcima pred državnim sudovima, gdje su strane u

---

radi sigurnosti, zaštite ili neobjelodanjivanja identiteta žrtve ili svjedoka i radi zaštite interesa pravde. *v.* Pravilnik MKSJ (fusnota 3), Pravilo 79.

[303] *v.* fusnotu 20.

[304] Odluka o zaštitnim mjerama u predmetu *Tadić* (fusnota 101), paragraf 51; *Tužilac protiv Delalića i dr,* ICTY-96-21-T, Odluka po zahtjevu tužioca za zaštitne mjere za svjedoke optužbe pod pseudonimima od slova B do slova M, 28. april 1997. (Odluka o zaštitnim mjerama u predmetu *Delalić*), paragraf 50.

[305] Pretresno vijeće u predmetu *Tadić* prepoznalo je postojanje posebnih razloga za zabrinutost kod žrtava i svjedoka seksualnog nasilja. Sudije su naglasile da su ti razlozi vidljivi i u Izvještaju generalnog sekretara UN-a u kojem se preporučuje osnivanje MKSJ, gdje se kaže da žrtvama i svjedocima treba odobriti zaštitne mjere "posebno u slučajevima silovanja ili seksualnog zlostavljanja". Vijeće je istaklo da je svjedočenje o takvim događajima često teško, posebno u javnosti, i može za posljedicu imati odbacivanje žrtve iz porodice i zajednice. Uz to, sudije su ustvrdile da je poznato kako su tradicionalna sudska praksa i procedura pojačavale patnje žrtve za vrijeme suđenja. Odluka o zaštitnim mjerama u predmetu *Tadić* (fusnota 101), paragraf 46.

[306] *v.* npr. *Tužilac protiv Furundžije,* ICTY-95-17/1-T (12. juni 1998); *Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, ICTY-02-54-T (8. april 2002).

[307] Prvostepena presuda u slučaju *Kvočka* (fusnota 245), paragraf 795.

[308] *v.* npr. *Tužilac protiv Lukića i Lukića,* ICTY-98-32/1-T, iskaz svjedokinje VG-35 (15. septembar 2008), transkript, str. 1643-1644; *Tužilac protiv Kvočke i dr,* ICTY-98-30-1-T, iskaz svjedokinje AT (3. oktobar 2000), transkript, str. 6113.

[309] *v.* npr. *Tužilac protiv Kunarca i dr,* ICTY-96-26/1-T, iskaz svjedokinje 51 (29. mart 2000), transkript, str. 1298-1299 (branilac je od svjedokinje saznao imena roditelja druge žrtve koju je opisala svjedokinja, te je predsjedavajuća sutkinja intervenirala kako žrtva ne bi bila identificirana na javnom zasjedanju, jer bi to moglo otkriti identitet svjedokinje na klupi za svjedoke); *Tužilac protiv Stanišića i Župljanina*, ICTY-08-91-T, iskaz svjedokinje ST-56 (1. oktobar 2009), transkript, str. 639 (bili su potrebni redigiranje i prelaz na zatvorenu sjednicu kad je svjedokinja otkrila imena osoba iz svog rodnog mjesta koje su mogla otkriti njen identitet). *v.* i *Tužilac protiv Kvočke i dr,* ICTY-98-30-1-T, iskaz svjedokinje AT (30. oktobar 2000), transkript, str. 6113-6119.

[310] *v.* Odluka o redigovanju javnog zapisnika (fusnota 100). Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 54), paragraf 70.

postupku za vrijeme svjedočenja otvorenog za javnost namjerno ili nenamjerno otkrile identitet pseudonimom zaštićenih svjedoka.[311] U takvim okolnostima bolje je zatražiti da se ispitivanje obavi na zatvorenoj sjednici, a da se pažljivo redigirani transkript priredi za objavljivanje nakon što svjedočenje bude gotovo.[312] Takav pristup čuva javnost postupka, ali daje garancije da se identitet svjedoka neće otkriti javnosti. Primjena ovakve prakse uveliko zavisi od dostupnih sredstava, ali joj u svjetlu specifičnih izazova koje nose predmeti u kojima se radi o seksualnom nasilju svakako treba dati prioritet. Usvajanje takve prakse istovremeno bi omogućilo Tužilaštvu da se nosi sa zahtjevima odbrane za pristup povjerljivim dokumentima u povezanim predmetima, kao i sa zahtjevima organa vlasti da im se omogući pristup povjerljivim podacima o svjedocima u postupcima pred državnim sudovima.[313]

Svjedočenje na zatvorenoj ili privatnoj sjednici korisno je zato što može podstaknuti svjedoke da govore otvoreno, ali se ne smije nametati protiv volje svjedoka.[314] Pretjerano korištenje zatvorenih ili privatnih sjednica rezultira time da su patnje žrtava nevidljive javnosti i umanjuje transparentnost postupka. Isto tako može učvrstiti ideju da su zločini seksualnog nasilja tajna i sramota, što potencijalno povećava stigmu žrtava kao kategorije.[315] U tom su pogledu sudije MKSJ prepoznale potrebu da se poštuju želje žrtava. Na primjer, Pretresno vijeće u predmetu *Tadić* naglašava da "obaveza Međunarodnog tribunala da zaštiti svjedoke ne smije prelaziti nivo zaštite koji oni zatraže".[316] Slično tome, u predmetu *Kvočka i dr.* Pretresno vijeće je podsjetilo strane u postupku da ne smiju tražiti zaštitne mjere poput zatvorene sjednice ako bi svjedoci bili zadovoljni i mjerama kao što su elektronsko prikrivanje lica i izmjena glasa.[317]

(c) Objelodanjivanje odbrani identiteta i izjava svjedoka seksualnog nasilja

MKSJ je usvojio praksu da Ured tužioca izjave svjedoka objelodani odbrani mnogo prije početka suđenja. No, u slučajevima gdje za svjedoka-žrtvu postoji rizik tužioci su tražili odgodu objavljivanja identiteta svjedoka do nekog momenta bližeg najavljenom svjedočenju. Slična procedura korištena je i za druge kategorije ranjivih svjedoka, kao što su svjedoci s privilegiranim pristupom informacijama, tzv. insajderi.[318] Takvi

---

[311] *v.* Mischkowski i Mlinarević (fusnota 9), str. 80, 85.

[312] *v.* Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 139), paragraf 30; *Tužilac protiv Kunarca i dr,* ICTY-96-23-PT, Odluka o odobrenju zaštitnih mjera Svjedokinji FWS-191 (20. novembar 1998) (Odluka o zaštitnim mjerama u predmetu *Kunarac*).

[313] *v.* str. 175-6.

[314] Uz to, tužioci trebaju uzeti u obzir činjenicu da zaštitne mjere mogu stigmatizirati i oslabiti žrtve kada zatraže da svjedoče na zatvorenoj sjednici kako bi zaštitili svoje interese, a onda trebaju dokazivati da su zaista osjetljive kako bi se opravdalo uvođenje zaštitnih mjera. *v.* Mischkowski i Mlinarević (fusnota 9), str. 78-80.

[315] Gabriela Mischkowski je primijetila da je "na kraju, pitanje zaštite dio šireg spornog pitanja vezanog za ulogu žrtava svjedoka u sudskim postupcima. Da li su žrtve svedene na živi dokaz, ili imaju prostora da prenesu značenje koje *one* daju počinjenim zlodjelima?", Gabriela Mischkowski, "The Trouble with Rape Trials – The Prosecution of Sexual Violence in Armed Conflict from the Perspectives of Female Witnesses", The Bangladesh Genocide and the Issue of Justice – International Conference Heidelberg (4-5. juli 2013), str. 5.

[316] Odluka o zaštitnim mjerama u predmetu *Tadić* (fusnota 101), paragraf 80.

[317] Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 245), paragraf 795.

[318] *v.* str. 1, Poglavlje 1. i str. 49, Poglavlje 3.

slučajevi su uređeni Pravilom 69 Pravilnika MKSJ koje zahtijeva dokaz "izuzetnih okolnosti".[319] Svrha takvih naloga za odgođeno objelodanjivanje bila je zaštita svjedoka i drugih zaštićenih osoba koji se spominju u izjavama svjedoka kako ne bi došlo do zastrašivanja, osvete ili mogućeg uticaja na njih u periodu do iskaza svjedoka na sudu. U slučajevima kad su Pretresna vijeća odobrila kasnije objelodanjivanje dokaza, smatralo se da se prava optuženog ne krše ako njegovi branioci povjerljive podatke dobiju dovoljno rano da se mogu pripremiti za odbranu.[320]

S obzirom da puna anonimnost svjedoka može negativno uticati na prava optuženog, mi smo je za žrtve seksualnog nasilja zatražili samo u predmetu *Tadić*, na prvom suđenju pred MKSJ. U odobrenju tog zahtjeva Pretresno vijeće je većinom glasova odlučilo da se identiteti četiri svjedoka na neodređeno vrijeme ne objelodanjuju optuženom i njegovim braniocima.[321] Dva svjedoka, G i H,[322] bili su žrtve seksualnog nasilja. Pretresno vijeće je zaključilo da postoje stvarne prijetnje njihovoj sigurnosti i da to opravdava da im se omogući da ostanu anonimni.[323] Na suđenju je od četiri svjedoka jedan svjedočio na sjednici otvorenoj za javnost bez ikakvih zaštitnih mjera, dok svjedok G i drugi svjedok nisu bili pozvani da svjedoče.[324] Preostali svjedok, H, svjedočio je na zatvorenoj sjednici zaklonjen od optuženog, ali ne i od branioca.[325] Pretresno vijeće je poslije objavilo pisani transkript njegovog svjedočenja u roku od 48 sati nakon što su tekst pregledali Tužilaštvo i SŽS i u njemu redigirali ono što je moglo otkriti njegov identitet.[326]

---

[319] *Tužilac protiv Karadžića*, ICTY-95-5/18-PT, Odluka o određivanju zaštitnih mjera za svjedoke, 30. oktobar 2008, paragraf 19, gdje se citira Odluka po zahtjevu tužioca za zaštitne mjere od 3. jula 2000. godine iz predmeta *Tužilac protiv Brđanina*, ICTY-99-36-PT, paragraf 11.

[320] *v.* Odluka o zaštitnim mjerama u predmetu *Kunarac* (fusnota 312); *Tužilac protiv Brđanina*, ICTY-99-36-PT, Nalog, 23. februar 2001. (odobrava se odgoda objelodanjivanja za nekoliko svjedoka, uključujući i žrtvu seksualnog nasilja, zbog toga što svjedoci "žive ili imaju rođake koji trenutno žive ili se namjeravaju vratiti ili putovati u općine u Republici Srpskoj koje je Ured visokog predstavnika ocijenio kao 'opasne'").

[321] Odluka o zaštitnim mjerama u predmetu *Tadić* (fusnota 101), paragraf 84-85. Dodatni svjedok u predmetu *Tadić*, Svjedok L dodat je na listu svjedoka tužioca da svjedoči o zločinima počinjenim u logoru Trnopolje i okolnom području, uključujući i zločine seksualnog nasilja. Na početku je Tužilaštvo tražilo anonimnost za Svjedoka L, ali je kasnije povuklo svoj zahtje*v*. Svjedoku L bila je odobrena povjerljivost (zaštita identiteta u javnosti i medijima), ali ne i anonimnost (zaštita identiteta od optuženog). Odbrani je identitet Svjedoka L objavljen prije početka suđenja i četiri mjeseca prije njegovog svjedočenja na sudu. *v. Tužilac protiv Tadića*, ICTY-94-1-T, Odluka po zahtjevu tužioca za zaštitne mjere Svjedoku L, 14. novembar 1995.

[322] Svjedoci G i H bili su prisiljeni učestvovati u seksualnom sakaćenju trećeg zatvorenika u logoru Omarska. Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 139), paragraf 198. Odbrana je znala pravo ime svjedoka G – jer se on prethodno pojavio u medijima, gdje nije krio svoj identitet – ali nije znala njegov novi identitet, koji mu je dodijeljen u okviru državnog program zaštite svjedoka. Pretresno vijeće je naredilo da se taj novi identitet ne otkrije odbrani. Odluka o zaštitnim mjerama u predmetu *Tadić* (fusnota 101), paragraf 78-79.

[323] Odluka o zaštitnim mjerama u predmetu *Tadić* (fusnota 101), paragraf 50, 78, 79.

[324] Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 139), paragraf 30.

[325] *Ibid*., Raspored u sudnici bio je promijenjen tako da je svjedoka mogla vidjeti odbrana a ne optuženi – koji je mogao čuti svjedoka kako svjedoči na svom jeziku bez ikakve izmjene glasa. To se postiglo tako što je Svjedok H svjedočio na zatvorenoj sjednici a optuženi je premješten na drugo mjesto u sudnici, i što su oko klupe za svjedoke postavljeni paravani. Y. M. O. Featherstone, "Recent Developments in Witness Protection", *Leiden JIL* 10(1) (1997), str. 186. *v.* i *Tužilac protiv Tadića*, ICTY-94-1-T, Odluka po zahtjevu tužioca za ukidanje zaštitnih mjera za svjedoka K (12. novembar 1996).

[326] Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 139), paragraf 30.

Odluka donesena većinom glasova sudija u Pretresnom vijeću u predmetu *Tadić* bila je sporna[327] i pravnici su je kritizirali.[328] U kasnijim predmetima, a zahvaljujući razvoju sve efikasnijeg sistema zaštite svjedoka na MKSJ, tužioci su koristili ostale zaštitne mjere. Od tada više ni jedno pretresno vijeće nije odobrilo anonimnost svjedoka.

2. Ravnoteža između prava žrtve seksualnog nasilja na privatnost i obaveze Tužilaštva da odbrani objelodani lične podatke žrtve

U ispunjavanju obaveze objelodanjivanja suočili smo se s potrebom da na odgovarajući način zaštitimo privatnost i sigurnost žrtve. Tužilaštvo ima tešku i dalekosežnu dužnost da, u skladu s Pravilom 68 Pravilnika o postupku i dokazima, odbrani objelodani potencijalno oslobađajuće materijale. Postizanje prave ravnoteže između objavljivanja materijala i poštivanja privatnosti žrtve seksualnog nasilja teško je pitanje koje zahtijeva daljnje razmatranje u sklopu budućih međunarodnih krivičnih postupaka.

Već razmatrani predmet *Furundžija*[329] služi kao primjer zamršenosti tog pitanja. U tom predmetu pitanje objelodanjivanja postavljeno je na kraju suđenja, kad je Tužilaštvo sa zakašnjenjem objavilo da je svjedokinja A, žrtva silovanja i ključni svjedok u postupku, imala dijagnozu PTSP-a i da se od njega liječila. Odbivši argument tužioca da su iznijeti dokazi neprihvatljivi zbog svoje minimalne dokazne vrijednosti, te da bi objelodanjivanje predstavljalo tešku povredu privatnosti svjedoka,[330] Pretresno vijeće zaključilo je da je kasno objelodanjivanje oštetilo odbranu.[331]

Pretresno vijeće je kao pravni lijek odredilo da Tužilaštvo odbrani objelodani zvanične podatke o medicinskom, psihološkom i psihijatrijskom liječenju ili terapiji svjedokinje A, te je ponovo otvorilo predmet.[332] Pretresno vijeće je isto tako odobrilo

---

[327] Jedan od sudija priložio je svoje mišljenje u kojem se snažno protivi tim mjerama. *v. Tužilac protiv Tadića*, ICTY-94-1-T, Izdvojeno mišljenje sudije Stephena o zahtjevu tužioca da se izreknu zaštitne mjere žrtvama i svjedocima (10. august 1995).

[328] *v.* Monroe Leigh, "Witness Anonymity is Inconsistent with Due Process", *AJIL* 91(1) (1997), str. 80-83; Florence Mumba, "Ensuring a Fair Trial whilst Protecting Victims and Witnesses – Balancing of Interests?" u Richard May i dr. (ur.), *Essays on ICTY Procedure and Evidence: In Honour of Gabrielle Kirk McDonald*, Kluwer Law International 2001, str. 359-371; Salvatore Zappalà, "The Rights of the Accused", u Antonio Cassese i dr. (ur.), *The Rome Statute of the International Criminal Court*, Oxford University Press 2002, str. 1330-1333; Joanna Pozen, "Justice Obscured: The Non-Disclosure of Witnesses' Identitites in ICTR Trials", *IL & Politics* 38 (2006), str. 287-294. Drugi pravni stručnjaci podržali su takvu odluku. *v.* Christine Chinkin, "Due Process and Witness Anonymity", AJIL 91(1), 1997, str. 75-79.

[329] *v.* str. 151-2, 162.

[330] *Tužilac protiv Furundžije*, ICTY-95-17/1-T, Odluka po zahtjevu optuženog za brisanje svjedočenja svjedokinje A zbog zloupotrebe ovlaštenja tužioca ili, u slučaju osuđujuće presude, za ponovno suđenje (16. juli 1998) (Zahtjev odbrane za brisanje iz spisa u predmetu *Furundžija*), paragraf 10.

[331] Vijeće je zaključilo da odbrana nije bila u mogućnosti u potpunosti unakrsno ispitati svjedokinju A i ponuditi dokazni materijal u vezi s pitanjem PTSP-a koje je, prema odbrani, bilo relevantno za vjerodostojnost svjedokinje A. Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 45), paragraf 92. *v.* Zahtjev odbrane za brisanje u predmetu *Furundžija* (fusnota 330), paragraf 6.

[332] Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 45), paragraf 22.

zahtjev odbrane da po sudskom nalogu zatraži podatke o svjedokinji A od terapijskog centra za žene Medica, gdje se svjedokinja liječila.[333]

Pretresno vijeće je, razmotrivši date podatke *in camera*, objema stranama objelodanilo relevantne materijale dobivene sudskim nalogom "nakon što je odvagnulo interese čuvanja liječničke tajne i pravednog postupanja prema optuženom".[334]

Odluka je bila sporna. Dovodeći u pitanje ispravnost objelodanjivanja datih podataka na taj način, grupa stručnjaka za ljudska prava i nevladinih organizacija uputila je u svojstvu *amici curiae* zajednički podnesak tražeći od Pretresnog vijeća da preispita svoj nalog za objelodanjivanje i da poštuje pravo svjedokinje A na privatnost, sigurnost i ravnopravnost.[335] Prijatelji suda istakli su da u jurisdikcijama nekih država postoji suprotna praksa, koja zabranjuje objavljivanje medicinskih podataka, podataka o liječenju ili o psihoterapiji žrtava seksualnog nasilja, i da postoje drugi načini da se zaštite prava optuženog.[336] Podnesak nije dao nikakav rezultat jer je stigao nakon što je postupak već bio ponovo otvoren.[337] Oslanjajući se na objelodanjene materijale, odbrana je dovela u pitanje vjerodostojnost svjedokinje A – ali, kako smo to prethodno već razjasnili, bez uspjeha.[338]

Tužioci iz ovoga treba da izvuku lekciju i imaju na umu da će možda zatrebati objelodanjenje lične medicinske dokumentacije žrtava seksualnog nasilja, a kad se nađu pred takvom dokumentacijom, ovo valja da uzmu u obzir. No, javna tužilaštava u nekim zemljama mogu, u skladu s proceduralnim pravilima, imati obavezu da prikupe i optužujuće i oslobađajuće dokaze.[339] Potrebno je dobro razmisliti o strategijama za uspostavu ravnoteže između ispunjavanja ovakvih obaveza i prava žrtava.

Ako tužioci imaju podatke o liječenju ili terapiji žrtve seksualnog nasilja, treba da se založe za to da se ti podaci ne objelodane i da sudijama objasne zašto objelodanjivanje u datim okolnostima nije opravdano. Neke su sudije MKSJ zbog

---

[333] *Ibid.*, paragraf 25.

[334] *Ibid.*, paragraf 27.

[335] *Tužilac protiv Furundžije*, ICTY-95-17/1-T, Podnesak *amicus curiae* u skladu s odlukom i nalogom MKSJ od 16. jula 1998. godine, u kojem se traži da MKSJ preispita svoju odluku s obzirom na pravo svjedokinje A na ravnopravnost, privatnost i sigurnost osobe i pravno zastupanje (6. novembar 1998) (Podnesak *amicus* u predmetu *Furundžija*), paragraf 4. *Amici* su, posebno, istakli da Vijeće: (i) nije u obzir uzelo diskriminativne pretpostavke i stavove prema ženama žrtvama seksualnog zlostavljanja koji leže u osnovu zahtjeva za objelodanjivanje medicinskih dokumenata; (ii) nije odmjerilo prava svjedokinje A na ravnopravnost, privatnost i sigurnost; (iii) nije uzelo u razmatranje ni društveni interes za zaštitu odnosa žrtava traume i njihovih terapeuta usprkos stavovima UN-a koji naglašavaju važnost psihoterapije i liječenja u procesu ozdravljenja žrtava; (iv) donijelo je odluku koja nije u skladu s procedurama koje se provode u vodećim nacionalnim jurisdikcijama; (v) nije dalo priliku svjedokinji A da iznese svoje stavove prije nego što je donijelo odluku.

[336] *Ibid.*, str. 33. Npr. *amici* citiraju zakonske odredbe Novog Južnog Walesa (Australija) koje štite komunikaciju vezanu za psihoterapiju kada se radi o osobama koje su navodne žrtve seksualnog zločina.

[337] Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 45), paragraf 107.

[338] Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 181), paragraf 122 (gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 45), paragraf 108).

[339] *v.* npr. Rimski statut (fusnota 34), čl. 54(1)(a) ("Tužilac treba: (a) kako bi utvrdio istinu, voditi istragu tako da obuhvati sve činjenice i dokaze važne za procjenu da li postoji krivična odgovornost po ovom Statutu, te na *jednak način istraživati činjenice koje idu na štetu i u korist počinitelja krivičnog djela*;" (kurziv dodat naknadno).

brige za privatnost žrtava zabranile optuženima pristup tim dokumentima.[340] No, tužioci su te dokumente dužni dati sudijama kako bi ih ovi razmotrili *in camera*, i zatražiti upute sudija prije nego što odluče ne objelodaniti te materijale. Čak i u slučajevima kad postoji odluka o objelodanjivanju, tužioci trebaju zatražiti sve moguće mjere da se smanji zadiranje u pravo žrtve na privatnost, na primjer tako što će od Pretresnog vijeća zatražiti da donese odluku da se materijal na odgovarajući način redigira prije nego što se preda odbrani.

3. Zaštita prava žrtava seksualnog nasilja u kontekstu zahtjeva za pristup njihovim podacima u drugim predmetima

U MKSJ su usvojene strategije kojim se osigurava da zaštitne mjere ostanu na snazi i onda kad strane u vezanim postupcima traže da im se omogući pristup svjedočenju žrtava seksualnog nasilja. Ovo se pitanje pojavilo u kontekstu zahtjeva odbrane da im se omogući pristup povjerljivim dokumentima u vezanim predmetima pred MKSJ, kao i zahtjeva organa vlasti u postupcima pred sudovima država nastalih iz bivše Jugoslavije koji su htjeli pristupiti povjerljivim podacima svjedoka u predmetima MKSJ.

U jednom momentu su na MKSJ timovi odbrane počeli tražiti dozvolu suda za pristup povjerljivim dokaznim i drugim materijalima u vezanim predmetima pred MKSJ. To je općenito odobravano ako bi se pokazalo da optuženi koji upućuje ovakav zahtjev ima legitiman pravni interes u vezi s povjerljivim materijalom u vezanom predmetu.[341] Ova vrsta zahtjeva za pristup otvorila je mogućnost da se osjetljivi materijali o žrtvama, uključujući i žrtve seksualnog nasilja, daju timovima odbrane u drugim predmetima, a to znači širenje pristupa iskazu žrtve u većoj mjeri nego što je žrtva mogla zamisliti kad je pristala da svjedoči. Kako bi osiguralo da režim pristupa neće ugroziti zaštitne mjere odobrene žrtvama seksualnog nasilja, Tužilaštvo je usvojilo praksu upućivanja zahtjeva sudijama da se neke kategorije povjerljivog materijala, uključujući i materijal vezan za žrtve seksualnog nasilja, izuzmu iz naloga za pristup, osim ako odbrana koja traži pristup ne iznese precizne argumente zašto su ti materijali relevantni za njihov predmet; takvi argumenti moraju biti jači od inače niskog kriterija forenzičkog interesa. Kad je takav pristup bivao odobren, Tužilaštvo je tražilo da zaštitne mjere ostanu na snazi, a u nekim slučajevima je zahtijevalo da se dozvoli redaktura materijala prije nego se oni dostave optuženom. Općenito gledano, Tužilaštvu je postalo važno objasniti žrtvama seksualnog nasilja prije njihovog svjedočenja da, uprkos zaštitnim mjerama, drugi timovi odbrane iz drugih predmeta pred MKSJ u budućnosti mogu dobiti pristup njihovom svjedočenju, tako da žrtve budu svjesne te mogućnosti.

Tužioci iz zemalja bivše Jugoslavije i dalje traže pristup povjerljivim materijalima vezanim za zaštićene svjedoke u našim predmetima koji su važni za

---

[340] *v.* npr. *Tužilac protiv Kunarca i dr,* ICTY-96-23-1, iskaz svjedokinje 105, 13. juni 2000, transkript, str. 4286; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 56), paragraf 917.

[341] *v. Tužilac protiv Stanišića i Simatovića*, ICTY-03-69-T, Odluka po zahtjevu Radovana Karadžića za pristup povjerljivim materijalima iz predmeta *Stanišić i Simatović* (16. juli 2009) paragraf 16.

njihove postupke pred državnim sudovima. Nastojanja Ureda tužioca da izgradi potrebne kapacitete uključivala su i prenos dokaza i stalnu dostavu informacija po zahtjevima državnih tužilaca kako bi im pomogli u njihovim predmetima procesuiranja ratnih zločina. Sistem uspostavljen na MKSJ osigurava da se povjerljivi materijali ne daju državnim vlastima ukoliko SŽS ne potvrdi saglasnost svjedoka.[342] Kad se predmeti MKSJ prosljeđuju državnim pravosuđima u skladu s Pravilom 11*bis*,[343] od Vijeća za prosljeđivanje tražimo da zaštitne mjere MKSJ ostanu na snazi do kraja postupaka u tim državama. Uvidjeli smo da se tako efikasno osiguravaju privatnost i sigurnost naših zaštićenih svjedoka.

4. Provođenje zaštitnih mjera za žrtve seksualnog nasilja

Naše iskustvo je pokazalo da su potrebni mehanizmi za kažnjavanje onih koji prekrše odredbe o zaštitnim mjerama za svjedoke, uključujući i žrtve seksualnog nasilja. Na MKSJ se vode postupci za nepoštivanje suda u kojim se kažnjavaju pojedinci koji su prekršili odluke MKSJ.[344] Na MKSJ nije bilo postupaka za nepoštivanje suda u predmetima koji su uključivali žrtve seksualnog nasilja, ali su takvi procesi pokrenuti u drugim slučajevima kad su pojedinci objelodanili povjerljive podatke znajući da krše sudski nalog.[345] Postupci za nepoštivanje suda isto su tako bili pokrenuti protiv saradnika optuženih[346] ili njihovih branilaca[347] zbog njihove uloge u pokušaju uticaja na svjedoke. Nepoštivanje odluke vijeća o uklanjaju povjerljivog materijala iz javnog domena bio je još jedan razlog pokretanja postupka za nepoštivanje suda.[348]

Kako reagirati na ometanje i zastrašivanje svjedoka i dalje je jedan od najvažnijih izazova u postupcima koji se vode po međunarodnom krivičnom pravu.[349] Dodatno treba razmotriti razvoj efikasnih strategija za postupanje u slučaju ometanja

---

[342] Međutim, na osnovu uvjerljivih dokaza o vanrednim okolnostima, ili ako bi u suprotnom došlo do neostvarenja pravde, vijeće u izuzetnim okolnostima može, *proprio motu*, ukinuti, izmijeniti ili pojačati zaštitne mjere i bez takvog pristanka. Pravilnik o postupku i dokazima MKSJ, Pravilo 75(J). Ova iznimka rijetko je primjenjivana.

[343] *v.* str. 367-75, Poglavlje 10.

[344] Kad Pretresno vijeće odobri zaštitne mjere za iskaz svjedoka, one se mogu ukinuti samo sudskim nalogom. Nalozi za zaštitne mjere primjenjuju se na sve osobe koje dolaze u posjed zaštićenih podataka, uključujući i one koje ne učestvuju u postupku u sklopu kojeg su nalozi bili izdati. Pravilo 77 Pravilnika o postupku i dokazima MKSJ sudijama daje ovlast da za nepoštivanje optuže one koji svjesno i namjerno ometaju provođenje pravde MKSJ. *v.* npr. *Tužilac protiv Margetića*, ICTY-95-14-R77.6.

[345] *Tužilac protiv Jovića*, ICTY-94-14&ICTY-14/2-R77-A, Drugostepena presuda (15. mart 2007), paragraf 22.

[346] *v. Tužilac protiv Beqaja*, ICTY-03-66-T-R77, Presuda po navodu o nepoštivanje suda (27. maj 2005); Tužilac protiv Haraqije i Morine, ICTY-04-84-R77.4, Presuda po navodu o nepoštivanju suda (17. decembar 2008).

[347] *v. Tužilac protiv Avramovića i Simića*, ICTY-95-9-R77, Presuda u postupku zbog navoda o nepoštivanju suda protiv jednog optuženog i njegovog branioca (30. juni 2000), *Tužilac protiv Brđanina*, ICTY-99-36/R77, Nalog kojim se pokreće postupak protiv Milke Maglov (8. maj 2003), *Tužilac protiv Rašićeve,* ICTY-98-32/1-R77.2, Optužnica (8. juli 2010), *v.* i *Tužilac protiv Tabakovića*, ICTY-98-32/1-R-77.1, Presuda o kazni (18. mart 2010).

[348] Tužilac protiv Šešelja, ICTY-03-67-R-77.4, Javna redigovana verzija odluke u vezi s tim što poverljive informacije nisu uklonjene s veb-sajta dostupnog javnosti i naloga umesto optužnice, donetih 9. maja 2011. godine (24. maj 2011), str. 10.

[349] *v.* npr. MKS, Izjava tužioca Međunarodnog krivičnog suda Fatoua Bensoude o nalogu za hapšenje Waltera Barase, 2. oktobar 2013, <http://icc-cpi.int/en_menus/icc/press%20and%20media/press%20releases/Pages/statement-OTP-02-10-2013.aspx> pristupljeno 2. februara 2016.; *Tužilac protiv Bembe i dr,* ICC-01/05-01/13, Decision pursuant to Article 61(7)(a) and (b) of the Rome Statute [Odluka u skladu s čl. 61(7)(a) i (b) Rimskog statuta] (11. novembar 2014), paragraf 51-106.

svjedoka i kršenja zaštitnih mjera. Posebno je lako zastrašiti žrtve seksualnog nasilja. Kako bi se osigurao integritet postupka i povjerenje žrtava, tužioci treba posebno da paze na praćenje žrtava prije i poslije svjedočenja da bi ustanovili jesu li žrtve primile ikakve prijetnje zbog svog svjedočenja. Takvo praćenje žrtava istovremeno povećava spremnost žrtava da svjedoče u nekom kasnijem predmetu.

E. Zaključci i osnovne spoznaje za budućnost

Dokazivanje optužbi za seksualno nasilje sa sobom nosi velike izazove koji proizlaze iz pretpostavke da žrtve ovakvih zločina ne žele govoriti o svojim iskustvima, da je svjedočenje žrtve u srži problematično i nepouzdano, te da se zločini jedino mogu potvrditi kroz svjedočenje žrtve. Mi smo ustanovili kako je za uspješno procesuiranje takvih zločina najvažnije da shvatimo uticaj takvih faktora, da stvorimo povoljne uslove za predstavljanje svjedočenja žrtava i da istovremeno širimo svoje izvore dokaza.

Iz brojnih postupaka za seksualno nasilje pred MKSJ može se izvući niz fundamentalnih lekcija za budući rad:

Pripremanje žrtve za svjedočenje pred sudom

- U predmetima koji obuhvaćaju zločine seksualnog nasilja tužioci i istražitelji treba da se u svom pristupu fokusiraju na žrtve. Žrtve imaju različite motive, potrebe i očekivanja, a dužnost je istražitelja i tužioca da te pojedinačne potrebe procijene i prema njima odrede kako postupati sa žrtvama.
- Postupak pripreme za suđenje fokusiran na žrtve omogućava žrtvama da se lakše odluče na svjedočenje i da zatim uspješno svjedoče. U svakom slučaju, žrtvama treba prepustiti odluku hoće li, i kada, sarađivati.
- Žrtve koje nisu sigurne da li žele svjedočiti imaju za to specifične razloge. Tužioci ne smiju pretpostaviti da žrtve ne žele govoriti o svojim iskustvima, već se trebaju fokusirati na strategije koje žrtvama omogućavaju da prevladaju prepreke za svjedočenje.
- Održavanje redovnog kontakta sa žrtvama u fazi prije suđenja i u periodu do svjedočenja često je najvažnije za održavanje povjerenja. Ograničenje broja članova tima koji kontaktiraju sa žrtvama također doprinosi uspostavljanju odnosa sa žrtvama. Žrtve mogu zatražiti istražitelja ili prevodioca određenog pola, ili saradnju samo s jednim istražiteljem i/ili prevodiocem. Poštivanje takve želje uvećava osjećaj povjerenja.
- U dobru praksu za tužioce ulazi i susret sa svjedocima prije njihovog svjedočenja na sudu radi pripreme. Takva priprema posebno je važna za žrtve seksualnog nasilja. Ako znaju šta mogu očekivati od sudskog postupka, žrtve će možda osjećati manji stres i nervozu zbog svjedočenja i njihovo će svjedočenje biti koherentnije.
- Kad se svjedok prisjeti novog dokaza, ili kad prije svjedočenja pojasni podatak iz prethodne izjave, to treba što je moguće prije objelodaniti odbrani. Jednako je važno saopćiti svjedoku da je optužba takve podatke obavezna objelodaniti

odbrani.

- Specijalizirana služba za žrtve i svjedoke pomaže fokusiranje na žrtve. Ova Služba zapošljava stručnjake koji se bave posebnim potrebama i pitanjima žrtava i svjedoka. Rano uključivanje takvog osoblja u pripremu za suđenje omogućava žrtvama da unaprijed dobiju primjerenu podršku koja će im dati snage da istupe i daju svoj iskaz.

Uzimanje u obzir različitih vrsta dokaza

- Svjedočenje žrtve je ključno u dokazivanju zločina seksualnog nasilja. No, kad se tužioci oslanjaju samo na dokaze žrtava, postoji rizik da se optužbe mora povući – ako žrtva odluči ne svjedočiti. Da bi to izbjegli, tužioci i istražitelji trebaju prikupiti što više dokaza iz različitih izvora i na taj način potkrijepiti optužbe za seksualno nasilje.
- Ne smiju se zanemariti dokazi osoba koje nisu žrtve, jer i oni imaju važnu ulogu u dokazivanju zločina seksualnog nasilja. Tužioci treba da razmotre mogućnost da se zločini seksualnog nasilja ustanove kroz posredne dokaze. Specifičnost konteksta seksualnog nasilja može uticati na vrstu dostupnih dodatnih dokaza.
- Dokazi vještaka mogu biti važan element koji će uvećati vjerodostojnost žrtve i seksualno nasilje povezati sa širom kampanjom nasilja. Ti dokazi mogu biti korisni i pri izricanju kazne jer pokazuju uticaj zločina seksualnog nasilja na žrtve, posebno kad nema drugih podataka o posljedicama koje trpe žrtve.
- Dokumentarni i forenzički dokazi također mogu biti korisni za dokazivanje optužbi za seksualno nasilje. Ako se ovakvi dokazi svrsishodno koriste, pojačat će argumente Tužilaštva jer šire izvore dokaza na koje se ono oslanja. No, ni jedna ni druga grupa dokaza ne treba biti preduslov za podizanje optužnice za seksualno nasilje u sukobima. Ako takav preduslov postoji u državnom pravu, treba razmisliti o potrebi promjene zakona. Za primjenu takvih standarda dokazivanja neophodan je pragmatičan pristup kako se ne bi desilo da postane nemoguće koristiti dokaze o seksualnom nasilju u sukobima.

Izvođenje dokaza na sudu

- Kod ispitivanja žrtava na sudu i dokazivanja optužbi važno je uzeti u obzir potrebe i želje samih žrtava. Pristup fokusiran na žrtve za vrijeme suđenja čini iskustvo žrtve u sudnici pozitivnijim, a to dovodi do kvalitetnijeg svjedočenja i potpunijeg prikaza, što jača cjelinu dokaza optužbe.
- Prilikom ispitivanja žrtava pred sudom tužioci treba da procijene količinu detalja potrebnih za dokazivanje optužbe. Kad se radi o seksualnom nasilju, tužioci ne smiju pretpostaviti da je svaki detalj neophodan. Oni svoje ispitivanje treba da prilagode meritumu predmeta, a zatim da se usredotoče na iznošenje dokaza koji će taj meritum dokazati. Takva procjena zahtijeva da tužioci shvate koji su dokazi neophodni da se dokažu pravni elementi zločina i modaliteti odgovornosti iz optužnice, priroda zločina i predmet spora među

stranama. Istovremeno, tužioci treba da imaju na umu da detaljan prikaz zločina može pomoći pri izricanju kazne.

- Tužioci treba da prilagode način na koji izvode dokaze ispitivanjem žrtava pred sudom tako da smanje rizik od ponavljanja traume. Tužioci ne smiju zaboraviti da svaka pojedina osoba koja je preživjela seksualno nasilje ima drugačije potrebe i očekivanja od sudskog postupka. U mjeri u kojoj je to moguće tužioci treba da uzmu u obzir način na koji bi svjedok najradije iznio svoj iskaz pred sudom. Za neke žrtve može biti važno to što se opseg njihovog usmenog svjedočenja i vremena koje provedu na klupi za svjedoke može smanjiti, a za druge žrtve takve mjere mogu dovesti do razočarenja i frustracije. Tužioci isto tako treba da imaju na umu da postoji kriva pretpostavka da su žrtve slabe i da im je zaštita neophodno potrebna.
- Gdje je to moguće, tužioci treba da budu proaktivni i da s odbranom i sudijama rasprave modalitete izvođenja dokaza kroz iskaz žrtve prije nego što počne svjedočenje. Tužioci treba da paze na ravnotežu između pisanog i usmenog svjedočenja kako bi sudijama omogućili da čuju glas bar nekih žrtava iz prve ruke i da se svjedočenje žrtava u dovoljnoj mjeri čuje u javnom postupku.
- Tužioci ne smiju unaprijed donositi zaključke o dokazima koje žrtva seksualnog nasilja može dati u vezi s meritumom predmeta, i ne smiju ograničiti svoje ispitivanje žrtava samo na seksualno nasilje. Upravo obratno; tužioci treba da se pobrinu za iznošenje svih relevantnih dokaza. Sveobuhvatan pristup dokazima dobivenim od žrtava može pomoći da se objasni dubina zla nanesenog njima i njihovim zajednicama, te može pomoći pri izricanju kazne.
- U većini slučajeva seksualnog nasilja u sukobima važno je da tužioci izvedu dokaze koji prikazuju kontekst u kojem se odvijalo seksualno nasilje i ulogu koje je seksualno nasilje imalo u široj kampanji nasilja.
- Prilikom povezivanja zločina seksualnog nasilja s nekom širom kampanjom, tužioci treba da naglase nasilnost tih zločina te treba da nastoje ne osnaživati stigmu koju nose takvi zločini i pogrešnu predodžbu da je seksualno nasilje pitanje časti žrtve. Nadasve treba da izbjegavaju opis seksualnog nasilja kao "privatnog", "intimnog" ili "ličnog" čina, i da umjesto toga koriste izraze koji naglašavaju njegovu traumatičnu i stresnu stvarnost za žrtve. Jasnom identifikacijom nasilne prirode ovakvih zločina tužioci mogu pomoći sudijama da seksualno nasilje sagledaju na isti način kao i druge nasilne napade na fizički integritet i da podrže pristup koji seksualno nasilje razdvaja od pojmova časti i morala.

Procjenjivanje dokaza dobivenih od žrtava

- Potkrepljivanje ne bi trebalo biti uslov za dokazivanje zločina seksualnog nasilja. Pa ipak, kao i u ostalim kategorijama zločina, tužioci trebaju iznijeti sve dostupne potkrepljujuće dokaze kako bi bili sigurni da su iznijeli najsnažnije moguće dokaze. Na potkrepljujuće dokaze može se oslanjati kad

su dostupni, no tužioci trebaju paziti da sami ne pretvore postojanje drugih dokaza u *de facto* uslov za podizanje optužbe za seksualno nasilje pa da odluče da ne podignu optužbu ako ne postoje potkrepljujući dokazi koji će potvrditi svjedočenje žrtve.

- Tužioci treba da paze na predubjeđenja i stereotipe vezane za žrtve seksualnog nasilja i da shvate kako to može dovesti do specifičnih prepreka u dokaznom postupku i doprinijeti negativnom ishodu procesuiranja. Ovakva predubjeđenja i stereotipi mogu uticati na to kako sudije procjenjuju svjedočenje žrtava i mogu potkopati dokaznu vrijednost dokaza. Poseban proceduralni okvir može poslužiti kao štit protiv takvih krivih predodžbi jer daje odgovore na izazove vezane za dokaze kod procesuiranja zločina seksualnog nasilja. Tamo gdje taj okvir postoji, tužioci treba da insistiraju na strogoj primjeni proceduralnih pravila, uključujući i korištenje žalbenog postupka ako je potrebno.
- Seksualno nasilje na svaku pojedinu žrtvu utiče drugačije. Tužioci sudu trebaju uvjerljivo objasniti kako da, imajući to u vidu, procijene nedosljednosti žrtvinog prikaza događaja i njeno držanje u sudnici. Pouzdanost svjedočenja žrtve ne treba se procjenjivati kroz manje nedosljednosti u datumima, u tačnom slijedu događaja ili perifernim detaljima. Takve nedosljednosti su razumljive s obzirom na prirodu seksualnog nasilja u sukobima i na činjenicu da se takvi zločini procesuiraju godinama nakon što su počinjeni.
- Propitivanje vjerodostojnosti zasnovano na prethodnom seksualnom ponašanju žrtve nije primjereno i ne smije se dozvoliti. Ako postojeći pravni okvir to ne prepoznaje, onda treba nastojati na promjeni zakona. Dok se to ne desi, tužioci treba da podstiču zdravorazumski pristup problemu kako bi se amortiziralo djelovanje problematičnih zakonskih okvira.
- Činjenica da žrtva ima PTSP ili da je koristila pogodnosti vezane za njen status žrtve rata ne može sama po sebi poništiti njenu vjerodostojnost. Umjesto toga, sud treba uzeti u obzir da li su zdravstveno stanje ili pogodnosti i okolnosti u kojima su žrtvi dodijeljene doveli do sadržajnih promjena u iskazu žrtve.
- Ako je kao pravni element zločina seksualnog nasilja potrebno dokazati da žrtva nije dala pristanak, to se može učiniti kroz postojeće koercitivne okolnosti, a ne samo kroz riječi i djela optuženog. Nedavanje pristanka može se izvesti iz složene matrice činjenica, a tužioci posebno treba da paze na izvođenje dokaza o okolnostima prinude. Treba izbjegavati pitanja koja mogu biti uznemirujuća, koja mogu traumatizirati žrtvu i koja se nepotrebno fokusiraju na to kako je žrtva reagirala na napad. Dokazi da je optuženi koristio silu ili da se žrtva odupirala nisu neophodni.

Zaštita žrtava i svjedoka

- Adekvatna zaštita žrtava i svjedoka ključni je faktor za uspješno krivično gonjenje zločina seksualnog nasilja. Tužioci treba da osiguraju da zaštitne mjere za žrtve i svjedoke budu prioritet prije, za vrijeme i poslije sudskog

postupka. Najvažniji je pristup fokusiran na svjedoka koji žrtvama i svjedocima omogućava da dobiju sve informacije o dostupnim zaštitnim mjerama i da sami svjedoci odluče koje mjere žele.

- Tužioci ne smiju misliti da ni jedna žrtve ne želi javno svjedočiti i da sve žrtve žele zaštitu. Kad se zahtijeva primjena zaštitnih mjera, treba osigurati najveću transparentnost i poštivanje prava optuženog, a istovremeno treba smanjiti nervozu svjedoka i rizik da se otkrije njihov zaštićeni identitet. Ovu ravnotežu je teško postići, ali potrebe svakog pojedinog svjedoka treba razmotriti zasebno, te njima prilagoditi zahtjeve za zaštitnim mjerama.
- Tužioci treba da shvate očekivanja i potrebe žrtava seksualnog nasilja dok odlučuju o vrsti zaštitnih mjera koje će zatražiti. Žrtve iz različitih razloga mogu biti zabrinute za svoju sigurnost i željeti da njihovi podaci budu povjerljivi. U nekim slučajevima iza zahtjeva žrtava stoje kulturološki i socijalni faktori.
- Tužioci treba da budu svjesni mogućnosti da će osobni podaci o žrtvama možda morati biti objelodanjeni odbrani i da na to misle prije nego što preuzmu takav materijal. U određenim okolnostima za optužbu može biti bolje da takav materijal i ne preuzima od svjedoka ili agencija kako bi na suđenju izbjegli potencijalne implikacije objelodanjivanja.
- Neophodni su mehanizmi reakcije kad dođe do kršenja zaštitnih mjera koje su dodijeljene svim kategorijama svjedoka. Tužioci treba posebno da paze na poštivanje naloga o zaštitnim mjerama za žrtve seksualnog nasilja kako bi se održali integritet postupka i povjerenje žrtava. To podrazumijeva brzo i djelotvorno pokretanje postupaka za nepoštivanje suda kako bi se kaznili prekršioci tih naloga.

Praćenje poslije svjedočenja

- Sastanci na kojim se prikupljaju podaci nakon svjedočenja daju timu optužbe priliku da oda priznanje hrabrosti žrtava i njihovom doprinosu sudskom postupku. Oni isto tako pomažu da se nakon stresnog iskustva u sudnici žrtve smire i da im se olakša povratak kući. Tužioci treba da uspostave procedure praćenja žrtava nakon svjedočenja, kao i mehanizme za pravilno provođenje zaštitnih mjera izvan sudnice. Vjerovatno je da će svjedocima više trebati dodatna podrška nakon svjedočenja, onda kada se vrate svom svakodnevnom životu. Odgovarajuće praćenje nakon svjedočenja potrebno je i ako se ima u vidu mogućnost pozivanja svjedoka na ponovno svjedočenje u nekim kasnijim predmetima.

Uloga sudija

- Sudije donose zaključke o činjenicama, pa stoga imaju najvažniju ulogu u vođenju suđenja i odgovorni su da se žrtve pred sudom tretiraju s poštovanjem i dostojanstvom. Kako bi to postigli, sudije mogu pokazati saosjećanje i kontrolirati neprimjereno ispitivanje. Za uspješno procesuiranje zločina seksualnog nasilja ključni su rodni paritet u sudskim vijećima i rodne

kompetencije sudija. Sve sudije u slučajevima seksualnog nasilja i njihovi pomoćnici treba da prođu odgovarajuću obuku u vezi s prirodom i posljedicama seksualnog nasilja i s prepoznavanjem traume kako bi bili u stanju da procijene dokaze i da s traumatiziranim svjedocima postupaju pred sudom. Iskusne i obučene sudije mogu procijeniti zločine seksualnog nasilja iz prave perspektive: kao zločine nasilja, a ne samo kao seksualno motivirane zločine koji se dešavaju u kontekstu sukoba.

6

Kontekstualizacija seksualnog nasilja

Odabir krivičnih djela

Laurel Baig, Michelle Jarvis, Elena Martin Salgado i Giulia Pinzauti[1]

A. Uvod

Kako je opisano u Poglavlju 2, bučni protesti protiv seksualnog nasilja tokom sukoba na području bivše Jugoslavije posljedica su percepcije da su zaraćene strane koristile seksualno nasilje kao promišljenu strategiju za ispunjenje ratnih ciljeva koja je bila odobrena s najviših mjesta.[2] To je bio značajan konceptualni pomak od tradicionalne pretpostavke da je seksualno nasilje sporedan nusprodukt sukoba. Fokus na strateškoj upotrebi seksualnog nasilja bio je jedan od ključnih razloga osnivanja Tužilaštva Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) i faktor s kojim je taj sud morao oprezno postupati.

S jedne strane, fokus na strateškoj upotrebi seksualnog nasilja zaraćenih strana istaknuo je potrebu za terećenjem zločina na način koji će precizno reflektirati različite vidove seksualnog nasilja u sukobima. Neosporno je da se seksualno nasilje može dogoditi, i događa se tokom sukoba zbog strateških ciljeva kao što su pribavljanje informacija, teroriziranje, kažnjavanje, porobljavanje i protjerivanje civilnog stanovništva.[3] Za tužioce je važno da osmisle kako te činjenice ugraditi u optužbe. Fokusiranje na stratešku upotrebu seksualnog nasilja također je poslužilo da se istakne činjenična osnova sudskog predmeta koja će Sudu omogućiti da čitav niz pojedinaca optuži za odgovornost, od onih koji su fizički počinili seksualno nasilje do najviše rangiranih vojnih i policijskih zvaničnika koji su ga pokrenuli ili podržali kako bi ostvarili svoje ciljeve, ili su, u najmanju ruku, propustili preduzeti mjere u vezi s tim zločinima.

S druge strane, pretjerano fokusiranje na stratešku upotrebu seksualnog nasilja nosi brojne potencijalne zamke. Moglo bi se pogrešno shvatiti da se sugerira kako se seksualno nasilje ne može ili ne smije krivično goniti ako nije počinjeno po naređenju, ili kako stepen težine takvog nasilja zavisi samo o njegovom strateškom cilju.

I, što je možda najbitnije, ovaj uzak okvir može obezvrijediti napore da se krivično gonjenje seksualnog nasilja tretira kao suštinski posao. Kada odlučujemo

---

[1] Matthew Gillett, Priya Gopalan, Katharine Marsden i Stavroula Papadopoulos pomogle su u prikupljanju građe za ovo poglavlje.

[2] *v.* str. 22-6, Poglavlje 2.

[3] *v.* također Elisabeth Jean Wood, "Conflict-Related Sexual Violence and the Policy Implications of Recent Research" (2015) 894 IRRC 1), str. 7.

treba li procesuirati druga krivična djela kao što su ubijanje, zatočenje ili bezobzirno uništavanje, ne pitamo se jesu li ona "strateška". To je zato što ne polazimo od prepostavke − uobičajene kada je riječ o zločinima seksualnog nasilja − da su oni "izolirani" ili "lično motivirani". Umjesto toga, skloniji smo tražiti povezanost tih zločina s kontekstom u kojem su počinjeni bez obzira da li ta povezanost proizlazi iz strateškog cilja.

Stoga je jedna od glavnih spoznaja Tužilaštva bila prepoznati važnost odmaka od okvira "strateške upotrebe" prema okviru fokusiranom na precizno i snažno reflektiranje povezanosti seksualnog nasilja i konteksta u kojem je počinjeno, na isti način na koji bi se to učinilo da se radi o svakom drugom zločinu. Seksualno nasilje u sukobima događa se u širokom spektru. Kako je pojasnila Elisabeth Wood, taj spektar obuhvaća i seksualno nasilje "uslovljeno situacijom" i "strateško" seksualno nasilje, te seksualno nasilje kao dio "prakse" koju nadređeni toleriraju.[4] Za tužioce je izazov prepoznati te različite kategorije i osigurati da se seksualno nasilje tretira kao dio suštinskog tužilačkog posla bez obzira u koju od navedenih kategorija ono potpada.

Tužioci isto tako moraju koristiti okvir međunarodnog krivičnog pravosuđa kako bi precizno predočili elemente seksualnog nasilja u svakom pojedinom slučaju. Kako je analizirano u ovom i u Poglavlju 7, to se može postići odabirom krivičnog djela ili vida odgovornosti, ili oboje. Od odluke tužioca hoće li seksualno nasilje teretiti kao ratni zločin, zločin protiv čovječnosti ili kao genocid, ili pod više kategorija, zavisit će poruka koju će poslati o odnosu između seksualnog nasilja i šireg konteksta. Isto tako, odlučivanje o tipu zločina unutar svake kategorije – na primjer da li optužiti izdvojeno za silovanje pod širom kategorijom kao što je progon – može uticati na to kako će seksualno nasilje biti shvaćeno i presuđeno.[5]

Precizna kontekstualizacija seksualnog nasilja s ciljem definiranja tih važnih odnosa može biti izazov za tužioca jer ga prisiljava da se suoči sa zabludama o tim zločinima.[6] Konkretno, propust da se silovanje i druga slična djela promatraju kao krvni delikti i pretpostavka da je seksualno nasilje "uzgredan" nusprodukt sukoba, navodi nas na to da previdimo povezanost tih zločina i njihovog konteksta.[7] Naša nastojanja u MKSJ na preciznom kontekstualiziranju seksualnog nasilja putem odabira zločina i vidova odgovornosti primorala su nas da se pozabavimo tim zabludama. Morali smo seksualno nasilje pozicionirati uz bok drugim krvnim deliktima jednake

---

[4] Wood razlikuje: seksualno nasilje "uslovljeno situacijom", koje je počinjeno iz privatnih razloga a ne kao cilj neke organizacije; "strateško" seksualno nasilje, koje se vrši namjerno radi ostvarivanja ciljeva organizacije; i "praksu" seksualnog nasilja, a ona obuhvaća nasilje koje nije naređeno (čak ni implicitno) niti institucionalizirano, ali ga nadređeni toleriraju. "Ta praksa se razlikuje od nasilja uslovljenog situacijom po tome što seksualno nasilje može biti rezultat društvene interakcije a ne individualne sklonosti, na primjer kao želja borca da se prilagodi ponašanju suboraca u svojoj jedinici." Wood, "Conflict-Related Sexual Violence and the Policy Implications of Recent Research" (fusnota 3) 14-15.

[5] *v.* str. 187-8.

[6] *v.* Poglavlje 3.

[7] *v.* str. 38-44, Poglavlje 3. *v.* također Michelle Jarvis i Elena Martin Salgado, "Future Challenges to Prosecuting Sexual Violence under International Law: Insights from ICTY Practice" u Anne-Marie de Brouwer i drugi (ur.), *Sexual Violence as an International Crime: Interdisciplinary Approaches* (Intersentia 2013) (Jarvis i Martin Salgado) 102-3.

težine. Također smo morali odbaciti pretpostavke da je seksualno nasilje nužno "izolirano"[8] i umjesto toga smo istaknuli njegove različite manifestacije.

Ove teme dotiču neke od najspecifičnijih i najproblematičnijih aspekata kривičnog gonjenja seksualnog nasilja kao međunarodnog zločina. Predmeti MKSJ koji su uključivali (često nižerangirane) neposredne fizičke počinioce različitih djela seksualnog nasilja pokazali su se najmanje kompliciranim i najuspješnijim. Zahtijevali su samo minimalno kontekstualiziranje i bili su najsličniji predmetima koje su istražitelji i tužioci upoznali radeći na lokalnim sudovima. Kako smo uvodili složenije kategorije krivičnih djela i kako smo povezivali seksualno nasilje sa srednje i visokorangiranim zvaničnicima, tako je dokazivanje postajalo sve teže.[9] Tužilaštvo je moralo posegnuti za nizom krivičnih djela i vidova odgovornosti. Ti su predmeti zahtijevali opsežnu kontekstualizaciju, dok su se konceptualno značajno razlikovali od ranije poznatih lokalnih tužilačkih modela.

U ovom i u narednom poglavlju iznosimo svoja iskustva u kontekstualizaciji seksualnog nasilja i njegovog povezivanja s višim zvaničnicima. Ovo poglavlje se kroz odabrane slučajeve krivičnih djela bavi strategijama dokazivanja povezanosti između seksualnog nasilja i konteksta u kojem je počinjeno. Na kraju iznosimo sažetak ključnih uvida Tužilaštva u pogledu razvoja poboljšanih strategija procesuiranja seksualnog nasilja kao međunarodnog zločina. U Poglavlju 7 fokusiramo se na vidove odgovornosti, posebno na izazov povezivanja seksualnog nasilja s visokopozicioniranim zvaničnicima.

B. Povezivanje seksualnog nasilja s kontekstom putem odabira zločina koji su predmet optuženja

U ovom poglavlju naš fokus nije na elementima zločina kojima se dokazuje da se neki čin seksualnog nasilja dogodio. Naša se analiza više bavi elementima zločina koji od tužilaca zahtijevaju pozicioniranje seksualnog nasilja u kontekst u kojem se dogodilo, kao i njegovo povezivanje s tim kontekstom.[10] Jedino razumijevanjem veza između seksualnog nasilja i drugih zločina, te njegove uloge u sukobu, možemo u optužnici tačno okarakterizirati i utvrditi zločinačko postupanje.

---

[8] *Tužilac protiv Tadića*, ICTY-94-1-T, Prvostepena presuda (7. maj 1997) (Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*), paragraf 653 ("razlog zbog kojeg zločini protiv čovječnosti toliko potresaju savjest čovječanstva i opravdavaju intervenciju međunarodne zajednice je taj što oni nisu izolirana, nasumična djela pojedinca već proizlaze iz namjernog nastojanja uperenog protiv civilnog stanovništva"). *v.* također *Tužilac protiv Kunarca i dr,* ICTY-96-23&23/1-A, Drugostepena presuda (12. jun 2002), paragraf 96 (Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*). Premda je u ovom slučaju termin korišten izričito u kontekstu zločina protiv čovječnosti, on korisno upućuje na međunarodno krivično pravo, gdje je napravljena razlika između djela koja se percipiraju kao "izolirana", i onih povezanih s oružanim sukobom ili napadom.

[9] Jarvis i Martin Salgado (fusnota 7) 103.

[10] Utvrđivanje tih veza može biti važno i za dokazivanje drugih elemenata zločina seksualnog nasilja. Na primjer, da bi dokazali nepristajanje žrtve u slučaju silovanja koje se tereti i kao ratni zločin i kao zločin protiv čovječnosti, tužioci su se oslanjali na okolnosti krivičnog djela, odnosno, kako ih prepoznaje Žalbeno vijeće MKSJ, okolnosti "koje dominiraju u većini predmeta u kojima su terećena djela kvalificirana kao ratni zločini ili zločini protiv čovječnosti, gotovo uvijek karakterizira koercitivnost. Dakle, u takvom slučaju nije moguć istinski pristanak". Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 130.

U nastavku razmatramo tri ključna načina na koja tužioci mogu koristiti pravne elemente zločina da povežu seksualno nasilje i kontekst. Ove strategije služe preciznom opisivanju i karakteriziranju ukupnosti zločinačkog postupanja i, posljedično, povezivanju seksualnog nasilja s visokorangiranim zvaničnicima. Prvo, tužioci mogu primijeniti kontekstualizaciju na općem nivou kako bi pokazali traženu vezu (neksus) s oružanim sukobom kada dižu optužnice za ratni zločin, ili kako bi pokazali da je zločin bio dio rasprostranjenog ili sistematskog napada uperenog protiv civilnog stanovništva kada optužuju za zločin protiv čovječnosti. Drugo, na nešto konkretnijem nivou, tužioci mogu kontekstualizirati zločine kako bi precizno opisali seksualno nasilje počinjeno nad određenom žrtvom, kao na primjer u predmetima gdje postoje optužbe za mučenje i porobljavanje. Treće, kontekstualizacijom se tužioci mogu koristiti kako bi pokazali vezu između zločina počinjenih nad pojedincima i drugim osobama unutar njihove zajednice, kao na primjer kada seksualno nasilje procesuiraju kao dio zločina progona ili dio kampanje genocida.

Kako bi prepoznali te veze, tužioci moraju iz više različitih uglova analizirati zločinačko postupanje.[11] Tužilac koji traži način da precizno opiše zločinačko postupanje u optužnici mora potanko analizirati pojedinačno djelo počinitelja i povrede nanesene konkretnoj žrtvi tog djela. Tužilac mora ispitati šta se još dogodilo toj konkretnoj žrtvi od ruke konkretnog počinitelja ili nekog drugog. Tužilac također mora šire promotriti kako se ta pojedinačna djela uklapaju u šire obrasce zločinačkog postupanja prema drugim žrtvama te sagledati dalekosežnije posljedice zločina.

Kada je Tužilaštvo krenulo sa zadatkom uspostavljanja odgovornosti za seksualno nasilje, najlogičnija strategija bila je podići optužnicu za silovanje kao zločin protiv čovječnosti reguliran članom 5(g) Statuta MKSJ.[12] To je jedina odredba koja se izričito odnosi na seksualno nasilje. Dijelom zbog tako oskudnog pravnog okvira[13] Tužilaštvo je ubrzo počelo rekonceptualizirati druge općenitije kategorije krivičnih djela kako bi se obuhvatilo seksualno nasilje. Ovim pomjeranjem seksualnog nasilja s margina Tužilaštvo je pokrenulo "odavno zakasnjelu revoluciju sudske prakse kada je riječ o seksualnom nasilju".[14] S vremenom je Tužilaštvo podiglo optužbe za seksualno

---

[11] Valerie Oosterveld, "Contextualising Sexual Violence in the Prosecution of International Crimes" u Morten Bergsmo (ur.) *Thematic Prosecution of International Sex Crimes* (FICHL Publication Series, Torkel Opsahl 2012) 189 (Oosterveld, "Contextualising Sexual Violence in the Prosecution of International Crimes"), str. 198 ("promatrati zločin seksualnog nasilja izbliza, kroz iskaze svjedoka konkretnog djela, ali i izdaleka analizirajući efekt zločina seksualnog nasilja na pokoravanje civilnog stanovništva"), str.199-200 ("Promatrajući izbliza pojedinačna djela i šire promatrajući obrasce i sveobuhvatni efekt, stvarna uloga i posljedice rodno motiviranog nasilja bili su bolje objašnjeni nego kada se analiziralo samo pojedinačna djela").

[12] *v.* Statut MKSJ (usvojen 25. maja 1993. Rezolucijom 827 Vijeća sigurnosti UN-a (25. maj 1993) UN Doc S/RES/827, izmjene i dopune 7. jula 2009. godine rezolucijom 1877 (7. juli 2009) UN Doc S/RES/1877) (Statut MKSJ).

[13] *v.* npr. *Tužilac protiv Delalića i dr,* ICTY-96-21-T, Prvostepena presuda (16. novembar 1998) (Prvostepena presuda u predmetu *Delalić*;), paragraf 475, gdje se tereti samo za ratne zločine ("Sam zločin silovanja se izričito ne spominje u odredbama Ženevskih konvencija koje se odnose na teške povrede, niti u zajedničkom članu 3, pa je stoga razvrstan kao mučenje i surovo postupanje".) *v.* također Rhonda Copelon, "Gender Crimes as War Crimes" (2000-2001) 46 *McGill LJ* 217 (Copelon, "Gender Crimes as War Crimes") 229 ("Prema tome, da bi se silovanje teretilo kao ratni zločin, bilo je potrebno da ga Tužilaštvo tretira kao oblik drugih prihvaćenih zločina. Iako je izostavljanje silovanja sa spiska ratnih zločina u Statutu tada bilo razočaravajuće, sada smatram da je to bilo dobro jer je olakšalo argumentaciju u korist prihvaćanja zločinâ seksualnog nasilja, jer bi inače ostali potpuno isključeni".)

[14] Copelon "Gender Crimes as War Crimes" (fusnota 13) 228-9.

nasilje u sklopu brojnih i različitih zločina, uključujući mučenje, porobljavanje, progon i genocid.

Integriranost seksualnog nasilja u te kategorije zločina i osuđujuće presude koje su uslijedile potvrđuju koliko je važan iskorak Tužilaštvo napravilo srušivši zablude koje zamagljuju nasilnu prirodu silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja i osporivši pretpostavku da je seksualno nasilje u pravilu izoliran čin. Međutim, naše iskustvo ukazuje i na krhkost dosadašnjih napora.

Počet ćemo s kontekstualizacijom procesa. Zatim nastavljamo s konkretnim primjerima iz naše prakse kako bismo ilustrirali kakve smo dokaze i argumente koristili da uspješno kontekstualiziramo seksualno nasilje u svakoj od tih kategorija zločina. S obzirom na složenost procesa, ovo je područje gdje u budućnosti iskustvo Tužilaštva može biti naročito korisno.

Kada tužioci kontekstualiziraju seksualno nasilje i inkorporiraju ga u kategorije zločina koji se ne odnose eksplicitno na seksualno nasilje – poput mučenja, porobljavanja, progona ili genocida – moraju pripaziti da u tim zločinima ne zanemare komponentu seksualnog nasilja. Stručni komentari već dugo upozoravaju na tu opasnost,[15] koja može biti još ozbiljnija kada se radi o zločinima kao što su progon i genocid, koji mogu obuhvaćati različite tipove krivičnih radnji seksualne jednako kao i neseksualne prirode. Postoji opasnost da smještanje seksualnog nasilja u širi spektar nasilja prikrije njegova specifična obilježja.

To, međutim, ne mora biti slučaj ako tužioci postupe oprezno i pristupe građenju predmeta, dizanju optužnice i iznošenju predmeta tako da komponenta seksualnog nasilja zločina ostane vidljiva. Čak kad optužuju za progon ili genocid, tužioci moraju izložiti i dokazati krivične radnje kojima se krše osnovna prava ili uzrokuju fizičke ili psihičke povrede.[16] To mogu i treba da učine na način da se činjenicama koje upućuju na seksualno nasilje posveti dužna pažnja i da se na njih stavi naglasak.[17]

Ako je dobro urađena, kontekstualizacija seksualnog nasilja omogućava da se iskustvo žrtve ne kategorizira neprirodnim fokusiranjem na samo jedan aspekt njenog stradanja. Kontekstualizacija tužiocu omogućava da pošteno i korektno okarakterizira namjeru počinitelja i specifičan oblik seksualnog nasilja u svakom predmetu i, kako se

---

[15] Rhonda Copelon, "Surfacing Gender: Re-engraving Crimes against Women in Humanitarian Law" (1994) 5 *Hasting's Women's LJ 5* (1994), str. 248. *v.* dalje na str. 263 ("Štaviše, nije dovoljno da se silovanje promatra kao zločin protiv čovječnosti kada je ono sredstvo nekog drugog oblika progona, premda je rodni aspekt u stvari obično s njima usko povezan. Seksualno nasilje nad ženama u masovnim razmjerama mora se također prepoznati kao zločin protiv čovječanstva pošto se ono bez iznimke bazira na rodu, ponekad isključivo ili prvenstveno na rodu.") *v.* dalje Copelon "Gender Crimes as War Crimes" (fusnota 13) str. 223 (navodi se da je karakterizacija silovanja kao sredstva etničkog čišćenja u bivšoj Jugoslaviji "imala potencijalno regresivan aspekt, sugerirajući da se takvo korištenje silovanja kvalitativno razlikovalo od tradicionalnog korištenja žena kao ratnog plijena.")

[16] "Ono što Tužilaštvo mora učiniti [u pogledu progona], kao i kod svakog drugog krivičnog djela predviđenog Statutom, jeste da detaljno navede materijalne činjenice navedenog kažnjivog ponašanja optuženog, koje po njegovom mišljenju potvrđuju ulogu optuženog u krivičnom djelu za koje se tereti. Ako se to ne učini, optužnica će biti neprihvatljivo neodređena budući da ispuštanje takvih podataka negativno utiče na mogućnost optuženog da pripremi svoju odbranu." *Tužilac protiv Kupreškića i dr,* ICTY-95-16-A, Drugostepena presuda (23. oktobar 2001) (Drugostepena presuda u predmetu *Kupreškić*), paragraf 98 (u kontekstu specifičnosti navođenja progona u optužnicama).

[17] *v.* također Oosterveld, "Contextualising Sexual Violence in the Prosecution of International Crimes" (fusnota 11) 200.

navodi u Poglavlju 7, ona gradi ključan temelj povezivanja seksualnog nasilja s visokorangiranim zvaničnicima u dotičnim predmetima.

C. Cjelovita kontekstualizacija: Kontekstualni elementi ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti

Prezentacija seksualnog nasilja u kontekstu potrebna je kako bi se zadovoljili traženi kontekstualni elementi za ratne zločine i zločine protiv čovječnosti, pa makar i na relativno općenitom nivou. Najčešće smo u tome uspijevali uzimanjem dokaza od svjedoka – uključujući i žrtve – o općenitoj situaciji koja je dovela do konkretnog seksualnog nasilja. Ti dokazi kretali su se u rasponu od procjene etničkog sastava dotične zajednice i pogleda na odnose između etničkih grupa do detaljnog opisa političkih, ekonomskih, kulturnih i vojnih događaja koji su doveli do viktimizacije. Ipak, da bismo uspjeli u tom procesu, morali smo prevazići pretpostavku da je seksualno nasilje "privatna stvar", da ono samo po sebi nije povezano s oružanim sukobom, odnosno s napadom na civilno stanovništvo.

Općenito uzevši, u MKSJ smo uspješno kontekstualizirali širu sliku u pozadini zločina seksualnog nasilja. U većini situacija nismo imali većih problema argumentirajući da je seksualno nasilje tokom oružanog sukoba ili napada na civilno stanovništvo u kojem žrtva pripada ili je lojalna etnicitetu[18] suprotnom od etničke pripadnosti počinitelja, a naročito kada zločin uključuje vojne, policijske ili druge zvaničnike − obično povezano s oružanim sukobom, odnosno napadom na civilno stanovništvo. Trebalo bi da tužioci takav stav zauzmu kao polaznu tačku, osim ako ne postoje očiti dokazni razlozi koji ukazuju da nije tako. Tužioci moraju biti spremni da pred sudom iznesu dokaze i argumente kojima će potkrijepiti ovu hipotezu. Kada se seksualno nasilje analizira u sklopu kategorije zločina kao što su progon i genocid, ili kada ga tužilac nastoji povezati s visokorangiranim zvaničnicima,[19] dokaz da je ono u uskoj vezi s oružanim sukobom ili rasprostranjenim napadom na civilno stanovništvo može doprinijeti boljoj odbrani od krive predodžbe da je seksualno nasilje bilo izoliran slučaj.

---

[18] Kako su primijetili stručnjaci, veliki dio pravne rasprave o sudskoj praksi MKSJ stavljen je u okvir pojma "etničkog" sukoba. *v.* npr. Doris Buss, "The Curious Visibility of Wartime Rape: Gender and Ethnicity in International Criminal Law", *Windsor YB Access Just 3* (2007) str. 9 (Potrebno je više razmatranja i rasprava da bi se ocijenio uticaj koncepcija MKSJ o etnicitetu na razvoj novog međunarodnog krivičnog prava.)

[19] Pri usmenoj argumentaciji pred Žalbenim vijećem u predmetu *Šainović* oslonili smo se na zaključak Pretresnog vijeća koje je utvrdilo da je seksualno nasilje bilo počinjeno kao dio rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo kako bismo potkrijepili argument da je seksualno nasilje bilo počinjeno na diskrimacijskoj osnovi i da je bilo predvidljivo. *v. Tužilac protiv Šainovića i dr,* ICTY-05-87, Žalbeni pretres (15. mart 2013) transkript str. 687-90. Žalbeno vijeće nije razmatralo ovaj argument kada je odbacilo zaključke Pretresnog vijeća.

1. Ratni zločini: Povezivanje seksualnog nasilja s oružanim sukobom

(a) Priroda tražene veze

Prema sudskoj praksi MKSJ, kako bi tužioci dokazali da je seksualno nasilje ratni zločin,[20] moraju pokazati da je to nasilje bilo "tijesno povezano s oružanim sukobom"[21] i da je relevantni počinilac imao saznanja o toj povezanosti.[22] Dakle, kako bi seksualno nasilje okarakterizirali kao ratni zločin, tužioci moraju dokazati tijesnu vezu između seksualnog nasilja i šireg nasilja u sklopu kojeg se ono dogodilo.

Da bi se ispunili uslovi za utvrđivanje neksusa sukoba, potrebno je pokazati kako je oružani sukob uzrokovao počinjenje zločina seksualnog nasilja.[23] Dovoljno je pokazati da je seksualno nasilje bilo počinjeno u službi oružanog sukoba ili pod njegovim okriljem.[24] Nije, međutim, dovoljno da je zločin izvršen "istovremeno s oružanim sukobom" i u "kakvim god okolnostima koje su djelomično nastale usljed ratnog sukoba".[25] Tužioci moraju pokazati da je oružani sukob bitno uticao na to da pojedinac počini zločin, moraju ukazati na njegovu odluku da ga počini, na način počinjenja zločina ili na cilj zbog kojeg je zločin počinjen.[26] Nije nužno dokazivati da su zločini bili "planirani ili plod neke politike".[27]

Kada je riječ o seksualnom nasilju – koje se može dogoditi izvan prostornih i vremenskih granica neprijateljstava – važno je da tužioci ne moraju dokazivati da su krivična djela počinjena "na mjestu borbe"[28] niti da su se borbe odvijale za svaki pedalj teritorije.[29] Za traženi neksus dovoljno je da su zločini bili tijesno povezani s neprijateljstvima koja su se odvijala (1) na udaljenim lokacijama teritorije pod kontrolom zaraćenih strana prije zaključenja općeg mira (u slučaju međunarodnog

---

[20] Prema Statutu MKSJ (fusnota 12), ratni zločini u širem smislu navedeni su u članu 2 (teško kršenje Ženevskih konvencija iz 1949. godine) i u članu 3 (kršenje zakona i običaja ratovanja).

[21] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 55 gdje se citira *Tužilac protiv Tadića*, ICTY-94-1, Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost suda (2. oktobar 1995) (Odluka o žalbi na nadležnost u predmetu *Tadić*), paragrafi 67, 70. *v.* također *Tužilac protiv Naletilića i Martinovića*, ICTY-98-34-A, Drugostepena presuda (3. maj 2006), (Drugostepena presuda u predmetu *Naletilić i Martinovic*), paragrafi 118 i fusnota 259.

[22] Drugostepena presuda u predmetu *Naletilić i Martinović* (fusnota 21), paragraf 118. *v.* također Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 58. *v.* dalje *Tužilac protiv Kunarca i dr,* ICTY-96-23-T i ICTY-96-21/1-T Prvostepena presuda (22. februar 2001) (Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*), paragraf 569 (zaključak da je optuženi "znao za postojanje oružanog sukoba"). Ovo se poglavlje ne bavi drugim kontekstualnim elementima (općim uslovima) kao što su postojanje (međunarodnog) oružanog sukoba ili znanjem o činjeničnim okolnostima koje su oružani sukob učinile međunarodnim.

[23] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8) paragraf 58.

[24] *Ibid.*

[25] *Tužilac potiv Rutagande*, ICTR-96-3-A, Drugostepena presuda (26. maj 2003) (Drugostepena presuda u predmetu *Rutaganda*) paragraf 570.

[26] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8) paragraf 58.

[27] *Ibid. v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 13) paragraf 195, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 8) paragraf 573 ("zločin ne mora nužno biti dio politike ili prakse koju jedna strana u sukobu zvanično odobri ili tolerira, ni stvarno u funkciji politike vezane za vođenje rata, niti u stvarnom interesu strane u sukobu.").

[28] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22) paragraf 568.

[29] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8) paragraf 64.

oružanog sukoba), ili (2) na teritoriji pod kontrolom strana u oružanom sukobu sve dok se ne pronađe mirno rješenje (u slučaju unutrašnjeg sukoba).[30]

(b) Strategije dokazivanja povezanosti seksualnog nasilja s oružanim sukobom

Što se tiče dokazivanja da je seksualno nasilje povezano s oružanim sukobom, tužioci mogu najbolje ispuniti traženi uslov iznoseći da je "relevantni zločin počinjen u vrijeme borbe ili zauzimanja nekog naseljenog mjesta tokom oružanog sukoba".[31]

Po zakonu, direktna povezanost nije nužna. No, u velikom broju naših predmeta takva direktna povezanost postoji. Na primjer, potvrdivši da su zločini seksualnog nasilja bili tijesno povezani s oružanim sukobom između snaga bosanskih Srba i bosanskih Muslimana u općinama Foča, Gacko i Kalinovik u Bosni i Hercegovini (BiH), Pretresno vijeće u predmetu *Kunarac i dr.* zaključilo je:

> [n]e samo da je taj oružani sukob omogućio mnoga krivična djela počinjena u osnovi sukoba nego su ta djela u velikoj mjeri bila dio sukoba. Ubistva, silovanja i drugi oblici zlostavljanja muslimanskih civila direktna su posljedica oružanog sukoba kao i činjenice da je taj oružani sukob očigledno zaštitio počinioce od krivičnih sankcija.[32]

U ovom konkretnom slučaju optuženi su bili borci koji su iskoristili svoj položaj pripadnika vojne vlasti da bi silovali bosanske Muslimanke, žene i djevojčice čije je preseljenje bio cilj vojne kampanje u kojoj su oni učestvovali.[33] Prihvativši zaključak da su njihovi zločini u dovoljnoj mjeri povezani s oružanim sukobom,[34] Žalbeno vijeće je u svojoj ocjeni navelo neke faktore koji se mogu uzeti u obzir:

> činjenicu da je počinilac borac, činjenicu da žrtva nije borac, činjenicu da žrtva pripada suprotstavljenoj strani, činjenicu da se može smatrati da je to djelo u funkciji ostvarenja krajnjeg cilja vojnog pohoda, te činjenicu da je zločin počinjen u funkciji ili u kontekstu službene dužnosti počinioca.[35]

---

[30] Odluka po žalbi na nadležnost u predmetu *Tadić* (fusnota 22) paragraf 70; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8) paragraf 57. U žalbenom postupku u predmetu *Kunarac i dr.* odbrana je također osporila zaključak o postojanju oružanog sukoba u dvije općine, Gacku i Kalinoviku. Žalbeno vijeće napomenulo je da stanje oružanog sukoba nije ograničeno na područja gdje se borbe konkretno odvijaju, da su te općine susjedne općini Foča i da su izvedeni brojni dokazi o tome da se u te dvije općine odvijao oružani sukob u relevantno vrijeme – Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 64. Slično tome, Pretresno vijeće je u predmetu *Delalić* zaključilo da nije bilo potrebno utvrditi da je postojao "oružani sukob" u samoj općini Konjic nego na široj teritoriji čiji je općina dio (fusnota 13) paragraf 185.

[31] Prvostepena odluka u predmetu *Delalić* (fusnota 13), paragraf 193.

[32] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 568.

[33] *Ibid.*, paragrafi 567-9, 579, 582, 585-6, 592. *v.* također Drugostepena presuda u predmetu *Rutaganda* (fusnota 25), paragraf 570.

[34] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 58.

[35] *Ibid.*, paragraf 59. *v.* također Drugostepena presuda u predmetu *Rutaganda* (fusnota 25), paragraf 570 (gdje se upozorava da će određivanje uske povezanosti zločina i oružanog sukoba "obično zahtijevati razmatranje više faktora.")

Sudska praksa MKSJ pokazuje da lični motiv ne isključuje traženu povezanost.[36]

Često smo dokazivali postojanje tih faktora. U predmetu *Delalić i dr.* postojao je "očigledan neksus" između zločina i oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini – uključujući vojne operacije u relevantnoj općini.[37] To je utvrđeno na osnovu činjenice da su se svi zločini, uključujući seksualno nasilje, dogodili u zatvoru/logoru Čelebići, kojim su "upravljale snage organa Vlade Bosne i Hercegovine".[38] Zatvorenici smješteni u zatvoru "uhapšeni su i zatočeni kao rezultat vojnih operacija vođenih u ime Vlade Bosne i Hercegovine i u toku oružanog sukoba u kojem je Vlada BiH bila jedna od strana."[39] Optuženi su učestvovali u upravljanju logorom i zlodjela su počinili "obavljajući svoje službene dužnosti kao pripadnici bosanskih snaga".[40]

Premda se nije radilo o traženom uslovu, u MKSJ je bilo predmeta gdje smo pokazali da je seksualno nasilje bilo počinjeno u sklopu politike. Odlučivši da su krivična djela – uključujući seksualno nasilje[41] – počinjena u logorima u Omarskoj, Keratermu i Trnopolju bila u tijesnoj vezi s oružanim sukobom,[42] Pretresno vijeće je u predmetu *Tadić* zaključilo da su se ta djela:

> očigledno dogodila uz odobrenje i dopuštenje organa vlasti koji su upravljali tim logorima, što ukazuje da su bila u funkciji politike prema zatočenicima logora koja je prihvaćena u općini Prijedor. Uistinu, takvo postupanje naštetilo je cilju Republike Srpske da teritoriju Bosne i Hercegovine pod kontrolom snaga bosanskih Srba etnički očisti putem ubijanja, terora ili na druge načine.[43]

Također smo dokazali vezu između seksualnog nasilja i oružanog sukoba izvan zatvorskog okruženja, na primjer tokom *ad hoc* ispitivanja. U predmetu *Furundžija* Pretresno vijeće je zaključilo da je zvjersko seksualno mučenje svjedokinje A bilo povezano s oružanim sukobom. Svjedokinja A je bosanska Muslimanka i civil; nju su pripadnici specijalne jedinice Hrvatskog vijeća obrane (HVO) uhapsili i potom odveli u njihov štab na lokaciju poznatu pod nazivom "Bungalov".[44] Tokom saslušavanja komandant jedinice ju je ispitivao o saradnji s vojnicima i o njenim sinovima koji su bili uzrasta za vojsku.[45] U predmetu *Haradinaj i dr.* Pretresno vijeće se uvjerilo da su zločini počinjeni nad svjedokinjom 61 bili u tijesnoj vezi s oružanim

---

[36] Izvan konteksta seksualnog nasilja, *v. Tužilac protiv Naletilića i Martinovića*, ICTY-98-34-T, Prvostepena presuda (31. mart 2003), paragraf 180 (potvrđuje se da je zadovoljen traženi neksus s oružanim sukobom), 501 ("Vijeće se uvjerilo da se Vinko Martinović posebno okomio na Nenada Harmandžića i da je on naredio da ovoga dovedu u njegovu bazu kako bi mu se osvetio.") *v.* također str. 198 u vezi s nebitnošću ličnih motiva, uključujući i seksualne, u odnosu na vezu zločina protiv čovječnosti i rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo.

[37] Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 13), paragraf 197.

[38] *Ibid.*, paragraf 196.

[39] *Ibid.*

[40] *Ibid.*

[41] *v.* str. 426-33, Aneks A.

[42] Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 8), paragraf 573.

[43] *Ibid.*, paragraf 575.

[44] *Tužilac protiv Furundžije* ICTY-95-17/1-T, Prvostepena presuda (10. decembar 1998) (Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija)*, paragrafi, 65, 122-5, 127-8.

[45] *Ibid.*, paragrafi 63, 80, 82, 86; *v.* također paragraf 262.

sukobom na Kosovu između Oslobodilačke vojske Kosova (OVK) i oružanih snaga Savezne Republike Jugoslavije/Srbije.[46] Svjedokinja je bila Romkinja koju je silovao, okrutno zlostavljao i mučio vojnik OVK u štabu OVK nakon što ju je ispitivao o tome šta zna o saradnji sa srpskom policijom.

Konstatirano je također da je uslov povezanosti s ratnim zločinom ispunjen u slučaju pripadnika vojske i policije koji su počinili silovanja prilikom pretresa kuća. U predmetu *Brđanin* podnosilac žalbe osporio je osuđujuću presudu za ratni zločin tvrdeći da se ta presuda zasnivala isključivo na činjenici da su tokom oružanog sukoba počinjena silovanja. Žalbeno vijeće odbacilo je taj argument zaključivši da je nedvosmisleno potvrđena povezanost oružanog sukoba s "krivičnim djelima koja su počinili borci i pripadnici njihovih pratećih snaga za vrijeme pretresa u kojima se tražilo oružje i da su oni pritom iskorištavali svoj položaj".[47]

Potvrđujući da nije potrebno dokazivati da su se borbe odvijale na istom prostoru gdje i zločini, Pretresno vijeće u predmetu *Kunarac i dr.* zaključilo je da je "irelevantno" to što je grad Foča – gdje se dogodilo najviše slučajeva seksualnog nasilja – već bio pao u ruke srpskih snaga u vrijeme kada su se ta krivična djela dogodila.[48] Kada su "krivična djela počinjena nakon borbi i prije prestanka borbenih aktivnosti na nekom području i kada su ona počinjena u funkciji borbenih aktivnosti ili se koristi situacija nastala usljed borbenih aktivnosti", uslov tijesne povezanosti krivičnog djela i oružanog sukoba može biti zadovoljen.[49]

Kod povezivanja zločina i oružanog sukoba treba posebno pripaziti kada počinilac nije borac.[50] Žalbeno vijeće MKSR upozorilo je da "ako neborac koristi priliku smanjene efikasnosti policije u uslovima nereda proizašlog iz oružanog sukoba i ubije susjeda kojeg godinama nije podnosio, ako nema ničeg drugog, onda to ne čini ratni zločin".[51] Međutim, ukoliko optuženi zauzima položaj u civilnoj vlasti ili u političkim strukturama povezanim s oružanim sukobom, to može biti uvjerljiv faktor za dokaz postojanja traženog neksusa.[52]

---

[46] *Tužilac protiv Haradinaja i dr,* ICTY-04-84, Prvostepena presuda (3. april 2008) (Prvostepena presuda u predmetu *Haradinaj i dr.*), paragrafi 460, 466.

[47] *Tužilac protiv Brđanina*, ICTY-99-36-A, Drugostepena presuda (3. april 2007) (Drugostepena presuda u predmetu *Brđanin*), paragraf 256.

[48] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22) paragraf 568.

[49] *Ibid.*, Potvrđeno u Žalbenoj presudi u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 57.

[50] Drugostepena presuda u predmetu *Rutaganda* (fusnota 25), paragraf 570.

[51] *Ibid.*

[52] *v.* npr. *Kordić i* Čerkez, ICTY-95-14/2-T, Prvostepena presuda (26. februar 2001), paragrafi 34-5.

2. Zločini protiv čovječnosti: Povezivanje seksualnog nasilja s rasprostranjenim ili sistematskim napadom usmjerenim protiv civilnog stanovništva

(a) Priroda tražene povezanosti

Kako bi dokazali zločin protiv čovječnosti,[53] tužioci moraju dokazati da je seksualno nasilje bilo u funkciji rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva i da je izvršeno uz znanje ili preuzimanje rizika da ono postane dio takvog napada.[54] Zločini protiv čovječnosti, prema tome, ukazuju na povezanost seksualnog nasilja i konteksta jer zahtijevaju dokaz da seksualno nasilje – u najmanju ruku – nije bilo "izolirano" već da je bilo povezano s "opsežnim" ili "organiziranim"[55] nasiljem u sklopu kojeg se dogodilo.

Prije nego što analiziraju je li seksualno nasilje u funkciji rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva, tužioci moraju dokazati postojanje napada. Posebno kada procesuiraju napad u kojem je seksualno nasilje jedino ili dominantno zločinačko postupanje, pokazujući da je napad bio usmjeren protiv civilnog stanovništva, potrebno je razbiti krivu predodžbu da je seksualno nasilje "izolirano", a žrtve ili "nasumice odabrane"[56] ili odabrane namjerno zbog "ličnih atributa".[57] I dok u MKSJ ima primjera kada su optužbe za zločin protiv čovječnosti bile odbačene jer se Pretresno vijeće nije uvjerilo u postojanje rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva,[58] to nije bio slučaj sa seksualnim nasiljem.[59]

U većini okolnosti koje su predmet istraga zločina protiv čovječnosti, seksualno nasilje bilo je počinjeno u sklopu drugih zločina koji su predstavljali rasprostranjeni ili sistematski napad na civilno stanovništvo. U dokazivanju postojanja

---

[53] Zločini protiv čovječanstva navedeni su u članu 5 Statuta MKSJ (fusnota 12). Ovo poglavlje ne razmatra druge kontekstualne elemente (opće uslove), kao npr. da je, prema Statutu MKSJ, "postojanje oružanog sukoba uslov za primjenu zločina protiv čovječnosti. Za razliku od ratnog zločina, on je tek preduslov koji je zadovoljen dokazom da je oružani sukob postojao i da su djela optuženog u geografskom kao i u vremenskom smislu objektivno povezana s oružanim sukobom". Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 83.

[54] *v.* Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 102 (poziva se na djela optuženog i njegovo znanje); *Tužilac protiv Martića*, ICTY-95-11-A, Drugostepena presuda (8. oktobar 2008) (Drugostepena presuda u predmetu *Martić*), paragraf 316; *Tužilac protiv Šainovića i dr.,* ICTY-05-87-A, Drugostepena presuda (23. januar 2014) (Drugostepena presuda u predmetu Šainović), paragrafi 270-1).

[55] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 94.

[56] *Ibid.*, paragraf 90.

[57] Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 8), paragraf 644. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Haradinaj i dr.* (fusnota 46), paragrafi 114, 122.

[58] Prvostepena presuda u predmetu *Haradinaj i dr.,* (fusnota 46), paragraf 122; *Tužilac protiv Limaja i dr.,* ICTY-03-66-T, Prvostepena presuda (30. novembar 2005), paragraf 228.

[59] Npr. u predmetu *Haradinaj i dr.* Tužilaštvo nije uspjelo dokazati da su zločini za koje se teretilo optužene, a oni su uključivali seksualno nasilje, bili takvih razmjera da bi ih se smatralo zločinima protiv čovječnosti. To se nije odnosilo na seksualno nasilje. Pretresno vijeće je u predmetu *Haradinaj i dr.* zaključilo da zlostavljanje (uključujući seksualno nasilje), prisilno premještanje i ubijanje srpskih i romskih civila, kao i kosovskih Albanaca civila za koje se smatralo da su kolaboracionisti ili da ne podržavaju OVK – bez obzira uzimaju li se te grupe u obzir pojedinačno ili zajedno – nisu bili počinjeni u velikim razmjerama niti dovoljno učestali da bi dopustili zaključak o postojanju zločina protiv čovječnosti. Prvostepena presuda u predmetu *Haradinaj i dr.* (fusnota 46), paragraf 122.

napada tužioci se mogu pozivati na taj širi obrazac zločinačkog postupanja protiv civilnog stanovništva. Sudska praksa MKSJ smatra da samo napad, a ne i pojedinačna djela koja su dio tog napada, mora biti rasprostranjen ili sistematski.[60] Prema tome, ne mora se dokazivati da je seksualno nasilje samo po sebi bilo rasprostranjeno ili sistematsko, nego da je rasprostranjen ili sistematski bio napad u okviru koga se desilo seksualno nasilje.[61] Stoga nije nužno da tužilac iznese dokaze o raširenom seksualnom nasilju kako bi uvjerio Pretresno vijeće da je takvo nasilje bilo dio rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo.[62] Jedno djelo ili relativno ograničen broj djela može se okvalificirati kao zločin protiv čovječnosti, osim ako nisu zaista izolirana ili nasumična u smislu da nisu dio sveukupnog napada.[63] Ovaj detalj zaslužuje da bude istaknut s obzirom na tendenciju da se seksualno nasilje ne povezuje s prevladavajućim kontekstom, osim ako se ne dogodi u velikim razmjerama. Preusko fokusiranje na opseg zločina seksualnog nasilja umjesto na veze između zločina – čak i ako su počinjeni u malim razmjerama – i raširenog napada, može imati za posljedicu previđanje tih kritičnih tačaka. Tu leži moguća zamka u pristupu koji se preusko fokusira na percipirano strateško korištenje seksualnog nasilja, a posebno u pristupu koji strateško korištenje izjednačava s masovnim silovanjem.

Tužilaštvo je bilo vrlo uspješno dokazujući da je seksualno nasilje bilo dio rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo. Trebalo je sve one koji utvrđuju činjenice uvjeriti da je taj zločin po svojoj prirodi, odnosno po posljedicama, objektivno sastavni dio napada.[64] Pretresno vijeće je uglavnom prihvaćalo kontekstualan pristup, ukazujući kako je "dovoljno pokazati da je djelo počinjeno u kontekstu zbira nasilnih djela, koja pojedinačno mogu varirati po svojoj prirodi ili težini".[65] To je logično jer su "izolirana" djela definirana kao zločini prostorno toliko udaljena od napada da, kad se sagledaju kontekst i okolnosti, ne mogu zdravorazumski biti smatrana sastavnim dijelom napada.[66]

---

[60] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 96, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 431.

[61] *v. Tužilac protiv Gacumbitsija*, MKSR-2001-64-A, Drugostepena presuda (7. juli 2006) (Drugostepena presuda u predmetu *Gacumbitsi*), paragraf 102 (u kontekstu silovanja).

[62] *v.* npr. *Tužilac protiv Brđanina*, ICTY-99-36-T, Prvostepena presuda (1. septembar 2004) (Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin*) paragraf 159 (zaključci u vezi s općim uslovima predviđenim članom 5 Statuta). Copelon, "Surfacing Gender: Re-engraving Crimes against Women in Humanitarian Law" (fusnota 15) 257-8 ("zakon razumno ne traži velike brojke već općenitu učestalost i obrasce zlostavljanja" tako da se značaj seksualnog nasilja, baš kao ni drugih zločina, ne "utopi u statističkim podacima.")

[63] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 96. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 8), paragraf 649 (premda je korektno da izolirana, nasumična djela nisu uključena u definiciju zločina protiv čovječnosti, upravo je to svrha zahtjeva da se djela usmjerena protiv civilnog stanovništva, pa tako "čak i izolirana djela mogu kvalificirati kao zločin protiv čovječnosti ako su produkt političkog sistema zasnovanog na teroru i progonu"), gdje se citira "Thirteenth Report on the Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind" ILC Yearbook, tom 2 ILC. A/CN.4/466 (1995), paragraf 88, autora Doudoua Thiama, specijalnog izvjestioca Međunarodne pravne komisije, a poziva se na zaključak Henrija Meyrowitza.

[64] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 99.

[65] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 419.

[66] *v. Tužilac protiv Mrkšića i Šljivančanina*, ICTY-95-13/1-A, Drugostepena presuda (5. maj 2009) (Drugostepena presuda u predmetu *Mrkšić i Šljivančanin*), paragraf 41; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 100, fusnota 119 (Odbor za pravna pitanja Komisije UN-a za ratne zločine ustanovio je sljedeće: "Izolirana krivična djela nisu bila sastavni dio pojma zločina protiv čovječnosti. U pravilu, nužna je sistematska akcija masovnih razmjera,

Sudska praksa MKSJ pokazuje da − iako zločini optuženog moraju biti dokazani kao dio napada na civilno stanovništvo − ta djela ne moraju nužno biti počinjena usred napada. Zločin koji je počinjen prije ili poslije napada, ili na prostorno udaljenoj lokaciji, ne može se automatski isključiti kao izolirano djelo. Neki drugi faktori mogu ukazivati na to da je djelo s napadom povezano u dovoljnoj mjeri i da je sastavni dio napada.[67] Ova spoznaja može biti važna u slučajevima seksualnog nasilja u zatvorskom okruženju, kada je zlodjelo prostorno udaljeno od napada čiji je dio.

(b) Strategije dokazivanja povezanosti seksualnog nasilja s rasprostranjenim ili sistematskim napadom usmjerenim protiv civilnog stanovništva

Kad se seksualno nasilje povezuje s rasprostranjenim ili sistematskim napadom, ključni faktori dokazivanja su "vremenska podudarnost i činjenica da su počinjeni zločini povezani sa ... drugim sličnim zločinima protiv civilnog stanovništva".[68] Ovaj pristup je vidljiv u Drugostepenoj presudi u predmetu *Brđanin*. Žalbeno vijeće je izričito odbacilo argumentaciju odbrane da su silovanja bila "pojedinačna krivična djela mještana" nepovezana s rasprostranjenim ili sistematskim napadom protiv civilnog stanovništva.[69] Žalbeno vijeće se fokusiralo na kontekst i zaključilo da su se silovanja koja su vojnici i policajci bosanskih Srba izvršili nad bosanskim Muslimankama dogodila u sklopu rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo. Integralna uloga seksualnog nasilja reflektira se u činjenici da su se silovanja dogodila tokom pretresa u kojima je traženo oružje na općinama gdje su u tom istom periodu bosanski Muslimani bili zatvarani i izloženi premlaćivanju, njihovi poslovni prostori oštećivani i brojne džamije uništene.[70] Žalbeno vijeće u predmetu *Brđanin* također je ustanovilo da je Pretresno vijeće, kad je utvrđivalo postojanje rasprostranjenog ili sistematskog napada na muslimansko civilno stanovništvo na širem području tokom relevantnog perioda, izričito spomenulo i djela silovanja, uz druga djela seksualnog nasilja počinjena u konkretnim općinama.[71] Prema tome, u ovom je primjeru činjenica da je silovanje bilo jedan od oblika nasilja karakterističnog za napad uzeta kao faktor pri zaključivanju da su konkretni slučajevi silovanja bili sastavni dio napada.[72]

---

osobito ako su je pokrenule vlasti, da bi se jedno obično krivično djelo, kažnjivo isključivo po državnim zakonima, preobrazilo u zločin protiv čovječnosti kažnjiv i po međunarodnom pravu. Samo oni zločini koji su svojim opsegom i okrutnošću, ili svojom mnogobrojnošću, ili pak činjenicom da je u različito vrijeme i na različitim mjestima primjenjivan sličan obrazac, ugrozili međunarodnu zajednicu ili šokirali savjest čovječanstva, opravdavaju intervenciju i drugih država, a ne samo one države na čijoj teritoriji su zločini počinjeni ili čiji državljani su njihove žrtve." (*v.* United Nations War Crimes Commission, *History of the United Nations War Crimes and the Development of the Laws of War* (His Majesty's Stationery Office 1948), str. 179). *v.* također *Tužilac protiv Popovića i dr.,* ICTY-05-88-A, Drugostepena presuda (30. januar 2015) (Drugostepena presuda u predmetu *Popović*) paragrafi 772-4.

[67] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 100.

[68] Drugostepena presuda u predmetu *Martić* (fusnota 54), paragraf 318.

[69] Drugostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 47), paragrafi 253, 256-7.

[70] *Ibid.*, paragrafi 256-7.

[71] *Ibid.*, paragraf 257; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragraf 159.

[72] Drugi primjer kontekstualne analize vidljiv je u predmetu *Tužilac protiv Đorđevića*, ICTY-05-87/1-A, Drugostepena presuda (27. januar 2014) (Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević*), paragraf 899 (na osnovu dokaza o činjenicama i okolnostima seksualnog zlostavljanja zaključeno je da su oni "sagledani u cjelini i zajedno sa zaključcima Pretresnog vijeća o postojanju rasprostranjenog i sistematskog napada usmjerenog na civilno stanovništvo i na deportaciju te

Za razliku od Statuta Međunarodnog krivičnog suda (MKS) (Rimski statut),[73] MKSJ ne traži dokaz o postojanju plana ili politike u pozadini napada.[74] Ipak, takav se dokaz može pokazati važnim prilikom dokazivanja da je napad bio usmjeren na civilno stanovništvo, ili da je bio rasprostranjen ili sistematski (i prilikom povezivanja zločina koji su dio napada s visokopozicioniranim zvaničnicima).[75] Iako je Pretresno vijeće prihvatilo da zločini protiv čovječnosti ne moraju nužno biti počinjeni u funkciji vladine politike, u predmetu *Kunarac i dr.* zaključilo je da se politika u pozadini napada bosanskih Srba sastojala u "ostvarivanju totalne premoći" nad bosanskim Muslimanima u tom kraju i u stvaranju homogene srpske oblasti. Vijeće je zaključilo da je s tim ciljem "politika obuhvaćala i protjerivanje terorom, odnosno podsticanjem ostalih Muslimana da napuste dato područje zbog straha da će ih Srbi zlostavljati, zatočiti ili ubiti".[76] Pretresno vijeće se uvjerilo da su vojska bosanskih Srba i paravojne grupe izvršile sistematski napad na civilno muslimansko stanovništvo u relevantnim općinama,[77] a koji je uključivao opkoljavanje, odvajanje muslimanskih žena od muškaraca i njihovo zatočenje u zatvore iz kojih su ih pripadnici srpske vojske i policije odvodili i silovali. Pretresno vijeće je utvrdilo sljedeće:

> Sve se to događalo naočigled svih, uz puno znanje i neposredno učešće lokalnih vlasti, posebno policije. Načelnik policijskih snaga u Foči Dragan Gagović identificiran je kao jedan od ljudi koji su dolazili u zatočeničke centre da izvode i siluju žene.[78]

Uloga koju je seksualno nasilje imalo u analiziranim događajima važna je i za njihovo povezivanje s napadom. Tamo gdje smo mogli utvrditi da je seksualno nasilje bilo u funkciji napada, pretresna vijeća nisu imala problema sa zaključkom da je ono bilo dio napada. U analizi veze između zločina za koje se optuženi terete – uključujući seksualno nasilje – i rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, Pretresno vijeće se u predmetu *Brđanin* uvjerilo da su ti zločini "bili većinom počinjeni s ciljem provođenja" plana rukovodstva bosanskih Srba[79] "da se povežu područja BiH nastanjena Srbima, da se preuzme kontrola nad tim područjima i da se stvori zasebna država bosanskih Srba iz

---

prisilno premještanje iz općina u kojima je seksualno zlostavljanje počinjeno, da je svih pet slučajeva seksualnog zlostavljanja bilo izvršeno u sklopu rasprostranjenog i sistematskog napada na civilno albansko stanovništvo na Kosovu i da su izvršioci bili svjesni toga da su njihovi postupci dio tog napada.")

[73] Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda (1998) 2187 UNTS 90 (usvojen 17. jula 1998, stupio na snagu 1. jula 2002) (Rimski statut), član 7(2)(a) ("'Napad usmjeren na svako civilno stanovništvo' odnosi se na ponašanje koje uključuje višestruko počinjenje djela navedenih u paragrafu 1 protiv nekog civilnog stanovništva, na temelju ili u cilju državne politike ili politike neke organizacije da se takav napad počini", *v. Tužilac protiv Gbagboa,* ICC-02/11-01/11-656-Red, Odluka o potvrđivanju optužnice protiv Laurenta Gbagboa (12. juni 2014), paragrafi 219-21.

[74] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 98, 101.

[75] *v.* str. 24-63, Poglavlje 7.

[76] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 579. *v.* također paragraf 432.

[77] *Ibid.*, paragraf 578 (odnosi se na općine Foča, Gacko i Kalinovik), potvrđeno Drugostepenom presudom u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 97.

[78] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 576. *v.* također paragraf 574.

[79] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragraf 159 (zaključci u vezi s općim uslovima predviđenim članom 5 Statuta).

koje će većina nesrpskog stanovništva biti trajno uklonjena". Rukovodstvo je znalo da se to može provesti samo uz upotrebu sile i zastrašivanje.[80] Pretresno vijeće u predmetu *Kunarac i dr.* zaključilo je da su zločini seksualnog nasilja koje su počinili optuženi "očigledno bili dio napada na civilno muslimansko stanovništvo, što je za posljedicu imalo perpetuiranje tog napada".[81] Vijeće je, na primjer, zaključilo da je jedan od optuženih počinio napad na civilno stanovništvo bosanskih Muslimana višestrukim silovanjem, te prodajom ili svjesnim predavanjem tih djevojaka drugim muškarcima da ih siluju i zlostavljaju.[82]

Osim navedenog, tužioci moraju također pronaći način da ospore dokaze koji bi mogli dovesti u pitanje uspostavu veze između seksualnog nasilja i napada na civilno stanovništvo.[83] Na primjer, u predmetu *Gacumbitsi* pred MKSR optuženi je tvrdio da silovanje nije bilo dio napada jer je počinilac žrtvu znao od ranije. Premda je Vijeće odbacilo taj argument,[84] samo njegovo iznošenje govori u prilog nužnosti propitivanja svih faktora na koje bi se odbrana mogla osloniti da pokaže kako je seksualno nasilje bilo odvojeno od napada.

Susretali smo se s opasnošću da bi instance koje utvrđuju činjenice mogle djelo ili djela seksualnog nasilja percipirati kao "lično" motivirana i tako ih isključiti iz šire kampanje. Mi smo uspješno argumentirali da zločini u osnovi krivičnog djela protiv čovječnosti, bez obzira na to što moraju biti dio napada, mogu biti počinjeni i iz ličnih pobuda. Motivi zločinca da počini seksualno nasilje, kao što su vlastita korist ili zadovoljstvo,[85] ili poznavanje žrtve od ranije,[86] ne negiraju postojanje veze s napadom.[87]

---

[80] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 65.

[81] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 592. Žalbeno vijeće potvrdilo je zaključak da su krivična djela optuženih bila dio napada na nesrpsko stanovništvo. Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 101.

[82] *Ibid.*, paragrafi 587-8.

[83] Premda ne u kontekstu seksualnog nasilja, u predmetu *Mrkšić i Šljivančanin* Žalbeno vijeće nije utvrdilo vezu između zločina počinjenih nad zatočenicima u Ovčari i rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo Vukovara jer su počinioci svoje žrtve birali na osnovu navodnog učešća u hrvatskim oružanim snagama. Drugostepena presuda u predmetu *Mrkšić i Šljivančanin* (fusnota 66), paragrafi 42-3. U predmetu *Popović* Žalbeno vijeće je zaključilo da nije bilo neksusa između bježanja vojno sposobnih muškaraca bosanskih Muslimana iz Žepe preko rijeke Drine u Srbiju i napada na civilno stanovništvo Srebrenice i Žepe, posebno u svjetlu odsustva dokaza da su neki civili prelazili Drinu. Drugostepena presuda u predmetu *Popović* (fusnota 66), paragrafi 772-4. U predmetu *Milutinović i dr.* Pretresno vijeće se uvjerilo da iskaz svjedoka o prisustvu OVK u selu Vata/Vatakj kada je VJ započela granatiranje i kada je ušla u selo, koje su preostali civili tada napustili, i kada su oni tražili pripadnike OVK te pucali iznad glava ljudi na odlasku − nije bilo dovoljno za zaključak da se radilo o napadu na civilno stanovništvo sela Vata/Vatakj niti da je taj napad bio povezan sa širim napadom na to područje ili rasprostranjenim ili sistematskim napadom na albansko civilno stanovništvo na Kosovu u 13 kosovskih općina. *Tužilac protiv Milutinovića i dr.,* ICTY-05-87, Prvostepena presuda (26. februar 2009) (Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović*), tom 2, paragraf 1258. U žalbenom postupku ovaj je predmet vođen kao *Šainović i dr.* (fusnota 54).

[84] Drugostepena presuda u predmetu *Gacumbitsi* (fusnota 61) para 103.

[85] *v. Tužilac protiv Kvočke i dr.,* ICTY-98-30/1-A, Drugostepena presuda (28. februar 2005) (Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka*), paragraf 689.

[86] *v.* Drugostepena presuda u predmetu *Gacumbitsi* (fusnota 61) para 103.

[87] *v.* općenito *Tužilac protiv Tadića*, ICTY-94-1-A, Drugostepena presuda (15. juli 1999) (Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*), paragraf 252 (čak i ako se "u izvršenju djela optuženog mogu identificirati lične pobude, to ne znači da se tražena veza s napadom na civilno stanovništvo neizbježno gubi.") U najboljem slučaju, dokazi da je počinilac izvršio krivična djela iz posve ličnih pobuda mogu upućivati na to da on nije bio svjestan da njegova djela čine dio tog napada: Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 103.

Kada je riječ o tretmanu navodnih ličnih motiva u osnovi seksualnog nasilja, predmet *Kvočka i dr.* nudi koristan presedan. Pretresno vijeće uvjerilo se da su zločini počinjeni u logoru Omarska bili sastavni dio rasprostranjenog i sistematskog napada na civilno stanovništvo bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, i da je to bilo poznato svima koji su u tom logoru radili ili ga posjećivali.[88] U žalbenom postupku se Radić, vođa smjene stražara koji je fizički vršio seksualno nasilje nad zatočenicama u logoru, branio da on ne bi smio snositi odgovornost za počinjenje zločina seksualnog nasilja iz "svojih žaljenja vrijednih pobuda", kako je zaključilo Pretresno vijeće.[89] Odbacujući ovu tačku Radićeve žalbe kao neosnovanu, Žalbeno vijeće je zaključilo da iz sudske prakse MKSJ nedvojbeno proizlazi da "se zločini protiv čovječnosti mogu počiniti iz posve ličnih razloga".[90]

D. Kontekstualizacija seksualnog nasilja na način da se cjelovito i precizno reflektiraju njegova obilježja: Mučenje i porobljavanje

Za tužioce je presudno da prilikom odlučivanja o optužbama jasno razumiju cilj spornog djela seksualnog nasilja. Tužilaštvu bi bilo najlakše da se u optužnici silovanje naprosto okarakterizira kao zločin protiv čovječnosti u skladu s članom 5(g) Statuta MKSJ – ili čak kao ratni zločin u skladu s članom 3.[91] No, ubrzo je postalo jasno da takav pristup ne bi u potpunosti i precizno odrazio prirodu brojnih počinjenih silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja. U slučajevima gdje je seksualno nasilje počinjeno s posebnom svrhom – bez obzira je li taj cilj bio povezan s općim ciljem sukoba ili se odnosi specifično na konkretnog optuženog – težili smo da se to reflektira u našim predmetima. Važno je izbjeći da se "silovanje" podvede pod neku tipiziranu kategoriju ili kategoriju punu raznorodnih elemenata. Kao što je slučaj i kod drugih tipova zločina u situacijama ratnog sukoba, tužioci moraju posegnuti za nizom strategija optužbe kako bi precizno prikazali različite manifestacije seksualnog nasilja.

U praksi MKSJ ovo se pitanje najvidljivije pojavilo u kontekstu procesuiranja seksualnog nasilja kao mučenja, bilo u smislu ratnog zločina ili zločina protiv

---

[88] *Tužilac protiv Kvočke i dr.,* ICTY-98-30/1-T, Prvostepena presuda (2. novembar 2001) (Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*) paragraf 129. *v.* također *Tužilac protiv Kvočke i dr.,* ICTY-98-30/1-T, Odluka o sudskoj obavijesti (8. juni 2000) str. 7.

[89] Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 88), paragraf 740; Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 85), paragraf 688.

[90] Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 85), paragraf 689, gdje se citira Drugostepena presuda u slučaju *Tadić* (fusnota 87), paragraf 255. *v.* također Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8) paragraf 103.

[91] Član 3 Statuta MKSJ (fusnota 12) je rezidualna klauzula koja MKSJ daje nadležnost nad svim teškim kršenjima međunarodnog krivičnog prava koja nisu obuhvaćena članovima 2, 4 i 5 Statuta, ako se inkriminiranim krivičnim djelom krši neka odredba međunarodnog krivičnog prava koju su zaraćene strane bile obavezne poštivati u vrijeme nastanka navodnog krivičnog djela i koja štiti bitne vrijednosti, a čije kršenje izaziva teške posljedice za žrtvu i povlači individualnu krivičnu odgovornost počinioca: Odluka po žalbi odbrane na nadležnost Suda u predmetu *Tadić* (fusnota 21), paragrafi 94, 143. Žalbeno vijeće MKSJ je zaključilo da silovanje predstavlja ratni zločin prema međunarodnom običajnom pravu i da je obuhvaćeno članom 3 Statuta: Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragrafi 187-95.

čovječnosti,[92] ili kao porobljavanja u smislu zločina protiv čovječnosti. Slične strategije kontekstualizacije mogu, međutim, biti važne kad se seksualno nasilje tereti pod nekom drugom kategorijom krivičnog djela; na primjer, kad se procesuira kao okolnost prisile koja ima za cilj deportaciju ili prisilno raseljavanje. Kako je spomenuto u Poglavlju 4, i unutar samog Ureda je korištenje tih okosnica za zločine seksualnog nasilja iziskivalo prevladavanje nekih zabluda o seksualnom nasilju. No, odvažnost Tužilaštva da insistira na tom skupu tužilačkih strategija rezultiralo je važnim razvojem sudske prakse MKSJ kada je riječ o seksualnom nasilju. Ti presedani značajno su doprinijeli našem razumijevanju kontekstualnih procesa.

1. Povezivanje seksualnog nasilja s kontekstom mučenja

Jedan od najuspješnijih primjera kontekstualizacije seksualnog nasilja na takav način da se istakne svrha njegovog počinjenja jeste procesuiranje seksualnog nasilja u smislu krivičnog djela mučenja. Nije nam bilo teško objasniti da će seksualno nasilje čiji je počinilac bio pripadnik suprotstavljenog etniciteta ili njegov pobornik, u okruženju inherentne prisile kao na primjer u zatvoru ili u sklopu prisilnog premještanja − gotovo uvijek uključivati zabranjene ciljeve, poput zastrašivanja, prisile, kažnjavanja, diskriminacije ili dobivanja informacija.

U procesuiranju seksualnog nasilja u smislu mučenja postoje tri scenarija koji mogu biti od koristi kod formulacije argumenata i za izbjegavanje krivih predodžbi prilikom kontekstualiziranja seksualnog nasilja koje se procesuira u drugim okvirima kao što su progon ili genocid.

Prvi scenario uključuje prepoznavanje da je seksualno nasilje vezano za sukob po svom karakteru nerijetko diskriminativno na rodnoj osnovi.[93] Na primjer, u predmetu *Kvočka i dr.* Pretresno vijeće se uvjerilo u postojanje diskriminativnog cilja, što je seksualno nasilje podiglo na nivo krivičnog djela mučenja na osnovu činjenice da počinilac "nije silovao nesrpske zatočenike muškog pola".[94] Vijeće je zaključilo da su silovanja izvršena samo nad nesrpskim zatočenicima, i to samo nad ženama, što ova krivična djela čini diskriminativnim na više nivoa.[95] U predmetu *Delalić i dr.* Pretresno vijeće se uvjerilo da je, uz druge zabranjene ciljeve, silovanje dviju žrtava ženskog pola počinjeno zato što su žrtve bile žene.[96] Ovi primjeri ukazuju na izuzetnu važnost uzimanja u obzir rodne dimenzije u postupanju optuženih kada se odlučuje o njihovom terećenju. Kada (a to je često slučaj) seksualno nasilje nerazmjerno pogađa jedan dio stanovništva na osnovu pola, možda je bolje pozvati se na mučenje i druga

---

[92] Prema Statutu MKSJ (fusnota 12), mučenje je na popisu u članu 5(f) kao zločin protiv čovječnosti i u članu 2(b) kao ratni zločin u jednoj od odredbi koje se odnose na teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949. godine. Ima i tumačenja da ono potpada pod član 3 Statuta, kojima su obuhvaćeni ratni zločini koje Statut ne navodi izričito, kao što je zajednički član 3(1)(a). Prema sudskoj praksi MKSJ, objektivni i subjektivni elementi mučenja kao ratnog zločina isti su kao i oni koji se odnose na mučenje kao zločin protiv čovječnosti. Razlikuju se opći uslovi, od kojih su neki analizirani na str. 189-98.

[93] Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 88), paragraf 560; Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 13), paragrafi 493, 941, 963. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragraf 523.

[94] *Ibid.*

[95] *Ibid.*

[96] Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 13), paragrafi 941, 963.

krivična djela koja su rezultat diskriminativnih namjera jer ta krivična djela preciznije registriraju totalitet zločinačkog postupanja.

Drugi scenario podrazumijeva prepoznavanje da zabranjeni cilj (koji uključuje diskriminaciju) nije eliminiran čak i ako je popraćen seksualnim motivom.[97] I dok je ova poenta jasno shvaćena i primijenjena u predmetima krivičnog djela mučenja, više je problema bilo s primjenom tog pristupa kod optužbi za progon i genocid.[98] Razlog za to nije vidljiv na prvi pogled. Daljnje opservacije na ovu temu nudimo u nastavku, u kontekstu razmatranja progona i genocida.

Treći scenario podrazumijeva da je uspjeh konceptualizacije seksualnog nasilja kao krivičnog djela mučenja u predmetima MKSJ također doprinio razbijanju krivih predodžbi. Pojedinačno djelo seksualnog nasilja može se koristiti "strateški" za jedan od zabranjenih ciljeva mučenja, uz naglasak da se i mali broj slučajeva seksualnog nasilja može ipak okvalificirati kao strateški. S druge strane, aktuelna nastojanja da se barata malim brojem djela seksualnog nasilja koje će se podvesti pod kampanju progona ukazuje na područje kojem se u budućnosti treba intenzivno posvetiti.

Uprkos pozitivnom napretku, praksa Tužilaštva u optuživanju za seksualno nasilje kao krivično djelo mučenja nije uvijek bila dosljedna, čak i kada su postojali kontekstualni faktori.[99] Ovo ukazuje na potrebu trajnog opreza i politike koja će podsticati dosljednu praksu u svim dijelovima tužilaštva. S obzirom na to da je sudska praksa MKSJ prepoznala da će seksualno nasilje u sukobu gotovo bez iznimke zadovoljiti traženi uslov postojanja zabranjenog cilja za krivično djelo mučenja,[100] trebalo bi da tužioci planiraju kvalificiranje optužbi za seksualno nasilje kao mučenje, osim ako ne postoji očigledan razlog za suprotno. Istovremeno treba da pripreme iznošenje pred sud dokaza i argumenata kojima će potkrijepiti svoje pretpostavke.

(a) Preliminarna tačka: Silovanje i slična djela kao nasilni, teški delikti u podizanju optužbi za mučenje

Kada su sudska vijeća odlučivala o optužbama za mučenje, gdje Tužilaštvo mora dokazati nanošenje teške fizičke ili psihičke boli ili patnje,[101] u više navrata su

---

[97] *v.* str. 203-4.

[98] *v.* str. 218, 221-2, 224-6.

[99] *v.* npr. odsustvo optužbi za mučenje u odnosu na silovanje koje je Dragoljub Kunarac počinio nad FWS-87 u sličnim okolnostima kao one kojima je potkrijepljena osuđujuća presuda za mučenje u drugim slučajevima silovanja. Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22) paragraf 701 (odnosi se na paragraf 7.2 Optužnice (FWS-87)) (Dragoljub Kunarac otišao je u "Karamanovu kuću", odveo je FWS-87 u prostoriju na katu i tamo je silovao.) *v.* također paragrafe 699-700, 702-4. Usporedi s paragrafima 669-70, 685-7. *v.* također *Tužilac protiv Zelenovića*, ICTY-96-32/2-S, Presuda o kazni (4. april 2007), paragraf 11 (za vrijeme rasprave zatraženo je od strana da pojasne zašto su neki slučajevi u sporazumu o izjašnjavanju o krivici okvalificirani kao mučenje i kao silovanje, dok je jedan slučaj okvalificiran samo kao silovanje). Rasprava (16. januar 2007) transkript, str. 458.

[100] *v.* str. 203.

[101] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 149. Osim opisivanja stepena boli ili patnje kao "teške", nije razrađen tačan prag za utvrđivanje koji je stepen patnje dovoljan da bi se neko djelo moglo okvalificirati kao mučenje: *v.* Drugostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 47), paragrafi 249, 251. Zato se težina povrede procjenjuje u kontekstu svakog konkretnog slučaja: Drugostepena presuda u predmetu *Naletilić i Martinović* (fusnota 21), paragraf 299. Osim procjenjivanja objektivne težine povrede, u odlučivanju je li u konkretnom slučaju taj prag dostignut mogu biti važni i kriteriji koji uključuju faktore kao što su dob, pol i zdravstveno stanje žrtve: *v.* Prvostepena

prihvatila da je silovanje dosegnulo traženi povišeni prag.[102] Ovo prepoznavanje osigurava važnu podršku stavu da je silovanje po svojoj prirodi krvni delikt.

Osim toga, u brojnim slučajevima uspjeli smo utvrditi da oblici seksualnog nasilja koji nisu silovanje zadovoljavaju traženi prag težine fizičke ili psihičke boli ili patnje da se mogu okvalificirati kao krivično djelo mučenja:

- U predmetu *Kvočka i dr.* Pretresno vijeće je zaključilo da se, pored pokušaja silovanja, kao mučenje mogu okvalificirati i drugi oblici seksualnog nasilja kao što su dodirivanje polnih organa i prijetnje silovanjem.[103]
- U predmetu *Furundžija* Pretresno vijeće je zaključilo da se, pored premlaćivanja, kao mučenje može okvalificirati i prisila na gledanje teškog seksualnog zlostavljanja poznanica ili rođakinja.[104]
- U predmetu *Martić* Pretresno vijeće je zaključilo da se prisiljavanje na međusobnu masturbaciju može okvalificirati kao mučenje.[105]
- U predmetu *Brđanin* Pretresno vijeće je zaključilo da se premlaćivanja koja su vršili stražari, a koja su uključivala i udaranje jednog zatočenika po genitalijama, kao i prijetnje smrću, mogu okvalificirati kao mučenje.[106]

Uspješnom procesuiranju seksualnog nasilja kao krivičnog djela mučenja doprinijela je i eliminacija traženog uslova da počinilac bude državni službenik;[107] taj uslov je u okviru krivičnog djela mučenja u zakonu o ljudskim pravima inkorporiran u Konvenciju protiv torture i drugih surovih, nečovječnih i ponižavajućih kazni i

---

presuda u predmetu *Kvočka i dr.,* (fusnota 88), paragraf 143. Trajanje patnje još je jedan faktor koji može, zavisno od okolnosti, biti relevantan u odlučivanju: *v.* Drugostepena presuda u predmetu *Naletilić i Martinović* (fusnota 21), paragraf 300. *v.* također *Tužilac protiv Martića*, ICTY-95-11-T, Prvostepena presuda (12. juni 2007), paragraf 75 (Prvostepena presuda u predmetu *Martić*); Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 185.

[102] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 150 (govori se šire o seksualnom nasilju), 151; Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 13), paragrafi 495-6; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragraf 485; *Tužilac protiv Stanišića i Župljanina,* ICTY-08-91-T, Prvostepena presuda (27. mart 2013), tom 1, paragraf 48 (Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin*).

[103] Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka i dr.* (fusnota 88), paragraf 560-1. Pretresno vijeće uzelo je u obzir iznimnu ranjivost žrtava zatočenih u Omarskoj, gdje je nasilje nad zatočenicima bilo pravilo, zatim njihovo znanje da je počinilac Radić imao vlast u logoru i da su druge zatočenice bile podvrgnute seksualnom nasilju u logoru. Vijeće je zaključilo da ih je "prožimao strah i uvijek je postojala realna prijetnja da će biti podvrgnute seksualnom nasilju na Radićev hir".

[104] Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 44), paragrafi 267-8. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka i dr.,* (fusnota 88), paragraf 149 (zaključuje se da prisustvo posmatrača, posebno članova porodice, također nanosi silovanoj osobi teške psihičke povrede koje se mogu okvalificirati kao mučenje); Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 102), tom 1, paragrafi 1214, 1235, 1246 (seksualno nasilje u Gacku). Predmet *Stanišić i Župljanin* je u vrijeme pisanja ove knjige u fazi žalbenog postupka.

[105] Prvostepena presuda u predmetu *Martić* (fusnota 101), paragrafi 288, 413, i fusnota 899.

[106] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragrafi 498, 500.

[107] To je značajan napredak i iz rodne perspektive, jer su žene "najčešće žrtve nedržavnog, za razliku od državnog nasilja, kako u civilnom društvu tako i u ratu". Copelon "Gender Crimes as War Crimes" (fusnota 13) 235. *v.* također Copelon "Surfacing Gender: Re-engraving Crimes against Women in Humanitarian Law" (fusnota 15) 264 ("rodno nasilje izmiče sankcijama zato što se ne promatra kao nasilje i zato što dihotomija javno-privatno štiti takvo nasilje u njegovim najčešćim i najprivatnijim oblicima.")

postupaka (Konvencija protiv torture).[108] Premda su mnogi zločini seksualnog nasilja o kojima je presudio MKSJ uključivali državne službenike kao što su logorski stražari ili vojne vlasti, ovo odstupanje od tradicionalnog uslova omogućilo je da se izbjegne potencijalni problem dokazivanja kada se radi o pojedincima koji nisu očigledno povezani s jednom od strana u sukobu, a državni su službenici ili djeluju uz njihovu prešutnu saglasnost[109]– na primjer civili koji posjećuju zatvore.[110]

(b) Priroda traženih veza

Da bi se okvalificiralo kao mučenje, seksualno nasilje mora služiti jednom od zabranjenih ciljeva.[111] Prema međunarodnom običajnom pravu, koje je prihvaćeno u sudskoj praksi MKSJ, zabranjeni ciljevi uključuju dobivanje informacija ili priznanja, kažnjavanje, zastrašivanje, prisiljavanje žrtve ili treće osobe i diskriminaciju žrtve ili treće osobe po bilo kojem osnovu.[112] Stoga, kad optužuje za seksualno nasilje kao krivično djelo mučenja, tužilac mora sagledati pozadinu čina seksualnog nasilja i razumjeti njegovu povezanost s konkretnim ciljem kojem se tim aktom težilo.

Neka vijeća MKSJ proširila su spisak zabranjenih ciljeva Konvencije protiv torture i ubrojila ponižavanje kao zabranjeni cilj.[113] Ovo je proširenje opravdano na osnovu "općeg duha međunarodnog humanitarnog prava" čiji je osnovni cilj zaštita ljudskog dostojanstva.[114] Time su pravno priznati ključni strateški razlozi za korištenje seksualnog nasilja – poniziti i dehumanizirati. Dok su ostala vijeća izrazila sumnju u to je li taj cilj bio predviđen međunarodnim običajnim pravom u vrijeme počinjenja

---

[108] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 148, kojom se potvrđuje Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 496. *v.* također Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 85), paragraf 284.

[109] *v.* npr. Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragraf 514 (odnosi se na silovanja u logoru Trnopolje u Prijedoru, gdje nisu svi počinioci bili među osobljem logora već su "nekima izvana bile dozvoljene posjete logoru".); Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 88), paragraf 87 (opisuje se svjedočenje po kojem su neki civili znali doći u logor Omarska da prebijaju zatočenike); Prvostepena presuda u predmetu *Martić* (fusnota 101), paragraf 414 (zaključuje se da su vođe dozvoljavale civilima izvan stare bolnice i srpskim zatočenicima da tuku i maltretiraju nesrpske zatočenike). Ova promjena tradicionalnog traženog uslova, međutim, može stvoriti dodatne probleme kod povezivanja zločina s visokopozicioniranim optuženicima: *v.* Poglavlje 7, str. 243-4.

[110] *v.* npr. Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 85), paragraf 284 (odbacuje se Kvočkin argument da on ne može biti proglašen krivim za mučenje zbog djela koja su počinili Žigić i Knežević jer oni nisu bili državni službenici, bez obzira na tačnost statusa ove dvojice).

[111] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragraf 486. *v.* Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 483; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragrafi 142-8.

[112] *v. Tužilac protiv Haradinaja i dr.,* ICTY-04-84-A, Drugostepena presuda (19. juli 2010), paragraf 290; *Tužilac protiv Krnojelca,* ICTY-97-25-T, Prvostepena presuda (15. mart 2002) (Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*), paragraf 185; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 485; Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 13), paragrafi 455, 470-2, 494; Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 44), paragraf 162; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 88), paragraf 152.

[113] *Tužilac protiv Furundžije,* ICTY-95-17/1, Drugostepena presuda (21. juli 2000) (Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija*), paragraf 111; Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 44), paragraf 162; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 88), paragrafi 140-1.

[114] Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 44), paragraf 162.

zločina,[115] ovo neslaganje imalo je zanemarljiv efekat u praksi jer je konkretno postupanje već bilo obuhvaćeno drugim, neospornim ciljevima.[116]

Sve je veći konsenzus oko toga da zabranjeni cilj inherentno prati seksualno nasilje u situacijama koje se kvalificiraju kao ratni zločin i zločin protiv čovječnosti.[117] Tako je Pretresno vijeće u predmetu *Delalić* zaključilo da bi seksualno nasilje:

> [m]oglo ispuniti uslov ciljnosti mučenja, pošto tokom oružanih sukoba elementi ciljnosti zastrašivanja, prinude, kažnjavanja ili diskriminacije mogu često biti sastavni dio ponašanja, čime relevantno ponašanje dovode u okvire ove definicije.[118]

Do sličnog zaključka došlo se i u odnosu na druga kršenja – ne nužno onih koja uključuju seksualno nasilje – u zatvorima. Na primjer, Pretresno vijeće je u predmetu *Kvočka i dr.* zaključilo da su premlaćivanje i drugi oblici psihičkog zlostavljanja imali zabranjene ciljeve, napomenuvši da su "praktično svi postupci namjernog podvrgavanja fizičkom i psihičkom nasilju počinjeni s namjerom da se zatočenici nesrbi zastraše, ponize i diskriminiraju".[119] Logično proširenje ovog pristupa vidljivo je u "Elementima krivičnog djela" Međunarodnog krivičnog suda, gdje se mučenje definira kao zločin protiv čovječnosti, a uslov zabranjenog cilja se ne spominje.[120] Prema tim odredbama, kod zločina protiv čovječnosti dovoljno je dokazati da se žrtva nalazi u zatočeništvu ili pod kontrolom počinioca. To isto ne vrijedi za odredbu o mučenju kao ratnom zločinu, gdje je zadržan uslov ciljnosti.[121]

Nadalje, vijeća MKSJ su više puta odbacila argumente odbrane prema kojim je seksualno nasilje kao mučenje bilo seksualno motivirano zaključivši da seksualni motivi nisu eliminirali cilj koji je stajao u pozadini tog čina.[122] Povreda ne mora nužno biti nanesena isključivo ili čak pretežno s jednim ciljem ili s više zabranjenih ciljeva. Dovoljno je pokazati da je jedan od ciljeva u pozadini djela bio zabranjen, čak ako i

---

[115] Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac* (fusnota 112), paragrafi 179, 186; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), fusnota 1257. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragrafi 485, 497.

[116] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 485; *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 44), paragraf 162 ("Pojam ponižavanja u svakom slučaju je srodan pojmu zastrašivanja, koji se izrijekom spominje u Konvenciji o torturi.")

[117] *v.* npr. Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 13), paragraf 495 ("Pored toga, teško je zamisliti okolnosti u kojima bi se moglo smatrati da je do silovanja, koje je počinilo ili podstaknulo javno zvanično lice, ili dalo pristanak ili odobrilo zvanično lice, došlo radi nekog cilja koji na određen način ne podrazumijeva kažnjavanje, prisilu, diskriminaciju ili zastrašivanje. Po mišljenju ovog Pretresnog vijeća, to je svojstveno situacijama oružanog sukoba.")

[118] *Ibid.*, paragraf 471 (u kontekstu ponašanja službene osobe).

[119] Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 88), paragraf 157.

[120] *v.* ICC Elements of Crimes [Međunarodni krivični sud, Elementi krivičnih djela] (usvojeni 9. septembra 2002) čl. 7(1)(f) (mučenje kao zločin protiv čovječanstva, fusnota 14). *v.* također Roy S Lee i dr. .(ur.) *The International Criminal Court: Elements of Crimes and Rules of Procedure and Evidence* (Transnational Publishers 2001) str. 92.

[121] *Ibid.*, str. 127-8 (napominje se da, dok je za ratni zločin potreban element svrhe – možda zbog razlikovanja mučenja od nehumanog postupanja – "[Pripremna komisija] nije ponudila uvjerljiv argument koji objašnjava zašto bi se definicija mučenja kao ratnog zločina razlikovala od definicije mučenja kao zločina protiv čovječnosti."), 209-10. *v.* Elementi krivičnih djela MKS (usvojeni 9. septembra 2002) čl. 8(2)(a)(iii)-1, 8(2)(c)(i)-4.

[122] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 153. *v.* str. 200-1.

postoje drugi ciljevi, uključujući i cilj seksualnog nasilja.[123] Na primjer, u predmetu *Kvočka i dr.* Žalbeno vijeće je ukazalo na razliku između cilja i motiva, odbacivši Radićevu argumentaciju da je njegovo učestvovanje u seksualnom nasilju bilo povezano s ličnim motivima a ne s ciljem diskriminacije.[124]

(c) Strategije dokazivanja povezanosti seksualnog nasilja sa zabranjenim ciljem

U predmetima koje smo iznosili na sudu bilo nam je relativno jednostavno dokazivati zabranjeni cilj kao traženi uslov za konstatiranje krivičnog djela mučenja. Taj je trend vidljiv ne samo u vezi sa seksualnim nasiljem počinjenim u kontekstu saslušavanja i zatočenja već i u manje tipičnim situacijama mučenja.

(i) Seksualno nasilje tokom ispitivanja

Kao primjer kojim smo dokazali da je seksualno nasilje počinjeno s ciljem dobivanja informacija može poslužiti predmet *Furundžija;* Furundžija je osuđen za krivično djelo mučenja jer je tokom ispitivanja jednoj ženi prijetio i seksualno je zlostavljao.[125] Izveli smo dokaze koji su pokazali "kako se intenziviralo ispitivanje, tako se intenziviralo i seksualno nasilje i silovanje".[126] Vijeće se uvjerilo da je namjera Furundžije i drugih vojnika bila "da dođu do informacija koje su po njihovom mišljenju bilo korisne HVO-u".[127] Ovaj slučaj ilustrira kako se seksualno nasilje, kao i prijetnja seksualnim nasiljem[128] mogu koristiti kao metode mučenja, i kako se povezanost djela seksualnog nasilja sa zabranjenim ciljem utvrđuje s ciljem pribavljanja informacija o neprijatelju.[129]

Ispitivanje može biti više od postavljanja pitanja. U predmetu *Delalić i dr.* Pretresno vijeće je odbacilo argumentaciju odbrane da se silovanje ne može

---

[123] *Ibid.*, paragraf 155. Usporedi s Prvostepenom presudom u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 654 (kurziv naknadno dodat) ("Zakon ne nalaže da cilj diskriminacije bude jedini cilj kojem počinilac teži; dovoljno je da taj cilj čini *suštinski* dio *mens rea*. To je upravo bio slučaj kod optuženog Kunarca.") Usporedi dalje s Drugostepenom presudom u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 153 (gdje se utvrđuje razlika između "namjere" i "motiva") (kurziv naknadno dodat): "čak i onda kada je motiv počinioca krivičnog djela *čisto* seksualne prirode, to ne znači da on nije imao namjeru počiniti djelo mučenja ili da njegovo djelo nije žrtvi nanijelo tešku fizičku ili psihičku bol ili patnju, jer je takva bol ili patnja vjerovatna i logična posljedica njegovog postupanja…. Žalbeno vijeće se slaže sa zaključcima Pretresnog vijeća prema kojima su žalioci zaista namjeravali djelovati tako da svojim žrtvama nanesu tešku fizičku ili psihičku bol ili patnju, *nastojeći ostvariti zabranjene ciljeve koji se navode u definiciji krivičnog djela mučenja, a naročito da ih diskriminiraju*. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 13), paragraf 470; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 486; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 88), paragraf 153; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragraf 487.

[124] Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 85), paragrafi 369-70.

[125] Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 44), paragrafi 80, 82, 87, 264, 266-7.

[126] *Ibid.*, paragraf 266. *v.* također paragraf 265 ("Zato su ispitivali svjedokinju A o aktivnostima članova njene porodice i nekih drugih imenovanih pojedinaca, o njenom odnosu s nekim vojnicima HVO-a, te o pojedinostima njene navodne povezanosti s ABiH".

[127] *Ibid.*, paragraf 265.

[128] U žalbenom postupku optuženi je tvrdio da Pretresno vijeće nije uspjelo dokazati da su ova djela dovoljno teška da se okvalificiraju kao krivično djelo mučenja. Žalbeno vijeće je konstatiralo da je bilo "teško zanemariti zastrašujuće i ponižavajuće aspekte" tih prijetnji i "njihovog razornog uticaja na fizičko i psihičko stanje svjedokinje A", te zaključilo da je "nezamislivo da se uopće može tvrditi" da takva djela nisu dovoljno teška da se mogu okvalificirati kao krivično djelo mučenja. Drugostepena presuda u predmetu Furundžija (fusnota 113), paragrafi 109, 113-4.

[129] *v.* str. 202-4.

okvalificirati kao mučenje pošto je ispitivanje okončano prije nego što je počelo silovanje, a počinilac kasnije nije nastavio s ispitivanjem.[130] Vijeće je zaključilo da je silovanje počinjeno "*u kontekstu*" ispitivanja.[131] Druga su se vijeća u sličnim situacijama radije oslanjala na druge zabranjene ciljeve. Na primjer, u predmetu *Haradinaj i dr.* Pretresno vijeće je ustanovilo da, "imajući u vidu okolnosti", silovanje Romkinje koje je počinio pripadnik OVK, a koji je prethodno učestvovao u njenom ispitivanju o saradnji sa srpskom policijom, čini krivično djelo mučenja s ciljem kažnjavanja i/ili zastrašivanja, a ne a ciljem dobivanja informacija.[132]

(ii) Seksualno nasilje u zatvorskom okruženju

Imali smo uspjeha i u dokazivanju da silovanja koja su počinjena u zatvoru, ali nisu povezana sa scenarijima ispitivanja, ispunjavaju uslove tražene za krivično djelo mučenja. Pretresno vijeće u predmetu *Stanišić i Župljanin* zaključilo je da su mnoge žene i djevojčice, osim što su bile podvrgnute seksualnom nasilju tokom ispitivanja u stanici milicije (SJB) u Kotor-Varoši,[133] u drugim prilikama silovali i policajci i vojnici u pilani u Kotor-Varoši.[134] Zatočenici i zatočenice u stanici milicije bili su prisiljavani da međusobno polno opće i za to vrijeme su bili izvrgnuti poruzi i vrijeđanju na nacionalnoj osnovi.[135] Pretresno vijeće se uvjerilo da su ta silovanja i druga seksualna zlostavljanja koja su počinili pripadnici srpskih snaga nad muslimanskim i hrvatskim zatočenicima imala za cilj zastrašivanje i diskriminaciju, a u nekim slučajevima i za dobivanje informacija, te ih je stoga kvalificiralo kao krivična djela mučenja.[136]

Nakon zauzimanja Prijedora i okolnog područja, srpske snage su u logorima zatočile na hiljade bosanskih Muslimana i Hrvata.[137] U više navrata smo dokazali da seksualno nasilje počinjeno u tim logorima ispunjava traženi uslov zabranjenog cilja zastrašivanja i diskriminacije te se stoga kvalificira kao krivično djelo mučenja. Na primjer, u logoru Omarska milicija i vojska bosanskih Srba zatočili su stotine bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, uključujući 36 zatočenica. Stražari i komandant logora često su ih odvodili i mučili tako što su ih silovali i na druge načine seksualno zlostavljali.[138] U jednom slučaju naoružani muškarac ušao je u logor dok su zatočenici jeli, otkrio dojku jedne zatočenice, izvadio nož i njime joj nekoliko minuta prelazio po dojci dok su se drugi stražari smijali.[139] U drugom slučaju stražari su ubili

---

[130] Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 13), paragraf 951.
[131] *Ibid.*, paragraf 963 (kurziv naknadno dodat); *v.* također paragraf 958.
[132] Prvostepena presuda u predmetu *Haradinaj* (fusnota 46), paragraf 466.
[133] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 102), tom 1, paragrafi 401, 475.
[134] *Ibid.*, paragrafi 428-32, 476.
[135] *Ibid.*, paragrafi 404, 475. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragraf 824.
[136] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 102), tom 1, paragraf 489.
[137] *Ibid.*, paragraf 562.
[138] *Ibid.*, paragrafi 603, 679. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragrafi 515, 518; *Tužilac protiv Stakića,* ICTY-97-24-T, Prvostepena presuda, (31. juli 2003), paragrafi 234-6; Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 8), paragraf 165.
[139] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 102), tom 1, paragraf 603 (poziva se na presuđenu činjenicu 882). *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragrafi 517, 1013; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 88), paragraf 98.

jednog starijeg čovjeka koji je odbio silovati zatočenicu.[140] Pretresno vijeće u predmetu *Brđanin* zaključilo je da su "silovanja i seksualno zlostavljanje bili opća pojava u logorima na području Prijedora" i da su "u svim tim slučajevima [koje je počinilo osoblje logora, ali i posjetioci izvana], muškarci počinioci imali za cilj diskriminirati te žene zato što su Muslimanke".[141]

Silovanja u zatvorskom okruženju ne događaju se uvijek u službeno vođenom zatvoru. U najmanje dva navrata Dragoljub Kunarac, vođa izviđačke jedinice vojske bosanskih Srba, odveo je žene iz mjesta zatočenja na druge lokacije, gdje ih je silovao sam ili su to činili drugi vojnici.[142] Pretresno vijeće u predmetu *Kunarac i dr.* konstatiralo je da ta silovanja čine krivično djelo mučenja s ciljem diskriminacije na osnovu nacionalne pripadnosti žrtava bosanskih Muslimanki.[143] Zaključak Pretresnog vijeća kako se "tretman koji je Dragoljub Kunarac namijenio svojim žrtvama, motiviran činjenicom da su one Muslimanke" temeljio na saznanju o etničkoj pripadnosti žrtava i dodatno osnažen dokazom da je Kunarac svojim silovanim žrtvama govorio da "će rađati srpsku djecu" ili da "trebaju uživati što ih jebe Srbin".[144]

(iii) Zabranjeni ciljevi izvan zatvora

Dok se seksualno nasilje najčešće tereti kao mučenje kada se radi o zatvorskom okruženju, konstatirano je da se ono kvalificira kao mučenje i u drugim činjeničnim scenarijima. Na primjer:

- Zaključeno je da je diskriminacija bila bitan element silovanja bosanskih Muslimanki počinjenih u kontekstu pretresa kuća koje su vršili pripadnici milicije i vojske bosanskih Srba.[145]
- Silovanja koja su vojnici snaga bosanskih Srba izvršili nad tinejdžerkama u kamionu tokom prisilnog premještanja zatočenika i zatočenica iz logora Trnopolje u Prijedoru na teritoriju pod muslimanskom kontrolom[146] "bila su izvršena namjerno kao oblik zastrašivanja i diskriminacije".[147]

---

[140] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 102), tom 1, paragraf 613. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 138), paragraf 236; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragraf 516.

[141] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragraf 518; *v.* također paragrafe 512, 513, 514-6; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 102), tom 1, paragraf 698; *Tužilac protiv Krajišnika*, ICTY-00-39-T, Prvostepena presuda (27. septembar 2006) (Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik*, paragraf 493 (vojnici koji su došli odnekud izvan logora i komandant logora Slobodan Kuruzović silovali su zatočenice); Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 8) paragraf 175 ("Uveče bi grupe vojnika dolazile u logor, izvodili bi svoje žrtve iz zgrade Doma i silovali ih.").

[142] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22) pagraf 656.

[143] *Ibid.*, paragraf 654.

[144] *Ibid.*

[145] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62) paragraf 523.

[146] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 102), tom 1, paragrafi 633, 682.

[147] *Ibid.*, paragraf 698.

2. Povezivanje seksualnog nasilja s kontekstom kao akt porobljavanja

Tužilaštvo je procesuiralo porobljavanje (kao zločin protiv čovječnosti)[148] u okolnostima u kojima je seksualno nasilje povezano s prisilnim radom bilo usmjereno na žene i djevojčice.[149] Ovaj odjeljak se fokusira na ono što smo naučili iz iskustva. Gdje je to prikladno, pozivamo se na sudsku praksu u predmetima koji se bave porobljavanjem/ropstvom kroz prisilni rad zatočenika muškog pola,[150] što je procesuirano i kao zločin protiv čovječnosti i kao ratni zločin, pošto dijele ista obilježja.[151]

Kao i kod zločina mučenja, kontekstualizacija seksualnog nasilja u optuženju za porobljavanje zahtijeva detaljnu analizu konkretnih slučajeva. To, pak, zahtijeva analizu obrasca činova seksualnog nasilja kako bi se utvrdilo jesu li počinioci imali kontrolu nad polnošću žrtve. Nadalje, kako bi se dokazalo djelo porobljavanja, kao i u zločinima progona i genocida, važno je seksualno nasilje povezati s "drugim oblicima kršenja zakona" koji su možda "išli naruku počinjenju seksualnog nasilja (na primjer, protivpravno zatočenje)", zatim onima koji su "koincidirali sa seksualnim nasiljem" (na primjer, drugi oblici zlostavljanja ili prisilni rad), "stvorili okruženje za seksualno nasilje" (koje se, na primjer, događa za vrijeme etničkog čišćenja, u slučajevima kada se utvrđuje odsustvo pristanka/nemogućnost bijega žrtve), ili "se dogodili prije ili nakon seksualnog nasilja" (na primjer, prodaja žrtava seksualnog nasilja).[152] Dakle, pri odabiru najprimjerenije optužbe tužioci moraju biti upoznati sa svim oblicima povreda nanesenih žrtvi. Govoreći hipotetički, da je seksualno nasilje kao krivično djelo regulirano Statutom MKSJ, moglo se teretiti kao krivično djelo seksualnog ropstva, a ne u sklopu opće kategorije porobljavanja. Međutim, po svoj prilici, "detaljno razrađeno kompleksno zločinačko ponašanje koje je dovelo do optužbe za žensko ropstvo [...] bilo bi ograničeno na to da se pravno klasificiralo isključivo kao seksualno ropstvo".[153]

---

[148] Statut MKSJ (fusnota 12) član 5(c). Statut MKSJ u nabrajanju ne spominje porobljavanje. *v.* Patricia Viseur Sellers, "Wartime Female Slavery: Enslavement?" *Cornell Int'l LJ* 44 (2011), str. 126.

[149] Pretresno vijeće je u predmetu *Kunarac i dr.* konstatiralo da se optužbe za porobljavanje odnose samo na postupanje prema ženama i djeci, te na određene navode o prisilnom ili prinudnom radu ili službi: Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22) paragraf 516.

[150] U predmetu *Krnojelac* Pretresno vijeće smatralo je da optužba za porobljavanje kao zločin protiv čovječnosti i za ropstvo kao ratni zločin ima osnova u prisilnom radu nekih zatočenika u KP domu u Foči. Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac* (fusnota 112), paragrafi 349, 356-7.

[151] *Ibid.*, paragrafi 349, 356. *v.* također paragraf 351. ("Iako nije izričito navedeno u članu 3 [Statuta MKSJ], ropstvo može biti kažnjivo po tom članu ako su četiri uslova specifična za član 3... ispunjena.") paragrafi 352-5 (gdje se konstatira da jesu ispunjena). *v.* dalje Odluka o žalbi na nadležnost u predmetu *Tadić* (fusnota 21), paragraf 94 ("(i) kršenje mora predstavljati povredu pravila međunarodnog krivičnog prava; (ii) pravilo mora biti običajne prirode ili, ako pripada pravu međunarodnih ugovora, moraju biti ispunjeni traženi uslovi...; (iii) kršenje mora biti "teško", što znači da mora predstavljati povredu pravila koja štiti bitne vrijednosti i ta povreda mora imati teške posljedice po žrtvu...; (iv) kršenje pravila mora sadržavati, prema običajnom ili prema ugovornom pravu, individualnu krivičnu odgovornost osobe koja je pravilo prekršila."

[152] Oosterveld, "Contextualising Sexual Violence in the Prosecution of International Crimes" (fusnota 11), str. 192.

[153] Viseur Sellers, "Wartime Female Slavery: Enslavement" (fusnota 148) str. 127.

(a) Priroda traženog dokaza povezanosti

Iako porobljavanje može biti "zasnovano na seksualnoj eksploataciji", sudska praksa MKSJ prihvaća da ono predstavlja "krivično djelo koje se razlikuje od silovanja".[154] Kako bismo pokazali da slučajevi seksualnog nasilja predstavljaju porobljavanje, moramo dokazati namjerno "iskorištavanje bilo koje ili svih ovlasti nad žrtvom koje proizlaze iz prisvajanja prava vlasništva nad žrtvom".[155]

Porobljavanje uključuje pitanje "prirode odnosa" između počinioca i žrtve.[156] Da bi se dokazalo da seksualno nasilje predstavlja porobljavanje, to nasilje treba povezati s činjeničnom osnovom koja ukazuje, na primjer, "na kontrolu nad nečijim kretanjem, kontrolu fizičke okoline, psihičku kontrolu, na mjere preduzete da se spriječi ili omete bijeg, na upotrebu sile, prijetnju silom ili prinudom, na trajanje, prisvajanje isključivog prava vlasništva, na podvrgavanje okrutnom postupanju i zlostavljanje, na kontrolu nad polnošću i prisilan rad".[157] U predmetu *Kunarac i dr.,* u jedinom sudskom procesu pred MKSJ fokusiranom na porobljavanje zasnovano na seksualnom nasilju,[158] dvojica optuženih proglašeni su krivim za porobljavanje žena i djevojčica nakon što su bosanski Srbi zauzeli Foču i susjedne općine. Pretresno vijeće smatralo je da, dok "sama činjenica da neko ima mogućnost kupiti ili prodati neku osobu, trgovati njome ili naslijediti nju, njen rad ili usluge" nije dovoljna − stvarno provođenje te mogućnosti u djelo može biti relevantan faktor u dokazivanju porobljavanja.[159]

Dokaz o nepristajanju ne predstavlja obilježje porobljavanja, premda, kako razmatramo u nastavku, on može biti relevantan u dokazivanju da je počinilac koristio ovlasti koje proizlaze iz prisvajanja prava vlasništva nad žrtvom.[160] Dovoljno je zaključak o nepristajanju izvesti iz okolnosti koje su do toga dovele.[161] Kao i kod zločina seksualnog nasilja, u te se okolnosti ubrajaju "sila, prijetnja silom i drugi oblici prinude, zatim strah od nasilja, prevara ili lažna obećanja, zloupotreba ovlasti, položaj ranjivosti žrtve, zatočenje ili zarobljavanje, psihološki pritisak ili društveno-ekonomski uslovi".[162]

---

[154] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 186. *v.* također *Ibid.*, paragraf 117 (navodi se zaštićena vrijednost kao pravni subjektivitet žrtve).

[155] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragrafi 539-40 (konstatira se da porobljavanje podrazumijeva iskorištavanje neke ili svih "ovlasti koje proizlaze iz prava vlasništva nad nekom osobom" s namjerom korištenja takvih ovlasti); Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 118 (primjećuje se da se u pravnim izvorima ne govori o korištenju "prava vlasništva" nad nekom osobom, pa se formulacija "osoba nad kojom se koristi neka ili sve ovlasti koje proizlaze iz prava vlasništva" smatra prihvatljivijom. *v.* dalje analogijom Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 112), paragraf 411 (predstavljaju li slučajevi prisilnog rada porobljavanje potvrđuje se činjenicom postojanja namjernog korištenja ovlasti koje proizlaze iz prava vlasništva nad žrtvama).

[156] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 121.

[157] *Ibid.*, paragraf 119, gdje se poziva na Prvostepenu presudu u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 543; *v.* također paragraf 542.

[158] Optužnica protiv Radovana Stankovića, gdje ga se tereti za porobljavanje bosanskih muslimanskih žena i djevojčica u općini Foča, prebačena je na suđenje u BiH u skladu s Pravilom 11*bis*.

[159] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 543; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 119.

[160] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 120.

[161] *Ibid.*

[162] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 542.

(b) Dokazne strategije povezivanja seksualnog nasilja s korištenjem ovlasti koje proizlaze iz prisvojenog prava na vlasništvo

Predmet *Kunarac i dr.* ilustrira kako se seksualno nasilje mora povezati s kontekstom da bi se moglo okvalificirati kao porobljavanje. U tom predmetu optužene se teretilo za porobljavanje pet djevojčica i jedne mlade žene. Dragoljub Kunarac, pripadnik snaga bosanskih Srba i vođa izviđačke jedinice, zajedno s još jednim vojnikom držao je dvije od njih u jednoj napuštenoj kući u Trnovačama. Ostale četiri bile su zatočene u stanu optuženog Radomira Kovača, također pripadnika snaga bosanskih Srba.

Pretresno vijeće konstatiralo je da se prema tih šest žrtava seksualnog nasilja postupalo kao prema ličnoj svojini pa su, prema tome, one bile porobljene.[163] Na osnovu okolnosti u kojima je seksualno nasilje počinjeno, Vijeće je uzelo u obzir nekoliko pokazatelja kontrole i vlasništva. Ti pokazatelji, prije svega, uključuju ograničenje ili kontrolu samostalnosti žrtava, slobode izbora (uključujući kontrolu optuženih nad polnošću žrtava na osnovu prisvajanja isključivog prava vlasništva nad njima, odnosno prisiljavanje žrtava da za njihovu zabavu plešu gole), kontrolu slobode kretanja, kao i podvrgavanje drugim oblicima maltretiranja (premlaćivanje ili prijetnje) te prisiljavanje na rad i razne druge usluge kao obavljanje kućnih poslova.[164]

Držanje nekog u zarobljeništvu po pravilu nije dovoljno za dokazivanje porobljavanja,[165] niti je preduslov za to. Pretresno vijeće u predmetu *Kunarac i dr.* zaključilo je da žrtve nisu imale slobodu da odu kamo su željele, čak i kada bi vrata ponekad bila otvorena ili bi žrtve dobile ključeve.[166] Vijeće se uvjerilo da su "djevojke bile psihički nesposobne da napuste stan jer nisu imale kamo otići čak i da su pokušale pobjeći".[167] Bile su svjesne šta bi im se moglo desiti ako ih ponovo uhvate.[168] To je značilo da su bile "pod ključem" i "u psihičkom zarobljeništvu", čime su bile lišene slobode kretanja.[169]

Neke su žrtve, uz to što su ih njihovi otmičari tokom dužeg perioda[170] često silovali ili na druge načine seksualno zlostavljali, bile i drugima nuđene na seksualno korištenje, i prodavane za novac.[171] Nabavljanje ili prodaja osobe za novčanu ili drugu vrstu naknade ne predstavlja traženi uslov za porobljavanje, no takva djela predstavljaju prvorazredan primjer ostvarivanja prava vlasništva nad drugom osobom.[172] Pretresno vijeće je, prema tome, zaključilo da je pokazatelj porobljavanja činjenica da je Kovač jednu od djevojaka predao drugom vojniku, a druge tri

---

[163] *Ibid.*, paragrafi 742, 780-1.
[164] *Ibid.*, paragrafi 739-42, 749-52, 757-9, 772, 779-81.
[165] *Ibid.*, paragraf 542.
[166] *Ibid.*, paragraf 740. Žalbeno vijeće prihvatilo je ovaj zaključak u svjetlu okolnosti predmeta, odnosno činjenice da su srpski vojnici imali isključivu kontrolu nad općinom Foča i njenim stanovnicima: Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 255. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 750.
[167] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 750.
[168] *Ibid.*
[169] *Ibid.*, paragraf 780.
[170] *Ibid.*, paragrafi 739-41, 759, 761-5.
[171] *Ibid.*, paragrafi 742, 754-6.
[172] *Ibid.*, paragraf 542.

prodao.[173] Dvanaestogodišnju djevojčicu A.B. je, na primjer, prodao nepoznatom vojniku za 200 njemačkih maraka.[174]

Nije nužno pokazati da je porobljavanje trajalo neograničeno ili duže vrijeme.[175] U predmetu *Kunarac i dr.* optuženi su četiri djevojke držali zatočene između četiri i šest mjeseci.[176] Druge dvije bile su zatočene u Kovačevom stanu oko sedam dana prije nego što su bile prodane ili predane nekom drugima.[177] Vijeće je konstatiralo kako je to dovoljno da se utvrdi akt porobljavanja, jer je optuženi tih sedam dana dok su bile u njegovom stanu imao punu kontrolu nad njihovim kretanjem, privatnošću i radom prije nego što ih je predao dalje, pa ih je, prema tome, tretirao kao ličnu svojinu.[178]

Iako nepristajanje nije element krivičnog djela porobljavanja, ono može biti još jedan indikator svjesnog prisvajanja prava vlasništva. Kovač je na suđenju tvrdio da je njegov odnos s jednom od žrtava, FWS-87, tobože bio sporazuman. Međutim, Pretresno vijeće je zaključilo da "taj odnos nije počivao na ljubavi, kako sugerira odbrana, već na surovom oportunizmu s Kovačeve strane, na stalnom zlostavljanju i dominaciji nad djevojkom koja je u to vrijeme imala samo petnaestak godina".[179] Žalbeno vijeće konstatiralo je da okolnosti u predmetu *Kunarac i dr.* isključuju mogućnost pristanka žrtve.[180]

Predmet *Krnojelac* naglašava važnost kontekstualizacije ponašanja u osnovi krivičnog djela. Razmatrajući porobljavanje/ropstvo kao osnov prisilnog rada zatočenika muškog pola, Pretresno vijeće je u tom predmetu zaključilo da, uz dvije iznimke, nije dokazano da je rad zatočenika bio prisilne prirode ili nedobrovoljan.[181] Pri odbacivanju ovakvih nalaza[182] Žalbeno vijeće je, međutim, konstatiralo da su nesrpski zatočenici u KP domu bili u takvim uslovima prinude da je isključena mogućnost da su dobrovoljno pristali na rad.[183] Nesrpski zatočenici su radili kako bi izbjegli premlaćivanje ili u nadi da će dobiti više hrane.[184] U takvim okolnostima nadležne osobe nisu ni morale prijetiti kažnjavanjem niti su zatočenici trebali

---

[173] *Ibid.*, paragrafi 756, 759, 779-81.

[174] *Ibid.*, paragrafi 42, 756, 759.

[175] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 121.

[176] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragrafi 732, 734-5, 765.

[177] *Ibid.*, paragrafi 754-6, 759.

[178] *Ibid.*, paragrafi 780-1.

[179] *Ibid.*, paragrafi 762. Kovač je, zajedno s nekoliko svjedoka Odbrane, izjavio da mu je FWS-87 uputila pismo s nacrtanim srcem na kuverti. Pretresno vijeće uvjerilo se da FWS-87 nije poslala takvo pismo i da je uporno poricala bilo kakav emotivni odnos s Kovačem.

[180] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 120.

[181] Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac* (fusnota 112), paragrafi 361-424. Pošto je osnov za terećenje porobljavanja/ropstva bio prisilan rad, Pretresno vijeće je konstatiralo da je, osim namjernog korištenja ovlasti za polaganje prava vlasništva nad žrtvama, potrebno utvrditi da su zatočenici bili prisiljeni na rad; *v.* također paragrafe 357-8.

[182] Tužilaštvo je uložilo žalbu na oslobađajuću presudu po tački optužbe za progon, koja se bazirala na istim činjenicama kao i tačke optužbe za porobljavanje/ropstvo. *Tužilac protiv Krnojelca*, ICTY-97-25-A, Drugostepena presuda (17. septembar 2003) (Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, paragraf 189.

[183] *Ibid.*, paragraf 195.

[184] *Ibid.*, paragraf 194 ("Oni koji su odbili ići na rad učinili su to zbog straha od nestanka zatočenika koji su odlazili iz KP doma.").

prigovarati da bi se potvrdilo postojanje prisilnog rada.[185] Iz ovog predmeta može se vidjeti koliko je važno da se tužioci koji iznose optužbe za porobljavanje bazirane na seksualnom nasilju fokusiraju na objektivne dokaze kao što su u ovom slučaju "specifični uslovi u zatočeničkom centru".[186]

E. Kontekstualizacija seksualnog nasilja radi njegovog povezivanja sa širom kampanjom zločina čiji su strateški ciljevi progon i genocid

Kontekst seksualnog nasilja može se proširiti i dalje od konkretne žrtve ili slučaja. Optužbe za progon kao zločin protiv čovječnosti ili genocid mogu se koristiti za povezivanje različitih postupaka s diskriminativnim ili genocidnim namjerama prema određenoj grupi žrtava. Dokazivanje te povezanosti je zahtjevnije od dokazivanja povezanosti seksualnog nasilja s rasprostranjenim ili sistematskim napadom kao zločina protiv čovječnosti ili kao zločina mučenja i porobljavanja.

Ovdje moramo naglasiti da se traženi dokazi elemenata progona i genocida mogu ispuniti čak i samo jednim činom seksualnog nasilja ukoliko je ono počinjeno s traženim dokazom namjere diskriminacije ili genocida. Ovaj odjeljak, međutim, analizira kako tužioci mogu seksualno nasilje smjestiti u obrazac zločinačkog postupanja prema grupi žrtava. U praksi će tužioci najčešće izvoditi dokaze o postojanju obrasca ili "kampanje" kada se radi o progonu ili genocidu.

Kada seksualno nasilje, koje su nadređeni tolerirali u okviru ostvarivanja svojih strateških ciljeva, želimo pozicionirati unutar zločinačke kampanje, postoji velika mogućnost da zablude ometu analize. Uprkos pozitivnim presedanima, u nekim predmetima MKSJ problematični ishodi su bili realna opasnost. Prema tome, spoznaje koje smo stekli s iskustvom u procesuiranju seksualnog nasilja u sklopu ove dvije kategorije krivičnih djela izuzetno su važne za budući rad.

1. Preliminarna tačka: Seksualno nasilje kao nasilno i opasno postupanje kada je predmet optuženja progon ili genocid

Kao što je slučaj sa zločinima mučenja i porobljavanja, procesuiranje seksualnog nasilja u osnovi zločina progona ili genocida postavlja pred Tužilaštvo zadatak da artikulira nasilnu i ozbiljnu prirodu zločina kako bi se zadovoljili pravni elementi.

Da bi se seksualno nasilje teretilo kao progon, tužilaštvo mora pokazati kako je ono predstavljalo kršenje fundamentalnih prava.[187] Uspjeh zavisi od savladavanja

---

[185] *Ibid.*

[186] *Ibid.*, paragraf 195.

[187] Progon je u sudskoj praksi MKSJ definiran kao: radnja ili propust (1) koji *de facto* diskriminiraju i uskraćuju ili narušavaju neko temeljno pravo definirano međunarodnim običajnim pravom ili pravom međunarodnih ugovora (*actus reus*) i (2) koji su izvršeni hotimično, s namjerom diskriminacije po jednoj od navedenih osnova, tačnije, na osnovi rasne, vjerske ili političke pripadnosti (*mens rea*). *v. Tužilac protiv Kordića i Čerkeza*, ICTY-94-14/2-A, Drugostepena presuda (17. decembar 2004), paragraf 101 (Drugostepena presuda u predmetu *Kordić*); *Tužilac protiv Blaškića*, ICTY-95-14-A, Drugostepena presuda (29. juli 2004), paragraf 131 (Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*); *Tužilac protiv*

ključnog konceptualnog izazova, a to je tendencija tretiranja djela u osnovi zločina progona kao pod-zločina umjesto da se ono analizira u okviru "fundamentalnih prava". Premda je Žalbeno vijeće MKSJ jasno utvrdilo da djela u osnovi zločina progona ne bi smjela biti izjednačena s drugdje popisanim zločinima,[188] ovaj pravac se u praksi ne primjenjuje dosljedno. To je imalo za posljedicu da su vijeća ponekad znala skrenuti fokus s traženog kršenja fundamentalnih prava kao nužnog elementa i umjesto toga insistirala na dokazivanju elemenata koji korespondiraju s djelima u osnovi zločina kao sa zasebnim zločinima.[189]

Prema tome, kada tužioci terete za progon, moraju dobro paziti da fokus optužbe bude čvrsto na utvrđivanju fundamentalnih prava koja su prekršena. U mjeri u kojoj su se vijeća MKSJ uopće bavila ovim pitanjem u kontekstu seksualnog nasilja, uglavnom su se fokusirala na fundamentalno pravo na fizički integritet.[190] Vijeća su također prihvaćala da seksualno nasilje može predstavljati kršenje prava u odnosu na ljudsko dostojanstvo.[191] Kako se navodi u nastavku, prepoznavanje prava na koje se treba fokusirati može uticati na kontekstualizaciju procesa. Kada je riječ o naglašavanju nasilne prirode zločina, može biti od koristi fokusiranje na seksualno nasilje kao kršenje prava na fizički integritet, a ne kao isključivo kršenje prava na poštivanje ljudskog dostojanstva.

Krivično djelo progona također je važan instrument za ocjenjivanje težine seksualnog nasilja koje nije silovanje. Djela u osnovi krivičnog djela progona mogu uključivati krivična djela navedena u Statutu MKSJ (uključujući silovanje), kao i neko drugo postupanje kojim se krše fundamentalna prava. Da bi se okvalificaralo kao progon, kršenje fundamentalnih prava u svojoj ukupnosti – ako se razmatra u svjetlu njihovog kumulativnog efekta – mora se podići na nivo drugih nabrojanih krivičnih djela protiv čovječnosti.[192] To znači da progon može obuhvaćati oblike seksualnog

---

Vasiljevića, ICTY-98-32-A, Drugostepena presuda (25. februar 2004), paragraf 113; Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac* (fusnota 182), paragraf 185; *Tužilac protiv Stakića*, ICTY-97-24A*,* Drugostepena presuda (22. mart 2006) (Drugostepena presuda u predmetu *Stakić*) paragraf 327.

[188] Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac* (fusnota 182), paragrafi 217-25 (gdje se pojašnjava da se Vijeće, kad presuđuje o raseljavanju kao djelu u osnovi zločina progona, mora fokusirati na pravo u osnovi, odnosno na pravo žrtava da žive u svojim zajednicama i svojim domovima bez vanjskog uplitanja, a ne na primjenu specifičnih obilježja drugih zločina kao što su deportacija i prisilno premještanje). *v.* dalje Odvojeno mišljenje sudije Shahabuddeena, paragraf 6 (ističe se da je "relevantan zločin 'progon', dok su radnja ili radnje na kojima se zasniva to djelo samo ono po čemu se vidi da je posrijedi progon... Djelo u osnovi ne mora biti jedan od zločina nabrojanih u Statutu. Ono uopće ne mora biti ni jedan od zločina navedenih drugdje u Statutu. Ono, u stvari, samo po sebi ne mora biti zločin koji se navodi bilo gdje u međunarodnom krivičnom pravu: ono ne mora čak ni predstavljati zločin"). *v.* dalje Drugostepena presuda u predmetu *Popović* (fusnota 66), paragraf 738. *v.* također paragrafe 735, 737. Usporedi dalje: Drugostepena presuda u predmetu *Kordić* (fusnota 187), paragrafi 1039-40; *Tužilac protiv Krajišnika,* ICTY-00-39-A, Drugostepena presuda (17. mart 2009) (Drugostepena presuda u predmetu *Krajišnik*), paragrafi 383, 389, sa: Drugostepena presuda u predmetu *Kordić* (fusnota 187), Zajedničko protivno mišljenje sudije Schomburga i sudije Güneya o kumulativnim osudama, paragraf 6; Drugostepena presuda u predmetu *Naletilić i Martinović* (fusnota 21), Odvojeno mišljenje sudije Schomburga, paragraf 9.

[189] *v.* Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac* (fusnota 112), paragrafi 474, 476, 478, 480, 484-5 (analiziraju se deportacija i protjerivanje kao djela u osnovi progona primjenjujući obilježja zločina deportacije, a ne kao kršenje prava žrtava da žive u svojim domovima i zajednicama bez vanjskog uplitanja).

[190] *Ibid*., paragraf 192.

[191] *Ibid*.

[192] Drugostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 47), paragraf 296; Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 85), paragraf 321-3; Drugostepena presuda u predmetu *Kordić* (fusnota 187), paragraf 102; Drugostepena

nasilja koji nisu silovanje; na primjer, seksualno dodirivanje, sakaćenje genitalija,[193] udaranje po genitalijama,[194] prijetnje,[195] prisilnu golotinju[196] i druge ponižavajuće seksualne radnje.[197] Jurisprudencija također sugerira da se kao progon mogu okvalificirati i druge radnje, kao što su prisilna prostitucija,[198] bolno obrezivanje[199] ili glasine o silovanju kao sredstvo terora[200].

Rekonceptualizacija seksualnog nasilja kao djela u osnovi genocida vjerovatno je bila najveća prekretnica u smislu preciznijeg objašnjenja nasilnosti i ozbiljnosti prirode tog zločina. Kako je pojašnjeno u Poglavlju 4, u početku je procesuiranje seksualnog nasilja kao zločina genocida nailazilo na izuzetno snažan otpor. Dio osoblja Tužilaštva izrazio je bojazan da seksualno nasilje ne predstavlja dovoljno teško djelo da bi bilo proglašeno genocidom. No, s vremenom se sve više prihvaćalo, a to potvrđuje i sudska praksa MKSJ[201] – da se seksualno nasilje može kvalificirati kao teška fizička i psihička povreda u značenju člana 4(2)(b) Statuta MKSJ.

---

presuda u predmetu *Blaškić* (fusnota 187), paragraf 160; U tom pogledu sudska praksa u vezi s progonima eksplicitnija je nego kod pitanja zločina okrutnog postupanja i drugih nehumanih djela za koja se kriterij težine procjenjuje na činjeničnim okolnostima za svaki slučaj posebno, uključujući i kontekst u kojem su počinjena; *Tužilac protiv Lukića i Lukića*, ICTY-98-32/1-T, Prvostepena presuda (20. juli 2009), paragrafi 957, 961.

[193] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 102), tom 1, paragraf 1663 (odnosi se na odsijecanje penisa).

[194] U predmetu *Simić i dr.* Pretresno vijeće je zaključilo da je udaranje zatočenika po preponama, uz komentar da Muslimani ne treba da se ramnožavaju, bilo počinjeno na diskriminativnoj osnovi i da taj čin predstavlja okrutno i nečovječno postupanje kao djelo u osnovi krivičnog djela progona; *Tužilac protiv Simića i dr.,* ICTY-95-9-T, Prvostepena presuda (17. oktobar 2003) (Prvostepena presuda u predmetu *Simić*), paragrafi 697, 771-2, 1003, 1008, 1115. U predmetu *Stanišić i Župljanin* Pretresno vijeće je konstatiralo da zločin progona predstavlja teško premlaćivanje zatočenikâ, a u jednom slučaju i skakanje po genitalijama jednog zatočenika; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 102), tom 1, paragrafi 1235, 1249-50.

[195] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragraf 1013 (odnosi se na slučaj gdje je počinioc nožem prelazio preko dojke jedne bosanske Muslimanke).

[196] *Ibid.* ("Pretresno vijeće utvrdilo je veliki broj slučajeva seksualnih delikata, uključujući onaj kada su jednu Hrvaticu prisilili da se svuče pred srpskim policajcima i vojnicima koji su navijali.")

[197] *v.* npr. Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 138), paragraf 241 (prisiljavanje grupe zatočenika muškog pola, od kojih je pola njih stajalo bez donjih dijelova odjeće dok je druga polovina klečala u položaju kao da polno opće); Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 141), paragrafi 800, 805-66 (prisiljavanje zatočenika da simuliraju seksualno ponižavajuće radnje koje predstavljaju okrutno i nečovječno postupanje kao djelo u osnovi zločina progona); Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 102), tom 1, paragrafi 1220-1, 1235, 1249-50 (seksualno zlostavljanje i seksualno ponižavanje pred drugim zatočenicima uz psovanje balijske majke predstavlja zločin progona).

[198] Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 83), tom 1, paragraf 184 (spominju se primjeri seksualnog zlostavljanja kako su navedeni u Pismu datiranom 24. maja 1994. godine koje je generalni sekretar UN-a uputio predsjedniku Vijeća sigurnosti UN-a; Dodatak: aneksi Završnom izvještaju Ekspertske komisije (27. maj 1994) UN Doc S/1994/674 osnovane u skladu s Rezolucijom 780 Vijeća sigurnostu UN-a (1992), Aneks II:Silovanje i seksualno zlostavljanje, pravna studija (28. decembar 1994) UN Doc S/1994/674//Dodatak 2 (tom I).

[199] *Ibid.*

[200] *v.* npr. *Tužilac protiv Blagojevića i Jokića*, ICTY-02-60-T, Prvostepena presuda (17. januar 2005), paragrafi 167, 606, 612 (poziva se na paragraf 167) (glasine o silovanjima doprinosile su osjećaju velikog straha, što je bilo osnov za zaključak da se radilo o okrutnom postupanju i teroriziranju kao djelu u osnovi zločina progona); *Tužilac protiv Popovića,* ICTY-05-88-T, Prvostepena presuda (10. juni 2010), paragrafi 315, 917, 992, 994, 997, 1086-7 (glasine o silovanjima stvorile su "nepodnošljivu situaciju užasa" i doprinijeli atmosferi panike, straha i očaja, te time čine sastavni dio djela okrutnog i nečovječnog postupanja i terora kao djela u osnovi zločina progona); *Tužilac protiv Krstića,* ICTY-98-33-T, Prvostepena presuda (2. august 2001), paragrafi 45-6, 533 (Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*).

[201] *v. Tužilac protiv Karadžića*, ICTY-95-5/18/AR98*bis*.1, Drugostepena presuda prema Pravilu 98*bis* (11. juli 2013) (Pravilo 98*bis*, Drugostepena presuda u predmetu *Karadžić*), paragrafi 36-7; Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik*

Da bi se teška fizička i psihička povreda okvalificirala kao zločin genocida, ona ne mora biti trajne i neizlječive prirode nego mora uključivati posljedice dugotrajnog i teškog oštećenja sposobnosti ljudskog bića da vodi normalan i konstruktivan život, kao i dokaz da bi se njome doprinijelo djelomičnom ili potpunom fizičkom uništenju grupe.[202] Prema tome, prihvaćanje da seksualno nasilje potpada pod član 4(2)(b) Statuta MKSJ važna je potvrda ozbiljne težine njegove prirode.

Seksualno se nasilje tereti i kao genocid u slučajevima kada je dio "smišljenog nametanja pripadnicima zaštićene grupe životnih uslova sračunatih da dovedu do njenog fizičkog uništenja",[203] što dodatno potvrđuje ozbiljnu težinu tog djela. Kako bi se moglo reći da su ti uslovi "sračunati da dovedu" do uništenja grupe, oni moraju biti dovoljno teški da bi mogli – na osnovu objektivnog standarda vjerovatnoće[204] – djelomično ili potpuno uništiti grupu.

2. Povezivanje seksualnog nasilja s kontekstom kao krivično djelo u osnovi progona

U MKSJ seksualno nasilje je najčešće terećeno kao zločin progona koji potpada pod zločine protiv čovječnosti,[205] posebno kada je riječ o našim predmetima koji uključuju vođe.[206]

Procesuiranje seksualnog nasilja kao dijela kampanje progona u prvi plan iznosi važnost povezivanja sa širim kontekstom. Iznošenje niza povreda nanesenih žrtvi ili grupi žrtava, povezujući seksualno nasilje s drugim tipovima kršenja fundamentalnog prava, može biti moćno pravno oružje. Naglašavanjem fundamentalnih prava o koja se počinilac ogriješio svojim postupanjem, te povezivanjem tih kršenja, optužbe za progon mogu razotkriti obrasce ponašanja koji bi u protivnom mogli biti percipirani kao "izolirani". Terećenje za progon od tužilaca

---

(fusnota 141), paragrafi 800, 803, 867; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragrafi 690, 744, 835 (seksualno nasilje u pilani u Kotor-Varoši), 847 (Omarska), 852 (Keraterm), 856 (Trnopolje); Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 138), paragrafi 234-44, 516, 544, 546; *Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, ICTY-02-54-T, Odluka na osnovu Pravila 98*bis* (16. juni 2004) (Odluka na osnovu Pravila 98*bis* u predmetu *Slobodan Milošević*), paragrafi 159, 162, 189, 193, 200, 225(3)(d), 246; *Tužilac protiv Mladića*, ICTY-09-92-T, Pravilo 98*bis* Odluka (15. april 2014) (Odluka na osnovu Pravila 98*bis* u predmetu *Mladić*), transkript str. 20939; *Tužilac protiv Karadžića i Mladića*, ICTY-95-18-R61, Pregled Optužnice u skladu s Pravilom 61 (11. juli 1996) (Odluka na osnovu Pravila *98bis* u predmetu *Karadžić i Mladić*), paragraf 93 (konstatira se da "okrutno postupanje, mučenje, silovanje i deportacija predstavljaju tešku tjelesnu ili duševnu povredu nanesenu pripadnicima neke grupe ili grupa"). Odluka je citirana s odobravanjem u Prvostepenoj presudi u predmetu *Krstić* (fusnota 200), paragraf 509; *v.* također paragraf 513. Značajno je da je Žalbeno vijeće MKSR definiralo silovanje kao jedan od "najtipičnijih primjera" teške tjelesne povrede. *Tužilac protiv Serombe*, MKSR-2001-66-A, Drugostepena presuda (12. mart 2008) (Drugostepena presuda u predmetu Seromba), paragraf 46.

[202] *Tužilac protiv Tolimira*, ICTY-05-88/2-A, Drugostepena presuda (8. april 2015) (Drugostepena presuda u predmetu *Tolimir*), paragrafi 210, 212; Drugostepena presuda u predmetu *Seromba* (fusnota 201), paragraf 46; Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 141), paragraf 862; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragraf 690.

[203] Statut MKSJ, (fusnota 12) član 4(2)(c).

[204] Drugostepena presuda na osnovu Pravila *98bis u* predmetu *Karadžić* (fusnota 201), paragraf 40; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragraf 906.

[205] Prema Statutu MKSJ (fusnota 12) "progoni na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi" navedeni su kao zločini protiv čovječnosti u članu 5(h).

[206] *v.* str. 100-2, Poglavlje 4.

također traži da uspostavljanjem širih veza između povezanih kršenja dokažu diskriminativnu namjeru u osnovi djela.

Mnogi će predmeti procesuirani u skladu s međunarodnim pravom uključivati počinjenje seksualnog nasilja uz druga nasilna djela u nekom očigledno diskriminativnom kontekstu. Radna pretpostavka tužilaca treba biti da je i seksualno nasilje koje se dogodilo usred diskriminativnog okruženja u stvari počinjeno s namjerom diskriminacije, osim u slučajevima postojanja faktora koji jasno ukazuju na suprotno. Dok povezanost mora biti utvrđena na osnovu dokaza, ovakav nas pristup štiti od rizika da krive predodžbe utiču na procesuiranje seksualnog nasilja.

Iako su naši rezultati u pogledu procesuiranja seksualnog nasilja kao zločina progona pozitivni, iskustvo nam ukazuje na određenu opasnost da seksualno nasilje možda neće uvijek biti percipirano na isti način kao drugi nasilni delikti, te da se kod utvrđivanja diskriminativne namjere može pogrešno primijeniti viši pravni standard. Iz iskustva su nam poznate brojne moguće zamke u terećenju seksualnog nasilja kao zločina progona.

Prvo, moguća je percepcija − osim ako nisu izneseni dokazi o seksualnom nasilju širokih razmjera − da seksualno nasilje nije bilo sastavni dio zločinačke kampanje.[207] To bi, pak, moglo podstaknuti percepciju da seksualno nasilje nije povezano s kršenjima drugih fundamentalnih prava, ili da nije bilo izvršeno s istom diskriminativnom namjerom. Pravni okvir progona ne poznaje uslov da svaka kategorija djela u osnovi zločina mora podrazumijevati određenu masovnost. Tužioci se moraju pobrinuti da u internom odlučivanju ne potpadnu pod uticaj suprotnog i netačnog stava te da u svojoj argumentaciji jasno istaknu kako razmjere pojedinačnih kategorija djela u osnovi zločina ne predstavljaju elemente tog zločina. Premda u obzir treba uzimati dokaze o masovnosti seksualnog nasilja ako ih ima, to nije jedini način utvrđivanja povezanosti. Tužioci ne bi smjeli ograničiti istragu na to da li se radilo o rasprostranjenom obrascu seksualnog nasilja, nego treba da se fokusiraju na to da li kontekstualni dokazi upućuju na to da je seksualno nasilje bilo povezano s kampanjom progona.

Drugo, uslov da progon mora biti počinjen s konkretnom – diskriminativnom namjerom, može dovesti do miješanja motiva i namjere u slučajevima seksualnog nasilja. Dok sudska praksa MKSJ jasno potvrđuje da seksualni motivi ne eliminiraju diskriminativnu namjeru, postoji opasnost da se taj princip neće uvijek strogo primjenjivati. Tužioci toga moraju biti svjesni i ponuditi argumentaciju kojom će tu opasnost otkloniti.

Treće, često će se događati da se za seksualno nasilje kao zločin progona u predmetima inkriminiraju visokorangirani zvaničnici koji su u vrijeme počinjenja bili fizički udaljeni. Da bi im tužioci uspjeli pripisati zločine koje su izvršili drugi – na primjer kroz vidove odgovornosti kao što je udruženi zločinački poduhvat – nerijetko će pokušati da pokažu kako su zločini bili dio kampanje zločina koju su ti zvaničnici

---

[207] Ovaj uslov masovnosti je u suprotnosti s uspjehom u dokazivanju da je seksualno nasilje bilo počinjeno kao dio rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo, gdje smo rijetko nailazili na takve teškoće (*v.* str. 193-5).

pokrenuli, usmjeravali, tolerirali i sl. U tom slučaju postaje vrlo problematično ako se zbog krivih predodžbi seksualno nasilje odvoji od šire kampanje zločina.

Uprkos sveukupno uspješnom procesuiranju seksualnog nasilja kao zločina progona, naša tužilačka praksa nije u svim predmetima bila dosljedna. Dobar primjer za to je odsustvo krivičnog gonjenja u predmetu *Kunarac i dr.,* premda je za slično postupanje kao zločin progona terećena Biljana Plavšić, predsjednica Republike Srpske. Trebalo je i u predmetu *Kunarac i dr.* učiniti isto.[208] No, u to vrijeme prioritet je imala potraga za progresivnim pravnim utvrđenjem po pitanju seksualnog nasilja kao zločina porobljavanja.[209] Iako smo mogli istovremeno tražiti progresivnu jurisprudenciju za seksualno nasilje kao progon, to bi bio dodatni pravni izazov u odnosu na isti predmet. Na kraju smo se priklonili postepenom pristupu. Bez obzira na to, propust da se u predmetu *Kunarac i dr.* zločin seksualnog nasilja tereti kao progon šalje poruku upozorenja o mogućim negativnim aspektima "tematskog" procesuiranja seksualnog nasilja. Samo jedan i uzak fokus na seksualno nasilje u predmetu može onemogućiti kontekstualizaciju. Koncentrirajući se samo na seksualno nasilje i ispuštajući iz vida druge povezane zločine, tužilac riskira iznošenje samo djelomičnog aspekta uloge seksualnog nasilja u sukobu ili dijelu zločinačke kampanje.[210]

(a) Priroda traženih veza

Terećenje seksualnog nasilja kao progona zahtijeva od tužilaca da seksualno nasilje smjeste u kontekst, i to na dva načina. Prvo, progon je takozvano "krovno" krivično djelo, pa je time dovoljno da se tereti za samo jedno djelo kako bi se povezao "obrazac ponašanja ili niz [radnji]"[211] usmjerenih na cilj diskriminacije. Kako je već spomenuto, zato optužba za samo jedno djelo može okupiti cijeli niz kažnjivih diskriminativnih djela i drugih kažnjivih ponašanja, i tako ukazati na obrazac i povezanost različitih kršenja fundamentalnih prava u osnovi. Kako bi uspostavili relevantne veze među njima, tužioci moraju seksualno nasilje artikulirati kao kršenje fundamentalnih prava.

Tužiočev odabir povrede prava može imati posljedice u procjeni razmjera ili sistematičnosti krivičnog djela kao i njegove predvidljivosti. Na primjer,

---

[208] *v.* Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac i dr.* (fusnota 22), paragraf 867 (razmatra se diskriminativna osnova – diskriminacija po etničkom porijeklu i polu – prema kojoj je Kunarac počinio ta krivična djela, osim djela mučenja, s ciljem diskriminacije, što mu se uzelo kao otežavajuća okolnost pri izricanju kazne). *v.* također paragrafe 583, 654, 669.

[209] Interna dokumentacija, u arhivi autora.

[210] *v.* Oosterveld, "Contextualising Sexual Violence in the Prosecution of International Crimes" (fusnota 11), str. 196 (ističu se primjeri gdje tematsko procesuiranje može biti korisno, na primjer "kada analizirani aspekt sukoba pokazuje da će se reprezentativni uzorak najtežih zločina logično fokusirati na niz zločina seksualnog nasilja; kada je na seksualnom nasilju fokus najvrednijeg dokaza u vezi s optuženim koji snosi najveću odgovornost; ili kada postoji više optužnih postupaka koji su fokusirani na konkretan napad ili konkretno geografsko područje i vremensko razdoblje; ti su primjeri izabrani da ukažu na raznolikost situacija, pa i na one koje uključuju seksualno nasilje").

[211] Drugostepena presuda u predmetu *Kupreškić* (fusnota 16), paragraf 97.

konceptualizacija seksualnog nasilja kao kršenje prava na fizički integritet[212] a ne kao kršenje prava na zaštitu od polne diskriminacije ili prava na polnu autonomiju ili ljudsko dostojanstvo[213] – može ga izravnije povezati s drugim tipovima nasilja koja također predstavljaju kršenje ovog prava. Prema tome, umjesto fokusa na razmjere zločina seksualnog nasilja kao zasebne kategorije, trebalo bi se usredotočiti na razmjere prestupa kojima se krši isto ili srodno fundamentalno pravo. To će biti od koristi pri jasnijem smještanju seksualnog nasilja unutar šire zločinačke kampanje.[214] Iako se sva djela u osnovi krivičnog djela progona ne moraju okvalificirati kao kršenje istog fundamentalnog prava, pravi odabir načina artikulacije kršenja može pomoći da se osmisli argumentacija po pitanju predvidljivosti seksualnog nasilja s ciljem utvrđivanja individualne krivične odgovornosti optuženog.[215] Konkretno, svrstavanje seksualnog nasilja u kršenje prava na fizički integritet – uz druge tipove kršenja fizičkog integriteta – može onima koji utvrđuju činjenice pomoći da izbjegnu zablude po kojima se seksualno nasilje kvalitativno razlikuje od drugih krvnih delikata.[216]

Drugo, pošto progon zahtijeva dokazivanje da je seksualno nasilje bilo počinjeno na diskriminativnoj osnovi, tužioci se moraju koncentrirati na krajnji cilj tog čina, kao i na njegovu povezanost s ciljem drugih zločina i postupanja. Kada je riječ o mogućim kategorijama diskriminacije, član 5(h) Statuta MKSJ poziva se samo na "političke, rasne i vjerske osnove".[217] No, MKSJ je već u ranoj fazi rada prepoznao da namjera diskriminacije i na etničkoj osnovi predstavlja oblik progona.[218] Premda se većina zločina kojima se sudilo pred MKSJ teoretski mogla tretirati kao diskriminativna po jednoj od konkretno nabrojanih osnova, u središtu najvećeg broja predmeta MKSJ ipak je nasilje zasnovano na nacionalnoj pripadnosti.[219]

---

[212] *Tužilac protiv Đorđevića*, ICTY-05-87/1, Prvostepena presuda (23. februar 2011), paragraf 1767 ("utvrđeno je da se seksualno zlostavljanje može okvalificirati kao uskraćivanje ili povreda fundamentalnih prava na fizički integritet, zavisno od okolnosti"). *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović v.* fusnotu 83), tom 1, paragrafi 188, 192.

[213] *v.* Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 44), paragraf 186 (u kontekstu definicije silovanja) ("međunarodna krivična pravila kažnjavaju ne samo silovanje nego svako ozbiljno seksualno zlostavljanje koje i ne podrazumijeva penetraciju. Čini se da zabrana obuhvaća sve teške povrede fizičkog i moralnog integriteta seksualnog karaktera osobe prinudom, prijetnjom silom ili zastrašivanjem na način koji degradira i ponižava dostojanstvo žrtve").

[214] *v.* str. 100-2, Poglavlje 4.

[215] *v.* str. 259-69, Poglavlje 7.

[216] *v.* Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 83), tom 1 paragraf 192, tom 2 paragraf 1245 (seksualno nasilje smatra se kršenjem prava na fizički integritet (ili oskvrnućem ličnog dostojanstva) s krajnjim ciljem progona, ali se zaključuje da ono nije bilo predvidljivo uz druge povrede fizičkog integriteta). *v.* dalje Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 73), paragraf 580 (nalazi se da je Pretresno vijeće pogriješilo u zaključku).

[217] Usporedi s Rimskim statutom (fusnota 73) član 7(1)(h), koji, između ostalog, navodi progon i na etničkoj i rodnoj osnovi.

[218] Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac* (fusnota 182), paragraf 185; Prvostepena presuda u predmetu *Krstić* (fusnota 200), paragraf 538; *Tužilac protiv Kupreškića i dr.,* ICTY-95-16-T, Prvostepena presuda (14. januar 2000), paragraf 636; Prvostepena presuda u predmetu *Simić* (fusnota 194), paragraf 56; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragrafi 992-3; Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 83), tom 1, paragraf 176. Ali *v.* i *Tužilac protiv Nyiramasuhuko i dr.,* ICTR-98-42-A, Drugostepena presuda (14. decembar 2015), paragrafi 2135-7 (smatra se da Statut MKSR ne pokriva progon zasnovan na etničkoj pripadnosti).

[219] *v.* npr. Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 8), paragraf 84 ("Cilj Srbije, JNA i srpskih političkih stranaka, uglavnom SDS (Srpska demokratska stranka, Bosna i Hercegovina), u ovoj fazi je bilo stvaranje zapadnog produžetka Srbije pod srpskom kontrolom, uzimajući srpske dijelove Hrvatske kao i dijelove Bosne i Hercegovine. Zajedno sa Srbijom, dvije autonomne pokrajine i Crnom Gorom, to bi činilo novu, manju Jugoslaviju s većinskim srpskim stanovništvom. Međutim, uz ostale prepreke, tu je bilo i veoma brojno muslimansko i hrvatsko stanovništvo koje

Važno je reći da, u skladu s pristupom krivičnom djelu mučenja, sudska praksa MKSJ također naglašava da lični motiv ne isključuje diskriminativnu namjeru progona.[220] Izvršilac može biti motiviran seksualnom željom, ali u isto vrijeme može imati namjeru da nad svojom žrtvom izvrši diskriminaciju na jednoj od zabranjenih osnova.[221]

(b) Dokazne strategije za povezivanje seksualnog nasilja s elementima progona

(i) Povezivanje seksualnog nasilja s kampanjom kršenja fundamentalnih prava

Terećenje za seksualno nasilje kao oblik progona moćno je sredstvo ukazivanja na obrasce "etničkog čišćenja", a sudska praksa ističe stratešku ulogu seksualnog nasilja kao "efikasnog sredstva etničkog čišćenja".[222] U žalbi po predmetu *Šainović i dr.,* na primjer, Tužilaštvo je uspješno dokazalo da su silovanja triju Albanki s Kosova "počinili pripadnici udruženih snaga VJ i MUP-a u svojim diskriminativnim nastojanjima da iz grada Prištine/Prishtinë[223] protjeraju albansko stanovništvo na Kosovu".[224] Silovanja su bila dio šire kampanje etničkog čišćenja koja je obuhvaćala "prijetnje, ubistva, premlaćivanje i druga djela zastrašivanja koja su počinili pripadnici tih snaga".[225] Isto tako, u predmetu *Prlić i dr.* Pretresno vijeće je utvrdilo da je seksualno nasilje bilo jedno od sredstava (zajedno s drugim djelima "ekstremnog nasilja" i krađom lične svojine) kojim se služilo Hrvatsko vijeće obrane (HVO) kako bi stvorilo atmosferu prinude i na taj način protjeralo Muslimane s teritorije samoproglašene hrvatske države Herceg-Bosne.[226]

Primjena krivičnog djela progona u svrhu povezivanja niza zločina i postupanja pokazala se efikasnom i u zatvorskom okruženju, gdje su zatočenici bili podvrgavani raznim povredama koje uključuju ali nisu ograničene na seksualno nasilje. Umjesto izdvajanja konkretnog djela, Pretresno vijeće je u predmetu *Kvočka i dr.* pri ocjenjivanju progona utvrdilo razne oblike maltretiranja u logoru Omarska. To uključuje prisiljavanje bosanskih Muslimana "na vršenje nužde u vlastitu odjeću zbog

---

potječe iz Bosne i Hercegovine i u njoj živi. Za rješavanje tog problema primijenjena je praksa etničkog čišćenja."), 574 (opisuje se "priroda oružanog sukoba kao etničkog rata i strateški ciljevi Republike Srpske da stvori čisto srpsku državu").

[220] *v.* str. 199-200, 202-4.

[221] Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 72), paragraf 887.

[222] Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 13), paragraf 492 (citira se Pismo datirano 24. maja 1994. koje je generalni sekretar uputio predsjedniku Vijeća sigurnosti Dodatak: aneksi Završnom izvještaju Ekspertske komisije (27. maj 1994) UN Doc S/1994/674 osnovane u skladu s Rezolucijom 780 Vijeća sigurnosti UN-a (1992) Aneksi IX – XII UN Doc S/1994 674//Dodatak 2 (tom V) paragraf 25).

[223] Dvojezični nazivi mjesta na Kosovu ovdje se odnose na srpski i albanski jezik, kako su korišteni i u predmetima *Milutinović i dr.* i *Đorđević.*

[224] *Tužilac protiv Šainovića i dr.,* ICTY-05-87-1, Javna redigirana verzija žalbenog podneska Tužilaštva (21. august 2009) (Žalbeni podnesak Tužilaštva u predmetu *Šainović*), paragraf 86. *v.* također Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 54), paragrafi 586, 593, 599.

[225] Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 54), paragrafi 575.

[226] *Tužilac protiv Prlića i dr.,* ICTY-04-74-T, Prvostepena presuda (29. maj 2013) (Prvostepena presuda u predmetu *Prlić*), tom 3, paragraf 853 (odnosi se na protjerivanje bosanskih Muslimana iz zapadnog Mostara). Ovaj je predmet u vrijeme pisanja ove knjige bio u fazi žalbenog postupka.

neadekvatnih sanitarnih uslova i selektivno podvrgavanje isključivo nesrba fizičkom, psihičkom ili seksualnom nasilju".[227] Vijeće je konstatiralo da su takvim radnjama zatočenicima bila uskraćena fundamentalna prava na život, slobodu, ličnu svojinu te fizički i psihički integritet, "prava istovjetna ili iste težine kao specifične radnje zabranjene članom 5 Statuta".[228]

(ii) Povezivanje seksualnog nasilja s traženom diskriminativnom namjerom

Premda ne postoji konkretan opis tipova dokaza koji se mogu koristiti u dokazivanju diskriminativne namjere, pogrdne izjave optuženih ili počinilaca na političkoj, rasnoj, vjerskoj ili etničkoj osnovi mogu poslužiti kao moćno – premda ne bitno sredstvo za dokazivanje tih elemenata. U velikom broju predmeta uspješno smo se pozivali na dokaze u vidu eksplicitnih komentara počinilaca, kao što su pogrde na etničkoj osnovi i drugi oblici pogrdnih izraza, kako bismo dokazali da su njihove radnje bile počinjene na diskriminativnoj osnovi.[229] Uvredljivo ponašanje koje ukazuje na konkretnu diskriminativnu namjeru podrazumijeva ne samo verbalne izjave nego i prisiljavanje žrtava da prihvate nešto što je protivno njihovim uvjerenjima (kao, na primjer, prisiljavanje muslimanskih žrtava da jedu svinjetinu i piju alkohol), ili rade nešto što je blisko uvjerenjima počinilaca (kao, na primjer, prisiljavanje nesrpskih žrtava da pozdravljaju srpskim pozdravom s uzdignuta tri prsta i pjevaju srpske nacionalističke pjesme, ili urezivanje križa na čelo muslimanske žrtve).[230]

U nedostatku eksplicitnih iskaza ili ponašanja koja indiciraju diskriminativnu namjeru, okolnosti i kontekst u kojem se djelo u osnovi zločina progona dogodilo važno su sredstvo za utvrđivanje diskriminativne namjere. Žalbeno vijeće je upozorilo da se diskriminativna namjera u nekom konkretnom djelu ne smije utvrđivati

---

[227] Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka i dr.* (fusnota 88), paragraf 197.

[228] *Ibid.*

[229] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragraf 1011 (navodi se da su se neposredni izvršioci obilato služili pogrdama. Jedan od njih nije skrivao da hoće da mu Muslimanka "rodi malog Srbina"); Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 138), paragrafi 791, 793 (naglašava se "važna diskriminativna uloga počinioca koji je prije silovanja žrtvi rekao, između ostalog: 'Da vidim kako se Muslimanke jebu'"); Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 72), paragrafi 890-3 (odnosi se na diskriminativne komentare vojnika upućene žrtvi); Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 102), tom 1, paragraf 475 (opisuje se kako su dva zatočenika bili natjerani da jedan na drugome izvrše fellatio dok su bili izloženi uvredama na etničkoj osnovi), 1087, 1120 (spominje se kako je jedan silovatelj rekao da mu je bilo "zadovoljstvo što ima još jednu 'balinku' koju će silovati"). *v.* također općenito Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 102), tom 1, paragrafi 492, 701 (odnose se na korištenje pogrdnih izraza kao što su "balije" i "ustaše" upućenih osobama nesrpskog etniciteta).

[230] *v.* Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 102), tom 1, paragrafi 492, 701 gdje je, osim selektivnih obrazaca zločina, etničkih pogrda i verbalnog zlostavljanja nesrba, Pretresno vijeće, zaključujući da su zločini počinjeni na diskriminativnoj osnovi, razmotrilo i sljedeće: izjave koje su davali srpski političari (tom 1, paragraf 226), prisiljavanje zatočenika da pjevaju srpske nacionalističke pjesme (tom 1, paragrafi 492, 701, 1287, 1499, 1689); prisiljavanje nesrba da nose bijele trake i ističu bijele zastave na svojim kućama (tom 1, paragraf 701); promjena naziva gradova s ciljem uklanjanja bosanske baštine i brisanja bosanskih "simbola i vrijednosti" (tom 1, paragraf 1042); ispitivanje zatvorenika o njihovoj etničkoj pripadnosti (tom 1, paragraf 1554); premlaćivanje onih koji se nisu znali "moliti kao hrišćani" (tom 1, paragraf 1689). Kod donošenja zaključka da su zločini bili počinjeni na diskriminativnoj osnovi, Pretresno vijeće se u predmetu *Brđanin,* osim korištenja pogrdnih izraza, pozvalo na sljedeće činjenice: prisiljavanje muslimanskih žrtava da piju viski (Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragraf 1017); prisiljavanje jednog zatočenika da pojede komad papira na kojem je morao objasniti zašto piše latinicom umjesto ćirilicom (paragraf 1017). *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 83), paragraf 1224.

isključivo na osnovi općenitog diskriminativnog karaktera rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo, što je uslov za utvrđivanje zločina protiv čovječnosti.[231] No, kontekst u kojem prevladava diskriminativni faktor ipak može biti relevantan kada je potkrijepljen dodatnim konkretnim okolnostima koje pokazuju, na primjer, selektivan i sistematski karakter zločina počinjenih nad određenom grupom, ili koje na drugi način ukazuju na ponašanje počinioca.[232]

Efikasan način dokazivanja selektivnog karaktera zločina je izvođenje dokaza o pripadnosti grupe žrtava i grupe počinilaca. U predmetu *Kvočka i dr.* Pretresno vijeće je primijetilo da:

> kada su svi zatočenici nesrbi ili oni na koje se sumnja da su simpatizeri nesrba, a svi oni koji ih zlostavljaju su Srbi ili simpatizeri Srba – nepošteno je tvrditi da grupa protiv koje je usmjeren napad nije definirana političkom, vjerskom ili etničkom pripadnošću.[233]

Žalbeno vijeće prihvatilo je sličnu analizu u predmetu *Krnojelac* i zaključilo kako je činjenica da su samo nesrpski zatočenici bivali izdvajani za zlostavljanje u KP domu uvjerljiv dokaz za karakterizaciju maltretiranja kao zločin progona.[234] Isto stajalište vrijedi i za slučajeve seksualnog nasilja. Na primjer, u predmetu *Brđanin* Pretresno vijeće uzelo je u obzir etničku pripadnost žrtava (bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata) kao jedan od faktora i uvjerilo se da okolnosti u kojima su silovanja i seksualno zlostavljanje vršeni u nekoliko općina Bosne i Hercegovine[235] ne ostavljaju mjesta sumnji u to da kod neposrednih izvršilaca faktički jesu postojale i diskriminacija i namjera diskriminacije na rasnoj, vjerskoj ili političkoj osnovi.[236]

Osim nacionalne pripadnosti žrtava i počinilaca, obrazac postupanja još je jedan potencijalno važan faktor u dokazivanju diskriminativne namjere. U predmetu *Stanišić i Župljanin* Pretresno vijeće je zaključilo da su radnje koje su izvršili pripadnici srpskih snaga tokom zauzimanja nekoliko općina u Bosni i Hercegovini imale diskriminativni karakter, jer su protivpravna zatočenja, prisilno preseljenje, pljačka, uništavanje imovine, premlaćivanje i drugi oblici torture bili selektivno i sistematski usmjereni na osobe muslimanskog ili hrvatskog etniciteta. Na osnovu samo ovog obrasca postupanja Pretresno vijeće je konstatiralo da su počinioci te radnje izvršili s

---

[231] Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić* (fusnota 187), paragraf 164; Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac* (fusnota 182), paragraf 184.

[232] Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac* (fusnota 182), paragraf 184-5; Drugostepena presuda u predmetu *Kordić* (fusnota 187), paragraf 674; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić* (fusnota 187), paragraf 164; Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 85), paragraf 366 ("u ovom predmetu izgleda da su gotovo svi zatočenici u logoru pripadali nesrpskoj grupi. Bilo je razumno zaključiti da je razlog njihovog zatočenja bila pripadnost toj grupi i da je ono, prema tome, bilo diskriminativnog karaktera.")

[233] Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 88), paragraf 195.

[234] Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac* (fusnota 182), paragraf 186, 188.

[235] Prijedor, Teslić, Banja Luka, Bosanska Krupa, Donji Vakuf i Kotor Varoš; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragraf 1010.

[236] *Ibid.*, paragrafi 1011, 1013.

diskriminativnom namjerom.[237] Pretresno vijeće je izričito zauzelo isti pristup seksualnom nasilju. Na primjer, bez oslanjanja na dokaze o pogrdnim izrazima i ponašanju u istom slučaju, ono se uvjerilo da silovanje koje su srpski vojnici izvršili nad djevojkama bosanskim Muslimankama tokom vožnje u konvoju od logora Trnopolje do teritorije pod muslimanskom kontrolom predstavlja zločin progona.[238] Prema tome, smještanje tih slučajeva u njihov pravi kontekst bilo je ključ nalaza da su oni počinjeni na diskriminativnoj osnovi.

Pripadnost i obrazac mogu biti posebno efikasni faktori koje treba istaći kod terećenja za progon u zatvorskom okruženju. "Prethodna selekcija" zatočenika određene nacionalnosti, na primjer, može poslužiti sužavanju kruga žrtava, što olakšava dokazivanje da je i daljnje maltretiranje bilo diskriminativno.[239] Isto tako, protivpravnost zatočenja može se, na primjer, pokazati u slučaju neizdavanja naloga za hapšenje ako žrtve nisu dobile nikakvo službeno obrazloženje za hapšenje, ili ako protiv žrtava nije podignuta nikakva optužnica.[240] Zapazili smo da je lakše dokazati da je seksualno nasilje počinjeno s diskriminativnom namjerom kada je počinjeno u zatvorskom okruženju.[241] Ovim ne želimo sugerirati da se optužbe za progon moraju ograničavati na slučajeve gdje je nad zatočenicima počinjeno seksualno nasilje. Kako slijedi u nastavku, želimo samo istaći da bi tužioci, kada se radi o situacijama zatočenja, trebali biti posebno oprezni kada argumentiraju da je seksualno nasilje bilo djelo u osnovi zločina progona.

Kada je riječ o seksualnom nasilju izvršenom izvan zatvorskog okruženja, na primjer u vrijeme kampanje protjerivanja, i tu smo naučili nešto vrlo bitno. U nekim od tih slučajeva uspjeli smo dokazati da je zločin progona uključivao i seksualno nasilje.[242] U drugim, pak, slučajevima vijeća su nedvojbeno usvojila drugačije, više standarde za dokazivanje seksualnog nasilja nego za druga krivična djela. Na primjer, u predmetu *Milutinović i dr.* Pretresno vijeće je prihvatilo da su ubistva i drugi nasilni delikti kao što je uništavanje imovine za vrijeme protjerivanja kosovskih Albanaca bili

---

[237] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 102), tom 1, paragraf 283 (utvrđujući diskriminativne namjere poziva se samo na selektivno i sistematsko usmjeravanje na Muslimane i Hrvate); tom 1, paragrafi 936, 1191 (utvrđujući diskriminativne namjere poziva se na obrasce krivičnih djela).

[238] *Ibid.*, paragrafi 633, 682, 701-2. U svom zaključku Pretresno vijeće se pozvalo na dvije presuđene činjenice. *v. Tužilac protiv Stanišića i Župljanina*, ICTY-08-91-T, Odluka kojom se djelomično odobrava zahtjev Tužilaštva na osnovu Pravila 94(B) za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je već presuđeno (1. april 2010), presuđene činjenice 903, 1028. O relevantnosti obrasca zločina, zajedno s diskriminativnim izjavama počinilaca, *v.* dalje Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 102), tom 1, paragrafi 492, 701, 1120, 1249, 1499, 1554, 1689.

[239] *v.* npr. Drugostepena odluka u predmetu *Naletilić i Martinović* (fusnota 21), paragraf 144 ("Žalbeno vijeće smatra, ako su unutar grupe osoba odabranih na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi izdvojene samo neke osobe i podvrgnute postupcima kao što su, u ovom predmetu, premlaćivanje i pljačkanje, za te se postupke može zaključiti da su bili izvršeni na diskriminativnim osnovama.")

[240] *v.* npr. Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 102), tom 1, paragrafi 282, 491-2, 1182, 1190, 1239, 1248, 1498, 1687.

[241] *v.* uspješno procesuiranje seksualnog nasilja kao zločin progona u predmetima *Stakić, Kvočka i dr., Brđanin* te *Stanišić i Župljanin*. *v.* str. 426-33, Aneks A.

[242] *v.* npr. u kontekstu kampanje protjerivanja, Prvostepena odluka u predmetu *Krstić* (fusnota 200), paragrafi 616-18 (seksualno nasilje počinjeno je nad bosanskim Muslimanima izbjeglicama u Potočarima); Prvostepena odluka u predmetu *Prlić* (fusnota 226), tom 3, paragrafi 1710-13 (seksualno nasilje koje su počinili pripadnici HVO i Vojne policije tokom izbacivanja Muslimana iz zapadnog Mostara), 1734, 1740-1 (seksualno nasilje koje su počinili pripadnici HVO i Vojne policije tokom izbacivanja Muslimana iz Vareša).

počinjeni s diskriminativnim ciljem.[243] Ipak, Vijeće je konstatiralo da Tužilaštvo nije uspjelo iznijeti "ni jedan dokaz" na osnovu kojeg bi se mogao donijeti zaključak o postojanju diskriminativne namjere na strani snaga VJ i MUP da siluju žene tokom protjerivanja.[244] U donošenju zaključka Pretresno vijeće nije razmatralo kontekstualne dokaze o seksualnom nasilju.[245] U predmetu *Đorđević*, koji se također odnosi na događaje na Kosovu, Pretresno vijeće također je zaključilo da nisu predočeni "*konkretni* dokazi" koji bi potvrdili da su silovanja vršena s diskriminativnom namjerom i da "s obzirom na mali broj slučajeva... etnička pripadnost *samo* tih dviju žena nije dovoljna osnova".[246]

Presuđujući o žalbi Tužilaštva, Žalbeno vijeće je u oba predmeta poništilo oslobađajuću presudu o pitanju seksualnog nasilja kao progona. Žalbeno vijeće je konstatiralo da je Pretresno vijeće u predmetu *Milutinović i dr.* pogriješilo u primjeni prava "propuštajući da ispravno razmotri kontekst u kojem su se silovanja događala" i pogriješilo je kada je ustvrdilo da "nema dokaza na osnovu kojih bi se mogao donijeti zaključak o postojanju diskriminativne namjere počinilaca".[247] Tako je konstatirano uprkos nalazu Pretresnog vijeća da su pripadnici snaga VJ i MUP silovali tri žene "*u toku* operacije uklanjanja velikog broja kosovskih Albanaca iz grada Prištine/Prishtinë".[248] Ocijenivši ovo greškom u primjeni prava, Žalbeno vijeće poslalo je snažnu poruku o tome koliko je važno uzimati u obzir šira razmatranja.[249]

Žalbeno vijeće odbacilo je slične nalaze Pretresnog vijeća i u predmetu *Đorđević*[250] i ponovo potvrdilo da seksualno nasilje ne bi smjelo biti podvrgnuto različitim standardima dokazivanja samo zbog svoje seksualne komponente. Žalbeno vijeće elaboriralo je ocjenu kontekstualnih okolnosti u dokazivanju diskriminativne namjere. Uz specifičnu situaciju u zatvorima, gdje se zločini sistematski vrše nad prethodno odabranom grupom zatočenika, općenitiji pokazatelji uključuju ocjenu stava počinilaca krivičnih radnji kroz njihovo ponašanje, ali i faktore kao što su odabir i maltretiranje osoba na rasnoj, vjerskoj ili političkoj osnovi.[251]

---

[243] Usporedi npr. Prvostepena odluka u predmetu *Milutinović* (fusnota 83), tom 2, paragrafi 1259-62 (konstatira se da su ubistva bila počinjena s diskriminativnom namjerom zasnovanoj na širem diskriminativnom kontekstu i okolnostima) s tom 2, paragrafi 1244-5 (isti faktori ignorirani su u odnosu na seksualno nasilje).

[244] Prvostepena odluka u predmetu *Milutinović* (fusnota 83), tom 2, paragraf 1245.

[245] Drugostepena odluka u predmetu *Šainović* (fusnota 54), paragrafi 584-6.

[246] Drugostepena odluka u predmetu *Đorđević* (fusnota 72), paragraf 877

[247] Drugostepena odluka u predmetu *Šainović* (fusnota 54), paragraf 480, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 83), tom 2, paragraf 889.

[248] Drugostepena odluka u predmetu *Šainović (fusnota* 54) paragraf 580.

[249] Kada razmatra grešku u primjeni prava, žalbeno vijeće formulira ispravan pravni standard i primjenjuje ga na činjenice u predmetu. Pogrešno utvrđeno činjenično stanje, s druge strane, ocjenjuje se prema standardu "razumnosti", a presuditelj se prema činjeničnom stanju koje je utvrdilo Pretresno vijeće mora odnositi s određenom dozom uvažavanja na osnovu toga što se razumni presuditelji o činjenicama ne moraju složiti oko istih činjenica. Žalbeno vijeće neće intervenirati, osim ako Pretresno vijeće nije prethodno donijelo zaključak koji ne bi prihvatio nijedan razuman presuditelj o činjenicama: Drugostepena odluka u predmetu *Popović* (fusnota 66), paragrafi 18-20.

[250] Drugostepena odluka u predmetu *Đorđević* (fusnota 72), paragrafi 889-901.

[251] *Ibid.*, paragraf 876.

3. Povezivanje seksualnog nasilja s kontekstom kao djelo u osnovi genocida

Iako je Tužilaštvo u mnogim predmetima iznosilo optužbe za seksualno nasilje kao zločin genocida,[252] do današnjeg dana ni jedna optužena osoba u MKSJ nije po toj osnovi osuđena za genocid. Je li seksualno nasilje bilo dio kampanje genocida u Bosni i Hercegovini − ostaje jedno od najznačajnijih pitanja na koje MKSJ tek treba odgovoriti u predmetima koji su mu preostali. U vrijeme pisanja ove knjige te optužbe još su u postupku u predmetima *Karadžić* i *Mladić*.

Nepostojanje osuđujućih presuda za seksualno nasilje kao djelo u osnovi genocida treba promatrati u svjetlu općenito malog broja osuda za genocid u MKSJ. Do sada su jedine osuđujuće presude za genocid proizašle iz događaja u Srebrenici u julu 1995. godine.[253] Još uvijek nismo uspjeli pokazati da su širi obrasci etničkog čišćenja u Bosni i Hercegovini 1992. godine, a čiji je sastavni dio bilo seksualno nasilje, predstavljali genocid.[254] Prema tome, oslobađajuće presude za genocid odraz su šireg problema, koji nije ograničen samo na to što se seksualno nasilje utužuje kao djelo u osnovi genocida ili što se koristi u optužbama za genocidnu namjeru.[255] Kako god bilo, uzimajući u obzir koliko je teško ispravljati zablude kada je riječ o povezivanju seksualnog nasilja sa zločinačkom kampanjom i specifičnim ciljem, ovo je tema koja zavređuje pažnju tužilaca.

Krećući se dalje u tom smjeru, tužioci treba da se pobrinu da zablude o seksualnom nasilju ne zamagle analizu seksualnog nasilja kao djela u osnovi genocida. Tu leže opasnosti slične onim uočenim kod zločina progona i podrazumijevaju postavljanje viših standarda kada se donosi zaključak o specifičnoj namjeri, o kombinaciji namjere i motiva, te o problemu povezivanja seksualnog nasilja s visokorangiranim zvaničnicima kao sastavnog dijela cjelokupne strategije. Ove probleme mogu dodatno otežati uskogrudi pogledi na pravne parametre genocida, posebno na onaj da je glavno obilježje genocida njegova masovnost iako njegova definicija neosporivo obuhvaća druge nasilne radnje.[256]

(a) Priroda tražene povezanosti

Kao što je to slučaj kod progona, terećenje za seksualno nasilje kao genocid povezuje taj čin sa zločinačkom kampanjom na dva načina. Prvo, seksualno nasilje može se povezati s nizom drugih destruktivnih radnji počinjenih nad pripadnicima neke zaštićene grupe − nacionalne, etničke ili vjerske. Drugo, osuđujuće presude za seksualno nasilje u osnovi zločina genocida potvrđuju da su ti zločini počinjeni s ciljem uništenja neke grupe.

---

[252] *v. Stakić, Brđanin, Sikirica, Kovačević i Drljača, Krajišnik, Slobodan Milošević, Karadžić* i *Mladić*, Aneks B.

[253] *v.* predmete *Krstić, Popović i dr.* (u odnosu na Vujadina Popovića, Ljubišu Beara i Drage Nikolića) i predmet *Tolimir*.

[254] Jarvis i Martin Salgado (fusnota 7), str. 118.

[255] *v.* str. 225-9.

[256] Serge Brammertz i Michelle Jarvis, "Lessons Learned in Prosecuting Gender Crimes under International Law: Experiences from the ICTY", u Chile Eboe-Osuji (ur.) *Protecting Humanity: Essays in International Law and Policy in Honour of Navanethem Pillay* (Martinus Nijhoff 2010), str. 102; Jarvis i Martin Salgado (fusnota 7), str. 118.

Sada više nije upitno može li se seksualno nasilje podvesti pod djela u osnovi krivičnog djela genocida.[257] Uprkos izvjesnom početnom otporu,[258] Tužilaštvo je podnijelo tužbu za seksualno nasilje kao: (i) nanošenje teških fizičkih i psihičkih povreda pripadnicima grupe, te: (ii) smišljeno nametanje pripadnicima grupe životnih uslova sračunatih da dovedu do djelomičnog ili potpunog fizičkog uništenja grupe. Povezanost seksualnog nasilja i rasprostranjene zločinačke kampanje najočitija je kada se seksualno nasilje okarakterizira kao sastavni element smišljenog nametanja pripadnicima grupe životnih uslova sračunatih da dovedu do njenog djelomičnog ili potpunog fizičkog uništenja. Ovo djelo u osnovi zločina shvaćeno je kao vid prikrivenih metoda uništenja grupe koje se primjenjuju tako da počinioci zločina pripadnike grupe ne ubijaju odjednom nego postepeno, s krajnjim ciljem fizičkog i biološkog uništenja grupe.[259] Te metode uključuju, ali nisu ograničene na izgladnjivanje grupe, odsustvo odgovarajućih uslova smještaja i odjeće, nedostupnost ljekarske brige i higijene, ili prekomjeran rad, odnosno fizičko iznurivanje.[260]

Konceptualizacija seksualnog nasilja kao radnje počinjene s genocidnom namjerom zahtijeva njegovo pozicioniranje u kontekst i precizno znanje o njegovim destruktivnim posljedicama ne samo po žrtve nego i po ciljanu zajednicu. U početku rada Tužilaštva postojao je otpor[261] prema argumentaciji da se specifična namjera "djelomičnog ili potpunog uništenja nacionalne, etničke ili vjerske grupe"[262] može dokazati kada se radi o seksualnom nasilju. To je, u određenoj mjeri, odraz općenite historijske zablude, prema kojoj je genocid sinonim za ubijanje. Tužilaštvo se sve snažnije zalagalo za precizniji pristup ovom pravnom okviru, shvativši da se čitav niz zlodjela, pa i seksualno nasilje, može vršiti u kombinaciji s drugim aktima zločina kako bi došlo do fizičkog uništenja jedne zajednice.[263] Argument Tužilaštva bio je da je

---

[257] Prvu presudu MKSJ kojom je jasno izrečeno da seksualno nasilje može konstituirati djelo u osnovi genocida ako je izvršeno s traženom specifičnom namjerom donijelo je Pretresno vijeće u predmetu *Furundžija*. Pretresno vijeće se uvjerilo – na osnovu prve osuđujuće presude MKSR za seksualno nasilje kao krivično djelo genocida u predmetu *Akayesu* – da se silovanje može okvalificirati kao čin genocida ukoliko je uslov traženih elemenata ispunjen te se, prema tome, može procesuirati. Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 44), paragraf 172 (interni citati ispušteni). U ovom predmetu optuženi nije terećen za genocid. Međunarodni sud pravde također je potvrdio da silovanje i seksualno nasilje mogu predstavljati djela genocida ukoliko je ispunjen uslov specifične namjere da se uništi zaštićena grupa: *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v Serbia and Montenegro*) (Merit) [Primjena Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju genocida (Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore) (Meritum)] [2007] ICJ Rep 43, paragraf 300.

[258] *v.* str. 99-100, Poglavlje 4.

[259] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragrafi 691, 906; *Tužilac protiv Tolimira*, ICTY-05-88/2-T, Prvostepena presuda (12. decembar 2012), paragraf 762 (fokusira se na objektivnu vjerovatnoću ili mogućnost da će određeni uslovi dovesti do fizičkog uništenja grupe).

[260] Drugostepena presuda na osnovu Pravila 98*bis* u predmetu *Karadžić*, (fusnota 201) paragrafi 48-9; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragraf 691; Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 138), paragraf 517.

[261] *v.* str. 99-100, Poglavlje 4.

[262] Statut MKSJ (fusnota 12), član 4.

[263] *Tužilac protiv Karadžića*, ICTY-95-5/18-T, Završna riječ (29. septembar 2014), transkript str. 47578 (Završna riječ u predmetu *Karadžić*); *Tužilac protiv Karadžića*, ICTY-95-5/18-T, Javna redigirana verzija Završnog podneska Tužilaštva (23. septembar 2014) (Završni podnesak u predmetu *Karadžić*), paragrafi 573-5; *Tužilac protiv Karadžića*, ICTY-95-5/18-AR98*bis*.1 Pravilo 98*bis* Žalbeni pretres (Žalbeni pretres u predmetu *Karadžić* na osnovu Pravila 98*bis*) (17. april 2013), transkript str. 25-8. *v.* također *Tužilac protiv Krstića*, ICTY-98-33-A, Drugostepena presuda (19. april 2004)

pravo značenje genocidne namjere u stvari namjera uništenja samih temelja života zajednice, a ne nužno istrebljenja njenih pripadnika. To se može postići i potencijalno destruktivnim radnjama – uključujući i seksualno nasilje – koje narušavaju odnose među pripadnicima te zajednice, remete porodičnu strukturu unutar te zajednice i njenu sposobnost da se ikada obnovi.[264]

Još nismo imali priliku vidjeti da su vijeća MKSJ zauzela drugačiji stav prema zločinima seksualnog nasilja od onog koji su zauzela prema drugim djelima u osnovi genocida; no, moguće posljedice krivih predodžbi vidljive su u predmetima vođenim na drugim sudovima. Konkretno, vidjeli smo da utvrđeni "lični" motivi počinjenja seksualnog nasilja mogu zamagliti vezu između seksualnog nasilja i šire genocidne kampanje.[265] I, dok je sama činjenica da je djelo seksualnog nasilja počinjeno tokom genocidne kampanje nedovoljna da se dokaže kako je ono izvršeno s genocidnom namjerom,[266] postoji opasnost da se pogrešno promatra kao "kvalitativno različito" od drugih djela u osnovi genocida,[267] što je posljedica pogrešne percepcije da je seksualno nasilje "izolirano" i da nije povezano sa širokom genocidnom kampanjom. No, sudska praksa jasno ukazuje na to da motivi počinioca nisu presudni u utvrđivanju specifične namjere:[268] seksualni motivi ne isključuju genocidnu namjeru.[269]

(b) Dokazne strategije za povezivanje seksualnog nasilja s elementima genocida

(i) Povezivanje seksualnog nasilja s kampanjom destruktivnih činova

Procesuirajući seksualno nasilje kao djelo u osnovi teških fizičkih i psihičkih povreda, tužioci moraju pokazati da je nanesena povreda bila "tako ozbiljna da je doprinijela ili bi mogla doprinijeti djelomičnom ili potpunom uništenju grupe".[270] Ovaj pravni standard moguće je zadovoljiti iznošenjem dokaza, na primjer, da se život žrtava "drastično promijenio" ili da su osobe bile "tako teško traumatizirane da bi radije

---

(Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*), paragrafi 28, 31, 35 (izjednačuje se genocidna namjera s namjerom da se prouzrokuje fizičko uništenje ciljane zajednice).

[264] Završni podnesak u predmetu *Karadžić* (fusnota 263), paragrafi 574-5.

[265] Npr. u predmetu *Rukundo*, Žalbeno vijeće MKSR je većinom glasova ukinulo osuđujuću presudu optuženika za genocid koja se zasnivala na seksualnom nasilju s obrazloženjem da se slučaj seksualnog nasilja "kvalitativno razlikuje" od drugih genocidnih radnji koje je počinio Rukundo. Žalbeno vijeće je bilo mišljenja da je sporno seksualno zlostavljanje bilo "neplaniran i spontan" čin koji se "razumno može protumačiti kao zločin uslovljen situacijom u čijoj pozadini nije bila specifična namjera da se počini genocid". *Tužilac protiv Rukunda,* ICTR-2001-70-A, Drugostepena presuda (20. oktobar 2010) (Drugostepena presuda u predmetu *Rukundo*), paragraf 236. Sudija Pocar bio je protiv ove presude.

[266] Jarvis i Martin Salgado (fusnota 7) 121.

[267] *v.* Drugostepena presuda u predmetu *Rukundo* (fusnota 265), paragraf 236.

[268] *v.* Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 72), paragraf 887 (u odnosu na progon); Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić*, ICTY-95-10-A (5. juli 2001) (Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić*), paragraf 49 (u odnosu na genocid); Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 8), paragraf 153 (u odnosu na mučenje).

[269] *v.* Drugostepena presuda u predmetu *Rukundo* (fusnota 265), Djelomično protivno mišljenje sudije Pocara, paragraf 10 (u odnosu na genocid).

[270] Drugostepena presuda u predmetu *Tolimir* (fusnota 202), paragraf 203. *v.* također Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Merits) [Primjena Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (Meritum)] [2015] (Hrvatska protiv Srbije), paragraf 157 <http://www.icj-cij.org/docket//index.php?p1=3&p2=5> pristupljeno 6. jula 2015.

odabrale smrt".[271] Žrtve seksualnog nasilja iznosile su ovakve dokaze u predmetima MKSJ.[272] Tužilaštvo se nastojalo poslužiti potencijalno destruktivnim posljedicama seksualnog nasilja na zajednicu naglasivši faktore kao što su sistematski i masovni karakter zločina (premda treba pripaziti na to da se ne stvori predodžba kako je to ključan uslov); silovanje žrtava u više navrata tokom dužeg razdoblja ili na krajnje brutalan način, mladost žrtava i posljedična potreba za redovnom psihološkom terapijom.[273]

Sudska praksa MKSJ ukazuje i na to da je počinjenje seksualnog nasilja relevantan faktor u ocjenjivanju jesu li pripadnici zaštićene grupe bili podvrgnuti životnim uslovima sračunatim na djelomično ili potpuno uništenje grupe. Na primjer, prilikom razmatranja navoda o postojanju zločina genocida, vijeća MKSJ uzela su u obzir i dokaze o seksualnom nasilju uz druge oblike maltretiranja počinjene nad bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima u zatočeničkim logorima u Bosni i Hercegovini.[274]

Dokazivanje da je seksualno nasilje bilo korišteno da se nametnu životni uslovi sračunati na djelomično ili potpuno uništenje grupe zahtijeva dokaze da su ti nametnuti uslovi bili takve prirode i težine da su bili sračunati na fizičko i biološko uništenje grupe ili njenog dijela, na primjer širenjem bolesti, izgladnjivanjem ili uskraćivanjem ljekarske pomoći. Tužioci će vjerovatno u većini slučajeva posegnuti za dokazima koji će seksualno nasilje smjestiti u širok raspon destruktivnih uslova. Na primjer, u kontekstu zatvora ti drugi faktori mogu uključivati pretrpanost, uskraćivanje hrane, odsustvo ljekarske pomoći, loše higijenske uslove i maltretiranje.[275] Štoviše, može se pokazati relevantnim i dokazivanje da su pripadnici grupe bili podvrgnuti takvim uslovima tokom dužeg vremena.[276]

---

[271] Drugostepena presuda u predmetu *Tolimir* (fusnota 202) paragraf 212.

[272] *v.* Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 138), paragraf 795, poziva se – premda u kontekstu progona – na iskaz svjedokinje Q, Muslimanke žrtve silovanja koja je htjela počiniti samoubistvo nakon onoga što joj se dogodilo.

[273] *v.* npr. *Tužilac protiv Stakića,* Zahtjev Tužilaštva da se odobri podnošenje Javne redigirane verzije "Završnog podneska Tužilaštva" (30. maj 2003) (Završni podnesak u predmetu *Stakić*), paragrafi 219, 224 (podnesci Tužilaštva u vezi s radnjama koje su prouzročile teške fizičke i psihičke povrede u osnovi djela genocida, pozivajući se konkretno na sistematski karakter silovanja u logorima Omarska i Keraterm), 226 (poziva se na "višestruko silovanje žena tokom dužeg razdoblja" u logoru Trnopolje; čak su i djevojčice bile seksualno zlostavljane, uključujući i trinaestogodišnju djevojčicu).

[274] *v.* Drugostepena presuda u predmetu *Karadžić*, na osnovu Pravila 98*bis* (fusnota 201), paragrafi 47-50, 117 (ponovno uključivanje optužbe za genocid na osnovu nametanja životnih uslova sračunatih na djelomično ili potpuno uništenje grupe); Odluka na osnovu Pravila 98*bis* u predmetu *Mladić*, (fusnota 201) transkript str. 20939 (odnosi se na dokaze o "silovanju i drugim djelima seksualnog nasilja kao... uslovima sračunatim da dovedu do fizičkog uništenja žrtava" prilikom utvrđivanja da postoje dokazi o tome da je u općinama BiH počinjen genocid); Odluka na osnovu Pravila 61 u predmetu *Mladić i Karadžić*, (fusnota 201), paragraf 93 (ocijenjeno je da se "neka od [konkretnih djela, uključujući seksualno nasilje] mogu okarakterizirati u skladu sa ... (c) paragrafa 2 u članu 4"). *v.* također *Hrvatska protiv Srbije* (fusnota 270), paragraf 166 (prihvaća se da silovanje i drugi seksualni delikti mogu predstavljati djelo u osnovi krivičnog djela nametanja životnih uslova sračunatih na fizičko uništenje grupe).

[275] *v.* npr. Drugostepena presuda u predmetu *Karadžić* na osnovu Pravila 98*bis* (fusnota 201), paragraf 49.

[276] Pretres o presudi na osnovu Pravila 98*bis* u predmetu *Tužilac protiv Karadžića*, (28. juni 2012) transkript str. 28767. *v.* također Prvostepena odluka u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragraf 908, posebno fusnote 2265, 2267-77 (gdje Pretresno vijeće konstatira kako dokazi koji su mu predočeni nisu dovoljni za zaključak da životni uslovi nametnuti zatočenicima dosežu nivo uslova sračunatih da dovedu do djelimičnog fizičkog uništenja grupe jer su, između ostalog, zatočenici tamo zadržavani samo ograničeno vrijeme).

Iako Tužilaštvo do sada nije uspjelo ishoditi osuđujuće presude zasnovane na počinjenju seksualnog nasilja kao životnom uslovu sračunatom na djelomično ili potpuno uništenje grupe, razlog tome nije što seksualno nasilje nije bilo priznato kao djelo u osnovi zločina.[277] Štaviše, još su u toku suđenja po dva predmeta u kojima se optuženi terete za seksualno nasilje na taj način – *Karadžić*[278] i *Mladić*.[279]

(ii) Povezivanje seksualnog nasilja i genocidne namjere

Uprkos neuspješnim zahtjevima za osuđujuće presude u slučajevima seksualnog nasilja počinjenog s genocidnom namjerom,[280] u sudskoj praksi MKSJ sve se više uvažava činjenica da se postojanje genocidne namjere može utvrditi, između ostalih faktora, na osnovu počinjenog seksualnog nasilja. U drugostepenoj presudi na osnovu Pravila 98*bis* u predmetu *Karadžić* Žalbeno vijeće se prilikom ocjenjivanja genocidne namjere pozvalo na dokaze o silovanju i drugim oblicima seksualnog nasilja koje je počinjeno nad bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima u nekim općinama Bosne i Hercegovine tokom 1992. godine.[281] Slično tome, u Odluci na osnovu Pravila 98*bis* u predmetu *Mladić*, Pretresno vijeće pozvalo se na znanje optuženog da su djevojke u

---

[277] Tužilaštvo MKSJ optužilo je nekoliko osoba za seksualno nasilje počinjeno nad zatočenim bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima, zajedno s drugim oblicima maltretiranja, kao uslove smišljene da dovedu do uništenja grupe. *v. Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, ICTY-02-54-T, Izmijenjena optužnica (Bosna) (22. novembar 2002) (Izmijenjena optužnica u predmetu *Milošević* (Bosna)), paragraf 32(d) (Optuženi je umro prije okončanja sudskog postupka); *Tužilac protiv Drljače i Kovačevića*, ICTY 96-24, Optužnica (13. mart 1997), paragrafi 12-16 (Drljača je umro prije nego što je prebačen u Tribunal, a Kovačević je umro prije okončanja sudskog postupka); *Tužilac protiv Krajišnika*, ICTY-00-30&40-PT, Izmijenjena konsolidirana optužnica (7. mart 2002), paragrafi 15-17 (Pretresno vijeće je ipak konstatiralo da nije moglo "zaključiti da je ijedno od tih djela počinjeno s namjerom da se djelimično unište etničke grupe bosanskih Muslimana ili bosanskih Hrvata kao takve" čak i kada su "neki od zločina [uključujući seksualno nasilje] ispunjavali traženi *actus reus* za genocid"; Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 141), paragrafi 867, 869); *Tužilac protiv Stakića*, ICTY-97-24-T, Četvrta izmijenjena optužnica (10. april 2002) (Četvrta izmijenjena optužnica u predmetu *Stakić*), paragrafi 41(2)-(3), 50-1 (Pretresno vijeće konstatiralo je kako mu nisu predočeni dokazi da su djela u osnovi genocida bila počinjena s genocidnom namjerom. Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 138), paragraf 557): *Tužilac protiv Brđanina*, ICTY 99-376-T, Šesta izmijenjena optužnica (9. decembar 2003), paragraf 37(3) (Pretresno vijeće je, međutim, zaključilo da je seksualno nasilje bilo jedna od radnji koje se kvalificiraju kao nanošenje teških fizičkih i psihičkih povreda. Dakle, Vijeće nije seksualno nasilje u logorima razmatralo kao životne uslove. Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragraf 905, fusnota 2254. Pretresno vijeće na kraju je oslobodilo Brđanina optužbi za genocid jer je konstatiralo da djela u osnovi zločina nisu bila počinjena s namjerom uništenja bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u Srpskoj autonomnoj oblasti (SAO) Krajina (paragraf 989); *Tužilac protiv Sikirice*, ICTY-95-8-PT, Druga izmijenjena optužnica (3. januar 2001), paragraf 31 (Pretresno vijeće prihvatilo je prijedlog odbrane za oslobađajuću presudu u pogledu optužbi za genocid i saučesništvo u počinjenju genocida na osnovu zaključka da su dokazi koje je iznijelo Tužilaštvo nedostatni za dokazivanje specifične namjere (*Tužilac protiv Sikirice i dr.,* ICTY-95-8-T, Odluka u predmetu *Sikirica* o prijedlogu odbrane za oslobađajuću presudu (3. septembar 2001) (Odluka o prijedlogu Odbrane za oslobađajuću presudu), paragrafi 90, 96-7).

[278] *Tužilac protiv Karadžića*, ICTY-95-5/18-PT, Treća izmijenjena optužnica (27. februar 2009), paragraf 40(c).

[279] *Tužilac protiv Mladića*, ICTY-09-92-PT, Četvrta izmijenjena optužnica (16. decembar 2011), paragraf 39(c).

[280] Odluka o prijedlogu Odbrane za oslobađajuću presudu u predmetu *Sikirica* (fusnota 277), paragrafi 90, 96-7; Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 141), paragraf 869; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 62), paragraf 989. U predmetu *Stakić* Pretresno vijeće je konstatiralo da je Stakić imao namjeru prisilnog premještanja Muslimana iz Bosne, ali i namjeru njihovog uništenja. Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 138), paragrafi 553-7. Tužilaštvo je uložilo žalbu na ovaj zaključak, ali Žalbeno vijeće je potvrdilo oslobađajuću presudu za genocid.

[281] Drugostepena presuda na osnovu Pravila 98*bis* u predmetu *Karadžić* (fusnota 201), paragraf 99, a posebno fusnotu 277.

Foči bile zatočene kao seksualno roblje kao dokaz njegovih genocidnih namjera i posebno naglasilo "destruktivne posljedice koje je silovanje ostavilo na bosanske Muslimanke".[282]

Iskazi o seksualnom nasilju mogu također pomoći u dokazivanju destruktivne namjere u osnovi djela. Na primjer, iskazi o rađanju djece koja su iste etničke pripadnosti kao i počinilac mogu pomoći da se instance koje utvrđuju činjenice uvjere o postojanju genocidne namjere. Tužilaštvo je takve argumente iznijelo u predmetima *Brđanin* i *Stakić*,[283] premda bez uspjeha. Još jedan primjer je predmet *Jelisić*, gdje je optuženi terećen za genocid samo na temelju ubistava. Žalbeno vijeće se pozvalo na Jelisićevu vlastitu izjavu da "želi sterilizirati Muslimane kako bi se spriječilo razmnožavanje grupe"[284] kao na dokaz genocidne namjere.[285]

Tužioci treba da usvoje holistički pristup u dokazivanju da je seksualno nasilje izvršeno s genocidnom namjerom. Ta se namjera po svojoj prirodi ne može utvrditi neposrednim dokazima.[286] Bez neposrednih dokaza, genocidna namjera može se utvrditi na temelju niza faktora i okolnosti koje treba razmatrati u njihovoj ukupnosti.[287] To podrazumijeva opći kontekst, počinjenje drugih krivičnih radnji sistematski usmjerenih protiv jedne grupe, razmjere počinjenih zvjerstava, sistematsku usmjerenost na žrtve po osnovu njihove pripadnosti tačno određenoj grupi, repetitivnost destruktivnih i diskriminativnih radnji ili postojanje plana ili politike genocida.[288]

U predmetima koji uključuju seksualno nasilje tužioci moraju podnijeti konkretne dokumente koji pokazuju povezanost između slučajeva seksualnog nasilja i genocidne kampanje. Ta se povezanost može pokazati, na primjer, izvođenjem dokaza:

- o nacionalnoj, etničkoj, rasnoj ili vjerskoj pripadnosti žrtava i počinilaca (zavisno od specifičnih karakteristika grupe);

---

[282] Odluka na osnovu Pravila 98*bis* u predmetu *Mladić* (fusnota 201) transkript str. 20939, 20946. *v.* također *Karadžić i Mladić* Odluka na osnovu Pravila 61 (fusnota 201), paragraf 94 (konstatira se da "neka od sredstava za postizanje cilja 'etničkog čišćenja'... potvrđuju da je izvršenje tih djela smišljeno da dopre do samih temelja grupe... sistematsko silovanje žena... je u pojedinim slučajevima namijenjeno prenošenju novog etničkog identiteta na dijete.")

[283] *v.* npr. *Tužilac protiv Brđanina*, ICTY-99-36-T, Javna redigirana verzija Završnog podneska Tužilaštva (17. august 2004), paragraf 538; Završni podnesak Tužilaštva u predmetu *Stakić* (fusnota 273), paragraf 281.

[284] *Tužilac protiv Jelisića*, ICTY 95-10-T, Prvostepena presuda (14. decembar 1999), paragraf 102. Pretresno vijeće saslušalo je dokaz gdje Jelisić kaže da "mrzi Muslimanke, da smatra da su izrazito prljave te da želi sve da ih sterilizira kako bi spriječio porast broja Muslimana, ali da će prije nego što ih sve istrijebi početi s muškarcima kako bi spriječio svako razmnožavanje".

[285] Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić* (fusnota 268), paragraf 66. U vezi s činjenicama u ovom predmetu, Žalbeno vijeće je donijelo zaključak da postoji dovoljno dokaza koji upućuju na to da je Jelisić imao genocidnu namjeru i da su oni takvi da se prema njima može zaključiti kako je Pretresno vijeće pogriješilo kada je donijelo oslobađajuću presudu na osnovu Pravila *98bis*. Međutim, Žalbeno vijeće je odbilo naložiti novo suđenje jer se Jelisić već izjasnio krivim za ubistva, te da nije u interesu pravde da predmet uputi na ponovni postupak (*ibid.*, paragrafi 72, 74-7).

[286] Drugostepena presuda u predmetu *Karadžić* na osnovu Pravila 98*bis* (fusnota 201), paragraf 80.

[287] Drugostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 187), paragraf 55 (pretresno vijeće mora razmotriti "da li su svi dokazi uzeti u cijelosti pokazali mentalno stanje koje upućuje na genocidnu namjeru").

[288] Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić* (fusnota 268), paragrafi 47-8; Drugostepena presuda na osnovu Pravila 98*bis* u predmetu *Karadžić* (fusnota 201), paragraf 80. *v.* također Drugostepena presuda u predmetu *Krstić* (fusnota 200), paragraf 34.

- o bliskoj povezanosti (vremenskoj i prostornoj) seksualnog nasilja u odnosu na druga genocidna djela – na primjer, jesu li iste žrtve bile podvrgnute seksualnom nasilju i drugim zlodjelima u osnovi genocida, jesu li nasilje počinili isti ili različiti počinioci, zatim o hronologiji događaja i njihovoj podudarnosti u smislu vremena i prostora;
- o širem kontekstu nasilja;
- o konkretnoj ulozi počinilaca u genocidnim djelima, i/ili
- o izjavama ili ponašanju počinilaca prije ili nakon počinjenja zločina seksualnog nasilja.

Osim toga, ako postoje, moraju biti predočeni dokazi o masovnom ili sistematskom seksualnom nasilju. Međutim, i ovdje tužioci moraju nastojati da se postojanje tih dokaza podigne na nivo pravnog uslova. Masovno ili sistematsko seksualno nasilje može poslužiti kao dokaz povezanosti seksualnog nasilja s genocidnom kampanjom. No, ta se veza može utvrditi i uz pomoć drugih dokaza.

Jedan od najvećih izazova u dokazivanju genocidne namjere − posebno kada postoje dokazi o prisilnom premještanju velikih razmjera (kao što je bio slučaj u nekim općinama Bosne i Hercegovine 1992. godine) − bio je uvjeriti instance koje utvrđuju činjenice da je seksualno nasilje bilo počinjeno s namjerom da se uništi grupa, a ne samo s namjerom njenog prisilnog premještanja. Taj se izazov nije odnosio samo na djela seksualnog nasilja nego i na druga krivična djela u osnovi genocida. Međutim, stav da se prisilno premještanje i genocid međusobno isključuju iskrivljena je predodžba.[289] Kako se vidi iz predmeta MKSJ o Srebrenici, genocidna namjera ne isključuje se samo zato što je dio ciljanog stanovništva prisilno premješten – pa čak i ako se radi o velikom broju. Naprotiv, prisilno premještanje može se efikasno kombinirati s drugim destruktivnim radnjama smišljenim za uništenje jedne zajednice.[290]

F. Zaključci i osnovne spoznaje za budućnost

Rad Tužilaštva na kontekstualiziranju seksualnog nasilja podstaknule su i ubrzale šture konkretne odredbe o zločinima seksualnog nasilja u Statutu MKSJ. Taj ograničeni statutarni pravni okvir naveo nas je također da se borimo da zločini seksualnog nasilja budu uvršteni u druge kategorije krivičnih djela, što je pak nalagalo da se fokusiramo na nasilne aspekte zločina seksualnog nasilja, da ispitamo koja su to fundamentalna prava sporna i šta je bio krajnji cilj tih zločina. Na Međunarodnom krivičnom sudu (MKS), gdje je zakonodavni okvir širi i sadrži brojnije i određenije odredbe koje se tiču seksualnog nasilja, postoji i veća opasnost da se iz vida izgubi proces kontekstualizacije. Toga se tužioci moraju čuvati ako žele postići uspjeh u preciznom i

---

[289] Žalbeni pretres u predmetu *Karadžić* na osnovu Pravila 98*bis* (fusnota 263), transkript str. 28-9.

[290] Završni podnesak u predmetu *Karadžić* (fusnota 263), paragraf 576; Završna riječ u predmetu *Karadžić* (fusnota 263), transkript str. 47578-9.

objektivnom kategoriziranju zločina i pozvati na odgovornost visokopozicionirane zvaničnike.

Tako, na primjer, u nizu diskriminativnih namjera kada je u pitanju krivično djelo progona, u Statutu MKSJ nema odredbe o diskriminaciji motiviranoj polom.[291] Po tome se razlikuje od Statuta MKS, gdje se rod izričito spominje kao jedna od diskriminativnih osnova progona.[292] U odabiru diskriminativne osnove tužioci moraju dobro pripaziti na to kakve bi posljedice mogao imati njihov odabir, to jest hoće li seksualno nasilje moći povezati s drugim kršenjima fundamentalnih prava koja su sastavni dio kampanje progona. Tu vezu lakše je uspostaviti ukoliko se može dokazati njihova zajednička diskriminativna baza, premda je moguće, a i poželjno dokazati kako su neka kršenja počinjena s višestrukim diskriminativnim ciljevima. Postojanje zajedničke diskriminativne baze koja povezuje više kršenja fundamentalnih prava u sklopu kampanje može predstavljati izuzetno važan okvir za povezivanje zločina s visokopozicioniranim zvaničnicima.[293]

Slijedi popis bitnih uvida koje smo stekli tokom rada Tužilaštva u vezi s povezivanjem seksualnog nasilja u sukobu sa širim kontekstom. Ove općenite napomene pomoći će u budućnosti tužiocima u konceptualizaciji sličnih predmeta u skladu s međunarodnim pravnim okvirima:

Važnost kontekstualizacije seksualnog nasilja i njegove karakterizacije kao krvnog delikta

- Umjesto pogrešnog fokusiranja na "strateški" karakter seksualnog nasilja kao referentne tačke, naš bi cilj trebao biti da utvrdimo jesu li se zločini seksualnog nasilja uopće dogodili, da razumijemo veze između tih zločina i šireg konteksta u kojem su se dogodili i da posegnemo za nizom pravnih okvira kako bismo bili sigurni da ih precizno i temeljito primjenjujemo u našim predmetima, bez obzira na karakter i cilj u osnovi krivičnog djela.
- Smještanje seksualnog nasilja u stvarni kontekst i jasna percepcija veze između seksualnog nasilja i drugih krvnih delikata presudni su i predstavljaju zlatnu nit koja se provlačila kroz uspjehe Tužilaštva. Zablude koje zamagljuju nasilni karakter silovanja i sličnih djela i koje hrane stereotipe o seksualnom nasilju kao nužno "lično motiviranom" i/ili "izoliranom" ili manje teškom od drugih zločina, osujetit će cilj kontekstualizacije seksualnog nasilja i njegovog povezivanja s visokim zvaničnicima u pojedinim predmetima.

---

[291] Sljedeći primjer je Rimski statut (fusnota 73), koji priznaje i porobljavanje i seksualno ropstvo kao zločine protiv čovječnosti, a seksualno ropstvo i kao ratni zločin. Stručni komentari upozoravaju da "međunarodno krivično pravo mora imenovati i identificirati sitne fragmente koji čine žensko ropstvo u doba rata. Isticanje samo jednog fragmenta, recimo seksualnih djela ili ropskog rada, umanjuje samu suštinu porobljavanja... Pravnička budnost prijeko je potrebna ako se iz savremenog međunarodnog krivičnog prava želi ukloniti 'feminizacija' seksualnog ropstva i 'maskulinizacija' porobljavanja". Viseur Sellers, "Wartime Female Slavery: Enslavement" (fusnota 148), str. 143.

[292] Rimski statut (fusnota 73), član 7(1)(h) (Protjerivanje svake grupe ili zajednice na političkoj, rasnoj, nacionalnoj, etničkoj, kulturnoj, vjerskoj, rodnoj osnovi na način kako je definirano u paragrafu 3, ili protjerivanje na kakvoj drugoj osnovi koja je strogo zabranjena međunarodnim pravom, a u vezi je sa svakom radnjom preciziranom ovim paragrafom ili sa svakim krivičnim djelom iz nadležnosti Suda). U članu 7(2)(g) stoji da se progon definira kao namjerno i ozbiljno lišavanje osnovnih prava, suprotno međunarodnom pravu, određene grupe ili zajednice zbog njenog identiteta.

[293] *v.* Poglavlje 7.

- Kako bi sveli na minimum opasnost da krive predodžbe naštete predmetima, tužioci moraju pristupiti seksualnom nasilju s početnom radnom pretpostavkom da je ono povezano s oružanim sukobom, odnosno s rasprostranjenim ili sistematskim napadom na civilno stanovništvo, i da je počinjeno s istom namjerom kao i drugi krvni delikti počinjeni u sličnom kontekstu, osim ako ne postoje jasne naznake koje ukazuju na suprotno. Tužioci moraju biti pripravni da pred sudom iznesu dokaze i argumente kojima će potkrijepiti ovu pretpostavku.
- Tužioci bi trebali imati na umu da ne postoji uslov da seksualno nasilje bude počinjeno u velikim razmjerama. Čak i jedan slučaj, ili samo nekoliko njih, dovoljno je za razmatranje optužbe za zločin protiv čovječnosti – u kojem čine dio rasprostranjenog ili sistematskog napada po obrascu torture usmjerene protiv civilnog stanovništva – ili za ratni zločin, gdje su usko povezani s oružanim sukobom. Isto vrijedi i za genocid, gdje se seksualno nasilje vrši s traženom namjerom uništenja.
- Potrebno je da tužioci uvijek posebno istaknu kako su silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja krvni delikti. Na taj način mogu pokazati i učvrstiti veze između seksualnog nasilja i drugih krvnih delikata, te umanjiti opasnost od primjene različitih dokaznih standarda za seksualno nasilje i za druge oblike nasilja.

Kontekstualiziranje seksualnog nasilja putem odabira zločina

- Kada pristupaju zadatku utuživanja za seksualno nasilje kao međunarodnog zločina, tužioci moraju posebno razmotriti ne samo zločine koji su očigledno fokusirani na seksualno nasilje (npr. silovanje) nego i na općenitija krivična djela koja mogu cjelovito i precizno obuhvatiti karakter konkretnog zločinačkog postupanja (npr. mučenje, porobljavanje, progon, genocid). Pri tome tužioci moraju pripaziti na tipove kontekstualizacije opisane u ovom poglavlju kako bi mogli pravno najpreciznije okarakterizirati seksualno nasilje o kojem je riječ i tako dodatno povećati šanse za njihovo povezivanje s visokorangiranim zvaničnicima.
- Pri odabiru tipa zločina za koji će teretiti optužene, tužioci moraju biti svjesni različitosti povreda koje su pretrpjeli muškarci i žene u oružanom sukobu ili rasprostranjenom ili sistematskom napadu. Stoga bi se trebali potruditi da prilikom sastavljanja optužnice precizno utvrde vrstu povreda nanesenih i jednima i drugima.
- Posegnu li za općenitijim kategorijama zločina, tužioci bi morali dobro paziti da optužbe za seksualno nasilje ne ostanu postrani. U većini slučajeva to se postiže tako da se jasno izlože činjenice koje ukazuju na seksualno nasilje, a koje zadovoljavaju tražene elemente općenitije kategorije zločina. Također treba razmotriti podizanje optužbe za krivična djela u sticaju koja konkretno uključuju seksualno nasilje kao što je silovanje.
- S obzirom na to da sudska praksa MKSJ uvažava da će seksualno nasilje u okolnostima sukoba gotovo uvijek ispunjavati traženi uslov zabranjenog cilja

mučenja, tužioci bi trebali temeljito razmotriti mogućnost terećenja za silovanje i druge vrste ozbiljnog seksualnog nasilja kao krivično djelo mučenja. U terećenju za mučenje tužioci mogu posegnuti i za drugim prednostima koje im pruža dostupna sudska praksa, koja silovanje prepoznaje kao izuzetno nasilno djelo što uzrokuje veliku bol ili patnju i kategorički odbacuje ideju da seksualni motivi isključuju zabranjeni cilj.

- Kod terećenja za seksualno nasilje kao zločin progona, tužioci moraju dobro razmisliti koja su to fundamentalna prava ugrožena činom seksualnog nasilja. Prednost bi trebalo dati onim fundamentalnim pravima koja ističu nasilan karakter tih djela, kao što je pravo na fizički integritet. U ovom slučaju odabir može imati posljedice na ocjenu razmjera ili sistematičnosti seksualnog nasilja (u smislu relevantne kategorizacije) i njegove predvidljivosti (u smislu individualne krivične odgovornosti).

Dokazivanje seksualnog nasilja pod kategorijom općih krivičnih djela

- Kako bi zadovoljili tražene objektivne elemente kategorija općih krivičnih djela kao što su mučenje, porobljavanje, progon i genocid, tužioci moraju istaknuti nasilan i ozbiljan karakter silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja.
- Kod ispunjenja traženih subjektivnih elemenata ovih kategorija krivičnih djela, tužioci bi trebali ukazati na veze između seksualnog nasilja i konteksta u kojima se nasilje dogodilo. U tu svrhu potrebno je predočiti dokaze i argumente o okolnostima u kojima su počinjena djela seksualnog nasilja u osnovi krivičnog djela, te utvrditi vezu između djela nasilja i konteksta. Takvom kontekstualizacijom seksualnog nasilja tužioci će efikasno izbjeći opasnost da seksualno nasilje bude tretirano prema višim dokaznim standardima nego drugi zločini.
- Tužioci moraju pripaziti na moguću opasnost od brkanja motiva i namjere u predmetima koji uključuju seksualno nasilje, posebno kada se traži ispunjenje uslova specifične (zabranjene, diskriminativne ili destruktivne) namjere (kao što su mučenje, progon ili genocid). Tražena veza između seksualnog nasilja i oružanog sukoba/napada na civilno stanovništvo, odnosno činjenica da je nasilje bilo izvršeno sa zabranjenim ciljem, ili na diskriminativnoj osnovi, ili s namjerom uništenja neke grupe, neće biti odbačena samo zato jer je možda bila popraćena seksualnim pobudama.
- Ukoliko postoje, treba predočiti dokaze o masovnom seksualnom nasilju kako bi se dokazala povezanost seksualnog nasilja i zločinačke kampanje. No, tužioci ovdje moraju jasno naglasiti da to nije pravni uslov, te da se tražena povezanost može dokazati i drugim sredstvima.

7

Kontekstualizacija seksualnog nasilja i povezivanje s visokim zvaničnicima

Vidovi odgovornosti

Barbara Goy, Michelle Jarvis i Giulia Pinzauti

A. Uvod

U ovom poglavlju nastavljamo razmatranje strategija kontekstualizacije seksualnog nasilja tako što ćemo se fokusirati na izbor vida odgovornosti u optužbama za zločine seksualnog nasilja. Konkretno, razmatrat ćemo na koji način vid odgovornosti može biti upotrijebljen kako bi se oslikale veze između seksualnog nasilja i šireg konteksta, i kako bi se seksualno nasilje povezalo s visokim zvaničnicima. Smještanje seksualnog nasilja u kontekst presudan je temelj na kojem tužioci povezuju zločine s optuženim čak i kada su te zločine fizički počinili drugi, udaljeni kako po geografskom mjestu tako i/ili po hijerarhijskom položaju.[1] Kao što ćemo objasniti dalje u tekstu, to se mora učiniti izborom odgovarajućeg vida odgovornosti i izvođenjem dokaza koji povezuju činjenje ili nečinjenje visokog zvaničnika sa seksualnim nasiljem.

Teorija suizvršenja u okviru individualne krivične odgovornosti bila je jedan od najefikasnijih pravnih okvira koje je Tužilaštvo koristilo kako bi definiralo integralnu ulogu seksualnog nasilja tokom sukoba u bivšoj Jugoslaviji i tu ulogu povezalo s visokim zvaničnicima. Prema članovima 7(1) i 7(3) Statuta MKSJ,[2] u kojima su definirani mogući vidovi odgovornosti, to je prije svega značilo početi teorijom da je seksualno nasilje bilo dio zajedničkog kažnjivog cilja učesnika udruženog zločinačkog poduhvata (prva kategorija UZP), ili da je bilo dio sistema zlostavljanja koji su uspostavili ili koristili učesnici UZP (druga kategorija UZP). Proširena forma UZP (također poznata i kao treća kategorija UZP), koja obuhvaća odgovornost za djela seksualnog nasilja kao prirodne i predvidljive posljedice provođenja zajedničkog

---

[1] Michelle Jarvis i Elena Martin Salgado, "Future Challenges to Prosecuting Sexual Violence under International Law: Insights from ICTY Practice", u Anne-Marie de Brouwer i dr. (ur.), *Sexual Violence as an International Crime: Interdisciplinary Approaches* (Intersentia 2013) (Jarvis i Martin Salgado) str. 101, 103, 106.

[2] Statut MKSJ (usvojen 25. maja 1993 Rezolucijom 827 Vijeća sigurnosti UN-a) (25. maj 1993) UN Doc S/RES/8 27, posljednji put izmijenjen 7. jula 2009. Rezolucijom 1877 Vijeća Sigurnosti UN-a (7. juli2009) UN Doc S/RES/1877) (Statut MKSJ), član 7(1) ("Osoba koja je planirala, podsticala, naredila, počinila ili na drugi način pomogla i podržala planiranje, pripremu ili izvršenje nekog od krivičnih djela navedenih u članovima od 2 do 5 ovog Statuta, snosi individualnu odgovornost za to krivično djelo.") Statut MKSJ, član 7(3) ("Ukoliko je neko od djela navedenih u članovima od 2 do 5 ovog Statuta počinio podređeni, njegov nadređeni ne može biti oslobođen krivične odgovornosti ako je znao ili je bilo razloga da zna da se podređeni sprema počiniti takva djela ili da ih je već počinio, a on nije preuzeo nužne i razumne mjere da spriječi takva djela ili kazni počinioce.")

kažnjivog cilja, također je važna strategija Tužilaštva. Kao što je objašnjeno u zaključcima ovog poglavlja, dok neki sudovi i tribunali možda ne primjenjuju direktno teoriju UZP, postoji veliki broj općih uvida iz našeg iskustva koji će biti relevantni i za drugačije oblike suizvršenja.

Drugi oblici odgovornosti u skladu s članom 7(1) koji bi se mogli iskoristiti za povezivanje seksualnog nasilja s visokim zvaničnicima jesu planiranje, podsticanje i naređivanje. Premda su ti vidovi odgovornosti rijetko navođeni u predmetima pred MKSJ koji su uključivali seksualno nasilje, postoje određeni korisni uvidi koje bi trebalo podastrijeti, a koji govore o načinima na koje bi se ti vidovi odgovornosti mogli efikasnije upotrijebiti u budućem procesuiranju seksualnog nasilja u međunarodnom krivičnom pravu. Zatim, odgovornost za pomaganje i podržavanje, kao i nečinjenje (uključujući i odgovornost nadređenog u skladu s članom 7(3) Statuta) također su važne strategije Tužilaštva. Primjena ovih vidova odgovornosti u predmetima koji uključuju seksualno nasilje, kao i ključni uvidi koji proističu iz našeg iskustva, detaljnije su prikazani dalje u tekstu. Premda pravni okviri primjenjivi u drugim sudovima i tribunalima možda nisu identični onom koji se primjenjuje u MKSJ, kako smo objasnili, mnogi su uvidi općenito relevantni.

B. Krivično gonjenje seksualnog nasilja na osnovu UZP

1. Opće odlike UZP kao vida odgovornosti

Udruženi zločinački poduhvat (UZP) centralni je vid odgovornosti u mnogim predmetima pred MKSJ, a primijenjen je na sve kategorije zločina, uključujući i seksualno nasilje. Kao i drugi oblici suizvršenja,[3] UZP tužiocima omogućava obuhvaćanje direktne odgovornosti velikog broja pojedinaca koji rade zajedno kako bi izvršili velike i logistički složene zločine.[4] Tako on omogućava tužiocima obuhvaćanje šire baze zločina nego kroz druge vidove odgovornosti.[5] U MKSJ, UZP ima izuzetno važnu ulogu u optuživanju političkih i vojnih vođa koji nisu fizički počinili zločine i čiji

[3] Na primjer, suizvršenje zasnovano na zajedničkoj kontroli nad zločinom, kao što je primijenilo Pretresno vijeće u predmetu *Stakić*, a i pretpretresna, pretresna i žalbena vijeća u MKS. *Tužilac protiv Stakića*, ICTY-97-24-T, Prvostepena presuda (31. juli 2003) (Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*) paragrafi 440-2. U predmetima MKS, *v.* npr. *Tužilac protiv Lubange*, ICC-01/04-01/06, Odluka o potvrdi optužbi (29. januar 2007) (Odluka o potvrdi optužbi u predmetu *Lubanga*) paragrafi 326-38; *Tužilac protiv Katange i Ngudjolo*a, ICC-01/04-01/07, Odluka o potvrdi optužbi (30. septembar 2008) paragraf 488; *Tužilac protiv Lubange*, ICC-01/04-01/06, Prvostepena presuda (14. mart 2012) (Prvostepena presuda u predmetu *Lubanga*) paragraf 1005; *Tužilac protiv Lubange*, ICC-01/04-01/06 A 5, Drugostepena presuda (1. decembar 2014) (Drugostepena presuda u predmetu *Lubanga*) paragrafi 469-73, ali *v.* Izdvojeno mišljenje sudije Adriana Fulforda; *Tužilac protiv Chui*, ICC-01/04-02/12, Prvostepena presuda (18. decembar 2012) Saglasno mišljenje sudije Christine van den Wyngaert.

[4] *v.* npr. *Tužilac protiv Tadića*, ICTY-94-1-A, Drugostepena presuda (15. juli 1999) (Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*) paragraf 192 ("smatrati krivično odgovornom kao izvršioca samo osobu koja fizički izvodi krivično djelo značilo bi zanemariti suizvršilačku ulogu svih onih koji su na neki način omogućili počiniocu da fizički izvrši krivično djelo. Istovremeno, zavisno od okolnosti, smatrati ove druge odgovornim samo kao pomagače i podržavatelje moglo bi potcijeniti stepen njihove krivične odgovornosti.").

[5] Izuzetak bi moglo biti planiranje, koje je specifičnije u odnosu na nužno ponašanje optuženog.

doprinos zajedničkom cilju nije bio (obavezno) kažnjiv, ali koji su imali zajedničku namjeru u odnosu na kažnjivo ponašanje.[6]

UZP je oblik izvršenja, te kao takav rezultira primarnom odgovornošću.[7] Stoga je to jako težak vid odgovornosti, koji najčešće podrazumijeva nametanje strožije kazne u odnosu na druge vidove odgovornosti, poput pomaganja i podržavanja.[8] Odgovornost za učešće u osnovnoj formi UZP (prva kategorija UZP) podrazumijeva da više osoba ima zajednički kažnjivi cilj i da optuženi daje znatan doprinos ostvarivanju tog cilja, dok istovremeno ima zajedničke namjere s drugim učesnicima UZP da se zločini počine radi ostvarivanja zajedničkog cilja.[9] Sistemski oblik UZP (druga kategorija) odnosi se na organizirane sisteme zlostavljanja, poput zatvora ili koncentracionih logora.[10] Odgovornost nastaje ukoliko optuženi, znajući za organizirani zločinački sistem, dâ značajan doprinos zajedničkom kažnjivom cilju s namjerom da ga ostvari.[11] Odgovornost za učešće u proširenom obliku UZP (treća kategorija) pretpostavlja da optuženi ima zajedničku namjeru, kao i da doprinosi prvoj ili drugoj kategoriji UZP. Treća kategorija UZP obuhvaća zločine koji ne čine dio zajedničkog kažnjivog cilja, ali koji predstavljaju njegove prirodne i predvidljive posljedice, pod uslovom da je optuženi svjestan mogućnosti dodatnih zločina i svjesno preuzima taj rizik. Budući svjestan takve mogućnosti, optuženi je učestvovao u UZP.[12]

Kada učesnici UZP ne izvrše *actus reus* zločina – što se često događa u predmetima protiv čelnika – tužilaštvo mora dokazati da se zločin može pripisati bar jednom učesniku UZP.[13] To podrazumijeva da je bar jedan učesnik u UZP, radeći na ostvarivanju zajedničkog cilja, za počinjenje zločina iskoristio osobu koja nije učesnik.[14] Tražena veza između datog zločina i učesnika u UZP utvrđuje se od slučaja do slučaja.[15] Smatra se da ova veza s fizičkim izvršiocima postoji kada su fizički izvršioci dio hijerarhijske strukture pod kontrolom učesnika u UZP,[16] ili kada tokom

---

[6] *v.* Jarvis i Martin Salgado (fusnota 1) str. 107.

[7] *v.* npr. *Tužilac protiv Kvočke i dr.,* ICTY-98-30/1/A, Drugostepena presuda (28. februar 2005) (Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka*) paragrafi 79-80; *Tužilac protiv Seromba-e*, ICTR-2001-66-A, Drugostepena presuda (12. mart 2008) paragraf 182; *Tužilac protiv Milutinovića i dr.,* ICTY-99-37-AR72, Odluka po prigovoru Dragoljuba Ojdanića na nenadležnost – Udruženi zločinački poduhvat (21. maj 2003) (Odluka po prigovoru Dragoljuba Ojdanića na nenadležnost u predmetu *Milutinović*) paragrafi 20, 31.

[8] *v.* npr. *Tužilac protiv Mrkšića i dr.,* ICTY-95-13/1-A, Drugostepena presuda (5. maj 2009) (Drugostepena presuda u predmetu *Mrkšić*) paragraf 407; *Tužilac protiv Blagojevića i Jokića*, ICTY-02-60-A, Drugostepena presuda (9, maj 2007) (Drugostepena presuda u predmetu *Blagojević*) paragraf 334; *Tužilac protiv Krnojelca*, ICTY-97-25-A, Drugostepena presuda (17. septembar 2003) (Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*) paragrafi 73, 75; *Tužilac protiv Vasiljevića*, ICTY-98-32-A, Drugostepena presuda (25. februar 2004) paragrafi 102, 181-2, fusnota 291.

[9] Drugostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 4) paragrafi 227-8; *Tužilac protiv Brđanina*, ICTY-99-36-A, Drugostepena presuda (3. april 2007) (Drugostepena presuda u predmetu *Brđanin*) paragraf 430.

[10] Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 7) paragraf 262; *Tužilac protiv Stakića*, ICTY-97-24-A, Drugostepena presuda (22. mart 2006) (Drugostepena presuda u predmetu *Stakić*) paragraf 65.

[11] Drugostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 10) paragraf 65; *Tužilac protiv Limaja i dr.,* ICTY-03-66-A, Drugostepena presuda (27. septembar 2007) paragraf 109.

[12] *Tužilac protiv Đorđevića*, ICTY-05-87/1-A, Drugostepena presuda (27. januar 2014) (Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević*) paragraf 906.

[13] *Ibid.*, paragraf 165.

[14] *Ibid.*

[15] *Ibid.*

[16] *Ibid.*, paragraf 169; *Tužilac protiv Martića*, ICTY-95-11-A, Drugostepena presuda (8. oktobar 2008) (Drugostepena presuda u predmetu *Martić*) paragrafi 187-8.

izvršenja zločina djeluju u dogovoru s osobama iz hijerarhijskih struktura pod kontrolom učesnika u UZP.[17] Učesnik u UZP također može biti smatran odgovornim za treću kategoriju UZP, za zločine koje su počinile osobe koje nisu učesnici tog UZP.[18]

2. Optužbe za seksualno nasilje kao dio zajedničkog kažnjivog cilja: Prva i druga kategorija UZP

Jedan od najdirektnijih i najubjedljivijih načina ukazivanja na vezu između seksualnog nasilja i širih strateških ciljeva u MKSJ bio je navesti optužbe za seksualno nasilje kao dio zajedničkog kažnjivog cilja u sklopu prve kategorije UZP. Kako bi to učinilo, Tužilaštvo je moralo dokazati da su učesnici UZP imali zajedničku namjeru za počinjenje zločina seksualnog nasilja, kao i to da im se djela seksualnog nasilja mogu pripisati kao učesnicima UZP. U praksi, u mnogim našim predmetima to je značilo zastupati stav da je seksualno nasilje bilo korišteno kao jedno od sredstava za uništenje pojedinih etničkih grupa, za diskriminaciju ljudi drugačijeg etničkog porijekla i/ili njihovo istjerivanje s određene teritorije. U pravnom smislu, to je često značilo navođenje optužbi za seksualno nasilje kao dijela zajedničkog kažnjivog cilja koji uključuje genocid, progon ili deportaciju/prisilno premještanje.[19]

Slično je tome i navođenje optužbi za seksualno nasilje kao dio zlostavljanja u sklopu druge kategorije UZP strategija kojom je Tužilaštvo jasno i direktno razbijalo predodžbu o seksualnom nasilju kao "uslovljenom situacijom" ili "lično motiviranom". Premda je rjeđe korištena u predmetima pred MKSJ, druga kategorija UZP –primjenjiva, na primjer, kada je seksualno nasilje počinjeno u zatvoru ili koncentracionom logoru – predstavlja vid odgovornosti za koji se Tužilaštvo odlučivalo u slučaju nekih optužbi za seksualno nasilje.[20]

Na osnovu našeg iskustva, postoje dva naina putem kojih seksualno nasilje može biti dio zajedničkog kažnjivog cilja. Prvo, istražitelji i tužioci treba da razmotre je

---

[17] Drugostepena presuda u predmetu *Martić* (fusnota 16) paragraf 195; *Tužilac protiv Popovića i dr.,* ICTY-05-88-A, Drugostepena presuda (30. januar 2015) (Drugostepena presuda u predmetu *Popović*) paragraf 1067.

[18]Drugostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 9) paragraf 411:

"Kada optuženi ili bilo koji drugi učesnik u UZP, s ciljem ostvarivanja zajedničkog zločinačkog cilja, iskoristi osobu koja, pored toga (ili umjesto toga) što izvrši *actus reus* zločina koji je dio zajedničkog cilja, počini i zločine koji prevazilaze okvir tog cilja, optuženom se može pripisati odgovornost i za te zločine, pod uslovom da je učestvovao u zajedničkom zločinačkom cilju posjedujući traženu namjeru i ako je, u okolnostima predmeta, (i) bilo predvidljivo da bi takav zločin mogla izvršiti jedna ili više osoba kojima se on (ili neki drugi učesnik u UZP) poslužio za izvršenje *actus reusa* za zločine koji su dio zajedničkog cilja, i (ii) ako je optuženi svojom voljom prihvatio tu mogućnost – tj. kada je optuženi, svjestan da je taj zločin moguća posljedica provođenja dotičnog poduhvata, odlučio učestvovati u njemu."

[19] *v.* npr. Aneks B, *Tužilac protiv Karadžića*, *Tužilac protiv Mladića, Tužilac protiv Hadžića, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, Tužilac protiv Stakića, Tužilac protiv Krajišnika, Tužilac protiv Brđanina, Tužilac protiv Milutinovića i dr., Tužilac protiv Đorđevića, Tužilac protiv Haradinaja i dr., Tužilac protiv Prlića i dr., Tužilac protiv Stanišića i Župljanina, Tužilac protiv Stanišića i Simatovića. v.* također *Tužilac protiv Krstića* (gdje su dokazi o seksualnom nasilju potkrijepili navode o teroriziranju civila kao zločinu u osnovi progona).

[20] Na primjer, u predmetu *Kvočka i dr.* Tužilaštvo je navelo optužbe za progon putem seksualnog nasilja i silovanja bosanskih Muslimana, bosanskih Hrvata i drugih nesrba zatočenih u logorima Omarska, Keraterm i Trnopolje, u području Prijedora. *Tužilac protiv Kvočke i dr.,* ICTY-98-30/1, Izmijenjena optužnica (26 Oktobar 2000) (Izmijenjena optužnica u predmetu *Kvočka*) paragrafi 9, 12, 24-6, 28, 30, 32, 42.

li seksualno nasilje bilo dio zajedničkog kažnjivog cilja od samog početka. Ukoliko nije, treba razmotriti je li ono s vremenom postalo zajednički cilj.

(a) Dokazivanje da je seksualno nasilje od početka činilo dio zajedničkog cilja

Ukoliko se seksualno nasilje pogrešno smatra "slučajnim", "uslovljenim situacijom" ili "lično motiviranim" zločinom, za istražitelje i tužioce će biti teško da to nasilje koncipiraju kao nešto što čini dio zajedničkog cilja učesnika u UZP.[21] Međutim, predmeti protiv *Stakića* i *Kvočke i dr.* pred MKSJ bitni su presedani koji potvrđuju da je seksualno nasilje moguće procesuirati kao jedan od zločina koji od početka oblikuju zajednički kažnjivi cilj. U predmetu *Stakić* zaključci potvrđuju da je seksualno nasilje bilo dio nasilne metodologije koju su bosanski Srbi koristili kako bi etnički očistili općinu Prijedor od nesrpskog stanovništva. Presuda u predmetu *Kvočka i dr.* potvrđuje da je seksualno nasilje bilo dio sistema zlostavljanja koji se koristio u progonu i potčinjavanju zatvorenika u logoru.

Tačnije, Žalbeno vijeće je u predmetu *Stakić* potvrdilo da se "zajednički cilj sastojao od diskriminativne kampanje da se općina Prijedor etnički očisti deportacijom i progonom bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata kako bi se uspostavila srpska kontrola."[22] Kako je zaključilo Pretresno vijeće, učesnici su, zajedno s Milomirom Stakićem kao predsjednikom općinskog kriznog štaba, "pristali na uklanjanje Muslimana iz Prijedora svim potrebnim sredstvima".[23] Budući da je krajnji cilj bio eliminirati nesrpsko stanovništvo sa željene teritorije, to je jedino moglo biti urađeno stvaranjem atmosfere straha koja bi ili prisilila ljude na bijeg ili na neki drugi način pomogla protjerivanje. Stvaranje atmosfere straha zavisilo je također od provođenja kampanje progona.[24] Zločini seksualnog nasilja počinjeni u logorima Trnopolje, Keraterm i Omarska – u Prijedoru – bili su sastavni dio te kampanje progona.[25] Žalbeno vijeće stoga je potvrdilo Stakićevu krivicu za djela progona, uključujući silovanje i seksualno nasilje u sklopu prve kategorije UZP.[26]

Predmet *Stakić* veoma je značajan presedan kada je u pitanju odgovornost za seksualno nasilje, ali je do danas izazvao iznenađujuće mali broj stručnih komentara. Zajednički cilj koji je navelo Žalbeno vijeće i koji se odrazio u utvrđenim činjenicama Pretresnog vijeća potvrdio je stvarnost – da je nasilna kampanja zločina bila potrebna

---

[21] *v.* Jarvis i Martin Salgado (fusnota 1) str. 113.

[22] Drugostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 10) paragraf 73. Sudsko vijeće proglasilo je Stakića krivim za izvršenje zločina u okviru suizvršenja na osnovu zajedničke kontrole nad zločinom. Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 3) paragrafi 440, 826. Međutim, Žalbeno veće je po vlastitoj inicijativi zaključilo da ovaj oblik suizvršenja nema potvrdu u međunarodnom običajnom pravu, kao ni u praksi prihvaćenoj na MKSJ, te je alternativno razmotrilo činjenične nalaze Pretresnog vijeća u okviru UZP. Drugostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 10) paragraf 62.

[23] Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 3) paragraf 496.

[24] *Ibid.*, paragraf 475 ("Stvaranje atmosfere prisile za stanovnike opštine Prijedor nesrpske nacionalnosti u skladu je s ciljem saizvršilaca da se konsoliduje srpska vlast u opštini prisiljavanjem nesrba da bježe ili budu deportovani"), 477 (u kojem se spominje "[s]tvaranje atmosfere straha u opštini Prijedor") 818 ("Ono što je ključno jeste da su ta krivična djela [ubistvo, mučenje, fizičko nasilje, silovanja i seksualno zlostavljanje] činila dio kampanje progona").

[25] *Ibid.*, paragrafi 234-6, 240-1, 244, 791-806, 826.

[26] *v.* Drugostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 10) paragrafi 84-5.

kako bi se ciljano stanovništvo zastrašilo i natjeralo u bijeg. Učesnici UZP su, stoga, kako bi ostvarili svoje ciljeve, prihvatili i odobrili širok spektar nasilnog kažnjivog ponašanja.[27] Seksualno nasilje implicitno je okarakterizirano kao krvni delikt i u tom kontekstu posmatrano kao jedna od nasilnih metoda korištenih kako bi se ciljano stanovništvo zastrašivalo i na koncu prisililo na bijeg. Međutim, činjenica da se predmet *Stakić* ističe kao rijedak primjer u MKSJ u kojem je seksualno nasilje od samog početka prihvaćeno kao sastavni dio zajedničkog kažnjivog cilja prve kategorije UZP upozorava na potencijalne zamke ukoliko se seksualno nasilje ne smjesti u odgovarajući kontekst.

Seksualno nasilje također je priznato kao sastavni dio zajedničkog kažnjivog cilja (sistema zlostavljanja) u sklopu druge kategorije UZP i u predmetu *Kvočka i dr*. Pretresno vijeće je zaključilo da je logor Omarska u Prijedoru funkcionirao kao sistem zlostavljanja s ciljem "da se prognaju i podjarme nesrpski zatočenici" činjenjem zločina, uključujući silovanje.[28] Optuženi Milojica Kos i Mlađo Radić (obojica vođe smjene straže), kao i Dragoljub Prcać (administrativni pomoćnik komandanta logora) proglašeni su krivim za seksualno nasilje kao suizvršioci u sklopu UZP.[29] Ovo je također značajan presedan, ali i jedini predmet u kojem je ova teorija odgovornosti upotrijebljena kako bi se prepoznalo strateško korištenje seksualnog nasilja tokom sukoba u bivšoj Jugoslaviji, uprkos činjenici da su mnogi predmeti pred MKSJ uključili zločine počinjene u zatvorskom okruženju. Predmet *Kvočka i dr*. presedan je kojem ubuduće treba posvetiti veću pažnju pri razvoju pravnih okvira za procesuiranje seksualnog nasilja.

Tužioci bi također trebali imati u vidu da se okvir druge kategorije UZP – koji je prilagođen sistemima zlostavljanja – može primijeniti i na činjenične situacije koje se razlikuju od "tradicionalnog" konteksta zatvora ili koncentracionog logora. Na primjer, kamp za vojnu obuku u kojem se drže djeca oteta iz porodica, gdje su redovno zlostavljana, izložena seksualnom nasilju te prisiljena da učestvuju u borbenim djelovanjima, može se okarakterizirati kao "sistem zlostavljanja" u smislu odgovornosti prema drugoj kategoriji UZP.[30] Korist od ovakve konceptualizacije

---

[27] Optužnica u predmetu *Stakić* bila je dosljedna ovom stavu, te je u njoj zajednički kažnjivi cilj opisan kao "trajno nasilno uklanjanje bosanskomuslimanskog i bosanskohrvatskog stanovništva s teritorije planirane srpske države, što je uključivalo kampanju progona putem počinjenja [zločina]". *Tužilac protiv Stakića*, ICTY-97-24-PT, Četvrta izmijenjena optužnica (10. april 2002) paragraf 26.

[28] *Tužilac protiv Kvočke i dr*, ICTY-98-30/1-T, Prvostepena presuda (2. novembar 2001) (Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*) paragrafi 319-20. Nalazi Pretresnog vijeća potvrđeni su u žalbenom postupku. Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 7) paragrafi 84-6.

[29]Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 28) paragrafi 468-70 (Prcać), 503-4 (Kos) 561, 573, 578-9 (Radić). Osuđujuće presude Kvočke i Žigića preinačene su u žalbenom postupku. Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 28) paragrafi 413(c), 414-5, 610, 691(a), 764; Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 7) paragrafi 334, 599.

[30] *v.* npr. *Tužilac protiv Ntagande*, ICC-01/04-02/06, Odluka po članu 61(7)(a) i (b) Rimskog statuta o optužbama Tužioca protiv Boscoa Ntagande (9. juni 2014) paragrafi 81-2, 85-7 (koja opisuje seksualno nasilje nad djecom vojnicima u kampovima za obuku Unije patriota Konga/Patriotskih snaga za oslobođenje Konga (*Union des Patriotes Congolais/Forces Patriotiques pour la libération du Congo)*, paravojske pod komandom Thomasa Lubange Dyiloa. Iako ovaj predmet nije uključivao odgovornost u okviru druge kategorije UZP, to jeste situacija u kojoj bi tužioci koji rade na pravnim okvirima koji uključuju UZP mogli podići optužbe za drugu kategoriju UZP. U osvrtu, u predmetu *Kunarac i dr*. bilo je prostora da Tužilaštvo podigne optužbe za sporno seksualno porobljavanje kao sistem zlostavljanja u sklopu druge kategorije UZP. *v.* diskusiju o predmetu *Kunarac i dr*, Aneks A.

seksualnog nasilja vezanog za sukobe leži u tome što pravni okvir "sistema" zlostavljanja može pomoći u podsticanju tužilaca da navedu – a procjeniteljima činjenica da vide – seksualno nasilje u pravom kontekstu. To pomaže uviđanju veze između seksualnog nasilja i drugih oblika zlostavljanja koji karakteriziraju "sistem", iako slučajevi seksualnog nasilja nisu bili mnogobrojni. Na taj način se na minimum svodi opasnost koju smo vidjeli u MKSJ, da seksualno nasilje ne bude uključeno u zločine koji formiraju zajednički kažnjivi cilj u sklopu prve kategorije UZP, osim ako za to ne postoje izuzetni razlozi, poput velikog broja žrtava ili jasnog i uvjerljivog obrasca ponašanja.[31] Dok postojanje takvih faktora tužiocima može pomoći u dokazivanju da je seksualno nasilje činilo dio zajedničkog kažnjivog cilja, postoje i drugi faktori koji mogu biti relevantni i dovoljni kako bi se pokazalo da je seksualno nasilje bilo sastavni dio zajedničkog kažnjivog cilja.[32]

U mnogim je drugim predmetima pred MKSJ usvojen uži pristup udruženim zločinačkim poduhvatima etničkog čišćenja, u kojima je zajednički kažnjivi cilj bio ograničen na djela prisilnog premještanja i deportacije, dok su sva druga krivična djela bila prebačena na razmatranje pod trećom kategorijom UZP.[33] Iz ovoga proističu dva pitanja.

Prvo se, kao opća tačka, postavlja pitanje koliko je realno zaključiti da su učesnici UZP namjeravali protjerati stanovništvo a da se nisu dogovorili ni o specifičnim sredstvima kojima će zastrašivati ljude da bi ih natjerali na bijeg ili, jednostavno, o upotrebi bilo kakvih sredstava potrebnih da bi ostvarili svoj cilj.[34] Iz te perspektive, pristup primijenjen u predmetu Stakić tačnije smješta krvne delikte u kontekst kao jedno od sredstava za ostvarivanje kampanje protjerivanja. Iako je Tužilaštvo uglavnom izlagalo dosljedan okvir u svim slučajevima UZP, nedosljedni rezultati u različitim presudama sugeriraju da bi ubuduće trebalo posvetiti više pažnje objašnjavanju zašto, osim deportacije i prisilnog premještanja, ostale zločine treba smatrati dijelom zajedničkog kažnjivog cilja u kampanji etničkog čišćenja.

Drugo, kada se u sklopu treće kategorije UZP obrađuju svi drugi zločini osim prisilnog premještanja i deportacije, krivična odgovornost zavisi od toga hoće li se dokazati da je dati zločin bio predvidljiv. Kada su u pitanju djela seksualnog nasilja, postoji rizik da će seksualno nasilje biti tretirano drugačije (i restriktivnije) zbog zabluda o njegovim karakteristikama.[35] Vidjeli smo kako se ti rizici materijaliziraju u konkretnim predmetima pred MKSJ, kao što će biti objašnjeno dalje u tekstu.[36]

S tim u vezi, predmet *Prlić i dr.* odslikava treći scenario, u kojem je Pretresno vijeće zaključilo da neki krvni delikti, poput ubistva, nečovječnog postupanja i

---

[31] Klasifikacija "strateške upotrebe" često je pogrešno ograničena na slučajeve u kojima je seksualno nasilje počinjeno često. Međutim, strateška upotreba (u ostvarivanju zajedničkih ciljeva) i masovna upotreba dva su različita koncepta. *v.* Elisabeth Jean Wood, "Conflict-Related Sexual Violence and the Policy Implications of Recent Research" (2015)894 IRRC 1, str. 19.

[32] *v.* str. 5-7, Poglavlje 1.

[33] *v.* str. 241-3.

[34] *v.* Wood, "Conflict-Related Sexual Violence and the Policy Implications of Recent Research" (fusnota 31) str. 21 (potvrđuje da neki oblici seksualnog nasilja mogu biti strategija koja nije odobrena izričitim naređenjima nego pričom o "sveopćem ratu").

[35] Jarvis i Martin Salgado (fusnota 1) str. 102.

[36] *v.* str. 259-64.

okrutnog postupanja, čine dio zajedničkog cilja, ali je silovanje i nečovječno postupanje (seksualno zlostavljanje) tretiralo kao zločine treće kategorije UZP.[37]

Ovako mješoviti rezultati predstavljaju značajnu lekciju o važnosti precizne karakterizacije zločinačke kampanje i osiguravanja da uloga seksualnog nasilja (kao i drugih krvnih delikata) u postizanju krajnjeg cilja bude adekvatno prepoznata i vidljiva u pravnoj strategiji koju tužilaštvo primjenjuje tokom čitavog procesa. Treba pažljivo razmisliti o opisu zajedničkog kažnjivog cilja. Ta formulacija treba biti dovoljno fleksibilna da obuhvati ulogu koju puni raspon krvnih delikata igra u ostvarivanju cilja učesnika u UZP. Naše iskustvo pokazuje da je moguće obezbijediti dobre rezultate koji odražavaju centralnu ulogu seksualnog nasilja u zločinačkoj kampanji, ali se stalno mora paziti na kategorizaciju zločina, kao i na argumente koji se iznose na sudu.

(b) Dokazivanje da je seksualno nasilje s vremenom postalo dijelom zajedničkog kažnjivog cilja: Evoluirajući zajednički cilj

Čak i u slučaju nedovoljnih dokaza da je seksualno nasilje od početka bilo sastavni dio zajedničkog kažnjivog cilja, takvi dokazi mogu potkrijepiti tvrdnju da su ga učesnici UZP s vremenom prihvatili, te da je ono postalo dijelom zajedničkog cilja. Žalbeno vijeće je u predmetu *Krajišnik* potvrdilo da sredstva realizacije zajedničkog cilja UZP mogu evoluirati tokom vremena, "pod uslovom da dokazi pokazuju kako su učesnici UZP pristali na to proširenje sredstava."[38] Kako bi pripisalo odgovornost za proširena krivična djela, Tužilaštvo mora dokazati da su učesnici UZP imali zajedničku namjeru da izvrše ta zlodjela. Stoga je u predmetu protiv *Krajišnika* Žalbeno vijeće tražilo od Pretresnog vijeća da donese zaključke o sljedećem:

(1) jesu li vodeći učesnici UZP bili obaviješteni o tim krivičnim djelima;
(2) je li tačno da nisu preduzeli ništa kako bi spriječili njihovo ponavljanje i da su ustrajali u realizaciji tog proširenja zajedničkog cilja [i time posredno dokazali da su odobravali proširena sredstva za postizanje ciljeva], i
(3) kada su proširena krivična djela postala dio zajedničkog cilja.[39]

Ovaj okvir proširenog UZP specifično je primijenjen u MKSJ u kontekstu zločina seksualnog nasilja. Pretresno vijeće proglasilo je Momčila Krajišnika, predsjednika Skupštine bosanskih Srba tokom rata i člana Predsjedništva republike bosanskih

---

[37] Seksualno nasilje bilo je relevantno za optužbe za UZP (kategorija 1) samo utoliko koliko je bilo dio ponašanja u osnovi zločina prve kategorije UZP. Silovanje i nečovječno postupanje (seksualno zlostavljanje) tretirani su kao treća kategorija UZP. Pretresno vijeće zaključilo je da je seksualno nasilje počinjeno tokom kampanja protjerivanja (ili u direktnoj vezi s njima) i zatočenja Muslimana koje su organizirali pripadnici vojne formacije samoproglašene Republike Herceg-Bosne (Hrvatsko vijeće obrane) ili Vojne policije bilo prirodna i predvidljiva posljedica UZP kako bi se putem etničkog čišćenja muslimanskog stanovništva sa željene teritorije stvorio entitet pod kontrolom Hrvata. Međutim, Pretresno vijeće utvrdilo je da su zločini poput ubistava počinjenih tokom napada i na frontu, zlostavljanje zatočenika u logorima i pritvornim objektima, nezakoniti napadi na civile u Mostaru i širenje terora, bili dio zajedničkog cilja. *Tužilac protiv Prlića i dr*, ICTY-04-74-T, Prvostepena presuda (29. maj 2013) (Prvostepena presuda u predmetu *Prlić*) tom 4, paragrafi 68, 72. U toku je žalbeni postupak.

[38] *Tužilac protiv Krajišnika*, ICTY-00-39-A, Drugostepena presuda (17. mart 2009) (Drugostepena presuda u predmetu *Krajišnik*) paragraf 163 (kurziv iz originala izostavljen).

[39] *Ibid.*, paragraf 171 (kurziv iz originala izostavljen, a formatiranje modificirano). Ovo ne isključuje postojanje drugih načina da se dokaže zajednička namjera za izvršenje proširenih krivičnih djela.

Srba,[40] krivim za progon zasnovan na seksualnom nasilju u sklopu prve kategorije UZP.[41] Premda je zaključeno da seksualno nasilje nije od početka bilo dio zajedničkog kažnjivog cilja prisilnog premještanja bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata iz znatnog dijela Bosne i Hercegovine,[42] s vremenom ono jeste postalo dio zajedničkog kažnjivog cilja.[43]

U izvođenju zaključka da je Krajišnik imao zajedničku namjeru izvršenja proširenih krivičnih djela, Pretresno vijeće pozvalo se na: izvještaje o zločinima, među kojima je bilo i seksualno nasilje, koji su došli do političkih vođa bosanskih Srba, uključujući i Krajišnika, a koji je, pak, uprkos njima nastavio realizaciju zajedničkog kažnjivog cilja;[44] njegov centralni položaj u UZP;[45] njegovo nemiješanje; te njegovo izbjegavanje odgovora tokom svjedočenja.[46] Pretresno vijeće protumačilo je ove faktore kao potvrdu da Krajišnik nije bio zainteresiran niti mu je bilo stalo do teške situacije zatočenika i protjeranih lica.[47] Premda se Žalbeno vijeće složilo s Pretresnim vijećem da, u načelu, zločini mogu s vremenom postati dio zajedničkog cilja UZP, poništilo je presudu za sve zločine, uključujući i zločine seksualnog nasilja, koji nisu činili sastavni dio prvobitnog zajedničkog kažnjivog cilja.[48] Krajišnik je proglašen krivim samo za seksualno nasilje kao ponašanje u osnovi zločina koji su činili dio prvobitnog zajedničkog zločinačkog cilja – deportaciju i nehumana djela (prisilno premještanje), kao i za progon na osnovu deportacije i prisilnog premještanja – i onda kada je seksualno nasilje moglo biti povezano s jednim od učesnika u UZP.[49] Ovo iskustvo naglašava koliko je važno da tužioci za sud jasno identificiraju trenutak kada je seksualno nasilje postalo zajednički cilj. To se, na primjer, može učiniti tako što će se ukazati – na osnovu dokaza – na tačno vrijeme kada je optuženi saznao za pojavu seksualnog nasilja, ali uprkos tom saznanju nastavio realizaciju zajedničkog cilja.

(c) Dokazivanje da je seksualno nasilje bilo predvidljiva posljedica zajedničkog kažnjivog cilja: Treća kategorija UZP

Prvu i drugu kategoriju UZP trebalo bi procesuirati kad god to dokazi omogućavaju. Međutim, podizanje optužbi za seksualno nasilje pod trećom kategorijom UZP značajna je alternativna strategija Tužilaštva u predmetima pred MKSJ. Iako su postojanje odgovornosti i opseg treće kategorije UZP po međunarodnom običajnom pravu osporavani,[50] Žalbena vijeća MKSJ i MKSR dosljedni su u stavu da je treća

---

[40] *Tužilac protiv Krajišnika*, ICTY-00-39-T, Prvostepena presuda (27. septembar 2006) (Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik*) paragraf 4.
[41] *Ibid.*, paragrafi 1105, 1126, 1145.
[42] *Ibid.*, paragraf 1097.
[43] *Ibid.*, paragrafi 1097, 1105, 1118.
[44] *Ibid.*, paragrafi 1105, 1117-18
[45] *Ibid.*, paragraf 1119.
[46] *Ibid.*
[47] *Ibid.*
[48]Drugostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 38) paragrafi 175-8.
[49] *Ibid.*, paragrafi 277-8, 283. Za pitanje povezivanja, v. str. 243-4.
[50] *v*, npr. Jens Ohlin, "Three Conceptual Problems with the Doctrine of Joint Criminal Enterprise" *JICJ* 5 (2007) str. 69, 75-6; Allison Danner i Jenny Martinez, "Guilty Associations: Joint Criminal Enterprise, Command Responsibility

kategorija UZP dio međunarodnog običajnog prava i da se odnosi na sve zločine, uključujući i one koji zahtijevaju specifičnu namjeru.[51]

Kako je već izloženo, Pretresna vijeća su u nekoliko predmeta koji su uključivali velike kampanje etničkog čišćenja zaključila da je zajednički kažnjivi cilj učesnika u UZP bio ograničen na krivična djela prisilnog premještanja (deportacije ili prisilnog preseljenja), dok su druga krivična djela – poput ubistva, premlaćivanja i seksualnog nasilja – smatrana djelima van zajedničkog cilja. U nekoliko takvih slučajeva optuženi su proglašeni krivim za krivična djela seksualnog nasilja u skladu s teorijom odgovornosti po trećoj kategoriji UZP zato što su Pretresna vijeća stekla uvjerenje da su ta djela bila prirodne i predvidljive posljedice ostvarivanja zajedničkog cilja.[52] Karakterizacija seksualnog nasilja kao prirodnih i predvidljivih posljedica krvnih delikata poništava uvjerenje da je ono rezultat nepovezanog ponašanja pojedinaca.[53]

Je li neko predvidio da bi moglo doći do seksualnog nasilja, što je uslov za odgovornost u sklopu treće kategorije UZP, mora se procijeniti za svakog optuženog ponaosob. Pri zastupanju teze da je seksualno nasilje predvidljivo u kontekstu pojedinih kategorija UZP, tužilaštva treba da naglase prirodu i opseg te kategorije

---

and the Development of International Criminal Law" *California L Rev* 93 (2005) str. 75, 110-17; Mark Osiel, "The Banality of Good: Aligning Incentives Against Mass Atrocity" *Columbia L Rev* 105 (2005), str.1751, 1772. Za razdoblje 1975-1979. v. *Tužilac protiv Ienga, Ienga i Khieua,* 002/19-02-2007-ECCC/OCIJ (PTC 38) Decision on the Appeals against the Co-investigative Judges Order on Joint Criminal Enterprise (JCE) [Odluka Žalbenog vijeća po Nalogu suistražnih sudija o udruženom zločinačkom poduhvatu (UZP)] (20. maj 2010) paragrafi 77, 83. Po Žalbenom vijeću Specijalnog suda za Liban (SSL), treća kategorija UZP ne bi se trebala primjenjivati na zločine sa specifičnom namjerom. *Tužilac protiv Ayyasha i dr*, STL-11-01/I, Interlocutory Decision on the Applicable Law; Terrorism, Conspiracy, Homicide, Perpetration, Cumulative Charging [Interlokutorna odluka o mjerodavnom pravu: terorizam, zavjera, ubistvo, počinjenje, zbirne optužbe] (16. februar 2011) paragraf 249. Ova kritika, uslovno rečeno, čini osude za seksualno nasilje po trećoj kategoriji UZP kontroverznijim, osobito kada su optužbe za seksualno nasilje navedene kao dio zločina sa specifičnom namjerom, poput mučenja ili progona.

[51] Drugostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 4) paragrafi 204-20; *Milutinović,* Odluka po prigovoru Dragoljuba Ojdanića na nenadležnost (fusnota 7) paragrafi 29-30, 41, 43; Drugostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 10) paragrafi 100-3; *Tužilac protiv Brđanina*, ICTY-99-36-A, Odluka po interlokutornoj žalbi (19. mart 2004) paragraf 10. Žalbeno vijeće MKSJ potvrdilo je i izreklo osuđujuću presudu na temelju treće kategorije UZP. Npr. Drugostepena presuda u predmetu *Martić* (fusnota 16) paragrafi 183-90, 194-6, 202-6; Drugostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 10) paragrafi 86-98, 104, 264; Drugostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 4) paragrafi 230-3.

[52] Na primjer, u predmetu *Stanišić i Župljanin*, Pretresno vijeće zaključilo je da su optuženi bili učesnici u UZP, čiji je cilj bio trajno uklanjanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata iz dijelova teritorije Bosne i Hercegovine koju smatrali srpskom, putem izvršavanja zločina. Vijeće je zaključilo da su samo zločini protiv čovječnosti, kao progon, zasnovan na prisilnom premještanju, deportaciji i nehumanim djelima (prisilno premještanje) bili dio zajedničkog cilja. Za sve druge zločine iz optužnice, uključujući i zločine seksualnog nasilja, Vijeće je utvrdilo da su bili prirodne i predvidljive posljedice tog UZP. *Tužilac protiv Stanišića i Župljanina,* ICTY-08-91-T, Prvostepena presuda (27. mart 2013) (Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin*) tom 2, paragrafi 313, 525, 776. U toku je žalbeni postupak.

U predmetu *Martić*, Vijeće je zaključilo da je optuženi bio učesnik u UZP čiji je zajednički cilj bio uspostavljanje srpske etničke teritorije putem raseljavanja hrvatskog i drugog nesrpskog stanovništva. Mučenje i zlostavljanje, uključujući i seksualno nasilje počinjeno nad nesrpskom populacijom, nisu bili u sklopu zajedničkog cilja UZP. *Tužilac protiv Martić,* ICTY-95-11-T, Prvostepena presuda (12. juni 2007) (Prvostepena presuda u predmetu *Martić*) paragrafi 445, 454.

Slično tome, u predmetu Krstić, Pretresno vijeće zaključilo je da je optuženi bio učesnik u UZP s ciljem prisilnog uklanjanja muslimanskog stanovništva iz Srebrenice. Međutim, Vijeće se nije uvjerilo da su ubistva, silovanja, premlaćivanja i zlostavljanja počinjena nad izbjeglicama u Potočarima bila dio zajedničkog kažnjivog cilja. Krstića je proglasilo odgovornim za seksualno nasilje u sklopu treće kategorije UZP. *Tužilac protiv Krstića,* ICTY-98-33-T, Prvostepena presuda (2. august 2001) (Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*) paragrafi 616-7.

[53] Patricia Viseur Sellers, "Individual(s') Liability for Collective Sexual Violence" u Karen Knop (ur.), *Gender and Human Rights* (Oxford University Press 2004) (Viseur Sellers, "Individual(s') Liability for Collective Sexual Violence") str. 84.

UZP, kao i sredstva ostvarenja, osobito ukoliko UZP obuhvaća krvne delikte kao sastavni dio strategije. Takvi argumenti također bi naveli vijeće da sagleda ukupnost dokaznih predmeta umjesto izdvojenog razmatranja dokaza o seksualnom nasilju. S obzirom na to da je dokazivanje predvidljivosti zločina seksualnog nasilja tema koja prožima nekoliko različitih vidova odgovornosti, to pitanje je detaljnije obrađeno u dijelu o predvidljivosti koji slijedi.[54]

3. Povezivanje zločina što su ih izvršili pojedinci koji nisu s optuženim bili učesnici u UZP

Ključni aspekt u predmetima protiv nadređenih u kojim optuženi nisu fizički izvršioci jeste uspostavljanje veze između optuženih i fizičkih izvršilaca zločina seksualnog nasilja.[55] Na primjer, na osnovu iskustva iz MKSJ, tužioci se mogu pozvati na to da je optuženi imao kontrolu nad hijerarhijskom strukturom (na primjer, u vojsci ili policiji) kojoj pripadaju izvršioci.[56] Na primjer, u predmetu *Stakić*, fizički počinitelji seksualnog nasilja nisu bili učesnici UZP, nego je zločine koji su činili dio zajedničkog cilja počinio veliki broj pojedinaca, uključujući i pripadnike policije, vojske i paravojnih snaga bosanskih Srba.[57] Zatočeničke logore držala je policija, odnosno vojska.[58] Kako su načelnik policije u Prijedoru i istaknuti pripadnici vojske bili učesnici u UZP,[59] zločini su se s njima mogli povezati kroz hijerarhijske strukture policije i vojske.

Tužioci se također mogu pozvati na blisku saradnju u izvršenju zločina između fizičkih izvršilaca i članova organizacije koja je pod kontrolom optuženog.[60] Bitno je napomenuti da bi u potonjem primjeru bili pokriveni zločini što su ih počinile paravojne grupe koje nisu pod direktnom kontrolom optuženog niti drugih učesnika u UZP. Ovo će biti važan aspekt za tužioce koji rade na slučajevima u sukobima gdje su vojne strukture još u procesu formiranja, ili na neki drugi način nisu uvijek funkcionirale u skladu s tradicionalnom vojnom doktrinom.

Za oba ova aspekta postoje dobri primjeri u činjenicama iz predmeta *Martić*. Milan Martić bio je na raznim vodećim položajima u vladi "Srpske autonomne pokrajine Krajine".[61] Na glavnom pretresu Martić je proglašen krivim za seksualno nasilje kao progon, počinjeno nad zatočenicima u staroj bolnici u Kninu.[62] Fizički izvršioci ovih djela bili su pripadnici policije Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP), koje su svjedoci zvali "Martićevom policijom" i koji su nosili plave uniforme, zatim *Milicija Krajine* (specijalne jedinice)[63] i osobe u kamuflažnim uniformama. U žalbenom

---

[54] *v.* str. 259-69.

[55] Jarvis i Martin Salgado (fusnota 1) str. 103, 106.

[56] Drugostepena presuda u predmetu *Martić* (fusnota 16) paragraf 181;, Drugostepena presuda u predmetu *Popović* (fusnota 17) paragraf 1067.

[57]Drugostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 10) paragrafi 75, 81, 84, 95-6. v. također Drugostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 9) paragraf 409.

[58] Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 3) paragrafi 160 (Omarska), 189 (Trnopolje), 382 (Keraterm).

[59] *Ibid.*, paragraf 469.

[60] Drugostepena presuda u predmetu *Martić* (fusnota 16) paragraf 195.

[61] *Ibid.*, paragraf 2.

[62] Prvostepena presuda u predmetu *Martić* (fusnota 52) paragrafi 288, 412-16, 454-5.

[63] *Ibid.*, paragraf 135.

postupku Martić je osporavao zaključak da postoji dovoljno jaka veza između učesnika u UZP i fizičkih izvršilaca, argumentirajući to time da su zločine počinili pripadnici nepotčinjenih ili "odmetnutih" jedinica.[64]

Žalbeno vijeće potvrdilo je osuđujuću presudu za zločine koje su počinili pripadnici snaga pod kontrolom optuženog (ili drugi učesnici u UZP), kao i za zločine što su ih počinile osobe koje su sarađivale u počinjenju zločina sa snagama pod kontrolom učesnika u UZP. Potvrdivši Martićevu odgovornost za zločine koje su počinili pripadnici vojske, Teritorijalne odbrane (lokalne oružane snage) i *Milicija Krajine*, Pretresno vijeće pozvalo se na Martićev položaj ministra unutrašnjih poslova i njegovu apsolutnu vlast nad policijom; na njegovu kontrolu nad oružanim snagama, Teritorijalnom odbranom i *Milicijom Krajine*; na saradnju među ovim snagama na terenu; i na kontrolu nad vojskom i Teritorijalnom odbranom koju su imali drugi učesnici u UZP.[65] Žalbeno vijeće također je zaključilo da postoji dovoljno jaka veza u situaciji u kojoj su fizički izvršioci – srpske paravojne snage – bili ili dio vojske ili Teritorijalne odbrane pod kontrolom učesnika u UZP, ili su barem djelovale u dogovoru s vojskom.[66] Žalbeno vijeće napravilo je razliku između ovoga i situacije u kojoj počinioci jednostavno dobiju oružje od snaga pod kontrolom učesnika u UZP, ali ne sarađuju s njima u izvršenju zločina. Vijeće je zaključilo da je u potonjoj situaciji veza između fizičkih izvršilaca i učesnika u UZP suviše slaba kako bi nametnula krivičnu odgovornost za te zločine u sklopu UZP.[67]

Drugi faktori koji označavaju jaku vezu između fizičkih izvršilaca i učesnika u UZP uključuju dokaze da je učesnik u UZP izričito ili implicitno zahtijevao od lica koje nije učesnik u UZP da izvrši zločin ili je podsticao, naredio, ohrabrio ili na drugi način iskoristio osobu koja nije učesnik u UZP da izvrši taj zločin.[68] U predmetu *Đorđević* Žalbeno vijeće je zaključilo da su učesnici u UZP iskoristili fizičke izvršioce za ostvarivanje zajedničkog cilja zato što su djela fizičkih izvršilaca bila direktna posljedica naređenja i uputstava komandujućih učesnika u UZP.[69]

C. Krivično gonjenje za seksualno nasilje na osnovu planiranja, naređivanja i podsticanja

Planiranje, naređivanje i podsticanje drugi su mogući vidovi odgovornosti pomoću kojih se seksualno nasilje u sukobima može povezati s nadređenim licima. Iako je Tužilaštvo optužbe za ove vidove rutinski navodilo kumulativno ili kao alternativu počinjenju (osobito u formi UZP), osuđujuće presude za seksualno nasilje pod ovim vidovima odgovornosti izrečene su u veoma malom broju predmeta pred MKSJ. U nekim predmetima to se može objasniti činjenicom da su drugi vidovi, posebno prva i druga kategorija UZP na najbolji način obuhvatili krivičnu odgovornost optuženih, pa

[64] Drugostepena presuda u predmetu *Martić* (fusnota 16) paragraf 165.
[65] *Ibid.*, paragrafi 174-89.
[66] *Ibid.*, paragrafi 195.
[67] *Ibid.*, paragraf 192.
[68] Drugostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 38) paragraf 226.
[69] Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 12) paragraf 171.

nije bilo potrebe da se traži utvrđivanje drugih formi individualne krivične odgovornosti.[70] Međutim, iako su osuđujuće presude za seksualno nasilje bile zasnovane na vidovima odgovornosti koji se možda smatraju lakšim (poput prve i druge kategorije UZP,[71] pomaganje i podržavanje ili odgovornost nadređenog), vrijedi se osvrnuti na to da li se moglo učiniti više kako bi se uspješno dokazalo i planiranje, podsticanje i naređivanje zločina. Uvijek treba koristiti najteži vid odgovornosti koji podržava dokaz i koji na najbolji način opisuje umiješanost optuženog u izvršenje zločina kako bi se izrekla odgovarajuća kazna.[72] Međutim, ako se seksualno nasilje pogrešno smatra "sporednim" i "lično motiviranim" zločinom, istražitelji i tužioci možda ne bi bili prirodno skloni da vide razloge za korištenje vidova poput planiranja, podsticanja i naređivanja. Naše iskustvo u Tužilaštvu govori da je potrebno obratiti više pažnje i iznaći nove strategije kako bi se osiguralo da se ovi vidovi odgovornosti ubuduće efikasno koriste u slučajevima seksualnog nasilja.

Teškoće mogu biti višestruke zato što su međunarodni krivični predmeti utemeljeni na ovim vidovima odgovornosti često veoma složeni. Konkretno, iz našeg iskustva, često neće biti direktnih dokaza da je optuženi namjeravao planiranje, naređivanje ili podsticanje seksualnog nasilja. Često će te slučajeve biti potrebno dokazivati na temelju složene mreže posrednih dokaza i pokazati kako je optuženi pod datim okolnostima mogao predvidjeti pojavu seksualnog nasilja. Precizna identifikacija potrebnih veza u slučajevima seksualnog nasilja mogla bi iziskivati dodatne svjesne napore onih koji su uključeni u taj proces. U tom smislu, dalje u tekstu dajemo izvjesne uvide.

1. Krivično gonjenje za seksualno nasilje na osnovu planiranja kao vida odgovornosti

Odgovornost za planiranje seksualnog nasilja podrazumijeva da je optuženi, sam ili s nekim drugim, osmislio zločin seksualnog nasilja koji je kasnije i počinjen. Bit će dovoljno ako je optuženi osmislio drugo djelo ili nečinjenje a seksualno nasilje je počinjeno tokom izvršenja tog djela.[73] Nije neophodno dokazati da se seksualno nasilje ne bi dogodilo da nije bilo planiranja; dovoljno je pokazati kako je planiranje bilo faktor koji je značajno doprinio pojavi seksualnog nasilja.[74]

Kod planiranja, *mens rea* je direktna ili indirektna namjera, to jest svjesnost o postojanju velike vjerovatnoće da će seksualno nasilje biti počinjeno tokom provedbe plana.[75] Tužilaštvo, stoga, ne mora pokazati da je seksualno nasilje planirano kao

---

[70] *v.* str. 270-2.

[71] U zavisnosti od činjenica u predmetu, odgovornost po trećoj kategoriji UZP mogla bi dovesti do izricanja blaže kazne. *v.* Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 12) paragrafi 976-80, fusnota 2879. *v.* također *Tužilac protiv Milana Babića*, ICTY-03-72-A, Presuda po žalbi na kaznu (18. juli 2005) paragrafi 26-8.

[72] *v.* str. 291-2, Poglavlje 8.

[73] *v.* uopćeno *Tužilac protiv Milutinovića i dr*, ICTY-05-87-T, Prvostepena presuda (26. februar 2009) (Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović*) tom 1, paragraf 81, fusnota 84; *Tužilac protiv Kordića i Čerkeza*, ICTY-95-14/2-A, Drugostepena presuda (17. decembar 2004) (Drugostepena presuda u predmetu *Kordić*) paragrafi 26, 31.

[74] Drugostepena presuda u predmetu *Kordić*, paragraf 26.

[75] *Ibid.*, paragrafi 29, 31.

takvo. Ukoliko je planiran drugi zločin, ili čak neko zakonito ponašanje, dovoljno je da optuženi bude svjestan da će tokom njegovog izvršenja vrlo vjerovatno doći i do seksualnog nasilja. Na primjer, optuženi je mogao planirati zakonitu evakuaciju stanovništva nekog sela iz sigurnosnih razloga,[76] a biti svjestan velike vjerovatnoće da će lica koja provode evakuaciju tokom te evakuacije seksualno zlostavljati žene zato što se to već dešavalo u brojnim sličnim situacijama. U takvom će scenariju elementi planiranja seksualnog nasilja biti ispunjeni. Na taj način planiranje nije ograničeno na slučajeve u kojima se seksualno nasilje koristi strateški kao dio kažnjivog plana, već uključuje svaku situaciju u kojoj je ono predvidljivo, premda se tako poziva na viši kriterij rizika ("znatna vjerovatnoća") nego kod treće kategorije UZP ili kod odgovornosti nadređenog ("mogućnost").[77]

Stoga je ovaj vid odgovornosti potencijalno bitna alternativa prvoj i drugoj kategoriji UZP, jer će se proširiti na slučajeve u kojima se ne može dokazati da je optuženi imao zajedničku namjeru da počini seksualno nasilje. Takođe može pokriti slučajeve u kojima ni krajnji zajednički cilj ni sredstva kojima se on ostvaruje nisu kažnjivi.

2. Krivično gonjenje za seksualno nasilje na osnovu naređivanja kao vida odgovornosti

Odgovornost za naređivanje seksualnog nasilja iziskuje da osoba koja je na položaju od autoriteta naredi drugoj osobi počinjenje seksualnog nasilja ili podstrekava čin, ili pak neizvršenje naređenja, tokom čega je počinjeno seksualno nasilje.[78] Naređivanje nije ograničeno na vojni kontekst: službeni odnos nadređeni-podređeni između

---

[76] Npr. Međunarodni komitet crvenog krsta/križa (ICRC), Ženevska konvencija o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata (Četvrta ženevska konvencija) (usvojena 12. augusta 1949, stupila na snagu 21. oktobra 1950) 75 UNTS 287, član 49 (koji dopušta potpunu ili djelomičnu evakuaciju određenog područja na okupiranoj teritoriji ukoliko to zahtijeva bezbjednost stanovništva ili nužni vojni razlozi).

[77] *v.* str. 260.

[78] *v.* uopćeno, Drugostepena presuda u predmetu *Kordić* (fusnota 73) paragraf 28; *Tužilac protiv Blaškića*, ICTY-95-14-A, Drugostepena presuda (29. juli 2004) (Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*) paragraf 471. U MKSR je bilo osuđujućih presuda za naređivanje seksualnog nasilja. Na primjer, Akayesu, *bourgmestre* (gradonačelnik), osuđen je zato što je velikom broju pripadnika *Interahamwe* (paravojnih formacija Hutua) naredio da višekratno siluju deset djevojčica i žena; da pripadnici *Interahamwe* na polju u blizini mjesnog ureda siluju jednu ženu i prisilno je razodjenu, te da drugu ženu prisile da hoda gola po mjesnom uredu. Kada je grupa djevojčica i žena dovedena do kulturnog centra u mjesnom uredu, proveli su ih ispred optuženog. Prvom prilikom on ih je gledao, a drugom prilikom stajao je na ulazu centra i rekao: "Nikad me više ne pitajte kakvog je ukusa Tutsi žena." Svjedok je opisao kako Akayesu "govori kao neko ko bodri igrače," kao da je on osoba koja "nadgleda" silovanje. Kada su neke djevojčice bile uhvaćene u bijegu iz mjesnog ureda, pripadnici *Interahamwe* su otišli do Akayesua i rekli mu da će povesti djevojčice radi seksa s njima, na šta je Akayesu odgovorio: "Vodite ih." Također je rekao jednom pripadniku *Interahamwe* da razodjene jednu ženu i natjera je da hoda uokolo. *Tužilac protiv Akayesua*, ICTR-96-4-T, Prvostepena presuda (2. septembar 1998) (Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*) paragrafi 452, 692.

U predmetu *Nyiramasuhuko i dr*, Pretresno vijeće proglasilo je optuženog Ntahobalija, vođu grupe *Interahamwe*, krivim za naređivanje pripadnicima *Interahamwe* da počine silovanja. Na primjer, tokom druge polovine maja 1994, godine Ntahobali je brutalno silovao svjedokinju TA udarajući je u glavu. *Interahamwe* su, slijedeći naređenja Ntahobalija, silovali drugih šest žena. U narednom napadu tokom istog perioda Ntahobali je naredio još otprilike sedmorici pripadnika *Interahamwe* da siluju svjedokinju TA. *Tužilac protiv Nyiramasuhukoa i dr*, ICTR-98-42-T, Prvostepena presuda (24. juni 2011) paragrafi 2180, 2631, 2781(ii), 6086.

optuženog i izvršioca nije obavezan.[79] Položaj autoriteta može biti neformalan i privremen.[80] Kao i kod planiranja, nije potrebno pokazati da je seksualno nasilje naređeno kao takvo, već je dovoljno narediti drugo kažnjivo ili zakonito ponašanje uprkos saznanju da postoji velika vjerovatnoća da će tokom izvršenja tog naređenja doći do seksualnog nasilja.[81] Na taj način, i ovaj vid odgovornosti može pozvati na element dokazivanja da su optužene osobe mogle predvidjeti pojavu seksualnog nasilja pod okolnostima u kojima su djelovale.[82]

Pred MKSJ se Stevan Todorović, načelnik policije u Bosanskom Šamcu, izjasnio krivim za naređivanje progona na osnovu putem čestih silovanja i seksualnog zlostavljanja. Todorović je izričito naredio jednom muškarcu da zagrize penis drugom muškarcu, a naredio je i četvoro drugih lica da jedni drugima međusobno vrše *fellatio*.[83] Postojanje izravnih dokaza o naređivanju seksualnog nasilja bio je relativno rijedak slučaj u predmetima pred MKSJ, što je u suprotnosti s onim što se moglo očekivati na osnovu medijskih izvještaja tokom sukoba.[84]

Predmet *Galić* pred MKSJ predstavlja značajan presedan u dokazivanju slučaja naređivanja zasnovanog na posrednim dokazima. Iako ovaj predmet nije uključivao zločine seksualnog nasilja, ovakav pristup mogao bi se u budućnosti jednako primijeniti na slučajeve seksualnog nasilja.

General Stanislav Galić bio je vojni zapovjednik srpskih snaga tokom opsade Sarajeva od septembra 1992. do augusta 1994. godine. Proglašen je krivim jer je naredio kampanju granatiranja i snajperisanja grada.[85] Nikakvo pisano naređenje nije postojalo kao dokazni predmet. Umjesto toga, Pretresno vijeće je iskoristilo posredne dokaze kako bi sa sigurnošću zaključilo da je Galić naredio tu kampanju.[86]

Na osnovu presedana u predmetu *Galić*, tužioci treba da idu na optužbe za odgovornost za seksualno nasilje u smislu naređivanja čak i ako nema direktnih naređenja ukoliko:

---

[79] Drugostepena presuda u predmetu *Kordić* (fusnota 73) paragraf 28.

[80] Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 73) paragraf 86.

[81] *v.* Drugostepena presuda u predmetu *Kordić* (fusnota 73) paragraf 30. *v.* također Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić* (fusnota 78) paragraf 471.

[82] *v.* str. 259-69.

[83] *Tužilac protiv Todorovića*, ICTY-95-9/1-S, Presuda o kazni (31. juli 2001) paragrafi 9, 17, 34, 38-40, 48.

[84] *v.* str. 24-6, Poglavlje 2.

[85] *Tužilac protiv Galića*, ICTY-98-29-T, Prvostepena presuda (5. decembar 2003) (Prvostepena presuda u predmetu *Galić*) paragraf 749; *Tužilac protiv Galića*, ICTY-98-29-A, Drugostepena presuda (30. novembar 2006) (Drugostepena presuda u predmetu *Galić*) paragrafi 175-9, 386-90.

[86] Prvostepena presuda u predmetu *Galić* (fusnota 85) paragraf 740. Konkretno, Pretresno vijeće uzelo je u obzir da je Galić: (1) znao za granatiranje i snajpersko djelovanje koje su njegovi potčinjeni vršili neprekidno tokom dugog vremenskog perioda, 23 mjeseca – paragrafi 702-6, 737, 741, 745, 749; (ii) imao "potpunu kontrolu" nad potčinjenima, tako da oni ne bi mogli stalno ponavljati djela koja on nije odobrio – paragrafi 661, 742, 749; (iii) nije spriječio granatiranje i snajpersku vatru niti je kaznio ijednog počinitelja – paragrafi 717-23, 742 (Žalbeno vijeće je potvrdilo da se njegov propust da djeluje može uzeti u obzir kao posredni dokaz kojim se dokazuje naređivanje, Drugostepena presuda u predmetu *Galić* (fusnota 85) paragrafi 177-8); (iv) obrazac granatiranja i snajperskog djelovanja – paragrafi 733, 736, 741. Ali, *v. Tužilac protiv Dragomira Miloševića*, ICTY-98-29/1-A, Drugostepena presuda (12. novembar 2009) (Drugostepena presuda u predmetu *Dragomir Milošević*) paragrafi 267, 275-7 (Žalbeno vijeće je izgleda primijenilo strožije kriterije kod naređivanja snajperskog djelovanja po civilima, gdje nije postojalo "ni jedno pisano [Miloševićevo] naređenje u kojem se nedvosmisleno naređuje snajpersko djelovanje protiv civila").

- je optuženi znao da su snage pod njegovom komandom često ili u dužem vremenskom periodu činile zločine seksualnog nasilja;
- je optuženi imao kontrolu nad svojim snagama, tako da pripadnici ne bi učestalo izvršavali djela bez odobrenja;
- optuženi nije preduzeo ništa kako bi riješio pitanje zločina seksualnog nasilja;
- zločini nisu bili sporadični činovi koje su provodili ljudi van kontrole nego su izvršeni po sličnom obrascu ili su počinjeni tokom koordiniranih napada na civile; i/ili
- postoje drugi relevantni dokazi koji potkrepljuju posredne indicije da je seksualno nasilje sigurno bilo naređeno.

3. Krivično gonjenje za seksualno nasilje na osnovu podsticanja kao vida odgovornosti

Odgovornost za podsticanje seksualnog nasilja podrazumijeva da je optuženi podstrekivao drugu osobu da počini djelo seksualnog nasilja, ili je podstrekivao čin ili nečinjenje da se zločin spriječi tokom čega je počinjeno djelo seksualnog nasilja.[87] To se može dogoditi čak i ako optuženi nije na položaju autoriteta nad fizičkim počiniocem. Kao i kod planiranja i naređivanja, dovoljno je pokazati da je podsticanje faktor koji je značajno doprinio počinjenju seksualnog nasilja.[88] Povrh toga, podsticanje može biti eksplicitno ili implicitno.[89] Podsticanje tako može poprimiti različite forme, poput govora ili stvaranja atmosfere u kojoj se potčinjenim dopušta seksualno nasilje, na primjer davanjem odriješenih ruku za počinjenje ovih zločina, primjerom ličnog ponašanja ili opće poznatim i upornim toleriranjem akta silovanja.[90]

Dok u MKSJ nema presedana u kojem je podsticanje primijenjeno na zločine seksualnog nasilja, u MKSR ima jasnih primjera koji pokazuju kako se ovaj vid odgovornosti može primijeniti u takvim slučajevima. Na primjer, Sylvestre Gacumbitsi, *bourgmestre* (gradonačelnik), osuđen je za podsticanje silovanja osam Tutsi žena i djevojčica. Gacumbitisi se vozio u automobilu i kroz megafon pozivao Hutu mladiće da potraže djevojke koje su odbile udati se za njih kako bi s njima imali seksualni odnos, dodajući da će "ukoliko se one [te mlade djevojke] budu opirale, morati biti ubijene na okrutan način".[91] Kada se ovo smjesti u kontekst, i imajući u vidu ko je Gacumbitsija mogao čuti, Pretresno vijeće zaključilo je da takav govor optuženog "čini podsticaj namijenjen toj grupi napadača da siluju Tutsi žene, a na koju je *bourgmestre* imao uticaja".[92] Odmah nakon što je ovo izgovoreno, grupa napadača

---

[87] *v.* uopćeno Drugostepena presuda u predmetu *Kordić* (fusnota 73) paragraf 27.

[88] *Ibid.*

[89] Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 73) tom 1 paragraf 83; *Tužilac protiv Tolimira*, ICTY-05-88/2-T, Prvostepena presuda (12. decembar 2012) (Prvostepena presuda u predmetu *Tolimir*) paragraf 902.

[90] *v.* Prvostepena presuda u predmetu *Galić* (fusnota 85) paragraf 168. *v.* također Xabier Agirre Aranburu, "Sexual Violence beyond Reasonable Doubt: Using Pattern Evidence and Analysis for International Cases" *Leiden JIL* 23 (2010) str. 609, 614.

[91] *Tužilac protiv Gacumbitsi-ja*, ICTR-2001-64-T, Prvostepena presuda (17. juni 2004) (Prvostepena presuda u predmetu *Gacumbitsi*) paragraf 215.

[92] *Ibid.*

napala je i silovala svjedokinju TAQ i sedam drugih Tutsi žena i djevojčica s kojima se ona krila.[93]

Kako bi se dokazalo da je podstrekivanje znatno doprinijelo počinjenju zločina, mora se pokazati da su fizički počinioci bili pod znatnim uticajem ponašanja optuženog kako bi izvršili zločin. Kada su u pitanju govori, to znači pokazati da su fizički počinioci bili svjesni tih govora i da su bili pod njihovim uticajem.[94] U predmetu *Gacumbitsi* Pretresno vijeće je naglasilo vremensku blizinu između optuženikovog podsticanja i akta silovanja, kao i uticaj optuženog na počinioce.[95]

Premda je Gacumbitsi direktno podsticao seksualno nasilje,[96] dovoljno je ako je optuženi podstrekivao izvršenje nekog drugog zločina, ili čak zakonite radnje, a znao je da postoji velika vjerovatnoća da će zločini seksualnog nasilja biti počinjeni tokom izvršenja radnje koju je podsticao,[97] čime se ukazuje na element dokazivanja predvidljivosti zločina seksualnog nasilja.[98]

D. Krivično gonjenje za seksualno nasilje na osnovu pomaganja i podržavanja

Iako je u izvjesnom pogledu pomaganje i podržavanje šira forma odgovornosti od izvršenja (uključujući prvu i drugu kategoriju UZP), te od planiranja, podsticanja ili naređivanja, to je važna teorija za podizanje optužbi pred MKSJ u mnogim predmetima protiv vođa koji su uključivali i seksualno nasilje. Pomaganje i podržavanje pokriva situacije u kojima optuženi pruža praktičnu pomoć, ohrabrenje ili moralnu podršku koji bitno utiču na izvršenje zločina.[99] *Mens rea* za pomaganje i podržavanje podrazumijeva da optuženi zna da će te radnje pomoći u izvršenju krivičnog djela.[100]

Pomaganje i podržavanje važan je rezervni vid odgovornosti. Širi je od UZP zato što pokriva slučajeve u kojima dokazi ne pokazuju da je optuženi imao zajedničku zločinačku namjeru, ali pokazuju da je optuženi bio svjestan kažnjivog ponašanja te

---

[93] *Ibid.*, paragrafi 215, 224, 327-8, 330 (jedna od žrtava preminula je nakon što joj je gurnut štap u genitalije, na podsticanje optuženog). Žalbeno vijeće potvrdilo je ovu osudu. Konkretno, razmotrilo je pitanje da li su Gacumbitsijeve reči znatno doprinijele izvršenju silovanja. *Tužilac protiv Gacumbitsi-ja*, ICTR-2001-64-A, Drugostepena presuda (7. juli 2006) (Drugostepena presuda u predmetu *Gacumbitsi*) paragrafi 99-108.

[94] *v.* str. 252-3, Pomaganje i podržavanje.

[95] Prvostepena presuda u predmetu *Gacumbitsi* (fusnota 91) paragraf 215.

[96] *v.* također predmet *Semanza* pred MKSR: Semanza je također proglašen odgovornim za podsticanje silovanja i mučenja jedne žene. U prisustvu lokalnih i vojnih vlasti ohrabrivao je gomilu da siluju Tutsi žene prije nego što ih ubiju. Odmah nakon što je Semanza to izgovorio pred gomilom, jedan od muškaraca iz gomile otišao je u obližnju kuću i mučio žrtvu A tako što ju je silovao zato što je bila Tutsi. *Tužilac protiv Semanze*, ICTR-97-20-T, Prvostepena presuda (15. maj 2003) paragrafi 481, 485. Potvrđena u žalbenom postupku. *Tužilac protiv Semanze*, ICTR-97-20-A, Drugostepena presuda (20. maj 2005) paragraf 290.

[97] *v.* Drugostepena presuda u predmetu *Kordić* (fusnota 73) paragraf 32.

[98] *v.* str. 259-69.

[99] *Tužilac protiv Šainovića i dr*, ICTY-05-87-A, Drugostepena presuda (23. januar 2014) (Drugostepena presuda u predmetu *Šainović*) paragraf 1649 (u predmetu *Šainović* Žalbeno vijeće je zaključilo da "konkretna usmjerenost" nije element odgovornosti za pomaganje i podržavanje po međunarodnom običajnom pravu). Ali *v. Tužilac protiv Perišića*, ICTY-04-81-A, Drugostepena presuda (28. februar 2013) (Drugostepena presuda u predmetu *Perišić*) paragraf 36.

[100] Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 99) paragraf 1649.

mu je na neki način pomogao. Osobito je pogodan u krivičnom gonjenju visokorangiranih čelnika, s obzirom na to da ta pomoć ne mora biti kažnjive prirode[101] te da optuženi nije obavezno morao biti prisutan na mjestu zločina.[102] Također, kako je detaljnije objašnjeno dalje u tekstu, *actus reus* je kod pomaganja i podržavanja manje specifičan nego kod planiranja, podsticanja i naređivanja.

Tužilaštvo je pred MKSJ uspješno procesuiralo zločine seksualnog nasilja kroz optužbe za pomaganje i podržavanje u predmetima *Brđanin, Furundžija* i *Tadić*.

1. Praktična pomoć, ohrabrivanje ili moralna podrška

Ne postoje posebni uslovi za prirodu pomoći koju pruža pomagač i podržavalac. U predmetu *Brđanin* Pretresno vijeće osudilo je optuženog – predsjednika ratnog Kriznog štaba Autonomne regije Krajine (ARK) – za pomaganje i podržavanje progona, uz silovanja i seksualno zlostavljanje koje su počinili pripadnici srpskih snaga. Osuda je zasnovana na odlukama Kriznog štaba ARK o razoružavanju, koje se mogu pripisati Brđaninu.[103] Pretresno vijeće zaključilo je da su te odluke imale znatan uticaj na izvršenje zločina, uključujući i djela seksualnog nasilja koja su počinili pripadnici vojske i policije bosanskih Srba tokom ili neposredno nakon oružanih napada na nesrpska sela.[104] Pretresno vijeće je zaključilo da je Radoslav Brđanin znao za napade i da je putem odluka Kriznog štaba ARK o razoružavanju praktično pomagao snagama koje su izvodile napade.[105] Zaključci Pretresnog vijeća potvrđeni su u žalbenom postupku.[106]

Slično tome, Anto Furundžija (lokalni zapovjednik jedinice HVO poznate pod imenom "Džokeri") proglašen je krivim za pomaganje i podržavanje djela seksualnog nasilja kao povrede ličnog dostojanstva, uključujući silovanje, za ulogu koju je imao u podržavanju jednog vojnika da siluje svjedokinju A. Pretresno vijeće je zaključilo da je Furundžija svojim prisustvom i kontinuiranim ispitivanjem svjedokinje A dok je bila seksualno zlostavljana podržavao tog vojnika i time znatno doprinio njegovim zločinima.[107]

Značajno je to da sâmo prisustvo optuženih na mjestu zločina, iako on ili ona nisu aktivno učestvovali u izvršenju zločina, takođe može ispuniti *actus reus* pomaganja

---

[101] *v.* npr. Drugostepena presuda u predmetu *Blagojević* (fusnota 8) paragraf 196.

[102] *Tužilac protiv Lukića i Lukića*, ICTY-98-32/1-A Drugostepena presuda (4. decembar 2012) paragraf 425 (citat iz *Tužilac protiv Blagoja Simića i dr*, ICTY-95-9-A, Drugostepena presuda (28. novembar 2006) (Drugostepena presuda u predmetu *Simić*) paragraf 85 i Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić* (fusnota 78) paragraf 48). Izuzetak je situacija u kojoj "posmatrač koji odobrava", pomaže i podržava zločin glavnog optuženog time što svojim prisustvom na mjestu zločina ili u njegovoj blizini ohrabruje fizičke izvršioce. *v.* npr. *Tužilac protiv Nzabirinde*, ICTR-2001-77-T, Presuda o kazni (23. februar 2007) paragraf 18.

[103] *Tužilac protiv Brđanina*, ICTY-00-36-T, Prvostepena presuda (1. septembar 2004) (Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin*) paragrafi 1056-8.

[104] *Ibid.*, paragraf 1057.

[105] *Ibid.*

[106] Drugostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 9) paragrafi 263-4.

[107] *Tužilac protiv Furundžije*, ICTY-95-17/1-T, Prvostepena presuda (10. decembar 1998) paragraf 273. Potvrđena u žalbenom postupku. *Tužilac protiv Furundžije*, ICTY-95-17/1-T, Drugostepena presuda (21. juli 2000) paragrafi 126-7.

i podizanja morala, pod uslovom da Tužilaštvo može pokazati da je prisustvo optuženog imalo znatan uticaj na izvršenje zločina seksualnog nasilja.[108]

2. Znatan uticaj

Dokazati da je ponašanje optuženog imalo znatnog uticaja na izvršenje zločina zavisi od činjenica koje se odnose na predmet.[109] Kriterij "znatnog uticaja" viši je od "značajnog doprinosa" potrebnog kako bi se neko proglasio krivim za UZP.[110]

Kako je već spomenuto, sâmo prisustvo optuženog na mjestu zločina može imati znatnog uticaja na izvršenje zločina kao sredstvo podizanja morala, mada bi se u praksi ovakva situacija rijetko kad primijenila na visokorangirane zvaničnike. Pred MKSJ je Tužilaštvo uspješno procesuiralo predmet Duška Tadića, predsjednika mjesnog odbora političke stranke, za pomaganje i podržavanje seksualnog nasilja počinjenog nad zatočenicima muškog pola u logoru Omarska. Optužba je bila utemeljena na ohrabrenju koje je njegovo prisustvo na licu mjesta imalo na izvršenje zločina.[111] Dana 18. juna 1992. Tadić je učestvovao u žestokom premlaćivanju nekih zatočenika.[112] Neposredno nakon premlaćivanja on je posmatrao kako dva zatočenika ("G" i "H") bivaju prisiljeni da vrše *fellatio* nad trećim muškarcem. "G" je potom prisiljen da polno osakati žrtvu.[113] Zaključeno je da je Tadić bio prisutan na licu mjesta iako nije aktivno učestvovao u seksualnom nasilju.[114] Zbog uloge koju je imao u prethodnom premlaćivanju, te zbog kratkog vremenskog raspona između ta dva događaja, zaključeno je da je sâmo Tadićevo prisustvo bilo dovoljno da on znatno utiče na izvršenje seksualnog nasilja.[115] Na taj način predmet *Tadić* naglašava da bi, ukoliko postoje dokazi o prisustvu optuženog na licu mjesta, tužioci trebali razmisliti o podizanju optužbi za pomaganje i podržavanje.

Dok, u načelu, odgovornost za pomaganje i podržavanje ne zahtijeva dokazivanje da su fizički počinioci znali za podršku pomagača i podržavalaca,[116] u slučajevima pomaganja i podizanjem morala situacija je drugačija. U tim slučajevima,

---

[108] *v.* uopćeno Drugostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 9) paragraf 277.

[109] Drugostepena presuda u predmetu *Blagojević* (fusnota 8) paragraf 134.

[110] *Tužilac protiv Gotovine i dr*, ICTY-06-90-A, Drugostepena presuda (16. novembar 2012) (Drugostepena presuda u predmetu *Gotovina*) paragraf 149 (citati iz Drugostepene presude u predmetu *Kvočka* (fusnota 7) paragraf 97 i Drugostepene presude u predmetu *Tadić* (fusnota 4) paragraf 229).

[111] *Tužilac protiv Tadića*, ICTY-94-1-T, Prvostepena presuda (7. maj 1997) (Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*) paragrafi 228, 237, 243, 689-92, 726, 730 (kojom je Tadić proglašen krivim po tačkama 10 i 11 za okrutno postupanje kao ratni zločin i nehumana djela kao zločin protiv čovječnosti za seksualno zlostavljanje i seksualno sakaćenje Fikreta Harambašića). U žalbenom postupku Žalbeno vijeće je nametnulo dodatne osude za teška kršenja po tačkama 8 i 9. Drugostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 4) paragraf 171.

[112] Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 111) paragraf 242.

[113] *Ibid.*, paragraf 206.

[114] *Ibid.*, paragrafi 237, 242.

[115] *Ibid.*, Usporedi paragraf 690 s paragrafima 726, 730. *v.* analizu Tadićeve osude za pomaganje i podržavanje seksualnog nasilja kod Viseur Sellers, "Individual(s') Liability for Collective Sexual Violence" (fusnota 53) str. 164-9.

[116] Drugostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 9) paragraf 349. Žalbeno vijeće odbacilo je Brđaninov argument da dokazi nisu pokazali da su počinioci znali niti da su bili motivirani odlukama o razoružavanju koje je donosio Krizni štab Autonomne regije Krajina. Žalbeno vijeće zaključilo je kako je taj argument irelevantan, jer kada je u pitanju pomaganje i podržavanje praktičnom pomoći, nije potreban dokaz da fizički izvršioci znaju za doprinos pomagača i podržavalaca. Drugostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 9) paragraf 263.

kako bi se ispunio uslov za znatan uticaj, ključno je pokazati da su fizički izvršioci znali za ohrabrivanje pomagača i podržavalaca te da su njime bili motivirani. Predmet *Brđanin* ilustruje teškoće koje mogu nastati. Pretresno vijeće je osudu Brđanina za pomaganje i podržavanje seksualnog nasilja počinjenog u zatvorima temeljilo na tome što je on pružao moralnu podršku fizičkim izvršiocima. Vijeće se pozvalo na Brđaninovo nedjelovanje po pitanju uslova u zatvorima, kao i na njegov stav u javnosti u vezi s njima, što u poimanju onih koji su te logore i zatočeničke objekte vodili nije ostavljalo mjesta sumnji da ih Krizni štab ARK i njegov predsjednik u potpunosti podržavaju.[117] Žalbeno vijeće je, međutim, oborilo osuđujuću presudu Brđaninu za zločine počinjene u zatvorima.[118] Zaključilo je da su ohrabrivanje i moralna podrška mogli imati znatnog uticaja samo ukoliko je osoblje logora znalo da je Brđanin davao ohrabrujuće i podržavajuće izjave, ili da ih je ohrabrivao i podržavao svojim nedjelovanjem.[119] Žalbeno vijeće je ustanovilo da to nije bio jedini mogući zaključak na osnovu datih dokaza.[120] Konkretno, Vijeće je naglasilo nepostojanje dokaza da je osoblje logora znalo da Brđanin nije osuđivao uslove u logorima.[121]

3. Konkretna usmjerenost nije element pomaganja i podržavanja

Već je ustanovljeno da tužilaštvo ne mora pokazati da su praktična pomoć, ohrabrivanje ili moralna podrška koje je pružao optuženi bili "konkretno usmjereni" na počinjenje zločina seksualnog nasilja. Pitanje da li se kod odgovornosti za pomaganje i podržavanje traži "konkretna usmjerenost" razmatrano je u više presuda. U predmetu *Perišić* Žalbeno vijeće utvrdilo je da je "konkretna usmjerenost element *actus reus* odgovornosti za pomaganje i podržavanje."[122] Shodno tome, Vijeće je poništilo osudu Perišića za pomaganje i podržavanje smatrajući da njegovo ponašanje nije bilo "konkretno usmjereno" na počinjenje zločina već na "opće ratne napore".[123] Kasnije je Žalbeno vijeće Specijalnog suda za Sijera Leone u predmetu *Charles Taylor* zaključilo da "konkretna usmjerenost nije element *actus reus* pomaganja i podržavanja prema... međunarodnom običajnom pravu."[124] Žalbeno vijeće MKSJ je u predmetima *Šainović i dr.* i *Popović i dr.* došlo do istog zaključka.[125] Međutim, prije tih odluka, Pretresno vijeće u predmetu *Stanišić i Simatović* odbacilo je odgovornost za pomaganje i podržavanje zločina, uključujući i seksualno nasilje, zato što djela optuženog nisu bila konkretno usmjerena na te zločine. To je učinjeno uprkos činjenici da su djela

---

[117] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 103) paragraf 1058.

[118] Iako Žalbeno vijeće upućuje na zaključke u pogledu pomaganja i podržavanja "torture" (Drugostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 9) paragrafi 259-89), osnovno obrazloženje odnosi se i na progon utemeljen na seksualnom nasilju.

[119] Drugostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 9) paragraf 277.

[120] *Ibid.*, paragrafi 276, 286.

[121] *Ibid.*, paragraf 284.

[122] Drugostepena presuda u predmetu *Perišić* (fusnota 99) paragraf 73.

[123] *Ibid.*, paragrafi 71, 72-4.

[124] *Tužilac protiv Taylora*, SCSL-03-01-A, Drugostepena presuda (26. septembar 2013) paragraf 481.

[125] Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 99) paragraf 1649; potvrđeno u Drugostepena presuda u predmetu *Popović* (fusnota 17) paragraf 1758.

optuženog pomogla zločine koje su počinile neke grupe izvršilaca.[126] Tužilaštvo je uložilo žalbu na oslobađajuću presudu, između ostalog na temelju toga da je Pretresno vijeće primijenilo uslov konkretne usmjerenosti i da optuženog treba smatrati odgovornim za pomaganje i podržavanje zločina, uključujući seksualno nasilje. Žalbeno vijeće je usvojilo žalbeni osnov Tužilaštva te naložilo ponavljanje postupka po svim tačkama.[127]

4. Znanje

Doći do osuđujuće presude za pomaganje i podržavanje seksualnog nasilja zahtijeva dokaz da je optuženo lice znalo kako će njegovo/njeno ponašanje pomoći glavnim izvršiocima u izvršenju zločina seksualnog nasilja. Nije neophodno utvrditi da je optuženi siguran koji će zločin biti počinjen, nego je dovoljno ukoliko on/ona zna da će više djela vjerovatno biti počinjeno, a jedno od tih djela doista bude počinjeno.[128] Vrsta dokaza koji su potrebni da bi se pokazalo znanje zavise od činjenica u svakom pojedinačnom slučaju. U predmetu *Brđanin* Pretresno vijeće se pozvalo na dokaze koji su pokazali da se o stanju u zatvorima raspravljalo na sastancima Kriznog štaba ARK, kao i na dokaze o izjavama o zatvorima koje je optuženi davao u javnosti.[129] Vijeće se također pozvalo na svjedočenje jednog člana Kriznog štaba ARK o sadržaju diskusija na sastancima Kriznog štaba,[130] kao i na svjedočenje o Brđaninovoj posjeti logorima i njegovom stavu i izjavama tokom tih posjeta.[131] Također se pozvalo na jedan članak iz novina i na televizijski intervju.[132]

E. Odgovornost za nečinjenje u vezi s aktima seksualnog nasilja

1. Općenito o odgovornosti za nečinjenje

Još jedan od značajnih načina da se čelnici pozovu na odgovornost za seksualno nasilje jeste odgovornost za nečinjenje ili kombinacija aktivnog djelanja i nečinjenja. Svi vidovi odgovornosti u skladu s članom 7(1) Statuta MKSJ, osim za naređivanje – i eventualno planiranje – mogu se ispuniti nečinjenjem,[133] pod uslovom da je optuženi

---

[126] *Tužilac protiv Stanišića i Simatovića*, ICTY-03-69-T, Prvostepena presuda (30. maj 2013) paragrafi 2359-60.

[127] *Tužilac protiv Stanišića i Simatovića*, ICTY-03-69-A, Drugostepena presuda (9. decembar 2015), paragrafi 108, 128-9.

[128] *Tužilac protiv Haradinaja i dr*, ICTY-04-84-A, Drugostepena presuda (19. juli 2010) paragraf 58; Drugostepena presuda u predmetu *Simić* (fusnota 102) paragraf 86.

[129] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 103) paragraf 1058.

[130] *Ibid.*, paragrafi 174, 1058, fusnota 2654.

[131] *Ibid.*, paragraf 1058, fusnota 2655.

[132] *Ibid.*, Kako je rečeno ranije u tekstu, osudu za pomaganje i podržavanje seksualnog nasilja u logorima kasnije je oborilo Žalbeno vijeće zbog nedostatka znatnog uticaja u Brđaninovom ponašanju.

[133] Drugostepena presuda u predmetu *Dragomir Milošević (fusnota* 86) paragrafi 267, 292; Drugostepena presuda u predmetu *Galić* (fusnota 85) paragraf 176.

imao dužnost i mogućnost da djeluje.[134] Tražena posljedična veza, kao i uslovi za *mens rea*, jednaki su onima za aktivno djelovanje.[135]

U predmetu *Stanišić i Župljanin* Pretresno vijeće je zaključilo da je nečinjenje optuženih doprinijelo UZP realizacijom zajedničkog cilja da kažnjivim sredstvima uklone bosanske Muslimane i bosanske Hrvate s teritorije BiH na koju su Srbi polagali pravo. Optuženi su bili visoki funkcioneri u policiji Republike Srpske (ministar unutrašnjih poslova i načelnik policije u Banjaluci), te su bili dužni – kako po međunarodnom tako i po domaćem zakonodavstvu – da štite civile borbom protiv kriminala i kažnjavanjem potčinjenih koji počine zločine.[136] Zločini su uključili i široko rasprostranjeno seksualno nasilje nad zatvorenicima u nekoliko objekata. Pretresno vijeće zaključilo je da su time što nisu izvršili svoju dužnost dok su za to imali mogućnost,[137] Mićo Stanišić i Stojan Župljanin pomogli realizaciju zajedničkog kažnjivog cilja, te su stoga proglašeni odgovornim za zločine koji su bili dio zajedničkog cilja ili njegova prirodna i predvidljiva posljedica, poput seksualnog nasilja.[138]

Sudska praksa MKSJ potvrdila je da su političke i vojne vođe dužni da djeluju u nekoliko situacija, uključujući sljedeću, koja je možda od posebne važnosti za slučajeve seksualnog nasilja:

- predstavnici sile koja drži ratne zarobljenike u pritvoru dužni su da zaštite zarobljenike koji su pod njihovim nadzorom;[139] i
- dužnost komandanata da zaštite osobe pod nadzorom njihovih potčinjenih.[140] Takva dužnost, koja proističe iz zakona i običaja rata,[141] zahtijeva da se komandant postara za to da njegovi potčinjeni ne počine zločine.

2. Odgovornost nadređenog

Odgovornost nadređenog specifičan je oblik odgovornosti za nečinjenje, koji može biti primijenjen u slučajevima seksualnog nasilja u kojim nadređeni/na nije spriječio/la

---

[134] Drugostepena presuda u predmetu *Galić* (fusnota 85) paragraf 175; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić* (fusnota 78) paragraf 663; *Tužilac protiv Orića*, ICTY-03-68-A, Drugostepena presuda (3. juli 2008) (Drugostepena presuda u predmetu *Orić*) paragraf 43; Drugostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 9) paragraf 274; Drugostepena presuda u predmetu *Mrkšić* (fusnota 8) paragrafi 134, 154.

[135] *v.* npr. Drugostepena presuda u predmetu *Mrkšić,* (fusnota 8) paragrafi 146, 159, 200.

[136] *Stanišić i Župljanin,* Prvostepena presuda (fusnota 52) tom 2, paragrafi 489, 518 (za Župljanina) 751, 754 (za Stanišića). Po pitanju osnova dužnosti, Pretresno vijeće pozvalo se na Ustav i Zakon o unutrašnjim poslovima Republike Srpske. Dužnost pripadnika policije da štite civilno stanovništvo boreći se protiv kriminala u skladu je s općim načelima zakona koji je zajednički za sve državne pravne sisteme da pojedinci kojima je država povjerila dužnost održavanja reda i zakona tu dužnost i izvršavati.

[137] *Ibid.*, paragrafi 492-3, 518 (za Župljanina) 751, 754-5 (za Stanišića).

[138] *Ibid.*, tom 1, paragrafi 475-6, 489 (Policijska stanica Kotor Varoš), 678-9, 682-3, 698 (Omarska, Keraterm, Trnopolje, Policijska stanica Prijedor i fudbalski stadion Ljubija), 916 (Bijeljina – samo u vezi sa Stanišićem), 1106, 1117 (logor Luka), 1235, 1246 (Gacko – samo u vezi sa Stanišićem), 1485 (Sušica – samo u vezi sa Stanišićem), 1547, 1551 (Vogošća – samo u vezi sa Stanišićem), 1663, 1685 (Zvornik – samo u vezi sa Stanišićem); tom 2, paragrafi 525 (Župljanin), 776 (Stanišić). U toku je žalbeni postupak.

[139] Drugostepena presuda u predmetu *Mrkšić* (fusnota 8) paragraf 73.

[140] Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić* (fusnota 78) paragraf 663.

[141] *Ibid.*, paragrafi 663, fusnote 1384-5, 668.

ili kaznio/la svoje potčinjene za zločine koje su izvršili. Kako bi se optuženi proglasio krivim u okviru odgovornosti nadređenog za zločine koje su počinili podređeni, potrebno je dokazati sljedeće elemente:

- postojanje odnosa nadređeni-podređeni (što zahtijeva dokaz da je optuženi imao efektivnu kontrolu nad osobom ili više osoba koje su odgovorne za zločin);
- nadređeni je znao, ili je imao razloga da zna da će zločin biti počinjen ili da je već počinjen; i
- nadređeni nije preduzeo potrebne ili razumne mjere da spriječi krivično djelo ili kazni počinioce.[142]

Nije potrebno dokazivati uzročnu vezu između nečinjenja nadređenog i zločina potčinjenog.[143] Ovaj vid odgovornosti[144] odnosi se na nadređene na svim nivoima,[145] bilo da je njihov položaj nadređenog *de jure* ili *de facto*, vojni ili civilni, pod uslovom da nadređeni imaju efektivnu kontrolu.[146]

Iako je, u načelu, odgovornost nadređenog korisno sredstvo za krivično gonjenje osoba na visokim položajima za zločine seksualnog nasilja koje su počinili njihovi podređeni, u praksi je Tužilaštvo imalo ograničenog uspjeha u dobivanju osuđujućih presuda za djela seksualnog nasilja na osnovu ovog vida odgovornosti.[147] Kako će biti detaljnije razmatrano dalje u tekstu, dokazivanje odgovornosti nadređenog može biti teško iz tri glavna razloga.

Prvo, može biti teško dokazati da je optuženi imao efektivnu kontrolu nad podređenima koji su počinili zločin.

Drugo, Tužilaštvo mora uvjeriti Pretresno vijeće da je optuženi bio u prilici da zna za rizik da bi podređeni mogli počiniti određenu vrstu zločina.

---

[142] *v. uopćeno* Drugostepena presuda u predmetu *Perišić* (fusnota 99) paragraf 86; *Tužilac protiv Setakoa*, ICTR-04-81-A, Drugostepena presuda (28. septembar 2011) (Drugostepena presuda u predmetu *Setako*) paragraf 269; Drugostepena presuda u predmetu *Dragomir Milošević* (fusnota 86) paragraf 280; Drugostepena presuda u predmetu *Orić* (fusnota 134) paragraf 18; Drugostepena presuda u predmetu *Kordić* (fusnota 73) paragraf 827; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić* (fusnota 78) paragraf 484.

[143] *Tužilac protiv Hadžihasanovića i Kubure*, ICTY-01-47-A, Drugostepena presuda (22. april 2008) (Drugostepena presuda u predmetu *Hadžihasanović*) paragraf 39; Drugostepena presuda u predmetu *Kordić* (fusnota 73) paragraf 832 (citat iz Drugostepene presude u predmetu *Blaškić* (fusnota 78) paragraf 77).

[144] Sudska praksa je ambivalentna u vezi s tim je li odgovornost nadređenog krivično djelo (povreda dužnosti nadređenog da provodi kontrolu nad podređenima) ili vid odgovornosti (sa značenjem da se nadređeni smatra odgovornim za zločine koje su počinili njegovi podređeni). Usporedi Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac* (fusnota 8) paragraf 171, s: Drugostepena presuda u predmetu *Hadžihasanović* (fusnota 143) paragraf 39. Tužilaštvo MKSJ zastupa stav da je odgovornost nadređenog vid odgovornosti.

[145] *Tužilac protiv Kunarac i dr*, ICTY-96-23-T i ICTY-96-23/1-T, Prvostepena presuda (22. februar 2001) paragraf 398.

[146] *Tužilac protiv Bagilisheme*, ICTR-95-1A-A, Drugostepena presuda (3. juli 2002) (Drugostepena presuda u predmetu *Bagilishema*) paragraf 50 ("Test *efektivne kontrole* odnosi se na sve nadređene, bilo *de jure* ili *de facto*, vojne ili civilne"); *Tužilac protiv Delalić i dr*, ICTY-96-21-A, Drugostepena presuda (20. februar 2001) (Drugostepena presuda u predmetu *Delalić*) paragraf 196 ("Žalbeno vijeće ne smatra da je kontroverzno pravilo da civilni rukovodioci mogu snositi odgovornost za djela koja su počinili njihovi podređeni ili druge osobe *nad kojima su imali efektivnu kontrolu*") (kurziv dodan); *Tužilac protiv Aleksovskog*, ICTY-95-14/1-A, Drugostepena presuda (24. mart 2000) (Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*) paragraf 76 ("nije važno da li je on bio civilna ili vojna nadređena osoba ako se može dokazati da je on … imao ovlasti da spriječi ili kazni.").

[147] Jarvis i Martin Salgado (fusnota 1) str. 107, 108.

Treće, kada ponašanje optuženog ostvaruje i elemente vida odgovornosti u skladu s članom 7(1), za isto ponašanje nije dozvoljeno podići optužbe u skladu s članom 7(1) i 7(3).[148] Tako bi Vijeće, ukoliko zaključi da su zadovoljeni svi elementi odgovornosti nadređenog, moralo ukinuti osudu u skladu s članom 7(3) i optuženog proglasiti krivim samo u skladu s članom 7(1).[149] Ipak, odgovornost optuženog u skladu s članom 7(3) relevantna je kao otežavajući faktor pri odmjeravanju kazne.[150] Stoga, kada dokazi potkrepljuju osude i u skladu s članovima 7(1) i 7(3) za jedno isto ponašanje, ipak je, u svrhu odmjeravanja kazne, važno teretiti optuženog za odgovornost nadređenog.

Uprkos svim ovim složenostima, važno je procesuirati odgovornost nadređenog kao sredstvo kojim se obezbjeđuje usklađenost s međunarodnim humanitarnim pravom.[151] To je posebno značajno za slučajeve sa seksualnim nasiljem zato što bi tolerancija nadređenog prema seksualnom nasilju koje počine njegovi podređeni mogla uspostaviti praksu rastućeg broja slučajeva seksualnog nasilja u okviru hijerarhije koja je pod kontrolom nadređenog.[152]

Kako je detaljnije razrađeno dalje u tekstu, Tužilaštvo je uspješno procesuiralo seksualno nasilje na osnovu odgovornosti nadređenog u predmetu *Delalić i dr.*[153] Taj predmet se odnosio na seksualno nasilje počinjeno u logoru i odgovornost relativno niskorangiranog počinioca (Zdravka Mucića, *de facto* komandanta logora).

(a) Efektivna kontrola nad potčinjenima

Jedan od izazova u ostvarivanju osuđujuće presude u skladu s članom 7(3) jeste visok kriterij za dokazivanje postojanja odnosa nadređeni-podređeni, koji se osobito teško dostiže van tradicionalnog vojnog komandnog lanca. Žalbeno je vijeće potvrdilo da je potrebno dokazati dva elementa:

(i) da je optuženi u nadređenom položaju u odnosu na počinioce u formalnoj ili neformalnoj hijerarhiji (*de jure* ili *de facto* nadređeni); i

(ii) da optuženi ima efektivnu kontrolu nad potčinjenima.[154]

Drugi uslov općenito predstavlja izazov u predmetima s odgovornošću nadređenog, uključujući i predmete koji se odnose na zločine seksualnog nasilja.

U predmetu *Delalić i drugi* protiv optuženih Zdravka Mucića (*de facto* komandanta logora), Hazima Delića (zamjenika komandanta) i Zejnila Delalića

---

[148] *v.* npr. Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić* (fusnota 78) paragrafi 91-2; Drugostepena presuda u predmetu *Kordić* (fusnota 73) paragraf 34.

[149] Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić* (fusnota 78) paragrafi 91-2.

[150] Drugostepena presuda u predmetu *Setako* (fusnota 142) paragraf 266; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić* (fusnota 78) paragraf 91 (citat iz Drugostepene presude u predmetu *Aleksovski* (fusnota 146) paragraf 183 i Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 146) paragraf 745).

[151] Drugostepena presuda u predmetu *Blagojević* (fusnota 8) paragraf 281.

[152] *v.* Wood, "Conflict-Related Sexual Violence and the Policy Implications of Recent Research" (fusnota 31) str. 26.

[153] *Tužilac protiv Delalića i dr*, ICTY-96-21-T, Prvostepena presuda (16. novembar 1998) (Prvostepena presuda u predmetu *Delalić*) paragrafi 736, 775.

[154] *Tužilac protiv Halilovića*, ICTY-01-48-A, Drugostepena presuda (16. oktobar 2007) paragraf 59; Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 146) paragraf 196 ("Efektivna kontrola je... prihvaćena kao standard za utvrđivanje odgovornosti nadređenog.")

(vojnog koordinatora) podignute su optužbe u skladu s članom 7(3) u vezi sa zločinima seksualnog nasilja koje su počinili stražari nad zatočenicima u logoru Čelebići u centralnoj BiH.[155] Pretresno vijeće osudilo je Mucića kao nadređenog. Zaključilo je da je on bio *de facto* komandant logora[156] i da je njegovo stvarno vršenje vlasti – čak i u odsustvu pisanog ili zvaničnog imenovanja – bilo dovoljno za pripisivanje krivične odgovornosti.[157] Pretresno vijeće je došlo do ovog zaključka uzimajući u obzir Mucićevo priznanje da je imao vlast nad logorom, svjedočenje bivših zatočenika i novinara koji su posjetili logor, kao i njegovu vlast nad osobljem u logoru i mogućnost da pušta zatočenike na slobodu.[158] Međutim, Tužilaštvo nije imalo uspjeha u dokazivanju efektivne kontrole druga dva optužena. Pretresno vijeće je zaključilo da Tužilaštvo nije dokazalo da je Delalić bio nadređen u smislu člana 7(3) zato što nije imao neophodnu komandnu vlast nad logorom i fizičkim izvršiocima zločina (komandantom logora i stražarima).[159] U slučaju Delića, Pretresno vijeće zaključilo je da Tužilaštvo nije dokazalo da je on bio dio komandnog lanca u logoru, niti da je imao ovlaštenja da izdaje naređenja potčinjenima ili ih sprečava ili kažnjava.[160] Pretresno vijeće je tako oslobodilo Delalića i Delića svih optužbi u skladu s članom 7(3). Tužilaštvo je uložilo žalbu protiv ovih odluka, ali bez uspjeha.[161]

U predmetu *Blaškić* pitanje je bilo da li je optuženi – zapovjednik Hrvatskog vijeća obrane u centralnoj Bosni, koji je *de jure* rukovodio i komandovao određenim jedinicama – u praksi vršio efektivnu kontrolu nad počiniocima zločina seksualnog nasilja. Tihomir Blaškić optužen je u skladu s članom 7(3) za nečovječno postupanje kao teška povreda Ženevskih konvencija i za okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja rata, za fizičko i psihičko zlostavljanje, uključujući i seksualno nasilje nad zatočenicima u nekoliko objekata pod kontrolom Hrvatskog vijeća obrane.[162]

---

[155] *Tužilac protiv Delalića i dr*, ICTY-96-21, Optužnica (19. mart 1996) paragraf 7. Delić je takođe optužen u skladu s članom 7(1) za individualnu odgovornost u nekim slučajevima seksualnog nasilja (*ibid.*, paragraf 8).

[156] Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 153) paragraf 775.

[157] *Ibid.*, paragraf 736. Žalbeno vijeće potvrdilo je zaključak Pretresnog vijeća. Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 146) paragrafi 214, 241.

[158] Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 153) paragrafi 737-67.

[159] *Ibid.*, paragrafi 718-21, 1071.

[160] *Ibid.*, 810, 1071.

[161] Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 146) paragrafi 293, 313-14. Slično, u predmetu *Kvočka i dr.* – koji se odnosio na zlodjela, uključujući i seksualno nasilje, koja su počinili srpski stražari nad bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima u logoru Omarska – Tužilaštvo je teretilo zamjenika komandanta logora Kvočku, administrativnog pomoćnika komandanta logora (Prcaća) i dvojicu vođa smjene stražara (Kosa i Radića) za odgovornost nadređenog. Izmijenjena optužnica u predmetu *Kvočka* (fusnota 20) paragrafi 17, 33, 40. Pretresno vijeće je zaključilo da nije bilo dovoljno dokaza da su Kvočka i Prcać vršili efektivnu kontrolu nad potčinjenima koji su počinili zločine. Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 28) paragrafi 411-12, 467. Kada je u pitanju Kos, Vijeće je zaključilo da je i pored toga što jeste vršio vlast nad stražarima u svojoj smjeni, dokazi nisu pokazali kako je ostvarivao potrebni stepen kontrole nad pojedincima koji su počinili zločine, niti da je imao ovlaštenje da spriječi te zločine ili kazni izvršioce (*ibid.*, paragraf 502). Pretresno vijeće je dalje zaključilo kako "nije sasvim jasno" da li je Radić imao efektivnu kontrolu nad stražarima u svojoj smjeni koji su počinili zločine. S obzirom na to da je Radić proglašen krivim za sva krivična djela počinjena u Omarskoj na osnovu učešća u UZP, Vijeće je odbilo odlučiti o njegovoj odgovornosti kao nadređenog (*ibid.*, paragraf 570).

[162] *Tužilac protiv Blaškića*, ICTY-95-14, Druga izmijenjena optužnica (25. april 1997) paragrafi 12-14. Optužbe su podignute u skladu s članom 7(1) Statuta, za planiranje, naređivanje, podsticanje i pomaganje i podržavanje, alternativno u skladu s članom 7(3).

Pretresno vijeće utvrdilo je da su djela fizičkog nasilja, uključujući silovanje, počinili pripadnici Hrvatskog vijeća obrane i Vojne policije nad muslimanskim zatočenicima u selu Rotilj, općina Kiseljak,[163] i u Osnovnoj školi Dubravica u Vitezu.[164] Ova djela predstavljaju nečovječno i okrutno postupanje.[165] Blaškić je proglašen krivim za ove zločine u skladu s članom 7(3).[166] Međutim, u žalbenom postupku osuda je preinačena na osnovu toga da Blaškić nije imao efektivnu kontrolu nad počiniocima. Žalbeno vijeće je zaključilo da, iako je Blaškić imao "nominalnu" (*de jure*) komandu nad redovnim pripadnicima Hrvatskog vijeća obrane i Vojne policije koji su počinili ove zločine,[167] to nije bilo dovoljno da se ustanovi kako je u praksi imao efektivnu kontrolu. Žalbeno vijeće bilo je mišljenja da su novi dokazi u žalbenom postupku (uglavnom izjave svjedoka i nešto dokumentarnih dokaza) oborili zaključak da je optuženi vršio efektivnu kontrolu nad osobljem i zatvorima.[168] Konkretno, zaključeno je da nije imao niti vršio efektivnu kontrolu nad osobljem odgovornim za zatočenje u Dubravici i Kiseljaku,[169] iako je vršio takvu kontrolu nad drugim jedinicama.

(b) Saznanje ili razlog za saznanje

Standard za *mens rea* kako bi se nadređena osoba pozvala na odgovornst za djela seksualnog nasilja iziskuje da tužilaštvo dokaže kako je ona ili znala (tj. posjedovala stvarno saznanje o seksualnim zločinima potčinjenih), ili je imala razloga da zna (tj. imala dovoljno alarmantne informacije na osnovu kojih bi istražila moguća djela seksualnog nasilja svojih potčinjenih).[170]

Što se tiče nivoa rizika koji je potreban kako bi se podstaknula dužnost nadređenog da djeluje, dovoljno je da je nadređeni imao razloga znati za mogućnost da su podređeni počinili ili se spremaju počiniti djela seksualnog nasilja.[171] Sudska praksa Žalbenog vijeća zahtijeva da tužilaštvo dokaže da je optuženi bio obaviješten o

---

[163] *Tužilac protiv Blaškića*, ICTY-95-14-T, Prvostepena presuda (3. mart 2000) paragraf 692.

[164] *Ibid.*, paragraf 695.

[165] *Ibid.*, paragraf 700.

[166] *Ibi.d*, paragraf 721.

[167] Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić* (fusnota 163) paragraf 609.

[168] Ovi su dokazi pokazali, na primjer, da su drugi imali kontrolu i bili *de facto* komandanti vojne policije i drugih brigada, a da su pojedine jedinice odbile Blaškićevo vođstvo. *Ibid.*, paragraf 610.

[169] *Ibid.*, paragraf 613.

[170] *v.* uopćeno, *Tužilac protiv Nahimane* i dr, ICTR-99-52-A, Drugostepena presuda (28. novembar 2007) (Drugostepena presuda u predmetu *Nahimana*) paragraf 791. *v.* također Drugostepena presuda u predmetu *Bagilishema* (fusnota 146) paragrafi 42-3; Drugostepena presuda *Hadžihasanović* (fusnota 143) paragrafi 27-8 (citat iz predmeta *Delalić*, mišljenje Pretresnog vijeća da je standard "razloga za znanje" bio ispunjen kad je nadređeni imao "informacije koje su bile takve prirode da je u najmanju ruku mogao biti upozoren na rizik... od takvih krivičnih djela jer su ukazivale na potrebu dodatne istrage kako bi se utvrdilo da li su njegovi podređeni počinili takve zločine ili su se spremali da ih počine"); *Tužilac protiv Strugara*, ICTY-01-42-A, Drugostepena presuda (17. juli 2008) (Drugostepena presuda u predmetu *Strugar*) paragrafi 297-8 ("dovoljno da su informacije nadređenog navele na dalje istrage, ili drugim riječima, da su ukazale na potrebu dodatne istrage kako bi se utvrdilo da li su njegovi podređeni počinili ili se spremaju počiniti krivična djela"); Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 146) paragrafi 238, 241; Drugostepena presuda u predmetu *Galić* (fusnota 85) paragraf 184.

[171] Drugostepena presuda u predmetu *Strugar* (fusnota 170) paragraf 304.

postojećem riziku od vrste zločina koja je u pitanju.[172] Na primjer, u predmetu *Krnojelac*, Žalbeno vijeće zaključilo je da, kako bi optuženi bio proglašen krivim za mučenje, nije dovoljno da je znao za premlaćivanja koja su se dogodila, a da nije bio upozoren da je to bilo s jednim od ciljeva predviđenih zabranom mučenja.[173] S druge strane, znanje o specifičnijim vrstama zločina trebalo bi dokazati obaviještenost o zločinu manje težine. Na primjer, u slučaju kada je optužena osoba obaviještena o djelu mučenja kroz premlaćivanje, ona nije svjesna samo budućeg rizika od mučenja već i rizika od okrutnog postupanja putem premlaćivanja.

F. Dokazivanje predvidljivosti seksualnog nasilja

Na osnovu iskustva Tužilaštva, u međunarodnom krivičnom pravu dokazivanje predvidljivosti zločina seksualnog nasilja kritična je komponenta svakog predmeta koji uključuje seksualno nasilje, a u kojem su optuženi visoki zvaničnici. Trebalo bi da tužioci, u najmanju ruku, dokažu predvidiljivost zločina i, ukoliko to dokazi omogućavaju, da odu još dalje i pokažu kako je optuženi imao namjeru da izvrši seksualno nasilje, i to zato da bi se upotrijebili najteži vidovi odgovornosti i time na adekvatan način prikazala krivica optuženog.

Dok se, u načelu, uslov predvidljivosti odnosi na sve kategorije zločina – ne samo na seksualno nasilje – u praksi smo vidjeli da se posebni izazovi javljaju pri uvjeravanju instance koja utvrđuje činjenice da je seksualno nasilje predvidljivo. Naše iskustvo nagovještava postojanje rizika od drugačije konceptualizacije zločina seksualnog nasilja u odnosu na druge krvne delikte zbog njihove seksualne komponente, kao i da to može rezultirati primjenom viših standarda dokazivanja predvidiljvosti u slučajevima seksualnog nasilja.

Shodno tome, istražitelji i tužioci moraju obratiti posebnu pažnju kako bi osigurali da se svi relevantni dokazi nađu i izvedu kroz jak i koherentan konceptualni okvir kako bi se obezbijedili maksimalni izgledi da ih prihvati instanca koja utvrđuje činjenice. To je oblast u kojoj bi u budućnosti moglo biti urađeno više kako bi se precizirale strategije izbjegavanja potencijalnih zamki. Posebno bi od velike pomoći bilo ako bi se napravio popis indikatora predvidljivosti zločina seksualnog nasilja koji bi istražitelji, tužioci i, konačno, instance koje utvrđuju činjenice koristili kao smjernice.[174] Kao pokušaj započinjanja tog procesa, dalje u tekstu dajemo uvide stečene iskustvima Tužilaštva.

---

[172] Jarvis i Martin Salgado (fusnota 1) str. 108, 109.

[173] Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac* (fusnota 8) paragraf 155.

[174] Jarvis i Martin Salgado (fusnota 1) str. 103, 109-10. Takvi indikatori bili bi korisni u obuci civila i pripadnika vojske o prevenciji i kaznama za zločine seksualnog nasilja. *v.* također David Scheffer, *All the Missing Souls: A Personal History of the War Crimes Tribunals* (Princeton University Press 2012) str. 266-7 (gdje se umjesto "indikatora" radije koristi koncept "nagovještaja").

1. Predvidljivost kao tema koja prožima vidove odgovornosti

Prvi korak je jasno identificirati ulogu predvidljivosti u predmetima sa seksualnim nasiljem na način kako je propisano važećim zakonima. U MKSJ je dokazivanje predvidljivosti seksualnog nasilja bilo obavezno u svim predmetima sa seksualnim nasiljem, mada u različitoj mjeri.[175] (U predmetima koji se odnose na prvu i drugu kategoriju UZP Tužilaštvo mora zadovoljiti viši teret dokazivanja da je namjera optuženog bila da zločin seksualnog nasilja bude izvršen.) Međutim, primjenjivi kriterij rizika koji se traži razlikuje se u zavisnosti od vida odgovornosti.

Općenito govoreći, u predmetima pred MKSJ identificirana su dva kriterija rizika: niži standard "mogućnosti" i viši standard "znatne vjerovatnoće" ili "probabiliteta". Standard "mogućnosti" odnosi se i na predmete s optužbama za treću kategoriju UZP i na one s optužbama za odgovornost nadređenog.[176] Standard "znatne vjerovatnoće" primjenjuje se u predmetima s planiranjem, naređivanjem i podsticanjem.[177] Kod pomaganja i podržavanja iskazan je kriterij probabiliteta rizika, koji se čini jednakim standardu znatne vjerovatnoće.[178]

Stoga je teret dokazivanja predvidljivosti u predmetima sa seksualnim nasiljem koji uključuju planiranje, naređivanje, podsticanje i pomaganje i podržavanje veći nego kod treće kategorije UZP, ili kod predmeta koji se odnose na odgovornost nadređenih.[179] Međutim, za tužilaštva je bitno tačno procijeniti da li standard predvidljivosti znatne vjerovatnoće može činjenično biti ispunjen. Ako može, tužilaštva bi trebala razmotriti da li bi bilo adekvatno ići na vidove odgovornosti s višim kriterijem rizika umjesto oslanjanja na treću kategoriju UZP ili na odgovornost nadređenog. U svakom slučaju, isti konceptualni pristupi i vrste dokaza bili bi općenito relevantni za sve vidove odgovornosti, bez obzira na to koji je kriterij rizika primjenjiv, kao što će biti objašnjeno dalje u tekstu.

2. Razvoj konceptualnog okvira za pitanja predvidljivosti

Drugi korak podrazumijeva osiguranje podesnog konceptualnog okvira za pristup pitanjima predvidljivosti. To može biti izuzetno značajno u predmetima koji obrađuju

---

[175] Kod prve i druge kategorije UZP naglasak je na elementu voljnosti; kod direktnog fizičkog počinjenja, traženi *mens rea* je onaj koji se odnosi na dotični zločin. *v.* Barbara Goy, "Individual Criminal Responsibility before the International Criminal Court – A Comparison with the Ad hoc Tribunals" *Intl Crim L Rev* 12 (2012) 1 (Goy) str. 13, 29.

[176] Jarvis i Martin Salgado (fusnota 1) str. 114. *v.* str. 234-5, 259. Ima i drugih razlika, na primjer odgovornost nadređenog iziskuje da on ima razloga da zna za zločin potčinjenog, dok treća kategorija UZP zahtijeva predvidljivost mogućnosti da bi učesnik u UZP ili neko koga je učesnik u UZP iskoristio mogao počiniti zločin tokom realizacije zajedničkog cilja. Treća kategorija UZP uključuje izričiti element volje (voljno preuzimanje rizika), dok član 7(3) to ne uključuje. Pored toga, član 7(3) zahtijeva samo obaviještenost kako bi se provele dodatne istrage, optužena osoba treba samo imati na raspolaganju informacije koje je upozoravaju na rizik, dok kod treće kategorije UZP optužena osoba mora biti upoznata s rizikom.

[177] *v.* str. 244-9.

[178] *v.* npr. *Tužilac protiv Strugara*, ICTY-01-42-T, Prvostepena presuda (31. januar 2005) paragrafi 235-6 (gdje se koristi "probabilitet" prilikom pozivanja na Drugostepenu presudu u predmetu *Blaškić* (fusnota 78) paragraf 42, gdje se koristi "znatna vjerovatnoća"). *v.* također Goy (fusnota 175) str. 16-17.

[179] To ne znači nužno da su treća kategorija UZP i odgovornost nadređenog generalno lakše dokazivi, zato što oba ova oblika imaju druge elemente koji im ograničavaju primjenu.

seksualno nasilje. Naročito je ključno znati da se zaključak o predvidljivosti može donijeti na osnovu općih faktora koji se tiču konteksta u kojem je optuženi djelovao, a zbog kojih je pojava seksualnog nasilja vjerovatnija.[180] U obzir treba uzeti posebne okolnosti date zločinačke kampanje. Na primjer, itekako su relevantni korištenje nasilnih sredstava kao dosljedno obilježje kampanje, raseljavanje velikog broja civila usljed čega oni postaju posebno ranjivi, zatim držanje u zatočeništvu, kao i preovlađujući kontekst etničkog animoziteta. Na taj način, predvidljivost se može utvrditi na osnovu toga što je optuženi poznavao relevantni kontekst. Nije neophodno pokazati da je optuženi ranije bio obaviješten o pojavi seksualnog nasilja kako bi se zaključila predvidljivost.[181] Međutim, kad postoje dokazi da je optuženi znao za ranije slučajeve seksualnog nasilja istih počinilaca, ili čak za ranije slučajeve drugih krvnih delikata, korisno je pozvati se na njih.[182] Istovremeno, tužilaštva treba potanko da objasne sudu da takvi dokazi nisu neophodni, te da time podstaknu sud da formulira pravni okvir kako bi se to uvažilo, što će biti važno za buduće predmete. U zavisnosti od činjenica u svakom pojedinačnom predmetu, saznanje o takvim događajima može se pokazati iznošenjem izjava optuženog ili drugih osoba koje ga obavještavaju o tome da su počinjeni krvni delikti, na primjer: zapisnici sa sastanaka,[183] prisluškivani telefonski razgovori,[184] intervjui optuženog,[185] dnevnici (ili odlomci dnevnika),[186] izvještaji o bezbjednosnoj situaciji adresirani na optuženog,[187] ili iskazi svjedoka koji su

---

[180] Jarvis i Martin Salgado (fusnota 1) str. 103, 109-110.

[181] Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 99) paragrafi 1081-2, 1545. Međutim, Žalbeno vijeće zaključilo je da saznanje o prethodnim događajima može biti relevantno u utvrđivanju da je optuženi imao dovoljno saznanja o mogućnosti da zločin bude počinjen – paragrafi 1545, 1581.

[182] *Ibid.* paragraf 1581; Drugostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 10) paragrafi 93-4, citat iz Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 3) paragraf 599; *Tužilac protiv Đorđevića*, ICTY-05-87/1-T, Prvostepena presuda (23. februar 2011) (Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević*) paragrafi 2139, 2141, 2145, 2147; Prvostepena presuda u predmetu *Tolimir* (fusnota 89) paragraf 1151. Međutim, *v.* Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 99) paragraf 1579 (gdje se naglašava da je saznanje optuženog da je grupa počinilaca i ranije izvršavala zločine samo po sebi nedovoljno kako bi se pokazalo da je optuženi bio svjestan navoda o seksualnim napadima). *v.* također *Tužilac protiv Karemera-e i dr*, ICTR-98-44-A, Drugostepena presuda (29. septembar 2014) (Drugostepena presuda u predmetu *Karemera*) paragrafi 628, 630.

[183] U predmetu *Gotovina i dr*, pri utvrđivanju da su Gotovina i Markač bili svjesni rizika nasilnog ponašanja pri ostvarivanju UZP, Pretresno vijeće se pozvalo na tri sastanka u Ministarstvu obrane u augustu 1995. *Tužilac protiv Gotovine i dr*, ICTY-06-90-T, Prvostepena presuda (15. april 2011) (Prvostepena presuda u predmetu *Gotovina*) paragrafi 2374, 2586.

[184] Na primjer, Pretresno vijeće u predmetu *Tolimir* potkrijepilo je svoj zaključak da je Tolimir znao za etničku mržnju između bosanskih Muslimana i Srba time što se pozvalo, između ostalog, na prisluškivani telefonski razgovor između optuženog i jedne neidentificirane osobe, vođen 20. jula 1995, gde je Tolimir koristio pogrdan jezik. Prvostepena presuda u predmetu *Tolimir* (fusnota 89) paragraf 1140 (odnosi se na dokazni predmet P371a, u kojem je optuženi rekao da "neće Turci da pregovaraju").

[185] *v.* npr. Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 99) paragraf 1581 (odnosi se na dokazni predmet P605), gdje se Žalbeno vijeće pozvalo na informacije koje je Šainović dao u razgovoru s Tužilaštvom kako bi zaključilo da je na jednom sastanku u maju 1999. godine bio obaviješten o počinjenim silovanjima.

[186] *v.* npr. *ibid.* paragraf 1581, koji se odnosi na dokazni predmet P2592, gdje se Žalbeno vijeće pozvalo na odlomak iz dnevnika koji je sadržao bilješke o pitanjima o kojim se razgovaralo na sastanku sa Šainovićem i drugim zvaničnicima (uključujući nasilje nad albanskim stanovništvom na Kosovu).

[187] *v.* npr. Prvostepena presuda u predmetu *Prlić* (fusnota 37) tom 4, paragrafi 732, 734 (odnosi se na dokazni predmet P2770), gdje se Pretresno vijeće pozvalo na izvještaj Radio prislušne grupe o počinjenim zločinima poslat optuženim Stojiću i Petkoviću, uključujući silovanja, premlaćivanja i ubistva koja su počinili pripadnici Hrvatskog vijeća obrane tokom operacije deložiranja iz zapadnog Mostara, kako bi zaključilo da je optuženi znao da su počinjeni zločini seksualnog nasilja, kao i za opću atmosferu nasilja. U toku je žalbeni postupak. *v.* također Drugostepena presuda u

bili u strukturama pod kontrolom optuženog (upućeni svjedoci).[188] Tužioci koji se žele pozvati na izvještaje nevladinih organizacija (NVO) o počinjenim zločinima kako bi dokazali da je seksualno nasilje bilo predvidljivo moraju pokazati da je optuženi bio upoznat sa sadržajem tih izvještaja čak i ako su oni bili dostupni u velikom broju medija.[189]

Važnost kontekstualnog pristupa snažno je naglasilo Žalbeno vijeće MKSJ u predmetima *Šainović i dr.* i *Đorđević*. Ovi predmeti odnosili su se na zločine seksualnog nasilja koje su izvršili pripadnici srpskih snaga nad kosovskim Albankama tokom kampanje prisilnog raseljavanja na Kosovu od kraja marta do početka juna 1999. godine. U oba predmeta Pretresna vijeća nisu donijela osuđujuće presude za zločine seksualnog nasilja u sklopu treće kategorije UZP, iako su prihvatila da je seksualnog nasilja bilo. Tužilaštvo je uložilo žalbe na oslobađajuće presude.

U predmetu *Šainović i dr.* Žalbeno vijeće je poništilo zaključak Pretresnog vijeća da Nikola Šainović, potpredsjednik Vlade Savezne Republike Jugoslavije, i Sreten Lukić, načelnik štaba MUP za Kosovo, nisu mogli predvidjeti zločine seksualnog nasilja koje su pripadnici srpskih snaga počinili nad kosovskim Albankama. U procesu dolaska do ovog zaključka u vezi sa Šainovićem, Žalbeno vijeće razmatralo je ukupne okolnosti prisilnog raseljavanja kosovskih Albanaca, kao i Šainovićevo saznanje o nasilnom kontekstu u kojem se prisilno raseljavanje odvijalo.[190] Žalbeno vijeće nije tražilo specifične informacije o ranije počinjenim zločinima seksualnog nasilja, nego je te dokaze pomenulo samo kao dodatni faktor.[191] Žalbeno vijeće je također zaključilo da je i Lukić mogao predvidjeti seksualno nasilje na osnovu iste prosudbe kao i u slučaju Šainovića.[192] Žalbeno vijeće je dalje proširilo krivičnu odgovornost Nebojše Pavkovića, komandanta Treće armije VJ (Vojske Jugoslavije) u sklopu treće kategorije UZP za seksualno nasilje počinjeno u Prištini, s obzirom na ukupne okolnosti prisilnog raseljavanja i činjenice da je Pavković znao za to.[193] Iako je Žalbeno vijeće zaključilo da je odgovornost za učešće u trećoj kategoriji UZP kroz seksualne zločine ustanovljena, odlukom većine odbilo je izricanje osuđujuće presude.[194]

---

predmetu *Šainović* (fusnota 99) paragraf 1591 (gdje je Žalbeno vijeće uzelo u obzir Lukićev zahtjev podređenima da mu dostavljaju izvještaje o teškim zločinima, uključujući silovanja, počinjenim u njihovim zonama odgovornosti).

[188] *v.* npr. Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 99) paragraf 1581 (odnosi se na dokazni predmet P2600), gdje se poziva na svjedoka koji je svjedočio o sastanku s visokim zvaničnicima na kojem ih je izvijestio o tome da vojnici vrše ubistva i silovanja civila.

[189] *Ibid.* paragrafi 1072, 1580, 1590 (gdje je Žalbeno vijeće zaključilo da je izvještaj koji je Human Rights Watch dostavio vladinim službenicima i medijima nedovoljan dokaz kako bi se utvrdilo da je optuženi Šainović bio upoznat sa sadržajem tog izvještaja). Međutim, o odgovornosti nadređenog, *v.* fusnotu 176.

[190] *Ibid.* paragrafi 1581-2.

[191] *Ibid.*, paragraf 1581.

[192] *Ibid.*, paragrafi 1591-2.

[193] *Ibid.*, paragrafi 1602-3. Pretresno vijeće nije razmotrilo odgovornost u sklopu treće kategorije UZP za ove zločine zato što su oni terećeni samo kao progon i zato što je pogrešno zaključilo da ti zločini nisu bili dio progona (*ibid.*, paragraf 1552). Žalbeno vijeće pozvalo se na činjenicu da je Pavković bio svjestan konteksta u kojem se odvijalo prisilno raseljavanje zato što je znao za razna djela nasilja koja su nad kosovskim Albancima počinili pripadnici vojske i policije 1998. i 1999. godine (*ibid.*, paragraf 1602).

[194] *Ibid.*, paragraf 1604. Žalbeno vijeće nije objasnilo razloge za svoju odluku, osim što se pozvalo na okolnosti predmeta. Vijeće je samo naglasilo diskrecionu jezičku formulaciju u članu 25(2) Statuta MKSJ (fusnota 2) i sudsku praksu koja potvrđuje da je izbor pravnog lijeka diskreciono pravo Žalbenog vijeća – paragraf 1604, fusnota 5269.

U predmetu *Đorđević* Žalbeno vijeće je na sličan način razmotrilo specifični kontekst u kojem je došlo do seksualnog nasilja, kao i saznanje Vlastimira Đorđevića o tome, s obzirom na to da je bio na položaju pomoćnika ministra unutrašnjih poslova. Vijeće je zaključilo da su u okolnostima tog zajedničkog kažnjivog cilja – kampanje terora i nasilja s ciljem mijenjanja demografskog sastava Kosova[195] – "kosovski Albanci bili izuzetno ranjivi, nezaštićeni i izloženi maltretiranju i zlostavljanju pripadnika srpskih snaga."[196] Žalbeno vijeće je također navelo često razdvajanje žena i djece od muškaraca, kao i to da su žene i djeca zatvarani odvojeno od muškaraca.[197]

Razmatrajući pitanje je li Đorđević mogao predvidjeti rizik od seksualnog nasilja, Žalbeno vijeće je istaklo njegovu ulogu i umiješanost u operacije na Kosovu. Shodno tome, Đorđević je bio dobro obaviješten ne samo o provođenju akcija i o ukupnoj bezbjednosnoj situaciji na terenu nego i o teškim zločinima srpskih snaga tokom operacija i 1998. i 1999. godine, poput pljačke, paljenja kuća, pretjerane upotrebe sile i ubistava (uključujući žena i djece).[198] Žalbeno vijeće uzelo je u obzir i to da je Đorđević odobrio da se jedinice ponovo pošalju u tako nestabilnu situaciju iako je znao da su neke od njih tokom 1998. i 1999. godine nekažnjeno počinile krvne delikte nad kosovskim Albancima civilima.[199] Pored toga, Žalbeno vijeće se pozvalo i na to da je Đorđević dijelio namjeru da se izvrši raseljavanje.[200]

Prosudba u Drugostepenim presudama u predmetima *Šainović i dr.* i *Đorđević* u skladu je s kontekstualnim pristupom predvidljivosti seksualnog nasilja u predmetu *Krstić*, gotovo deset godina ranije.[201] Na isti način su i druga vijeća, na primjer u predmetima *Martić*,[202] *Stanišić i Župljanin*,[203] i *Prlić i dr.*,[204] donijela osuđujuće presude za seksualno nasilje u sklopu treće kategorije UZP na temelju toga što su optuženi bili upoznati s preovlađujućom atmosferom nasilja koja je obilježila provođenje UZP.

---

[195] Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 182) paragraf 2131.

[196] Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 12) paragraf 921.

[197] *Ibid.*, paragraf 922.

[198] *Ibid.*, paragraf 924.

[199] *Ibid.*

[200] *Ibid.*, paragraf 925.

[201] Krstić, komandant Drinskog korpusa VRS, proglašen je odgovornim za teroriziranje civila, uključujući i silovanjem, u sklopu treće kategorije UZP. Zaključivši da su silovanja bila prirodna i predvidljiva posljedica kampanje etničkog čišćenja i da ih je Krstić mogao predvidjeti, Vijeće se pozvalo na njegovo poznavanje konteksta u kojem su se silovanja dogodila, ukazujući na ranjivost žrtava. Prvostepena presuda u predmetu *Krstić* (fusnota 52) paragrafi 616-17. Osuđujuća presuda potvrđena je u žalbenom postupku. *Tužilac protiv Krstića*, ICTY-98-33-A, Drugostepena presuda (19. april 2004) (Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*,) paragraf 149.

[202] Martić je proglašen krivim za seksualno nasilje kao djelo u osnovi progona, u vezi sa zlostavljanjem zatočenika u Staroj bolnici u Kninu. *v.* Prvostepena presuda u predmetu Martić, (fusnota 52) paragrafi 415-16. Vijeće je uzelo u obzir činjenicu da je Martić lično i s drugim učesnicima u UZP stvorio i održavao atmosferu prisile u samoproglašenoj srpskoj autonomnoj državi u Hrvatskoj. Stoga je zaključeno da je on mogao predvidjeti zločine koji nisu bili dio zajedničkog cilja u sklopu UZP. Pored toga, Vijeće se pozvalo na to da Martić nije preduzeo mjere kako bi spriječio ili kaznio počinioce takvih djela, kao i na njegovu istrajnost u ostvarivanju zajedničkog cilja UZP. *Ibid.* paragraf 454. Presuda kojom je Martić osuđen za događaje u Staroj bolnici u Kninu potvrđena je u žalbenom postupku. *v.* Drugostepena presuda u predmetu *Martić* (fusnota 16) paragrafi 189-90.

[203] Za djela seksualnog nasilja, Pretresno vijeće osudilo je Stanišića i Župljanina za progon zasnovan na mučenju, okrutnom postupanju i nečovječnim djelima, te za mučenje kao kršenje zakona i običaja rata. Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 52) tom 2 paragrafi 525, 729-65, 769, 955-6. U toku je žalbeni postupak.

[204] Prvostepena presuda u predmetu *Prlić* (fusnota 37) tom 4, Dispozitiv, 422-4 (osuda optuženog Prlića, Stojića, Petkovića i Ćorića za djela seksualnog nasilja u sklopu treće kategorije UZP). U toku je žalbeni postupak.

Iako se opći kontekstualni faktori mogu iskoristiti kako bi se izveo zaključak da je optuženi mogao predvidjeti seksualno nasilje, tužilaštvo mora pokazati da su predvidljive bile upravo one vrste djela za koja se optuženi tereti a ne za zlostavljanje uopćeno.[205] Ovaj uslov zasnovan je na sudskoj praksi Žalbenog vijeća koja od Tužilaštva zahtijeva da u predmetima s optužbama za odgovornost nadređenog dokaže kako je optuženi imao informacije koje upozoravaju na rizik od te posebne vrste zločina. Kako je već rečeno, Žalbeno vijeće je u predmetu *Krnojelac* zaključilo da osuđujuća presuda za mučenje nije dovoljan dokaz da je optuženi znao za premlaćivanja koja su se dogodila.[206] Ista logika mogla bi se primijeniti na predvidljivost pitanja koja proizlaze iz vidova odgovornosti.

Dokazivanje predvidljivosti seksualnog nasilja usred nasilne zločinačke kampanje ne bi trebalo biti složeno ili teško pitanje. Međutim, na temelju našeg iskustva u MKSJ, čak i kod nižeg kriterijuma "mogućnosti", instance koje odlučuju o činjenicama vjerovatno će tražiti više dokaza od općenitog rizika od seksualnog nasilja koji postoji u svakom oružanom sukobu (iako s historijskog i statističkog aspekta znamo da je taj općeniti rizik sasvim realan i nije zanemarljiv).[207] Slično tome, nije dovoljna prosta demonstracija široko rasprostranjenog nasilja nad civilnim stanovništvom.[208]

3. Razvoj popisa indikatora za dokazivanje predvidljivosti zločina seksualnog nasilja

Treći korak je razviti popis indikatora na koje bi se moglo pozivati prilikom sudskog dokazivanja predvidljivosti seksualnog nasilja. Indikatori su korisno sredstvo usvojeno u drugim dijelovima prakse MKSJ, poput dokaza o efektivnoj kontroli u predmetima koji se odnose na odgovornost nadređenih.[209] Indikatori bi bili jednako korisni u pristupu pitanjima predvidljivosti i u predmetima sa seksualnim nasiljem. Za tužioce bi obezbijedili referentnu tačku u pripremi argumenata za dokazivanje predvidljivosti – za sudove u procjeni tih argumenata – a mogu podstaknuti i šire razmatranje o nizu potencijalno relevantnih dokaznih faktora. To je posebno važno u predmetima sa seksualnim nasiljem zbog rizika od negativnog uticaja koji uski pristup dokaznim materijalima može imati na odgovornost.[210] Istovremeno, tužioci u sudnici moraju pažljivo objasniti ulogu indikatora. Ovo ne bi trebali postati neophodni uslovi za dokazivanje predvidljivosti seksualnog nasilja u svakom predmetu.

---

[205] Jarvis i Martin Salgado (fusnota 1) str. 109.

[206] Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac* (fusnota 8) paragraf 155. Za kontekst odgovornosti nadređenog, *v.* str. 259.

[207] *v.* npr. Megan Bastick, Karin Grimm, Rahel Kunz, *Sexual Violence in Armed Conflict, Global Overview and Implications for the Security Sector, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces* (Geneva Center for the Democratic Control of Armed Forces 2007) str. 7.

[208] Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 99) paragraf 1575.

[209] *v.* npr. Drugostepena presuda u predmetu *Strugar* (fusnota 170) paragrafi 253-4; Drugostepena presuda u predmetu *Dragomir Milošević* (fusnota 86) paragraf 280.

[210] *v.* str. 8, Poglavlje 1 i str. 159-68, Poglavlje 5.

Iako nisu izričito definirani kao takvi, sudska praksa MKSJ, uz dodatne uvide iz drugih sukoba, sve češće odražava rastući popis indikatora predvidljivosti seksualnog nasilja koji će se uzimati u obzir u budućim predmetima. U zavisnosti od konteksta, predvidljivost seksualnog nasilja može se potencijalno dokazati jednim faktorom, ili (vjerovatnije) kombinacijom više faktora. To podrazumijeva da je optuženi znao za:

- nasilnu prirodu kampanje, usljed koje žrtve postaju još ranjivije[211]
- postojanje široko rasprostranjenih i sistematskih napada na civile[212]
- prisilno raseljavanje stotina hiljada ljudi ili opću haotičnu prirodu operacije[213]
- odvajanje muškaraca od žena, čime žene postaju ranjivije[214]
- zatočenje, osobito ako se muškarci i žene drže odvojeno,[215] ili kada su stražari pijani, nasilni (i vrše fizičko ili mentalno zlostavljanje) i bez nadzora, tako da mogu djelovati praktično nekažnjivo[216]
- nasilni ili nestabilni karakter vojnika pod komandom optuženog, ili za informacije da su konzumirali alkohol prije nego što su otposlani u akciju[217]
- etnički animozitet/preovlađujuću atmosferu agresije i nasilja[218]
- "humanitarnu katastrofu"[219]
- učešće velikog broja vojnika u operaciji, osobito u atmosferi etničkog animoziteta[220]
- pripadnike grupa koje učestvuju u provođenju kažnjive kampanje, na primjer paravojne formacije ili neregularne grupe poznatih nasilnika, ili onih koji nisu prošli obuku, za nedovoljnu provjeru njihovih krivičnih dosijea prije slanja na teren ili za ponovno slanje onih koji su ranije počinili zločine[221]

---

[211] Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 99) paragrafi 1581-2. *v.* također *Tužilac protiv Popovića i dr*, ICTY-05-88-T, Prvostepena presuda (10. juni 2010) (Prvostepena presuda u predmetu *Popović*) paragraf 1088; Prvostepena presuda u predmetu *Gotovina* (fusnota 183) paragrafi 2373-4, 2585-6 (predvidljivost proizlazi iz prirode cilja UZP i zločina koji čine dio zajedničkog cilja, osobito ako su nasilne prirode).

[212] Prvostepena presuda u predmetu *Martić* (fusnota 52) paragraf 454.

[213] Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 99) paragrafi 1581-2, 1591-2, 1602; Prvostepena presuda u predmetu *Popović* (fusnota 211) paragraf 1088.

[214] Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 12) paragraf 922; Drugostepena presuda u predmetu *Krstić* (fusnota 201), paragraf 149 (citat uz odobrenje iz Prvostepene presude u predmetu *Krstić* (fusnota 52) paragraf 616, gdje je Pretresno vijeće uvažilo rizične uslove izbjeglica u Potočarima, uglavnom žena, djece i starih koji su bili odvojeni od vojno sposobnih muškaraca, kako bi se indirektno utvrdila predvidljivost silovanja).

[215] Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 12) paragraf 922.

[216] Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 28) paragraf 327.

[217] Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 146) paragraf 238.

[218] Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 99) paragrafi 1581-2, 1591-2, 1602; Prvostepena presuda u predmetu *Gotovina* (fusnota 183) paragrafi 2373, 2585; Prvostepena presuda u predmetu *Tolimir* (fusnota 89) paragraf 1140; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 52) tom 2 paragraf 525 (poziva se na to da je Župljanin znao za "etničke tenzije" u području relevantnim za Optužnicu). Žalbeni postupak je u toku.

[219] Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 99) paragraf 1581.

[220] Prvostepena presuda u predmetu *Tolimir* (fusnota 52) paragraf 1136.

[221] Prvostepena presuda u predmetu *Krstić* (fusnota 52) paragraf 616; Drugostepena presuda u predmetu *Krstić* (fusnota 201) paragraf 149; Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 182) paragraf 2145; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić* i *Župljanin* (fusnota 52) tom 2 paragraf 524 (poziva se na angažman "okorjelih kriminalaca" u odredu specijalne policije kao faktor predvidljivosti teških zločina za optuženog). Međutim, kada je u pitanju veći rizik od toga da seksualno nasilje počine pripadnici paravojnih jedinica nego u državnim snagama *v.* Dara Kay Cohen, Amelia

- sklonost počinilaca kriminalnom ponašanju, na primjer[222] kroz izjave optuženog ili kroz izvještaje koje je optuženi primio o aktivnostima počinilaca[223]
- stav pun predrasuda prema ženama u vojnoj hijerarhiji ili u dotičnim zajednicama[224] i
- upotrebu seksualiziranog prikazivanja žena kao ratnu propagandu.[225]

Drugi bi indikatori također mogli uključiti sljedeće činjenice:

- optuženi je imao aktivnu ulogu u akciji tokom koje su počinjeni zločini, poput nadzora logističkih aspekata na terenu, te je stoga bio svjestan nasilne prirode akcije i ranjivosti žrtava[226]
- optuženi je bio prisutan na terenu i lično je vidio izvršenje zločina (na primjer zatočenje, transport, zlostavljanje), ili je na neki drugi način saznao za faktore koji povećavaju ranjivost žrtava (na primjer razdvajanje žena od muškaraca)[227]
- rukovodeći položaj optuženog i učešće na sastancima na visokom nivou, gde je imao pristup informacijama o pojavi zločina seksualnog nasilja, osobito ako su zločini bili općepoznati ili ozloglašeni[228]

Green, i Elisabeth Wood, *Wartime Sexual Violence – Misconceptions, Implications, and Ways Forward* (Special Report, United States Institute for Peace 2013) 1-2, <www.usip.org/sites/default/files/resources/S R323.pdf>.

[222] Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 99) paragraf 1581; Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 182) paragraf 2148.

[223] Prvostepena presuda u predmetu *Martić* (fusnota 52) paragraf 337; Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 99) paragraf 1579. Izvještaji nevladinih organizacija, objavljeni u velikom broju medija ili poslati relevantnim organima vlasti, možda nisu dovoljni da se zaključi kako je baš optuženi bio upoznat s njihovom sadržinom. Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 99) paragrafi 1072, 1580, 1590. *v.* također Drugostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 52) tom 2 paragraf 524 (gdje je optuženi lično doveo "okorjele kriminalce" u odred specijalne policije).

[224] *v.* npr. *Witness to Truth: Report of the Sierra Leone Truth and Reconciliation Commission* (2004) Volume 3B, Chapter 3, paragraf 326 ('Patrijarhalna hegemonija koja je postojala u Sijera Leoneu nastavljena je i pogoršala se tokom oružanog sukoba, te se razvila na najstrašniji mogući način. Kulturološki koncept da je žena "vlasništvo" muškarca realizirao se kroz mnoge činove nasilja nad ženama tokom sukoba").

[225] *v.* npr. "War's Overlooked Victims: Rape is Horrifyingly Widespread in Conflicts All Around the World" *The Economist* (13. januar 2011) (gdje se opisuje uvod u masovno seksualno nasilje tokom genocida u Ruandi: "U sedmicama prije početka ubijanja novine pod kontrolom Hutua objavljivale su karikature u kojima Tutsi žene imaju spolne odnose s pripadnicima belgijskih mirovnih snaga, koje su smatrali saveznicima ruandskog Patriotskog fronta Paula Kagame"; Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu* (fusnota 78) paragraf 732 ("Kao dio propagandne kampanje za mobilizaciju Hutua protiv Tutsija, Tutsi žene su prikazivane kao seksualni objekti... Ovakvo seksualizirano prikazivanje etničkog identiteta grafički ilustrira da su Tutsi žene bile podvrgnute seksualnom nasilju zato što su bile pripadnice plemena Tutsi.")

[226] Drugostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 4) paragrafi 230-1; Prvostepena presuda u predmetu *Krstić* (fusnota 52) paragraf 616; Drugostepena presuda u predmetu *Krstić* (fusnota 201) paragraf 149; Prvostepena presuda u predmetu *Popović* (fusnota 211) paragrafi 1169, 1303, 1726, 1830 (aktivno učešće); Prvostepena presuda u predmetu *Tolimir* (fusnota 89) paragraf 1151.

[227] Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 99) paragraf 1588. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Popović* (fusnota 211) paragraf 1393 (transport značajnog broja zarobljenika i uslovi boravka u zatočeništvu); Prvostepena presuda u predmetu *Krstić* (fusnota 52) paragraf 616; Drugostepena presuda u predmetu *Krstić* (fusnota 201) paragraf 149 (zlostavljanje); Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 52) tom 2, paragrafi 506, 508 (optuženi je posjetio logore Manjača i Omarska i vidio je zatočenike s tragovima zlostavljanja).

[228] Drugostepena presuda u predmetu *Karemera* (fusnota 182) paragrafi 628, 630.

- optuženi je bio informiran o neadekvatnim mjerama za minimiziranje rizika zločina seksualnog nasilja koji su vršeni, ili nije preduzeo adekvatne mjere[229]
- ulogu koju je imao optuženi i/ili drugi učesnik u UZP u stvaranju situacije pogodne za pojavu tih zločina[230]
- optuženi je imao ulogu u stvaranju atmosfere nekažnjivosti u kojoj su počinioci djelovali, a koja je pomogla počinjenje zločina[231]
- učestalost seksualnog nasilja u specifičnim i povezanim oružanim sukobima u nedavnoj prošlosti[232]
- kulturu i ideologiju date oružane organizacije, osobito da li se u njoj krvni delikti prihvaćaju ili sprečavaju[233] i
- saznanja o stavu i preferencijama komandanta po pitanju izvršavanja seksualnih zločina, osobito da li ta osoba svjesno tolerira takva djela, na primjer kao oblik kompenzacije ili nagrade za uzornu službu, ili pak i sama provodi seksualno nasilje.[234]

Rad UN-a na identifikaciji indikatora za rano upozorenje na seksualno nasilje mogao bi biti od pomoći u informiranom pristupu istražitelja i tužilaca predvidljivosti u kontekstu krivičnog predmeta. Takvi indikatori podrazumijevaju da je optužena osoba znala za:[235]

- nasilno regrutiranje, otimanje ili druge oblike prisilne regrutacije oružanih grupa
- pljačkanje i pretragu domova, osobito kad su žene same kod kuće
- radnje koje pokazuju da su pripadnici jedinica bili opremljeni sredstvima koja ukazuju na namjeru počinjenja seksualnog nasilja, poput kondoma ili vijagre
- tragove divljanja, poput spaljenih domova, uništenih prinosa, opljačkanih sela, poderane odjeće itd.
- prisiljavanje raseljenih žena da prolaze kroz *ad hoc* kontrolne punktove

---

[229] Prvostepena presuda u predmetu *Gotovina* (fusnota 183) paragrafi 2374, 2586; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 52) tom 2, paragrafi 463, 503-4 (Župljanin je dobivao informacije o počinjenim silovanjima i o podnesenim krivičnim prijavama), 514 (o formiranju komisije za ispitivanje uslova u zatočeničkim logorima u regiji Prijedora).

[230] Prvostepena presuda u predmetu *Martić* (fusnota 52) paragrafi 342, 454; Prvostepena presuda u predmetu *Popović* (fusnota 211) paragrafi 1169, 1303, 1830; Prvostepena presuda u predmetu *Gotovina* (fusnota 183) paragrafi 2373-4; 2585-6.

[231] Drugostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 10) paragrafi 95-6 (citat iz Prvostepene presude u predmetu *Stakić,* (fusnota 3) paragrafi 603, 615-16).

[232] Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 73) tom 3, Djelomično različito mišljenje sudije Chowhana.

[233] *v.* također Wood, "Conflict-Related Sexual Violence and the Policy Implications of Recent Research" (fusnota 31) str. 17.

[234] *Ibid.*, 15, 21. Očigledno, ovi su faktori također relevantni za sposobnost komandujuće osobe da predvidi seksualno nasilje koje će izvršiti njeni potčinjeni.

[235] UN Action Against Sexual Violence in Conflict, 'Matrix: Early Warning Indicators of Conflict-Related Sexual Violence' (2011) (UN Action Against Sexual Violence in Conflict, 'Early Warning Indicators of Conflict-Related Sexual Violence') str. 3, <http://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/MatrixEarlyWarningIndicatorsCSV_UNAction2011.pdf> pristupljeno 8. februara 2016; Wood, "Conflict-Related Sexual Violence and the Policy Implications of Recent Research" (fusnota 31) str. 28.

- iznenadne promjene u obrascu kretanja žena poput pojačanog odsustva žena s tržnica, s izvora vode, s mjesta za uzimanje ogrjeva itd, te
- povećan broj prijavljenih slučajeva infekcija virusom HIV-a i polno prenosivih zaraza na područjima pogođenim sukobom.

Vijeća MKSJ također su nagovijestila da određeni faktori ne negiraju nužno predvidljivost, poput činjenice da je optuženi izdao naređenje da se ne čine zločini. To će biti slučaj kada postoje dokazi da su naređenja bila simboličan gest i kada je optuženi bez obzira na naređenja ostao dosljedan i nije poduzeo nikakvu djelotvornu radnju u vezi s tim.[236]

Kad je u pitanju razvoj popisa indikatora zločina seksualnog nasilja, ima prostora za bližu saradnju između praktičara u međunarodnom krivičnom pravu, tvoraca politike i akademskih stručnjaka. Kako je već rečeno, tvorci politike, kako bi podstaknuli preventivne akcije,[237] uveliko rade na razvoju indikatora za rano upozoravanje na seksualno nasilje, a koji bi kasnije mogli poslužiti kao osnov informacija za dalji razvoj indikatora kojim bi se vodili istražitelji, tužioci i instance koje utvrđuju činjenice. Na sličan način, tvorcima politike informacije mogu pružiti indikatori prepoznati na temelju dokaza izvedenih u predmetima pred međunarodnim krivičnim sudovima .

4. Proaktivno djelovanje kako bi visoki funkcioneri bili upozoreni na zločine seksualnog nasilja

Postoje i koraci koje izvjesni tribunal i/ili međunarodna zajednica mogu preduzeti kako bi se visokim zvaničnicima umiješanim u sukob skrenula pažnja na rizik od zločina. U najboljem slučaju, to u jeku sukoba može podstaknuti ljude koji su, poput vojnih zvaničnika ili drugih rukovodilaca, u poziciji da preduzmu preventivne korake.[238] Ukoliko ti ljudi ne preduzmu ništa, koraci koje kasnije preduzmu tribunal i/ili međunarodna zajednica mogu biti važan izvor dokaza tokom procesa utvrđivanja odgovornosti koji će pomoći pri dokazivanju predvidljivosti u okviru mnogih različitih vidova odgovornosti.

Kako je pokazalo naše iskustvo u predmetu *Milutinović i drugi*, Tužilaštvo može pomoći u upozoravanju odgovornih zvaničnika na pravo stanje stvari. U martu 1999. godine, kada je sukob na Kosovu još trajao, tadašnja glavna tužiteljica MKSJ Louise Arbour poslala je dopis, između ostalih, i Nikoli Šainoviću, potpredsjedniku Vlade Savezne Republike Jugoslavije, u kojem je iskazala zabrinutost u vezi s tim da se na Kosovu "nastavljaju teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava".[239] Pozvala ga

---

[236] Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 99) paragraf 1279; Drugostepena presuda u predmetu *Krstić* (fusnota 201) paragraf 149.

[237] UN Action Against Sexual Violence in Conflict, "Early Warning Indicators of Conflict-Related Sexual Violence" (fusnota 235); Wood, "Rape During War is not Inevitable: Variation in Wartime Sexual Violence" (fusnota 235) str. 418.

[238] *v.* npr. Michelle Jarvis, "Australian Army Chief Impresses at UK Global Summit on Wartime Sexual Violence" *The Age* (24. juni 2014).

[239] *Tužilac protiv Milutinovića i dr*, ICTY-05-87-T, dokazni predmet broj P400.

je da iskoristi svoj autoritet i vođstvo nad potčinjenima kako bi spriječio daljnje zločine, kao i da preduzme neophodne korake u cilju kažnjavanja potčinjenih koji su na Kosovu izvršili teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava". Kasnije se Pretresno vijeće pozvalo na taj dopis, pored drugih dokaza, kada je zaključilo da je Šainović bio dobro obaviješten političar i da je dobivao informacije da se zločini izvršavaju.[240] Kako bi ispunili uslove za dokazivanje predvidljivosti kod različitih vidova odgovornosti,[241] takvi dopisi trebalo bi da budu što je moguće konkretniji u pogledu vrste zločina, lokacija, počinilaca i njihovog odnosa sa zvaničnikom.

Javno podizanje optužnica,[242] kao i javni postupci u predmetima koji se vode protiv optuženih[243] ili u povezanim slučajevima poput odluka o pregledu optužnice, također mogu biti relevantni za sposobnost optuženog da predvidi zločine.

Na sličan način, izvještaji medija ili NVO o počinjenim zločinima mogu značiti da je optuženi mogao predvidjeti kasnije zločine.[244] Međutim, kako je već rečeno ranije, neophodno je dokazati da je optuženi bio upoznat s tim izvještajima.[245]

---

[240] Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 73) tom 3 paragraf 464. Žalbeno vijeće potvrdilo je oslanjanje Pretresnog vijeća na dopis Louise Arbour kao dokaz da je Šainović dobio informacije da se zločini izvršavaju. Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 99) paragraf 1034. U žalbenom postupku predmet *Milutinović i dr.* vodio se pod nazivom *Šainović i dr.*

[241] *v.* str. 260.

[242] Npr. u predmetu *Perišić* Pretresno vijeće oslonilo se na optužnice podignute protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića u vrijeme trajanja oružanog sukoba, koje su zvaničnim putem dostavljene vlastima Savezne Republike Jugoslavije, a kako bi izvelo zaključak da je Perišić u to vrijeme znao za navode da su snage bosanskih Srba činile zločine u Srebrenici, kao i da je mogao predvidjeti da će snage bosanskih Srba u budućnosti vjerovatno počiniti još zločina. *Tužilac protiv Perišića*, ICTY-04-81-T, Prvostepena presuda (6. septembar 2011) (*Prvostepena presuda u predmetu Perišić,*) paragrafi 1564-6, 1579.

[243] U određenim slučajevima kada MKSJ nije mogao izvršiti naloge za hapšenje optuženih, postupio je prema Pravilu 61 Pravilnika o postupku i dokazima. To znači da Pretresno vijeće u punom sastavu javno pregleda optužnicu i dokaze koji je potkrepljuju, pa ukoliko utvrdi da postoje razumni razlozi da se vjeruje kako je optuženi počinio neki ili sve od navedenih zločina, potvrđuje optužnicu i izdaje međunarodni nalog za hapšenje. Na primjer, optužnice protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića potvrđene su 24. jula 1995. i 16. novembra 1995. godine. Kako nalozi za hapšenje nisu izvršeni, a Tužilac je proveo razumne pokušaje da o njima obavijesti optužene, sudija Claude Jorda je 18. juna 1996. godine naložio da obje optužnice budu predate Pretresnom vijeću na pregled u skladu s Pravilom 61. Dana 11. jula 1996. godine Pretresno vijeće je potvrdilo sve tačke optužnice i izdalo međunarodne naloge za hapšenje ove dvojice. *Tužilac protiv Karadžića i Mladića*, ICTY-95-18-R61 i ICTY-95-5-R61 (11. juli 1996), transkript str. 918-93.

[244] *v.* npr. Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 99) paragraf 1034; Prvostepena presuda u predmetu *Perišić* (fusnota 242) paragrafi 1567-79 (u kojima se Vijeće poziva na izvještaje u medijima kako bi potkrijepilo zaključak da je Perišić znao za zločine počinjene u Srebrenici), 1633 (u kojem se poziva, između ostalog, na izvještaje u medijima kako bi zaključilo da je Perišić znao za granatiranje i snajpersku kampanju po Sarajevu); *Tužilac protiv Boškoskog i Tarčulovskog*, ICTY-04-82-T, Prvostepena presuda (10. juli 2008) paragraf 451 (poziva se na izvještaj Human Rights Watcha kako bi se zaključilo da je optuženom skrenuta pažnja na vjerovatnoću da će njegovi potčinjeni izvršiti kažnjiva djela, bez obzira na to što je sadržaj izvještaja donekle bio nedosljedan u odnosu na dokaze o tim zločinima izvedene na glavnom pretresu); Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 182) paragrafi 1996-9 (poziva se na izvještaje Human Rights Watcha i medija kako bi se izveo zaključak da je optuženi bio obaviješten o zločinima). *v.* dalje *Tužilac protiv Taylora*, SCSL-03-01-T, Prvostepena presuda (18. maj 2012) paragrafi 6815-86 (koja se poziva na izvještaje medija i nevladinih organizacija kako bi se izveo zaključak da je Taylor bio svjestan zločina nad civilima, uključujući silovanje, koje su izvršavali RUF/AFRC.

[245] U predmetu *Šainović i dr*, Žalbeno vijeće je zaključilo kako je činjenica da je izvještaj Human Rights Watcha poslat vladinim službenicima i medijima bila nedovoljna da bi se zaključilo da je Šainović doista bio upoznat sa sadržajem tog izvještaja. Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 99) paragrafi 1072, 1580, 1590. *v.* str. 262.

G. Važnost podizanja kumulativnih i alternativnih optužbi i zauzimanja za utvrđivanje krivice kod alternativnih vidova odgovornosti u predmetima vezanim za seksualno nasilje

S obzirom na teškoće u procesuiranju seksualnog nasilja kao međunarodnog krivičnog djela, osobito u predmetima koji se odnose na vođe,[246] važno je u optužnici navesti alternativne forme odgovornosti. Podizanje alternativnih i/ili kumulativnih optužbi omogućeno je zakonom, ali je preporučljivo i iz praktične perspektive. Naše iskustvo u Tužilaštvu MKSJ pokazuje da alternativno navedene teorije, posebno one koje zahtijevaju niži *mens rea*, u predmetima gdje se visoki zvaničnici terete za seksualno nasilje mogu na koncu biti one koje su dokazane izvan svake razumne sumnje. Na primjer, u predmetu *Milutinovic i dr.* i *Đorđević* Tužilaštvo je navelo seksualno zlostavljanje kao dio zajedničkog kažnjivog cilja i, alternativno, kao moguću i predvidljivu posljedicu provođenja zajedničkog kažnjivog cilja. Vijeće se nije van svake razumne sumnje uvjerilo da je počinjenje seksualnog nasilja bilo zajednička namjera optuženih, ali se jeste uvjerilo da su optuženi mogli predvidjeti mogućnost da će se seksualno nasilje izvršiti, te su svjesno rizikovali. Pouka iz ovoga jeste da treba imati rezervni plan i mijenjati vid odgovornosti alternativnim, s nižim objektivnim i subjektivnim uslovima, čak i ako Tužilaštvo smatra da dokazi potkrepljuju najteži vid odgovornosti.

Pored navođenja lakše forme odgovornosti kao alternativne, važno je da Tužilaštvo kumulativno navede više vidova odgovornosti u skladu s članom 7(a) Statuta u slučaju kada dokazi potkrepljuju različite oblike umiješanosti. Kumulativno navođenje optužbi u skladu je sa ustanovljenom sudskom praksom u MKSJ i MKSR, po kojoj optuženi, ukoliko je to neophodno kako bi se obuhvatila njegova ili njena individualna odgovornost, može za isti zločin biti proglašen krivim za više vidova odgovornosti.[247]

U slučaju da dokazi potkrepljuju odnos nadređeni-podređeni između optuženog i osoba koje su učestvovale u izvršenju zločina, bitno je da Tužilaštvo, pored optužbi za odgovornost u skladu s članom 7(1) Statuta ili kao alternativu njima, navede i optužbe za odgovornost nadređenog u skladu s članom 7(3) Statuta. U većini predmeta protiv vođa u MKSJ Tužilaštvo je navodilo dodatne ili alternativne optužbe za odgovornost nadređenog, bilo da su optuženi bili političke ili vojne vođe.[248]

---

[246] Ovaj zadatak dodatno otežava i činjenica da tužilaštvo mora razviti vlastitu teoriju na početku procesa, prije nego što je upoznato s dokazima koji će biti prihvaćeni na pretresu, i kako će vijeće te dokaze odmjeravati.

[247] Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 12) paragraf 831; Drugostepena presuda u predmetu *Gacumbitsi* (fusnota 93) paragraf 61. *v.* također *Tužilac protiv Ndindabahizija*, ICTR-01-71-A, Drugostepena presuda (16. januar 2007) paragraf 123; Drugostepena presuda u predmetu *Kordić* (fusnota 73) paragrafi 698, 700, 704, 709; *Tužilac protiv Kamuhande*, ICTR-99-54A-A, Drugostepena presuda (19. septembar 2005) Izdvojeno i djelomično suprotno mišljenje sudije Shahabuddeena, paragrafi 405, 411-13.

[248] *v.* npr. *Tužilac protiv Karadžića*, ICTY-95-5/18-PT, Treća izmijenjena optužnica (27. februar 2009) paragraf 32; *Tužilac protiv Mladića*, ICTY-09-92-PT, Četvrta izmijenjena optužnica (16. decembar 2011) paragrafi 31-4; *Tužilac protiv Hadžića*, ICTY-04-75-PT, Druga izmijenjena optužnica (22. mart 2012) paragrafi 15-18; *Tužilac protiv Krajišnika*, ICTY-00-39 i ICTY-04-PT, Konsolidirana izmijenjena optužnica (7. mart 2002) paragrafi 10-14; *Tužilac protiv Milutinovića i dr*, ICTY-05-87-PT (Redigirana) Treća izmijenjena spojena optužnica (21. juni 2006) paragraf 33; *Tužilac protiv Đorđevića*, ICTY-

Osuđujuća presuda biće izrečena samo ukoliko odgovornost nadređenog ne može biti utvrđena pod bilo kojim vidom odgovornosti iz člana 7(1).[249] Međutim, odgovornost nadređenog važna je rezervna opcija u slučaju da dokazi ne podrže zaključak bez ikakve razumne sumnje da je optuženi učestvovao na način koji iziskuju drugi oblici odgovornosti, ili da nije ispunio uslove za *mens rea*.[250] Utvrđivanje odgovornosti nadređenog biće relevantno i za odmjeravanje kazne.[251]

Vijeća u MKSJ sklona su tome da koristeći svoje diskreciono pravo ne utvrđuju krivicu za alternativne vidove odgovornosti zbog sudske ekonomičnosti. Na taj se način Vijeća, kada bi u predmetu utvrdila odgovornost za seksualno nasilje u sklopu UZP, često ne bi bavila ostalim vidovima odgovornosti za koje se optuženi tereti.[252] Na primjer, u predmetu *Stanišić i Župljanin* obojica optuženih bili su alternativno terećeni u skladu s članom 7(3) za sve zločine koje su počinili pripadnici policije prema navodima Optužnice (uključujući i djela seksualnog nasilja).[253] Međutim, pošto je Vijeće utvrdilo krivicu u skladu s članom 7(1) za učešće optuženih u UZP, Vijeće se nije bavilo utvrđivanjem krivice po bilo kojem alternativnom vidu

---

05-87/1-PT, Četvrta izmijenjena optužnica (2. juni 2008) paragrafi 22, 33; *Tužilac protiv Stanišića i Župljanina*, ICTY-08-91-PT, Druga izmijenjena objedinjena optužnica (10. septembar 2009) paragrafi 17-23; *Tužilac protiv Prlića i dr*, ICTY-04-74-T, Druga izmijenjena optužnica (11. juni 2008) paragraf 228. *v.* također *Tužilac protiv Krstića*, ICTY-98-33, Izmijenjena optužnica (27. oktobar 1999) paragrafi 18-19, 31(c).

[249] Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić* (fusnota 78) paragraf 91; Drugostepena presuda u predmetu *Nahimana* (fusnota 170) paragraf 487; *Tužilac protiv Kajelijelija*, ICTR-98-44A-A, Drugostepena presuda (23. maj 2005) (Drugostepena presuda u predmetu *Kajelijeli*) paragraf 81; *Tužilac protiv Renzahoa*, ICTR-97-31-A, Drugostepena presuda (1. april 2011) (Drugostepena presuda u predmetu *Renzaho*) paragraf 564; Drugostepena presuda u predmetu *Setako* (fusnota 142) paragraf 266; Drugostepena presuda u predmetu *Dragomir Milošević* (fusnota 86) paragraf 302, fusnota 873; Drugostepena presuda u predmetu *Kordić* (fusnota 73) paragraf 34 (citat iz Drugostepene presude u predmetu *Blaškić* (fusnota 78) paragraf 91).

[250] *v.* str. 254-6.

[251] Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić* (fusnota 78) paragraf 91; Drugostepena presuda u predmetu *Nahimana* (fusnota 170) paragraf 487; Drugostepena presuda u predmetu *Kajelijeli* (fusnota 249) paragrafi 81-2, 91; Drugostepena presuda u predmetu *Renzaho* (fusnota 249) paragraf 564; Drugostepena presuda u predmetu *Setako* (fusnota 142) paragraf 266; Drugostepena presuda u predmetu *Dragomir Milošević* (fusnota 86) paragraf 302 fusnota 873; Drugostepena presuda u predmetu *Kordić* (fusnota 73) paragraf 34 (citat iz Drugostepene presude u predmetu *Blaškić* (fusnota 78)); Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski,* (fusnota 146) paragraf 183; Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 146) paragraf 745.

[252] *v.* npr. Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 73) tom 1, paragraf 76 (koja nalazi da "Vijeće nije dužno da donosi sveobuhvatne zaključke o činjeničnom stanju za svaki oblik odgovornosti kojim se optuženi terete i može se opredijeliti da ispita samo one koji najtačnije opisuju ponašanje optuženih") Vijeće je potom dodalo da, kada se utvrde uslovi nekoliko vidova odgovornosti po članu 7(1), osuđujuća presuda treba biti donesena samo za počinjenje, a svako drugo učešće može se smatrati otežavajućom okolnošću (*ibid.*, paragraf 77); Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 52) tom 2, paragrafi 529, 780 (gdje je Vijeće, nakon što je donijelo osuđujuću presudu za počinjene putem učešća u UZP, odbilo da utvrđuje krivicu za druge oblike odgovornosti); Prvostepena presuda u predmetu *Prlić* (fusnota 37) tom 4, paragraf 2 (Vijeće je zaključilo kako je UZP najprimjereniji vid odgovornosti, te smatra da bi druge vidove analiziralo samo u pogledu zločina koji ne potpadaju pod UZP); Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 40) paragraf 877 (Vijeće smatra da, kada se najprimjereniji oblik odgovornosti identificira, nema razloga za utvrđivanje krivice u pogledu drugih). Međutim, *v.* Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 3) paragrafi 468, 826 (gdje Pretresno vijeće smatra da izdvajanje najprimjerenijeg vida "ni na koji način ne ograničava", te dodatni oblici odgovornosti mogu biti razmatrani u odnosu na pojedinačne tačke optužnice; međutim, na osnovu činjenica Pretresno vijeće proglasilo je Stakića odgovornim samo za suizvršenje seksualnog nasilja). Iako se pretresnim vijećima ne brani donošenje osuđujuće presude na osnovu više vidova odgovornosti, od njih se zahtjeva objašnjenje zašto je potrebno više vidova odgovornosti kako bi se prikazalo ukupno kažnjivo ponašanje optuženog. *v.* Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 12) paragraf 831.

[253] Druga izmijenjena objedinjena optužnica u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 248) paragrafi 17-23.

odgovornosti, uključujući odgovornost nadređenog.[254] Slična situacija nastala je i u predmetima *Prlić i dr.,*[255] *Stakić*,[256] *Milutinović i dr.*[257] i *Gotovina i dr.*[258]

U svakom slučaju, tužilaštvo treba zagovarati stav da pretresna vijeća trebaju presuđivati i o alternativnim vidovima odgovornosti, čak i ako neće izreći osuđujuću presudu.[259] Ako zaključak pretresnog vijeća o odgovornosti optuženog u skladu s članom 7(1) bude oboren u žalbenom postupku, nalazi koji potkrepljuju osuđujuću presudu za druge vidove odgovornosti bili bi od pomoći Žalbenom vijeću prilikom potencijalnog preinačenja osuđujuće presude u žalbenom postupku.[260]

H. Zaključci i osnovne spoznaje za budućnost

Neki od ključnih uvida o vidovima odgovornosti koje smo iznijeli ranije u tekstu mogu biti korisni za državne i međunarodne sudove i tribunale koji primjenjuju UZP kao dio međunarodnog običajnog prava ili sličnih koncepata, uključujući i pojam "zajedničkog cilja".[261] Prilikom procjenjivanja je li seksualno nasilje bilo dio zajedničkog plana ili cilja važno je naglasiti da je ono nasilni čin, kako bi se u tom slučaju osigurala isključiva primjena standarda kao i za druge nasilne činove.[262]

Pored toga, pojam predvidljivosti relevantan je i za druge oblike odgovornosti, bez obzira na to kako je u različitim zakonodavstvima formuliran minimalni standard za *mens rea*. Premda Međunarodni krivični sud (MKS) primjenjuje vlastite uslove za *mens rea* u skladu s članom 30 Rimskog statuta, lekcije koje smo

---

[254] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 52) tom 2, paragrafi 529, 780. U toku je žalbeni postupak.

[255] Sudsko vijeće nije utvrdilo krivicu po članu 7(3) iz dva razloga. Kao prvo, kod slučajeva u kojima je utvrdilo krivicu za učešće optuženog u UZP u skladu s članom 7(1), nije analiziralo njegovu odgovornost u skladu s članom 7(3). Prvostepena presuda u predmetu *Prlić* (fusnota 37) tom 4 paragraf 2. Drugo, u slučajevima gdje je Pretresno vijeće pogrešno oslobodilo optužene krivice za seksualno nasilje u sklopu treće kategorije UZP, Vijeće također nije presudilo o tome da li su optuženi imali odgovornost nadređenih za zločine koje su počinili njihovi potčinjeni. Tužilaštvo je uložilo žalbe na tu grešku. *v. Tužilac protiv Prlića i dr*, ICTY-04-74-A, Najava žalbe Tužilaštva (27. august 2013) paragrafi 13-14 (Osnov 2, u odnosu na Slobodana Praljka).

[256] Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 3) paragrafi 463-7.

[257] Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 73) tom 3, paragraf 787 (u odnosu na Pavkovića).

[258] Pošto se Pretresno vijeće uvjerilo da Gotovina i Markač treba da budu proglašeni krivim za vid odgovornosti UZP, smatralo je nepotrebnim utvrđivati krivicu o alternativnim vidovima, uključujući odgovornost nadređenog. Prvostepena presuda u predmetu *Gotovina* (fusnota 183) paragrafi 2375, 2587.

[259] Međutim, *v.* drukčiji pristup koji je primenjen na MKS, npr. u predmetu *Tužilac protiv Katange i Chuija*, ICC-01/04-01/07, Decision on the implementation of Regulation 55 of the Regulations of the Court and severing the charges against the accused persons [Odluka o primjeni pravila 55 Pravilnika suda i razdvajanja optužbi protiv optuženih] (21. novembar 2012) 29.

[260] Praksa novijeg datuma pokazuje da žalbena vijeća nerado preinačuju osuđujuće presude za alternativne vidove ukoliko pretresno vijeće nije već došlo do zaključaka koji potkrepljuju taj alternativni vid, ili ukoliko je efekat grešaka pretresnog vijeća ograničen. *v.* npr. Drugostepena presuda u predmetu *Dragomir Milošević* (fusnota 86) paragraf 281; Drugostepena presuda u predmetu *Gotovina* (fusnota 110) paragrafi 135-6 (Gotovina), 150, 156-7 (Markač); *Tužilac protiv Stanišića i Župljanina,* Odluka kojom se odbija prijedlog Tužilaštva za donošenje zaključaka po svim vidovima odgovornosti navedenim u optužnici (16. januar 2013) (kojom se odbija prijedlog Tužilaštva da Pretresno vijeće donese zaključke po svim vidovima odgovornosti koji se navode u optužnici). U toku je žalbeni postupak.

[261] *v.* npr. Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda (1998) 2187 UNTS 90 (usvojen 17. jula 1998, stupio na snagu 1. jula 2002) (Rimski statut) član 25(3)(d).

[262] Jarvis i Martin Salgado (fusnota 1) str. 102-3.

naučili u pogledu dokazivanja predvidljivosti mogu biti od koristi i za MKS. Bez obzira na to kako se tumači nečije saznanje da će do posljedica doći "u redovnom toku događaja",[263] ono podrazumijeva element predvidljivosti. Stoga za MKS mogu biti relevantni indikatori za dokazivanje predvidljivosti, kao i proaktivno djelovanje da se okrivljenom skrene pažnja. Isto se odnosi i na druge *ad hoc* tribunale ili sudove u budućnosti, kao i na procesuiranje seksualnog nasilja na nivou država.

S obzirom na to da Rimski statut nema izravni ekvivalent odgovornosti u sklopu treće kategorije UZP, tim je još važnije pokazati da je zločin dio dogovora ili zajedničkog plana (za suizvršenje u skladu s članom 25(3)(a) Rimskog statuta) ili je dio zajedničkog cilja (za odgovornost po članu 25(3)(d) Rimskog statuta). Stoga su za MKS relevantne lekcije koje smo naučili o efikasnoj formulaciji zajedničkog cilja i o dokazivanju da cilj s vremenom evoluira.

Popis koji slijedi predstavlja osnovne uvide stečene prilikom rada Tužilaštva na smještanju seksualnog nasilja u kontekst i na povezivanju tih djela s visokim zvaničnicima putem vidova odgovornosti. Ove opće primjedbe biće relevantne za sve tužioce koji će u budućnosti raditi na konceptualizaciji sličnih predmeta u okviru međunarodnog krivičnog prava:

Upotreba teorije suizvršenja u predmetima koji uključuju seksualno nasilje

- Teorije suizvršenja (poput UZP) predstavljaju važna pravna sredstva uz pomoć kojih istražitelji i tužioci smještaju u kontekst seksualno nasilje vezano za sukobe. Osim što obezbjeđuju efektivan okvir da bi se pokazala veza između seksualnog nasilja i ciljeva zločinačke kampanje, one općenito predstavljaju jedan od najtežih oblika krivične odgovornosti, koja vodi do maksimalne objektivne odgovornosti pred zakonom.
- Istražitelji i tužioci treba da počnu s procjenom mogućnosti dokazivanja da je seksualno nasilje od početka činilo dio zajedničkog cilja suizvršilaca. Osobito se mora povesti računa o načinu formuliranja zajedničkog cilja. U predmetima koji uključuju kampanju etničkog čišćenja tužioci treba da obezbijede formulaciju koja tačno oslikava ulogu koju su krvni delikti, uključujući seksualno nasilje, imali u stvaranju uslova za progon ciljanog stanovništva.
- Istražitelji i tužioci treba da razmotre da li dokazi potkrepljuju stav o seksualnom nasilju kao dijelu sistema zlostavljanja. Ta analiza ne treba biti ograničena na zločine počinjene u zatvorima i koncentracionim logorima, nego se treba proširiti na funkcionisanje svake strukture ili procesa koji se održava izvršavanjem zločina. To bi moglo uključiti, na primjer, kampove za vojnu obuku, u kojima je kažnjivo zlostavljanje sastavni dio funkcionisanja.

---

[263] *v.* npr. s jedne strane, u predmetu *Lubanga*, Odluka o potvrdi optužbi (fusnota 3) paragraf 352, u kojoj se saznanje o mogućnosti i voljni element smatraju dovoljnim; s druge strane, Pretpretresno vijeće u predmetu *Tužilac protiv Bemba Gomboa*, ICC-01/05-01/08, Odluka o potvrdi optužbi (15. juni 2009), paragraf 360, u kojoj se traži praktična izvjesnost. U predmetu *Lubanga* Pretresno vijeće reklo je da "to u najmanju ruku mora biti saznanje... da će do posljedica 'doći redovnim tokom događaja'. Mali rizik neće biti dovoljan". Prvostepena presuda u predmetu *Lubanga* (fusnota 3) paragraf 1012. Žalbeno vijeće u tom predmetu mišljenja je da se standard odnosi na "praktičnu izvjesnost" (Drugostepena presuda u predmetu *Lubanga* (fusnota 3) paragraf 447. Kako će se taj standard "praktične izvjesnosti" primjenjivati u praksi ostaje da se vidi.

- Istražitelji i tužioci također treba da procijene je li moguće dokazati da je seksualno nasilje s vremenom postalo dio zajedničkog cilja u svjetlu, na primjer, kontinuirane provedbe zajedničkog cilja uprkos pojavi seksualnog nasilja. To bi trebalo biti uključeno u optužnicu ili kao primarna optužba (u slučajevima kad nije moguće dokazati da je seksualno nasilje od početka bilo dio zajedničkog cilja) ili kao rezervna (alternativna) optužba (u slučajevima kad je uključen navod da je seksualno nasilje od početka bilo dio zajedničkog cilja).

Strategije za pripremu optužbi za seksualno nasilje na osnovu odgovornosti za planiranje, podsticanje, naređivanje i nečinjenje

- Tužioci ne smiju previdjeti korištenje planiranja, podsticanja i naređivanja kao vidova odgovornosti za zločine seksualnog nasilja. Seksualno nasilje ne mora obavezno biti planirano, podsticano ili naređeno; dovoljno je pokazati da je optužena osoba bila svjesna (povećanog) rizika od pojave seksualnog nasilja tokom provođenja svoga (pravnog) plana, podsticanja ili naređenja.
- Čak i u nedostatku izravnih dokaza o planiranju, podsticanju ili naređivanju, tužioci bi, koristeći ove vidove odgovornosti, trebali razmotriti da li bi posredni dokazi mogli potkrijepiti odgovornost optuženog za seksualno nasilje. Na primjer, nedostatak izričitog pisanog ili usmenog naređenja da se izvrši seksualno nasilje ne isključuje naređivanje kao vid odgovornosti. Naređivanje se može dokazati i posredno, osobito u situacijama kada je seksualno nasilje široko rasprostranjeno, ili kada se događalo tokom dužeg vremenskog perioda, a gdje je optuženi imao čvrstu kontrolu nad djelima fizičkih počinilaca.
- Ukoliko se aktivno učešće optuženog ne može dokazati, tužilaštvo treba razmotriti mogućnost terećenja optuženog za seksualno nasilje nečinjenjem. Odgovornost za nečinjenje moguća je, na primjer, kao doprinos UZP, ili kao pomaganje i podržavanje, pod uslovom da je optuženi dužan ili sposoban da djeluje, ili u obliku odgovornosti nadređenog.

Dokazivanje predvidljivosti zločina seksualnog nasilja

- Istražitelji i tužioci treba da procijene može li se na osnovu kontekstualnih faktora u kojima je optuženi djelovao ili nekih drugih dokaza dokazati da je optuženi mogao predvidjeti seksualno nasilje. Predvidljivost seksualnog nasilja osnov je mnogih različitih vidova odgovornosti (uključujući treću kategoriju UZP), planiranje, podsticanje, naređivanje, pomaganje i podržavanje, te odgovornost nadređenog) koji omogućavaju tužiocima povezivanje seksualnog nasilja s visokim zvaničnicima. Iako MKS primjenjuje vlastite uslove za *mens rea* u skladu s članom 30 Rimskog statuta, lekcije koje smo naučili u pogledu dokazivanja predvidljivosti ipak su relevantne.

- Dokazivanje predvidljivosti rizika od pojave seksualnog nasilja relevantno je za sve vidove odgovornosti, mada je nivo rizika različit. Kako bi se dokazalo da je seksualno nasilje predvidljivo, nije neophodno pokazati da je optuženi ranije znao za zločine iste vrste, nego bi dovoljni bili i drugi faktori, poput onog da je optuženi bio svjestan ranjivosti žrtava ili umiješanosti jedinica koje su van kontrole.
- Istražitelji i tužioci treba da razviju indikatore predvidljivosti zločina seksualnog nasilja koji bi se koristili kao smjernice u istragama i krivičnim postupcima; oni bi pomogli instancama koje utvrđuju činjenice prilikom presuđivanja u relevantnim predmetima. Međutim, pri korištenju indikatora tužioci treba da naglase kako indikatori nisu ključni elementi koje treba dokazivati u svakom predmetu iako mogu pružiti smjernice za izvođenje zaključaka. Saradnja između tvoraca politike koji rade na indikatorima za rano upozoravanje na zločine seksualnog nasilja, akademskih stručnjaka i praktičara u međunarodnom krivičnom pravu bila bi korisna za širenje pogleda na moguće indikatore.
- Podizanje alternativnih ili kumulativnih optužbi je i propisano zakonom i preporučljivo u praktičnom smislu. Iskustvo na MKSJ pokazuje da alternativne optužbe, osobito one koje iziskuju niže subjektivne ili objektivne uslove, mogu na koncu biti one koje su dokazane van svake razumne sumnje.
- S obzirom na složenost smještanja seksualnog nasilja u kontekst i njegovog povezivanja s višim zvaničnicima, tužilaštvo o tome treba usvojiti jasne pisane smjernice i obezbijediti obuku istražitelja i tužilaca o tom pitanju. Kako bi se s vremenom osigurali pozitivni i dosljedni rezultati u svim predmetima, ovome je potrebno posvetiti posebnu pažnju i periodično ocjenjivati dostignuća tužilaštva.
- U jeku sukoba tužilaštvo ili međunarodna zajednica mogu preduzeti radnje kako bi visoke zvaničnike upozorili na seksualno nasilje. Te radnje mogu uključiti slanje dopisa u kojima se navode zločini, ili prosljeđivanje vjerodostojnih izvještaja koji zločine dokumentiraju osobama čija je dužnost da na njih reagiraju (uključujući i vojne starješine). To može podstaknuti zvaničnika da postupi po dužnosti i, u najboljem slučaju, pokrene preventivne mjere. U slučaju nečinjenja takvo se obavještenje kasnije može u krivičnom postupku upotrijebiti za dokazivanje odgovornosti.

8

Odmjeravanje kazne za zločine seksualnog nasilja

Laurel Baig

A. Uvod

Ovo poglavlje razmatra iskustva Tužilaštva kod odmjeravanja kazni za zločine seksualnog nasilja na Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Odmjeravanje kazne je dio prakse Tužilaštva za koju je zanimanje bilo srazmjerno ograničeno jer je pažnja bila usmjerena na utvrđivanje krivice optuženih za zločine navedene u optužnici. Kao što će se razjasniti dalje u tekstu, jedan od glavnih razloga za takvo stanje je praksa MKSJ da se pitanja odmjeravanja kazne razmatraju u sklopu glavnog pretresa, a ne na zasebnoj raspravi o odmjeravanju kazne nakon što se utvrdi krivica. Niz drugih faktora umanjio je uticaj Tužilaštva na pitanja u vezi s odmjeravanjem kazne, posebno u usporedbi s državnim tužilaštvima diljem svijeta. Tužilaštvo je imalo ograničenu ulogu u stvarima vezanim za izvršenje kazni i za odobrenje prijevremenog puštanja na slobodu osuđenih osoba koje su odslužile dio kazne koju im je izrekao MKSJ. Odgovornost za takvo stanje stvari u prvom redu snose predsjednik i Sekretarijat MKSJ.[1]

Pošto razmotrimo dužinu kazni za zločine seksualnog nasilja, preći ćemo na pitanja relevantna za individualizaciju kazne: težinu kažnjivog ponašanja. te otežavajuće i olakšavajuće okolnosti. Tamo gdje je to moguće poglavlje se usmjerava na najvažnije aspekte zločina seksualnog nasilja. Pa ipak, kad se radi o odmjeravanju kazne za zločine seksualnog nasilja, zbog prakse MKSJ da se odmjeri jedinstvena kazna koja odražava ukupnost kažnjivog ponašanja osobe koju je sud proglasio krivom, može biti teško da se izdvoji sastavnica koja se odnosi na seksualno nasilje. Bez obzira na to, razmatranje predmeta vezanih uglavnom za zločine seksualnog nasilja, zatim presuda o kazni nakon priznanja krivice za zločine seksualnog nasilja, pa uticaj žalbi na kaznu u slučajevima seksualnog nasilja i drugih predmeta gdje je odmjeravanje kazne fokusiranije − sve nam to može pružiti uvid u proces odmjeravanja kazne i u razloge kojima se sudije rukovode. Poglavlje završava kratkim pregledom izvršenja kazni i prijevremenog puštanja na slobodu.

Teško je rekonstruirati cijelu praksu Tužilaštva u vezi s odmjeravanjem kazni pošto Tužilaštvo često nije sistematski sabiralo podatke ključne za donošenje odluka. Dokumentacija o drugim ključnim elementima gdje je Tužilaštvo slobodno donosilo

---

[1] *v.* Pravilnik MKSJ o postupku i dokazima (usvojen 11. februara 1994, posljednja izmjena 10. jula 2015 (Pravilnik MKSJ), Pravila 103-104, 123-125.

odluke, kao što su pregledi optužnica i preporuke za žalbe, sačuvana je u većem opsegu. Uzimajući u obzir fundamentalni značaj odluka o odmjeravanju kazne i široku diskreciju koju tužioci imaju u izradi preporuka za odmjeravanje kazne, tužilaštvima koja rade na predmetima međunarodnih zločina savjetujemo da sistematski bilježe i čuvaju ovu vrstu dokumenata o internom procesu odlučivanja.

Takve materijale treba iskoristiti u reviziji interne politike i za periodične revizije interne prakse odmjeravanja kazne za sve vrijeme djelovanja dotičnog tužilaštva.

Općenito gledano, naše iskustvo naglašava važnost uvrštenja rodne perspektive kao sastavnog dijela odmjeravanja kazne na isti način na koji ona treba biti integrirana u sve druge vidove rada tužilaštva. U cjelini gledano, u neku ruku smo uspjeli postići kazne koje nisu u znatnijoj mjeri umanjile težinu seksualnog nasilja u usporedbi s drugim zločinima[2] – ali ipak postoji prostor da se ubuduće na međunarodnim sudovima rodna perspektiva bolje uklopi u praksu odmjeravanja kazne.

B. Sudska procedura kao prepreka za uspješan uticaj na visinu kazne

Tužilaštvo je imalo manje uticaja na kazne nego što bi se to očekivalo u većini nacionalnih sistema. Nakon što je MKSJ ukinuo zasebne rasprave o odmjeravanju kazne 1998. godine,[3] Tužilaštvo je dobilo zadatak da u okviru svojih završnih riječi i završnih podnesaka iznese i argumente o odmjeravanju kazne. To je značilo da Tužilaštvo treba iznijeti argumentaciju o primjerenoj kazni i prije utvrđivanja opsega krivične odgovornosti optuženog. Zbog ovakvog spajanja pitanja krivice i odmjeravanja kazne, Tužilaštvu je bilo teže da iznese snažne i uvjerljive argumente kojim će odraziti konkretnu odluku o krivici koju će na kraju dati pretresno vijeće. Tužilaštvo ne zna za koje zločine i po kojim će vidovima odgovornosti optuženi biti proglašen krivim (i hoće li uopće biti proglašen krivim), pa mu je vrlo teško da uspješno istakne glavne aspekte težine zločina i otežavajućih faktora. Odbrana se suočava sa sličnim izazovima kad treba govoriti o pitanjima odmjeravanja kazne prije nego što Pretresno vijeće proglasi optuženog krivim za zločine.

Uz problem iznošenja argumenata o primjerenoj kazni prije nego što se zna za šta će optuženi biti proglašen krivim, tu je i strogo ograničenje broja riječi u podnescima i u vremenu za iznošenje argumenata, što vrijedi za obje strane na MKSJ.[4] U takvim okolnostima, ne čudi činjenica da smo se prvenstveno fokusirali na argumente u korist tvrdnje da su optužbe dokazane izvan razumne sumnje, a ne na

---

[2] *v.* str. 40-1, Poglavlje 3.

[3] Peti godišnji izvještaj MKSJ Generalnoj skupštini UN-a, (10. august 1998), UN Doc A/53/219, S/1998/737, paragrafi 106, 108. Prvobitna verzija Pravila 100 MKSJ predviđala je posebni postupak prije odmjeravanja kazne za vrijeme koje bi Tužilaštvo i odbrana mogli podnijeti relevantne informacije – *v.* Pravilnik MKSJ, (11. februar 1994) (fusnota 1), Pravilo 100.

[4] *v.* npr. Uputstvo o dužini podnesaka i zahtjeva, IT/184, Rev. 2, (16. septembar 2005), paragraf I.C.4 ("Završni podnesci ne smiju biti duži od 60.000 riječi").

pripremu detaljnih argumenata o primjerenoj kazni. Realna i praktična strana toga može se vidjeti u 388 strana dugom završnom podnesku u predmetu *Milutinović i dr.,* predmetu sa šest optuženih, u kojem Tužilaštvo odmjeravanju kazne posvećuje samo nekoliko paragrafa.[5] U predmetu *Prlić i dr.* Tužilaštvo je od 400 strana podneska o šestorici optuženih primjerenoj kazni posvetilo oko 10 strana.[6]

Nasuprot tome, u predmetima gdje je optuženi priznao krivicu Tužilaštvo se moglo detaljnije posvetiti temi primjerene kazne jer je opseg kažnjivog ponašanja već bio definiran. Isto tako, zato što ima manje spornih stvari, Tužilaštvo može u pisanom podnesku odmjeravanju kazne posvetiti više prostora, tj. riječi. Na primjer, u predmetu *Bralo* Tužilaštvo je predalo podnesak o odmjeravanju kazne na 23 strane, gdje se fokusiralo na težinu zločina, uključujući posebne priloge o uticaju na žrtve te o otežavajućim i olakšavajućim okolnostima.[7] Podnesak je imao oko 100 stranica propratnih dokaza.[8]

S vremenom je Tužilaštvo osmislilo različite pristupe problemu procedure u kojoj se moraju istovremeno iznositi argumenti o krivici i oni o odmjeravanju kazne. U nekim ranim predmetima Tužilaštvo nije davalo nikakve sugestije za odgovarajuću kaznu. Na primjer, u predmetu *Furundžija*, prvom predmetu u kojem se o kazni raspravljalo na glavnom pretresu prije izricanja presude o krivici, Tužilaštvo nije preporučilo da se izrekne određena kazna za mučenje koje je uključivalo seksualno nasilje. Umjesto toga. Tužilaštvo je iznijelo faktore relevantne za odmjeravanje kazne koje bi Pretresno vijeće trebalo primijeniti u slučaju da optuženog proglasi krivim.[9] Ovakav pristup prevladava u jurisdikcijama nekih država, ali je u praksi međunarodnih krivičnih tribunala uobičajeno da Tužilaštvo iznese konkretne preporuke za odmjeravanje kazne.[10]

U drugim predmetima Tužilaštvo je pokušalo uzeti u obzir moguće presude o krivici tako što je preporučilo širok raspon mogućih kazni. Na primjer, u predmetu *Milutinović i dr.,* s više optuženih, Tužilaštvo je predalo jedinstven podnesak, u kojem je predložilo kazne u rasponu od 20 godina do kazne doživotnog zatvora:

---

[5] *Tužilac protiv Milutinovića i dr,* ICTY-05-87-T, Javna redigirana verzija završnog pretresnog podneska Tužilaštva i ispravak, (29. juli 2008) (Završni pretresni podnesak Tužilaštva u predmetu *Milutinović),* paragraf 1099, 1100.

[6] *Tužilac protiv Prlića i dr,* ICTY-04-74-T, Javna redigirana verzija završnog pretresnog podneska Tužilaštva, (1. april 2011), paragraf 1285-1310; *Tužilac protiv Prlića i dr,* ICTY-04-74-T, Završna riječ Tužilaštva, (10. februar 2011), transkript str. 52169.

[7] *Tužilac protiv Brale*, ICTY-95-17-S, Podnesak Tužilaštva u vezi s odmjeravanjem kazne, (10. oktobar 2005) (Podnesak Tužilaštva o odmjeravanju kazne u predmetu *Bralo*).

[8] *Ibid.*

[9] *Tužilac protiv Furundžije*, ICTY-95-17/1-T, Završna riječ Tužilaštva, (22. juni 1998) (Završna riječ u predmetu *Furundžija*), transkript str. 642-644.

[10] *v. Tužilac protiv Nyiramasuhuka i dr,* ICTR-98-42-T, Judgment and Sentence [Presuda i kazna], (24. juni 2011), paragraf 6201, 6211, 6224, 6235, 6245, 6258 (razmatra se preporuka Tužilaštva za kaznu doživotnog zatvora za svakog optuženog); *Tužilac protiv Thomasa Lubanga Dyiloa*, ICC-01/04-01/06, (13. juni 2012), transkript str. 33 (traži se kazna zatvora od 30 godina); *Tužilac protiv Charlesa Taylora*, SCSL-03-01-T, Prosecution Sentencing Brief [Podnesak Tužilaštva u vezi s odmjeravanjem kazne], (3. maj 2012), paragraf 8 (preporučuje se kazna ne manja od 80 godina zatvora); *Sutužioci protiv Kaing Guek Eava alias Ducha*, 001/18-07-2007-ECCC/TC, Co-Prosecutors' Final Trial Submission [Završni pretresni podnesak sutužilaca] (Javna redigirana verzija) (11. novembar 2009), paragraf 485 (preporuka je kazna doživotnog zatvora).

> Po mišljenju Tužilaštva, kako bi se na odgovarajući način uzelo u obzir ono što se desilo žrtvama ovih gnusnih zločina, i kako bi se poslala jasna poruka da je međunarodna zajednica odlučna da zaustavi etničko čišćenje, pravedne kazne bile bi u rasponu od 20 godina zatvora do doživotne kazne.[11]

Pretresno vijeće je kasnije nekim od optuženih izreklo kazne iz donjeg dijela ovog raspona uprkos tome što su bili proglašeni krivim za teške zločine. Kad se Tužilaštvo pokušalo žaliti na te kazne smatrajući ih očito neadekvatnima u svjetlu opsega i ozbiljnosti osude, Žalbeno vijeće je argumentaciju odbilo jer se kazna koju je odmjerilo Pretresno vijeće kretala unutar raspona koji je predložilo Tužilaštvo.[12]

U žalbenom postupku Tužilaštvo je tvrdilo kako je samo ukazalo na raspon kazne koji bi odražavao spektar vidova odgovornosti i zločina za koje optuženi mogu biti proglašeni krivim; no, Žalbeno vijeće je odbilo taj argument i potvrdilo kaznu koju je izreklo Pretresno vijeće.[13]

Naše iskustvo upućuje na sljedeće: kad tužilaštvo radi u sistemu gdje se istovremeno iznose argumenti o krivici i oni o primjerenoj kazni, najbolja strategija je detaljno i slojevito objašnjenje preporuka tužilaštva za primjerenu kaznu, uz primjere kazni za vjerovatne osude i vidove odgovornosti. Pojednostavljeni oblik ovakvog pristupa korišten je, na primjer, u predmetu *Krstić*. Tužilaštvo je preporučilo "doživotnu kaznu za svaku od tačaka u optužnici za koju [optuženi] bude proglašen krivim, a zatim da se te doživotne kazne služe uzastopno".[14] Slično tome, u predmetu *Karadžić* Tužilaštvo je tvrdilo da:

> U svjetlu iznimno velikog opsega kriminaliteta svake od tri glavne sastavnice ovog predmeta, kao i Karadžićevog jedinstvenog položaja moći, ako Vijeće proglasi Karadžića odgovornim za bitan dio zločina iz bilo koje od te tri sastavnice po bilo kojem vidu odgovornosti, jedina odgovarajuća kazna je kazna doživotnog zatvora.[15]

U pripremi ovakvih slojevitih argumenata idealno bi bilo da tužilaštvo iznese sveobuhvatne argumente koji će se odnositi na različite zločine i vidove odgovornosti. Pritom tužilaštvo treba sastaviti posebne preporuke za odmjeravanje kazne za zločine seksualnog nasilja kako bi se pobrinulo da njihovu važnost ne zasjeni neki drugi vid kriminaliteta.

Gledajući poteškoće koje kombinirani pristup osudi i odmjeravanju kazne predstavlja za obje strane – a koji, na kraju krajeva, znači da su strane od manje pomoći sudijama[16] – trebalo bi se zalagati za odvojeni postupak odmjeravanja kazne.

---

[11] Završni pretresni podnesak Tužilaštva u predmetu *Milutinović* (fusnota 5), paragraf 1100.

[12] *Tužilac protiv Šainovića i dr,* ICTY-05-87-A, Presuda, (23. januar 2014) (Drugostepena presuda u predmetu *Šainović*), paragraf 1834.

[13] *Ibid.*, paragraf 1831-1834. Kazne Šainoviću i Lukiću bile su snižene redom na 18 i 20 godina zatvora zbog drugih razloga (v. *ibid.*, paragraf 1843, 1845).

[14] *Tužilac protiv Krstića*, ICTY-98-33-T, Završna riječ Tužilaštva, (27. juni 2001), transkript str. 10011.

[15] *Tužilac protiv Karadžića,* ICTY-95-5/18-T, Javna redigirana verzija završnog pretresnog podneska Tužilaštva, (24. septembar 2014), paragraf 1122 (izostavljen kurziv iz originala).

[16] *v.* npr. *Tužilac protiv Milutinovića i dr,* ICTY-05-87-T, Presuda, (26. februar 2009), tom 3, paragraf 1169 ("Tužilaštvo se opredelilo da o pitanju odmeravanja kazne govori generalno i nije iznosilo zasebnu argumentaciju za svakog od optuženih. U završnoj argumentaciji iznetoj u ime nekih od optuženih nije spominjano pitanje odmeravanja kazne ili nisu spominjani očigledno relevantni faktori koje Veće treba da uzme u obzir. U nastojanju da se njegova odluka u

U oči upada činjenica da su samo MKSJ i Međunarodni krivični sud za Ruandu (MKSR) ukinuli rasprave o odmjeravanju kazne koje su dio uobičajene procedure na drugim međunarodnim i hibridnim krivičnim sudovima kao što su Međunarodni krivični sud (MKS), Specijalni sud za Sijera Leone (SSSL) i Specijalni sud za Liban (SSL).[17] Odvojeni postupak može značiti da će se utrošiti više vremena, ali rasprava o odmjeravanju kazne ne znači nužno da će to biti neracionalno jer bi objema stranama trebalo omogućiti da bolje pomognu sudijama.

Naše iskustvo govori da budući tužioci treba da se bore protiv spojene procedure jer ona može umanjiti sposobnost tužilaštva da pripremi uspješne podneske o odmjeravanju kazne.

C. Kratki prikaz kazni za seksualne zločine pred MKSJ

Zbog prakse izricanja jedinstvene kazne za ukupno kažnjivo ponašanje optuženog, a koju omogućava Pravilo 87(c) Pravilnika o proceduri i dokazima MKSJ, pri čemu se ne odmjerava zasebna kazna za svaki zločin pa se onda te kazne služe konsekutivno ili usporedno[18] – teško je izdvojiti i procijeniti uticaj osuda za seksualno nasilje na odmjeravanje kazne. U mnogim slučajevima težina drugih zločina koji su dio osude prikriva udio seksualnog nasilja u ukupnoj kazni, osobito kad ti zločini uključuju ubijanje kao dio genocida ili ubistvo ili istrebljenje kao zločine protiv čovječnosti.

Stanoviti uvid u kazne za seksualno nasilje može se dobiti razmatranjem povijesti izricanja kazni pred MKSJ u prvostepenom i drugostepenom postupku. Od 88 osoba koje je MKSJ proglasio krivim u vrijeme pisanja ove knjige, 37 njih kažnjeno je za zločine koji su uključivali seksualno nasilje. Njihove se kazne kreću od 5 godina (Milan Simić i Dragoljub Prcać)[19] do 40 godina (Milomir Stakić).[20] U predmetima u kojima se osude uglavnom ili većinom odnose samo na zločine seksualnog nasilja, kazne se kreću u rasponu od 10 godina (Anto Furundžija)[21] do 28 godina zatvora

---

najvećoj mogućoj meri zasniva na činjenicama, Veće je proučilo spis predmeta kako bi utvrdilo da li su otežavajući i olakšavajući faktori dokazani van razume sumnje, odnosno na osnovu ocene verovatnoće").

[17] *v.* Rimski statut MKS, (1998), 2187 UNTS 90 (usvojen 17. jula 1998, stupio na snagu 1. jula 2002), čl. 76(2); Pravilnik o postupku i dokazima MKS (usvojen 9. septembra 2002), Pravilo 143; Pravilnik o postupku i dokazima SSSL (usvojen 16. januara 2002, posljednje izmjene i dopune 31. maj 2012), Pravilo 100(B); Pravilnik o postupku i dokazima SSL (usvojen 20. marta 2009, posljednje izmjene i dopune 12. februar 2015), Pravilo 171(A).

[18] Za usporedbu, u predmetu *Semanza* Pretresno vijeće MKSR je usvojilo drugačiji pristup razdvojivši kaznu od 25 godina po pojedinačnim tačkama i objasnivši koji dijelovi kazne će se služiti konsekutivno ili usporedno. *Tužilac protiv Semanze*, ICTR-97-20-T, Presuda i kazna (15. maj 2003), paragraf 585-590. Žalbeno vijeće povećalo je jedan dio kazne za genocid i istrebljenje, ali je potvrdilo konsekutivnu kaznu od 10 godina za zločine koji su uključivali seksualno nasilje i ubijanje; kazna je sveukupno bila povećana na 35 godina zatvora. *Tužilac protiv Semanze*, ICTR-97-20-A, Drugostepena presuda, (20. maj 2005), paragraf 389, str. 126.

[19] *Tužilac protiv Milana Simića*, ICTY-95-9/2-S, Presuda o kazni, (17. oktobar 2002) (Presuda o kazni u predmetu *Milan Simić*), paragraf 122; *Tužilac protiv Kvočke i dr,* ICTY-98-30/1-T, Presuda (Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*) (2. novembar 2001), paragraf 726, potvrđeno u žalbenom postupku *Tužilac protiv Kvočke i dr,* ICTY-98-30/1-A, Drugostepena presuda, (28. februar 2005) (Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka*), paragraf 724-725.

[20] *Tužilac protiv Stakića*, ICTY-97-24-A, Drugostepena presuda (22. mart 2006) (Drugostepena presuda u predmetu *Stakić*), paragraf 428.

[21] *Tužilac protiv Furundžije*, ICTY-95-17/1-T, Prvostepena presuda (10. decembar 1998) (Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*), str. 112.

(Dragoljub Kunarac).[22] Zoran Vuković, optuženi u predmetu *Kunarac i dr.,* osuđen je na 12 godina zatvora za učešće u jednom silovanju, za šta je proglašen krivim za mučenje i silovanje kao zločine protiv čovječnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja.[23] Čini se da ne postoji znatna razlika u kaznama izrečenim za seksualno nasilje nad muškarcima od onih izrečenih za seksualno nasilje nad ženama.[24]

U nekoliko ranih predmeta pretresna vijeća su izrekla zasebne kazne za svaku tačku po kojoj je optuženi proglašen krivim. Na primjer, Anto Furundžija je dobio kaznu od 10 godina zatvora za mučenje (kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s čl. 3 Statuta MKSJ)[25] za djela koja su uključivala silovanje i druge vrste seksualnog nasilja. Uz to je osuđen na osam godina zatvora, što je trebao služiti istovremeno, za povredu ličnog dostojanstva uključujući silovanje (kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s čl. 3 Statuta MKSJ).[26]

Drugi podaci o dužini kazni izrečenih za zločine seksualnog nasilja na MKSJ mogu se izvući iz predmeta u kojima je optuženi priznao krivicu za zlodjela koja uključuju i seksualno nasilje, gdje je stranama bilo poznato za šta će biti proglašen krivim prije nego što su sastavili podneske o odmjeravanju kazne. Obrazloženje kazne jasnije je artikulirano pošto je kazna za pojedinačne zločine za koje je optuženi prihvatio krivicu bila u centru interesa podnesaka obiju strana, kao i analize pretresnog vijeća. Priznanje krivice može biti značajan olakšavajući faktor kod izricanja kazne, a ovdje su priznanja krivice u predmetima sa seksualnim nasiljem za posljedicu imala kazne od pet do 20 godina. Milan Simić, koji je priznao krivicu za zločine, uključujući dvije tačke gdje se radilo o mučenju koje uključuje seksualno nasilje (udaranje muškarca u genitalije i prijetnja drugom muškarcu da će mu odsjeći penis), dobio je najblažu kaznu koju je MKSJ izrekao za seksualno nasilje – pet godina zatvora.[27] Kao dio sporazuma o priznanju krivice, odbrana i Tužilaštvo usaglasili su se da će preporučiti kaznu ne kraću od tri i ne dužu od pet godina zatvora.[28]

Miroslav Bralo i Dragan Nikolić priznali su krivicu za počinjenje i podržavanje te pomaganje zločina koji su uključivali seksualno nasilje, a u kojem je bilo i silovanje zatočenica, i dobili su svaki po 20 godina zatvora.[29] U predmetu *Bralo*

---

[22] *Tužilac protiv Kunarca i dr,* ICTY-96-23-T i ICTY-96-23/1-T, Prvostepena presuda (22. februar 2001) (Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*), paragraf 871.

[23] *Ibid*., paragraf 878, 882.

[24] Na nižem ekstremu kazni za seksualno nasilje, Milan Simić je priznao krivicu pa je dobio kaznu od 5 godina zatvora za seksualno nasilje nad muškim žrtvama (Presuda o kazni u predmetu *Milan Simić* (fusnota 9), paragraf 122), dok je Dragoljub Prcać dobio kaznu od 5 godina zatvora za učešće u seksualnom nasilju nad zatočenicama (Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 19), paragraf 757, potvrđeno u žalbenom postupku u Drugostepenoj presudi u predmetu *Kvočka* (fusnota 19), str. 242-243). U višem ekstremu, Stakić je osuđen na 40 godina zatvora za niz zločina, uključujući seksualno nasilje nad muškarcima i ženama (Drugostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 20), paragraf 380).

[25] *v.* Statut MKSJ (usvojeno 25. maja 1993. Rezolucijom 827 VS UN, (25. maj 1993), UN Doc S/RES/827, posljednje izmjene i dopune 7. juli 2009. Rezolucijom 1877 (7. juli 2009), UN Doc S/RES/1877, (Statut MKSJ), član 3.

[26] Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 21), str. 112.

[27] Presuda o kazni u predmetu *Milana Simića* (fusnota 19), paragraf 10-12, 122.

[28] *Ibid*., paragraf 13.

[29] *Tužilac protiv Brale*, ICTY-95-17-S, Presuda o kazni (7. decembar 2005) (Presuda o kazni u predmetu *Bralo*), paragraf 3, 5, 15-16, 33-34, 97. *Tužilac protiv Brale*, ICTY-95-17-A, Presuda po žalbi na kaznu, (2. april 2007) (Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Bralo*), str. 42. *Tužilac protiv Dragana Nikolića,* ICTY-94-2-S, Presuda o kazni, (18. decembar 2003) (Presuda o kazni u predmetu *Dragan Nikolić*), str. 73.

Tužilaštvo je preporučilo vijeću da izrekne kaznu koja će onemogućiti Brali izlazak na slobodu prije nego što odsluži 25 godina.[30] Za razliku od ovog, u predmetu *Nikolić* Tužilaštvo je predložilo kaznu od 15 godina zatvora jer je optuženi sarađivao,[31] što je Pretresno vijeće odbacilo našavši da bi to bilo nepravedno prema žrtvama zbog "brutalnosti", "broja počinjenih krivičnih djela" i Nikolićeve "osnovne namjere da žrtve ponizi i degradira".[32] Iako je Nikolićevu kaznu snizilo s 23 na 20 godina zatvora, Žalbeno vijeće je zaključilo da Pretresno vijeće nije pogriješilo kad nije prihvatilo preporuku Tužilaštva.[33]

Čak i kad je Žalbeno vijeće prihvatilo žalbe Tužilaštva ili odbrane i izmijenilo krivičnu odgovornost optuženog za seksualno nasilje, to nije nužno dovelo do odgovarajuće promjene u visini kazne. Na primjer, kad je Žalbeno vijeće ustvrdilo da Miroslav Kvočka nije trebao biti proglašen krivim za progone zasnovane na seksualnom nasilju, ono je zaključilo kako se "ukupna slika kažnjivog ponašanja nije toliko bitno promijenila" da bi to zahtijevalo promjenu kazne optuženom.[34] Slično tome, Žalbeno vijeće je zaključilo da je Vlastimir Đorđević odgovoran za dodatna djela progona seksualnim zlostavljanjem pet žena, ali mu nije povisilo kaznu jer je poništenje prvostepenih osuđujućih presuda u žalbenom postupku bilo značajnije od novih osuđujućih presuda koje je izreklo Žalbeno vijeće. Žalbeno vijeće posebno je ukazalo na to da ono "nipošto ne namerava da sugeriše da zločini za koje je Đorđević osuđen u žalbenom postupku nisu teški".[35]

Tužilaštvo se do sada žalilo na 14 kazni (u vrijeme pisanja ove knjige osam žalbi je u postupku) koje su izrekla Pretresna vijeća u predmetima sa seksualnim nasiljem. U svojoj žalbi na kaznu u predmetu *Krstić* Tužilaštvo se fokusiralo na kaznu za genocid i nije spominjalo seksualno nasilje za koje je optuženi također proglašen krivim.[36] Isto tako, Tužilaštvo nije spomenulo ni osuđujuću presudu za seksualno nasilje u svojoj žalbi na kaznu izrečenu Dariju Kordiću.[37] Nasuprot tome, u predmetu *Šainović i dr.* (predmet se za vrijeme suđenja zvao *Milutinović i dr.*) Tužilaštvo se, žaleći se na očito neprimjerenu kaznu od 22 godine zatvora izrečenu Nebojši Pavkoviću, izričito osvrnulo na to da je Pavković proglašen krivim za brojne seksualne napade kao primjer da Pretresno vijeće nije "vodilo računa o ozbiljnosti zločina i njihovom uticaju na žrtve prilikom određivanja odgovarajuće kazne".[38] Kako smo već spomenuli, Žalbeno vijeće je odbilo ovu argumentaciju jer je kazna bila unutar raspona koji je

---

[30] Podnesak Tužilaštva o odmjeravanju kazne u predmetu *Bralo* (fusnota 7), paragraf 97.

[31] *Tužilac protiv Dragana Nikolića*, ICTY-94-2-S, Podnesak Tužilaštva u vezi s odmjeravanjem kazne (23. oktobar 2003) (Podnesak Tužilaštva u vezi s odmjeravanjem kazne u predmetu *Dragan Nikolić*), paragraf 61,75.

[32] Presuda o kazni u predmetu *Dragan Nikolić* (fusnota 29), paragraf 281.

[33] *Tužilac protiv Dragana Nikolića*, ICTY-94-2-A, Presuda po žalbi na kaznu (4. februar 2005) (Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Dragan Nikolić*), paragraf 90, str. 44.

[34] Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 19), paragraf 684. *v.* isto i paragraf 330-331, 334.

[35] *Tužilac protiv Đorđevića*, ICTY-05-87/1-A, Drugostepena presuda, (27. januar 2004), paragraf 980.

[36] *Tužilac protiv Krstića*, ICTY-98-33-A, Žalbeni podnesak Tužilaštva, (14. novembar 2001), paragraf 4.1-4.124; *Tužilac protiv Krstića*, ICTY-98-33-A, Drugostepena presuda (19. april 2004) (Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*), paragraf 235.

[37] *Tužilac protiv Kordića i Čerkeza*, ICTY-95-14/2-A, Žalbeni podnesak Tužilaštva, (9. august 2001), dijelovi 4 i 5, str. 43-86.

[38] *Tužilac protiv Šainovića i dr,* ICTY-05-87-A, Žalbeni podnesak Tužilaštva (javna redigirana verzija) (21. august 2009), paragraf 157-160. *v.* isto i paragraf 124-131.

preporučilo Tužilaštvo na suđenju.[39] U vrijeme pisanja ove knjige u postupku su žalbe Tužilaštva na neprimjerene kazne izrečene optuženim koji su proglašeni krivim za zločine koji uključuju seksualno nasilje u predmetima *Stanišić i Župljanin* te *Prlić i dr.*[40]

Gledano u cjelini, rezultati Tužilaštva pokazuju da smo u određenoj mjeri uspjeli postići da se optuženima koji su proglašeni krivim za seksualne zločine izreknu kazne koje će imati izvjesnu težinu. Ali revizija rada upućuje na to da je pri odmjeravanju kazne postojao veći potencijal za naglašavanje zločina seksualnog nasilja. Opasnost da se u podnescima za odmjeravanje kazne previdi seksualno nasilje veća je ako predmet obuhvaća i druge vrlo teške zločine, osobito one koji za posljedicu imaju smrt.

Kad se to uoči, postaje sasvim jasno koliko je važno da se podnesci za odmjeravanje kazne Tužilaštva uvijek sagledavaju iz rodne perspektive.

D. Oblikovanje preporuka Tužilaštva za odmjeravanje kazne

Godine 1997, na prvom međunarodnom krivičnom suđenju nakon procesa u Nirnbergu, nisu postojala međunarodno prihvaćena polazišta za preporuke o odmjeravanju kazne. Na kraju suđenja Dušku Tadiću, Tužilaštvo je preporučilo kaznu doživotnog zatvora.[41] U to vrijeme nije postojao čak ni međunarodno prihvaćen stav o tome treba li Tužilaštvo dati određene preporuke za kaznu. Tokom godina i kroz praksu na MKSJ i drugim tribunalima osnovanim nakon njega uspostavljen je određeni stepen konsenzusa.

Danas je općenito prihvaćeno da je primarni element kod odmjeravanja kazne težina zločina, kako to navodi čl. 24(2) Statuta MKSJ.[42] Određivanje težine zločina zahtijeva razmatranje ukupnosti kažnjivog ponašanja, uključujući i pojedinačne okolnosti zločina te oblik i nivo učestvovanja optuženog u zločinima.[43] To se uzima kao polazna tačka i onda se kazna mijenja u skladu s Pravilom 101 Pravilnika MKSJ o otežavajućim i olakšavajućim okolnostima.

S razvojem prakse na MKSJ, Tužilaštvo je kao polazišta pri izradi preporuka za kaznu prestalo koristiti predmete pred državnim sudovima i počelo se više oslanjati

---

[39] Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 12), paragraf 1834.

[40] *v. Tužilac protiv Stanišića i Župljanina,* ICTY-08-91-A, Žalbeni podnesak Tužilaštva, (19. august 2013), paragraf 12 (odnosi se osobito na seksualno nasilje u zatočeničkim centrima); *Tužilac protiv Prlića i dr,* ICTY-04-74-A, Žalbeni podnesak Tužilaštva (javna redigirana verzija) (29. juli 2015), osnov 4.

[41] *Tužilac protiv Duška Tadića*, ICTY-94-1-T, Javni transkript pretresa prije izricanja kazne, (2. juli 1997) (Pretres prije izricanja kazne u predmetu *Tadić*), transkript str. 9114 ("Naš prijedlog vezano za Tačku 1 jest da razmatranje časnog suda treba započeti od kazne doživotnog zatvora").

[42] *v.* Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Dragan Nikolić* (fusnota 33), paragraf 18. *Tužilac protiv Mrkšića i Šljivančanina*, ICTY-95-13/1-A, Drugostepena presuda, (5. maj 2009), paragraf 375. *Tužilac protiv Delalića i dr,* ICTY-96-21-A, Drugostepena presuda, (20. februar 2001) (Drugostepena presuda u predmetu *Delalić*), paragraf 731. Drugostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 20), paragraf 375. *Tužilac protiv Blaškića*, ICTY-94-14-A, Drugostepena presuda, (29. juli 2004) (Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*), paragraf 683.

[43] *v.* npr. *Tužilac protiv Aleksovskog*, ICTY-95-14/1-A, Drugostepena presuda, (24. mart 2000) (Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*), paragraf 182. *Tužilac protiv Blagojevića i Jokića*, ICTY-02-60-A, Drugostepena presuda, (9. maj 2007), paragraf 339. Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 42), paragraf 769. *Tužilac protiv Kupreškića i dr,* ICTY-95-16-A, Drugostepena presuda, (23. oktobar 2001) (Drugostepena presuda u predmetu *Kupreškić*), paragraf 451. Drugostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 20), paragraf 380.

na praksu MKSJ kao mjerilo za odmjeravanje kazne. Isto tako, kod utvrđivanja odgovarajućih otežavajućih i olakšavajućih faktora Tužilaštvo je sve više uzimalo u obzir sve širu jurisprudenciju MKSJ. Kao što će se dalje pokazati, pri procjeni svega toga važno je da Tužilaštvo zadrži rodnu perspektivu.

1. Utvrđivanje težine: Neprecizna polazna tačka

Dostupni podaci pokazuju da je u ranim danima svoga rada Tužilaštvo kao polazište za izradu preporuka za odmjeravanje kazne konsultiralo usporedivu praksu odmjeravanja kazne pred nacionalnim sudovima. Na primjer, u predmetu *Tadić* Tužilaštvo se pozvalo na praksu kažnjavanja za višestruko ubistvo u raznim državama kako bi ustvrdilo da se "kod zločina protiv čovječnosti počinje s kaznom doživotnog zatvora. Treba se razmotriti mogućnost višestrukih doživotnih kazni za višestruke osuđujuće presude za zločine protiv čovječnosti".[44] Na kraju postupka u kojem su Tadiću u drugom stepenu izrečene dodatne osuđujuće presude, on je dobio kaznu od 20 godina zatvora.[45] Odgovarajući na pitanje Pretresnog vijeća u predmetu *Kunarac i dr.* postoje li "igdje drugdje neki konkretni predmeti koji se bave ovim pitanjem u međunarodnom pravu" koji bi poduprli preporuku Tužilaštva da se trojici optuženih odrede kazne od 35, 30 odnosno 15 godina zatvora, Tužilaštvo je priznalo da je malo toga "baš relevantno" i da "je vjerovatno ovo predmet koji će uspostaviti mjerila za takve slučajeve".[46]

Još jedan od mnogih izazova s kojim se suočilo Tužilaštvo u tim ranim predmetima bio je uvriježeno mišljenje da MKSJ još uvijek nije priveo najvažnije krivce. Tužilaštvo je objasnilo da se, mada se Tadić može smatrati "zločincem nižeg ranga", njegova kazna ne smije proizvoljno smanjiti "zbog osjećaja da treba ostaviti prostora za važnije optužene".[47] Tužilaštvo je tvrdilo da se težina zločina koje je počinio optuženi:

> ne smije [...]odrediti prema činjenici da možda postoje drugi koji su počinili mnogo više zločina ili mnogo teže zločine…[T]amo gdje je, kao ovdje, inherentna težina zločina tako velika da opravdava izricanje maksimalne

---

[44] Pretpretresna rasprava, transkript str. 9114 ("U našem podnesku vezano za Tačku 1 smatramo da časni sud treba razmatranje započeti od kazne doživotnog zatvora."). *v.* isto tako transkript str. 9113. Sličan pristup može se vidjeti u prvim podnescima Ureda tužioca o odmjeravanju kazne u predmetu *Erdemović* u kojem nije bilo optužbi za seksualno nasilje. Tužilaštvo je predstavilo komparativni prikaz odmjeravanja kazni na suđenjima u Nirnbergu i Tokiju, u sistemu kontinentalnog prava u Francuskoj, Njemačkoj, Španiji i Kostariki, te u sistemu *common law* u Australiji, Kanadi, Engleskoj i SAD. *Tužilac protiv Erdemovića*, ICTY-96-22-T, Podnesak tužioca o otežavajućim i olakšavajućim okolnostima, Aneks: Komparativni prikaz pravnih normi (11. novembar 1996).

[45] *Tužilac protiv Tadića,* ICTY-96-1-A, Presuda po žalbi na kaznu, (26. januar 2000) (Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Tadić*), paragraf 76(3) ("OSUĐUJE Duška Tadića na dvadeset godina zatvora za svaku od navedenih tačaka").

[46] *Tužilac protiv Kunarca*, ICTY-96-23-T, Završna riječ Tužilaštva, (20. novembar 2000) (Završna riječ Tužilaštva u predmetu *Kunarac*), transkript str. 6342-6343).

[47] *Tužilac protiv Tadića*, ICTY-94-1, Postupak odmjeravanja kazne, (15. oktobar 1999) (Postupak odmjeravanja kazne u predmetu *Tadić*), str. 7.

predviđene kazne, činjenica da drugi mogu počiniti ili su počinili mnogo teže zločine prestaje biti važna.[48]

U predmetu *Delalić i dr.* Tužilaštvo je objasnilo da se, budući da MKSJ obrađuje najteža kršenja međunarodnog prava, "ne treba čuditi ako je većina kazni koje izriče ovaj Tribunal najteža moguća".[49]

Već u ovoj ranoj fazi Tužilaštvo je bilo itekako svjesno da će se kazne koje izriče MKSJ morati izvršavati u zatvorskim sistemima drugih država. U mnogim od tih ranih slučajeva Tužilaštvo je davalo preporuke da Pretresno vijeće izrekne minimalnu kaznu koja ne bi podlijegala ublažavanju ili smanjenju.[50] Na primjer, svoju preporuku o odmjeravanju kazne u predmetu *Bralo* stavili smo u okvir "minimalne obaveze da u zatvoru provede 25 godina prije nego se razmotri puštanje na slobodu". [51] Žalbeno vijeće je potvrdilo da pretresna vijeća mogu izricati minimalnu obaveznu kaznu,[52] ali je istovremeno upozorilo da vijeća koja izriču kazne ne smiju napuhavati visinu kazni da bi se osigurali za slučaj prijevremenog puštanja na slobodu.[53]

Kroz godine se Tužilaštvo postepeno sve više oslanjalo na smjernice iz sudske prakse MKSJ u izricanju kazni. Kako bi se osiguralo povjerenje javnosti u vršenje pravde,[54] Žalbeno vijeće je istaklo da odluke o odmjeravanju kazne za povezane ili identične zločine mogu služiti kao smjernice ako je optuženi osuđen za djela izvršena pod suštinski sličnim okolnostima.[55] Na primjer, nakon Zelenovićevog priznanja krivice, Tužilaštvo je preporučilo kaznu u trajanju od 5 do 15 godina zatvora. Preporuka se zasnivala dijelom na usporedbi s kaznama izrečenim u predmetu *Kunarac i dr.,* kada su trojica optuženih osuđena na 28, 20, odnosno 12 godina za "slične zločine počinjene u istom kontekstu"; oni su optužbe osporili pa im se sudilo.[56] Vijeće koje je odmjeravalo kaznu Zelenoviću složilo se da je baza zločina "u velikoj mjeri

---

[48] *Tužilac protiv Tadića*, ICTY-94-1, Podnesak respondenta u vezi s odmjeravanjem kazne, (30. septembar 1990), paragraf 27. *v.* isto i *Tužilac protiv Aleksovskog,* ICTY-95-14/1A, Žalbeni podnesak Tužilaštva, (24. septembar 1999), paragraf 4.25; *Tužilac protiv Kupreškića*, ICTY-95-16-T, Završni podnesak Tužilaštva, (4. novembar 1999), paragraf 13.18.

[49] *Tužilac protiv Delalića i dr,* ICTY-96-21, Postupak odmjeravanja kazne, (15. oktobar 1998) (Postupak odmjeravanja kazne u predmetu *Delalić*), transkript str. 16276.

[50] *v.* npr. *Tužilac protiv Kordića i Čerkeza*, ICTY-95-14/2-T, Završne riječi, (15. decembar 2000), transkript str. 28424. *v.* isto i Postupak odmjeravanja kazne u predmetu *Delalić* (fusnota 49), transkript str. 16292, 16302.

[51] *Tužilac protiv Brale*, ICTY-95-17, Rasprava o odmjeravanju kazne, (20. oktobar 2005) (Rasprava o odmjeravanju kazne u predmetu *Bralo*), transkript str. 111. *v.* i transkript str. 112-113.

[52] *v.* npr. Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Tadić* (fusnota 45), paragraf 28; Drugostepena presuda u predmetu *Krstić* (fusnota 36), paragraf 274.

[53] Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Dragan Nikolić* (fusnota 33), paragraf 95-97, str. 44.

[54] Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 42), paragraf 756.

[55] *Tužilac protiv Zelenovića*, ICTY-96-23/2-S, Presuda o kazni, (4. april 2007) (Presuda o kazni u predmetu *Zelenović*), paragraf 65 (razmatra se znatno preklapanje predmeta u zaključku da su kazne u predmetu *Kunarac i dr.* relevantne za usporedbu). *v.* općenito *Tužilac protiv Furundžije*, ICTY-95-17/1-A, Drugostepena presuda, (21. juli 2000) (Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija*), paragraf 250; Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 42), paragraf 719-721; Drugostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 20), paragraf 381; *Tužilac protiv Jelisića*, ICTY-95-10-A, Drugostepena presuda, (5. juli 2001) (Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić*), paragrafi 96, 101; Drugostepena presuda u predmetu *Krstić* (fusnota 36), paragraf 247-248; Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 19), paragraf 681.

[56] *Tužilac protiv Zelenovića*, ICTY-96-23/2, Rasprava o odmjeravanju kazne, (23. februar 2007), transkript str. 515.

identična"[57] te ga je osudilo na 15 godina zatvora, što je potvrđeno u drugostepenom postupku.[58]

No, istovremeno je Žalbeno vijeće odbilo dati ikakve općenite smjernice za odmjeravanje kazne – kao što bi bili predloženi rasponi kazni za određene vrste zločina – koje bi dovele do ujednačenijih kazni za međunarodne zločine, uključujući i seksualno nasilje.[59] Žalbeno vijeće nije uspostavilo nikakvu čvrstu hijerarhiju težine zločina za genocid, zločine protiv čovječnosti i ratne zločine,[60] ali su ipak kazne za genocid bile najviše, a za ratne zločine (s izuzetkom zločina provođenja terora) najmanje.[61] Vidovi odgovornosti predstavljali su slične izazove, s nešto konsenzusa o tome ko u principu zaslužuje najveću kaznu: fizički izvršilac, članovi udruženog zločinačkog poduhvata, osoba koja planira i izdaje naređenja ili nadređeni. Tako je na pojedinačnim vijećima ostao zadatak da svako za sebe procijeni težinu krivičnog djela i da oblikuje kaznu po mjeri osobe koja je proglašena krivom. To je za posljedicu imalo nedosljednost u kažnjavanju, pa je zbog toga praksa MKSJ u izricanju kazni postala predmetom kritike.[62]

Zbog toga što su međunarodni sudovi izrekli srazmjerno malo kazni, bilo je teško praviti smislenije i uvjerljivije usporedbe, osim u slučajevima kao što su predmeti *Zelenović* i *Kunarac*, gdje su se zločini činjenično preklapali. Niz godina Tužilaštvo je radilo na sistematskom praćenju i analizi prakse MKSJ u odmjeravanju kazni koristeći bazu podataka oblikovanu da pomogne tužiocima pri izradi preporuka za odmjeravanje kazne. To je uključivalo prikupljanje podataka o "svim predmetima

---

[57] Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 55), paragraf 67.

[58] *Tužilac protiv Zelenovića*, ICTY-96-23/2-A, Presuda po žalbi na kaznu (31. oktobar 2007) (Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Zelenović*), str. 13.

[59] *v.* npr. Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 42), paragraf 756-758; Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 55), paragraf 238, 242-243.

[60] Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Tadić* (fusnota 45), paragraf 69 (u stavu da "u pravu nema razlike u težini između zločina protiv čovječnosti i ratnog zločina" te da se, upravo suprotno, "za oba djela mogu izreći iste kazne, pri čemu se težina u svakom pojedinom slučaju određuje prema okolnostima tog slučaja."). *v.* isto Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 55), paragraf 242, 247; Drugostepena presuda u predmetu *Krstić* (fusnota 36), paragraf 242; Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski* (fusnota 43), paragraf 184.

[61] *v.* npr. *Tužilac protiv Popovića i dr,* ICTY-05-88-A, Drugostepena presuda, (30. januar 2015), paragraf 2110-2111 (Vujadin Popović i Ljubiša Beara osuđuju se na doživotnu kaznu za genocid); *Tužilac protiv Strugara*, ICTY-01-42-A, Drugostepena presuda, (17. juli 2008) (Drugostepena presuda u predmetu *Strugar*), str. 146 (Pavle Strugar osuđuje se na 7,5 godina zatvora za ratne zločine); *Tužilac protiv Boškoskog i Tarčulovskog*, ICTY-04-82-A, Drugostepena presuda (19. maj 2010), str. 99 (Johan Tarčulovski osuđuje se na 12 godina zatvora za ratne zločine); *Tužilac protiv Hadžihasanovića i Kubure*, ICTY-01-47-A, Drugostepena presuda, (22. april 2008) (Drugostepena presuda u predmetu *Hadžihasanović i Kubura*), str. 133-134 (Enver Hadžihasanović osuđuje se na tri i po godine zatvora po odgovornosti nadređenog za ratne zločine, a Amir Kubura na dvije godine zatvora po odgovornosti nadređenog za ratne zločine).

[62] *v.* Barbara Holá, "Sentencing of International Crimes at the ICTY and ICTR", *Amsterdam L Forum* 4 (2012), str. 3; Barbara Holá i dr, "International Sentencing Facts and Figures: Sentencing Practice at the ICTY and ICTR", *JICJ*. 9(2) (2011), str. 411; Uwe Ewald, "Predictably Irrational: International Sentencing and Discourse Against the Backdrop of Preliminary Empirical Findings on ICTY Sentencting Practices", *Intl Crim L Rev* 10(3) (2010), str. 365; Mark B. Harmon i Fergal Gaynor, "Ordinary Sentences for Extraordinary Crimes", *JICJ* 5 (2007), str. 683; Mark A. Drumbl, "Collective Violence and Individual Punishment: The Criminality of Mass Atrocity", *Northwestern Uni L Rev* 99 (2005), str. 539; Mirko Bagari i John Morss, "International Sentencing Law: In Search of a Justification and Coherent Framework", *Int Crim L Rev*, Vol. 6 (2006), str. 191; Allison Marston Danner, "Constructing a Hierarchy of Crimes in International Criminal Law Sentencing", *Virginia L Rev* 87 (2001), str. 415; Andrew E. Keller, "Punishment for Violations of International Criminal Law: An Analysis of Sentencing at the ICTY and ICTR", *Indiana Intl & Comp L Rev*, 12 (2001-2002), str. 53.

dovršenim pred pretresnim vijećima, izrečenim kaznama, kao i dosljedan prikaz faktora za koje se smatra da su uticali na izrečene kazne."[63] Kasnije se odustalo od te baze podataka jer nije bilo jasno čemu ona zapravo služi.

Premda čl. 24(1) Statuta MKSJ i Pravilo 101(B)(iii) Pravilnika o postupku i dokazima propisuju da vijeće koje odmjerava kaznu treba razmotriti praksu odmjeravanja kazni u bivšoj Jugoslaviji, to se nije pokazalo čvrstim mjerilom. Za većinu zločina za koje se sudilo na MKSJ, Osnovni krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) predviđao je kazne od pet godina zatvora do smrtne kazne.[64] U dijelovima bivše Jugoslavije gdje je smrtna kazna bila ukinuta, zamijenile su je zatvorske kazne od 20 ili 40 godina ili doživotni zatvor.[65] Imajući na umu ovaj raspon mogućih kazni koji je uključivao i smrtnu kaznu, ne čudi da se vijeća nisu mogla rukovoditi zakonodavstvom bivše Jugoslavije. Umjesto toga, Statut MKSJ i Pravilnik tumačeni su tako da se od vijeća koje odmjerava kaznu zahtijeva da se pozove na relevantne pravne izvore dotičnih država i da iznese razloge za eventualno odstupanje.[66]

Gledano iz današnje perspektive, dok su prethodno izrečene kazne pred MKSJ očito bile važno mjerilo, Tužilaštvo bi imalo više koristi da je veći naglasak bio stavljen na izradu internih smjernica za politiku preporučivanja kazni. Takve odredbe mogle su se zasnivati na principijelnoj procjeni primjerenih kazni i relevantnih olakšavajućih i otežavajućih faktora, umjesto da se u prevelikoj mjeri uzima u obzir dužina kazni koje su prethodno izrekla vijeća MKSJ. Takav pristup mogao se služiti i komparativnim zaprijećenim kaznama u pravu raznih država i okvirom odmjeravanja kazni u međunarodnom pravu koji se tek razvija kao smjernicama za izradu preporuka za odmjeravanje kazne. Tužilaštvo je moglo definirati principijelne pragove iznad kojih bi bilo primjereno preporučiti najdužu kaznu doživotnog zatvora. Pritom bi bilo važno da se uticaj seksualnog nasilja odražava na procjenu odmjeravanja kazne prema vrstama faktora koje ćemo ocrtati dalje u tekstu.

---

[63] Kako je opisano u aplikaciji baze podataka.

[64] Osnovni krivični zakon SFRJ, Službeni list SFRJ (44/76, 36/77, 34/84, 37/84, 74/87, 57/89, 3/90, 38/90, 45/90, 54/90), Član 142 (pokriva zločine protiv civila za vrijeme oružanog sukoba) i Član 141 (vezano za genocid); Član 142 ("Ko kršeći pravila međunarodnog prava za vreme rata, oružanog sukoba ili okupacije naredi da se… prema civilnom stanovništvu vrše ubistva, mučenja, nečovečna postupanja,… prisiljavanje na prostituciju ili silovanja… kazniće se zatvorom najmanje pet godina ili smrtnom kaznom").

[65] *v.* Član 38 Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine FBiH* (36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14) (propisuje kazne od 20 do 40 godina zatvora "za najteže oblike teških krivičnih djela učinjenih s umišljajem". Usporedi Član 32 Krivičnog zakona Republike Srpske, *Službeni glasnik RS* (49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12, 67/13) (navodi doživotnu kaznu kao metodu kazne) i Član 451 ("Pravnosnažno izrečena smrtna kazna do dana stupanja na snagu ovog zakona, postaje doživotna kazna dugotrajnog zatvora").

[66] *v.* npr. Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 42), paragraf 813, 820; Drugostepena presuda u predmetu *Kupreškić* (fusnota 43), paragraf 418; *Tužilac protiv Kunarca i dr,* ICTY-96-23&23/1-A, Drugostepena presuda, (12. juni 2002) (Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*), paragraf 349; Drugostepena presuda u predmetu *Krstić* (fusnota 36, paragraf 260-261.

(a) Inherentna težina zločina seksualnog nasilja

Usprkos mnogim pogrešnim shvaćanjima seksualnog nasilja,[67] Tužilaštvo je bilo donekle uspješno u dokazivanju inherentne težine zločina seksualnog nasilja u kontekstu odmjeravanja kazne. MKSJ je u svojoj sudskoj praksi više puta potvrdio težinu seksualnog nasilja, sugerirajući da inherentna težina takvih zločina zahtijeva znatnu kaznu. Na primjer:

- Žalbeno vijeće odbilo je žalbu odbrane koja je tvrdila kako zločini sa smrtnim ishodom treba da budu kažnjeni strožije od ostalih zločina, uključujući i seksualno nasilje. [68]
- Odbijajući žalbu odbrane koja je tražila smanjenje kazne od 20 godina zatvora za zločine silovanja, mučenja i porobljavanja, Žalbeno vijeće je priznalo da je "inherentna težina tih zločina ključni [...] element odmjeravanja kazne i zahtijeva strogu kaznu, koja se ne može ublažiti zato što ti zločini navodno nisu imali teške posljedice za žrtve ".[69]
- Kad seksualno nasilje nije osnovni element zločina kao što su mučenje ili progon, ali je zločin počinjen tako da uključuje akt seksualnog nasilja, to treba uzeti u obzir kao otežavajuću okolnost.[70] To znači da je seksualno nasilje element koji može uvećati težinu zločina.

Oslanjajući se na stavove utemeljene na sudskoj praksi o inherentnoj težini seksualnog nasilja u međunarodnom krivičnom pravu, tužioci treba da izbjegavaju predstavljanje seksualnog nasilja kao prvenstveno pitanja "časti" umjesto kao krvnog delikta. Na primjer, MKSJ je priznao silovanje kao "posebno težak zločin" zasnovan na "povredi moralnog i fizičkog integriteta žrtava".[71] Takve sudske opservacije mogu pomoći Tužilaštvu da definira i utvrdi težinu zločina seksualnog nasilja u pojedinačnim predmetima, ali rasprava o seksualnom nasilju kao o "moralnom" zločinu predstavlja opasnost da se jačanjem pogrešnih predodžbi potkopaju širi ciljevi tužilaštva. Kao što ćemo opisati dalje u tekstu, treba paziti da se ne ponavljaju pogrešni stereotipi, ali istovremeno tužioci treba da naglase realitet iskustva seksualnog nasilja žrtava u socijalnom kontekstu u kojem su živjele.

(b) Razmjere i opseg zločina

Još jedno važno pitanje u procjeni težine zločina odnosi se na razmjere i opseg krivičnog djela.[72] Na primjer, u procjeni razmjera Zelenovićevog kažnjivog ponašanja,

---

[67] *v.* str. 38-46, Poglavlje 3.

[68] Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 55), paragraf 248-252.

[69] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 66), paragraf 361.

[70] Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić* (fusnota 42), paragraf 686; Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 55, paragraf 36; Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 21), paragraf 295; Presuda o kazni u predmetu *Milana Simića* (fusnota 19), paragraf 63.

[71] Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 55), paragraf 36; *Tužilac protiv Češića*, ICTY-95-10/1-S, Presuda o kazni, (11. mart 2004) (Presuda o kazni u predmetu *Češić*), paragraf 35.

[72] *Tužilac protiv Krstića*, ICTY-98-33-T, Prvostepena presuda, (2. august 2001) (Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*), paragraf 701, 720; *Tužilac protiv Plavšić*, ICTY-00-39&40/1-S, Presuda o kazni, (27. februar 2003) (Presuda o kazni u predmetu *Plavšić*), paragraf 52; Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 55), paragraf 38.

a kako bi se utvrdila težina zločina u svrhu odmjeravanja kazne, Pretresno vijeće je navelo da je on odgovoran za djela koja su "dio [...] obrasca seksualnog zlostavljanja koje je vršeno tokom perioda od nekoliko mjeseci, na četiri različite lokacije, a uključivalo je više žrtava".[73]

Broj zločina, žrtava i slučajeva nasilja važno je pitanje kad se radi preporuka za odmjeravanje kazne.[74] Žalbeno vijeće je prihvatilo da osoba koja je proglašena krivom za mnoge zločine općenito bude osuđena na veću kaznu od osobe koja je proglašena krivom za samo jedan zločin.[75] Kao stvar prakse, Tužilaštvo uvijek tereti optužene po jednoj tački za svaku pojedinu vrstu zločina, bez obzira na broj slučajeva u kojima je počinjen zločin ili na broj žrtava.[76] Ako ima više žrtava, ili je isti zločin počinjen više puta, to se obično objašnjava u činjeničnom opisu, i to ili u optužnici ili u aneksima (ili prilozima) optužnici.[77]

Na taj način optuženi se može teretiti u jednoj tački za silovanje kao zločin protiv čovječnosti iako materijalne činjenice iznesene u optužnici navode da je optuženi silovao mnogo različitih žrtava ili samo jednu žrtvu u više različitih prilika.[78] Ovakva praksa grupiranja tačaka po vrsti zločina a ne po pojedinačnim slučajevima ne djeluje sama po sebi negativno na odmjeravanje kazne, ali je zato vrlo važno da se tužilac u svojim preporukama za odmjeravanje kazne jasno izrekne koliko je bilo žrtava i koliko se puta zločin ponovio.

Drugi aspekt pitanja razmjera i opsega zločina odnosi se na njegovo trajanje.[79] U nekim slučajevima trajanje se smatralo otežavajućom okolnošću u odmjeravanju kazne.[80] U predmetu *Kunarac i dr.* Tužilaštvo je tvrdilo da je dugotrajno porobljavanje žrtava koje su počinili Kunarac i Kovač njihov zločin učinilo težim.[81] Pretresno vijeće se složilo s tim, ističući pri odmjeravanju kazne trajanje zločina, te navodeći da je Dragoljub Kunarac dvije žrtve držao u zarobljeništvu dva mjeseca, a da je suoptuženi

---

[73] Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 55), paragraf 38; *Tužilac protiv Zelenovića*, ICTY-96-23/2-S, Podnesak Tužilaštva o odmjeravanju kazne, (31. januar 2007) (Podnesak Tužilaštva o odmjeravanju kazne u predmetu *Zelenović*), paragraf 22.

[74] Prvostepena kazna u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 867, 875; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 19, paragraf 721, 729, 738; Prvostepena presuda u predmetu *Krstić* (fusnota 72), paragraf 702; Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 72), paragraf 52.

[75] Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 42), paragraf 771.

[76] Za razliku od prakse u nekim državama, ovakva praksa prevladava čak i kad se optuženi terete za ubistvo.

[77] *v.* npr. *Tužilac protiv Plavšić*, ICTY-00-39&40-PT, Izmijenjena konsolidirana optužnica, (7. mart 2002), paragraf 17(b) (gdje se upućuje na Prilog C (u kojem se nalazi popis zatočeničkih objekata gdje su vršeni seksualno nasilje i drugi zločini)).

[78] *v.* npr. *Tužilac protiv Zelenovića*, ICTY-96-23/2-I, Izmijenjena optužnica (20. april 2001), paragraf 5.3 (opisuje se grupno silovanje nekoliko žena) i Tačka 2 (silovanje).

[79] Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 19), paragraf 702; *Tužilac protiv Martića*, ICTY-95-11-T, Prvostepena presuda, (12. juni 2007) (Prvostepena presuda u predmetu *Martić*), paragraf 499; *Tužilac protiv Stanišića i Župljanina*, ICTY-08-91-T, Prvostepena presuda, (27. mart 2013) (Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin*), tom 2, paragraf 930, 949. Trajanje se neki put spominje kao otežavajući faktor, v. npr. *Tužilac protiv Martića*, ICTY-95-11-A, Drugostepena presuda, (8. oktobar 2008) (Drugostepena presuda u predmetu *Martić*), paragraf 340; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić* (fusnota 42), paragraf 686.

[80] *v.* npr. *Tužilac protiv Brđanina*, ICTY-99-36-T, Prvostepena presuda, (1. septembar 2004) (Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin*), paragraf 1111-1112.

[81] *Tužilac protiv Kunarca i dr,* ICTY-96-23-T & ICTY-96-23/1-T, Završni pretresni podnesak tužioca, (8. novembar 2000) (Završni pretresni podnesak tužioca u predmetu *Kunarac*), paragraf 965, 974.

Radomir Kovač jednu ženu držao kao seksualnu robinju četiri mjeseca.[82] Žalbeno vijeće je potvrdilo da je "zločin tim teži što je period porobljavanja duži".[83] U predmetu *Bralo* vijeće koje je odmjeravalo kaznu držalo se podnesaka Tužilaštva i kao otežavajuću okolnost uzelo to što je optuženi držao jednu svoju žrtvu zatočenu dva mjeseca "kako bi je oni koji su je držali u zatočeništvu i dalje mogli seksualno napastvovati kad im se prohtije".[84] Trajanje propusta nadređenog lica da spriječi ili kazni zločin može se također uzeti u obzir u procjeni težine odgovornosti nadređenog.[85]

(c) Uloga u zločinima

Preporuke tužioca za odmjeravanje kazne treba da uzmu u obzir i oblik i stepen učešća optuženog u zločinima. To znači procjenu primjenjivog vida krivične odgovornosti i razmatranje nivoa namjere neke osobe i prirode njegovog/njenog učešća u zločinima. Glavni počinioci, uključujući i pripadnike udruženog zločinačkog poduhvata (UZP), općenito dobivaju teže kazne od saučesnika kao što su pomagači i podržavaoci.[86]

U procjeni važnosti uloge optuženog valja naglasiti dvije različite, međusobno suprotstavljene tačke. S jedne strane, ako je optuženi lično učestvovao u zločinu, pretresno vijeće sklonije je da njegovo ponašanje ocijeni težim i da tako poveća kaznu,[87] Za pojedince koji su lično počinili silovanje i seksualno nasilje bile su potvrđene duže kazne. U predmetu *Kvočka i drugi*, na primjer, Žalbeno vijeće zaključilo je da su razlike od 13 i 14 godina između Radićeve kazne i kazne suoptuženima opravdane činjenicom da je Radić "bio proglašen krivim zato što je lično počinio silovanje i ostale vrste seksualnog nasilja nad nekoliko žena zatočenih u logoru", dok drugi optuženi to nisu učinili.[88] Iz nekih od naših predmeta može se zaključiti da se u slučajevima zločina seksualnog nasilja krivica direktnog počinioca zločina smatra većom.

S druge strane, ako se optuženi nalazi na položaju moći, gdje može pozitivno ili negativno uticati na druge, njegova djela zbog toga mogu biti teža od djela osobe koja je direktno učestvovala u zločinu.[89] Na primjer, Tužilaštvo je od Pretresnog vijeća zatražilo da komandni položaj Dragoljuba Kunarca uzme u obzir kao razlog za

---

[82] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 865, 874.

[83] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 66), paragraf 356.

[84] Presuda o kazni u predmetu *Bralo* (fusnota 29), paragraf 33; Podnesak Tužilaštva o odmjeravanju kazne (fusnota 7, paragraf 76.

[85] Npr. Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 42), paragraf 739.

[86] Na primjer, kad je Žalbeno vijeće promijenilo vid Krstićeve odgovornosti iz suizvršioca u pomagača i podržavaoca, smanjilo mu je kaznu sa 46 godina na 36 godina zatvora. Drugostepena presuda u predmetu *Krstić* (fusnota 36), paragraf 275. *v.* isto i Drugostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 20, paragraf 380) (ističe se da uloga optuženog kao "indirektnog suizvršioca" ne znači sama po sebi da on ima pravo na nižu kaznu); *Tužilac protiv Vasiljevića*; ICTY-98-32-A, Drugostepena presuda, (25. februar 2004) (Drugostepena presuda u predmetu *Vasiljević*), paragraf 181-182.

[87] Presuda o kazni u predmetu *Češić* (fusnota 71), paragraf 36.

[88] Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 19), paragraf 697. *v.* isto i *Tužilac protiv Sikirice*, ICTY-95-8-S, Presuda o kazni, (13. novembar 2001) (Presuda o kazni u predmetu *Sikirica*), paragraf 233.

[89] *v.* npr. Drugostepena presuda u predmetu *Martić* (fusnota 79), paragraf 350.

povećanje njegove kazne tvrdeći da je on, počinivši višestruka silovanja pred svojim vojnicima, podstaknuo svoje podređene da i sami urade tako.[90] Pretresno vijeće se složilo rekavši da je "krivična odgovornost vođa veća od odgovornosti onih koji ih slijede".[91] Slično tome, u odmjeravanju kazne može se razmatrati i relativni značaj uloge optuženog u kontekstu sukoba.[92] Žalbeno vijeće oslanjalo se na to pitanje u svom zaključku da je kazna duža od 20 godina za Duška Tadića, niskorangiranog glavnog počinioca, previsoka.[93]

Gledajući ove dvije suprotne tačke u procjeni uloge optuženog u zločinima, bitno je da se tužioci osvrnu i na njegovo direktno i lično učešće u zločinima, kao i na to je li optuženi imao rukovodeći položaj i kako je to uticalo na zločine. Oba ova faktora mogu doprinijeti da se učešće optuženog smatra ozbiljnijim.

Pravno gledano, odgovornost nadređenog za nesprečavanje i nekažnjavanje djela svojih podređenih inherentno nije manje teška od odgovornosti za lično izvršenje zločina.[94] No, u praksi, odgovornost nadređenog završava srazmjerno nižim kaznama od kazni za aktivno ponašanje, što vjerovatno odražava ustezanje sudija da kazne nadređene za zločine koje su počinili njihovi podređeni. [95] U obzir treba uzeti i zločin u osnovi progona i ponašanje nadređenog.[96] Kako bi se pri odmjeravanju kazne minimizirala sklonost da se umanji značaj odgovornosti nadređenog, tužioci treba da se pozovu na sudsku praksu koja naglašava ozbiljnost takvog ponašanja. Kako je istaklo Pretresno vijeće izričući kaznu komandantu logora Čelebići Zdravku Muciću, "dozvoliti da sračunato zanemarivanje suštinske dužnosti bude element olakšanja krivične odgovornosti predstavljalo bi izopačenje pravde i zloupotrebu koncepta komandnih ovlaštenja".[97]

(d) Uticaj na žrtve

Djelovanje zločina na žrtve još je jedan važan element koji treba razmotriti pri procjeni težine zločina jer taj elemenat "patnji žrtve daje 'glas'".[98] Mada se katkad klasificira kao otežavajući faktor,[99] uticaj zločina na žrtvu bolje je posmatrati kao inherentan, sastavni dio težine zločina.[100] Pretresno vijeće koje je odmjeravalo kaznu Draganu Zelenoviću istaklo je:

---

[90] Završni pretresni podnesak Tužilaštva u predmetu *Kunarac* (fusnota 81), paragraf 962.

[91] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 863.

[92] Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Tadić* (fusnota 45), paragraf 55

[93] *Ibid.,* paragraf 57.

[94] Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 42), paragraf 735.

[95] *v.* npr. Drugostepena presuda u predmetu *Hadžihasanović i Kubura* (fusnota 61), str. 133-134 (kazna od 3,5 i 2 godine zatvora); Drugostepena presuda u predmetu *Strugar* (fusnota 61), str. 146 (kazna od 7,5 godina zatvora).

[96] Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 42), paragraf 732.

[97] *Tužilac protiv Delalića i dr,* ICTY-96-21-T, Presuda, (Prvostepena presuda u predmetu *Delalić*), paragraf 1250.

[98] Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 19), paragraf 702. *v.* isto i Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić* (fusnota 42), paragraf 683; Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 97), paragraf 1263; Prvostepena presuda u predmetu *Krstić* (fusnota 72), paragraf 703; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 80), paragraf 1105; Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 72), paragraf 29; Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 55), paragraf 40.

[99] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin (fusnota* 80), paragraf 1105.

[100] *v.* npr. Prvostepena presuda u predmetu *Krstić* (fusnota 72), paragraf 701.

Zločini koji su nad žrtvama počinjeni nanijeli su im duboke rane, koje možda nikada neće zacijeliti. Možda baš ta činjenica, više nego bilo šta drugo, najviše govori o težini zločina u ovom predmetu.[101]

Uticaj seksualnog nasilja na žrtve područje je u kojem se postavljaju teška pitanja vezana za socijalne posljedice ove vrste zločina. Za tužioce je važno da pri procjeni težine zločina u razmatranje uzmu realitet iskustva žrtava. To može značiti spominjanje štete kao što su stigma ili izopćenost iz porodice ili društva koje žrtve trpe kao posljedicu seksualnog nasilja. I zaista, ovaj aspekt je iznimno važan onda kada se seksualno nasilje vrši sa strateškim ciljem da se ponište veze unutar porodice i društvene zajednice. Pritom valja paziti da se ne ponavljaju problematični obrasci. Posebno tužioci nikad ne bi smjeli sugerirati da su kao posljedica zločina ukaljani čast žrtve ili njen identitet kao ljudskog bića. Umjesto toga, tužioci treba da se fokusiraju na činjenični opis cijene koju u socijalnom smislu plaćaju žrtve, izbjegavajući izraze koji bi mogli implicirati da su zločini seksualnog nasilja imali direktne posljedice na čast ili moral žrtava. Priznajući socijalnu cijenu seksualnog nasilja, ali istovremeno držeći se čvrsto karakterizacije te vrste zločina kao krivičnog djela nasilja, tužioci mogu dati svoj doprinos budućem ispravnijem shvatanju ove vrste zločina.

Uticaj zločina na rodbinu žrtava ili na ostale indirektne žrtve još je jedno pitanje koje se ne smije zanemariti u procjeni težine zločina.[102] I ovdje tužioci trebaju posebno paziti da ne ponavljaju stav kako silovanje i druge vrste seksualnog nasilja nužno djeluju na "čast" porodice, niti da na koji drugi način potvrđuju obrazac stigme; no ipak vrijedi razmisliti o tome kako su zločini uticali na članove porodice ili na druge indirektne žrtve. Na Tužilaštvu leži teret dokazivanja da patnja indirektnih žrtava nadilazi patnju koja je već uračunata u "opću ocjenu težine" zločina.[103] Pretresna vijeća ograničila su težinu uticaja na indirektne žrtve kao faktora smatrajući da bi se "išlo [...] predaleko ukoliko bi se svaka nesreća koja je zadesila lokalnu sredinu pripisala […] optuženom koji je proglašen krivim".[104]

Tužilaštvo je svjedočenjem i izjavama svjedoka, kao i svjedočenjem eksperata, predočilo dokaze o uticaju seksualnog nasilja na žrtve.[105] Zanimljivo je navesti da su posebni dokazi o uticaju na žrtve izvođeni praktički samo u predmetima u kojima je održana zasebna rasprava o odmjeravanju kazne. Dokazi o uticaju na žrtve odnosili su se na kratkoročni i dugoročni uticaj zločina na žrtve. Na primjer, Pretresno vijeće koje je odlučivalo o kazni Miroslavu Brali uočilo je kako je "neosporno da je [svjedokinja A] u vrijeme svog zatočeništva i silovanja doživjela traume, te da te traume i dalje proživljava".[106] Izjave o uticaju na žrtve koje je podastrlo Tužilaštvo "govore o

---

[101] Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 55), paragraf 40.

[102] Drugostepena kazna u predmetu *Blaškić* (fusnota 42), paragraf 683, *Tužilac protiv Krnojelca*, ICTY-97-25-A, Drugostepena presuda, (5. novembar 2003), paragraf 260. *v.* isto i *Tužilac protiv Rajića*, ICTY-95-12-S, Presuda o kazni, (8. maj 2006) (Presuda o kazni u predmetu *Rajić*), paragraf 96, 179.

[103] Presuda o kazni u predmetu *Češić* (fusnota 71), paragraf 43-44.

[104] Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 97), paragraf 1226.

[105] *v.* str. 132-4, 161-5, Poglavlje 5.

[106] Presuda o kazni u predmetu *Bralo* (fusnota 29), paragraf 39.

razorenim životima i o borbi za preživljavanje, o stravičnoj patnji i traumama koje i dalje traju".[107]

Dokazi o uticaju na žrtve mogu se izvesti ili pomoću svjedočenja žrtava ili u vidu pisane izjave u skladu s pravilima 92*bis*, *ter* i *quater* Pravilnika o postupku i dokazima MKSJ. Pravilo 92*bis*(A)(i)(d) posebno razmatra prihvaćanje izjave date pod zakletvom umjesto usmenog svjedočenja, ukoliko ona "govori o uticaju zločina na žrtve". Izjave o uticaju na žrtve iznošene su i u postupcima odmjeravanja kazne nakon priznanja krivice, ali bez nužnog pridržavanja formalnosti propisane Pravilom 92*bis*. Na primjer, u predmetu protiv Dragana Nikolića Tužilaštvo je uz podnesak o odmjeravanju kazne priložilo dvije povjerljive izjave svjedoka. Vijeće koje je odmjeravalo kaznu citiralo je ove izjave zajedno sa svjedočenjem trojice bivših zatočenika logora Sušica koji su svjedočili na raspravi o odmjeravanju kazne, s ciljem da kao dio procjene težine zločina istakne dugotrajne fizičke i psihičke posljedice zločina po žrtve.[108] Isto tako, pretresna vijeća su se koristila dokazima o uticaju na žrtve na suđenjima gdje je krivica bila sporna. Na primjer, u predmetu *Delalić* Pretresno vijeće se oslanjalo na usmeno svjedočenje žrtava sa suđenja, kao i na dokaze o uticaju na žrtve koje je Tužilaštvo podastrlo za potrebe odmjeravanja kazne.[109]

U predmetima *Dragan Nikolić* i *Plavšić*, u kojima su optuženi priznali krivicu, Tužilaštvo je izvelo dokaze vještaka o uticaju na žrtve zločina koji uključuju seksualno nasilje.[110] U predmetu *Dragan Nikolić* Tužilaštvo je predočilo izvještaj vještaka psihologa o uticaju na žrtve i njihovu rodbinu. U predmetu *Plavšić* Tužilaštvo je pozvalo psihologinju koja je radila za nevladinu organizaciju a bavila se liječenjem žrtava ratnih trauma, uključujući žene i djecu. Ta se stručnjakinja nije fokusirala samo na seksualno nasilje nego je u svom svjedočenju rekla kako je silovanje traumatičan događaj od kojeg žrtva može patiti godinama.[111] U oba slučaja Pretresno vijeće je pri procjeni težine zločina u obzir uzelo svjedočenje vještaka.[112]

U kasnijim predmetima u kojima se uglavnom radilo o dugotrajnim suđenjima, gdje dakle optuženi nisu priznali krivicu, Tužilaštvo je manje isticalo posebne dokaze o uticaju na žrtve. Do danas Tužilaštvo još nije pokrenulo postupak opisan u Pravilu 85(A)(vi) Pravilnika o postupku i dokazima MKSJ. Prema odredbama tog pravila, na kraju suđenja strane imaju dodatnu priliku da predstave "sve relevantne informacije koje mogu pomoći pretresnom vijeću pri odmjeravanju odgovarajuće kazne ako optuženi bude proglašen krivim po jednoj ili više tačaka optužnice". Tom se odredbom služila jedino odbrana.[113]

---

[107] *Ibid.*, paragraf 40.

[108] Presuda o kazni u predmetu *Dragan Nikolić* (fusnota 29), paragraf 200.

[109] Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 97), paragraf 1263 (razmatra se izjava o uticaju na žrtve u kojoj je žrtva rekla da "rane koje nosim od silovanja u Čelebićima nikada neće proći").

[110] *v.* str. 161-5, Poglavlje 5.

[111] *Tužilac protiv Plavšić*, ICTY-00-39&40/1, Rasprava o odmjeravanju kazne, (16. decembar 2002) (Rasprava o odmjeravanju kazne u predmetu *Plavšić*), transkript str. 444-445.

[112] Presuda o kazni u predmetu *Dragan Nikolić* (fusnota 29), paragraf 205; Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 72) paragraf 49.

[113] *v.* npr. *Tužilac protiv Karadžića*, ICTY-95-5/18-T, Odluka o uvrštavanju u spis informacija u vezi s odmjeravanjem kazne, (26. februar 2014), paragraf 12; *Tužilac protiv Popovića i dr,* ICTY-05-88-T, Odluka po zahtjevu Miletića za uvrštavanje u spis relevantnih informacija prema Pravilu 85(A)(iv) (*sic*) (1. juli 2009).

Kako bi bili sigurni da će dokazi o uticaju na žrtve biti prihvaćeni kao dokaz, tužioci trebaju nastojati da ti dokazi budu dio svake izjave svjedoka koju podnose pismeno i kad ispituju svjedoke pred sudom. Treba osobito paziti da u spis uđu i dokazi o dugoročnom i o kratkoročnom uticaju seksualnih zločina na žrtve, uključujući fizičke, psihološke i socijalne štete. U predmetima gdje u sudskom spisu nema dovoljno podataka o uticaju na žrtve treba razmotriti mogućnost izvođenja zasebnih dokaza o uticaju na žrtve u obliku dodatnih pisanih izjava. Tužioci također treba da razmisle o mogućnosti iznošenja ekspertskih dokaza o uticaju zločina seksualnog zločina na žrtve kroz medicinske, psihološke ili sociološke izvještaje.

(e) Razlikovanje težine zločina od otežavajućih okolnosti

Dodatni izazov s kojim se pri izradi i potkrepljivanju preporuka za odmjeravanje kazne suočava Tužilaštvo odnosi se na razlikovanje težine zločina i otežavajućih okolnosti u sudskoj praksi MKSJ. Oba pojma služe za objašnjenje i opravdanje trajanja kazne. No, sudska vijeća pri razmatranju kazne nisu uvijek jasno i dosljedno razlikovala te dvije kategorije. Faktori koji u jednom predmetu čine težinu zločina, u drugom se slučaju mogu smatrati otežavajućim okolnostima.

U pravilu, aspekte zločina koji čine dio pravne definicije krivičnog djela ili vida odgovornosti treba razmatrati u sklopu težine zločina. Dodatna svojstva kažnjive aktivnosti koja nisu tehnički neophodna za dokazivanje zločina treba smatrati otežavajućim okolnostima. Na primjer, kako se navodi u podnesku Tužilaštva,[114] motivacija Dragoljuba Kunarca da provodi diskriminaciju na etničkoj i rodnoj osnovi uzeta je u obzir kao otežavajuća okolnost kad je proglašen krivim za zločin silovanja. No, Pretresno vijeće je ispravno diskriminaciju uzelo u obzir kao element kod procjene težine zločina kad se radilo o krivičnom djelu mučenja koje je počinjeno tim istim silovanjima, jer je cilj diskriminacije element zločina mučenja.[115] U nedostatku hijerarhije zločina ili smjernica za odmjeravanje kazne, može se desiti da obje metode za objašnjenje istih činjeničnih okolnosti – "lakši" zločin plus otežavajuća okolnost, ili "teži" zločin bez otežavajućih faktora – završe istom kaznom za isto činjenično ponašanje. No, pošto je težina zločina primarna tačka pri odmjeravanju kazne, treba da tužioci, gdje god je to moguće, o važnim svojstvima zločina govore u sklopu analize težine zločina.

Kumulativne optužbe – kad Tužilaštvo navodi isto kažnjivo ponašanje u više od jedne kategorije zločina – mogu dodatno zamrsiti argumente Tužilaštva o primjerenoj kazni. Ovdje može biti teško razraditi i objasniti koja se svojstva ponašanja mogu smatrati elementom težine zločina u odnosu na jednu optužbu, a koja otežavajućom okolnosti u odnosu na paralelnu optužbu zasnovanu na istim činjenicama.[116]

---

[114] Završni pretresni podnesak tužioca u predmetu *Kunarac* (fusnota 81), paragraf 966-967.

[115] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 867; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 66), paragraf 357.

[116] *v.* npr. Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 55), paragraf 41; Drugostepena presuda u predmetu *Vasiljević* (fusnota 86), paragraf 172.

Odvajanje težine zločina od otežavajućih faktora nesumnjivo je stručno pitanje koje formu pretpostavlja sadržini. Ukoliko nema jasnog konceptualnog razlikovanja težine zločina i otežavajućih okolnosti, najbolje bi bilo oboje razmatrati u sklopu iste analize, bez korištenja konkretnih termina. No, sudeći po praksi MKSJ, ovakav opći pristup nosi sa sobom rizik da se pretresno vijeće navede na pogrešan put. Žalbeno vijeće je redovno zaključivalo da su pretresna vijeća u krivu kad su "dvostruko računala" jedno te isto svojstvo istovremeno i kao element težine zločina i kao otežavajuću okolnost.[117] Ako se ove dvije kategorije ne spajaju, najbolje je vijeće koje odmjerava kaznu naprosto podsjetiti da ne računa dva puta istu stvar.

2. Otežavajuće okolnosti u predmetima seksualnog nasilja

Pri izradi preporuka za odmjeravanje kazne Tužilaštvo u razmatranje uzima otežavajuće okolnosti. To su činjenična pitanja koja opravdavaju povećanje kazne jer upućuju na veći stepen krivične odgovornosti. Otežavajuće okolnosti obično su direktno povezane s počinjenjem zločina navedenih u optužnici[118] i treba ih dokazati van razumne sumnje.[119]

Tužilaštvo u svom završnom podnesku obično iznosi posebne argumente o otežavajućim okolnostima. Na primjer, u svom završnom pretresnom podnesku u predmetu *Kunarac i dr.* Tužilaštvo je dokazivalo postojanje dugog spiska otežavajućih okolnosti, uključujući "podsticanje podređenih da vrše seksualno napastvovanje, višestrukost silovanja, potpunu brutalnost, psihičko nasilje za vrijeme ili poslije počinjenja seksualnog napastvovanja, psovke ili udarci pred djecom žrtava, [i] učešće u grupnom silovanju".[120] Pri odmjeravanju kazne za trojicu optuženih Pretresno vijeće je usvojilo niz navedenih faktora.

No, pretresna vijeća nisu ograničena na faktore koje navodi Tužilaštvo. U nekim slučajevima pretresna vijeća su razmatrala dodatne otežavajuće okolnosti, mimo onih koje je dokazivalo Tužilaštvo. Na primjer, Pretresno vijeće koje je odmjeravalo kaznu Hazimu Deliću razmatralo je određen broj otežavajućih okolnosti koje Tužilaštvo nije navelo, uključujući i navod da je Delić prijetio vatrenim oružjem, da je u prisustvu svojih kolega nanio bolne ozljede jednoj od svojih žrtava i silovao je.[121]

Budući da ni u Statutu ni u Pravilniku MKSJ ne postoji iscrpan popis mogućih otežavajućih okolnosti, pretresna vijeća imaju znatnu diskreciju u njihovom

---

[117] *v.* npr. Drugostepena presuda u predmetu *Vasiljević* (fusnota 86), paragraf 172.

[118] Jedna iznimka od općenitog pravila da otežavajuće okolnosti trebaju biti povezane s počinjenjem zločina jeste mogućnost uzimanja u obzir ponašanja pred sudom i pokušaja uticaja na svjedoke kao otežavajuće okolnosti. Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 42), paragraf 786-789.

[119] *Ibid.*, paragraf 763; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić* (fusnota 42), paragraf 686, Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 849-850.

[120] Završni pretresni podnesak tužioca u predmetu *Kunarac* (fusnota 81), paragraf 953.

[121] Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 97), paragraf 937, 1262-1263. *v.* isto i *Tužilac protiv Stevana Todorovića*, ICTY-95-9/1-S, Presuda o kazni, (31. juli 2001) (Presuda o kazni u predmetu *Todorović*), paragraf 64 (razmatraju se otežavajuće okolnosti u vidu izuzetne okrutnosti kada se muškarci prisiljavaju da jedan drugome vrše *fellatio*, uprkos tome što Tužilaštvo to nije zasebno dokazivalo); Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 21), paragraf 282 (Pretresno vijeće, isključivo na vlastitu inicijativu, razmatra kao otežavajuću okolnost zločine seksualnog nasilja počinjenje "na najsuroviji i najbarbarskiji način").

oblikovanju i primjeni u vezi s određenom kaznom.[122] Dalje u tekstu razmatraju se otežavajuće okolnosti najrelevantnije za predmete seksualnog nasilja.[123]

(a) Seksualno nasilje samo po sebi

U slučajevima kad zločin kao element svog bića ne uključuje seksualno nasilje, činjenica da je pri njegovom počinjenju izvršeno seksualno nasilje može se uzeti u obzir kao dodatni aspekt koje može uticati i na komponentu težine zločina i na komponentu otežavajuće okolnosti.[124] Na primjer, u predmetu *Furundžija* Tužilaštvo je dokazivalo da je mučenje samo za sebe ozbiljan delikt, a kad uključuje tešku psihičku ili fizičku patnju ono prelazi u "krajnji dio spektra težine zločina".[125] Pretresno vijeće je prvo procijenilo težinu zločina mučenja, zaključivši da "mučenje spada u najteža krivična djela za koje zna međunarodno krivično pravo, o čemu se uvijek mora voditi računa pri izricanju kazne".[126] Zatim je kao otežavajuću okolnost pri odmjeravanju kazne uzelo u obzir činjenicu da je mučenje bilo izvršeno putem teškog seksualnog zlostavljanja.[127] Pretresno vijeće u predmetu *Zelenović* potvrdilo je da je "mučenje silovanjem osobito težak oblik mučenja".[128] Bez obzira na to smatra li se to komponentom težine zločina ili dijelom otežavajuće okolnosti, tužilac treba jasno reći da je seksualna priroda nasilja dodatni faktor koji nadilazi granice onoga što je neophodno za utvrđivanje elemenata zločina.

(b) Ranjivost žrtava

Premda se ponekad smatra dijelom težine zločina,[129] ranjivost žrtava često se razmatra kao važna otežavajuća okolnost u izricanju kazne za zločine seksualnog nasilja.[130] Ranjivost žrtava jedna je od ključnih tačaka, ali često je i područje u kojem mogu prevladati stereotipi i gdje je rodna perspektiva iznimno važna.

---

[122] Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 42), paragraf 780.

[123] Prema prof. dr. Bejatoviću, ekspertu odbrane u predmetu *Kunarac*, otežavajuće okolnosti koje su se najčešće primjenjivale na seksualno nasilje u bivšoj Jugoslaviji uključivale su: mladost žrtava, silovanja koja su nacionalno motivirana, silovanja zatočenih osoba, silovanja fizički slabih osoba koje se ne mogu braniti, silovanja većeg broja žrtava i silovanja pod prijetnjom oružjem. Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 835 (sažetak svjedočenja).

[124] Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 42), paragraf 686(vii).

[125] Završne riječi u predmetu *Furundžija* (fusnota 9), transkript str. 641. Tužilaštvo je isto tako dokazivalo da je silovanje jedno od najtežih oblika povrede ličnog dostojanstva, uključujući fizički, lični i seksualni integritet žrtve. Pri odmjeravanju kazne optuženom za pomaganje i podržavanje produženog ispitivanja i seksualnog napada na žrtvu kao povredu ličnog dostojanstva (Tačka 12 u Optužnici), Pretresno vijeće je zabilježilo da je zlostavljanje bilo "posebno užasno" i da se sa žrtvom postupalo "na najsuroviji i najbarbarskiji način", te da je optuženi imao "istaknutu ulogu" u počinjenju ovih zločina. Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 21), paragraf 282.

[126] Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 21), paragraf 281.

[127] *Ibid.,* paragraf 295.

[128] Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 55), paragraf 36.

[129] *v. ibid.*, paragraf 39, 43; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 19), paragraf 702.

[130] *v.* npr. Presuda o kazni u predmetu *Češić* (fusnota 71). paragraf 50; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 19), paragraf 720-721; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 80), paragraf 1106; Presuda o kazni u predmetu *Rajić* (fusnota 102), paragraf 136.

Sudska praksa prepoznaje da zločini protiv ranjivih žrtava mogu opravdati višu kaznu.[131] No, treba paziti da se izbjegne ponavljanje upitnih stereotipa o inherentno slabijim i zavisnim ženama. Primjer korisne strategije jeste naglašavanje činjeničnih okolnosti koje rezultiraju time da su žene ranjivije pred nasiljem kao što su boravak u zatvoru ili prisilno iseljavanje, umjesto da se iznose generalizacije zasnovane na polu žrtava. Druga moguća pogreška koja može pogoršati rodne stereotipe je tendencija da se žene i djeca svrstaju u istu kategoriju analize. I ovdje je bolje imenovati konkretan činjenični sklop koji povećava rizik za žene i djecu, kako bi se izbjegla sugestija da je ženama, kao i djeci, inherentno potrebna zaštita drugih.

Status ranjivosti žrtava koje su zatočenici može se smatrati otežavajućom okolnošću onda kad to nije sastavni element zločina.[132] Pretresno vijeće je zaključilo da su žrtve Milana Simića bile u položaju inferiornosti i iznimne ranjivosti jer su bile u pritvoru i pod kontrolom vlasti.[133] Tužilaštvo je tvrdilo da su muškarci koje je Simić mučio svi "bili ranjivi, izolirani pojedinci koje je Milan Simić namjerno odabrao da budu meta njegovih akata mučenja. Žrtve su već bile podvrgnute premlaćivanju, maltretiranju i nehumanom postupanju. Žrtve su bile držane u pritvoru u nehumanim uslovima… izolirane od svojih porodica".[134] U predmetu *Furundžija* Pretresno vijeće je smatralo otežavajućom okolnošću da je svjedokinja A "bila zatočeni civil te u potpunosti prepuštena na milost i nemilost onih koji su je držali u zatočenju".[135] Budući da su počinioci međunarodnih zločina često osobe na poziciji autoriteta, poput vojnih i policijskih službenika, može se uvećati nejednakost između žrtve i optuženog. Pri odmjeravanju kazne Draganu Nikoliću Pretresno vijeće je uzelo u obzir podnesak Tužilaštva o osobitoj ranjivosti žrtava koje su bile protivzakonito zatvorene u logoru Sušica.[136]

Kod zločina koji uključuju seksualno nasilje još jedna otežavajuća okolnost je i mladost žrtve.[137] Na primjer, u predmetu *Kunarac i dr.* Tužilaštvo je stavilo poseban naglasak na uzrast žrtava kao otežavajuću okolnost, tvrdeći u pozivanju na Konvenciju o pravima djeteta da "pri počinjenju teških kršenja humanitarnog prava povreda međunarodnih normi o djeci predstavlja izuzetno ozbiljnu otežavajuću okolnost".[138] Pretresno vijeće je zabilježilo da je šest žrtava Dragoljuba Kunarca bilo staro između

---

[131] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 66), paragraf 352.

[132] Presuda o kazni u predmetu *Bralo* (fusnota 29), paragraf 33; Presuda o kazni u predmetu *Češić* (fusnota 71), paragraf 49; Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 55), paragraf 39; Prvostepena presuda u predmetu *Krstić* (fusnota 72), paragraf 703; Prvostepena presuda u predmetu *Martić* (fusnota 79), paragraf 490.

[133] Presuda o kazni u predmetu *Milana Simića* (fusnota 199), paragraf 70; Presuda o kazni u predmetu *Bralo* (fusnota 29), paragraf 33.

[134] *Tužilac protiv Milana Simića*, ICTY-95-9/2-T, Podnesak tužioca o odmjeravanju kazne za Milana Simića (15. juli 2002), paragraf 38.

[135] Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 21), paragraf 283.

[136] Presuda o kazni u predmetu *Dragan Nikolić* (fusnota 29), paragraf 184; Podnesak Tužilaštva u vezi s odmjeravanjem kazne u predmetu *Dragan Nikolić* (fusnota 31), paragraf 49-50.

[137] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 66), paragraf 355; Presuda o kazni u predmetu *Bralo* (fusnota 29), paragraf 26-27, 31; Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 55), paragraf 39; Presuda o kazni u predmetu *Dragan Nikolić* (fusnota 29), paragraf 184.

[138] Završni pretresni podnesak tužioca u predmetu *Kunarac* (fusnota 81), paragraf 954.

petnaest i devetnaest godina.[139] Odbacujući argumentaciju odbrane, Žalbeno vijeće je potvrdilo da je mladost žrtava važna otežavajuća okolnost, bez obzira na zakone o dobnoj granici za stupanje u seksualne odnose ili o minimalnoj dobi za sklapanje braka u pojedinim državama.[140] Pretresna vijeća su također u razmatranju ranjivosti u obzir uzimali i visoku životnu dob i invalidnost žrtava.[141]

Mada se mladost žrtava ispravno shvaća kao otežavajući faktor, tužioci trebaju paziti da u raspravu o odmjeravanju kazne za seksualno nasilje ne uvode koncepte koji se odnose na dobnu granicu za stupanje u seksualne odnose ili povredu "seksualne čistote" žrtve. Ukoliko bi to činili, podupirali bi zablude da je seksualno nasilje više stvar seksualnosti nego nasilan zločin.

(c) Nasilje, ponižavanje i okrutnost

Svi međunarodni zločini su teški, ali ipak je primjereno u otežavajuće okolnosti računati teško nasilje, ponižavanje, vrijeđanje, okrutnost i izopačenost.[142] Takvi se faktori redovno uzimaju u obzir kako bi se okarakterizirali zločini i štete koji nadilaze osnovne elemente zločina. Tužilaštvo je isticalo situacije u kojima je žrtva silovanja izgubila svijest,[143] kad joj je uz glavu bio prislonjen pištolj ili kad je na drugi način bila u strahu za vlastiti život,[144] kad bi je počinilac ujedao[145] ili kad je zbog seksualnog nasilja koje je pretrpjela trebala ići na operaciju.[146]

U slučajevima kad je seksualno nasilje bilo počinjeno pred drugima, u javnosti, ili ga je počinilo više izvršilaca, pretresna vijeća su zaključila da je to dovelo do većeg poniženja žrtve pa to predstavlja razlog za težu kaznu.[147] To važno svojstvo je jedinstvena crta seksualnog nasilja i drugih zločina kojima je cilj ponižavanje žrtve. U predmetu *Bralo* vijeće za odmjeravanje kazne saglasilo se s Tužilaštvom da činjenica da je Bralo silovao svjedokinju A pred nepoznatim brojem drugih vojnika predstavlja otežavajuću okolnost.[148] U predmetu *Kunarac i dr.* Tužilaštvo je detaljno opisalo kako su "vojnici silovali svoje žrtve s neobuzdanim bijesom. Mnoge mlade muslimanske žene i djevojčice bile su grupno silovane. Svjedokinja FWS-75 svjedočila je kako ju je

---

[139] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 864, 874, 879. *v.* isto Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 55), paragraf 40; Presuda o kazni u predmetu *Bralo* (fusnota 29), paragraf 31.

[140] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 66), paragraf 354, 380.

[141] *v.* npr. Presuda o kazni u slučaju *Rajić* (fusnota 102), paragraf 117.

[142] Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 19), paragraf 697 (stav da se "seksualni, nasilni i ponižavajući karakter djela" može smatrati otežavajućim faktorom); Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić* (fusnota 42, paragraf 686; Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 97), paragraf 1262, 1264, 1268; Presuda o kazni u predmetu *Bralo* (fusnota 29), paragraf 26-27; Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 21), paragraf 282; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka (*fusnota 19), paragraf 702.

[143] Podnesak Tužilaštva o odmjeravanju kazne u predmetu *Zelenović* (fusnota 73), paragraf 27.

[144] *Ibid.*, paragraf 28; Podnesak Tužilaštva o odmjeravanju kazne u predmetu *Bralo* (fusnota 7), paragraf 32, 77-78; Završne riječi Tužilaštva u predmetu *Kunarac* (fusnota 46), transkript str. 6278, 6336.

[145] Podnesak Tužilaštva o odmjeravanju kazne u predmetu *Bralo (*fusnota 7), paragraf 32, 77-78.

[146] Završni pretresni podnesak Tužilaštva u predmetu *Kunarac* (fusnota 81), paragraf 944.

[147] Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 97), paragraf 1262; Presuda o kazni u predmetu *Češić* (fusnota 71), paragraf 54.

[148] Presuda o kazni u predmetu *Bralo (*fusnota 29), paragraf 34; Podnesak Tužilaštva o odmjeravanju kazne u predmetu *Bralo* (fusnota 7), paragraf 77(b).

jedan za drugim silovalo dvadeset vojnika".[149] Pretresno vijeće je prihvatilo da "to što je neka od krivičnih djela počinilo više od jednog počinioca odjednom također se uzima u obzir kao otežavajući faktor", kao i činjenica da je Kunarac pomagao i podržavao zločin kada je svjedokinju FWS-75 silovalo petnaestak njegovih vojnika.[150]

Drugi primjer ponižavanja kao otežavajućeg faktora odnosi se na slučajeve kada su žrtve bile porodično vezane. U predmetu *Češić*, nakon što je Tužilaštvo navelo ponižavanje kao otežavajuću okolnost, dodalo je još da je "Češićeva svjesna odluka da prisili zatočenike A i B, koji su braća, da jedan drugome vrše *fellatio* u javnosti, bila čin neuobičajene izopačenosti".[151] Pretresno vijeće se složilo, zaključivši da je porodični odnos između dvije žrtve učinio silovanje i prateće ponižavajuće i uvredljivo ponašanje osobito ozbiljnim.[152]

(d) Entuzijazam u učestvovanju u zločinima

Još jedan potencijalno otežavajući faktor koji treba uzeti u razmatranje pri izradi preporuka za odmjeravanje kazne je spremnost i entuzijazam optuženog u učestvovanju u zločinima.[153] Kad optuženi učestvuje u zločinu s predumišljajem ili zdušno, to povećava težinu krivičnog djela jer "nužno ukazuje na to da je posrijedi učešće višeg krivičnog stepena".[154] U predmetu *Kvočka i dr.* Tužilaštvo je u žalbenom postupku uspješno argumentiralo da je Radićeva relativno viša kazna opravdana jer je utvrđeno da je u kriminalnim aktivnostima "uživao" i da je zlostavljanja smatrao "zabavom".[155] Kad razmatraju voljno ili oduševljeno učešće počinioca u seksualnom nasilju, tužioci treba da stalno u centar pažnje stavljaju nasilnu prirodu tih zločina i da izbjegavaju spekulacije o tome da su mogući motivi bili seksualna želja ili "požuda".

(e) Zloupotreba položaja moći i ovlasti

Zloupotreba položaja moći, kao i propust optuženog da ispuni svoje zakonske dužnosti, također se smatraju otežavajućim okolnostima.[156] U ovom dijelu tužioci treba da paze na rizik od dvostrukog računanja ukoliko položaj moći već postoji kao sastavni dio vida odgovornosti – na primjer, odgovornost onog koji izdaje naređenja ili komandna odgovornost.[157]

---

[149] Završni pretresni podnesak tužioca u predmetu *Kunarac* (fusnota 81), paragraf 943 (izostavljene fusnote). *v.* isto i Završne riječi Tužilaštva u predmetu *Kunarac* (fusnota 46), transkript str. 6225-6226.

[150] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 866.

[151] *Tužilac protiv Češića*, ICTY-95-10/1-S, Podnesak Tužilaštva o odmjeravanju kazne, (12. novembar 2003), paragraf 37, 43.

[152] Presuda o kazni u predmetu *Češić* (fusnota 71), paragraf 35.

[153] Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić* (fusnota 42), paragraf 686 (citira se Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić* (fusnota 55), paragraf 86; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 80), paragraf 1108-1110.

[154] *v.* npr. Prvostepena presuda u predmetu *Krstić* (fusnota 72), paragraf 711, Drugostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 20), paragraf 423. *v.* isto i Drugostepena presuda u predmetu *Krstić* (fusnota 36), paragraf 258-259.

[155] Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 19), paragraf 689, 697. *v. Tužilac protiv Kvočke i dr,* ICTY-98-30/1-A, Javna redigirana verzija tužiočevog konsolidiranog podneska respondenta (30. oktobar 2002), paragraf 9.40.

[156] Drugostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 20), paragraf 411; Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 42), paragraf 736; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 80), paragraf 1099; Presuda o kazni u predmetu *Dragan Nikolić* (fusnota 29), paragraf 183; Presuda o kazni u predmetu *Sikirica* (fusnota 88), paragraf 140;

Prema Žalbenom vijeću, kada učešće komandanta u počinjenju zločina djeluje kao "dodatni podsticaj njegovim podređenima da počine slična djela", potrebno je odmjeriti dužu kaznu.[158] Kako je razjasnilo Pretresno vijeće u predmetu *Krstić*:

> To što neko zauzima visok položaj u vojsci ili politici samo po sebi ne povlači oštriju kaznu. No, onaj ko zloupotrebljava ili neispravno obnaša svoja ovlaštenja zaslužuje oštriju kaznu od onog ko djeluje po vlastitom nahođenju. Posljedice radnji neke osobe nužno su teže ako se ta osoba nalazi na vrhu vojne ili političke hijerarhije i svoj položaj koristi za počinjenje zločina.[159]

Evo još nekih primjera zloupotrebe nadređenog položaja u predmetima seksualnog nasilja koji su za posljedicu imali dužu kaznu:

- U odmjeravanju kazne Mlađi Radiću Pretresno vijeće je smatralo da je on, počinivši silovanja i druge vrste seksualnog nasilja nad zatočenicama logora Omarska, gdje je bio vođa smjene straže, "flagrantno zloupotrijebio svoj položaj vlasti u logoru time što je prisiljavao ili prisiljavao žene na seksualne radnje radi zadovoljavanja svojih žaljenja vrijednih potreba".[160]
- Pri odmjeravanju kazne Milanu Martiću, Pretresno vijeće je zaključilo da su njegov položaj političkog rukovodioca i njegova kontrola nad oružanim snagama dokaz da je imao obavezu da spriječi počinjenje zločina, uključujući i seksualno nasilje, i osigura da se poštuju ljudska prava svih stanovnika na teritorijama pod njegovom nadležnošću.[161] Njegov propust da to učini učinio je njegove zločine još težim.[162]
- Pri odmjeravanju kazne Draganu Nikoliću Pretresno vijeće je zaključilo da je on zloupotrijebio svoj lični "položaj moći osobito u odnosu na zatočenice u logoru Sušica. On je lično iz hangara odvodio žene svih godina starosti i predavao ih u ruke muškarcima za koje je znao da će ih seksualno zlostavljati ili silovati".[163]

Presuda o kazni u predmetu *Milan Simić* (fusnota 19), paragraf 66; Presuda o kazni u predmetu *Todorović* (fusnota 121), paragraf 61; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 79), tom 2, paragraf 929, 948; *Tužilac protiv Prlića i dr,* ICTY-04-74-T, Prvostepena presuda (6. juni 2014), tom 4, paragraf 1318, 1330, 1355, 1370.

[157] *v.* npr. *Tužilac protiv Đorđevića*, ICTY-05-87/1-A, Drugostepena presuda (27. januar 2014), paragraf 936; Presuda o kazni u predmetu *Milana Simića* (fusnota 19), paragraf 67.

[158] Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski* (fusnota 43), paragraf 183.

[159] Prvostepena presuda u predmetu *Krstić* (fusnota 72), paragraf 709, 721. U tom pogledu Žalbeno vijeće je smanjilo kaznu Dušku Tadiću sa 25 na 20 godina zatvora, ističući "potrebu da kazne odražavaju relativni značaj uloge [optuženog i]…njegov položaj u komandnoj strukturi", Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Tadić* (fusnota 45), paragraf 55-57.

[160] Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 19), paragraf 740.

[161] Prvostepena presuda u predmetu *Martić (fusnota* 79), paragraf 498.

[162] *Tužilac protiv Martića*, ICTY-95-11-T, Javna redigirana verzija završnog podneska Tužilaštva, (17. januar 2007), paragraf 482; Prvostepena presuda u predmetu *Martić* (fusnota 79), paragraf 498.

[163] Presuda o kazni u predmetu *Dragan Nikolić* (fusnota 29), paragraf 194, 213.

3. Olakšavajuće okolnosti u slučajevima seksualnog nasilja

Pitanje olakšavajućih okolnosti uglavnom poteže odbrana, ali Tužilaštvo je imalo praksu da u svojim preporukama za kaznu u obzir uzme neosporne olakšavajuće okolnosti. Olakšavajuće okolnosti optuženog ne oslobađaju krivice, ali utiču na smanjenje kazne. Kao i kod otežavajućih okolnosti, ne postoji iscrpan popis olakšavajućih okolnosti.[164] One ne moraju biti direktno povezane s počinjenjem zločina i treba ih samo ustanoviti na standardnom nivou ocjene vjerovatnoće.[165]

Važnost koju će sudska vijeća pridati olakšavajućim faktorima varira od predmeta do predmeta i rijetko kad se detaljno objašnjava.[166] Jedna poznata iznimka u takvoj praksi je predmet *Dragan Nikolić*. Nakon razmatranja težine zločina i otežavajućih okolnosti, Pretresno vijeće je ustanovilo da "se ne bi mogla izreći nijedna druga kazna osim doživotne kazne zatvora za optuženog".[167] Ipak, uzevši na kraju u obzir važne olakšavajuće okolnosti, uključujući priznanje krivice, kajanje, napore optuženog da doprinese pomirenju i značajnu saradnju s Tužilaštvom – Pretresno vijeće je zaključilo da postoji opravdanje za znatno skraćenje kazne, pa je Nikoliću izreklo kaznu od 23 godine zatvora,[168] što je u žalbenom postupku bilo smanjeno na 20 godina.[169] Slično tome, u predmetu *Bralo* Pretresno vijeće je smatralo da težina zločina, uključujući i otežavajuće okolnosti, opravdava kaznu od "najmanje 25 godina zatvora", ali je zaključilo da bi "jedinstvena kazna od 20 godina zatvora" bila primjerena u svjetlu olakšavajućih faktora, uključujući priznanje krivice optuženog, izražavanje iskrenog kajanja i umjerenu saradnju s Tužilaštvom.[170] Bralo je u žalbi tvrdio da je smanjenje kazne nedovoljno, ali je žalba odbijena i potvrđena mu je kazna od 20 godina zatvora.[171]

(a) Saradnja s Tužilaštvom

Saradnja s Tužilaštvom važna je olakšavajuća okolnost. Prema Pravilu 101(B) Pravilnika MKSJ, "znatna saradnja optuženog s tužiocem prije ili nakon što je proglašen krivim" jedini je primjer olakšavajuće okolnosti koju pretresna vijeća moraju razmatrati.[172] Da bi se računala kao olakšavajući faktor, saradnja optuženog ne treba nužno dosegnuti nivo "značajne" saradnje.[173] Uz to, Žalbeno vijeće je potvrdilo da je:

---

[164] Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 42), paragraf 715-716.

[165] *v.* Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić* (fusnota 42), paragraf 696-697.

[166] Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Zelenović* (fusnota 58), paragraf 18 (gdje se zaključuje da "Pretresno vijeće nije dužno da izričito navede koju težinu pridaje potvrdnom izjašnjavanju o krivici kao faktoru za ublažavanje kazne").

[167] Presuda o kazni u predmetu *Dragan Nikolić* (fusnota 29), paragraf 214.

[168] *Ibid.*, paragraf 274, str. 73.

[169] Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Dragan Nikolić* (fusnota 33), str. 44.

[170] Presuda o kazni u predmetu *Bralo* (fusnota 29), paragraf 95.

[171] Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Bralo* (fusnota 29), paragraf 78-87.

[172] Pravilnik MKSJ (fusnota 1), Pravilo 101(B)(ii). *v.* isto i Statut MKSJ (fusnota 25), čl. 24.

[173] Drugostepena presuda u predmetu *Vasiljević* (fusnota 86), paragraf 180; Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Dragan Nikolić (*fusnota 33), paragraf 66; Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Bralo* (fusnota 29), paragraf 51; Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 72), paragraf 63-64 (gdje se zaključuje kako činjenica da optužena nije voljna da sarađuje ne bi smjela dovesti do veće kazne).

> upravo *riješenost* da se sarađuje*, baš kao i* sama saradnja, to što određuje koliku težinu treba pridati tom faktoru, čak i onda kad se procijeni da, zbog nekih posebnih iskustava osuđene osobe, njegova ili njena puna i iskrena pomoć ima malu ili nema nikakvu vrijednost za istrage ili suđenja koja se provode.[174]

Pretresna vijeća mogu tražiti dokaze i o kvalitetu i o kvantitetu podataka koje je dala osoba proglašena krivom, a mogu zatražiti i mišljenje Tužilaštva o relativnoj važnosti saradnje.[175]

(b) Priznanje krivice

Priznanje krivice nesumnjivo je najsnažnija olakšavajuća okolnost i može se očekivati da će imati značajan uticaj na visinu kazne.[176] Rano priznanje krivice, prije početka suđenja, općenito se smatra boljim nego priznanje krivice tokom postupka.[177] Kad optužena osoba prizna krivicu, to priznanje dovodi do niza pozitivnih rezultata, uključujući otkrivanje detalja zločina, čime potpomaže utvrđivanje istine, podstiče pomirenje činom prihvaćanja krivice i štedi dragocjeno sudsko vrijeme i resurse.[178] Značaj priznanja krivice Biljane Plavšić u svom je svjedočenju istaknuo profesor Elie Wiesel, koji je rekao da:

> činjenica da je ona jedina optužena koja je svojevoljno i u potpunosti priznala svoju ulogu u zločinima iznesenima u optužnici, premda se nekad kretala u najvišim krugovima moći u svojoj zemlji, može i treba od nje načiniti primjer za slične slučajeve.[179]

Na tom tragu je Pretresno vijeće u odmjeravanju kazne Zelenoviću istaknulo tvrdnju Tužilaštva da je Zelenovićevo priznanje krivice bilo posebno važno za utvrđivanje istine i podsticanje pomirenja jer "po prvi put u historiji Međunarodnog suda neki počinilac priznaje i potvrđuje šta se dogodilo sa ženama nesrpske nacionalnosti u Foči 1992. godine".[180] Ovo iskustvo postavlja važna pitanja o prirodi uloge tužioca u pregovorima za priznanje krivice, osobito u vezi s rodno zasnovanim zločinima, jer oni mogu baciti svjetlo na iskustvo cijele jedne grupe žrtava. Vrijedi razmisliti hoće li priznanje optuženog koje, na primjer, naglašava nasilnu prirodu

---

[174] Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Zelenović* (fusnota 58), paragraf 26, gdje se citira Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 55), paragraf 52, (kurziv u originalu).

[175] Presuda o kazni u predmetu *Češić* (fusnota 71), paragraf 62; Presuda o kazni u predmetu *Dragan Nikolić* (fusnota 29), paragraf 258-260; Presuda o kazni u predmetu *Rajić* (fusnota 102), paragraf 157-158; Presuda o kazni u predmetu *Todorović* (fusnota 121), paragraf 87-88.

[176] *v.* Presuda o kazni u predmetu *Dragan Nikolić* (fusnota 29), paragraf 227-230 (razmatraju se ekspertski dokazi o tome kako priznanje krivice djeluje kao olakšavajuća okolnost u pravnim sistemima velikog broja država), 231-233 (razmatraju se okašavajući faktori kod odmjeravanja kazni u međunarodnim postupcima); Presuda o kazni u predmetu *Rajić* (fusnota 102), paragraf 145-147, 157; Presuda o kazni u predmetu *Milan Simić* (fusnota 19), paragraf 83-84.

[177] Presuda o kazni u predmetu *Todorović* (fusnota 121, paragraf 81-82; Presuda o kazni u predmetu *Sikirica* (fusnota 88), paragraf 149-151; Presuda o kazni u predmetu *Milan Simić* (fusnota 19), paragraf 84-85.

[178] *v.* npr. Presuda o kazni u predmetu *Bralo* (fusnota 29), paragraf 62, 64; Presuda o kazni u predmetu *Češić* (fusnota 71), paragraf 58-60; Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 72, paragraf 73-80.

[179] Rasprava o odmjeravanju kazne u predmetu *Plavšić,* transkript str. 458-459.

[180] Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 55, paragraf 48 (citira se *Tužilac protiv Zelenovića,* ICTY-96-23/2, Podnesci Tužilaštva, Rasprava o odmjeravanju kazne, (23. februar 2007) (Podnesci Tužilaštva o odmjeravanju kazne u predmetu *Zelenović*), transkript str. 513, 551-552.

silovanja umjesto da ga prikaže kao pitanje časti žrtve, smanjiti negativne društvene posljedice po žrtve. To može biti važno posebno u predmetima u kojim se radi o visokorangiranim funkcionerima čiji javni stavovi imaju više uticaja na to kako neka zajednica doživljava pojedina pitanja.

U vezi sa zločinima seksualnog nasilja Tužilaštvo je isticalo, a vijeća su to redovno prihvaćala, jedan pozitivan aspekt priznanja krivice, a to je da svjedoci ne trebaju svjedočiti u kontradiktornom postupku.[181] Kako smo prethodno već razmatrali na drugim mjestima, po ovom pitanju tužioci treba da budu oprezni i paze da ne zaključuju sami žele li svjedoci svjedočiti ili ne žele.[182] U predmetu *Zelenović* odbrana je podnijela ekspertski izvještaj u kojem su detaljno analizirane psihološke pogodnosti priznanja krivice po žrtve i u kojem se kaže da "optuženi priznanjem počinjenja krivičnog djela oslobađa žrtve svjedočenja, bolne konfrontacije i ponavljanja traume".[183] Tužilaštvo je podržalo izvještaj, uz tvrdnju da priznanje krivice služi da se "izbjegne opasnost od potencijalnog ponavljanja traume", osobito u slučajevima gdje su žrtve već svjedočile u drugim predmetima.[184] U predmetu *Bralo* Pretresno vijeće je na sličan način razjasnilo kako "žrtve i svjedoci koji su već pretrpjeli ogromnu psihičku i fizičku štetu ne moraju putovati u Hag da bi na sudu govorili o onome što ih je zadesilo i tako možda iznova proživljavati traumu."[185] Za one svjedoke koji svoja iskustva žele ispričati pred sudom, tužioci treba da umjesto svjedočenja razmotre mogućnost podnošenja pisane izjave o uticaju na žrtve ili da pozovu svjedoke na svjedočenje u pretresu prije odmjeravanja kazne.[186]

(c) Kajanje i ponašanje za vrijeme suđenja

U izvjesnim okolnostima, posebno kada je optuženi priznao krivicu i sarađivao s Tužilaštvom, Tužilaštvo se saglasilo da kazna treba odražavati olakšavajući faktor kajanja.[187] Čak i bez priznanja krivice i bez saradnje MKSJ prihvaća izražavanje kajanja – ili saosjećanja sa žrtvama – kao olakšavajuću okolnost, pod uslovom da je ono istinsko i iskreno.[188]

---

[181] *v.* npr. Podnesci Tužilaštva o odmjeravanju kazne u predmetu *Zelenović* (fusnota 180), transkript str. 512; Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 55), paragraf 49.

[182] *v.* str. 49, Poglavlje 4 i str. 121-2, Poglavlje 5.

[183] *Tužilac protiv Zelenovića*, ICTY-96-23/2-S, Podnesak odbrane u vezi s odmjeravanjem kazne, (14. februar 2007), Dodatak C, str. 14. Odbačena je žalba odbrane da Pretresno vijeće tom pitanju nije pridalo dovoljno težine u određivanju olakšavajućih okolnosti. Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Zelenović* (fusnota 58), paragraf 19-20.

[184] Podnesci Tužilaštva u vezi s odmjeravanjem kazne u predmetu *Zelenović* (fusnota 180), transkript str. 512.

[185] Presuda o kazni u predmetu *Bralo* (fusnota 29), paragraf 64; Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 55), paragraf 45.

[186] *v.* str. 121-2, Poglavlje 5.

[187] *v.* npr. Rasprava o odmjeravanju kazne u predmetu *Bralo* (fusnota 51), transkript str. 109 ("čini mi se da se Miroslav Bralo istinski kaje i da je krenuo putem pomirenja i pokajanja").

[188] Drugostepena presuda u predmetu *Strugar* (fusnota 61), paragraf 365-367; Drugostepena presuda u predmetu *Vasiljević* (fusnota 86), paragraf, 177; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 869; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 80), paragraf 1138-1139. Kajanje se po pravilu redovno uvažava u kombinaciji s priznanjem krivice. *v.* Presuda o kazni u predmetu *Bralo* (fusnota 29), paragraf 65-70; Presuda o kazni u predmetu *Češić* (fusnota 71), paragraf 66; Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 55), paragraf 50-51; Presuda o kazni u predmetu *Dragan Nikolić* (fusnota 29), paragraf 241-242; Presuda o kazni u predmetu *Sikirica* (fusnota 88), paragraf 152;

Tužioci trebaju biti svjesni da vijeća koja odmjeravaju kaznu mogu postupke odbrane uzeti kao olakšavajući faktor. U predmetu *Brđanin*, na primjer, Pretresno vijeće je kao olakšavajuću okolnost razmatralo odluku odbrane da odustane od unakrsnog ispitivanja nekih žrtava seksualnog nasilja u dijelovima u kojima odbrana nije osporavala činjenice seksualnog zlostavljanja, uz zaključak da je to pokazalo kako odbrana "poštuje" postupak.[189] Nasuprot tome, Pretresna vijeća su smatrala da ponašanje u sudnici bez poštovanja poništava kajanje kao moguću olakšavajuću okolnost.[190] Tako je Vijeće zaključilo da je tvrdnja Dragoljuba Kunarca kako ga je žrtva seksualnog nasilja "zavela" protivrječna njegovom navodnom kajanju.[191]

(d) Lične okolnosti

Ostale olakšavajuće okolnosti koje su se redovno uzimale u obzir na MKSJ uključuju mladost ili pak poznu životnu dob počinioca,[192] porodične okolnosti,[193] dobar karakter i nekažnjavanje,[194] dobrovoljnu predaju MKSJ,[195] prinudu ili neuračunljivost,[196] dobro ponašanje u pritvoru,[197] pomoć žrtvama za vrijeme sukoba[198] i druge lične faktore u vezi s optuženim. Pretresna vijeća često priznaju takve olakšavajuće okolnosti, ali im

---

Presuda o kazni u predmetu *Rajić* (fusnota 102), paragraf 150-152; Presuda o kazni u predmetu *Milan Simić* (fusnota 19), paragraf 94; Presuda o kazni u predmetu *Todorović* (fusnota 121), paragraf 90-92.

[189] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 80), paragraf 1137; *Tužilac protiv Brđanina*, ICTY-99-36-T, iskaz svjedokinje BT-71, (16. juni 2003), transkript str. 17613-17614 (Predsjedavajući sudija: Odbrana se složila, prije svega, da ne trebate proći kroz detalje vezane za navodni seksualni napad opisane u vašoj izjavi. Tužilaštvo će predstaviti vašu izjavu koju smo nas troje [sudija] već pročitali…i to će vas poštedjeti potrebe da nam opet prepričate tužni dio priče…Ako vi, umjesto toga, želite to još jednom ispričati, mi vam dajemo priliku za to."). *v.* isto i *Tužilac protiv Brđanina*, ICTY-99-36-T, (25. juni 2003), transkript 18175, 18178, *Tužilac protiv Brđanina*, ICTY-99-36-T, (1. juli 2003), transkript str. 18750 (gdje odbrana prihvaća navode o silovanjima u pilani u Kotor-Varoši i pisane izjave umjesto usmenih svjedočenja: "mi smo prihvatili da [žrtve] ne trebaju doći svjedočiti, da nama nisu problem dijelovi njihovih izjava koji se odnose na seksualne napade, ali u tim izjavama postoje neke s tim nepovezane stvari za koje bismo zatražili da budu redigirane").

[190] Npr. Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 42), paragraf 788; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22, paragraf 854.

[191] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 22), paragraf 869; Završne riječi Tužilaštva u predmetu *Kunarac* (fusnota 46), transkript str. 6340; Završni pretresni podnesak Tužilaštva u predmetu *Kunarac* (fusnota 81), paragraf 984.

[192] Npr. *Tužilac protiv Jokića,* ICTY-01-42/1-S, Presuda o kazni, (18. mart 2004) (Presuda o kazni u predmetu *Jokić*), paragraf 100; Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 72), paragraf 106; Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić* (fusnota 55), paragraf 129; Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 21), paragraf 284; *Tužilac protiv Erdemovića*, ICTY-96-22-T*bis*, Presuda o kazni, 5. mart 1998) (Presuda o kazni u predmetu *Erdemović*), paragraf 16(i).

[193] Npr. Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 66), paragraf 362, 408. *v.* isto i Presuda o kazni u predmetu *Milan Simić* (fusnota 19), paragraf 102; Presuda o kazni u predmetu *Erdemović* (fusnota 192), paragraf 16(i).

[194] Npr. Presuda o kazni u predmetu *Milan Simić* (fusnota 19), paragraf 108; Presuda o kazni u predmetu *Erdemović* (fusnota 192), paragraf 16(i).

[195] Npr. Presuda o kazni u predmetu *Jokić* (fusnota 192), paragraf 73; Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 72, paragraf 84.

[196] Npr. Drugostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 42), paragraf 590; Presuda o kazni u predmetu *Erdemović* (fusnota 192), paragraf 17 (gdje se ističe da se "prinuda može uzeti u razmatranje samo kao olakšavajuća okolnost").

[197] Npr. Presuda o kazni u predmetu *Jokić* (fusnota 192), paragraf 100; Presuda o kazni u predmetu *Dragan Nikolić* (fusnota 29), paragraf 268.

[198] Npr. Presuda o kazni u predmetu *Sikirica* (fusnota 88), paragraf 195, 229.

izrijekom pridaju malu važnost u svjetlu težine zločina za koje je optuženi proglašen krivim.[199]

E. Restitucija imovine žrtava i kompenzacija štete

Rijetko se spominje činjenica da Pravilnik o postupku i dokazima MKSJ sadrži odredbe o restituciji imovine i kompenzaciji štete žrtvama. MKSJ može direktno naložiti restituciju imovine u skladu s čl. 24(3) Statuta i pravilima 98*ter*(B) i 105. Suprotno tome, kompenzacija štete za pretrpljene povrede mora se zatražiti pred nacionalnim sudovima. Pravilo 106 određuje da je presuda MKSJ "konačna i obavezujuća u pogledu krivične odgovornosti osuđenog za tu štetu".[200]

Što se tiče restitucije imovine u skladu s Pravilom 98*ter* (B), kada pretresno vijeće "optuženog proglasi krivim za neko krivično djelo i na osnovu dokaza zaključi da je s tim zlodjelom optuženog bilo povezano i protivzakonito oduzimanje imovine, pretresno vijeće o tome će u svojoj presudi donijeti poseban zaključak". Nadalje, u skladu s Pravilom 105 pretresno vijeće može "održati poseban pretres kako bi donijelo odluku o pitanju restitucije imovine ili imovinske koristi od nje". Vijeće ima ovlaštenje da odredi restituciju imovine i onda kada je imovina u rukama trećih osoba koje inače nisu povezane s krivičnim djelom, mada Pravilnik MKSJ određuje da se te treće osobe moraju pozvati na sud i dobiti priliku da pred pretresnim vijećem dokažu svoje pravo.[201]

Do ovog trenutka MKSJ još nije iskoristio svoje ovlasti i naredio restituciju. U ranim fazama nekoliko predmeta Tužilaštvo je naznačilo da traži ili da će zatražiti restituciju imovine u skladu s Pravilom 105,[202] ali do zaključenja postupka taj pravni lijek još nije bio zatražen. Gledano iz sadašnjeg ugla, Tužilaštvo je moglo više insistirati na restituciji i žaliti se u slučajevima kad njegovi zahtjevi za restituciju nisu bili odobreni. U vezi sa seksualnim nasiljem, trebalo je da Tužilaštvo bude progresivno u traženju načina da žrtve dobiju restituciju. Jedna od opcija mogla je biti da se u slučaju seksualnog porobljavanja protiv optuženog podigne neka vrsta tužbe za protivzakonito prisvajanje, jer porobljavanje podrazumijeva protivzakonito nametanje prava vlasništva nad drugim ljudskim bićem. Ubuduće tužioci treba da iskoriste sva raspoloživa sredstva kako bi žrtve dobile kompenzaciju. U ovom području osmišljavanje određene politike dovelo bi do toga da se u cijelom uredu primijeni dosljedna praksa nezavisno od materijalnih ograničenja.

---

[199] Npr. Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 66), paragraf 362; Presuda o kazni u predmetu *Bralo* (fusnota 29), paragraf 48; Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 55), paragraf 55; Presuda o kazni u predmetu *Rajić* (fusnota 102), paragraf 162-163.

[200] *v.* str. 383-8, Poglavlje 10.

[201] Pravilnik MKSJ (fusnota 1), Pravilo 105(B), (C).

[202] *v.* npr. *Tužilac protiv Naletilića i Martinovića*, ICTY-98-34-PT, Pretpretresni podnesak Tužilaštva, (11. oktobar 2000), paragraf 4.186-4.199; *Tužilac protiv Krstića*, ICTY-98-33-PT, Pretpretresni podnesak Tužilaštva prema Pravilu 65*ter* (E)(i) (25. februar 2000), paragraf 175. U drugim slučajevima Tužilaštvo je zauzelo stav kojem je svrha bila da se očuva mogućnost potraživanja restitucije. *v.* npr. *Tužilac protiv Milutinovića i dr,* ICTY-99-37-I, Odluka o pregledu optužnice i zahtevu za pratećim nalozima (24. maj 1999), paragraf 27 (traži se nalog za zamrzavanje imovine da bi se zagarantirala mogućnost restitucije).

Za žrtve seksualnog nasilja kompenzacija pred domaćim sudovima na području bivše Jugoslavije za povrede koje im je optuženi nanio svojim zločinima u skladu s Pravilom 106 u teoriji je pristupačniji pravni lijek. U praksi, međutim, kako to pokazuje Poglavlje 10, poznata nam je tek šačica predmeta u kojima su presude MKSJ poslužile kao osnov tužbe za naknadu štete pred nacionalnim sudovima.[203] Gledano iz današnje perspektive, bilo bi korisno da je Tužilaštvo žrtve i žrtve svjedoke redovno informiralo o odredbama vezanim za kompenzaciju kako bi žrtve na osnovu presuda MKSJ mogle iskoristiti lijekove koje im omogućuje pravo pojedinih država.

Tužiteljica Carla Del Ponte je 2000. godine predložila promjene Pravilnika MKSR i MKSJ kojim bi se proširio opseg kompenzacije i participacije žrtava. Sudije oba tribunala razmatrale su predložene dopune i došle do zaključka da bi se zbog toga trebali mijenjati statuti tribunala. U svom izvještaju Vijeću sigurnosti, predsjednik MKSJ je izrazio zabrinutost da će uvođenje kompenzacije za žrtve još više produžiti ionako duge postupke pred MKSJ; umjesto toga je predložio formiranje međunarodne komisije za potraživanja.[204] Ova ideja nikada nije ostvarena.

F. Izvršavanje kazne i prijevremeno puštanje na slobodu

Kad se kazna jednom konačno odmjeri i nakon što prođe kroz žalbeni postupak, Tužilaštvo ima ograničenu ulogu u njenom izvršenju. Predsjednik je taj koji određuje mjesto gdje će se služiti zatvorska kazna.[205] Tužilaštvo ima ograničenu ulogu u razmatranju molbi osuđenika za puštanje na slobodu prije odsluženja pune kazne (prijevremeno puštanje na slobodu). Ne postoji kanal kroz koji bi se u obzir uzeli stavovi žrtava. Na osnovu našeg iskustva, što ćemo vidjeti dalje u tekstu, tužilaštva bi ubuduće trebala vrlo pažljivo razmotriti ova pitanja.

1. Pomilovanje ili ublažavanje kazne

Kad osuđena osoba zadovolji uslove za puštanje iz zatvora prema zakonima države u kojoj je zatvorena, ta država o tome obavještava MKSJ.[206] I sam zatvorenik se može izravno obratiti predsjedniku tražeći prijevremeno puštanje na slobodu.[207] Nakon toga predsjednik u konsultaciji s ostalim sudijama[208] određuje odgovarajuće rješenje: pomilovanje ili ublaženje kazne, uzimajući u obzir odredbe navedene u Pravilu 125:

---

[203] *v.* str. 386, Poglavlje 10.

[204] VS UN, "Pismo generalnog sekretara predsjedniku Vijeća sigurnosti UN-a od 2. novembra 2000. [u prilogu je pismo predsjednika MKSJ [Jorde] od 12. oktobra 2000]", (3. novembar 2000), UN Doc S/2000/1063.

[205] Pravilnik MKSJ (fusnota 1), Pravilo 103. *v.* isto i MKSJ, Uputstvo o postupku kojim Međunarodni sud određuje u kojoj će državi osuđenik izdržavati svoju kaznu zatvora, (1. septembar 2009), UN Doc IT/137/Rev.1, paragraf 5.

[206] Statut MKSJ (fusnota 25), čl. 28; Pravilnik MKSJ (fusnota 1), Pravilo 123.

[207] MKSJ, Uputstvo za rad prilikom rješavanja po molbama za pomilovanje, ublažavanje kazne i prijevremeno puštanje na slobodu osoba koje je osudio Međunarodni sud (16. septembar 2010), UN Doc IT/146/Rev.3 (MKSJ, Uputstvo za rad prilikom rješavanja po molbama za pomilovanje, ublažavanje kazne i prijevremeno puštanje na slobodu osoba koje je osudio Međunarodni sud), paragraf 2.

[208] Statut MKSJ (fusnota 25), čl. 28; Pravilnik MKSJ (fusnota 1), Pravilo 124. *v.* isto i Statut Mehanizma UN-a za međunarodne krivične tribunale, (usvojen 22. decembra 2010. Rezolucijom 1966 Vijeća sigurnosti UN-a (22. decembar 2010), UN Doc S/Res/1966), čl. 26; MMKS, Pravilnik o postupku i dokazima (usvojen 8. juna 2012, izmjene i dopune

Prilikom utvrđivanja primjerenosti pomilovanja ili ublaživanja kazne osuđenog, predsjednik, između ostalog, uzima u obzir težinu krivičnog djela ili krivičnih djela za koje je zatvorenik osuđen, postupak prema zatvorenicima u sličnoj situaciji, te u kolikoj mjeri je zatvorenik pokazao da se rehabilitirao, kao i eventualnu značajnu saradnju zatvorenika s tužiocem.

Od trideset sedam osoba osuđenih za zločine seksualnog nasilja do sada je dvadesetorici njih bilo odobreno ranije puštanje na slobodu.[209] Razmatrajući zahtjev Radomira Kovača za ranije puštanje na slobodu, predsjednik je podsjetio da je Kovač proglašen krivim za silovanje i seksualno porobljavanje te je ponovo iznio detalje njegovog zločina,[210] ističući da je "izuzetna težina krivičnih djela za koje je Kovač osuđen faktor koji govori protiv odobravanja Molbe za prijevremeno puštanje na slobodu".[211] Ipak, predsjednik je na kraju odobrio zahtjev za privremeno puštanje na slobodu, uzevši u obzir druge faktore, posebno činjenicu da je Kovač odslužio dvije trećine kazne i da je u zatvoru pokazao pozitivne indikatore rehabilitacije.[212]

Razmatranja MKSJ o prijevremenom puštanju na slobodu u praksi se ograničavaju na pitanje je li osuđena osoba odslužila dvije trećine kazne. Molbe koje ne zadovoljavaju taj prag gotovo uvijek se odbijaju,[213] dok se zahtjevi nakon dvije trećine odsluženja u pravilu potvrđuju.[214] Čak i ako je činjenica da je zatvorenik odslužio dvije trećine kazne jedini faktor u prilog ranijem puštanju na slobodu, ranije puštanje na slobodu se odobrava.[215] Mlađo Radić je bio proglašen krivim i za svoje je zločine, među kojima su bili seksualno zlostavljanje i silovanje, dobio 20 godina zatvora. Njegove prve dvije molbe za ranije puštanje koje je podnio prije nego što je odslužio dvije trećine kazne bile su odbijene.[216] Kad je ponovno zatražio ranije puštanje netom prije praga od dvije trećine odslužene kazne, predsjednik je zaključio da je rehabilitacija neutralan faktor zato "što ne postoje gotovo nikakvi pokazatelji

---

17. augusta 2012), Pravilo 151; MMKS, Uputstvo za rad prilikom rješavanja po molbama za pomilovanje, ublažavanje kazne i prijevremeno puštanje na slobodu osoba koje su osudili MKSR, MKSJ ili Mehanizam (5. juli 2012), MICT/3, paragraf 7, 9.

[209] *v.* Aneks B.

[210] *Tužilac protiv Kovača*, ICTY-96-23&23/1-ES, Javna redigirana verzija Odluke predsjednika o prijevremenom puštanju na slobodu Radomira Kovača od 27. marta 2013 (3. juli 2013) (Odluka o prijevremenom puštanju na slobodu u predmetu *Kovač*), paragraf 16-17.

[211] *Ibid.*, paragraf 18.

[212] *Ibid.,* paragraf 34. *v.* isto tako i *Tužilac protiv Dragana Nikolića*, ICTY-94-2-ES, Odluka predsjednika o prijevremenom puštanju na slobodu Dragana Nikolića (Javna redigirana verzija) (16. januar 2014) (Odluka o prijevremenom puštanju na slobodu u predmetu *Dragan Nikolić*), paragraf 22-23 (kad mu je odobreno prijevremeno puštanje na slobodu, u obzir je ipak bila uzeta "osobita težina" Nikolićevih zločina, uključujući i seksualno nasilje).

[213] *v.* npr. *Tužilac protiv Mrkšića*, ICTY-95-13/1-ES.2, Odluka predsjednika o prijevremenom puštanju na slobodu Mile Mrkšića (Javna redigirana verzija) (13. decembar 2013), paragraf 19-20, 29, 31; *Tužilac protiv Krajišnika*, ICTY-00-39-ES, Odluka predsjednika o prijevremenom puštanju na slobodu Momčila Krajišnika, (8. novembar 2012), paragraf 24-29, 45.

[214] *v.* npr. Barbora Holá i Joris van Wijk, "Life after Conviction at International Criminal Tribunals: An Empirical Overwiew", *JICJ* 12 (2014) (Holá i van Wijk), str. 112.

[215] *Tužilac protiv Radića*, ICTY-98-30/1-ES, Javna redigirana verzija Odluke predsjednika o prijevremenom puštanju na slobodu Mlađe Radića od 13. februara 2012 (9. januar 2013) (Odluka o puštanju na prijevremenu slobodu u predmetu *Radić*), paragraf 30.

[216] *Tužilac protiv Radića*, ICTY98-30/1-ES, Odluka predsjednika po molbi Mlađe Radića za ublažavanje kazne (22. juni 2007), paragraf 16; *Tužilac protiv Radića*, ICTY-98-30/1-ES, Odluka predsjednika po molbi Mlađe Radića za pomilovanje ili ublažavanje kazne (23. april 2010), paragraf 25.

stvarne resocijalizacije"[217] predsjednik je na kraju ipak odobrio Radićevo ranije puštanje na slobodu 31. decembra 2012. (oko 17 mjeseci nakon što je odslužio dvije trećine kazne) uz nalaz da je "jedini faktor koji ide u prilog odobravanju Zahtjeva to što je Radić s datumom 9. avgusta 2011. godine odslužio dvije trećine kazne".[218]

Tužilaštvo je dobilo vrlo ograničenu ulogu u određivanju primjerenosti puštanja na slobodu osuđenih osoba koje odsluže dvije trećine kazne. Uobičajena praksa je da sekretar od Tužilaštva zatraži mišljenje samo u vezi s "eventualnom značajnom saradnjom zatvorenika s tužiocem".[219] U većini predmeta taj faktor nije bio previše važan, jer predsjednik rutinski bilježi da saradnja može biti važna samo ako je Tužilaštvo jasno zatraži. Na primjer, kad je bilo zatraženo mišljenje Tužilaštva u predmetu *Kovač*, ono je navelo da Kovač ni u jednoj fazi postupka nije sarađivao. No, kako nigdje u spisu nije bilo navedeno da je Tužilaštvo od njega zatražilo da sarađuje, predsjednik je to ocijenio kao neutralan faktor.[220] Značajna saradnja bila je u nekoliko slučajeva razlog da se zatvorenik pusti na slobodu prije odslužene dvije trećine kazne.[221]

U nekim ranim predmetima Tužilaštvo je pokušalo izreći čvršće stavove o ranijem puštanju na slobodu, izražavajući svoje protivljenje i pozivajući se na usporedbe s ulogom koju tužilaštvo ima pred nacionalnim sudovima kad se utvrđuje jesu li ispunjeni zakonski uslovi za puštanje na slobodu. predsjednik je nedvosmisleno ustanovio da takvi podnesci nisu "primjereni" jer nisu sastavljeni prema relevantnim Uputstvima.[222] Iako, dakle, Tužilaštvo nema pravo iskazati mišljenje o meritumu zahtjeva za ranije puštanje na slobodu, ipak u svojim izvještajima o saradnji uvijek navodi težinu zločina.[223] U relevantnim predmetima Tužilaštvo je naglašavalo da je osoba osuđena i za seksualno nasilje. Žrtve se ne konsultiraju, a predsjednik ne uzima u obzir njihovo mišljenje kad razmatra treba li odobriti ranije puštanje na slobodu ili ne.

Navodni naglasak na rehabilitaciji kao faktoru koji prema Pravilu 125 treba uzeti u obzir zahtijeva detaljno razmatranje. Osobe proglašene krivim pred MKSJ svoje kazne služe u zatvorima raznih zemalja. Dostupne informacije upućuju na to da mnogi zatvorenici MKSJ ne učestvuju aktivno u programima rehabilitacije koji postoje u tim zatvorima.[224] Osobe osuđene pred MKSJ mogu se u suočiti s kulturnim ili

---

[217] Odluka o prijevremenom puštanju na slobodu u predmetu *Radić* (fusnota 215), paragraf 26.

[218] *Ibid.,* paragraf 30.

[219] Pravilnik MKSJ (fusnota 1), Pravilo 125.

[220] Odluka o prijevremenom puštanju na slobodu u predmetu *Kovač* (fusnota 210), paragraf 29-30.

[221] Npr. *Tužilac protiv Obrenovića*, ICTY-02-60/2-ES, Odluka predsjednika o prijevremenom puštanju na slobodu Dragana Obrenovića, (Javna redigirana verzija) (21. septembar 2011), paragraf 25-30; *Tužilac protiv Vladimira Šantića*, ICTY-95-16-ES, Odluka predsjednika po zahtjevu Vladimira Šantića za pomilovanje ili ublaženje kazne (Javna redigirana verzija) (16. februar 2009), paragraf 6, 13-15.

[222] *Tužilac protiv Hazima Delića*, ICTY-96-21-ES, Nalog za izdavanje javne redigirane verzije Odluke o zahtjevu Hazima Delića za ublaženje kazne (16. juli 2008), paragraf 10.

[223] MKSJ, Uputstvo za rad prilikom rješavanja po molbama za pomilovanje, ublažavanje kazne i prijevremeno puštanje na slobodu osoba koje je osudio Međunarodni sud (fusnota 207), paragraf 3(c).

[224] *v.* npr. Holá i Van Wijk (fusnota 214), str. 121-122; Jessica M. Kelder, Barbora Holá i Joris van Wijk, "Rehabilitation and Early Release of Perpetrators of International Crimes: A Case Study of the ICTY and ICTR", *Intl Crim L Rev.* 14 (2014) (Kelder, Holá i van Wijk), str. 1190-1192; Gert Vermeulen i Eveline De Wree, *Offender Reintegration and Rehabilitation as a Component of International Criminal Justice? Execution of Sentences at the Level of International Tribunals and*

jezičnim barijerama koje sprečavaju njihovo učešće u programima koji se nude u zatvoru. Mnogi od tih programa, a osobito oni osmišljeni za počinioce seksualnog nasilja, ne uklapaju se nužno u rehabilitacijske potrebe osoba osuđenih pred MKSJ.[225] U kontekstu odluka o ranijem puštanju na slobodu, rehabilitacija se obično obrađuje na najpovršniji način, na primjer kao nabrajanje slučajeva kršenja zatvorskih pravila tokom boravka u zatvoru.[226]

Suprotno praksi u nekim nacionalnim sistemima, zatvorenik/ca ne mora pokazati da se rehabilitirao/ča kroz izražavanje kajanja i prihvaćanje krivice. Na primjer, pri odlučivanju o prijevremenom puštanju na slobodu Biljane Plavšić, predsjednik je u obzir uzeo to što je ona u prvoj fazi postupka priznala krivicu i izrazila kajanje, što je poslužilo kao osnova za zaključak da je ona "pokazala značajne dokaze o rehabilitaciji".[227] No, predsjednik je u svojoj odluci propustio primijetiti da je ona za vrijeme boravka u zatvoru dala intervju u kojem je tvrdila da nije napravila "ništa loše" i u kojem je objasnila da je "priznala krivicu za zločine protiv čovječnosti kako bi se mogla nagoditi za ostale optužbe" i kako bi izbjegla dugo suđenje.[228] Taj primjer ilustrira koliko je važno da se sud pobrine da osoba koja donosi odluke uzme u obzir sve relevantne informacije. To se najlakše može postići ako se konsultiraju sve relevantne strane, uključujući i tužilaštvo i žrtve.

Courts: Moving Beyond the Mere Protection of Procedural Rights and Minimal Fundamental Interests? (Maklu 2014) (Vermeulen i De Wree), str. 88-93.

[225] *v.* npr. Holá i Van Wijk (fusnota 214), str. 121-122; Kelder, Holá i van Wijk (fusnota 224), str. 1189-1191.

[226] *Tužilac protiv Stakića*, MICT-13-60-ES, Odluka predsjednika u vezi sa skraćenjem kazne Milomiru Stakiću, (Javna redigirana verzija) (17. mart 2014), paragraf 23 (ističe se da se "Stakić u zatvoru ponašao primjerno i nije dao povoda ni za kakvu disciplinsku pritužbu"); *Tužilac protiv Češića*, MICT-14-66-ES, Javna redigirana verzija Odluke predsjednika o prijevremenom puštanju na slobodu Ranka Češića od 30. aprila 2014, (28. maj 2014), paragraf 19 (opisuje kako je "Češić u dva navrata prekršio disciplinska pravila"); *Tužilac protiv Kordića*, MICT-14-68-ES, Javna redigirana verzija Odluke predsjednika o prijevremenom puštanju na slobodu Darija Kordića od 21. maja 2014, (6. juni 2014), paragraf 23 (ističe se da su "kršenja zatvorskih propisa koja je počinio Kordić za vrijeme svog boravka u zatvoru klasificirana kao 'administrativni prekršaji' koji nisu uticali na procjenu Kordićevog dobrog ponašanja koju je dao šef zatvora"); Odluka o prijevremenom puštanju na slobodu u predmetu *Dragan Nikolić* (fusnota 212, paragraf 28 (gdje se kaže da je "Nikolićevo ponašanje u zatvoru bilo primjerno i da on nije dao povoda za disciplinske pritužbe"); *Tužilac protiv Zelenovića*, ICTY-96-23/2-ES, Odluka predsjednika o prijevremenom puštanju na slobodu Dragana Zelenovića, (30. november 2012), paragraf 20 (smatra se da "Zelenovićevo dobro ponašanje za vrijeme boravka u zatvoru ukazuje na stanovitu rehabilitaciju"); *Tužilac protiv Vasiljevića*, ICTY-98-32-ES, Javna redigirana verzija Odluke predsjednika po molbi Mitra Vasiljevića za pomilovanje ili ublažavanje kazne (12. mart 2010), paragraf 15 (napominje se da je "Vasiljević pokazao dobro ponašanje za vrijeme služenja kazne i da je to dokaz njegove rehabilitacije"), *Tužilac protiv Plavšić,* ICTY-00-39&40/1-ES, Odluka predsjednika Suda po molbi za pomilovanje gđe Biljane Plavšić ili ublažavanje njene kazne, (Javna redigirana verzija) (14. septembar 2009) (Odluka o puštanju na prijevremenu slobodu u predmetu *Plavšić*), paragraf 9 (primjedba da je "gospođa Plavšić bila ukorena zbog nedoličnog ponašanja u tri navrata").

[227] Odluka o prijevremenom puštanju na slobodu u predmetu *Plavšić* (fusnota 226), paragraf 8.

[228] *v.* npr. Objava za medije, *Vi Magazine* (švedski) (26. januar 2009), <http://www.mynewsdesk.com/se/vi-tidningen/pressreleases/exklusivt-moete-med-biljana-plavsic-267533>, pristupljeno 7. septembra 2015; Daniel Uggelberg Goldberg, "Bosnian War Criminal: 'I did nothing wrong'" [Ratna zločinka iz Bosne: 'Nisam učinila ništa loše'], *Vi Magazine*, (26. januar 2009), <http://www.thelocal.se/20090126/17162>, pristupljeno 7. septembra 2015. *v.* isto tako i Ian Traynor, "Leading Bosnian Serb War Criminal Released from Swedish Prison" [Jedna od glavnih ratnih zločinaca bosanskih Srba puštena iz švedskog zatvora], *The Guardian*, (27. oktobar 2009), <http://theguardian.com/world/2009/ict/27/bosnian-serb-war-criminal-freed>, pristupljeno 7. septembra 2015.

2. Pogrešno izjednačavanje ranijeg puštanja na slobodu i uslovnog puštanja na slobodu

Na MKSJ je ranije puštanje na slobodu izjednačeno s pomilovanjem ili ublaženjem kazne u državnoj jurisdikciji zato što se radi o oslobađanju bez ikakvih uslova ili daljnjeg nadzora dok se osuđenik ponovo ne integrira u društvo. MKSJ ne prati i ne kontrolira osobe koje su puštene na slobodu. Oslobođeni osuđenici mogu ići kući, te se često vraćaju u zajednice gdje možda još uvijek žive žrtve njihovih zločina.

Odluka da se osobe osuđene pred MKSJ mogu pustiti na slobodu nakon prelaska praga od dvije trećine dužine kazne zasniva se na pogrešnom izjednačavanju s uslovnim puštanjem na slobodu.[229] Mnoge evropske države doista smatraju da su zatvorenici koji odsluže dvije trećine kazne ispunili uslove za puštanje na slobodu, ali se u tim državama puštanje zatvorenika na slobodu obično provodi pod uslovom da do isteka preostale kazne neki službenik zadužen za nadzor uslovno otpuštenih zatvorenika nadzire njihovu reintegraciju u zajednicu. Jedan od uslova njihovog puštanja na slobodu jeste to da mogu biti vraćeni u zatvor ako se ne pridržavaju propisanih pravila dok su na uslovnoj slobodi.

Ubuduće tužilaštva koja se bave međunarodnim zločinima trebaju jače zagovarati takvu vrstu sistema uslovnog puštanja na slobodu. Od osuđene osobe na uslovnoj prijevremenoj slobodi moglo bi se tražiti da do isteka pune kazne ne izaziva izgrede i da se dobro ponaša, da se suzdržava od negiranja svoje krivice, da se uzdržava od kontakata sa žrtvama i svjedocima, da se ne kandidira niti zauzima javni položaj, da nastavi s programima rehabilitacije u zajednici, da se uzdržava od droge i alkohola, da nema pravo nošenja oružja i slično. Države bivše Jugoslavije iskazale su spremnost da dodijele sredstva za provedbu nadzora tokom privremenog boravka na slobodi optuženih i osuđenih osoba za vrijeme suđenja i žalbenih postupaka, pa bi vjerovatno isto tako bile spremne i da nadziru osobe osuđene pred MKSJ dok su na uslovnoj slobodi.

Nadzor u zajednici poslije puštanja na slobodu osobito je važan u slučajevima seksualnog nasilja. Upada u oči da MKSJ na slobodu pušta počinioce zločina seksualnog nasilja i rukovodioce koji su krivično odgovorni za seksualno nasilje, pa se oni bez ikakvih prelaznih mjera vraćaju u svoje zajednice. U većini slučajeva javna verzija odluka o ranijem puštanju na slobodu objelodanjuje se tek kad je zatvorenik već oslobođen.[230] U posljednjoj fazi svog rada MMKS, u konsultaciji s MKSJ, razvija dodatne strategije za obavještavanje žrtava prije nego što zatvorenike pusti da se vrate u svoje zajednice.

Smatra se da je odobrenjem ranijeg puštanja na slobodu MKSJ završio svoj posao. Hrvatsko ministarstvo pravosuđa formalno evidentira građane Hrvatske koji su

---

[229] *v.* npr. Jonathan H. Choi, "Early Release in International Criminal Law", *Yale LJ*, 123 (2014), str. 1798-1804.

[230] *v.* npr. Odluka o prijevremenom puštanju na slobodu u predmetu *Radić* (fusnota 215) (datirano 9. januara 2013, odluka o odobrenju prijevremenog puštanja na slobodu objelodanjena 13. februara 2012. s datumom stupanja na snagu 31. decembra 2012); Odluka o prijevremenom puštanju na slobodu u predmetu *Dragan Nikolić* (fusnota 212) (datirano 16. januara 2014, odluka o odobrenju prijevremenog puštanja na slobodu s datumom stupanja na snagu 20. augusta 2013); Odluka o prijevremenom puštanju na slobodu u predmetu *Kovač* (fusnota 210, (datirano 3. jula 2013, odluka o odobrenju prijevremeno puštanja na slobodu s datumom stupanja na snagu 31. maja 2013).

proglašeni krivim pred MKSJ,[231] ali takvu praksu ne slijede sve ostale države bivše Jugoslavije, i čini se da ne postoji neki poseban državni registar osoba osuđenih pred MKSJ za zločine seksualnog nasilja.[232]

Ubuduće se tužioci trebaju s više pažnje fokusirati na fazu koja slijedi nakon osuđujuće presude kako bi bili sigurni da su prije oslobađanja osuđenim osobama izrečene odgovarajuće prelazne mjere. Zatvorenike osuđene za seksualno i rodno zasnovano nasilje prije puštanja na slobodu treba podvrgnuti dodatnom promatranju kako bi se potvrdili uslovi koji će nakon njihovog puštanja na slobodu osigurati bezbjednost pripadnika zajednice.

3. Usporedna perspektiva: Specijalni sud za Sijera Leone

Poređenja radi, Specijalni sud za Sijera Leone (SSSL) usvojio je drugačiji model ranijeg puštanja na slobodu, koji obuhvaća konsultacije s nizom relevantnih zainteresiranih strana, uključujući i tužilaštvo, žrtve, svjedoke, vladu i zajednice gdje osuđena osoba želi da nastavi živjeti.[233] Kada osuđena osoba podnese zahtjev za ranije puštanje na slobodu nakon odsluženja dvije trećine kazne, predsjednik SSSL razmatra široki spektar faktora uključujući učestvovanje osuđene osobe u programima rehabilitacije, pokazivanje kajanja i "angažman da doprinese restituciji žrtava, pomirenju i održavanju mira u Sijera Leoneu".[234] Dodatne rehabilitacijske mjere uvode se kad predsjednik zaključi da su one potrebne.

Prije puštanja na uslovnu slobodu, od Moininaa Fofane se zahtijevalo da prođe edukaciju o međunarodnom humanitarnom pravu i zločinima protiv čovječnosti kako se bi se osiguralo da on shvata da ono "što može biti legitimna stvar ne opravdava korištenje protivzakonitih sredstava".[235] Osim toga, Fofana se trebao "javno ispričati za svoje protivzakonito ponašanje, priznati krivicu i iskazati kajanje".[236] Tek tada je Fofana pušten, pod uslovom da izbjegava kontakte sa svjedocima, da se ponaša časno i miroljubivo, da se ne bavi lokalnom politikom i ne ide na sastanke vezane za građanske nemire, da se najmanje dva puta mjesečno javlja u navedeni centar i da prihvati redovne nadzorne posjete.[237] Takvi uslovi bili su određeni mimo općih uslova za puštanje na slobodu, koji podrazumijevaju uzdržavanje od niza kriminalnih aktivnosti te zabranu upotrebe droga, alkohola i oružja. Ako se bude pridržavao uslova navedenih u Sporazumu o uslovnom puštanju na slobodu, Fofana će ostatak svoje

---

[231] Interna dokumentacija, u arhivi autora. *v.* također Zakon o pravnim posljedicama osude, kaznenoj evidenciji i rehabilitaciji (*Narodne novine*, 143/12, čl. 4); Vijeće Evropske unije, Council Decision 2009//316/JHA on the establishment of the European Criminal Records Information System [Odluka Vijeća 2009/316/JHA o uspostavljanju Evropskog informacionog sistema krivične evidencije], (6. april 2009).

[232] Interna dokumentacija, u arhivi autora.

[233] Uputstvo SSSL o uslovnom puštanju na prijevremenu slobodu osoba osuđenih pred Specijalnim sudom za Sierra Leone, (1. oktobar 2013) (Uputstvo SSSL), Član 5(E)-(G), 6, 8(D).

[234] *Ibid.,* Član 8(D)(iv).

[235] *Tužilac protiv Fofane*, SCSL-04-14-ES, Decision of the President on Application for Conditional Early Release [Odluka predsjednika po zahtjevu za uslovno prijevremeno puštanje na slobodu], (11. august 2014), paragraf 47, 49.

[236] *Ibid.*, paragraf 49.

[237] *Ibid.*, paragraf 49.

petnaestogodišnje kazne odslužiti u svojoj zajednici. Ako te uslove prekrši, može biti ponovno uhapšen i zatvoren do isteka pune kazne.[238]

G. Zaključci i osnovne spoznaje za budućnost

Tužilaštvo je za vrijeme trajanja rada MKSJ uspjelo postići donošenje niza značajnih presuda za širok spektar zločina seksualnog nasilja. Gledano iz sadašnjeg ugla, iz našeg iskustva se mogu izvući neke temeljne lekcije koje mogu koristiti budućim tužiocima. Nemoguće je dovoljno naglasiti važnost potrebe da se optužbe ili osuđujuće presude za zločine seksualnog nasilja nikad ne gube iz vida, ni u jednoj fazi odmjeravanja i izvršenja kazne.

MKS je preuzeo mnoga materijalna i proceduralna poboljšanja posebno važna za odmjeravanje kazne za zločine seksualnog nasilja; među njima su uključenost žrtava u sudski proces, odvanjanje postupka odmjeravanja kazne od ostatka suđenja, te faza reparacije. Duži popis zločina seksualnog nasilja u Statutu MKS upućuje na to da će možda biti lakše ne dozvoliti da seksualno nasilje zasjene ostali vidovi kriminaliteta. Bez obzira na to, pitanja o kojima smo raspravljali u ovom poglavlju ostaju relevantna, posebno u raznim fazama razvoja prakse MKS u odmjeravanju i izvršenju kazni. U početnim godinama vrlo je važno da se tužilaštva MKS čuvaju rizika da neke prakse MKSJ prihvate bez dubljeg razmišljanja o njihovoj prikladnosti – na primjer, praksu bezuslovnog oslobađanja zatvorenika koji odsluže dvije trećine kazne.[239]

Sljedeći popis sadrži temeljne lekcije izvučene iz rada Tužilaštva na području odmjeravanja i izvršenja kazne:

Razrada politike tužilaštva za utvrđivanje primjerenih kazni

- Tužilaštva treba da razviju interne smjernice za politiku definiranja principa odmjeravanja kazni kako bi osigurala dosljednost preporuka za odmjeravanje kazne. Pri izradi tih smjernica posebnu pažnju treba posvetiti zločinima seksualnog nasilja.
- Te interne smjernice trebaju propisati obavezno razmatranje svih preporuka za odmjeravanje kazne i iz rodne perspektive, kako se seksualno nasilje ne bi zanemarilo u predmetima koji uključuju širu bazu zločina, naročito predmete sa smrtnim ishodima.
- Kroz interne smjernice za odmjeravanje kazne treba obuhvatiti sudsku praksu, ali tužioci, čak i kad su suočeni sa sudskom praksom koja preporučuje blaži pristup, ne smiju oklijevati da strateški zagovaraju visoke kazne za zločine seksualnog nasilja.

---

[238] Uputstvo SSSL (fusnota 233), Član 112.

[239] Za vrijeme pisanja ove knjige, MKS je razmatrao prve odluke o prijevremenom puštanju na slobodu: v. *Tužilac protiv Germaina Katange*, ICC-01/04/01/07, Decision on the Review Concerning Reduction of Sentence of Mr. Germain Katanga [Odluka o preispitivanju smanjenja kazne g. Germaina Katange], (13. novembar 2015); *Tužilac protiv Tomasa Lubangae Dyilloa*, ICC-01/04/01/06, Decision on the Review Concerning Reduction of Sentence of Mr. Thomas Lubanga Dyilo [Odluka o preospitivanju smanjenja kazne g. Thomasa Lubangaa Dyiloa], (22. septembar 2015).

- Imajući na umu da je odmjeravanje kazne najvažnija tačka za cjelokupnu ocjenu uspješnosti rada ureda tužioca, internim smjernicama za odmjeravanje kazne treba propisati da u svakom predmetu glavni tužilac učestvuje u odobravanju preporuka za odmjeravanje kazne.
- Internim smjernicama za odmjeravanje kazne treba propisati bilježenje razloga za diskrecione odluke vezane za preporuke za odmjeravanje kazne, kako bi se tužilaštvu omogućilo da iz prethodne prakse nešto nauči.
- Treba provoditi periodične interne revizije (a po mogućnosti i ekspertske vanjske revizije), kako bi se osiguralo da se ured pri odmjeravanju kazne pridržava objedinjene i principijelne strategije.

Prevladavanje proceduralnih prepreka za uspješno iznošenje argumenata

- Prednost treba dati postupku koji uključuje zasebnu fazu odmjeravanja kazne jer on i tužilaštvu i odbrani omogućuje da lakše i djelotvornije pomognu sudijama koji odmjeravaju kaznu kroz podnošenje podnesaka o odmjeravanju kazne koji su relevantni za zločine za koje je optuženi proglašen krivim.
- Kad se djeluje u sistemu u kojem nema odvojenog pretresa za odmjeravanje kazne, tužioci treba da razmotre mogućnost sastavljanja detaljnijih podnesaka za odmjeravanje kazne kako bi se zaštitili od posljedica osuđujućih presuda za samo neka djela, te da izbjegavaju raspon kazni koji može onemogućiti žalbe. Posebno je važno ovo:
- Tužioci treba da budu oprezni ako traže širok raspon kazne kojem je svrha pokriti različite vidove odgovornosti i zločine za koje bi optuženi mogao biti proglašen krivično odgovornim, jer to može blokirati žalbu u slučaju da se kazna izrekne unutar tog raspona, ali da ipak nije primjerena krivičnim djelima za koja je optuženi proglašen krivim.
- Zato što nije izvjesno za šta će optuženi biti proglašen krivim, tužioci se moraju pobrinuti da podnesci o odmjeravanju kazne budu dovoljno specifični, slojeviti i iznijansirani tako da uključe i mogućnost djelimične osude.
- Tužioci trebaju nastojati da za sve optužbe za seksualno nasilje izrade posebne preporuke za odmjeravanje kazne kako bi bili sigurni da će važnost tih optužbi biti dovoljno istaknuta.
- Ako Tužilaštvo traži istu kaznu bez obzira na to radi li se o punoj ili o djelomičnoj osudi, to treba jasno navesti. Ako se to ne uradi, postoji rizik da će vijeće odbaciti preporuke Tužilaštva za odmjeravanje kazne jer je oslobodilo optuženog odgovornosti po nekim tačkama optužnice koje se odnose na dio baze zločina.
- Tužioci treba da zahtijevaju ukidanje ograničenja broja riječi i vremena na usmenoj raspravi ukoliko je to potrebno da se sačine kvalitetni podnesci za odmjeravanje kazne.

Zalaganje za određenu kaznu

- Tužioci treba mudro da koriste sve dostupne proceduralne mehanizme da pred sudom predoče sve relevantne dokaze uticaja seksualnog nasilja na žrtve,

uključujući i, na primjer, i pisane izjave žrtava, svjedočenja eksperte eksperata i ekspertske izvještaje, te usmene svjedoke.

- Tužioci u svojim osvrtima na uticaj na žrtve i na otežavajuće faktore ne bi smjeli iskustava žrtava karakterizirati tako da pojačaju već postojeću društvenu stigmu, nego ih prikazati kao neizbježnu posljedicu koja automatski izvire iz seksualnog nasilja. Tužioci bi trebali koristiti dokaze koji opisuju lično iskustvo žrtve na način koji će ispravno predočiti fizičku, mentalnu i društvenu štetu koju trpi pojedinačna žrtva, a ne smiju sugerirati da je seksualno nasilje u stvari pitanje časti ili morala.

Ranije puštanje na slobodu

- Ured tužioca treba imati aktivnu legitimaciju koja će omogućiti da se čuje mišljenje Tužilaštva o pitanjima izvršenja kazne, a osobito o pitanjima ublaženja kazne, pomilovanja i ranijeg puštanja na slobodu. Tamo gdje to nije predviđeno relevantnim pravilima, Tužilaštvo treba da zagovara odgovarajuće promjene.

Obeštećenje i restitucija

- Ured tužioca treba se sistematski služiti svim dostupnim kanalima da traži obeštećenje za žrtve seksualnog nasilja, uključujući, na primjer, i primjenu dostupnih postupaka restitucije i naknade štete kao dijelova krivičnog postupka.

9

Slika seksualnog nasilja u sukobima na teritoriji bivše Jugoslavije kroz presude MKSJ

Saeeda Verrall[1]

A. Uvod

U dvije decenije svog rada, Međunarodni sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) proizveo je znatan korpus pisanih presuda koje se odnose na sukobe u bivšoj Jugoslaviji i koje obuhvaćaju zločine počinjene od početka rata u Hrvatskoj 1991. i Bosni i Hercegovini (BiH) 1992. godine, pa sve do masovnih progona na Kosovu 1999. i sukoba u bivšoj jugoslavenskoj republici Makedoniji 2001. godine U tim su presudama zabilježena široko rasprostranjena zvjerstva, uključujući i zločine seksualnog nasilja, počinjeni na različitim ratištima.

Ovo poglavlje razmatra sliku seksualnog nasilja koja se pomalja iz tih presuda. U prethodnim poglavljima razmatrana su očekivanja koja su na samom početku postavljena pred novostvoreni Ured tužioca MKSJ što se tiče utvrđivanja odgovornosti za zločine seksualnog nasilja,[2] prepreke s kojima se suočavao,[3] kao i institucionalne, pravne i dokazne strategije koje je osmislio.[4] Svrha ovog poglavlja je da nakon dvije decenije rada na predmetima, na osnovu presuda MKSJ razmotrimo šta smo utvrdili o seksualnom nasilju u sukobima na području bivše Jugoslavije.

Ovo se poglavlje koristi detaljnim opisima seksualnog nasilja u predmetima koji su se vodili pred MKSJ, a koji su popisani u Aneksu A. Aneks sadrži činjenični opis svih nalaza koji se odnose na zločine seksualnog nasilja u predmetima MKSJ po geografskim područjima i grupama počinilaca. Konkretne slučajeve seksualnog nasilja iz Aneksa iskoristit ćemo u ovom poglavlju da istaknemo specifičnosti seksualnog nasilja koje se manifestiraju u tim predmetima. Slika seksualnog nasilja koja se u ovom času odražava kroz predmete MKSJ nije potpuna – što je neizbježno. Prvo, još se čeka pravosnažna presuda u nekoliko predmeta pred MKSJ u kojima se radi i o seksualnom nasilju.[5] Što je još važnije, u postupcima pred MKSJ u prvom redu se

---

[1] Michelle Jarvis i Najwa Nabti dale su velik doprinos osmišljavanju koncepta i strukture ovog poglavlja, te su također dale materijale koji su poslužili kao izvor i smjernice o pravcima propitivanja.

[2] *v.* Poglavlje 2.

[3] *v.* Poglavlje 3.

[4] *v.* Poglavlja 4-7.

[5] To uključuje trenutne postupke protiv predsjednika republike bosanskih Srba Radovana Karadžića; komandanta Glavnog štaba Vojske Republike Srpske Ratka Mladića; šest visokorangiranih vojnih i političkih vođa bosanskih Hrvata u predmetu *Prlić i dr.*; visokorangiranih predstavnika državne bezbjednosti Srbije Jovice Stanišića i Franka Simatovića; ministra unutrašnjih poslova Republike Srpske Miće Stanišića i šefa Regionalnog centra službi bezbjednosti Banja Luka Stojana Župljanina; i srbijanskog političara Vojislava Šešelja.

nastoji utvrditi pojedinačna krivična odgovornost optuženog, a ne stvoriti sveobuhvatni činjenični opis. Mada predmeti često sadrže šire nalaze koji oslikavaju kontekst u kojem su počinjeni zločini iz optužnice u okviru sukoba, stvaranje historijskog zapisa nije primarna funkcija MKSJ.[6]

Nadalje, mada je od sredine 1990-ih održan znatan broj suđenja pred MKSJ, postupci protiv ograničenog broja pojedinaca nužno će dovesti do nalaza koji prikazuju samo jednu u nizu slika masovnih zvjerstava i zločina koji su počinjeni. Nalazi u krivičnopravnim predmetima takođe su ograničeni što se tiče dokaza na kojima se temelje, a njihova struktura počiva na konkretnim zločinima koji su navedeni u optužnici. Zato su činjenični nalazi o seksualnim zločinima u presudama MKSJ obično ograničeni na pojedine slučajeve dokazane izvan razumne sumnje, osim ako ti pojedini slučajevi ne tvore dovoljnu osnovu za zaključak da su bili dio šire rasprostranjene prakse. U tom smislu, razmatranje samo jedne presude može zapravo imati suprotan učinak i stvoriti utisak da je došlo do samo nekoliko izoliranih slučajeva seksualnog nasilja, mada u stvarnosti slučajevi obrađeni u sudskim predmetima predstavljaju širi obrazac djelovanja.

Postoje mnogobrojni razlozi – o kojima će biti više riječi u ovom poglavlju i drugdje u knjizi – zašto seksualno nasilje počinjeno u sukobima na području bivše Jugoslavije možda nije u potpunosti prikazano u presudama MKSJ. Općenito uzevši, slika seksualnog nasilja koja se pomalja iz sudskih predmeta ipak ima poprilične razmjere, kako po broju tako i po raznolikoj prirodi zločina. Ovo poglavlje ne pretendira da pruži sociološku analizu seksualnog nasilja u zemljama bivše Jugoslavije niti raspravu o bezbrojnim akademskim teorijama koje su iznesene kako bi se objasnili uzroci ili obrasci seksualnog nasilja na tom području, ili u širem kontekstu drugih sukoba. Analiza se, umjesto toga, fokusira jednostavno na sliku činjenica koja se pojavljuje iz pisanih presuda MKSJ. Usprkos ograničenom opsegu ove analize, kad se presude sagledaju sve zajedno, one predstavljaju vrijedan izvor koji omogućuje uvid u ključne karakteristike što rasvjetljavaju prirodu i svrhu seksualnog nasilja u sukobima. U ovom ćemo poglavlju razmatrati cijeli niz tih karakteristika, od toga da se seksualno nasilje vrši javno ili da u njemu sudjeluju grupe ljudi, pa do činjenice da se seksualno nasilje vrši zajedno s drugim oblicima okrutnog i ponižavajućeg postupanja.[7]

Mada se mnogo šta može shvatiti iz ovih presuda, nama je važno da u procesu izvlačenja lekcija za budućnost razmotrimo šta možda nedostaje u slici seksualnog nasilja koja se stvara na temelju predmeta vođenih pred MKSJ. To je neizbježno težak zadatak. Nije uvijek lako utvrditi šta nije obuhvaćeno našim predmetima. Nadalje, elementi za koje sumnjamo da su izostavljeni nisu nužno posljedica propusta Tužilaštva koje treba ispraviti, nego mogu biti rezultat legitimnih faktora kao što su nepostojanje odgovarajućih dokaza ili pogrešne informacije u

---

[6] Ta je premisa iznesena u cijelom nizu odluka i presuda MKSJ *v.* npr. *Tužilac protiv Kupreškića i dr,* ICTY-95-16-T, Prvostepena presuda (14. januar 2000) (Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*), paragraf 756; *Tužilac protiv Stanišića i Simatovića*, ICTY-03-69-PT, Odluka na osnovu Pravila 73*bis* (D) (4. februar 2008), paragraf 21; *Tužilac protiv Dragana Nikolića*, ICTY-94-2-S, Presuda o kazni (18. decembar 2003) (Presuda o kazni u predmetu *Dragan Nikolić*), paragraf 122*; Tužilac protiv Deronjića*, ICTY-02-61-S, Presuda o kazni (30. mart 2004), paragraf 135.

[7] Karakteristike na koje se fokusiramo nipošto nisu jedine, niti smo željeli formalno klasificirati ili kategorizirati različite "oblike" seksualnog nasilja.

drugim izvještajima o seksualnom nasilju tokom sukoba. Ipak, za nas je bilo korisno usporediti sliku seksualnog nasilja u presudama MKSJ s eksternim referentnim tačkama kao što su izvještaji o misijama za utvrđivanje činjenica, izvještaji u medijima i zaključci izneseni u Završnom izvještaju Ekspertske komisije.[8] Ova analiza naglašava ono što je možda izostavljeno, a odnosi se na posebne vrste optužbi za seksualno nasilje i vidove odgovornosti, kao i na nalaze koji se odnose na geografska područja gdje je bilo mnogo izvještaja o seksualnom nasilju, ali ti slučajevi nisu dubinski obrađeni (ili nisu uopće obrađeni) u sudskim presudama u predmetima pred MKSJ. Mada je ova analiza neizbježno nesavršena, ipak predstavlja važan katalizator za razmišljanje o tome kako bi se u budućim presudama u međunarodnom krivičnom pravu mogla prenijeti cjelovitija slika seksualnog nasilja.

B. Seksualno nasilje kao dio sukoba na području bivše Jugoslavije

Kako je već rečeno, presudama MKSJ nije svrha historiografski opis sukoba. No, te presude sadrže brojne nalaze koji se odnose na pozadinu i kontekst događanja, a koji rasvjetljavaju ono što je prethodilo sukobima, kao i šire političke i društvene faktore koji su doprinijeli počinjenju zločina. Presude nude sliku sukoba u bivšoj Jugoslaviji do kojih su doveli nacionalistički osjećaji koje je pothranjivala politika. To je doprinijelo raspadu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) i izbijanju razornih i dugotrajnih borbi koje su se vodile po linijama koje su se poklapale s linijama percipiranih etničkih razgraničenja.[9] Presude pokazuju kako su se u raznim područjima gdje se ratovalo iskorištavale prilike za teritorijalno širenje, što su posebno činile snage bosanskih Srba i bosanskih Hrvata, koji su se borili da bi osvojili i utvrdili teritorije.[10] Mada bosanski Srbi nipošto nisu bili jedini koji su gajili teritorijalne pretenzije, ti su ciljevi posebno jasno izraženi u dokumentu "Strateški ciljevi" koji je izradilo političko rukovodstvo bosanskih Srba, gdje je definiran tok rata – posebno u Bosni i Hercegovini – kroz ambiciju da se stvori jedinstvena država bosanskih Srba.[11]

Politički, teritorijalni i strateški ciljevi u srži sukoba doveli su do borbi u

---

[8] Kako je ukazano u prethodnim poglavljima, Završni izvještaj sadrži detaljan narativni prikaz zločina koji su prijavljeni tokom oružanog sukoba, uključujući i aneks u kojem su navedeni samo prijavljeni zločini seksualnog nasilja. Završni izvještaj je predat MKSJ 1994. i uticao je na prve istrage na MKSJ. *v.* Vijeće sigurnosti UN-a "Pismo generalnog sekeretara predsjedniku Vijeća sigurnosti UN-a od 24. maja 1994." (27. maj 1994) UN Doc S/1994/674 Aneks: Završni izvještaj Ekspertske komisije osnovane Rezolucijom Vijeća sigurnosti 780 (1992) (Završni izvještaj Ekspertske komisije)

[9] *Tužilac protiv Brđanina*, ICTY-99-36-T, Prvostepena presuda (1. septembar 2004) (Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin*), paragraf 55*; Tužilac protiv Tadića*, ICTY-94-1-T, Prvostepena presuda (7. maj 1997) (Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*), paragraf 68.

[10] Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 9), paragraf 68; Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić* (fusnota 6), paragraf 40. *v.* također *Tužilac protiv Kordića i Čerkeza*, ICTY-95-14/2-T, Prvostepena presuda (26. februar 2001), paragraf 137.

[11] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 9), paragrafi 65-79. *v.* također npr. *Tužilac protiv Martića*, ICTY-95-11-T, Prvostepena presuda (12. juni 2007) (Prvostepena presuda u predmetu *Martić*), paragraf 442; *Tužilac protiv Plavšić*, ICTY-00-39&40/1-S, Presuda o kazni (27. februar 2003) (Presuda o kazni u predmetu *Plavšić*), paragraf 11; *Tužilac protiv Stanišića i Župljanina*, ICTY-08-91-T, Prvostepena presuda (27. mart 2013) (Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin*), tom 2, paragrafi 308-13.

kojima civili nisu stradali slučajno: često su upravo civili bili direktna meta napada.[12] Kako bi se teritorija konsolidirala duž nečega što izvjesna etnička grupa vidi kao svoje granice, neophodno je "trajno ukloniti" pripadnike etničkih grupa koje su meta napada.[13] To se često postizalo direktno ubijanjem civila i drugim aktima čija je svrha bila fizičko uništenje civila. Ubistva i druge radnje popraćeni su progonima kojima je cilj bio etničko čišćenje golemih geografskih područja, a do progona su doveli nasilje i druga krivična djela korištena da se s tih područja civilno stanovništvo masovno protjera.[14]

Kombinacija konstruiranih etničkih podjela u sukobima i ideje da civilno stanovništvo ima centralnu ulogu u postizanju globalnih vojnih ciljeva dovela je do zločina i zvjerstava koje karakteriziraju brutalnost i lični motivi.

Kao što ćemo vidjeti dalje u ovom poglavlju, seksualno nasilje bilo je prisutno u skoro svakom aspektu sukoba. Seksualno nasilje slijedilo je etničke granice i vršeno je da bi se terorizirali, kaznili, osramotili i ponizili pripadnici druge etničke grupe. Seksualno nasilje bilo je posebno duboko prožeto procesom etničkog čišćenja u okviru nasilnog preuzimanja vlasti u naseljenim mjestima, kao i u zatočeničkim objektima, te je korišteno da se civilnom stanovništvu utjera strah u kosti; nakon takvih kampanja nasilnih zločina civili su često bježali napuštajući svoje domove.

C. Karakteristike seksualnog nasilja kroz presude MKSJ

1. Razmjere i učestalost seksualnog nasilja

U momentu dok ovo pišemo, dvadeset i devet optuženih pravomoćno je na MKSJ osuđeno za zločine seksualnog nasilja.[15] Mada predmeti MKSJ koji se bave seksualnim nasiljem daju samo malu sliku pravih razmjera seksualnog nasilja na teritoriji bivše Jugoslavije, u njima su ipak dokumentirani zločini u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i na Kosovu, a koje su počinili bosanski Srbi, Srbi iz Srbije, bosanski Hrvati, Hrvati iz Hrvatske, bosanski Muslimani, kosovski Albanci, kao i strani borci.[16]

Presude nam daju cjelovitiju sliku događaja u nekim područjima. U opštini Prijedor istrage su fokusirane na tri zloglasna zatočenička objekta (Omarska, Keraterm i Trnopolje) i na zlostavljanje zatvorenika u tim objektima. Uz druge oblike nasilja i mučenja, presude na vidjelo iznose zastrašujuću sliku nekontroliranog seksualnog nasilja nad zatvorenicima koji su zbog same prirode svog položaja bespomoćni; žrtve

---

[12] *v.* npr. *Tužilac protiv Galića,* ICTY-98-29-T, Presuda i mišljenje (5. decembar 2003), paragrafi 593-4; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 9), paragraf 159; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 11), tom 1, paragrafi 213, 276, 341, 482, 686, 806, 874, 932, 975, 1035, 1112, 1186, 1241, 1282, 1350, 1409, 1492, 1549, 1673.

[13] *v.* npr. Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 11) tom 2, paragraf 311.

[14] *v.* npr. Prvostepena presuda u predmetu *Martić* (fusnota 11), paragraf 443; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 9), paragraf 159; Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 9), paragraf 126; Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 11), paragrafi 34-42.

[15] *v.* Aneks B. Još je osam optuženih osuđeno za seksualne delikte, ali su žalbeni postupci još u toku.

[16] MKSJ je pokrenuo postupke i protiv osoba makedonske nacionalnosti za zločine koji su se navodno desili u bivšoj makedonskoj republici Makedoniji 2001. (*v.* općenito predmet *Tužilac protiv Boškoskog i Tarčulovskog,* ICTY-04-82-T, Prvostepena presuda (10. juli 2008)), ali u postupku nisu podignute optužbe za seksualno nasilje.

su bile i muškarci i žene. Slično tome, posebna pažnja je posvećena i opštini Foča, gdje je predmet *Kunarac i dr.* fokusiran konkretno na korištenje bosanskih Muslimanki kao seksualnih robinja bosanskih Srba. U tim područjima se pojam sistematskog i institucionaliziranog seksualnog nasilja, o kojem je bilo toliko izvještaja nakon sukoba, jasno ogledao u presudama.

Slika je manje detaljna izvan predmeta koji su se usko fokusirali na seksualno nasilje na nivou direktnih počinilaca. U svim predmetima u kojima su optuženi zauzimali važne položaje, pojedini slučajevi seksualnog nasilja opisani su uz druge zločine, često kao dio šire kampanje zločina, što znači da je moguće da se zločinima seksualnog nasilja posvetilo manje pažnje. No, odmaknemo li se malo i pogledamo presude u cjelini, ipak je očito da su ti pojedinačni slučajevi dio šireg obrasca. Baš kao što nalazi o međusobno nepovezanim područjima gdje se nasilje vršilo u raznim naseljenim mjestima − kad se sagledaju u cjelini − daju cjelovitu sliku etničkog čišćenja, tako je i slika koja se pomalja iz pojedinačnih nalaza o seksualnom nasilju veća od zbira njenih dijelova. Nadalje, čak i kad se navode samo pojedinačni slučajevi, jasno je da je seksualno nasilje duboko isprepleteno sa samim sukobom. Čak i kad 'sistematsko' ili 'široko rasprostranjeno' seksualno nasilje nije bilo u fokusu zaključaka suda, činjenica da je seksualno nasilje vršeno uz druge oblike nasilja i progona pokazuje da su ti zločini često bili dio opće kampanje.

2. Situacije u kojima je vršeno seksualno nasilje

Slika koja se pomalja iz presuda pokazuje kako je seksualno nasilje na svim geografskim područjima vršeno ne samo tokom sukoba, nego da je bilo prisutno i u brojnim kontekstima povezanim sa sukobima. Od nasilnog preuzimanja vlasti u naseljenim mjestima do zatvorskih objekata, seksualno nasilje je bilo sastavni dio širokog dijapazona scenarija sukoba. Daleko od toga da bi bilo samo slučajni aspekt sukoba, seksualno nasilje je zapravo bilo njegov integralni dio.

Raznolikost okolnosti u kojima je došlo do seksualnog nasilja potvrđuje ideju da ga nisu vršili samo pojedinci u izoliranim slučajevima kad bi im se ukazala prilika.[17] Ne; ono se često manifestiralo uz druge oblike uništavanja, nasilja, zlostavljanja i zastrašivanja.

Kako su sukobi zahvatili bivšu Jugoslaviju, širenje neprijateljstava često se odvijalo prema tipičnom obrascu, posebno u Bosni i Hercegovini. Kako se vidi iz mnogih predmeta MKSJ, "preuzimanje vlasti" u naseljima i općinama u prvom se redu postizalo napadom vojnih snaga, a zatim postepenom konsolidacijom vlasti kroz uspostavu kontrole nad regionalnim i lokalnim strukturama vlasti, nakon čega bi došlo do eskalacije zlostavljanja druge etničke grupe koje su vršili vojska, policija i paravojne snage.[18] Pripadnici ciljane etničke grupe su kroz zločine bili izloženi sve većem nasilju,

---

[17] Iako se takvi oblici seksualnog nasilja mogu ipak smatrati zločinima u skladu sa Statutom MKSJ i tvoriti dio šireg obrasca seksualnog nasilja u sukobima.

[18] *v.* npr. Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 9); *Tužilac protiv Krajišnika*, ICTY-00-39-T, Prvostepena presuda (27. septembar 2006) (Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik*), paragrafi 289-96; Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 11); Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 11), tom 1.

zastrašivanju i zlostavljanju. Često su iz dotičnog područja transportirani organiziranim prevozom, ili bi pak bili toliko terorizirani da su se odlučivali na bijeg, ili i jedno i drugo. U procesu etničkog čišćenja pripadnici ciljane grupe često su završavali u zatvoru; nerijetko su u zatvoru ostajali duže vrijeme.[19] Seksualno nasilje bilo je dio svih aspekata kontinuuma koji su tvorili preuzimanje vlasti, zatočenje i prisilno premještanje.

(a) Seksualno nasilje tokom preuzimanja vlasti i nasilnog premještanja

Presude daju primjere seksualnog nasilja počinjenog tokom nasilnog preuzimanja vlasti u naseljima i općinama, ili nakon napada vojnih snaga, gdje bi vojnici upadali u kuće pripadnika ciljane etničke grupe. Primjerice, u opštini Prijedor u BiH, Vojska Republike Srpske (VRS) je zajedno s policijom i paravojnim formacijama napadala sela i gradove.[20] Za vrijeme napada na selo Hambarine, srpski vojnici su vršili silovanja, ubijali stanovnike i palili kuće. Zbog ovog žestokog napada izbjeglo je oko 400 seljana.[21]

U drugom primjeru preuzimanja vlasti, snage Hrvatskog vijeća obrane (HVO) napale su područje Vareša 1993. godine i pokrenule kampanju nasilja i zastrašivanja stanovništva. U Varešu su vojnici HVO-a silovali dvije Muslimanke u njihovim vlastitim kućama. Jednoj od njih su pokrali nakit i novac, a drugu su silovala trojica vojnika na posebno brutalan način.[22] U isto to vrijeme je HVO napao i selo Stupni Do. Tokom pretrage tog sela istjerali su jednu sedamnaestogodišnju Muslimanku s mjesta gdje se skrivala. Vojnik HVO-a ju je pod prijetnjom oružjem silovao i pustio je tek kad mu je dala 100 njemačkih maraka. Drugu Muslimanku je vojnik HVO-a seksualno zlostavljao u njenoj kući, a zatim je izveo napolje i tamo ju je pred okupljenim vojnicima HVO-a zlostavljao drugi vojnik HVO-a.[23]

U Mostaru su se 1993. godine sukobili bosanski Hrvati i bosanski Muslimani, te podijelili grad po etničkim linijama.[24] Vojnici HVO-a su protjerali civile Muslimane iz njihovih kuća i otjerali ih u muslimanski dio grada. Vojnici HVO-a su u procesu tog protjerivanja odvodili Muslimanke, s ulice ili iz njihovih kuća, i silovali ih prije nego što ih protjeraju.[25] Seksualno nasilje je na taj način bilo neraskidivo povezano s kampanjom progona.

---

[19] *v.* npr. Vijeće sigurnosti UN-a, "Pismo generalnog sekretara predsjedniku Vijeća sigurnosti od 24. maja 1994", Dodatak: Prilozi završnom izvještaju Ekspertske komisije (27. maj 1994) UN Doc S/1994/674, osnovane u skladu s Rezolucijom 780 (1992) Vijeća sigurnosti, aneksi IX do XII UN Doc S/1994/674/Dodatak 2 (tom V) Aneks IX: Silovanje i seksualno zlostavljanje (Aneks IX Izvještaja Ekspertske komisije o silovanju i seksualnom zlostavljanju), paragrafi 12-13 (gdje se detaljno opisuju ta dva uobičajena modela preuzimanja vlasti u kojima dolazi do zločina seksualnog nasilja).

[20] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 9), paragraf 104.

[21] *Tužilac protiv Stakića*, ICTY-97-24-T, Prvostepena presuda (31. juli 2003) (Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*), paragraf 133.

[22] *Tužilac protiv Prlića i dr,* ICTY-04-74-T, Prvostepena presuda (29. maj 2013) (Prvostepena presuda u predmetu *Prlić*), tom 3, paragrafi 401-4.

[23] *Ibid.*, paragrafi 426-7, 780.

[24] *v. Ibid.*, tom 2, paragrafi 749-57, 763; *Tužilac protiv Naletilića i Martinovića*, ICTY-98-34-T, Prvostepena presuda (31. mart 2003) (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić i Martinović*), paragraf 1.

[25] *v.* Prvostepena presuda u predmetu *Prlić* (fusnota 22), tom 2, paragrafi 815, 818, 876, 900, 925, 927, 935.

Žene i djevojke silovane su i seksualno napastvovane i tokom nasilne kampanje masovnog protjerivanja s Kosova 1999. godine. Nakon napada na Prištinu/Prishtinë,[26] snage Savezne Republike Jugoslavije (SRJ)/Srbije protjerale su kosovske Albance iz njihovih kuća.[27] Prvog aprila 1999. godine jednu su kosovsku Albanku silovala dva Srbina u maskirnim uniformama, a treći ju je seksualno zlostavljao tokom pretresa njenog stana u Prištini/Prishtinë. Nekoliko dana nakon toga snage SRJ/Srbije protjerale su tu ženu i njenog supruga prisilivši ih da krenu vozom prema granici s Makedonijom.[28]

Naši predmeti pokazuju da postoji veća vjerovatnoća da do seksualnog nasilja dođe kada se dešavaju pretresi stanova, prisilno iseljavanje i druge situacije u kojim pripadnici oružanih snaga ulaze u kuće civila. No, to ne ukazuje da takve zločine treba otpisati kao "uslovljene situacijom". Stvarno stanje stvari koje se vidi iz naših predmeta jeste da su aktivnosti kao što su pretresi kuća – pri čemu se navodno traže neke konkretne osobe ili naoružanje – često samo izgovor za zlostavljanje i razna krivična djela progona koja predstavljaju dio šire kampanje zločina.[29] Kako se razmatra u poglavljima 6 i 7, uvidjeli smo koliko je važno te zločine smjestiti u kontekst – da bi se pokazala uloga tih zločina u širem kontekstu; na primjer, kad se optuženi terete za te zločine kao krivična djela u osnovi progona, ili da bi ih se povezalo sa sveobuhvatnim udruženim zločinačkim poduhvatom (UZP).[30] Nastojanje da pretresnim vijećima pokažemo kako su pretresi kuća često bili samo izgovor za nasilne zločine važan je aspekt procesa kontekstualizacije u nekim našim predmetima.[31]

Mada je, u jednu ruku, seksualno nasilje vršeno tokom operacija nasilnog progona stanovništva, u drugu ruku ono je bilo jedan od faktora koji su stanovništvo podsticali na bijeg. U predmetu *Stanišić i Simatović* pred Pretresnim vijećem izvedeni su dokazi o tome da su hrvatske i slovačke porodice koje su napuštale Ilok u Srpskoj autonomnoj oblasti Slavonija, Baranja i Zapadni Srem (SAO SBZS) navodile kako su ih na bijeg naveli zločini, uključujući i silovanja, koje su počinile srpske snage.[32]

Nadalje, seksualno nasilje nije se koristilo samo da se ubrza istjerivanje civila

---

[26] Ovdje smo imena mjesta na Kosovu pisali na srpskom i albanskom jeziku, kako je urađeno u presudama u predmetima **kao što su** *Milutinović i dr.* i *Đorđević.*

[27] *Tužilac protiv Đorđevića,* ICTY-05-87/1-T, Prvostepena presuda (23. februar 2011) (Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević*), tom 1, paragraf 817.

[28] *Tužilac protiv Milutinovića i dr,* ICTY-05-87-T, Prvostepena presuda (26. februar 2009) (Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović*), tom 2, paragraf 875. Dokazi o ovom slučaju nisu izvedeni na suđenju Đorđeviću.

[29] *v.* npr. Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 9), paragrafi 90, 210, 316, 367, 418-9, 470. Brđaninova odgovornost za zločine počinjene u Autonomnoj regiji Krajina (ARK) zasnovana je djelomično na tome što je bio odgovoran za izdavanje naređenja za razoružanje koja su selektivno provođena samo nad nesrbima, a koja su bila ključni dio općeg plana etničkog čišćenja. Zbog toga su nesrbi bili lakše mete napada, a to je predstavljalo i izgovor za njihov progon i za vršenje zločina nad njima. Pretresno vijeće je npr. utvrdilo da su "pripadnici vojske bosanskih Srba u opštini Prijedor pretraživali kuće u kojima su stanovali bosanski Muslimani pod izgovorom da traže oružje. Potom su iz kuća odnosili dragocjenosti i hranu. Kuće bosanskih Srba nisu pretraživali". *Ibid.,* paragraf 630.

[30] *v.* str. 214-22 Poglavlje 6 i str. 236-43 Poglavlje 7.

[31] *v.* str. 221-2 Poglavlje 6 i str. 262-3 Poglavlje 7, gdje se govori o iskustvu Ureda tužioca u predmetima *Milutinović i dr.* i *Đorđević* s navodima u optužnici da su zločini seksualnog nasilja počinjeni tokom operacija prisilnog premještanja predstavljali čin progona i da su bili predvidljiva posljedica UZP čiji je cilj bio da se albansko stanovništvo prisilno protjera s Kosova *v.* dalje Aneks A, dio 3.

[32] *Tužilac protiv Stanišića i Simatovića*, ICTY-03-69-T, Prvostepena presuda (30. maj 2013) (Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Simatović*), tom 1, paragraf 557. Dokazi za to izvedeni su i na suđenju Hadžiću, koje je u toku.

iz njihovih kuća i naselja, nego se vršilo i kad su žrtve već bile u bijegu. Usred operacije izgona ogromnih razmjera na Kosovu 1999. godine jedna je djevojka, kosovska Albanka, izvedena iz konvoja koji se kretao u pravcu Prištine/Prishtinë. Tada su je pripadnici srpskih snaga seksualno zlostavljali, a zatim je vratili u konvoj.[33] U predmetu *Stanišić i Simatović*, pred Pretresnim vijećem su izvedeni dokazi o silovanju jedne Muslimanke tokom operacije prevoza stanovništva autobusima iz Sanskog Mosta u septembru 1995. godine. Tu su operaciju provodili pripadnici Srpske dobrovoljačke garde.[34]

Ovi predmeti naglašavaju činjenicu da se seksualno nasilje često dešava paralelno s vršenjem drugih zločina, u situacijama kao što su napadi na naseljena mjesta u sklopu operacija nasilnog izgona. Iz tog iskustva izvlačimo lekciju koja se može pokazati relevantnom za buduće situacije i predmete pred Međunarodnim krivičnim sudom (MKS): kad su u pitanju zločinačke kampanje velikih razmjera, istražitelji treba da imaju holistički pristup. Mada neka krivična djela, kao što su ubistva, sakaćenja ili uništavanje vjerskih objekata, postaju preovlađujuća karakteristika zločinačkih kampanja, i zločini seksualnog nasilja će se neizbježno pokazati dijelom takvih kampanja, čak i ako izvršenje tih zločina nije uočljivo već na prvi pogled.

(b) Seksualno nasilje u zatvorskom okruženju

Mada je bilo mnogo slučajeva seksualnog nasilja tokom procesa preuzimanja vlasti i tokom kampanja progona, najveći broj incidenata seksualnog nasilja dokumentiranih u predmetima MKSJ ipak se odigrao u zatvorskom okruženju. Taj trend se uklapa i u Završni izvještaj Ekspertske komisije, koja je utvrdila da se više od polovine svih prijavljenih slučajeva seksualnog nasilja dogodilo dok su žrtve bile zatočene.[35]

Moguće je da presude MKSJ stvore pogrešnu sliku stoga što po njima djeluje da se seksualno nasilje mnogo češće dešavalo u zatvorima nego na drugim lokacijama. Kako smo vidjeli u Poglavlju 3, pogrešno poimanje da je seksualno nasilje izvan zatočeništva – na primjer tokom operacije prisilnog premještanja – vjerovatno plod slučajnosti, možda je dovelo do toga da se ovom vidu seksualnog nasilja u fazi istrage posveti relativno manje pažnje nego seksualnom nasilju tokom zatočeništva.[36] Kako je razmotreno u Poglavlju 5, to može biti i posljedica percepcije istražitelja, a i iskustva samog Tužilaštva − da je lakše dokazati zločine seksualnog nasilja počinjene u zatvorskom okruženju, zato što je tamo postojao veliki broj svjedoka koji svojim iskazima mogu međusobno potkrijepiti navode.[37] I naposlijetku, čisto intuitivno,

---

[33] *v. Tužilac protiv Đorđevića*, ICTY-05-87/1-A, Drugostepena presuda (27. januar 2014) (Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević*), paragrafi 857-9, 897, 926-7, 929.

[34] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Simatović* (fusnota 32), tom 1, paragraf 874. No, Pretresno vijeće je zaključilo da nije dokazano postojanje *mens rea* za prisilno premještanje što se tiče slučajeva među kojima su i silovanja.

[35] Aneks IX Izvještaja Ekspertske komisije o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 19) 21 (gdje se navodi da se oko 600 od oko 1.100 prijavljenih slučajeva silovanja i seksualnog zlostavljanja desilo u zatvorskom okruženju).

[36] *v.* str. 41-4, 58-60, Poglavlje 3. Ali *v.* i str. 159-61, Poglavlje 5, gdje se govori o razlikama između seksualnog nasilja nad muškarcima u zatvorskom okruženju (često pred drugima) i nad ženama (često se vrši manje otvoreno) i gdje se ističe da "otvorenost" seksualnog nasilja u zatvorskom okruženju može uticati na dostupnost potkrepljujućih dokaza.

[37] *v.* Poglavlje 3.

zatvorski objekti prirodno navode na istraživanje o tome da li su zatvorenici zlostavljani; svi prikupljeni dokazi možda su naprosto posljedica istraživanja očiglednih stvari.

No nastranu posljedice strategija i prioriteta istraga; količina predmeta seksualnog nasilja povezanih sa zatvorskim objektima nesumnjivo odražava i realnu sliku zatočeništva i njegove uloge u sukobima – gdje su po samoj prirodi stvari ranjivi civili bili podvrgnuti tiraniji zatočitelja i gdje su izvršioci zločina imali lak pristup svojim žrtvama. No, lakši pristup žrtvama ne navodi nužno na zaključak da je seksualno nasilje počinjeno u zatvorskim objektima na području bivše Jugoslavije bilo tek posljedica oportunizma i samovolje zatvorskih čuvara. Upravo suprotno: stvara se slika seksualnog nasilja koje je u zatvorskom okruženju provođeno tako sistematski da je predstavljalo, ako ne institucionaliziranu politiku a ono sasvim sigurno široko rasprostranjenu praksu. Ta je praksa bila odobrena, a moglo bi se tvrditi i podsticana s visokih nivoa.[38]

Predmeti MKSJ potvrđuju da je najviše slučajeva seksualnog nasilja izvršeno u zatvorskom okruženju, od koncentracionih logora velikih razmjera do improviziranih zatvorskih objekata u općinskim zgradama kao što su domovi kulture, škole ili ambulante. To uključuje i tri spomenuta zloglasna zatočenička logora koje su vodile snage bosanskih Srba u Prijedoru: Omarska, Keraterm i Trnopolje. Zatvorenici u tim logorima neprestano su bili izloženi seksualnom nasilju. Njihovi čuvari, bosanski Srbi, redovno su izvodili nesrpkinje iz prostorija gdje su bile zatočene u logoru Omarska i silovali ih, ponekad više puta. Ponekad ih je silovalo više čuvara.[39] Seksualno nasilje u logorima karakterizirale su ekstremna nasilnost i brutalnost. Jedna žena koja je bila u logoru Keraterm svjedočila je da su je silovali sve dok nije izgubila svijest; probudila se sljedećeg jutra – u lokvi krvi.[40]

Nisu samo bosanski Srbi vršili neobuzdano seksualno nasilje u zatvorima. Logorom Čelebići upravljale su vlasti bosanskih Muslimana, a vlasti Hrvata u općini Konjic. Tamo su srpski zatočenici oba pola bivali žrtve odvratnih djela seksualnog nasilja i mučenja. Zatočenice su pričale da su ih višestruko silovali, pa čak i za vrijeme isljeđivanja, koje je bilo propraćeno nasiljem.[41]

Slika koja se pomalja na osnovu predmeta MKSJ pokazuje da je, uz užasne uslove života u zatvorima i druge oblike psihičkog i fizičkog nasilja nad zatočenicima, atmosferu ekstremnog straha i nesigurnosti među zatvorenicima proizvodilo i seksualno nasilje.[42]

---

[38] *v.* str. 249-51.

[39] *Tužilac protiv Kvočke i dr,* ICTY-98-31/1-T, Prvostepena presuda (2. novembar 2001) (Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*), paragrafi 98-108.

[40] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 9), paragraf 512; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 11), tom 1, paragrafi 587 (zasnovano na presuđenim činjenicama 893, 898), 683. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 21), paragraf 240.

[41] *Tužilac protiv Delalića i dr,* ICTY-96-21-T, Prvostepena presuda (16. novembar 1998) (Prvostepena presuda u predmetu *Delalić*), paragrafi 937-42, 958-65.

[42] Npr. Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 9), paragraf 175 (svjedočenje bivšeg zatvorenika iz Trnopolja koji je rekao, "Sam čin silovanja... imao je užasan uticaj na njih. Mogli su sebi možda objasniti krađe, pa čak i premlaćivanja i neka ubijanja... ali [k]ada su počela silovanja, svi su izgubili nadu, svi u logoru, i muškarci i žene. To je bio strah, užas.").

Kako je već spomenuto, seksualno nasilje nije se vršilo samo u organiziranim "logorima" nego i u privremenim zatvorskim objektima gdje su civile dovodili na ispitivanje, ili prije nasilnog premještanja. Takve lokacije koje se spominju u presudama MKSJ jesu zgrada srednje škola u Rogatici, gdje su stražari silovali, tukli i mučili muslimanske zatvorenike;[43] kasarna, bunker i kuća u općini Vogošća, gdje su nad muslimanskim zatvorenicima vršili seksualno nasilje i ponižavali ih;[44] Dom kulture u Čelopeku, opština Zvornik, gdje su dolazile srpske paravojne grupe i muslimanske zatvorenike tjerale da seksualno opće sa članovima svojih obitelji i sakatili ih;[45] te osnovna škola Dubravica u Vitezu, gdje je HVO zatočio civile i gdje su vojni policajci silovali Muslimanke.[46]

Mogu se također razlikovati situacije gdje se seksualno nasilje vršilo nad zatvorenicima u organiziranim zatočeničkim objektima i one gdje je seksualno nasilje bilo glavna svrha zatočenja.[47] Osim u logorima i improviziranim zatvorima, seksualno nasilje je vršeno, između ostalog, i u privatnim stambenim objektima, gdje su žene bile višekratno silovane, gdje su ih vojnici razmjenjivali i tjerali ih da rade kućanske poslove. Kako je već spomenuto, ovaj model porobljavanja bio je u centru pažnje na suđenju Kunarcu i drugima, gdje se radilo o događajima u opštini Foča, koja je postala sinonim za pojam seksualnog ropstva.

Zatočenje se obično povezuje sa situacijom u kojoj su osobe držane u zasebnim zatvorskim ili drugim objektima; no predmeti MKSJ također jasno pokazuju kako civili lako postaju žrtve seksualnog nasilja kad neprijateljske snage zauzmu njihova naselja i pretvore ih u *de facto* zatvore. Jedan takav primjer je selo Rotilj u općini Kiseljak. Nakon što su snage HVO-a nasilno preuzele vlast u toj općini, hrvatski vojnici su pljačkali i palili kuće i terorizirali lokalno muslimansko stanovništvo.[48] Jedan svjedok je ispričao kako je cijelo naselje Rotilj postalo neka vrsta koncentracionog logora gdje su vojnici HVO-a ulazili u tamošnje kuće kad god im se prohtije, te noću silovali Muslimanke.[49] Pretresno vijeće u predmetu *Blaškić* zaključilo je da je, posebno u svjetlu činjenice da su po brdima oko sela bili razmješteni snajperisti, cijelo selo zapravo postalo "zatočenički logor" HVO-a.[50]

3. Karakteristike seksualnog nasilja

Mada je seksualno nasilje u sukobima vršeno u najrazličitijim okolnostima, iz presuda se razabire niz zajedničkih crta tog nasilja. Te repetitivne karakteristike pružaju nam

---

[43] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 18), paragrafi 679, 685.

[44] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 11), tom 1, paragrafi 1523-5.

[45] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 18), paragraf 372; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 11), tom 1, paragraf 1599.

[46] *Tužilac protiv Blaškića*, ICTY-95-14-T, Prvostepena presuda (3. mart 2000) (Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*), paragraf 695.

[47] To je jedna od "kategorija" seksualnog nasilja navedenih u Aneksu IX o silovanju i seksualnom zlostavljanju Završnog izvještaja Ekspertske komisije (fusnota 19), paragraf 5.

[48] Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić* (fusnota 46), paragrafi 362-7.

[49] *Tužilac protiv Kordića i Čerkeza*, ICTY-95-14/2-A Drugostepena presuda (17. decembar 2004) (Drugostepena presuda u predmetu *Kordić*), paragrafi 639-40.

[50] Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić* (fusnota 46), paragraf 691.

dodatni uvid u prirodu i ulogu seksualnog nasilja tokom sukoba, uključujući i namjerno korištenje tog oblika nasilja kako bi se ponizila, dehumanizirala, rascjepkala i uništila grupa ljudi koja se doživljava kao etnička grupa.

(a) Seksualno nasilje i ispitivanje

Seksualno nasilje se, kao i drugi oblici nasilja i zastrašivanja, za sve vrijeme sukoba koristilo kako bi se žrtvama prijetilo, kako bi se iz njih izvlačile informacije i kako bi ih se kaznilo. U tom smislu se u presudama ističe niz slučajeva seksualnog nasilja do kojih je došlo tokom ispitivanja, ili u vezi s tim ispitivanjima. U logoru Čelebići zamjenik komandanta logora Hazim Delić silovao je mnogo žena; jednu je silovao nakon što ju je ispitivao gdje joj je muž.[51] Miroslav Bralo, pripadnik odreda Džokeri, koji je bio dio bojne Vojne policije HVO-a, više je puta silovao jednu Muslimanku u selu Nadioci dok ju je ispitivao Anto Furundžija, komandant Džokera.[52] Jednoj su Romkinji pripadnici srpske paravojske prijetili silovanjem dok su je ispitivali o Hrvatima iz njenog sela.[53] Na Kosovu je vojnik Oslobodilačke vojske Kosova silovao ženu nakon što ju je pola sata ispitivao o tome je li njen muž sarađivao sa srpskom policijom, s očitom svrhom da je zastraši i/ili kazni.[54]

(b) Seksualno nasilje izvršeno pred drugima

Naši predmeti pokazuju kako je seksualno nasilje korišteno da se žrtvama utjera strah u kosti, kao i osjećaj stida, kako pojedinim osobama tako i njihovoj široj zajednici. Kako se vidi u Poglavlju 5, ustanovili smo da su u zatvorskom okruženju postojale neke razlike u tome kako se seksualno nasilje vrši nad muškarcima a kako nad ženama. Žene su prvenstveno "izvodili" i podvrgavali seksualnom nasilju – nasamo. Često bi im prijetili da moraju šutjeti o zlostavljanju koje su doživjele.[55]

No, u predmetima MKSJ da se vidjeti kako se seksualno nasilje koristilo za javno sramoćenje žrtava seksualnim nasiljem, koje je često prakticirano pred očima drugih pripadnika ciljane etničke grupe, uključujući druge zatočenike, ostale žitelje nekog mjesta, a u nekim slučajevima i članove porodice. Na primjer, u jednom slučaju je u logor Omarska naoružan čovjek ušao u dio logora gdje su zatvorenici jeli, razgolitio dojku jedne zatočenice, izvukao nož i nekoliko ga minuta povlačio preko nje dok su drugi zatočenici to posmatrali prestrašeni.[56] Među slučajevima zabilježenim u

---

[51] Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 41), paragrafi 937-42.

[52] *Tužilac protiv Brale*, ICTY-95-17-S, Presuda o kazni (7. decembar 2005) (Presuda o kazni u predmetu *Bralo*), paragrafi 3, 5, 15-16; *Tužilac protiv Furundžije*, ICTY-95-17/1-T, Prvostepena presuda (10. decembar 1998) (Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*), paragrafi 124-6, 264; *Tužilac protiv Brale*, ICTY-95-17-PT, Izmijenjena optužnica (18. juli 2005) (Optužnica protiv *Bralo*), paragraf 30.

[53] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Simatović* (fusnota 32), tom 1, paragraf 471.

[54] *Tužilac protiv Haradinaja i dr,* ICTY-04-84-T, Prvostepena presuda (3. april 2008), paragraf 466.

[55] *v.* str. 159-61, Poglavlje 5. *v.* npr. način na koji je vršeno seksualno nasilje nad ženama u logoru Omarska, kako je to prikazano u predmetu *Kvočka i dr.*: *v.* npr. Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 39), paragrafi 98-100, 104, 107-8.

[56] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 9), paragrafi 517, 1013; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 11), tom 1, paragraf 603 (na osnovu presuđene činjenice 882).

predmetima MKSJ nalaze se i ovi: muslimanski i hrvatski zatvorenici u logoru Batković u Bijeljini bili su prisiljeni vršiti ponižavajuće seksualne činove pred drugim zatvorenicima;[57] vojnici HVO-a su u selu Stupni Do svukli jednu Muslimanku, potom je hvatali za grudi i natjerali je da se na sred ulice skine gola pred drugim seljanima Muslimanima;[58] vojnici HVO-a su u Podgrađu natjerali mlade Muslimanke da se svuku uz zvuke muzike, da ih gole poslužuju i da se skidaju pred vlastitim očevima.[59]

Prisiljavanje osoba da gledaju seksualno zlostavljanje članova svojih porodica, ili prisiljavanje srodnika na međusobno vršenje seksualnih činova korišteno je kao posebno užasan oblik zlostavljanja. U predmetima MKSJ pojavljuju se brojni takvi primjeri, da spomenemo neke: u Mostaru su vojnici HVO-a silovali jednu Muslimanku pred očima njenog muža i svekra;[60] Esad Landžo, stražar u logoru Čelebići, natjerao je dva brata Srbina da jedan drugom vrše *fellatio* pred drugim zatvorenicima;[61] pripadnici srpske policijske jedinice zvane Crvene beretke natjerali su u policijskoj stanici u Gacku jednog muslimanskog zatočenika da gleda kako mu siluju ženu.[62]

Ne samo da se seksualno nasilje vršilo pred pripadnicima grupe koja je bila meta napada, nego i pred članovima grupe kojoj su pripadali počinioci. U tom smislu je seksualno nasilje, izgleda, služilo da dodatno osokoli grupu kojoj su pripadali počinioci i da učvrsti njihov osjećaj kolektivne nadmoći – pri čemu se unutar te grupe odobrava i podstiče nasilje i učvršćuje osjećaj superiornosti grupe. U logoru Luka u Brčkom, koji su vodili Srbi, Ranko Češić, pripadnik rezervnog sastava policije bosanskih Srba, natjerao je dva brata, Muslimane, da jedan drugog seksualno zlostavljaju u prisutnosti nekoliko stražara koji su to gledali i smijali se.[63] Zatočenici u policijskoj stanici u Kotor-Varoši, jedan bosanski Musliman i jedna Hrvatica prisiljeni su da spolno opće pred gomilom muškarca u uniformama vojske i policije bosanskih Srba koji su ih pritom bodrili.[64] Jedna bosanska Muslimanka koju je silovao Miroslav Bralo (o čemu je bilo spomena ranije) prisiljena je da za vrijeme ispitivanja i zlostavljanja bude gola – pred četrdesetak vojnika.[65]

(c) Izvršioci koji kažu da zločine čine iz etničkih motiva

Iz mnogih se slučajeva seksualnog nasilja može zaključiti da im je u osnovi bila etnička netrpeljivost, ali u nekoliko slučajeva iznijetih u presudama MKSJ taj etnički motiv se jasno vidi na osnovu riječi samih izvršilaca. Ranko Češić, pripadnik rezervnog sastava policije bosanskih Srba iz Brčkog, silovao je jednu Muslimanku odvedenu iz logora

---

[57] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 18), paragraf 304.
[58] Prvostepena presuda u predmetu *Prlić* (fusnota 22), tom 3, paragrafi 427, 780.
[59] *Ibid.*, tom 2, paragraf 270.
[60] *Ibid.*, tom 2, paragraf 982.
[61] Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 41), paragrafi 1065-6.
[62] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 18), paragrafi 654-6.
[63] *Tužilac protiv Češić,* ICTY-95-10/1-S, Presuda o kazni (11. mart 2004) (Prvostepena presuda u predmetu *Češić*), paragrafi 4, 13-14, 35-6.
[64] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 9), paragraf 824; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 11), tom 1, paragraf 475.
[65] Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 52), paragrafi 82, 124.

Luka, rekavši joj da mu je uživanje imati još jednu "balinku".[66] Dragoljub Kunarac, koji je odvodio Muslimanke u privatne stambene objekte u Foči, gdje su držane u seksualnom ropstvu, rekao je jednoj od žrtava – dok ju je silovao – kako je silovanje Muslimanki još jedan način na koji Srbi mogu potvrditi svoju nadmoć nad Muslimanima.[67] Drugom prilikom je rekao svojoj žrtvi da bi trebala uživati zato što je "jebe Srbin".[68] U Prozoru su jednu Muslimanku više puta silovala dvojica vojnika HVO-a, pri čemu joj je jedan rekao: "[N]iste ništa zgriješili, vaša jedina greška je što ste balije".[69] Tokom kampanje masovnog progona na Kosovu 1999. godine jedan vojnik je seksualno napastvovao kosovsku Albanku, koji ju je provocirao riječima kao što su: "[T]ako znači, hoćete republiku, hoćete nezavisnost".[70] Drugu kosovsku Albanku silovala su četvorica vojnika pred jednim policajcem i drugim ljudima. Kad je odlazila, policajac je rekao: ""[OVK] je radila gore stvari od ovoga što su ti oni uradili. Možeš ti njih da izdržiš."[71] Korištenje seksualnog nasilja da bi se ponizila i dehumanizirala određena grupa vidljivo je ne samo iz eksplicitnih etničkih termina, nego i iz činjenice da su mete napada bili tačno određeni pripadnici i pripadnice te grupe. Mnoge nesrpske žene zatočene u logoru Omarska u Prijedoru bile su ugledne pripadnice zajednice.[72] U logoru Luka se Ranko Češić hvalio da je silovao sedamdeset ili osamdeset žena, rekavši da su na meti bile posebno Muslimanke iz višeg društvenog sloja. Hvalio se kako su žene koje su nekad bile "gospođe" sad niko i ništa.[73]

Mi smo se u Tužilaštvu uvjerili kako je korisno iznositi dokaze o etničkim motivima izvršilaca, bilo kroz njihove vlastite izjave ili kroz druge zapise. Takvi dokazi, ako ih je moguće naći, mogu u budućim predmetima međunarodnog krivičnog prava imati važnu ulogu ne samo kod utvrđivanja diskriminativne namjere u zločinu progona nego i za stavljanje zločina u širi kontekst sukoba ili njegovo povezivanje sa širom zločinačkom kampanjom.

---

[66] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 18), paragrafi 333, 972. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 11), tom 1, paragraf 1084 (gdje Češić kaže da mrzi sve Muslimane); Presuda o kazni *Češić* (fusnota 63), paragraf 7. "Balija" je uvredljiv naziv za bosanske Muslimane.

[67] *Tužilac protiv Kunarca i dr,* ICTY-96-23-T & ICTY-96-23/1-T, Prvostepena presuda (22. februar 2001) (Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*), paragraf 583.

[68] *Ibid.*, 342, 583, 654; Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 18), paragraf 640.

[69] Prvostepena presuda u predmetu *Prlić* (fusnota 22), tom 2, paragraf 288.

[70] Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 28), tom 2, paragraf 632.

[71] *Ibid.*, tom 2, paragraf 62.

[72] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 11), tom 1, paragrafi 596-7; Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 9), paragraf 155; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 39), paragraf 98.

[73] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 11), tom 1, paragraf 1088. Pretresno vijeće je u predmetu *Stanišić i Župljanin* zaključilo da su silovanja zatočenica i drugo zlostavljanje uzrokovali veliku fizičku i psihičku patnju, koja se kvalificira kao mučenje, drugi oblici nehumanog postupanja, okrutno postupanje te progon (*ibid.*, tom 1, paragrafi 1106, 1117, 1120-1). Što se tiče silovanja, Stanišić, koji je bio ministar unutrašnjih poslova Republike Srpske, i Župljanin, šef Regionalnog centra službi bezbjednosti Banja Luka, proglašeni su krivim za progon i mučenje kao kršenje zakona i običaja ratovanja kao prirodnih i predvidljivih posljedica UZP kojem je cilj bio trajno uklanjanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata iz područja na koja su Srbi u BiH polagali pravo kroz prisilno premještanje i deportacije (*ibid.*, tom 2, paragrafi 313, 525, 528, 776, 779, 955-6). No, Pretresno vijeće je donijelo osuđujuću presudu samo za progon i nije izreklo osuđujuću presudu za mučenje kao zločin protiv čovječnosti, okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja, te nehumana djela kao zločin protiv čovječnosti – zato što bi takve osuđujuće presude bile nedopustivo kumulativne (*ibid.*, tom 2, paragrafi 955-6). Tužilaštvo se žalilo na taj nalaz: *Tužilac protiv Stanišića i Župljanina*, ICTY-08-91-A, Žalbeni podnesak Tužilaštva (19. august 2013), paragrafi 54-60.

(d) Ponižavajuće postupanje

I, naposlijetku, veliki dio seksualnog nasilja opisanog u presudama karakterizira osobita svirepost prema žrtvama i ponižavanje žrtava kroz to nasilje. Ovo samo potvrđuje ideju da se seksualno nasilje ne vrši samo radi zadovoljenja seksualnog nagona nego da bi se dehumanizirala i ponizila određena ciljna grupa. U Bosanskom Šamcu je jedna Muslimanka morala gola leći na stol u policijskoj stanici i onda ju je pet uniformiranih muškaraca tuklo, a jedan se na nju pomokrio.[74] A nakon što su Anto Furundžija i Miroslav Bralo završili ispitivanje jedne Muslimanke, kako je opisano u gornjem tekstu, ta žena je silovana penetracijom usta, vagine i anusa, te je na kraju Bralo više puta ejakulirao po njenom tijelu.[75]

U Mostaru su vojnici HVO-a prisilili jednog zatočenog bosanskog Muslimana da pije urin, a zatim su ga seksualno zlostavljali.[76] Vojnici HVO-a su, također u Mostaru, silovali jednu Muslimanku pred članovima njene porodice, a potom je natjerali da liže čizme jednom od vojnika.[77]

Kako se opisuje dalje u tekstu, seksualno nasilje nad muškarcima često je bilo karakterizirano osobitom svirepošću, uključujući i sakaćenje genitalija.

4. Karakteristike žrtava

(a) Uzrast žrtava

Kako se vidi iz presuda, seksualno nasilje vršeno je nad žrtvama svih uzrasta, od djece do starih ljudi. U Foči se među žrtvama koje su lokalni srpski vojnici držali kao seksualne robinje nalazila i jedna dvanaestogodišnja djevojčica.[78] Među mnogobrojnim ženama i djevojkama koje su silovali srpski vojnici u Pilani u Kotor-Varoši nalazila se i jedna trinaestogodišnja djevojčica.[79] U logoru Trnopolje u Prijedoru govorilo se da su djevojčice uzrasta od 16 do 19 godina u najvećoj opasnosti od seksualnih napada, mada su u tom logoru čak djevojčice od trinaest godina bile žrtve seksualnog nasilja.[80] Jedan je zatvorenik svjedočio da je liječio i psihološki pomagao žrtve silovanja u logoru, među kojima je bilo i djevojčica koje su imale samo dvanaest godina.[81]

Mada presude jasno pokazuju da ni djevojčice nisu bile pošteđene seksualnog nasilja, u presudama nećemo naći podatke iz Završnog izvještaja Ekspertske komisije, gdje se iznose primjeri silovanja djece od samo sedam godina. Taj Završni izvještaj navodi slučaj iz pansiona Kon-Tiki, ili Kod Sonje, u Vogošći, koji je bio ozloglašen

---

[74] *Tužilac protiv Blagoja Simića i dr,* ICTY-95-9-T, Prvostepena presuda (17. oktobar 2003) (Prvostepena presuda u predmetu *Simić i dr.*), paragraf 719.

[75] Presuda o kazni u predmetu *Bralo* (fusnota 52), paragraf 15; Optužnica protiv *Brale* (fusnota 52), paragraf 30.

[76] Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić i Martinović* (fusnota 24), paragraf 464.

[77] Prvostepena presuda u predmetu *Prlić* (fusnota 22) tom 2, paragraf 982.

[78] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 67), paragrafi 749, 758.

[79] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 18), paragraf 463.

[80] Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 9), paragraf 175; Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 21), paragraf 244; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 9), paragraf 514; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 11), tom 1, paragraf 682.

[81] Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 9), paragraf 175.

kao jedan od najgorih logora smrti i mjesta silovanja u regiji, i gdje su dvadesetorica Srba silovala dvoje djece uzrasta od sedam i trinaest godina – pred očima njihovih roditelja. Završni izvještaj navodi da ni jedno dijete nije preživjelo.[82]

Na drugom kraju spektra nalaze se starije osobe kao žrtve seksualnog nasilja i ponižavanja. U predmetu *Gotovina i dr.* Pretresno vijeće čulo je iskaze o tome kako su tokom operacije Oluja 1995. godine hrvatski vojnici natjerali Srpkinju u dobi od 73 godine da se skine u donje rublje i igra košarku sa svojim starijim susjedom, te su joj govorili da je "četnička kurva".[83] U logoru Omarska u Prijedoru jednog su starijeg muškarca ubili nakon što je odbio silovati djevojčicu.[84]

(b) Ženske žrtve

Najveći broj slučajeva seksualnog nasilja dokumentiranog u presudama MKSJ odnosi se na zločine nad ženama. To obuhvaća vaginalno i analno silovanje, prisilu na oralni seks i druge oblike seksualnog zlostavljanja, kao i činove kojima je svrha seksualno ponižavanje, kao što je prisiljavanje žena da se skidaju gole pred drugima, ili da zabavljaju stražare tako što će plesati gole. Djela seksualnog nasilja nad ženama često su bila propraćena drugim oblicima fizičkog nasilja, kao što su prijetnje ili korištenje oružja. Kao što je spomenuto gore, silovanja i seksualno zlostavljanje odigravali su se tokom nasilnog preuzimanja vlasti u naseljima, u pretresima kuća, kod prisilnog premještanja civila i u zatvorskom okruženju.

Jedan oblik seksualnog nasilja koji se pokazao specifičnim za ženske žrtve, kako se vidi iz presuda MKSJ, jest korištenje seksualnog nasilja kao oblika porobljavanja, ponekad uz prisilno vršenje kućanskih poslova. Kao što je već istaknuto, opština Foča u istočnoj Bosni postala je sinonimom za pojam seksualnog nasilja koje rezultira porobljavanjem, kako je prikazano u predmetu *Kunarac i dr.* Lokalni vojnici su držali žene i djevojke na mnogim lokacijama, uključujući i privatne stanove, i tamo ih podvrgavali stalnom seksualnom nasilju, koje je često trajalo sedmicama ili mjesecima. Žrtve su također morale kuhati i raditi kućanske poslove, a vojnici su ih razmjenjivali kao da su njihova imovina ili su ih "prodavali" drugim muškarcima.[85] Ta ideja da se žene natjeraju da "služe" neprijateljsku vojsku vidi se i u Prvostepenoj presudi u predmetu *Prlić i dr.,* iz koje se vidi kako su HVO i Vojna policija ponižavali Muslimanke u Podgrađu tjerajući ih da se skidaju uz muziku i da ih poslužuju gole.[86]

---

[82] Aneks IX Izvještaja Ekspertske komisije o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 19), paragraf 211. *v.* također paragraf 210 (gdje se govori o tome kako su jednom čovjeku silovali najmlađe dijete, koje nije preživjelo).

[83] *v. Tužilac protiv Gotovine i dr,* ICTY-06-90, Javna redigirana verzija završnog podneska Tužilaštva (2. august 2010), paragraf 697. *v.* također *Tužilac protiv Gotovine i dr,* ICTY-06-90-T, Prvostepena presuda (15. april 2011) (Prvostepena presuda u predmetu *Gotovina*), tom 1, paragraf 1159.

[84] Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 21), paragrafi 234-6; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 9), paragraf 516; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 11) tom 1, paragrafi 613, 669.

[85] *v.* Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 67), paragrafi 587-8, 775-81.

[86] Prvostepena presuda u predmetu *Prlić* (fusnota 22), tom 2, paragraf 270. Predmet *Prlić i dr.* je trenutno u fazi žalbenog postupka.

(c) Muške žrtve

Postoji u predmetima MKSJ znatan broj dokumentiranih slučajeva seksualnog nasilja nad muškarcima.[87] Kroz presude se sklapa slika takvog seksualnog nasilja, osobito u zatvorskom okruženju, a koristi se kao oblik kažnjavanja, ponižavanja i demoralizacije. Seksualno nasilje nad muškarcima, kao što se vidi iz raznih predmeta, tipično se vrši u situacijama gdje se nalazi više ljudi, tako da se žrtve ne samo zlostavljaju nego su prisiljene i da kroz sve to nasilje prolaze pred očima drugih pripadnika svoje zajednice, pa čak i članova porodice. Na primjer, u Prozoru su hrvatske snage HVO-a zatočile Muslimane u zgradi srednje škole. U augustu 1993. godine, tokom nekoliko noći stražari su tjerali petoricu zatvorenika da jedan drugom vrše *fellatio* pred drugim zatvorenicima.[88]

Ima i drugih primjera da su muškarci bili prisiljeni vršiti seksualne činove sa članovima svojih porodica. U logoru Luka u Brčkom, koji su vodile srpske snage, muški zatvorenici su često seksualno zlostavljani. Jednom prilikom je Ranko Češić natjerao dva brata Muslimana da tuku jedan drugog, a nakon toga da jedan drugom vrše *fellatio* pred više stražara koji su ih gledali i smijali se.[89] U opštini Zvornik je Dom kulture Čelopek korišten kao zatvorski objekat od maja do jula 1992. godine; tu su zatvorenici redovno maltretirani. Jednom prilikom su pripadnici paravojne grupe Žute ose natjerali grupu zatvorenika da se skinu, a onda su dva oca i dva sina i dva rođaka natjerali da međusobno seksualno opće.[90]

Slučajevi seksualnog nasilja nad muškarcima bili su propraćeni i drugim oblicima ponižavanja i ekstremnog nasilja, uključujući i sakaćenje genitalija i druge vidove mučenja. Takvi primjeri seksualnog nasilja nad muškarcima učvršćuju shvatanje da seksualno nasilje u kontekstu sukoba nema veze sa zadovoljenjem seksualne želje. Upravo suprotno: izgleda da se seksualno nasilje koristi kao oblik ispoljavanja nadmoći, posramljivanja i uništavanja muškosti. U općini Konjic postojao je logor Čelebići, koji su osnovale snage bosanskih Muslimana i Hrvata. Jedan od stražara u logoru, Esad Landžo, zlostavljao je jednog srpskog zatvorenika tako što mu je uz gole genitalije stavio gorući štapin.[91] Zlostavljanje koje su provodili pripadnici već spomenute paravojne grupe Žute ose uključivalo je odsijecanje ušiju i penisa zatvorenika i tjeranje drugih zatvorenika da ih jedu. Ako je neko odbio to učiniti, ubili su ga.[92] Seksualno nasilje bilo je sveprisutno u zatočeničkim logorima u opštini Prijedor, a među žrtvama su bili i muški zatvorenici. Jednom prilikom u logoru Omarska je Duško Tadić, predsjednik mjesnog odbora SDS-a u Kozarcu, bio prisutan kad su dva muslimanska zatvorenika natjerani da jedan drugom vrše oralni seks, pa su na kraju jednog od njih natjerali da drugom odgrize testis, i sve to pred vojnicima koji su glasno odobravali.[93] Fizičko nasilje nad muškim žrtvama u kojem su im počinioci

---

[87] *v.* Poglavlje 3.

[88] Prvostepena presuda u predmetu *Prlić* (fusnota 22), tom 2, paragrafi 169-70.

[89] Prvostepena presuda u predmetu *Češić* (fusnota 63), paragrafi 13-14, 35-6.

[90] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 11), tom 1, paragrafi 1596, 1599.

[91] Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 41), paragrafi 1039-40.

[92] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 11), tom 1, paragraf 1599.

[93] Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 9), paragrafi 206, 237, 670, 692, 726, 730.

nanosili povrede genitalija pojavljuje se u nizu predmeta pred MKSJ.[94] U jednom je primjeru šef policije u općini Bosanski Šamac Stevan Todorović izudarao zatvorenika po genitalijama rekavši mu da se Muslimani ne trebaju razmnožavati.[95]

U cijelom nizu predmeta MKSJ ukazuje se na ulogu seksualnog ponižavanja u kontekstu seksualnog nasilja nad muškarcima. U Mostaru 1992. godine muslimanski zatvorenici zlostavljani su u vojnoj bazi Vinka Martinovića, koji je bio komandant jedinice bosanskih Hrvata. Martinović je naredio da se premlati jedan zatvorenik, kojeg su na kraju prisilili (kako je prije spomenuto) da pije urin iz praznih konzervi piva. Jedan od vojnika je onda gurnuo penis zatvoreniku u usta i pitao ga da li mu se to sviđa.[96] U općini Vogošća su muslimanske i hrvatske zatvorenike koji su držani u tzv. Bunkeru podvrgavali seksualnom ponižavanju. Jednom prilikom su muslimanskog zatvorenika natjerali da se skine go i da skoči sa zida ravno na trbuh. Njemu i drugom zatvoreniku, koji je također bio go i izubijan, naredili su da jedan drugog siluju, ali oni to nisu učinili.[97]

5. Karakteristike počinilaca

Više predmeta MKSJ bavilo se izravnim počiniocima, kao i onima koji su iz blizine podsticali ili pomagali izvršenje seksualnog nasilja. U predmetima MKSJ je također razmatrana odgovornost visokih vojnih i političkih rukovodilaca za zločine seksualnog nasilja kroz vidove odgovornosti kao što su komandna odgovornost i odgovornost učesnika u udruženom zločinačkom poduhvatu (UZP). Kad ih sagledamo zajedno, ti predmeti nude nam uvid u okolnosti sukoba u kojim se seksualno nasilje pojavljuje redovno, te u političku i vojnu strategiju koja potpiruje kampanju zločinačkih aktivnosti zasnovanu na etničkoj pripadnosti i u kojoj je seksualno nasilje široko rasprostranjeno.

(a) Direktni počinioci i s njima blisko povezane osobe

Postoji cijeli niz predmeta MKSJ koji navode kako su optuženi direktno vršili seksualno nasilje. Ne iznenađuje veliki broj direktnih izvršilaca iz redova oružanih snaga – oni su imali najviše kontakata i interakcije s potencijalnim žrtvama. To

---

[94] *v.* npr. Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić i Martinović* (fusnota 24), paragraf 450 (napad na zatvorenika u Fabrici duhana u Mostaru, pri čemu je zatvorenik izudaran po genitalijama i licu); Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 9), paragrafi 497-8 (premlaćivanje muslimanskog zatvorenika u drvoprerađivačkom preduzeću Kozila u Bosanskom Petrovcu, uključujući i snažne udarce u genitalije); *Tužilac protiv Milana Simića*, ICTY-95-9/2-S, Presuda o kazni (17. oktobar 2002), paragrafi 11, 53-4, 63 (premlaćivanje nesrpskih muškaraca zatvorenih u osnovnoj školi u Bosanskom Šamcu, uključujući udarce nogom u genitalije i tjeranje jednog zatvorenika da skine pantalone nakon čega su mu prijetili da će mu odsjeći penis); Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 11) tom 1, paragraf 1235 (srpski pripadnik policije iz Gacka gazio je zatočenog muškarca po genitalijama). O nasilnim radnjama nad genitalijama kao obliku seksualnog nasilja *v.* također Eric Stener Carlson, "The Hidden Prevalence of Male Sexual Assault During War: Observations on Blunt Trauma to the Male Genitals 46(1) *British J Criminology* (2006), str. 16; Sandesh Sivakumaran, "Sexual Violence Against Men in Armed Conflict" 18(2) *EJIL* (2007), str. 253, 266.

[95] Prvostepena presuda u predmetu *Simić i dr.* (fusnota 74), paragrafi 687, 771. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Simatović* (fusnota 32), tom 1, paragraf 685

[96] Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić i Martinović* (fusnota 24), paragrafi 462-4.

[97] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 11), tom 1, paragraf 1524.

uključuje i policijske i vojne snage koje su učestvovale u preuzimanju vlasti i u kasnijoj kontroli naselja, zatim paravojne snage te stražare i komandante logora i zatvorskih objekata. Među direktnim izvršiocima nalaze se i trojica optuženih u predmetu *Kunarac i dr.,* kao i Dragan Zelenović, koji je lično vršio silovanja i omogućio zlostavljanje drugih žena i djevojaka u Foči. Ranko Češić je osuđen za silovanje u logoru Luka, također kao direktni izvršilac. Što se tiče logora u Prijedoru, dvojica od pet optuženih u predmetu *Kvočka i dr.* osuđeni su kao direktni izvršioci seksualnog nasilja u tim logorima.[98] Miroslav Bralo priznao je da je kriv za silovanje i zlostavljanje bosanske Muslimanke dok ju je brutalno ispitivao Anto Furundžija, koji je također osuđen za svoju ulogu u tom slučaju. Mladen Naletilić, komandant Kažnjeničke bojne bosanskih Hrvata koja je djelovala oko Mostara, proglašen je krivim za ulogu koju je imao u napadu na jednog zatvorenika kojem su povrijedili genitalije. Stevan Todorović priznao je da je kriv za cijeli niz djela, uključujući i direktno učešće u seksualnom nasilju nad zatvorenicima u Bosanskom Šamcu. Duško Tadić je osuđen za svoju ulogu u slučaju kad su zatvorenici u logoru Omarska natjerani da jedan nad drugim vrše seksualne činove i da jedan drugog sakate.[99] Predmeti drugih direktnih izvršilaca proslijeđeni su u BiH kako bi se tamo nastavio krivični postupak u skladu s Pravilom 11*bis* Pravilnika o postupku i dokazima MKSJ.[100]

No, nisu seksualno nasilje vršili samo oni koji su imali najlakši pristup žrtvama. U predmetima se bilježe slučajevi kada su pripadnici vojske ili policije dozvoljavali civilima i ljudima izvana da ulaze u sela ili u zatvorske objekte upravo zato da im omoguće pristup žrtvama. Na primjer, u općini Vogošća Muslimani i Hrvati su bili zatočeni u Planjinoj kući u Semizovcu. Osim što su zatočenike zlostavljali čuvari, preko vikenda bi redovno dolazili Srbi iz Srbije, tukli zatočenike i tjerali ih da čine ponižavajuće seksualne radnje.[101] Isto tako, u selu Podgrađe snage HVO-a i vojne policije držale su u zatočeništvu muslimanske žene i djevojke te ih silovali i seksualno zlostavljali. Nadalje, te su snage omogućavale muškarcima koji nisu bili iz sela da ulaze u Podgrađe i vrše silovanja.[102]

U drugim predmetima MKSJ optužene su osobe koje nisu bile direktni izvršioci, ali su bile blisko povezane sa zlostavljanjem. Na primjer, u predmetu *Delalić i dr.* zamjenik komandanta logora Hazim Delić i stražar u logoru Esad Landžo proglašeni su krivim za direktno učešće u seksualnom zlostavljanju zatvorenika, a komandant logora proglašen je krivim kao njihov nadređeni.

---

[98] *v.* str. 401 Aneksa A i str. 450-3 Aneksa B.

[99] Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 9), paragrafi 206, 237, 670, 692, 726, 730.

[100] To uključuje Željka Mejakića, Momčila Grubana, Duška Kneževića i Dušana Fuštara, kojima se sudilo za ulogu u zlostavljanju u logorima u Prijedoru, te Radovana Stankovića i Gojka Jankovića, kojima se sudilo za događaje u Foči. *v. Tužilaštvo BiH protiv Radovana Stankovića*, X-KRŽ-05/70; *Tužilaštvo BiH protiv Gojka Jankovića,* X-KRŽ-05/161; *Tužilaštvo BiH protiv Željka Mejakića, Momčila Grubana, Dušana Fuštara i Duška Kneževića*, X-KRŽ-06/200. *v.* također str. 371-2, Poglavlje 10; Pravilnik o postupku i dokazima MKSJ (usvojen 11. februara 1994, posljednja izmjena 10. jula 2015) (Pravilnik MKSJ).

[101] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 18), paragrafi 600, 606. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 11), tom 1, paragrafi 1535 (zasniva se na presuđenim činjenicama 1327, 1335), 1547.

[102] Prvostepena presuda u predmetu *Prlić* (fusnota 22), tom 2, paragrafi 270, 272.

(b) Višerangirani optuženi

U mnogim predmetima MKSJ optuženi su bili višerangirani vojni ili politički rukovodioci a ne direktni izvršioci, što odražava mandat MKSJ da sudi onima koji su "najodgovorniji" za zločine počinjene tokom sukoba.[103] Kako raspravljamo u Poglavlju 7, vidovi odgovornosti kao što su odgovornost nadređenog ili UZP koriste se da bi odrazili odgovornost takvih osoba za zločine koje su počinili njihovi podređeni, ili za zločine koji su počinjeni u okviru kampanje zločina kojoj su sami doprinijeli. Biljana Plavšić je primjer "višerangirane" optužene osobe, koja je proglašena krivom za zločine među kojima je i seksualno nasilje. Plavšićeva je bila istaknuta političarka iz redova bosanskih Srba i bila je potpredsjednica onoga što će na kraju postati samoproglašena Republika Srpska. Plavšić je potvrdila da je kriva za jednu tačku progona, koja je obuhvatila ogroman broj zločina počinjenih nad nesrbima, od ubijanja i uništavanja kulturne baštine do seksualnog nasilja u zatvorima i tokom nasilnog preuzimanja vlasti.[104] Ti su zločini bili integralni dio opće političke strategije kojoj je cilj bio trajno uklanjanje bosanskih Muslimana, bosanskih Hrvata i drugog nesrpskog stanovništva iz velikih dijelova BiH.[105]

Predmet *Stakić* još je jedan primjer visokog rukovodioca koji je krivično gonjen za zločine seksualnog nasilja u okviru UZP. Sud je zaključio da je Stakić, predsjednik Kriznog štaba opštine Prijedor, bio dio udruženog zločinačkog poduhvata koji se sastojao od "diskriminativne kampanje da se etnički očisti opština Prijedor deportacijom i progonom bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata kako bi Srbi uspostavili kontrolu".[106] Sastavni dio tog zločinačkog plana bio je stvaranje atmosfere straha koja će natjerati nesrbe da izbjegnu, a to je postignuto kampanjom progona.[107] Stakić je imao aktivnu ulogu u uspostavi prijedorskih zatočeničkih logora.[108] Način na

---

[103] Dok Statut MKSJ ne postavlja nikakve granice u vezi s tim ko sve može biti krivično gonjen, Pravilnik o postupku i dokazima MKSJ obavezuje Kolegij (tijelo koje sačinjavaju predsjednik i potpredsjednik Suda te predsjedavajuće sudije pretresnih vijeća) da razmotri je li optužnica koju podnosi Tužilaštvo "*prima facie* usredsređena na jednog ili više najviših vođa za koje se sumnja da su najodgovorniji za krivična djela u nadležnosti Međunarodnog suda". *v.* Statut MKSJ (usvojen 25. maja 1993. godine Rezolucijom 827 Vijeća sigurnosti UN-a (25. maj 1993) UN Doc S/RES/827, posljednji put izmijenjen 7. jula 2009. godine Rezolucijom 1877 Vijeća sigurnosti UN-a (7. jula 2009) UN Doc S/RES/1877); Pravilnik MKJS (fusnota 100), Pravilo 28. Ovo pravilo je amandman iz 2004. godine i rezultat je rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a 1503 (2003) i 1534 (2004) kojima se MKSJ i Međunarodni krivični sud za Ruandu (MKSR) pozivaju da se usredotoče na najviše rangirane vođe u skladu sa strategijama za okončanje rada oba međunarodna krivična suda.

[104] Plavšićeva je priznala krivicu na osnovu toga da su zločini koji su bili dio optužbe za progon i sve pripremne radnje za progon "počinjeni… kako bi se postigao cilj nasilnog etničkog razdvajanja, ili su bili njegova prirodna i predvidljiva posljedica'. *v. Tužilac protiv Krajišnika i Plavšić*, ICTY-00-39&40-PT, Činjenična osnova za priznanje krivice (30. septembar 2002). Ovdje ostaje donekle nedorečeno da li se određeni zločini koji spadaju pod optužbu za progon, kao što su zločini seksualnog nasilja, ubrajaju u prvu ili drugu kategoriju UZP.

[105] To je bio zajednički kažnjivi cilj UZP koji je bio osnova za odgovornost Biljane Plavšić: *v. Tužilac protiv Plavšić*, ICTY-00-39&40-PT, Izmijenjena konsolidirana optužnica (7. mart 2002), paragraf 4.

[106] *Tužilac protiv Stakića*, ICTY-97-24-A, Drugostepena presuda (22. mart 2006), paragraf 73 (Drugostepena presuda u predmetu *Stakić*). Pretresno vijeće proglasilo je Stakića krivim kao suizvršioca pozivajući se na oblik suizvršenja koji je zasnovan na zajedničkoj kontroli nad kažnjivim ponašanjem. Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 21), paragrafi 440, 826. No, Žalbeno vijeće je ukinulo ovaj vid odgovornosti i zamijenilo ga sa UZP. Drugostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 106), paragrafi 62, 84-5.

[107] *v.* npr. Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 21), paragrafi 475, 477, 818. *v.* str. 237-8, Poglavlje 7.

[108] *Ibid.,* paragrafi 377-401.

koji se u tim logorima postupalo s nesrbima, uključujući i seksualno nasilje, bio je sastavni dio kampanje progona.[109] Na taj je način Stakić, kao visoka politička figura, povezan s vršenjem seksualnog nasilja kroz ulogu nasilja u globalnoj kampanji zločina kojoj je doprinijelo.

U predmetima *Šainović i dr.* i *Đorđević* visokorangirane političke i vojne figure Srbije proglašene su krivim za seksualno nasilje počinjeno tokom kampanje masovnog izgona stanovništva s Kosova 1999. godine, a na osnovu nalaza da je to nasilje bilo predvidljiva posljedica nasilnih postupaka čiji je cilj bio prisilno iseljavanje kosovskih Albanaca (treća kategorija UZP).[110] Slično tome, u predmetu *Prlić i dr.,* mada Pretresno vijeće nije utvrdilo da su silovanje i nečovječno postupanje (seksualno zlostavljanje) bili dio zajedničkog zločinačkog cilja, ipak je neka dokazana krivična djela seksualnog nasilja smatralo zločinima iz treće kategorije UZP jer su ona bila predvidljiva posljedica kampanje progona Muslimana s teritorija koje su Hrvati smatrali svojim.[111]

U vrijeme pisanja ove knjige sudi se bivšem komandantu Glavnog štaba Vojske RS Ratku Mladiću i bivšem predsjedniku RS i vrhovnom komandantu VRS Radovanu Karadžiću za seksualno nasilje počinjeno kao dio navodnog sveobuhvatnog zločinačkog poduhvata kojem je cilj bio da se trajno uklone bosanski Muslimani i bosanski Hrvati s područja Bosne i Hercegovine na koja su Srbi polagali pravo. Njih dvojica terete se i za seksualno nasilje kao zločin u osnovi genocida u jednom broju općina.[112] Kako je naglašeno u Poglavlju 5, Tužilaštvo je u predmetu *Mladić* izvelo dokaze koji pokazuju da je Mladić imao lična saznanja o pojedinim žrtvama seksualnog nasilja, što se može zaključiti iz bilješke u njegovom privatnom dnevniku, gdje opisuje svoj sastanak sa Slobodanom Miloševićem. U toj bilješci imenuje dvije žene koje su prema iskazima svjedoka držane u Foči kao seksualne robinje.[113]
Višerangirani optuženi povezivani su sa zločinima seksualnog nasilja kroz druge vidove odgovornosti. Radoslav Brđanin, visoki politički rukovodilac u Autonomnoj regiji Krajina, proglašen je krivim za pomaganje i podržavanje seksualnog nasilja u okviru preuzimanja vlasti u više općina, a na osnovu podrške koju je pružao kroz svoj rukovodeći politički položaj. Posebno su Brđaninove odluke o razoružavanju dovele do neravnoteže u korist bosanskih Srba, kojima je to pomoglo da napadnu nesrpska naselja i u njima počine cijeli niz zločina.[114]

---

[109] *Ibid.,* paragrafi 234-6, 240-1, 244, 791-806, 826.

[110] *v.* Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 33), paragraf 929; Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 28), tom 3, paragrafi 785, 788; *Tužilac protiv Šainovića i dr,* ICTY-05-87-A, Drugostepena presuda (23. januar 2013) (Drugostepena presuda u predmetu *Šainović*), paragrafi 1582, 1592, 1603. U žalbenom postupku je predmet *Milutinović i dr.* preimenovan u *Šainović i dr.* Za daljnju obradu teme tih osuđujućih presuda i pitanja koja proističu iz pretresne i žalbene faze ovih predmeta *v.* str. 423-6 u Aneksu A. *v.* također str. 262-3, Poglavlje 7.

[111] Prvostepena presuda u predmetu *Prlić* (fusnota 22), tom 4, paragrafi 284, 437, 830, 1021. *v.* dalje i str. 239-40, Poglavlje 7 i str. 446-50, Aneks A.

[112] *v. Tužilac protiv Karadžića,* ICTY-95-5/18-PT, Treća izmijenjena optužnica (27. februar 2009), paragrafi 6, 40(b)-(c), 53-4, 60(c); *Tužilac protiv Mladića*, ICTY-09-92-PT, Četvrta izmijenjena optužnica (16. decembar 2011), paragrafi 5, 39(b)-(c), 52-3, 59(c).

[113] *Tužilac protiv Mladića*, ICTY-09-92, Odluka prema Pravilu 98*bis* (15. april 2014), transkript str. 20936; *Tužilac protiv Mladića*, ICTY-09-92, dokazni predmet P359, str. 13.

[114] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 9), paragrafi 1055-7.

(c) Implikacije primjene piramidalnog modela krivičnog gonjenja na sliku seksualnog nasilja

Pošto je mandat MKSJ definiran konkretnim sukobom, a svi su predmeti proisticali iz jasno definiranog geografskog područja i ograničenog vremenskog perioda,[115] MKSJ je proizveo korpus presuda kod kojih je došlo do značajnog činjeničnog preklapanja. To znači da je u presudama MKSJ sukob obrađen iz različitih uglova, pri čemu je fokus bio na raznim grupama počinitelja i optuženih osoba na raznim nivoima hijerarhije vlasti. Uprkos ograničenjima koja su sastavni dio svakog pravosudnog mehanizma, sudski predmeti MKSJ sagledani u cjelini pružaju prilično opsežan i sadržajan zapis o sukobu,.

Prvobitna metoda vršenja istraga i krivičnog gonjenja Tužilaštva često se opisuje kao piramidalni model. Pristup Tužilaštva da se počne s istragama o direktnim izvršiocima i optuženima nižeg ranga doveo je do izgradnje snažnog temelja dokaza i do sudske prakse na kojoj su se mogli graditi budući predmeti.[116] Na primjer, postupak protiv Radovana Karadžića, bivšeg predsjednika Republike Srpske, koji je u toku, zasniva se na opsežnim dokazima: veliki dio tih dokaza već je izveden i preispitan u drugim predmetima u kojim se sudilo optuženima nižeg ranga.[117] Nadalje, kako se objašnjava u Poglavlju 5, Pretresna vijeća MKSJ mogu formalno primiti na znanje "presuđene činjenice" – to su činjenice oko kojih se vodio spor u prethodnim predmetima i koje su tamo utvrđene. Dok su presuđene činjenice možda ograničenog opsega i uglavnom se odnose na pitanja konteksta, mogu uključivati i nalaze koji se odnose na vršenje zločina i grupe počinilaca.[118] Gledane kroz prizmu piramidalnog pristupa, presuđene činjenice imaju potencijal da postanu mehanizam koji će pomoći pri izgradnji temelja dokaza. Tužioci onda mogu posvetiti svoje ograničene resurse dokazivanju uloge višerangiranih optuženih osoba i njihovih veza s počinjenim zločinima.[119]

---

[115] Predmeti MKSJ obuhvatili su zločine počinjene od izbijanja oružanog sukoba u BiH 1991. godine do sukoba u bivšoj jugoslavenskoj republici Makedoniji 2001. godine.

[116] Ovo je djelomično posljedica i toga što nikad nije priveden kraju postupak protiv jednog od visokorangiranih optuženih, Slobodana Miloševića. Milošević, predsjednik Srbije i predsjednik Savezne Republike Jugoslavije, terećen je za svoju navodnu ulogu u UZP koji je obuhvaćao zločine na Kosovu, u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini. Optužnica protiv njega je podignuta 1999 godine, a uhapšen je 2001. Suđenje mu je počelo 2002, ali je 2006. godine okončano njegovom smrću.

[117] Na Tužilaštvu je i dalje teret dokazivanja izvan razumne sumnje elemenata krivičnih djela kojima se optuženi tereti, i to u svakom predmetu, no može ponuditi na usvajanje dokaze koji su već izvedeni u prethodnim predmetima.

[118] Presuđene činjenice ne oslobađaju Tužilaštvo od obaveze da dokaže elemente krivičnih djela kojima tereti optužene. One su pretpostavke koje se mogu osporavati. Sudije ne mogu formalno primiti na znanje presuđene činjenice koje se odnose na radnje, ponašanje i mentalno stanje optuženih. *v. Tužilac protiv Karemere i dr,* ICTR-98-44-AR73(C), Decision on Prosecutor's Interlocutory Appeal of Decision on Judicial Notice [Odluka o interlokutornoj žalbi Tužilaštva na odluku o formalnom primanju na znanje] (16. juni 2006), paragrafi 37, 40-53; *Tužilac protiv Popovića i dr,* ICTY-05-88-A, Drugostepena presuda (30. januar 2015), paragraf 620.

[119] Ova se tema dalje razrađuje na str. 137-9, Poglavlje 5 (no, tu se napominje da presuđene činjenice nisu uvijek bile od koristi za Tužilaštvo jer su se Pretresna vijeća odlučivala za različite pristupe u ocjenjivanju dokazne vrijednosti presuđenih činjenica i u svojim nalazima se nisu uvijek oslanjala na presuđene činjenice). Pretresna vijeća su prihvaćala presuđene činjenice posebno u predmetima s visokorangiranim optuženima, gdje se strategija odbrane fokusira na poricanje odgovornosti optuženog i njegovih veza s kampanjom koja se provodila zločinima više nego na poricanje samih zločina. Primjerice, Mići Stanišiću, ministru unutrašnjih poslova RS i članu Vlade RS sudilo se zajedno sa Stojanom Župljaninom,

Piramidalni pristup ima implikacije na sliku seksualnog nasilja koja se pomalja iz sudske prakse MKSJ. Time što se u početku fokusiralo na direktne izvršioce, Tužilaštvo je dokaze koji se odnose na zločine seksualnog nasilja uspjelo izvesti fokusirano i detaljno, uz mnogobrojne iskaze žrtava koje su o tome svjedočile. Kad se razmatraju naslijeđe MKSJ i zapis o sukobu viđen kroz presude, predmeti u kojima se sudilo direktnim izvršiocima prenose jasno shvaćanje brutalne realnosti sukoba i direktna iskustva žrtava. Oni također rasvjetljavaju postupke i motivaciju osoba koje su počinile zločine.

Kako se uspinjemo na piramidi prema višerangiranim optuženima, predmeti nam daju uvid u političke silnice i vojnu strategiju koja je potpirivala ratni sukob i dovela do izvršenja zločina na terenu. Predmeti s optuženima visokog ranga također pokazuju kako propust vojnih i političkih rukovodilaca da reagiraju na izvještaje o zločinima učvršćuju kulturu nekažnjavanja. Pred Pretresnim vijećem u predmetu *Krajišnik* izvedeni su dokazi da je sredinom 1992. godine političarka Biljana Plavšić, o kojoj je ranije bilo riječi, raspravljala s drugim visokim političkim rukovodiocima o zločinima seksualnog nasilja koje je počinila naoružana grupa pod vođstvom čovjeka s nadimkom Batko. Neki od tih visokih funkcionera nisu uopće reagirali, a pomoćnik ministra unutrašnjih poslova Momčilo Mandić se nasmiješio, rekavši: "Aha, Batko". Utvrđeno je da je u tom vremenskom periodu Batko silovao najmanje tri žene tokom pretresa kuća.[120]

Kakav uticaj visokorangirani funkcioneri imaju na održavanje klime u kojoj se vršenje zločina tolerira i podstiče vidi se i iz prvostepene presude u predmetu *Prlić i drugi*. Pretresno vijeće u predmetu *Prlić i dr.* utvrdilo je da je u oktobru 1993. godine komandant HVO-a Slobodan Praljak naredio snagama HVO-a na području Vareša da "srede situaciju u Varešu i da nemaju milosti ni prema kome". Ta je naredba protumačena kao sloboda da svako radi šta hoće – bez ikakvih posljedica. Vojnici HVO-a su tokom nekoliko sedmica silovali i seksualno zlostavljali Muslimanke u Varešu.[121]

Druga strana medalje piramidalnog pristupa krivičnom gonjenju je da se u predmetima gdje se sudi vođama veći naglasak stavlja na dokazivanje da je postojala kampanja zločina na višem nivou i na povezivanje optuženog s njom. Relativno manji naglasak stavljen je na utvrđivanje detalja samih zločina na terenu (posebno ako se

---

šefom banjalučkog Centra službi bezbjednosti, za njihov doprinos UZP za koji je Tužilaštvo tvrdilo da je obuhvaćao i zlostavljanje zatvorenika u prijedorskim logorima. Do momenta kad je počelo suđenje u tom predmetu, u drugim predmetima je već bilo izvedeno mnoštvo dokaza o prijedorskim logorima. Stoga je Pretresno vijeće u predmetu *Stanišić i Župljanin* moglo koristiti presuđene činjenice iz prethodnih predmeta koje su se odnosile na istu bazu zločina. Među tim predmetima bili su i *Kvočka i dr.* i *Tadić*, gdje se radilo o optuženima koji su bili direktno uključeni u funkcioniranje logora, i predmet *Brđanin*, gdje je već razmotrena odgovornost regionalnog političkog vođe za zlostavljanja u logorima. Više presuđenih činjenica spominjalo je vršenje zločina nad zatočenicima u logorima, uključujući i seksualno nasilje, *v. Tužilac protiv Stanišića i Župljanina*, ICTY-08-91-T, Odluka kojom se djelimično odobravaju zahtjevi tužilaštva na osnovu pravila 94(B) za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je već presuđeno (1. april 2010).

[120] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 18), paragraf 965. Veselinu Vlahoviću, čiji je nadimak Batko, suđeno je pred Vijećem za ratne zločine Državnog suda BiH za učešće u progonu civilnog nesrpskog stanovništva Grbavice, Vraca i Kovačića u općini Novo Sarajevo. Proglašen je krivim i osuđen na 45 godina u prvostepenom postupku, a kazna mu je nakon žalbe umanjena na 42 godine. *v. Tužilac protiv Veselina Vlahovića,* S1 1 K 004659 11 KrI, Prvostepena presuda (29. mart 2013); *Tužilac protiv Veselina Vlahovića,* S1 1 K 004659 11 KrI, Drugostepena presuda (5. februar 2015).

[121] Prvostepena presuda u predmetu *Prlić* (fusnota 22), tom 3, paragrafi 326, 401-4.

koriste presuđene činjenice). Što dalje idemo od direktnih počinilaca, stičemo veći uvid u sveobuhvatne političke i vojne silnice koje su pokretač masovnih zvjerstava. No, shodno tome, možemo iz fokusa izgubiti neke detalje, uključujući i svakodnevna iskustva žrtava sukoba. Cjelovitiju sliku seksualnog nasilja u sukobima dobit ćemo tek kad sagledamo cijeli korpus sudske prakse, od predmeta koji se bave stražarima i komandantima logora do predmeta koji se bave visokim vojnim i političkim figurama.

D. Šta nedostaje u općoj slici?

Presude napisane tokom dvije decenije predstavljaju vrijedan izvor informacija koje pomažu da se sagledaju trendovi i zajedničke karakteristike seksualnog nasilja u sukobima. Od prenošenja ličnih iskustava žrtava do smještanja seksualnog nasilja u širi kontekst sukoba, predmeti MKSJ imaju važnu ulogu ne samo u utvrđivanju lične krivične odgovornosti za zločine seksualnog nasilja nego i u "iscrtavanju slike" seksualnog nasilja, čime se ovaj aspekt sukoba čini vidljivijim.

Nalazi iz presuda također predstavljaju osnovu koja nam omogućuje da razmislimo šta je to što možda nedostaje u slici i zašto. U ovom odjeljku ćemo razmotriti neka područja gdje presude ne iznose nalaze o seksualnom nasilju koje bismo možda očekivali, a u svjetlu iskaza u izvještajima drugih tijela koja su ih sačinila. Mandat MKSJ bliži se kraju i mi sad razmatramo pitanje njegovog naslijeđa, te razmišljamo o mogućim propustima u našim predmetima: taj proces je i prijeko potreban i važan. U perspektivi se lekcije naučene iz iskustva MKSJ mogu pokazati korisnim za druge institucije koje se bave sličnim temama, kao što je MKS.

Korisno mjerilo za usporedbu je Završni izvještaj Ekspertske komisije. Kako je naznačeno u prethodnim poglavljima, MKSJ je dobio Završni izvještaj 1994. godine i nalazi u tom izvještaju poslužili su kao osnova za buduće istrage Ureda tužioca.[122] Završni izvještaj sadrži i zaseban aneks koji se bavi isključivo zločinima seksualnog nasilja. Osim Završnog izvještaja, korisne elemente za usporedbu sadrže i medijski izvještaji, kao i izvještaji tijela za zaštitu ljudskih prava, nevladinih organizacija (NVO) i drugih posmatračkih organizacija.

Predmeti MKSJ koji se bave seksualnim nasiljem na mnogo načina podržavaju prve nalaze Ekspertske komisije. Iz razloga već navedenih u tekstu, u sudskoj praksi MKSJ nisu zabilježene same velike razmjere seksualnog nasilja opisane u Izvještaju, dijelom i zbog toga što se MKSJ fokusira na krivičnu odgovornost pojedinaca, a ne na utvrđivanje činjenica i stvaranje historijskog zapisa kao takvog. Usprkos razlikama u mandatu, postoje i neke materijalne razlike između Završnog izvještaja i slike seksualnog nasilja koju iscrtavaju predmeti MKSJ. Slično tome, što se tiče područja i faza sukoba koji nisu obuhvaćeni Završnim izvještajem, predmeti

---

[122] *v.* posebno str. 27-8, Poglavlje 2. *v.* također i Završni izvještaj Ekspertske komisije (fusnota 8), paragraf 1. Ekspertska komisija dobila je zadatak da istraži i analizira dokaze kako bi mogla dati svoj stav o potencijalnim teškim povredama Ženevskih konvencija i drugim kršenjima međunarodnog humanitarnog prava na teritoriji bivše Jugoslavije. Aneks IX tog izvještaja bavi se nalazima o seksualnom nasilju; jedan dio bavi se Bosnom i Hercegovinom, a drugi Hrvatskom. Zbog vremena kad je pisan, Završni izvještaj ne sadrži informacije o događajima u Srebrenici 1995. godine, niti o zločinima koji su uslijedili nakon toga, pa tako ni o zločinima povezanim s oružanim sukobom na Kosovu 1999. godine.

MKSJ ne poklapaju se nužno s izvještajima o seksualnom nasilju koje su sačinili drugi istražni organi ili koji su prikazani u medijima. Razmatranje tih razlika pomaže nam da bolje razumijemo naše djelovanje u prošlosti i da vidimo šta može poslužiti kao lekcija za budućnost.

1. Geografska područja kojih nema u općoj slici ili nisu dovoljno naglašena

Neka geografska područja gdje je Ekspertska komisija našla mnogo izvještaja o seksualnom nasilju bila su slabo naglašena u predmetima MKSJ. Dobri primjeri za to su Sarajevo i Višegrad. I tokom sukoba na Kosovu 1999. godine pojavili su se izvještaji o široko rasprostranjenom seksualnom nasilju, u razmjerama koje nisu odražene u presudama MKSJ za Kosovo. Zbivanja u Srebrenici i Vukovaru još su jedan primjer situacije gdje su mediji i organizacije za zaštitu ljudskih prava izvještavali o silovanjima, a seksualno nasilje nije bilo osnovna karakteristika naših predmeta koji su se bavili tim područjima.

Za te rupe u predmetima sa seksualnim nasiljem postoji cijeli niz mogućih objašnjenja. Kako je detaljnije razmotreno u prethodnim poglavljima, kombinacija faktora kao što su istražne strategije, ograničeni resursi, pristup dokazima i prioriteti za krivično gonjenje, doveli su do toga da je na zločine seksualnog nasilja u nekim područjima stavljen veći fokus nego u nekim drugim.

Osim ovih očiglednih faktora, moguće je da postoji i prirodna sklonost da se zločini grupiraju tako da se uklope u neku opću teoriju ili narativ predmeta koji definiraju ključne karakteristike ili dominantne teme. Unutar Ureda tužioca to se može vidjeti iz termina koje kolokvijalno koristimo; to su fraze kao što su "logorski predmeti" ili "preuzimanja vlasti", koji se koriste kao šifre za neke setove predmeta ili obrasce zločina. U skladu s tom razumljivom tendencijom da se događaji grupiraju tematski, predmeti koji se odnose na Sarajevo fokusirali su se praktički isključivo na specifične karakteristike tog dijela ratišta, a to je kampanja granatiranja i snajperskih napada koja je definirala "opsadu". No, sama priroda "opsade Sarajeva", gdje je veliki urbani centar bio cilj ofanzivne vojne kampanje koja je trajala godinama, pri čemu stanovnici nisu mogli napustiti grad, odmah otvara mogućnost da je nad civilima vršeno i seksualno nasilje. I zaista, Završni izvještaj Ekspertske komisije govori o stotinama slučajeva silovanja koji su prijavljeni u Sarajevu, gdje su žrtve i počinioci bili na obje sukobljene strane. Završni izvještaj se posebno osvrnuo na široko rasprostranjeno seksualno zlostavljanje u zatvorskim objektima u Sarajevu, uključujući i situacije gdje su srpske snage zatočile bosanske Muslimanke upravo s namjerom da ih siluju. Na području Vogošće bilo je izvještaja o masovnim silovanjima djevojaka u mlađoj tinejdžerskoj dobi i o uspostavi jednog od najozloglašenijih "logora smrti/logora za silovanje". Usprkos takvim izvještajima, predmeti MKSJ u kojima se sudilo za zločine počinjene tokom opsade Sarajeva fokusirali su se skoro isključivo na

kampanju granatiranja i snajperskih napada.[123]

Slično tome, zbivanja u Srebrenici postala su sinonim za masovna smaknuća muškaraca i dječaka i za propratno prisilno premještanje preostalih bosanskih Muslimana iz enklave, što je postao centralni aspekt predmeta MKSJ koji su se bavili Srebrenicom. Tadašnji i kasniji izvještaji medija i organizacija za zaštitu ljudskih prava govore i o zločinima seksualnog nasilja u Srebrenici, kako tokom zauzimanja enklave tako i tokom operacije prisilnog premještanja iz Potočara koja je uslijedila.[124] Humanitarna katastrofa u susjednim Potočarima, gdje su deseci hiljada ranjivih raseljenih civila potražili zaštitu od snaga bosanskih Srba i gdje su žene odvojene od muškaraca prije nego što su ih autobusima odvezli s teritorije pod kontrolom bosanskih Srba, upravo intuitivno navodi na pomisao da je u srebreničkoj enklavi došlo do seksualnog nasilja. No, mada presude MKSJ koje se odnose na Srebrenicu općenito govore o atmosferi straha u Potočarima i o "glasinama" da je bilo silovanja koje su pridonijele toj atmosferi, prvostepena presuda u predmetu *Krstić* jedina je koja razmatra pitanje jesu li silovanja izričito bila dio kampanje terora nad ljudima koji su se sklonili u Potočare.[125]

Slično tome, i Vukovar u Hrvatskoj je područje gdje je bilo mnogo izvještaja o seksualnom nasilju tokom sukoba, ali to se dosad nije mogli vidjeti iz naših predmeta. U cijelom nizu predmeta pred hrvatskim sudovima izneseni su navodi o silovanjima i drugim oblicima seksualnog nasilja kada su Jugoslavenska narodna armija (JNA), paravojne snage i teritorijalna odbrana 1991. godine nasilno zauzele Vukovar i okolna područja.[126] U svojoj odluci o primjeni Konvencije o genocidu u tužbi koju su jedna protiv druge podigle Hrvatska i Srbija,[127] Međunarodni sud pravde govori o

---

[123] To uključuje i predmete *Galić, Dragomir Milošević* i *Perišić*, kao i postupke protiv Karadžića i Mladića koji su još u toku. No, *v.* fusnotu 119 u Aneksu A (u vezi s izvještajem o silovanjima u Novom Sarajevu koji su uzeti u obzir u predmetu *Krajišnik* da bi se utvrdilo je li Krajišnik znao za zločine).

[124] *v.* npr. Albina Sorguc, "Srebrenica Anniversary: The Rape Victims' testimonies" [Godišnjica Srebrenice: Svjedočenje žrtava silovanja] (*Balkan Insight*, 11. juli 2014) <http://www.balkaninsight.com/en/article/srebrenica-anniversary-the-rape-victims-testimo- nies> pristupljeno 23. augusta 2015 (gdje jedna žrtva silovanja navodi da je više puta dala izjave policiji i istražiteljima, ali da je nikad nisu pozvali da svjedoči na sudu); Nidžara Ahmetašević, "Silence and Shame Shield Srebrenica Rapists from Justice" [Šutnja i stid štite srebreničke silovatelje od pravde] (*Balkan Insight*, 8. juli 2010) <http://www.balkaninsight.com/en/ article/silence-and-shame-shield-srebrenica-rapists-from-justice>, pristupljeno 23. augusta 2015. U članku se spominje izvještaj organizacije Human Rights Watch, gdje se detaljno opisuju zločini seksualnog nasilja u Srebrenici. *v.* Human Rights Watch, Women's Rights Division, "The Fall of Srebrenica and the Failure of UN Peacekeeping/Bosnia and Herzegovina" (1. oktobar 1995) 34 ("Žene su silovali i seksualno zlostavljali kad je došlo do pada Srebrenice, ali nije poznato kolike su razmjere tog zlostavljanja.").

[125] *v. Tužilac protiv Krstića*, ICTY-98-33-T, Prvostepena presuda (2. august 2001), paragrafi 45-6, 150, 513, 518, 537, 616-18, 653, 727. Pretresno vijeće se oslanjalo na iskaz pripadnika mirovnih snaga UN-a (Holandski bataljon) i izbjeglica koje su vidjele kako siluju jednu ženu, kao i na posredne dokaze o tome da su druge žene odvučene iz grupe i da su se čuli njihovi vrisci. Drugi predmeti MKSJ koji se bave zbivanjima u Potočarima i Srebrenici su *Tolimir, Blagojević i Jokić,* te *Popović i dr.* Suđenja Radovanu Karadžiću i Ratku Mladiću, koja su jos uvijek u toku, također sadrže optužbe koje se odnose na Srebrenicu, mada se ne terete konkretno za zločine seksualnog nasilja vezane za krizu u Potočarima.

[126] U informacijama koje je Tužilaštvu dostavila Misija Organizacije za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE) u Hrvatskoj 2012. godine stajali su detalji u vezi sa šest predmeta (među njima i neki s više optuženih) koji su se vodili pred županijskim sudovima u Osijeku i Vukovaru, a gdje su neke osobe optužene ili osuđene za seksualno nasilje. Među predmetima su i *RH protiv Dušana i Radeta Ivkovića* i *RH protiv Michaela Husnika i Kasima Hekića*, oba pred Županijskim sudom u Vukovaru, gdje su pripadnici JNA proglašeni krivim za silovanje. Zaprimljena dokumentacija nije bila potpuna.

[127] *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide* (*Croatia v Serbia*) (Judgment) [Primjena

seksualnom nasilju u Vukovaru. To podrazumijeva i zaključak da su JNA i srpske snage tokom zauzimanja Vukovara i okolnih područja, uključujući i Velepromet, počinile akte silovanja nad Hrvatima.[128]

Mrkšić i dr. bio je prvi predmet MKSJ gdje je donesena presuda o zločinima počinjenim nakon pada Vukovara.[129] Predmet se fokusirao na jedan događaj: kada je JNA nesrpske zatvorenike iz vukovarske bolnice u koju su se bili sklonili odvela u svoju bazu, a odatle na obližnje poljoprivredno dobro Ovčara.[130] Ondje su zatvorenici teško premlaćivani i zlostavljani,[131] a na kraju ih je najmanje 194 pogubljeno na Ovčari i pokopano u masovnoj grobnici.[132] Navodi se da su tokom tog događaja zatvorenici osim mučenju, premlaćivanju i psihičkom zlostavljanju bili izvrgnuti i seksualnom nasilju (Tužilaštvo je posebno navelo jedan slučaj seksualnog zlostavljanja jedne zatvorenice).[133] No, Pretresno vijeće je zaključilo da Tužilaštvo nije uspjelo dokazati da je zaista došlo do seksualnog nasilja.[134] Predmet *Mrkšić i dr.* još je jedan primjer predmeta fokusiranog na jedan jedini slučaj, gdje postoji samo jedna priča: masovno ubistvo na Ovčari. Mada se takav fokusirani pristup istragama i krivičnog gonjenju pokazuje korisnim u praktičnom smislu, i možda zaista jeste najprikladniji pristup u svjetlu ranga, uloge i odgovornosti optuženih − fokus na samo jedan događaj može dovesti do toga da se zanemare ili skinu s liste prioriteta drugi teški zločini počinjeni na istom području. Za razliku od ovog, u predmetu protiv srpskog nacionalističkog političara Vojislava Šešelja, on se također tereti za zločine počinjene tokom događaja

---

Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (presuda)] 2015 (Presuda Međunarodnog suda pravde u predmetu *Hrvatska protiv Srbije*), <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&k=73&case=118&code=cry&p3=4> pristupljeno 8. septembra 2015.

[128] *Ibid.,* paragrafi 305, 311. To je bilo u kontekstu razmatranja jesu li teške fizičke ili psihičke povrede nanesene u svrhu provođenja genocida. Sud je ponovno razmotrio nalaze o silovanjima u kontekstu razmatranja pitanja "smišljenog nametanja pripadnicima te grupe životnih uslova koji su sračunati da dovedu do njenog potpunog ili djelomičnog fizičkog uništenja", podsjećajući na činjenicu da su silovanja počinjena u cijelom nizu mjesta u istočnoj Slavoniji i da su silovanjima nanesene teške fizičke i psihičke povrede pripadnicima zaštićene grupe (*ibid.,* paragraf 363). No, Sud je na kraju zaključio kako "nije dokazano da su ti slučajevi bili tolikih razmjera da su predstavljali nametanje pripadnicima te grupe životnih uslova koji su sračunati da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja." *ibid.,* paragraf 364. MSP je na kraju odbacio tužbu Hrvatske, kao i protivtužbu Srbije, zaključivši da ni jedna ni druga nisu potkrijepile svoje tvrdnje o počinjenju genocida. *Ibid.,* paragrafi 441, 515, 524.

[129] Predmet protiv Slobodana Miloševića, predsjednika Srbije i predsjednika Savezne Republike Jugoslavije, uključivao je i optužbe koje su se odnosile na zločine počinjene u vukovarskoj bolnici i na događaj na Ovčari, kao i mnogo širi niz zločina u Hrvatskoj, te u Bosni i Hercegovini i na Kosovu. Postupak je obustavljen nakon smrti optuženog, bez pravosnažne presude.

[130] *Tužilac protiv Mrkšića, Radića i Šljivančanina*, ICTY-95-13/1-T, Prvostepena presuda (27. septembar 2007) (Prvostepena presuda u predmetu *Mrkšić*).

[131] *Ibid.,* paragrafi 234-46.

[132] *Ibid.,* paragraf 252.

[133] *Tužilac protiv Mrkšića, Radića i Šljivančanina*, ICTY-95-13/1-PT, Treća objedinjena izmijenjena optužnica (15. novembar 2004), paragraf 41(b); Prvostepena presuda u predmetu *Mrkšić* (fusnota 130), paragraf 1.

[134] *Ibid.,* paragraf 529. Pretresno vijeće je inače odbacilo optužbe za progon, mučenje i nehumana djela zato što Tužilaštvo nije uspjelo dokazati postojanje jednog od općih uslova za zločine protiv čovječnosti (civilni status žrtava) (*ibid.,* paragrafi 480-2, 711). Događaji u vukovarskoj bolnici i na poljoprivrednom dobru Ovčara stavljaju se na teret i Goranu Hadžiću u postupku protiv njega koji je još uvijek u toku, ali on nije konkretno optužen za seksualno nasilje u vezi s tim događajima. Predmet *Hadžić* obuhvaća širu bazu zločina nego predmet *Mrkšić i dr,* pa uključuje i zločine povezane s padom Vukovara, gdje su izvedeni neki dokazi o seksualnom nasilju. Optužnica Hadžića tereti za seksualno zlostavljanje u zatvorskim objektima kao jedan od navodnih zločina u osnovi progona. *Tužilac protiv Hadžića,* ICTY-04-75-PT, Druga izmijenjena optužnica (22. mart 2012), paragrafi 21(d), 40-2.

na Ovčari, ali tu su obuhvaćeni i širi navodi koji se odnose na pad Vukovara i kasniji progon nesrpskog stanovništva.[135] Tužilaštvo u predmetu *Šešelj* tvrdi da je do izgona s područja Vukovara "došlo nakon znatnog broja slučajeva zlostavljanja, zatočenja, te u nekim situacijama i silovanja".[136] Prvostepena presuda u predmetu *Šešelj* još nije donesena.

Tendencija da se istrage fokusiraju, a krivično gonjenje strukturira na onome što se percipira kao "ključni zločini i preovlađujući narativi", može biti posljedica sasvim legitimnih ciljeva. Među njima je i racionalno korištenje ograničenih istražnih resursa, kao i iznošenje, na uvjerljiv i koncizan način, koherentne i jedinstvene teorije na kojoj počiva predmet. No, kod takvog pristupa nesumnjivo postoji rizik da se previde drugi teški zločini koji nisu dio te dominantne teme, čime se dalje omogućuje izbjegavanje odgovornosti za zločine seksualnog nasilja. Ako načas zanemarimo zatvorsko okruženje i situacije kao što su logori za silovanje, u svjetlu toga u kakvim se situacijama često vrše zločini seksualnog nasilja u kontekstu sukoba (na primjer, tokom pretresa kuća), postoji stalan rizik da se čak i brojni slučajevi seksualnog nasilja neće isticati na način na koji se ističe jedan masakr izvršen pred očima javnosti.

Doista, možda se naprosto radi o tome da su same razmjere nekih zločina, kao što su masovna pogubljenja hiljada muškaraca i dječaka u Srebrenici, toliko neshvatljivo velike da se u usporedbi s njima svi drugi zločini čine sitni i nedovoljno teški. U skladu s našim mandatom, a u svjetlu ograničenih resursa i pritiska da naši predmeti budu racionalizirani, Tužilaštvo se neizbježno našlo suočeno sa zadatkom da nekim predmetima dâ prednost nad ostalima, uzimajući u obzir utisak o njihovoj težini, između ostalih faktora. No, važno je paziti da nas ne zaslijepi isključivo fokusiranje na zbivanja koja se doimaju najstrašnijim. Naš cilj treba biti da strukturiramo istrage i optužbe na način koji će biti vjeran odraz iskustava svih žrtava i obrasca zločinačkog postupanja u sukobu. Zbog toga smo se na kraju ipak odlučili da u srebreničke predmete uvrstimo i navode koji se odnose na operaciju prisilnog premještanja, usprkos tome što je na početku u Uredu tužioca prevladavala težnja da se ti predmeti fokusiraju isključivo na masovna ubistva. Time smo osigurali da naši srebrenički predmeti ne dokumentiraju samo sudbinu muškaraca i dječaka iz Srebrenice, nego da ispričaju i priču žena i djevojaka iz Srebrenice. No, usprkos nastojanju da se stvori kompletnija slika događaja, u toj slici i dalje uglavnom nema zločina seksualnog nasilja. Postoji još jedan s time povezan faktor, koji je pridonio činjenici da u našim presudama nema seksualnog nasilja: vrsta istraga koje su potrebne i koje imaju prednost u određenim predmetima. Na primjer, u predmetima koji su se odnosili na Sarajevo, Tužilaštvo je gradilo argumente na velikoj količini sasvim tehničkih balističkih dokaza o snajperskim položajima i putanji metaka, na analizi mjesta udara granata itd. Istrage zbivanja u Srebrenici zahtijevale su detaljne forenzičke radnje kako bi se identificirale primarne i sekundarne masovne grobnice. U takvim predmetima, istrage koje zahtijevaju specifičnu tehniku ili metode mogu

---

[135] *Tužilac protiv Šešelja*, ICTY-03-67, Treća izmijenjena optužnica (7. decembar 2007), paragrafi 17(f), 30. Time ga se tereti na osnovu njegovog navodnog učešća u UZP.

[136] *Tužilac protiv Šešelja*, ICTY-03-67-T, Završni podnesak Tužilaštva (5. februar 2012), 1. dio, paragraf 151. *v.* također, paragraf 139.

potrošiti većinu resursa institucije i mogu dobiti prednost nad drugim oblicima ili predmetima istraga.

U tom pogledu, ako se iz iskustva MKSJ može izvući neka lekcija, to je možda ovo: trebamo biti svjesni prirodne težnje da zločine kategoriziramo, grupiramo i određujemo koji je prioritetan, te da na osnovu toga raspoređujemo resurse. Moramo imati na umu tu težnju i boriti se protiv nje u procesu istrage i krivičnog gonjenja. Moramo biti budni i paziti da nas kolektivna intuicija ne odvede prema nekim zločinima a druge zločine da zanemarimo.

Zbog cijelog niza razloga praktične prirode, i u drugim predmetima MKSJ se ne spominju navodi o seksualnom nasilju o kojem govore vanjski izvještaji. To posebno važi za naše predmete vezane za Višegrad i Kosovo. Pogledamo li zašto ti zločini nisu obuhvaćeni, možemo doći do vrijednih spoznaja o kojima treba razmisliti kako bi se slični rizici i prepreke mogli prevladati u procesuiranju masovnih zločina pred drugim međunarodnim sudovima kao što je MKS.

Završni izvještaj Ekspertske komisije sadrži navode o višekratnom silovanju žena i djevojaka zatočenih u Višegradu, u Bosni i Hercegovini, uključujući i hotel Vilina vlas.[137] Jedan izvještaj procjenjuje da je u tom hotelu bilo zatočeno i seksualno zlostavljano 200 žena, uglavnom Muslimanki.[138] U izvještaju izričito stoji da je zločine izvršio Milan Lukić, i dodaje se da je on "optužen za ubistvo, namjerno uništavanje svojine Muslimana i zlostavljanje mladih Muslimanki u hotelima Vilina vlas i Bikavac".[139] U medijskim izvještajima i knjigama također se detaljno govori o seksualnom nasilju u Višegradu, uz navode da je izvršilac bio Milan Lukić.[140] Žrtve silovanja su imenovale Lukića kao izvršioca čak i u intervjuima za medije.[141]

Kako detaljno raspravljamo u poglavljima 3 i 4,[142] u predmetu *Lukić i Lukić* Tužilaštvo ove optužene nije u optužnici izričito teretilo za seksualno nasilje.[143] No, Tužilaštvo je ipak na kraju na sudu uspjelo izvesti bar neke dokaze o silovanjima, ali s tek nekoliko ciljeva: osporavanje dokaza o alibiju koje je iznio optuženi; utvrđivanje identiteta počinioca (što se tiče krivičnih djela kojim se tereti); dokazivanje općih elemenata ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti; dokazivanje povezanih optužbi za progon. Mada su ti zločini seksualnog nasilja prepoznati i zabilježeni u Prvostepenoj presudi u predmetu *Lukić i Lukić*, što je važno samo po sebi, Milan Lukić nije za njih proglašen krivim.

---

[137] Aneks IX Izvještaja Ekspertske komisije o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 19), paragrafi 245-7.

[138] *Ibid.,* paragraf 248. *v.* također *Tužilac protiv Lukića i Lukića*, ICTY-98-32/1-PT, Tužiočev zahtjev za dozvolu da izmijeni Drugu izmijenjenu optužnicu (javna verzija s povjerljivim dodacima)(16. juni 2008), paragraf 64 (Zahtjev za izmjenu Druge izmijenjene optužnice u predmetu *Lukić i Lukić*).

[139]Vijeće sigurnosti UN-a, "Pismo generalnog sekretara predsjedniku Vijeća sigurnosti od 24. maja 1994, Dodatak: Prilozi završnom izvještaju Ekspertske komisije (27. maj 1994) UN Doc S/1994/674, osnovane u skladu s Rezolucijom 780 (1992) Vijeća sigurnosti", Aneks III.A: Specijalne snage (27. maj 1994) UN Doc S/1994/674/Annex III.A (Tom I), paragraf 246 (relevantni ulomci sadrže dokazni predmet P49 u predmetu *Vasiljević*). Taj i drugi izvještaji objavljeni su četiri godine prije potvrđivanja prve optužnice protiv Milana i Sredoja Lukića 1998. godine, te više od deset godina prije najnovijih izmjena iz 2006. godine.

[140] Druga izmijenjena optužnica u predmetu *Lukić i Lukić* (fusnota 138), paragrafi 60, fusnota 52, 62-4.

[141] Peter Maass, "The Rapes in Bosnia: A Muslim Schoolgirl's Account" [Silovanja u Bosni: priča muslimanske učenice]*The Washington Post* (Washington, 27. decembar 1992).

[142] *v.* str. 56-8, Poglavlje 3 i str. 83, Poglavlje 4.

[143] *Tužilac protiv Lukića i Lukića*, ICTY-98-32-1/T, Prvostepena presuda (20. juli 2009), paragraf 36.

Kako smo raspravili u Poglavlju 3, Tužilaštvo je razmatralo razloge za prvobitno neuključivanje optužbi za seksualno nasilje. Među njima su bili nevoljkost svjedoka da svjedoče, briga oko njihove sigurnosti, pritisak da se požuri s predmetima zbog strategije okončanja rada MKSJ, te interni razlozi Tužilaštva kao što su davanje prednosti predmetima u kojima se sudilo rukovodiocima, ograničeni resursi i odluka Tužilaštva da se prekine istraga i predmet proslijedi pravosuđu u BiH koje će nastaviti krivični postupak.[144] Naši zakašnjeli pokušaji da optužnicu u predmetu *Lukić i Lukić* dopunimo optužbama za seksualno nasilje pokazali su se neuspješnim.[145]

Naši predmeti vezani za Kosovo još su jedno područje gdje su zločini seksualnog nasilja u presudama MKSJ manje vidljivi nego što bi se očekivalo. Izvještaji o široko rasprostranjenom seksualnom nasilju pojavili su se tokom kampanje masovnog prisilnog iseljenja kosovskih Albanaca 1999. godine i privukli su pažnju međunarodne zajednice.[146] Do kraja godine to su dokumentirali i Verifikaciona misija OSCE-a za Kosovo (KVM)[147] i međunarodne i regionalne nevladine organizacije.[148] Nakon detaljnih istraga, zaključci do kojih su nezavisno jedan o drugom došli KVM i organizacija Human Rights Watch prikazali su sliku seksualnog nasilja kao sredstva za postizanje etničkog čišćenja, koja je nalikovala onome što je viđeno ranije u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini.[149] Human Rights Watch navodi u svom izvještaju:

> [S]ilovanje i drugi oblici seksualnog nasilja korišteni su na Kosovu 1999. godine kao ratno oružje i sredstva sistematskog "etničkog čišćenja". Silovanja nisu bila rijetki i izolirani slučajevi koje su počinili pojedinci iz redova srpskih ili jugoslavenskih snaga, nego su korištena namjerno kao sredstva za

---

[144] Kako razmotramo na str. 56-8, Poglavlje 3, Tužilaštvo je tražilo da se predmet proslijedi, ali je Žalbeno vijeće odlučilo da se postupak treba nastaviti pred MKSJ: *v. Tužilac protiv Lukića i Lukića*, ICTY-98-32/1-AR11*bis*.1, Odluka po žalbi Milana Lukića u vezi s prosljeđivanjem predmeta (11. juli 2007), paragrafi 22, 25-6.

[145] *v.* str. 56-8, Poglavlje 3.

[146] Npr. Nicholas Watt, Ian Traynor i Maggie O'Kane, "Serbs Have Rape Camp, Says Cook" [Srbi drže logore za silovanje, tvrdi Cook] *The Guardian* (London, 14. april 1999); Carlotta Gall, "Crisis in the Balkans: The Atrocities: Refugees Crossing Kosovo Border Tell of Rapes and Killings" [Kriza na Balkanu: Zvjerstva: Izbjeglice koje prelaze kosovsku granicu govore o silovanjima i ubistvima] *New York Times* (New York, 20. april 1999); Julian Borger, "Women Say Village Became Rape Camp" [Žene kažu da je selo pretvoreno u logor za silovanje] *The Gaurdian* (London, 28. april 1999); David Rohde, "Crisis in the Balkans: Crimes; An Albanian Tells How Serbs Chose Her, 'the Most Beautiful', for Rape" [Kriza na Balkanu: Zločini; Albanka kaže da su Srbi izabrali nju da je siluju jer je bila 'najljepša'] *New York Times* (New York, 1. maj 1999); Elisabeth Bumiller, "Crisis in the Balkans: Crimes: Deny Rape or Be Hated: Kosovo Victims' Choice" [Kriza na Balkanu: Zločini: kosovske žrtve imaju izbor – negirati silovanje ili se izložiti mržnji] *New York Times* (New York, 22. juni 1999).

[147] *v.* OSCE "Kosovo/Kosova: As Seen, As Told: An analysis of the human rights findings of the OSCE Kosovo Verification Mission. October 1998 to June 1999" (1999) (Prvi izvještaj OSCE-KVM).

[148] Npr. Human Rights Watch, Women's Rights Division, "Kosovo: Rape as a Weapon of 'Ethnic Cleansing'" (1. mart 2000) (Izvještaj Odjela za ženska prava HRW), str. 2-3 <https://www.hrw.org/report/ 2000/03/01/kosovo-rape-weapon-ethnic-cleansing> pristupljeno 8. septembra 2015 (tu se govori o silovanjima koja su prijavile nevladine organizacije s Kosova, iz Albanije i Srbije i međunarodne nevladine organizacije Médécins Sans Frontières, Physicians for Human Rights, iAmnesty International); Physicians for Human Rights, "War Crimes in Kosovo: A Population-Based Assessment of Human Rights Violations Against Kosovar Albanians" (august 1999), str. 27, 43-4, 52, 81.

[149] "Refugees: Rape used as brutal Weapon", *Sinocast* (27. maj 1999); Prvi izvještaj OSCE-KVM (fusnota 147), str. 91-107; Izvještaj Odjela za ženska prava HRW (fusnota 148). *v.* također OSCE, "Human Rights in Kosovo: As Seen, As Told", vol. II, 14 June to 31 October (5. novembar 1999), 3. dio (gdje se dokumentiraju mnogi navodi o silovanjima, kao i drugim zločinima); Human Rights Watch, "Under Orders: War Crimes in Kosovo" (26. oktobar 2001), str. 130-33 <https://www.hrw.org/report/2001/10/26/under-orders-war-crimes-kosovo> pristupljeno 8. septembra 2015.

teroriziranje civilnog stanovništva, da bi se iznudio novac od porodica i da bi se ljudi natjerali da pobjegnu iz svojih kuća.[150]

Nevladine organizacije su preklinjale MKSJ da istraži i procesuira sistematsko seksualno nasilje koje je korišteno da se kosovski Albanci protjeraju s Kosova.[151]

Na kraju se ipak vrlo malo dokaza o seksualnom nasilju izvedeno u predmetima MKSJ fokusiralo na zločine nad kosovskim Albancima 1999. godine.[152] Kako je izneseno u Aneksu A, prvostepene presude u predmetima *Đorđević* i *Šainović i dr.* sadrže ograničene zaključke o izoliranim slučajevima seksualnog nasilja nad određenim žrtvama albanske nacionalnosti s Kosova. U barem dva takva slučaja postoje naznake da su i druge kosovske Albanke pretrpjele istu sudbinu, ali nisu izvedeni dodatni dokazi i nalazi pretresnih vijeća ograničeni su na te izolirane incidente.

Kako smo raspravili u Poglavlju 3, činjenica da je u našim predmetima u vezi s Kosovom izvedeno malo dokaza o seksualnom nasilju može se pripisati cijelom nizu eksternih i internih faktora, od bojazni žrtava za sigurnost, zamora žrtava, pritisaka unutar institucije, do uvjerenja nekih istražitelja da nemaju dovoljno dokaza da bi dokazali "obrazac" seksualnog nasilja, što su smatrali neophodnim.[153] Mada su zločini seksualnog nasilja na Kosovu tokom masovne kampanje progona s Kosova 1999. godine istraženi u okviru predmeta protiv Slobodana Miloševića, koji je za njih i optužen, Tužilaštvo se našlo pod pritiskom da racionalizira optužbe protiv bivšeg predsjednika SRJ koje namjerava dokazivati, pa je cijeli niz optužbi otpao, a među njima i slučajevi seksualnog nasilja.[154] Žrtve seksualnog nasilja koje jesu svjedočile na suđenju Miloševiću unakrsno je ispitivao on sam, jer se sam branio. To je veoma negativno uticalo na žrtve-svjedoke.[155] Kad je počeo sljedeći predmet vezan za kosovsku kampanju iz 1999. godine, *Milutinović i dr.,* mnoge žrtve su odbile ponovo svjedočiti.[156] A kako Tužilaštvo nije uspjelo dobiti osuđujuće presude za seksualno nasilje u predmetu *Milutinović i dr.,*[157] još manje žrtava bilo je spremno ponovo svjedočiti na posljednjem suđenju u vezi s Kosovom – u predmetu *Đorđević.*[158]
Kombinacija ovih faktora mogla bi nas navesti na zaključak da se nezadovoljavajući ishod može pripisati uobičajenim pritiscima i obzirima koji postoje u svim predmetima Tužilaštva, a koji isti učinak imaju i na procesuiranje drugih krivičnih djela. Mada u

---

[150] Izvještaj Odjela za ženska prava HRW (fusnota 148), 1. dio, Sažetak. *v.* 3. dio (gdje se navodi da su žene na Kosovu znale da se u BiH silovanje koristilo kao instrument etničkog čišćenja, te da su mnoge paravojne grupe za koje se znalo da su u BiH koristile silovanje kao ratno oružje sad djelovale in a Kosovu).

[151] *Ibid.*

[152] Prvi takav predmet bio je onaj protiv bivšeg predsjednika SRJ, Slobodana Miloševića, kojeg se teretilo i za prisilno uklanjanje kosovskih Albanaca 1999. godine. Postupak je obustavljen nakon smrti optuženog, bez pravosnažne presude.

[153] *v.* str. 58-9, Poglavlje 3.

[154] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[155] *Ibid.*

[156] *Ibid.*

[157] Pretresno vijeće je utvrdilo da je bilo slučajeva seksualnog zlostavljanja u Prištini/Prishtinë, ali oni nisu počinjeni s diskriminativnom namjerom pa time nisu predstavljali zločin progona: Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 28), tom 2, paragrafi 874-1, 1245. Tužilaštvo se uspješno žalilo protiv tih oslobađajućih presuda u vezi s tri slučaja seksualnog nasilja kvalificiranih kao progon: Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 110), paragrafi 584, 586, 591, 593, 597, 599.

[158] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

tome ima istine, ipak stoji da se seksualno nasilje, historijski gledano, suočava sa šutnjom, kao i to da na naš pristup utiču i specifične prepreke kod procesuiranja i pogrešna poimanja. Zbog tih razloga, ako se pasivno dozvoli da se zločini seksualnog nasilja nađu pod uticajem dominantih institucionalnih praksi, oni će i dalje biti podzastupljeni u postupcima i presudama. Do trenutka kad historijske ili institucionalne prepreke prestanu sprečavati da se ravnopravno vrše istrage i krivično gonjenje zločina seksualnog nasilja, njima se mora posvetiti posebna pažnja i tokom istraga i tokom krivičnog postupka.

2. Izostavljanje nekih tipova optužbi

Jedan aspekt nalaza Ekspertske komisije o seksualnom nasilju posebno upada u oči: izvještaji o zatočenju žena ne samo radi silovanja nego upravo radi njihove prisilne oplodnje. Završni izvještaj citira iskaze žrtava iz zatočeničkih logora koje su bile uvjerene da su ih njihovi zatočitelji namjerno pokušali oploditi i da su trudne žene u zatočeništvu držane do momenta kad je bilo prekasno da prekinu trudnoću.[159]

Prijetnje prisilnom trudnoćom spominju se u sudskoj praksi MKSJ. Dragoljub Kunarac, koji je u Foči držao žene i djevojke u zatočeništvu kao seksualne robinje, rugao se jednoj od svojih žrtava riječima da će roditi srpsko dijete.[160] Postoje iskazi svjedoka da su žene u logoru Trnopolje u Prijedoru tražile od ljekara da im prekinu trudnoću nakon silovanja.[161] Pred Pretresnim vijećem u predmetu *Brđanin* izvedeni su dokazi da jedan počinilac "nije skrivao da hoće da mu Muslimanka 'rodi malog Srbina'".[162]

Pregledajući optužnice protiv Karadžića i Mladića, koje su sadržale i optužbe za seksualno nasilje kao oblik progona, Pretresno vijeće je 1996. godine komentiralo predočene dokaze ističući da su "[n]eki logori bili posebno namijenjeni silovanju, s ciljem da se žene natjeraju da rode srpsko potomstvo, pri čemu su žene često bile zatočene do momenta kad je bilo prekasno da se izvrši pobačaj" i da je "cilj mnogih silovanja bila prisilna oplodnja". Vijeće je napomenulo da je '[v]iše svjedoka navelo da su počinioci seksualnog zlostavljanja, a često se radilo o vojnicima, dobili takva naređenja, a da su i komandanti logora i starješine o tome informirani i da su i sami u tome učestvovali".[163]

No, na suđenjima pred MKSJ nikad nisu iznesene optužbe za prisilnu trudnoću, usprkos tome što je to prepoznato kao kršenje međunarodnog humanitarnog prava i ljudskih prava,[164] za koje se optuženi mogu teretiti kao zločin

---

[159] Aneks IX Izvještaja Ekspertske komisije o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 19), paragraf 15.

[160] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 67), paragrafi 342, 583.

[161] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 11), tom 1, paragraf 629, koji se oslanja na presuđenu činjenicu 902, preuzetu iz Prvostepene presude u predmetu *Brđanin* (fusnota 9).

[162] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 9), paragraf 1011.

[163] *Tužilac protiv Karadžića i Mladića*, ICTY-95-5-R61, ICTY-95-18-R61, Usmena odluka o pregledu optužnica u skladu s Pravilom 61 Pravilnika o postupku i dokazima (11. juli 1996), transkript str. 959-60.

[164] *v.* npr. Svjetska konferencija o ljudskim pravima, "Bečka deklaracija i akcioni program " (12. juli 1993) UN Doc. A/CONF.157/23; Četvrta svjetska konferencija o ženama, "Izvještaj o Četvrtoj svjetskoj konferenciji o ženama " (17. oktobar 1995) UN Doc A/CONF 177/20; Rezolucija 1998/52 Odbora za ljudska prava GS UN "Eliminacija nasilja nad ženama" (17. april 1998), 52. sjednica, dodatak br. 3, E/CN 4/1998/52, str. 171.

protiv čovječnosti ili ratni zločin.[165] Nije jasno zašto su izostavljene optužbe za prisilnu trudnoću. Možda zbog nedovoljne količine dokaza koji bi Tužilaštvu omogućili da dokaže slučajeve seksualnog nasilja koji su doveli do trudnoće, kao i neophodnu namjeru počinioca da oplodi žrtvu. To se dijelom može pripisati i stavu da je Tužilaštvu teže dokazati postojanje namjere da se oplodi žrtva nego postojanje namjere silovanja, pa čak i specifične namjere potrebne da bi se dokazalo silovanje kao čin progona, mučenja ili genocida.[166] Kako je Tužilaštvo vidjelo u drugim predmetima,[167] kad se dižu optužbe za zločine seksualnog nasilja kao krivična djela kod kojih postoji specifična namjera, to dodatno otežava dokazivanje optužbi. U budućnosti bi, ondje gdje je to moguće, kod procesuiranja krivičnih djela trebalo razmisliti o mogućnosti da se optuženi tereti i za silovanje i za prisilnu trudnoću, pa onda, čak i ako se potonje ne dokaže, ipak ostaje osuđujuća presuda za silovanje.

Kako je detaljnije razmotreno u Poglavlju 7, u sudskoj praksi MKSJ uglavnom ne postoje ni optužbe za "planiranje", "naređivanje" ili "podsticanje" radnji seksualnog nasilja, s izuzetkom osuđujuće presude Stevanu Todoroviću.[168] To može donekle iznenaditi, naročito u svjetlu nalaza Ekspertske komisije koja je zaključila kako je seksualno nasilje bilo sveprisutno i vršeno s tako očitom namjerom da mora da je postojao neki stepen organizacije i institucionalne podrške, posebno u zatočeničkim logorima.[169]

U sudskoj praksi MKSJ nije potrebno da naređenja postoje u pisanom obliku; mogu biti i "implicitna".[170] Stoga nije neophodno da se savlada prepreka u vidu predočavanja sudu dokaza da je postojalo pisano "naređenje" koje je spušteno niz komandni lanac. No, naređenje ipak mora obuhvaćati potvrdnu uputu koju izdaje osoba na položaju moći.[171]

Relativno mali broj osuđujućih presuda po ovim vidovima odgovornosti za zločine seksualnog nasilja nije u cijelosti posljedica odluka o podizanju optužbi koje je donijelo Tužilaštvo, pošto se optužnice često sastavljaju tako da se optuženi alternativno tereti po svim vidovima odgovornosti. Tako na Pretresnom vijeću ostaje da optuženog osudi po onom vidu odgovornosti koji smatra najprikladnijim. U

---

[165] Prisilna trudnoća je taksativno navedena kao zločin na MKS. *v.* Statut Međunarodnog krivičnog suda (1998) 2187 UNTS 90 (Rimski Statut), čl. 7(1)(g) (zločini protiv čovječnosti), 8(2)(b)(xxii) (ratni zločini u međunarodnom oružanom sukobu), 8(2)(e)(vi) (ratni zločini u nemeđunarodnom oružanom sukobu). *v.* također Statut Specijalnog suda za Sijera Leone (usvojen16. januara 2002), čl. 2 (zločini protiv čovječnosti).

[166] No, to ne bi nužno bio slučaj. Primjeri spomenuti u gornjem tekstu koji sadrže verbalno izrečenu želju da se nekog oplodi, ili izdavanje naređenja da se nekog oplodi, vjerovatno bi predstavljali snažniji dokaz postojanja umišljaja.

[167] *v.* str. 218-22, Poglavlje 6.

[168] Todorović je priznao krivicu za jednu tačku koja ga je teretila za progone, a koja je obuhvaćala cijeli niz radnji, uključujući i naređivanje jednom muškarcu – uhapšenom i premlaćenom – da ugrize drugog muškarca za penis i da nakon toga jedan drugom vrše *fellatio*. *Tužilac protiv Todorovića,* ICTY-95-0/1-S, Presuda o kazni (31. juli 2001), paragrafi 37-40. Javno dostupni dokumenti vezani za njegovu izjavu o krivici i kaznu ne navode po kojem vidu odgovornosti je proglašen krivim, mada se u presudi kaže da je "naredio" zločin u činjeničnom smislu te riječi. Bilo je i nekih slučajeva kada su optužene osobe proglašene krivim za pomaganje i podržavanje seksualnog nasilja svojom prisutnošću i podsticanjem i/ili omogućavanjem da se zločini počine. *v.* npr. Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 67), paragrafi 735, 739, 744; Presuda o kazni u predmetu *Dragan Nikolić* (fusnota 6), paragrafi 66-8, 87-90, 117, 119, 194.

[169] Aneks IX Izvještaja Ekspertske komisije o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 19), paragraf 21.

[170] Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić* (fusnota 46), paragraf 281.

[171] *Tužilac protiv Dragomira Miloševića*, ICTY-98-29/1-A, Drugostepena presuda (12. novembar 2009), paragraf 267.

slučajevima gdje bi moglo biti dovoljno dokaza da se dokaže naređivanje ili podsticaj (ako ne kroz direktne dokaze onda preko posrednih dokaza), možda bi drugi vid odgovornosti, kao što je UZP, bolje odrazio odgovornost optuženog i njegov ukupni doprinos počinjenju krivičnog dijela. No, mada je Tužilaštvo time što je optužene alternativno teretilo po raznim vidovima odgovornosti ostavilo otvorenima sve opcije, ipak kod zločina seksualnog nasilja općenito nije stavljalo velik naglasak na vidove odgovornosti kao što su naređivanje, planiranje ili podsticaj.

Možda se radi naprosto o tome da se vidovi odgovornosti kao što je naređivanje ne uklapaju u realnost toga kako se seksualno nasilje u sukobu podržava i odobrava s višeg nivoa. Ako komandant u vojsci želi da se ciljana grupa podvrgne seksualnom nasilju, taj se cilj može postići i bez postojanja naređenja u bilo kakvom obliku. Kako su pokazali predmeti MKSJ, komandanti, posebno oni koji vode zatočeničke logore, mogu uspješno stvoriti i održavati situaciju u kojoj pripadnici jedinice mogu nekažnjeno raditi što hoće, gdje se potpiruje osjećaj etničke mržnje i gdje se pripadnici ciljane grupe drže u okolnostima u kojim su izloženi svim oblicima zlostavljanja, pri čemu se zna da će u takvim okolnostima neizbježno bujati seksualno nasilje. No, kako je opisano u Poglavlju 7, naređenje ne mora biti zvanično, niti mora direktno uključivati izvršenje zločina. Dovoljno je izdati naređenje znajući da postoji znatna vjerovatnoća da će to naređenje rezultirati zločinima (tj. naređivanje s indirektnim umišljajem).[172] Iako optužbe za seksualno nasilje nisu do sada iznošene pred MKSJ na taj način, to može predstavljati novi okvir za definiciju odgovornosti u situacijama gdje je vršenje seksualnog nasilja uobičajena pojava, na primjer u zatočeničkim logorima pod komandom vojnog starješine.

E. Sistematska politika seksualnog nasilja?

Kako se u ovoj knjizi navodi na više mjesta, jedan od najprisutnijih dijaloga u kontekstu počinjenja seksualnog nasilja na teritoriji bivše Jugoslavije odnosi se na pitanje je li ono odražavalo namjernu i sistematsku "politiku" seksualnog nasilja, usvojenu i podržanu na najvišem nivou. Na primjer, Ekspertska komisija je tvrdila da je za procesuiranje zločina važno postojanje razlike između zločina "uslovljenih situacijom" i upotrebe silovanja i seksualnog zlostavljanja kao metode "etničkog čišćenja".[173] Komisija je zaključila da opći obrazac silovanja i seksualnog zlostavljanja u Bosni i Hercegovini ukazuje na postojanje "sistematske politike silovanja i seksualnog zlostavljanja" koja zahtijeva određeni stepen organizacije i grupnog djelovanja, posebno u zatočeničkim logorima.[174] Komisija je smatrala da je izvještaje o sveprisutnom seksualnom nasilju moguće tumačiti jedino postojanjem "prioritetne politike koja se zalaže za korištenje silovanja kao metode 'etničkog čišćenja', to jest da se ne radi o politici nedjelovanja koja tolerira široko rasprostranjena silovanja".[175]

---

[172] *v.* Drugostepena presuda u predmetu *Kordić* (fusnota 49), paragrafi 30-1. *v.* također *Tužilac protiv Blaškića*, ICTY 95-14-A, Drugostepena presuda (29. juli 2004), paragraf 471. *v.* također str. 246-8, Poglavlje 7.

[173] Aneks IX Izvještaja Ekspertske komisije o silovanju i seksualnom zlostavljanju (fusnota 19), paragraf 10.

[174] *Ibid.,* paragraf 21.

[175] *Ibid.,* paragraf 237.

Važna početna tačka su oni predmeti MKSJ gdje je kod utvrđivanja odgovornosti za UZP utvrđeno da je seksualno nasilje bilo "zajednički kažnjivi cilj". Po toj doktrini, zajednički kažnjivi cilj ili zločinački plan može biti ili kažnjiv sam po sebi, ili može uključivati počinjenje zločina kao sredstvo za postizanje nekog cilja. Kako je izneseno u Poglavlju 7, u predmetu *Stakić* se zajednički kažnjivi cilj sastojao od "diskriminatorne kampanje da se etnički očisti opština Prijedor deportacijom i progonom bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata kako bi se uspostavila srpska kontrola".[176] Da bi se ostvario taj cilj, provođena je nasilna kampanja zločina koja je uključivala i seksualno nasilje, da bi se stanovništvo strahom natjeralo na bijeg. Isto tako, u predmetu *Kvočka i dr.* sudije su zaključile da je vršenje seksualnog nasilja u logoru Omarska u opštini Prijedor bilo dio "sistema zlostavljanja" u svrhu utvrđivanja postojanja odgovornosti pod drugom kategorijom UZP. Pravni zaključci u oba predmeta pokazuju ulogu seksualnog nasilja kao dijela šire kampanje zločina ili organiziranog sistema. Važna pitanja o ulozi seksualnog nasilja kao dijela udruženog zločinačkog poduhvata kojima je cilj bio etničko čišćenje i uništenje zajednice još uvijek su neriješena u predmetima *Karadžić* i *Mladić*.

No, usprkos tim nalazima, kad se sagledaju presude napisane tokom skoro dvije decenije, koncept "sistematskog" seksualnog nasilja koje se vrši u skladu s formalnom "politikom" − kako je sugerirala Ekspertska komisija − nije se kroz presude iskristalizirao tako dosljedno kako bi se moglo očekivati.

Postoji cijeli niz mogućih razloga za to što predmeti MKSJ i nalazi Ekspertske komisije stavljaju naglasak na različite aspekte u pogledu koncepta sistematske "politike" seksualnog nasilja. U prvom redu, Završni izvještaj Ekspertske komisije zasnovan je na ishodu misije za utvrđivanje činjenica i, mada sveobuhvatan, nije nastojao naći dokaze za navode koji bi udovoljili krivičnopravnom standardu "izvan razumne sumnje". Isto tako, kako je ukazano u uvodu ovog poglavlja, postoje inherentna ograničenja u predmetima koji se fokusiraju na utvrđivanje krivične odgovornosti pojedinca za konkretne optužbe, pa i oni daju samo dio slike ratnog sukoba. Mada je moguće ekstrapolirati trendove na osnovu sagledavanja cijelog korpusa predmeta, parametri svakog pojedinog predmeta – posebno kad se radi o optuženima nižeg ranga – određuju koja vrsta dokaza je bila neophodna i relevantna da bi se dokazale optužbe u tom predmetu. Stoga, čak i kad se predmeti sagledaju u cjelini, možda oni neće sadržati nalaze potrebne da se sklopi kompletna slika.

Mada su mnogi od tih faktora jednostavno inherentni modelu u kojem se utvrđuje krivična odgovornost pojedinca, ovom knjigom smo ukazali na područja gdje je Tužilaštvo moglo učiniti više na podizanju i kontekstualizaciji optužbi za zločine seksualnog nasilja. Kako je rečeno u Poglavlju 6, kada smo optužene teretili za seksualno nasilje kao zločin progona, nije nam bilo lako neka pretresna vijeća uvjeriti da se seksualno nasilje uklapa u kampanju diskriminacije. Isto tako, kada su sudije zaključile da i drugi zločini, kao ubistvo ili bezobzirno uništavanje, predstavljaju dio udruženog zločinačkog poduhvata kojem je cilj bio prisilno uklanjanje civilnog stanovništva kroz nasilje i strah, sudije ipak nisu zaključile da je seksualno nasilje bilo

[176] Drugostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 106), paragraf 73.

dio zajedničkog zločinačkog plana.[177]

Osim pukog provođenja istraga i podnošenja optužnica za više slučajeva seksualnog nasilja, ubuduće će glavni izazov za Tužilaštvo i druge institucije koje se bave međunarodnim krivičnim pravom biti smještanje i kontekstualizacija tog nasilja u okvir sukoba, čime će pretresnim vijećima omogućiti da donesu šire činjenične zaključke o ulozi koju je imalo seksualno nasilje, nadilazeći konkretne radnje za koje se optuženi terete. Tužilaštvo je često za svjedoke zvalo vještake, uključujući i historičare, političke analitičare i vojne eksperte, kako bi pretresnim vijećima dalo pozadinske informacije koje će im omogućiti da zločine smjeste u širi društveni, povijesni i politički kontekst. Trebalo bi razmisliti i o češćem korištenju svjedoka vještaka u nastojanju da se seksualno nasilje kontekstualizira.[178] Čak i u predmetima gdje se radi o optuženima nižeg ranga takvi dokazi mogu pretresnom vijeću pomoći da poveže vršenje seksualnog nasilja na terenu sa širom kampanjom, pa čak i s postojanjem politike na visokom nivou. Smatramo, na osnovu svoga iskustva, da se ubuduće korištenje takvih dokaza u međunarodnom krivičnom pravu – kao što su suđenja pred MKS – može pokazati prilično korisnim u predmetima koji uključuju seksualno nasilje.

No, kako je naznačeno u Poglavlju 6, pitanja o tome je li postojala "politika" seksualnog nasilja, tj. da li je seksualno nasilje korišteno "strateški", možda se na kraju neće pokazati kao najplodonosniji pravci istrage. Ako se previše fokusiramo na ta pitanja, možemo nepotrebno ograničiti istragu i razumijevanje uloge seksualnog nasilja u sukobu. Iz datih predmeta se jasno vidi da su nesrbi u Bosni i Hercegovini protjerivani iz svojih kuća i na druge načine iskorijenjivani masovnom kampanjom nasilja, a tu nam kao primjer mogu poslužiti strateški ciljevi bosanskih Srba. Ta se kampanja manifestirala na nekoliko načina, od ubistava do uništavanja kulturnih spomenika. I seksualno nasilje se isto tako može gledati kao dio ove kampanje, vođene s najvišeg nivoa, i kroz komandnu hijerarhiju provođenu na svim nižim nivoima. Kako su istakli neki komentatori, možda je bolje koristiti termin široko rasprostranjena "praksa" seksualnog nasilja, nego termin "politika".[179] Time se ne umanjuju uloga ili učinak seksualnog nasilja u sukobima. Kako smo rekli u gornjem tekstu, čak i ako ne postoji dokazana "politika", već i sama praksa toleriranja, prihvatanja, pa čak i podržavanja seksualnog nasilja i dalje ima razoran i široko rasprostranjeni učinak koji mora uroditi nečijom odgovornošću. Na kraju, tužiocima je manje važno da se razni oblici seksualnog nasilja kategoriziraju na intelektualnom nivou; važnije je postići da naši predmeti tačno odraze prirodu i razmjere ovih zločina i ulogu i odgovornost počinilaca, kao i to da se iskustvo žrtava prepozna i dokumentira na odgovarajući način.

---

[177] *v.* str. 221-2, Poglavlje 6 i str. 239-40, Poglavlje 7.

[178] *v.* str. 161-5, Poglavlje 5.

[179] Elisabeth Jean Wood, "Conflict-Related Sexual Violence and the Policy Implications of Recent Research" 894 IRRC 1 (2015), str. 14-18.

F. Zaključci i osnovne spoznaje za budućnost

U ovom poglavlju smo kroz prizmu predmeta MKSJ raspravljali o različitim vrstama okruženja u kojim je dolazilo do seksualnog nasilja u sukobima u bivšoj Jugoslaviju, te o nekim preovlađujućim karakteristikama zločina seksualnog nasilja. Usprkos ograničenjima i stvarima koje su izostavljene, a na koje smo ukazali u ovom poglavlju, naši predmeti ipak pružaju višestranu i kompleksnu sliku seksualnog nasilja u sukobu.

Kakve lekcije možemo izvući iz naših predmeta kad se pogleda budućnost međunarodnog krivičnog pravosuđa?

Različite situacije u kojima je dokumentirano vršenje seksualnog nasilja – od zatočeničkih logora do pretresa kuća – i različite žrtve nad kojima je izvršeno – od djevojčica do staraca – navodi nas da shvatimo kako postoji bezbroj situacija u kojima se može vršiti seksualno nasilje. Iz toga se vide različite manifestacije, ciljevi i korištenje seksualnog nasilja u sukobu. To naglašava da, osobito u fazi istrage, trebamo paziti da ne djelujemo na osnovu pretpostavki zbog kojih nećemo istraživati seksualno nasilje počinjeno u okolnostima u kojima ga ne očekujemo. Isto tako, urođena sklonost da zločine kategoriziramo i grupiramo, te uklapamo u određenu teoriju na kojoj počivaju naše teze, može nas nenamjerno navesti da zločinima seksualnog nasilja damo niži prioritet ili da ih zanemarimo ako se ne uklapaju u predominantni narativ. Moramo biti svjesni te tendencije, i opirati se težnji da vođenje istraga i krivično gonjenje takvih teških zločina isključimo iz svojih predmeta ako se ne uklapaju u naša unaprijed stvorena poimanja o počinjenim zločinima.

U ovom poglavlju smo razradili i druge praktične razloge zbog kojih naši predmeti ne odražavaju u cijelosti seksualno nasilje izvršeno tokom sukoba. Iznesen je cijeli niz objašnjenja, sve od naših vlastitih prioriteta u vođenju istraga i procesuiranju zločina pa do institucionalnih praksi i problema da se osigura saradnja žrtava koje trebaju svjedočiti. Mada mnogi od tih razloga odražavaju stvarnost procesuiranja masovnih zločina na međunarodnom nivou, oni nas ipak podsjećaju da moramo budno paziti na to da zločinima seksualnog nasilja valja posvetiti institucionalne resurse i da ti zločini moraju dobiti prioritet koji zaslužuju. Kad se sagledava budućnost međunarodnog krivičnog prava, MKS će se neizbježno suočavati s mnogim od tih insitucionalnih pritisaka i ograničenim resursima koje ima i MKSJ. No, možda bi tužiocima na MKS bilo korisno da razmisle o nekim zamkama i izazovima s kojima se susreo MKSJ i načinima da se oni premoste i prevladaju, a sve u nastojanju da se za počinioce zločina seksualnog nasilja postigne osuđujuća presuda.

I, konačno, u ovom poglavlju smo raspravljali o specifičnoj temi: jesu li izvještaji o "politici" seksualnog nasilja potvrđeni u presudama MKSJ. Svjesni smo da ovaj pravac istrage, mada nesumnjivo važan sa historiografskog i sociološkog stanovišta, tužioce ipak može omesti u bavljenju važnijom temom: seksualnim nasiljem kao dijelom šire kampanje nasilja i kako to nasilje ispravno kontekstualizirati tako da kroz optužbe za zločine odražava stvarnost.

Dok bi se te osnovne spoznaje mogle primijeniti na sva krivična djela, početna tačka je to da smo u amanet dobili historijat šutnje u vezi sa zločinima seksualnog nasilja, kao i neistraživanja i neprocesuiranja tih zločina. Kako je izneseno

u Poglavlju 4, mi preporučujemo da se uspostavi konkretna ciljana politika za rješavanje zločina seksualnog nasilja – sve od faze istrage, preko formulacije optužbi, pa do iznošenja teza tužilaštva – kako bi se postiglo da ti zločini budu prepoznati jednako kao i svi drugi i kao što zaslužuju, te kako bi se ispravila ta povijesna neravnoteža. U tom smislu ističemo da je Tužilaštvo MKS sačinilo detaljnu politiku istraga i procesuiranja seksualnih zločina i rodno zasnovanih zločina, kako bi se u svim fazama rada postiglo da se tim zločinima posveti posebna pažnja.[180] Operacionalizacija ove politike u svakodnevnom radu Tužilaštva bit će od najveće važnosti za budući rad. Osim nastojanjem da se za zločine utvrdi krivična odgovornost pojedinaca, naš rad se mora rukovoditi i nastojanjem da se stvori potpuna i tačna slika sukoba kako bismo omogućili da se u našim predmetima adekvatno odraze iskustva svih žrtava.

[180] *v.* ICC Policy Paper on Sexual and Gender-Based Crimes (juni 2014), paragraf 4.

10

Kako koristiti iskustvo Tužilaštva MKSJ u procesuiranju seksualnog nasilja kao odskočnu dasku za izgradnju nacionalnih sudskih kapaciteta

Serge Brammertz, Michelle Jarvis i Lada Šoljan[1]

A. Uvod

Ovo poglavlje posvećeno je iskustvima Ureda tužilaštva Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) u radu na međunarodnom nivou, koja mogu poslužiti kao odskočna daska za razvoj nacionalnih sudskih kapaciteta za procesuiranje zločina seksualnog nasilja u sukobima. Sudovi na nivou država i dalje predstavljaju osnovno mjesto na kojem se utvrđuje odgovornost pojedinaca za akte seksualnog nasilja.[2] Kako se naš rad bliži kraju, sve nam češće pristižu pozivi za pomoć pri izgradnji kapaciteta za veliki broj preostalih krivičnih postupaka za ratne zločine koje treba procesuirati na teritoriji bivše Jugoslavije, ali i u drugim zemljama diljem svijeta čija su pravosuđa u procesu tranzicije. Naše iskustvo u rješavanju posebnih izazova proizašlih iz izgradnje nacionalnih kapaciteta za procesuiranje seksualnog nasilja dodaje još jednu bogatu dimenziju našim uvidima za budućnost.

Premda posebnu rodnu perspektivu nismo od samog početka uključili u pitanja izgradnje nacionalnih kapaciteta za procesuiranje ratnih zločina, tokom rada sve smo više uviđali značaj integriranja rodne perspektive u ovu kao i u druge komponente našeg rada. Posljednjih godina Radna grupa za procesuiranje seksualnog nasilja (Radna grupa za PSN)[3] važan je akter u povezivanju iskustava i uvida Tužilaštva s potrebama srodnih tužilaštava u bivšoj Jugoslaviji i diljem svijeta. Gledajući u budućnost, radimo na sve većem broju inicijativa kako bismo ponudili strategije, vještine, međusobnu podršku i resurse našim kolegama na nivou država s ciljem da im pomognemo prevazići specifične izazove u procesuiranju seksualnog nasilja u sukobima. Kao dio ovih aktivnosti, naš je cilj također dati doprinos razvoju više

---

[1] U pripremi materijala za ovo poglavlje pomogli su i Dounia Ridane, Aleksandar Kontić, Tea Polešćuk, Margriet Prins i Daniela Kravetz.

[2] Izvještaj generalnog sekretara UN-a o seksualnom nasilju u sukobu u skladu s paragrafom 18 Rezolucije 1920 Vijeća sigurnosti UN-a (14. mart 2013) UN Doc A/67/792-S/2013/149 (Izvještaj generalnog sekretara UN-a o seksualnom nasilju u sukobu, 2013) paragraf 111.

[3] *v.* str. 2, Poglavlje 1 i str. 84, Poglavlje 4.

koordiniranog i više integriranog pristupa izgradnji nacionalnih kapaciteta za procesuiranje ratnih zločina općenito.[4]

Ovo poglavlje počinje prepoznavanjem izvjesnih teškoća koje se javljaju u nacionalnim sistemima kad je u pitanju procesuiranje seksualnog nasilja vezanog za sukobe, a koje odražavaju mnoge izazove na koje smo i mi nailazili u svom radu. Potom ćemo pogledati najranije inicijative Tužilaštva u izgradnji nacionalnih kapaciteta, poput pregleda spisa iz Bosne i Hercegovine (BiH) i prosljeđivanja spisa i materijala MKSJ koji se tiču zločina seksualnog nasilja Tužilaštvu BiH. Također ćemo se osvrnuti i na strategije Tužilaštva za prenos stručnog znanja i informacija sa međunarodnog na nacionalni nivo. One uključuju: omogućavanje pristupa našim kolegama iz regije velikoj zbirci dokaza; razvoj programa za podsticanje međusobne podrške tužilaca koji rade na ratnim zločinima na međunarodnom i nacionalnom nivou; doprinos razvoju efikasnih nacionalnih strategija obuke o ratnim zločinima, uključujući i obuku o predmetima koji se odnose na seksualno nasilje; kao i ulogu međunarodnog tužilaštva u poslijeratnoj edukaciji zajednica pogođenih seksualnim nasiljem. U ovom Poglavlju se razmatra i procesna i materijalna sudska praksa u predmetima koji obrađuju akte seksualnog nasilja, a u cilju jačanja zakonodavnih i drugih pravnih okvira država. Na kraju ćemo razmotriti način na koji iskustvo Tužilaštva u vezi sa slučajevima seksualnog nasilja u sukobima pomaže u izgradnji nacionalnih kapaciteta tužilaštava u cijelom svijetu.

B. Prikaz izazova u procesuiranju seksualnog nasilja na nivou država

Nacionalne vlasti koje rade na utvrđivanju odgovornosti za zločine seksualnog nasilja u sukobima suočavaju se s velikim brojem istih izazova koje smo i mi susretali u predmetima vezanim za seksualno nasilje. Ti izazovi neizbježno poprimaju veće razmjere u razdoblju nakon okončanja sukoba, kada se pravni sistemi nađu u procesu rekonstrukcije i kada se često osjeća veliki nedostatak sredstava.

Jedan od naših osnovnih uvida bio je uticaj zabluda o prirodi seksualnog nasilja na čitav proces istrage i pretresa.[5] Velika je vjerovatnoća da se nacionalna tužilaštva bore s istim zabludama, na koje mogu uticati i specifično kulturno i radno okruženje u kojem se tužilaštvo nalazi.[6] Prepoznavanje tih zabluda i razvoj strategija za

---

[4] Što se tiče potrebe za više koordiniranim pristupom u izgradnji kapaciteta država, *v.* Joanna Korner CMG QC, "Assessment of Training Needs for the Investigation and Trial of War Crimes in Bosnia and Herzegovina" [Procjena potrebne obuke o istrazi i suđenju za ratne zločine u Bosni i Hercegovini] (maj 2013) (Capacity Building Report [Izvještaj o izgradnji kapaciteta]), *v.* Predgovor, str. 1-2, 34-8 (Raniji programi obuke), u arhivi autora. *v.* općenitije: International Legal Assistance Consortium (ILAC), <http://www.ilacnet.org/about-2/why-ilac/> pristupljeno 29. maja 2015. (gdje se navodi da "međunarodna zajednica igra istaknutu ulogu u pomaganju državama da izgrade pravosudne sisteme koji su razoreni ratom i sukobima. Dok su neki od ovih napora bili uspješni, međunarodne organizacije koje nude pomoć vrlo često dolaze u zemlje nepozvane, svaka radi nezavisno od drugih pa često dupliraju napore ili rade na oprečnim ciljevima").

[5] *v.* Poglavlje 3.

[6] *v.* Gabriela Mischkowski i Gorana Mlinarević, "The Trouble with Rape Trials – Views of Witnesses, Prosecutors and Judges on Prosecuting Sexualised Violence During the War in the Former Yugoslavia" (Medica Mondiale 2009) str. 45 (svjedočenje žrtve je odbačeno zbog nedosljednosti u izjavama datim u razmaku od više godina) str. 46, 48 (zablude u

njihovo prevazilaženje jedan je od prvih važnih koraka u uspostavljanju djelotvornog okvira za procesuiranje seksualnog nasilja u sukobima.

Slično tome, nacionalna tužilaštva moraju se uhvatiti ukoštac s potencijalnim uticajem drugih prepreka koje mogu spriječiti žrtve da svjedoče, a koje bi mogle varirati u zavisnosti od konkretnog kulturnog konteksta u kojem svako tužilaštvo radi. Tužilaštva u BiH itekako su svjesna potrebe za stvaranjem uslova koji bi ohrabrili žrtve da se otvore i govore o zločinima seksualnog nasilja, što je i identificirano kao prioritet.[7] Izazovi postaju još teži kada se žrtve presele u druge zemlje. Pod takvim okolnostima zadužiti određenog tužioca da provodi vrijeme sa žrtvama kako bi uspostavio odnos povjerenja prije uzimanja izjave i poziva za svjedočenje može predstavljati značajno opterećenje za ionako ograničene resurse tužilaštva.

U vezi s tim, nacionalna tužilaštva imat će specifične kritične tačke tokom istrage i pretresa, kada su optužbe za seksualno nasilje pod posebnim rizikom da budu neuspješne.[8] Na primjer, u Bosni i Hercegovini proces prosljeđivanja predmeta sa Suda BiH (državnog suda BiH) na sudove entiteta[9] predstavlja potencijalnu kritičnu tačku,[10] kao što bi to mogao biti i proces sporazumijevanja o izjašnjavanju o krivici.[11] Naši uvidi u pogledu institucionalnih strategija za prevazilaženje zabluda, za stvaranje odgovarajućih uslova kako bi žrtve progovorile o seksualnom nasilju te za uspješno prevazilaženje kritičnih tačaka za zločine seksualnog nasilja, bit će relevantni za nacionalna tužilaštva.

Nacionalna tužilaštva često će morati da se izbore s nesavršenim materijalnim i procesnim pravnim okvirima u kojima će procesuirati zločine seksualnog nasilja vezane za sukobe. U nekim zemljama pravni okviri primjenjivi na djela seksualnog nasilja čak otežavaju izazov uspješnog krivičnog gonjenja – na primjer, poistovjećuju silovanje s preljubom, zahtijevaju određeni broj svjedoka kako bi se dokazalo seksualno nasilje, ili zahtijevaju da suprug žene žrtve pristane na krivično gonjenje počinilaca.[12] U tom smislu naše iskustvo u korištenju progresivnih tumačenja postojećih zakonskih odredbi kako bi se riješila neka ograničenja pravnog okvira

---

pogledu "logičnog" ponašanja žrtve); Amnesty International, "Colombia: Hidden from Justice, Impunity for Conflict-related Sexual Violence, a Follow-up Report" (oktobar 2012) str. 16 (seksualno nasilje kao zločin iz strasti, okrivljuje se žrtva); Janice Du Mont i Deborah White, "The Uses and Impacts of Medico-legal Evidence in Sexual Assault Cases: A Global Review" (World Health Organization 2007) str. 7 (mitovi o silovanju); Guidelines for Medico-legal Care for Victims of Sexual Violence (World Health Organization 2003) str. 11 (uobičajeni mitovi o silovanju).

[7] Interna dokumentacija, u arhivi autora.

[8] *v.* str. 58-73, Poglavlje 3.

[9] Dok se Odjel za ratne zločine Suda BiH bavi složenijim predmetima ratnih zločina, većinu predmeta ratnih zločina u BiH procesuiraju domaći sudovi u nadležnosti dva entiteta u BiH (tj. okružni sudovi u Republici Srpskoj i kantonalni sudovi u Federaciji BiH), kao i osnovni sud u distriktu Brčko (svi su niži sudovi). *v.* šemu pravosudnog sistema BiH <http://pravosudje.ba/vstv/faces/docservlet?p_id_doc=21768> pristupljeno 29. maja 2015.

[10] *v.* str. 374-5.

[11] *v.* str. 368 i fusnotu 66; *v.* također str. 68-9 Poglavlje 3.

[12] *v.* Vahida Nainar, "Litigation Strategies for Sexual Violence in Africa" (2012 Redress) 8-10 (u Demokratskoj Republici Kongo suprug žene žrtve mora pristati na krivično gonjenje počinioca; u Sudanu, žrtva može biti optužena za preljubu ukoliko se silovanje ne može dokazati). Međutim, *v.* <http://www.equalitynow.org/take_action/sudan_561> pristupljeno 29. maja 2015 (gdje se navodi da je sudanski Krivični zakon izmijenjen 22. februara 2015, tako da se žrtve silovanja više ne mogu optužiti za preljubu).

mogu biti poučna za nacionalne tužioce.[13] Doista, pristupi koje smo razvili u praksi MKSJ koriste se u BiH kako bi se prevazišli neki nedostaci zakona na snazi.[14] Krajem mjeseca maja 2015. godine odredbe Krivičnog zakona BiH iz 2003. godine o djelima seksualnog nasilja protiv čovječnosti i kao ratnih zločina[15] izmijenjene su i usklađene sa širim definicijama MKSJ koje oslikavaju međunarodno običajno pravo s naglaskom na okolnosti prisile, otklanjajući uslov da ti akti budu počinjeni uz upotrebu ili pod prijetnjom sile.[16] Ovo je primjer kako progresivno tumačenje zakona može dovesti do reforme zakona.

Neadekvatna infrastruktura, uključujući nedovoljne sisteme zaštite svjedoka, mogu predstavljati posebnu prepreku efikasnom procesuiranju seksualnog nasilja u okviru nacionalnih sistema koji se oporavljaju poslije sukoba. Neka osnovna pitanja, poput rasporeda prostorija u zgradama suda i nepostojanje čekaonica za svjedoke, mogu pojačati traumu žrtava seksualnog nasilja koje su pristale da svjedoče. Na primjer, u entitetskim sudovima u BiH postoji samo jedan ulaz u sudnicu, tako da se može dogoditi da svjedoci, javnost i optuženi čekaju u istom holu. To neizbježno nosi rizik od dodatne emocionalne traume za žrtvu, ali također podiže rizik od zastrašivanja svjedoka.[17] Pored toga što je za rješavanje osnovnih problema infrastrukture potrebna

---

[13] *v.* Poglavlja 6 i 7.

[14] *v.* str. 389-92. *v.* također OSCE, "Combating Impunity for Conflict-Related Sexual Violence in Bosnia and Herzegovina: Progress and Challenges – An Analysis of Criminal Proceedings Before the Court of Bosnia and Herzegovina Between 2005 and 2013" ["Borba protiv nekažnjivosti za seksualno nasilje u oružanom sukobu u Bosni i Hercegovini: postignuti napredak i izazovi – Analiza krivičnih postupaka pred Sudom Bosne i Hercegovine u periodu od 2005. do 2013. godine"] (2014) (OSCE "Borba protiv nekažnjivosti za seksualno nasilje u Bosni i Hercegovini") 29, 41-2.

[15] *v.* Krivični zakon BiH, *Službeni list Bosne i Hercegovine* 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/1 5) (Krivični zakon BiH) čl. 172(1)(g), 173(1)(e). *v.* također OSCE "Borba protiv nekažnjivosti za seksualno nasilje u Bosni i Hercegovini" (fusnota 14) 28-9.

[16] *v.* Zakon o izmjenama Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, *Službeni list Bosne i Hercegovine* (40/15, 307-08) čl. 9, 10. *v.* također TRIAL, "Bosnia: Criminal Code Finally up to International Standards Following TRIAL's Recommendations" [Bosna i Hercegovina: Krivični zakon konačno usklađen s međunarodnim standardima po preporukama TRIAL-a] (22. maj 2015) <http://www.trial-ch.org/en/about-trial/trial-acts/details/article/bosnia-criminal-code-finally-up-to-international-standards-following-trials recommendations.html?tx_ttnews%5BbackPid%5D=1188&cHash=568f1c0bca22244b2ce5726c6193eb59TRIAL> pristupljeno 24. augusta 2015. (TRIAL, "Bosna i Hercegovina: Krivični zakon konačno usklađen s međunarodnim standardima po preporukama TRIAL-a"). O definicijama po međunarodnom običajnom pravu, *v.* npr. *Tužilac protiv Kunarca i dr*, ICTY-96-23 i 23/1 Drugostepena presuda (12. jun 2002) paragrafi 128-30 (Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*).

[17] Izvještaj o izgradnji kapaciteta (fusnota 4), paragraf F.9.5.

razvojna pomoć,[18] mi smo mogli pomoći isticanjem tih problema pred međunarodnom zajednicom i zagovaranjem rješenja.[19]

Na samom početku rada – kao što je to bio slučaj i s Tužilaštvom MKSJ – nacionalnim tužilaštvima nedostaju specijalizirana stručna znanja za krivično gonjenje seksualnog nasilja vezanog za sukobe. Potrebna im je podrška u rješavanju specifičnih izazova koje takvi predmeti nose. Na primjer, u unutrašnjim zakonodavstvima prijavljuju se teškoće poput vođenja predmeta vezanih za seksualno nasilje kada žrtva ne može identificirati počinioca, a to se događa ako žrtva nije poznavala počinioca od ranije ili ako je počinilac poznat samo po nadimku.[20] Dalje, ispravna kontekstualizacija seksualnog nasilja kako bi se formulirala precizna optužba uz pomoć pravnih strategija kao što su one koje je Tužilaštvo MKSJ godinama razvijalo[21] nešto je što se mora naučiti. To podrazumijeva složenost procesuiranja seksualnog nasilja kao međunarodnog zločina, a osobito dokazivanje traženih obilježja za zločin protiv čovječnosti, ratni zločin i genocid. To također uključuje izazov prelaska s predmeta kojim se optužuju direktni izvršioci djela na predmete protiv visokih zvaničnika, što podrazumijeva drugačiju istražnu strategiju i pristup teorijskoj osnovi teze. I ovdje naše iskustvo i stručnost mogu biti od pomoći kolegama na nivou država, u obliku strategija, materijala, u rješavanju problema, međusobnoj podršci kolega i obuci.

U zemljama gdje su okončani sukobi može se pojaviti i zabrinutost zbog neravnopravnosti i zbog političke i etničke pristrasnosti u sudskim procesima. Ta zabrinutost potekla je iz vremena procesuiranja nekih od prvih predmeta o ratnim zločinima koji su pokrenuti u Bosni i Hercegovini. Tužilaštvo je – kao objektivan ocjenjivač predmetnih spisa – preuzelo važnu ulogu u mehanizmima čiji je cilj eliminacija ovih problema.[22]

Premda navodimo neke uobičajene teškoće s kojim se susreću sudske instance na nacionalnom nivou u procesuiranju seksualnog nasilja, popis svakako nije kompletan. S obzirom na mnogo potencijalnih teškoća na nivou država u procesuiranju seksualnog nasilja, ne iznenađuje to što se u zemljama bivše Jugoslavije kontinuirano iskazuje zabrinutost zbog malog broja istraga i suđenja za seksualno nasilje.[23]

---

[18] Npr. Razvojni program UN-a (United Nations Development Programme − UNDP) radi na programu pomoći sudovima koji obezbjeđuje sredstva za sobe za svjedoke, kao i za zapošljavanje savjetnika za ranjive svjedoke. *v.* UNDP, "Support to Processing of War Crimes Cases in BiH − Building Capacities of Cantonal and District Prosecutors' Offices and Courts in BiH to Process War Crimes Cases" [Podrška procesuiranju predmeta ratnih zločina u BiH – Izgradnja kapaciteta kantonalnih/županijskih, općinskih/opštinskih tužilaštava i Tužilaštva Brčko Distrikta. u BiH za procesuiranje predmeta ratnih zločina] (septembar 2008). *v.* također, UNDP, "Needs Assessment in the Field of Victims/Witness support in Bosnia and Herzegovina" [Procjena potreba u oblasti podrške žrtvama i svjedocima u Bosni i Hercegovini] (2010). U skorije vrijeme, projekat koji podržava Evropska unija radi na jačanju postojeće i izgradnji bolje koordinirane mreže podrške svjedocima u cijeloj BiH, *v.* <http://svjedocipravdapristup.com/index.php/en/o-projektu> pristupljeno 8. maja 2015.

[19] Npr. Izvještaj o izgradnji kapaciteta (fusnota 4) 42-4 (Prioriteti), 66-8 (Popis preporuka), 69-78 (Uzorak programa obuke).

[20] *v.* str. 129-30, Poglavlje 5.

[21] *v.* Poglavlja 6 i 7.

[22] *v.* str. 361-4.

[23] *v.* Amnesty International, "Whose Justice? The Women of Bosnia and Herzegovina are Still Waiting" [Amnesty International, Čija pravda? Žene Bosne i Hercegovine još čekaju] (septembar 2009) 18; Amnesty International, "Old

Kao rezultat toga, tokom godina postalo je sve očiglednije da međunarodna zajednica mora dati prioritet izgradnji nacionalnih kapaciteta za procesuiranje seksualnog nasilja. S obzirom da smo u svom dvodecenijskom radu na veoma sličnim izazovima stekli značajne uvide i unaprijedili stručnost, očigledno je također da smo u poziciji da pomognemo u rješavanju problema. Gledajući u budućnost, naše iskustvo potencijalno pruža bitan okvir načina na koji jedno međunarodno tužilaštvo može konkretno ojačati kapacitete država za procesuiranje seksualnog nasilja, uz poštivanje specifičnih okolnosti pod kojim tužilaštvo u određenoj državi funkcioniše. Istovremeno, izgradnja nacionalnih kapaciteta za procesuiranje seksualnog nasilja i dalje evoluira kao dio našeg naslijeđa. Preostaje nam znatan posao u kojem ćemo nastaviti razvijati pristupe i odgovarajuću pomoć za naše kolege na nivou država, u sklopu napora da za žrtve seksualnog nasilja poboljšamo ishode u utvrđivanju odgovornosti počinilaca. Inicijative Radne grupe za procesuiranje seksualnog nasilja znatno su doprinijele određivanju načina na koji možemo dati maksimum pomoći u završnoj fazi našeg rada.

C. Učešće Tužilaštva u izgradnji kapaciteta za procesuiranje seksualnog nasilja u državama bivše

Premda Statut MKSJ ne spominje izričito mandat za izgradnju nacionalnih kapaciteta, uvijek se smatralo da će sudski sistemi država bivše Jugoslavije zadržati preostalu nadležnost nad zločinima koje MKSJ nije procesuirao.[24] U početku Tužilaštvo nije imalo strukturiran pristup izgradnji nacionalnih kapaciteta za predmete ratnih zločina, uključujući i one s aktima seksualnog nasilja. Dva su razloga za to: vremenska ograničenost i preopterećenost osnovnim aktivnostima objavljivanja optužnica i

---

Crimes Same Suffering: No Justice for Survivors of Wartime Rape in North-East Bosnia and Herzegovina" [Stari zločini, ista patnja: Nema pravde za žrtve silovanja tokom rata u sjeveroistočnoj Bosni i Hercegovini] (mart 2012) 4-5. *v.* također Vijeće sigurnosti UN-a, Pismo predsjednika Međunarodnog suda za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. upućeno predsjedniku Vijeća sigurnosti 16. novembra 2012. godine (19. novembar 2012) UN Doc S/2012/847 (Izvještaj o Strategiji okončanja rada (19. novembar 2012)) aneks II 30, 32, 35, paragrafi 73, 84 (o podršci koja je hitno potrebna na nivou država bivše Jugoslavije kako bi se obezbijedila pravda za veliki broj žrtava seksualnog nasilja koje nisu dobile odštetu); Vijeće sigurnosti UN, Pismo predsjednika Međunarodnog suda za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine upućeno predsjedniku Vijeća sigurnosti 23. maja 2012. (23. maj 2013) UN Doc S/2013/308 (Izvještaj o Strategiji okončanja rada (23. maj 2013)) aneks II 30; Vijeće sigurnosti UN-a, Pismo predsjednika Međunarodnog suda za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine upućeno predsjedniku Vijeća sigurnosti 16. maja 2014. (16. maj 2014) UN Doc S/2014/351 (Izvještaj o Strategiji okončanja rada (16. maj 2014)) aneks II 25, paragrafi 52-3 (u kojem se poziva na izvještaj OSCE iz februara 2014. godine o broju predmeta seksualnog nasilja koji su procesuirani na nivou države); Vijeće sigurnosti UN-a, "Conflict-Related Sexual Violence" [Seksualno nasilje vezano za oružane sukobe] (13. januar 2012) UN Doc A/66/657-S/2012/3 3 paragrafi 75-8 (u kojem se konstatuje da je broj predmeta koji sadrže navode o seksualnom nasilju u BiH izuzetno mali); Izvještaj Vijeća sigurnosti UN-a o seksualnom nasilju u oružanom sukobu, 2013 (fusnota 2) paragrafi 93-4 (gdje se primjećuje potreba za koherentnom pravnom pomoći i režimom reparacije za žrtve seksualnog nasilja, te se apelira na državu BiH da ubrza suđenja počiniocima seksualnog nasilja).

[24] Član 9(2) Statuta daje MKSJ primat nad državnim sudovima i propisuje da MKSJ može od nacionalnih sudova zatražiti da mu ustupe nadležnost. *v.* Statut MKSJ (usvojen 25. maja 1993 Rezolucijom 827 Vijeća sigurnosti UN-a (25. maj 1993) UN Doc S/RES/827, posljednji put izmijenjen 7. jula 2009. Rezolucijom 1877 Vijeća sigurnosti UN-a (7. jula 2009) UN Doc S/RES/1877) (Statut MKSJ) član 9(2).

suđenja optuženima,[25] a tu je i predodžba da na nivou država nije postojala politička volja da se ratni zločini procesuiraju. Međutim, kako se Tužilaštvo razvijalo i sticalo znanja i iskustva u procesuiranju predmeta ratnih zločina, sve smo se više fokusirali na pružanje pomoći državama u izgradnji kapaciteta na više organiziran i strateški način.

Dok su početne inicijative MKSJ za izgradnju kapaciteta država bile fokusirane na odabir krivičnih postupaka i prosljeđivanje predmeta, u skorije vrijeme inicijative su više usmjerene na razmjenu znanja i stručnosti putem intenzivnije interakcije osoblja Tužilaštva i njihovih kolega iz regiona na različitim nivoima.[26] Također učestvujemo u razvoju platformi za pojačanu saradnju između državnih tužilaštava u bivšoj Jugoslaviji.[27]

1. Rane inicijative za izgradnju nacionalnih pravosudnih kapaciteta

(a) Ocjena predmetnih spisa iz nacionalnih pravosudnih sistema radi utvrđivanja vjerodostojnosti dokaza

Pravosudni sistemi u zemljama bivše Jugoslavije su još za vrijeme trajanja sukoba počeli, a po završetku sukoba nastavili pokretati vlastite istrage u predmetima ratnih zločina; među njima najviše predmeta bilo je iz Bosne i Hercegovine. Odmah nakon završetka sukoba pojavila se znatna zabrinutost u vezi s tim kako izbjeći politiziranje predmeta s ratnim zločinima te kako osigurati pravednost sudskih postupaka. Ovo je posebno došlo do izražaja krajem januara 1996. godine, nakon hapšenja i pokretanja postupka za ratne zločine protiv dva visoka vojna zvaničnika iz Republike Srpske, o čemu su izvještavali mnogi mediji. Uhapšeni su nakon što su pogrešno protumačili saobraćajni znak i vozilom ušli na teritoriju Federacije BiH; njihovo hapšenje odmah je podstaknulo zabrinutost zbog pogrešno motiviranih krivičnih postupaka.[28]

Reakcije na ova hapšenja bile su posve različite u Federaciji BiH i Republici Srpskoj, a kao posljedica došlo je do niza proizvoljnih hapšenja i zarobljavanja protivničkih zvaničnika u regionu. Pošto su prepoznale potencijal za političko i

---

[25] *v.* Philip Caine, "The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia: Planners and Instigators or Foot Soldiers?" *Intl J Science & Mgt* 11 (2009) str. 349, 351-2. *v.* str. 37, 51-3, Poglavlje 3.

[26] *v.* također Lara J. Nettelfield, "Courting Democracy in Bosnia and Herzegovina: The Hague Tribunal's Impact in a Postwar State" (Cambridge University Press 2010) 235 ("Stvaranje lokalnih kapaciteta bilo je domaća inicijativa koju su zasebno finansirali donatori, a kasnije vlada BiH. Međutim, MKSJ je bio taj koji je stvorio pritisak i očekivanja od lokalnih procesa, prebačenih predmeta i podijeljenog iskustva s međunarodnog nivoa. Mnogi stručnjaci koji su bili vodeći u nastojanjima oko lokalizacije ranije su radili u Hagu te su doprinijeli ispravljanju institucionalnih nedostataka.")

[27] *v.* Vijeće sigurnosti UN, Pismo predsjednika Međunarodnog suda za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. upućeno predsjedniku Vijeća sigurnosti 19. novembra 2014, UN Doc S/2014/827 (Izvještaj o Strategiji okončanja rada (19. novembar 2014)) Aneks II 33, paragraf 54 (regionalna saradnja obuhvaća i usvanjanje protokola i ugovora između državnih tužilaštava o razmjeni informacija i dokaza u predmetima ratnih zločina).

[28] *v.* Chris Hedges, "Muslim Detention of Bosnian Serbs Threatens Truce" *The New York Times* (New York, 7 February 1996) <http://www.nytimes.com/1996/02/07/world/muslim-detention-of-bosnian-serbs-threatens-truce.html> pristupljeno 20. augusta 2015; "Bosnia Arrests General on War Crimes Charges" *USA Today* (19. februar 1996) <http://usatoday30.usatoday.com/news/index/bosnia/feb96/nbos149.htm> pristupljeno 20. augusta 2015.

osvetničko ometanje odredbi o slobodi kretanja u skladu s Dejtonskim sporazumom,[29] potpisnice sporazuma hitno su se sastale u Rimu.[30] Na tom sastanku je 18. februara 1996. godine usvojen sporazum ("Pravila puta") po kojem su se potpisnice obavezale da će MKSJ-u dostavljati spise predmeta o ratnim zločinima, a MKSJ će procijeniti jesu li dokazi dovoljni da se nastavi postupak u skladu s međunarodnim standardima.[31] Cilj je bio omogućiti objektivnu procjenu prije no što se postupci za ratne zločine pokrenu pred državnim sudovima.[32] Projekat je nazvan Pravila puta kao aluzija na okolnosti pod kojima su uhapšena dva generala.[33]

Mada u Pravilima puta nije naznačeno koji će organ MKSJ pregledati spise, taj zadatak povjeren je Tužilaštvu, ali bez dodatnih sredstava ili resursa za tako veliki broj prispjelih spisa.[34] Tužilaštvo je isprva nevoljko prihvatilo ovaj posao, osobito s obzirom na to da su raspoloživa sredstva već bila namijenjena radu na optužnicama. Prve spise koji su pregledani po Pravilima puta preuzimali su pravnici Tužilaštva na *ad hoc* osnovi. Međutim, do juna 1997. godine tužilaštva iz BiH dostavila su oko 400 spisa predmeta, od kojih su mnogi bili za više osumnjičenih, s podacima o osobama koje su navodno počinile ratne zločine u BiH.[35] Istog mjeseca Tužilaštvo je formiralo namjenski Tim za Pravila puta, koji se uglavnom sastojao iz malog broja pravnika koje je u Hag poslala Pravna inicijativa za Centralnu i Istočnu Evropu pri Američkoj advokatskoj komori (American Bar Association's Central and East European Law Initiative) u smjenama od po četiri mjeseca, kao i stalni tim od šest prevodilaca (od kojih su dvoje pravnici).[36] Tim Pravila puta službeno je postao sastavni dio Tužilaštva kroz vanredni budžet od 1999. godine, te je nastavio s radom do početka 2005. godine.

Pregled predmetnih spisa u smislu da li su dokazi na temelju prvih utisaka bili dovoljni kako bi se osumnjičeni krivično gonio rađen je tako što su pravnici razmatrali sažetke predmetnih spisa koje su pripremali prevodioci. Procjenjivači bi razmotrili i ocijenili spise te tako naznačili da li na prvi utisak sadrže dovoljno dokaza za krivično

---

[29] Generalna skupština UN-a, Vijeće sigurnosti UN-a, Pismo stalnog predstavnika Sjedinjenih Američkih Država u Ujedinjenim nacijama upućeno generalnom sekretaru: Opći okvirni sporazum o miru u Bosni i Hercegovini od 29. novembra 1995. (30. novembar 1995) UN Doc A/50/790, S/1995/999 aneks 4.

[30] Mark S. Ellis, "Bringing Justice to an Embattled Region – Creating and Implementing the Rules of the Road for Bosnia-Herzegovina" *Berkeley JIL* 17(1) (1999) 1 (Ellis), 7.

[31] Rimsko saopćenje o radu Zajedničke civilne komisije sa Sarajevske konferencije o usklađivanju (18. februar 1996) ("Pravila puta") <http://www.ohr.int/ohr-dept/hr-rol/thedept/war-crime-tr/default.asp?content_id=6093> pristupljeno 20. augusta 2015, član 5 ("Osobe koje nisu već optužene pred Međunarodnim sudom mogu biti uhapšene i pritvorene za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava samo na osnovu ranije izdatog naloga ili optužnice koju je pregledao Međunarodni sud i za koju je ustanovio da ispunjava međunarodne pravne standarde. Ustanovit će se procedure za ekspeditivno odlučivanje Suda, koje će odmah stupiti na snagu.")

[32] *v.* MKSJ, "Saradnja s regionom" <http://www.icty.org/sid/96> pristupljeno 29. oktobra 2014 (MKSJ, "Saradnja s regionom").

[33] Interna dokumentacija, u arhivi autora. *v.* također Ellis (fusnota 30) 6-7; Christopher K. Lamont, *International Criminal Justice and the Politics of Compliance* (Ashgate Publishing Company 2010) 125.

[34] Interna dokumentacija, u arhivi autora. *v.* također Ellis (fusnota 30) 8.

[35] U periodu od 31. jula 1995. do 31. jula 1996. i Hrvatska je podnijela preko stotinu predmeta Tužilaštvu na ocjenu. *v.* Vijeće sigurnosti UN-a, Izvještaj Međunarodnog krivičnog suda za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjenih na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine (16. avgust 1996) UN Doc A/51/292 S/1996/665, paragraf 82.

[36] Interna dokumentacija, u arhivi autora. *v.* također Ellis (fusnota 30) 19-23.

gonjenje određene osobe.[37] Do 1. oktobra 2004. godine, kada je ova funkcija prebačena na Tužilaštvo BiH, Tim Pravila puta primio je spise za 4.985 osumnjičenih i odobrio procesuiranje za njih 848.[38] Od tog broja[39] Tužilaštvo je našlo dovoljno dokaza da odobri procesuiranje 125 predmeta seksualnog nasilja, a u 51 predmetu zaključilo je da je potrebno više dokaza kako bi se potkrijepili navodi o seksualnom nasilju.[40]

Proces Pravila puta pružio je Tužilaštvu bitnu ali ograničenu mogućnost pružanja podrške procesuiranju zločina seksualnog nasilja na nacionalnom nivou. Iako sporazum o Pravilima puta nije zahtijevao od Tužilaštva davanje pravnih savjeta o konkretnim spisima,[41] osoblje tima je, kada je to bilo primjereno, pomagalo u pogledu općih pitanja, poput definicije ili primjene načela međunarodnog humanitarnog prava, rukovanja spisima i njihove pripreme kao i standarda dokaza. Pored toga, tokom 2001. i 2001. godine održali su niz konferencija o procesuiranju ratnih zločina u BiH i posjetili kolege u državnim tužilaštvima u cilju otvaranja novih linija komunikacije.[42]

Uz pogodnost osvrta na prošlost i adekvatna sredstva, možemo vidjeti mogućnosti za dalje unapređenje pristupa zločinima seksualnog nasilja kroz inicijative poput Pravila puta. Kao prvo, u situacijama kada je međunarodno tužilaštvo upućeno u razvoj predmeta ratnih zločina u određenom regionu, ima prostora za proširenje mandata radi procjene očekivane zastupljenosti zločina seksualnog nasilja u spisima, i to na temelju znanja međunarodnog tužilaštva o zločinima koji su u tom regionu počinjeni. U slučaju neslaganja, kolegama na nivou država može se pružiti ciljana podrška kako bi se problem ispravio. Na sličan način, u slučaju da zločini seksualnog nasilja nisu na odgovarajući način smješteni u kontekst, ili da optužbe za te zločine nisu date u najadekvatnijim pravnim okvirima, kolegama se može pružiti podrška kako bi unaprijedili pravne strategije.

Drugo, i povezano s prethodnim, veoma je važno da osoblje koje radi na procesima sličnim Pravilima puta prođe obuku i dobije smjernice kako bi osiguralo dosljedan pristup evaluaciji spisa u predmetima ratnih zločina, uključujući i zločine seksualnog nasilja. Premda je Tim Pravila puta imao neformalan kontakt s timovima Tužilaštva koji rade na strategijama procesuiranja seksualnog nasilja, sistematičnija integracija Tima Pravila puta u strateške sastanke Tužilaštva donijela bi dodatne korisne rezultate.

---

[37] David Tolbert i Aleksandar Kontić, "The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia: Transitional Justice, the Transfer of Cases and Materials to National Courts, and Lessons for the ICC" u Carsten Stahn i Goran Sluiter (ur.), *The Emerging Practice of the International Criminal Court* (Martinus Nijhoff Publishers 2009) (Tolbert i Kontić, "Transfer of Cases and Materials to National Courts") 142.

[38] MKSJ, " Saradnja s regionom" (fusnota 32). *v.* također Tolbert i Kontić, "Transfer of Cases and Materials to National Courts" (fusnota 37) 144.

[39] Tužilaštvo posjeduje statističke podatke o specifičnim navodima tek od 2001. godine, jer su do tada dopisi uglavnom bili fokusirani na utvrđivanje dostatnosti dokaza za "teško kršenje međunarodnog humanitarnog prava" i nisu navodili vrstu kršenja.

[40] Interna dokumentacija, u arhivi autora.

[41] Sporazum o Pravilima puta (fusnota 31) član 5.

[42] Interna dokumentacija, u arhivi autora. Ovaj dijalog bio je značajan zato što je veći dio osoblja koje je radilo na projektu "Pravila puta" 2004. godine prešao u novouspostavljeni Tim za tranziciju Tužilaštva, koji je pomagao u prosljeđivanju predmetnih i istražnih spisa u državne sudove u bivšoj Jugoslaviji.

Konačno, svaki mehanizam tipa Pravila puta treba uključivati komponente za monitoring ili izvještavanje o pregledanim predmetima nakon što budu vraćeni nacionalnim vlastima,[43] a onda vlasti treba da uključe postupak provjere kojim bi se osigurao efikasan rad na predmetima seksualnog nasilja.

(b) Pomoć u procesima provjere službenika kao elementa institucionalne reforme u društvima nakon okončanja sukoba

Tokom rada Tužilaštvo je učestvovalo u jednom važnom procesu izgradnje kapaciteta u Bosni i Hercegovini koji se odnosio na provjeru službenika. Kao dio primjene Dejtonskog sporazuma, Mirovna misija UN-a u BiH (UNMBiH) zahtijevala je da pripadnici policije i drugi zvaničnici prođu postupak provjere prije ponovnog postavljenja na ranije položaje. Ovo je bilo važno za vladavinu prava, jer se na taj način osiguralo da oni koji su počinili kršenje ljudskih prava ne budu pripadnici nove policije. Veliki dio informacija relevantnih za proces provjere nalazio se u dokazima Tužilaštva, uključujući i predmetne spise iz Pravila puta. Malobrojni tim UNMBiH je s ovlaštenjem za pregled povjerljivih materijala dobio pristup ovim dokumentima u prostorijama Tužilaštva. Bez pomoći Tužilaštva ključna mogućnost izgradnje kapaciteta znatno bi kasnila ili bi bila sasvim propuštena.[44] Isti proces provjere korišten je u sklopu sveobuhvatne pravne reforme pri postavljanju sudija i tužilaca.

Ovo sve ne znači da je proces provjere u BiH proveden sveobuhvatno i u potpunosti. Tokom naših razgovora s udruženjima žrtava rata i seksualnog nasilja u BiH čuli smo o zabrinutosti da neki pojedinci koji su bili umiješani u ratne zločine i dalje zauzimaju položaje u vlasti. Osim što se time potkopava pomirenje, posljedica toga je i da se žrtve ne osjećaju bezbjedno. Jasno je da će tokom procesa provjere u budućnosti biti važne strategije kojim se osigurava da svi zločini budu uzeti u obzir, uključujući i seksualno nasilje. S druge strane, to zavisi od efikasne istrage zločina seksualnog nasilja kako bi baze podataka u tužilaštvima sadržale sveobuhvatne podatke koji se mogu koristiti tokom provjere.

2. Usvajanje Strategije okončanja rada MKSJ: Pojačan fokus na nacionalna tužilaštva

Fokus Tužilaštva na podršku nacionalnim tužilaštvima povećao se sa stupanjem na snagu Strategije okončanja rada.[45] S obzirom na vremensko ograničenje za podizanje novih optužnica koje je nametnuto MKSJ, ali i zbog izričitog naloga o vraćanju nekih

---

[43] Udruženja žrtava u Bosni i Hercegovini sve češće pitaju jesu li svi osumnjičeni protiv kojih je Tužilaštvo odobrilo procese zaista krivično gonjeni na državnom nivou. Takvi podaci nisu direktno dostupni.

[44] David Tolbert i Aleksandar Kontić, "The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY) and the Transfer of Cases and Materials to National Judicial Authorities, Lessons in Complementarity" u Carsten Stahn i Mohamed M. El Zeidy (ur.), The International Criminal Court and Complementarity: From Theory to Practice (Cambridge University Press 2011) 891 (Tolbert i Kontić, "Lessons in Complementarity"), gdje se citira G.L. Naarden, "Non-Prosecutorial Sanctions for Grave Violations of International Humanitarian Law: Wartime Conduct of Bosnian Police Officials" AJIL 97 (2003) str. 342.

[45] *v.* str. 55-8, Poglavlje 3.

predmeta MKSJ na dovršavanje u pravosudnim sistemima pojedinih država, pažnja je usmjerena na postojeće nacionalne kapacitete za procesuiranje predmeta ratnih zločina.

Uslijedila je reforma kojim bi se nacionalna pravosuđa pripremila za krivično gonjenje i donošenje presuda u predmetima ratnih zločina. U Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji formirani su različiti organi za istragu i procesuiranje ratnih zločina.[46] Svaka od tri države usvojila je različite modele, od kojih svaki predstavlja zanimljiv presedan za budućnost. Na primjer, u Hrvatskoj, u okružnim sudovima u Osijeku, Rijeci, Splitu i Zagrebu postavljena su nova sudska vijeća koja se bave isključivo ratnim zločinima. U Srbiji je 2003. godine osnovano Vijeće za ratne zločine pri Okružnom sudu u Beogradu, kao i Tužilaštvo za ratne zločine. Veliki broj zakonodavnih i institucionalnih promjena uveden je u procesuiranje ratnih zločina kako u Hrvatskoj tako i u Srbiji, iako su neke od tih promjena bile problematične u pogledu zločina seksualnog nasilja.[47] Na Kosovu je Privremena administrativna misija UN-a na Kosovu (UNMIK) 2000. godine uspostavila specijalni program za međunarodne sudije i tužioce.[48] Godine 2008. Misija vladavine prava EU na Kosovu (EULEX) preuzela je odgovornost, između ostalog, za krivične postupke.[49]

---

[46] *v.* npr. MKSJ, "Razvoj nacionalnih pravosuđa" <http://www.icty.org/bcs/outreach/izgradnja-kapaciteta/razvoj-nacionalnih-pravosuđa> pristupljeno 2. juna 2015.

[47] U Hrvatskoj, Ustavni zakon o suradnji Republike Hrvatske i MKSJ (*Narodne novine Republike Hrvatske* (32/96)) stupio je na snagu 1996. godine. Zakon o primjeni Statuta Međunarodnog kaznenog suda i progonu za kaznena djela protiv međunarodnog ratnog i humanitarnog prava (*Narodne novine Republike Hrvatske* (175/03) članovi 28, 49/2) stupio je na snagu 2003. godine i omogućio saradnju ne samo s Međunarodnim krivičnim sudom već i s MKSJ. Izmjenama hrvatskog Kaznenog zakona, usvojenim 2003. (*Narodne novine Republike Hrvatske* (111/03)) u hrvatski Kazneni zakon (*Narodne novine Republike Hrvatske* (110/97, 27/98, 50/00, 129/00, 51/01, 111/03, 190/03, 105/04, 84/05, 71/06, 110/07, 152/08, 57/11, 143/12)) unesena je definicija zločina protiv čovječnosti, te uključen i veliki broj djela seksualnog nasilja koja čine ratne zločine protiv civilnog stanovništva u skladu s Rimskim statutom Međunarodnog krivičnog suda (umjesto ranije ograničenog navođenja kao "prisilna prostitucija ili silovanje", popis djela seksualnog nasilja sada sadrži "silovanje, seksualno ropstvo, prisilnu prostituciju, prisilnu trudnoću, prisilnu sterilizaciju ili bilo koji drugi oblik seksualnog nasilja" *v.* članove 157a i 158. Međutim, u praksi ovaj amandman nije primjenjivan retroaktivno, te je kao rezultat toga broj optužbi za zločine protiv čovječnosti minimalan. *v.* Amnesty International, "Behind a Wall of Silence: Prosecution of War Crimes in Croatia" (decembar 2010) 13-14. Zakon o saradnji Srbije i Crne Gore s MKSJ (*Službeni glasnik SRJ* (18/02) u Službeni glasnik SCG (16/03)) stupio je na snagu 2002. godine. Krivični zakon koji je 2006. stupio na snagu u Srbiji (*Službeni glasnik Republike Srbije* (85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14) član 371) uveo je krivično djelo zločin protiv čovječnosti. Međutim, njegova primjena je minimalna, a sudstvo se nevoljno oslanja na sudsku praksu MKSJ i ne primjenjuje standarde međunarodnog krivičnog prava kada su u pitanju ratni zločini općenito, pa tako i navodi za seksualno nasilje. *v.* OSCE "War crimes proceedings in Serbia (2003-2014): An analysis of the OSCE Mission to Serbia's monitoring results" [OSCE: "Postupci za ratne zločine u Srbiji (2013-2014): Analiza rezultata praćenja suđenja Misije OSCE-a u Srbiji] (26. oktobar 2015) 59-73. Pored toga, 2013. godine potpisani su protokoli o saradnji u procesuiranju ratnih zločina između tužilaštava Hrvatske i BiH, kao i između tužilaštava BiH i Srbije. Između Srbije i Hrvatske postoji i Sporazum o saradnji u progonu optuženih za krivična djela ratnih zločina, genocida i zločina protiv čovječnosti, zaključen 2006. godine.

[48] TRIAL, "The UNMIK programme" <http://www.trial-ch.org/en/resources/tribunals/hybrid-tribunals/programme-of-international-judges-in-kosovo/the-unmik-programme.html> pristupljeno 4. septembra 2015. *v.* također UNMIK, "UNMIK Mandate" <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/unmik/mandate.shtml> pristupljeno 4. septembra 2015.

[49] EULEX Kosovo, 'Factsheet on EU Rule of Law Mission in Kosovo' (oktobar 2014) <http://www.eeas.europa.eu/csdp/missions-and-operations/eulex-kosovo/> pristupljeno 4. septembra 2015. TRIAL, 'The EULEX programme' <http://www.trial-ch.org/en/resources/tribunals/hybrid-tribunals/programme-of-international-judges-in-kosovo/the-eulex-programme.html> pristupljeno 4. septembra 2015.

Sud BiH i Tužilaštvo BiH osnovani su u julu 2002, odnosno oktobru 2003. godine kao jedine pravosudne institucije na nivou države Bosne i Hercegovine s općom krivičnom nadležnošću. To uključuje i nadležnost za ratne zločine kroz Odjel za ratne zločine Tužilaštva BiH, koji je formiran u januaru 2005. godine. I državni Sud i Tužilaštvo BiH u početku su se sastojali od domaćih i međunarodnih sudija i tužilaca. Tokom godina, mnogobrojne međunarodne sudije u Sudu BiH, kao i tužioci u Tužilaštvu BiH, bili su nekadašnji zaposlenici Tužilaštva MKSJ. U ovom poglavlju najviše se bavimo događajima u BiH, jer je to država s najvećim brojem predmeta ratnih zločina koji čekaju procesuiranje i do sada je bila u fokusu naših aktivnosti na izgradnji kapaciteta.

S ciljem izgradnje kapaciteta nacionalnih tužilaštava za efikasno procesuiranje predmeta ratnih zločina u skladu s međunarodnim standardima, Tužilaštvo je preuzelo aktivnu ulogu u pružanju pomoći u postavljanju i jačanju nacionalnih pravosudnih mehanizama u zemljama bivše Jugoslavije.[50] Doprinos Tužilaštva sastojao se od tri glavne kategorije: prosljeđivanja predmeta i istražnih materijala; osiguravanja pristupa dokazima Tužilaštva; prenošenja znanja i stručnosti te pružanja podrške kolegama. Aspekti doprinosa Tužilaštva imali su implikacija na predmete sa seksualnim nasiljem, kako je objašnjeno niže u tekstu.

(a) Prosljeđivanje predmeta MKSJ koji se odnose na seksualno nasilje na procesuiranje na nacionalnom nivou

Prosljeđivanje odabranih predmeta MKSJ na nacionalne sisteme u bivšoj Jugoslaviji bilo je zamišljeno kao način da se ubrza okončanje postupaka. Određivanje koji će se predmet prebaciti na nacionalni nivo bio je još jedna potencijalna kritična tačka[51] za predmete vezane za seksualno nasilje. Predmeti koji su prosljeđivani odnosili su se na "srednje ili niskorangirane optužene", kao i na zločine manje težine.[52] S obzirom na to da postoji rizik od devalvacije težine akata seksualnog nasilja, skupa s konceptualnim preprekama u povezivanju tih akata s nadređenima, kao i realnost da Tužilaštvo nije odmah počelo s istragama zločina seksualnog nasilja,[53] postojao je i rizik da ovi zločini ne budu srazmjerno zastupljeni u predmetima za prosljeđivanje.

Zbog praktičnih razloga, godine 2005. Tužilaštvo je formiralo Tim za tranziciju kako bi pomoglo i koordiniralo prosljeđivanje predmeta na nacionalna pravosuđa, kao i da bi pomoglo u izgradnji kapaciteta nacionalnih tužilaštava.[54] Tim za tranziciju radio je kao veza između pretresnih timova Tužilaštva i državnih tužilaca, pružao je direktnu pomoć nacionalnim tužiocima koji su tražili pristup dokazima

---

[50] Serge Brammertz, "The Interaction Between International and National Criminal Jurisdictions: Developments at the ICTY" u Morten Bergsmo (ur.), *Criteria for Prioritizing and Selecting Core International Crimes Cases* (Torkel Opsahl Academic Epublisher 2010) 243.

[51] *v.* str. 58-73, Poglavlje 3.

[52] *v.* Vijeće sigurnosti UN-a, Rezolucija 1534 (26. mart 2004) UN Doc S/RES/1534 (S/RES/1534) paragraf 6. *v.* također Pravilnik o postupku i dokazima MKSJ (usvojen 11. februara 1994, posljednja izmjena 10. julia 2015) (Pravilnik MKSJ) pravilo 11*bis*(C).

[53] *v.* npr. str. 51-3, 58-60, Poglavlje 3.

[54] MKSJ, "Saradnja s regionom" (fusnota 32).

Tužilaštva, pratio je stanje u pravosuđu na teritoriji bivše Jugoslavije i održavao redovne kontakte s kolegama iz nacionalnih tužilaštava. Mnogi članovi Tima za tranziciju prethodno su bili članovi Tima Pravila puta, te su bili dobro upoznati s vrstama predmetnih spisa koji su poticali iz nacionalnih pravosuđa. Neki od njih su i dobro poznavali nacionalne pravne sisteme i izmjene unesene u njih nakon okončanja sukoba.[55]

(i) Prosljeđivanje tri predmeta u skladu s Pravilom 11*bis* koji su uključivali seksualno nasilje

Jedna od ključnih mjera usvojenih u sklopu Strategije okončanja rada MKSJ bilo je uvođenje Pravila 11*bis* u Pravilnik o postupku i dokazima MKSJ (Pravilnik MKSJ). Prema tom pravilu, u skladu s Rezolucijama Vijeća sigurnosti UN-a 1503 (2003) 1534 (2004),[56] dopušteno je prosljeđivanje predmeta nacionalnim pravosuđima, i to onih predmeta u kojim su nivo odgovornosti i težina zločina za koje se optuženi tereti niži od onih koji se uglavnom procesuiraju na MKSJ.[57]

U skladu s Pravilom 11*bis*, tročlano Vijeće za prosljeđivanje predmeta može odrediti treba li predmet biti proslijeđen nacionalnom sudu nakon što optužnica MKSJ bude potvrđena, ali prije početka suđenja.[58] Pri određivanju treba li predmet proslijediti, Vijeće za prosljeđivanje treba procijeniti "težinu zločina i nivo odgovornosti optuženog"[59] tako što će razmatrati isključivo činjenice navedene u optužnici.[60] Ako je prosljeđivanje predmeta odobreno, Tužilaštvo je bilo dužno da nacionalnim vlastima dostavi sve informacije relevantne za predmet, uključujući i dokaze koji potkrepljuju optužnicu.[61]

Tužilaštvo je u skladu s tim procijenilo i odredilo koje će predmete predložiti za prosljeđivanje pravosuđima u regionu. Na koncu je nacionalnim sudovima u zemljama bivše Jugoslavije proslijeđeno osam predmeta s ukupno trinaestoricom optuženih. Od tog broja, šest predmeta protiv desetorice optuženih proslijeđeno je Bosni i Hercegovini, jedan predmet s dvojicom optuženih proslijeđen je Hrvatskoj i

---

[55] Jedan od bivših prevodilaca Tima Pravila puta bio je pravnik školovan u BiH, koji je s vremenom postao vođa Tima za tranziciju, a otkako je integriran u Kabinet tužioca, nastavio je rukovođenje programima i projektima izgradnje kapaciteta.

[56] S/RES/1534 (fusnota 52) paragrafi 4-5. *v.* također Tolbert i Kontić, "Lessons in Complementarity" (fusnota 44) 900-11.

[57] Pravilnik MKSJ (fusnota 52) pravilo 11*bis*(C).

[58] *Ibid.,* Pravilo 11*bis*(A). Vijeće za prosljeđivanje također se mora uvjeriti da će se optuženom suditi pravedno i da mu se neće izreći ili nad njim izvršiti smrtna kazna. *Ibid.*, pravio 11*bis*(B).

[59] *Ibid.,* Pravilo 11*bis*(C).

[60] *Tužilac protiv Gojka Jankovića*, ICTY-96-23/2-PT, Odluka o prosljeđivanju predmeta na osnovu Pravila 11*bis* (22. juli 2005) (Odluka o prosljeđivanju u predmetu *Jankovič*) paragraf 18; *Tužilac protiv Mejakića i dr*, ICTY-02-65-PT, Odluka po Zahtjevu Tužilaštva za prosljeđivanje predmeta po pravilu 11*bis* (20. juli 2005) (Odluka o prosljeđivanju u predmetu *Mejakić*) paragraf 20; *Tužilac protiv Stankovića*, ICTY-96-23/2-PT, Odluka o prosljeđivanju predmeta po pravilu 11*bis* (17. maj 2005) (Odluka o prosljeđivanju u predmetu *Stankovič*) paragraf 18.

[61] Pravilnik MKSJ (fusnota 52) Pravilo 11*bis*(D)(i), (iii).

jedan predmet s jednim optuženim proslijeđen je Srbiji.[62] Tužilaštvo je podnijelo još šest zahtjeva za prosljeđivanje za ukupno devet osoba, koji nisu odobreni.[63]

U proslijeđenim predmetima šestorica od trinaest optuženih terećeni su za djela koja uključuju seksualno nasilje, a svi su, u sklopu tri predmeta, proslijeđeni Sudu BiH.[64] Dva od ta tri predmeta (protiv Jankovića i Stankovića) odnosili su se na zločine počinjene u opštini Foča,[65] a treći (protiv optuženih Mejakića, Grubana, Fuštara i Kneževića) na zločine počinjene u logorima Omarska i Keraterm u Prijedoru. Od šestorice optuženih Sud BiH osudio je petoricu za djela seksualnog nasilja, dok se jedan (Fuštar) izjasnio krivim za progone koji nisu uključivali seksualno nasilje.[66]

I pored toga što ima prostora za poboljšanje pristupa u procesu prosljeđivanja predmeta s međunarodnog na nacionalni nivo,[67] kako je prikazano dalje u tekstu, ishodi predmeta MKSJ koji su prebačeni u BiH a koji su se ticali seksualnog nasilja uglavnom su pozitivni i općenito u skladu sa sudskom praksom MKSJ.

---

[62] MKSJ, "Status predmeta prosljeđenih drugim sudovima" <http://www.icty.org/bcs/cases/prosljeđivanje-predmeta-na-razmatranje-drugim-sudovima/status-predmeta-prosljeđenih-drugim-sudovima> pristupljeno 2. juna 2015. Tih trinaest osoba su:
Vladimir Kovačević (proslijeđen Srbiji); Rahim Ademi i Mirko Norac (proslijeđeni Hrvatskoj); Dušan Fuštar, Momčilo Gruban, Gojko Janković, Duško Knežević, Paško Ljubičić, Željko Mejakić, Mitar Rašević, Radovan Stanković, Savo Todović, i Milorad Trbić (proslijeđeni BiH).

[63] Dva predmeta sa po jednim optuženim (Dragomir Milošević i Rasim Delić) Vijeće za prosljeđivanje je odbilo. Dva predmeta protiv četvorice optuženih, "Vukovarska trojka", (Mile Mrkšić, Veselin Šljivančanin i Miroslav Radić), i Stupni Do, predmet Vareš (Ivica Rajić) Tužilaštvo je povuklo. U predmetu protiv Dragana Zelenovića, bivšeg pripadnika vojske bosanskih Srba koji je bio optužen za silovanja i mučenje u regiji Foče, optuženom je suđeno i proglašen je krivim pred MKSJ nakon što se potvrdno izjasnio o krivici. Osuđen je za mučenje i silovanje kao zločine protiv čovječnosti na kaznu zatvora u trajanju od 15 godina. *Tužilac protiv Dragana Zelenovića,* ICTY-96-23/2, Prvostepena presuda (4. april 2007). Konačno, prosljeđivanje predmeta protiv Milana Lukića i Sredoja Lukića poništeno je u žalbenom postupku. *v. Tužilac protiv Milana Lukića i Sredoja Lukića*, ICTY-98-32-AR11*bis*.1 Odluka po žalbi Milana Lukića u vezi s prosljeđivanjem (11. juli 2007). Žalbeno vijeće naglasilo je da je zbog kombinacije težine krivičnih djela i položaja Milana Lukića kao jednog od glavnih paravojnih vođa ovaj predmet bio prikladan za procesuiranje pred MKSJ.

[64] *Tužilaštvo BiH protiv Radovana Stankovića*, X-KRŽ-05/70; *Tužilaštvo BiH protiv Gojka Jankovića*, X-KRŽ-05/161; *Tužilaštvo BiH protiv Željka Mejakića, Momčila Grubana, Dušana Fuštara i Duška Kneževića*, X-KRŽ-06/200.

[65] Janković i Stanković prvobitno su bili optuženi u optužnici sa Zelenovićem, prvo pod brojem predmeta ICTY-96-23, koji je potvrđen 26. juna 1996, a kasnije pod brojem predmeta ICTY-96-23/2, potvrđenim 16. februara 2000. Dana 29. novembra 2004. Tužilaštvo je podnijelo zahtjev za prosljeđivanje predmeta protiv Jankovića i Zelenovića u skladu s Pravilom 11*bis*, na temelju zločina seksualnog nasilja koji su počinjeni u Foči. Da se Zelenović nije izjasnio potvrdno o krivici, i on bi vjerovatno bio proslijeđen BiH po istom osnovu kao Janković, a to je da je imao beznačajan vojni čin i da je opseg počinjenih zločina bio ograničen.

[66] U prvobitnoj optužnici Tužilaštva BiH, Fuštar je iz nejasnih razloga bio jedini od četvorice optuženih koji nije bio optužen za djela seksualnog nasilja u skladu s Krivičnim zakonom BiH iz 2003. godine, član 172(1)(g). *Tužilaštvo BiH protiv Željka Mejakića, Momčila Grubana, Dušana Fuštara i Duška Kneževića,* predmet broj KT-RZ-91/06, Optužnica (7. juli 2006) 19-21. Ali *v. Tužilaštvo BiH protiv Mejakića i dr*, X-KR-06/200, Prvostepena presuda (30. maj 2008) (Prvostepena presuda Suda BiH u predmetu *Mejakić*) 15 (navodi da je optužen i u skladu s članom 172(1)(g)). Nakon prihvaćanja sporazuma o izjašnjavanju o krivici, te izmijenjene optužnice, Sud BiH je razdvojio njegov predmet od predmeta protiv drugih optuženih i izrekao prvostepenu presudu 21. aprila 2008. godine, proglasivši Fuštara krivim za progon kao zločin protiv čovječnosti i osudivši ga na kaznu zatvora od devet godina. *v. Tužilaštvo BiH protiv Dušana Fuštara*, predmet broj KT-RZ-91 06, X/KR/06/200, Izmijenjena optužnica (14. april 2008); *Tužilaštvo BiH protiv Dušana Fuštara*, predmet broj X-KR-06/200-1, Prvostepena presuda (22. april 2008) (Presuda Suda BiH u predmetu *Fuštar*).

[67] *v.* str. 374-5.

a. Dva predmeta o zločinima u Foči: Janković i Stanković

Dva proslijeđena predmeta o zločinima u Foči odnosila su se na zločine počinjene nakon srpskog preuzimanja grada u aprilu 1992. godine. Snage bosanskih Srba hapsile su nesrpsko stanovništvo po Foči i okolnim selima, razdvajale muškarce i žene i nezakonito zatvarale hiljade bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata. Mnoge od zatočenih žena bile su podvrgnute ponižavajućim i degradirajućim uslovima života, brutalnim premlaćivanjima i seksualnom nasilju, uključujući silovanje.[68] Neke od kuća i stanova u kojima su te žene bile zatočene grupe vojnika i pripadnici paravojnih snaga koristili su kao javne kuće.[69] Predmeti *Janković* i *Stanković* pokrivali su događaje vezane za predmete MKSJ *Kunarac i dr.* i *Zelenović,* u kojima su svi bili direktni počinioci djela seksualnog nasilja u regiji Foče. Na nivou vođa, MKSJ predmeti protiv Plavšićeve, Krajišnika, Mladića i Karadžića bavili su se seksualnim nasiljem počinjenim u Foči.[70]

Gojko Janković bio je zamjenik komandanta vojne policije i jedan od glavnih paravojnih vođa u Foči.[71] Tužilaštvo MKSJ optužilo ga je za mučenje i silovanje šesnaest djevojčica i žena u Foči i okolini u periodu od četiri mjeseca tokom 1992. godine.[72] Radovan Stanković bio je pripadnik srpske paravojne jedinice u Foči i jedan od zaduženih za ozloglašenu Karamanovu kuću. Prema navodima optužnice, u toj su kući vojnici bosanski Srbi držali zatočeno najmanje devet muslimanskih žena i djevojčica (od kojih su neke imale tek 12 godina), tu su ih oni i drugi silovali i seksualno zlostavljali tokom nekoliko mjeseci. Stanković je imao potpunu kontrolu nad ženama i djevojčicama u kući, te ih je mnogo puta silovao i postupao s njima kao s ličnim vlasništvom, uključujući i to da ih je dodjeljivao vojnicima i naređivao im da kuhaju i čiste.[73] Tužilaštvo ga je teretilo po više tačaka za silovanje, porobljavanje i povrede ličnog dostojanstva.[74] U oba predmeta, vijeća za proslijeđivanje bila su uvjerena da su, uprkos tome što su djela bila teška, činjenične baze ograničene

---

[68] *Tužilac protiv Jankovića i dr*, ICTY-96-23/2, Prva izmijenjena optužnica (7. oktobar 1999) (Prva izmijenjena optužnica u predmetu *Janković,*) paragrafi 1.2-1.3.

[69] *Ibid.,* paragraf 1.4.

[70] *v.* Aneks A.

[71] Prva izmijenjena optužnica u predmetu *Janković* (fusnota 68) paragrafi 1.1, 2.1.

[72] Navodi su obuhvaćali sedam tačaka za zločine protiv čovječnosti i sedam tačaka za kršenje zakona i običaja ratovanja (sa po tri tačke za mučenje i četiri tačke za silovanje) za silovanje i učestvovanje u grupnom silovanju i mučenju velikog broja muslimanskih žena i djevojčica zatočenih na nekoliko lokacija, uključujući prijetnje smrću i premlaćivanje žena koje su se opirale seksualnim napadima. Prva izmijenjena optužnica u predmetu *Janković* (fusnota 68) paragrafi 5.8, 6.17, 7.25, i 9.3. Janković je optužen i na temelju komandne odgovornosti u skladu s članom 7(3) Statuta MKSJ (fusnota 24), s dvije tačke optužnice za zločine protiv čovječnosti (mučenje i silovanje) i dvije tačke za kršenje zakona i običaja ratovanja (mučenje i silovanje). Prva izmijenjena optužnica u predmetu *Janković* (fusnota 68) paragrafi 4.7, 5.8.

[73] *Tužilac protiv Stankovića*, ICTY-96-23/2-I, Treća izmijenjena optužnica (8. decembar 2003) (Treća izmijenjena optužnica u predmetu *Stanković*).

[74] Tužilaštvo ga je teretilo po četiri tačke optužnice za silovanje (kao zločina protiv čovječnosti i kršenja zakona i običaja ratovanja); dvije tačke za porobljavanje (kao zločina protiv čovječnosti); i dvije tačke za povrede ličnog dostojanstva (kao povrede zakona i običaja ratovanja). Stanković je na početku bio optužen zajedno sa sedam drugih osoba (Dragan Gagović, Gojko Janković, Janko Janjić, Radomir Kovač, Zoran Vuković, Dragan Zelenović i Dragoljub Kunarac) koji su po navodima Tužilaštva bili umiješani u zločine počinjene u Foči i okolini. *v. Tužilac protiv Gagovića i dr*, ICTY-9 6-23, Optužnica (18. juni 1996). Tužilaštvo je kasnije podiglo odvojenu optužnicu protiv Stankovića. *v. Tužilac protiv Stanković*, ICTY-96-23/2-I, Druga izmijenjena optužnica (3. mart 2003); Treća izmijenjena optužnica u predmetu *Stanković* (fusnota 73).

geografski, vremenski i u pogledu broja pogođenih žrtava, te da optuženi nisu bili na tako visokim položajima da bi to iziskivalo suđenje na MKSJ.

Nakon prosljeđivanja, u skladu sa Zakonom o ustupanju predmeta,[75] Tužilaštvo BiH moralo je prilagoditi optužnicu formatu koji zahtijeva unutrašnje pravosuđe. Janković je bio optužen za ubistvo, za prisilno premještanje stanovništva, zatočenje, mučenje i seksualno nasilje kroz različite vidove individualne krivične odgovornosti, u skladu s članom 180(1) Krivičnog zakona BiH iz 2003. godine.[76] Pretresno vijeće proglasilo je Jankovića krivim[77] za počinjenje, kao i za pomaganje i podržavanje djela mučenja, silovanja i seksualnog porobljavanja kao zločina protiv čovječnosti,[78] te ga je osudilo na kaznu zatvora od 34 godine.[79] Tada je Sud BiH prvi put spomenuo seksualno ropstvo, konstatujući da je Janković silovao i koristio dvije mlade djevojke "kao seksualno roblje i roblje za druge svrhe... postupajući prema njima kao da su stvari ili lična imovina, i imao je potpunu kontrolu nad njihovim životima."[80]

Stankovića je Tužilaštvo BiH teretilo za individualnu krivičnu odgovornost za počinjenje, i za pomaganje i podržavanje porobljavanja, zatočenja, mučenja, silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja kao zločina protiv čovječnosti u skladu s članom 172(2) Krivičnog zakona BiH iz 2003. godine.[81] Pretresno vijeće Suda BiH proglasilo je Stankovića krivim za počinjenje svih zločina za koje je bio optužen, uključujući porobljavanje, zatočenje, mučenje i silovanje,[82] te ga je osudilo na kaznu zatvora od 16 godina, koju je Apelaciono vijeće povećalo na 20 godina.[83]

---

[75] Zakon o ustupanju predmeta od strane MKSJ. Tužilaštvu BiH i korištenju dokaza pribavljenih od MKSJ u postupcima pred sudovima u BiH. *Službeni list Bosne i Hercegovine*, br. 61/04, 46/06, 53/06, 76/06 (Zakon o ustupanju predmeta MKSJ Tužilaštvu BiH).

[76] *Tužilaštvo BiH protiv Gojka Jankovića,* KT-RZ-163/05, Optužnica (20. februar 2006) (Prva optužnica tužioca BiH u predmetu *Janković*) 6; *Tužilaštvo BiH protiv Gojka Jankovića*, KT-RZ-43/06, Druga optužnica (27. juni 2006) (Druga optužnica tužioca BiH u predmetu *Janković*) 2.

[77] Janković je proglašen krivim i za druge zločine koji ne uključuju seksualno nasilje: prisilno premještanje stanovništva, zatočenje i mučenje. *Tužilaštvo BiH protiv Gojka Jankovića*, Sud BiH X-KR-05/161, Prvostepena presuda (16. februar 2007) (Prvostepena presuda Suda BiH u predmetu *Janković*) 4.

[78] *Ibid.* Janković je proglašen krivim za mučenje, silovanje i seksualno porobljavanje u skladu s članom 172(1) (f) i (g) Krivičnog zakona iz 2003. godine. Apelaciono vijeće je potvrdilo zaključke Pretresnog vijeća u pogledu seksualnog porobljavanja, kako i kumulativne osuđujuće presude za silovanje i mučenje na temelju njihovih različitih elemenata. *Tužilaštvo BiH protiv Gojka Jankovića*, Sud BiH X-KRŽ-05/161, Drugostepena presuda (23. oktobar 2007) (Drugostepena presuda Suda BiH u predmetu *Janković*) 14-15. *v.* također OSCE "Borba protiv nekažnjivosti za seksualno nasilje u Bosni i Hercegovini" (fusnota 14) 47.

[79] Prvostepena presuda Suda BiH u predmetu *Janković* (fusnota 77) 5. Apelaciono vijeće potvrdilo je kaznu zatvora od 34 godine. Drugostepena presuda Suda BiH u predmetu *Janković* (fusnota 78) 15-16. Pretresno vijeće smatralo je Jankovićev položaj komandira voda otežavajućom okolnosti. Prvostepena presuda Suda BiH u predmetu *Janković* (fusnota 77) 76-7.

[80] Prvostepena presuda Suda BiH u predmetu *Janković* (fusnota 77) 3.

[81] *Tužilaštvo BiH protiv Radovana Stankovića,* KT-RZ-45/05, Optužnica (7. decembar 2005) (*Stanković,* BiH Optužnica) 4.

[82] *Tužilaštvo BiH protiv Radovana Stankovića*, Sud BiH X-KR-05/70, Prvostepena presuda (14. novembar 2006) (Prvostepena presuda Suda BiH u predmetu *Stanković*) 3. Stanković je oslobođen optužbi za silovanje po tački 6 zbog nepouzdanog svjedočenja svjedokinje G, čiji je iskaz bio nepotpun, neprecizan i zbunjujući, osobito u pogledu identifikacije optuženog, a sud nije imao druge dokaze koje bi mogao povezati s iskazom svjedokinje G. *Ibid.*, 35-6.

[83] *Tužilaštvo BiH protiv Radovana Stankovića*, Sud BiH X-KRŽ-05/70, Drugostepena presuda (28 March 2007) (Drugostepena presuda Suda BiH u predmetu *Stanković*) 1.

b. Predmet o zločinima u Prijedoru: Mejakić, Gruban, Fuštar, Knežević

Predmet o zločinima u Prijedoru odnosi se na zločine koji su se dogodili u logorima Omarska i Keraterm od maja do augusta 1992. godine, nakon što su Srbi zauzeli općinu Prijedor.[84] Surova premlaćivanja, ubistva i drugi oblici fizičkog i psihičkog zlostavljanja, uključujući seksualno nasilje, bili su svakodnevna pojava u tim logorima kojima se upravljalo na način sračunat na to da se pripadnici nesrpskog naroda diskriminiraju i podjarme nehumanim djelima i okrutnim postupanjem.[85] Predmeti *Mejakić, Gruban, Fuštar i Knežević* odnosili su se na događaje vezane za niz drugih predmeta MKSJ proisteklih iz događaja po zauzimanju općine Prijedor i spomenutih logora. Bili su to predmeti *Brđanin*, *Kvočka i dr., Sikirica i dr., Plavšić*, *Krajišnik*, *Mrđa*, *Tadić*, *Stakić*, *Stanišić i Župljanin*, *Mladić* i *Karadžić*.[86]

Sva četvorica optuženih bili su na neki način povezani s logorima. Mejakić je bio komandant, a Gruban komandir smjene straže u logoru Omarska. Fuštar je bio komandir smjene straže u logoru Keraterm, a Knežević, iako nije imao nikakav službeni položaj, imao je dovoljno ovlaštenja da po volji ulazi i izlazi iz logora.[87] Kao učesnike u UZP, Tužilaštvo ih je teretilo za djela progona kao zločina protiv čovječnosti, uključujući seksualno nasilje nad nesrbima zatočenim u logorima; za ubistvo, nehumana djela; i za okrutno postupanje, uključujući premlaćivanje, uznemiravanje, ponižavanje i psihičko zlostavljanje nesrba zatočenih u nehumanim uslovima.[88] Kao i u predmetima *Janković* i *Stanković*, Vijeće MKSJ za prosljeđivanje naložilo je prosljeđivanje predmeta jer se uvjerilo da su zločini i prostorno i vremenski bili ograničenog opsega. Premda je potvrdilo da su zločini bili veoma teški, ne razmatrajući konkretno zločine seksualnog nasilja, Vijeće je zaključilo da nisu bili među najtežim predmetima u MKSJ.[89]

Po prosljeđivanju predmeta, Tužilaštvo BiH optužilo je Mejakića i Grubana za zločine protiv čovječnosti u skladu s članom 172(1) Krivičnog zakona BiH iz 2003. godine, za ubistvo, zatočenje, mučenje, seksualno nasilje i druga nehumana djela, i za progon.[90] Knežević je optužen za te iste zločine, osim za zatočenje.[91] Fuštar je također optužen za iste zločine, osim za seksualno nasilje (koje je bilo u optužnici MKSJ, kao progon).[92] Pretresno vijeće je proglasilo Mejakića,[93] Grubana[94] i Kneževića[95] krivim za

---

[84] *Tužilac protiv Mejakića i dr*, ICTY-02-65, Konsolidirana optužnica (5. juli 2002) (Konsolidirana optužnica u predmetu *Mejakić,* paragrafi 10, 12-14.

[85] *Ibid.,* paragrafi 15-16.

[86] *v.* Aneks A.

[87] Konsolidirana optužnica u predmetu *Mejakić* (fusnota 84) paragrafi 1-3, 5.

[88] *Ibid.,* paragrafi 18-22, 29-30, 33-4. Mejakić, Gruban i Fuštar su optuženi za odgovornost nadređenog u skladu s članom 7(3) Statuta MKSJ (fusnota 24). Konsolidirana optužnica u predmetu *Mejakić* (fusnota 84) paragrafi 18-27.

[89] Odluka o prosljeđivanju u predmetu *Mejakić* (fusnota 60) paragrafi 21-4, 27, 137.

[90] *Tužilaštvo BiH protiv Mejakića i dr*, KT-RZ-91/06 Optužnica (14. juli 2006) (Optužnica Tužilaštva BiH u predmetu *Mejakić*) 19-20.

[91] *Ibid.*

[92] *Ibid.* Fuštar je 27. marta 2008.godine sklopio sporazum o izjašnjavanju o krivici s Tužilaštvom BiH, po završetku dokaznog postupka optužbe a prije dokaznog postupka njegove odbrane. *v.* KT-RZ-9 1/06, X-KR-06/200-1, Sporazum o izjašnjavanju o krivici (14. april 2008).

sve zločine seksualnog nasilja iz optužnice, uključujući silovanja i druge oblike seksualnog zlostavljanja.[96] Mejakić je proglašen krivim na osnovu komandne odgovornosti,[97] dok su Gruban i Knežević proglašeni krivim kao učesnici u UZP.[98] Osuđeni su na kazne zatvora od 21, 11 odnosno 31 godine.[99] Apelaciono vijeće zaključilo je da su ova trojica optuženih krivi za sve navode koji se tiču logora Omarska u skladu s definicijom UZP i u cilju provođenja UZP[100] umjesto drugih vidova odgovornosti (prema članu 180(1))[101] ili komandne odgovornosti (prema članu 180(2)).[102]

c. Proces prosljeđivanja predmeta u skladu s Pravilom 11bis i njegov učinak

Kada bi Vijeće za prosljeđivanje odobrilo prosljeđivanje predmeta, Tim za tranziciju pri Tužilaštvu morao je brzo riješiti određeni broj pitanja prema Pravilu 11*bis*(D) kako bi nacionalnim vlastima prebacio dokaze koji potkrepljuju optužnice.[103] Osim što je trebalo pripremiti materijale za prosljeđivanje, uključujući tehnička pitanja poput formata u kojem će se slati, od ključne važnosti bilo je održavanje zaštitnih mjera. Te mjere bile su obavezujuće za nacionalne vlasti.[104]

Tokom procesa prosljeđivanja prema Pravilu 11*bis*, često su održavani sastanci i razmjene između Tužilaštva i nacionalnih vlasti, koji su uključivali i razgovore o našem iskustvu procesuiranja seksualnog nasilja.[105] Bio je to bitan dio transfera znanja i stručnosti na region. Tekuća sudska praksa MKSJ također se pokazala značajnom za nacionalne vlasti i njihove sudske procese. U skladu sa Zakonom BiH o prosljeđivanju predmeta, koji, između ostalog, štiti od revizije optužnica MKSJ,[106] vlasti BiH usvojile su pristupe koji su dosljedni praktičnom radu i sudskoj praksi MKSJ. Općenito su prihvaćeni progresivni pristupi u procesuiranju

---

[93] Mejakić je proglašen krivim za ubistva, zatočenje, mučenje, druga nehumana djela i progon. *Tužilaštvo BiH protiv Mejakića i dr*, Sud BiH, X-KR-06/200, Prvostepena presuda (30. maj 2008) (Prvostepena presuda Suda BiH u predmetu *Mejakić*) str. 13.

[94] Gruban je također proglašen krivim za ubistva, zatočenje, mučenje, druga nehumana djela i progon, *ibid.*, str. 13.

[95] Knežević je također proglašen krivim za ubistva, zatočenje, mučenje, druga nehumana djela i progon, *ibid.*, str. 14.

[96] *Ibid.*, str. 13-14.

[97] *Ibid.*, str. 5, 206-12.

[98] *Ibid.*, str. 9-10, 222, 224-5.

[99] *Ibid.*, str. 14.

[100] *Tužilaštvo BiH protiv Mejakića i dr*, Sud BiH, X-KRŽ-06/200, Drugostepena presuda (donesena 16. februara 2009, objavljena 16. jula 2009) (Drugostepena presuda Suda BiH u predmetu *Mejakić*) paragraf 134.

[101] *Ibid.*, paragraf 137.

[102] Apelaciono vijeće je djelomično preinačilo nalaze Pretresnog vijeća u pogledu komandne odgovornosti. Međutim, to nije bilo značajno jer su svi optuženi i dalje smatrani odgovornim na temelju udruženog zločinačkog poduhvata, *ibid.*, paragrafi 60-97. Apelaciono vijeće je potvrdilo odluke o kazni za Mejakića i Kneževića, ali je Grubanu smanjilo kaznu sa 11 na 7 godina usljed olakšavajuće okolnosti da je nastojao "umanjiti patnje zatočenika". *Ibid.*, str. 3-4, paragrafi 163-74.

[103] Prosljeđivanje se moralo izvršiti u roku od trideset dana od dana stupanja na snagu odluke o prosljeđivanju.

[104] *v.* npr. Odluka o prosljeđivanju u predmetu *Mejakić* (fusnota 60) 44-5.

[105] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora. *v.* također "Memorandum o razumijevanju između Tužilaštva Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) i Tužilaštva Bosne i Hercegovine – Posebni odjel za ratne zločine" (2. septembar 2005) <http://www.tuzilastvobih.gov.ba/?opcija=sadrzaj&id=12&jezik=b> pristupljeno 10. septembra 2015.

[106] Zakon o ustupanju predmeta od strane (ovo je zvanično odnekud) MKSJ Tužilaštvu BiH (fusnota 75) član 2(1).

seksualnog nasilja koje je usvojio MKSJ.[107] Presude o kazni također su generalno u skladu s presudama u predmetima sa seksualnim nasiljem koje je donio MKSJ,[108] među kojima je najblaža izrečena Grubanu, u trajanju od sedam godina, a najstroža Jankoviću, u trajanju od 34 godine.[109]

Monitoring je bio ključan kako bi se osiguralo da predmeti prebačeni sa MKSJ na nacionalne jurisdikcije budu procesuirani u skladu s međunarodnim standardima. Pravilo 11*bis*(D)(iv) omogućilo je tužiocu MKSJ slanje posmatrača koji bi pratili postupke na nacionalnom nivou. Tužilaštvo nije imalo sredstva za monitoring na licu mjesta, ali je prihvatilo pomoć Organizacije za evropsku sigurnost i saradnju (OSCE), koja mu je dostavljala izvještaje o glavnim aspektima postupaka. Da je na raspolaganju bilo dovoljno sredstava, uveliko bi pomoglo da su posmatrači Tužilaštva mogli obezbijediti komunikaciju i primjenu najažurnijih strategija u procesuiranju na nacionalnom nivou, a u skladu sa strategijama Tužilaštva, uključujući i one koje su se odnosile na zločine seksualnog nasilja.

Premda Tužilaštvo nije imalo ulogu posmatrača u predmetima prenesenim u skladu s Pravilom 11*bis*, ono je relevantnim vijećima podnosilo izvještaje na temelju izvještaja OSCE-a, te je budno pratilo ishode procesa, što je pokazalo i reakcijom na Stankovićev bijeg iz zatvora u maju 2007. godine. Stanković je pobjegao iz zatvora u Foči, u Republici Srpskoj, nedugo po početku služenja kazne zatvora od 20 godina, i bio je u bjekstvu sve do 21. januara 2012. godine.[110] Tokom tog perioda glavni tužilac ne samo da je stalno pozivao na Stankovićevo hapšenje u izvještajima Vijeću sigurnosti Ujedinjenih nacija,[111] nego je aktivno sarađivao sa nacionalnim vlastima kako bi pomogao u njegovom hapšenju. Između ostalog, bilo je to putem redovnih sastanaka s vlastima u Republici Srpskoj i s drugim regionalnim vlastima i obavještajnim službama tokom gotovo cijelih pet godina. Šef istražnog odjela Tužilaštva redovno je s vlastima u Republici Srpskoj razgovarao o koracima preduzetim na lociranju Stankovića, te predlagao načine za daljnju istragu o njegovom boravištu. Tužilaštvo je bilo svjesno koliko su žrtvama i široj zajednici teško pale četiri i po godine dok je osuđeni silovatelj bio u bjekstvu.

---

[107] *v.* str. 389-92.

[108] *v.* str. 281-4, Poglavlje 8.

[109] Stanković je dobio 20 godina, Mejakić 21, a Knežević 31 godinu zatvora.

[110] MSKJ Saopćenje za medije, "Saopćenje Tužilaštva Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju povodom hapšenja Radovana Stankovića" (21. januar 2012) <http://www.icty.org/sid/10892> pristupljeno 2. juna 2015.

[111] Vijeće sigurnosti UN-a, "Pismo predsjednika Međunarodnog suda za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine, upućeno predsjedniku Vijeća sigurnosti dana 15. novembra 2011. godine (16. novembar 2011) UN Doc S/2011/716, aneks II 23, 32; Vijeće sigurnosti UN-a, "Pismo predsjednika Međunarodnog suda za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine, upućeno predsjedniku Vijeća sigurnosti dana 23. maja 2011. godine (23. maj 2011) UN Doc S/2012/354 (Izvještaj o Strategiji okončanja rada (23. maj 2012)) Aneks II 31 (tačka 3(b)).

d. Integracija rodne perspektive u proces prosljeđivanja predmeta s međunarodnog na nacionalni nivo

U osvrtu vidimo da je bilo više prostora za bolju integraciju rodne perspektive u kriterije Pravila 11*bis* za prosljeđivanje predmeta. S obzirom na rizik da će po postojećim kriterijima predmeti sa seksualnim nasiljem biti nesrazmjerno zastupljeni u prebačenim predmetima,[112] potreba da MKSJ na adekvatan način pristupi zločinima seksualnog nasilja (ali i drugih rodno zasnovanih zločina) jedan je od faktora koje je također trebalo uzeti u obzir prilikom odlučivanja o tome da li će se neki predmet procesuirati. Također, s obzirom na specifične teškoće prilikom procesuiranja seksualnog nasilja, kao i na vjerovatnoću da nacionalna pravosuđa neće biti adekvatno opremljena za prevazilaženje ovih teškoća, prije prosljeđivanja moglo se pristupiti procjeni kapaciteta nacionalnih sistema, osobito onih za procesuiranje predmeta sa seksualnim nasiljem. Svakako, ako bi takvom procjenom bili otkriveni nedostaci koji bi potencijalno ugrozili efikasnost krivičnih postupaka, prije prosljeđivanja trebalo je primjeniti strategije za izgradnju kapaciteta. I, na kraju, poseban fokus na zločine seksualnog nasilja trebalo je ugraditi u proces praćenja proslijeđenih predmeta.

Naši uvidi u vezi s procesom prosljeđivanja MKSJ predmeta nacionalnim tužilaštvima direktno su relevantni za proces koji se trenutno u Bosni i Hercegovini odvija na prosljeđivanju odabranih predmeta sa Suda BiH na sudove u entitetima. Taj proces osmišljen je tako da pomogne u rješavanju nagomilanih predmeta s ratnim zločinima koji još nisu procesuirani[113] tako što će se manje složeni predmeti proslijediti sa Suda BiH na sudove u entitetima i u Brčko Distriktu. Kriteriji koji su primijenjeni obuhvaćaju: težinu krivičnog djela, položaj i ulogu počinioca te druge okolnosti.[114] U pogledu težine, krivična djela koja uključuju "teške oblike silovanja" (uključujući višestruko i sistematsko silovanje i zatočeničke objekte za seksualno ropstvo); teške oblike mučenja; progon, kao i veći broj žrtava ili teške posljedice koje su žrtve pretrpjele, bit će zadržana radi procesuiranja u Sudu BiH. Međutim, čak i kada težina zločina ne ispunjava ovaj kriterij, Sud BiH može uzeti u obzir "druge okolnosti", uključujući interese žrtava ili svjedoka, poput ranije garantiranih, odnosno važećih zaštitnih mjera i budućih zahtjeva u vezi sa zaštitom svjedoka.

Izvještaj OSCE-a iz juna 2015. godine o procesuiranju zločina seksualnog nasilja u entitetima i Brčko Distriktu (sudovi na nivou entiteta) navodi da je od 2009. godine do kraja decembra 2014. godine, 38 od 394 (oko 9,5%) predmeta ratnih zločina proslijeđenih sa Suda BiH na sudove u entitetima sadržalo navode o

---

[112] *v.* str. 367-8.

[113] *v.* Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina (29. decembar 2008) Aneks A (Kriteriji za pregled predmeta ratnih zločina) <http://www.mpr.gov.ba/web_dokumenti/Drzavna%20strategije%20za%20rad%20na%20predmetima%20RZ.pdf> pristupljeno 25. augusta 2015. (Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina). *v.* također, Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine, "Usvojena Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina" (29. decembar 2008) <http://www.mpr.gov.ba/aktuelnosti/vijesti/default.aspx?id=573&langTag=bs-BA> pristupljeno 25. augusta 2015. *v.* također OSCE, "Borba protiv nekažnjivosti za seksualno nasilje u Bosni i Hercegovini: postignuti napredak i izazovi" (fusnota 14) 19-22, 74-5.

[114] Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina (fusnota 113) Aneks A.

seksualnom nasilju.[115] Krajem 2014. godine, 20 od 115 (17%) predmeta ratnih zločina u postupku sadržalo je navode o seksualnom nasilju.[116] Premda se u izvještaju navodi da je od 2010. godine Sud BiH odbio 25 zahtjeva za prosljeđivanje predmeta s navodima o seksualnom nasilju,[117] iz izvještaja nije jasno koliki je broj predmeta s navodima o seksualnom nasilju ostao u Sudu BiH u odnosu na broj predmeta koji je prebačen na nivo entiteta. Ovo pitanje zavređuje kontinuirano praćenje kako bi se osiguralo da prosljeđivanje tih predmeta ne bude nesrazmjerno.

Nesumnjivo, kod predmeta s navodima o seksualnom nasilju koji su proslijeđeni sudovima u entitetima postoji povećan rizik od nepovoljnog ishoda, što čini kritičnu tačku u pravosudnom sistemu BiH. Neki od problema koji su ranije identificirani u našim razgovorima s relevantnim zainteresovanim stranama, a koji su i navedeni u izvještaju OSCE-a iz juna 2015,[118] uključuju neprimjenjivanje zakona u skladu s međunarodnim standardima; nedostatak konkretnih stručnih znanja na nivou sudova u entitetima u procesuiranju zločina seksualnog nasilja u vezi sa sukobima, što između ostalog u entitetima dovodi do različitih pristupa u primjeni obilježja zločina; teškoće u održavanju neophodnog odnosa povjerenja sa žrtvama seksualnog nasilja kada se predmeti prebacuju, te se za njih zadužuju novi istražitelji i tužioci u entitetima; neadekvatni kapaciteti za zaštitu žrtava seksualnog nasilja u entitetima; te finansijske i logističke teškoće za žrtve seksualnog nasilja od kojih se zahtjeva da putuju do sudova u entitetima kako bi svjedočili. Ne iznenađuje to što su nam žrtve seksualnog nasilja izrazile mišljenje da bi se svi predmeti sa seksualnim nasiljem morali procesuirati u Sudu BiH. U nedostatku takvog rješenja, potrebne su efikasne strategije kako bi se minimizirali specifični problemi koji se javljaju kad se predmeti sa seksualnim nasiljem prebace na nivo entiteta.[119]

(ii) Prosljeđivanje deset predmeta II kategorije u kojima stoje navodi o seksualnim zločinima

Imajući u vidu ograničenja Strategije okončanja rada zbog kojih se Tužilaštvo moralo usredotočiti na krivično gonjenje vođa najvišeg ranga, te identificirati predmete za prosljeđivanje prema Pravilu 11*bis*, Tužilaštvo je pripremalo i sekundarnu grupu

---

[115] OSCE, "Borba protiv nekažnjivosti za seksualno nasilje u Bosni i Hercegovini: postignuti napredak i izazovi; Analiza krivičnih postupaka pred Sudom Bosne i Hercegovine u periodu od 2004. do 2014. godine" (jun 2015) (OSCE "Borba protiv nekažnjivosti za seksualno nasilje vezano za oružane sukobe u entitetima BiH") str. 13. U ovom izvještaju također se navodi da je od 2004. do kraja decembra 2014. godine, od 173 predmeta ratnih zločina obrađenih na sudovima u entitetima, 35 predmeta (sa 45 optuženih) uključivalo zločine seksualnog nasilja. Od njih, 34 osobe u 37 predmeta osuđene su za seksualno nasilje (desetorica kroz sporazum o izjašnjavanju o krivici) (*ibid.*, 14).

[116] *Ibid.* Iako nemamo studiju o postupcima pred Sudom BiH za ovaj period, u izvještaju OSCE-a iz 2014. godine navodi se da je od 2005. do 2013. godine od ukupno 256 predmeta procesuiranih u Sudu BiH i na sudovima u entitetima, u 36 predmeta sa seksualnim nasiljem protiv 45 optuženih, presudio Sud BiH, osudivši 33 osobe za zločine seksualnog nasilja (četiri kroz sporazum o izjašnjavanju o krivici). OSCE, "Borba protiv nekažnjivosti za seksualno nasilje u Bosni i Hercegovini" (fusnota 14), str. 8-9. U tom istom periodu, sudovi u entitetima doneli su presude u 33 predmeta sa seksualnim nasiljem (*ibid.*, 8). Krajem 2013. godine, od 148 predmeta u postupku, 35 je uključivalo navode o seksualnom nasilju, od kojih je 18 vođeno pred Sudom BiH, a 17 pred sudovima u entitetima (*ibid.*, 8).

[117] *Ibid.*, 13.

[118] *Ibid.,* 26-42.

[119] *Ibid.*, 45-6.

materijala. Ti materijali – nazvani "predmeti II kategorije" – nisu u punom smislu riječi predmeti nego tematski grupirani istražni materijali koje je prikupilo Tužilaštvo, a koji se odnose na osumnjičene srednjeg i višeg ranga za koje Tužilaštvo još nije izdalo optužnice.[120] Do kraja 2009. godine Tužilaštvo MKSJ proslijedilo je Tužilaštvu BiH 13 predmeta II kategorije, koji su obuhvatili ukupno 38 osumnjičenih osoba.

Proces predaje materijala kategorije II nacionalnim vlastima razlikovao se od prosljeđivanja u skladu s Pravilom 11*bis*. Dok su se predmeti prema Pravilu 11*bis* mogli proslijediti tek po službenoj proceduri obavljenoj u MKSJ, materijale II kategorije Tužilaštvo je direktno predavalo nacionalnim tužiocima bez odgovarajuće pravne procedure u MKSJ. Istražne materijale, uključujući izjave svjedoka, dokumentarne dokaze, izvještaje i drugi materijale prikupljao je i sistematizirao Tim za tranziciju. Potom bi ih predavao nacionalnim vlastima, zajedno – u početnoj fazi – sa sažetkom predmeta, koji je sadržao pregled glavnih činjeničnih i pravnih pitanja. Ti sažeci činili su osnovu koju bi tužilaštva mogla iskoristiti za finalizaciju istraga. Međutim, nakon što bi materijali bili predati, Tužilaštvo MKSJ više nije imalo nikakvu zvaničnu ulogu, jer nije postojala nikakva obaveza praćenja ili izvještavanja. U teoriji, trebalo je da rad na predmetima prema Pravilu 11*bis* nacionalnim vlastima pruži odgovarajuće praktično iskustvo. Međutim, skorašnji statistički podaci Tužilaštva BiH pokazuju da je u pogledu materijala II kategorije postignut ograničen napredak, pošto je posljednji spis prebačen krajem 2009. godine.[121]

Po statistici Tužilaštva, deset predmeta II kategorije sadržavalo je optužbe o silovanju i seksualnom nasilju u slučaju 32 osumnjičenih. Međutim, u BiH su do danas za zločine seksualnog nasilja osuđeni jedini osumnjičeni Marko Radić, Dragan Šunjić, Damir Brekalo i Mirko Vračević. Apelaciono vijeće Suda BiH ovu je četvoricu optuženih proglasio krivim 2011. godine, te im izreklo kazne od 12 do 21 godine zatvora.[122]

Predmet ove četvorice optuženih odnosio se na ubistva i zlostavljanje bosanskih Muslimana protivzakonito zatočenih u selu Vojno tokom 1993. i 1994. godine, nakon napada Hrvatskog vijeća obrane (HVO) na Mostar. Žrtve seksualnog nasilja bile su bosanske Muslimanke; njih su silovali i seksualno zlostavljali bosanski Hrvati koji su ih držali u zatočeništvu. Optuženi su proglašeni krivim za višekratna silovanja i druge vrste seksualnog nasilja, kao fizički izvršioci ili suizvršioci u sklopu

---

[120] Diane F. Orentlicher, "That Someone Guilty Be Punished: The Impact of the ICTY in Bosnia" (Open Society Justice Initiative Institute, International Center for Transitional Justice, 2010) Chapter VII (Impact on Domestic War Crimes Prosecutions) str. 122 ["Da neko ko je kriv bude kažnjen − Efekti Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju u Bosni i Hercegovini" Sarajevo, 2011].

[121] Od 3. juna 2015. godine Tužilaštvo BiH čvrsto se obavezalo da će donijeti tužilačke odluke u svim predmetima II kategorije do kraja 2015. godine. *v.* Vijeće sigurnosti UN-a, Pismo predsjednika Međunarodnog suda za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. upućeno predsjedniku Vijeća sigurnosti 15. maja 2015. (15. maj 2015) UN Doc S/2015/342, aneks II, 23, paragraf 46. *v.* također Izvještaj o Strategiji okončanja rada (19. novembar 2014) (fusnota 27) Aneks II 23, 30 (o broju neriješenih predmeta, kao i o nepostojanju prakse razdvajanja povezanih kažnjivih događaja u odvojene optužnice).

[122] *v. Tužilaštvo BiH protiv Marka Radića, Dragana Šunjića, Damira Brekala, Mirka Vračevića*, X-KR-0/139, Drugostepena presuda (9. mart 2011) (Drugostepena presuda Suda BiH u predmetu *Radić*).

druge kategorije UZP.[123] Kao i kod predmeta proslijeđenih prema Pravilu 11*bis*, Sud BiH se prilikom presuđivanja o krivici vodio sudskom praksom MKSJ u definiranju obilježja zločina silovanja i seksualnog nasilja. Sud BiH se također oslonio na sudsku praksu MKSJ i u pristupu pitanjima svjedoka-žrtava i procjeni njihovih svjedočenja, kao i u primjeni vidova odgovornosti.[124]

Ovo je pozitivan primjer usvajanja sudske prakse MKSJ u Sudu BiH, ali je uz to nedvosmisleno potrebna tekuća podrška za preostale predmete II kategorije. Premda Tužilaštvo nema ni sredstva ni mandat za pomoć u razvoju predmeta II kategorije, ono ipak nudi strogu ali pravednu kritiku dosad poduzetih koraka. Tužilaštvo također pruža konstruktivnu podršku i savjete, između ostalog redovnim posjetama glavnog tužioca regionu, te njegovim izvještajima i govorima u Vijeću sigurnosti UN-a.[125] Budući sastanci s Tužilaštvom BiH uključit će razgovore ne samo o općem statusu istraga i postupaka u predmetima II kategorije nego i o načinima za unapređenje ishoda kada je u pitanju komponenta seksualnog nasilja u ovim predmetima.

(b) Omogućavanje da nacionalne vlasti imaju pristup zbirci dokaza Tužilaštva, uključujući i materijale koji se odnose na zločine seksualnog nasilja

U trenutku pisanja ove knjige Tužilaštvo posjeduje zbirku dokaza od 9.174.624 stranica, 9.405 video snimaka, 13.946 audio snimaka, 13.951 predmet i 3.974 diskova, od kojih se svi odnose na sukobe u bivšoj Jugoslaviji. Tokom godina pružali smo pomoć kolegama na nivou država na sljedeći način: osiguravši im elektronski pristup velikom broju javnih dokumenata putem Elektronskog sistema objelodanjivanja (Electronic Disclosure System (EDS)); te u našim prostorijama ili na terenu – provođenjem obuke o efikasnim tehnikama pretrage EDS; te facilitacijom radnih posjeta zaposlenih u državnim tužilaštvima Tužilaštvu MKSJ. Takve su posjete dragocjene jer državnim tužiocima omogućavaju direktan pristup materijalima relevantnim za njihove predmete, te im pružaju priliku za razgovore o raznim pitanjima sa zaposlenim u Tužilaštvu MKSJ. Zapravo, u Tužilaštvu BiH su članovi jednog tima analitičara postali stručnjaci za dokaze u EDS, što im pomaže u pretraživanju informacija relevantnih za njihove istrage i postupke.

Odgovaranjem na molbe za pomoć u pristupu materijalima vezanim za predmete Tužilaštva i informacijama koje potiču od nacionalnih tužilaštava, Tužilaštvo MKSJ pomaže državnim tužilaštvima u pripremi predmeta, uključujući i one koji se

---

[123] *v.* str. 236-44, Poglavlje 7, gdje se općenito razmatra odgovornost za udruženi zločinački poduhvat.

[124] Drugostepena presuda Suda BiH u predmetu *Radić* (fusnota 122).

[125] *v.* Izvještaj o Strategiji okončanja rada (23. maj 2012) (fusnota 111) Aneks II 31-2; Izvještaj o Strategiji okončanja rada (19. novembar 2012) (fusnota 121) Aneks II 27-9; Izvještaj o Strategiji okončanja rada (23. maj 2013) (fusnota 111) Aneks II 21, 28-9; Vijeće sigurnosti UN-a, Pismo predsjednika Međunarodnog suda za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. upućeno predsjedniku Vijeća sigurnosti 18. novembra 2015. (18. novembar 2013) UN Doc S/2013/678 (Izvještaj o Strategiji okončanja rada (18. novembar 2013)) Aneks II 18, 24.5; Izvještaj o Strategiji okončanja rada (16. maj 2014) (fusnota 111) Aneks II 17, 24; Izvještaj o Strategiji okončanja rada (19. novembar 2014) (fusnota 27) Aneks II 22, 30-1.

odnose na seksualno nasilje. Kada molba dospije u Tužilaštvo, njegovo osoblje započinje pretragu relevantnih materijala.[126] U periodu od 1. jula 2013. do 1. septembra 2015. godine Tužilaštvo MKSJ i Tužilaštvo Mehanizma za međunarodne krivične sudove Ujedinjenih nacija (MMKS)[127] – tijela koje preuzima funkcije MKSJ i Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu – primila su i odgovorila na 417 molbi nacionalnih tužilaštava iz zemalja bivše Jugoslavije, te dostavila 237.170 stranica dokumenata, i 386 audio i video snimaka. Referenti za vezu u tužilaštvima zemalja bivše Jugoslavije koja sarađuju s Tužilaštvom[128] također imaju ključnu ulogu u pripremi odgovora na molbe za pomoć, koji pristižu zato što su oni upoznati s relevantnim indeksima i zbirkama dokumenata Tužilaštva, kao i s pretraživačima.

Iako prosljeđivanje materijala iz baze podataka Tužilaštva vlastima na nacionalnom nivou predstavlja pozitivno kretanje, zabrinuti smo zbog nedostatka molbi iz entitetskih tužilaštava u BiH. Do kraja 2013. godine, uprkos velikom broju predmeta proslijeđenih sudovima na nivou entiteta u BiH, od njih je primljeno samo sedam molbi za pomoć. Očekivao bi se veći broj molbi kao "uobičajena procedura za predmete koji se trenutno pregledaju".[129] Tokom 2014. godine primljeno je ukupno 14 molbi za pomoć, a Tužilaštvo je organiziralo obuku za tužioce na nivou entiteta o pristupanju materijalima Tužilaštva. Od 1. januara 2015. do 1. septembra 2015. godine primljeno je sedam molbi za pomoć od sudova na nivou entiteta.

Poželjno bi bilo da ubuduće bar jedna osoba (analitičar ili pravnik pripravnik) u svakom entitetskom tužilaštvu bude zadužena za pretrage dokumenata i analizu podataka dostupnih u našem EDS. Kao i u slučaju Tužilaštva BiH, tako bi se steklo specijalizirano poznavanje materijala u bazama podataka Tužilaštva koji se mogu tražiti za predmete u istražnom postupku ili u pretresu na sudovima u BiH, uključujući i one s navodima o seksualnom nasilju.

Proces traženja dokaznog materijala od međunarodnog tužilaštva može biti i prilika da međunarodno tužilaštvo procijeni efikasnost s kojom se na nivou države procesuiraju predmeti vezani za seksualno nasilje. Mi još nemamo uspostavljen sistem procjene o tome da li i u kolikom broju primamo molbe iz zemalja bivše Jugoslavije koje se odnose na predmete sa seksualnim nasiljem. Međutim, u nekim budućim krivičnim procesima bilo bi poželjno sisteme za traženje pomoći postaviti tako da na neki način obilježe molbe koje se odnose na predmete sa seksualnim nasiljem, kao i da se od tijela koje upućuje molbu zahtijeva da naznači odnosi li se molba na istragu ili pretres u predmetu sa seksualnim nasiljem. Na taj način bi se osiguralo da

---

[126] Materijali dati Tužilaštvu pod zaštitom Pravila 70 Pravilnika o postupku i dokazima MKSJ (fusnota 52) ne mogu biti prosljeđivani bez pristanka onoga ko ih je dao. Prema pravilu 70(B), "U slučaju da tužilac posjeduje informaciju koja mu je data u povjerenju i koja je korištena samo za dobijanje novih dokaza, tu početnu informaciju i njeno porijeklo tužilac neće objelodaniti bez pristanka osobe ili tijela koje je pružilo tu informaciju, a ni u kojem slučaju je neće upotrijebiti kao dokaz a da je prije toga ne objelodani optuženom." Slična ograničenja postoje u prosljeđivanju materijala vezanih za svjedoke.

[127] Vijeće sigurnosti UN-a osnovalo je MMKS 22. decembra 2010. godine u cilju obavljanja više ključnih funkcija dva *ad hoc* tribunala (MKSJ i MKSR) po završetku njihovih mandata. *v.* <http://www.unmict.org> pristupljeno 2. juna 2015. *v.* također str. 33-4, Poglavlje 2.

[128] *v.* str. 379-80.

[129] Izvještaj o Strategiji okončanja rada (18. novembar 2013) (fusnota 125) aneks II, paragraf 48.

međunarodno tužilaštvo izvuče maksimum od pružene podrške tako što bi pratilo općenita kretanja i nudilo savjete i sugestije u pogledu dodatnih mogućnosti.

(c) Druge informacije, stručna znanja i komunikacija Tužilaštva s kolegama u nacionalnim tužilaštvima u sklopu podrške procesuiranju seksualnog nasilja

Kako se bližimo okončanju rada MKSJ, sve više fokusiramo pažnju na prenošenje znanja i iskustava u istrazi i procesuiranju predmeta ratnih zločina kolegama na nivou država. To prenošenje odvija se u obliku programa obuke, ali sve češće i u obliku međusobne podrške kolega, što smatramo osobito efikasnom metodom u izgradnji nacionalnih kapaciteta za procesuiranje ratnih zločina. Gledajući unaprijed, u sklopu ovog procesa prenošenja znanja razvijamo više novih strategija za fokusiranje veće pažnje na zločine seksualnog nasilja.

Od maja 2005. godine Državno odvjetništvo Republike Hrvatske domaćin je godišnje Regionalne konferencije državnih tužilaca na Brionima, konferencije na kojoj se sastaju državni tužioci iz bivše Jugoslavije i glavni tužilac MKSJ. Konferencija je osmišljena tako da u regionu podstakne dijalog o pitanjima koja se odnose na saradnju i međusobnu pomoć u kontekstu procesuiranja ratnih zločina. Na regionalnoj konferenciji u maju 2008. godine začela se ideja o slanju stalnih predstavnika nacionalnih tužilaštava Hrvatske, Srbije i Bosne i Hercegovine u Tužilaštvo MKSJ, čime bi se smanjili troškovi *ad hoc* posjeta i misija između Haga i regiona, te unaprijedila komunikacija između Tužilaštva MKSJ i nacionalnih tužilaštava sve tri države. Kao rezultat toga, glavni tužilac je, uz podršku glavnih tužilaca Hrvatske, Srbije i BiH, podnio prijedlog projekta Evropskoj uniji (EU) za finansiranje ove inicijative.

Od juna 2009. godine, u saradnji s EU i s njenom finansijskom podrškom, Projekat obuke nacionalnih tužilaca i mladih profesionalaca iz bivše Jugoslavije (Projekat) postao je glavna komponenta strategije Tužilaštva za izgradnju kapaciteta u zemljama bivše Jugoslavije. Kao dio ovog Projekta, tri tužioca za vezu iz BiH, Hrvatske i Srbije provode neko vrijeme radeći s Tužilaštvom u Hagu, gdje im je osiguran pristup određenim bazama podataka Tužilaštva, kao i obuka o metodologiji pretrage koja se koristi u Tužilaštvu. S obzirom na to da se istrage MKSJ i nacionalnih tužilaštava često preklapaju geografski i po pitanju zločina, veliki broj svjedoka i dokumenata relevantni su za istrage i jednih i drugih. Nadalje, pošto rade u prostorijama Tužilaštva, tužioci za vezu se o relevantnim pitanjima mogu konsultirati sa stručnjacima Tužilaštva, te tako imaju ulogu kontaktnih tačaka s kolegama iz svojih matičnih ureda. Njihovo prisustvo u Tužilaštvu u velikoj mjeri olakšava kontakte između timova MKSJ i lokalnih tužilaštava u BiH, Hrvatskoj i Srbiji, kao i regionalnih tužilaštava.

Drugi dio Projekta obuhvaća stručnu praksu za mlade profesionalce u oblasti prava iz zemalja bivše Jugoslavije u Tužilaštvu u Hagu. U trenutku pisanja ove knjige više od stotinu pripravnika prošlo je obuku u Tužilaštvu. Odabrani pripravnici direktno pomažu pretresnim i žalbenim timovima Tužilaštva, te razvijaju vještine kako bi unaprijedili buduće kapacitete pravnika u regionu za rad na složenim predmetima

ratnih zločina. Tokom boravka u Hagu mladi stručnjaci se pozivaju na predavanja i prezentacije o temama vezanim za rad Tužilaštva i općenito o MKSJ. Premda nema garancija da će ovi mladi pravnici jednog dana u svojim državama raditi na predmetima ratnih zločina, Tužilaštvo se ipak nada da će ulaganjem u njihovo obrazovanje i obuku prenijeti relevantna stručna znanja pomoću kojih će se jačati kapaciteti u pravnim institucijama na nivou država.

Projekat nudi značajne mogućnosti za jačanje nacionalnih kapaciteta u pogledu zločina seksualnog nasilja. Činjenica da pripravnici rade s pretresnim i žalbenim timovima Tužilaštva, pa time i na predmetima sa složenim navodima o seksualnom nasilju, pruža mogućnost za direktan prenos znanja. Veliki broj pripravnika iskazao je posebno interesovanje za razvoj stručnih saznanja u oblasti zločina seksualnog nasilja, a neki su tokom boravka u Hagu učestvovali u aktivnostima Radne grupe za seksualno nasilje. Povrh toga, i tužioci za vezu i pripravnici imaju pristup internim programima obuke u Tužilaštvu; ti programi sadrže i obuku o predmetima sa seksualnim nasiljem. Prije okončanja Projekta, ima prostora za daljnju sistematizaciju obuke o zločinima seksualnog nasilja, osobito kroz razmjenu glavnih zaključaka iz ove knjige. Nadamo se da će referenti za vezu i mladi profesionalci koji su učestvovali u Projektu prenijeti stečena stručna znanja u svoje države, te da će njihovo zajedničko iskustvo pomoći daljnjem razvoju platforme za bližu saradnju između državnih tužilaštava.[130]

(d) Rad Tužilaštva na sveobuhvatnijem i koordiniranijem pristupu obuci o ratnim zločinima, uključujući i procesuiranje seksualnog nasilja u zemljama bivše Jugoslavije

Kao rezultat iskustva i znanja stečenog u protekle dvije decenije, Tužilaštvo je u jedinstvenoj poziciji da može obučavati i pružiti podršku svojim kolegama koji rade u regionalnim tužilaštvima.[131] To osobito važi za predmete sa seksualnim nasiljem vezanim za sukobe, imajući u vidu naše dobro poznavanje baze zločina s kojom rade naše kolege na nacionalnom nivou, kao i naše praktično iskustvo u uočavanju prepreka za uspješne ishode u predmetima sa seksualnim nasiljem, te institucionalnih i pravnih strategija za njihovo prevazilaženje. Veliki dio tog iskustva može se direktno prenijeti na nacionalni nivo u zemljama bivše Jugoslavije.

Dugi niz godina Tužilaštvo je slalo svoje zaposlene na mnogobrojne programe obuke koje su provodili nacionalni i međunarodni partneri aktivni u bivšoj Jugoslaviji. Najveći od tih projekata bio je "Pravda i ratni zločini" (War Crimes Justice Project), kao poduhvat koji je trajao 18 mjeseci, a koji je imao za cilj obezbijediti transkripte sa suđenja u MKSJ na jezicima regiona, provoditi obuke te razviti materijale i nastavne planove za obuku o ratnim zločinima, mada bez posebnog naglaska na zločinima seksualnog nasilja. Zaposleni u Tužilaštvu – pravnici, istražitelji i analitičari – također su učestvovali u brojnim treninzima na području bivše

---

[130] v. str. 396-7.

[131] Pod terminom "podrška kolegama" [*peer support*] podrazumijevamo svaku direktnu tehničku i drugu pomoć koju tužilac s iskustvom rada u međunarodnom tužilaštvu pruža kolegi iz državnog tužilaštva. *v.* str. 383.

Jugoslavije, uključujući obuku kolega, programe o zastupanju interesa, kao i obuku o pojedinim temama vezanim za međunarodne zločine i vidove odgovornosti.

Premda su ovi programi obuke bili korisni, sve smo više uviđali činjenicu da bi koordiniraniji i dugoročinji pristup programima obuke za izgradnju kapaciteta na nacionalnom nivou dao značajne rezultate. U tom smislu, a i kako bismo još više unaprijedili koordinaciju na polju inicijativa izgradnje kapaciteta, Tužilaštvo je nakon konsultacija sa svojim primarnim međunarodnim partnerima (OSCE, EU i UNDP) napravilo procjenu potreba u izgradnji kapaciteta u BiH. U opisu zadataka izričito je naglašena izgradnja kapaciteta za procesuiranje seksualnog nasilja. Rezultati su objavljeni 2012. godine u izvještaju (Izvještaj o izgradnji kapaciteta) koji sadrži niz preporuka za efikasnu obuku o procesuiranju ratnih zločina, uključujući i zločine seksualnog nasilja.[132]

Ključna je konstatacija u Izvještaju o izgradnji kapaciteta potreba za sveobuhvatnim programom obuke o ratnim zločinima koji bi se primjenjivao na nivou cijele države i koji bi obuhvatio sve praktične i pravne vještine potrebne svima koji rade na predmetima ratnih zločina (istražiteljima, tužiocima, sudijama i braniocima).[133] Obuka treba biti provedena u cijeloj Bosni i Hercegovini, sa strukturom koja bi omogućila praćenje radi unapređenja i obezbjeđenja metodološke dosljednosti u tehnikama podučavanja. Program treba organizirati posredstvom državnih tijela za obuku u koordinaciji s međunarodnim agencijama.[134] Oblasti iz kojih bi se provodila obuka uključile bi ne samo teorijska pitanja u pogledu pravne doktrine nego i praktične istražne i tužilačke metode, uključujući i organizaciju istrage, rješavanje izazova specifičnih za zločine seksualnog nasilja, poštovanje obaveze objelodanjivanja, dobivanje i korištenje dokaza kojima raspolaže MKSJ, ispitivanje svjedoka – uključujući i one ranjive, proces zaštite svjedoka, zaključivanje istraga, pisanje pravnih dokumenata – uključujući i optužnice, te procedure u sudnici i zastupanje, kao i efikasnu upotrebu informacionih tehnologija, ali i druge praktične teme.[135]

Naši ključni partneri za obuku u načelu su prihvatili preporuke Izvještaja o izgradnji kapaciteta, mada se još radi na operacionalizaciji tih preporuka. Ovo pitanje postalo je urgentnije od aprila 2014. godine, kada je Tužilaštvo BiH zaposlilo 19 novih tužilaca,[136] za koje je obuka u oblasti ratnih zločina postala hitan prioritet. Tužilaštvo nastavlja rad s partnerima kako bi osiguralo da se na osnovu Izvještaja o izgradnji kapaciteta razvija efikasan, strukturiran i sveobuhvatan program obuke u oblasti istrage i krivičnog gonjenja ratnih zločina, uključujući i one sa zločinima seksualnog nasilja. Naše iskustvo nedvosmisleno naglašava da *ad hoc* inicijative, uključujući i one o istrazi i procesuiranju seksualnog nasilja, ne daju maksimalne rezultate u izgradnji kapaciteta.

---

[132] *v.* Izvještaj o izgradnji kapaciteta (fusnota 4). U Procjeni je, između ostalog, konstatirano da program obuke o ratnim zločinima koju provode centri za pravnu obuku ne sadrži poseban modul o seksualnom nasilju.

[133] *Ibid.*, Predgovor, str. 1-2 (decembar 2013).

[134] *Ibid.*, Odjeljak H ("Buduća obuka") i Odjeljak I ("Prioriteti").

[135] *Ibid.*, Dodatak VIII ("Primjeri programa obuke").

[136] *v.* Denis Džidić, "Bosnia Running Out of Courtroom for War Crimes Trials" [Bosni ponestaje sudnica za suđenja o ratnim zločinima] (*Balkan Insight*, 25. februar 2014.) <http://www.balkaninsight.com/en/article/new-prosecutors-cause-need-for-new-courtrooms> pristupljeno 2. juna 2015.

(e) Edukacija u zajednici o seksualnom nasilju vezanom za sukobe

Na nivou države, efikasni pristupi seksualnom nasilju vezanom za sukobe zavise i od edukacije pogođenih zajednica u vezi s prirodom ovih zločina i s činjenicama njihovog nastanka tokom sukoba. Tužilaštvo odavno naglašava koliko je bitno da pogođenim zajednicama objasni svoj rad i ishode pojedinih predmeta, uključujući i predmete sa seksualnim nasiljem. Zaposleni u Tužilaštvu dali su značajan doprinos strategijama MKSJ za odnose sa zajednicama. Na primjer, zaposleni u Tužilaštvu koji su direktno radili na istrazi i krivičnom gonjenju zločina seksualnog nasilja u općini Foča u oktobru 2004. godine učestvovali su na konferenciji za odnose sa zajednicom u Foči. Na tim susretima članovi Tužilaštva objašnjavali su pogođenoj zajednici svoje strategije rada na zločinima seksualnog nasilja.[137] U junu 2005. godine zaposleni u Tužilaštvu su na sličan način učestvovali na konferenciji u Prijedoru, gdje su objašnjavali kako su prikupljali dokaze o seksualnom nasilju u toj općini, kako su zločini seksualnog nasilja dokazivani, te su iznijeli konačne zaključke Pretresnog vijeća o tim zločinima.[138]

Osim toga, po okončanju predmeta *Lukić i Lukić*, viši zastupnik odbrane koji je radio na tom predmetu stupio je u kontakt s više svjedoka kako bi ih obavijestio o ishodu i objasnio im neke od najbitnijih zaključaka prvostepene presude.[139] Ovo je bilo posebno značajno jer Tužilaštvo nije u optužnicu uspjelo dodati navode o seksualnom nasilju iako je pozvalo svjedoke da o njemu svjedoče kako bi odbranu pobili alibijem.[140] Pod takvim je okolnostima žrtvama bilo neophodno objasniti koliko je njihovo svjedočenje bilo važno i koju je ulogu ono odigralo u osuđivanju optuženih.

Zaposleni u Tužilaštvu dali su doprinos projektu MKSJ "Približavanje mladima" kroz predavanja učenicima srednjih škola i studentima u regionu o temama vezanim za rad MKSJ, uključujući i istragu i procesuiranje zločina seksualnog nasilja. Tužilaštvo smatra posebno dragocjenim osigurati da buduće generacije razumiju ulogu koju je seksualno nasilje imalo tokom sukoba u bivšoj Jugoslaviji, i koji su efekti tih zločina ne samo na žrtve nego i na cijele zajednice, kao i na koji bi način zajednice trebale reagirati da žrtve dobiju zadovoljenje kakvo zaslužuju. Na primjer, uz pomoć *Outreach* ureda MKSJ (Ureda za informacije i kontakt sa zajednicama) Tužilaštvo je organiziralo likovni konkurs za studente univerziteta iz zemalja bivše Jugoslavije s ciljem da ih podstaknemo na razmišljanje i diskusiju o konceptu pravde u vezi sa zločinima seksualnog nasilja. Od učesnika smo tražili vizuelnu interpretaciju potrage za pravdom u slučaju zločina seksualnog nasilja.[141] Odziv na konkurs bio je ne samo

---

[137] Više informacija o tome u MKSJ, "Približavanje MKSJ zajednicama u BiH – Foča" (Serija konferencija, Foča, 9. oktobar 2004) <http://www.icty.org/bcs/outreach/približavanje-mksj-zajednicama-u-bih/foča> pristupljeno 22. decembra 2015.

[138] Više informacija o tome u "Približavanje MKSJ zajednicama u Bosni i Hercegovini" (Serija konferencija, Prijedor, 25. jun 2005) <http://www.icty.org/bcs/outreach/približavanje-mksj-zajednicama-u-bih/prijedor> pristupljeno 24. marta 2015.

[139] Intervjui Radne grupe, u arhivi autora.

[140] *v.* Poglavlje 3.

[141] Pobjednički rad konkursa nalazi se na omotu ove knjige. Zajedno s drugim radovima bit će dio likovne izložbe na temu pravde u seksualnom nasilju vezanom za oružane sukobe na području bivše Jugoslavije.

pozitivan nego je pokazao i izuzetnu kreativnost i ozbiljnost učesnika, naglasivši potencijal koji ovakve inicijative mogu imati za konstruktivan angažman zajednica pogođenih tim problemom.

3. Budući fokus Tužilaštva u izgradnji kapaciteta za krivično gonjenje seksualnog nasilja

(a) Međusobna podrška kolega

Tužilaštvo je i dalje u prilici da pomaže u izgradnji nacionalnih kapaciteta za istragu i krivično gonjenje zločina seksualnog nasilja, posebno tako što će omogućiti da uvidi iz ove knjige budu dostupni kolegama nacionalnim tužiocima. Kao prvo, za tužioce planiramo razvoj praktičnih alata koji bi bili utemeljeni na tim uvidima, poput politika koje se odnose na presedane i okvira za podizanje optužbi, priručnika za praktičare, te zbornika materijalnog i procesnog prava u sudskoj praksi.

U nastavku će naš naglasak biti na međusobnoj podršci kolega, imajući u vidu uspjeh ranijih inicijativa u kojima je korištena ova metoda. Pored spomenutog zajedničkog projekta EU i MKSJ, Tužilaštvo se u korist od razvoja saradnje sa nacionalnim tužiocima uvjerilo tokom redovnih kontakata na godišnjim skupovima koje su podržali Tužilaštvo, UN, OSCE i EU.[142] Nastavljamo s konsultacijama naših kolega na nacionalnom nivou u pogledu konkretne podrške koja im je potrebna u procesuiranju seksualnog nasilja, tokom kojih je identificirano više strategija. Na primjer, na temelju iskustva iz uspješnog procesa međusobne razmjene uspostavljene između Tužilaštva i kolega na nivou država, u pogledu pojedinih geografskih komponenata baze zločina iz sukoba u BiH (osobito zločina počinjenih u Srebrenici u julu 1995. godine), sličan proces mogao bi se uspostaviti i za procesuiranje seksualnog nasilja. Komunikacija između tužilaca u regionu i Haga može se odvijati putem Skypea ili neke druge aplikacije za video pozive, tako da bi se tužioci mogli savjetovati i zajedno s kolegama rješavati konkretne probleme koji iskrsnu u radu.

(b) Unapređenje načina na koje se na nivou država pristupa kompenzaciji žrtvama seksualnog nasilja

Osim utvrđivanja odgovornosti kroz krivični postupak, prioritetno je pitanje značaj reparacija za žrtve seksualnog nasilja.[143] Premda Tužilaštvo nije učestvovalo u inicijativama koje su se ticale širokog spektra pitanja reparacija za žrtve seksualnog nasilja u bivšoj Jugoslaviji, pravo na kompenzaciju pitanje je kojeg smo posebno

---

[142] Na tim susretima tužioci iz različitih državnih pravosuđa razmatraju regionalnu saradnju, razmjenu dokaza, baze podataka o ratnim zločinima i druge relevantne informacije. Predstavnici Tužilaštva prisutni su kako bi doprinijeli tim razgovorima.

[143] *v.* Vijeće sigurnosti UN-a, "Guidance Note of the Secretary-General: Reparations for Conflict-Related Sexual Violence" [Smjernice generalnog sekretara: Reparacije za seksualno nasilje vezano za oružane sukobe] (jun 2014). *v.* također Generalna skupština UN-a "Osnovna načela i smjernice o pravu na pravni lijek i reparacije za žrtve teških kršenja međunarodnog prava ljudskih prava i humanitarnog prava i ozbiljnih povreda međunarodnog humanitarnog prava" (usvojene 16. decembra 2005) (21. mart 2006) UN Doc A/RES/60/147 ("Osnovna načela i smjernice").

postali svjesni tokom svoga rada[144] i na koje smo se osvrtali u našim nastupima u javnosti.[145] Kako je objašnjeno dalje u tekstu, postojanje efikasnog okvira za kompenzaciju žrtvama zločina može pomoći boljem radu Tužilaštva. Također, ima prostora da rad međunarodnog tužilaštva bude iskorišten za promociju boljih pristupa kompenzaciji na nacionalnim nivoima.

Kako je spomenuto u razmatranju odmjeravanja kazne u Poglavlju 8, Statut MKSJ nema mehanizam za kompenzaciju, ali predviđa da žrtve zločina o kojima je presudio MKSJ mogu tražiti kompenzaciju u okviru nacionalnih pravosudnih sistema. U najvećem broju slučajeva to u praksi znači da te žrtve, kao i žrtve zločina o kojima su presudili sudovi na nivou država bivše Jugoslavije, moraju u okviru nadležnih pravosudnih sistema pokrenuti građanske parnice za kompenzaciju.[146]

Iz naših razgovora sa žrtvama seksualnog nasilja koje su svjedočile u predmetima MKSJ, jasno je da mnoge, ako ne i sve žrtve, nisu dobile kompenzaciju ni dvadesetak godina nakon što su nad njima počinjeni zločini. Žrtve su ogorčene zbog velikih suma novca potrošenih kako bi se počiniocima zločina obezbijedila pravedna suđenja, a u mnogim slučajevima i skupa vrhunska zdravstvena njega u pritvorskoj jedinici u Hagu. Premda su pravedno suđenje i adekvatni standardi zaštite optuženih neprikosnoveni, razumljivo je što su ove žrtve – kao i sve druge žrtve zločina vezanih za sukobe – razočarane kada istovremeno njihovi valjani zahtjevi za kompenzaciju ostanu neriješeni. Kompenzacija za žrtve seksualnog nasilja nije samo pitanje

---

[144] Pod "kompenzacijom" podrazumijevamo novčanu odštetu kao oblik naknade za štetu koja se može procijeniti u ekonomskom smislu i koja je nastala teškim kršenjem ljudskih prava ili međunarodnog humanitarnog prava, a koja se stiče ili pravnim ili administrativnim odlukama, te za čije bi proceduralno provođenje trebalo da bude dužna država. *v.* Generalna skupština UN-a "Osnovna načela i smjernice" (fusnota 143) paragraf 20. *v.* također TRIAL, "Enforcement of Damage Compensation Claims of Victims of War Crimes in Criminal Proceedings in Bosnia and Herzegovina – Situation, Challenges and Perspectives" (2015) [Ostvarivanje zahtjeva za naknadu štete žrtvama ratnih zločina u okviru krivičnih postupaka u Bosni i Hercegovini – Stanje, problemi i perspektive] (TRIAL, "Ostvarivanje zahtjeva za naknadu štete žrtvama ratnih zločina u okviru krivičnih postupaka u BiH").

[145] Tužilac Brammertz, "MKSJ pamti: Genocid u Srebrenici 1995-2015" (Konferencija "Procesuiranje genocida: MKSJ i budućnost međunarodnog krivičnog pravosuđa", Sarajevo, 11. juni 2015) ("Izvan sudnice, još uvijek treba riješiti važna pitanja. Jedno od tih pitanja je kompenzacija za žrtve. Iako zakon predviđa mogućnost traženja odštete od izvršilaca zločina, mnoge žrtve nemaju sredstava da angažiraju advokate, a sudski postupci često su suviše spori i komplicirani"); MKSJ, juli 2015, Godišnjica genocida u Srebrenici: Tužilac Brammertz odao počast žrtvama ("Također moramo pomoći žrtvama da ponovo izgrade svoje živote. Ostaje još mnogo posla kako bi im se pružila neophodna podrška, što uključuje i kompenzaciju.") <http://icty.org/srebrenica20/> pristupljeno 22. augusta 2015; *v.* također Serge Brammertz i Michelle Jarvis, "Women, War and Reflection on Srebrenica" *International Justice Tribune* (11 July 2015) <http://www.rferl.org/content/srebrenica-women-war-ictfy/27121845.html> pristupljeno 3. septembra 2015. (gdje se poziva na "integrirani pristup naknadi štete, koja obuhvaća odgovornost, ekonomsku i društvenu pomoć i kompenzaciju).

[146] Na primjer, u Hrvatskoj, BiH i Srbiji žrtve mogu tražiti odštetu u građanskim parnicama, u kojem slučaju je parnični sud u obavezi da poštuje konačnu odluku krivičnog suda o postojanju krivičnog djela i nečijoj krivičnoj odgovornosti. *v.* Zakon o parničnom postupu, *Narodne novine Republike Hrvatske*, (53/91, 91/92, 58/93, 112/99, 88/01, 117/03, 88/05, 02/07, 84/08, 123/08, 57/11, 148/11, 25/13, 89/14) član 17/2; Zakon o parničnom postupku, *Službeni glasnik Republike Srbije* (72/11, 49/13, 74/13, 55/14) član 13. Žrtve mogu tražiti i odštetu prema odredbama zakona o krivičnom postupku ovih država. *v. Narodne novine Republike Hrvatske* (152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 143/12, 56/13, 145/13) član 153; *Službeni list Bosne i Hercegovine* (3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13) član 193/1, 195(1)-(3); *Službeni glasnik Republike Srbije* (72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13, 55/14) član 252/1.

osnovnog ljudskog prava u sklopu sveobuhvatnih i efikasnih mjera reparacije,[147] već je to i pitanje od praktičnog značaja za tužioce koji rade na ratnim zločinima. Teškoće da se žrtve ubijede da govore o zločinima počinjenim nad njima još su veće u pravnom sistemu u kojem žrtve smatraju da njihova prava, pa i pravo na kompenzaciju, neće biti poštovana.

Višestruke su prepreke s kojima se susreću žrtve seksualnog nasilja kada traže kompenzaciju kroz pravosudni sistem u državama bivše Jugoslavije. U BiH postoji djelomična kompenzacija, regulirana entitetskim zakonima koji se odnose na prava boraca i civilnih žrtava rata, uglavnom u obliku tekuće socijalne pomoći. Osnovna prava civilnih žrtava u Federaciji BiH pokrivena su Zakonom o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica s djecom.[148] Ovaj zakon navodi žrtve silovanja i seksualnog nasilja kao posebnu kategoriju civilnih žrtava.[149] U Republici Srpskoj Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata pokriva osobe s fizičkim invaliditetom od 60% i više kao posljedicom zlostavljanja, silovanja i drugih okolnosti, i obuhvaća osobe koje pate od psihičkih posljedica pretrpljenih trauma.[150] Međutim, ovaj zakon isključuje sve one koji se nisu prijavili za ostvarenje statusa žrtve do naznačenog roka, 31. januara 2007. godine.[151] U entitetima ne postoji sveobuhvatan pristup u odnosu na obezbjeđenje reparacije i kompenzacije svim žrtvama zločina vezanih za sukobe. Posljedica toga je postojanje velikog broja žrtava, uključujući i žrtve seksualnog nasilja, koje su izostavljene ili ih ne smatraju prioritetom, posebno u poređenju s borcima.[152]

---

[147] *v.* npr. Generalna skupština UN-a, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (usvojen 16. decembra 1966, stupio na snagu 23. marta 1976. godine) 999 UNTS, 171 članovi 2, 9; Generalna skupština UN-a, Konvencija protiv torture i drugih surovih, nehumanih ili ponižavajućih kazni i postupaka (usvojena 10. decembra 1984, stupila na snagu 26. juna 1987) 1465 UNTS 85, član 14; Vijeće Evrope, Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (usvojena 4. novembra 1950, stupila na snagu 3. septembra 1953) ETS 5, članovi 13 i 41; Vijeće Evrope, Evropska konvencija o kompenzaciji žrtvama nasilnih zločina (otvorena za potpisivanje 24. novembra 1983, stupila na snagu 1. februara 1988) ETS 116, članovi 2 i 4; Vijeće Evropske unije, Direktiva koja se odnosi na kompenzaciju žrtvama krivičnih djela (29. april 2004) Direktiva Vijeća 2004/80/EC; Preporuka Komiteta ministara državama članicama o pomoći žrtvama krivičnih djela, Rec (2006) 8 (14. juni 2006) paragraf 7.2; Direktiva Evropskog parlamenta i Vijeća o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava krivičnih djela (25. oktobar 2012) Direktiva 2012/29/EU, članovi 13 i 16 (obavezuje države članice da omoguće žrtvama dobivanje odluke o kompenzaciji tokom krivičnog postupka, kao i da im obezbijede besplatnu pravnu pomoć, te zdravstvenu i psihosocijalnu zaštitu). *v.* također Generalna skupština UN-a "Deklaracija o osnovnim načelima pravde za žrtve krivičnih djela i zloupotrebe ovlaštenja" (29. novembar 1985) UN Doc A/RES/40/34.

[148] *v.* Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica s djecom, *Službene novine Federacije BiH* (36/99, 54/04, 39/06 i 14/09).

[149] *v.* OSCE, "Pravo na socijalnu zaštitu u Bosni i Hercegovini: Pitanja primjerenosti i jednakosti" (septembar 2012) <http://www.osce.org/bs/bih/107169?download=true> pristupljeno 3. februara 2015.

[150] *v.* Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata, *Službeni glasnik Republike Srpske* (24/10).

[151] *v.* Amnesty International, "When Everyone is Silent: Reparation for Survivors of Wartime Rape in Republika Srpska in Bosnia and Herzegovina" ["Kad svi šute: Reparacija za žrtve silovanja u Republici Srpskoj u Bosni i Hercegovini"] (31. oktobar 2012) 9 <https://www.amnesty.org/en/documents/EUR63/012/2012/en/> pristupljeno 25. avgusta 2015.

[152] *v.* Ministarstvo pravde BiH i Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, "Strategija tranzicijske pravde u Bosni i Hercegovini 2012-2016: radni dokument" (mart 2013) 17, 52-8, 72-4. <http://www.nuhanovicfoundation.org/user/file/2013_transitional_justice_strategy_bih_-_new.pdf> pristupljeno 3. februara 2015.

U Bosni i Hercegovini se kompenzacija na nivou države može tražiti u krivičnom postupku.[153] Međutim, obaviješteni smo o mnogobrojnim problemima u vezi s pokušajima ostvarenja ovih zahtjeva u pravosudnom sistemu, uključujući i teškoće koje proizlaze zbog prakse upućivanja žrtava da traže odštetu kroz parnični a ne krivični postupak, nedostatka sredstava za finansiranje advokata koji bi pokrenuo parnični postupak, upotrebe pseudonima za žrtve u krivičnom postupku – što znači da se u presudi žrtva ne navodi po imenu, a to je inače potrebno za odgovarajući parnični postupak, zastare koja postoji u građanskim parnicama – što znači da se žrtvama seksualnog nasilja koje odlažu da progovore o svom iskustvu može dogoditi da je rok za podnošenje zahtjeva za kompenzaciju istekao, slučajeva u kojima počinioci seksualnog nasilja ne mogu biti identificirani ili kod kojih nije moguće provesti nalog za odštetu.[154] U junu 2015. godine, organizacija Track Impunity Always (TRIAL) postigla je ohrabrujući napredak kada je donesena presuda kojom se u dva krivična postupka od počinilaca zahtijevalo da isplate kompenzaciju žrtvama seksualnog nasilja.[155] Bilo je to prvi put, ne samo u BiH nego i u zemljama bivše Jugoslavije, da je u okviru krivičnog postupka dosuđena kompenzacija.

Iako je ovo izuzetan događaj, postoji rizik da osuđeni nemaju dovoljno sredstava za isplatu tražene kompenzacije. Hitno je potreban koordiniraniji pristup

---

[153] U kontekstu Zakona o krivičnom postupku BiH (ZKPBiH) to se odnosi na pravo žrtve da podnese imovinskopravni zahtjev protiv osobe optužene za krivično djelo kojim je žrtva oštećena. *v.* ZKPBiH, *Službeni list Bosne i Hercegovine* (3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13) članovi 195(1)-(3) (oštećeni može podnijeti prijedlog za ostvarenje imovinskopravnog zahtjeva tužiocu ili Sudu najkasnije do završetka glavnog pretresa, odnosno pretresa za izricanje krivičnopravne sankcije pred sudom, i mora označiti svoj zahtjev i podnijeti dokaze), 86(10) i 258(4) (oštećeni koji se saslušava kao svjedok pitat će se da li želi da u krivičnom postupku ostvaruje imovinskopravni zahtjev), 35(2)(g) i 197(1) (tužilaštvo mora prikupiti dokaze relevantne za imovinskopravni zahtjev, ili utvrditi činjenice potrebne za odlučivanje o imovinskopravnom zahtjevu), 193(1) (sud može odbaciti razmatranje zahtjeva ukoliko bi on znatno produžio krivični postupak), 198(1)-(2) (sud može predložiti medijaciju ili uputiti oštećenog na parnični postupak).

[154] *v.* npr. Snježana Mulić-Softić, "Žrtve silovanja postaju žrtve tužilaca i sudova" (31. maj 2015) <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/zrtve-silovanja-u-ratu-postaju-zrtve-tuzilaca-i-sudova> pristupljeno 31. maja 2015. *v.* također TRIAL, "Enforcement of Damage Compensation Claims of Victims of War Crimes in Criminal Proceedings in BiH" (fusnota 144); Amnesty International, "Whose Justice? The Women of Bosnia and Herzegovina are still Waiting" (fusnota 23) str. 9-10, 21-2 (o pravnom okviru BiH u vezi sa silovanjem i drugim oblicima seksualnog nasilja). *v.* također preporuke za BiH od Generalne skupštine BiH, "Izvještaj Radne grupe o Univerzalnom periodičnom pregledu: Bosna i Hercegovina" (17. mart 2010) UN Doc A/HRC/14/16 br. 7, 72; Program za žrtve ratnog silovanja, seksualnog nasilja i mučenja, koji je razvilo Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, uz tehničku i finansijsku podršku Populacionog fonda UN-a, finaliziran je i poslat Vijeću ministara BiH na odobrenje i usvajanje u martu 2014. godine. Primjena ovog programa obezbijedila bi pravnu i psihološku pomoć žrtvama, jačala bi kapacitete pružalaca usluga, informirala bi javnost i gradila partnerstva između vladinog i nevladinog sektora.

[155] *v.* Sud BiH, Prvostepena presuda izrečena u predmetu *Bosiljko Marković i dr.* (24. jun 2015) <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?id=4065&jezik=e> pristupljeno 24. augusta 2015 (u kojoj je dvojici optuženih, osim izrečenih kazni zatvora od po 10 godina, naloženo da zajedno isplate kompenzaciju žrtvi). *v.* također TRIAL, "BiH: Groundbreaking Court decision paves the way for wartime victims to get compensation, " [Prelomna odluka suda omogućava kompenzaciju žrtvama rata] (24. jun 2015) <http://www.trial-ch.org/en/about-trial/trial-acts/details/article/bih-groundbreaking-court-decision-paves-the-way-for-wartime-victims-to-get-compensation.html?tx_ttnews%5BbackPid%5D=1277&cHash=6aa6df 8d8c8a1c2bafd4812232421df7> pristupljeno 21. augusta 2015. Samo pet dana kasnije, 29. juna 2015, Slavku Saviću također je presuđeno i naređeno da plati naknadu žrtvi za nematerijalnu štetu. *v.* Slavko Savić osuđen na osam godina zatvora (29. jun 2015) <http://www.sudbih.gov.ba/index.php?id=4075&jezik=e> pristupljeno 24. augusta 2015. Ova odluka potvrđena je u žalbenom postupku. *v. Tužilac protiv Slavka Savića*, S1 1 K 017213 15 Krž, Drugostepena presuda (22. januar 2016).

pitanjima kompenzacije za žrtve rata u okviru državne uprave.[156] Krajem 2013. godine Nacrt zakona o žrtvama mučenja, pripremljen u konsultaciji sa udruženjima žrtava i Populacionim fondom UN-a, dat je Parlamentarnoj skupštini BiH na usvajanje.[157] Njime su definirani pojmovi torture, žrtava torture i seksualnog nasilja,[158] te propisane administrativne procedure za psihosocijalnu potporu i penzije za žrtve torture. Ovaj nacrt zakona predviđa da su relevantni entitetski organi odgovorni za primanje i efikasnu obradu zahtjeva za potvrdu statusa žrtava torture prihvaćanjem presuda krivičnog suda i izjava udruženja žrtava.[159] Tim zakonom je propisan i mehanizam za dobivanje kompenzacije.[160] Nacrt zakona tek treba biti usvojen.[161]

U Hrvatskoj također postoje ohrabrujuće naznake efikasnijeg okvira za zahtjeve za naknadu štete. Konačni prijedlog zakona o pravima žrtava seksualnog zločina u Domovinskom ratu dat je Saboru na razmatranje u aprilu 2015. godine,[162] a usvojen je 29. maja 2015. godine.[163] Ovaj prijedlog zakona sadrži progresivna obilježja, među kojima je isplata jednokratne finansijske kompenzacije, kao i stalni mjesečni dodatak, te psihosocijalna, zdravstvena i pravna pomoć za žrtve seksualnog nasilja oba pola. Kako bi žrtve stekle pravo na ovu pomoć, značajno je da se mogu pozvati na postojeće sudske presude, kao što je predviđeno Statutom MKSJ. Alternativno, pravo na pomoć može se također steći na osnovu izjave žrtve date nadležnim vlastima, ili na osnovu svakog drugog direktnog dokaza da je seksualni zločin izvršen nad osobom koja podnosi zahtjev.[164] Međutim, ovaj zakon koristi ograničavajuću definiciju seksualnog nasilja, koja zahtijeva dokaz o "upotrebi sile ili prijetnje"[165] umjesto šireg pojma "okolnosti prisile" koji je prihvaćen u okviru međunarodnih pravnih standarda

---

[156] *v.* npr. Nacrt tranzicionih zakona u BiH koji još nisu usvojeni, a koji uključuju drukčiji okvir za kompenzaciju žrtvama rata. Prijedlog zakona o pravima žrtava torture (5. novembar 2013) (Prijedlog zakona o pravima žrtava torture) <https://www.parlament.ba/sadrzaj/zakonodavstvo/obustavljeni/default.aspx?id=42830&langTag=bs-BA&pril=b> pristupljeno 3. februara 2015.

[157] Prijedlog zakona o pravima žrtava torture (fusnota 156).

[158] *Ibid.,* član 2(a), (b), (e).

[159] *Ibid.,* članovi 4-6.

[160] *Ibid.,* Odjeljak III, članovi 14-20.

[161] "Zajednička komisija za ljudska prava: Donijeti zakon o pravima žrtava torture u BiH" *Faktor* (26. jun 2015) <http://faktor.ba/zajednicka-komisija-za-ljudska-prava-donijeti-zakon-o-pravima-zrtava-torture-u-bih/> pristupljeno 25. augusta 2015; "Majkić: Odbaciti Prijedlog zakona o pravima žrtava torture" *Nezavisne novine* (23. januar 2014) <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Majkic-Odbaciti-Prijedlog-zakona-o-pravima-zrtava-torture-227756.html> pristupljeno 3. februara 2015.

[162] Vlada Republike Hrvatske, "Žrtve silovanja u ratu imaju pravo na finansijsku odštetu" (2. april 2015) <https://vlada.gov.hr/news/war-rape-victims-entitled-to-financial-compensation/16675> pristupljeno 2. aprila 2015.

[163] "Izglasan Zakon o pravima žrtava seksualnog zločina u Domovinskom ratu" (29. maj 2015) <http://vijesti.hrt.hr/286567/izglasan-zakon-o-pravima-zrtava-seksualnog-zlocina-u-domovinskom-ratu> pristupljeno 1. juna 2015.

[164] *v.* Republika Hrvatska, Ministarstvo branitelja, "Konačni prijedlog zakona o pravima žrtava seksualnog nasilja u Domovinskom ratu" (Konačni prijedlog zakona o pravima žrtava seksualnog nasilja u Domovinskom ratu) član 29 (Sudjelovanje stranke u postupku) <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//Sjednice/2015/222%20sjednica%20Vlade//222%20-%203.pdf> pristupljeno 2. juna 2015.

[165] *Ibid.,* član 2(2), "Seksualno nasilje... je ono koje je počinjeno prema drugoj osobi bez njenog pristanka ili upotrebom sile ili prijetnje, te navođenjem druge osobe da bez svog pristanka nad samom sobom ili nad trećom osobom obavi radnju iz stavka 1. ovoga članka (u daljnjem tekstu: seksualno nasilje)".

u oblasti seksualnog nasilja vezanog za sukobe.[166] Pored toga, u njemu se isključuje mogućnost da se žrtvama smatraju osobe koje su bile "pripadnici, pomagači ili saradnici neprijateljskih vojnih i paravojnih postrojbi".[167]

I u Srbiji su, usljed nezadovoljstva važećim zakonodavstvom o pravima žrtava,[168] pa i pravima žrtava seksualnog nasilja vezanog za sukobe, u aprilu 2015. godine Centar za unapređenje pravnih studija i Fond za humanitarno pravo zajednički pripremili Model zakona o pravima civilnih žrtava.[169] Ovaj model zakona fokusira se na žrtve "akta povrede osnovnih ljudskih prava i sloboda", što podrazumijeva, između ostalog, mučenje, nečovječno ili ponižavajuće postupanje, seksualno nasilje i nezakonito lišavanje slobode.[170] Cilj zakona je da se žrtvama tih zločina osiguraju kompenzacija[171] i psihosocijalna podrška.[172] Zakon također nastoji unaprijediti odgovornost vlasti, između ostalog i nametanjem obaveze vlasti da žrtve obavijesti o njihovim pravima.[173] Mehanizam za ostvarivanje odštete bio bi podnošenje zahtjeva Uredu Vlade Republike Srbije, koja bi imala ovlasti da donese odluku.[174] Postupak je osmišljen tako da od podnosilaca zahtjeva ne iziskuje nikakve troškove. Još nije jasno hoće li ovaj prijedlog biti podržan. Konačno, na Kosovu žrtve seksualnog nasilja sada imaju pravo na reparaciju na osnovu statusa žrtava rata.[175]

Po sveobuhvatnim strukturnim reformama u vezi sa zahtjevima za kompenzaciju žrtvama sukoba, međunarodna zajednica treba mobilizirati potporu radi obezbjeđenja pravne pomoći žrtvama, uključujući i žrtve seksualnog nasilja, u cilju ostvarenja prava na kompenzaciju kroz najdostupniju kombinaciju postojećih krivičnih i parničnih postupaka.

---

[166] *v.* str. 142-5, Poglavlje 5.

[167] Konačni prijedlog zakona o pravima žrtava seksualnog nasilja u Domovinskom ratu (fusnota 164), član 14.

[168] *v.* Zakon o pravima civilnih invalida rata, *Službeni glasnik Republike Srbije* (52/96). Ovaj zakon žrtvama smatra samo osobe s fizičkim invaliditetom od 50% i više, koji je posljedica fizičke povrede. Tako su izuzete mnoge druge žrtve, pa i žrtve seksualnog nasilja, koje pate od psihičkih posljedica.

[169] *v.* 'Predstavljen model zakona o civilnim žrtvama rata, 21. april 2015' (Fond za humanitarno pravo, 21. april 2015) <http://www.hlc-rdc.org/?p=28805&lang=en> pristupljeno 22. aprila 2015.

[170] Saša Gajin, *Model zakona o pravima civilnih žrtava povreda ljudskih prava u oružanim sukobima i u vezi s oružanim sukobima u periodu od 1991. do 2000. godine* (Beograd, 2015) (Gajin) član 4.

[171] *Ibid.,* Dio II, članovi 8-14.

[172] *Ibid.,* Dio III, članovi 15-16.

[173] *Ibid.,* Dio V, članovi 31-3.

[174] *Ibid.,* Dio IV, članovi 17-30.

[175] *v.* Zakon br. 04/L-172 o izmjeni i dopuni Zakona br. 04/L-054 o statusu i pravima mučenika, invalida, veterana, članova Oslobodilačke vojske Kosova, ratnih žrtava seksualnog nasilja te civilnih žrtava i njihovih porodica (mart 2014) <http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/04-L-172%20a.pdf> pristupljeno 24. augusta 2015. Valja primijetiti da ranija verzija ovog zakona nije posebno priznavala žrtve seksualnog nasilja kao žrtve rata, te su one bile isključene iz prava na naknadu po zakonu. v. Zakon br. 04/L-054 o statusu i pravima mučenika, invalida, veterana, članova Oslobodilačke vojske Kosova te civilnih žrtava rata i njihovih porodica (decembar 2011).

D. Druge aktivnosti MKSJ na unapređenju kapaciteta država za procesuiranje seksualnog nasilja

1. Primjena materijalnog prava i procesnih pristupa MKSJ u tretmanu seksualnog nasilja u Bosni i Hercegovini

Pored aktivnosti Tužilaštva na izgradnji kapaciteta, rad MKSJ u cijelosti, a posebno u razvoju sudske prakse materijalnog i procesnog prava također može imati značajnog uticaja na razvoj kapaciteta u procesuiranju seksualnog nasilja u sudovima na nivou država.

To se najbolje pokazalo u BiH, gdje je Sud BiH u velikoj mjeri bio dosljedan sudskoj praksi MKSJ u procesnim, materijalnim i dokaznim pitanjima u predmetima sa seksualnim nasiljem, i to ne samo onim koje mu je Tužilaštvo MKSJ proslijedilo u skladu s Pravilom 11*bis* i u predmetima II kategorije nego i na drugim. Sud BiH također je općenito formalno primao na znanje činjenice o kojima je presudio MKSJ.[176]

(a) Materijalno pravo MKSJ

Kada je u pitanju primjena materijalnog prava iz sudske prakse MKSJ, vidjeli smo neke izuzetne primjere gdje je sudska praksa MKSJ pozitivno uticala na presude u zločinima seksualnog nasilja koje su donesene u Bosni i Hercegovini. Sud BiH je u nekoliko predmeta usvojio pristup MKSJ, na primjer kada je kvalificirao seksualno nasilje kao zločin protiv čovječnosti.[177] Donijevši kumulativne osuđujuće presude za silovanje i silovanje kao mučenje,[178] Vijeće je u predmetu protiv *Jankovića* imalo pristup sličan onome u predmetu *Kunarac i dr.,* pozvavši se na diskriminativnu prirodu silovanja kao dokaz za nedozvoljeni cilj, što je uslov za mučenje.[179] U predmetima *Mejakić i dr.* i *Radić* Tužilaštvo MKSJ teretilo je optužene, između ostalog, za druge oblike seksualnog nasilja. Sud BiH se u tim, a i u drugim predmetima, pozvao ne samo na član 172(1)(g) Krivičnog zakona BiH nego i na predmete MKSJ *Kvočka i dr.* i *Stakić*

---

[176] *v.* str. 137-9, Poglavlje 5.

[177] Prvostepena presuda Suda BiH u predmetu *Stanković* (fusnota 82) 16, 31-4.

[178] Pretresno vijeće Suda BiH je u predmetu protiv *Jankovića* eksplicitno navelo osuđujuću presudu za silovanje kao mučenje. Prvostepena presuda Suda BiH u predmetu *Janković* (fusnota 77) 53. Vijeće je zaključilo da je osuđujuća presuda i za mučenje i za silovanje, utemeljena na jednom te istom ponašanju, dopuštena jer oba djela sadrže materijalno izdvojen element, a to je seksualna penetracija za djelo silovanja, i nanošenje velikog bola i patnje za djelo mučenja. Usporedi: Prvostepena presuda Suda BiH u predmetu *Janković* (fusnota 77) 53, 59, 61, 73 sa *Tužilac protiv Kunarca i dr*, ICTY-96-23&23/1, Prvostepena presuda (22. februar 2001) (Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*) paragraf 557; *Tužilac protiv Kvočke i dr*, ICTY-98-30/1-T, Prvostepena presuda (2. novembar 2001) (Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*) paragraf 233.

[179] Usporedi: Prvostepena presuda Suda BiH u predmetu *Janković* (fusnota 77) 53, 59, 61, 73 sa: Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 178) paragrafi 544-57; Tužilac protiv *Delalića i dr*, ICTY-96-21-T, Prvostepena presuda (16. novembar 1998) (Prvostepena presuda u predmetu *Delalić*) paragrafi 962-4.

i na definicije seksualnog nasilja predočene u tim predmetima, te je optužene proglasio krivim za ta zlodjela.[180]

Sud BiH se također pozvao na predmet *Kunarac i dr.* kada je definirao *actus reus* i *mens rea* za "silovanje", u skladu s članom 172(1)(g) Krivičnog zakona BiH iz 2003. godine.[181] Na sličan način oslonio se na predmet *Kunarac i dr.* zaključivši da je dokazivanje "okolnosti prisile" dovoljno kako bi se ispunili uslovi za "silu" kao element silovanja koji je ranije postojao u Krivičnom zakonu BiH iz 2003. Kako je već spomenuto, ovaj uslov izmijenjen je u maju 2015. godine.[182] Vijeće je dalje uzelo u obzir mnoge istovjetne otežavajuće faktore iz predmeta MKSJ prilikom odmjeravanja kazne za zločine seksualnog nasilja,[183] te je naglasilo (citirajući predmet *Kunarac i dr.*) važnost razumnog pristupa kojim se uzima u obzir uticaj traume na žrtve silovanja prilikom procjene nedosljednosti u njihovom svjedočenju.[184]

(b) Pravila o dokazima i postupku u MKSJ

Kada su u pitanju pravila o dokazima i postupku, na sličan način smo vidjeli kako sudska praksa MKSJ pozitivno utiče na pristup zločinima seksualnog nasilja u BiH. Na primjer, u predmetima proslijeđenim prema Pravilu 11*bis*, Sud BiH sa svjedocima postupa u skladu s primjenjivim zaštitnim mjerama MKSJ,[185] a u nekim slučajevima je otišao mnogo dalje u odnosu na naloge MKSJ, te je osigurao da svjedok dâ iskaz na zatvorenoj sjednici.

Premda se ovo može smatrati pozitivnim kretanjem, naše iskustvo je pokazalo da je bitno ne pretpostaviti da žrtve seksualnog nasilja ne žele svjedočiti javno. Tokom pretresa u predmetu Stanković, Sud BiH je često saslušavao svjedoke na zatvorenim sjednicama, u skladu s članom 235 (Isključenje javnosti) Zakona o krivičnom

---

[180] *v. Tužilac protiv Željka Leleka*, X-KR-06/202, Prvostepena presuda (23. maj 2008) 38 (citat iz *Tužilac protiv Stakića i dr*, ICTY-97-24, Prvostepena presuda (31. juli 2003) paragraf 757; Prvostepena presuda Suda BiH u predmetu *Mejakić* (fusnota 93) 203; Drugostepena presuda Suda BiH u predmetu *Mejakić* (fusnota 100) 3-5; Drugostepena presuda Suda BiH u predmetu *Radić* (fusnota 122) paragrafi 530-1.

[181] Drugostepena presuda Suda BiH u predmetu *Radić* (fusnota 122), paragrafi 525-8 i odgovarajuće fusnote (u kojima se citira prvenstveno Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac,* ali i presude u predmetima *Furundžija* i *Kvočka i dr*).

[182] *Ibid.,* paragraf 529 ("U pogledu postojanja primjene sile, prema međunarodnom pravu i domaćim propisima, korištenje prisile, sile ili prijetnje upotrebom sile poništava pristanak žrtve za odbranu optuženog" (referenca na Prvostepenu presudu u predmetu *Kunarac*)). Za izmjene zakona, *v.* TRIAL, "Bosna i Hercegovina: Krivični zakon konačno usklađen s međunarodnim standardima po preporukama TRIAL-a" (fusnota 16).

[183] Npr. uprkos Jankovićevom rukovodećem položaju s uticajem na druge počinioce, otežavajući faktori koje je Pretresno vijeće Suda BiH uzelo u obzir bili su veoma slični onima koje je Pretresno vijeće MKSJ uzelo u obzir u predmetu *Kunarac*, iako nije izričito navelo referencu. Prvostepena presuda Suda BiH u predmetu Janković (fusnota 77) 76. v. također *Tužilac protiv Furundžije,* ICTY-95-17/1, Prvostepena presuda (10. decembar 2008) paragraf 283. Pravilo 101(B)(i) Pravilnika MKSJ (fusnota 52) nalaže da vijeća uzmu u obzir sve otežavajuće okolnosti pri odmjeravanju kazne. To sadrži i član 48 Krivičnog zakona BiH (Pravila o odmjeravanju kazne).

[184] Drugostepena presuda Suda BiH u predmetu *Radić* (fusnota 122) paragraf 545.

[185] Vijeće za prosljeđivanje je u sva tri predmeta naložilo da za određene svjedoke zaštitne mjere ostanu na snazi i nakon prosljeđivanja po Pravilu 11*bis*. Odluka o prosljeđivanju predmeta *Stanković* (fusnota 60) 30-1, paragrafi 87-90, 33-4 (Dispozitiv); Odluka o prosljeđivanju predmeta *Janković* (fusnota 60) 31 paragrafi 98, 34-5 (Dispozitiv); Odluka o prosljeđivanju predmeta *Mejakić* (fusnota 60) 44-5 (Dispozitiv). Sud BiH pridržavao se ovih mjera u skladu sa Zakonom o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka. *v.* npr. Prvostepena presuda Suda BiH u predmetu *Mejakić* (fusnota 93) 32.

postupku BiH, radi "očuvanja morala i zaštite osobnog i intimnog života oštećenog i interesa svjedoka".[186] Ova praksa frustrirala je ne samo odbranu nego i svjedoke, koji su se osjećali izdvojenim ili obilježenim takvim svjedočenjem na zatvorenim sjednicama. Na druga dva predmeta proslijeđena prema Pravilu 11*bis* koji su sadržali navode o seksualnom nasilju, praksa svjedočenja na zatvorenoj sjednici je izmijenjena, te je ono rjeđe korišteno. Pretres u predmetu *Janković* bio je gotovo uvijek javan iako je sadržavao podudarne navode o seksualnom nasilju, te je u njemu svjedočilo sedam zaštićenih svjedoka koji su svjedočili i u predmetu *Stanković*.[187] U vezi s tim, prijave da su neki predmeti sa seksualnim nasiljem provođeni na zatvorenim sjednicama radi zaštite prava na privatnost optuženog, iako je žrtva željela svjedočiti javno,[188] naglašavaju potrebu veoma pažljivog pristupa pitanjima svjedočenja na zatvorenim sjednicama.

U skladu sa sudskom praksom MKSJ,[189] Sud BiH navodi da potkrepljivanje svjedočenja žrtava seksualnog nasilja dokazima nije obavezno,[190] iako su – također u skladu s praksom MKSJ – vijeća navodila dokaze kada su oni bili dostupni.[191]

Naposljetku, Sud BiH je nastojao da smanji emotivne patnje koje žrtvama nanosi davanje iskaza o seksualnom nasilju tako što je, između ostalog, dopustio da svjedočenja i/ili izjave žrtava koje su ranije date istražiteljima MKSJ budu uvrštena u dokaze. Na primjer, Pretresno vijeće je u predmetu *Janković* djelomično odobrilo zahtjev Tužilaštva da se nekim svjedocima dopusti da ne svjedoče lično zbog traume uzrokovane zlostavljanjem koje su doživjeli tokom sukoba.[192] Tužilaštvo je tražilo da se izjave tri žrtve seksualnog nasilja koje su date u istražnoj fazi u BiH i MKSJ, kao i transkripti njihovih svjedočenja pred MKSJ (u predmetu *Kunarac i dr.*) pročitaju i upotrijebe kao dokazi na suđenju.[193] Pretresno vijeće Suda BiH razmotrilo je sudsku praksu Evropskog suda za ljudska prava, kao i uslove u skladu s pravilima 92*bis* i 92*ter* Pravilnika MKSJ, te je zaključilo da se, pod izuzetnim okolnostima i nakon što je sud učinio sve što je moguće kako bi osigurao prisustvo svjedoka na pretresu, izjave svjedoka mogu koristiti kao dokazi a da optuženi prethodno ne podvrgne svjedoka unakrsnom ispitivanju. Kada su ovi uslovi ispunjeni, ostaje pitanje "hoće li to svjedočenje biti jedini dokaz na osnovu kojeg će se izreći presuda o krivici po jednoj tački optužnice?"[194] Pretresno vijeće je naglasilo da se izjave koje budu uvrštene u

---

[186] Prvostepena presuda Suda BiH u predmetu *Stanković* (fusnota 82) 12.

[187] *v.* također Human Rights Watch, "Narrowing the Impunity Gap: Trials before Bosnia's War Crimes Chamber" (februar 2007) 33-4, fusnota 141.

[188] *v.* str. 68 (fusnota 172), Poglavlje 3.

[189] Kada je u pitanju seksualno nasilje, MKSJ se oslanja na svjedočenje koje nije potkrijepljeno dokazima, ali se poziva na dokaze ukoliko su dostupni. *v.* str. 145-7, Poglavlje 5.

[190] Prvostepena presuda Suda BiH u predmetu *Janković* (fusnota 77), 58. *v.* također Drugostepena presuda Suda BiH u predmetu *Radić* (fusnota 122) paragraf 545 (citira Prvosepenu presudu u predmetu *Delalić* (fusnota 179) paragraf 956 (u vezi s usvajanjem Pravila 96 MKSJ)).

[191] Prvostepena presuda Suda BiH u predmetu *Janković* (fusnota 77), 58-9; Drugostepena presuda Suda BiH u predmetu *Mejakić* (fusnota 100) paragrafi 46-7, fusnota 31. Apelaciono vijeće je u predmetu *Mejakić i dr.* potkrijepilo svoje zaključke citirajući sudsku praksu MKSJ, uključujući Drugostepene presude u predmetima *Kordić* i *Strugar*.

[192] Prvostepena presuda Suda BiH u predmetu *Janković* (fusnota 77) 20-6.

[193] *Ibid.,* 20.

[194] *Ibid.,* 25. *v.* također Drugostepenu presudu Suda BiH u predmetu *Janković* (fusnota 78) 7 (kojom se potvrđuje odluka Pretresnog vijeća da uvrsti ranije izjave u skladu sa Zakonom o krivičnom postupku BiH, Zakonom o zaštiti svjedoka

dokaze bez prethodnog unakrsnog ispitivanja "u najboljem slučaju mogu koristiti samo da potkrijepe druge direktne dokaze o krivici."[195] Ovakav pristup sličan je onom koji koristi MKSJ, jer da bi se osiguralo pravedno suđenje, nepotkrijepljeni dokazi prihvaćeni prema Pravilu 92*quater* ne mogu činiti osnovu osude za konkretno djelo.[196] Opet, premda je ovo pozitivan razvoj događaja, ne smije se pretpostaviti da će žrtve seksualnog nasilja uvijek biti sklonije da svjedočenje predaju u pisanoj formi nego da svjedoče uživo.

(c) Činjenice presuđene pred MKSJ

Zakon o ustupanju predmeta MKSJ Tužilaštvu BiH predviđa da Sud BiH može "prihvati[ti] kao dokazane činjenice koje su utvrđene pravosnažnom odlukom u drugom postupku pred MKSJ."[197] Sud BiH je, dosljedno tome, u skoro svim svojim predmetima koristio činjenice o kojima je presudio MKSJ. U tri predmeta proslijeđena u skladu s pravilom 11*bis* koji su sadržali optužbe za seksualno nasilje, sud je formalno uzeo na znanje određene činjenice o kojim je presudio MKSJ,[198] naglasivši da na taj način doprinosi efikasnosti rada suda i teško traumatizirane svjedoke pošteđuje ponovnog svjedočenja.[199] Sud je naveo da, na temelju formalno priznatih činjenica o kojima je presudio MKSJ, nije utvrđena krivična odgovornost optuženih nego su na osnovu njih počinjena djela smještena u širi kontekst sukoba, uključujući i postojanje široko rasprostranjenih i sistematskih napada na nesrpske civile u vremenu kritičnom za navode optužbe.[200]

2. Mogućnosti za proširenje primjene presedana MKSJ u bivšoj Jugoslaviji

Premda je primjena presedana MKSJ u predmetima pred Sudom BiH ohrabrujuća, stiče se utisak da entitetski sudovi ne primjenjuju sličan progresivni pristup šire u predmetima koji sadrže seksualno nasilje.[201] Nadalje, Hrvatska i Srbija nisu usvojile presedane MKSJ u predmetima ratnih zločina. Na primjer, član 90 hrvatskog

---

pod prijetnjom i ugroženih svjedoka, i Zakonom o prosljeđivanju predmeta, zato što je svjedocima uputilo pozive za unakrsno ispitivanje, koje su oni odbili zato što su te izjave potkrijepili drugi svjedoci i zato što se presuda Pretresnog vijeća nije zasnivala "isključivo ili presudno" na tim izjavama).

[195] Prvostepena presuda Suda BiH u predmetu *Janković* (fusnota 77) 24.

[196] v. *Tužilac protiv Hadžića*, ICTY-04-75-T, Odluka po Zbirnom prijedlogu Tužilaštva za prihvatanje dokaza u skladu s Pravilom 92*qater* i Zahtjevu Tužilaštva za prihvatanje iskaza GH-083 u skladu s Pravilom 92*qater* (9. maj 2013) paragraf 34.

[197] Zakon o ustupanju predmeta MKSJ Tužilaštvu BiH (fusnota 75) član 4. *v.* str. 137-9, Poglavlje 5.

[198] *v.* Prvostepena presuda Suda BiH u predmetu *Stanković* (fusnota 82) 16-18; Prvostepena presuda Suda BiH u predmetu *Janković* (fusnota 77) 19-20; Prvostepena presuda Suda BiH u predmetu *Mejakić* (fusnota 93) 35-65; Presuda Suda BiH u predmetu *Fuštar* (fusnota 66) 10, 11.

[199] *v.* Prvostepena presuda Suda BiH u predmetu *Stanković* (fusnota 82) 16; Prvostepena presuda Suda BiH u predmetu *Mejakić* (fusnota 93) 59.

[200] *v.* Drugostepena presuda Suda BiH u predmetu *Stanković* (fusnota 83) 9.

[201] *v.* OSCE "Borba protiv nekažnjivosti za seksualno nasilje vezano za oružane sukobe u entitetima BiH" (fusnota 115) str. 25-42.

Kaznenog zakona[202] sadrži silovanje na popisu zločina protiv čovječnosti i definira ga kao "spolni odnošaj ili s njim izjednačena spolna radnja" izvršena upotrebom sile ili prijetnje direktnog napada na život ili tijelo.[203] Mi tokom istraživanja nismo naišli na predmete u kojima je ovaj uslov ispunjen smještanjem u okvir "okolnosti prisile" na način dosljedan sudskoj praksi MKSJ i pristupima u sudovima BiH.

Ni u Srbiji se standardi međunarodnog krivičnog prava uglavnom ne primjenjuju u predmetima ratnih zločina, pa ni u predmetima s navodima o seksualnom nasilju. Važeći Krivični zakonik Srbije[204] navodi silovanje i prisilnu prostituciju kao zločin protiv čovječnosti[205] i ratni zločin,[206] ali također podrazumijeva da se polni odnos dogodio uz "upotrebu sile ili pod prijetnjom neposrednog napada na život ili tijelo."[207] Poboljšanje pravnog okvira za krivično gonjenje seksualnog nasilja u Hrvatskoj i Srbiji, uključujući i potpuno usklađivanje s međunarodnim pravnim standardima, ostaje oblast na koju se ubuduće treba usredsrijediti.

3. Globalna primjena iskustava, materijalnog prava i procesnih pristupa MKSJ u tretiranju seksualnog nasilja

Sudska praksa MKSJ u procesuiranju seksualnog nasilja ima efekata na globalnom nivou. Pravnici praktičari iz različitih dijelova svijeta pozivaju se na presedane MKSJ u domaćim predmetima koji se odnose na seksualno nasilje vezano za sukobe i počinjeno tokom vladavine vojnih režima.[208] Pored toga su i drugi međunarodni

---

[202] Hrvatski Kazneni zakon, *Narodne novine Republike Hrvatske* (125/11, 144/12, 56/15, 61/15).

[203] *Ibid.,* član 152/1.

[204] Krivični zakonik, *Službeni glasnik Republike Srbije* (85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14) (Krivični zakonik Srbije).

[205] *Ibid.*, član 371.

[206] *Ibid.*, član 372.

[207] *Ibid.*, član 178/1

[208] *v.* npr. *Tužilac protiv Orlando Villa Zapate i dr*, Visoki sud u Bogoti, Vijeće za pravdu i mir (Kolumbija), Presuda (24. februar 2015) paragrafi 694-701 (u kojoj se razmatraju djela seksualnog nasilja kao zločini protiv čovječnosti u sudskoj praksi MKSJ; *Tužilac protiv Niño Balaguere i dr*, Predmet br. 39392, Krivično vijeće Vrhovnog suda (Kolumbija), Presuda (14. novembar 2014) 31-43 (u kojoj se razmatraju opći uslovi za silovanje kao ratni zločin kako su definirani u sudskoj praksi MKSJ); *Molina, Gregorio*, Predmet br. 12821, Federalni krivično-žalbeni sud (Argentina) 66-9, 74 <http://www.derechos.org/nizkor/arg/doc/mdp78.html> pristupljeno 24. augusta 2015 (u kojoj se razmatraju opći uslovi za zločine protiv čovječnosti koji su definirani u sudskoj praksi MKSJ); *Aliendro, Juana Agustina i dr*, *u vezi s: prisilnim nestancima, provalama i nezakonitim zatočenjem,* Predmet br. 960/11, Federalni krivični sud u Santiago del Esteru (Argentina), Presuda, 11-12, 137-8, 199, 224 (u kojoj se razmatra priznavanje akata seksualnog nasilja kao zločina protiv čovječnosti u sudskoj praksi MKSJ) <http://www.womenslinkworldwide.org/observatorio/decision.php?ecod=1$$-42BLXgn2mtpLnxyI9fzVnMBVvgB> pristupljeno 9. septembra 2015; *Fernández Juárez, María Lilia y Herrera i Gustavo Enrique, u vezi s: nezakonitim zatočenjem ("Zatvor Villa Urquiza")*, Federalni sud u Tucumanu (Argentina), Presuda (19. maj 2011) 43 (u kojoj se razmatraju obilježja krivičnog djela silovanja u sudskoj praksi MKSJ i MKSR) <http://www.womenslinkworldwide.org/observatorio/decision.php?ecod=1$$-42BLXMnYmtpLnxyI9fzVnMBVvgB> pristupljeno 9. septembra 2015; Komplementarni aneks uz Auto [Nalog] 009, Ustavni sud (Kolumbija) (januar 2015) 27-32 (sa sažetkom premeta MKSJ koji sadrže zločine seksualnog nasilja); *Kraljica protiv Tanga*, predmet br. HCA 35, M5/2008, Visoki sud Australije, Presuda (28. august 2008), paragrafi 28, 32, 35 (u kojoj se razmatraju elementi i relevantni faktori iz Prvostepene i Drugostepene presude u predmetu *Kunarac* u primjeni domaćih zakona u zabrani akata ropstva) <http://www.unodc.org/res/cld/case-law/aus/2009/r_v_wei_tang_2009_23_vr_332_html/The_Queen_v_Tang_2008_HCA_39_28_August_2008.pdf> pristupljeno 24. augusta 2015.

krivični sudovi,[209] regionalni sudovi za ljudska prava,[210] te razna tijela koja se bave ljudskim pravima[211] u svojim zaključcima o zločinima seksualnog nasilja citirali sudsku praksu MKSJ.

E. Uloga Tužilaštva u izgradnji globalnih kapaciteta za procesuiranje seksualnog nasilja vezanog za sukobe na globalnom nivou

Premda naša institucija već više od dvadeset godina gradi iskustvo i stručnost u procesuiranju zločina seksualnog nasilja koja su osobito relevantna za vlasti zemalja na području bivše Jugoslavije, sve češće i iz država cijelog svijeta dobivamo pozive za pomoć u izgradnji različitih sudskih kapaciteta. Naše iskustvo je relevantno ne samo za istragu i krivično gonjenje ratnih zločina već i za istragu i procesuiranje drugih složenih zločina, poput terorizma, organiziranog kriminala i korupcije, krivičnih djela često prisutnih u poslijeratnim društvima.

---

[209] *v.* npr. *Tužilac protiv Sesay i dr*, SCSL-04-15-T, Presuda (2. mart 2009) paragrafi 144-9, 155, 160 (gdje su definirana obilježja silovanja i seksualnog ropstva); *Tužilac protiv Taylora*, SCSL-03-0l-T, Prvostepena presuda (18. maj 2012) paragrafi 419-20 (gdje su definirana obilježja seksualnog ropstva); *Tužilac protiv Brima i dr*, SCSL-2004-16-T, Prvostepena presuda (20. jun 2007) paragrafi 706-7 (gdje se razmatra zločin seksualnog ropstva kao ratni zločin i zločin protiv čovječnosti) 744-9 (gdje su definirana obilježja porobljavanja); *Tužilac protiv Katange*, ICC-01/04-01/07, Prvostepena presuda (7. mart 2014) paragraf 976 (gdje se razmatraju obilježja seksualnog ropstva).

[210] *v.* npr. *González Pérez protiv Meksika* ("Polje pamuka"), IACtHR, Saglasno mišljenje sudije Medine Quiroge u vezi s Presudom (16. novembar 2009), paragrafi 14-16 (razmatra definiciju seksualnog nasilja kao mučenja u predmetu *Kunarac i dr*) <http://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_205_ing.pdf> pristupljeno 24. augusta 2015; *Las Dos Erres Massacre protiv Guatemala*, IACtHR Presuda (24. november 2009) paragraf 140, fusnota 149 (gdje se navodi da je u sudskoj praksi MKSJ prihvaćen stav da seksualno nasilje može biti dio mučenja i okrutnog i nečovječnog postupanja)
<http://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_211_ing.doc> pristupljeno 24. augusta 2015; *MC protiv Bugarske, ECHR*, Aplikacija br. 39272/98, Presuda (4. decembar 2003) paragrafi 102-107, 128, 163 (razmatra definiciju suđenja u sudskoj praksi MKSJ)
<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61521#š"itemid":Š"001-61521"Ćć> pristupljeno 5. septembra 2015; *Rantsev protiv Kipra i Rusije,* ECHR, Aplikacija br. 25965/04, Presuda (7. januar 2010) paragrafi 142-3, 280-1 (razmatra obilježja akta porobljavanja u sudskoj praksi MKSJ) <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96549> pristupljeno 3. septembra 2015.

[211] *v.* npr. *González Pérez protiv Meksika* ("Polje pamuka"), Inter-American Commission on Human Rights, Predmet br. 11.565 (4. april 2001) paragrafi 45, 49 (gdje se napominje zabrana silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja po međunarodnom pravu, uključujući i presedane MKSJ)
<http://cidh.org/annualrep/2000eng/ChapterIII/Merits/Mexico11.565.htm> pristupljeno 24. augusta 2015; Final Report of the Peruvian Truth and Reconciliation Commission [Završni izvještaj Peruanske komisije za istinu i pomirenje] (28. avgust 2003) tom VI, Dio 1.5, 269-272 (o tome kako su u sudskoj praksi MKSJ priznati različiti oblici seksualnog nasilja kao ratni zločini i zločini protiv čovječnosti) <http://www.usip.org/files/file/resources/collections/commissions/Peru01-Report/Peru01-Report_Vol6.pdf>
pristupljeno 24. augusta 2015; Izvještaji Komisije za istinu i pomirenje u Sijera Leoneu, "Witness to Truth" [Svjedok istine] (2004), tom 3b, Poglavlje 3: Women and the Armed Conflict in Sierra Leone [Žene i oružani sukob u Sijera Leoneu] (2004), paragraf 173 (poziva se na osuđujuće presude za seksualno nasilje pred MKSJ), paragraf 181 (razmatra definiciju silovanja u Prvostepenoj i Drugostepenoj presudi u predmetu *Kunarac i dr*), paragraf 192 (napominje da je u predmetu *Kunarac i dr.* Žalbeno vijeće zaključilo kako silovanje može biti mučenje), paragraf 195 (daje referencu na definiciju porobljavanja u predmetu *Kunarac i dr*) <http://www.sierra-leone.org/Other-Conflict/TRCVolume3B.pdf> pristupljeno 24. augusta 2015.

Naš dosadašnji doprinos izgradnji kapaciteta na globalnom nivou za procesuiranje seksualnih zločina ima tri oblika. Kao prvo, zaposleni u Tužilaštvu pozvani su da pomognu u obuci certificiranih pojedinaca na popisu stručnjaka za istrage u oblasti seksualnog i rodno zasnovanog nasilja pri organizaciji Justice Rapid Response.[212] Drugo, veliki broj zaposlenih u Tužilaštvu nalazi se na tom popisu stručnjaka, te su povremeno odlazili na kratkotrajne misije kako bi pomogli u radu komisija UN-a za istrage seksualnog nasilja počinjenog u nekoliko različitih zona sukoba. Drugi su poslani kao ispomoć u projektu UN Women − Agencije UN-a za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena, na izgradnji nacionalnih kapaciteta za procesuiranje seksualnih zločina kroz međusobnu podršku kolega i kroz mentorstva. Treće, i općenitije, radi obuke u oblasti krivičnog gonjenja seksualnog nasilja i rodno zasnovanog nasilja izlazili smo u susret molbama kolega i koleginica iz tužilaštava širom svijeta koji rade na predmetima ratnih zločina. Tužilaštvo je radilo direktno s kolegama i koleginicama koji na državnom nivou djeluju u Južnoj Americi, Africi, na Srednjem istoku i u Evropi.

Naše iskustvo naglašava važnost izgradnje profesionalnih mreža za istražitelje i tužioce koji rade na zločinima seksualnog nasilja, kako na međunarodnom tako i na nacionalnom nivou. S obzirom na osobite izazove koji prate ove zločine, kao i na potrebu za progresivnijim i razvijenijim pristupima, bilo bi korisno postojanje foruma na kojem bi zainteresovani praktičari zajednički rješavali probleme, razmjenjivali najbolje prakse te unapređivali pravne strategije. Stručna znanja razvijena na međunarodnom nivou putem tog foruma bi se efikasno prenosila na praktičare koji rade na nivou država, kao i obrnuto. Forum bi omogućio i razmjenu iskustava praktičara koji širom svijeta na državnom nivou rade na zločinima seksualnog nasilja vezanog za sukobe. Prepoznavši prijeku potrebu za postojanjem takvog foruma, sadašnji i bivši zaposleni u Tužilaštvu stvorili su pri Međunarodnoj asocijaciji tužilaca Mrežu za procesuiranje seksualnog nasilja vezanog za konflikte (Mrežu PSN).[213]

Naše iskustvo općenito potvrđuje da je nacionalne kapacitete za procesuiranje zločina seksualnog nasilja potrebno graditi s perspektivom dugoročne održivosti, uključujući sveobuhvatnu obuku, kao i kolegijalnu tehničku pomoć. Tu izgradnju treba strukturirati tako da osnovni pristupi budu poduka i mentorstvo, što je isplativije jer se u izgradnji kapaciteta treba oslanjati na talente unutar institucije, što s vremenom može biti održivo. Zaključke iz Poglavlja 4 o institucionalnim strategijama trebalo bi ugraditi u državne inicijative za izgradnju sudskih kapaciteta. Konkretno, kreiranje rodne politike trebalo bi, između ostalog, u uredu državnog tužilaštva podržati uspostavljanje i rad savjetničkog tima za pitanja roda, doprinijeti razvoju i primjeni internih smjernica za pitanja roda pri zapošljavanju, ocjene rada i politike unapređenja ureda, te doprinijeti razvoju i primjeni internih protokola za rješavanje problema s kojim se suočava ured prilikom istraga i krivičnog gonjenja seksualnog nasilja.

---

[212] *v.* Justice Rapid Response "JRR Roster" <http://www.justicerapidresponse.org/what-we-do/jrr-roster/> pristupljeno 24. augusta 2015.

[213] *v.* International Association of Prosecutors [Međunarodna asocijacija tužilaca] <http://www.iap-association.org/> pristupljeno 24. augusta 2015. Rad mreže koordinira Michelle Jarvis, a počela je s radom u septembru 2015. godine.

F. Zaključci i osnovne spoznaje za budućnost

Rad Tužilaštva na izgradnji nacionalnih kapaciteta za procesuiranje ratnih zločina, uključujući i zločine seksualnog nasilja, jedan je od najmanje očekivanih aspekata našeg naslijeđa, s obzirom na to da na početku nije ni bio predviđen kao dio našeg mandata. Međutim, kako se budućnost međunarodne pravde sve više fokusira na pravdu na nivou država, to je jedan od najbitnijih aspekata našeg naslijeđa. U realnosti će međunarodni sudovi procesuirati samo mali broj zločina počinjenih u sukobima, te će na nacionalnim sudovima ostati zadatak suzbijanja nekažnjivosti. Nadalje, mi smo iz prve ruke vidjeli kako jedan međunarodni sud može postati važan dio sredstava međunarodne zajednice u jačanju vladavine prava u zemljama koje se oporavljaju od sukoba.

Dok Međunarodni krivični sud (MKS) nema poseban mandat za izgradnju kapaciteta, a pritom vladaju različita gledišta o ulozi koju bi ovaj sud mogao imati u tom pogledu,[214] to pitanje zavređuje pažljivo razmatranje zato što komplementarnost nesporno stoji u središtu Rimskog statuta.[215] Štaviše, uvidjeli smo da neiskorišteno stručno znanje međunarodnih tužilaca koji rade na predmetima vezanim za istu zonu sukoba kao i nacionalni tužioci, predstavlja propuštenu priliku, osobito kada je u pitanju međusobna podrška kolega. Na osnovu našeg iskustva, identificirali smo sljedeće osnovne uvide o tome kako iskoristiti rad međunarodnog suda na izgradnji nacionalnih kapaciteta za procesuiranje seksualnog nasilja, a koji mogu pružiti informacije za debatu ne samo u MKS nego i u drugim međunarodnim ili hibridnim sudovima, ili u nekim budućim mehanizmima za utvrđivanje odgovornosti.

Razvoj strategije za primjenu stručnih znanja međunarodnih tužilaca – uključujući i ona koja se odnose na zločine seksualnog nasilja – u cilju pomoći njihovim kolegama u nacionalnim tužilaštvima

- Sva bi međunarodna tužilaštva trebala od samog početka svog mandata razvijati jasnu strategiju kako bi se njihov rad iskoristio u cilju izgradnje odgovarajućih nacionalnih kapaciteta za sudske predmete koji se odnose na ratne zločine. Te strategije treba da se posebno fokusiraju na krivično gonjenje seksualnog nasilja, između ostalog i kroz fokus na kreiranje rodne politike. Iako će se priroda i opseg tih strategija razlikovati u zavisnosti od konkretnog konteksta i sredstava kojima raspolaže tužilaštvo, uvijek će biti prostora da se rad međunarodnog tužilaštva na neki način iskoristi za

---

[214] *v.* ICC Resolution, 'Complementarity' [Rezolucija MKS, "Komplementarnost"], ICC-ASP/12/Res.4 (usvojena konsenzusom na 12. plenarnom sastanku, 27. novembra 2013); Emilie Hunter, "Establishing the Legal Basis for Capacity Building by the ICC" u Morten Bergsmo (ur.), *Active Complementarity: Legal Information Transfer* (Torkel Opsahl Academic EPublisher 2011) 67-94; Morten Bergsmo, Olympia Bekou i Annika Jones, "Complementarity After Kampala: Capacity Building and the ICC's Legal Tools" Goettingen *JIL* 2 (2010) str. 791.

[215] v. Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda (1998) 2187 UNTS 90 (usvojen 17. jula 1998, stupio na snagu 1. jula 2002) (Rimski statut) Preambula, paragraf 10 ("Međunarodni krivični sud utemeljen u skladu s ovim Statutom mora biti komplementaran državnoj krivičnoj nadležnosti." Član 1 Rimskog statuta nalaže: "Ovim se utemeljuje Međunarodni kazneni sud kao stalna ustanova, ovlaštena sukladno ovome Statutu izvršavati svoju nadležnost nad osobama za najteža krivična djela međunarodnog značaja. Sud je *komplementaran nacionalnoj kaznenoj nadležnosti država*") (kurziv dodat).

izgradnju nacionalnih kapaciteta, posebno kada je u pitanju podrška kolegama i koleginicama.

- U radu na istrazi i krivičnom gonjenju seksualnog nasilja, nacionalne vlasti susretat će se s istim teškoćama na koje je nailazilo Tužilaštvo MKSJ (i drugi međunarodni sudovi). Shodno tome, postoji veliki prostor za prenos stečenog znanja i iskustva s međunarodnog na nacionalni nivo, te za razvoj nacionalnih strategija utemeljenih na našem rastućem zajedničkom iskustvu u radu na sudskim predmetima sa seksualnim nasiljem vezanim za sukobe. Na primjer, pristup Tužilaštva u identifikaciji kritičnih tačaka u predmetima sa seksualnim nasiljem i usvajanje progresivnih pristupa kako bi se na odgovarajući način ublažio uticaj restriktivnih pravnih okvira bit će relevantan za nacionalna tužilaštva, kao što smo već vidjeli na primjeru Bosne i Hercegovine.

Rad međunarodnog tužilaštva kao smjernica za rastući broj predmeta u nacionalnim tužilaštvima

- Procesi u kojima nacionalna tužilaštva rade u partnerstvu s međunarodnim tužilaštvima kako bi se osigurala dostatnost spisa predmeta koji se pripremanju na državnom nivou, korisni su i pružaju važnu priliku za identifikaciju svih problema koji na nivou države nastaju tokom rada na zločinima seksualnog nasilja. Međutim, da bi se ova funkcija provela kako valja, potrebno je osigurati adekvatna sredstva za međunarodno tužilaštvo.
- Zbirka dokaza međunarodnog tužilaštva može se koristiti kao potpora izgradnji nacionalnih kapaciteta direktnim prosljeđivanjem dokaznih materijala na upotrebu u povezanim predmetima na nivou države, kao i u procesu provjere, kako bi se osiguralo da osumnjičeni za ratne zločine ne dospiju na položaje u državnoj vlasti. Također, u zemljama gdje unutarnje zakonodavstvo dopušta korištenje činjenica o kojima je pred međunarodnim sudovima presuđeno u predmetima sa seksualnim nasiljem, treba razmotriti mogućnost da se te činjenice koriste direktno u odgovarajućim predmetima na nivou države. Prema tome, adekvatno provedena istraga i procesuiranje zločina seksualnog nasilja na međunarodnom sudu potencijalno ima implikacije ne samo na vlastite napore oko utvrđivanja odgovornosti nego i na efikasan tretman vezanih pitanja na nivou države. To potcrtava ključni značaj efikasne istrage i procesuiranja seksualnog nasilja pred međunarodnim sudovima.

Uzimanje u obzir rodnih pitanja prilikom prosljeđivanja predmeta sa seksualnim nasiljem iz jedne sudske strukture u drugu

- Procesi koji se odnose na prosljeđivanje predmeta s ratnim zločinima iz jednog suda (ili tužilaštva) na drugi u okviru jedne hijerarhije, po svoj će prilici predstavljati kritičnu tačku za predmete koji uključuju seksualno nasilje, a zato što se kriteriji za prosljeđivanje, po pravilu, odnose na procjenu ozbiljnosti predmeta. S obzirom na još uvijek postojeću sklonost ka umanjivanju težine zločina seksualnog nasilja i na konceptualne prepreke, da bi se seksualno nasilje valjano smjestilo u kontekst i povezalo s visokorangiranim

rukovodiocima, postoji rizik da će predmeti s navodima o seksualnom nasilju vezanom za sukobe biti nesrazmjerno prosljeđivani nižim pravosudnim strukturama, koje mogu imati izuzetno loše kapacitete za rješavanje problema specifičnih za te predmete. Ti rizici moraju biti uračunati među kriterije za prosljeđivanje predmeta.

Uloga međunarodnog tužilaštva u praćenju suđenja za ratne zločine u odgovarajućim nacionalnim pravosuđima

- U idealnom slučaju, međunarodnom tužilaštvu treba biti dodijeljena uloga praćenja suđenja za ratne zločine u paralelnom nacionalnom pravosuđu, s obzirom na stručnost koju će međunarodno tužilaštvo najvjerovatnije imati u pogledu geografske regije i komponenata baze zločina koji se procesuiraju u okviru predmeta na nivou date države. Alternativno bi međunarodno tužilaštvo moglo blisko sarađivati s agencijama koje prate domaća suđenja za ratne zločine kako bi ocijenilo koji je najbolji način za pružanje potpore kolegama iz nacionalnog tužilaštva u razvoju odgovarajućih pravnih strategija u predmetima sa seksualnim nasiljem. Time međunarodna tužilaštva dobijaju ključnu priliku da podrže svoje kolege i koleginice na nacionalnom nivou u razvoju odgovarajućih pravnih strategija, što može biti posebno značajno za predmete sa seksualnim nasiljem, imamo li u vidu osobite izazove u vezi s tom vrstom zločina.
- Kako bi međunarodna tužilaštva mogla procijeniti opće trendove, te pružiti podršku u pripremi adekvatnih predmetnih spisa na nacionalnom nivou, međunarodna tužilaštva treba da imaju sistem za identificiranje molbi za pomoć koju upućuju državne vlasti, a koje se odnose na procjenu materijala relevantnih za predmete sa seksualnim nasiljem.

Uloga međunarodnih tužilaštava u edukaciji pogođenih zajednica o pravdi za žrtve seksualnog nasilja

- Međunarodna tužilaštva treba da odigraju značajnu ulogu u pružanju potpore edukaciji u zajednicama, osobito mladih naraštaja, o ulozi koju seksualno nasilje ima u sukobu, i o njegovim posljedicama po žrtve. Poželjno je da takve *outreach* (proširene) aktivnosti međunarodnog tužilaštva u odnosima sa zajednicom doprinesu široj diskusiji o ispravnom načinu reagiranja na zločine seksualnog nasilja u okviru zajednice, čime se promovira pravda za žrtve i pomirenje u regionu.

Uloga međunarodnog tužilaštva u podršci za kompenzaciju žrtvama zločina, uključujući i žrtve seksualnog nasilja

- Dio efikasnog procesa međunarodnog krivičnog pravosuđa mora biti i razumna kompenzacija za žrtve ratnih zločina, uključujući i žrtve zločina seksualnog nasilja. Premda žrtve mogu ostvariti kompenzaciju samo kroz sudske postupke na nacionalnom nivou, urgentan je interes međunarodne zajednice da u sklopu svojih nastojanja na izgradnji kapaciteta vladavine prava

osigura i funkcioniranje tog sistema. Žrtve seksualnog nasilja često nailaze na teškoće u ostvarivanju svojih prava na kompenzaciju, te stoga programe reforme treba osmisliti tako da se te teškoće što efikasnije prevaziđu.

- U pogledu procesa kompenzacije žrtvama, međunarodni tužioci bi svjetskoj zajednici mogli biti korisni saveznici u izgradnji kapaciteta nacionalnih pravosuđa. Pozicija međunarodnih tužilaca pogodna je za propagiranje pitanja kompenzacije. Moguće je ostvariti sinergiju između njihovog rada na izgradnji nacionalnih kapaciteta za procesuiranje krivičnih predmeta vezanih za sukobe i nacionalnih kapaciteta za obradu zahtjeva za kompenzaciju u vezi sa sukobima.

Korištenje materijalne i procesne sudske prakse u procesuiranju seksualnog nasilja na međunarodnom sudu za informirane pristupe na nivou država

- Materijalna i procesna sudska praksa međunarodnog suda može se efikasno iskoristiti za informiranu pravnu reformu na nivou država u cilju promocije boljih pravnih okvira za procesuiranje zločina seksualnog nasilja. Međutim, transfer progresivnih pravnih presedana s međunarodnog na nacionalni nivo ne bi trebalo biti nešto što se podrazumijeva; trebalo bi ga aktivno uračunati u procese reforme vladavine prava u društvima koja se oporavljaju nakon okončanja sukoba.

Uloga međunarodnih tužilaštava u izgradnji globalnih nacionalnih kapaciteta za procesuiranje seksualnog nasilja vezanog za sukobe diljem svijeta

- U današnje vrijeme postoji bogato stručno znanje o zločinima seksualnog nasilja vezanim za sukobe; znanje stečeno zajedničkim naporima na međunarodnim sudovima i tribunalima (i, sve češće, u međunarodnim istražnim komisijama) osnovanim u protekle dvije decenije. To predstavlja veoma važnu priliku za usmjeravanje stručnih znanja u vidu pomoći sve većem broju nacionalnih tužilaca koji se diljem svijeta bave seksualnim nasiljem vezanim za sukobe.
- Inicijative za izgradnju nacionalnih kapaciteta za procesuiranje seksualnog nasilja treba da budu utemeljene na sveobuhvatnom holističkom pristupu koji doprinosi razvoju tehničkih znanja, odgovarajućih politika roda i drugih neophodnih institucionalnih okvira u državnim tužilaštvima.
- Programi međusobne kolegijalne podrške koji omogućavaju kontakte, razmjenu informacija i rješavanja problema između tužilaštava za ratne zločine na međunarodnom i nacionalnom nivou posebno su korisni i u budućnosti treba da budu prioritet.
- Osiguranje održive obuke o ratnim zločinima za nacionalne tužioce treba biti utemeljeno na procjeni potreba i provedeno na koordiniran način, u skladu s planom obuke koji se provodi na nivou države. Postoji veliki prostor u kojem međunarodna zajednica može usvojiti integrirani pristup s dugoročnim ciljevima programa za obuku o ratnim zločinima.

- Obuka o zločinima seksualnog nasilja treba biti u potpunosti integrirana u nacionalni program obuke o ratnim zločinima, i treba pokriti ne samo teorijske aspekte pravnih definicija nego i savjete o načinima za prevazilaženje raznoraznih praktičnih teškoća koje prate ovu vrstu predmeta, a što se razmatra u ovoj knjizi.
- Podrška stručnim udruženjima i praktičarima koji rade na zločinima seksualnog nasilja diljem svijeta, poput Mreže za procesuiranje seksualnog nasilja osnovane pri Međunarodnoj asocijaciji tužilaca, osigurat će prijeko potreban forum na kojem će praktičari rješavati probleme, razmjenjivati najbolje prakse, te zajednički unapređivati cjelokupan pristup predmetima sa seksualnim nasiljem vezanim za sukobe.

11

Zaključci: Smještanje iskustava Tužilaštva MKSJ u širi globalni kontekst

Serge Brammertz i Michelle Jarvis

A. Uvod

Rad na ovoj knjizi započeli smo s namjerom da prikupimo zapise Ureda tužioca i prenesemo svoja iskustva u krivičnom gonjenju seksualnog nasilja u Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Kako smo u tome napredovali, često su nas podsjećali da su naši napori postali dio još važnijeg, globalnog procesa. I dok je 1993. godine Tužilaštvo u svom radu na zločinima seksualnog nasilja u sukobima imalo tek nekoliko partnera, danas smo svjedoci kako se naša iskustva uklapaju u sve širi akcioni okvir koji uključuje brojne sugovornike.

U zaključnom poglavlju razmatramo tri teme ove knjige koje se odnose na približavanje našeg rada na zločinima seksualnog nasilja u sukobima radu kojim se bave drugi akteri u provođenju pravde. Ovdje nam nije cilj opsežna analiza tih triju tema. Cilj nam je, za sada, da ukažemo na naše praktično, dugogodišnje iskustvo kako bismo svojim idejama podstaknuli raspravu i nove pristupe u budućnosti.

B. Poveznica između procesuiranja i sprečavanja zločina seksualnog nasiljau sukobima i drugih rodno motiviranih protivpravnih radnji

Ostavimo li postrani efekat odvraćanja od počinjenja, a on se postiže samim procesuiranjem međunarodnih krivičnih predmeta,[1] uočavamo dva konkretna načina na koje posao međunarodnih tužilaca može doprinijeti naporima da se spriječe zločini seksualnog nasilja u sukobima.

Prvi način odnosi se na razradu dokaznih pokazatelja koji će potvrditi da su zločini seksualnog nasilja predvidljivi. Kako je opisano u Poglavlju 7,[2] dokazivanje optuženim, posebno visokorangiranim zvaničnicima da su se zločini seksualnog nasilja

---

[1] *v.* npr. *Tužilac protiv Nikolića*, ICTY-94-2-A, Žalba na Presudu o kazni (4. februar 2005) (Žalba na Presudu o kazni u predmetu *Tužilac protiv Nikolića*), paragraf 45, gdje se citira Presuda o kazni u predmetu *Tužilac protiv Stevana Todorovića*, ICY-95-9/1-S (31. juli 2001), paragraf 30 ("kazne koje izriče Međunarodni sud moraju ... imati vrijednost odvraćanja u dovoljnoj mjeri da bi se osiguralo da oni koji pomišljaju na počinjenje sličnih zločina budu obeshrabreni da ih čine"); *Tužilac protiv Stakića*, ICTY-97-24-A, Drugostepena presuda (22. mart 2006), paragraf 901 (opisuju se ciljevi kažnjavanja, koji uključuju "sprečavanje osoba koje se u budućnosti budu našle u sličnim situacijama da počine zločine").

[2] *v.* str. 249-69, Poglavlje 7.

mogli predvidjeti, bilo je temelj na kojem smo gradili veliki broj naših slučajeva. Na osnovu činjenica koje smo dokumentirali u našim slučajevima moguće je proširivati listu dokaznih pokazatelja predvidljivosti zločina seksualnog nasilja u okolnostima sukoba. Ti faktori su od pomoći kad pokazujemo da je optuženi bio svjestan povećanog rizika od počinjenja seksualnog nasilja. Započeli smo postupak dopunjavanja liste pokazateljima utvrđenim u predmetima koji se vode na drugim međunarodnim sudovima i tribunalima.[3] I, pošto nam je cilj da pomognemo tužiocima u dokazivanju da su se zločini seksualnog nasilja mogli predvidjeti, ti su pokazatelji izuzetno važni i za tvorce politike, nevladine organizacije i druga tijela koja rade na sprečavanju seksualnog nasilja u sukobu.

Isto tako, rad tvoraca politike i drugih tijela na razvoju pokazatelja "ranog upozorenja" na zločine seksualnog nasilja može tužiocima biti korisna referentna tačka pri izgradnji mogućih dokaznih strategija rada na predmetima. Na primjer, Žene UN-a (Agencija UN-a za rodnu ravnopravnost) sastavile su listu pokazatelja "ranog upozorenja" na mogućnost počinjenja zločina seksualnog nasilja koja uključuje faktore kao što je povećana stopa zaraze virusom HIV, odnosno polno prenosivih bolesti u zonama sukoba i kod raseljenih žena koje su bile prisiljene proći kroz *ad hoc* kontrolne tačke. Kada postoje dokazi da su optuženi imali saznanja o takvim faktorima, tužioci ih mogu iznijeti na sudu zajedno s drugim dokazima da su optuženi znali za povećani rizik od počinjenja zločina seksualnog nasilja. Ured specijalnog savjetnika UN-a za prevenciju genocida također je angažiran na mehanizmima ranog upozorenja o mogućnosti zvjerskih zločina; on bi mogao ponuditi relevantne uvide.[4] Nadalje, UN-ov Ured posebnog predstavnika generalnog sekretara za pitanje seksualnog nasilja u sukobima, koji nastoji formulirati odgovor UN-a na seksualno nasilje u sukobu, mjerodavan je da svojim informacijama unaprijedi rad na pokazateljima.[5]

Prema tome, ima prostora za bolju saradnju tužilaca, tvoraca politike, nevladinih organizacija i drugih relevantnih aktera na daljnjem formuliranju pokazatelja seksualnog nasilja i na tome da strategije svakog od tih tijela dopru do svih ostalih učesnika koji se bave istim zadatkom. Spoznaje stečene u tom procesu mogle bi se integrirati i u programe vojne obuke. To bi bilo posebno važno za vojne komandante koji, kao što je opisano u nastavku, imaju dužnost sprečavati seksualno nasilje u sukobu. Umjesto da na apstraktan način budu informirani o svojoj dužnosti da spriječe seksualno nasilje u sukobu, obuka koja će im pomoći da cjelovito sagledaju i shvate faktore koji povećavaju rizik od takvih zločina i potrebu preduzimanja odgovarajućih radnji koje iz njih proizlaze − mogla bi na konstruktivan način doprinijeti osujećenju zločinačkog plana.

---

[3] *v.* str. 264-8, Poglavlje 7.

[4] *v.* Office of the Special Adviser on the Prevention of Genocide "Mission Statement" [Ured specijalnog savjetnika za pitanja sprečavanja genocida, "Izjava o misiji"] <http://www.un.org/en/preventgenocide/adviser/ > pristupljeno 10. septembra 2015.

[5] *v.* npr. Office of the Special Representative of the Secretary-General on Sexual Violence in Conflict (SRSG-SVC) "About the Office" [Ured specijalnog predstavnika generalnog sekretara za pitanja seksualnog nasilja u sukobu (SRSG-SVC) "O Uredu"], <http://www.un.org/sexualviolenceinconflict/about-us/about-the-office/ > pristupljeno 10. septembra 2015.

Druga spoznaja koju smo stekli u vezi sa sprečavanjem seksualnog nasilja jeste princip odgovornosti nadređenih. Ne bismo smjeli gubiti iz vida činjenicu da pravna doktrina odgovornosti nadređenih počiva upravo na ovlastima komandnog kadra da spriječi kršenje međunarodnog humanitarnog prava.[6] Premda je naš rad fokusiran na odgovornost nadređenih u smislu doktrine pravne odgovornosti za već počinjeno seksualno nasilje, naša iskustva ukazuju na to da je moguće iskoristiti ovlasti komandanata kako bi se seksualno nasilje spriječilo i tokom odvijanja sukoba.

Kao što je izloženo u Poglavlju 7,[7] tokom sukoba na Kosovu tužiteljica Louise Arbour uputila je rukovodećim strukturama dopis u kojem im je saopćila da Tužilaštvo istražuje počinjene zločine, te apelirala na njih da s tim u vezi poduzmu odgovarajuće radnje. Te smo dopise kasnije koristili u našim predmetima kako bismo pokazali da je rukovodstvo – kojem se tada već sudilo – bilo obaviješteno o zločinima i da im je dužnost nalagala da nešto poduzmu. Ovo je jasan primjer kako rad međunarodnih tužilaca može oživotvoriti doktrinu odgovornosti nadređenih dok sukobi još traju. Ovi pokušaji mogu, u najboljem slučaju, podstaknuti na konkretnu akciju da se zločini unaprijed spriječe. Skloni smo pretpostavci da će, kad je sukob već u toku, biti prekasno da se apelira na komandante. Ipak, izvještaji s terena govore kako poduzimanje koraka da se komandanti educiraju o zakonu i da im se ukaže na posljedice ukoliko ne budu izvršavali svoje dužnosti može dovesti do pozitivnih rezultata.[8]

U širem smislu, naša iskustva naglašavaju važnost prikupljanja informacija o seksualnom nasilju dok sukob još traje, te potrebu da se te informacije odmah dostavljaju vojnim komandantima (i drugim nadređenim osobama) usred sukoba, zajedno sa zahtjevom da se s tim u vezi poduzme akcija u skladu s njihovim zakonskim obavezama. Svaka takva komunikacija s nadređenima mora sadržati dovoljno podataka koji će upućivati na to da su njihovi potčinjeni počinili konkretne zločine seksualnog nasilja. Može se razmisliti i o drugim strategijama korištenja principa odgovornosti nadređenih u sprečavanju seksualnog nasilja u sukobu. Na primjer, vojna pomoć zemljama mogla bi se usloviti time da vojno rukovodstvo mora stvoriti takvu klimu u komandnom lancu koja će osigurati pridržavanje međunarodnom humanitarnom pravu. Ta klima podrazumijeva nultu toleranciju na zločine seksualnog nasilja, a vlade bi trebale uskratiti pomoć ukoliko taj uslov ne bude

---

[6] *v.* npr. Međunarodni komitet Crvenog križa/krsta, Komentar uz Dopunske protokole (usvojeni 8. juna 1977, stupili na snagu 7. decembra 1978) Ženevskim konvencijama od 12. augusta 1949 1125, UNTS 609, član 87, paragraf 3550 ("U stvari, uloga komandanata je odlučna ... sve zavisi od komandanata i bez njihove savjesne kontrole opći zakonski propisi vjerovatno ne bi bili provedivi."). *v.* također Daniel Muñoz-Rojas i Jean-Jacques Frésard, "The Roots of Behaviour in War: Understanding and Preventing IHL Violations" ICRC Reports and Documents 86(853) (2004) str. 204 (zaključuje se da je "najvažnije uticati na ljude koji imaju kontrolu nad borcima, a ne uvjeravati borce da se moraju ponašati drugačije ili ih pridobiti za sebe...").

[7] *v.* str. 264-8, Poglavlje 7.

[8] *v.* npr. Peter Bouckaert, "Face to Face with Colonel Zabadi" *New York Times* (New York, 11. decembar 2013) <https://www.hrw.org/news/2013/12/11/face-face-colonel-zabadi> pristupljeno 9. septembra 2015 (autor opisuje razgovor s pukovnikom Zabadijem, pobunjeničkim komandantom Centralne Afričke Republike, u kojem mu je predočio izvještaje o zločinima za koje je ovaj bio odgovoran te o iznenađujuće pozitivnom ishodu koji je potom uslijedio). *v.* također rad Ženevskog apela (koji je "stupio u vezu s naoružanim nevladinim snagama s ciljem da ih podstakne na pridržavanje međunarodnim humanitarnim normama s ciljem bolje zaštite civila u oružanom sukobu.") <http://www.genevacall.org/what-we-do/> pristupljeno 11. septembra 2015.

ispunjen. To bi mogao biti snažan podsticaj stranama u sukobu da – preko svojih vojnih komandanata – spriječe seksualno nasilje i druga zvjerstva.[9]

C. Poveznica između procesuiranja i dokumentiranja seksualnog nasilja u sukobu i drugih rodno motiviranih protivpravnih radnji

Međunarodni tužioci rijetko će biti prvi na terenu koji prikupljaju dokaze o zločinima vezanim za sukob, pa tako i o seksualnom nasilju. Međunarodne istražiteljske komisije (MIK) najčešće se osnivaju prvenstveno s ciljem utvrđivanja činjenica. Kako je spomenuto u Poglavlju 3,[10] broj UN-ovih istražiteljskih komisija višestruko se povećao u posljednjih dvadeset godina. Naša iskustva svjedoče o tome koliko saradnja međunarodnih tužilaca i MIK može učiniti kad postoji konkretan plan kvalitetnijeg iskorištavanja te sinergije.

Prvo, međunarodne istražiteljske komisije mogu se izravno poslužiti brojnim uvidima koje su međunarodna tužilaštva stekla u proteklih dvadeset godina; na primjer, naše najvažnije lekcije, opisane u poglavljima 6 i 7, koje se odnose na važnost kontekstualizacije zločina seksualnog nasilja u sukobu, mogu doprinijeti efikasnosti međunarodnih istražiteljske komisija. Cijeli niz kontekstualnih dokaza koje je bilo potrebno izvesti da bi se precizno okarakteriziralo seksualno nasilje u okviru međunarodnog krivičnog prava i da bi se ono povezalo s rukovodstvom, upućuje na potrebu da te komisije moraju prikupiti i druge dokaze, ne samo svjedočenja žrtava, koji su usko fokusirani na dokumentiranje zločina seksualnog nasilja. Isto tako, naši uvidi izneseni u Poglavlju 4[11] o potrebi angažmana analitičara u predmetima koji uključuju seksualno nasilje, kao i u Poglavlju 5[12] o nizu izvora dokaza koji, uz svjedočenja žrtava, mogu biti relevantni i u radu komisija. Nadalje, naše lekcije o prednostima i manama tematskih istraga koje se isključivo ili usko fokusiraju na seksualno nasilje, kako je opisano u Poglavlju 4,[13] korisna su referentna tačka kada komisije odlučuju o odabiru istražiteljske strategije.

U širem smislu, međunarodne istražiteljske komisije mogu mnogo naučiti iz našeg iskustva o mogućim preprekama na koje bi mogli naići prilikom istraživanja zločina seksualnog nasilja, o strategijama da se prepreke izbjegnu i o važnosti cjelovite integracije rodne perspektive u sveukupnu istražiteljsku strategiju. U tom pogledu već vidimo neke ohrabrujuće pomake. Na primjer, generalni sekretar UN-a se, uz podršku Žena UN-a, obavezao da se svim međunarodnim istražiteljskim komisijama UN-a "osigura rodna ekspertiza i pristup specifičnim istražiteljskim kapacitetima".14 Na

---

[9] *v.* također Michelle Jarvis, "Australian Army Chief Impresses at UK Global Summit on Wartime Sexual Violence" *The Age* (24. juni 2014) <http://www.theage.com.au/comment/australian-army-chief-impresses-at-uk-global-summit-on-wartime-sexual-violence-20140623-zsjml.html> pristupljeno 9. septembra 2015.

[10] *v.* str. 47-8, fusnota 50, Poglavlje 3.

[11] *v.* str. 96-7, Poglavlje 4.

[12] *v.* str. 159-68, Poglavlje 5.

[13] *v.* str. 92-4, Poglavlje 4.

[14] Vijeće sigurnosti UN-a, Izvještaj generalnog sekretara o ženama, miru i sigurnosti, UN Doc S/2011/598 (29. septembar 2011), paragraf 69.

osoblje Tužilaštva apeliralo se da pomognu u operacionalizaciji tog cilja. Kako je opisano u Poglavlju 10, naše osoblje odigralo je značajnu ulogu u obučavanju eksperata, koji su potom angažirani kao savjetnici MIK za rodno motivirane zločine. Također, nekoliko zaposlenih u Tužilaštvu dodijeljeno je dokumentacijskim misijama MIK.15 Postoji plan buduće trajne saradnje i razmjene stručnog znanja između praktičara međunarodnog krivičnog prava i MIK.

Drugo, naša iskustva potvrđuju da rad MIK može postati čvrst temelj rada međunarodnih tužilaštava u budućnosti. Kako je navedeno u poglavljima 2[16] i 9,[17] rad Ekspertske komisije UN-a koja je dokumentirala zločine u bivšoj Jugoslaviji i prije osnivanja MKSJ, osigurao je temelje na kojima će tužilaštva moći osmišljavati vlastite istražne strategije, uključujući i one koje se odnose na zločine seksualnog nasilja. Razrađena metodologija koju koriste MIK pri utvrđivanju činjenica može poslužiti tužilaštvima kao posebno dobra nadopuna njihovom daljnjem radu. MIK mogu sklopiti širu sliku počinjenih zločina, s više detalja o obrascima i razmjerama zločina nego što bi inače bilo moguće u krivičnim predmetima koji su usko fokusirani na individualnu odgovornost konkretne optužene osobe.

Na primjer, kako je spomenuto u Poglavlju 2, u izvještajima se procjenjuje da se broj žrtava seksualnog nasilja tokom sukoba u bivšoj Jugoslaviji kreće između 12.000 i 70.000.[18] Uzmemo li u obzir ograničen karakter individualnih krivičnih predmeta, ne iznenađuje da se broj slučajeva seksualnog nasilja dokumentiranih u presudama MKSJ ne približava čak ni donjoj granici navedenog broja žrtava.[19] Velika postignuća MIK u utvrđivanju činjenica, stoga, mogu tužilaštvima poslužiti kao polazna tačka kad smještaju konkretna djela seksualnog nasilja u širi kontekst. Tužiocima, pak, to može pomoći da odaberu dokazne strategije kojima će pokazati ključna obilježja cjelovite slike potrebne za kontekstualizaciju seksualnog nasilja u pojedinim krivičnim predmetima.

Naše iskustvo s činjenicama o kojima je već presuđeno u predmetima MKSJ može poslužiti kao primjer koji će podstaknuti na razmišljanje o tome kako bi tužioci mogli koristiti rad MIK u budućnosti. Kako je objašnjeno u Poglavlju 5,[20] mi smo se mogli koristiti činjeničnim zaključcima iz prethodnih predmeta MKSJ, koji su bili više fokusirani na dokumentiranje relevantne baze zločina kao već presuđenim činjenicama u predmetima MKSJ protiv viših zvaničnika koji su uslijedili. Ta nam je strategija u velikoj mjeri omogućila da u kasnijim predmetima iznosimo pozadinu i kontekstualne dokaze. Isto tako, kao što je navedeno u Poglavlju 10,[21] tužioci sudova u bivšoj Jugoslaviji koristili su za slične svrhe činjenice o kojima je MKSJ presudio. Kada je riječ o pozadini i kontekstu zločina, potrebno je posvetiti se razradi izvodljivog modela koji će omogućiti korištenje rada MIK na dokumentima kao dokaznim izvorima u krivičnom gonjenju. Ovdje je potreban oprez kako bi se osiguralo da korištenje tih

---

[15] *v.* str. 395, Poglavlje 10.
[16] *v.* str. 22, 27-8, Poglavlje 2.
[17] *v.* str. 319, 339, 347, 349-50, Poglavlje 9.
[18] *v.* str. 25, Poglavlje 2.
[19] *v.* općenito str. 47-8, Poglavlje 3 i str. 95-6, Poglavlje 4.
[20] *v.* str. 137-9, Poglavlje 5.
[21] *v.* str. 392, Poglavlje 10.

materijala u krivičnom postupku ne dovede u pitanje pravednost suđenja. No, naš pristup već presuđenim činjenicama potvrđuje da je takav okvir moguć.

I, na kraju, naša iskustva pokazuju da bi bilo poželjno poduzeti strukturalnu reformu organizacije i djelovanja MIK. Kako je vidljivo iz Poglavlja 3 i 4,[22] povećana brojnost učesnika koji rade na dokumentiranju zlodjela počinjenih u sukobu može otežati krivične postupke. Uz korištenje standardnih operativnih postupaka, značajan doprinos mogli bi osigurati i mehanizmi koji će unaprijediti saradnju između raznih učesnika. Angažman Ujedinjenog Kraljevstva na razvoju Međunarodnog protokola o dokumentaciji i istragama o seksualnom nasilju u sukobu (Protokol UK-a), o kojem je bilo riječi u poglavljima 1 i 4,[23] takva je inicijativa. Članovi Radne grupe za procesuiranje seksualnog nasilja (Radna grupa za PSN) svojim je saznanjima doprinijela procesu koji je rezultirao Protokolom UK-a. Druge inicijative također su se u širem smislu fokusirale na razvoj operativnih smjernica namijenjenih MIK.[24]

Korištenje ovih presedana kao osnove omogućilo je UN-u razvoj obavezujućih standardnih operativnih postupaka za sve formirane MIK s mandatom da dokumentiraju zlodjela počinjena u sukobu, a svi ti postupci uključuju rodnu perspektivu. Uz standardne operativne postupke, reforma kojom će se u sistem UN-a uvesti stalna istražiteljska struktura trebalo bi da u budućnosti ima prioritet. Time bi se postigao brži angažman međunarodnih istražiteljskih komisija UN-a i smanjili dupliranje i neefikasnost sadašnjeg *ad hoc* pristupa.[25]

D. Poveznica između procesuiranja zločina seksualnog nasilja na nivou nacionalnih sudova i na međunarodnom nivou diljem svijeta

U svom radu stekli smo brojne spoznaje koje možemo prenijeti tužiocima u nacionalnim sudovima diljem svijeta koji rade na predmetima seksualnog nasilja, kako onima povezanim sa sukobima, tako i onima koji se tiču mirnodopskih uslova.

Kada je riječ o seksualnom nasilju u sukobu, o čemu je bilo riječi u Poglavlju 10,[26] očigledno je da budućnost međunarodnog pravosuđa sve više zavisi od efikasnog

---

[22] *v.* str. 46-7, Poglavlje 3 i str. 95-6, Poglavlje 4.

[23] *v.* str. 3, fusnota 9, Poglavlje 1 i str. 118, Poglavlje 4.

[24] *v.* npr. Cherif Bassiouni and Christina Abraham (ur.), "Siracusa Guidelines for International, Regional and National Fact-Finding Bodies" (Intersentia 2013); Ured Visokog komesarijata za ljudska prava, "Commissions of Inquiry and Fact-Finding Missions on International Human Rights and Humanitarian Law" (2015) <www.ohchr.org/Documents/Publications/CoI_Guidance_and_ practice.pdf> pristupljeno 10. septembra 2015; IBA Human Rights Institute & Raoul Wallenberg Institute, "International Human Rights Fact-Finding Guidelines" (2009) <http://www.factfindingguidelines.org/guidelines.html> pristupljeno 10. septembra 2015. *v.* također Harvard University Program on Humanitarian Policy and Conflict Research, "Advanced Practitioner's Handbook on Commissions of Inquiry" (2015) <http://hpcrresearch.org/aboutmrfhandbook> pristupljeno 10. septembra 2015; Morten Bergsmo (ur.), *Quality Control in Fact-Finding* (Torkel Opsahl Academic EPublisher 2013) <www.fichl.org/fileadmin/fichl/documents/FICHL_19_ Web.pdf>.

[25] *v.* također Serge Brammertz, "International Criminal Court: Now for Kony and Bashir" (13. juni 2012) <http://www.theguardian.com/commentisfree/2012/jun/13/international-criminal-court-kony-ashir?newsfeed=true> pristupljeno 9. septembra 2015.

[26] *v.* str. 355, Poglavlje 10.

suđenja pred nacionalnim sudovima. Na primjer, Bosna i Hercegovina ima obavezu da procesuira veliki broj slučajeva seksualnog nasilja u sukobu, s kojim se MKSJ nije stigao pozabaviti. U širem smislu, mnoge zemlje u svijetu, od Kolumbije do Centralnoafričke Republike, bore se s istim izazovima u procesuiranju seksualnog zločina u sukobu, s kojim smo se i mi borili proteklih dvadeset godina.

Kao što je također spomenuto u Poglavlju 10, kada je riječ o procesuiranju seksualnog nasilja, naši alati za prenos znanja i ekspertize s međunarodnog na nacionalne sudove sve je efikasniji. Konkretno, svjedoci smo obećavajućih rezultata integriranih strategija koje omogućavaju solidarnu podršku između međunarodnih i nacionalnih tužilaštava. Ta bi podrška trebala uključiti pomoć u sačinjavanju i prezentaciji slučajeva seksualnog nasilja, kao i osmišljavanje institucionalnih strategija i okvira za efikasniji pristup rodnim pitanjima u nacionalnim tužilaštvima. U okolnostima gdje međunarodno tužilaštvo i državno tužilaštvo rade ili su radili na predmetima s istog geografskog područja, što je bio slučaj s MKSJ i državama bivše Jugoslavije – postoje velike mogućnosti za kreativni rad na lokalnim kapacitetima. Strategije koje će olakšati uzajamni pristup zbirkama dokaza i omogućiti međunarodnim tužiocima da pomognu u ispravnom građenju spisa u predmetima seksualnog nasilja koji se vode na nacionalnom nivou, mogu biti izuzetno korisne. Model primijenjen u Zajedničkom projektu Tužilaštva MKSJ i EU na osposobljavanju lokalnih tužilaca i mladih pravnika u bivšoj Jugoslaviji, koji u Tužilaštvo dovodi tužioce i stažiste iz bivše Jugoslavije,[27] presedan je vrijedan primjene u budućem prenosu ekspertize s međunarodnog na nacionalne nivoe.

U širem smislu, kako je dalje navedeno u Poglavlju 10, bogati korpus pravnih presedana koje su uspostavili MKSJ i drugi međunarodni sudovi i tribunali u vezi sa seksualnim nasiljem u sukobu može tužiocima na nacionalnim nivoima poslužiti da formiraju pravni okvir i argumentaciju u predmetima koje vode. Na primjer, znamo da se sudska praksa MKSJ o seksualnom nasilju ne primjenjuje samo u BiH nego i u nekim drugim zemljama poput Kolumbije i Argentine.[28] Naša zapažanja iznesena u Poglavlju 1[29] o važnosti preuzimanja "riskantnih predmeta" koji pomiču pravne granice kada je riječ o rodnim pitanjima te u poglavljima 4 i 6[30] o kreativnim načinima meandriranja kroz potencijalno restriktivne pravne okvire slučajeva seksualnog nasilja, mogu također koristiti tužiocima na nacionalnim nivoima.

Radeći na ovoj knjizi, sasvim jasno smo uočili neodložnu potrebu da se osnuje forum koji će povezati tužioce širom svijeta koji rade na predmetima seksualnog nasilja u sukobu ili ih zanima ta tema. Kako bismo popunili tu prazninu, a o tome smo govorili u Poglavlju 10,[31] sarađivali smo s Međunarodnim udruženjem tužilaca na osnivanju mreže tužilaca koji rade na procesuiranju seksualnog nasilja (PSN) u sukobu. Mrežu PSN zamišljamo kao forum na kojem će se nastaviti proces, započet u ovoj knjizi, formulacije konkretnih, praktičnih smjernica koje će tužiocima

---

[27] *v.* str. 378-80, 383, Poglavlje 10.
[28] *v.* str. 392-3, Poglavlje 10.
[29] *v.* str. 9-10, Poglavlje 1.
[30] *v.* str. 83-4, 97-102, Poglavlje 4, i općenito Poglavlje 4.
[31] *v.* str. 393-4, Poglavlje 10.

omogućiti bolje ishode u predmetima seksualnog nasilja. Postojanje takvog foruma, koji će diljem svijeta povezati tužioce koji rade na tim predmetima ili su zainteresirani za unapređenje budućih pristupa, razmjenu iskustava, strategije i spoznaje, bilo bi od iznimne koristi.

Kada je riječ o procesuiranju seksualnog nasilja u mirnodopskim uslovima, i tu vidimo neka zanimljiva područja budućih istraživanja. Na primjer, kako je opisano u Poglavlju 5,[32] mi u MKSJ relativno uspješno smo zaobilazili stereotipe koji su oduvijek otežavali suđenja za silovanje na domaćim sudovima – stereotipa koji žrtvu silovanja prikazuju kao suštinski neodgovornu po pitanju seksualnog integriteta. Taj se uspjeh ne može pripisati činjenici što se odbrana u predmetima MKSJ nije koristila strategijom argumentacije koja je inače uobičajena na lokalnim suđenjima slučajeva silovanja, kao što je tvrdnja o postojanju pristanka žrtve ili nastojanje da se vjerodostojnost žrtve ospori zbog njenog prijašnjeg seksualnog ponašanja.[33] Radilo se, zapravo, o tome da naša raspravna vijeća nisu imala problema s odbacivanjem takvih argumenata u kontekstu naših predmeta. Na primjer, kada je seksualno nasilje počinjeno nad žrtvom koju je druga strana u sukobu zatočila, i kada je ono popraćeno nizom drugih oblika zlostavljanja, mala je vjerovatnoća da će sudije krenuti od pretpostavke da žrtva iznosi laži.

Kao što je objašnjeno u Poglavlju 3,[34] to ne znači da se nismo susretali i s drugim zabludama tipičnim za slučajeve seksualnog nasilja u sukobu. Konkretno, zablude koje su zamagljivale nasilnu prirodu silovanja i sličnih zločina i navele nas da ih promatramo kao "izolirane" i "nepovezane" sa širom kampanjom zločina, predstavljale su izazov u građenju, prezentaciji i presudi u našim predmetima. Ipak, kako se navodi u poglavljima 6 i 7, postigli smo značajan napredak u razbijanju tih zabluda tako što smo u svojim slučajevima kontekstualizirali seksualno nasilje. Morali smo se potruditi da bolje shvatimo veze između seksualnog nasilja i šireg konteksta kako bismo dokazali da seksualno nasilje predstavlja ratni zločin, zločin protiv čovječnosti ili genocid, i kako bismo mogli povezati seksualno nasilje s visokorangiranim zvaničnicima.

Možda vrijedi razmisliti o tome da li naša iskustva u kontekstualizaciji slučajeva seksualnog nasilja u sukobu mogu pomoći u predmetima seksualnog nasilja počinjenog u mirnodopskim uslovima. Kontekstualni faktori primjenjivi na te slučajeve možda su manje uočljivi. No, ipak činjenica jeste da se seksualno nasilje u mirnodopskim uslovima događa u kontekstu sveprisutne diskriminacije žena.[35] Podsticanje dijaloga i strategija razmjene iskustava između tužilaca koji rade na seksualnom nasilju počinjenom u sukobu i u mirnodopskim uslovima mogli bi, u najmanju ruku, biti vrijedni pokušaja. U tom smislu mreža PSN predstavlja potencijalno dragocjen forum.

I na kraju, iz iskustva znamo koliko je važno da se način tretiranja zločina seksualnog nasilja na nacionalnim nivoima ne inkorporira automatski u specifično

---

[32] *v.* str. 120, 139-57, Poglavlje 5.
[33] *v.* str. 147-9, Poglavlje 5.
[34] *v.* str. 38-46, Poglavlje 3.
[35] *v.* npr. str. 11-14, Poglavlje 1.

područje međunarodnog krivičnog prava. Kako je objašnjeno u Poglavlju 5,[36] prihvaćanje definicija silovanja u skladu s lokalnim zakonima, koje insistiraju da se dokaže nepostojanje pristanka, što tek u tom slučaju predstavlja element zločina, problematično je u odnosu na specifična obilježja pravnog okvira međunarodnih zakona. To je pitanje za daljnje razmatranje u budućnosti.

E. Završni osvrt

Naše putovanje kroz dvadeset godina rada na procesuiranju seksualnog nasilja u sukobu pred MKSJ povelo nas je sigurnim korakom u budućnost. Svjedoci smo kako se naš rad na smislene načine prožima s radom mnogih drugih aktera, kao i brojnih mogućnosti za saradnju na više područja. U tom bi napredovanju prioritet trebali imati forumi koji će omogućavati dijalog i razmjenu iskustava raznih aktera u provedbi pravde, te podsticati cjelovitija rješenja koja se tiču problematike rodno motiviranih sukoba.

U Poglavlju 1[37] podsjetili smo se na odvažnost žrtava seksualnog nasilja koje su istupile i svjedočile pred MKSJ u nastojanju da doprinesu utvrđivanju odgovornosti za zločine seksualnog nasilja u sukobu. Dolično je završiti odavanjem priznanja njihovoj hrabrosti, koja je imala dalekosežan učinak. Ne samo da su odigrale ključnu ulogu u radu obavljenom u MKSJ nego su i pomogle u iskoraku prema cjelovitijem i globalno integriranom pristupu seksualnom nasilju u sukobu.

---

[36] *v.* str. 144-5, Poglavlje 5.

[37] *v.* str. 2, Poglavlje 1.

ANEKS A

Slika seksualnog nasilja u sukobima na teritoriji bivše Jugoslavije kroz predmete MKSJ

Najwa Nabti i Saeeda Verrall[1]

A. Uvod

Ovaj Aneks predstavlja dodatak uz Poglavlje 9 i daje sažetak nalaza[2] o pojavama seksualnog nasilja[3] u sudskoj praksi Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviji (MKSJ). Po strukturi, Aneks je podijeljen na nalaze koji se odnose na Bosnu i Hercegovinu (BiH), Hrvatsku i Kosovo, koji su dalje podijeljeni po grupama počinilaca i po geografskoj regiji ili "bazi zločina". Kako bi se čitaoci upoznali s općim kontekstom, svaki dio počinje općim zaključcima o sukobu.

Naziv predmeta koji je relevantan za konkretnu geografsku regiju naveden je u zagradi pored podnaslova, premda se nekoliko predmeta odnosi na više od jedne regije. Tamo gdje je to relevantno, u fusnotama je navedeno kako je pojedini slučaj seksualnog nasilja terećen u optužnici, koja je presuda o krivici izrečena, zaključak o obliku odgovornosti, bitna pitanja u žalbenom postupku, te drugi slični podaci.

Kao što smo napomenuli u Poglavlju 9, zaključci koji su doneseni u sudskoj praksi MKSJ predstavljaju tek dio slike seksualnog nasilja koje je počinjeno tokom sukoba u raznim dijelovima bivše Jugoslavije; oni ne daju ukupnu sliku seksualnog nasilja počinjenog u ogromnim razmjerama tokom tih sukoba. Premda zaključci iz ovog Aneksa obuhvaćaju gotovo dvije decenije sudske prakse MKSJ, u trenutku pisanja ove knjige veliki broj predmeta koji sadrže navode o seksualnom nasilju još je

---

[1] Lisa Biersay (odjeljak za Hrvatsku), April Carter i Daniela Kravetz (odjeljak za Kosovo) i Giulia Pinzauti (predmet *Prlić*) svojim su istraživanjima doprinijele su izradi ovog Aneksa.

[2] Za potrebe ovog aneksa termin "nalazi" odnosi se na činjenične i pravne zaključke ili na dokaze navedene (i prihvaćene *prima facie*) u prvostepenim i drugostepenim presudama MKSJ. Načinjen je svjestan napor da se zaključci vijeća MKSJ daju u sažetoj formi, prije nego da se ponovo karakteriziraju. U najvećem broju slučajeva zaključci u ovom aneksu ne obuhvaćaju potkrepljujuće dokaze koji su izvedeni tokom pretresa, a koji često daju mnogo detaljniji opis slučajeva seksualnog nasilja od sažetog oblika u relevantnoj presudi. U mnogim predmetima potkrepljujući dokazi na koje se poziva Pretresno vijeće su povjerljivi ili se izvode na zatvorenim sjednicama. Ovaj aneks sadrži samo izvore dostupne javnosti.

[3] Termin "seksualno nasilje" koristi se u opisnom smislu, a za potrebe ovog sažetka usvojen je inkluzivan pristup. Na primjer, slučajevi s primjenom sile na genitalijama uključeni su u tekst. U fusnotama je naznačeno je li navedeno djelo kvalificirano kao silovanje, seksualni napad ili neko drugo krivično djelo propisano u Statutu MKSJ. *v.* također Statut MKSJ, (usvojen 25. maja 1993 Rezolucijom 827 Vijeća sigurnosti UN-a (15. maj 1993) UN Doc S/RES/827, izmijenjen 7. jula 2009. Rezolucijom Vijeća sigurnosti UN-a 1877 (7. juli 2009) UN Doc S/RES/1877) (Statut MKSJ).

u pretresnoj fazi, dok se u nekima čekaju pravosnažne presude u žalbenom postupku. Stoga cjelovita slika svih zločina seksualnog nasilja u presudama MKSJ još nije dostupna.

B. Zaključci MKSJ o slučajevima seksualnog nasilja

1. Bosna i Hercegovina

(a) Srbi i bosanski Srbi kao počinioci zločina

(i) Banja Luka (Brđanin, Krajišnik, Plavšić,[4] Mladić,[5] Karadžić[6]) Nakon što je Srpska demokratska stranka (SDS) preuzela vlast u Banja Luci tokom mjeseca marta i aprila 1992. godine, pripadnici specijalnog odreda Centra službi bezbjednosti Banja Luka (CSB), Vojske bosanskih Srba (VRS), te srpske paravojne snage, izvršili su napade na Muslimane i Hrvate i na njihovu imovinu u općini Banja Luka.[7] Od aprila do jula

---

[4] Biljana Plavšić, predsjednica RS, vodeća političarka bosanskih Srba, na funkciji člana Predsjedništva Socijalističke Republike BiH i član kolektivnih i proširenih predsjedništava Srpske republike BiH (kasnije Republika Srpska), izjasnila se krivom za progon kao učesnik u udruženom zločinačkom poduhvatu (UZP) koji su oformile vođe bosanskih Srba. Tužilaštvo je odbacilo druge optužbe protiv nje. *Tužilac protiv Plavšić*, ICTY-00-39&40/1-S, Presuda o kazni (27. februar 2008) (Presuda o kazni u predmetu *Plavšić*) paragrafi 5, 15-16. Seksualno nasilje u zatočeničkim objektima (općenito) bilo je jedno od djela u osnovi optužbi za progon, za koji se ona izjasnila krivom. Banja Luka je bila na popisu mjesta sa zatočeničkim objektima u kojima je počinjeno zlostavljanje. *Tužilac protiv Krajišnika i Plavšić*, ICTY-00-39&40-PT, Izmijenjena konsolidirana optužnica (7. mart 2002) (Izmijenjena konsolidirana optužnica u predmetu *Plavšić*) paragraf 19, Prilog C. Plavšić se izjasnila krivom na osnovu toga da su zločini koji su bili dio progona, kao i pripremna djela "počinjena... kako bi se ostvario cilj etničkog razdvajanja silom ili su bila njegova prirodna i predvidljiva posljedica" *v. Tužilac protiv Krajišnika i Plavšić*, ICTY-00-39&40-PT, Činjenične osnove za potvrdno izjašnjavanje o krivici (30. septembar 2002). To ostavlja izvjesnu nedoumicu oko toga da li zločini iz optužbi za progon, poput zločina seksualnog nasilja, potpadaju pod prvu ili treću kategoriju UZP.

[5] Ratko Mladić, komandant Glavnog štaba Vojske Republike Srpske (VRS) optužen je za učešće u nekoliko UZP, koji zajedno čine sveobuhvatni UZP trajnog uklanjanja stanovnika bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata s područja u BiH na koja su bosanski Srbi polagali pravo. *Tužilac protiv Mladića*, ICTY-09-92-PT, Četvrta izmijenjena optužnica (16. decembar 2011) (Četvrta izmijenjena optužnica u predmetu *Mladić*) paragraf 5. Optužbe protiv njega obuhvaćaju djela počinjena u zatočeničkim objektima širom BiH, uključujući silovanje i druge oblike seksualno nasilja (*ibid.*, paragrafi 39(b)-(c) (u vezi s genocidom), 53 (u vezi s progonom)). Optužbe također obuhvaćaju silovanje i druga djela seksualnog nasilja koja su počinjena u kontekstu prisilnog preuzimanja općina (*ibid.*, paragrafi 52, 59(c) (u vezi s progonom), paragraf 70 (u vezi s deportacijom i prisilnim premještanjem)). Logor Manjača u Banja Luci jedan je od logora na popisu zatočeničkih objekata (*ibid.*, Prilog C). Zločini počinjeni u Banja Luci (općenito) terete se kao djela u osnovi progona, deportacije i prisilnog premještanja (*ibid.*, paragrafi 47, 69-71). U trenutku pisanja ove knjige predmet *Mladić* je u pretresnoj fazi.

[6] Radovan Karadžić, predsjednik Republike Srpske i vrhovni komandant njenih oružanih snaga (VRS), optužen je za učešće u nekoliko UZP koji su činili jedan sveobuhvatni UZP za trajno uklanjanje stanovnika bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata iz područja u BiH na koje su bosanski Srbi polagali pravo. *Tužilac protiv Karadžića*, ICTY-95-5/18-PT, Treća izmijenjena optužnica (27. februar 2009) (Treća izmijenjena optužnica u predmetu *Karadžić*) paragraf 6. Optužbe protiv njega obuhvaćaju djela počinjena u zatočeničkim objektima širom BiH, uključujući silovanja i druge oblike seksualnog nasilja (*ibid.*, paragraf 40 (b)-(c) (u vezi s genocidom), paragraf 53 (u vezi s progonom)). Optužbe također obuhvaćaju i silovanja i druga djela seksualnog nasilja počinjena u kontekstu nasilnih zauzimanja općina (*ibid.*, paragrafi 53, 60 (c) (u vezi s progonom), paragraf 71 (u vezi s deportacijom i prisilnim premještanjem)). Logor Manjača u Banja Luci jedan je od logora na popisu zatočeničkih objekata (*ibid.*, Prilog C). U trenutku pisanja ove knjige postupak u predmetu *Karadžić* je u toku.

[7] Tužilac protiv Krajišnika, ICTY-00-39-T, Prvostepena presuda (27. septembar 2009) (Prvostepena presuda u predmetu Krajišnik) paragrafi 376-8. U predmetu Karadžić, Završni pretresni podnesak Tužilaštva ne navodi detalje

1992. godine pripadnici srpske policije i oružanih snaga uhapsili su hiljade Muslimana i Hrvata, uglavnom muškaraca.[8] Tokom ljeta 1992. godine bosanski Muslimani i Hrvati su bili zatočeni, ispitivani i teško premlaćivani u raznim zatočeničkim objektima, među kojima su bili logor Manjača i vojni zatvor Mali logor.[9] U Banja Luci i u još nekoliko drugih općina počinjena su silovanja nad bosanskim Muslimankama i bosanskim Hrvaticama.[10]

(ii) Bijeljina (Plavšić, Krajišnik, Stanišić i Simatović, Mladić, Karadžić, Slobodan Milošević[11]) Nakon zauzimanja Bijeljine u aprilu 1992. godine, paravojne grupe

---

akata seksualnog nasilja u Manjači. v. također Tužilac protiv Brđanina, ICTY-99-36-T, Prvostepena presuda (1. septembar 2004) (Prvostepena presuda u predmetu Brđanin) paragrafi 98, 114, 116.

[8] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 381; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragrafi 436, 451-2.

[9] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragrafi 747-61. Međutim, Pretresno vijeće zaključilo je da nisu izvedeni dokazi da su zatočenici u Manjači bili podvrgnuti seksualnom ponižavanju, niti da su zatočenici u Malom logoru prisiljavani da jedan na drugom vrše seksualne radnje, kako je navedeno u optužnici (*ibid.*, paragrafi 755, 761) (Vijeće je konstatiralo da se "u Završnom podnesku tužioca ne navode nikakve informacije o tim događajima. Pretresno vijeće u dokaznom materijalu nije moglo naći ništa što bi upućivalo na ovaj incident.") *v.* također Tužilac protiv *Stanišića i Župljanina*, ICTY-08-91-T, Prvostepena presuda (27. mart 2013) (Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin*) tom 1, paragrafi 170-93 (gdje se navode detalji o užasnim životnim uslovima, teškom maltretiranju i ubistvima u logoru Manjača, ali se seksualno nasilje ne spominje). Premda se u optužnici protiv Stanišića i Župljanina navodi seksualno nasilje kao oblik progona zasnovan na mučenju, okrutnom postupanju i nečovječnim djelima u zatočeničkim objektima uopće, nema konkretnih navoda o seksualnom zlostavljanju u logoru Manjača ili u zgradi CSB. U postupku protiv Krajišnika također su spominjani zločini seksualnog nasilja koji su navodno počinjeni u raznim logorima, ali Pretresno vijeće nije spominjalo seksualno nasilje u sklopu rasprave o zlostavljanju u zatočeničkim objektima u Banja Luci. Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik,* (fusnota 7) paragrafi 375-92.

[10] *Ibid.*, paragraf 1010, fusnota 2538 (navodi se svjedočenje o tome kako je srpski komandir policijske stanice u Banja Luci "silovao par žena" u policijskoj stanici, te citira Iskaz svjedoka BT-94 (24. jun 2003), transkript, str. 18103). Pretresno vijeće u predmetu Brđanin zaključilo je da su silovanja i seksualni napadi koji su počinjeni u raznim općinama, uključujući i Banja Luku, predstavljali djela u osnovi progona (*ibid.*, paragrafi 1010-13). Brđanin, visokorangirani politički vođa u Autonomnoj Regiji Krajina (ARK), proglašen je krivim za pomaganje i podržavanje ovih zločina, *ibid.*, paragrafi 1055-8. U žalbenom postupku poništene su osuđujuće presude protiv Brđanina za pomaganje i podržavanje mučenja u zatočeničkim objektima usljed nedostatka dokaza da je njegovo ponašanje predstavljalo ohrabrivanje ili moralnu podršku osoblju u logoru kako bi imalo znatnog uticaja na počinjenje zločina. *Tužilac protiv Brđanina*, ICTY-99-36-A, Drugostepena presuda (3. april 2007) (Drugostepena presuda u predmetu *Brđanin*) paragrafi 263, 272-86. Ovaj nalaz ograničen je na ponašanje u logorima, dok su osuđujuće presude za zločine (i seksualno nasilje) počinjene tokom i neposredno poslije napada na nesrpske gradove i naselja ostale nepromijenjene. *v.* Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragrafi 1057-8. Žalbeno vijeće zaključilo je da je ova oslobađajuća presuda poništila Brđaninovu presudu o krivici za progon "u dijelu u kojem se ona odnosi na mučenje kao zločin protiv čovječnosti počinjeno u logorima i zatočeničkim objektima." Drugostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 10) Dispozitiv.

[11] Slobodan Milošević, bivši predsjednik Savezne Republike Jugoslavije, bio je optužen za navodnu ulogu u UZP koji je obuhvaćao zločine počinjene na Kosovu, u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini. Optužbe za te zločine nalazile su se u tri odvojene optužnice, koje su praktično objedinjene odlukom Žalbenog vijeća da se za sve navodne zločine vodi objedinjeni postupak. *v. Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, ICTY-37-AR73, ICTY-01-50-AR73, ICTY-01-51-AR73, Obrazloženje Odluke po interlokutornoj žalbi Tužilaštva na odluku da se odbije spajanje postupaka (8. april 2002); *Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, ICTY-02-54-T, Druga izmijenjena optužnica (Hrvatska) (23. oktobar 2002); *Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, ICTY-02-54-T, Izmijenjena optužnica (Bosna i Hercegovina) (22. novembar 2002); *Tužilac protiv Slobodana Miloševića i dr*, ICTY-37-I, Izmijenjena optužnica (Kosovo) (29. jun 2001). Suđenje Miloševiću počelo je 2002. godine, ali je postupak prekinut prije završetka, poslije njegove smrti 2006. godine. Po završetku izvođenja dokaza optužbe, odbrana je podnijela prijedlog za oslobađanje prema Pravilu 98*bis* (sličan podnesku "odbacivanja optužbi zbog nedovoljno dokaza"). Pretresno vijeće zaključilo je da postoji dovoljno dokaza koji potkrepljuju svaku tačku navoda u sve tri optužnice, ali je utvrdilo da za određene navode nema dovoljno dokaza. Standard koji je Pretresno vijeće koristilo u pogledu Pravila 98*bis* bio je "da li postoje dokazi na osnovu kojih bi (ako se oni prihvate)

(zajedno s Arkanovim ljudima) i pripadnici lokalnog Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) terorizirali su muslimansko stanovništvo ubistvima, silovanjima, pretresom kuća i pljačkom.[12] Zbog toga je veliki broj Muslimana iz straha pobjegao iz općine.[13]

a. Logor Batković Najkasnije od juna 1992. godine pa do 30. decembra iste godine Srbi su držali u zatočeništvu Muslimane i Hrvate u logoru Batković u općini Bijeljina. U tom logoru držan je veliki broj zatočenika iz raznih općina: u jednom trenutku, oko 1.280 muškaraca Muslimana bilo je zatvoreno u jednom skladištu.[14] Osim što su trpjeli loše sanitarne uslove i što nisu imali dovoljno hrane i vode, muškarci zatvorenici su "premlaćivani tri puta dnevno, prisiljavani da tuku jedni druge, te više puta prisiljavani da jedni drugima vrše ponižavajuće seksualne radnje u prisustvu drugih zatočenika."[15]

(iii) Bosanski Šamac (Todorović, Milan Simić, Blagoje Simić i dr., Stanišić i Simatović) Dana 17. aprila 1992. godine pripadnici srpskih paravojnih snaga i srpske policije silom su preuzeli vlast u Bosanskom Šamcu i zauzeli ključne objekte, uključujući i policijsku stanicu Sekretarijata unutrašnjih poslova (SUP).[16] Muslimani i Hrvati su proizvoljno hapšeni i držani u zatvorima u općini Bosanski Šamac, među kojima su

---

razumni prosuditelj činjenica mogao da se van razumne sumnje uvjeri u krivicu optuženoga po optužbi koja je posrijedi." *Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, ICTY-02-54-T, Odluka Pretresnog veća po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude (16. jun 2004) (Odluka po Pravilu 98*bis* u predmetu *Slobodan Milošević*). U toj odluci Pretresno vijeće donijelo je određeni broj preliminarnih zaključaka o počinjenju zločina seksualnog nasilja. U pogledu Bijeljine, Pretresno vijeće je utvrdio da postoje dokazi o progonima u obliku zatočenja i zlostavljanja, između ostalih i u logoru Batković, uz napomenu da su u njemu muškarci bili prisiljavani na seksualno općenje.

[12] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragrafi 306, 309, 966; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragrafi 890, 916.

[13] Prvostepena presuda u predmetu *ššnik* (fusnota 7) paragraf 309.

[14] *Ibid.*, paragraf 304. *v.* također *Tužilac protiv Stanišića i Simatovića*, ICTY-03-69-T, Prvostepena presuda (30. maj 2013) (Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Simatović*) tom, 1 paragrafi 591, 1074.

[15] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 304. Zaključeno je da su ove radnje predstavljale okrutno ili nečovječno postupanje kao djelo u osnovi progona paragrafi 800, 805-6. *v.* fusnotu 35 o Krajišnikovoj odgovornosti za progon kao "proširenj" vid UZP. *v.* također Prvostepenu presudu u predmetu *Stanišić i Simatović* (fusnota 14) tom, 1 paragrafi 591, 1074. Usporedi Prvostepenu presudu u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom, 1 paragrafi 898-914, u kojoj je Pretresno vijeće donijelo zaključke o premlaćivanju, zlostavljanju i prisilnom radu u logoru Batković, ali nije spominjalo seksualno nasilje.

Seksualno nasilje u zatočeničkim objektima (općenito) predstavljalo je jedno od djela u osnovi progona, za koji se Plavšićeva izjasnila krivom. Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragrafi 5, 15-16. Batković je bio na popisu zatočeničkih objekata u kojima su počinjena zlostavljanja. Izmijenjena konsolidirana optužnica u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragraf 19, Prilog C.

v. fusnotu 5 (iznad). Ratko Mladić se također tereti za seksualno nasilje u zatočeničkim objektima u BiH kao djela u osnovi genocida, progona, deportacije i prisilnog premještanja. Logor Batković nalazi se na popisu zatočeničkih objekata. Četvrta izmijenjena optužnica u predmetu *Mladić* (fusnota 5) Prilog C. *v.* također *Tužilac protiv Mladića*, ICTY-09-92-PT, Pretpretresni podnesak Tužilaštva (24. februar 2012) (Pretpretresni podnesak Tužilaštva u predmetu *Mladić*) dio 1, paragraf 327.

v. fusnotu 6 (iznad). Radovan Karadžić je optužen u vezi sa seksualnim nasiljem u zatočeničkim objektima u BiH kao djela u osnovi genocida, progona, deportacije i prisilnog premještanja. Logor Batković nalazi se na popisu zatočeničkih objekata. Treća izmijenjena optužnica u predmetu *Karadžić* (fusnota 6) Prilog C. *v. Tužilac protiv Karadžića,* ICTY-95-5/18-T, Završni pretresni podnesak Tužilaštva (Javna redigirana verzija) (23. septembar 2014) (zajedno s Prilozima A-D, 10. oktobar 2014) (Završni pretresni podnesak Tužilaštva u predmetu *Karadžić*) Prilog B, str. 4, u kojem se navodi da su zatočenici u logoru Batković bili prisiljavani da jedni drugima vrše seksualne radnje.

[16] *Tužilac protiv Blagoja Simića i dr*, ICTY-95-9-T, Prvostepena presuda (17. oktobar 2003) (Prvostepena presuda u predmetu *Simić i dr.*) paragraf 442.

bili zgrade SUP-a, Teritorijalne odbrane (TO), te osnovna i srednja škola.[17] Grupe zatvorenika držane su i u Zasavici i Crkvini, ili su bile premještene u druge zatočeničke objekte u BiH, uključujući Brčko i Bijeljinu.[18] U mjesecima koji su uslijedili paravojne snage iz Srbije, lokalni policajci i nekoliko pripadnika Jugoslovenske narodne armije (JNA) redovno su tukli veliki broj nesrpskih civila u zatočeničkim objektima u Bosanskom Šamcu, Crkvini, Brčkom i Bijeljini.[19]

U ovim zatočeničkim objektima zlostavljanje je bilo sveprisutno, a uključivalo je i slučajeve seksualnog nasilja. Krajem aprila 1992. godine jedna zatočenica Muslimanka je u policijskoj stanici prisiljena da svuče odjeću i legne gola na sto, na kojem ju je pet muškaraca u uniformama tuklo dok su joj držali nož pod grlom, nakon čega je jedan od njih urinirao po njoj.[20]

Stevan Todorović, načelnik policije u Bosanskom Šamcu i član srpskog Kriznog štaba, seksualno je zlostavljao zatvorenike muškog pola. Dana 27. maja 1992. godine Todorović i njegov tjelohranitelj su u policijskoj stanici prisilili jednog zatočenika da raširi noge, te su ga tukli po preponama rekavši da Muslimani ne treba da se razmnožavaju.[21] Drugi zatočenici podvrgnuti su seksualnom nasilju, uključujući i slučaj kada je jednome od njih gurnut policijski pendrek u anus, te prisiljavanje zatočenika muškog pola da vrše *fellatio* jedan drugome, a i na Todoroviću, ponekad pred drugim zatočenicima.[22] Jednom prilikom Todorović je uhapsio jednog čovjeka,

---

[17] *Ibid.*, paragraf 661.

[18] *Ibid.*

[19] *Ibid.*, paragraf 770.

[20] *Ibid.*, paragraf 719, u kojem se citira iskaz svjedokinje G da ju je tokom mučenja jedan od muškaraca nazvao "prljavom balinkom" i optužio je da im je psovala majke četničke (svjedokinja G (19. novembar 2001) transkript str. 4122-3, 4055-8, 4061).

[21] *Ibid.*, paragrafi 697, 771. Pretresno vijeće u predmetu *Stanišić i Simatović* pozvalo se na ovo kao na činjenicu o kojoj je presuđeno i na osnovu koje je zaključeno da su zatočenici u Bosanskom Šamcu bili seksualno zlostavljani. Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Simatović* (fusnota 14) tom, 1 paragraf 685. Pretresno vijeće je zaključilo da su hrvatski i muslimanski zatočenici u Bosanskom Šamcu prisilno premještani, usljed načina postupanja, uključujući seksualno nasilje, čime je stvorena atmosfera prinude i straha od nasilja, tako da nisu imali drugog izbora nego da pristanu na razmjenu, paragrafi 1087-8. Tužilaštvo je navelo optužbe za seksualno nasilje samo kao djelo u osnovi deportacije, prisilnog premještanja ili progona zasnovanog na prisilnom premještanju. *Tužilac protiv Stanišića i Simatovića,* ICTY-03-69-PT, Treća izmijenjena optužnica (9. juli 2008) paragrafi 24, 65. Pretresno vijeće nije proglasilo *Stanišića i Simatovića*, visokorangirane pripadnike srpske DB (Državne bezbjednosti), krivim za ove zločine usljed nedovoljno dokaza o zločinačkoj namjeri kojim bi se dokazala odgovornost za učešće u UZP, kao i da njihov doprinos nije bio konkretno usmjeren na zločine da bi bili odgovorni za pomaganje i podržavanje. Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Simatović* (fusnota 14) tom, 2 paragrafi 2336, 2354, 2360-3. Žalbeno vijeće je poništilo ovu odluku i naložilo ponavljanje postupka, koje u trenutku pisanja ove knjige još nije počelo. *Tužilac protiv Stanišića i Simatovića*, ICTY-03-69-A, Drugostepena presuda (9 decembar 2015) (Drugostepena presuda u predmetu *Stanišić i Simatović*).

[22] Prvostepena presuda u predmetu *Simić i dr.* (fusnota 16) paragraf 728. Pretresno vijeće je zaključilo da ova premlaćivanja, uključujući i udarce po genitalijama, predstavljaju nehumano postupanje kao djelo u osnovi progona. Zaključilo je da druga gnusna djela, uključujući i seksualne napade, predstavljaju mučenje (*ibid.*, paragrafi 771-2). Blagoje Simić, najviši funkcioner civilnih vlasti u općini Bosanski Šamac, i Simo Zarić, pomoćnik komandanta za obavještajni rad, izviđanje, moral i informisanje u Četvrtom odredu i načelnik Službe nacionalne bezbjednosti u Bosanskom Šamcu, osuđeni su za progon na osnovu okrutnog i nečovječnog postupanja (uključujući mučenje) za više djela u osnovi, uključujući zlostavljanja u zatočeničkim objektima poput onih u Bosanskom Šamcu (*v. ibid.*, paragrafi 771-2, 1003, 1008, 1115 (Simić) i 1015, 1017, 1123 (Zarić)). Žalbeno vijeće je oborilo osudu Simića za progon (sa okrutnim i nečovječnim postupanjem u vidu premlaćivanja i mučenja, uključujući seksualno nasilje) usljed nedovoljnih navoda za učešće u UZP u optužnici. *Tužilac protiv Blagoja Simića i dr*, ICTY-95-9-A, Drugostepena presuda (28. novembar 2006) paragraf 74. Žalbeno vijeće je također zaključilo da nema osnove za zaključke Pretresnog vijeća da je

odveo ga u policijsku stanicu, tukao ga i šutirao po preponama i naredio mu da grize penis jednog drugog čovjeka. Todorović je tukao zatočenike, naređivao im da vrše *fellatio* jedan drugome i smijao im se.[23]

Milan Simić i drugi naoružani Srbi tukli su i prijetili zatočenima u osnovnoj školi u Bosanskom Šamcu u junu i julu 1992. godine. Između ostalog, četvoricu nesrpskih zatočenika muškog pola šutirali su u genitalije, a jednog su prisilili da spusti pantalone i prijetili mu da će mu odsjeći penis.[24]

(iv) Brčko (Krajišnik, Češić, Stanišić i Župljanin, Karadžić, i Slobodan Milošević) U februaru 1992. godine, po naređenju Karadžića i drugih visokih zvaničnika,[25] funkcioneri SDS-a u Brčkom zatražili su podjelu općine po etničkim granicama, u nastojanju da uspostave srpski autonomni entitet koji bi obuhvaćao 70% grada Brčkog. U februaru i martu JNA je u sklopu priprema za vojna dejstva u Brčkom postavila kontrolne punktove i razdijelila oružje srpskom seoskom stanovništvu.[26] Nakon napada jedinica JNA na grad Brčko civili su postali meta premlaćivanja, zatočenja i ubistava[27] za paravojne jedinice poput Belih orlova, arkanovaca i drugih velikih grupa.[28] Dana 21. juna 1992. godine muškarci u uniformama koji su se predstavili kao policajci pretukli su i ubili jednu stariju Muslimanku vatrenim oružjem, nakon čega je jedan pripadnik rezervnog sastava policije bosanskih Srba u Brčkom, Ranko Češić, seksualno zlostavljao njenu unuku.[29]

a. Logor Luka Od 4. maja do augusta 1992. godine veliki broj nesrba iz općine Brčko odveden je u logor Luka; oni koji nisu bili ubijeni držani su u zatočeništvu u pretrpanim prostorijama i nehigijenskim uslovima, i bili su sistematski zlostavljani.[30] Među počiniocima bili su Goran Jelisić, koji je na početku bio nadležni u logoru, i

---

pružio znatnu pomoć u izvršenju ovih zločina kako bi se dokazala odgovornost za pomaganje i podržavanje (*ibid.*, paragrafi 130-1, 138, 190, 301).

[23] *Tužilac protiv Todorovića*, ICTY-95-9/1-S, Presuda o kazni (31. juli 2001) paragrafi 37-40. Todorović, načelnik policije u Bosanskom Šamcu, izjasnio se potvrdno o krivici za progone, u skladu s članom 7(1), za više vrsta ponašanja, uključujući izravno učešće u seksualnom zlostavljanju. Tužilaštvo je odbacilo druge tačke optužnice zasnovane na istom ponašanju, uključujući silovanje (član 5), ponižavajuće i degradirajuće postupanje (član 3), te mučenje i nečovječno postupanje (član 2), paragrafi 4-5, 9, 16-7.

[24] *Tužilac protiv Milana Simića*, ICTY-95-9/2-S, Presuda o kazni (17. oktobar 2002) paragrafi 11, 53-4, 63. Milan Simić, član srpskog Kriznog štaba i predsjednik Skupštine općine u Bosanskom Šamcu, sredinom suđenja izjasnio se potvrdno o krivici za mučenje zatočenika u osnovnoj školi tokom juna i jula 1992. godine. Ostale tačke optužnice su odbačene (*ibid.*, paragrafi 11, 16-23, 36, 52-5 (izrečena je osuđujuća presuda za počinjenje mučenja, u skladu s članom 5). Pretresno vijeće smatralo je da je "seksualna, nasilna i ponižavajuća" priroda ovih djela otežavajući faktor pri odmjeravanju kazne (*ibid.*, paragraf 63).

[25] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 322.

[26] *Ibid.*, paragraf 323.

[27] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragrafi 325-7.

[28] *Ibid.*, paragraf 324. U Odluci prema pravilu 98*bis* u predmetu *Slobodan Milošević* (fusnota 11), paragraf 152, naveden je iskaz svjedokinje koja je izjavila da ju je jedan pripadnik paravojne grupe Crvenih beretki iz Srbije držao zatočenu u jednoj kući u Brčkom, gdje je "radila kao služavka i da su je seksualno iskorištavali."

[29] *Ibid.*, paragraf 327. Češić nije terećen za ovaj slučaj.

[30] *Ibid.*, paragrafi 333, 337.

Ranko Češić, pripadnik sastava rezervnih policijskih snaga bosanskih Srba u Brčkom.[31] Zatočenici su često premlaćivani, a žene silovane.[32] Ubistva, premlaćivanja i silovanja u logoru Luka vršena su nad zatočenim Muslimanima na osnovu njihove etničke pripadnosti, a usljed stava počinilaca da su Muslimani "krivi samo zato što su živi".[33]

Ranko Češić je u logoru Luka prisilio dva brata Muslimana da tuku jedan drugog, a potom da vrše *fellatio* jedan drugome, pod prijetnjom oružjem i u prisustvu nekoliko stražara koji su to gledali i smijali se.[34]

Jedna Muslimanka svjedočila je da ju je Češić odveo u logor Luka, gdje ju je silovao govoreći da uživa da ima još jednu balinku da siluje.[35] Nju su redovno silovali i

---

[31] *Ibid.*, paragrafi 333, 972; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 1084. *v.* također *Tužilac protiv Češića*, ICTY-95-10/1-S, Presuda o kazni (11. mart 2004) (Presuda o kazni u predmetu *Češić*) paragraf 7.

[32] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragrafi 333, 972. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragrafi 1087, 1106 (u kojoj je zaključeno da su zatočenice u logoru Luka bile silovane, te je citiran iskaz žene koja je izjavila da je bila redovno silovana i da se zbog toga razboljela i smršala). U Odluci po Pravilu 98*bis* u predmetu *Slobodan Milošević* (fusnota 11) paragraf 159, potvrđen je dokaz da se sa zatočenicima u logoru Luka postupalo užasno i da su bili izloženi redovnim premlaćivanjima, silovanjima i ubistvima. Jedna bosanska Muslimanka izjavila je da je odvedena u logor Luka i da su je potom odveli iz logora do rijeke Save, gdje su je silovali uz prijetnju nožem (*ibid.*, paragraf 162).

[33] Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragraf 29. Seksualno nasilje u zatočeničkim objektima (općenito) predstavljalo je jedno od djela u osnovi optužbi za progon, za koji se Plavšićeva izjasnila krivom (*ibid.*, paragrafi 5, 15-6). Logor Luka bio je na popisu zatočeničkih objekata u kojima je počinjeno zlostavljanje. Izmijenjena konsolidirana optužnica u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragraf 19, Prilog C.

[34] Presuda o kazni u predmetu *Češić* (fusnota 31) paragrafi 4, 13-14, 35-6. Češić se izjasnio potvrdno o krivici za djelo silovanja i ponižavajuće i degradirajuće postupanje, prilikom ličnog učešća u ovom slučaju. Pretresno vijeće u predmetu *Stanišić i Župljanin* zaključilo je da u logoru Luka zatočenice jesu bile silovane, ali da nije dokazano da su zatočenici bili prisiljavani da seksualno zlostavljaju jedni druge. Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 1106. Tužilaštvo nije teretilo Češića za seksualno nasilje nad žrtvama ženskog pola, ali je prilikom odmjeravanja kazne podnijelo izjave dvije svjedokinje koje je Češić navodno silovao, kako bi pobilo dokaze odbrane o Češićevom dobrom karakteru kao olakšavajućoj okolnosti. Presuda o kazni u predmetu *Češić* (fusnota 31) paragrafi 70-3, 76. Premda je Pretresno vijeće prihvatilo da se ovi dokazi mogu koristiti u tu svrhu, zaključilo je da izjave svjedokinja nisu dovoljno pouzdane, konstatirajući problem s identifikacijom počinioca, kao i činjenicom da Tužilaštvo nije teretilo Češića za te zločine (*ibid.*, paragrafi 77, 82).

v. fusnotu 6. Radovan Karadžić je optužen za seksualno nasilje u zatočeničkim objektima u BiH kao djelima u osnovi genocida, progona, deportacije i prisilnog premještanja. Logor Luka nalazi se na popisu tih zatočeničkih objekata. *Karadžić* Treća izmijenjena optužnica (fusnota 6) Prilog C. U Završnom pretresnom podnesku Tužilaštva spominju se izvještaji o silovanjima koje je počinio Goran Jelisić, kao i to da su zatočenice bile silovane i podvrgnute prisilnom radu. *v.* Završni pretresni podnesak Tužilaštva u predmetu *Karadžić* (fusnota 15) Prilog A, Brčko, paragraf 18; Prilog B, incident C.7.2, 12.

[35] *Krajišnik* Prvostepena presuda (fusnota 7) paragraf 333. To je predstavljalo okrutno ili nečovječno postupanje kao zločin u osnovi progona, za koji je Krajišnik na suđenju proglašen krivim na temelju njegovog učešća u UZP (*ibid.*, paragrafi 800, 805-6, 1126). Krajišnik je bio predsjednik Skupštine bosanskih Srba i član Predsjedništva bosanske Srpske Republike. Pretresno vijeće je zaključilo da je Krajišnik učestvovao u UZP čiji je prvobitni zajednički cilj, tj. diskriminativna deportacija i prisilno premještanje, ubrzo proširen tako da je obuhvaćao širi spektar zločina, uključujući progon seksualnim nasiljem (*ibid.*, paragrafi 799-800, 806, 1105, 1118, 1126). Međutim, Žalbeno vijeće je preinačilo Krajišnikove osuđujuće presude za "proširene" zločine UZP utemeljene na okrutnom i nečovječnom postupanju u zatočeničkim objektima usljed nedostatka zaključaka o tome kada su učesnici u UZP postali svjesni "proširenog" zločinačkog plana. *Tužilac protiv Krajišnika*, ICTY-00-39-A, Drugostepena presuda (17. mart 2009) paragraf 177. Krajišnikove osuđujuće presude odnosile su se na seksualno nasilje samo kao dio sile koja je upotrijebljena za počinjenje zločina prvobitnog zajedničkog zločinačkog cilja – deportacije i nečovječnih djela (prisilnog premještanja), kao i progona na osnovu deportacije i prisilnog premještanja – i pod uslovom da je seksualno nasilje moglo biti povezano s jednim od učesnika u UZP (*ibid.*, paragrafi 277-8, 283, 820). *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 1087.

drugi muškarci u jednoj prostoriji u logoru Luka, te je oboljela od urinarnih problema, visoke temperature i gubitka tjelesne težine. Jednom prilikom vidjela je neku drugu ženu kako leži gola na podu i izgledala je kao da je bila silovana.[36]

Češić se hvalisao kako je silovao 70 ili 80 žena i kako su stražari u logoru silovali Muslimanke, posebno one iz gornjih slojeva. Tvrdio je da su te žene koje su nekad bile "gospođe" sad niko i ništa.[37]

(v) Bosanska Krupa (Plavšić, Brđanin) U martu 1992. godine SDS je oformio vlastite policijske snage u Bosanskoj Krupi, te je zahtijevao podjelu općine na srpski i muslimanski dio.[38] Dana 21. aprila Srbi su putem radija izdali ultimatum tražeći od Muslimana da se presele u druge naznačene oblasti.[39] Srpske snage napale su Bosansku Krupu istog dana. Granatirali su i gađali grad snajperskom vatrom, te spaljivali i pljačkali kuće Muslimana.[40] Pripadnici srpske policije, vojske i paravojnih jedinica držali su bosanske Muslimane zatočene u školi u Jasenici, u drugim školama, i u kućama Muslimana, gdje su ih tukli i terorizirali.[41] Bosanske Muslimanke i bosanske Hrvatice silovane su i u Bosanskoj Krupi.[42]

(vi) Bosanski Petrovac (Plavšić, Brđanin) Početkom juna 1992. godine snage bosanskih Srba granatirale su i zauzele grad Bosanski Petrovac.[43] Imovina bosanskih Muslimana sistematski je uništavana, vozila su konfiskovana za potrebe vojske, a džamije rušene.[44] Početkom jula bosanski Muslimani su odvođeni iz grada u zatočenički logor na

---

[36] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 1087.

[37] *Ibid.*, paragraf 1088. Pretresno vijeće u predmetu *Stanišić i Župljanin* zaključilo je da su silovanja zatočenica i drugi oblici zlostavljanja nanijeli veliku fizičku i psihičku patnju, što je predstavljalo mučenje, druga nečovječna djela i okrutno postupanje, kao i progon (*ibid.*, paragrafi 1106, 1117, 1120). Po pitanju silovanja, Stanišić, ministar u Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srpske (MUP RS), i Župljanin, načelnik regionalnog Centra službi bezbjednosti (CSB) u Banja Luci, proglašeni su krivim za progon i mučenje kao kršenje zakona i običaja ratovanja, kao prirodne i predvidljive posljedice UZP za trajno uklanjanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata s teritorije u BiH na koju su Srbi polagali pravo, putem prisilnog premještanja i deportacije (*ibid.*, tom 2 paragrafi 313, 525, 528, 776, 779, 955-6). Međutim, Pretresno vijeće je izreklo osuđujuću presudu samo za progon, te ih je oslobodilo optužbi za mučenje kao zločina protiv čovječnosti, okrutnog postupanja i kršenja zakona i običaja ratovanja, kao i nehumanih djela kao zločina protiv čovječnosti, na temelju toga da su takve osuđujuće presude nedopustivo kumulativne (*ibid.*, tom 2, paragrafi 955-6). Tužilaštvo je uložilo žalbu na ove zaključke u dijelu koji se odnosi na optužbe za mučenje kao zločin protiv čovječnosti. *Tužilac protiv Stanišića i Župljanina*, ICTY-08-91-A, Žalbeni podnesak Tužilaštva (19. august 2013) paragrafi 54-60.

[38] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 394.

[39] *Ibid.*, paragraf 396.

[40] *Ibid.*

[41] *Ibid.*, paragrafi 397-9, 402. Pretresno vijeće u predmetu *Krajišnik* nije navelo nikakve dokaze o seksualnom nasilju u Bosanskoj Krupi.

[42] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragrafi 1010-13. Pretresno vijeće bilo je mišljenja da su ova silovanja, zajedno s onima u drugim općinama, predstavljala progon. Brđaninu je u pretresnom postupku izrečena osuđujuća presuda za pomaganje i podržavanje ovih zločina (*ibid.*, paragrafi 1055-8). *v.* fusnotu 10 o oslobađajućim presudama za Brđanina u žalbenom postupku. *v.* također str. 252, Poglavlje 7. Seksualno nasilje u zatočeničkim objektima (općenito) predstavljalo je jedno od djela u osnovi progona, za koji se Biljana Plavšić izjasnila krivom. Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragrafi 5, 15-16. Bosanska Krupa bila je na popisu zatočeničkih lokacija na kojima je počinjeno zlostavljanje. Izmijenjena konsolidirana optužnica u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragraf 19, Prilog C.

[43] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragraf 496.

[44] *Ibid.*, paragraf 105; *Krajišnik* Prvostepena presuda (fusnota 7) paragrafi 421-2.

radilište drvoprerađivačkog preduzeća "Kozila".[45] Tamo su ih ispitivali, tukli i prijetili im smrću. Srpski stražari šutirali su jednog zatočenika muškog pola u genitalije i sat vremena ga tukli po čitavom tijelu dok su ga ispitivali gdje je sakrio oružje, nazivajući ga pogrdnim imenima poput "balija" i "mudžahedin".[46]

(vii) Doboj (Plavšić,[47] Stanišić i Župljanin, Stanišić i Simatović) U maju 1992. godine, srpske paravojne snage, JNA i srpska policija zauzeli su Doboj, usljed čega je veliki broj Muslimana i Hrvata napustio grad.[48] Muslimani i Hrvati su u Doboju bili silovani i ubijani.[49] Prije nego što su Muslimani i Hrvati pobjegli, pripadnici Osinjske brigade silovali su i mučili mještanke u Bukovačkim Čivčijama, selu u općini Doboj.[50] Ta silovanja bila su jedan od razloga zbog kojih su Muslimani i Hrvati pobjegli.[51]

(viii) Donji Vakuf (Plavšić,[52] Brđanin, i Stanišić i Simatović) Dana 15. februara 1992. godine, na skupštini srpske opštine osnovana je Srpska opština Donji Vakuf i donesena je odluka o njenom priključenju ARK (Autonomna regija Krajina).[53] Od maja do septembra 1992. godine VRS i srpska policija Donjeg Vakufa preuzeli su kontrolu nad opštinom. Sredinom 1992. godine vojnici bosanskih Srba upadali su u kuće Muslimana u Donjem Vakufu i okolnim selima i pljačkali njihovu imovinu i vrijedne stvari. Krajem ljeta 1992. godine naoružana formacija bosanskih Srba išla je po muslimanskim selima i otvarala vatru; spaljeno je mnogo kuća, a nekoliko džamija je uništeno.[54] Muslimani i Hrvati hapšeni su i zlostavljani. Više od 13.000 Muslimana i Hrvata pobjeglo je iz Donjeg Vakufa zbog šikaniranja i prijetnji Srba u tom periodu, a

---

[45] *Brđanin* Prvostepena presuda (fusnota 7) paragraf 497. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 424 (gdje se navode teška zlostavljanja u logoru Kozila, ali ne i seksualno nasilje).

[46] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragraf 498. Pretresno vijeće zaključilo je da je zlostavljanje u Kozilima predstavljalo okrutno postupanje sa zabranjenom svrhom, u stepenu koji predstavlja mučenje (*ibid.*, paragrafi 498, 500, 524) i progon (*ibid.*, paragrafi 1006, 1050). Brđanin je proglašen krivim za pomaganje i podržavanje mučenja (*ibid.*, paragraf 538) i progona (*ibid.*, paragraf 1058). Međutim, *v.* fusnotu 10 o oslobađajućim presudama za Brđanina u žalbenom postupku. *v.* također str. 252, Poglavlje 7. Seksualno nasilje u zatočeničkim objektima (općenito) predstavljalo je jedno od djela u osnovi progona, o kojem se Biljana Plavšić izjasnila krivom. Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragrafi 5, 15-16. Bosanski Petrovac bio je na popisu zatočeničkih lokacija na kojima je počinjeno zlostavljanje. Izmijenjena konsolidirana optužnica u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragraf 19, Prilog C.

[47] Seksualno nasilje u zatočeničkim objektima (općenito) predstavljalo je jedno od djela u osnovi progona, o kojem se Biljana Plavšić izjasnila krivom. Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragrafi 5, 15-16. Bosanski Petrovac bio je na popisu zatočeničkih lokacija na kojima je počinjeno zlostavljanje. Izmijenjena konsolidirana optužnica u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragraf 19, Prilog C.

[48] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Simatović* (fusnota 14) tom 1 paragrafi 710-11.

[49] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom, 1 paragraf 1178. Vijeće je proglasila Stanišić krivim u skladu s prvom kategorijom UZP za progon putem prisilnog premještanja i deportacije, između ostalog na osnovu silovanja u Doboju (*ibid.*, paragrafi 1150, 1178-9, 1189, 1191-3, tom 2, paragraf 827).

[50] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Simatović* (fusnota 14) tom 1, paragraf 717.

[51] *Ibid.*, paragraf 722. Pretresno vijeće zaključilo je da je stanovništvo Doboja deportirano, djelomično se pozivajući na svoj zaključak da je seksualno nasilje u Doboju stvorilo prinudu i strah od nasilja, što je prisililo Muslimane i Hrvate da napuste grad. (*ibid.*, paragrafi 722, 1094-5, 1099). *v.* gore fusnotu 21 o ponavljanju postupka protiv optuženih.

[52] Seksualno nasilje u zatočeničkim objektima (općenito) predstavljalo je jedno od djela u osnovi progona, o kojem se Biljana Plavšić izjasnila krivom. Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragrafi 5, 15-16. Donji Vakuf bio je na popisu zatočeničkih lokacija na kojima je počinjeno zlostavljanje. Izmijenjena konsolidirana optužnica u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragraf 19, Prilog C.

[53] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 236.

[54] *Ibid.*, paragraf 274.

5.450 Srba se doselilo u Donji Vakuf.[55] Bosanske Muslimanke i bosanske Hrvatice su silovane na temelju etničke pripadnosti.[56] Jedan počinilac zločina Srbin "nije skrivao da hoće da mu Muslimanka 'rodi malog Srbina'. "[57]

(ix) Foča (Kunarac i dr., Zelenović, Plavšić, Krajišnik, Mladić, Karadžić) Od 10. aprila do početka juna 1992. godine muslimanski civili su, na temelju etničke pripadnosti, masovno okupljani, hapšeni, razdvajani i držani u zatočeništvu u Foči i okolini.[58] Muslimanke su držane u zatočeničkim objektima i privatnim kućama, gdje su bile redovno silovane i seksualno zlostavljane.[59]

Krajem juna 1992. godine lokalni Srbi su odveli više žena iz sela Trnovača u motel Bukovica, gdje je jedna od njih silovana.[60] Početkom jula 1992. godine lokalni srpski vojnici, uključujući i Gojka Jankovića i Radomira Kovača, napali su muslimansko selo Mješaji/Trošanj. Srpski vojnici razdvojili su muškarce od žena, doveli neke od žena u stan jednog vojnika, silovali ih više puta, a kasnije ih "prodali".[61] Druge žene iz sela su zatočene na gradilištu Buk Bijela i u srednjoj školi.[62] U zgradi škole lokalni srpski vojnici su grupu od deset žena silovali skoro svake večeri.[63]

U Buk Bijeloj, gdje je Gojko Janković bio glavnokomandujući, vojnici bosanski Srbi – uključujući i Dragana Zelenovića, vojnika i *de facto* vojnog policajca u Foči – ispitivali su zatočenice, prijetili im silovanjem i smrću i više puta ih silovali.[64] Jednu svjedokinju su ispitivali da li njeni suseljani imaju oružje, te su joj prijetili da će je silovati i ubiti ako im ne odgovori. Dok su je ispitivali, silovalo ju je oko deset srpskih vojnika sve dok nije izgubila svijest.[65] Zelenović je sa još tri vojnika ispitivao petnaestogodišnju djevojčicu u Buk Bijeloj. Tokom ispitivanja silovali su je prislonivši joj pištolj na glavu.[66]

---

[55] *Ibid.*, paragraf 273.

[56] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragraf 1010. Pretresno vijeće nije konkretno navelo okolnosti ovih silovanja, a potkrepljujući dokaz je zapečaćen. Pretresno vijeće je zaključilo da su ova silovanja, kao i silovanja u drugim općinama, predstavljala progon. Brđanin je proglašen krivim za pomaganje i podržavanje ovih zločina u prvostepenom postupku (*ibid.*, paragrafi 1055-8). *v.* fusnotu 10 o oslobađajućim presudama za Brđanina u žalbenom postupku. *v.* str. 238, Poglavlje 7.

[57] *Ibid.*, paragraf 1011 (citat svjedokinje BT-71, čije se svjedočenje odnosi na događaje u Donjem Vakufu).

[58] *Tužilac protiv Kunarac i dr*, ICTY-96-23-T i ICTY-96-23/1-T, Prvostepena presuda (22. februar 2001) (Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*) paragrafi 19-22; Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 639.

[59] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 58) paragraf 56; Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 652.

[60] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 637.

[61] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 58) paragraf 52; Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 638.

[62] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 638. Zoran Vuković silovao je šesnaestogodišnju djevojčicu u Buk Bijeloj, ali pošto nije terećen za taj slučaj u optužnici, Pretresno vijeće je tu činjenicu uzelo u obzir samo kako bi konstatiralo da je žrtva identificirala Vukovića u vezi s naknadnim silovanjem za koje jeste terećen. Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 58) paragrafi 812, 814-17.

[63] *Ibid.*, paragraf 638.

[64] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 58) paragraf 28; *Tužilac protiv Zelenovića*, ICTY-96-23/2-S, Presuda o kazni (4 April 2007) (Presuda o kazni u predmetu *Zelenović*) paragraf 21. Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 638.

[65] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 58) paragraf 28; Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 638; Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 64) paragraf 21.

[66] *Zelenović* Presuda o kazni (fusnota 64) paragraf 22.

Djevojčice, žene i više starijih muškaraca koji su bili zatočeni u Buk Bijeloj su potom autobusom odvezeni u Foču, gdje su ih držali u zgradi Srednjoškolskog centra.[67] Žene koje su premještene iz Buk Bijele u Srednjoškolski centar u Foči zatražile su zaštitu od fočanske policije, ali su njihove pritužbe ignorirane.[68]

Muslimanski civili koji su držani zatočeni u Srednjoškolskom centru u Foči i sportskoj dvorani Partizan, gdje je potom odveden veliki broj žena, bili su podvrgnuti nepodnošljivim higijenskim uslovima, u pretrpanim prostorijama, bez zdravstvene njege, izloženi gladovanju te fizičkom i psihičkom zlostavljanju, uključujući i seksualno zlostavljanje.[69] Srpski vojnici i policajci, uključujući i Dragana Zelenovića[70] i načelnika fočanske policije Dragana Gagovića, redovno su dolazili u te zatočeničke objekte, izdvajali jednu ili više žena i djevojčica, izvodili ih i silovali.[71] Žene su svjedočile da su bile silovane toliko često i od tako velikog broja vojnika da nisu mogle odrediti koliko puta su bile silovane; jedna svjedokinja procijenila je da je bila silovana 150 puta u 40 dana.[72] Jedna svjedokinja izjavila je da je jednom prilikom stražar pokušao spriječiti vojnike da uđu u dvoranu Partizan, ali oni su rekli da imaju dokument koji im je dopuštao da ulaze i izvode žene, i u kojem je navodno pisalo da je vojnicima potreban seksualni odnos kako bi im se popravio borbeni duh. Jedna druga svjedokinja izjavila je da su joj vojnici rekli da im je bilo naređeno da siluju.[73] Fizičko i psihičko zdravlje velikog broja pritvorenih žena ozbiljno je pogoršano usljed seksualnog zlostavljanja, a neke od njih su patile od depresije i pomišljale su na samoubistvo.[74]

Pripadnici VRS, uključujući i Dragoljuba Kunarca, odvodili su neke žene u privatne stanove, gdje su ih primoravali da kuhaju, čiste i služe vojnike i redovno ih silovali.[75] Kunarac, komandant izviđačke jedinice Vojske bosanskih Srba (VRS) koja je bila dio lokalne Fočanske taktičke grupe,[76] silovao je najmanje osam žena i djevojčica, dopustio drugima da ih siluju i držao ih kao roblje tokom šest mjeseci.[77] Tokom jednog silovanja Kunarac je izrazio svoj stav da su silovanja Muslimanki jedan od mnogih načina na koji Srbi mogu potvrditi svoju nadmoć i pobjedu nad Muslimanima.[78] Silujući jednu drugu žrtvu, Kunarac joj je rekao da treba uživati u

---

[67] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 58) paragrafi 28-9.

[68] *Ibid.*, paragraf 34; Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragrafi 640-1.

[69] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 58) paragrafi 28-30; Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragrafi 640-1; Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 64) paragraf 26.

[70] Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 64) paragrafi 17, 22-5.

[71] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 58) paragrafi 35-9; Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragrafi 640-1.

[72] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 58) paragraf 37.

[73] *Ibid.*, paragraf 39.

[74] Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 64) paragraf 25.

[75] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 58) paragrafi 42-3, 59-65, 68, 70-5, 80-7, 163, 165-70, 174-9 , 181-9, 192-7, 205-14, 216-29, 239-43, 247, 257-77, 287-95, 299-300, 302-3, 306-8, 313-1 4, 318, 333-7, 363-5, 369-75, 377; Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragrafi 640-61.

[76] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 58) paragraf 49.

[77] Kunarac je proglašen krivim za silovanje, mučenje (Statut MKSJ (fusnota 3) član 3) i porobljavanje (Statut MKSJ (fusnota 3) član 5), za počinjenje silovanja te pomaganje i podržavanje silovanja. Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 58) paragrafi 742, 744-5, 883, 862, 866.

[78] *Ibid.*, paragraf 583; Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 640.

tome "da je jebe Srbin", a nakon što su on i još jedan vojnik počinili silovanje, da sada možda nosi srpsko dijete.[79]

Druge žene su iz dvorane Partizan odvođene u razne kuće i stanove, gdje su bile silovane i zlostavljane sedmicama ili čak mjesecima. To su bile Karamanova kuća u Miljevini (kojom je upravljao srpski vojnik Radovan Stanković),[80] Ulica Osmana Đikića br. 16,[81] stan u zgradi Lepa Brena u Foči,[82] kuća u blizini Hotela Zelengora,[83] stan u blizini naselja Pod Masala,[84] stan u vlasništvu Zelenovića i napuštene kuće u Gornjem Polju[85] i Trnovači.[86] Zoran Vuković je izveo jednu djevojčicu od šesnaest godina iz sportske dvorane Partizan, pa ju je silovao u jednom napuštenom stanu, rekavši da joj je mogao učiniti mnogo gore stvari, ali da je ona istih godina kao njegova kći.[87]

Dvije zatočenice, od kojih je jedna bila djevojčica od dvanaest godina, provele su dvadesetak dana u jednom stanu, gdje su ih stalno silovala dva stanara i muškarci koji su dolazili u posjete. Odvedene su u drugu kuću, gdje ih je grupa vojnika stalno silovala više od 20 dana, a potom u neki drugi stan, gdje su ih nastavili silovati oko dvije sedmice.[88] Dragan Zelenović[89] i drugi doveli su ih u stan Radomira Kovača, pripadnika VRS i vođe paravojnih snaga u Foči, Kovač je u svom stanu držao četiri žene i djevojčice nekoliko mjeseci. Silovao ih je, prisiljavao da skinu odjeću i plešu pred grupom vojnika, dopuštao drugim vojnicima da ih siluju,[90] a onda ih je "prodao" ili dao drugim muškarcima koji su ih nastavili zlostavljati.[91]

---

[79] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 58) paragraf 583.

[80] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 58) paragrafi 700-4; Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragrafi 640-1. *v.* također Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 64) paragraf 27. Predmeti protiv Radovana Stankovića i Gojka Jankovića proslijeđeni su državnim vlastima u BiH. v. str. 347-8, Poglavlje 10.

[81] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 58) paragrafi 638, 641-56, 663-7, 669-70, 674, 678, 684

[82] *Ibid.*, paragrafi 748-52.

[83] *Ibid.*, paragraf 42.

[84] *Ibid.*, paragrafi 748-52. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragrafi 640-1.

[85] Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 64) paragrafi 22-5.

[86] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 58) paragrafi 718, 724-45.

[87] *Ibid.*, paragraf 591. Zoran Vuković, jedan od zamjenika komandanta vojne policije VRS i pripadnik paravojnih snaga u Foči, proglašen je krivim za mučenje i silovanje (Statut MKSJ (fusnota 3) članovi 3, 5) (*ibid.*, paragrafi 821-2, 878). *v.* fusnotu 62 u vezi s drugim slučajem silovanja za koji nije optužen.

[88] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragrafi 640-1; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 58) paragrafi 748-52.

[89] Zelenović – vojnik i *de facto* vojni policajac, bivši pripadnik jedinice "Dragan Nikolić" u Foči – izjasnio se potvrdno o krivici za mučenje i silovanje kao zločin protiv čovječnosti, kao "obrasca seksualnih zlostavljanja koja su vršena tokom perioda od nekoliko mjeseci na četiri različite lokacije, a uključivala su više žrtava". Ti zločini obuhvatili su silovanja koja je on fizički počinio, silovanja u kojima je bio suizvršilac, kao i ona koja je pomogao i podržavao. Na temelju sporazuma o izjašnjenju o krivici, Tužilaštvo je odbacilo više povezanih optužbi. Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 64) paragrafi 36, 38, 71.

[90] Za ove zločine Kovač je proglašen krivim za počinjenje i pomaganje i podržavanje porobljavanja i silovanja (Statut MKSJ (fusnota 3) član 5), te za povrede ličnog dostojanstva (Statut MKSJ (fusnota 3) član 3). Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 58) paragrafi 759, 761, 773-82, 886.

[91] *Ibid.*, paragrafi 748-52. Srpski vojnik po imenu Vojkan Jadžić odveo je djevojčice iz Kovačevog stana. U periodu od otprilike dvije sedmice stalno ih je silovalo bar deset ili petnaest srpskih vojnika (*ibid.*, paragrafi 754-9). *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragrafi 640-1; Presuda o kazni u predmetu *Zelenović* (fusnota 64) paragraf 27.

Seksualno nasilje koje je počinjeno u Foči predstavljalo je dio šire kampanje progona nesrpskog stanovništva u BiH.[92]

(x) Gacko (Krajišnik, Stanišić i Župljanin) Početkom 1992. godine su srpski rezervisti, policija i srpski pripadnici TO podigli barikade u gradu Gacku. Ubrzo je uslijedilo nasilje nad nesrpskim stanovništvom. Već u aprilu 1992. godine bosanski Srbi, uključujući i paravojne grupe, zatočili su uglavnom Muslimane i Hrvate u Gacku, uključujući i u zgradi policijske stanice Gacko. U julu, jedan je zatočeni Musliman bio prisiljen da gleda silovanje svoje supruge u policijskoj stanici, koje je izvršio pripadnik srpske jedinice specijalnih snaga policije Crvene beretke, a kojem su pomagala još dva pripadnika.[93] Pripadnici policije grada Gacka teško su premlaćivali zatočenike, a jednom prilikom srpski stražar je gazio po genitalijama jednog zatočenika.[94] Više od 150-170 Muslimana držano je u zatočeništvu u Hotelu Elektrana, gdje je grupa od deset zatočenika muškog pola postrojena pred druge zatočenike te seksualno zlostavljana i podvrgnuta seksualnom ponižavanju.[95]

(xi) Hadžići (Krajišnik, Plavšić,[96] Karadžić) U maju 1992. godine srpske snage su uz pomoć snaga JNA zauzele mjesto Hadžiće i dijelove općine Hadžići, i tako protjerale

---

[92] Seksualno nasilje u zatočeničkim objektima (općenito) bilo je jedno od djela u osnovi progona, za koji se Plavšić izjasnila krivom. Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragrafi 5, 15-16. To je konkretno uključilo silovanja i seksualno zlostavljanje počinjeno u Foči (*ibid.*, paragraf 15, fusnota 52); Izmijenjena konsolidirana optužnica u predmetu *Plavšić*) paragraf 19, Prilog C.

U predmetu *Krajišnik* silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja u Foči smatrani su dijelom okrutnog i nečovječnog postupanja kao djela u osnovi progona. Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragrafi 800, 805-6. *v.* fusnotu 35 o Krajišnikovoj odgovornosti za progon kao zločin "proširenog" UZP.

v. fusnotu 5. Ratko Mladić se također tereti za seksualno nasilje u zatočeničkim objektima u BiH kao djela u osnovi genocida, progona, deportacije i prisilnog premještanja. Logori u Foči nalaze se na popisu zatočeničkih objekata. Četvrta izmijenjena optužnica u predmetu *Mladić* (fusnota 5) Prilog C. *v.* također Pretpretresni podnesak Tužilaštva u predmetu *Mladić* (fusnota 15) paragrafi 332-4.

v. fusnotu 6. Radovan Karadžić se tereti za seksualno nasilje u zatočeničkim objektima u BiH kao djela u osnovi genocida, progona, deportacije i prisilnog premještanja. Logori u Foči nalaze se na popisu zatočeničkih objekata. Treća izmijenjena optužnica u predmetu *Karadžić*) (fusnota 6) Prilog C. *v.* također Završni pretresni podnesak Tužilaštva u predmetu *Karadžić* (fusnota 15) Prilog A (Foča) paragrafi 25-7 (sažetak dokaza o seksualnom nasilju nad ženama i djevojčicama u Foči). *v.* također Prilog B 16-17.

[93] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragrafi 654-6. U predmetu *Krajišnik*, silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja u zatočeničkim objektima smatrani su okrutnim i nehumanim postupanjem kao djelom u osnovi progona (*ibid.*, paragrafi 800, 805-6 (mada u tom kontekstu Gacko nije izričito navedeno na popisu zatočeničkih lokacija)). *v.* fusnotu 4 o Krajišnikovoj odgovornosti za progon kao "prošireni" vid zločina UZP. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragrafi 1214, 1235.

[94] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) paragraf 1235.

[95] *Ibid.*, paragrafi 1220-1, 1235. Zaključeno je da su ova djela, koja su pripadnici policije Gacka, srpske paravojne organizacije i drugi srpski vojnici izvršili nad muslimanskim zatočenicima, predstavljala mučenje, nehumana djela i okrutno postupanje (*ibid.*, paragrafi 1220-1, 1235), kao i progon (*ibid.*, paragrafi 1249-50). Stanišić i Župljanin proglašeni su odgovornim za ove zločine kao progon i mučenje u sklopu treće kategorije UZP (gdje su zločini koji su počinjeni bili predvidljivi u provođenju zajedničkog kažnjivog plana, a u kojem su optuženi voljno preuzeli rizik) (*ibid.*, tom 2 paragrafi 313, 525, 528, 776, 779). *v.* fusnotu 37 o zaključcima Pretresnog vijeća u vezi s kumulativnim osuđujućim presudama.

[96] Seksualno nasilje u zatočeničkim objektima (općenito) predstavljalo je jedno od djela u osnovi progona, o kojem se Biljana Plavšić izjasnila krivom. Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragrafi 5, 15-16. Grad Hadžići bio je na popisu zatočeničkih lokacija na kojima je počinjeno zlostavljanje. Izmijenjena konsolidirana optužnica u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragraf 19, Prilog C.

veći dio nesrpskog stanovništva. Držali su muslimanske i hrvatske civile u zatočeništvu pod nehumanim uslovima, maltretirali ih i seksualno zlostavljali.[97]

U sportskom centru Hadžići pripadnici paravojnih jedinica često su premlaćivali i seksualno zlostavljali zatočenike.[98] U junu 1992. godine srpska vojna policija zatočila je dvije sestre Muslimanke u štabu Civilne zaštite u Hadžićima, gdje su ih tukli i silovali.[99] Kasnije su ih premjestili na drugu lokaciju, gdje je pripadnik srpskih paravojnih snaga seksualno zlostavljao jednu od njih, a potom su prebačene u jednu fabriku kod Hadžića.[100] Tamo je predsjednik općinskog SDS-a Ratko Radić redovno silovao jednu od njih, a druge starješine i stražari stacionirani u toj fabrici silovali su obje žene mnogo puta.[101]

(xii) Kalinovik (Krajišnik, Kunarac i dr., Plavšić,[102] Mladić) Početkom mjeseca augusta 1992. godine Srbi su uhapsili, okupili, razdvojili i zatočili skoro sve Muslimane, i muškarce i žene, iz Kalinovika, i gotovo 200 žena, djece i starijih osoba iz Gacka. Zatočenici su odvedeni u osnovnu školu u Kalinoviku, gdje su žene bile silovane na osnovu etničke pripadnosti.[103]

(xiii) Kotor Varoš (Brđanin, Krajišnik, Plavšić,[104] Stanišić i Župljanin, Mladić[105]) U mjesecu junu 1992. godine u općini Kotor Varoš, oružane snage bosanskih Srba

---

[97] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 550.

[98] *Ibid.*, paragraf 545.

[99] *Ibid.*, paragraf 547.

[100] *Ibid.*

[101] *Ibid.* Zaključeno je da je ovo predstavljalo nehumano postupanje kao djelo u osnovi progona, *ibid.*, paragrafi 800, 805-6. *v.* fusnotu 35 o Krajišnikovoj odgovornosti za progon kao "prošireni" vid zločina UZP. *v.* fusnotu 6. Radovan Karadžić se tereti u vezi sa seksualnim nasiljem u zatočeničkim objektima u BiH kao djelima u osnovi genocida, progona, deportacije i prisilnog premještanja. Zatočenički objekti u Hadžićima nalaze se na popisu zatočeničkih objekata u Optužnici. Treća izmijenjena optužnica u predmetu *Karadžić* (fusnota 6) Prilog C. v. također Završni pretresni podnesak Tužilaštva u predmetu *Karadžić* (fusnota 15) Prilog A (Hadžići) paragraf 12 (o čestim zločinima seksualnog nasilja u Hadžićima) (*ibid.*, Prilog B, 18 (o tome kako su paravojne jedinice tukle, ponižavale i seksualno zlostavljale zatočenike)).

[102] Seksualno nasilje u zatočeničkim objektima (općenito) predstavljalo je jedno od djela u osnovi progona, za koji se Biljana Plavšić izjasnila krivom. Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragrafi 5, 15-16. Kalinovik je bio na popisu zatočeničkih lokacija na kojima je počinjeno zlostavljanje. Izmijenjena konsolidirana optužnica u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragraf 19, Prilog C.

[103] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragrafi 665, 667. Zaključeno je da je ovo predstavljalo okrutno i nečovječno postupanje kao djelo u osnovi progona (*ibid.*, paragrafi 800, 805-6). *v.* fusnotu 35 o Krajišnikovoj odgovornosti za progon kao "prošireni" vid zločina UZP. U predmetu *Kunarac,* silovanja u Kalinoviku uzeta su u obzir prilikom utvrđivanja postojanja široko rasprostranjenog i sistematskog napada na muslimansko civilno stanovništvo. Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* (fusnota 58) paragrafi 35-41, 577-8. Nekoliko žrtava iz predmeta Kunarac također su bile zatočene u Kalinoviku. *v.* npr. *ibid.*, paragrafi 41, 43, 255, 273, 289, 295, 297. *v.* fusnotu 5. Ratko Mladić se također tereti za seksualno nasilje u zatočeničkim objektima u BiH kao djela u osnovi genocida, progona, deportacije i prisilnog premještanja. Kalinovik se nalazi na popisu zatočeničkih lokacija. Četvrta izmijenjena optužnica u predmetu *Mladić* (fusnota 5) Prilog C. *v.* također Pretpretresni podnesak Tužilaštva u predmetu *Mladić* (fusnota 15) Dio 1, paragraf 347, u kojem se navodi da je u zgradi osnovne škole u Kalinoviku seksualno zlostavljano 80 žena.

[104] Seksualno nasilje u zatočeničkim objektima (općenito) predstavljalo je jedno od djela u osnovi progona, za koji se Biljana Plavšić izjasnila krivom. Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragrafi 5, 15-16. Kotor Varoš je bio na popisu zatočeničkih lokacija na kojima je počinjeno zlostavljanje. Izmijenjena konsolidirana optužnica u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragraf 19, Prilog C.

napale su grad Kotor Varoš i sela Večići, Hrvaćani, Ravne, Hanifići, kao i druga sela u kojima su živjeli Muslimani ili Hrvati.[106] Tokom juna 1992. godine snage bosanskih Srba zarobile su civile bosanske Muslimane iz sela u općini Kotor Varoš i odvele ih na razne zatočeničke lokacije,[107] gdje je došlo do još ubistava i zlostavljanja, uključujući i seksualno nasilje.

a. Policijska stanica Kotor Varoš U junu i julu 1992. godine desetak bosanskih Hrvata i Muslimana zatočeno je u policijskoj stanici u gradu Kotor Varoši, gdje su bili premlaćivani i ispitivani.[108] Pripadnici policije također su seksualno zlostavljali neke od njih.[109] Dvojica zatočenika, od kojih je bar jedan bio bosanski Musliman, prisiljeni su da jedan drugome vrše *fellatio* dok su ih vrijeđali na nacionalnoj osnovi.[110] Jedan srpski policajac prisiljavao je muslimanske i hrvatske zatočenike i zatočenice da polno opće dok je gomila muškaraca u uniformama policije i vojnim uniformama bosanskih Srba navijala.[111]

b. Pilana/Kotor Varoš U augustu 1992. godine oko 1.000 žena, djece i starijih ljudi zatočeno je u pilani. Srpski vojnici silovali su veliki broj žena i djevojčica, od kojih su neke imale samo trinaest godina.[112]

Srpski vojnici, uključujući i pripadnike Specijalnog odreda policije CSB Banja Luka, silovali su žene u pilani.[113] Pripadnici vojske i policije noću su izvodili su žene kako bi ih silovali.[114] Veliki broj žena viđen je kako ih stražari i pripadnici "specijalne vojne policije" odvode na gornje spratove pilane da ih siluju.[115] Jednom prilikom,

---

[105] *v.* fusnotu 5. Ratko Mladić se također tereti za seksualno nasilje tokom zauzimanja općina u BiH kao djela u osnovi genocida, progona, deportacije i prisilnog premještanja. To se odnosi i na općinu Kotor Varoš (općenito). Četvrta izmijenjena optužnica u predmetu *Mladić* (fusnota 5) Prilog C.

[106] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragraf 111; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 456.

[107] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragraf 501.

[108] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 461.

[109] *Ibid.*; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 401.

[110] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragraf 824; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 475 ("Dvojicu drugih zatočenika su pripadnici Specijalnog odreda milicije CSB-a Banja Luka prisilili na međusobni *fellatio* dok su ih vrijeđali na nacionalnoj osnovi").

[111] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragraf 824; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 475.

[112] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 463. Zaključeno je da je seksualno nasilje u policijskoj stanici i u pilani u Kotor-Varoši predstavljalo okrutno ili nečovječno ponašanje, kao djelo u osnovi progona (*ibid.*, paragrafi 800, 805-6). *v.* fusnotu 35 o Krajišnikovoj odgovornosti za progon kao "prošireni" vid zločina UZP.

[113] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragrafi 429, 476.

[114] *Ibid.*, paragraf 429. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragraf 835, u kojoj je zaključeno da su najmanje dvije žene silovane u Pilani. Pretresno vijeće je utvrdilo da su ta djela predstavljala teške fizičke i/ili psihičke povrede koje su namjerno nanošene zatočenim bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima (*ibid.*, paragrafi 744, 835). Zaključeno je da su silovanja u Kotor-Varoši predstavljala djela u osnovi progona. U prvostepenom postupku, Brđanin je proglašen krivim za pomaganje i podržavanje ovih zločina (*ibid.*, paragrafi 1010-11, 1055-8). *v.* fusnotu 10 o oslobađajućim presudama za Brđanina u žalbenom postupku. *v.* str. 252, Poglavlje 7.

[115] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragrafi 430-1. Jedna svjedokinja opisala je kako su je silovala dva stražara i kako je tokom noći vidjela kako odvode dvadesetak žena da ih siluju. Drugu svjedokinju su silovala dva muškarca na drugom spratu pilane; njena rodica rekla joj je da se isto dogodilo i njoj.

nakon što je izvedena iz pilane, jedna je žena sat vremena silovana pod prijetnjom nožem. Njena rodica bila je sljedeća žena koju je izveo isti počinilac.[116]

(xiv) Novo Sarajevo (Krajišnik, Plavšić, Karadžić)
Naselje Grbavica Krajem aprila 1992. godine snage JNA granatirale su Sarajevo i naselja u njemu, uključujući općinu Novo Sarajevo.[117] Od juna 1992. godine pa dalje vojnici raspoređeni na snajpersku dužnost zauzeli su položaje na gornjim spratovima četiri višespratnice u naselju Grbavica.[118] Tokom pretresa kuća, od juna do septembra 1992. godine, tri žene – dvije Muslimanke i jednu mješovitog etničkog porijekla – silovao je čovjek po imenu Batko, koji im je dolazio u stanove.[119] Političarka Biljana Plavšić izjavila je da su je u junu ili julu 1992. godine ljudi koji su živjeli na Grbavici obavijestili da Batko i jedna naoružana grupa koja se dovodi u vezu s njim čine zločine nad nesrbima.[120] Kada je to prenijela Radovanu Karadžiću, Momčilu Krajišniku, Nikoli Koljeviću, Mići Stanišiću i Momčilu Mandiću, oni su ostali ravnodušni; Mandić se nasmiješio, rekavši: "Aha, Batko".[121]

Tokom pretresa u predmetu *Karadžić* Tužilaštvo je iznosilo navode o tome da su nesrbi u Novom Sarajevu bili podvrgnuti sistematskim zločinima srpskih snaga, uključujući seksualne napade i silovanja, kao i to da je Vlada RS bila dobro upoznata sa slučajevima silovanja.[122] Postupak je u toku.

(xv) Prijedor (Kvočka i dr., Brđanin, Krajišnik, Plavšić, Stakić, Sikirica i dr., Mejakić i dr., Banović, Tadić, Stanišić i Župljanin, Mladić, Karadžić, Slobodan Milošević) Od maja do jula 1992. godine vojska bosanskih Srba, zajedno s policijom i paravojnim grupama, napala je područja i sela na području Prijedora koja su pretežno bila naseljena bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima. Nakon što su granatirali sela i naselja, naoružani vojnici su pljačkali i palili kuće, protjerali ili pobili neke od

---

[116] *Ibid.*, paragraf 432. Zaključeno je da su ovi seksualni napadi i silovanja predstavljali nehumana djela, okrutno postupanje i progon (*ibid.*, paragrafi 489 (mučenje, u skladu s članovima 3 i 5, druga nehumana djela, u skladu s članom 5; okrutno postupanje, u skladu s članom 3), 492-3, za koji su *Stanišić i Župljanin* proglašeni odgovornim u sklopu treće kategorije UZP, tom 2, paragrafi 313, 525, 528, 776, 779). Međutim, *v.* fusnotu 37 o zaključcima Pretresnog vijeća u pogledu kumulativnih osuđujućih presuda.

[117] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 576.

[118] *Ibid.*

[119] *Ibid.* Ovaj događaj uzet je u obzir pri razmatranju jesu li Krajišnik i drugi članovi višeg rukovodstva znali za te zločine (*ibid.*, paragraf 965). Pretresno vijeće je zaključilo da su silovanja koja su počinjena tokom pretresa stanova u Novom Sarajevu, uz restriktivne mjere nametnute Muslimanima i Hrvatima, predstavljala zločin progona (*ibid.*, paragrafi 788-90). Međutim, *v.* fusnotu 35 o Krajišnikovoj odgovornosti za progon kao "prošireni" vid zločina UZP.

[120] *Ibid.*, paragraf 965.

[121] *Ibid.* "[O]krutno ili nečovječno postupanje tokom i nakon napada na sela i gradove u općinama, uključujući... seksualno nasilje" bili su djela u osnovi optužbi za progon, za koji se Plavšić izjasnila krivom. Presuda o kazni *Plavšić* (fusnota 4) paragrafi 5, 15-16. Ovim su obuhvaćeni i zločini počinjeni u Novom Sarajevu. Izmijenjena konsolidirana optužnica u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragrafi 18, 19(c).

[122] *v.* Završni pretresni podnesak Tužilaštva u predmetu *Karadžić* (fusnota 15) Prilog A, Novo Sarajevo, paragrafi 10-14. *v.* fusnotu 6. Radovan Karadžić se tereti za seksualno nasilje počinjeno tokom zauzimanja općina u BiH upotrebom sile kao djelima u osnovi genocida, progona, deportacije i prisilnog premještanja. Zločini počinjeni u Novom Sarajevu (općenito) terete se kao djela u osnovi progona, deportacije i prisilnog premještanja. *v.* Treća izmijenjena optužnica u predmetu *Karadžić* (fusnota 6) paragrafi 48, 71-2.

seljana koji su ostali, a u nekim slučajevima su silovali žene.[123] Na primjer, krajem maja 1992. godine, prilikom napada na nesrbe u selu Hambarine, srpski vojnici su ubijali, palili kuće i silovali žene, zbog čega je 400 stanovnika izbjeglo.[124]

Mnogi nesrbi koji nisu uspjeli pobjeći iz ovih područja zarobljeni su i zatočeni u tri ozloglašena logora u općini Prijedor:[125] Omarska, Keraterm i Trnopolje. Vojno sposobni muškarci odvođeni su uglavnom u Keraterm i Omarsku, a žene, djeca, starije osobe i drugi muškarci u Trnopolje.[126] Vojnici, policija i jedinice TO čuvali su ove logore i podvrgavali zatočenike muškog i ženskog pola teškom zlostavljanju, uključujući psihičko zlostavljanje, premlaćivanje, silovanje, seksualne napade i mučenje, što se često završavalo smrću.[127] Silovanja i seksualni napadi bili su svakodnevna pojava u svim logorima na području Prijedora[128] i predstavljali su dio šire kampanje progona protiv nesrba.[129] Jedan od bivših zatočenika u logoru Trnopolje ovako je opisao pogubni uticaj silovanja u tom kontekstu: "Kada su počela silovanja, svi su izgubili nadu, svi u logoru, i muškarci i žene. To je bio strah... "[130]

a. Logor Omarska Omarska je bila u funkciji od 25. maja do kraja augusta 1992. godine, kada su zatočenici prebačeni u Trnopolje i druge logore koje su držali bosanski Srbi.[131] Policajac Željko Mejakić bio je komandant logora Omarska.[132] Miroslav Kvočka, dežurni oficir u policijskoj stanici Omarska, aktivirao je pripadnike rezervnog sastava i redovnu policiju da rade kao straža u logoru, među kojima je bio Mlađo Radić.[133] U Omarskoj je u jednom trenutku držano 3.000 zatočenika, među kojima su bili istaknuti članovi lokalne muslimanske i hrvatske zajednice.[134] Većina zatočenika bili su muškarci – Muslimani i Hrvati – ali je bilo i između 36 i 38 žena, od kojih su mnoge bile istaknute u lokalnoj zajednici.[135] Zatočenici su mučeni glađu, uskraćivani su im osnovni higijenski uslovi, surovo su premlaćivani, seksualno

---

[123] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragraf 104.

[124] *Tužilac protiv Stakića*, ICTY-97-24-T, Prvostepena presuda (31 juli 2003) (*Stakić* Prvostepena presuda) paragraf 133.

[125] *Tužilac protiv Kvočke i dr*, ICTY-98-30/1-T, Prvostepena presuda (2. novembar 2001) (Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*) paragraf 13; *Tužilac protiv Tadića*, ICTY-94-1-T, Prvostepena presuda (7. maj 1997) (Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*) paragraf 154.

[126] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragrafi 487, 1070.

[127] *Ibid.*, paragrafi 487, 499, 1070; Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 125) paragraf 154. *v.* također Odluka po pravilu 98*bis* u predmetu *Slobodan Milošević* (fusnota 11) paragraf 189 (gdje je konstatirano da su zatočene žene i muškarci bili podvrgnuti teškom zlostavljanju u logorima, uključujući i seksualno nasilje).

[128] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragraf 518.

[129] Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 124) paragraf 806; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragraf 1010.

[130] Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 125) paragraf 175.

[131] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 591; Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 125) paragraf 155.

[132] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 593. Mejakić je prvobitno bio optužen zajedno s drugima u predmetu *Kvočka i dr*, ali je prije početka postupka njegov predmet, zajedno s trojicom drugih optuženih, proslijeđen u BiH. *v.* str. 367-8, Poglavlje 10.

[133] *Ibid.*, paragraf 593. *v.* fusnotu 145 o odgovornosti Radića i Kvočke.

[134] *Ibid.*, paragrafi 596-7; Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 125) paragraf 155.

[135] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 597; Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 125) paragraf 155; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 125) paragraf 98.

zlostavljani i ubijani u velikim brojevima.[136] U logoru Omarska "prevladavala je atmosfera sveopšte nekontrolisane samovolje i straha koji je prodirao do kostiju".[137]

Stražari su silovali i seksualno zlostavljali žene zatočene u logoru Omarska.[138] Više počinilaca izvršavalo je te napade često, ostavljajući žrtve s teškim povredama.[139] Žene zatočene u logoru Omarska bile su različite dobi; najstarijima je bilo šezdesetak godina, a bila je i jedna djevojčica.[140] Stražari i komandant logora često su prozivali zatočenice kako bi ih silovali i seksualno zlostavljali,[141] a najgora je bila smjena Mlađe Radića.[142] Svjedokinje su u velikom broju ispričale kako su ih silovali, katkad i više počinilaca.[143] Jedna svjedokinja je izjavila da je pet puta bila izvođena napolje i silovana, a poslije svakog silovanja i pretučena.[144] Jedna zatočenica je rekla "da je tokom vremena koje je provela u Omarskoj gotovo svaka žena iz njene sobe bila izvedena napolje tokom noći... [Ž]ene [su], po povratku u sobu, obično bile povučene ili uplakane."[145]

---

[136] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragrafi 597-617.

[137] Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 125) paragraf 43.

[138] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragrafi 512-18; Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 124) paragrafi 234-6; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 125) paragrafi 98-108. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 490 (kojom je potvrđeno da je "[u Omarskoj] ukupno bilo zatočeno manje od 40 žena. Jednu od tih žena su redovno silovali i tukli"); Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 679 (gdje je zaključeno da su "[z]atočenice u Omarskoj, njih 36, u više navrata silovane"); Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 125) paragraf 165; Odluka po pravilu 98*bis* u predmetu *Slobodan Milošević* (fusnota 11) paragraf 93 (gdje je zaključeno da su žene zatočene u logoru Omarska redovno izvođene iz soba i silovane, te je konstatiran dokaz da je jedna žena pet puta bila izvođena i silovana i da je poslije svakog silovanja premlaćivana).

[139] Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 124) paragrafi 234-6. Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragrafi 603, 683.

[140] Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 125) paragraf 98; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 603.

[141] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragrafi 515, 847; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 125) paragrafi 98-108.

[142] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragrafi 603, 683. *v.* fusnotu 145.

[143] Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 125) paragrafi 98-108.

[144] Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 125) paragraf 165.

[145] Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 125) paragraf 107. Četvorica od petorice optuženih u predmetu *Kvočka* – Kvočka, Prcać, Kos i Radić – bili su na službenim položajima u logoru Omarska. Kvočka je proglašen krivim na osnovu odgovornosti za UZP, za progon (uključujući i seksualno zlostavljanje i silovanje), ubistva i mučenje (*ibid.*, paragrafi 413, 414-15, 772). Osuđujuće presude protiv Kvočke poništene su u žalbenom postupku na temelju toga što se nije moglo utvrditi da su ta djela počinjena u logoru Omarska dok je on bio prisutan. *Tužilac protiv Kvočke i dr*, ICTY-98-30/1-A, Drugostepena presuda (28. februar 2005) (Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka*) paragraf 334. Prcać je proglašen krivim na osnovu odgovornosti za UZP, za progon (uključujući seksualno zlostavljanje i silovanje), ubistva i mučenje (Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 125) paragrafi 468, 469-70, 755). Kos je proglašen krivim na osnovu odgovornosti za UZP i izravno počinjenje, za progon (uključujući seksualno zlostavljanje i silovanje), ubistva i mučenje (*ibid.*, paragrafi 503(c), 504, 758). Radić je osuđen na osnovu odgovornosti za UZP i fizičko počinjenje, za ubistva, mučenje i progon, uključujući silovanja, pokušaje silovanja i prijetnje silovanjem zatočenicama u Omarskoj (*ibid.*, paragrafi 560-1, 573, 578-9, 761). Posljednji optuženi, Zoran Žigić, radio je kratko u logoru Keraterm, ali mu je bio dozvoljen ulazak u Omarsku, Keraterm i Trnopolje kao civilnom licu. Pretresno vijeće zaključilo je da je Žigić bio suizvršilac UZP u logoru Omarska, čiji je cilj bio da se "progone i podjarme zatočeni nesrbi" (*ibid.*, paragraf 320). U pretresnom postupku on je osuđen za progon (na osnovu raznih vrsta nezakonitog ponašanja, uključujući silovanje i seksualno zlostavljanje), mučenje, ubistvo i okrutno postupanje u okviru njegove uloge u Omarskoj "općenito" i za konkretna djela koja je počinio u Omarskoj, Trnopolju i Keratermu (*ibid.*, paragrafi 610, 691, 764). Žalbeno vijeće je odbacilo zaključke da je bio učesnik u UZP u Omarskoj, te je ukinulo osuđujuće presude za zločine

Neka djela seksualnog nasilja počinjena su pred drugim zatočenicima u Omarskoj. Jednom prilikom, naoružani čovjek upao je u kantinu logora Omarska, gdje su zatvorenici jeli. Otkrio je dojku jednoj zatočenici, izvukao nož i nekoliko minuta joj ga povlačio preko dojke, dok su se drugi stražari smijali.[146] Ostali zatočenici su suspregnuli dah jer su mislili da će joj svakog trenutka odrezati dojku.[147] Stražari su također pokušavali prisiliti druge zatočenike da izvrše silovanje. Jednog starijeg bosanskog Muslimana ubili su nakon što je odbio da siluje jednu djevojku u Bijeloj kući.[148]

U logoru Omarska su i muškarci bili izloženi seksualnom zlostavljanju i sakaćenju. Duško Tadić, predsjednik lokalnog odbora SDS-a u Kozarcu, učestvovao je u okupljanju i transportu civila u logore. Ulazio je u logore Omarska i Keraterm da tuče zatočenike. Tadić je učestvovao u prisiljavanju dva zatočenika u Omarskoj na međusobni *fellatio*, na kraju čega je jedan prisiljen da žrtvi odgrize testis pred vojnicima koji su navijali.[149]

b. Logor Keraterm Logor Keraterm, veliki objekat u predgrađu Prijedora, bio je nekadašnja fabrika keramičkih proizvoda.[150] Korišten je kao logor s punim kapacitetom od kraja mjeseca maja do 5. augusta 1992. godine, gdje je u nekim navratima držano i do 1.500 zatočenika odjednom, a sve-ukupno oko 4.000 ljudi, većinom muškaraca, bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata.[151] Duško Sikirica, policajac, bio je komandant logora Keraterm, nadređen komandirima smjene Draganu Kolundžiji, Damiru Došenu i Dušanu Fuštaru.[152]

---

koje je počinio "općenito" u logoru. Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 145) paragraf 599. Druge osuđujuće presude protiv njega nisu uključivale delikte seksualnog nasilja.

[146] Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 125) paragraf 98; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 603.

[147] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragrafi 517, 1013; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragrafi 603 (gdje se poziva na presuđenu činjenicu u 882), 683.

[148] Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 124) paragrafi 234-6; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragraf 516 (gdje je Pretresno vijeće većinski zaključilo da je ova prijetnja silovanjem predstavljala seksualni napad na zatočenicu); Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragrafi 613, 669.

[149] Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 125) paragrafi 206, 237, 670, 692, 726, 730. Za učešće u ovim aktima Tadić je proglašen krivim za okrutno postupanje (Statut MKSJ (fusnota 3) član 3) i nečovječna djela (Statut MKSJ (fusnota 3) član 5). U žalbenom postupku dodate su optužbe za nečovječno postupanje i hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda nanesenih tijelu ili zdravlju (Statut MKSJ (fusnota 3) član 2). *Tužilac protiv Tadića*, ICTY-94-1-A, Drugostepena presuda (15. juli 1999) paragrafi 170-1, 327.

[150] *Tužilac protiv Sikirice i dr*, ICTY-95-8-S, Presuda o kazni (13. novembar 2001) (Presuda o kazni u predmetu *Sikirica*) paragraf 52.

[151] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 581.

[152] *Tužilac protiv Banovića*, ICTY-02-65/1-S, Presuda o kazni (28. oktobar 2003) (Presuda o kazni u predmetu *Banović*) paragraf 23. Sikirica, Došen, i Kolundžija izjasnili su se potvrdno o krivici za progon, na osnovu usaglašenih činjenica u vezi sa svojim ulogama u logoru Keraterm. Preostale optužbe protiv njih su odbačene. Djela u osnovi progona za koje su Došen i Kolundžija priznali krivicu nisu konkretno uključila i djela seksualnog nasilja. Presuda o kazni u predmetu *Sikirica* (fusnota 150) paragrafi 26, 32. Seksualno nasilje predstavljalo je dio ponašanja o kojem se Sikirica izjasnio krivim, kao o djelu u osnovi progona. U Sporazumu o izjašnjenju o krivici u predmetu *Sikirica* navedeno je da, i pored toga što su silovanja počinjena u logoru, nije bilo dokaza da je Sikirica znao ili da je bio u poziciji da zna za njih. Međutim, Sikirica jeste potvrdio da su pojedini zatočenici bili prisiljavani da protiv svoje volje učestvuju u drugim seksualnim radnjama (*ibid.*, paragrafi 22, 125). *v.* također str. 69, Poglavlje 3 i str. 337-9, Poglavlje 8. U predmetu *Kvočka* optuženi Radić je tvrdio da iskaz žrtve silovanja (svjedokinje K) nije bio vjerodostojan jer njeno svjedočenje da ju je

Pod stražom čuvara u Keratermu[153] zatočenici su izvođeni van i ubijani, mučeni glađu i surovo zlostavljani, između ostalog i seksualno.[154]

Zatočenici oba pola bili su seksualno zlostavljani u raznim prostorijama u logoru Keraterm.[155] Jednom prilikom više stražara silovalo je jednu zatočenicu na stolu sve dok nije izgubila svijest, a idućeg jutra se probudila u lokvi krvi.[156] I druge žene su silovane u Keratermu.[157] Seksualno nasilje vršeno je i nad muškarcima. Jedan svjedok je izjavio da je vidio grupu zatočenika, od koje je pola bilo bez donjih dijelova odjeće i stajalo, a drugo pola je klečalo u položaju kao da polno opće.[158]

c. Logor Trnopolje Istovremeno s logorima Omarska i Keraterm osnovan je i logor Trnopolje, koji je obuhvatao nekoliko različitih zgrada u selu Trnopolje, uključujući bivšu školu, pozorište ili dom kulture koji su zvali Dom, te fiskulturnu salu i prodavnicu.[159] Slobodan Kuruzović, komandant TO u Prijedoru, a kasnije član 343. motorizovane brigade VRS,[160] bio je komandant logora od 25. maja do kraja septembra 1992. godine.[161] Od kraja maja bosanski Srbi su u Trnopolje počeli dovoditi mahom žene i djecu, nakon što su izvršili napad na njihova sela, a konačan broj je dostigao nekoliko hiljada.[162] Zatočenici su držani u nehigijenskim uslovima, a zlostavljanje je bilo svakodnevno; osobe koje su izvodili na ispitivanje često se nisu vraćale.[163]

S obzirom na to da je najveći broj žena i djevojčica bio smješten u Trnopolju, u njemu je bilo više slučajeva silovanja nego i u jednom drugom logoru. Najugroženije su bile djevojčice uzrasta između šesnaest i devetnaest godina.[164] Silovanja koja su

---

silovao i Sikirica nije formiralo bazu za osuđujuću presudu Sikirici. Žalbeno vijeće je odbacilo ovaj argument zaključivši da "činjenica da se odbrana i tužilaštvo u pisanom sporazumu o krivici u predmetu *Tužilac protiv Sikirice i drugih* nisu oslonili na iskaz svjedokinje K da ju je silovao Duško Sikirica nema nikakvog uticaja na zaključak Pretresnog vijeća u ovom predmetu. Činjenice o kojima je postignut dogovor u okviru sporazuma o krivici nisu činjenice o kojima je presuđeno. Pretresno vijeće u predmetu *Tužilac protiv Sikirice i drugi* nije presudilo o pouzdanosti svjedokinje K." Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 145) paragraf 407. *v.* fusnotu 175 u vezi s Fuštarom i drugima.

[153] Među njima je bio i Predrag Banović, koji se izjasnio potvrdno o krivici za ubistva i premlaćivanje zatvorenika u kojima je lično učestvovao, ali optužbe za djela koja su u logoru počinili drugi, uključujući i djela seksualnog nasilja, nisu bila dio usaglašenih činjenica u sporazumu o izjašnjenju o krivici. *v.* Presuda o kazni u predmetu *Banović* (fusnota 152) paragrafi 12, 14, 29-30.

[154] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragrafi 579-90.

[155] Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 124) paragrafi 240-1. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 678 (u kojoj je na osnovu činjenica o kojima je presuđeno zaključeno da su stražari silovali žene u logoru Keraterm).

[156] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragraf 512; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragrafi 587 (gdje se oslanja na činjenice o kojima je presuđeno, 893, 898), 683. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 124) paragraf 240.

[157] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragrafi 512-18, 852; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragrafi 587 (gdje se oslanja na činjenice o kojima je presuđeno 893, 898), 683; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 125) paragraf 114.

[158] Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 124) paragraf 241.

[159] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 618.

[160] Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 124) paragraf 115.

[161]Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 619.

[162] *Ibid.*, paragrafi 620-2.

[163] *Ibid.*, paragraf 628.

[164] Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 125) paragraf 175. *v.* također Odluka u skladu s Pravilom 98*bis* u predmetu *Slobodan Milošević* (fusnota 11) paragraf 200.

počinjena u logoru Trnopolje od maja do oktobra 1992. godine izvršili su članovi osoblja i lica kojima je ulaz u logor bio dozvoljen.[165] Tokom večeri grupe vojnika ulazile bi u logor, odvodile žrtve iz zgrade Doma i silovale ih.[166] Srpski vojnici i stražari odvodili su žene i djevojčice iz logora i silovali ih ili seksualno zlostavljali; među žrtvama je bila i djevojčica uzrasta od trinaest godina.[167] Mnoge žene bile su grupno silovane; jedan svjedok je izjavio kako je jednu ženu od devetnaest godina silovalo sedam muškaraca i da je morala tražiti ljekarsku pomoć jer je krvarila.[168]

Žrtve seksualnog nasilja često su morale tražiti ljekarsku intervenciju, a u nekim slučajevima i medicinski prekid trudnoće.[169] Vojnici i stražari ujutro bi vraćali žene, koje su često krvarile i trebale ljekarsku pomoć.[170] Jedan zatočenik s obrazovanjem u medicinskoj struci svjedočio je o velikom broju počinjenih silovanja nakon što je davao savjete i ukazao medicinsku pomoć žrtvama silovanja, među kojima je bila i djevojčica od dvanaest godina.[171] U augustu 1992. godine Kuruzović je zatočio jednu ženu u kući gdje mu je bila komanda, redovno je silovao tokom narednih mjesec dana i nanosio joj ubodne rane kad bi se opirala.[172] Prve noći se on svukao i rekao joj da želi vidjeti "kako se Muslimanke jebu".[173] Vojnici koji su u konvojima protjerivali zatočenike iz logora u pravcu teritorije pod kontrolom Muslimana također su u kamionu tokom transporta silovali mlade djevojke.[174]

Pored postupaka protiv komandanata logora i stražara, nekoliko funkcionera bosanskih Srba na općinskom i nivou RS optuženi su i/ili osuđeni za zločine počinjene u logorima u Prijedoru, uključujući i seksualno nasilje nad zatočenicima oba pola.[175]

---

[165] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragrafi 512-18, 856; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragrafi 629, 682. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 493.

[166] Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 125) paragraf 175. *v.* također Odluka u skladu s pravilom 98*bis* u predmetu *Slobodan Milošević* (fusnota 11) paragraf 200.

[167] Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 124) paragraf 244; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragraf 514; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 682.

[168] Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 125) paragraf 175. *v.* također Odluka u skladu s pravilom 98*bis* u predmetu *Slobodan Milošević* (fusnota 11) paragraf 200.

[169] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 629.

[170] *Ibid*., paragraf 682.

[171] Prvostepena presuda u predmetu *Tadić* (fusnota 125) paragraf 175.

[172] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragraf 513; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1 paragrafi 630, 682. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 493; Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 124) paragrafi 792-4.

[173] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragraf 513. Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 124) paragraf 793.

[174] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragrafi 633, 682 (na osnovu činjenica o kojima je presuđeno 903, 1028).

[175] Milomir Stakić, predsjednik Kriznog štaba bosanskih Srba i načelnik Opštinskog vijeća za narodnu odbranu u Prijedoru: Stakić je aktivno učestvovao u formiranju logora Omarska, Keraterm i Trnopolje; u prvostepenom postupku proglašen je krivim za progon, uključujući i seksualno nasilje, kao "suizvršilac". Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (fusnota 124) paragrafi 377-401, 881-2 , 826. Žalbeno vijeće je preinačilo vid odgovornosti u osuđujućim presudama i zaključilo da je Stakić odgovoran za progon u logorima, uključujući i seksualno nasilje, kao učesnik u UZP, s ciljem etničkog čišćenja Prijedora deportacijom i progonom nesrba. *Tužilac protiv Stakića*, ICTY-97-24-A, Drugostepena presuda (22 mart 2006) paragrafi 73, 78, 85. *v.* str. 237-8, Poglavlje 7.

Radoslav Brđanin, političar na visokom položaju u ARK: Pretresno vijeće je u predmetu *Brđanin* zaključilo da su silovanja i seksualni napadi u Prijedoru predstavljali progon (Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7)

paragrafi 1010-13) i mučenje (*ibid*., paragrafi 512-18, 524). Brđanin je u prvostepenom postupku proglašen krivim za pomaganje i podržavanje ovih zločina (*ibid*., paragrafi 538, 1055-8). Nakon posjete logoru Omarska u julu 1992. godine Brđanin je javno izjavio: "Ono što smo vidjeli u Prijedoru primjer je dobro obavljenog posla" i dodao da je "šteta što mnogi u Banja Luci toga još nisu svjesni, kao što nisu svjesni šta se u Banja Luci u najskorije vrijeme može desiti". (*ibid*., fusnota 2655). Žalbeno vijeće je oborilo osuđujuće presude za mučenje na osnovu nedovoljno dokaza da su oni koji su upravljali logorima bili upoznati s Brđaninovim stavom o logorima. Stoga nije dokazan značajan uticaj Brđaninove pomoći. *v.* fusnotu 10 o efektu ovog zaključka na osuđujuće presude protiv Brđanina u vezi s logorima i zatočeničkim objektima. *v.* str. 252, Poglavlje 7. Silovanje i seksualni napadi u zatočeničkim logorima navedeni su u optužnici kao djela u osnovi genocida/saučesništva u genocidu. *v. Tužilac protiv Brđanina*, ICTY-99-36-T, Šesta izmijenjena optužnica (9. decembar 2003) paragrafi 36-7, 42. Međutim, Pretresno vijeće je zaključilo da nema dovoljno dokaza o specifičnoj namjeri, što je uslov za dokazivanje genocida (Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragrafi 989-91).

Stojan Župljanin, načelnik CSB Banja Luka, i Mićo Stanišić, pripadnik MUP RS i Vlade RS: u periodu kada su logori postojali Stojan Župljanin je bio načelnik CSB Banja Luka, gdje su bili zaposleni komandanti i stražari logora u Prijedoru. Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (fusnota 125) paragraf 26. Pretresno vijeće je u predmetu *Stanišić i Župljanin* zaključilo da su seksualno nasilje i drugi napadi na zatočenike oba pola u logorima u Prijedoru predstavljali mučenje, okrutno postupanje, druga nečovječna djela i progon, koji se mogu pripisati Župljaninu i njegovom saučesniku Mići Stanišiću po trećoj kategoriji UZP. Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragrafi 698, 702, tom 2, paragrafi 313, 525, 528, 776, 779. Međutim, *v.* fusnotu 37 o zaključcima Pretresnog vijeća u pogledu kumulativnih osuđujućih presuda.

Momčilo Krajišnik, predsjednik Skupštine bosanskih Srba i član Predsjedništva Srpske Republike u BiH: u predmetu *Krajišnik* zaključeno je da je zlostavljanje zatočenika u logorima u Prijedoru predstavljalo okrutno ili nečovječno postupanje kao zločin u osnovi progona (premda Pretresno vijeće nije izričito spominjalo Prijedor pri navođenju zatočeničkih objekata gdje su počinjena silovanja i seksualno zlostavljanje). Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragrafi 799-800, 805-6. *v.* fusnotu 4 o Krajišnikovoj odgovornosti za progon kao zločin "proširenog" UZP.

Biljana Plavšić, predsjednica RS, istaknuta političarka bosanskih Srba, na funkciji člana Predsjedništva Socijalističke Republike BiH i član kolektivnih i proširenih predsjedništava Srpske republike u BiH (kasnije RS): seksualno nasilje u zatočeničkim objektima (općenito) predstavljalo je jedno od djela u osnovi progona, za koji se Plavšić izjasnila krivom. Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragrafi 5, 15-16. Zatočenički objekti u Prijedoru bili su na popisu objekata u kojima je počinjeno seksualno zlostavljanje. Izmijenjena konsolidirana optužnica u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragraf 19, Prilog C.

Radovan Karadžić, predsjednik RS i vrhovni komandant njenih oružanih snaga (VRS): seksualno nasilje, uključujući i ono koje je počinjeno u logorima u Prijedoru, u optužnici je navedeno kao djelo u osnovi genocida, progona, deportacije i prisilnog premještanja, za koje se Karadžić tereti na osnovu odgovornosti za učešće u UZP. Treća izmijenjena optužnica u predmetu *Karadžić* (fusnota 6) paragrafi 40(b), 48, 54. *v.* fusnotu 6. *v.* također Završni pretresni podnesak Tužilaštva u predmetu *Karadžić* (fusnota 15) Prilog A (Prijedor) paragrafi 17-31 (odnosi se na zločine počinjene u logorima u Prijedoru). *v.* također *ibid*., Prilog B 40-2. Po završetku izvođenja dokaza Tužilaštva, Pretresno vijeće je zaključilo da nije bilo dovoljno dokaza koji potkrepljuju optužbe za genocid u općinama; međutim, ovaj je zaključak poništen u žalbenom postupku te je optužba za genocid u općinama vraćena. *Tužilac protiv Karadžića,* ICTY-9S-5/18-AR98*bis*.l, Presuda na osnovu Pravila *98bis* (11. juli 2013) paragraf 46. Postupak protiv Karadžića je u toku.

Ratko Mladić, komandant Glavnog štaba VRS: seksualno nasilje, uključujući i ono koje je počinjeno u logorima u Prijedoru, navedeno je u optužnici kao djelo u osnovi genocida, progona, deportacije i prisilnog premještanja, za koje se Mladić tereti na osnovu odgovornosti za učešće u UZP. Četvrta izmijenjena optužnica u predmetu *Mladić* (fusnota 5) paragrafi 12, 13, 38, 39(b), 53, 59(c). *v.* fusnotu 5. *v.* također Pretpretresni podnesak Tužilaštva u predmetu *Mladić* (fusnota 15) paragrafi 388, 390-1. Na kraju izvođenja dokaza Tužilaštva, odbrana je zatražila da se Mladić oslobodi optužbi, ali je Pretresno vijeće potvrdilo da postoji dovoljno osnova za nastavak postupka po svim tačkama optužnice, uključujući i navode koji obuhvaćaju seksualno nasilje. *Tužilac protiv Mladića*, ICTY-09-02, Odluka na osnovu Pravila 98*bis* (15. April 2014) Transkript, str. 20955. Postupak protiv Mladića je u toku.

Predmeti protiv drugih osoba koje su optužene za zločine u Prijedoru proslijeđeni su Sudu BiH u Sarajevu: predmeti protiv Željka Mejakića, Momčila Grubana, Duška Kneževića i Dušana Fuštara proslijeđeni su na osnovu pravila 11*bis*. *v.* str. 371-2, Poglavlje 10. Tužilaštvo je povuklo optužnice protiv prvobitno optuženih za Omarsku i Keraterm – Dragana Kondića, Gorana Lajića, Dragomira Šaponje, Nedjeljka Timarca, Zdravka Govedarice, Predraga Kostića, Nedjeljka Paspalja, Milana Pavlića, Milutina Popovića, Draženka Predojevića, Željka Savića i Mirka Babića. *v.* Saopćenje za medije MKSJ, "Izjava tužioca povodom povlačenja optužbi protiv 14 optuženih," (8. maj 1998)

Osim konteksta logora, Tužilaštvo je na pretresu u predmetu Karadžić iznijelo i navode o seksualnom nasilju koje je počinjeno tokom nasilnog vojnog zauzimanja općine Prijedor, u okviru kojeg su pripadnici srpskih snaga silovali nesrpkinje.[176] Postupak je u toku.

(xvi) Rogatica (Krajišnik, Plavšić, Mladić, Karadžić[177]) U maju 1992. godine predstavnici lokalnog SDS-a imali su za cilj uspostavljanje kontrole nad cijelom općinom Rogatica, te su srpske snage na koncu osvojile općinu vojnim putem.[178] Od juna do augusta 1992. godine srpske snage držale su civile, uglavnom bosanske Muslimane, zatočene u objektima; između ostalog, do 1.100 osoba je bilo zatočeno u zgradi srednje škole u Rogatici, gdje su tukli, silovali i mučili zatočenike Muslimane.[179] Tokom pretresa u predmetu *Mladić* Tužilaštvo je iznijelo tvrdnje o tome da su nesrbi bili zatočeni i u objektu Rasadnik, gdje su bili seksualno zlostavljani i silovani.[180] Postupak u ovom predmetu je u toku.

(xvii) Sanski Most (Plavšić,[181] Mladić,[182] Karadžić,[183] Stanišić i Simatović) Pretresno vijeće je u predmetu *Stanišić i Simatović* razmotrilo dokaze o silovanju žena u Sanskom

---

<http://www.icty.org/bcs/press/izjava-tužioca-povodom-povlačenja-optužbi-protiv-14-optuženih> pristupljeno 3. septembar 2015.

Nekoliko optuženih za zločine u logorima u Prijedoru umrlo je prije ili tokom pretresa: Slobodan Milošević, Goran Borovnica, Milan Kovačević, Simo Drljača i Nikica Janjić.

Drugi optuženi izjasnili su se potvrdno o krivici za zločine u Prijedoru: *v.* fusnotu 152, predmet *Sikirica i dr.*

[176] Završni pretresni podnesak Tužilaštva u predmetu *Karadžić* (fusnota 15) Prilog A (Prijedor) paragraf 13.

[177] *v.* fusnotu 6. Radovan Karadžić se također tereti za seksualno nasilje u kontekstu prisilnog zauzimanja općina kao djela u osnovi genocida, progona, deportacije i prisilnog premještanja. Rogatica je jedna od općina gdje su prema optužnici počinjeni progon, deportacija i prisilno premještanje. *v.* Završni pretresni podnesak Tužilaštva *Karadžić* (fusnota 15) Prilog A (Rogatica) paragrafi 12-22, Prilog B46-7 (s navodima o tome kako su pripadnici Rogatičke brigade ispitivali, tukli, mučili, silovali i pljačkali zatočenike, najčešće žene i djecu).

[178] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragrafi 677-8.

[179] *Ibid.*, paragrafi 679, 685. Zaključeno je da je zlostavljanje u zatočeničkim objektima predstavljalo okrutno ili nečovječno postupanje kao zločin u osnovi progona. *Ibid.*, paragrafi 800, 805-6 (premda Rogatica nije spomenuta u primjeru zatočeničkih objekata gdje je počinjeno seksualno zlostavljanje). *v.* fusnotu 35 o Krajišnikovoj odgovornosti za progon kao zločin "proširenog" UZP.

Seksualno nasilje u zatočeničkim objektima (općenito) predstavljalo je jedno od djela u osnovi progona, za koji se Plavšić izjasnila krivom. Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragrafi 5, 15-16. Srednja škola u Rogatici navedena je kao jedan od zatočeničkih objekata u kojima je počinjeno nasilje. Izmijenjena konsolidirana optužnica u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragraf 19, Prilog C. Momčilo Krajišnik je bio optužen zajedno s Plavšićevom i terećen je za progone po istoj osnovi, ali u postupku protiv njega nisu izvedeni nikakvi dokazi o seksualnom nasilju u Rogatici. Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragrafi 508-33.

v. fusnotu 5. Ratko Mladić se također tereti za seksualno nasilje u zatočeničkim objektima u BiH kao zločin u osnovi genocida, progona, deportacije i prisilnog premještanja. Objekti u Rogatici nalaze se na popisu zatočeničkih objekata. Četvrta izmijenjena optužnica u predmetu *Mladić* (fusnota 5) Prilog C.

[180] Pretpretresni podnesak Tužilaštva u predmetu *Mladić* (fusnota 15) Dio 1, paragraf 400.

[181] "[O]krutno i nečovječno postupanje tokom i nakon napada na gradove i sela u općinama, uključujući... seksualno nasilje" predstavljalo je jedno od djela u osnovi progona, za koji se Plavšić izjasnila krivom. Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragrafi 5, 15-16. Ovim su obuhvaćeni i zločini počinjeni u Sanskom Mostu. Izmijenjena konsolidirana optužnica u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragrafi 18, 19(c).

[182] *v.* fusnotu 5. Ratko Mladić se također tereti za seksualno nasilje tokom zauzimanja općina uz upotrebu sile, kao djela u osnovi genocida, progona, deportacije i prisilnog premještanja. Sanski Most jedna je od općina na popisu zatočeničkih objekata. Četvrta izmijenjena optužnica u predmetu *Mladić* (fusnota 5) paragrafi 37, 47.

Mostu tokom prevoza autobusima u septembru 1995. godine, kako bi izvelo zaključke o tome jesu li u tom periodu nesrbi bili premještani silom. Među njima je bio i dokaz o silovanju jedne žene u autobusu na putu prema Sanskom Mostu,[184] kao i još jedan slučaj kada je nekoliko "Arkanovih vojnika" silovalo jednu ženu u autobusu dok su drugi zatočenici bili prisiljeni da pjevaju "četničke pjesme".[185]

(xviii) Teslić (Plavšić,[186] Brđanin) U junu 1992. godine, nakon što je vojska bosanskih Srba blokirala sve puteve prema Tesliću, selo bosanskih Muslimana Stenjak je granatirano.[187] Potom su vojnici bosanski Srbi i policija, uz pomoć paravojnih grupa, pretresali muslimanske kuće tražeći skriveno oružje. Kuće su opljačkane i spaljene.[188] Paravojna grupa "Miće" širila je strah pljačkom, ubijanjem i silovanjima.[189] Od jula do oktobra 1992. godine pripadnici policije bosanskih Srba i VRS silovali su više bosanskih Muslimanki u općini Teslić.[190]

(xix) Višegrad (Vasiljević, Lukić and Lukić, Plavšić, Krajišnik, Stanišić i Župljanin) U aprilu 1992. godine, nakon što su lokalni Muslimani u Višegradu razoružani, atmosfera nasilja između Muslimana i Srba otjerala je brojne civile u bijeg.[191] Mnogi su se vratili kada je JNA sredinom aprila preuzela kontrolu nad gradom,[192] ali ubrzo je nesrpsko stanovništvo u konvojima napustilo sela.[193] Nakon što se u maju JNA povukla, paravojne snage i lokalni Srbi ponižavali su, zlostavljali, tukli i silovali Muslimane koji

---

[183] *v.* fusnotu 6. Radovan Karadžić se tereti za seksualno nasilje u zatočeničkim objektima u BiH, kao djelo u osnovi genocida, progona, deportacije i prisilnog premještanja. Mnoge lokacije u Sanskom Mostu nalaze se na popisu zatočeničkih objekata. Treća izmijenjena optužnica u predmetu *Karadžić* (fusnota 6) Prilog C. Međutim, Završni pretresni podnesak Tužilaštva ne navodi zločine seksualnog nasilja u Sanskom Mostu. *v.* Završni pretresni podnesak Tužilaštva u predmetu *Karadžić* (fusnota 15) Prilog A (Sanski Most) paragrafi 10-31; Prilog B 48-51.

[184] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Simatović* (fusnota 14) tom 1, paragraf 798.

[185] *Ibid.*, paragraf 800. Ovi slučajevi bili su dio navodnih operacija prisilnog premještanja. Premda je Pretresno vijeće utvrdilo da je jedna žena bila silovana u autobusu na putu za Sanski Most (*ibid.*, paragraf 874), zaključilo je da ovi slučajevi, uključujući i silovanja, ne ispunjavaju uslov *mens rea* za prisilno premještanje, te stoga nije uključilo seksualno nasilje u ukupne pravne zaključke o prisilnom premještanju u Sanskom Mostu (*ibid.*, paragrafi 1172-5).

[186] "[O]krutno i nečovječno postupanje tokom i nakon napada na gradove i sela u općinama, uključujući... seksualno nasilje" predstavljalo je jedno od djela u osnovi progona, za koji se Plavšić izjasnila krivom. Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragrafi 5, 15-16. Ovim su obuhvaćeni i zločini počinjeni u Tesliću. Izmijenjena konsolidirana optužnica u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragrafi 18, 19(c).

[187] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (fusnota 7) paragraf 110.

[188] *Ibid.*

[189] *Ibid.*

[190] *Ibid.*, paragraf 523. Pretresno vijeće nije detaljnije opisalo ova silovanja. Dokazi su izvedeni na zatvorenoj sjednici (*v. ibid.*, paragraf 523, fusnota 1353). Zaključeno je da su silovanja u Tesliću u julu 1992. godine bila "bitan element diskriminacije tih žena" i da su predstavljala težak bol i patnju u stepenu koji predstavlja mučenje, a koje je Brđanin pomagao i podržavao (*ibid.*, paragrafi 523-4, 538). Ti zločini predstavljali su i progon, za koji je Brđanin proglašen krivim kao pomagač i podržavač (*ibid.*, paragrafi 1010, 1055-7). *v.* fusnotu 10 o oslobađajućim presudama za Brđanina u žalbenom postupku. *v.* str. 252, Poglavlje 7.

[191] *Tužilac protiv Vasiljevića*, ICTY-98-32-T, Prvostepena presuda (29. novembar 2002) (Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*) paragrafi 41-2; Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 695.

[192] Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević* (fusnota 191) paragraf 43; Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 695.

[193] Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević* (fusnota 191) paragraf 44; Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 697.

su ostali na tom području ili su se vratili u svoje kuće.[194] Uslijedili su masovna nestanci i, na koncu, stotine bosanskih Muslimana proizvoljno je ubijeno.[195]

Dana 14. juna 1992. godine grupa od šezdesetak Muslimana koji su istjerani iz svog sela, uglavnom žena, djece i staraca, krenula je prema Višegradu u potrazi za konvojem.[196] Odatle su poslani u jednu praznu kuću u Pionirskoj ulici.[197] Tamo je stigla grupa naoružanih muškaraca − među njima su bili i Milan Lukić i Sredoje Lukić[198] − koja je razdvojila žene i djecu,[199] podvrgla ih pretresu do gole kože i opljačkala ih.[200] Neki od njih izveli su dvije žene i silovali ih.[201] Milan Lukić je iz kuće izveo žene; među njima su bile tri žrtve koje su po povratku u kuću svjedocima rekle da su bile silovane.[202] Naoružani muškarci su se kasnije vratili, premjestili tu grupu ljudi u drugu kuću i zatim kuću zapalili, te su na taj način usmrtili najmanje 53 osobe,[203] uključujući i tri žrtve silovanja.[204]

---

[194] Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević* (fusnota 191) paragrafi 45, 54; Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragrafi 696, 701; *Tužilac protiv Lukića i Lukića*, ICTY-98-32/1-T, Prvostepena presuda (20. juli 2009) (Prvostepena presuda u predmetu *Lukić i Lukić*) paragrafi 49, 51, 65.

[195] Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević* (fusnota 191) paragrafi 49-53; Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragrafi 698-701.

[196] Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević* (fusnota 191) paragraf 118.

[197] *Ibid*., paragraf 120; Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 699.

[198] Sredoje Lukić je u to vrijeme bio pripadnik višegradske policije. Postojali su navodi da su rođaci Lukić bili povezani s paravojnom grupom "Beli orlovi" ili "Osvetnici", mada je Pretresno vijeće zaključilo da nema dovoljno potkrepljujućih dokaza za to. Prvostepena presuda u predmetu *Lukić i Lukić* (fusnota 194) paragrafi 71-8.

[199] *Ibid*., paragraf 555.

[200] Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević* (fusnota 191) paragraf 121; Prvostepena presuda u predmetu *Lukić i Lukić* (fusnota 194) paragraf 555; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 1399.

[201] Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević* (fusnota 191) paragraf 122. U predmetu *Vasiljević,* slučaj u Pionirskoj ulici bio je osnova optužbi za istrebljenje, ubistvo, nečovječna djela, ugrožavanje života i fizičkog integriteta i progon. Silovanje nije u navodima optužnice kao posebno djelo, ali bi moglo potpasti pod djela "uznemiravanja, ponižavanja, teroriziranja i psihičkog zlostavljanja" u osnovi progona po tačkama optužnice 3, 11 i 12. Pretresno vijeće je zaključilo da su nesrbi koji su ostali u Višegradu nakon aprila 1992. godine bili podvrgnuti zlostavljanju i ponižavanju, uključujući i silovanje (*ibid*., paragraf 54) i, konkretno, da su Jasminu Vilu i još jednu ženu, a koje su bile zatočene u kući u Pionirskoj ulici, silovali neki naoružani muškarci 14. juna 1992. godine (*ibid*., paragraf 122). Pretresno vijeće oslobodilo je Vasiljevića odgovornosti za sve zločine povezane sa slučajem u Pionirskoj ulici na osnovu nedostatka dokaza da je znao da će do zločina doći i da ih je namjeravao počiniti (*ibid*., paragrafi 188-92, 241-3, 258, 260-1, 308). *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 1399, o silovanju dvije žene u Pionirskoj ulici. Premda za ova silovanja nema posebnih navoda u optužnici, Pretresno vijeće je zaključilo da su silovanja u Višegradu jedan od nekoliko faktora zbog kojih su muslimanski civili bježali, te da su predstavljala zločin prisilnog premještanja (*v. ibid*., paragraf 1413).

[202] Prvostepena presuda u predmetu *Lukić i Lukić* (fusnota 194) paragraf 596. Međutim, Pretresno vijeće je zaključilo da dokazi nisu pokazali ko ih je silovao.

[203] Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević* (fusnota 191) paragrafi 123-8 (procijenjeno 66 smrtnih slučajeva); Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragrafi 699, 701 (procijenjeno 66 slučajeva smrti); Prvostepena presuda u predmetu *Lukić i Lukić* (fusnota 194) paragrafi 555-68 (procijenjeno 59 slučajeva smrti); *Tužilac protiv Lukića i Lukića*, ICTY-98-32/1-A, Drugostepena presuda (4. decembar 2012) (Drugostepena presuda u predmetu *Lukić i Lukić*) Dodatak C (ustanovljeno 53 slučaja smrti). U predmetu *Krajišnik* slučaj Pionirske ulice razmatran je u kontekstu ubistava i progona iz Višegrada, ali nisu razmatrani nikakvi dokazi o silovanju i seksualnom nasilju. Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 699.

[204] Prvostepena presuda u predmetu *Lukić i Lukić* (fusnota 194) paragrafi 555, 567, 596; Drugostepena presuda u predmetu *Lukić i Lukić* (fusnota 203) Dodatak C. U predmetu *Lukić i Lukić* Tužilaštvo nije u početku navelo optužbe za ovaj ili druge slučajeve seksualnog nasilja, a kasnije mu nije odobrena izmjena optužnice kako bi uključio te navode. Međutim, ovi dokazi u slučaju Pionirske ulice bili su relevantni za postupanje prema žrtvama koje predstavlja dio progona. Osuđujuća presuda Pretresnog vijeća za Milana Lukića obuhvatila je i podvrgavanje žrtava u Pionirskoj ulici

U predmetu *Lukić i Lukić* Tužilaštvo je izvelo dokaze o seksualnom nasilju kao dokaze za pobijanje alibija odbrane[205] kako bi utvrdilo identitet Milana Lukića kao počinioca zločina za koje se tereti.[206] To su bili dokazi da je Milan Lukić: u dva navrata, zajedno s još jednim muškarcem, odveo dvije žene iz kuće i silovao ih;[207] iz kuće odveo jednu svjedokinju, njenu sestru i prijateljicu u hotel Vilina vlas, a zatim silovao svjedokinju, koja nikada više nije vidjela druge dvije žene;[208] odveo druge dvije žene u hotel Vilina vlas i silovao jednu od njih;[209] odveo jednu drugu svjedokinju u napuštenu kuću i tri puta je silovao;[210] silovao jednu ženu više puta dok je bila zatočena u fiskulturnoj sali škole "Hasan Veletovac" u Višegradu, te je birao druge žene koje će izvoditi iz sale da bi bile silovane.[211]

---

maltretiranju, ponižavanju, te teroriziranju i psihičkom zlostavljanju tako što je preživjele svjedokinje držao u strahu da će biti silovane, kao i njegovu ulogu u pretresanju do gola.
Prvostepena presuda u predmetu *Lukić i Lukić* (fusnota 194) paragrafi 1009, 1015. Sredoje Lukić je osuđen za pomaganje i podržavanje ovih djela progona (*ibid.*, paragrafi 1031, 1035). Međutim, Žalbeno vijeće bilo je mišljenja da osuđujuće presude za progon nisu obuhvatile odvođenje žena ili strah od silovanja zato što ova djela u osnovi progona nisu navedena u optužnici. Žalbeno vijeće nije posebno razmatralo odgovornost za pretresanja do gola iako bi se ovo moglo smatrati sastavnim dijelom "maltretiranja, ponižavanja, teroriziranja i psihičkog zlostavljanja" kao djela progona prihvaćenog u žalbenom postupku. Drugostepena presuda u predmetu *Lukić i Lukić* (fusnota 203) fusnote 778, 1075.

[205] Prvostepena presuda u predmetu *Lukić i Lukić* (fusnota 194) paragraf 37. Dokazi o silovanju izvedeni su kao dokazi za pobijanje alibija za incidente na rijeci Drini, u fabrici Varda i na Bikavcu (*ibid.*, paragrafi 185-6, 229, 280, 289, 328, 695, 701). *v.* također str. 51-3, Poglavlje 3.

[206] *Ibid.*, paragrafi 678, 681, 747. Pretresno vijeće se oslonilo na svjedočenje još jedne žene o tome kako ju je Milan Lukić silovao, kao potkrepljenje prilikom identifikacije Lukića kao ubice Hajre Korić (*ibid.*, paragrafi 747, 755).

[207] *Ibid.*, paragrafi 184-6. Pretresno vijeće je zaključilo da je ovo svjedočenje vjerodostojno i pouzdano u pogledu svjedokinjinih opažanja u vezi s Milanom Lukićem, ali se nije oslonilo na njega kao na dokaz kojim se pobija alibi za incidente u fabrici Varda ili na obali Drine, zato što nije bilo dovoljno konkretno u pogledu datuma, paragraf 229; Drugostepena presuda u predmetu *Lukić i Lukić* (fusnota 203) paragrafi 96-7.

[208] Prvostepena presuda u predmetu *Lukić i Lukić* (fusnota 194) paragraf 280 (u vezi sa svjedokinjom VG 131). Druga svjedokinja (VG 133), pokušavajući da se sjeti kojeg je dana vidjela Milana Lukića kako odvodi njene susjede na pogubljenje, također je govorila o incidentu u junu kad su je dva muškarca u sivim uniformama zaključali u sobi u jednom stanu i pokušali je silovati (*ibid.*, paragraf 289). Oba ova incidenta uzeta su u obzir prilikom procjenjivanja Lukićevog alibija za incident u fabrici Varda. Pretresno vijeće je zaključilo da su obje svjedokinje pouzdane za pobijanje alibija Milana Lukića, ali je Žalbeno vijeće utvrdilo da je Pretresno vijeće pogriješilo kad nije razmotrilo navodni neprimjeren uticaj predsjednice udruženja Žena – žrtva rata na iskaz svjedokinje VG 131. Drugostepena presuda u predmetu *Lukić i Lukić* (fusnota 203) paragrafi 62-3. Žalbeno vijeće je razmotrilo pouzdanost iskaza svjedokinje u odnosu na ove navode, te je potvrdilo njenu vjerodostojnost zaključivši da bi razumno pretresno vijeće moglo ustanoviti da na njeno svjedočenje nije uticalo to što je bila povezana s pomenutim Udruženjem i njegovom predsjednicom (*ibid.*, paragrafi 100-1).

[209] Dvije svjedokinje (VG 094 i VG 119) izjavile su da ih je Milan Lukić odveo u hotel Vilina vlas, gdje su Milan Lukić i još jedan muškarac silovali VG 094. Pretresno vijeće utvrdilo je da su njihovi iskazi vjerodostojni i dovoljni da bi mogle prepoznati Milana Lukića u noći požara na Bikavcu. Prvostepena presuda u predmetu *Lukić i Lukić* (fusnota 194) paragrafi 678, 681, 683-4, 721, 723. Žalbeno vijeće je zaključilo da je Pretresno vijeće pogriješilo kada nije razmotrilo neprimjeren uticaj udruženja Žena -žrtva rata na iskaz ove dvije svjedokinje, ali je utvrdilo i da bi razuman presuditelj o činjenicama mogao zaključiti da njihovo svjedočenje nije kompromitirano. Drugostepena presuda u predmetu *Lukić i Lukić* (fusnota 203) paragrafi 62-3, 471.

[210] Prvostepena presuda u predmetu *Lukić i Lukić* (fusnota 194) paragraf 695. Pretresno vijeće zaključilo je da je ovo svjedočenje dosljedno i pouzdano, te ga je uzelo u obzir prilikom odbacivanja odbrane Milana Lukića alibijem za incident na Bikavcu (*ibid.*, paragrafi 727-31).

[211] *Ibid.*, paragraf 701. Pretresno vijeće zaključilo je da je ovo svjedočenje dosljedno i pouzdano, te ga je uzelo u obzir prilikom odbacivanja odbrane Milana Lukića alibijem za incident na Bikavcu (*ibid.*, paragrafi 727-31).

Pretresna vijeća su također uzela u obzir dokaze o seksualnom nasilju u Višegradu kako bi našla vezu između tih zločina i oružanog sukoba[212] pri zaključivanju da je postojao široko rasprostranjen i sistematski napad na civilno stanovništvo,[213] i kao dio ponašanja koje je bilo u osnovi prisilnog premještanja i progona Muslimana u Višegradu.[214]

(xx) Vlasenica (Plavšić, Dragan Nikolić, Stanišić i Župljanin, Mladić, Karadžić) Dana 19. aprila 1992. godine Krizni štab bosanskih Srba proglasio je neposrednu ratnu opasnost, najavio da će preuzeti vlast u općini Vlasenica i formirao TO Vlasenica.[215] Srpske snage, koje su se sastojale od pripadnika rezervne policije, TO i JNA, ušle su u Vlasenicu i preuzele kontrolu nad svim vitalnim funkcijama u gradu.[216] Nakon zauzimanja grada, pripadnici TO, JNA i jedinica specijalne policije Vlasenica išli su po selima na području općine i tražili oružje, hapsili muškarce a žene slali u Vlasenicu; pljačkali su i uništavali muslimanske kuće.[217] Uhapšene muškarce slali su u logor Sušica, u zatvor u Vlasenici i u zgradu Stanice javne bezbjednosti Vlasenica; veliki broj žena i djece odveden je u logor Sušica ili je prebačen na teritoriju pod kontrolom Srba.[218]

a. Logor Sušica Logor Sušica formiran je na području općine Vlasenica i bio je u funkciji od juna do septembra 1992. godine; u tom periodu kroz logor je prošlo od 2.000 do 2.500 bosanskih Muslimana oba pola i svih uzrasta.[219] Stotine Muslimana je zarobljeno, a žene i djeca su odvajani od muškaraca. Do večeri 2. juna 1992. godine više od 1.000 Muslimana bilo je zatočeno u logoru Sušica, u izuzetno lošim uslovima.[220] Nekoliko dana kasnije iz logora je pušteno više od 800 žena, a dvadesetak

---

[212] *Ibid.*, paragraf 886 (nakon što je JNA napustila Višegrad, "ostavivši za sobom organe vlasti u kojima su bili isključivo Srbi, zavladalo je stanje u kojem su se Muslimani našli na udaru Srba kroz akte lišavanja života, silovanja, premlaćivanja i druge oblike zlostavljanja, uništavanja imovine i pljačke.")

[213] *Ibid.*, paragrafi 890, 892. Pretresno vijeće zaključilo je da su silovanja bila među aktima koji "neosporno odgovaraju definiciji 'napada'" i da:

> "Ti napadi nisu bili izolirani događaji. Naprotiv, napadi svih vrsta na muslimansko stanovništvo stalno su se ponavljali. Neki Muslimani i Muslimanke nisu se samo jednom našli na udaru. Postoje iskazi žena koje su više puta bile silovane."

Ibid., paragraf 892. Pretresno vijeće je također konstatiralo da su dokazi o seksualnom nasilju počinjenom nad ženama i muškarcima u Višegradu dokazi koji dalje potkrepljuju navode optužnice (*v. ibid.*, paragrafi 842, 847-8 (silovanje svjedokinje VG131 u hotelu Vilina vlas i nestanak njenih prijateljice i sestre), 863, 865 (prisiljavanje zatočenih muškaraca i žena da skinu odjeću u školi "Hasan Veletovac")). *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević* (fusnota 194) paragraf 58.

[214] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragrafi 1413, 1415-16. Ovo je razmatrano u kontekstu optužbi za prisilno premještanje iz Višegrada (i prisilno premještanje kao djelo u osnovi progona), za koje je Stanišić proglašen krivim kao učesnik u UZP (Župljanin nije optužen za zločine u Višegradu) (*ibid.*, tom 2, paragrafi 872-3). U predmetu *Plavšić* optužbe za progon, za koji se ona izjasnila krivom, bile su utemeljene, između ostalog, na prisilnom premještanju iz općina, uključujući Višegrad, gdje su seksualni napadi i silovanja bili sastavni dio propratne surovosti i nasilja. Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragrafi 30, 34.

[215] *Stanišić i Župljanin* Prvostepena presuda (fusnota 9) tom 1, paragraf 1426.

[216] *Ibid.*, paragraf 1426.

[217] *Ibid.*, paragrafi 1435, 1492.

[218] *Ibid.*, paragraf 1436.

[219] *Ibid.*, paragraf 1451.

[220] *Ibid.*, paragrafi 1453, 1457.

ih je ostalo u logoru.[221] Komandant logora bio je Dragan Nikolić, pripadnik jedinice Specijalne policije u Vlasenici, a dužnost zatvorskih stražara obavljali su pripadnici MUP-a RS i VRS.[222] Dragan Nikolić podvrgavao je zatočenike raznim oblicima zlostavljanja, uključujući i lažna pogubljenja, kao i premlaćivanje, koje je bilo tako svirepo da se završavalo smrću. Zatočenike su također izvodili iz logora i ubijali ih.[223]

Zatočenice logora Sušica bile su silovane,[224] a najmanje jedna od njih silovana je mnogo puta.[225] Dragan Nikolić je lično izvodio žene svih doba iz hangara gdje su bile zatočene, i predavao ih muškarcima znajući da će ih oni seksualno zlostavljati ili silovati.[226] Jedan svjedok rekao je da je Nikolić odveo jednu ženu koja se opirala i plakala. Vratila se sat kasnije u pocijepanoj odjeći i raščupane kose. Svjedok je čuo kako je drugima rekla da je pretučena i silovana. Ponovo je izvođena naredne tri noći.[227] U logoru je vladala atmosfera straha, a održavana je ubistvima, seksualnim nasiljem i drugim oblicima fizičkog i psihičkog zlostavljanja.[228]

(xxi) Vogošća (Plavšić, Krajišnik, Stanišić i Župljanin, Karadžić) Nakon zauzimanja općine Vogošća srpske snage hapsile su Muslimane i Hrvate, te ih držale zatočene u teškim uslovima[229] u kasarni Semizovac i u zatočeničkom objektu zvanom Bunker ili

---

[221] *Ibid.*, paragraf 1454.

[222] *Ibid.*, paragraf 1452.

[223] *Ibid.*, paragrafi 1459-68, 1494-6.

[224] *Tužilac protiv Dragana Nikolića*, ICTY-94-2-S, Presuda o kazni (18 decembar 2003) (Presuda o kazni u predmetu *Dragan Nikolić*) paragraf 61; Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragrafi 1469, 1485.

[225] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragrafi 1421, 1485. To je obuhvaćeno zaključkom da su srpske snage počinile mučenja, nečovječna djela, okrutno postupanje i progon nad zatočenim muslimanima u Vlasenici (*ibid.*, tom 1, paragrafi 1551 (mučenje prema članovima 3 i 5, druga nehumana djela, u skladu s članom 5; okrutno postupanje, u skladu s članom 3), 1554 (progon, u skladu s članom 5)). *Stanišić i Župljanin* proglašeni su krivima za ova djela u sklopu treće kategorije UZP (*ibid.*, tom 2, paragrafi 313, 525, 528, 776, 779). Međutim, *v.* fusnotu 37 o načinu na koji je Pretresno vijeće tretiralo kumulativne osuđujuće presude.

[226] Presuda o kazni u predmetu *Dragan Nikolić* (fusnota 224) paragraf 194.

[227] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 1469.

[228] Presuda o kazni u predmetu *Dragan Nikolić* (fusnota 224) paragraf 67. Dragan Nikolić izjasnio se krivim za ubistvo, mučenje, progon (koji je obuhvatio seksualno nasilje u logoru Sušica) i pomaganje i podržavanje silovanja u logoru Sušica (tako što je omogućio odvođenje zatvorenica iz hangara znajući da je cilj toga bio da ih siluju logorski stražari, pripadnici specijalnih snaga, lokalni vojnici i drugi muškarci). Pretresno vijeće izreklo je jedinstvenu osuđujuću presudu za progon (*ibid.*, paragrafi 66-8, 87-90, 117, 119, 194).

U predmetu *Plavšić* seksualno nasilje u zatočeničkim objektima (općenito) predstavljalo je jedno od djela u osnovi optužbi za progon, za koji se Plavšić izjasnila krivom. Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragrafi 5, 15-16. Sušica je bila na popisu zatočeničkih objekata gdje su počinjena zlostavljanja. Izmijenjena konsolidirana optužnica u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragraf 19, Prilog C.

v. fusnotu 5. Ratko Mladić se također tereti za seksualno nasilje u zatočeničkim objektima u BiH kao djela u osnovi genocida, progona, deportacije i prisilnog premještanja. Logor Sušica nalazi se na popisu zatočeničkih objekata. Četvrta izmijenjena optužnica u predmetu *Mladić* (fusnota 5) Prilog C. *v.* također Pretpretresni podnesak Tužilaštva u predmetu *Mladić* (fusnota 15)dio 1, paragraf 423.

v. fusnotu 6. Radovan Karadžić je optužen u vezi sa seksualnim nasiljem u zatočeničkim objektima u BiH kao djela u osnovi genocida, progona, deportacije/prisilnog premještanja. Logor Sušica nalazi se na popisu zatočeničkih objekata. Treća izmijenjena optužnica u predmetu *Karadžić* (fusnota 6) Prilog C. *v. Karadžić* Završni pretresni podnesak Tužilaštva (fusnota 15) Prilog A (Vlasenica) paragraf 14, Prilog B 56 (o seksualnom zlostavljanju zatočenika u Sušici, među kojima su bili žene, djeca i starci).

[229] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 606.

Planjina kuća.[230] Stražari (srpska policija) i pripadnici vojske, ili arkanovci, ili šešeljevci, prisiljavali su zatočenike da kopaju rovove, da uklanjaju tijela srpskih vojnika i nose municiju, a koristili ih i kao živi štit i ubijali ih, ponekad u grupama.[231]

a. Bunker Zatočenici u Bunkeru bili su divljački premlaćivani i držani u lošim uslovima.[232] Zatvorenici muškog pola podvrgavani su i seksualno ponižavajućim radnjama. Jednom prilikom vojnici su naredili jednom muslimanskom zatočeniku u Bunkeru da se skine do gola i skoči sa zida na trbuh.[233] Nakon što je tako povrijeđen, njemu i još jednom zatočenom Muslimanu, koji je već bio go i u modricama, uz prijetnju smrću su naredili da jedan drugog siluju, ali oni nisu poslušali.[234]

b. Planjina kuća Muški zatočenici su potom prebačeni u zatočenički objekat u Planjinoj kući u Semizovcu.[235] Tamo su srpski vojnici i policajci pod stražom držali više od stotinu ljudi, koje su teško premlaćivali.[236] U periodu između augusta i novembra 1992. godine Srbi su preko vikenda redovno dolazili iz Srbije da tuku zatočenike i prisiljavaju ih na seksualno ponižavajuće radnje.[237]

(xxii) Zvornik (Krajišnik, Plavšić, Šešelj, Stanišić i Simatović, Stanišić i Župljanin, Karadžić) U aprilu 1992. godine dugačak konvoj Srba napustio je grad Zvornik. Ubrzo zatim mobilizirana je srpska TO i srpske paravojne grupe počele su pristizati u ovu općinu. Dana 8. aprila srpske kombinirane snage izvele su napad na grad, nakon čega su uslijedili pljačkanje kuća i uništavanje muslimanskih spomenika.[238] U narednim

---

[230] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragrafi 1531, 1542-3.

[231] *Ibid.*, tom 1, paragrafi 1544, 1546-7.

[232] *Ibid.*, tom 1, paragrafi 1543-4.

[233] *Ibid.*, tom 1, paragraf 1523.

[234] *Ibid.*, tom 1, paragraf 1524.

[235] *Ibid.*, tom 1, paragraf 1531.

[236] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 606.

[237] *Ibid.*, paragrafi 600, 606. *v.* također Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragrafi 1535 (oslanjanje na činjenice o kojima je presuđeno 1327, 1335), 1547. Pretresno vijeće u predmetu *Stanišić i Župljanin* zaključilo je da postupanje sa zatočenicima u Vogošći predstavlja mučenje kao zločin protiv čovječnosti i kao ratni zločin, druga nehumana djela, okrutno postupanje i progon. (*ibid.*, tom 1, paragrafi 1551, 1553). *Stanišić i Župljanin* proglašeni su krivim za ove zločine u sklopu treće kategorije UZP (*ibid.*, tom 2, paragrafi 313, 525, 528, 776, 779). Međutim, *v.* fusnotu 37 o načinu na koji je Pretresno vijeće tretiralo kumulativne osuđujuće presude.

U predmetu *Plavšić* seksualno nasilje u zatočeničkim objektima (općenito) predstavljalo je jedno od djela u osnovi optužbi za progon, za koji se Plavšić izjasnila krivom. Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragrafi 5, 15-16. Bunker u Vogošći je bio na popisu zatočeničkih objekata gdje su počinjena zlostavljanja. Izmijenjena konsolidirana optužnica u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragraf 19, Prilog C.

U predmetu *Krajišnik* zaključeno je da se seksualno nasilje desilo u brojnim zatočeničkim objektima, te da je policijska stanica u Vogošći bila jedna od tih objekata. Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 800. Zaključeno je da je seksualno zlostavljanje zatočenika u logorima predstavljalo okrutno ili nečovječno postupanje kao zločin u osnovi progona, za koji je Krajišnik na suđenju proglašen krivim na temelju njegovog učešća u UZP (*ibid.*, paragrafi 798-806, 1126). *v.* fusnotu 35 o Krajišnikovoj odgovornosti za progon kao zločin "proširenog" UZP.

v. fusnotu 6. Radovan Karadžić je optužen u vezi sa seksualnim nasiljem u zatočeničkim objektima u BiH kao djela u osnovi genocida, progona, deportacije/prisilnog premještanja. Lokacije u Vogošći nalaze se na popisu zatočeničkih objekata. Treća izmijenjena optužnica u predmetu *Karadžić* (fusnota 6) Prilog C. *v. Karadžić* Završni pretresni podnesak Tužilaštva (fusnota 15) Prilog A (Vogošći) paragrafi 17, 19, Prilog B 58-9 (o seksualnom zlostavljanju u zatočeničkim objektima).

[238] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragrafi 359-67.

sedmicama Srbi su Muslimane proizvoljno hapsili i držali u zatočeništvu, zlostavljali ih i ubijali. Uništavali su džamije, a bilo je i slučajeva seksualnog zlostavljanja u gradu Zvorniku, kao i u cijeloj općini.[239] Mnogi Muslimani i Muslimanke su pobjegli ili su bili izbačeni iz svojih domova, a mnogi su zadržani u zatočeništvu na lokacijama širom općine.[240]

a. Dom kulture/Čelopek (poznat i kao Dom u Čelopeku) bio je društveni dom u gradu Čelopeku, općina Zvornik. Od juna do jula 1992. godine funkcionirao je kao zatočenički objekat.[241] Barem od maja 1992. pa nadalje Muslimani zatočeni u zgradi Doma kulture bili su podvrgnuti teškom fizičkom i psihičkom zlostavljanju.[242]

Paravojna grupa Žute ose došla je u Dom kulture 11. juna 1992. godine i ubila najmanje pet zatvorenika; nekima su odsjekli prste, jednom zatvoreniku su odsjekli uho, a najmanje dvojicu muških zatvorenika polno su osakatili.[243] Grupa zatočenih muškaraca bila je prisiljena da skine odjeću, nakon čega su dva oca i dva sina i dva rođaka prisiljeni da međusobno seksualno opće, uključujući i polni čin i penetraciju drškom od metle. U jednom trenutku pripadnici paravojne grupe su im "pomogli".[244] Pripadnici ove paravojne grupe dalje su zlostavljali zatočenike tako što bi nekome odsjekli penis ili uho, a zatim druge zatočenike prisilili da ih progutaju; one koji to nisu mogli učiniti su ubili.[245] Na koncu, mnogi zatvorenici koji su ovo preživjeli poubijani su u masakrima.[246]

b. Poljoprivredno dobro Ekonomija Svjedoci su izjavili da je seksualno nasilje na poljoprivrednom dobru Ekonomija (i u Domu u Čelopeku) uključivalo prisilna djela seksualnog nasilja među članovima porodice, koja su se u nekim slučajevima završila smrću.[247]

---

[239] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Simatović* (fusnota 14) tom 1, paragrafi 892, 948. Tužilaštvo je optužbe za ove slučajeve navelo samo kao djela koja su dovela do deportacije, prisilnog premještanja i progona zasnovanog na prisilnom odvođenju. Međutim, Pretresno vijeće nije utvrdilo postojanje dokaza da je bijeg ljudi iz Zvornika bio uzrokovan incidentima koje je Tužilaštvo navelo u optužnici.

[240] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragrafi 363-7.

[241] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 1594.

[242] Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (fusnota 7) paragraf 372.

[243] *Ibid.*, paragraf 372. Zaključeno je da ova djela predstavljaju nečovječno postupanje kao djela u osnovi progona (*ibid.*, paragrafi 800, 805-6). *v.* fusnotu 35 o Krajišnikovoj odgovornosti za progon kao "proširenj" vid zločina UZP.

[244] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragraf 1599.

[245] *Ibid.*

[246] *Ibid.*, paragrafi 1658-60, 1666. Pretresno vijeće u predmetu *Stanišić i Župljanin* zaključilo je da su pripadnici srpske paravojske odgovorni za ovo zlostavljanje, koje je predstavljalo mučenje, druga nečovječna djela, okrutno postupanje i progon (*ibid.*, paragrafi 1663, 1685, 1689-90). Vijeće je utvrdilo da se ovi zločini mogu pripisati Stanišiću i Župljaninu u sklopu treće kategorije UZP (*ibid.*, tom 2, paragrafi 313, 525, 528, 776, 779). Međutim, *v.* fusnotu 37 o zaključcima Pretresnog vijeća u pogledu kumulativnih osuđujućih presuda.

[247] Vojislav Šešelj optužen je za ulogu u regrutiranju i podsticanju "dobrovoljaca", kao i za učešće u planiranju i zauzimanju gradova i sela u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, zajedno sa zlostavljanjem u zatočeničkim objektima koje je uslijedilo. Navodi protiv njega uključili su progon zasnovan, između ostalog, na seksualnom nasilju nad hrvatskim, muslimanskim i drugim nesrpskim civilima u zatočeničkim objektima, uključujući Dom u Čelopeku i poljoprivredno dobro Ekonomija. Pored toga, terećen je i za mučenje i okrutno postupanje u ovim zatočeničkim objektima, na temelju navodnog učešća u UZP. *Tužilac protiv Šešelja*, ICTY-03-67, Treća izmijenjena optužnica (7. decembar 2007) paragrafi 5-11, 15-7, 28-30. *v.* također *Tužilac protiv Šešelja*, ICTY-03-67-T, Završni podnesak Tužilaštva (Javna redigirana verzija) (5.

(xxiii) Srebrenica (Popović i dr., Tolimir, Krstić, Blagojević i Jokić, Mladić, Karadžić) U mjesecu julu 1995. godine enklava Srebrenica u BiH bila je "zaštićena zona" Ujedinjenih nacija i smatralo se da u njoj ne može biti napada jer je bila pod zaštitom mirovnih snaga UN-a. Ne obazirući se na njen zaštićeni status, 6. jula su jedinice VRS izvršile napad i silom zauzele grad Srebrenicu.[248] Oko 20.000 do 30.000 civila pobjeglo je u obližnju bazu UN-a u Potočarima tražeći zaštitu,[249] ali su srpske snage ubrzo ušle u bazu.[250] U danima koji su uslijedili snage bosanskih Srba odvodile su žene, djecu i starce iz kuća, ukrcavali ih u pretrpane autobuse i prevozili na teritoriju pod kontrolom bosanskih Muslimana. Vojno sposobni muškarci iz Srebrenice hapšeni su i držani u zatočeništvu pod surovim uslovima, te masovno ubijani.[251]

U takvoj atmosferi terora u Potočarima srpski su vojnici počinili razne zločine, uključujući ubistva i silovanja. Bolničar Holandskog bataljona UNPROFOR-a (Dutchbat) stacioniranog u Potočarima vidio je kako su dva srpska vojnika silovala jednu djevojku dok je ležala na krvavom madracu a krv joj je tekla niz noge.[252] Svjedoci su čuli vriske žena ili su vidjeli kako ih nekuda odvlače, a priče o silovanjima širile su se kroz masu zajedno sa eskalacijom terora u Potočarima.[253] Ove glasine o

---

februar 2012) paragrafi 313, 318-24 (gdje se spominje zatočenik na Ekonomiji koji je umro nakon što mu je u anus gurnut drveni štap). Izricanje prvostepene presude predstoji.

Optužbe za progon o kojima se Biljana Plavšić izjasnila krivom obuhvatile su seksualno nasilje u Zvorniku. Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragrafi 5, 15-16; Izmijenjena konsolidirana optužnica u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragraf 19, Prilog C. Prilikom razmatranja težine zločina Pretresno vijeće je uzelo u obzir izjave svjedoka o detaljima ubistava i seksualnog nasilja na poljoprivrednom dobru Ekonomija i u Domu u Čelopeku. Presuda o kazni u predmetu *Plavšić* (fusnota 4) paragraf 29, fusnota 32 (u kojoj je zaključeno da opisani događaji ulaze u vremenske, teritorijalne i stvarne okvire tačke 3 optužnice). *v.* također *ibid.*, paragraf 34 (koji se odnosi na nasilje, uključujući i seksualno zlostavljanje i silovanja, u kontekstu kampanje prisilnog protjerivanja), fusnota 52 (gdje je konstatirano da je najviše slučajeva seksualnog nasilja i silovanja zabilježeno u pojedinim općinama, među kojima je i Zvornik).

Pretresno vijeće u predmetu *Stanišić i Župljanin* zaključilo je da su "pripadnici paravojnih formacija barem jednom prilikom zlostavljali zatočenike", ne spominjući seksualno nasilje. Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Župljanin* (fusnota 9) tom 1, paragrafi 1615, 1667.

v. fusnotu 6. Radovan Karadžić se tereti za seksualno nasilje u zatočeničkim objektima u BiH kao djela u osnovi genocida, progona, deportacije i prisilnog premještanja. Lokacije u Zvorniku nalaze se na popisu zatočeničkih objekata. Treća izmijenjena optužnica u predmetu *Karadžić* (fusnota 6) Prilog C. *v.* Završni pretresni podnesak Tužilaštva u predmetu *Karadžić* (fusnota 15) Prilog B 60-1 (gdje se spominje seksualno sakaćenje bar dvojice zatočenika u Domu u Čelopeku), 63 (o mučenju zatočenika na način da su im u anuse gurali zašiljene predmete).

[248] *Tužilac protiv Krstića,* ICTY-98-33-T, Prvostepena presuda (2. august 2001) (Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*) paragrafi 1, 31.

[249] *Ibid.*, paragrafi 34, 37.

[250] *Ibid.*, paragrafi 42-59.

[251] *Ibid.*, paragraf 1.

[252] *Ibid.*, paragraf 45.

[253] *Ibid.*, paragraf 46. Radislav Krstić bio je komandant Drinskog korpusa VRS. Osim optužbi za genocid, ubistvo, istrebljenje, deportaciju i prisilno premještanje, Krstić je terećen i za progon na osnovu okrutnog i nečovječnog postupanja s civilima bosanskim Muslimanima i za teroriziranje civila bosanskih Muslimana u okviru zločina počinjenih nad preživjelim civilima Srebrenice. Pretresno vijeće zaključilo je da su izbjeglice bosanski Muslimani koji su se sklonili u Potočarima bili podvrgnuti kampanji terora koja je obuhvaćala i silovanja. Ova kampanja terora predstavljala je okrutno i nečovječno postupanje te teroriziranje kao djela u osnovi progona. Krstić je proglašen krivim za ove zločine kao predvidljive posljedice UZP s ciljem prisilnog premještanja civila bosanskih Muslimana iz Srebrenice. *Ibid.*, paragrafi 150, 517, 518, 537, 615-17.

tome kako vojnici VRS siluju žene doprinijele su "noći strave"[254] i stvorile "nepodnošljivu situaciju terora."[255]

(b) Bosanski Muslimani i strani muslimani kao počinioci zločina

(i) Konjic (Čelebići) Do mjeseca aprila 1992. godine, nakon povlačenja srpskih predstavnika iz općinske skupštine i općinskog vijeća, redovni administrativni organi u Konjicu prestali su funkcionirati. Stoga su predstavnici bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata osnovali privremeni krizni štab kako bi se nastavilo upravljanje nad općinom.[256] Krajem aprila snage bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata osnovale su logor Čelebići u blizini Konjica. Srpski civili su bili zarobljavani, zatvarani, ispitivani i

---

[254] *Tužilac protiv Blagojevića i Jokića*, ICTY-02-60-T, Prvostepena presuda (17. januar 2005) (Prvostepena presuda u predmetu *Blagojević i Jokić*) paragraf 167. Blagojević je bio komandant Bratunačke brigade VRS, a Jokić načelnik inženjerije Zvorničke brigade. Obojica su na svoj način pomagali u akcijama pretresa, zatočenja i masovnih ubistava. Zaključak Pretresnog vijeća da su glasine o silovanjima doprinijele zastrašivanju bio je osnov za zaključak o okrutnom postupanju i teroriziranju kao djelima u osnovi progona (*ibid.*, paragrafi 606, 612 (upućuje na paragraf 167)). Vijeće je Blagojevića proglasilo krivim za pomaganje i podržavanje, između ostalog okrutnim i nečovječnim postupanjem i teroriziranjem bosanskih Muslimana u Potočarima, ali je Jokića oslobodilo optužbi (*ibid.,* paragrafi 756, 759, 774). Osuđujuća presuda za Blagojevića potvrđena je u žalbenom postupku. *Tužilac protiv Blagojevića i Jokića*, ICTY-02-60-A, Drugostepena presuda (9. maj 2007) paragraf 137.

[255] U postupku protiv Popovića, koji se odnosio na sedam pripadnika VRS i MUP-a, seksualno nasilje nije posebno navedeno. Kao i u predmetu *Blagojević i Jokić*, Pretresno vijeće je utvrdilo da su postojale glasine o silovanjima, koje su stvorile atmosferu straha. *Tužilac protiv Popovića i dr*, ICTY-05-88-T, Prvostepena presuda (10. jun 2010) paragrafi 315, 917. Te glasine doprinijele su atmosferi panike, straha i očaja, te su činile djela okrutnog i nečovječnog postupanja i teroriziranja kao djela u osnovi progona (*ibid.*, paragrafi 992, 994, 997 upućuje na paragraf 917, 1086-7 (gdje je zaključeno da je to bio sastavni dio protjerivanja bosanskih Muslimana iz enklave, u sklopu navedenog UZP)). Miletića, načelnika Odjeljenja za operativno-nastavne poslove Glavnog štaba VRS, Pretresno vijeće proglasilo je krivim kao učesnika u UZP progona zasnovanog na okrutnom i nečovječnom postupanju i teroriziranju (*ibid.*, paragraf 1731). Osuđujuća presuda je potvrđena u žalbenom postupku. *Tužilac protiv Popovića i dr*, ICTY-05-88-A, Drugostepena presuda (30. januar 2015) paragrafi 41-5.

Zdravku Tolimiru, pomoćniku komandanta za obavještajno-bezbjednosne poslove Glavnog štaba VRS, za njegovu ulogu u događajima u Srebrenici suđeno je zasebno. Seksualno nasilje nije navedeno u optužnici, te Pretresno vijeće nije donijelo zaključke u vezi sa seksualnim nasiljem, niti se pozvalo na glasine o silovanju. Međutim, Pretresno vijeće je formalno primilo na znanje sledeće činjenice o kojima je već presuđeno: "Izbjegli bosanski Muslimani koji su se sklonili u bazu ili oko nje su 12. i 13. jula 1995. godine, po dolasku srpskih snaga u Potočare, podvrgnuti kampanji terora koja se sastojala od prijetnji, vrijeđanja, pljačkanja i spaljivanja obližnjih kuća, batinanja, silovanja i ubistava." *Tužilac protiv Tolimira*, ICTY-05-88/2-PT, Odluka po Zahtjevu Tužilaštva za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je presuđeno, na osnovu pravila 94(B) (17. decembar 2009) str. 43, činjenica o kojoj je presuđeno br. 439. *v. Tužilac protiv Tolimira*, ICTY-05-88/2-T, Prvostepena presuda (12. decembar 2012) fusnota 963. Ova činjenica o kojoj je presuđeno utemeljena je na prvostepenim presudama u predmetima *Krstić* i *Blagojević i Jokić*.

Ratko Mladić se također tereti za masovna ubistva i akciju prisilnog premještanja u Srebrenici. Premda u tom kontekstu nema navoda o seksualnom nasilju, silovanje je spomenuto u kontekstu djela progona koja su generalno počinjena nad bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima tokom zauzimanja općina, uključujući i Srebrenicu. Četvrta izmijenjena optužnica u predmetu *Mladić* (fusnota 5) paragrafi 19-23, 50-2, 59. *v.* također Pretpretresni podnesak Tužilaštva u predmetu *Mladić* (fusnota 15) Dio 1, paragraf 258, gdje se navodi da je Mladić bio prisutan na jednom sastanku na kojem su spominjani navodi o zvjerstvima, masakrima i silovanjima u vezi sa Srebrenicom i Žepom. Postupak protiv Mladića je u toku.

Radovan Karadžić se također tereti u vezi s događajima u Srebrenici, ali delikti seksualnog nasilja nisu posebno pomenuti u kontekstu masovnih ubistava i akcije prisilnog premještanja kao ni humanitarne krize u Potočarima, ali se navode kao dio preuzimanja vlasti općenito. Treća izmijenjena optužnica u predmetu *Karadžić* (fusnota 6) paragrafi 20-4, 42-7, 51-3.

[256] *Tužilac protiv Delalića i dr*, ICTY-96-21-T, Prvostepena presuda (16. novembar 1998) (Prvostepena presuda u predmetu *Delalić*) paragraf 126.

zlostavljani.[257] Osoblje logora koje je pripadalo bosanskim Muslimanima također je seksualno zlostavljalo zatočenike.

Jednu zatočenicu je u prisustvu drugih muškaraca silovao zamjenik komandanta logora Hazim Delić, nakon što ju je napao i ispitivao o tome gdje joj je suprug. Tokom treće noći njenog zatočenja bila je više puta silovana. Rekla je jednom zatočeniku da žene izvode napolje i siluju svake večeri.[258]

Jednu drugu zatočenicu Delić je silovao tokom ispitivanja prve večeri nakon što je dovedena u logor, kada joj je zaprijetio puškom. Delić ju je ponovno silovao drugom prilikom, analno i vaginalno, usljed čega je imala analno krvarenje i bila joj je potrebna ljekarska intervencija. Treći put Delić joj je ponovno zaprijetio držeći ručnu bombu, pištolj i pušku.[259]

Stražar u logoru Esad Landžo prisilio je dvojicu braće da jedan drugom u više navrata vrše *fellatio* pred drugim zatočenicima,[260] a jednom zatočeniku prislonio je zapaljeni štapin na kožu u predjelu genitalija.[261]

(ii) Vozućki džep (Delić) Dana 18. marta 1994. godine postignut je sporazum kojim su okončana neprijateljstva između Armije BiH (ABiH) i Hrvatskog vijeća obrane (HVO). Bosanski Muslimani i bosanski Hrvati stvorili su zajednički politički entitet – Federaciju BiH – kako bi se suprotstavili "srpskoj agresiji".[262] Od jula 1995. godine ABiH izvela je napad na VRS u Vozućkom džepu, koju je predvodio OEM (odred El Mudžahid),[263] odred 3. korpusa Armije BiH čiji su pripadnici bili strani dobrovoljci ("mudžahedini") i bosanski Muslimani.[264] Snage OEM probile su linije VRS i ušle u sela Krčevine i Kesten.[265] U septembru su 2. i 3. korpus Armije BiH započeli operacije protjerivanja VRS iz Vozuće.[266]

---

[257] *Ibid.*, paragrafi 146-57.

[258] *Ibid.*, paragrafi 937-42.

[259] *Ibid.*, paragrafi 958-65. Delić je proglašen krivim za mučenje počinjeno silovanjem dviju zatvorenica (u skladu s čl. 2-3 Statuta MKSJ (fusnota 3)), a komandant logora Zdravko Mucić proglašen je krivim kao njegov nadređeni starješina (*ibid.*, paragrafi 1253, 1262-3, 1285 (Delić), 775, 1010-11, 1237, 1285 (Mucić)). U pogledu svih osuđujućih presuda za seksualno nasilje, presude u skladu s članom 3 zasnovane na istom ponašanju u osnovi zločina, poništene su u žalbenom postupku kao nedopustivo kumulativne. *Tužilac protiv Delalića i dr*, ICTY-96-21-A, Drugostepena presuda (20. februar 2001) paragrafi 412, 427.

[260] Zaključeno je da je ovaj "suštinski napad na njihovo ljudsko dostojanstvo" predstavljao nečovječno postupanje i okrutno postupanje (član 2 Statuta MKSJ (fusnota 3)). Pretresno vijeće je konstatiralo da bi moglo predstavljati silovanje da je u optužnici bilo navedeno kao takvo. Prvostepena presuda u predmetu *Delalić* (fusnota 256) paragrafi 1065-6. Mucić, koji je *de facto* bio najviši starješina u logoru Čelebići, proglašen je krivim za ovakvo ponašanje na osnovu odgovornosti nadređenog (*ibid.*, paragraf 1285). *v.* fusnotu 259 o kumulativnim osuđujućim presudama.

[261] Zaključeno je da su ova djela predstavljala hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja (član 2 Statuta MKSJ (fusnota 3)) i okrutno postupanje (član 3 Statuta MKSJ (fusnota 3)). Landžo nije bio terećen za ovaj slučaj, ali je Pretresno vijeće pri odmjeravanju kazne uzelo u obzir izopačenost ovih djela (*ibid.*, paragraf 1275). *v.* str. 131-2, Poglavlje 8. Njegov starješina Zdravko Mucić proglašen je krivim u skladu s članom 7(3) zato što nije spriječio ove zločine ili kaznio počinioca (*ibid.*, paragrafi 1039-40, 1047, 1237, 1285). *v.* fusnotu 259 o kumulativnim osuđujućim presudama.

[262] *Tužilac protiv Delića*, ICTY-04-83-T, Prvostepena presuda (15. septembar 2008) paragraf 85.

[263] *Ibid.*, paragraf 238.

[264] *Ibid.*, paragrafi 9, 183-5.

[265] *Ibid.*, paragraf 238.

[266] *Ibid.*, paragraf 285.

a. Logor Kamenica Nakon julskog i septembarskog napada, borci OEM zarobili su srpske vojnike i civile te su ih ubijali, sakatili i zlostavljali prije nego što su preživjele prebacili u logor Kamenica.[267]

Tri žene odvedene su odvojeno u logor Kamenica, stavljen im je povez preko očiju i vezane su, zatim su premlaćivane i davani su im elektrošokovi; držali su ih zatočene u jednoj šupi dva dana bez vode i hrane.[268] Potom su prebačene u objekat Vatrostalne na rubu Zenice, gdje je bila komanda OEM. Tokom ispitivanja jedan inostrani mudžahedin svukao je jednoj od njih hlače i natjerao je da stane uza zid. Drugom prilikom inostrani mudžahedin je jednoj od njih silom podigao košulju i dirao je po grudima i drugim intimnim dijelovima tijela.[269]

(c) Bosanski Hrvati kao počinioci zločina

(i) Općina Vitez (Blaškić, Kordić i Čerkez, Furundžija, Bralo) Općina Vitez nalazi se u dolini rijeke Lašve u srednjoj Bosni.[270] Dana 16. aprila 1993. godine snage HVO-a, uključujući i specijalnu jedinicu pod imenom "Džokeri", napale su grad Vitez i nekoliko okolnih sela, uključujući Ahmiće. Napadi su bili dio šire vojne kampanje čija je svrha bila protjerivanje bosanskih Muslimana iz tog područja. Za vrijeme ofanzive hrvatske snage su ubile više od stotinu stanovnika sela, uključujući žene i djecu, razorile kuće i poklale stoku te na taj način prisilile bosanske Muslimane da napuste teritoriju općine. Uz to, nekoliko stotina muslimanskih civila je bilo zatočeno u različitim zatočeničkim objektima, gdje su ih čuvari zlostavljali i vodili ih na linije fronta kao živi štit.[271]

Jedna Muslimanka iz Viteza prijavila je da su je seksualno zlostavljali naoružani muškarci, koji su je i opljačkali dok su u njenom domu tražili oružje.[272]

Postoje i dokazi vezani za ljekare u Vitezu koji su zabilježili prijave i pregledavali žene koje su vojnici HVO-a držali zatočene radi silovanja u kući u Novacima (Vitez).[273]

---

[267] *Ibid.*, paragrafi 251-2, 272-3, 287, 291, 305-6, 313-14.

[268] *Ibid.*, paragrafi 315-16.

[269] *Ibid.*, paragraf 318. Rasim Delić, tadašnji komandant Glavnog štaba Armije BiH, optužen je za ulogu koju je imao, između ostalog, u zlostavljanjima u logoru Kamenica, na temelju odgovornosti nadređenog. Tužilaštvo je prvobitno optužilo Delića po jednoj tački za silovanje, ali je za tu optužbu donesena oslobađajuća presuda kada je jedini svjedok odbio da se pojavi na unakrsnom ispitivanju (*ibid.*, paragraf 21, Prilog B, paragrafi 20-2). Pretresno vijeće zaključilo je da su tri žene žrtve bile podvrgnute seksualnom nasilju dok su bile zatočene u objektu Vatrostalne, ali s obzirom na to da je Tužilaštvo u optužnici navelo da su se seksualni napadi dogodili u logoru Kamenica, ti navodi nisu uzeti u obzir kao potkrepljenje za optužbe o okrutnom postupanju. (*ibid.*, paragraf 320).

[270] *Tužilac protiv Kordića i Čerkeza,* ICTY-95-14/2-T, Prvostepena presuda (26. februar 2001) (Prvostepena presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*), paragraf 8.

[271] *Ibid.*, paragrafi 10, 643-9.

[272] U svojim nalazima o Vitezu Pretresno vijeće u predmetu *Kordić* pozvalo se na ovo svjedočenje iz postupka u predmetu *Blaškić* (*ibid.*, fusnota 1251). No, Žalbeno vijeće je ustanovilo da taj slučaj nije bio naveden u optužnici i poništilo je krivicu Kordića i Čerkeza za nečovječna djela i nečovječno postupanje. Istovremeno, Žalbeno vijeće je potvrdilo zaključak da se desilo seksualno zlostavljanje, da je ono uzrokovalo ozbiljne psihičke patnje i da predstavlja težak napad na ljudsko dostojanstvo. *Tužilac protiv Kordića i Čerkeza*, ICTY-95-14/2-A, Drugostepena presuda (17. decembar 2004) (Drugostepena presuda u predmetu *Kordić*), paragraf 462. U prvostepenoj presudi u predmetu *Blaškić* dokazi nisu iznošeni zasebno.

Pred kraj aprila 1993. godine osnovna škola u Dubravici služila je kao zatočenički objekat HVO-a; dvije stotine muslimanskih muškaraca, žena i djece iz sela na području Viteza bilo je smješteno tamo. Čuvari su terorizirali žene i djecu i prijetili im, dok su vojnici HVO-a i pripadnici Vojne policije silovali žene.[274]

a. Nadioci Nadioci su zaselak Ahmića, u općini Vitez.[275] U maju 1993. godine pripadnici "Džokera", antiterorističkog voda 4. bojne Vojne policije HVO-a, odveli su jednu bosansku Muslimanku u svoj štab (zvao se "bungalov") na ispitivanje.[276] Jedan od pripadnika "Džokera", Miroslav Bralo, više puta ju je silovao i grizao joj bradavice, dok ju je ispitivao lokalni komandant "Džokera" Anto Furundžija.[277] Za vrijeme ispitivanja prisilili su je da stoji gola pred oko četrdeset vojnika.[278] Toj ženi su prijetili nožem, kojim su prelazili preko unutrašnje strane butina, i rekli su joj da će joj odsjeći intimne dijelove ako Furundžiji ne kaže istinu o aktivnostima njene porodice, o njenom odnosu s vojnicima HVO-a i o njenim navodnim vezama s Armijom BiH.[279] Furundžija je nastavio ispitivati ženu, kao i još jednog zatočenika koji je ženu poznavao i bio joj prijatelj, kako bi ih natjerao da daju informacije. Bralo joj je zaprijetio smrću i silovao je u usta, vaginu i anus i pred drugim zatočenikom, u prisustvu vojnika.[280] Bralo je više puta ejakulirao po tijelu žrtve.[281] Ženu su zatim odveli u drugu kuću u Nadiocima, gdje su je pripadnici "Džokera" višestruko silovali u periodu od maja do jula 1993. godine, za šta je Bralo znao.[282]

(ii) Općina Kiseljak (Blaškić, Kordić i Čerkez) Općina Kiseljak nalazi se u srednjoj BiH, blizu Sarajeva i južno od Lašvanske doline. U aprilu i junu 1993. godine snage HVO-a

---

[273] Prvostepena presuda u predmetu *Kordić i Čerkez* (fusnota 270), paragraf 797. No, Žalbeno vijeće je primijetilo kako je utvrđeno da je zločin bio počinjen u Navocima, a da se u optužnici navodi da je počinjen u Nadiocima (bungalov, glavni štab Džokera). Zato se nalaz nije mogao iskoristiti da podupre osuđujuću presudu Kordiću za nečovječna djela i nečovječno postupanje, jer su se oni odnosili na Nadioce. U nedostatku drugih dokaza, Žalbeno vijeće je te osude u bitnim dijelovima poništilo. Drugostepena presuda u predmetu *Kordić* (fusnota 272), paragraf 493, XI. Dispozicija.

[274] *Tužilac protiv Blaškića*, ICTY-95-14-T, Prvostepena presuda (3. mart 2000) (Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*), paragraf 695. *v.* fusnotu 284 o Blaškićevoj odgovornosti za zločine počinjene u Dubravici.

[275] Prvostepena presuda u predmetu *Kordić i Čerkez* (fusnota 270), paragraf 505.

[276] *Tužilac protiv Brale*, ICTY-95-17-S, Presuda o kazni (7. decembar 2006) (Presuda o kazni u predmetu *Bralo*), paragrafi 15-16.

[277] *Ibid.*, paragraf 3, 5, 15-16. Bralo se izjasnio krivim po svim tačkama optužnice, uključujući i progon, mučenje, nečovječno postupanje, protivpravno zatvaranje, povrede dostojanstva (uključujući silovanje), za svoju ulogu u fizičkom počinjenju te pomaganju i podržavanju niza zločina. *v. Tužilac protiv Brale*, ICTY-95-17-PT, Dopunjena optužnica (18. juli 2005).

[278] *Tužilac protiv Furundžije*, ICTY-95-17/1, Prvostepena presuda (10. decembar 1998) (Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*), paragrafi 82, 124.

[279] *Ibid.*, paragrafi 124-6, 264.

[280] Presuda o kazni u predmetu *Bralo* (fusnota 276), paragraf 15-16, 33-34; Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija* (fusnota 278), paragrafi 124-6. Vezano za taj slučaj, Furundžija je bio proglašen krivim za mučenje kao "suizvršilac" (za svoju ulogu u ispitivanju). Pretresno vijeće je zaključilo da su i postupanje sa ženskom žrtvom i prisiljavanje njenog prijatelja da to gleda prouzrokovali teške psihičke i fizičke patnje, i da to tvori mučenje. Furundžija je, isto tako, proglašen krivim za pomaganje i podržavanje povrede ličnog dostojanstva, uključujući silovanje, zato što je bio prisutan i nastavio ispitivanje, a to je podstaknulo počinioca na silovanje (*ibid.*, paragrafi 269, 275). U žalbenom postupku te su osude potvrđene. *Tužilac protiv Furundžije*, ICTY-95-17/1-A, Drugostepena presuda (21. juli 2000), paragrafi 119-21, 124-7.

[281] Presuda o kazni u predmetu *Bralo* (fusnota 276), paragraf 15.

[282] *Ibid.*, paragrafi 3, 5, 15-16, 33-4.

su uz upotrebu sile zauzele nekoliko muslimanskih sela u tom području. Za vrijeme i nakon napada, hrvatske jedinice pljačkale su i palile muslimanske kuće, provodile mjere diskriminacije, protjerivale stanovnike i mnoge od njih zatočile.[283]
U općini Kiseljak selo Rotilj je bilo prepuno ljudi koji su bili natrpani po kućama koje su ostale čitave; nisu imali lijekova niti dovoljno vode i hrane. Selo je bilo poprište ubistava i fizičkog nasilja, uključujući silovanje, te je u stvari pretvoreno u zatočenički centar HVO-a jer ga stanovnici nisu smjeli napustiti.[284] Prema iskazu jednog svjedoka, selo je bilo kao koncentracioni logor "jer se ni na koji način nije moglo pobjeći, a vojnici HVO-a, koji su u selo dolazili noću, premlaćivali su i pljačkali ljude i silovali žene".[285]

(iii) Prozor (Prlić i drugi[286]) U oktobru 1992. godine HVO je napao mjesto Prozor i preuzeo kontrolu nad njim.[287] Muslimansko stanovništvo je pobjeglo, ali se u velikom broju vratilo kad su prestale borbe.[288] No, sukobi su se obnovili u aprilu 1993. godine, kad je HVO napao veliki broj većinski muslimanskih sela u općini Prozor. Krajem juna Vojna policija i HVO počeli su hapsiti muslimanske muškarce, dječake i starce.[289] U julu i augustu 1993. godine HVO je pokupio žene, djecu i starce i zatočio ih u privatnim kućama u Podgrađu, Lapsunju i Dugama.[290]

U augustu 1993. godine pripadnici HVO-a prijetili su oružjem, seksualno zlostavljali i silovali nekoliko Muslimanki, žena i djevojčica zatočenih u Podgrađu;[291] HVO je imao slobodan pristup tom području.[292] Dva pripadnika HVO-a brutalno su,

---

[283] Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić* (fusnota 274), paragrafi 362-7.

[284] *Ibid.*, paragraf 691. Pretresno vijeće je zaključilo da je pukovnik HVO-a Tihomir Blaškić imao razloga da zna da su njemu podređeni vojnici HVO-a i Vojna policija počinili brojne zločine, uključujući silovanje bosanskih Muslimanki koje je HVO zatočio u selu Rotilj i u osnovnoj školi Dubravica, a da je propustio preduzeti neophodne i razumne mjere da kazni počinioce. Zbog toga je proglašen krivim za progon kao zločin protiv čovječnosti, za okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja (Statut MKSJ (fusnota 3), čl. 3), te za nečovječno postupanje kao tešku povredu Ženevskih konvencija (Statut MKSJ (fusnota 3), čl. 2) (*ibid.*, paragrafi 692, 695, 700, 720-5, 731-4). U žalbenom postupku osude za te zločine su poništene na osnovu nalaza da Blaškić nije imao efektivnu kontrolu nad počiniocima tih zločina; no, nalazi o samim zločinima ostali su isti. *Tužilac protiv Blaškića,* ICTY-95-14-A, Drugostepena presuda (29. juli 2004), paragrafi 612-3.

[285] Drugostepena presuda u predmetu *Kordić* (fusnota 272), paragrafi 639-40. Žalbeno vijeće je navelo te dokaze kako bi potvrdilo Kordićevu osudu za zatočenje i protivpravno zatvaranje civila. No, prvostepena presuda nije eksplicitno navela dokaze o seksualnom nasilju u selu Rotilj. Kordić, lokalni politički vođa bosanskih Hrvata, bio je proglašen krivim na osnovu planiranja, podsticanja i naređivanja zločina vezanih za zatočenje, uključujući i zatočenje u Rotilju. Čerkez, komandant Viteške brigade, isto je tako bio proglašen krivim za zločine zatvaranja i zatočenja, ali samo za neke zatočeničke objekte koji nisu uključivali Rotilj. Prvostepena presuda u predmetu *Kordić i Čerkez* (fusnota 270), paragrafi 800-2, 834, 843.

[286] U vrijeme pisanja knjige neki aspekti Prvostepene presude u predmetu *Prlić* još uvijek su predmet žalbenog postupka, u kojem su žalbu podnijeli i Tužilaštvo i branioci optuženih.

[287] *Tužilac protiv Prlića i dr.,* ICTY-04-74-T, Prvostepena presuda (6. jun 2014) (Prvostepena presuda u predmetu *Prlić*), tom 2, paragrafi 41-2.

[288] *Ibid.*, tom 2, paragraf 45.

[289] *Ibid.*, tom 2, paragraf 135.

[290] *Ibid.*, tom 2, paragrafi 225-6, 232.

[291] *Ibid.*, tom 2, paragraf 253; tom 3, paragraf 757. Pretresno vijeće je zaključilo da to predstavlja silovanje kao zločin protiv čovječnosti i nečovječno postupanje kao tešku povredu Ženevskih konvencija (*ibid.,* tom 3, paragrafi 757, 769).

[292] *Ibid.*, tom 2, paragraf 242.

uz prijetnju oružjem, silovali najmanje jednu ženu u Lapsunju.[293] Pripadnici Vojne policije i HVO-a silovali su Muslimanke u Dugama i pustili su "muškarce s drugog područja" da uđu u selo i počine silovanja.[294] Vojnici su uz prijetnju oružjem odvodili žene i djevojke (uključujući i jednu maloljetnicu) iz sela u Prozor i na druge lokacije gdje su ih držali nekoliko sati; kad su ih vratili, bile su uplakane i odbijale su da kažu šta im se dogodilo.[295] Pripadnici HVO-a i Vojne policije stalno su ponižavali muslimanske žene i djevojčice prisiljavajući ih da se skidaju gole uz muziku, da im gole poslužuju hranu ili da se skidaju pred svojim očevima.[296]

Nakon što je HVO u augustu 1993. godine protjerao Muslimane zatočene u Podgrađu, Lapsunju i Dugama na teritoriju pod kontrolom Armije BiH,[297] ponovo je uhapsio određeni broj žena, djece i starijih porijeklom iz Prozora i doveo ih u Duge.[298] Pripadnici HVO-a slobodno su ulazili u selo, a zatočenike su stalno zlostavljali do decembra 1993. godine.[299] Pripadnici jedinice HVO-a "Kinder vod" silovali su nekoliko muslimanskih žena i djevojčica.[300] Jedna svjedokinja je u svom iskazu svjedočila da ju je brutalno silovao vojnik HVO-a koji joj je prijetio oružjem. Nakon toga su je tri vojnika odvela u neki stan u Prozoru gdje ju je jedan od vojnika pokušao silovati. Ona je tada imala šesnaest godina.[301] Druga žena je svjedočila da su joj u dvije prilike u decembru 1993. godine dva vojnika prijetila, više je puta silovali i vrijeđali zbog njene etničke pripadnosti. Jedan od muškaraca koji ju je silovao rekao joj je: "Nisi ti ništa kriva, tvoja jedina greška je što si balijka".[302] Ova svjedokinja je svjedočila da je drugi vojnik HVO-a silovao drugu ženu.[303]

Seksualno nasilje vršeno je i nad zatočenim muškarcima. U augustu 1993. godine grupa muslimanskih zatvorenika zatočenih u srednjoj školi u Prozoru odvedena je u selo Juriće na kopanje rovova. Preko noći su ih držali u kući u kojoj su ih vojnici HVO-a tukli i zlostavljali. Nekoliko noći zaredom čuvari su prisiljavali pet zatočenika da jedni drugima vrše *fellatio* pred drugim zatvorenicima i vojnicima HVO-a koji su ih vrijeđali.[304]

---

[293] *Ibid.*, tom 2, paragraf 262; tom 3, paragraf 758. Pretresno vijeće je zaključilo da to predstavlja silovanje kao zločin protiv čovječnosti i nečovječno postupanje kao tešku povredu Ženevskih konvencija (*ibid.*, tom 3, paragrafi 758, 769).

[294] *Ibid.*, tom 2, paragraf 270, 272. Pretresno vijeće je zaključilo da to predstavlja silovanje kao zločin protiv čovječnosti i nečovječno postupanje kao tešku povredu Ženevskih konvencija (*ibid.*, tom 3, paragrafi 759, 769).

[295] *Ibid.*, tom 2, paragraf 269.

[296] *Ibid.*, tom 2, paragraf 270. Pretresno vijeće je zaključilo da to predstavlja nečovječno postupanje kao tešku povredu Ženevskih konvencija (*ibid.*, tom 3, paragrafi 771-2).

[297] *Ibid.*, tom 2, paragrafi 276-7, 280.

[298] *Ibid.*, tom 2, paragraf 284.

[299] *Ibid.*, tom 2, paragrafi 286, 292.

[300] *Ibid.*, tom 2, paragraf 292; tom 3, paragraf 760. Pretresno vijeće je zaključilo da ti seksualni napadi predstavljaju silovanje kao zločin protiv čovječnosti i nečovječno postupanje kao tešku povredu Ženevskih konvencija (*ibid.*, tom 3, paragrafi 760,769).

[301] *Ibid.*, tom 2, paragraf 287.

[302] *Ibid.*, tom 2, paragraf 288.

[303] *Ibid.*, tom 2, paragraf 289.

[304] *Ibid.*, tom 2, paragrafi 169-70. Pretresno vijeće je zaključilo da ti seksualni napadi predstavljaju nečovječno postupanje kao tešku povredu Ženevskih konvencija, tom 3, paragraf 770. Pretresno vijeće nije donijelo zaključak o silovanju kao zločinu protiv čovječnosti jer je ovaj slučaj bio naveden pod optužbom za nečovječno postupanje. Predmet *Prlić* odnosi se na šest optuženih koji su imali vodeće položaje u političkim, vojnim i upravnim strukturama Hrvatske Republike Herceg-Bosne. Pretresno vijeće je zaključilo da zločini silovanja i seksualnog zlostavljanja

(iv) Mostar (Prlić i drugi, Rajić, Naletilić i *Martinović*) Bosanski Hrvati i bosanski Muslimani bili su 1992. godine na istoj strani i borili su se protiv srpsko-crnogorskih snaga. U aprilu[305] ili maju[306] 1993. godine bosanski Hrvati i bosanski Muslimani okrenuli su se jedni protiv drugih i podijelili grad Mostar na istočni dio s muslimanskom većinom i zapadni dio pod dominacijom Hrvata. Snage HVO-a prisilile su Muslimane stanovnike zapadnog Mostara da napuste svoje domove i pređu na teritoriju pod kontrolom Armije BiH. S vremenom je sve veći broj Muslimana bio hapšen i odvođen u zatočeničke logore (poput "Heliodroma") ili prisiljen da pređe liniju fronta prema istočnom Mostaru.[307] Za vrijeme tih operacija prisilnog premještanja koje se nastavilo, u februaru 1994. godine vojnici HVO-a silovali su Muslimanke i nad njima činili druge akte seksualnog nasilja.[308]

Dana 13. juna 1993. godine, dok su pripadnici HVO-a iseljavali Muslimane iz četvrti Dum u zapadnom Mostaru, muslimanske žene su bile silovane.[309] U julu 1993. godine tri pripadnika Vojne policije iz osiguranja Jadranka Prlića pokupili su dvije djevojke s ulice i silovali ih.[310]

Polovinom jula vojnici HVO-a silom su ušli u stan jedne žene i silovali je dok su njena djeca spavala u susjednoj sobi.[311] Šesnaestogodišnja djevojka prijavila je da su je vojnici HVO-a prisilili da se skine, pretukli su je i silovali 24. augusta 1994. godine, nakon napada na Raštane (seoce na rubu Mostara).[312] Nju su poslije toga protjerali na područje pod kontrolom Armije BiH.[313] Dana 4. septembra 1994. godine dva pripadnika Vojne policije i osam vojnika HVO-a iz jedinice Vinka Pandurevića ušli su u stan jedne Muslimanke. Jedan vojni policajac gurnuo joj je prst u vaginu i anus prije

---

počinjeni u Prozoru ne ulaze pod zajednički kažnjivi cilj UZP, tom 4, paragraf 70. Pretresno vijeće nije iznijelo nalaze o odgovornosti za te zločine u sklopu UZP (kategorija 3) u vezi s pojedinim optuženim. Žalba Tužilaštva vezana za tu omašku još je u postupku. *v. Tužilac protiv Prlića i dr.,* ICTY-04-74-A, Žalbeni podnesak optužbe (Javna redigirana verzija) (21. januar 2015), paragraf 40.

[305] *Tužilac protiv Naletilića i Martinovića*, ICTY-98-32-T, Prvostepena presuda (31. mart 2003) (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić i Martinović*), paragraf 1.

[306] Prvostepena presuda u predmetu *Prlić* (fusnota 287), tom 2, paragraf 763.

[307] *Ibid.*, tom 2, paragrafi 815, 818, 876, 900.

[308] *Ibid.*, tom 2, paragraf 876.

[309] *Ibid.*, tom 2, paragrafi 868, 872, 876. Vijeće je zaključilo da to predstavlja silovanje kao zločin protiv čovječnosti i nečovječno postupanje kao tešku povredu Ženevskih konvencija (*ibid.*, tom 3, paragrafi 761, 775).

[310] *Ibid.*, tom 2, paragraf 927. Pretresno vijeće je zaključilo da su dokazi, doduše, potvrdili da su dvije djevojke bile silovane, no ne i da se to desilo za vrijeme operacije njihovog protjerivanja. Pošto je taj slučaj bio u optužnici naveden samo u vezi s operacijama prisilnog protjerivanja, Vijeće nije dalje razmatralo odgovornost za to. *v. Tužilac protiv Prlića i dr.,* ICTY-04-74-T, Druga dopunjena optužnica (11. jun 2008) (Optužnica u predmetu *Prlić*), paragraf 99.

[311] Prvostepena presuda u predmetu *Prlić* (fusnota 287), tom 2, paragrafi 925, 935. Vijeće je zaključilo da to predstavlja silovanje kao zločin protiv čovječnosti i nečovječno postupanje kao tešku povredu Ženevskih konvencija (*ibid.*, tom 3, paragraf 762, 775)

[312] *Ibid.*, tom 2, fusnote 2168 i 2244. Pred Vijećem su isto tako izvedeni dokazi da je vojnik HVO-a gurnuo pištolj u djevojčinu vaginu. No, to nije bilo potvrđeno izvan razumne sumnje jer se temeljilo na nepotkrijepljenoj izjavi u skladu s Pravilom 92*bis*.

[313] *Ibid.*, tom 2, paragrafi 933, 968. Međutim, zbog toga što je Vijeće optužnicu čitalo restriktivno kao da je ona ograničena na seksualno nasilje u zapadnom Mostaru, ovaj slučaj nije analiziran kao dio odgovornosti optuženih (*ibid.*, tom 2, paragraf 933). Vijeće je isto tako zaključilo da taj slučaj nije bio ispravno naveden u paragrafu 108 optužnice (*ibid.*, tom 2, paragraf 968).

nego što su u sobu ušli drugi i počeli joj jedan za drugim stavljati penis u usta, što je trajalo dva sata. Nakon toga su je istjerali iz njenog stana u zapadnom Mostaru.[314]

Krajem septembra 1993. godine pripadnici Martinovićeve jedinice i bojna Vojne policije proveli su operaciju prisilnog raseljavanja u predjelu zapadnog Mostara zvanom Centar II.[315] Vojnici HVO-a silovali su nekoliko Muslimanki, uključujući šesnaestogodišnju djevojku i još jednu ženu.[316] Vojnik HVO-a pod nadimkom "Dinko" odveo je jednu ženu zajedno s njenim mužem i svekrom u jednu sobu i naredio joj da se skine. Kad je ona to odbila, vojnik ju je brutalno udario, strgao joj odjeću i silovao je pred mužem i svekrom. Zatim su je tokom tri sata redom silovala osmorica vojnika, dok je Dinko tukao njenog muža zato što plače.[317]

Nju su zatim prisilili da liže čizme jednom vojniku, te je izveli iz zgrade van zajedno s porodicom i prisilili je da se ponovo skine na sred ulice, pred drugim Muslimanima.[318] Za vrijeme iste operacije vojnici HVO-a svlačili su muslimanske žene i djecu, pljačkali ih, napadali ih i zatim ih protjerivali u istočni Mostar.[319]

a. Tvornica duhana u Mostaru Dana 10. maja 1993. godine Mladen Naletilić, komandant Kažnjeničke bojne bosanskih Hrvata raspoređene oko Mostara, prijetio je jednom zatočeniku u Tvornici duhana, tukao ga u predjelu genitalija i udario ga u lice, a zatim je dozvolio svojim pratiocima da ga nastave tući.[320]

b. Baza Vinka Martinovića Polovinom jula jedan zatvorenik, bosanski Musliman koji je prije rata bio policajac, odveden je iz zatočeničkog centra Heliodrom u bazu

---

[314] *Ibid.*, tom 2, paragraf 978. Vijeće je zaključilo da to predstavlja silovanje kao zločin protiv čovječnosti i nečovječno postupanje kao tešku povredu Ženevskih konvencija (*ibid.*, tom 3, paragrafi 763, 775). Ni Vinko Martinović ni njegov nadređeni Mladen Naletilić nisu bili optuženi za te akte seksualnog nasilja u Mostaru.

[315] *Ibid.*, tom 2, paragraf 986.

[316] *Ibid.*, tom 2, paragraf 985; tom 3, paragraf 764.

[317] *Ibid.*, tom 2, paragraf 982.

[318] *Ibid.*, tom 2, paragraf 982. Vijeće je zaključilo da ova seksualna zlostavljanja predstavljaju silovanje kao zločin protiv čovječnosti i nečovječno postupanje kao tešku povredu Ženevskih konvencija (*ibid.*, tom 3, paragrafi 764, 775).

[319] *Ibid.*, tom 2, paragraf 981, 983. Pretresno vijeće je zaključilo da to predstavlja nečovječno postupanje (seksualno zlostavljanje) kao tešku povredu Ženevskih konvencija (*ibid.*, tom 3, paragraf 776, kao i postupanje u osnovi kategorije 1 UZP). Jadranko Prlić (predsjednik Vlade Hrvatske Republike Herceg-Bosne, samoproglašenog hrvatskog entiteta unutar BiH), Bruno Stojić (ministar obrane), Milivoj Petković (komandant Glavnog štaba HVO) i Valentin Ćorić (komandant Vojne policije) bili su proglašeni krivim za nečovječno postupanje (seksualno zlostavljanje) kao predvidljivu posljedicu kampanje protjerivanja Muslimana s teritorija koje su Hrvati smatrali svojima (*ibid.*, tom 4, paragraf 284 (Prlić), 437 (Stojić), 830 (Petković), 1021 (Ćorić)). No, Pretresno vijeće nije presudilo o odgovornosti komandanta HVO-a Slobodana Praljka. *v.* fusnota 304 za žalbu Tužilaštva na propust da se presudi za različite zločine koji su bili dio UZP (kategorija 3). Berislav Pušić, funkcioner HVO-a zadužen za nadzor istraga zločina u Vojnoj policiji, za razmjenu zarobljenika i za zatočeničke objekte, bio je oslobođen krivnje za sve zločine UZP (kategorija 3) (*ibid.*, tom 4, paragraf 1216). Tužilaštvo je isto tako navelo da su žene i djevojke u zatočeničkom centru Vojno blizu Mostara bile podvrgnute seksualnom zlostavljanju, Optužnica u predmetu *Prlić* (fusnota 310), paragrafi 140-2. No, Pretresno vijeće nije našlo dokaze da su žene i djeca bili zatočeni u Vojnom, pa je zaključilo da su i navodi o seksualnom nasilju ostali nedokazani, Prvostepena presuda u predmetu *Prlić* (fusnota 287), tom 2, paragraf 1666; tom 3, paragrafi 766, 778.

[320] Naletilić je proglašen krivim za hotimično nanošenje teških patnji, Statut MKSJ (fusnota 3), čl. 2, zbog zlostavljanja ovog zatvorenika. Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić i Martinović* (fusnota 305), paragraf 450. No, Vijeće se nije uvjerilo da je premlaćivanje bilo izvršeno na diskriminativnoj osnovi pa Naletilić nije bio proglašen krivim za progone za ovaj zločin (*ibid.*, paragraf 681).

Vinka Martinovića, komandanta jedinice pod Naletilićevom komandom.[321] Dok je bio na prisilnom radu, taj je Musliman brutalno udaren "u prepone, tako da se srušio".[322] Martinović je naredio da zatvorenika odnesu u podrum, gdje je već prije bio brutalno premlaćen, te je drugom zatvoreniku naredio da ga udari.[323] Vojnici su zatim žrtvu izveli van i prisilili ga da pije mokraću iz limenki piva. Jedan od njih izvadio je penis, na silu ga gurnuo žrtvi u usta i "pitao ga da li mu se to sviđa".[324]

(v) Vareš (Prlić i drugi, Rajić) Dana 23. oktobra 1993. godine komandant HVO-a Slobodan Praljak naredio je snagama HVO-a raspoređenim u području Vareša da "srede situaciju u Varešu bez milosti prema bilo kome".[325] Jedinice HVO-a ovo su naređenje protumačile kao dozvolu za nasilno postupanje.[326]

a. Grad Vareš Od kraja oktobra[327] do početka novembra 1993. godine[328] komandanti i vojnici HVO-a seksualno su zlostavljali Muslimanke u gradu Varešu. Krajem oktobra vojnici HVO-a su silovali dvije Muslimanke.[329] Tri vojnika su provalila u stan jedne žene, koju je zatim jedan vojnik silovao u usta i anus pred drugom dvojicom vojnika.[330] Tri vojnika su brutalno silovala drugu ženu.[331]

b. Selo Stupni Do U oktobru 1993. godine, nakon napada na selo Stupni Do, komandanti i vojnici HVO-a silom su istjerali bosanske Muslimane iz njihovih kuća i skloništa, a žene podvrgnuli seksualnom nasilju.[332] Krajem oktobra 1993. godine jedan vojnik HVO-a nasilu je istjerao sedamnaestogodišnju Muslimanku iz njenog skrovišta, stavio joj pištolj u usta i silovao je u podrumu.[333] Vojnik je pustio djevojku u zamjenu za 100 njemačkih maraka.[334] Druga žena je bila prisiljena skinuti se do gola pred vojnicima HVO-a u jednoj kući. Kad im je rekla da ima menstruaciju, naredili su joj da

---

[321] *Ibid.*, tom 2, paragrafi 462, 487.
[322] *Ibid.*, tom 2, paragraf 462.
[323] *Ibid.*, tom 2, paragrafi 463-4.
[324] *Ibid.*, tom 2, paragraf 464. Pretresno vijeće je zaključilo da Martinović snosi "individualnu krivičnu odgovornost" za ovo ponašanje, koje je kvalificirano kao okrutno postupanje, a u skladu sa Statutom MKSJ (fusnota 3), čl. 3, kao i za hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijelu ili zdravlju, u skladu sa Statutom MKSJ (fusnota 3), čl. 2, paragrafi 495-6. No, Martinović je bio proglašen krivim za ubistvo ovog zatvorenika, ali ga je Pretresno vijeće oslobodilo za okrutno postupanje i hotimično nanošenje velike patnje, jer je Tužilaštvo te optužbe navelo samo alternativno.
[325] Prvostepena presuda u predmetu *Prlić* (fusnota 287), tom 3, paragraf 318.
[326] *Ibid.*, tom 3, paragraf 326.
[327] *Ibid.*, tom 3, paragraf 404.
[328] *Tužilac protiv Rajića*, ICTY-95-12-S, Presuda o kazni (8. maj 2006) (Presuda o kazni u predmetu *Rajić*), paragraf 53.
[329] Prvostepena presuda u predmetu *Prlić* (fusnota 287), tom 3, paragraf 404.
[330] *Ibid.*, tom 3, paragraf 401.
[331] *Ibid.*, tom 3, paragraf 402. Pretresno vijeće je zaključilo da oba slučaja predstavljaju silovanje kao zločin protiv čovječnosti i nečovječno postupanje kao tešku povredu Ženevskih konvencija (*ibid.*, tom 3, paragrafi 767, 779).
[332] Presuda o kazni u predmetu *Rajić* (fusnota 328), paragraf 49.
[333] Prvostepena presuda u predmetu *Prlić* (fusnota 287), tom 3, paragrafi 426, 429, 768.
[334] *Ibid.*, tom 3, paragraf 426. Pretresno vijeće je zaključilo da to predstavlja silovanje kao zločin protiv čovječnosti i nečovječno postupanje kao tešku povredu Ženevskih konvencija (*ibid.*, tom 3, paragrafi 768, 779).

se odjene i nisu je prisilili na seksualni odnos. Vojnici su je nakon toga izveli van, poderali joj majicu i pred ostalim je seljanima hvatali za grudi.[335]

2. Hrvatska

(a) Hrvatski Srbi i Srbi kao počinioci zločina

(i) SAO Krajina (Martić, te Stanišić i Simatović) Krajem jula 1990. godine u blizini Knina je uspostavljena Srpska skupština kao tijelo koje politički zastupa Srbe u Hrvatskoj.[336] Srpska skupština proglasila je autonomnu pokrajinu u jugozapadnoj Hrvatskoj (SAO Krajina), zamijenila je hrvatsku policiju SUP-om te je naredila mobilizaciju teritorijalne odbrane (TO) i dobrovoljačkih jedinica.[337] U maju 1991. godine održani su referendumi na jednoj i na drugoj strani, pri čemu su srpske teritorije glasale da SAO Krajina ostane u Jugoslaviji, dok su hrvatska područja glasala za nezavisnost.[338] Nekoliko dana nakon toga osnovana je vlada SAO Krajine.[339]

U proljeće 1991. godine počinju sukobi između snaga SAO Krajine i hrvatskih oružanih snaga.[340] U zajedničkim akcijama JNA je granatirala gradove i sela, dok su nakon toga pripadnici milicije i Teritorijalne odbrane SAO Krajine zatočavali, zlostavljali i ubijali preostale Hrvate.[341] Stotine zatvorenika bile su zatvorene u zatočeničkim logorima, gdje su bili zlostavljani, premlaćivani, lišavani sna i seksualno zlostavljani.[342] Postoje dokazi da su neki zatvorenici bili seksualno zlostavljani u staroj bolnici u Kninu,[343] gdje su bili prisiljavani na međusobni oralni seks, međusobnu

---

[335] *Ibid.*, tom 3, paragrafi 427, 780. Pretresno vijeće je zaključilo da to predstavlja nečovječno postupanje (seksualno zlostavljanje) kao tešku povredu Ženevskih konvencija (*ibid.*, tom 3, paragraf 780). Pretresno vijeće je zaključilo da je Petković znao da se u Varešu odvijaju vojne operacije u atmosferi ekstremnog nasilja, te da je "seksualno zlostavljanje" bilo prirodna i predvidljiva posljedica kampanje istjerivanja Muslimana s teritorija na koje su Hrvati polagali pravo. Petković je zato bio proglašen krivim za te zločine u sklopu UZP (kategorija 3) (*ibid.*, tom 4, paragraf 834). Slobodan Praljak je oslobođen (*ibid.*, tom 4, paragraf 641-3). Pretresno vijeće nije presuđivalo o odgovornosti Prlića, Stojića i Ćorića za zločine nečovječnog postupanja (seksualno zlostavljanje) u gradu Varešu i u Stupnom Dolu. *v.* fusnota 304 za žalbu Tužilaštva na taj propust da se presudi o različitim zločinima u sklopu UZP (kategorija 3). Vijeće je oslobodilo Berislava Pušića za sve zločine u sklopu UZP (kategorija 3) (*ibid.*, tom 4, paragraf 1216). Ivica Rajić je bio komandant jedinica HVO-a smještenih u Kiseljaku. Rajićevo priznanje krivice za nečovječno postupanje, u skladu sa Statutom MKSJ (fusnota 3), čl. 2, uključivalo je i seksualno nasilje u Varešu i Stupnom Dolu koje su počinile jedinice pod njegovom komandom. *Tužilac protiv Rajića*, ICTY-95-12-PT, Optužnica (13. januar 2004), paragrafi 16, 20, Tačka 3; Presuda o kazni u predmetu *Rajić* (fusnota 328), paragrafi 9, 49, 53, 74. Pretresno vijeće proglasilo je Rajića krivim u skladu s članom 7(1) i nije željelo proglašavati krivicu za odgovornost nadređenog u skladu s čl. 7(3), paragraf 11; *Tužilac protiv Rajića*, ICTY-95-12-S, Razjašnjenja u vezi s izrekama o krivici (16. novembar 2005).

[336] *Tužilac protiv Martića*, ICTY-95-11-T, Prvostepena presuda (12. jun 2007) (Prvostepena presuda u predmetu *Martić*), paragraf 128.

[337] *Ibid.*, paragrafi 128-31, 135.

[338] *Ibid.*, paragrafi 133-4.

[339] *Ibid.*, paragraf 135.

[340] *Ibid.*, paragraf 138.

[341] *Ibid.*, Dio III.D.

[342] *Ibid.*, Dio III.E., paragraf 288 (odnosi se na dokaze o seksualnom zlostavljanju zatvorenika u zatočeničkom objektu u staroj bolnici u Kninu).

[343] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Simatović* (fusnota 14), tom 1, paragraf 378 ("Neki zatočenici su bili seksualno zlostavljani, a nekim zatočenicima nisu dozvoljavali da spavaju").

masturbaciju ili oralni seks sa zatvorskim čuvarima,[344] a bilo je i pokušaja silovanja zatvorenika.[345]

Jedna Romkinja je opisala kako su joj prijetili silovanjem u Erdutu, dok su je o Hrvatima iz njenog sela ispitivali vojnici koje je prepoznala kao pripadnike Arkanove paravojne jedinice.[346]

Na kraju je oko 80.000-100.000 Hrvata i ostalih nesrpskih civila izbjeglo iz SAO Krajine zbog napada na gradove s mnogobrojnim ili većinskim hrvatskim stanovništvom. Te su akcije obuhvaćale "ubistva, korišćenje civila kao ljudskih štitova, zatočenje, premlaćivanje, prisilni rad, seksualno zlostavljanje i druge oblike šikaniranja i zastrašivanja".[347]

(ii) SAO Slavonija, Baranja i Zapadni Srem (Stanišić i Simatović, Mrkšić i dr., Šešelj, Hadžić) JNA je preuzela kontrolu nad Ilokom, gradićem u Srpskoj autonomnoj oblasti Slavonija, Baranja i Zapadni Srem (SAO SBZS) u oktobru 1991. godine. Dana 12. oktobra gradska skupština je održala referendum na kojem je odlučeno da se obavijesti JNA da stanovnici Iloka žele napustiti grad. Dana 17. oktobra oko 8.000 ljudi, gotovo cjelokupno stanovništvo, prevezeno je kamionima JNA do hrvatske teritorije.[348]

Hrvatske i slovačke porodice izbjegle iz Iloka govorile su o zločinima, uključujući silovanja, kao razlogu za odlazak.[349]

a. Vukovar Paravojne grupe sa sjedištem u Srbiji, uključujući "Bele orlove" Vojislava Šešelja i neregularne snage Željka Ražnatovića zvanog "Arkan" ("Arkanovi tigrovi"), utaborile su se oko Vukovara.[350] Od juna pa sve do augusta 1991. godine snage JNA granatirale su dijelove Vukovara i okolnih sela, što je u kasno ljeto

---

[344] Prvostepena presuda u predmetu *Martić* (fusnota 336), paragraf 288 (navodi se dokazni predmet 984, str. 24 (Izvještaj Promatračke misije Evropske zajednice)). Pretresno vijeće je zaključilo da su djela protiv osoba zatočenih u bolnici predstavljala mučenje, nečovječna djela, okrutno postupanje i progon (*ibid.*, paragrafi 412-6; v. isto tako i *ibid.,* fusnota 1018 gdje se citira izvještaj UNCIVPOL-a i iskaz svjedokinje da je čula za oko šest ili sedam silovanja "ljudi"). Ovi dokazi razmatraju se u dijelu "Djela progona izvršena nad nesrbima u SAO Krajini i RSK", posebno u kontekstu ubistava zabilježenih 1993. godine. Martić, koji je vršio različite dužnosti u vladama SAO Krajine i RSK (Republika Srpska Krajina), na kraju je bio proglašen krivim na osnovu odgovornosti pripadnosti UZP za progon i mučenje kao zločine protiv čovječnosti i mučenje kao kršenje zakona i običaja ratovanja, uključujući i za zločine seksualnog nasilja (*ibid.* paragrafi 453-5, 480, 518). Bio je oslobođen optužbi za nečovječna djela kao zločin protiv čovječnosti i okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja na osnovu nalaza da su oni kumulativni s mučenjem.

[345] *Ibid.*, paragraf 288, fusnota 899 (citira se svjedočenje Luke Brkića (5. april 2006), transkript, str. 3283).

[346] Prvostepena presuda u predmetu *Stanišić i Simatović* (fusnota 14), tom 1, paragraf 471.

[347] *Ibid.*, tom 1, paragraf 403-4. Pretresno vijeće je zaključilo da se te akcije počinile lokalne srpske vlasti, jedinice JNA, Teritorijalne obrane i policije SAO Krajine, srpske paravojne grupe i lokalni Srbi. Vijeće je razmotrilo dokaze da su Hrvati i drugi nesrbi bili protjerani iz SAO Krajine dijelom i zbog seksualnog nasilja. Prinuda i strah od nasilja "stvorili su atmosferu u kojoj Hrvati i drugi nesrbi iz SAO Krajine nisu imali drugog izbora nego da odu". *Ibid.*, tom 1, paragrafi 997-8. Pretresno vijeće je zaključilo da to predstavlja deportaciju i progon (*ibid.*, tom 1, paragrafi 1003, 1251-3; *v.* isto i paragrafi 1249-51). *v.* fusnotu 14 u vezi s oslobađanjem optuženih od krivice i njihovim ponovnim suđenjem.

[348] *Ibid.*, tom 1, paragraf 556.

[349] *Ibid.*, tom 1, paragraf 557. Pretresno vijeće je ovo uzelo u obzir u svom nalazu o deportacijama i prisilnom premještanju, zaključivši da nema dovoljno dokaza za zaključak da stanovništvo nije imalo drugog izbora nego da napusti Ilok (*ibid.*, paragraf 1048)

[350] *Tužilac protiv Mrkšića*, ICTY-95-13/1-T, Prvostepena presuda (27. septembar 2007) (Prvostepena presuda u predmetu *Mrkšić*), paragraf 24.

kulminiralo opsadom Vukovara.[351] Bitka između hrvatskih snaga i JNA združenih sa drugim srpskim snagama nastavila se sve do 18. novembra 1991. godine, kad su se hrvatske snage predale, a Vukovar i okolni gradovi bili razoreni.[352] U danima nakon pada Vukovara hrvatski civili i borci bili su pokupljeni, a nakon toga su mnogi od njih završili u zatočeništvu, premlaćivani su i pogubljeni.[353] Oko 200 Hrvata odvedeno je iz bolnice u Vukovaru na poljoprivredno dobro Ovčara, gdje su premlaćeni i pogubljeni.[354]

U optužnici protiv srpskog nacionalističkog političara Vojislava Šešelja nalaze se navodi o seksualnom nasilju koji podupiru optužbe za progon, mučenje i okrutno postupanje.[355] Presuda još nije pravomoćna, ali na suđenju je Tužilaštvo tvrdilo da je protjerivanje iz područja Vukovara "uslijedilo nakon mnogo zlostavljanja, zatočenja, pa čak i silovanja".[356] U predmetu protiv Gorana Hadžića, predsjednika vlade SAO SBZS, optužnica Hadžića tereti za zlostavljanja (uključujući seksualne napade) u zatočeničkim objektima, uključujući Vukovar i poljoprivredno dobro Ovčara, kao osnovu za optužbe o progonu.[357] U trenutku pisanja ove knjige suđenje Goranu Hadžiću još je bilo u pretresnoj fazi.

(b) Hrvati kao počinioci zločina

(i) RSK (Gotovina i dr.) U augustu 1995. godine Hrvatska vojska (HV) je započela operaciju Oluja, vojnu akciju čiji je cilj bio ukidanje srpske kontrole nad Republikom Srpskom Krajinom.[358] U optužnici u predmetu *Gotovina i dr.,* koja je sadržalavala navode vezane za operaciju Oluja, nije bilo optužbi vezanih za seksualno nasilje.[359] Ipak, za vrijeme suđenja izvedeni su dokazi o seksualnom nasilju.[360] Ti dokazi su uključivali navode da su hrvatski vojnici "73-godišnju Srpkinju prisilili da se skine u donje rublje i igra košarku sa starijim susjedom nakon što su je nazvali 'srpskom kurvom'".[361] Tužilaštvo je izvelo dokaze i o silovanju dviju Srpkinja, ali je Vijeće

---

[351] *Ibid.*, paragrafi 33-8.

[352] *Ibid.*, paragrafi 44, 55-6.

[353] *Ibid.*, paragrafi 162-8.

[354] *Ibid.*, paragrafi 234-252. U dopunjenoj optužnici protiv pripadnika JNA Mrkšića, Šljivančanina i Radića navodi se da je "najmanje jedna zatočenica bila seksualno zlostavljana" na poljoprivrednom dobru Ovčara. *Tužilac protiv Mrkšića i dr.,* ICTY-95-13/1, Treća objedinjena dopunjena optužnica (15. novembar 2004), paragrafi 41, 46-8. Navod o seksualnom zlostavljanju bio je dio navoda o mučenju, nečovječnim djelima i okrutnom postupanju. No, Pretresno vijeće nije našlo dovoljno dokaza koji bi poduprli navodni slučaj seksualnog zlostavljanja. Prvostepena presuda u predmetu *Mrkšić* (fusnota 350), paragraf 529. Pretresno vijeće je zaključilo da drugi oblici maltretiranja zatočenika na poljoprivrednom dobru Ovčara predstavljaju mučenje i zlostavljanje (*ibid.*, paragraf 539).

[355] *Tužilac protiv Šešelja*, ICTY-03-67-T, Treća izmijenjena optužnica (7. decembar 2007), paragraf 17(f), 30. Ova optužba temelji se na njegovom navodnom učešću u UZP.

[356] *Tužilac protiv Šešelja*, ICTY-03-67-T, Završni podnesak Tužilaštva (5. februar 2012), 1. dio, paragraf 151; v. isto i paragraf 139.

[357] *Tužilac protiv Hadžića*, ICTY-04-75-PT, Druga dopunjena optužnica (22. mart 2012), paragrafi 21(d), 40-2.

[358] *Tužilac protiv Gotovine i dr.,* ICTY-06-90-T, Prvostepena presuda (15. april 2011) (Prvostepena presuda u predmetu *Gotovina*), tom 1, paragraf 3.

[359] *Tužilac protiv Gotovine i dr.,* ICTY-06-90, Izmijenjena spojena optužnica (17. maj 2007).

[360] *Tužilac protiv Gotovine i dr.,* ICTY-06-90, Javni redigirani završni podnesak Tužilaštva (2. august 2010), paragraf 697.

[361] *v.* isto i Prvostepena presuda u predmetu *Gotovina* (fusnota 358), tom 1, paragraf 472.

zaključilo da nema dovoljno dokaza da su počinioci bili pripadnici hrvatskih oružanih snaga.[362]

3. Kosovo

(a) Srbi kao počinioci zločina

U februaru 1998. godine eskalirali su sukobi između Oslobodilačke vojske Kosova (OVK) i Savezne Republike Jugoslavije (SRJ)/Srbije[363] na području Kosova.[364] Tokom ljeta 1998. godine snage SRJ/Srbije su započele veliku ofanzivu protiv OVK.[365] Te snage razorile su sela kosovskih Albanaca, spalile njihove domove i polja[366] te ubijale albanske civile.[367] Kao rezultat te ofanzive, oko 200.000 kosovskih Albanaca bilo je protjerano iz svojih domova i završili su kao interno raseljene osobe.[368] Dana 31. marta i 3. septembra 1998. godine Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija usvojilo je rezolucije o stanju na Kosovu. Druga od tih rezolucija prijetila je daljnjim akcijama ako se ne prihvate uslovi izneseni u tekstu.[369] Sjevernoatlantski savez (NATO) zaprijetio je vojnom intervencijom ako se snage SRJ/Srbije ne povuku. Suočen s nastavkom

---

[362] *Ibid.*, paragrafi 1128, 1151. Pretresno vijeće nije dalje razmatralo nijedan od ovih slučajeva. Nakon žalbenog postupka sva tri optužena oslobođena su od svih optužbi za zločine.

[363] Devetorica srpskih političkih, vojnih i policijskih vođa bila su optužena za sukob na Kosovu 1999. godine. Slobodan Milošević (bivši predsjednik Savezne republike Jugoslavije (SRJ)), Milan Milutinović (bivši predsjednik Srbije), Nikola Šainović (bivši potpredsjednik vlade SRJ), Dragoljub Ojdanić (bivši načelnik Generalštaba VJ), Vlajko Stojiljković (bivši ministar unutrašnjih poslova Srbije (MUP Srbije)), Nebojša Pavković (bivši komandant Treće armije VJ), Vladimir Lazarević (bivši komandant Prištinskog korpusa VJ), Sreten Lukić (bivši načelnik MUP-a za Kosovo) i Vlastimir Đorđević (bivši pomoćnik ministra unutrašnjih poslova Srbije i načelnik Resora javne bezbednosti MUP-a). Njih se teretilo da su zajedno s drugim osobama učestvovali u UZP čiji cilj je bilo izmijeniti etničku sliku Kosova i osigurati trajnu srpsku kontrolu nad pokrajinom. *Tužilac protiv Slobodana Miloševića i dr.,* ICTY-99-37-PT, Druga izmijenjena optužnica (16. oktobar 2001) (*Kosovo*), paragraf 57. *Tužilac protiv Milana Milutinovića i dr.,* ICTY-05-87-PT (Redigirana treća izmijenjena spojena optužnica) (21. jun 2006), paragraf 19; *Tužilac protiv Vlastimira Đorđevića*, ICTY-05-87/1-PT, Četvrta izmijenjena optužnica (9. juli 2008) (Četvrta izmijenjena optužnica u predmetu *Đorđević*), paragraf 19. Osmorici optuženih sudilo se u tri zasebna postupka. U prvom postupku sudilo se Slobodanu Miloševiću; postupak je završio njegovom smrću. U drugom postupku sudilo se šestorici optuženih: Milutinoviću, Šainoviću, Ojdaniću, Pavkoviću, Lazareviću i Lukiću; predmet se zvao *Milutinović i dr.* (u žalbenom postupku je preimenovan u *Šainović i dr.*). Na trećem suđenju sudilo se Vlastimiru Đorđeviću, odvojeno od ostalih, jer je uhapšen nakon što je suđenje u predmetu *Milutinović* već bilo započelo. Optužnica je podignuta i protiv Vlajka Stojiljkovića, ali je preminuo prije hapšenja.

[364] *Tužilac protiv Đorđevića*, ICTY-05-87/1-T, Prvostepena presuda (23. februar 2011) (Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević*), paragrafi 271-87; *Tužilac protiv Milutinovića i dr.,* ICTY-05-87-T, Prvostepena presuda (26. februar 2009) (Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović*, tom 1, paragrafi 851-3, 869.

[365] Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragrafi 288-93, 300-47; Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 1, paragrafi 850-912.

[366] Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragraf 1596; Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 1, paragrafi 881, 886, 894.

[367] Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 1, paragraf 912; Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragrafi 339, 2133.

[368] Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragrafi 345, 1598. *v.* isto tako i Prvostepenu presudu u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 1, paragrafi 914-9.

[369] Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragrafi 294, 346. Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 1, paragrafi 318, 328.

sukoba i propašću mirovnih pregovora u februaru 1999. godine, dana 24. marta 1999. NATO je započeo zračne napade.[370]

Nakon početka NATO-ovog bombardiranja, snage SRJ/Srbije, uključujući i Vojsku Jugoslavije i MUP, započele su kampanju terora i ekstremnog nasilja širom Kosova, s ciljem istjerivanja kosovskih Albanaca iz njihovih kuća.[371] Deportacije, ubistva, prisilno premještanje i progoni bili su tipična obilježja te kampanje.[372] Snage SRJ/Srbije terorizirale su stanovnike, ubile velik broj njih i prisilile preostale da napuste Kosovo.[373] U nekim su prilikama snage SRJ/Srbije odvajale žene i djecu od muškaraca i naređivale im da odu, a muškarce bi zatim pobili.[374] Za vrijeme ove kampanje nasilnog protjerivanja navedene snage su na Kosovu počinile i zločine seksualnog nasilja nad albanskim ženama i djevojčicama.[375]

(i) Srbica/Skenderaj (Milutinović i dr.) Krajem marta 1999. godine snage SRJ/Srbije su napale albanska sela i gradove na Kosovu u općini[376] Srbica/Skenderaj[377].[378] Posljedica tih napada bilo je raseljenje stanovništva.[379] Stotine raseljenih ljudi sakupilo se u selu Kozica/Kozhica tražeći zaklon.[380] Negdje polovinom aprila 1999. godine snage SRJ/Srbije ušle su u to selo i naredile grupi od oko dvadeset žena da se upute u susjedno selo Ćirez/Qirez. U selu Ćirez/Qirez ta je grupa predata vojnicima, koji su ih držali zatočene u štali nekoliko sati.[381] S izuzetkom dviju starijih žena, sve ostale žene bile su izvedene iz štale, pretražene do gola, i oduzete su im vrijedne stvari.[382] Jedna žena je ispričala da ju je vojnik koji ju je pretražio upitao gdje joj je muž, a zatim joj je dirao grudi i rugao se upućujući joj seksualne primjedbe.[383] Drugoj ženi je jedan vojnik naredio da se skine, dok je on skinuo hlače i dirao joj grudi i vaginu. On joj je kasnije opet kazao da se skine, skinuo je i svoje donje rublje i prijetio joj nožem, no zatim joj

---

[370] Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 1, paragrafi 1205-7; Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragrafi 432-47.

[371] Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragrafi 2130, 2143; Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 2, paragraf 1156.

[372] Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragraf 2130; Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 2, paragrafi 1156-7.

[373] *v.* npr. Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 2, paragraf 1172.

[374] Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragrafi 1597, 2146; Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 2, paragrafi 1161, 1163.

[375] *v.* npr. Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 2, paragrafi 1158, 1164, 1178; *Tužilac protiv Đorđevića*, ICTY-05-87/1-A, Drugostepena presuda (27. januar 2014) (Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević*), paragrafi 893, 895, 897.

[376] U četvrtoj izmijenjenoj optužnici u predmetu *Đorđević* spominje se slučaj u općini Srbica/Skenderaj, gdje su žene bile seksualno zlostavljane u štali, a najmanje osam njih je nakon toga i ubijeno, no na suđenju nisu bili predočeni dokazi koji bi poduprli te navode. Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragraf 1795. *v.* Četvrta izmijenjena optužnica u predmetu *Đorđević* (fusnota 363), tom 2, paragraf 72(c).

[377] Mjesta na Kosovu navode se s nazivima na srpskom i albanskom jeziku, kako se to radilo u presudama u predmetima *Milutinović i dr.* i *Đorđević.*

[378] Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 2, paragrafi 671-3, 1219.

[379] *Ibid.*, tom 2, paragrafi 575, 623-5.

[380] *Ibid.*, tom 2, paragraf 624.

[381] *Ibid.*, tom 2, paragraf 630.

[382] *Ibid.*, tom 2, paragrafi 631-2.

[383] *Ibid.*, tom 2, paragraf 631.

je rekao da se vrati u štalu.[384] Za vrijeme tih mučnih događanja muškarci su verbalno provocirali te žene govoreći im: "Tako znači, hoćete republiku, hoćete nezavisnost".[385] Dvije žene su izjavile kako su vidjele da je pet mlađih žena izvedeno van nekoliko puta.[386] Kad su se vratile, bile su raščupane i prestrašene te nisu željele pričati o tome šta im se dogodilo. Kad su bile odvedene posljednji put, poveli su još tri druge žene, nakon čega su one u štali čuli pucnje izvana. Ni jedna od navedenih osam žena nije više nikad viđena živa.[387] Preostale žene ostale su još nekoliko dana u Ćirezu/Qirez, nakon čega im je naređeno da odu u Glogovac/Gllogoc, odakle su autobusom prešle granicu i ušle u Makedoniju.[388]

Tijela navedenih osam žena kasnije su pronađena u bunarima blizu štale.[389] Forenzička analiza je pokazala da su se sve žene utopile i da su žive gurnute u bunare. Na dvije žene vidjeli su se tragovi seksualnog zlostavljanja.[390]

(ii) Priština/Prishtinë (Milutinović i dr., Đorđević) Dana 24. marta 1999. godine, kad je NATO započeo kampanju zračnog bombardiranja, jedinice VJ raspoređene na periferiji Prištine/Prishtinë počele su granatirati grad,[391] uništivši brojne zgrade. Dana 25. marta snage SRJ/Srbije ušle su u Prištinu/Prishtinë i uspostavile kontrolne punktove u glavnim dijelovima grada.[392] Za vrijeme prve sedmice NATO-ovog bombardiranja snage SRJ/Srbije počele su ići od vrata do vrata i istjerivati albanske stanare. Protjerivanja su se nastavila u narednim sedmicama.[393] Dok su tjerali stanovnike, pripadnici ovih snaga izvikivali su uvredljive poruke poput "Izlazite, tražili ste NATO, idite [u Makedoniju], ili u Albaniju…Ovo je Srbija".[394]
Kolone s hiljadama stanovnika poslali su na željezničku stanicu; tamo su ih silom ukrcali u prepune vozove i prebacili do makedonske granice.[395] Drugim stanovnicima bilo je naređeno da idu na autobusku stanicu, gdje su se ukrcali na autobuse prema granici.[396] Za vrijeme ove kampanje prisilnog iseljavanja pripadnici snaga SRJ/Srbije seksualno su zlostavljali žene i djevojčice kosovske Albanke.[397]

---

[384] *Ibid.*, tom 2, paragraf 632.
[385] *Ibid.* Pretresno vijeće je zaključilo da su dvije žrtve bile dodirivane na seksualan i prijeteći način (*ibid.*, tom 2, paragraf 689-90).
[386] *Ibid.*, tom 2, paragrafi 631-2.
[387] *Ibid.*, tom 2, paragraf 633.
[388] *Ibid.*, tom 2, paragraf 635.
[389] *Ibid.*, tom 2, paragraf 636.
[390] *Ibid.*, tom 2, paragraf 645. Pretresno vijeće je zaključilo da su počinioci djelovali u saradnji sa snagama VJ koje su tada bile prisutne u tom području, te da se radilo o naoružanim muškarcima u uniformama koji su bili dio snaga SRJ/Srbije (*ibid.*, tom 2, paragraf 690). Pretresno vijeće u predmetu *Milutinović* je zaključilo da su zločini seksualnog nasilja u Ćirezu/Qirez izvršeni s diskriminativnom namjerom, zbog čega predstavljaju djelo progona (*ibid.*, tom 2, paragraf 1224). *v.* fusnota 634 za odgovornost optuženog.
[391] Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragraf 803.
[392] *Ibid.*, paragraf 811.
[393] *Ibid.*, paragraf 817
[394] *Ibid.*, paragraf 820.
[395] Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 2, paragrafi 854-62.
[396] Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragrafi 821-2.
[397] Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 2, paragraf 889. *Tužilac protiv Šainovića i dr.,* ICTY-05-87-A, Drugostepena presuda (23. januar 2014) (Drugostepena presuda u predmetu *Šainović*), paragraf 580. U žalbenom postupku predmet *Milutinović i dr.* zvao se predmet *Šainović i dr.*

Dana 1. aprila 1999. godine dvojica Srba u kamuflažnim uniformama silovali su jednu kosovsku Albanku, a treći Srbin ju je seksualno zlostavljao u njenom stanu u Prištini/Prishtinë. Ta žena i njen suprug ostali su još nekoliko dana u svom stanu, sve dok ih nisu istjerali pripadnici snaga SRJ/Srbije, koji su im naredili da idu na željezničku stanicu, gdje su se morali ukrcati na voz pretrpan ljudima za makedonsku granicu.[398]

Jedna djevojka i njena porodica bili su među mnogobrojnim kosovskim Albancima koje su snage SRJ/Srbije na silu protjerale iz njihovih domova i iz Prištine/Prishtinë krajem marta 1999. godine.[399] Oni su izbjegli u konvoju do sela Graštica/Grashticë u općini Priština/Prishtinë.[400] Nekoliko sedmica kasnije porodica je opet bila prinuđena bježati, te se konvojem, zajedno s brojnim drugim kosovskim Albancima vratila u grad Prištinu/Prishtinë u nadi da će tamo biti sigurni.[401] Pošto su se vratili u Prištinu/Prishtinë, jednog jutra u maju 1999. godine grupa srpskih policajaca odvela je jednu djevojku iz njene kuće u hotel Božur,[402] mjesto na zlu glasu po zlostavljanju kosovskih Albanaca.[403] Tamo ju je u hotelskoj sobi silovao jedan od policajaca. Drugi policajac je pokušao ući u sobu, ali ga je u tome spriječio prvi policajac pošto je žrtva obećala da će za njegovog prijatelja dovesti svoju sestru. Žrtvi je tada bilo dozvoljeno da se vrati kući.[404] U danima nakon toga taj je policajac nastavio uznemiravati djevojku i njenu porodicu.[405] Iz straha od daljnjeg seksualnog zlostavljanja ubrzo nakon toga su djevojka i njena porodica pobjegli u Makedoniju.[406]

Dva muškarca – srpski policajac i još jedan muškarac koji je bio naoružan noževima i odjeven u zelene maskirne hlače – seksualno su zlostavljali djevojku kosovsku Albanku koju su skinuli s konvoja raseljenih ljudi koji se kretao od Graštice/Grashticë prema Prištini/Prishtinë.[407] Dok se konvoj kretao, pripadnici snaga SRJ/Srbije su maltretirali sudionike konvoja na osnovi njihove etničke pripadnosti.[408] Ona dva muškarca skinuli su djevojku s traktora i odveli je u šumu, gdje su se smjenjivali seksualno je zlostavljajući. U konvoju su mogli čuti djevojku kako vrišti i plače. Vratila se crvena od plača, bosonoga, umotana u deku i činilo se da je gola.[409]

---

[398] Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 2, paragraf 875. Dokazi vezani za ovaj slučaj nisu se izvodili u postupku u predmetu *Đorđević*.

[399] Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragrafi 823-4. Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 2, paragraf 853.

[400] Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragrafi 823-4.

[401] Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 2, paragraf 863.

[402] Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragrafi 834-5. Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 2, paragrafi 877-8.

[403] Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragrafi 834-5.

[404] *Ibid.*, paragraf 835. Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 2, paragraf 878.

[405] Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragraf 838. Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 2, paragraf 878.

[406] Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragraf 838. Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 2, paragrafi 863, 878.

[407] Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragrafi 857-9, 897, 926-7, 929.

[408] *Ibid.*, paragrafi 824, 832.

[409] *Ibid.*, paragraf 832.

Krajem maja 1999. godine "srpski vojnici" silovali su još jednu djevojku u bolnici u gradu Prištini/Prishtinë.[410] Žrtva i njen ozlijeđeni brat bili su prevezeni u bolnicu u gradu Prištini/Prishtinë iz općine Kačanik/Kaçanik. Nju je na putu za bolnicu u kolima seksualno zlostavljao jedan vojnik. U bolnici je odvedena u podrum, gdje je bilo još deset do petnaest kosovskih Albanki. Nju su odveli u drugu sobu, gdje su je premlatila i silovala dva vojnika; treći vojnik je ušao u sobu prije nego što se onesvijestila. Kad se osvijestila, ležala je gola na leđima u praznoj prostoriji.[411] Žrtve su čule da su mnogi drugi doživjeli sličnu sudbinu.[412]

(iii) Dečani/Deçan (Milutinović i drugi, Đorđević) Dana 29. marta 1999. godine snage SRJ/Srbije napale su selo Beleg u općini Dečani/Deçan.[413] Za vrijeme tog napada kosovski Albanci su brutalno istjerani iz svojih kuća, pretresani i premlaćivani; oduzete su im lične isprave, te su ih sve skupili na jedno mjesto i držali ih preko noći ondje pod stražom.[414] Žene i djeca su odvojeni od muškaraca i preko noći su ih držali u jednoj kući.[415]

Tokom noći pripadnici snaga SRJ/Srbije odveli su neke žene i djevojke u drugu zgradu, gdje su ih seksualno zlostavljali.[416] Jedna mlada žena odvedena je u kupaonicu u toj kući, gdje su je redom silovala četvorica vojnika, dok su jedan policajac i drugi vojnici stajali pored njih.[417] Kad su toj djevojci dozvolili da ode, jedan policajac – koji je tog jutra njenu porodicu istjerao iz njihove kuće – rekao joj je,

---

[410] Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 2, paragraf 879.

[411] *Ibid.*, tom 2, paragraf 880. Dokazi vezani za ovaj slučaj nisu se izvodili u postupku u predmetu *Đorđević*.

[412] *Ibid.*, tom 2, paragrafi 875, 878. U predmetima *Milutinović* i *Đorđević* seksualna zlostavljanja u Prištini/Prishtinë u optužnici su navedena kao zločini u osnovi progona. U predmetu *Milutinović* Pretresno vijeće je zaključilo da su tri slučaja seksualnog zlostavljanja u Prištini/Prishtinë dokazana (silovanje žene za vrijeme pretresa stana, silovanje djevojke tinejdžerskog uzrasta u hotelskoj sobi, silovanje djevojke tinejdžerskog uzrasta u bolnici), ali nije našlo dovoljno dokaza o postojanju diskriminativne namjere kako bi se dokazalo da se radi o seksualnom nasilju kao djelu progona (*ibid.*, tom 2, paragrafi 874-81, 1245). Žalbeno vijeće je zaključilo da je Pretresno vijeće pogriješilo jer je propustilo razmotriti kontekst u kojem su se dogodila silovanja, te je bilo mišljenja da su sve tri žrtve bile silovane s diskriminativnom namjerom i da ta djela predstavljaju djela progona (Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 397), paragrafi 584, 586, 591, 593, 597, 599.

U predmetu *Đorđević* Pretresno vijeće je zaključilo da je utvrđen jedan slučaj silovanja u Prištini/Prishtinë (djevojka silovana u hotelu), ali da on ne predstavlja progon zbog manjka dokaza o diskriminativnoj namjeri počinioca. Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragraf 838, 1791, 1796. Vijeće je isto tako zaključilo da nema dovoljno dokaza za drugi slučaj seksualnog zlostavljanja (vezano za djevojku iz konvoja) (*ibid.*, paragraf 832, 1792, 1796). Vezano za napad na djevojku iz konvoja Žalbeno vijeće u predmetu *Đorđević* zaključilo je kako nije potrebno da navodna žrtva osobno svjedoči da bi pretresno vijeće potvrdilo da je počinjen zločin. Oslanjajući se na posredne dokaze, Žalbeno vijeće je utvrdilo da je došlo do zločina seksualnog zlostavljanja. Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 367), paragraf 857-859. Nakon što je utvrdilo postojanje oba incidenta, Žalbeno vijeće je zaključilo da su počinioci djelovali s diskriminativnom namjerom, te da ti akti predstavljaju progon (*ibid.*, paragrafi 857, 895, 897, 901). *v.* fusnotu 421 za odgovornost optuženog.

[413] Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 2, paragrafi 54-8; Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragrafi 1145-6.

[414] Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 2, paragrafi 60-1; Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragrafi 1146-8.

[415] Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 2, paragrafi 64, 68, 1187; Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragrafi 1149-50.

[416] Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 2, paragrafi 64, 68, 1187; Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragrafi 1150-2.

[417] Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 2, paragraf 62; Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragrafi 1150-2, 1793.

"[OVK] je radila gore stvari od ovoga što su ti oni uradili. Možeš ti njih izdržati".[418] Za vrijeme svoje patnje djevojka je iz susjedne sobe čula vriske druge djevojke, koja je također bila odvedena. Kasnije je čula vriske još jedne djevojke.[419]

Kad su se vratile u sobu gdje su bile zatočene žene i djeca, jedna od tih djevojaka rekla je svojoj majci da su je silovali. Druga žena zatočena u toj sobi rekla je da je dvadeset mladih žena ili djevojčica bilo izvedeno van i da su vratile raščupane i uplakane.[420]

Sljedećeg jutra pripadnici snaga SRJ/Srbije protjerali su stanovnike Belega i naredili im da se zapute u Albaniju. Jedinice policije i vojske pratile su konvoje do granice.[421]

(b) Kosovski Albanci kao počinioci (Haradinaj i drugi)

Navodi o seksualnom nasilju na Kosovu bili su dio početne faze sudskog procesa protiv Ramuša Haradinaja, Idriza Balaja i Lahija Brahimaja.[422] Optuženi su bili pripadnici OVK i navodno učesnici zločinačkog poduhvata čiji je opći cilj bila uspostava totalne kontrole OVK nad Operativnom zonom Dukagjin kroz protivpravno uklanjanje i maltretiranje srpskih civila, kao i maltretiranje kosovskih

---

[418] Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 2, paragraf 62; Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 375), paragraf 890.

[419] Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 2, paragraf 62; Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragraf 1151.

[420] Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 2, paragraf 63; Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragrafi 1151-2.

[421] Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragrafi 1153, 1159; Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović* (fusnota 364), tom 2, paragrafi 65-7. Pretresno vijeće u predmetu *Milutinović* utvrdilo je da su silovanja i seksualna zlostavljanja u Belegu počinjena s diskriminativnom namjerom, čime su utvrđeni elementi seksualnog zlostavljanja kao djela progona (*ibid.*, tom 2, paragraf 1188). U predmetu *Milutinović* samo je Nebojša Pavković proglašen krivim za seksualno zlostavljanje kao oblik progona za dokazane zločine seksualnog nasilja u Belegu i Ćirezu/Qirez na osnovu odgovornosti u sklopu UZP (kategorija 3) (*ibid.*, tom 3, paragrafi 785, 788). Pretresno vijeće je zaključilo da za ostale učesnike UZP, Nikolu Šainovića i Sretena Lukića, Tužilaštvo nije izvelo dovoljno dokaza da su seksualna zlostavljanja bila razumno predvidljiva za UZP (kategorija 3) (*ibid.*, tom 3, paragrafi 472, 476 (Šainović), 1135 (Lukić)). Za preostale optužene u ovom postupku, Milutinovića, Ojdanića i Lazarevića, utvrđeno je da nisu bili učesnici UZP. Žalbeno vijeće je zaključilo da je mogućnost da će seksualna zlostavljanja biti počinjena pri provođenju UZP *bila* predvidljiva učesnicima UZP Šainoviću i Lukiću, te su oba proglašena krivim za seksualna zlostavljanja u Belegu, Ćirezu/Qirez i Prištini/Prishtinë kao djela progona kroz UZP (kategorija 3). Drugostepena presuda u predmetu *Šainović* (fusnota 397), paragrafi 1582, 1592. Žalbeno vijeće je isto tako utvrdilo da je Pavković odgovoran za dodatna seksualna zlostavljanja u Prištini/Prishtinë kao zločine u osnovi progona u sklopu UZP (kategorija 3) (*ibid.*, paragraf 1603). Bez obzira na to, Žalbeno vijeće je odbilo izreći nove osuđujuće presude u žalbenom postupku (*ibid.*, paragraf 1604).

Pretresno vijeće u predmetu *Đorđević* je zaključilo da je Tužilaštvo dokazalo jedno silovanje u Belegu, ali da nije predočilo konkretne dokaze da su počinioci djelo izvršili s diskriminativnom namjerom. Vijeće je utvrdilo da druga dva slučaja seksualnog zlostavljanja nisu dokazana, te je oslobodilo Đorđevića krivice za to. Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 364), paragrafi 1793-4, 1796. Žalbeno vijeće je poništilo te nalaze utvrdivši kako je jedini razumni zaključak da su i druge dvije mlade žene bilo seksualno zlostavljanje, te da sva tri slučaja seksualnog nasilja u Belegu predstavljaju djela u osnovi progona. Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević* (fusnota 375), paragrafi 868-89, 892-3. Đorđević je proglašen odgovornim za sve dokazane slučajeve seksualnog zlostavljanja kao zločina u osnovi progona, u Belegu i u Prištini/Prishtinë u sklopu UZP (kategorija 3) (*ibid.*, paragraf 929).

[422] *Tužilac protiv Haradinaja i dr.,* ICTY-04-84-T, Četvrta izmijenjena optužnica (16. oktobar 2007), paragrafi 55-6, 108, 112-4. Optuženi su terećeni za zločine protiv čovječnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja koji su uključivali silovanje (*ibid.*, paragrafi 26, 54-6, 109-14)

Albanaca, Roma/Egipćana koji su svi bili civili, kao i drugih civila za koje se smatralo da su sarađivali sa snagama SRJ/Srbije ili na drugi način nisu podržavali OVK. Navodi o seksualnom nasilju odnosili su se i na vojnike OVK koji su seksualno zlostavljali jednu Romkinju.[423] Idriz Balaj je navodno nakon ispitivanja silovao drugu Romkinju.[424]

U vezi s navodnim seksualnim zlostavljanjem prve Romkinje, Pretresno vijeće je navelo svjedočenje da su je "neidentificirani muškarci" pokušali silovati, ali da ih je "u tome spriječio OVK".[425]

Što se tiče navoda o silovanju kojima je terećen Idriz Balaj, Pretresno vijeće je zaključilo da je ženu silovao jedan vojnik OVK.[426] Sudije su zaključile da se silovanje dogodilo nakon pola sata ispitivanja i da mu je cilj bilo kazniti i/ili zastrašiti Romkinju, zbog čega je riječ o mučenju.[427] Žrtva nije mogla pozitivno identificirati Idriza Balaja kao svoga silovatelja.[428]

---

[423] *Ibid.*, paragrafi 54-5.

[424] *Ibid.*, paragrafi 112-3.

[425] *Tužilac protiv Haradinaja i dr.,* ICTY-04-84-T, Prvostepena presuda (3. april 2008), paragraf 165.

[426] *Ibid.*, paragraf 466.

[427] *Ibid.*

[428] *Ibid.*, paragraf 469. Idriz Balaj oslobođen je po ovoj tački za koju je terećen i kao dio navodnog UZP i kroz direktno počinjenje/planiranje. Pretresno vijeće je oslobodilo Ramusha Haradinaja i Idriza Balaja po svim tačkama optužnice (*ibid.*, paragrafi 122, 170, 458, 469, 476, 478, 502-3). Lahi Brahimaj oslobođen je po svim tačkama osim dvije, no nijedna od te dvije nije se odnosila na zločine seksualnog nasilja (*ibid.*, paragrafi 122, 170, 458, 476, 478, 504). Žalbeno vijeće je potvrdilo oslobađajuću presudu za Haradinaja, Brahimaja i Balaja za zločine koji uključuju seksualno nasilje, ali su na osnovu žalbe Tužilaštva naložili ponovno suđenje. *Tužilac protiv Haradinaja i dr.,* ICTY-04-84-A, Drugostepena presuda (19. juli 2000), paragrafi 34-510, 377. Na ponovljenom suđenju nisu razmatrani zločini seksualnog nasilja. *v. Tužilac protiv Haradinaja i dr.,* ICTY-04-84-*bis*-PT, Revidirana četvrta izmijenjena optužnica (21. januar 2011).

ANEKS B

Optužbe i ishodi u predmetima MKSJ koji uključuju seksualno nasilje

Kate Vigneswaran[1]

U ovom aneksu navedene su optužbe koje se odnose na seksualno nasilje u predmetima MKSJ, kao i ishodi tih optužbi. Aneks ne sadrži cjelovit prikaz optužbi u vezi sa svim zločinima po svim našim predmetima.

Tužilac protiv Nenada Banovića **("Logori Omarska i Keraterm") IT-95-8**

Uloga optuženog	Stražar u logoru Keraterm
Zločini za koje je optužen	Druga izmijenjena optužnica od 3. januara 2001: • Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 3). • Nehumana djela kao zločin protiv čovječnosti (tačka 4). • Povrede ličnog dostojanstva kao kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3. Statuta MKSJ (tačka 5).
Vid odgovornosti	• Podsticanje, počinjenje i na drugi način pomaganje i podržavanje izvršenja (Statut MKSJ, član 7(1).
Činjenični navodi	• Između 24. maja i 30. augusta 1992. godine optuženi je učestvovao u progonu bosanskih Muslimana, bosanskih Hrvata i drugog nesrpskog stanovništva na području Prijedora, a posebno u logoru Keraterm, putem seksualnog zlostavljanja i silovanja pripadnika ovih grupa, kao i pripadnika tih grupa zatočenih u logoru Keraterm (Optužnica, paragrafi 35-6; tačke 3-5).
Ishod	**Optužnica je povučena 10. aprila 2002. godine, nakon Banovićevog hapšenja.**

Tužilac protiv Tihomira Blaškića **("Lašvanska dolina") IT-95-14**

Uloga optuženog	Pukovnik Hrvatskog vijeća obrane (HVO), 27. juna imenovan zapovjednikom Operativne zone Srednja Bosna (OZSB).
Zločini za koje je optužen	Druga izmijenjena optužnica od 25. aprila 1997. godine: • Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 1). • Nečovječno postupanje kao teško kršenje Ženevskih konvencija (ŽK) (tačka 15). • Okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja prema zajedničkom članu 3. Statuta MKSJ (tačka 16).

---

[1] Sarah Finnin pomogla je u izradi ovog aneksa. Također smo zahvalni za pomoć brojnim stažistima u Tužilaštvu koji su učestvovali u istraživanju i pomagali na druge načine.

Vid odgovornosti

- Planiranje, naređivanje, podsticanje ili na druge načine pomaganje i podržavanje (Statut MKSJ, član 7(1).
- Alternativno: Odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, član 7(3).

Činjenični navodi

- Premda se seksualno nasilje ne navodi izričito u Optužnici, na suđenju su izvedeni dokazi o seksualnom nasilju u vezi s optužbom da je optuženi od januara 1993. do januara 1994. godine, zajedno s drugim pripadnicima HVO-a zatočio bosanske Muslimane u više zatočeničkih objekata, gdje su ovi bili izvrgnuti fizičkom i psihičkom zlostavljanju, zastrašivanju i nečovječnom postupanju (Optužnica, paragrafi 6.4-6.5, 12-13; tačke 1, 15-16).

Ishod

Blaškić je u žalbenom postupku oslobođen svih optužbi za seksualno nasilje.

Dana 3. marta 2000. godine **Pretresno vijeće** proglasilo je Blaškića krivim za progone, nečovječno i okrutno postupanje (tačke 1, 15-16), kao i za silovanja seljana zatočenih u Rotilju, te silovanje žena u osnovnoj školi u Dubravici, općina Vitez, koje su počinili pripadnici HVO-a i Vojne policije, a po osnovu odgovornosti nadređenog, te ga osudilo na 45 godina zatvora za druge počinjene zločine (Prvostepena presuda, paragrafi 691-2, 695, 700, 720-5, 731-4, str. 267-70).

Dana 29. jula 2004. godine **Žalbeno vijeće** oslobodilo je Blaškića optužbe za počinjenje zločina seksualnog nasilja, između ostalog na osnovu činjenice da on nije imao efikasnu kontrolu nad počiniteljima. Vijeće je kao nedopustivo kumulativnu odbacilo presudu koja se odnosi na okrutno postupanje (tačka 16). Njegova kazna smanjena je na 9 godina zatvora (Drugostepena presuda, fusnota 1154, paragrafi 612-3, str. 258).

Tužilac protiv Miroslava Brale, poznatog i pod nadimkom Cicko **("Lašvanska dolina") IT-95-17**

Uloga optuženog

Pripadnik "Džokera", antiterorističkog voda 4. Bataljona Vojne policije HVO-a

Zločini za koje je optužen

Izmijenjena optužnica od 18. jula 2005:

- Mučenje ili nečovječno postupanje (tačka 3), što predstavlja teško kršenje Ženevskih konvencija (ŽK).
- Mučenje (tačka 4) i povrede ličnog dostojanstva, uključujući silovanje (tačka 5), što predstavlja ratni zločin u skladu sa zajedničkim članom 3. ŽK.

Vid odgovornosti

Počinjenje te pomaganje i podržavanje (Statut MKSJ, član 7(1)).

Činjenični navodi

Dana 15. maja 1993. godine, tokom ispitivanja svjedokinje A koje je vodio Anto Furundžija, Bralo je u prisustvu drugih vojnika više puta silovao svjedokinju A. Za vrijeme silovanja svjedokinje A Bralo je dotičnu ujedao po tijelu, uključujući i njene bradavice, te joj više puta prijetio smrću. Dana 16. maja 1993. godine svjedokinja A odvedena je u vikendicu u predjelu

Nadioca, gdje su je Bralo i drugi pripadnici "Džokera" držali zatočenu do nekog datuma u julu 1993. godine. Pripadnici "Džokera" pritom su je uzastopno silovali uz Bralino znanje (Optužnica, paragrafi 28-31; tačke 3-6).

Ishod **Nakon što je priznao krivicu, Bralo je osuđen za svaki pojedinačni seksualni delikt (vid odgovornosti nije utvrđen) na kaznu zatvora od 20 godina.**
Dana 19. jula 2005. godine Bralo se izjasnio krivim prema svim tačkama (vid odgovornosti nije utvrđen), a **Pretresno vijeće** ga je dana 7. decembra 2005. osudilo na zatvorsku kaznu od 20 godina, koja uključuje i druge zločine (Presuda o kazni, paragrafi 3, 5, 15-6, 33-4, 95, 97). Žalbeno vijeće potvrdilo je kaznu 2. aprila 2007. godine (Presuda na žalbu o kazni, str. 44).

Tužilac protiv Radoslava Brđanina **("Krajina") IT-99-36**

Uloga optuženog Od 16. septembra 1991. godine bio je potpredsjednik Autonomne regije Krajina (ARK). Od 5. maja 1992. imenovan je za prvog predsjednika Kriznog štaba ARK. Od 9. jula bio je predsjednik Ratnog predsjedništva ARK. Od 15. septembra 1992. godine bio je vršilac dužnosti potpredsjednika vlade za proizvodnju, te ministar građevinarstva, prometa i komunalne djelatnosti u Vladi Srpske Republike Bosne i Hercegovine (BiH).

Zločini za koje je optužen Šesta izmijenjena optužnica od 9. decembra 2003:

- Genocid (tačka 1).
- Saučesništvo u genocidu (tačka 2).
- Progoni kao zločin protiv čovječnosti (Tačka 3).
- Mučenje kao zločin protiv čovječnosti (tačka 6).
- Mučenje kao teško kršenje ŽK (tačka 7).

Vid odgovornosti

- Počinjenje zločina učešćem u udruženom zločinačkom poduhvatu (UZP) (Statut MKSJ, član 7(1)).
- Planiranje, podsticanje, naređivanje, počinjenje te na druge načine pomaganje i podržavanje (Statut MKSJ, član 7(1)).
- Saučesništvo u genocidu (Statut MKSJ, član 4(3)(e)).
- Odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, član 7(3)).

Činjenični navodi

- Između 1. aprila i 31. decembra 1992. godine, s ciljem uklanjanja grupa bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata iz općina na području ARK (posebno Bosanskog Novog, Ključa, Kotor-Varoši, Prijedora i Sanskog Mosta), snage bosanskih Srba: (i) nanosile su teške fizičke i psihičke povrede bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima za vrijeme njihovog zatočenja u logorima i drugim zatočeničkim objektima, kao i tokom njihovog ispitivanja, pri čemu su zatočenici bili neprekidno izloženi ili su bili prisiljeni svjedočiti nehumanim djelima koja su uključivala silovanje, seksualno zlostavljanje, mučenje i premlaćivanje; i (ii) držale u zatočeništvu te osobe u životnim uslovima sračunatim da dovedu do fizičkog uništenja zatočenika, konkretno i između ostalog premlaćivanjem i fizičkim

zlostavljanjem (Optužnica, paragrafi 36, 37(2), (3), 42; tačke 1-2). Ova djela su uključivala (Optužnica, paragraf 42):

- Prisiljavanje zatočenika na međusobne seksualne odnose (Mali logor (Banja Luka)), Policijska stanica u Kotor-Varoši, Osnovna škola u Kotor-Varoši (Kotor Varoš)).
- Podvrgavanje zatočenika aktima seksualnog ponižavanja (Manjača, (Banja Luka)).
- Sistematska silovanja zatočenih žena (Pilana u Kotor-Varoši (Kotor Varoš), logori u Omarskoj, Keratermu i Trnopolju (Prijedor)).
- Seksualno zlostavljanje zatočenih žena (Logor Omarska (Prijedor)).

- Snage bosanskih Srba vršile su progon bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u općinama ARK činjenjem akata navedenih u tačkama 1-2 (Optužnica, paragrafi 45-6, 47(2); tačka 3).
- Osim navedenog, žene su silovane na srpskom kontrolnom punktu u Prijedoru, a u Teslićiu su silovani bosanski Muslimani koji nisu bili borci (Optužnica, paragrafi 53, 55; tačke 6-7).

Ishod

Brđanin je proglašen krivim za pomaganje i podržavanje progona, što predstavlja zločin protiv čovječnosti, te osuđen na 30 godina zatvora.

Dana 1. septembra 2004. godine **Pretresno vijeće** utvrdilo je da djela silovanja, seksualnog zlostavljanja i ponižavanja počinjena u logoru Keraterm u julu 1992, u Trnopolju između maja i oktobra 1992. i u logoru Omarska u junu 1992. godine, kao i u općinama Teslić i Bosanski Petrovac, predstavljaju zločin mučenja (tačka 7), za šta je optuženi proglašen odgovorim kao pomagač i podstrekač (Prvostepena presuda, paragrafi 498, 500, 512-8, 523-4, 534-8, 1057-8, 1152). Vijeće je također zaključilo da su, osim ovih djela mučenja, silovanja vršena u Kotor-Varoši, Banja Luci, Bosanskoj Krupi i Donjem Vakufu (Prvostepena presuda, paragrafi 835, 1010-1011) te da su seksualno zlostavljanje i druga ponižavajuća djela seksualnog nasilja vršena u logorima, što predstavlja zločin progona (tačka 3), za koji optuženi snosi odgovornost kao pomagač i podstrekač (Prvostepena presuda vijeća, paragrafi 1012-3, 1018, 1020, 1050, 1054-5, 1058, 1060-1, 1152). Pretresno vijeće utvrdilo je da nema dokaza da su zatvorenici bili podvrgnuti seksualnom ponižavanju u Manjači, niti da su bili prisiljavani na međusobne seksualne odnose u Malom logoru (Prvostepena presuda, paragrafi 755, 761). Brđanin je oslobođen optužbe za genocid (tačke 1-2) na osnovu toga da zločini nisu bili počinjeni s genocidnom namjerom (Prvostepena presuda, paragrafi 989-91, 1152), te za mučenje kao zločin protiv čovječnosti (tačka 6) na osnovu toga da isti potpada pod optužbu za progone (Prvostepena presuda,

paragrafi 1082, 1085, 1087-8, 1152). Pretresno vijeće osudilo je Brđanina na 32 godine zatvora, što uključuje i kaznu za ostale počinjene zločine (Prvostepena presuda, paragraf 1153).
Dana 3. aprila 2007. godine **Žalbeno vijeće** oslobodilo je Brđanina optužbi za pomaganje i podržavanje mučenja počinjenih u zatočeničkim objektima (uključujući progone ako je mučenje predstavljalo osnovno krivično djelo), s obrazloženjem da Pretresno vijeće ne može razumno zaključiti da je Brđaninovo ponašanje predstavljalo podstrekavanje ili moralnu podršku počiniteljima (Drugostepena presuda, paragrafi 276-89, str. 162). Njegova presuda za druge akte seksualnog nasilja kao sastavnog dijela zločina progona ostala je neizmijenjena (Prvostepena presuda, paragrafi 1057-8). Kazna mu je smanjena na 30 godina zatvora (Drugostepena presuda, paragraf 506).

Tužilac protiv Ranka Češića **("Brčko") IT-95-10/1**

Uloga optuženog Pripadnik Teritorijalne odbrane bosanskih Srba u Grčici (Brčko). Od 15. maja 1992. godine bio je pripadnik Interventnog voda Rezervnog policijskog korpusa bosanskih Srba u policijskoj stanici Brčko.

Zločini za koje je optužen Treća izmijenjena optužnica od 26. novembra 2002:

- Ponižavajuće i degradirajuće postupanje, što predstavlja kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 7).
- "Silovanje", koje uključuje druge oblike seksualnog zlostavljanja, a što predstavlja zločin protiv čovječnosti (tačka 8).

Vid odgovornosti Počinjenje (Statut MKSJ, član 7(1)).

Činjenični navodi Oko 11. maja 1992. godine Češić je u logoru Luka, uz prijetnju vatrenim oružjem, natjerao dva zatočena Muslimana (dva brata) da se međusobno tuku i jedan nad drugim vrše seksualne radnje pred drugim zatočenicima (Optužnica, paragraf 15; tačke 7-8).

Ishod **Češić se izjasnio krivim i osuđen je za počinjenje ponižavajućih i degradirajućih djela, što predstavlja ratni zločin silovanja, odnosno zločin protiv čovječnosti, te je osuđen na 18 godina zatvora.**
Dana 8. oktobra 2003. godine Češić se izjasnio krivim po svim tačkama, a 11. marta 2004. godine Pretresno vijeće osudilo ga je na 18 godina zatvora; kazna uključuje i druge počinjene zločine (Presuda o kazni, paragrafi 4, 13-14, 111).
Dana 25. maja 2014. godine Češić je pušten na prijevremenu slobodu nakon što je odslužio dvije trećine kazne (MICT-14-66-ES, Javna redigirana verzija Odluke predsjednika od 30. aprila 2014. godine o ranijem puštanjem na slobodu Ranka Češića (28. maj 2014), paragrafi 13-15).

Tužilac protiv Rasima Delića **IT-04-83**

Uloga optuženog Komandant Glavnog štaba Armije Bosne i Hercegovine (ABiH).

Zločini za koje je Izmijenjena optužnica od 14. jula 2006:

optužen

- Silovanje, što predstavlja kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 3).
- Okrutno postupanje, što predstavlja kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 4).

Vid odgovornosti

Odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, član 7(3)).

Činjenični navodi

Između 11. i 13. septembra 1995. godine svjedoci DRW 1, DRW 2 i DRW 3, dok su bili zatočeni u logoru Kamenica, podvrgnuti su seksualnom zlostavljanju, uključujući silovanje koje su nad njima počinili pripadnici odreda "El Mudžahid" (Optužnica, paragrafi 48-50; tačke 3-4).

Ishod

Delić je oslobođen svih tačaka optužnice koje se odnose na seksualno nasilje.

U skladu s pravilom 98*bis* **Pretresno vijeće** je odlukom od 28. februara 2008. godine oslobodilo Delića optužbe za silovanje (tačka 3) zbog nedostatka dokaza, što je Tužilaštvo uvažilo (Transkript, str. 6891-3 (26. februara 2008)).

Dana 15. septembra 2008. godine Pretresno vijeće je, na osnovu zaključaka donesenih na pretresu, oslobodilo Delića optužbi za seksualno nasilje i okrutno postupanje (tačka 4) jer je dokazni materijal pokazao da su ova djela bila počinjena u objektu Vatrostalna, a ne u logoru Kamenica kako se navodi u Optužnici (Pretresno vijeće, paragrafi 320, 596). Delić je osuđen na zatvorsku kaznu u trajanju od tri godine, za okrutno postupanje u drugim zločinima počinjenim u Livadama i logoru Kamenica (Prvostepena presuda, paragrafi 557, 596-7).

Delić je umro prije dovršenja pretresa po žalbama, a 29. juna 2010. godine **Žalbeno vijeće** utvrdilo je da je Prvostepena presuda konačna (Odluka o ishodu postupka, paragrafi 4, 8, 15-16).

Tužilac protiv Vlastimira Đorđevića **("Kosovo") IT-05-87/1**

Uloga optuženog

Pomoćnik ministra Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) Srbije i načelnik Resora javne bezbjednosti MUP-a Srbije.

Zločini za koje je optužen

Četvrta izmijenjena optužnica od 2. juna 2008:

- Deportacija kao zločin protiv čovječnosti (tačka 1).
- Druga nehumana djela (prisilno premještanje) kao zločin protiv čovječnosti (tačka 2).
- Progon kao zločin protiv čovječnosti (tačka 5).

Vid odgovornosti

Počinjenje učešćem u UZP (Statut MKSJ, član 7(1)).

- Planiranje, podsticanje, naređivanje ili na drugi način pomaganje i podržavanje ((Statut MKSJ, član 7(1)).
- Alternativno, odgovornost nadređenog ((Statut MKSJ, član 7(31)).

Činjenični navodi

- Od ili oko 1. januara do 20. juna 1999. godine Đorđević je, zajedno s drugim učesnicima u UZP, kojem su pripadali i Milan Milutinović, Nikola Šainović, Dragoljub Ojdanić, Nebojša Pavković, Vladimir Lazarević i Sreten Lukić, izvršio

prisilno premještanje oko 800.000 albanskih civila na Kosovu. Kako bi omogućile ta protjerivanja, snage Savezne Republike Jugoslavije (SRJ) i Srbije hotimično su stvarale atmosferu straha i pritiska upotrebom sile, prijetnjama silom te primjenom nasilja, uključujući seksualno zlostavljanje kosovskih Albanki (Optužnica, paragrafi 20, 25, 27, 72; tačke 1-2, 5).

Konkretno:

- Od 28. marta 1999. godine u Prizrenu su kosovski Albanci bili prisiljeni priključiti se konvoju koji se kretao prema albanskoj granici. Na tom putu su pripadnici snaga SRJ i Srbije iz konvoja odvajali kosovske Albanke i seksualno ih zlostavljali (Optužnica, paragraf 72(b)).
- Od 25. marta 1999. godine žene i djeca koje su snage SRJ i Srbije zatočile u staji u Ćirezu/Qirezu (Srbica/Skenderaj), bili su izvrgnuti seksualnom zlostavljanju, ukradeni su im novac i druga imovina, a najmanje osam žena ubijeno je i bačeno u tri seoska bunara (Optužnica, paragraf 72(c)).
- Za vrijeme protjerivanja iz Prištine/Prishtinë, koje je počelo 24. marta 1999. godine, više osoba je bilo premlaćeno i/ili ubijeno, a nekoliko žena je bilo seksualno zlostavljano (Optužnica, paragraf 72(g)).
- Za vrijeme protjerivanja u Dečanima/Deçan, koje je započelo na dan ili oko 29. marta 1999. godine, nekoliko muškaraca i žena iz sela Beleg odvedeno je na obližnje polje, gdje im je naređeno da se svuku, nakon čega im je oduzeta sva lična imovina. Muškarci i žene potom su razdvojeni i zatočeni u zasebne objekte, a tokom noći su tri žene bile seksualno zlostavljane (Optužnica, paragraf 72(l)).

Ishod

Đorđević je osuđen u žalbenom postupku za progone kao zločin protiv čovječnosti u sklopu UZP (treća kategorija) i osuđen je na 18 godina zatvora.

Dana 23. februara 2011. godine **Pretresno vijeće** je utvrdilo da je pet slučajeva seksualnog zlostavljanja počinjenog u Prištini/Prishtinë i u Belegu (Dečani/Deçan) dokazano (Prvostepena presuda, paragrafi 833-8, 1150-1, 1791, 1793-4), ali je konstatiralo da ta djela ne predstavljaju djela u osnovi općeg krivičnog djela progona jer nisu predočeni dokazi koji bi potvrdili da su počinitelji imali neophodnu namjeru diskriminacije (tačka 5; Prvostepena presuda, paragrafi 1796-7). Osuđujući Đorđevića za deportacije i nečovječno postupanje (prisilno premještanje) (tačke 1-2; Prvostepena presuda, paragrafi 1649-50, 1672-3), Vijeće nije uzelo u obzir ove zločine. Vijeće je oslobodilo Đorđevića za preostale slučajeve seksualnog nasilja, uključujući seksualno zlostavljanje kosovske djevojke albanske

nacionalnosti u Prištini/Prishtinë i dviju mladih kosovskih žena albanske nacionalnosti u Belegu (Dečani/Deçan), na osnovu nedostatnih dokaza (Prvostepena presuda, paragrafi 832, 1152, 1792, 1794). Pretresno vijeće oslobodilo je Đorđevića i optužbi za zločine seksualnog nasilja u Prizrenu i Čirezu/Qirez (Srbica/Skenderaj), uz obrazloženje da Vijeće nije raspolagalo dokazima da su se ti zločini stvarno dogodili (Prvostepena presuda, paragraf 1795). Osuđen je na 27 godina zatvora za druge zločine (Prvostepena presuda, paragrafi 2230-1).

Dana 27. januara 2014. godine **Žalbeno vijeće** odbacilo je zaključak Pretresnog vijeća da nema dovoljno dokaza koji potvrđuju da su kosovska djevojka albanske nacionalnosti u Prištini/Prishtinë i dvije mlade kosovske žene albanske nacionalnosti u Belegu (Dečani/Deçan) bile seksualno zlostavljane (Drugostepena presuda, paragrafi 857-9, 869). Ono nadalje konstatuje da su ova djela, kao i još pet drugih slučajeva seksualnog nasilja u Prištini /Prishtinë i Belegu, počinjena s namjerom diskriminacije (Drugostepena presuda, paragrafi 877, 893, 895, 897, 901). Đorđević je proglašen odgovornim za ova djela, te ih je Žalbeno vijeće okvalificiralo kao progone u sklopu UZP (treća kategorija) (Drugostepena presuda, paragrafi 926-7, 929). Žalbeno vijeće je ipak Đorđeviću smanjilo zatvorsku kaznu na 18 godina jer ga je oslobodilo brojnih drugih optužbi za zločine (Drugostepena presuda, paragraf 980).

Tužilac protiv Sime Drljače **("Prijedor") IT-97-24**

Uloga optuženog

Od 30. aprila 1992. godine bio je načelnik Stanice javne bezbjednosti u Prijedoru, te član prijedorskog Kriznog štaba. Godine 1993. imenovan je za zamjenika ministra unutrašnjih poslova Republike Srpske (RS).

Zločini za koje je optužen

Prvobitna optužnica od 13. marta 1997:

- Saučesništvo u genocidu (tačka 1)

Vid odgovornosti

- U dogovoru s drugim planiranje, podsticanje i naređivanje (Statut MKSJ, član 7(1)).
- Saučesništvo u genocidu (Statut MKSJ, član 4(3)(e)).
- Odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, član 7(3)).

Činjenični navodi

Između 30. aprila i 31. decembra 1992. godine snage bosanskih Srba su u logorima Omarska, Keraterm i Trnopolje podvrgle bosanske Muslimane i bosanske Hrvate iz Prijedora teškim fizičkim i psihičkim povredama s ciljem njihovog uništenja, kao i životnim uslovima sračunatim da ih unište, što je uključivalo seksualno zlostavljanje, silovanje, mučenje i druge oblike fizičkog i psihičkog zlostavljanja, kao i prisiljavanje da tim zlostavljanjima svjedoče (Optužnica, paragrafi 9-16; tačka 1).

Ishod

Drljača je umro prije nego što je prebačen na Sud.

Tužilac protiv Ante Furundžije **("Lašvanska dolina") IT-95-17/1**

Uloga optuženog Komandant "Džokera", jedinice HVO-a u općini Vitez.

Zločini za koje je optužen Prva izmijenjena optužnica od 2. juna 1998:

- Mučenje, što predstavlja kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3. Statuta MKSJ (tačka 13).
- Povreda ličnog dostojanstva, uključujući silovanje, što predstavlja kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3. Statuta MKSJ (tačka 14).

Vid odgovornosti Počinjenje (Statut MKSJ, član 7(1)).

Činjenični navodi

- Negdje oko 15. maja 1993. godine Furundžija i još jedan vojnik ispitivali su svjedokinju A u štabu "Džokera" u Nadiocima ("Bungalov"). Za vrijeme ispitivanja taj je vojnik prelazio nožem po unutrašnjoj strani butina i donjeg dijela stomaka svjedokinje A i prijetio da će joj nož staviti u vaginu ako ne bude govorila istinu (Optužnica, paragraf 25; tačke 13-14).
- Svjedokinja A i žrtva B (svjedokinja D) odvedene su u drugu prostoriju, gdje je Furundžija nastavio s ispitivanjem. Drugi vojnik tada je silovao svjedokinju A u prisutnosti Furundžije (Optužnica, paragraf 26; tačke 13-14).

Ishod **Furundžija je osuđen za mučenje, te pomaganje i podržavanje povrede ličnog dostojanstva, što predstavlja ratne zločine. Osuđen je na 10 godina zatvora za zločin mučenja i 8 godina za povrede ličnog dostojanstva; ove kazne odslužio je paralelno.**

Dana 10. decembra 1998. godine **Pretresno vijeće** osudilo je Furundžiju za zločin mučenja svjedokinja A i D (tačka 13) i za pomaganje i podržavanje povrede ličnog dostojanstva, uključujući silovanje svjedokinje A (tačka 14) (Prvostepena presuda, paragrafi 82, 124-30, 264-75, str. 112). Osuđen je na 10 godina zatvora za mučenje i osam godina za povrede ličnog dostojanstva, koje kazne ima služiti istovremeno ((Prvostepena presuda, str. 112). Dana 21. jula 2000. godine **Žalbeno vijeće** odbacilo je Furundžijinu žalbu na osuđujuću presudu i potvrdilo mu kaznu (Drugostepena presuda, str. 79).

Dana 17. augusta 2004. godine Furundžija je pušten na prijevremenu slobodu nakon što je odležao dvije trećine kazne (MKSJ 95-17/1, Nalog predsjednika po Zahtjevu za prijevremeno puštanje na slobodu Ante Furundžije (29. juli 2004) str. 3).

Tužilac protiv Dragana Gagovića i Janka Janjića **("Foča") IT-96-23**

Uloga optuženog **Gagović:** Načelnik policije u Foči i član Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine (SDS).

Janjić: Zamjenik komandira vojne policije ("Ćosini stražari") i vođa paravojske u Foči.

Zločini za koje su optuženi

Prvobitna optužnica od 18. juna 1996:

Janjić:

- Mučenje kao zločin protiv čovječnosti (tačke 9, 17, 36).
- Silovanje kao zločin protiv čovječnosti (tačke 10, 18, 37, 60).
- Mučenje kao teška povreda ŽK (tačke 11, 19, 38).
- Mučenje kao kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3. Statuta MKSJ (tačke 12, 20, 39).

Gagović:

- Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 29).
- Hotimično nanošenje velikih patnji, što predstavlja tešku povredu ŽK (tačka 30).
- Povreda ličnog dostojanstva kao kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3. Statuta MKSJ (tačka 31).
- Mučenje kao zločin protiv čovječnosti (tačka 32).
- Silovanje kao zločin protiv čovječnosti (tačka 33).
- Mučenje kao teška povreda ŽK (tačka 34).
- Mučenje kao kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3. Statuta MKSJ (tačka 35).

Vid odgovornosti

Gagović i Janjić:

- Počinjenje, planiranje, iniciranje, naređivanje ili na drugi način pomaganje i podržavanje (Statut MKSJ, član 7(1)).

Gagović:

- Odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, član 7(3)).

Činjenični navodi

Janjić:

- Na dan ili oko 3. jula 1992. godine u Buk Bijeloj je Janjić, zajedno sa Draganom Zelenovićem i Zoranom Vukovićem (svi su postupali pod kontrolom Gojka Jankovića), ispitivao FWS-75, FWS-87 (uzrasta 15 godina) te neke druge žene, zaprijetivši im ubistvom i seksualnim zlostavljanjem. Te žene je za vrijeme ili nakon ispitivanja seksualno zlostavljao, između ostalih, i Janjić (Optužnica, paragrafi 5.1-5.3, 5.6-5.7, 5.10; tačke 9-12).
- Između 3. i 13. jula 1992. godine u zgradi Gimnazije u Foči bilo je zatočeno mnogo žena, djeca i starijih osoba, a žene su bile izvrgnute ponovljenom seksualnom zlostavljanju i prijetnjama smrću njih samih i njihove djece ako se suprotstave seksualnom zlostavljanju od vojnika poznatih kao "Ćosini stražari". Među njima su bili Janko Janjić, kao i Gojko Janković, Dragan Zelenović i Zoran Vuković. Janjić je uperio vatreno oružje u FSW-95 i silovao je, dok su drugi, među njima i Dragan Zelenović i Zoran Vuković, istovremeno u toj prostoriji silovali druge žene. Janjić je silovao i nekoliko drugih žena u toj učionici, uključujući FSW-74 (Optužnica, paragrafi 6.1-6.6, 6.8, 6.11-6.13; tačke 17-20).
- U julu i augustu 1992. godine Janjić je, zajedno s drugim

vojnicima, među kojima su bili i Dragoljub Kunarac i Zoran Vuković, odvodio FWS-48, FWS-75, FWS-87, FWS-95 i druge zatočene žene iz Sportske dvorane Partizan na druge lokacije gdje su ih silovali drugi vojnici, ponekad u istoj prostoriji, a ponekad tokom grupnog silovanja. Janjić je također silovao FWS-87 u Sportskoj dvorani Partizan. (Optužnica, paragrafi 9.1-9.2, 9.4, 9.6, 9.9, 9.14, 9.18-9.20; tačke 36-39).

- Dana ili oko 30. oktobra 1992. godine Janjić je, zajedno s Gojkom Jankovićem i Draganom Zelenovićem, odveo FWS-75 i FWS-87 i druge dvije žene iz Karamanove kuće do lokacija u Foči, gdje su ih držali zatočene, i nastavili sa seksualnim zlostavljanjem. Jednom prilikom to su učinili Janjić, Gojko Janković i Dragan Zelenović (Optužnica, paragrafi 11.1-11.2; tačka 60).

Gagović:

- Najmanje 72 muslimanska civila iz Foče, uključujući žene, djecu i starije osobe, bili su zatočeni u Sportskoj dvorani Partizan; za njih su u julu i augustu 1992. bili zaduženi Gagović i njegovi podređeni. Uslovi zatočeništva bili su nečovječni, nehigijenski i neprimjereni. Nije bilo medicinske pomoći, objekti su bili pretrpani, provođeno je izgladnjivanje te fizičko i psihičko mučenje. Žene, među njima FWS-48, FWS-87, FWS-75, FWS-50, FWS-95 i FWS-31, bile su sistematski izložene seksualnom zlostavljanju; silovali su ih, između ostalog, naoružani pripadnici "Ćosinih stražara" te grupa neregularnih vojnika pod komandom Dragoljuba Kunarca koji su neometano ulazili u Partizan i odvodili ih na druge lokacije s ciljem seksualnog zlostavljanja i silovanja; one koje su se opirale tukli su i prijetili im. Jedne večeri FWS-95 i H.B. bile su grupno silovane na stadionu dok su drugi posmatrali, nakon čega su odvedene u Buk Bijelu, gdje su ponovo silovane. Mnoge su žene pretrpjele trajne ginekološke posljedice izazvane seksualnim zlostavljanjem (Optužnica, paragrafi 7.1-7-11; tačke 29-31).
- Negdje oko 16. jula 1992. godine, nakon što su se FWS-48 i FWS-95 požalile Gagoviću zbog seksualnog zlostavljanja u Partizanu, Gagović je svukao GWS-48 te je silovao pod prijetnjom vatrenog oružja, a nakon toga joj zaprijetio da će je pronaći ma gdje bila ako ikome išta kaže (Optužnica, paragrafi 8.1; tačke 32-35).

Ishod **Gagović i Janjić umrli su prije hapšenja.**

Tužilac protiv Ante Gotovine i dr. **– Ante Gotovina, Mladen Markač i Ivan Čermak**

IT-06-90

Uloga optuženih **Gotovina:** Od 4. augusta do 15. novembra 1995. godine bio je zapovjednik Zbornog područja HV Split.

Čermak: Zapovjednik Zbornog mjesta Knin od 5. ili 6. augusta do 15. novembra 1995. godine

Markač: Od 18. februara 1994. godine bio je pomoćnik Ministra unutarnjih poslova i zapovjednik Specijalne policije.

Zločini za koje su optuženi

Izmijenjena spojena optužnica od 17. maja 2007:

- Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 1).
- Nehumana djela kao zločin protiv čovječnosti (tačka 8).
- Okrutno postupanje kao kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3. Statuta MKSJ (tačka 9).

Vid odgovornosti

- Počinjenje putem učešća u UZP (Statut MKSJ, član 7(1)).
- Planiranje, podsticanje, naređivanje ili na drugi način pomaganje i podržavanje (Statut MKSJ, član 7(1)).
- Odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, član 7(3)).

Činjenični navodi

- Premda se u Optužnici seksualni delikti ne navode eksplicitno, na suđenju su izvedeni dokazi o seksualnom nasilju na osnovu optužbe da su krajinski Srbi bili progonjeni najranije od jula 1995. do 30. septembra 1995. godine, putem deportacija i prisilnog premještanja, nehumanih djela i okrutnog postupanja (Optužnica, paragrafi 48, 53; tačke 1, 8, 9).

Ishod

Čermak je oslobođen u prvostepenom postupku. Gotovina i Markač su oslobođeni u žalbenom postupku. Dana 15. aprila 2011. godine **Pretresno vijeće** zaključilo je da su pripadnici HV, odnosno Specijalne policije, prisilili jednu Srpkinju da se svuče te joj prijetili (Prvostepena presuda, paragraf 476), dijelom na osnovu izvještaja u kojem se spominje da su vojnici HV pokušali silovati tu ženu (Prvostepena presuda, paragraf 473), što predstavlja nehumano djelo, okrutno postupanje (tačke 8 i 9; Prvostepena presuda, paragrafi 1792-800) i progon (tačka 1; paragrafi 1856-61). Pretresno vijeće također je utvrdilo da nema dovoljno dokaza o tome da su počinitelji u dva slučaja silovanja doista bili pripadnici HV (Prvostepena presuda, paragrafi 1128, 1151), pa je Pretresno vijeće razmatralo dodatne dokaze o tome da su vojnici prijetili silovanjem žena (Prvostepena presuda, paragraf 721), no nije došlo do zaključka po ovim tačkama Optužnice. **Gotovina** i **Markač** proglašeni su krivim za progone, nehumana djela i okrutno postupanje za jedno djelo seksualnog nasilja putem učešća u UZP (treća kategorija) (Prvostepena presuda, paragrafi 2372-5, 2584-7, 2619, 2622) i osuđeni su na 24, odnosno 18 godina zatvora (Prvostepena presuda, paragrafi 2620, 2623). Pretresno vijeće oslobodilo je **Čermaka** po svim tačkama Optužnice, a na osnovu činjenice da nije učestvovao u UZP te nije bio odgovoran ni po jednom vidu odgovornosti (Prvostepena presuda, paragrafi 2548-51).

Dana 16. novembra 2012. godine **Žalbeno vijeće** oslobodilo je

Gotovinu i **Markača** po svim tačkama, s obrazloženjem da je Pretresno vijeće pogrešno utvrdilo postojanje UZP te da optuženi ne snose nikakav drugi vid odgovornosti (Drugostepena presuda, paragrafi 98, 136, 157-8)

Tužilac protiv Zdravka Govedarice, Grubana (ime nepoznato), Predraga Kostića i Mirka Babića
("Logori Omarska i Keraterm") IT-95-4

Uloga optuženih

Gruban: Stražar u logoru Omarska
Kostić: Stražar u logoru Omarska
Govedarica: Stražar u logoru Omarska
Babić: Bio među onima koji su ulazili u logor Omarska

Zločini za koje su optuženi

Prvobitna optužnica od 13. februara 1995:

Gruban i Kostić:

- Hotimično nanošenje velike patnje, što predstavlja tešku povredu Ženevskih konvencija (ŽK) (Optužnica, paragrafi 25.2, 26.2) ili, alternativno, okrutno postupanje kao ratni zločin kažnjiv u skladu s članom 3. Statuta MKSJ (Optužnica, paragrafi 25.3, 26.3).
- Silovanje kao zločin protiv čovječnosti (Optužnica, paragrafi 25.4, 26.4).

Govedarica:

- Hotimično nanošenje velike patnje, što predstavlja tešku povredu ŽK (Optužnica, paragrafi 29.2) ili, alternativno, okrutno postupanje kao ratni zločin kažnjiv u skladu s članom 3. Statuta MKSJ (Optužnica, paragraf 29.3).
- Nehumana djela kao zločin protiv čovječnosti (Optužnica, paragraf 29.4).

Babić:

- Hotimično nanošenje velike patnje, što predstavlja tešku povredu ŽK (Optužnica, paragraf 30.2). ili, alternativno, okrutno postupanje kao ratni zločin kažnjiv u skladu s članom 3. Statuta MKSJ (Optužnica, paragraf 30.3).
- Silovanje kao zločin protiv čovječnosti (Optužnica, paragraf 30.4).

Vid odgovornosti

- Vid nije utvrđen (iako navodi na počinjenje prema Statutu MKSJ, član 7(1)).

Činjenični navodi

Gruban i Kostić:

- U periodu od početka juna do 3. augusta 1992. godine Gruban (više puta) i Kostić izvodili su F iz prostorije u kojoj je spavala i odvodili je u neku prostoriju na prvom spratu upravne zgrade u logoru Omarska, te je prisiljavali na seksualni odnos (Optužnica, paragrafi 25.1, 26.1).

Govedarica:

- Na dan ili oko 17. juna 1992. godine Govedarica je, zajedno s još četiri druga stražara, izveo zatočenika Šerifa Velića u jednu prostoriju upravne zgrade u logoru Omarska, gdje su ga svukli u donje rublje, udarali nogama u testise, više puta udarili pendrekom ili puškom, te nogama u rebra, od čega je

ovaj povremeno gubio svijest (Optužnica, paragraf 29.1).

Babić:

- U periodu od početka juna do 3. augusta 1992. godine F je izvođena u zgradu Separacije kod ulaza u logor Omarska i odvođena u prostoriju gdje ju je Babić prisiljavao na seksualni odnos (Optužnica, paragraf 30.1).

Ishod **Optužnica je povučena 8. maja 1998.**

Tužilac protiv Gorana Hadžića **IT-04-75**

Uloga optuženog Predsjednik Vlade samoproglašene Srpske autonomne oblasti Slavonija, Baranja i Zapadni Srem (SAO SBZS) do 26. februara 1992. godine, a potom predsjednik Republike Srpske Krajine (RSK).

Zločini za koje je optužen Druga izmijenjena optužnica od 22. marta 2012:

- Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 1).
- Mučenje kao zločin protiv čovječnosti (tačka 6).
- Nehumana djela kao zločin protiv čovječnosti (tačka 7).
- Mučenje kao kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3. Statuta MKSJ (tačka 8).
- Okrutno postupanje kao kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3. Statuta MKSJ (tačka 9).

Vid odgovornosti

- Počinjenje putem učešća u UZP (Statut MKSJ, član 7(1)).
- Planiranje, podsticanje, naređivanje ili na drugi način pomaganje i podržavanje (Statut MKSJ, član 7(1)).
- Odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, član 7(3)).

Činjenični navodi

- U periodu između 25. juna 1991. i konca decembra 1993. godine nesrpsko stanovništvo bilo je protivpravno zatvarano u zatočeničke centre u Hrvatskoj i Srbiji, u uslovima nečovječnog postupanja i konstantnog fizičkog i psihičkog zlostavljanja, mučenja, te seksualnog zlostavljanja (Optužnica, paragrafi 19, 21(d), 22, 40-3: tačke 1, 6, 9).

Ishod **Suđenje je u toku.**

Tužilac protiv Hadžihasanovića i dr. – **Enver Hadžihasanović, Amir Kubura i Mehmed Alagić IT-01-47 ("Srednja Bosna")**

Uloga optuženih **Hadžihasanović:** Komandant 3. korpusa ABiH od 14. novembra 1992. do 1. novembra 1993. godine, kada je unaprijeđen u načelnika Štaba Vrhovne komande ABiH.

Alagić: Komandant Operativne grupe Bosanska krajina 3. korpusa ABiH, a od 1. novembra 1993. godine komandant 3. korpusa ABiH.

Kubura: Od 1. aprila 1993. godine vršilac dužnosti komandanta Sedme muslimanske brdske brigade 3. korpusa ABiH. Od 21. jula 1993. godine komandant Sedme muslimanske brdske brigade 3. korpusa ABiH.

Zločini za koje su Treća izmijenjena optužnica od 26. septembra 2003.

optuženi (Hadžihasanović):

- Okrutno postupanje kao kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3. Statuta MKSJ (tačka 4).
- Izmijenjena optužnica od 11. januara 2002. (Alagić):
- Okrutno postupanje kao kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3. Statuta MKSJ (tačka 4).

Vid odgovornosti Odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, član 7(3)).

Činjenični navodi Iako se u Optužnici ne referira eksplicitno na seksualne delikte, na suđenju su izvedeni dokazi o seksualnom nasilju na temelju optužbe da su u periodu od aprila do oktobra 1993. godine zatvoreni i na drugi način zatočeni bosanski Hrvati i bosanski Srbi bili izvrgnuti redovnom fizičkom i psihičkom zlostavljanju, uključujući u logoru Orašac (**Hadžihasanović**: Treća izmijenjena optužnica, paragrafi 41-2; tačka 4; **Alagić**: Izmijenjena optužnica, paragrafi 61-2; tačka 4).

Kubura nije bio optužen za zločine seksualnog nasilja.

Ishod **Hadžihasanović je oslobođen optužbi za zločine seksualnog nasilja. Alagić je umro 7. marta 2003. za vrijeme privremenog boravka na slobodi.**

Pretresno vijeće konstatiralo je da je svjedoku Z13 zatočenom u logoru Orašac bilo naređeno da sisa penis Zvonku Kukriću, a kad je ovaj otkopčao pantalone, stražari su mu rekli da ne mora to da učini nego da umjesto toga imitira *fellatio* preko Kukrićevih zakopčanih pantalona. Pretresno vijeće je zaključilo da se ovo djelo, premda se radilo o "ponižavanju", ne može okvalificirati kao okrutno postupanje (Prvostepena presuda, paragrafi 1367, 1393). **Hadžihasanović** je proglašen krivim za druge zločine i za njih osuđen na zatvorsku kaznu od pet godina (Prvostepena presuda, paragrafi 620-5). Tužilaštvo nije podnijelo žalbu na zaključak Pretresnog vijeća u vezi s okrutnim postupanjem.

Dana 22. aprila 2008. godine **Žalbeno vijeće** je Hadžihasanoviću, nakon uložene žalbe, smanjilo zatvorsku kaznu na 3,5 godine (Drugostepena presuda, paragraf 357) i on je odmah pušten na slobodu pošto je toliko vremena već proveo u zatvoru.

Tužilac protiv Ramusha Haradinaja i dr. **– Ramush Haradinaj, Idriz Balaj i Lahi Brahimaj**
IT-04-84

Uloga optuženih **Haradinaj ("Smajl")**: Komandant Oslobodilačke vojske Kosova (OVK) u operativnoj zoni Dukagjin, koja je obuhvaćala općine Peć/Pejë, Dečani/Deçan, Đakovica/Gjakovë i dijelove Istoka/Istog i Kline/Klinë.

Balaj ("Toger"): Komandant "Crnih orlova", specijalne jedinice za brze intervencije pod komandom Ramusha Haradinaja.

Brahimaj ("Maxhup/Ciganin"): Visoko pozicionirani član Glavnog štaba OVK. Kraće vrijeme obavljao je dužnost zamjenika komandanta Operativnog štaba OVK u Dukagjinu.

Zločini za koje su optuženi

Četvrta izmijenjena optužnica od 16. oktobra 2007:

- Progoni (deportacije ili prisilno premještanje, druga nehumana djela) ili, alternativno, mučenje i druga nehumana djela (prisilno premještanje, teške fizičke i psihičke povrede) kao zločini protiv čovječnosti (tačka 1).
- Okrutno postupanje i mučenje te povrede ličnog dostojanstva kao ratni zločini kažnjivi prema zajedničkom članu 3. Ženevskih konvencija (ŽK) (tačka 2).
- Progoni (mučenje, druga nehumana djela) ili, alternativno, lišavanje slobode, mučenje i druga nehumana djela (nanošenje teških fizičkih i psihičkih povreda) kao zločini protiv čovječnosti (tačka 33).
- Okrutno postupanje i mučenje kao ratni zločini kažnjivi u skladu sa zajedničkim članom 3. ŽK (tačka 34).
- Progoni (lišavanje slobode, mučenje, silovanje, druga nehumana djela, otmice, prisilni rad) ili, alternativno, lišavanje slobode, mučenje i druga nehumana djela (nanošenje teških fizičkih i psihičkih povreda) kao zločini protiv čovječnosti (tačka 35).
- Silovanje kao kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3. Statuta MKSJ (tačka 36).
- Okrutno postupanje i mučenje kao ratni zločini u skladu s članom 3. ŽK (tačka 37).

Vid odgovornosti

Svi optuženi:

- Počinjenje učešćem u UZP (Statut MKSJ, član 7(1)).
- Alternativno, planiranje, naređivanje, podsticanje ili na drugi način pomaganje i podržavanje (Statut MKSJ, član 7(3)).

Činjenični navodi

- Dana 28. maja 1998. godine, nakon što su svjedokinju SST7/38 (svjedok 38) i njenu porodicu natjerali da izađu iz kuće i priključe se konvoju civila koji su napuštali Junik, i nakon što je Haradinaj naredio vojnicima da pretraže svjedokinju i njenog oca i da od svjedokinje dobiju informaciju, a dao im i dopuštenje da ako bude potrebno primijene silu, pripadnici OVK potpuno su svukli svjedokinju 38, stavili joj nož pod grlo i tako golu je bodljikavom žicom zavezali za oca (Optužnica, paragrafi 51-4; tačke /?1/-2).
- Dana 29. maja 1998. godine pripadnici OVK seksualno su zlostavljali sestru svjedokinje 38 (Optužnica, paragraf 55: tačke 1-2).
- Koncem jula ili početkom augusta 1998. godine Balaj je svjedokinju SST7/02 (Svjedok 61) odveo u štab OVK u Rzniću/Irzniq, gdje ju je ispitivao o njenoj saradnji sa

srpskom policijom i vojnim snagama. Zatim je Balaj naredio drugom pripadniku OVK da napusti prostoriju, a nju gurnuo na krevet i više puta je silovao. Ženina porodica je prijavila silovanje lokalnim vlastima. Balaj je izjavio da mu je bilo naređeno da to učini. Protiv njega nisu preduzete nikakve mjere (Optužnica, paragrafi 112-113; tačke 35-7).

Ishod **Haradinaj, Balaj i Brahimaj oslobođeni su optužbi za seksualno nasilje**. Dana 3. aprila 2008. godine **Pretresno vijeće** utvrdilo je da su pripadnici OVK pokušali silovati sestru svjedokonje 38, ali da su ih drugi pripadnici OVK u tome spriječili (Prvostepena presuda, paragraf 165). Vijeće je utvrdilo da su navodi koji se odnose na svjedokinju 38 i njenu sestru neosnovani, s obrazloženjem da su dokazi nepouzdani (Prvostepena presuda, paragraf 168-70). Pretresno vijeće se uvjerilo da su vojnici OVK silovali svjedokinju 61, ali je konstatiralo da Balaj nije potvrdno identificiran kao napadač na žrtvu (Prvostepena presuda, paragrafi 465-6, 468-9). Pretresno vijeće nadalje je zaključilo da se nije stekao jedan od pravnih osnova za konstataciju postojanja zločina protiv čovječnosti (napad na civilno stanovništvo) (Prvostepena presuda, paragraf 122). Pretresno vijeće oslobodilo je sve optužene krivice za zločine seksualnog nasilja (Prvostepena presuda, paragrafi 122, 170, 458, 469, 478, 502-4). Haradinaj i Balaj također su oslobođeni svih drugih optužbi, te su pušteni na slobodu (Prvostepena presuda, paragrafi 502-3). Brahimaj je osuđen na zatvorsku kaznu od 6 godina za neke druge zločine (Prvostepena presuda, paragrafi 504-5). Oslobađajuću presudu optuženim za počinjenje seksualnog nasilja potvrdilo je **Žalbeno vijeće** 19. jula 2010. godine (Drugostepena presuda, paragrafi 63-87, 103, 377). Ponovno suđenje, koje je naložilo Žalbeno vijeće a koje je vođeno na osnovu revidirane Četvrte izmijenjene optužnice (21. januara 2011), nije uključilo optužbe za zločine seksualnog nasilja.

Tužilac protiv Gojka Jankovića **("Foča") IT-96-23/2**

Uloga optuženog Zamjenik komandanta vojne policije ("Ćosini stražari") i jedan od glavnih vođa paravojske u Foči.

Zločini za koje je optužen Izmijenjena i dopunjena optužnica od 20. aprila 2001:

- Mučenje kao zločin protiv čovječnosti (tačke 1, 25, 37).
- Silovanje kao zločin protiv čovječnosti (tačke 2, 26, 38, 49).
- Mučenje kao kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3. Statuta MKSJ (tačke 3, 27, 39, 50).
- Silovanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3. Statuta MKSJ (tačke 4, 28, 40).

Vid odgovornosti

- Počinjenje, planiranje, iniciranje, naređivanje ili na drugi način pomaganje i podržavanje (Statut MKSJ, član 7(1)).
- Odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, član 7(3)).

Činjenični navodi

- Dana 3. jula 1992. godine Gojko Janković i njemu

podređeni, među kojima Janko Janjić, Dragan Zelenović i Zoran Vuković, ispitivali su FWS-75, FWS-87 (uzrasta 15 godina), FWS-48 i FWS-74 u Buk Bijeloj, pri čemu su im prijetili ubistvom i seksualnim zlostavljanjem. Tokom ili nakon ispitivanja Jankovićevi vojnici su te žene grupno silovali (Optužnica, paragrafi 5.2-5.8; tačke 1-4).

- Između 8. i 13. jula 1992. godine Janković je ponovljeno silovao FWS-95 u zgradi Gimnazije u Foči. Između 3. i 13. jula 1992. Jankovićevi podređeni, Janko Janjić, Dragan Zelenović i Zoran Vuković te još neki vojnici, silovali su i seksualno zlostavljali FWS-50, FWS-74, FWS-75, FWS-87, FWS-88 i FWS-95, dok su bile zatočene u zgradi Gimnazije u Foči (Optužnica, paragrafi 6.1-6.14, 6.17; tačke 25-28).
- Između 13. jula i 13. augusta 1992. godine Janković je odvodio FWS-48, koja je bila zatočena u Sportskoj dvorani Partizan, u neku kuću gdje ju je najmanje sedam vojnika grupno silovalo, među njima Dragoljub Kunarac, Dragan Zelenović i Zoran Vuković. Za vrijeme silovanja FWS-48, Vuković joj je grizao bradavice. U dva navrata Janković je odvodio FWS-48, FWS-95, B.P. i još neke žene u druge kuće, gdje su ih silovali vojnici, među kojima i Dragoljub Kunarac i Dragan Zelenović. Janković je također često seksualno zlostavljao FSW-95 u različitim stanovima i kućama, zajedno s Dragoljubom Kunarcem, Jankom Janjićem i Draganom Zelenovićem. Dragan Zelenović je povremeno odvodio FWS-48 na određene lokacije, gdje su je silovali on i neki drugi vojnici (Optužnica, paragrafi 7.1-7.22, 7.25; tačke 37-40).
- Dana 30. oktobra 1992. godine Janković je, zajedno s Draganom Zelenovićem i Jankom Janjićem, odveo FWS-75, FWS-87 i dvije druge žene iz Karamanove kuće u jedan stan u Foči, gdje su ih silovali. Te žene su držali po raznim kućama i stanovima u Foči (Optužnica, paragrafi 9.1-9.3; tačke 49-50).

Ishod

Jankovićev predmet proslijeđen je u BiH na osnovu Pravila 11*bis*, gdje je proglašen krivim za počinjenje, pomaganje i podržavanje zločina mučenja, silovanja i seksualnog porobljavanja, te je osuđen na 34 godine zatvora.

Dana 15. novembra 2005. godine, nakon što je **Janković** uhapšen i prebačen u Tribunal, njegov je predmet prebačen u **Sud BiH** u skladu s Pravilom 11*bis*. Dana 16. februara 2007. proglašen je krivim za počinjenje, pomaganje i podržavanje zločina mučenja, silovanja i seksualnog porobljavanja kao zločine protiv čovječnosti, te je osuđen na zatvorsku kaznu od 34 godine, koja uključuje kaznu i za druge zločine (*Tužilaštvo BiH protiv Gojka Jankovića,* Sud BiH, Predmet br. X-KR-05/161, 16. februara 2007, Prvostepena presuda, str. 4-5), što je potvrđeno u **žalbenom postupku** 23. oktobra 2007. (*Tužilaštvo BiH protiv*

Gojka Jankovića, Sud BiH, Predmet br. X-KRŽ-05/161, 23. oktobra 2007, Drugostepena presuda, str. 15-6).

Tužilac protiv Radovana Karadžića IT-95-5/18

Uloga optuženog

Od 12. jula 1990. godine predsjednik SDS-a. Od 27. marta 1992. predsjedavajući Savjeta za nacionalnu bezbjednost Srpske Republike BiH (kasnije RS /Republika Srpska/). Od 12. maja 1992. godine član tročlanog Predsjedništva. Od juna 1992. predsjednik proširenog Predsjedništva. Od decembra 1992. do oko 19. jula 1996. godine bio je jedini predsjednik RS i vrhovni komandant VRS.

Zločini za koje je optužen

Treća izmijenjena optužnica od 27. februara 2009:

- Genocid (tačka 1).
- Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 3).
- Deportacije kao zločin protiv čovječnosti (tačka 7).
- Nehumana djela (prisilno premještanje) kao zločin protiv čovječnosti (tačka 8).

Vid odgovornosti

- Počinjenje učešćem u UZP (Statut MKSJ, član 7(1)).
- Planiranje, podsticanje, naređivanje ili na drugi način pomaganje i podržavanje (Statut MKSJ, član 7(1)).
- Odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, član 7(3)).

Činjenični navodi

- Između 31. marta i 31. decembra 1992. godine, a s ciljem uklanjanja grupa bosanskih Muslimana i/ili bosanskih Hrvata, u nekim općinama su snage bosanskih Srba: (i) nanijele teške fizičke i psihičke povrede bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima, uključujući vodeće pripadnike tih grupa, za vrijeme njihovog zatočenja u zatočeničkim objektima, gdje su ih izložili okrutnom i nečovječnom postupanju, uključujući mučenje, fizičko i psihičko zlostavljanje, silovanje i druga djela seksualnog nasilja; (ii) držali te osobe u takvim životnim uslovima koji su bili sračunati na to da dovedu do fizičkog uništenja zatočenika, konkretno, između ostalog, okrutnim i nečovječnim postupanjem koje je uključivalo mučenje, fizičko i psihičko zlostavljanje, silovanje, te druga djela seksualnog nasilja (Optužnica, paragrafi 38, 40(b)-(c); tačka 1).
- Između marta 1992. i 30. novembra 1995. godine snage bosanskih Srba vršile su djela progona bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata kao što su silovanje i druga djela seksualnog nasilja, što predstavlja okrutno i nečovječno postupanje, kako za vrijeme tako i nakon preuzimanja vlasti u nekim općinama i zatočeničkim objektima (Optužnica, paragrafi 53-4, 60(c); tačka 3).
- Početkom marta 1992. godine mučenje, silovanje i druga djela seksualnog nasilja, kao i drugi zločini i prijetnje usmjerene na bosanske Muslimane i bosanske Hrvate, natjerali su bosanske Muslimane i bosanske Hrvate da u

strahu pobjegnu iz svojih općina (Optužnica, paragraf 71; tačke 7-8).

Ishod Dana 28. juna 2012. godine, na osnovu Pravila 98*bis*, Pretresno vijeće prihvatilo je sve tačke optužnice oslanjajući se na dokaze koji se, između ostalog, odnose na seksualno nasilje (Transkript, str. 28767). Dana 11. jula 2013. godine Žalbeno vijeće prihvatilo je zaključke Pretresnog vijeća po tački 1 (genocid), uključujući oslanjanje na dokaze o seksualnom nasilju (Pravilo 98*bis*) Presuda, paragrafi 37, 99).

Donošenje prvostepene presude je u toku.

Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza **("Lašvanska dolina") IT-95-14/2**

Uloga optuženih **Kordić:** Od 1991. do 1995. godine predsjednik Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine (HDZBiH). Od 1992. do 1995. dopredsjednik i član Predsjedništva Hrvatske Zajednice Herceg-Bosna (HZH-B), a kasnije Hrvatske Republike Herceg Bosna (HRH-B).

Čerkez: Zapovjednik Viteške brigade HVO-a od njenog osnutka do najranije konca maja 1993. godine.

Zločini za koje su optuženi Izmijenjena optužnica od 30. septembra 1998:

Kordić:

- Progoni (tačka 1) kao zločin protiv čovječnosti.
- Nehumana djela (tačka 10) kao zločin protiv čovječnosti.
- Hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja (tačka 11), što predstavlja teško kršenje ŽK.
- Nečovječno postupanje (tačke 12, 23), što predstavlja teško kršenje ŽK.
- Nasilje nad životom i osobom (tačka 13), što predstavlja kršenje zakona ili običaja ratovanja u smislu člana 3. Statuta MKSJ.
- Okrutno postupanje (tačka 24), što predstavlja kršenje zakona ili običaja ratovanja u smislu člana 3. Statuta MKSJ.

Čerkez:

- Progoni (tačka 2) kao zločin protiv čovječnosti.
- Nehumana djela (tačka 17) kao zločin protiv čovječnosti.
- Hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja (tačka 18), što predstavlja teško kršenje ŽK.
- Nečovječno postupanje (tačke 19, 31), što predstavlja teško kršenje ŽK.
- Nasilje nad životom i ličnošću (tačka 20), što predstavlja kršenje zakona ili običaja ratovanja u smislu člana 3. Statuta MKSJ.
- Okrutno postupanje (tačka 24), što predstavlja kršenje zakona i običaja ratovanja u smislu člana 3. Statuta MKSJ.

Vid odgovornosti

- Planiranje, podsticanje, naređivanje, počinjenje ili na drugi

način pomaganje i podržavanje (Statut MKSJ, član 7(1)).

- Alternativno, odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, član 7(3)).

Činjenični navodi

- Negdje od novembra 1991. do otprilike marta 1994. godine bosanski Muslimani bili su sistematski izdvajani, lišavani slobode i zatvarani u zatočeničke objekte HZH-B/HRH-B i HVO-a. Zatočenici su bili izvrgnuti fizičkom i/ili psihičkom zlostavljanju, zastrašivanju i nečovječnom postupanju, uključujući premlaćivanje i seksualno nasilje (Optužnica, paragrafi 23, 29, 36, 37(g), 38, 39(f), 42-5, 50-1: tačke 1-2, 10-3, 17-20, 23-4, 31-2).

Ishod

Kordić je proglašen krivim za planiranje, podsticanje i naređivanje nehumanih djela, što predstavlja zločin protiv čovječnosti, te za nečovječno postupanje, što predstavlja teško kršenje Ženevskih konvencija. Osuđen je na zatvorsku kaznu od 25 godina. Čerkez je oslobođen optužbi za seksualno nasilje.

Dana 26. februara 2001. godine **Pretresno vijeće** proglasilo je Kordića krivim za planiranje, podsticanje i naređivanje, a Čerkeza za počinjenje zločina seksualnog nasilja, konkretno za seksualni nasrtaj na svjedokinju TW21 u Vitezu aprila 1993. godine (tačke 10, 12, 17 i 19). Vijeće je **Kordića** osudilo i za počinjenje nehumanih djela i nečovječno postupanje zbog silovanja jedne žene zatočene u Nadiocima (tačke 10 i 12). Optuženi su oslobođeni optužbi po tačkama 11, 13, 18 i 20 jer je zaključeno da su kumulativne. Optuženi su osuđeni na kazne zatvora od 25, odnosno 15 godina, u koje su uključene i kazne za druga zločine (Prvostepena presuda, fusnota 1251, paragrafi 797, 800-2, 821, 834(a), 836(a), 854, 856, str. 306-10). Dana 2. decembra 2004. godine Žalbeno vijeće je nakon razmatranja izdalo nalog za trenutno puštanje Čerkeza na slobodu na osnovu mišljenja da ovu kaznu treba revidirati i da treba uračunati vrijeme provedeno u zatvoru (ICTY-95-14/2-A, Nalog za puštanje na slobodu Marija Čerkeza (2. decembra 2004). Dana 17. decembra 2004. godine **Žalbeno vijeće** donijelo je presudu u kojoj je konstatiralo da se seksualno nasilje u Vitezu doista dogodilo, ali je poništilo osuđujuću presudu optuženom utvrdivši da u Optužnici nema optužbe za taj događaj. (Drugostepena presuda, paragrafi 462-3). Vijeće je poništilo i Kordićevu osuđujuću presudu za silovanje žene u Nadiocima navedeno u Optužnici, budući da je Pretresno vijeće silovanje smjestilo u Novake (Vitez) (Drugostepena presuda, paragrafi 491-3). Žalbeno vijeće također se pozvalo na osuđujuće presude za akte seksualnog nasilja na koje se Pretresno vijeće nije eksplicitno pozvalo. Žalbeno vijeće poništilo je presudu Pretresnog vijeća Kordiću po tačkama 10 i 12 za zločine koji su se dogodili u Han-Ploči-Grahovcima, a za koje je rečeno da se temelje na svjedočenju TW08, da je ona, između ostalog, znala

za jednu ženu koja je bila silovana (Drugostepena presuda, paragrafi 581-2). Međutim, Pretresno vijeće nije se pozvalo na silovanje kada se oslonilo na svjedočenje TW08, te je nejasno da li je u stvari uopće osuđen po tom osnovu. Žalbeno vijeće potvrdilo je Kordićevu osuđujuću presudu za nehumana djela i nečovječno postupanje (tačke 10 i 12) u vezi sa zločinima u Rotilju, u koju je Žalbeno vijeće po svoj prilici uključilo i silovanje ((Drugostepena presuda, paragrafi 544-6), premda Pretresno vijeće to ne spominje (Prvostepena presuda, paragrafi 792-3, 800-2, 834). Uprkos tome, Kordićeva kazna od 25 godine je potvrđena, a Čerkezova je smanjena na šest godina (Drugostepena presuda, str. 298-9).

Dana 6. juna 2014. godine **Kordiću** je, po odsluženju dvije trećine kazne, odobreno ranije puštanje na slobodu. (MICT-14-68-ES, Javna i redigirana verzija od 21. maja 2014. Odluka Predsjednika o prijevremenom puštanju na slobodu Darija Kordića (6. juni 2014), paragrafi 14-16.

Tužilac protiv Milana Kovačevića **("Prijedor") IT-97-24**

Uloga optuženog	Predsjednik Izvršnog odbora opštine Prijedor i član Kriznog štaba u Prijedoru
Zločini za koje je optužen	Izmijenjena optužnica od 28. januara 1998. godine (postupak potvrđivanja u toku): • Genocid (tačka 1). • Saučesništvo u genocidu (tačka 2). • Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 6). • Mučenje kao zločin protiv čovječnosti (tačka 7). • Okrutno postupanje kao kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3. Statuta MKSJ i člana 4(2)(a) APII (tačka 8). • Mučenje kao kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3. Statuta MKSJ i člana 4(2)(a) APII (tačka 9). • Mučenje kao teška povreda ŽK (tačka 10). • Hotimično nanošenje velikih patnji kao teška povreda ŽK (tačka 11). Redigirana optužnica (operativna) od 12. maja 1998: • Saučesništvo u genocidu (tačka 1).
Vid odgovornosti	Izmijenjena optužnica od 28. januara 1998. (postupak potvrđivanja je u toku: • Statut MKSJ, član 7(1) (vid nije tačno određen). • Odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, član 7(3)). • Saučesništvo u genocidu (Statut MKSJ, član 4(3)(e)). Redigirana optužnica (operativna) od 12. maja 1998: • U dogovoru s drugima, planiranje, podsticanje i naređivanje (Statut MKSJ, član 7(1)). • Saučesništvo u genocidu (Statut MKSJ, član 4(3)(e)).

- Odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, član 7(3)).

Činjenični navodi

- Između aprila 1992. i januara 1993. godine, u namjeri da uklone grupe bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata iz Prijedora, bosanski Srbi izvrgli su zatočenike teškim fizičkim i psihičkim povredama i životnim uslovima sračunatim da zatočenike u logorima Omarska, Keraterm i Trnopolje unište putem seksualnog nasilja, koje je uključivale silovanje, mučenje i druge oblike fizičkog i psihičkog zlostavljanja, uključujući ponižavanje te prisiljavanje da takvim djelima svjedoče (Izmijenjena optužnica, paragrafi 23-32; tačke 1-2; Redigirana optužnica, paragrafi 11-15; tačka 1).
- Snage bosanskih Srba progonile su bosanske Muslimane, bosanske Hrvate i drugo nesrpsko stanovništvo u Prijedoru, uključujući one zatočene u logoru Keraterm, između ostalog pomoću seksualnog nasilja opisanog u tačkama 1 i 2 (Izmijenjena optužnica, paragrafi 38, 42; tačka 6)
- Snage bosanskih Srba izvrgavale su bosanske Muslimane, bosanske Hrvate i drugo nesrpsko stanovništvo Prijedora, uključujući zatočenike u logoru Keraterm, nehumanim uslovima, mučenju, te drugim oblicima fizičkog nasilja, konstantnom ponižavanju i degradaciji, uključujući seksualno nasilje opisano u tačkama 1 i 2 (Izmijenjena optužnica, paragrafi 45, 47; tačke 7-11).

Ishod

Kovačević je umro nedugo nakon početka suđenja.

Kovačević je umro u pritvoru 1. augusta 1998. godine, nedugo nakon početka suđenja, no prije nego što je Izmijenjena optužnica bila potvrđena. Postupak je okončan 24. augusta 1998. godine.

Tužilac protiv Momčila Krajišnika **("Bosna i Hercegovina") IT-00-39**

Uloga optuženog

Predsjednik Narodne skupštine RS, BiH

Zločini za koje je optužen

Konsolidirana i izmijenjena optužnica od 7. marta 2002:

- Genocid (tačka 1).
- Saučesništvo u genocidu (tačka 2)
- Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 3).
- Deportacije kao zločin protiv čovječnosti (tačka 7).
- Nehumana djela (prisilno premještanje) kao zločin protiv čovječnosti (tačka 8).

Vid odgovornosti

- Počinjenje učešćem u UZP (Statut MKSJ, član 7(1)).
- Planiranje, podsticanje, naređivanje ili na drugi način pomaganje ili podržavanje (Statut MKSJ, član 7(1)).
- Saučesništvo u genocidu (Statut MKSJ, član 4(3)(e)).
- Odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, član 7(3)).

Činjenični navodi

- Između 1. jula 1991. i 30. decembra 1992. godine, s ciljem uklanjanja grupa bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata iz nekih općina, snage bosanskih Srba su: (i) nanosile teške fizičke i psihičke povrede bosanskim Muslimanima i

bosanskim Hrvatima, uključujući vodeće pripadnike njihovih zajednica, pritvorivši ih u zatočeničke objekte gdje su ih izlagali okrutnom ili nečovječnom postupanju, uključujući mučenje, fizičko i psihičko zlostavljanje, seksualno nasilje i premlaćivanje; (ii) držale u zatočeništvu te osobe u životnim uslovima sračunatim da dovedu do fizičkog uništenja zatočenika, konkretno i između ostalog putem okrutnog i nečovječnog postupanja, koje je uključivalo mučenje, fizičko i psihičko zlostavljanje te seksualno nasilje (Optužnica, paragrafi 15, 16, 17(b)-(c); tačke 1, 2).

- Između 1. jula 1992. i 30. decembra 1992. godine snage bosanskih Srba u brojnim su općinama vršile progone bosanskih Muslimana, bosanskih Hrvata i drugog nesrpskog stanovništva, uključujući i: (i) okrutno i nečovječno postupanje za vrijeme i nakon napada na gradove i sela u tim općinama, uključujući mučenje, fizičko i psihičko zlostavljanje te seksualno nasilje, i (ii) okrutno i nečovječno postupanje u zatočeničkim objektima, uključujući mučenje, fizičko i psihičko zlostavljanje te seksualno nasilje (Optužnica, paragrafi 18, 19(c), (g), 20-21; tačka 3).
- Između 1. jula 1991. i 30. decembra 1992. godine optuženi i drugi učesnici u UZP prisilno su premjestili i deportirali bosanske Muslimane, bosanske Hrvate i drugo nesrpsko stanovništvo iz tih općina (Optužnica, paragraf 27; tačke 7-8).

Ishod

Krajišnik je osuđen za progone, deportacije i nehumana djela (prisilno premještanje) u sklopu UZP (prva kategorija) i osuđen na 20 godina zatvora.

Dana 27. septembra 2006. godine **Pretresno vijeće** proglasilo je Krajišnika krivim za progone i seksualno nasilje počinjeno u Bijeljini, Brčkom, Zvorniku, Kotor-Varoši, Prijedoru, Hadžićima, Vogošći, Foči, Novom Sarajevu, Gacku, Kalinoviku, Rogatici i Višegradu, i to kao progone (tačka 3) u smislu UZP (prva kategorija) (Prvostepena presuda, paragrafi 304, 306, 309, 327, 333, 337, 372, 461, 463, 487, 490, 493, 499, 545, 547, 550, 576, 600, 606, 637– 41, 652, 656, 665, 667, 679, 685, 696, 701, 708, 800, 803– 806, 877, 965– 6, 972, 1070, 1105, 1118, 1126, 1182). Pretresno vijeće nigdje ne spominje seksualno nasilje koje se navodno dogodilo u Banja Luci (Prvostepena presuda, paragrafi 375-92). Krajišnik je oslobođen krivice za genocid i saučesništvo u genocidu (tačke 1 i 2) s obrazloženjem da Pretresno vijeće nije imalo dovoljno dokaza da zaključi da su genocidna djela izvršena s genocidnom namjerom (Pretresno vijeće, paragrafi 867, 869, 1125, 1181). Osuđen je na zatvorsku kaznu od 27 godina, u koju su uključeni drugi zločini (Prvostepena presuda, paragraf 1183).

Dana 17. marta 2009. godine Žalbeno vijeće ukinulo je Krajišnikovu osuđujuću presudu za sva djela progona osim deportacije i prisilnog preseljenja, jer Pretresno vijeće nije uspjelo u dovoljnoj mjeri utvrditi da su ta djela dio proširenog UZP (Drugostepena presuda, paragrafi 177-8, 820). Krajišnikova osuđujuća presuda uključuje seksualno nasilje samo u onoj mjeri u kojoj je ono bilo dijelom sile korištene za počinjenje zločina u sklopu provođenja prvobitne zajedničke svrhe – deportacije i prisilnog premještanja – i pod uslovom da se seksualno nasilje može povezati s jednim od učesnika u UZP (Drugostepena presuda, paragrafi 277-8, 283, 820). Žalbeno vijeće odbilo je vratiti predmet na ponovljeno suđenje Pretresnom vijeću i Krajišniku smanjilo zatvorsku kaznu na 20 godina (Drugostepena presuda, paragrafi 819-20).

Dana 30. augusta 2013. godine Krajišnik je prijevremeno pušten na slobodu nakon što je izdržao dvije trećine kazne (Odluka Predsjednika o prijevremenom puštanju Momčila Krajišnika na slobodu (2. juli 2013) (paragraf 16).

Tužilac protiv Radislava Krstića **("Srebrenica-Drinski korpus") IT-98-33**

Uloga optuženog

Od oktobra 1994. do 12. jula 1995. godine načelnik štaba/zamjenik komandanta Drinskog korpusa Vojske Republike Srpske (VRS). Od 13. jula 1995. godine komandant Drinskog korpusa VRS.

Zločini za koje je optužen

Izmijenjena optužnica, 27. oktobar 1999:

- Progoni (okrutno i nečovječno postupanje i teroriziranje) kao zločin protiv čovječnosti (tačka 6).

Vid odgovornosti

- Počinjenje, planiranje, podsticanje, naređivanje ili na drugi način pomaganje i podržavanje (Statut MKSJ, član 7(1))
- Odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, član 7(3)).

Činjenični navodi

- Premda se u optužnici seksualno nasilje ne spominje eksplicitno, na suđenju su izvedeni usmeni dokazi o seksualnom nasilju u skladu s navodom da su bosanski Muslimani za vrijeme kampanje Vojske Republike Srpske (VRS) da ih istjera iz Srebrenice i uništi ih bili podvrgnuti okrutnom i nehumanom postupanju i teroriziranju (optužnica, paragraf 29, 31(b)-(c); tačka 6).

Ishod

Krstić je proglašen krivim za progone kao zločin protiv čovječnosti u skladu s trećom kategorijom UZP i osuđen na 35 godina zatvora.

Dana 2. augusta 2001. **Pretresno vijeće** zaključilo je da su izbjegli bosanski Muslimani koji su se sklonili u Potočare bili podvrgnuti kampanji terora, uključujući silovanje, što predstavlja okrutno i nehumano postupanje i teroriziranje kao djela u osnovi progona (tačka 6), za šta je Krstić bio odgovoran u skladu s trećom kategorijom UZP (Prvostepena presuda, paragraf 45-46, 150, 513, 517-518, 537, 616-618, 653, 727). Pretresno vijeće

osudilo je Krstića na 46 godina zatvora, uključujući i za druge zločine (Prvostepena presuda, paragraf 727).
Dana 19. aprila 2004. godine **Žalbeno vijeće** potvrdilo je nalaze Pretresnog vijeća da je Krstić odgovoran za seksualno nasilje. Odražavajući promjenu u vidu odgovornosti za genocid, Žalbeno vijeće je smanjilo Krstiću kaznu na 35 godina zatvora (Drugostepena presuda, paragraf 141-151, str. 87-88)

Tužilac protiv Kunarca i dr. **– Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač i Zoran Vuković (Foča) IT-96-23 i IT-96-23/1**

Uloga optuženih

Kunarac: ("Žaga" ili "Dragan"): Komandant izviđačke jedinice VRS koja je bila dio lokalne Fočanske taktičke grupe.
Kovač: ("Klanfa"): Zamjenik komandanta vojne policije VRS i vođa paravojnih jedinica u Foči.
Vuković: Zamjenik komandanta vojne policije VRS i član paravojnih jedinica u Foči

Zločini za koje su optuženi

Treća izmijenjena optužnica od 8. novembra 1999. godine:
Kunarac:
- Mučenje kao zločin protiv čovječnosti (Tačke 1, 5)
- Silovanje kao zločin protiv čovječnosti (Tačke 2, 6, 9, 15, 19)
- Porobljavanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačke 3, 7, 11)
- Silovanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačke 4, 8, 10, 12, 16, 20)
- Povrede ličnog dostojanstva kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačke 17, 21)

Kovač:
- Silovanje kao zločin protiv čovječnosti (tačka 23)
- Porobljavanje kao zločin protiv čovječnosti (tačka 22)
- Silovanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 24)
- Povrede ličnog dostojanstva kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 25)
- Redigirana optužnica od 5. oktobra 1999. godine:

Vuković:
- Mučenje kao zločin protiv čovječnosti (tačke 21, 33)
- Silovanje kao zločin protiv čovječnosti (tačke 22, 34)
- Mučenje kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 23, 35)
- Silovanje kao ratni zločin u skladu sa zajedničkim članom 3 Ženevskih konvencija (tačke 24, 36)

Vid odgovornosti

Kovač, Kunarac i Vuković:
- Planiranje, podsticanje, naređivanje, činjenje ili na drugi način pomaganje i podržavanje (član 7(1) Statuta MKSJ)

Kunarac:
- Odgovornost nadređenog (član 7(3) Statuta MKSJ)

Činjenični navodi

Kunarac:

- Od 13. jula do 2. augusta 1992. godine Kunarac i njegovi podređeni redovno su odvodili FWS-48, FWS-50, FWS-75, FWS-87, FWS-95 i druge žene zatočene u sportskoj dvorani Partizan u svoj štab, gdje su ih on i njegovi podređeni silovali, uključujući grupno silovanje (Optužnica, paragraf 5.1-5.6; tačke 1-4).
- Na dan ili oko 13. jula 1992. Kunarac je odveo FWS-48 i još dvije druge žene u hotel Zelengora, gdje su Kunarac i Zoran Vuković silovali FWS-48. Na dan ili oko 18. jula 1992. Kunarac je više puta silovao FWS-58 u jednoj kući pošto ju je preuzeo od Gojka Jankovića (Optužnica, paragraf 6.1-6.3, tačke 5-8).
- Na dan ili oko 2. augusta 1992. Kunarac i još jedan vojni komandant prebacili su FWS-75, FWS-87 i još dvije žene iz sportske dvorane Partizan u Miljevinu, gdje su ih zatočili u Karamanovoj kući. U septembru ili oktobru 1992. godine Kunarac je tamo silovao FWS-87 (Optužnica, paragraf 7.1-7.3; tačke 9-10).
- Polovinom jula 1992. godine, za vrijeme ispitivanja FWS-183 prijetili su joj smrću i silovali je Kunarac i dva njegova vojnika (Optužnica, paragraf 8.1-8.2; tačke 11-13).
- Na dan 2. augusta 1992. godine Kunarac i drugi prebacili su FWS-101, FWS-186, FWS-191 i još pet drugih djevojčica iz zgrade osnovne škole u Kalinoviku u Kunarčev štab, gdje su ih podijelili među vojnicima radi seksualnog zlostavljanja. Te noći djevojčice i žene bile su odvedene na različite lokacije, s izuzetkom FWS-101 koja je u štabu bila zadržana sedam dana i za to vrijeme bila više puta silovana, premlaćivana i prisiljena da čisti i da se pokorava drugim naređenjima (Optužnica, paragraf 9.1-9.3; tačke 14-17).
- Na dan 2. augusta 1992. godine Kunarac i njegov zamjenik i Gojko Janković odveli su FWS-186, FWS-191 i J.G. iz Kunarčeva štaba u jednu napuštenu kuću u Trnovačama. Tamo su muškarci među sobom podijelili žene i silovali ih; Kunarac je silovao FWS-191. FWS-186 i FWS-191 bile su tamo zatočene šest mjeseci, a s njima se postupalo kao s ličnim vlasništvom Kunarca i Jankovića. Bile su stalno silovane i morale su kuhati, obavljati kućanske poslove i izvršavati sve zahtjeve. J.G. je odvedena u Karamanovu kuću radi silovanja (Optužnica, paragraf 10.1-10.4; tačke 18-21).

Kovač:

- Kovač je držao zatočene FWS-75 i A.B. (uzrasta 12 godina) počevši od dana ili oko 31. oktobra do decembra 1992. godine, a FWS-87 i A.S. (uzrasta 20 godina) do februara 1993. godine u jednom stanu i na drugim lokacijama gdje su ih on i drugi vojnici više puta silovali i seksualno zlostavljali.

One su morale obavljati kućanske poslove, bile su premlaćivane, podvrgnute prijetnjama i psihičkom pritisku, te su držane u stalnom strahu. Bile su primorane da plešu gole na stolu dok ih Kovač gleda. Na kraju je Kovač prodao A.B. drugim vojnicima za 200 njemačkih maraka, a FWS-87 i A.S. za po 500 njemačkih maraka. FWS-75 je bila predata Janku Janjiću (Optužnica, paragraf 11.1-11.7; tačke 22-25).

Vuković:

- Na dan ili oko 6. ili 7. jula 1992. Vuković i drugi vojnici, uključujući Gojka Jankovića, Dragana Zelenovića i Janka Janjića, odabrali su zatočenice iz zgrade gimnazije u Foči FWS-50, FWS-75, FWS-87 i FWS-95 i među sobom ih podijelili kako bi ih silovali oni i drugi vojnici. Dok su ostale žene bile silovane u istoj prostoriji, Vuković je silovao FWS-87. Između 8. i 13. jula 1992. godine Zelenović je predvodio grupu vojnika, uključujući Vukovića, koji su silovali i seksualno zlostavljali FWS-75 i FWS-87 (Optužnica, paragraf 6.1-6.7; tačke 21-24).
- • Na dan ili oko 13. jula 1992. godine Vuković i Zoran Kunarac silovali su FWS-48 u hotelu Zelengora (Optužnica, paragraf 7.9). Na dan ili oko 14. jula 1992. godine Vuković je silovao FWS-48 u stambenoj zgradi Lepa Brena, dok su Janko Janjić i drugi vojnik silovali FWS-87 i Z.G. (Optužnica, paragraf 7.10). Na dan ili oko 14. jula 1992. Vuković je odveo FWS-50 i FWS-87 iz sportske dvorane Partizan (uz prijetnju da će ubiti ostale zatočenice ako FWS-50 ne pristane) i silovao je FWS-50, dok je drugi vojnik silovao FWS-87 (Optužnica, paragraf 7.11). U julu 1992. godine Vuković je učestvovao u grupnom silovanju FWS-48 i grizao joj bradavice do krvi (Optužnica, paragraf 7.15). Na dan ili oko 23. jula 1992. godine Vuković je silovao žene u drugoj sobi u stambenoj zgradi Lepa Brena, dok je Janko Janjić silovao FWS-48 (Optužnica, paragraf 7.18). Na dan 12. augusta 1992. godine Vuković je bio u stambenoj zgradi Lepa Brena, dok je Janko Janjić silovao FWS-48 (Optužnica, paragraf 7.21) (tačke 33-36).

Ishod

Kunarac je proglašen krivim za počinjenje i pomaganje i podržavanje mučenja i silovanja kao zločine protiv čovječnosti i ratne zločine, te za porobljavanje kao zločin protiv čovječnosti. i osuđen je na 28 godina zatvora. Kovač je proglašen krivim za počinjenje, pomaganje i podržavanje porobljavanja i za silovanje kao zločine protiv čovječnosti i za silovanje i povrede ličnog dostojanstva kao ratne zločine, te je osuđen na 20 godina zatvora. Vuković je proglašen krivim za mučenje i silovanje kao zločine protiv čovječnosti i ratne zločine, te je osuđen na zatvorsku kaznu od 12 godina.

Na dan 3. aprila 2000. godine tačke 14-17 bile su povučene iz

Optužnice na zahtjev Tužilaštva (transkript, str. 1482, 3. april 2000; Prvostepena presuda, paragraf 915).
Na dan 22. februara 2001. godine **Pretresno vijeće** proglasilo je **Kunarca** krivim za počinjenje i pomaganje i podržavanje mučenja i silovanja zbog silovanja D.B., FWS-87 i FWS-95 i zbog silovanja D.B., FWS-75, FWS-87 i FWS-50 koje su izvršili drugi (Optužnica, paragraf 5.3-5.5; tačke1-4; Prvostepena presuda, paragraf 636-680, 684-687), za silovanje FWS-87 (Optužnica, paragraf 7.1-7.2; tačke 9-10, Prvostepena presuda, paragraf 699-704); za mučenje i silovanje koje su Kunarac i druga dva vojnika počinili nad FWS-183 (Optužnica, paragraf 8.1; tačke 11-12; Prvostepena presuda, paragraf 705-715); silovanje FWS-191 i pomaganje i podržavanje jednog silovanja FWS-186 (Optužnica, paragraf 10.1-10.2; tačke 19-20; Prvostepena presuda, paragraf 716-725, 727-741, 744-745) i porobljavanje FWS-191 te pomaganje i podržavanje porobljavanja FWS-186 (Optužnica, paragraf 10.3; tačka 18; Prvostepena presuda, paragraf 728-742, 744-745, 883-884). Kunarac je oslobođen optužbe za silovanje FWS-87 koje su izvršila dvojica crnogorskih vojnika (Optužnica, paragraf 5.2; tačke 1-4; Prvostepena presuda, paragraf 630-635, 685), za silovanje koje su on i drugi vršili nad FWS-95 (Optužnica, paragraf 5.5; tačke 1-4; Prvostepena presuda, paragraf 672, 679, 681-685, 883-884), za tačke 5-8 u cijelosti (Optužnica, paragraf 6.1-6.2; Prvostepena presuda, paragraf 688-698), za silovanje J.G. (Optužnica, paragraf 10.1; tačke 18-20; Prvostepena presuda, paragraf 716-718, 726-727) i za pomaganje i podržavanje silovanja FWS-186 za vrijeme njenog ropstva (Optužnica, paragraf 10.2; tačke 18-20; Prvostepena presuda, paragraf 741) na osnovu nalaza da zločini i Kunarčevo učestvovanje u njima nisu bili dokazani izvan razumne sumnje. Pretresno vijeće je isto tako zaključilo da nije bilo dokaza po kojima bi optuženog proglasili krivim za povrede ličnog dostojanstva koje ne bi bile prethodno obuhvaćene drugim osuđujućim presudama (tačka 21; Prvostepena presuda, paragraf 743) niti dokaza za zaključak da je on imao efektivnu kontrolu nad drugima koji su počinili zločine iz tačaka 1-4 da bi snosio odgovornost nadređenog (Prvostepena presuda, paragraf 626-629). Kunarac je osuđen na 28 godina zatvora. Na dan 12. juna 2002. godine **Žalbeno vijeće** je potvrdilo zaključke Pretresnog vijeća (Drugostepena presuda, paragraf 216-218, 223-229, 234-237, 243-246, 254-255) i 12. juna 2002. godine potvrdilo Kunarčevu kaznu (Drugostepena presuda, paragraf 366).
Pretresno vijeće proglasilo je **Kovača** krivim za porobljavanje, silovanje i povrede ličnog dostojanstva, te za pomaganje i podržavanje silovanja FWS-75, A.B. i FWS-87; za pomaganje i podržavanje silovanja FWS-75, A.B. i A.S.; za prisiljavanje FWS-75, A.B. i A.S. (ali ne i FWS-87) da plešu gole na stolu; za

porobljavanje FWS-75, FWS-87, A.S. i A.B.; za prodaju FWS-87, A.S. i A.B. i za davanje FWS-75 (Optužnica, paragraf 11.1-11.6; tačke 22-25; Prvostepena presuda, paragraf 746-782, 886). Pretresno vijeće zaključilo je kako nema dovoljno dokaza da je Kovač pomagao i podržavao silovanje FWS-87 (Prvostepena presuda, paragraf 761). Kovač je osuđen na 20 godina zatvora (Prvostepena presuda, paragraf 877, 887). Žalbeno vijeće je potvrdilo zaključke Pretresnog vijeća (Drugostepena presuda, paragraf 263, 267-271, 278-282, 285, 288) i potvrdilo Kovaču zatvorsku kaznu od 20 godina (Drugostepena presuda, paragraf 394). Na dan 27. marta 2013. godine Kovaču je odobreno prijevremeno puštanje na slobodu pošto je odslužio dvije trećine kazne (ICTY-96-26&23/1-ES, Javna i redigirana verzija Odluke predsjednika o prijevremenom puštanju na slobodu Radomira Kovača (3. jul 2013) od 27. marta 2013, paragraf 16-18).

Na dan 3. jula 2000. godine Pretresno vijeće je u svojoj Odluci prema Pravilu 98*bis* zaključilo da Vuković ne mora pobijati optužbe koje se tiču navoda iz svjedočenja FWS-48, te je u skladu s tim oslobođen za slučajeve navedene u tačkama 33-36 (Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude, paragraf 18-26, 28; Prvostepena presuda, paragraf 324, 807, 821). Na dan 22. februara 2001. godine Pretresno vijeće je proglasilo Vukovića krivim mučenje i silovanje kao zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina silovanja FWS-50 (Optužnica, paragraf 7.11; tačke 33-36; Prvostepena presuda, paragraf 799-805, 811-817, 822, 888). Pretresno vijeće je zaključilo da nije bilo dovoljno dokaza da je Vuković silovao FWS-87 i FWS-75 ili da je učestvovao u silovanju FWS-87 (Optužnica, paragraf 6.6-6.7; Tačke 21-24; Prvostepena presuda, paragraf 784-798) niti da je bio odgovoran za silovanje FWS-87 i Z.G. (Optužnica, paragraf 7.10-7.11; tačke 33-36; Prvostepena presuda, paragraf 809-813, 817-820, 889). Žalbeno vijeće potvrdilo je nalaze Pretresnog vijeća (Drugostepena presuda, paragraf 308-313, 320-325, 331-334) i potvrdilo Vukovićevu kaznu 12. juna 2002. godine (Drugostepena presuda, paragraf 413). Na dan 11. marta 2008. godine Vukoviću je odobreno prijevremeno puštanje na slobodu nakon što je odslužio dvije trećine kazne (ICTY-96-23&23/1-ES, Odluka predsjednika o ublažavanju kazne, 11. mart 2008. godine, paragraf 8-9).

Tužilac protiv Kvočke i dr. **(Logori Omarska, Keraterm i Trnopolje – Miroslav Kvočka, Dragoljub Prcać, Milojica Kos, Mlađo Radić i Zoran Žigić IT-98-30/1**

Uloga optuženih

Kvočka: Funkcionalni ekvivalent zamjenika komandira stražarske službe

Prcać: Administrativni pomoćnik komandanta logora Omarska

Kos: Od 31. maja do 6. augusta 1992. godine vođa smjene straže u Logoru Omarska

Radić: Od 28. maja do kraja augusta 1992. godine vođa smjene straže u Logoru Omarska
Žigić: Civil, taksista koji je mobiliziran kao rezervni policajac i dostavljao namirnice u logor Keraterm. Od 26. maja do 30. augusta 1992. godine ulazio je u logore Omarska, Keraterm i Trnopolje s jedinom namjerom da zlostavlja zatočenike.

Zločini za koje su optuženi

Izmijenjena optužnica od 26. oktobra 2000. godine:

Svi optuženi:

- Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 1)
- Nehumana djela kao zločin protiv čovječnosti (tačka 2)
- Povrede ličnog dostojanstva kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 3)

Kvočka, Prcać, Kos i Radić:

- Mučenje kao zločin protiv čovječnosti (tačka 8)
- Mučenje kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 9)
- Okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 10)

Radić:

- Mučenje kao zločin protiv čovječnosti (tačka 14)
- Silovanje kao zločin protiv čovječnosti (tačka 15)
- Mučenje kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 16)
- • Povrede ličnog dostojanstva kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 17)

Vid odgovornosti

Kvočka, Prcać, Kos, Radić

- Počinjenje, kao učesnik u UZP (član 7(1) Statuta MKSJ)
- Podsticanje, počinjenje ili na drugi način pomaganje i podržavanje (Član 7(1) Statuta MKSJ)
- Odgovornost nadređenog (Član 7(3) Statuta MKSJ)

Žigić:

- Podsticanje, počinjenje ili na drugi način pomaganje i podržavanje (Član 7(1) Statuta MKSJ)

Činjenični navodi

Svi optuženi:

- Od 24. maja do 30. augusta 1992. godine snage bosanskih Srba progonile su bosanske Muslimane, bosanske Hrvate i druge nesrbe na području Prijedora, uključujući one zatočene u logorima Omarska, Keraterm i Trnopolje, između ostalog mučenjem i seksualnim napadima, uključujući seksualno nasilje opisano dalje u tekstu koje je počinio Radić (Optužnica, paragraf 9-12, 24, 25(b), (c), (d); tačke 1-3). U slučaju Kvočke i Kosa to je uključivalo seksualno nasilje protiv svjedokinja A, K, F i J, za šta je Radić optužen zasebno (Optužnica, Prilog A, str. 1-2, 4; Optužnica, Prilog B, str. 7-9) te seksualno nasilje protiv Fikreta Harambašića koje je počinio Duško Radić (Optužnica, Prilog A, str. 2; Optužnica, Prilog B, str. 8). U

slučaju Radića to je uključivalo i seksualno zlostavljanje svjedokinja J, A i L, za šta je on također zasebno optužen po tačkama 14-17 (Optužnica, Prilog C, str. 14-16) i svjedoka C, za šta nije bio optužen po tačkama 14-17 (Optužnica, Prilog C, str. 15), kao i za seksualno nasilje protiv Fikreta Harambašića koje je počinio Duško Tadić (Optužnica, Prilog C, str. 16). U slučaju Prcaća to je uključivalo incidente protiv svjedokinja A, K i F, za šta je Radić bio zasebno optužen (Optužnica, Prilog E, str. 26-28, 30). U Prilogu Optužnici ne navode se zločini seksualnog nasilja za Žigića (Optužnica, Prilog D).

Kvočka, Prcać, Kos i Radić:

- Bosanski Muslimani, bosanski Hrvati i drugi nesrpski zatvorenici u logoru Omarska bili su mučeni i premlaćivani, katkada višestruko (Optužnica, paragraf 38, tačke 8-10). U slučaju Kvočke to je uključivalo i seksualno nasilje protiv Fikreta Harambašića koje je počinio Duško Tadić (Optužnica, Prilog A, str. 6), u slučaju Kosa i seksualno nasilje protiv svjedokinja A i J, za šta je Radić bio zasebno optužen (Optužnica, Prilog, str. 12), te u slučaju Prcaća seksualno zlostavljanje svjedokinje A koje su počinili Željko Mejakić, Miroslav Tadić i drugi (Optužnica, Prilog E, str. 30)

Radić:

- Od 24. maja do 30. augusta 1992. godine Radić je seksualno zlostavljao zatvorenice u logoru Omarska, uključujući i silovanje svjedokinje A u pet navrata tokom juna i jula 1992. godine, jedno silovanje svjedokinje K sredinom jula 1992, seksualne napade na svjedokinju E od 22. juna 1992. do 26. juna 1992. godine, seksualne napade na svjedokinju F od 1. juna do 3. augusta 1992. godine, seksualno zlostavljanje svjedokinje J u nekoliko navrata od 9. juna do 3. augusta 1992. godine i seksualne napade na svjedokinju L od 22. juna do 3. augusta 1992. godine (Optužnica, paragraf 42; tačke 14-17; v. i Prilog C, str. 20).

Ishod

Prcać, Kos i Radić proglašeni su krivim za progone kao zločin protiv čovječnosti, a Kos i Radić i za mučenja kao ratni zločin u logoru Omarska u skladu s drugom kategorijom UZP. Prcać je osuđen na dvije, Kos na šest, a Radić na 20 godina zatvora, što je uključilo i druge zločine. U drugostepenom postupku Kvočka i Žigić oslobođeni su optužbi za zločine seksualnog nasilja.

Na dan 15. decembra 2000. godine, u skladu s Odlukom prema Pravilu 98*bis*, Pretresno vijeće je zaključilo da **Kvočka, Kos, Radić i Prcać** ne mogu biti odgovorni za zločine počinjene u logorima Keraterm i Trnopolje (Prvostepena presuda, paragraf 6, 802).

Na dan 2. novembra 2001. godine Pretresno vijeće zaključilo je

da su žene zatočene u logoru Omarska često bile podvrgavane silovanju ili drugim oblicima seksualnog nasilja (Prvostepena presuda, paragraf 98-108). Pretresno vijeće je zaključilo da su sva djela navedena u tački 1 Optužnice bila počinjena u logoru Omarska (Prvostepena presuda, paragraf 202, 323) i eksplicitno je prihvatilo da se u logoru Omarska dogodilo seksualno nasilje navedeno u prilozima Optužnici vezano za svjedokinje J, F i K, kao i seksualno nasilje protiv svjedokinja B, U, Zlate Cikote i Sifete Susić, koje nije navedeno u prilozima Optužnici (Prvostepena presuda, paragraf 98-100, 102-104, 547-548, 551-553, 559). Pretresno vijeće je donijelo i opći zaključak da su žene zatočene u logoru Keraterm bile silovane (Prvostepena presuda, paragraf 114). Pretresno vijeće se saglasilo da ta djela seksualnog nasilja predstavljaju mučenje kao zločin protiv čovječnosti i ratni zločin (Prvostepena presuda, paragraf 155, 157-158; Tačke 8-9, 14, 16) i okrutno postupanje kao ratni zločin (Prvostepena presuda, paragraf 162-165; tačke 10,13). Pretresno vijeće je zaključilo i to da djela seksualnog zločina u Omarskoj predstavljaju povrede ličnog dostojanstva kao ratni zločin (Prvostepena presuda, paragraf 171-174; tačke 3, 17), silovanje kao zločin protiv čovječnosti (Prvostepena presuda, paragraf 181-183; tačka 15), progone kao zločin protiv čovječnosti (Prvostepena presuda, paragraf 158, 183, 188, 197, 202-204, 209; tačka 1) i nehumana djela kao zločin protiv čovječnosti (Prvostepena presuda, paragraf 209, tačka 2).

Svi optuženi proglašeni su krivim za progon (Tačka 1) u logoru Omarska u skladu s drugom kategorijom UZP (Prvostepena presuda, paragraf 268, 320, 327, 408, 413-415, 419, 752 (Kvočka), 464, 468-470, 755 (Prcać), 500,503-504, 758 (Kos), 566, 571, 575, 578, 761 (Radić) i 610, 682, 684, 688, 691, 764 (Žigić). **Kos** je proglašen krivim za seksualno nasilje protiv svjedokinje J kao mučenje (Tačka 9) pošto je taj slučaj bio uvršten u tačku 9 Priloga B (Prvostepena presuda, paragraf 504). Razmatrajući odgovornost **Radića** kao učesnika u UZP, Pretresno vijeće je zaključilo da je **Radić** silovao svjedokinju K, da je pokušao silovati svjedokinju J i da je počinio druga djela seksualnog nasilja protiv svjedokinje J, svjedokinje F, Sifete Susić i Zlate Cikote. Radić je dodatno proglašen krivim za mučenje po tačkama 9 i 16 za ta djela, jer se ona pojavljuju pod tim tačkama u Prilogu C (Prvostepena presuda, paragraf 546-561, 574, 578, 761). Optuženi su bili oslobođeni optužbi za povrede ličnog dostojanstva i okrutno postupanje kao ratni zločin (tačke 3, 10, 17), te za mučenje, nehumana djela i silovanje kao zločin protiv čovječnosti (tačke 2, 8, 14, 15) jer su one bile kumulativne (Prvostepena optužnica, paragraf 226-228, 233-234, 237-238, 420, 577, 579, 753, 756, 759, 762, 765).

Kvočka je osuđen na sedam, Prcać na pet, Kos na šest, Radić na 20, a Žigić na 25 godina zatvora, svi uključujući i za druge

zločine u osnovi tih optužbi (Prvostepena presuda, paragraf 754, 757, 760, 763, 766).

Žalbeno vijeće je poništilo **Kvočkinu** osuđujuću presudu za progon počinjen kroz djela seksualnog nasilja na temelju toga što nije moglo ustvrditi da su ona bila počinjena protiv svjedokinja K, F i J u logoru Omarska za vrijeme dok je on bio ondje, sa čime se Tužilaštvo usaglasilo (Drugostepena presuda, paragraf 329-334, 339, str. 242). Žalbeno vijeće je isto tako poništilo **Žigićevu** osuđujuću presudu za progon počinjen kroz djela seksualnog nasilja u logoru na osnovu toga što Pretresno vijeće ne bi moglo razumno zaključiti da je on u znatnoj mjeri doprinio UZP i da stoga nije bio učesnik u UZP (Drugostepena presuda, paragraf 594-599, str. 243). Budući da on nije bio lično umiješan ni u jedan zločin seksualnog nasilja, njegova osuđujuća presuda je zatim poništena. U drugim je dijelovima Žalbeno vijeće potvrdilo zaključke Pretresnog vijeća i potvrdilo sve kazne (Drugostepena presuda, paragrafi 288, 291, 354- 356, 369-370, 393-410, 684, 688-689, 697-698, str. 242-243).

Kos je pušten na slobodu 31. jula 2002. godine (ICTY-98-30/1-A, Odluka predsjednika o prijevremenom puštanju na slobodu Milojice Kosa (30. juli 2002.), str. 3), a **Radić** je pušten na slobodu 31. decembra 2012. godine (ICTY-98-30/1-ES, Javna redigirana verzija od 13. februara 2012. Odluke predsjednika o prijevremenom puštanju na slobodu Mlađe Radića (9. januar 2013. godine, paragraf 14-15) pošto su odslužili dvije trećine kazne. Prcać je pušten na slobodu 4. marta 2005. godine, pošto je odslužio punu kaznu.

Tužilac protiv Limaja i dr. **– Fatmir Limaj, Haradin Bala i Isak Musliu IT-03-66**

Uloga optuženih	**Limaj:** Komandant OVK odgovoran za operaciju u području Lapušnik/Llapushnik i za zarobljenički logor Lapušnik u Glogovcu/Gllogoc na Kosovu **Bala:** Pripadnik OVK i komandant/stražar u zarobljeničkom logoru Lapušnik/Llapushnik **Musliu:** Pripadnik OVK i komandant/stražar u zarobljeničkom logoru Lapušnik/Llapushnik
Zločini za koje su optuženi	Druga izmijenjena optužnica od 6. novembra 2003. godine: • Mučenje kao zločin protiv čovječnosti (tačka 3) • Mučenje kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 4) • Nehumana djela kao zločin protiv čovječnosti (tačka 5) • Okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 6)
Vid odgovornosti	• Počinjenje, kao učesnik u UZP (član 7(1) Statuta MKSJ) • Planiranje, podsticanje, naređivanje ili na drugi način

pomaganje i podržavanje (Član 7(1) Statuta MKSJ)

Limaj i Musliu:

- Odgovornost nadređenog (član 7(3) Statuta MKSJ)

Činjenični navodi

- Od ili oko maja 1998. do ili oko 26. jula 1998. godine snage OVK pod komandom i kontrolom Limaja i Musliua u više su navrata ispitivale srpske i albanske civile zatočene u zarobljeničkom logoru Lapušnik/Llapushnik. Limaj, Musliu i Bala lično su učestvovali u ispitivanju tih zatočenika (Optužnica, paragraf 23, tačka 2)
- • Od ili oko maja 1998. do ili oko 26. jula 1998. godine snage OVK pod komandom ili kontrolom Limaja i Musliua rutinski su podvrgavale srpske i albanske civile zatočene u zarobljeničkom logoru Lapušnik/Llapushnik fizičkom i psihičkom zlostavljanju, uključujući mučenje i premlaćivanje. Limaj, Musliu i Bala učestvovali su ili pomagali i podržavali mučenje i premlaćivanje zatočenika (Optužnica, paragraf 26, tačke 3-6)

Ishod

Limaj i Musliu oslobođeni su po svim tačkama Optužnice. Bala je oslobođen optužbi za seksualno nasilje.

Na dan 30. novembra 2005. **Pretresno vijeće** je zaključilo da su vojnici OVK, pošto su Stamena Genova premlatili za vrijeme ispitivanja, krenuli nožem prema njegovim genitalijama (Prvostepena presuda, paragraf 365-366) te da takva djela predstavljaju mučenje i okrutno postupanje (tačke 4, 6; Optužnica, paragraf 373). Pretresno vijeće je odbilo tačke 3 i 5 na osnovu toga da nisu ispunjeni preduslovi mjerodavnosti (Prvostepena presuda, paragraf 228, 230). Pretresno vijeće je zaključilo da nije bilo dovoljno dokaza da je postojao UZP (Prvostepena presuda, paragraf 669-670) te je Limaja i Musliua oslobodilo od svih optužbi na osnovu nalaza da nisu bili odgovorni na neki drugi način (Prvostepena presuda, paragraf 602, 740 (Limaj), 688, 715-716, 743). Bala je oslobođen optužbi za seksualno nasilje na osnovu nalaza da nije bio direktni učesnik u zločinima i da nije na drugi način doprinio zločinima (Prvostepena presuda, paragraf 652-653, 669-670, 741) te je osuđen na 13 godina zatvora za druge zločine (Prvostepena presuda, paragraf 742).

Žalbeno vijeće je potvrdilo nalaze Pretresnog vijeća 27. septembra 2007. godine (Drugostepena presuda, str. 116; v. Djelomično suprotno i izdvojeno mišljenje i izjava sudije Schomburga, paragraf 7).

Tužilac protiv Milana Martića **(RSK) IT-95-11**

Uloga optuženog

Različiti rukovodeći položaji u SAO Krajini i RSK, uključujući mjesto šefa policije u Kninu, sekretara SAO Krajine za unutrašnje poslove, ministra obrane SAO Krajine, zamjenika komandanta TO SAO Krajine, ministra unutrašnjih poslova SAO Krajine i RSK, predsjednika RSK.

Zločini za koje je optužen

Izmijenjena optužnica od 9. septembra 2003. godine:

- Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 1)
- Mučenje kao zločin protiv čovječnosti (tačka 6)
- Nehumana djela kao zločin protiv čovječnosti (tačka 7)
- Mučenje kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 8)
- • Okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 4 Statuta MKSJ (tačka 9)

Vid odgovornosti

- Počinjenje, kao učesnik u UZP (član 7(1) Statuta MKSJ)
- Planiranje, podsticanje, naređivanje, počinjenje ili na drugi način pomaganje i podržavanje (član 7(1) Statuta MKSJ)
- Odgovornost nadređenog (član 7(3) Statuta MKSJ)

Činjenični navodi

- Na dan ili oko 1. augusta 1991. do 31. decembra 1995. godine srpske snage, uključujući i "Martićevu policiju", napale su i preuzele vlast u gradovima, selima i naseljima, nakon čega su uveli režim progona koji je uključivao višestruko mučenje, premlaćivanje i seksualne napade na Hrvate, Muslimane i druge nesrpske civile zatočene u zarobljeničkim logorima u Kninu i Titovoj Korenici u Hrvatskoj, a u Bosanskom Novom i Prnjavoru u BiH, te torturu i premlaćivanje Hrvata, Muslimana i nesrpskih civila tokom i nakon njihova uhićenja (Optužnica, paragraf 21-23 (b), (d), (h); tačka 1).
- Od ili oko augusta 1991. do decembra 1992. godine civili Hrvati, Muslimani i nesrbi zatočeni u zarobljeničkim logorima u Kninu i Titovoj Korenici u Hrvatskoj, a u Bosanskom Novom i Prnjavoru u BiH, bili su podvrgnuti životnim uslovima koje su karakterizirali nehumano postupanje i stalno fizičko i psihičko zlostavljanje, uključujući mučenje, premlaćivanje i seksualno zlostavljanje (Optužnica, paragraf 38-40; tačke 6-7).

Ishod

Martić je proglašen krivim za progone kao zločin protiv čovječnosti i mučenje kao zločin protiv čovječnosti i ratni zločin za seksualno nasilje u skladu s trećom kategorijom UZP, te je osuđen na 35 godina zatvora.

Na dan 12. juna 2007. godine **Pretresno vijeće** je zaključilo da postoje dokazi o seksualnom zlostavljanju nekih zatočenika u staroj bolnici u Kninu (Prvostepena presuda, paragraf 288), za šta je Martić proglašen krivim za progone (tačka 1) i mučenje (tačka 6, 8) u skladu s trećom kategorijom UZP (Prvostepena presuda, paragraf 413-416, 453-455, 480, 518). Martić je bio oslobođen optužbi za nehumana djela i okrutno postupanje (tačke 7, 9) na osnovu nalaza njihove kumulativnosti s optužbama za mučenje (Prvostepena presuda, paragraf 477). Pretresno vijeće je osudilo Martića na 35 godina zatvora, uključujući i za druge zločine (Prvostepena presuda, paragraf 519) što je **Žalbeno vijeće** potvrdilo 8. oktobra 2008. godine (Drugostepena presuda, paragraf 355).

Tužilac protiv Mejakića i dr. **(Logori Omarska i Keraterm) – Željko Mejakić, Predrag Banović, Dušan Fuštar, Momčilo Gruban i Duško Knežević IT-02-65/1**

Uloga optuženih	**Mejakić:** Komandant u logoru Omarska **Banović:** Stražar u logoru Keraterm **Fuštar:** Komandir smjene straže u logoru Keraterm **Gruban:** Komandir smjene straže u logoru Omarska **Knežević:** Bez zvanične funkcije, ali s dovoljno ovlaštenja da po vlastitom nahođenju ulazi i izlazi iz logora Keraterm i Omarska
Zločini za koje su optuženi	Konsolidirana optužnica od 5. jula 2002. godine: • Progoni i nehumana djela kao zločini protiv čovječnosti (tačke 1, 4) • Okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 5)
Vid odgovornosti	**Svi optuženi:** • Počinjenje, kao učesnici UZP (član 7(1) Statuta MKSJ) • Planiranje, podsticanje, naređivanje, počinjenje ili na drugi način pomaganje ili podržavanje (član 7(1) Statuta MKSJ) **Fuštar, Gruban i Mejakić:** • Alternativno, odgovornost nadređenog (član 7(3) Statuta MKSJ)
Činjenični navodi	Od 24. maja do 30. augusta 1992. optuženi su progonili nesrbe zatočene u logorima Omarska i Keraterm, uključujući i seksualnim napadima (Optužnica, paragraf 15, 29, 33-34; tačke 1, 4-5).
Ishod	**Banović je nakon priznanja krivice oslobođen svih optužbi za seksualno nasilje. Slučajevi Mejakića, Fuštara, Grubana i Kneževića proslijeđeni su Državnom sudu BiH prema Pravilu 11*bis*. Mejakić, Gruban i Knežević proglašeni su krivim za silovanje i druge oblike seksualnog zlostavljanja u skladu s drugom kategorijom UZP i navedenim redom osuđeni su na 7, 21 i 31 godinu zatvora. Fuštar je oslobođen optužbi za seksualno nasilje.** Na dan 26. juna 2003. godine **Banović** je priznao krivicu za progone (tačka 1) s reduciranom činjeničnom osnovom koja je isključila seksualno nasilje. Banovića je Pretresno vijeće osudilo na osam godina zatvora (Presuda o kazni, paragraf 13-14, 29-30, 96). Na dan 20. jula 2005. godine slučajevi **Mejakić, Fuštar**, **Gruban** i **Knežević** proslijeđeni su **Državnom sudu BH** prema Pravilu 11*bis* (Odluka po zahtjevu tužioca za prosljeđivanje predmeta na osnovu Pravila 11*bis*). Svi optuženi osim Fuštara bili su proglašeni krivim za zločine seksualnog nasilja. **Državni sud** je **Mejakića**, **Grubana** i **Kneževića** proglasio krivim za mučenje, seksualno nasilje (silovanje i ostali oblici seksualnog zlostavljanja), druge nehumane akte (uključujući uznemiravanje, ponižavanje i drugo psihičko zlostavljanje) i progon kao zločin protiv čovječnosti u skladu s drugom kategorijom UZP, a **Mejakić** i **Gruban** su proglašeni krivim za iste zločine po

krivičnoj odgovornosti nadređenog.
Gruban je osuđen na 11 godina, **Mejakić** na 21 godinu, a **Knežević** na 31 godinu zatvora (*Tužilaštvo BiH protiv Mejakića i dr.,* Državni sud BiH, Slučaj br. X-KR-06/200, 30. maj 2008. godina, Prvostepena presuda, str. 2, 5, 7, 10, 13-14, 205-211, 215-223). **Apelacioni odjel** Državnog suda proglasio je svu trojicu optuženih krivim u skladu s drugom kategorijom UZP, ali je poništio krivicu **Mejakića** i **Grubana** za krivičnu odgovornost nadređenog. Potvrđene su i kazne, s izuzetkom Grubana, čija je kazna smanjena na sedam godina zatvora (*Tužilaštvo BiH protiv Mejakića i drugih*, Državni sud BiH, Slučaj br. X-KTŽ-06/200, doneseno 16. februara 2009, objavljeno 16. jula 2009. godina, Drugostepena presuda, paragraf 67, 97, 128-137, 161, 167). Gruban je pušten na slobodu 31. decembra 2010. godine.

Fuštar je priznao krivicu za sve zločine osim seksualnog nasilja, te je osuđen na devet godina zatvora (*Tužilaštvo BiH protiv Dušana Fuštara*, Državni sud BiH, Slučaj br. KT-RZ-91 06, X/KR/06/200, Izmijenjena optužnica od 14. februara 2008. godine; Slučaj br. X-KR-06/200-1, Prvostepena presuda, 22. april 2008. godine). Fuštar je pušten na slobodu 15. juna 2010. godine pošto je odslužio dvije trećine kazne.

Tužilac protiv Slobodana Miloševića **("Kosovo, Hrvatska i Bosna i Hercegovina") IT-02-54**

Uloga optuženog

Predsjednik Republike Srbije. Od 23. jula 1997. godine predsjednik Savezne Republike Jugoslavije.

Zločini za koje je optužen

Druga izmijenjena optužnica, "**Hrvatska**" od 28. jula 2004. godine:

- Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 1)
- Mučenje kao zločin protiv čovječnosti (tačka 7)
- Nehumana djela kao zločin protiv čovječnosti (tačka 8)
- Mučenje kao teško kršenje Ženevskih konvencija (ŽK) (tačka 10)
- Hotimično nanošenje velikih patnji kao teško kršenje ŽK (tačka 11)
- Mučenje kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 12)
- Okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 13)

Izmijenjena optužnica, "**Bosna i Hercegovina**", od 22. novembra 2002. godine

- Genocid (tačka 1)
- Saučesništvo u genocidu (tačka 2)
- Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 3)
- Mučenje kao zločin protiv čovječnosti (tačka 9)
- Nehumana djela kao zločin protiv čovječnosti (tačka 10)

- Mučenje kao teško kršenje ŽK (tačka 12)
- Hotimično nanošenje velikih patnji kao teško kršenje ŽK (tačka 13)
- Mučenje kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 14)
- Okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja (tačka 15)

Druga izmijenjena optužnica, "**Kosovo**", od 16. oktobra 2001.

- Deportacija kao zločin protiv čovječnosti (tačka 1)
- Nehumana djela (prisilno premještanje) kao zločin protiv čovječnosti (tačka 2)
- • Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 5)

Vid odgovornosti

- Počinjenje, kao učesnik u UZP (član 7(1) Statuta MKSJ)
- Planiranje, podsticanje, naređivanje, ili na drugi način pomaganje i podržavanje (član 7(1) Statuta MKSJ)
- Saučesništvo u genocidu (samo u optužnici za BiH) (član 4(3)(e)
- • Odgovornost nadređenog (član 7(3) Statuta MKSJ)

Činjenični navodi

Optužnica za Hrvatsku

- Od dana ili oko 1. augusta 1991. do juna 1992. godine, pošto su napale i preuzele kontrolu nad gradovima, selima i naseljima u SAO SBZS, SAO Zapadnoj Slavoniji, SAO Krajini i Dubrovačkoj Republici, srpske snage su uspostavile režim progona sračunat da s tih područja istjeraju Hrvate i drugo nesrpsko civilno stanovništvo. To je uključivalo podvrgavanje hiljada Hrvata i drugih nesrpskih civila brutalnim životnim uslovima koje su karakterizirali nehumano postupanje i konstantni psihički i fizički napadi, uključujući mučenje, premlaćivanje i seksualne napade za vrijeme njihovog zarobljeništva u zatočeničkim objektima (Optužnica, paragraf 34-36, 64-65; tačke 1, 7-8, 10-13).

Optužnica za Bosnu i Hercegovinu

- Od dana ili oko 1. marta 1992. do 31. decembra 1995. godine, pošto su napale i preuzele kontrolu nad gradovima i selima u određenim općinama, srpske snage uspostavile su režim progona sračunat na to da iz tih područja istjeraju nesrpsko civilno stanovništvo. To je uključivalo: (i) podvrgavanje brutalnim životnim uslovima koje karakteriziraju nehumano postupanje i sistematsko fizičko i psihičko zlostavljanje, uključujući mučenje, premlaćivanje i seksualne napade za vrijeme zarobljeništva u zatočeničkim objektima, i (ii) okrutno i nehumano postupanje uključujući, između ostalog, seksualno nasilje, mučenje, fizičko i psihičko zlostavljanje za vrijeme i nakon preuzimanja vlasti u općinama (Optužnica, paragraf 33-35(c), (e), 37-39; Tačke 3, 9-10, 12-15).

Optužnica za Kosovo

- Počevši od ili oko 1. januara do 20. juna 1999. godine, s ciljem prisilnog deportiranja oko 800.000 albanskih civila s Kosova, snage SRJ i Srbije namjerno su stvorile atmosferu straha i opresije kroz primjenu sile, prijetnje silom i nasilje. To je uključivalo i seksualne napade na kosovske Albanke u Prizrenu, Ćirezu/Qirez (Srbici/Skenderaj), Kosovskoj Mitrovici/Mitrovicë, Prištini/Prishtinë i u Dečanima/Deçan (Optužnica, paragraf 57, 63-64; tačke 1-2).
- Milošević i drugi proveli su kampanju progona albanskog civilnog stanovništva na Kosovu, uključujući seksualno zlostavljanje koje su počinile snage SRJ i Srbije, uključujući kako je opisano u tačkama 1-2 (Optužnica, paragraf 68(c); tačka 5).

Ishod

Pretresno vijeće je na dan 16. juna 2004. godine u svojoj Odluci prema Pravilu 98*bis* zaključilo da postoji slučaj *prima facie* koji može pokazati da se u Brčkom, Prijedoru i Bijeljini dogodilo seksualno nasilje (Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude, paragraf 152, 159, 162, 189, 193, 200, 223(3)(d)).

Milošević je preminuo 11. marta 2006. godine, prije završetka suđenja.

Tužilac protiv Milana Milutinovića i dr. **– Milan Milutinović, Nikola Šainović, Dragoljub Ojdanić, Nebojša Pavković, Vladimir Lazarević i Sreten Lukić IT-05-87**

Uloga optuženih

Milutinović: predsjednik Srbije

Šainović: potpredsjednik Vlade Savezne Republike Jugoslavije (SRJ)

Ojdanić: načelnik Generalštaba Vojske Jugoslavije (VJ). Od februara do novembra 2000. godine ministar odbrane SRJ.

Pavković: komandant 3. armije VJ. Od februara 2000. godine načelnik Generalštaba VJ.

Lazarević: načelnik Prištinskog korpusa VJ; od decembra 1998. komandant Prištinskog korpusa; od decembra 1999. godine načelnik 3. armije VJ; i od marta 2000. godine njen komandant.

Lukić: načelnik štaba MUP-a Republike Srbije za Kosovo i Metohiju. Od juna 2000. godine pomoćnik načelnika Resora javne bezbjednosti i načelnik Uprave pogranične policije MUP-a. Od januara 2001. pomoćnik ministra i načelnik Resora javne bezbjednosti.

Zločini za koje su optuženi

Treća izmijenjena spojena optužnica od 21. juna 2006. godine:

- Deportacija kao zločin protiv humanosti (tačka 1)
- Druga nehumana djela (prisilno premještanje) kao zločin protiv čovječnosti (tačka 2)
- Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 5)

Vid odgovornosti

- Počinjenje, kao učesnici UZP (tačka 7(1) Statuta MKSJ)
- Planiranje, podsticanje, naređivanje ili na drugi način pomaganje i podržavanje (član 7(1) Statuta MKSJ)
- Odgovornost nadređenog (član 7(3) Statuta MKSJ)

Činjenični navodi

- Od dana ili oko 1. januara 1998. do 20. juna 1999. godine optuženi su zajedno s drugim učesnicima UZP, uključujući Vlastimira Đorđevića, s Kosova prisilno deportirali oko 800.000 albanskih civila. Da bi ostvarile protjerivanje, snage SRJ i Srbije hotimično su stvarale atmosferu straha i pritiska upotrebom sile, prijetnjom silom i djelima nasilja koja su uključivala seksualne napade na kosovske Albanke (Optužnica, paragraf 20, 25, 27, 72; tačke 1-2,5). Od toga posebno:
  - od 28. marta 1999. godine u Prizrenu su kosovski Albanci prisiljavani da se pridruže konvojima koji se kretali prema albanskoj granici. Pripadnici snaga SRJ/Srbije putem su iz konvoja izdvajali kosovske Albanke te ih seksualno zlostavljali (Optužnica, paragraf 72(b));
  - od 25. marta 1999. godine žene i djeca koju su snage SRJ/Srbije držale u jednoj štali u Ćirezu/Qirezu (Srbica/Skenderaj) bili su podvrgnuti seksualnom napadu, poslije čega su bačeni u tri bunara u tom selu (Optužnica, paragraf 72(c));
  - od oko 25. marta 1999. godine kosovske Albanke bile su seksualno zlostavljane u Kosovskoj Mitrovici/Mitrovicë (Optužnica, paragraf 72(f));
  - za vrijeme protjerivanja iz Prištine/Prishtinë, koje je započelo 24. marta 1999. godine, nekoliko žena je bilo seksualno zlostavljano (Optužnica, paragraf 72(g));
  - za vrijeme protjerivanja iz Dečana/Deçana, koje je započelo na dan ili oko 29. marta 1999. godine, nekoliko muškaraca i žena iz sela Beleg bilo je prisiljeno otići u obližnje polje, gdje im je naređeno da se skinu te im je oduzeta sva lična imovina. Muškarci i žene su odvojeni i zatočeni u različitim zgradama, a tokom noći tri žene su bile seksualno zlostavljane (Optužnica, paragraf 72(l));

Ishod

Pavković je proglašen krivim za progone kao zločin protiv čovječnosti za seksualno nasilje na određenim lokacijama u skladu s trećom kategorijom UZP, te je osuđen na 22 godine zatvora. U drugostepenom postupku Šainović i Lukić su proglašeni odgovornim za zločin protiv čovječnosti u skladu s trećom kategorijom UZP, ali nove osuđujuće presude nisu izrečene. Milutinović, Ojdanić i Lazarević oslobođeni su optužbi za zločine seksualnog nasilja.

Na dan 26. februara 2011. godine **Pretresno vijeće** zaključuje da su dokazani slučajevi seksualnih napada u Belegu, Ćirezu/Qirezu i Prištini/Prishtinëi (Prvostepena presuda, 2. tom, paragraf 61-64, 68-69, 562, 622, 630-636, 645, 689-690, 874-881, 889, 1158, 1164, 1167, 1187-1188, 1224, 1244-1245), ali da nema dokaza za navode o seksualnim napadima u Prizrenu i Kosovskoj

Mitrovici/Mitrovicëi (Prvostepena presuda, 2. tom, paragraf 287, 730).

Pretresno vijeće je **Pavkovića** proglasilo krivim za slučajeve seksualnog napada kao progon (Tačka 5) u Belegu i Ćirezu/Qirezu u skladu s trećom kategorijom UZP (Prvostepena presuda, 3. tom, paragraf 766, 785, 788, 790, 1210), ali ga je oslobodilo optužbi za seksualni napad na tri žrtve (K31, K14 i K62) u Prištini/Prishtinë na osnovu zaključka da nasilje nije bilo počinjeno s diskriminativnom namjerom (Prvostepena presuda, 2. tom, paragraf 1245). **Pavković** je osuđen na 22 godine zatvora, uključujući i za druge zločine (Prvostepena presuda, 3. tom, paragraf 1210).

Pretresno vijeće je Šainovića i Lukića oslobodilo optužbi za seksualne napade na osnovu zaključka da njih dvojica te zločine nisu mogli razumno predvidjeti (Prvostepena presuda, 3. tom, paragraf 472, 475-476, 1135, 1138-1139). Šainović i Lukić su za druge zločine osuđeni na po 22 godine zatvora (Prvostepena presuda, 3. tom, paragraf 1208, 1212).

Pretresno vijeće je oslobodilo i **Ojdanića** i **Lazarevića** za slučajeve seksualnog nasilja jer nisu bili učesnici UZP i nisu imali informacije neophodne da budu smatrani odgovornim za pomaganje i podržavanje ili za krivičnu odgovornost nadređenog (Prvostepena presuda, 3. tom, paragraf 629-631, 633, 635, 928, 930-31, 933, 935, 1209, 1211). **Ojdanić** i **Lazarević** su za druge zločine osuđeni na po 15 godina zatvora (Prvostepena presuda, 3. tom, paragraf 1209, 1211). Lazareviću je zatvorska kazna u drugostepenom postupku smanjena na 14 godina (Drugostepena presuda, paragraf 1846-1847).

Milutinović je oslobođen svih optužbi (Prvostepena presuda, 3. tom, paragraf 284, 1207).

Na dan 23. januara 2014. godine Žalbeno vijeće je zaključilo da je Pretresno vijeće pogriješilo u svojoj procjeni diskriminativne namjere, pošto su tri žene u Prištini/Prishtinëi bile silovane s diskriminativnom namjerom, zbog čega ta djela predstavljaju akte progona (Drugostepena presuda, paragraf 579-580, 584, 586, 591, 593, 599-600). Prema Žalbenom vijeću, Pavković je bio odgovoran za ta silovanja u skladu s trećom kategorijom UZP (Drugostepena presuda, paragraf 1602-1603). Žalbeno vijeće je zaključilo da je Pretresno vijeće pogriješilo u svom zaključku da **Šainović** i **Lukić** nisu mogli razumno predvidjeti seksualne napade u Belegu, Ćirezu/Qirezu i Prištini/Prishtinëi, te je ovu dvojicu proglasilo odgovornim za te zločine u skladu s trećom kategorijom UZP (Drugostepena presuda, paragraf 1582,

1592). No, Žalbeno vijeće je u drugostepenom postupku odbilo unijeti bilo kakvu novu osuđujuću presudu (Drugostepena presuda, paragraf 1604). Odgovarajući na žalbe optuženih na visinu kazne, **Pavkoviću je** potvrđena kazna od 22 godine zatvora, a kazne **Šainoviću** i **Lukiću** smanjene su na 18, odnosno 20 godina zatvora (Drugostepena presuda, paragraf 1843-1845, 1847). Tužilaštvo se nije žalilo na zaključke o seksualnom nasilju u vezi sa slučajevima **Ojdanić** i **Lazarević,** niti na oslobađanje **Milutinovića** od svih optužbi.

Na dan 24. augusta 2015. godine Šainović biva pušten na prijevremenu slobodu pošto je odslužio dvije trećine kazne (MICT-14-67-ES.1, Javna redigirana verzija Odluke predsjednika o prijevremenom puštanju na slobodu Nikole Šainovića od 10. jula 2015. godine (27. august 2015), paragraf 14-15).

(*Nastavlja se*)

Tužilac protiv Ratka Mladića **IT-09-92**

Uloga optuženog	Od 12. maja 1992. godine komandant Glavnog štaba VRS.
Zločini za koje je optužen	Četvrta izmijenjena optužnica od 16. decembra 2011. godine: • Genocid (tačka 1) • Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 3) • Deportacija kao zločin protiv čovječnosti (tačka 7) • Nehumana djela (prisilno premještanje) kao zločin protiv čovječnosti (tačka 8)
Vid odgovornosti	• Počinjenje kao učesnik u UZP (član 7(1) Statuta MKSJ) • Planiranje, podsticanje, naređivanje ili na drugi način pomaganje i podržavanje (član 7(1) Statuta MKSJ) • Odgovornost nadređenog(član 7(3) Statuta MKSJ)
Činjenični navodi	• Od 12. maja do 31. decembra 1992. godine, s namjerom uništenja grupa bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u određenim općinama, snage bosanskih Srba su: (i) prouzročile teške fizičke i psihičke ozljede bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima, uključujući najviđenije pripadnike tih grupa, za vrijeme njihova zatočeništva u zarobljeničkim objektima gdje su bili podvrgavani okrutnom ili nehumanom postupanju, uključujući mučenje, silovanje i druga djela seksualnog nasilja, te bili premlaćivani, i (ii) zatočile te osobe u uslovima života sračunatim da dovedu do njihovog fizičkog uništenja posebno, među ostalim, kroz okrutno i nehumano postupanje, uključujući mučenje, fizičko i psihičko zlostavljanje, silovanje i druge akte seksualnog nasilja (Optužnica, paragraf 37, 39(b)-(c); tačka 1). • Od 12. maja 1992. godine snage bosanskih Srba izvele su djela progona protiv bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, uključujući silovanje i druga djela seksualnog nasilja, za vrijeme i nakon preuzimanja vlasti u određenim općinama

te u zatočeničkim objektima kao i okrutno i nehumano postupanje (Optužnica, paragraf 49, 52-54, 59(c); tačka 3).

- Od 12. maja 1992. godine mučenje, silovanje i druga djela seksualnog zločina, kao i drugi zločini čija su meta bili bosanski Muslimani i bosanski Hrvati u određenim općinama natjerali su bosanske Muslimane i bosanske Hrvate da u strahu izbjegnu (Optužnica, paragraf 68, 70; Tačke 7-8).

Ishod

Na dan 15. aprila 2014. godine u svojoj Odluci prema Pravilu 98*bis* Pretresno vijeće je potvrdilo sve tačke u optužnici pozivajući se na dokaze, između ostalog, o seksualnom nasilju (transkript, str. 20935-20936, 20939, 20946).

Suđenje je u toku.

Tužilac protiv Mile Mrkšića i dr. **(Vukovarska bolnica) – Mile Mrkšić, Miroslav Radić i Veselin Šljivančanin IT-95-13/1**

Uloga optuženih

Mrkšić: Komandant 8. operativne grupe Jugoslovenske Narodne Armije (JNA) na području Korduna, u Hrvatskoj.

Radić: Komandant jedne pješadijske čete u sastavu 1. bataljona 1. gardijske motorizirane brigade JNA.

Šljivančanin: Oficir za bezbjednost 1. gardijske motorizirane brigade i Operativne grupe Jug JNA.

Zločini za koje su optuženi

Treća objedinjena izmijenjena optužnica od 15. novembra 2004. godine:

- Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 1)
- Mučenje kao zločin protiv čovječnosti (tačka 5)
- Nehumana djela kao zločin protiv čovječnosti (tačka 6)
- Mučenje kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 7)
- Okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 8)

Vid odgovornosti

- Počinjenje kao učesnici UZP (član 7(1) Statuta MKSJ)
- Planiranje, podsticanje, naređivanje ili na drugi način pomaganje i podržavanje (član 7(1) Statuta MKSJ)
- • Odgovornost nadređenog (član 7(3) Statuta MKSJ)

Činjenični navodi

- Na dan 20. novembra 1991. godine snage JNA su podvrgle Hrvate i nesrbe odvedene iz Vukovarske bolnice koji su čekali u autobusima u kompleksu JNA u Vukovaru ili na farmi Ovčara, okrutnom i nehumanom postupanju, uključujući mučenje, premlaćivanje, seksualne napade i psihičko zlostavljanje (Optužnica, paragraf 32-35, 41-42; tačka 1).
- Od oko 18. do 20. novembra 1991. godine zatočenici na farmi Ovčara bili su izloženi nehumanom postupanju i stalnim fizičkim i psihičkim napadima. Najmanje jedna žena bila je seksualno zlostavljana (Optužnica, paragraf 46, 48; tačke 5-8).

Ishod

Mrkšić i Šljivančanin su oslobođeni optužbi za seksualno

nasilje. Radić je oslobođen svih optužbi, uključujući i onih za seksualno nasilje.
Na dan 27. septembra 2007. godine **Pretresno vijeće** zaključilo je da nema dokaza da se dogodilo seksualno nasilje (Prvostepena presuda, paragraf 529) te odbacuje tačke 1, 5 i 6 na osnovu nalaza da Tužilaštvo nije uspjelo zadovoljiti uslove nadležnosti (civilni status žrtava) za zločine protiv čovječnosti (Prvostepena presuda, paragraf 480-482, 711).
Mrkšić je za druge zločine osuđen na 20 godina zatvora, a **Šljivančanin** na pet godina zatvora (Prvostepena presuda, paragraf 712-713, 715-716). Na dan 5. maja 2009. godine Žalbeno vijeće je Šljivančaninu povisilo kaznu na 17 godina zatvora (Drugostepena presuda, paragraf 419, str. 170), a zatim je 8. decembra 2010. godine smanjilo na 10 godina u Presudi po zahtjevu za preispitivanje (Presuda po zahtjevu za preispitivanje, paragraf 36-37). **Radić** je oslobođen od svih optužbi (Prvostepena presuda, paragraf 714).

Tužilac protiv Mucića i dr. **(Logor Čelebići) Zejnil Delalić, Hazim Delić, Zdravko Mucić i Esad Landžo IT-96-21**

Uloga optuženih

Delalić: Od maja do jula 1992. godine koordinator snaga bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata na području Konjica. Od juna do novembra 1992. godine komandant Prve taktičke grupe Armije RBiH.
Mucić: Od maja do novembra 1992. godine komandant logora Čelebići.
Delić: Od maja do novembra 1992. godine zamjenik komandanta logora Čelebići, a potom od novembra 1992. godine komandant logora Čelebići.
Landžo: Od maja do decembra 1992. godine stražar u logoru Čelebići.

Zločini za koje su optuženi

Inicijalna optužnica od 19. marta 1996. godine:
Delić:
- Mučenje kao teško kršenje Ženevskih konvencija (ŽK) (tačke 8, 10)
- Mučenje kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačke 19, 22)
- Okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačke 20, 23)

Delalić, Mucić i Delić:
- Mučenje kao teško kršenje ŽK (tačka 33)
- Mučenje kao kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 34)
- Okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 35)
- Hotimično nanošenje teških patnji ili teških ozljeda kao teško kršenje ŽK (tačka 38)
- Nehumano postupanje kao teško kršenje ŽK (tačka 44)

- Okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačke 39, 45)

Vid odgovornosti

Delić (Tačke 18-23):

- "Neposredno učestvovanje" (član 7(1) Statuta MKSJ)

Delalić, Delić i Mucić

- Odgovornost nadređenog (član 7(3) Statuta MKSJ)

Činjenični navodi

- Od oko 27. maja do početka augusta 1992. godine Delić i ostali podvrgnuli su Grozdanu Ćećez ponovljenim slučajevima prisilnog seksualnog odnosa u logoru Ćelebići u općini Konjic. Jednom prilikom su je silovali pred drugim ljudima, a drugom prilikom su je tokom jedne noći silovale tri različite osobe (Optužnica, paragraf 1-2, 14, 24, 29; tačke 18-20, 33-35).
- Od oko 15. juna do početka augusta 1992. godine Delić je više puta silovao svjedokinju A vaginalno i analno za vrijeme njezina ispitivanja u logoru Čelebići (Optužnica, paragraf 25, 29; tačke 21-23, 33-35).
- Podređeni optuženih stavili su zapaljen štapin u predio genitalija Vukašina Mrkajića i Duška Benđe (Optužnica, paragraf 31; tačke 44-45).

Landžo nije bio optužen za zločine seksualnog nasilja.

Ishod

Delić je proglašen krivim za mučenje kao teško kršenje zakona i ratni zločin, te je osuđen na 18 godina zatvora. Mucić je proglašen krivim za mučenje kao teško kršenje zakona i ratni zločin, za hotimično nanošenje teške patnje i nehumano postupanje kao teška kršenja prema krivičnoj odgovornosti nadređenog, te je osuđen na devet godina zatvora. Delalić je oslobođen svih optužbi, uključujući i one vezane za seksualno nasilje.

Na dan 16. novembra 1998. godine **Pretresno vijeće** proglašava **Delića** krivim za mučenje u slučaju višestrukog silovanja Grozdane Ćećez i Milojke Antić (svjedokinja A) (tačke 18-19, 21-22; Prvostepena presuda, paragraf 936-943, 945, 958-965, 1253, 1262-1263, 1285). Optužba za okrutno postupanje (tačke 20, 23) odbačena je na osnovu nalaza da je riječ o alternativnoj optužbi (Prvostepena presuda, paragraf 943, 965). Delalić je oslobođen svih drugih optužbi na osnovu nalaza da nije imao efektivnu kontrolu, zbog čega nije bio odgovoran prema krivičnoj odgovornosti nadređenog (Prvostepena presuda, paragraf 810, 1009, 1046, 1071, 1285). Osuđen je na 20 godina zatvora, što uključuje druge zločine (Prvostepena presuda, paragraf 1285-1286).

Po odgovornosti nadređenog **Mucić** je proglašen krivim za mučenje kao teško kršenje i ratni zločin (tačke 33-34) za višestruka silovanja koje je počinio Delić prema krivičnoj odgovornosti nadređenog (Prvostepena presuda, paragraf 775,

936-942, 958-964, 1010-1011, 1237, 1285). Optužba za okrutno postupanje (tačka 35) odbačena je na osnovu nalaza da je riječ o alternativnoj optužbi (Prvostepena presuda, paragraf 1011). Mucić je proglašen krivim i za hotimično nanošenje teške patnje (tačka 38) i nehumano postupanje (tačke 39, 45) kao teško kršenje i okrutno postupanje kao ratni zločin (tačka 44) seksualnog nasilja (Prvostepena presuda, paragraf 775, 1037-1040, 1047, 1064-1066, 1072, 1237, 1285) koje je počinio Landžo, koji za to nije bio optužen (Prvostepena presuda, paragraf 1275). Oslobođen je optužbi za seksualno nasilje protiv Duška Benđa na osnovu nalaza da navedeno djelo nije dokazano (Prvostepena presuda, paragraf 1045, 1047, 1285). Mucić je osuđen na sedam godina zatvora. što uključuje i za druge zločine (Prvostepena presuda, paragraf 1285-1286).

Delalić je oslobođen svih optužbi na osnovu nalaza da nije ima efektivnu kontrolu nad počiniteljima (Prvostepena presuda, paragraf 721, 1009, 1046, 1071, 1285).

Mada **Landžo** nije bio optužen za seksualno nasilje, Pretresno vijeće je prilikom određivanja njegove kazne razmatralo gnusnu prirodu djela seksualnog nasilja koje je on počinio (Prvostepena presuda, paragraf 1275).

Na dan 20. februara 2001. godine **Žalbeno vijeće** je poništilo zaključak da je **Delić** kriv po tačkama 19 i 22, te da je **Mucić** kriv po tačkama 34, 39 i 45 na osnovu nalaza o nedopustivoj kumulativnosti (Drugostepena presuda, paragraf 412, 427, str. 306); Vijeće je dijelom prihvatilo žalbu Tužilaštva na visinu kazne (Drugostepena presuda, paragraf 712, 740-742, 746, 755-759, 851-854, str. 306-307), te je slučaj vratilo Pretresnom vijeću na odmjeravanje kazne (Drugostepena presuda, paragraf 431, 710-711, str. 306-307). Žalbeno vijeće je odbilo žalbu Tužilaštva na **Delićevo** oslobađanje (Drugostepena presuda, paragraf 242-293).
Na dan 9. oktobra 2001. godine Pretresno vijeće **Deliću** smanjuje kaznu na 18 godina, a **Muciću** povećava kaznu na devet godina zatvora (Presuda o kazni, paragraf 27, 33, 42, 44), što je Žalbeno vijeće potvrdilo 8. aprila 2003. godine (Presuda o žalbi na kaznu, paragraf 61).
Na dan 18. jula 2003. godine Mucić je pušten na prijevremenu slobodu pošto je odslužio dvije trećine kazne (ICTY-96-21-A bis, Nalog predsjednika po zahtjevu Zdravka Mucića za prijevremeno puštanje na slobodu (9. jul 2003.), str. 4). Na dan 24. juna 2008. godine Delić je pušten na prijevremenu slobodu pošto je odslužio dvije trećine kazne (ICTY-96-21-ES, javna redigirana Odluka o zahtjevu Hazima Delića za umanjenje kazne (15. jula 2008), paragraf 19.

Tužilac protiv Mladena Naletilića i Vinka Martinovića **("Tuta" i "Štela") IT-98-34**

Uloga optuženih	**Naletilić:** Zapovjednik Kažnjeničke bojne (KB), ili "Tutinih ljudi", specijalne jedinice koju je osnovao u ili oko juna 1991. godine **Martinović:** Komandant jedinice "Mrmak" ili "Vinko Škrobo", u sklopu KB podređene Mladenu Naletiliću.
Zločini za koje su optuženi	Druga izmijenjena optužnica od 28. septembra 2001. godine: **Naletilić i Martinović:** • Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 1) **Naletilić:** • Mučenje kao zločin protiv čovječnosti (tačka 9) • Mučenje kao teško kršenje ŽK 10) • Okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 11) • Hotimično nanošenje teških patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja kao teško kršenje ŽK (tačka 12) **Martinović:** • Ubistvo kao zločin protiv čovječnosti (tačka 13) • Hotimično ubijanje kao teško kršenje ŽK (tačka 14) • Ubistvo kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 15) *Alternativno:* • Okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 16) • Hotimično nanošenje teške patnje ili teških povreda tijela ili zdravlja kao teško kršenje ŽK (tačka 17)
Vid odgovornosti	• Planiranje, podsticanje, naređivanje, počinjenje ili na drugi način pomaganje i podržavanje (član 7(1) Statuta MKSJ) • • Odgovornost nadređenog (član 7(3) Statuta MKSJ)
Činjenični navodi	• U julu 1993. godine Nenad Harmandžić, zatočen u Heliodromu u Mostaru, odveden je u bazu Martinovićeve jedinice, gdje se susreće s Martinovićem i biva podvrgnut teškom premlaćivanju prije nego što su ga Martinovićevi podređeni ubili (Optužnica, paragraf 34, 51-52; tačke 1, 13-17). Optužnica ne spominje seksualno nasilje, ali je Tužilaštvo izvelo dokaze da je Harmandžić udaran u predjelu genitalija i da je, nakon što mu je Martinović naredio da ga udari, jedan njegov podređeni izvadio penis, na silu ga ugurao Harmandžiću u usta i upitao ga da li mu se to sviđa (Prvostepena presuda, paragraf 462-464). • Od maja 1993. do barem januara 1994. godine Naletilić i Martinović, kao i njihovi podređeni, tukli su i mučili bosanske Muslimane na različitim lokacijama (Optužnica, paragraf 34, 45-50; tačke 1, 9-12). Optužnica ne spominje seksualno nasilje, ali je Tužilaštvo na suđenju izvelo dokaze da je Naletilić tukao Zilića, bosanskog Muslimana, u predjelu genitalija (Prvostepena presuda, paragraf 450).

Ishod

Naletilić je proglašen krivim za hotimično nanošenje teške patnje kao teško kršenje kroz počinjenje, te osuđen na 20 godina zatvora. Martinović je oslobođen optužbi za zločine seksualnog nasilja.

Na dan 31. marta 2003. godine **Pretresno vijeće** oslobodilo je Martinovića optužbi za zločine seksualnog nasilja (tačke 16-17) uprkos zaključku da je za njih bio odgovoran, pošto je Tužilaštvo te optužbe podnijelo samo kao alternativne (Prvostepena presuda, paragraf 462-464, 487, 495,-497, 507-511, 735, 738, 767-768). Pretresno vijeće nije smatralo da je dokazano da je napad izveden na diskriminativnoj osnovi, pa Martinović nije proglašen krivim za taj zločin (Prvostepena presuda, paragraf 689-690). Martinović je osuđen na 18 godina zatvora za taj i druge zločine (Prvostepena presuda, paragraf 769), što je Žalbeno vijeće potvrdilo na dan 3. maja 2006. godine (Drugostepena presuda, paragraf 619, str. 208).

Pretresno vijeće proglasilo je Naletilića krivim za hotimično nanošenje teške patnje (tačka 12) kroz počinjenje (okrutno postupanje iz tačke 11 bilo je kumulativno) za premlaćivanje Zilića u predjelu genitalija, te Naletilića osudilo na 20 godina zatvora, uključujući i za druge zločine (Prvostepena presuda, paragraf 450-451, 453-454, 721, 728, 763-765). Pretresno vijeće je zaključilo kako nije dokazano da je premlaćivanje bilo izvedeno na diskriminativnoj osnovi, pa Martinović nije proglašen krivim za taj zločin (Prvostepena presuda, paragraf 681).

Žalbeno vijeće potvrdilo je Naletilićevu krivicu (Drugostepena presuda, paragraf 632, str. 208).

Na dan 18. februara 2013. godine Naletilić je prijevremeno pušten na slobodu nakon što je odslužio dvije trećine kazne (IT-98-34-ES, Javna redigirana verzija Odluke predsjednika o prijevremenom puštanju na slobodu Mladena Naletilića od 29. novembra 2011. godine (24. mart 2013. godine, paragraf 35-37)

Tužilac protiv Dragana Nikolića **("Logor Sušica") IT-94-02**

Uloga optuženog Komandant logora Sušica u Vlasenici

Zločini za koje je optužen Treća izmijenjena optužnica od 31. oktobra 2003. godine:

- Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 1)
- • Silovanje kao zločin protiv čovječnosti (tačka 3)

Vid odgovornosti Počinjenje i pomaganje i podržavanje (Član 7(1) Statuta MKSJ)

Činjenični navodi

- Najmanje od juna do oko 30. septembra 1992. godine Nikolić je progonio Muslimane i nesrbe zatočene u logoru Sušica, između ostalog, kroz učestvovanje u seksualnom nasilju, uključujući silovanje i mučenje zatočenika, i kroz izlaganje zatočenika atmosferi terora kroz seksualno nasilje (Optužnica, paragraf 3-4, 6, 20-21; tačka 1)
- Od početka juna do oko 15. septembra 1992. godine Nikolić

je lično odvodio ili je omogućio odvođenje zatočenica iz hangara, znajući da je cilj njihovog odvođenja silovanje, kao i druge oblike ponašanja koji predstavljaju seksualno zlostavljanje koje su vršili čuvari, pripadnici specijalnih jedinica, lokalni vojnici i drugi muškarci (Optužnica, paragraf 20-21; tačke 1, 3)

Ishod

Nikolić je po priznanju krivice proglašen krivim za počinjenje i pomaganje i podržavanje progona kao zločina protiv čovječnosti, te je osuđen na 20 godina zatvora.

Na dan 4. septembra 2003. godine Nikolić je priznao krivicu za progon (tačka 1) i pomaganje i podržavanje silovanja (tačka 3). Pretresno vijeće je izreklo jedinstvenu osudu za progon (tačka 1) te ga je 18. decembra 2003. godine kaznilo s 23 godine zatvora, uključujući i za druge zločine (Presuda o kazni, paragraf 35-36, 61, 66-68, 87-90, 117-119, 194, str. 73).

Na dan 20. augusta 2013. godine Nikolić je pušten na prijevremenu slobodu nakon što je odslužio dvije trećine kazne (ICTY-94-2-ES, Odluka predsjednika o prijevremenom puštanju na slobodu Dragana Nikolića (12. novembar 2013), paragraf 22-23).

Tužilac protiv Biljane Plavšić **("Bosna i Hercegovina") IT-00-39 i IT-40/1**

Uloga optužene

Predsjednica Republike Srpske (Bosna i Hercegovina). Od 12. maja 1992. godine članica tročlanog Predsjedništva BiH. Od juna do decembra 1992. godine članica proširenog Predsjedništva Srpske republike u BiH.

Zločini za koje je optužena

Izmijenjena konsolidirana optužnica od 7. marta 2002. godine:

- genocid (tačka 1)
- saučesništvo u genocidu (tačka 2)
- Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 3)

Vid odgovornosti

- Počinjenje, kao saučesnica u UZP (član 7(1) Statuta MKSJ)
- Planiranje, podsticanje, naređivanje ili na drugi način pomaganje i podržavanje (član 7(1) Statuta MKSJ)
- Saučesništvo u genocidu (član 4(3)(e) Statuta MKSJ)
- Odgovornost nadređenog (član 7(3) Statuta MKSJ)

Činjenični navodi

- Od 1. jula 1991. do 30. decembra 1992. godine, s ciljem uništenja grupa bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u određenim općinama, snage bosanskih Srba su: (i) nanijele teške fizičke ili psihičke ozljede bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima, uključujući i najviđenije članove njihovih zajednica, za vrijeme njihovog zatočeništva u zatočeničkim objektima gdje su bili izvrgnuti okrutnom ili nehumanom postupanju, uključujući mučenje, fizičko i psihičko zlostavljanje, seksualno nasilje i premlaćivanje, i (ii) držale te osobe zatočene u uslovima života sračunatim da dovedu do njihova fizičkog uništenja, uključujući okrutno i nehumano postupanje koje uključuje mučenje, fizičko i psihičko zlostavljanje i seksualno nasilje (Optužnica, paragraf

15-16, 17(b)-(c); tačke 1, 2).

- Od 1. jula 1991. do 30. decembra 1992. godine snage bosanskih Srba provodile su progon bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata ili drugih nesrpskih grupa stanovništva u izvjesnim općinama, uključujući: (i) okrutno ili nehumano postupanje za vrijeme i nakon napada na gradove i sela u tim općinama, uključujući mučenje, fizičko i psihičko zlostavljanje i seksualno nasilje, i (ii) okrutno ili nehumano postupanje u zatočeničkim objektima, što je uključivalo mučenje, fizičko i psihičko zlostavljanje i seksualno nasilje (Optužnica, paragraf 18, 19(c), (g); tačka 3).

Ishod

Plavšićeva je po priznanju krivice proglašena krivom za progone kao zločin protiv čovječnosti u skladu s prvom kategorijom UZP, te osuđena na 11 godina zatvora.

Na dan 2. oktobra 2002. godine Plavšićeva je priznala krivicu za progone (tačka 3) u skladu s prvom kategorijom UZP. Na dan 27. februara 2003. godine Pretresno vijeće osuđuje Biljanu Plavšić na 11 godina zatvora, uključujući i za druga djela progona (Presuda o kazni, paragraf 5, 8, 15, 126, 134). Sve druge optužbe bile su odbačene.

Na dan 27. oktobra 2009. Plavšićeva je puštena na prijevremenu slobodu pošto je odslužila dvije trećine kazne (ICTY-00-39&40/1-ES, Odluka predsjednika o Molbi za pomilovanje ili umanjenje kazne Biljani Plavšić (14. septembar 2009. godine, paragraf 10).

Tužilac protiv Prlića i dr. **– Jadranko Prlić, Bruno Stojić, Slobodan Praljak, Milivoj Petković, Valentin Ćorić i Berislav Pušić IT-04-74**

Uloge optuženih

Prlić: Od augusta 1992. godine predsjednik HVO-a HZH-B. Od augusta 1993. godine predsjednik Vlade HRH-B.

Stojić: Načelnik Odjela obrane HVO-a do 15. novembra 1993.

Praljak: Pomoćnik ministra obrane Hrvatske. Od jula do novembra 1993. godine zapovjednik Glavnog stožera HVO-a.

Petković: Od kraja jula 1993. zamjenik zapovjednika Glavnog stožera HVO-a. Od aprila 1994. zapovjednik Glavnog stožera HVO-a.

Ćorić: Načelnik Uprave vojne policije HVO-a. Od novembra 1993. ministar unutarnjih poslova HRH-B.

Pušić: Kontrolni časnik Odjeljenja za krivične istrage Uprave vojne policije HVO-a. Od jula 1993. načelnik Službe za razmjenu zarobljenika i drugih osoba. Od augusta 1993. predsjednik Komisije HVO-a za zatvore i zatočeničke objekte.

Zločini za koje su optuženi

Druga izmijenjena optužnica od 11. juna 2008:

- Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 1).
- Silovanje kao zločin protiv čovječnosti (tačka 4).
- Nečovječno postupanje (seksualno zlostavljanje) kao teška povreda Ženevskih konvencija (ŽK) (tačka 5).
- Deportacija kao zločin protiv čovječnosti (tačka 6).
- Protivpravna deportacija civila kao teška povreda ŽK (tačka 7).
- Nehumana djela (prisilno premještanje) kao zločin protiv čovječnosti (tačka 8).
- Protivpravno premještanje civila kao teška povreda ŽK (tačka 9).
- Nehumana djela kao zločin protiv čovječnosti (tačka 15).
- Okrutno postupanje kao povreda zajedničkog člana 3 ŽK (tačka 17).

Vid odgovornosti

- Počinjenje zločina učešćem u UZP (Statut MKSJ, čl. 7 (1)).
- Planiranje, podsticanje, naređivanje, izvršavanje ili na drugi način pomaganje i podržavanje UZP (Statut MKSJ, čl. 7 (1)).
- Odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, čl. 7 (3)).

Činjenični navodi

- Od 18. novembra 1991. do približno aprila 1994. godine, u nastojanju da ostvare zajednički cilj političkog i vojnog podjarmljivanja, trajnog uklanjanja i etničkog čišćenja bosanskih Muslimana i drugih nehrvata iz dijelova BiH za koje je HVO tvrdio da pripadaju Hrvatskoj Zajednici s namjerom da formira dio "Velike Hrvatske", vlasti HVO-a, kao i vojne i policijske jedinice izvršile su masovna hapšenja i protjerivanje bosanskih Muslimana, tokom kojih su bosanski Muslimani ubijani, premlaćivani, seksualno zlostavljani (Optužnica, paragrafi 15 i 39(b)). Optuženi i drugi članovi UZP uspostavili su, upravljali i održavali sistem zlostavljanja koji je uključivao mrežu zatvora, koncentracionih logora i drugih zatočeničkih objekata. Mnogi zatočenici bili su žrtve nečovječnog postupanja te fizičkog i psihičkog zlostavljanja, između ostalog premlaćivanja i seksualnog zlostavljanja (Optužnica, paragraf 39(d)) (tačke 1, 4-5). Konkretno:
  - Prozor:
    - Vojnici HVO-a često su tukli i ponižavali muslimanske zatvorenike koje su držali u zatočeništvu, ili ih koristili kao radnu snagu, a u nekim slučajevima primoravali su ih da izvršavaju seksualne činove (Optužnica, paragrafi 55, 60; tačke 1, 4-5, 6, 7-9, 15, 17).
    - U julu i augustu 1993. godine i u periodu koji je uslijedio, bosanskomuslimanski civili koji su ostali u općini Prozor bili su maltretirani, fizički i seksualno zlostavljani (uključujući i silovanje) te izloženi ponižavajućim postupcima (Optužnica, paragrafi 57,

59-60; tačke 1, 4-5, 6, 7-9, 15, 17).

- Mostar:
  - Između maja 1993. i aprila 1994. godine HVO je vršio sistematsko protjerivanje i prisilno premještanje hiljada bosanskomuslimanskih civila iz zapadnog Mostara, tokom kojih su oni redovito trpjeli seksualno zlostavljanje (uključujući i silovanje) (Optužnica, paragrafi 99, 109, 118; tačke 1, 4-5, 6, 7-9, 15, 17).
  - Vojnici HVO-a su u više navrata silovali i seksualno napastvovali žene i djevojčice bosanske Muslimanke u logoru Vojno. Ovim napadima često su prethodili premlaćivanje i prijetnje da će im, ako se ne povinuju, ubiti dijete (ili djecu) (Optužnica, paragrafi 141, 143; tačke 1, 4-5, 6, 7-9, 15, 17).
- Vareš:
  - Nakon što su izvršili napad na Stupni Do, vojnici HVO-a seksualno su napastvovali bosanske Muslimanke (Optužnica, paragrafi 211, 217; tačke 1, 4-5, 6, 7-9, 15, 17).
  - Nakon napada na Stupni Do snage HVO-a rekle su bosanskim Hrvatima da napuste Vareš. Prije odlaska pripadnici HVO-a seksualno su napastvovali bosanske Muslimanke (Optužnica, paragrafi 213, 217; tačke 1, 4-5, 6, 7-9, 15, 17).

Ishod

Svih šestorica optuženih proglašeni su krivim za progon, deportaciju i nečovječna djela (prisilno premještanje), te nečovječno postupanje u skladu s prvom kategorijom UZP. Prlić, Stojić, Petković i Ćorić proglašeni su krivim i za silovanje kao težak zločin protiv čovječnosti i nečovječno postupanje kao teško kršenje u skladu s trećom kategorijom UZP. Prlić je osuđen na 25 godina; Stojić, Praljak i Petković na 20 godina; Ćorić na 16 i Pušić na 10 godina. Žalbeni postupak je u toku.

Pretresno vijeće utvrdilo je da su dokazana sljedeća djela seksualnog nasilja:

- Prozor: Silovanje muslimanskih žena i djevojčica u Podgrađu, Lapsunju i Dugama između augusta i decembra 1993. godine (tačke 1, 4-5) i seksualno zlostavljanje muslimanskih žena i djevojčica u Podgrađu i Dugama u augustu 1993. godine (tačke 1, 5); Prvostepena presuda, tom 2, paragrafi 233-7, 250, 252-3, 258-62, 268-72, 283-92; tom 3, paragrafi 757-60, 769, 771-4, 1695, 1697-8), kao i seksualno zlostavljanje pet muslimanskih zatočenica u Jurićima u augustu 1993. godine (tačke 1, 5; Prvostepena presuda, tom 2, paragrafi 169-70; tom 3, paragrafi 770, 1695, 1697-8).
- Mostar: Silovanje Muslimanki protjeranih iz zapadnog Mostara 13. juna, sredinom jula te 4. i 29. septembra 1993.

godine (tačke 1, 4-5; Prvostepena presuda, tom 2, paragrafi 868, 870-3 , 876, 925, 935, 978, 982, 985-6; tom 3, paragrafi 761-4, 775, 1710, 1712-13) i seksualno zlostavljanje Muslimanki protjeranih iz zapadnog Mostara 29. septembra 1993. godine (tačke 1, 5; Presuda, tom 2, paragrafi 981-3, 985-6; tom 3 paragrafi 776, 1710, 1712- 13).

- Vareš: Silovanje dvije Muslimanke (svjedokinje DF i DG) u gradu Varešu oktobra 1993. godine (tačke 1, 4-5) i silovanje muslimanske djevojčice (Svjedokinja DH) (tačke 1, 4-5) u Stupnom Dolu 23. oktobra 1993. godine (Prvostepena presuda, tom 3, paragrafi 401-2, 404, 426-9, 767-8, 779-80, 1734, 1740-1).

Pretresno vijeće nije ustanovilo postojanje dokaza koji bi potkrijepili navode da je u logoru Vojno bilo silovanja (Prvostepena presuda, tom 2, paragraf 1666).

Dana 29. maja 2013. **Prlić, Stojić, Praljak, Petković**, **Ćorić** i **Pušić** proglašeni su krivim za progon (tačka 1), deportaciju/nezakonitu deportaciju civila (tačke 6, 7) i nečovječna djela (prisilni premještaj/nezakoniti premještaj (tačke 8, 9) u skladu s prvom kategorijom UZP (Presuda, tom 4, paragrafi 278, 431, 630, 820, 1006, 1211). **Prlić, Stojić, Petković i Ćorić** proglašeni su krivim i za silovanje kao zločin protiv čovječnosti (tačka 4) i za nečovječno postupanje kao teške povrede ŽK (tačka 5) za seksualno nasilje počinjeno u skladu s trećom kategorijom UZP (Presuda, tom 4, paragrafi 284, 288, 434-7, 450, 826-34, 853, 1010-14, 1021; vidjeti i tom 2, paragrafe 927, 933, 968).

Praljak je oslobođen optužbi po tačkama 4 i 5 u Varešu (Prvostepena presuda, tom 4, paragrafi 639-43), **Pušić** je oslobođen svih navoda o odgovornosti za treću kategoriju UZP, uključujući silovanje i nečovječno postupanje (tačke 4, 5) (Prvostepena presuda, tom 4, paragraf 1216). Pri prosuđivanju odgovornosti za silovanje i nehumana djela (seksualno zlostavljanje) (tačke 4, 5) u sklopu treće kategorije UZP, Vijeće nije razmotrilo određeni broj incidenata.

Prlić je osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 25 godina, **Stojić**, **Praljak** i **Petković** na 20 godina, **Ćorić** na 16, **Pušić** na 10 godina, a svi su osuđeni i za druge zločine (Prvostepena presuda, tom 4, str. 430-1).

Žalbeni postupak je u toku. Tužilaštvo je uložilo žalbu na oslobađanje od optužbi za seksualne zločine i na izostanak presuđivanja (osim u slučaju oslobađanja optužbi za navodno seksualno nasilje počinjeno u logoru Vojno) na osnovu toga da su se mogli razmatrati kao zločini u sklopu treće kategorije UZP. Optuženi su uložili žalbe na presude o krivici.

Tužilac protiv Ivice Rajića, poznatog i pod imenom Viktor Andrić **("Stupni Do") IT-95-12**

Uloga optuženog Zapovjednik HVO-a u OZSB, komandovao brigadama "Kotromanić" u Kaknju, "Ban Josip Jelačić" u Kiseljaku, "Bobovac" u Varešu i jedinicama "Maturice" i "Apostoli".

Zločini za koje je optužen Izmijenjena optužnica od 13. januara 2004:

- Nečovječno postupanje kao teška povreda ŽK (tačka 3).
- Povrede ličnog dostojanstva, naročito ponižavajuće i degradirajuće postupanje (uključujući seksualno zlostavljanje) kao kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 4).
- Okrutno postupanje kao povreda zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 6).

Vid odgovornosti

- Planiranje, podsticanje, naređivanje, počinjenje ili na drugi način pomaganje i podržavanje (Statut MKSJ, član 7(1)).
- Alternativno, odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, član 7(3)).

Činjenični navodi

- Ujutro 23. oktobra 1993. godine jedinice HVO-a su pod Rajićevom komandom napale Stupni Do, istjerale civile iz kuća i skrovišta i seksualno zlostavljali Muslimanke (Optužnica, paragraf 16; tačke 3-4, 6).
- Od 23. oktobra do 3. novembra 1993. godine, poslije napada a prije napuštanja grada Vareša, vojnici HVO-a su pod Rajićevom komandom seksualno zlostavljali Muslimanke (Optužnica, paragraf 20; tačke 3-4, 6).

Ishod **Nakon što se potvrdno izjasnio o krivici, Rajić je proglašen krivim za nečovječno postupanje kao tešku povredu u skladu s članom 7(1) (naređivanje, podsticanje ili pomaganje i podržavanje), te je osuđen na 12 godina.**

Dana 26. oktobra 2005. godine Rajić se potvrdno izjasnio o krivici za nečovječno postupanje (tačka 3) u skladu s članom 7(1) (za naređivanje, podsticanje ili pomaganje i podržavanje) za seksualno nasilje, dok su sve ostale tačke s navodima o seksualnom nasilju povučene (Presuda o kazni, paragrafi 8-9, 11-13, 38, 49, 53; Razjašnjenja u vezi s izrekama o krivici, 16. novembra 2005.)

Dana 8. maja 2006. **Pretresno vijeće** osudilo je Rajića na kaznu zatvora u trajanju od 12 godina, koja uključuje i druge počinjene zločine (Presuda o kazni, paragraf 184).

Dana 22. augusta 2001. godine, nakon što je izdržao dvije trećine kazne, Rajić je prijevremeno pušten na slobodu (MKSJ-95-12-ES, Odluka predsjednika o prijevremenom puštanju Ivice Rajića na slobodu (22. august 2011), paragrafi 13-16).

Tužilac protiv Željka Ražnatovića zvanog Arkan, **IT-97-27**

Uloga optuženog Vođa paravojne grupe poznate pod imenom "Srpska dobrovoljačka garda" ili "Arkanovi tigrovi". Ražnatović je formirao ovu organizaciju, regrutirao članove i djelovao kao njen jedini komandant.

Zločini za koje je Prvobitna optužnica od 23. septembra 1997:

optužen	• Silovanje kao zločin protiv čovječnosti (tačka 10). • Hotimično nanošenje velikih patnji kao teška povreda Ženevskih konvencija (ŽK) (tačka 11). • Silovanje kao ratni zločin u skladu s članom 27 IV ŽK i člana 4(2)(e) Dopunskog protokola II ŽK (tačka 12).
Vid odgovornosti	• Planiranje, podsticanje, naređivanje, počinjenje ili na drugi način pomaganje i podržavanje (Statut MKSJ, član 7(1)). • Odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, član 7(3)).
Činjenični navodi	Približno ili tačno na dan 21. septembra 1995. godine pripadnici paravojne grupe "Srpske dobrovoljačke garde/Arkanovih tigrova" su pod Ražnatovićevom komandom silovali Muslimanke u autobusu za Sanski Most (Optužnica, paragraf 5.3; tačke 10-12).
Ishod	**Ražnatović je umro u januaru 2000. godine, prije nego što je uhapšen.**

Tužilac protiv Vojislava Šešelja **IT-03-67**

Uloga optuženog	Predsjednik Srpske radikalne stranke (SRS). Od juna 1991. izabrani poslanik u Skupštini Republike Srbije.
Zločini za koje je optužen	Treća izmijenjena optužnica od 7. decembra 2007: • Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 1). • Mučenje kao kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 8). • Okrutno postupanje kao kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 9).
Vid odgovornosti	• Počinjenje zločina putem učešća u UZP (Statut MKSJ, član 7(1)). • Počinjenje (odnosi se na govore optuženog) (Statut MKSJ, član 7(1)). • Alternativno, planiranje, podsticanje, naređivanje ili na drugi način pomaganje i podržavanje UZP (Statut MKSJ, član 7(1)).
Činjenični navodi	• Tačno na dan ili oko 1. augusta 1991. godine, pa najranije do septembra 1993, u nastojanju da ostvari cilj prisilnog premještanja većine hrvatskog, muslimanskog i drugog nesrpskog stanovništva s približno jedne trećine teritorije Hrvatske, velikih dijelova BiH te dijelova Vojvodine u Srbiji – srpske snage uspostavile su režim progona, koji je uključivao seksualno nasilje i torturu nad hrvatskim, muslimanskim i drugim nesrpskim civilima prilikom zarobljavanja i tokom zatočenja (Optužnica, paragrafi 6, 15-16, 17(f), (h); tačka 1). • Od augusta 1991. do septembra 1993. godine zarobljenici nesrbi su u zatočeničkim objektima bili podvrgnuti, između ostalog, nečovječnom postupanju i sistematskom fizičkom i psihičkom zlostavljanju, uključujući mučenje, premlaćivanje i seksualno nasilje (Optužnica, paragrafi 28-30; tačke 8-9).
Ishod	**Donošenje prvostepene presude je u toku.**

Tužilac protiv Duška Sikirice i dr. **("Logor Keraterm") – Duško Sikirica, Damir Došen i Dragan Kolundžija IT– 95– 8**

Uloge optuženih

Sikirica: Komandant logora Keraterm.
Došen: Komandir smjene u logoru Keraterm.
Kolundžija: Komandir smjene u logoru Keraterm.

Zločini za koje su optuženi

Druga izmijenjena optužnica od 3. januara 2001.

Svi optuženi za:

- Progone kao zločin protiv čovječnosti (tačka 3).
- Nehumana djela kao zločin protiv čovječnosti (tačka 4).
- Povrede ličnog dostojanstva kao kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačka 5).

Sikirica:

- Genocid (tačka 1).
- Saučesništvo u genocidu (tačka 2).

Vid odgovornosti

Sikirica:

- Podsticanje, izvršavanje ili na drugi način pomaganje i podržavanje UZP (Statut MKSJ, član 7(1)).
- Saučesništvo u genocidu (Statut MKSJ, član 4(3)(e)).
- Odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, član 7(3)).

Došen:

- Podsticanje, izvršavanje ili na drugi način pomaganje i podržavanje UZP (Statut MKSJ, član 7(1)).
- Odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, član 7(3)).

Kolundžija:

- Podsticanje, izvršavanje ili na drugi način pomaganje i podržavanje UZP (Statut MKSJ, član 7(1)).
- Odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, član 7(3)).

Činjenični navodi

Svi optuženi:

- Između 24. maja i 30. augusta 1992. godine snage bosanskih Srba su bosanske Muslimane, bosanske Hrvate i drugo nesrpsko stanovništvo u Prijedoru, kao i zatočenike u logoru Keraterm, progonile, između ostalog mučenjem, premlaćivanjem, seksualnim nasiljem, silovanjem, maltretiranjem, ponižavanjem i psihičkim zlostavljanjem (Optužnica, paragrafi 7-12, 35, 36(b)-(d); tačke 3-5). U okviru ovih djela, primoravali su Emsuda Bahonjića i Jusufagića (zvanog Car) na degradirajuće, ponižavajuće i/ili bolne radnje, uključujući i *fellatio* nad drugim zatočenicima i guranje predmeta u anus (Optužnica, paragrafi 37, 41-2, 46).

Sikirica:

- U cilju uništenja grupa bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u Prijedoru, između 24. maja i 30. augusta 1992. godine snage bosanskih Srba su: (i) nanijele teške fizičke i psihičke povrede pripadnicima ovih grupa u logorima Keraterm, Omarska i Trnopolje, podvrgnuvši ih seksualnom nasilju, mučenju (sa seksualnim zlostavljanjem), prebijanju i drugim oblicima psihičkog zlostavljanja; te su: (ii) ih držali u

životnim uslovima sračunatim da dovedu do njihovog fizičkog uništenja, uključujući silovanje i seksualno zlostavljanje, mučenje, prebijanje i druge vrste psihičkog zlostavljanja (Optužnica, paragrafi 7-12, 26, 29-34; tačke 1-2.)

Ishod

Nakon što se potvrdno izjasnio o krivici, Sikirica je proglašen krivim za zločin protiv čovječnosti po osnovu odgovornosti nadređenog, te osuđen na 15 godina. Poslije priznanja krivice, Došen i Kolundžija oslobođeni su svih optužbi za seksualno nasilje.

Dana 3. septembra 2001. godine, u Odluci po Pravilu 98*bis,* kojom je pismeno potvrđena usmena odluka od 21. juna 2001. godine, **Pretresno vijeće** odbacilo je optužbe za genocid protiv **Sikirice** (tačke 1-2) na osnovu toga što Tužilaštvo nije iznijelo dovoljno dokaza o genocidnim namjerama (Presuda po prijedlozima odbrane za donošenje oslobađajuće presude, paragrafi 75, 84-6, 90, 97, 172).

Dana 19. septembra 2001. godine **Sikirica** se potvrdno izjasnio o krivici za progone (tačka 3) seksualnim nasiljem u logoru Keraterm (naizgled pod odgovornošću nadređenog), uključujući incidente u kojima su zatočenici bili primoravani da vrše seksualne radnje protiv svoje volje (Presuda o kazni, paragrafi 14-5, 18, 22, 99, 125).

Premda je Sikirica priznao da je mali broj žena bio silovan u logoru Keraterm, Pretresno vijeće konstatiralo je da nije bilo dovoljno dokaza o njegovom znanju u vezi s takvim incidentima niti da je on bio u poziciji da naknadno sazna za njih (Presuda o kazni, paragrafi 22, 125). Sve druge optužbe su povučene. Dana 13. novembra 2001. Sikirica je osuđen na kaznu zatvora od 15 godina, koja je obuhvatila i druge zločine (Presuda o kazni, paragrafi 235, 245).

Dana 4. septembra 2001. godine **Kolundžija** se potvrdno izjasnio o krivici za progone (tačka 3) (Presuda o kazni, paragraf 13), a **Došen** se potvrdno izjasnio o krivici (tačka 3) 19. septembra (Presuda o krivici, paragrafi 14-15), obojica na ograničenoj činjeničnoj osnovi koja je isključila seksualno nasilje (Presuda o krivici, paragrafi 26, 32). Premda su obojica priznali krivicu za ponižavanje, maltretiranje i psihičko zlostavljanje (Zajednički podnesak optužbe i optuženog Dragana Kolundžije o sporazumu o potvrdnom izjašnjavanju o krivici (30. august 2001) paragrafi 1(C) i 2, u vezi sa 36(d) Optužnice; Zajednički podnesak optužbe i optuženog Damira Došena u vezi sa sporazumom o potvrdnom izjašnjavanju o krivici i priznatim činjenicama (6. septembar 2001) paragrafi 6, 9-10, u vezi sa 36(d) Optužnice; Presuda o kazni, paragrafi 160, 203), s obzirom na to da se nisu izjasnili krivim po eksplicitnim optužbama za seksualno nasilje u optužnici, osude za seksualno nasilje nisu uključene.

Došen je osuđen na kaznu zatvora od pet godina, a **Kolundžija** na tri godine za druge zločine (Presuda o kazni, 239, 243, 245).

Dana 19. jula 2010. godine, nakon što je izdržao dvije trećine kazne, **Sikirica** je prijevremeno pušten na slobodu (ICTY-95-8-ES, Odluka predsjednika o prijevremenom puštanju Duška Sikirice na slobodu (objavljena 20. jula 2010) (21. jun 2010) paragrafi 14-15).

Tužilac protiv Blagoja Simića i dr. **("Bosanski Šamac") – Blagoje Simić, Miroslav Tadić i Simo Zarić IT-95-9**

Uloge optuženih

Simić: od 17. aprila 1992. godine predsjednik Kriznog štaba bosanskih Srba u Bosanskom Šamcu, kasnije preimenovanog u Ratno predsjedništvo. Od 22. januara 1993. godine predsjednik Skupštine opštine Bosanski Šamac.
Tadić: Od 17. aprila 1992. godine predsjednik "Komisije za razmjenu" Bosanskog Šamca i član Kriznog štaba bosanskih Srba.
Zarić: Pomoćnik komandanta za obavještajni rad, izviđanje, moral i informisanje u Četvrtom odredu. Od 29. aprila 1992. načelnik Službe nacionalne bezbjednosti u Bosanskom Šamcu. Od jula 1992. zamjenik predsjednika Ratnog savjeta za pitanja bezbjednosti u Odžaku.

Zločini za koje su optuženi

Peta izmijenjena optužnica od 30. maja 2002:

- Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 1).

Vid odgovornosti

- Planiranje, podsticanje, naređivanje, počinjenje ili na drugi način pomaganje i podržavanje UZP (Statut MKSJ, član 7(1)).

Činjenični navodi

- Iako seksualno nasilje nije izričito navedeno u Optužnici, na suđenju su izvođeni dokazi povodom navoda da su od septembra 1991, te najranije do 31. decembra 1993. godine optuženi progonili bosanske Hrvate, bosanske Muslimane i druge nesrpske civile u Bosanskom Šamcu, Odžaku i drugim mjestima, postupajući okrutno i nečovječno, uz premlaćivanje i mučenje (Optužnica, paragrafi 11, 12(c), 13(d), 14(c), 15(c); tačka 1).

Ishod

Zarić je proglašen krivim za pomaganje i podržavanje progona kao zločina protiv čovječnosti i osuđen na šest godina. Simić i Tadić oslobođeni su optužbi za djela seksualnog nasilja.

Dana 17. oktobra 2003. godine Pretresno vijeće proglasilo je **Simića** krivim za progone (tačka 1) počinjene u zatočeničkim objektima u sklopu prve kategorije UZP, uključujući okrutno i nečovječno postupanje i seksualno nasilje (udaranje po genitalijama) i mučenje sa seksualnim nasiljem (uključujući i zabijanje policijske palice u anus jednog zatočenika i prisiljavanje zatvorenika da jedan drugom i Stevanu Todoroviću vrše *fellatio*, ponekad pred drugim zatvorenicima) (Prvostepena presuda, paragrafi 697-8 , 719, 728, 770-2, 1003-10, 1115).
Simić je osuđen na kaznu zatvora od 17 godina, uključujući i druge zločine (Prvostepena presuda, paragraf 1118). Zarić je proglašen krivim za pomaganje i podržavanje ovih djela, te je osuđen na kaznu zatvora od šest godina (Prvostepena presuda,

paragrafi 1015-17, 1123, 1126). **Tadić** je proglašen krivim samo za progone zasnovane na deportaciji i prisilno premještanje, a oslobođen je krivice za sva druga kažnjiva djela, uključujući seksualno nasilje (Prvostepena presuda, paragrafi 1042-4, 1119). Tadić je osuđen na kaznu zatvora od osam godina za druge zločine (Prvostepena presuda, paragraf 1122).
Dana 28. novembra 2006. godine **Žalbeno vijeće** poništilo je nalaz o krivici Simića na osnovu nedostatka navoda o učešću u UZP (Drugostepena presuda, paragraf 74). Takođe je zaključilo da nalazi Pretresnog vijeća nisu ukazali na dovoljnu osnovu da bude osuđen kao pomagač i podstrekač kažnjivih djela koja uključuju seksualno nasilje (Drugostepena presuda, paragrafi 130-1, 138, 190, 301). Simiću je kazna za druge zločine smanjena na 15 godina (Drugostepena presuda, paragraf 301). **Zarić** nije uložio žalbu na svoju presudu.
Dana 28. januara 2004. godine **Zarić** je prijevremeno pušten na slobodu nakon što je izdržao tri četvrtine kazne (ICTY-95-9, Nalog predsjednika po molbi Sime Zarića za prijevremeno puštanje na slobodu (21. januar 2004) str. 4).

Tužilac protiv Milana Simića **("Bosanski Šamac") IT-95-9/2**

Uloga optuženog

Predsjednik Izvršnog odbora Opštine Bosanski Šamac i član srpskog Kriznog štaba.

Zločini za koje je optužen

Četvrta izmijenjena optužnica od 9. januara 2001:

- Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 1).
- Mučenje kao zločin protiv čovječnosti (tačke 4, 7).
- Nehumana djela kao zločin protiv čovječnosti (tačke 5, 8).
- Okrutno postupanje kao kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačke 6, 9).

Vid odgovornosti

- Planiranje, podsticanje, naređivanje, počinjenje ili na drugi način pomaganje i podržavanje (Statut MKSJ, član 7(1)).

Činjenični navodi

- Približno ili tačno na dan 17. aprila 1992. pa do februara 1993. godine, tokom preuzimanja vlasti silom i prisilnog premještanja bosanskih Muslimana, bosanskih Hrvata i drugih nesrpskih civila iz Bosanskog Šamca i Odžaka, Simić je mučio i tukao zatvorenike (Optužnica, paragrafi 13-14, 16(c); tačka 1).
- Jedne noći između 10. juna i 3. jula 1992. godine u osnovnoj školi Bosanski Šamac Simić i drugi Srbi pretukli su Hasana Bičića, Muhameda Bičića, Pericu Mišića i Ibrahima Salkića, koristeći razno oružje, a Simić ih je šutirao u genitalije (Optužnica, paragrafi 24; tačke 4-6).
- Jedne noći u junu 1992. ili približno u tom periodu, Simić i drugi Srbi u više su navrata tukli Safeta Hadžialijagića raznim oružjem. Dok ga je Simić tukao, drugi muškarci koji su bili s njim skidali su žrtvi pantalone i prijetili da će mu odrezati penis (Optužnica, paragraf 26; tačke 7-9).

Ishod

Nakon što se potvrdno izjasnio o krivici, Simić je proglašen

krivim za mučenje kao zločin protiv čovječnosti i osuđen na pet godina.
Dana 15. maja 2002. godine Simić se potvrdno izjasnio o krivici po dvije tačke optužnice, za mučenje kao zločin protiv čovječnosti počinjeno tokom premlaćivanja Hasana Bičića, Muhameda Bičića, Perice Mišića, Ibrahima Salkića i Safeta Hadžialijagića (tačke 4, 7), dok su ostale optužbe povučene (Presuda o kazni, paragrafi 10-11, 19-22, 36, 53-4, 63). Dana 17. oktobra 2002. godine **Pretresno vijeće** osudilo ga je na kaznu od pet godina zatvora (Presuda o kazni, paragraf 122).
Dana 3. novembra 2003. godine Simić je prijevremeno pušten na slobodu nakon što je izdržao dvije trećine kazne (ICTY- 95- 9/2, Nalog predsjednika po molbi Milana Simića za prijevremeno puštanje na slobodu (27. oktobar 2003) str. 4).

Tužilac protiv Milomira Stakića **("Prijedor") IT-97-24**

Uloga optuženog
Predsjednik Kriznog štaba u Prijedoru i načelnik Opštinskog vijeća za narodnu odbranu u Prijedoru.

Zločini za koje je optužen
Četvrta izmijenjena optužnica od 10. aprila 2002:
- Genocid (tačka 1) ili, alternativno, saučesništvo u genocidu (tačka 2).
- Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 6).
- Deportacija kao zločin protiv čovječnosti (tačka 7).
- Druga nehumana djela (prisilno premještanje) kao zločin protiv čovječnosti (tačka 8).

Vid odgovornosti
- Počinjenje zločina putem učešća u UZP (Statut MKSJ, član 7 (1)).
- Planiranje, podsticanje, naređivanje ili na drugi način pomaganje i podržavanje UZP (Statut MKSJ, član 7 (1)).
- Saučesništvo u genocidu (Statut MKSJ, član 4 (3)(e)).
- Odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, član 7 (3)).

Činjenični navodi
- Između 30. aprila i 30. septembra 1992. godine, u cilju uništenja grupa bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u pojedinim općinama, snage bosanskih Srba su: (i) nanijele teške fizičke i psihičke povrede bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima za vrijeme njihovog zatočenja u logorima i drugim zatočeničkim objektima, kao i za vrijeme ispitivanja, kada su zatočenici kontinuirano izlagani ili su bili svjedoci nehumanih djela, uključujući ubistvo, silovanje, seksualno zlostavljanje i premlaćivanje; i: (ii) držali te ljude u uslovima sračunatim da dovedu do njihovog fizičkog uništenja, konkretno, između ostalog, i opisanim premlaćivanjem i fizičkim zlostavljanjem (Optužnica, paragrafi 41(b)-(c), 49; tačke 1-2).
- Približno od 30. aprila 1992. do 30. septembra 1992. godine optuženi je progonio bosanske Muslimane i bosanske Hrvate u Prijedoru, uključujući seksualno nasilje (Optužnica, paragrafi 52-3, 54(2), (4); tačka 6).

- Približno od 30. aprila 1992. do 30. septembra 1992. godine optuženi je deportirao ili prisilno premjestio veliki dio populacije bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata iz dijelova teritorija općine Prijedor na područja pod kontrolom legitimnih vlasti BiH (Travnik) i u Hrvatsku (Karlovac), koristeći i seksualno nasilje (Optužnica, paragrafi 56-8; tačke 7-8).

Ishod

Stakić je proglašen krivim za progone kao zločin protiv čovječnosti u sklopu prve kategorije UZP i osuđen na 40 godina.

Dana 31. jula 2003. godine **Pretresno vijeće** proglasilo je Stakića krivim za počinjenje progona seksualnim nasiljem, između ostalih djela (tačka 6) (Prvostepena presuda, paragrafi 234-6, 240-1, 244, 401, 791-806, 818, 821, 826, 872, 880-2, str. 253). Oslobođen je optužbi za genocid i saučešće u genocidu (tačke 1-2) na osnovu nedostatka genocidne namjere, te da počinjenje genocida u Prijedoru 1992. godine nije dokazano (Prvostepena presuda, paragrafi 544-61, str. 253). Pretresno vijeće osudilo ga je na doživotnu kaznu zatvora, uključujući i za druge zločine (Prvostepena presuda, str. 253).

Dana 22. marta 2006. godine **Žalbeno vijeće** potvrdilo je presudu o krivici, ali je preinačilo karakterizaciju vida odgovornosti za prvu kategoriju UZP i osudilo ga na kaznu zatvora od 40 godina (Drugostepena presuda, paragrafi 62, 78, 85, 104, str. 141-2).

Tužilac protiv Jovice Stanišića i Franka Simatovića **IT-03-69**

Uloge optuženih

Stanišić: Načelnik Službe državne bezbjednosti (DB) MUP-a Republike Srbije.

Simatović: Zaposlen u Drugoj upravi DB i komandant Jedinice za specijalne operacije DB.

Zločini za koje su optuženi

Treća izmijenjena optužnica od 10. jula 2008:

- Progoni (prisilno premještanje i deportacija) kao zločin protiv čovječnosti (tačka 1).
- Deportacija kao zločin protiv čovječnosti (tačka 4).
- Nehumana djela (prisilno premještanje) kao zločin protiv čovječnosti (tačka 5).

Vid odgovornosti

- Počinjenje djela učešćem u UZP (Statut MKSJ, član 7(1)).
- Planiranje, podsticanje, naređivanje i na drugi način pomaganje i podržavanje UZP (Statut MKSJ, član 7(1))

Činjenični navodi

- Najkasnije od 1. aprila 1991. do 31. decembra 1995. godine optuženi i drugi članovi UZP vršili su progon Hrvata, bosanskih Muslimana, bosanskih Hrvata i drugih nesrba u SAO Krajini, SAO SBZS, Bijeljini, Bosanskom Šamcu, Doboju, Sanskom Mostu i Zvorniku. Jedinice DB Republike Srbije uspostavile su režim progona sračunat na to da se nesrbi primoraju na to da odu s ovih teritorija, a koji je uključivao seksualno nasilje i prijetnje drugim krivičnim

radnjama (Optužnica, paragrafi 13, 22-4, 64-5; tačke 1, 4-5).

Ishod

Stanišić i Simatović oslobođeni su svih optužbi, uključujući i one koje se odnose na seksualno nasilje. Žalbeni postupak je u toku.

Dana 30. maja 2013. godine **Pretresno vijeće** konstatiralo je da su počinjena djela seksualnog nasilja usljed kojih je stanovništvo bježalo iz SAO Krajine, Bijeljine i Doboja, te pristajalo na razmjenu iz Bosanskog Šamca. Pretresno vijeće nije se uvjerilo da je seksualno nasilje dovelo do bježanja stanovništva iz Zvornika, niti da je tokom silovanja u Sanskom Mostu namjera počinilaca bila raseljavanje nesrpskog stanovništva (Prvostepena presuda, tom 1, paragrafi 378, 387, 403-4, 437, 471, 557, 591, 595-6, 598, 662-3, 685, 709, 717, 722, 798, 800, 874, 876, 944, 948, 997-8, 1003, 1067, 1074, 1079, 1087-8, 1092, 1094-5, 1099, 1174-5, 1250-3). Iako je konstatiralo da postoje dokazi o počinjenim seksualnim zločinima u SAO SBZS, Pretresno vijeće nije moglo utvrditi ove zločine osim u slučaju Iloka, gdje je ustanovilo da nema dovoljno dokaza da bi se zaključilo da stanovništvo nije imalo drugog izbora do odlaska (Prvostepena presuda, tom 1, paragraf 1048). Vijeće je oslobodilo **Stanišića** i **Simatovića** na osnovu toga što nisu imali zajedničku namjeru za ostvarivanje UZP i da njihov doprinos nije bio konkretno usmjeren na zločine u smislu odgovornosti za pomaganje i podržavanje UZP. (Prvostepena presuda, tom 2, paragrafi 2336, 2354, 2360-3).

Tužilaštvo je uložilo žalbu na oslobađajuću presudu za djelo UZP i odgovornost za pomaganje i podržavanje UZP. Dana 15. decembra 2015. godine Žalbeno vijeće naložilo je ponavljanje postupka po svim tačkama optužnice (Drugostepena presuda (15. decembar 2015, paragraf 131 (Dispozitiv)).

Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina **("Bosna i Hercegovina") IT-08-91**

Uloge optuženih

Stanišić: Od 1. aprila 1992. godine ministar novouspostavljenog MUP-a RS.

Župljanin: Načelnik Regionalnog centra službi bezbjednosti u Banjoj Luci. Od maja do jula 1992. godine član Kriznog štaba ARK, a od 1994. savjetnik predsjednika RS za unutrašnja pitanja.

Zločini za koje su optuženi

Druga izmijenjena objedinjena optužnica od 10. septembra 2009:

- Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 1).
- Mučenje kao zločin protiv čovječnosti (tačka 5).
- Mučenje kao kršenje zakona ili običaja ratovanja, na osnovu člana 3 Statuta MKSJ (tačka 6).
- Okrutno postupanje kao kršenje zakona ili običaja ratovanja, na osnovu člana 3 Statuta MKSJ (tačka 7).
- Nehumana djela kao zločin protiv čovječnosti (tačka 8).
- Deportacija kao zločin protiv čovječnosti (tačka 9).
- Nehumana djela (prisilno premještanje) kao zločin protiv čovječnosti (tačka 10).

Vid odgovornosti

Obojica optuženih:

- Počinjenje zločina učešćem u UZP (Statut MKSJ, član 7(1)).
- Odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, član 7(3)).
- Podsticanje ili na drugi način pomaganje i podržavanje UZP (Statut MKSJ, član 7(1))

Župljanin:

- Planiranje i naređivanje UZP (Statut MKSJ, član 7(1)).

Činjenični navodi

- Približno između 1. aprila i 31. decembra 1992. godine, u nastojanju da ostvare zajednički cilj i trajno uklone bosanske Muslimane, bosanske Hrvate i druge nesrbe s teritorije BiH, snage bosanskih Srba podvrgle su nesrpske zatočenike mučenju, okrutnom postupanju ili nehumanim djelima, uključujući premlaćivanje, seksualno nasilje (uključujući silovanje), ponižavanje, maltretiranje i psihičko zlostavljanje (Optužnica, paragrafi 24-7, 34-5; Tačke 1, 5-8). Zatočenici u Kotor-Varoši, Prijedoru, Brčkom, Vlasenici i Gacku bili su silovani i seksualno zlostavljani, ponekad pred drugim zatočenicima, a drugi zatočenici prisiljavani su da seksualno zlostavljaju jedni druge u Brčkom, Kotor-Varoši, Bosanskom Šamcu, Vogošći i Zvorniku (Optužnica, paragrafi 34-5, Prilog D). Župljanin je optužen samo za zločine koji su se dogodili u Kotor-Varoši i Prijedoru (Optužnica, paragraf 35).
- Približno između 1. aprila i 31. decembra 1992. godine Stanišić i drugi učesnici u UZP deportirali su i prisilno premještali bosanske Muslimane i bosanske Hrvate iz više općina, a Župljanin je deportirao i prisilno premještao bosanske Muslimane i bosanske Hrvate iz općina ARK na područja pod kontrolom BiH, Hrvatske, Srbije i Crne Gore, uključujući i učešće u kampanji terora smišljenoj kako bi ih istjerali s tog područja (Optužnica, paragrafi 37-40; tačke 9-10).

Ishod

Stanišić i Župljanin proglašeni su krivim za progone kao zločin protiv čovječnosti u sklopu treće kategorije UZP i osuđeni svaki na po 22 godine.
Žalbeni postupak je u toku.

Dana 27. marta 2013. godine **Pretresno vijeće** proglasilo je **Stanišića** krivim za progone (tačka 1), uključujući djela seksualnog nasilja koja su počinjena u Brčkom, Gacku, Kotor-Varoši, Prijedoru, Vogošći, Vlasenici i Zvorniku, u sklopu treće kategorije UZP, te odbacilo druge tačke optužnice na osnovu toga da su kumulativne. **Župljanin** je proglašen krivim na sličan način za progone (tačka 1) u Kotor-Varoši i Prijedoru u sklopu treće kategorije UZP (Prvostepena presuda, tom 1, paragrafi 401, 429-32, 475-6, 489, 492-4, 587, 603, 613, 629-30, 633, 669, 678-9, 682-3, 698, 701-3, 1087-8, 1106, 1117, 1120-2, 1214, 1221, 1235, 1246, 1249-51, 1469, 1485, 1496, 1499-501, 1524, 1535, 1547, 1551, 1554, 1599, 1663, 1685, 1689-91; tom 2 paragrafi 313, 525, 528, 776, 779, 822, 836, 849-50, 858-9, 877, 881, 885, 908-12, 914-16, 955-6). Vijeće je također proglasilo **Stanišića** krivim za učešće u

prvoj kategoriji UZP za progone, uključujući prisilno premještanje i deportaciju, oslonivši se na dokaze, između ostalog, o silovanjima u Višegradu, Bijeljini i Doboju (Prvostepena presuda, tom 1, paragrafi 890, 916, 934, 936-8, 1150, 1178-9, 1189, 1191-3, 1376, 1388, 1399, 1402, 1413, 1415-16; tom 2 paragrafi 313, 525, 528, 776, 779, 827, 872-3, 955). Vijeće nije potvrdilo navode o djelima seksualnog nasilja u Bosanskom Šamcu (Optužnica, Prilog D, 9.1). Pretresno vijeće nije našlo dovoljno dokaza za navode o seksualnom zlostavljanju muškaraca zatočenih u Prijedoru niti o seksualnim djelima među zatočenicima u logoru Luka u Brčkom (Prvostepena presuda, tom 1, paragrafi 698, 1106). Obojica optuženih osuđeni su na po 22 godine zatvora, uključujući i za druge zločine (Prvostepena presuda, tom 2, paragrafi 955-6). Tužilaštvo je uložilo žalbu na izostanak osuđujuće presude, između ostalog za mučenje po tački 5. Optuženi su uložili žalbe na osuđujuće presude za seksualno nasilje na većem broju osnova, uključujući i tu da se ovi zločini nisu mogli predvidjeti. Žalbeni postupak je u toku.

Tužilac protiv Radovana Stankovića **IT-96-23/2**

Uloga optuženog

Pripadnik Miljevinskog bataljona, srpske paravojne jedinice u Foči.

Zločini za koje je optužen

Treća izmijenjena optužnica od 8. decembra 2003:

- Porobljavanje kao zločin protiv čovječnosti (tačke 1, 5).
- Silovanje kao zločin protiv čovječnosti (tačke 2, 6).
- Silovanje kao kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačke 3, 7).
- Povrede ličnog dostojanstva kao kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačke 4, 8).

Vid odgovornosti

- Počinjenje zločina učešćem u UZP (Statut MKSJ, član 7(1)).

Činjenični navodi

- Od 2. augusta do najranije 20. oktobra 1992. godine Stanković je bio odgovoran za Karamanovu kuću, gde su on i drugi držali zatočene FWS-75, FWS-87, FWS-132, FWS-190, A.S., A.B., i J.G., kao i druge žene i djevojke, te ih silovali i seksualno zlostavljali. Stanković je birao žene i djevojke koje će zatočiti u kući i dodjeljivao ih drugim vojnicima te kontrolirao njihovo kretanje. Stanković je sebi namijenio FWS-190 od 3. do približno ili tačno 6. augusta 1992. godine, a FWS-87 je silovao u više navrata. Vojnici iz paravojne grupe Pere Eleza često su silovali FWS-75, FWS-87 i druge zatočenice. Ponekad bi žene i djevojke bile primorane da operu vojnike prije nego što su ih oni silovali. Iako su ove žene imale ključ od kuće i nisu bile pod stražom, nisu mogle otići zato što su bile okružene srpskim vojnicima i civilima. Sve zatočenice bile su primorane da rade za srpske vojnike obavljajući kućne i druge poslove. Žene koje bi odbile da se povinuju naređenjima su tukli, a prijetili su im i smrću

(Optužnica, paragrafi 1-11; tačke 1-4).

- Na dan ili približno 3. augusta 1992. godine Stanković i drugi odveli su D.B, skupa sa FWS-75, FWS-87, i FWS-190, u Karamanovu kuću. Dana 7. augusta Stanković je sam sebi dodijelio D.B, te ju je često silovao i seksualno zlostavljao na druge načine, sve dok je nije pustio 3. novembra 1992. godine u Crnu Goru. Dana 10. oktobra 1992. godine Stanković je preselio D.B. u jedan stan u Miljevini na desetak dana, a potom u stan u Foči. U tom periodu D.B. je bila podvrgnuta istom postupanju kao navedene žene. Bila je prisiljena da kuha, čisti stan i pere Stankovićevuu odjeću. (Optužnica, paragrafi 1-6; tačke 5-8).

Ishod

U skladu s Pravilom 11*bis,* Stankovićev predmet proslijeđen je BiH. Proglašen je krivim za pomaganje i podržavanje porobljavanja, za zatvaranje, mučenje i silovanje, te je osuđen na 20 godina.

Dana 1. septembra 2005. godine **Stanković** je uhapšen i prebačen u Tribunal u Hagu. Njegov predmet proslijeđen je Sudu BiH u skladu s Pravilom 11*bis*. Dana 14. novembra 2006. godine proglašen je krivim za počinjenje, pomaganje i podržavanje porobljavanja, za zatvaranje, mučenje, silovanje i druge oblike seksualnog zlostavljanja kao zločine protiv čovječnosti, te je osuđen na kaznu zatvora od 16 godina, koja je u žalbenom postupku 28. marta 2007. povećana na 20 godina (*Tužilaštvo BiH protiv Radovana Stankovića*, Sud BiH, Predmet br. X-KR-05/70, 14. novembar 2006, Prvostepena presuda, str. 4, 35-6; *Tužilaštvo BiH protiv Radovana Stankovića*, Sud BiH, Predmet br. X-KRŽ-05/70, 28. mart 2007, Drugostepena presuda).

Tužilac protiv Vlajka Stojiljkovića **IT-99-37**

Uloga optuženog

Potpredsjednik Vlade Srbije i ministar unutrašnjih poslova Srbije.

Zločini za koje je optužen

Druga izmijenjena optužnica, 29. oktobar 2001:

- Deportacija kao zločin protiv čovječnosti (tačka 1).
- Druga nehumana djela (prisilno premještanje) kao zločin protiv čovječnosti (tačka 2).
- Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 5).

Vid odgovornosti

- Počinjenje zločina putem učešća u UZP (Statut MKSJ, član 7(1)).
- Planiranje, podsticanje, naređivanje ili na drugi način pomaganje i podržavanje UZP (Statut MKSJ, član 7(1)).
- Odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, član 7(3)).

Činjenični navodi

- Stojiljković je prvobitno optužen za zločine seksualnog nasilja zajedno s Milanom Milutinovićem, koji su kasnije uključeni u predmet *Milutinović i dr.,* Treća izmijenjena spojena optužnica (vidi gore).

Ishod

Stojiljković je umro u aprilu 2002, prije nego što je uhapšen.

Tužilac protiv Duška Tadića **("Prijedor") IT-94-1**

Uloga optuženog	Predsjednik lokalnog odbora SDS u Kozarcu. Od 9. novembra 1992. sekretar Mjesne zajednice i predstavnik Kozarca u Skupštini opštine Kozarac.
Zločini za koje je optužen	Druga izmijenjena optužnica od 14. decembra 1995: • Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 1). • Nečovječno postupanje kao teška povreda ŽK (tačka 2). • Okrutno postupanje kao kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačke 3, 10). • Silovanje kao zločin protiv humanosti (tačka 4). • Mučenje i nečovječno postupanje kao teške povrede ŽK (tačka 8). • Hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja kao teška povreda Ženevskih konvencija (ŽK) (tačka 9). • Nehumana djela kao zločin protiv čovječnosti (tačka 11).
Vid odgovornosti	• Počinjenje zločina ličnim učešćem ili na drugi način (Statut MKSJ, član 7(1)).
Činjenični navodi	• Kao pripadnik srpskih snaga Tadić je učestvovao u napadu, uništenju i pljački naselja bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, u hvatanju i zatočenju hiljada Muslimana i Hrvata pod okrutnim uslovima u logorima Omarska, Keraterm i Trnopolje, te u deportaciji i/ili protjerivanju većine muslimanskog ili hrvatskog stanovništva iz Prijedora, silom ili uz prijetnju silom, tokom kojeg je u logorima i izvan njih podvrgavao Muslimane i Hrvate kampanji terora, koja je uključivala ubistva, mučenje, seksualno nasilje i drugo fizičko i psihičko zlostavljanje (Optužnica, paragraf 4; tačka 1). Konkretno, Tadić je lično ili na drugi način učestvovao u ubijanju, mučenju, seksualnom zlostavljanju i premlaćivanju velikog broja zatočenika u logoru Omarska između 25. maja i 8. augusta 1992. godine (Optužnica, paragraf 4.2; tačka 1), te je lično ili na drugi način učestvovao u mučenju više od 12 zatočenica, uključujući i nekoliko masovnih silovanja u logoru Trnopolje između septembra i decembra 1992. godine (Optužnica, paragraf 4.3; tačka 1). • U logoru Omarska Tadić je prisilio "F" na polni odnos između početka juna i 3. augusta 1992. godine (Optužnica, paragraf 5; tačke 2-4). • U logoru Omarska Tadić je prisilio zatočenice "G" i "H" da izvrše *fellatio* Harambašiću, nakon čega su ga Tadić i drugi Srbi pretukli, te su prisilili "G" da polno osakati Harambašića, koji je od tih povreda umro (Optužnica, paragraf 6; tačke 8-11).
Ishod	**Tadić je proglašen krivim za pomaganje i podržavanje okrutnog postupanja kao ratnog zločina, nečovječna djela kao zločin protiv čovječnosti, nečovječno postupanje i hotimično nanošenje velikih patnji kao teških povreda, te je**

osuđen na 20 godina.
Dana 25. juna 1996. godine Pretresno vijeće odobrilo je pretpretresni zahtjev Tužilaštva za povlačenjem tačaka Optužnice 2-4 (Odluka po pretpretresnom zahtjevu Tužilaštva o povlačenju tačaka Optužnice 2 do 4 uz mogućnost ponovnog podizanja). Dana 7. maja 1997. godine Pretresno vijeće proglasilo je Tadića krivim za pomaganje i podržavanje seksualnog nasilja kao okrutnog postupanja (tačka 10) i za nehumana djela (tačka 11) zbog prisiljavanja dva zatočenika u Omarskoj da seksualno zlostavljaju i osakate trećeg zatočenika (Prvostepena presuda, paragrafi 198, 206, 237, 692, 726, 730, str. 285). Pretresno vijeće oslobodilo je Tadića optužbi za mučenje (tačka 8) i hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja (tačka 9) na osnovu toga da Tužilaštvo nije dokazalo da su žrtve bile zaštićene osobe u dotičnom periodu (Prvostepena presuda, paragrafi 608, 720, str. 285). Pretresno vijeće oslobodilo je Tadića optužbi za seksualno nasilje kao progona na osnovu toga da Tužilaštvo nije podnijelo dovoljno dokaza koji potkrepljuju navode iz paragrafa 4.2 i 4.3 Optužnice (Prvostepena presuda, paragrafi 437, 425). Dana 14. jula 1997. godine Pretresno vijeće osudilo je Tadića na kaznu zatvora u trajanju od devet godina za okrutno postupanje (tačka 10) i na 10 godina za nehumana djela (tačka 11), uključujući i druga djela, koje će služiti istovremeno s kaznom za druge zločine za koje je Vijeće odredilo maksimalno 20 godina (Presuda o kazni, paragrafi 74-5).
Dana 15. jula 1999. godine **Žalbeno vijeće** zaključilo je, između ostalog, da je Pretresno vijeće pogriješilo kada je ustanovilo da žrtve nisu bile zaštićene osobe u smislu teških povreda ŽK, usljed čega nije osudilo Tadića za seksualno nasilje po tačkama 8 i 9, te je ovo pitanje vratilo Pretresnom vijeću na odmjeravanje kazne (Drugostepena presuda, paragrafi 167–71, 327).
Dana 11. novembra 1999. godine Pretresno vijeće osudilo je Tadića na kaznu zatvora u trajanju od 25 godina (Presuda o kazni *bis*, paragraf 32), koju je Žalbeno vijeće 26. januara 2000. umanjilo na 20 godina (Presuda o žalbi na kaznu, paragraf 76).
Dana 17. jula 2008. Tadić je prijevremeno pušten na slobodu nakon što je izdržao dvije trećine kazne (ICTY-94-1-ES, Odluka predsjednika po molbi za pomilovanje ili ublažavanje kazne Duška Tadića (17. juli 2008) paragraf 17).

Tužilac protiv Momira Talića **("Krajina") IT-99-36/1**

Uloga optuženog
Komandant 1. Krajiškog korpusa VRS i član Kriznog štaba ARK.

Zločini za koje je optužen
Četvrta izmijenjena optužnica od 10. decembra 2001:

- Genocid (tačka 1).
- Saučesništvo u genocidu (tačka 2).
- Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 3).
- Mučenje kao zločin protiv čovječnosti (tačka 6).
- Mučenje kao teška povreda Ženevskih konvencija (ŽK) (tačka

7).

Vid odgovornosti

- Počinjenje zločina putem učešća u UZP (Statut MKSJ, član 7(1)).
- Planiranje, podsticanje, naređivanje, izvršavanje ili na drugi način pomaganje i podržavanje UZP (Statut MKSJ, član 7(1)).
- Saučesništvo u genocidu (Statut MKSJ, član 4(3)(e)).
- Odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, član 7(3)).

Činjenični navodi

- Između 1. aprila i 31. decembra 1992. godine u cilju uništenja grupa bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u pojedinim općinama, ili radi diskriminacije tih grupa na drugi način, snage bosanskih Srba su: (i) nanijele teške fizičke i psihičke povrede bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima – civilima tokom zatočenja u logorima i drugim zatočeničkim objektima, kao i tokom saslušanja, kada su zatočenici bili kontinuirano izlagani ili prisiljeni da prisustvuju nehumanim djelima, uključujući ubistvo, silovanje, seksualno zlostavljanje, mučenje i premlaćivanje; te: (ii) držali te osobe u životnim uslovima sračunatim da ih dovedu do fizičkog uništenja, konkretno između ostalog, premlaćivanjem i opisanim fizičkim zlostavljanjem (Optužnica, paragrafi 36, 37(2)-(3), 42, 45, 47(2); tačke 1-3). Ova djela uključila su (Optužnica, paragraf 42):
  - Primoravanje zatočenika da seksualno opće jedni s drugima (Mali logor (Banja Luka), policijska stanica u Kotor-Varoši, Osnovna škola Kotor Varoš (Kotor Varoš).
  - Podvrgavanje zatočenika postupcima seksualnog ponižavanja (Manjača (Banja Luka)).
  - Sistematsko silovanje zatočenica (pilana u Kotor-Varoši (Kotor Varoš), logori Omarska, Keraterm i Trnopolje (Prijedor)).
  - Seksualno zlostavljanje zatočenica (logor Omarska (Prijedor)).
- Pored navedenih djela, silovanje i seksualno zlostavljanje žena na srpskim kontrolnim punktovima u Prijedoru, te silovanja u Tesliću (Optužnica, paragrafi 53, 55; tačke 6-7).

Ishod

Talić je umro 28. maja 2003. godine, nakon početka suđenja.

Tužilac protiv Stevana Todorovića **("Bosanski Šamac") IT-95-9/1**

Uloga optuženog

Načelnik policije i član srpskog Kriznog štaba u Bosanskom Šamcu.

Zločini za koje je optužen

Druga izmijenjena optužnica od 25. marta 1999:

- Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 1).
- Silovanje (koje uključuje i druge oblike seksualnog zlostavljanja) kao zločin protiv čovječnosti (tačke 16, 19, 22).
- Ponižavajuće i degradirajuće postupanje kao kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačke 17,

20, 23).

- Mučenje ili nečovječno postupanje kao teška povreda ŽK (tačke 18, 21, 24).

Vid odgovornosti

- Planiranje, podsticanje, naređivanje, izvršavanje ili na drugi način pomaganje i podržavanje UZP (Statut MKSJ, član 7(1)).
- Odgovornost nadređenog (Statut MKSJ, član 7(3)).

Činjenični navodi

- Približno od početka septembra 1991. godinu, u trajanju do najranije 31. decembra 1993. godine, tokom nasilnog preuzimanja vlasti i prisilnog premještanja bosanskih Muslimana, bosanskih Hrvata i drugih nesrba iz Bosanskog Šamca i Odžaka, Todorović je počinio, te pomagao i podržavao progone učešćem, između ostalog, u seksualnom zlostavljanju bosanskih Muslimana, bosanskih Hrvata i drugih nesrpskih civila u logorima u i oko općine Bosanski Šamac, kao i u drugim nečovječnim postupcima, uključujući mučenje (Optužnica, paragrafi 29, 30(c), 34; tačka 1).
- Dana 13. juna 1992. godine ili približno tada, u zgradi policije u Bosanskom Šamcu Todorović je prisilio Svjedoka A i Svjedoka B da jedan drugome vrše *fellatio* u prisustvu nekoliko drugih zatvorenika i stražara (Optužnica, paragraf 44; tačke 16-18).
- Dana 10. maja 1992. godine ili približno tada, u zgradi policije u Bosanskom Šamcu Todorović je naredio Svjedoku C i Svjedoku D da jedan drugome vrše *fellatio* (Optužnica, paragraf 45; tačke 19, 21).
- Približno sredinom maja 1992. godine u zgradi policije u Bosanskom Šamcu Todorović je naredio Svjedoku E i Svjedoku F da jedan drugome vrše *fellatio* (Optužnica, paragraf 46; tačke 22-4).

Ishod

Nakon što se potvrdno izjasnio o krivici, Todorović je proglašen krivim za progone kao zločin protiv čovječnosti u skladu s članom 7(1) (vid nenaznačen), te je osuđen na 10 godina.

Dana 13. decembra 2000. godine Todorović se potvrdno izjasnio o krivici za progone (tačka 1) u skladu s članom 7(1) (vid nenaznačen), učešćem, između ostalog, u seksualnom zlostavljanju, koje je uključivalo prisiljavanje šestorice muškaraca da jedan drugome vrše *fellatio* (Presuda o kazni, paragrafi 4-5, 9, 12, 16-17, 37-40, 66). Preostale tačke optužnice su povučene.

Dana 31. jula 2001. godine **Pretresno vijeće** osudilo je Todorovića na kaznu zatvora od 10 godina (Presuda o kazni, paragrafi 115, 117).

Dana 22. juna 2005. godine Todorović je prijevremeno pušten na slobodu nakon što je izdržao dvije trećine kazne (ICTY-95- 9/1-ES, Odluka predsjednika po molbi za pomilovanje ili ublažavanje kazne Stevana Todorovića (22. jun 2005) paragraf 7).

Tužilac protiv Mitra Vasiljevića **("Višegrad") IT-98-32**

Uloga optuženog	Pripadnik paravojne grupe poznate pod nazivima Beli orlovi i Osvetnici pod vođstvom Milana Lukića.
Zločini za koje je optužen	• Izmijenjena optužnica od 12. jula 2001: • Progoni kao zločin protiv čovječnosti (tačka 3).
Vid odgovornosti	• Počinjenje, planiranje, podsticanje, naređivanje i na drugi način pomaganje i podržavanje UZP (Statut MKSJ, član 7(1)).
Činjenični navodi	• Premda se u Optužnici seksualno nasilje ne navodi izričito, na pretresu su izvedeni dokazi o seksualnim deliktima na osnovu navoda da je približno od maja 1992. do oktobra 1994. godine Vasiljević, djelujući u dogovoru s Milanom Lukićem, Sredojem Lukićem i drugima, progonio civile bosanske Muslimane na cijelom području općine Višegrad, kao i u drugim dijelovima BiH, uključujući maltretiranje, ponižavanje, teroriziranje i psihičko zlostavljanje (Optužnica, paragrafi 10-11; tačka 3).
Ishod	**Vasiljević je oslobođen optužbi za zločine seksualnog nasilja.** **Pretresno vijeće** zaključilo je da su nesrbi koji su ostali u Višegradu poslije aprila 1992. godine bili izloženi zlostavljanju i ponižavanju, uključujući silovanje (Prvostepena presuda, paragraf 54) kao i, konkretno, da su 14. juna 1992. godine Jasminu Vilu i druge žene koje su bile zatočene u kući u Pionirskoj ulici silovali neki naoružani muškarci (Prvostepena presuda, paragraf 122). Pretresno vijeće oslobodilo je Vasiljevića svih optužbi za zločine koji se odnose na incident u Pionirskoj ulici na osnovu toga što nema dokaza o tome da je znao da će do zločina doći, niti da ih je namjeravao počiniti (Prvostepena presuda, paragrafi 188-9 2, 241-3, 258, 260-1, 308). Pretresno vijeće osudilo ga je na kaznu zatvora od 20 godina za druge zločine (Prvostepena presuda, paragraf 309). Tužilaštvo nije uložilo žalbu na njegovo oslobađanje od optužbi za zločine seksualnog nasilja (Drugostepena presuda, paragrafi 181-2, str. 60).

Tužilac protiv Dragana Zelenovića **("Foča") IT-96-23/2**

Uloga optuženog	Zamjenik komandira vojne policije bosanskih Srba i vođa paravojske u Foči.
Zločini za koje je optužen	Izmijenjena optužnica od 20. aprila 2001: • Mučenje kao zločin protiv čovječnosti (tačke 5, 13, 41). • Silovanje kao zločin protiv čovječnosti (tačke 6, 14, 42, 49). • Mučenje kao kršenje zakona ili običaja ratovanja u skladu s članom 3 Statuta MKSJ (tačke 8, 16, 44, 50).
Vid odgovornosti	• Počinjenje, planiranje, iniciranje, naređivanje ili na drugi način pomaganje i podržavanje UZP (Statut MKSJ, član 7(1)).
Činjenični navodi	• Približno ili tačno na dan 3. jula 1992. godine u Buk Bijeloj su Zelenović, Janko Janjić i Zoran Vuković (koji su svi djelovali pod komandom Gojka Jankovića), ispitivali FWS-75 i FWS-87 (staru 15 godina), te im prijetili ubistvom i seksualnim

zlostavljanjem. Tokom ili nakon ispitivanja žene su seksualno zlostavljane (Optužnica, paragrafi 5.1-5.5; tačke 5-8).

- Između 3. i 13. jula 1992. godine u gimnaziji u Foči Zelenović je, skupa s Jankom Janjićem i Zoranom Vukovićem, iz grupe zatočenica izdvojio FWS-50, FWS-75, FWS-87 i FWS-95, te ih odveo u drugu učionicu, gdje su ih čekali vojnici. Zelenović je odredio koja će žena pripasti kojem vojniku da je siluje. Zelenović je silovao FWS-75, dok su druge silovali Janjić, Vuković i još jedan vojnik. U najmanje pet navrata Zelenović je vodio grupu vojnika, među njima i Zorana Vukovića, koji su seksualno zlostavljali FWS-75 i FWS-87. U tri druga navrata, FWS-75 i FWS-87 su odvedene u stan u zgradi Lepa Brena u vlasništvu Zelenovića, u kojem je Zelenović silovao FWS-75 (zajedno s Janjićem i još dva vojnika) i FWS-87. U druga dva navrata, Zelenović i drugi vojnici silovali su FWS-75 i FWS-87 u zgradi Lepa Brena, a jednom prilikom on ih je sa Z.G. odveo u napuštenu kuću u Gornjem Polju, u kojoj je Zelenović silovao FWS-87, a jedan neidentificirani vojnik je silovao Z.G. Zelenović je više puta silovao FWS-95 u zgradi gimnazije u Foči (Optužnica, paragrafi 6.1-6.11; tačke 13-16).
- U julu i augustu 1993. godine Zelenović je s drugim vojnicima, među kojima su bili Janko Janjić i Zoran Vuković, odveo FWS-48, FWS-87, FWS-95 i druge žene iz sportske hale "Partizan" na druge lokacije, gdje su ih silovali on i drugi vojnici. Ponekad bi ih silovao u sklopu grupnog silovanja. Jednom je Zelenović prijetio FWS-95 da će je zaklati ako se bude opirala. Zelenović je često seksualno zlostavljao FWS-95 u različitim stanovima i kućama, skupa s Dragoljubom Kunarcem, Jankom Janjićem i Gojkom Jankovićem (Optužnica, paragrafi 7.1, 7.4-7.6, 7.13, 7.15, 7.17, 7.19-7.20, 7.22; tačke 41-4).
- Približno ili tačno na dan 30. oktobra 1992. godine Zelenović je, skupa s Gojkom Jankovićem i Jankom Janjićem, odveo FWS-75, FWS-87 i još dvije žene iz Karamanove kuće na lokacije u Foči, gdje su ih zatočili i dalje seksualno zlostavljali, uključujući jednom i Janko Janjić, Gojko Janković i Zelenović (Optužnica, paragrafi 9.1-9.2; tačke 49-50).
-

Ishod

Nakon što se potvrdno izjasnio o krivici, Zelenović je proglašen krivim za počinjenje, pomaganje i podržavanje mučenja i silovanja kao zločina protiv čovječnosti, te je osuđen na 15 godina.

Dana 17. januara 2007. godine Zelenović se potvrdno izjasnio o krivici za počinjenje, te pomaganje i podržavanje mučenja (tačke 5, 13, 41) i silovanja kao zločina protiv čovječnosti (tačke 6, 14, 42, 49) (Presuda o krivici, paragrafi 10, 13). Priznao je: pomaganje i podržavanje u silovanju FWS-75 i mučenje i silovanje FWS-87 (tačke 5-6); suizvršenje u silovanju FWS-87 i dvije neidentificirane

žene i silovanje FWS-75 u tri navrata, te mučenje i silovanje FWS-87 u tri navrata (tačke 13-14); mučenje i silovanje FWS-87 (tačke 41-2); suizvršenje u silovanju FWS-75 i dvije neidentificirane žene, te silovanje FWS-87 (tačka 49) (Presuda o krivici, paragraf 13). Preostale optužbe su povučene. Dana 4. aprila 2007. godine **Pretresno vijeće** osudilo ga je na kaznu zatvora od 15 godina (Presuda o krivici, paragrafi 21-7, 36, 38, 40, 70-1).
Žalbeno vijeće potvrdilo je presudu na dan 31. oktobra 2007. godine (Presuda po žalbi na kaznu, str. 13).
Dana 4. septembra 2015. godine Zelenović je prijevremeno pušten na slobodu nakon što je izdržao dvije trećine kazne (MICT-15-89-ES, Javna redigirana verzija Odluke predsjednika u vezi s prijevremenim puštanjem na slobodu Dragana Zelenovića od 28. augusta 2015, Odluka predsjednika o prijevremenom puštanju na slobodu Dragana Zelenovića (15. septembar 2015) paragrafi 22-3).

Indeks pojmova

Uz bilješku za fusnotu dolazi slovo "n".

Amnesty International 22, 95
analitičari i njihovo korištenje u istragama 97
Autonomna oblast Krajina
Krizni štab 251-2, 442

Bosna i Hercegovina (BiH)
činjenice presuđene u MKSJ 392
etničko čišćenje 26
Fočanska regija 11, 369-70
Istražni tim za seksualne napade 82
materijalno pravo 389-90
Nacrt zakona o pravima žrtava mučenja 387
Odredbe Krivičnog zakona 356-8, 390
predmeti spisa 355
primjena materijanog prava MKSJ-a i proceduralni pristupi krivičnom gonjenju 389-92
počinioci zločina
bosanski Hrvati 444-51
bosanski Muslimani i Muslimani strani državljani 442-4
bosanski Srbi 25, 412-42
pravila o postupku i dokazima 390-2
razvoj sukoba (1992) 22, 23n
silovanje žena 27
Strateški ciljevi snaga Bosanskih Srba 351
Sud Bosne i Hercegovine 392
Udruženje žena žrtava rata 154
Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica s djecom 385
svjedoci 87
žrtve zločina
bosanski Hrvati 196, 205, 213n, 220, 226-7, 236
bosanski Muslimani 25, 165, 197, 205-6, 220, 226-7, 236n, 328, 376
bosanski Srbi 206, 442-3

Centar za unapređenje pravnih studija i Fond za humanitarno pravo
Zakonsko rješenje za prava civilnih žrtava 388

čast, percepcija silovanja kao pitanje časti 14, 38, 39-40, 289
Četvrta Svjetska konferencija o ženama (1995) 11n

Daytonski sporazum 362
definicije seksualnog nasilja 1-2n
degradirajući i ponižavajući odnos 330
diskreciono pravo tužioca
vidi **krivično gonjenje seksualnog nasilja u sukobima**
identifikacija rizika 78
vidi također **terećenje seksualnog nasilja, kritične točke**
konkurentni prioriteti u Uredu tužioca, implikacije 51-8
opseg kriminaliteta 50-1
učinak 50-8
u svrhu poboljšanja rezultata u predmetima seksualnog nasilja 77-8

diskriminativna namjera
povezivanje seksualnog nasilja s istom 219-22
dokazi seksualnog nasilja
vidi također **prepreke uspješnom krivičnom gonjenju seksualnog nasilja; diskreciono pravo tužioca; Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ); krivično gonjenje seksualnog nasilja u sukobima; seksualno nasilje u sukobima; žrtve seksualnog nasilja u sukobima**
dobivanje kvalitetnih dokaza u sudnici 178-9
dokazi putem dokumenata 165-7
iskazi žrtve 120-59
ispitivanje žrtava u sudnici 128-39
kontakti nakon svjedočenja/faza nakon suđenja 157-9

nedosljednosti 149-51
osporavanja dokaza 147-54
pismeni *vidi* **pismeni dokazi**
Pravilo 92ter 136-7
predmeti 120, 136, 140-1, 145, 152, 159-61, 171-73
priprema žrtava za sudnicu 122-8, 177-8
procjene iskaza žrtve 179-80
svjedočenje o zločinima seksualnog nasilja 121-8
unakrsno ispitivanje 133n
vremenska ograničenja Tužilaštvu na iznošenju predmeta 133n
izvođenje relevantnih dokaza kroz iskaze žrtava 132
lociranje svjedoka i dokaza 94-7
mjere vezane za suđenje 169-73
nevoljkost žrtava i svjedoka u davanju iskaza 46-7
objelodanjivanja dokaza 173-5
pravo na privatnost i obaveza
različite vrste dokaza 178
prisilne ili koercitivne okolnosti 144
rizik od nedovoljno dokaza 70-2
silovanje 39
standardi 8
stereotipi, osigurati da ne ograničavaju
strategiju prikupljanja dokaza 105-7
sudska medicina 167-8
svjedoci koji nisu žrtve 159-61
traženje pogodbe sa odbranom 134-5
uloga sudaca 154-7
uspostavljanje mjera za žrtve seksualnog nasilja 176
vještaci 161-5
zaštita žrtava i svjedoka 180-1
zaštitne mjere 168-77
zaključci 180-1
Dokument koji sadrži optužbe (DSO) 75
dokumenti kao dokazni materijal 165-7
Ekspertska komisija (formirana sa strane Vijeća sigurnosti) 22, 340, 405
Baza podataka prebačenih u Tužilaštvo 238
dokumenti o seksualnom nasilju 27-8
Izvještaji 27, 33, 95, 319
mandat predan komisiji 27
podnijete informacije 23
Elektronski sistem objelodanjivanja dokaza (EDS) 377
etničko čišćenje
u Bosni i Hercegovini 27
u Hrvatskoj 27
i nehumana djela 30
i predvidljivost seksualnog nasilja 10n
metodologija 24
i silovanje 106, 187n, 349
Evropska promatračka misija (ECMM) 23
Evropski parlament 29
Evropski sud za ljudska prava (ECtHR) 99

faza žalbenog postupka 73-3

genocid
actus reus 99
genocidna namjera 227-9
klasifikacija seksualnog nasilja kao genocida 10n
kriteriji gonjenja 6
namjera 6, 219-22
seksualno nasilje kao nasilno i opasno postupanje 211-214
sine qua non 10
strategije izvođenja dokaza 218-23
u Ruandi 39
u Srebrenici (1995) 11, 15-16, 59
vezivanje seksualnog nasilja uz kontekst kao genocid 223-9
poduzimanje destruktivnih radnji 218-19
priroda traženih veza 216-18

Hag
sastanak s stručnjacima (2014) 4
Helsinški odbor 22, 95

Hrvatska
etničko čišćenje 26
hrvatski počinioci 453-4
hrvatski Srbi i srpski počinioci 450-2
Kazneni zakon 393
razvoj sukoba (1991) 22, 23n
Vijeće obrane (HVO) 218, 250, 258, 322
Human Rights First 95

identifikacija rizika, terećenje seksualnog nasilja *vidi* **dokazivanje optužbi za seksualno nasilje, kritične točke**
ispitivanje žrtava u sudnici 128-39
kvalitetno dobivanje iskaza 132
minimaliziranje ponovnog proživljavanja traume 132-4
nivo detalja za terećenje 128-30
podnošenje iskaza u pismenom obliku 135-9
pogodbe s odbranom oko djelova iskaza 134-5
sugestivna pitanja o slučajevima seksualnog nasilja 133n, 134
učinak svjedočenja na kazne/prijevremeno puštanje 131-2
Izgradnja tj. jačanje kapaciteta 19
vidi također **gonjenje seksualnog nasilja na nacionalnim nivoima, Ured tužioca**
Izvještaj o jačanju kapaciteta 381
fokus budućeg jačanja kapaciteta na gonjenju seksualnog nasilja 383-88
korištenje iskustava za jačanje kapaciteta 355-400
korištenje materijalnog i procesnog prava međunarodnih sudova za poučavanje pristupa na nacionalnim nivoima 399
korištenje rada međunarodnog Tužilaštva na usmjeravanju razvoja rastućih predmeta nacionalnih tužilaštva 398-9
među-predmetni zahtjevi, kontekst 175
opća događanja koja promiču poboljšanje nacionalnih kapaciteta 389-94
početne inicijative na nacionalnom nivou, podrška kolega po struci 362
politika izricanja kazni u krivičnom gonjenju, razvoj 313-14
pregledavanje predmeta iz nacionalnih sistema radi utvrđivanja dostatnosti dokaznog materijala 361-4
pružanje pomoći u procesu provjere kadrova kao elemet institucionalne reforme po okončanju sukoba 364
Sporazum Pravila puta 361-4
svladavanje proceduralnih prepreka 314
uključenost u jačanje nacionalnih kapaciteta za procesuiranje zločina u bivšoj Jugoslaviji 360-88
uključivanje rodnih tema u transfer predmeta o seksualnom nasilju 396-7
uloga međunarodnog Tužilaštva u praćenju suđenja za ratne zločine u nacionalnim jurisdikcijama 397
uloga međunarodnog Tužilaštva na jačanju nacionalnih kapaciteta za krivično gonjenje seksualnog nasilja u svijetu 399-400
uloga u jačanju kapaciteta na gonjenju seksualnog nasilja u sukobima 394-5
unapređenje pristupa u smislu kompenzacije žrtava na nacionalnim nivoima 383-8
uticaj ekspertize međunarodnog Tužilaštva u pružanju pomoći kolegama na nacionalnim nivoima 397
zaključci 396-400
izjave svjedoka 171-3
izricanje kazne 134, 277-315
izvršavanje kazne i prijevremeno puštanje 307-13
MKSJ, kazne 281-4
kazne, izrada 284-306
olakšavajuće okolnosti 302-6
otežavajuće okolnosti u predmetima seksualnog nasilja 296-301
oprost ili smanjenje kazne 307-10
optužbe za seksualno nasilje 72
politika Tužilaštva o kaznama, razvoj 313-14
Posebni sud za Sierra Leone 312
preporuka Tužilaštva za odmjeravanje
restitucija imovine i kompenzacija za žrtve 306-7
težina zločina, razlučivanje 285-96
zloporaba položaja po rangu ili ovlastima 300-1
učinak na iskaz svjedoka 131-2
ulsovno ili ranije puštanje na slobodu 311-12
zaključci 313-15
Izvanredna vijeća Sudova za Kambodžu (ECCC) 5, 127
Izvještaj misije Warburton (1993) 22n, 24n

Jugoslavenska narodna armija (JNA) 341-2
Jugoslavija (bivša)*vidi* **Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)**
Obilježja seksualnog nasilja prema presudama MKSJ-a 320-9
broj prijavljenih žrtava silovanja 25
ispoljavanje etničkih motiva od strane počinitelja 328-9
i ispitivanja 327
počinjeno pred drugima 328-9
počinioci, vrste 333-9
„piramidalni model" procesuiranja seksualnog nasilja 337-9
razmjer i učestalost 320-1
situacije u kojima je počinjeno seksualno nasilje 321-6
vrste žrtava 330-3
neuključivanje nekih vrsta terećenja 347-9
odsutnost nekih geografskih lokacija ili ograničena važnost istih 340-7
Osnovni krivični zakon 288
odsutnost podataka 339-49
obilježja seksualnih zločina prema presudama MKSJ-a 320-39
odsutnost podataka 339-49
predmeti MKSJ-a koji ilustriraju seksualno nasilje 19, 242, 317-53
sistematičnost u seksualnom nasilju349-51
zaključci 352-3
razvoj međunarodne zabrinutosti za seksualno nasilje 22-6
situacije u kojima je počinjeno seksualno nasilje tokom zauzimanja teritorija i operacija prisilnog premještanja 322-4
u zatvorskom okruženju 60, 324-6
smještanje seksualnog nasilja u kontekst sastavnog dijela sukoba 319-20
Justice Rapid Response (JRR) 395

Krivično gonjenje seksualnog nasilja Radna grupa
motrenje rada izvana, učinci 112-3
nedostaci u politici i strategiji, identifikacija
kritičnih točaka koje onemogućavaju optuživanje seksualnog nasilja 107-8
osigurati da stereotipi ne ograničavaju strategije prikupljanja dokaza 106-7
obučavanje prevoditelja, istražitelja i tužilaca za obavljanje razgovora sa svjedocima 108-10
psihološka pomoć zaposlenicima koji rade na istragama i krivičnom gonjenju 110-11
smiještanje seksualnog nasilja u širi pristup rodnim pitanjima u međunarodnom krivičnom pravu 106
obučavanje o ratnim zločinima, doprinos koordiniranom pristupu 380-81
Odjeljenje za istrage 85-6, 91, 125n
optužnica i vremenski pritisci na osiguravanju iste 51-3
osnivanje (1993) 1-2, 5
piramidalna strategija, implikacije 89-90
pitanja kadrova 85-6
pitanja odgovornosti 1-2, 4
poboljšavanje uspjeha na procesuiranju zločina seksulanog nasilja 83-5
početne istrage, smijer 21
pritisak za nastavak rada 51-3
program obučavanja o zločinima seksualnog nasilja 45
proširivanje istraga na više rangirane osobe 53-55
pružanje pristupa nacionalnim organima arhivima Tužilaštva 377-8
rodna pristranost, ukazivanje 86-9
i rodna pitanja 17
Sekretarijat (Kabinet tužioca) 81
službeni stavovi i strategije, osiguravanje učinkovitog širenja i primjene 104-105
smještanje u širi globalni kontekst 401-409
poveznica između procesuiranja i dokumentiranja seksualnog ili drugog rodnog nasilja u sukobima 404-6
poveznica između procesuiranja i sprečavanja seksualnog nasilja u sukobima 401-4
poveznica između procesuiranja zločina seksualnog nasilja na nacionalnim i međunarodnom nivou diljem svijeta 406-9
usredotočenje na svjedoke 119

vremenski pritisci 51-3
Strategija zatvaranja suda 55-7, 101-2
Keraterm logor, optužnica 53-4
saznanja
pomaganje i podsticanje i krivično gonjenje putem istog 252-3
viša odgovornost 258-9
Komisija za ljudska prava 29
kompenzacija za žrtve 306-7
poboljšanje nacionalnih pristupa istom 383-8
kontekstualizacija seksualnog nasilja u sukobima
demonstriranje moći nad pravom na posjedovanje 207, 209-11
dokazivanje seksualnog nasilja u okvirima kategorija općih zločina 232
karakterizacija seksualnog nasilja kao krvnog delikta 211-4, 230-1
krivična odgovornost za nečinjenje 253-9
krivično gonjenje nasilja putem udruženog zločinačkog poduhvata (UZP)
kroz zločine koji se terete 183-231
kumulativno i alternativno terećenje, važnost 270-272
mučenje 199-206
priroda traženih veza 202-4
seksualno nasilje i mučenje 204-5
silovanje i slične djela, kao teški delikti u podizanju optužbi za mučenje 200-202
strategije izvođenja dokaza za pokazivanje veza sa zabranjenim ciljem 204-6
zatvorsko okruženje 205-6
pomaganje i podsticanje, krivično gonjenje 249-253
porobljavanje 207-211
strategije izvođenja dokaza 209-211
priroda traženih veza 208
predvidljivost, *vidi* **predvidljivost**
progoni i genocid 211-229
namjera 227-9
kršenja temeljnih prava 218-9
poduzimanje destruktivnih radnji 225-7
priroda traženih veza 216-8, 223-5
strategije izvođenja dokaza 218-22, 225-9
seksualno nasilje kao težak čin 211-4
uvjet za diskriminacijsku namjeru 219-22
ratni zločini i povezanost nasilja s oružanim sukobima 188-192
priroda traženih veza 189-190
strategije izvođenja dokaza 190-192
važniji predmeti kao ilustracija seksualnog nasilja u bivšoj Jugoslaviji
Brđanin 192, 195-6, 201, 206, 220, 228, 250-3
Delalić 204-5
Đorđević 222
Furundžija 191, 201, 204, 250
Haradinaj 191-3, 205
Jelisić 228
Karadžić 223, 227
Krajišnik 240-1
Krnojelac 210, 220
Kunarac 190, 192, 197, 208-10
Kvočka 199, 201, 218-9
Martić 201
Mladić 223, 227-8
Stakić 227-8, 237-8
Staniš̌ić 205, 220
Tadić 191, 250
Župljanin 205, 220-4
važnost 230-1
vrste odgovornosti u krivičnom gonjenju seksualnog nasilja 244-9
alternativni načini pronalaženja dokaza, zagovaranje 270-2
podsticanje 248-9
planiranje 245-6
i izricanje kazne 286-8
predvidljivost kao prečac 260
zaključci 272-5
zločini protiv čovječnosti 188
priroda traženih veza 193-5
strategije vezane uz izvođenje dokaza 195-8
veza između nasilja i široko rasprostranjenog sistematičnog napada na civilno stanovništvo 193-9, 215n
kontekstualni elementi ratnih zločina, zločina protiv čojvječnosti i/ili genocida 92, 97, 132, 189n
Kosovo
dokazi seksualnog zlostavljanja 58-9
Kampanje masovnog protjerivanja(1999) 322, 328-9, 346

Kosovski Albanci kao počinioci 459-460
razvoj sukoba (1998 i 1999) 25-6
Srbi kao počinioci 454-9
krive predodžbe ili zablude kao zapreka za odgovornost za seksualno nasilje u sukobima 18, 38-46
vidi također **prepreke na putu do uspješnog gonjenja seksualnog nasilja**
dokumenti Tužilaštva koji potvrđuju osporavanja proizašla iz krivih predodžbi ili zabluda 45
kao manji zločin od ostalih zločina 40-1
krivični progon samo ako je sistematičan ili rasprostranjen ili na osnovu naređenja 44
seksualno nasilje kao lično motivirano ili uslovljeno situacijom 5, 41-4, 60, 164, 184 n
seksualno nasilje kao „izolirano" 5
silovanja i slične radnje kao pitanje časti 14, 38-40, 289
krivično gonjenje seksualnog nasilja na nacionalnim nivoima *vidi također* **jačanje nacionalnih kapaciteta; Tužilaštvo** *vidi također* **Tužilaštvo; jačanje kapaciteta** 355-6, 360-1, 406
službeni stavovi i međunarodne strategije 83-4, 88-9, 105, 109-10, 112-13
krivično gonjenje seksualnog nasilja u sukobima *vidi također* **Ured tužioca; preporuka tužioca o kazni, izrada**
izazovi s kojima se susreću tužitoci na nacionalnim nivoima prilikom procesuiranja seksualnog nasilja 356-60
doprinos Tužilaštva u obučavanju na radu na ratnim zločinima 380-1
edukacija vezana uz seksualno nasilje u sukobima 382-3
Foča, predmeti (Janković i Stanković) 369-370
izazovi s kojima se susreću 356-60
korištenje materijalnog i procesnog prava međunarodnih sudova za poučavanje pristupa na nacionalnim nivoima 399
početne inicijative za jačanje kapaciteta pružanje pomoći u procesu provjere kadrova kao elemet institucionalne reforme po okončanju sukoba 364
podaci Tužilaštva, ekspertiza i *peer-to peer* transferi u podupiranju krivičng gonjenja 380-1
pojačanje fokusa 364-83
Pravilo 11*bis*, proces transfera i učinak 372-5
pregledavanje predmeta iz nacionalnih sistema radi utvrđivanja dostatnosti dokaznog materijala 361-4
prihvaćanje Pravila 11*bis* 57-8
Prijedor, predmet, (Mejakić, Gruban, Fuštar i Knežević) 371-2
pružanje pristupa arhivu s dokaznim materijalom Tužilaštva vlastima na nacionalnim nivoima 377-8
uključenost Tužilaštva u jačanju tj izgradnji nacionalnih kapaciteta u bivšoj Jugoslaviji 360-88
uloga međunarodnog tužilaštva u praćenju procesuiranja ratnih zločina na nacionalnom nivou 398
uloga međunarodnih tužilaca u jačanju nacionalnih kapaciteta na globalnom nivou vezano uz krivično gonjenje seksualnog nasilja u sukobima 399-400
transfer predmeta MKSJ-a za procesuiranje na nacionalnim nivoima 366-77
transfer deset predmeta Kategorije II o seksualnom nasilju 375-7
transfer tri predmeta po pravilu 11*bis* o seksualnom nasilju 367-75
Krivično gonjenje seksualnog nasilja Radna skupina 2-3, 19, 42
izazovi uspješnog ishoda *vidi* **prepreke uspješnom gonjenju seksualnog nasilja**
kao ključni dio rada Tužilaštva 5-9
„piramidalni model" procesuiranja seksualnog nasilja 337-9
psihološka pomoć zaposlenicima 110-11
putem pomaganja i poticanja 249-53
strategije pravnog gonjenja, razvoj 97-104
strategije, zaključci 117
učinak diskrecije tužioca *vidi* **diskreciono pravo Tužilaštva**

vrste krivične odgovornosti, upotreba
naređivanje 246-8
planiranje 245-6
podsticanje 248-9

Medica Mondiale 126n
Međuamerički sud za ljudska prava 99
Međunarodna udruga tužilaca 407
Međunarodni krivični sud (MKS)
Dokument o seksualnim i rodnim zločinima (2004) 11n
i pitanja odgovornosti 6n, 8, 11n
izricanja kazni, rasprave 281
mens rea standardi 272-3
pogrešne predodžbe o seksualnom nasilju 145n
o mučenju 203
Rimski statut 18n, 75n, 127n, 272, 274
i kontekstualizacija seksualnog nasilja u vrijeme sukoba 195, 229
Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) *vidi također*
Tužilaštvo Bosna i Hercegovina, primjena materijalnog prava i proceduralni pristupi krivičnim gonjenjima 389-92
činjenice o kojima je dosuđeno 392
materijalno pravo 389-90
okvir rada za daljnje poboljšanje primjene presedana MKSJ-a 392-3
pravila o dokazima i postupku 390-2
Fokalna točka za ženska pitanja 88
izazovi s kojima se susreću u gonjenjima seksualnog nasilja na nacionalnim nivoima 356-60
kazne koje je sud izrekao 281-4
mandat 21
materijalno pravo 389-90, 393-4
neki važni predmeti koji ilustriraju seksualno nasilje u bivšoj Jugoslaviji 18-19, 317-353
Bosna i Hercegovina (BiH) 412-51
Hrvatska 451-4
Kosovo 454-60
obilježja seksualnog nasilja u presudama MKSJ-a 320-39
odsutnost podataka 339-49
politika sistematičnosti seksualnog nasilja 349-351
odredba o tajnom svjedočenju 124n
Odredbe statuta o seksualnom nasilju 4, 98, 282
kontekstualizacija seksualnog nasilja u vrijeme sukoba 198-229
nastavak rada MKSJ preko MMKS 33-4
Pravila o dokazima i postupku 18, 32, 71
silovanje kao zločin protiv čovječnosti 30-1
Služba za žrtve i svjedoke 2, 32, 125-7
zapošljavanje kvalificiranih žena 32
zaštita žrtava i svjedoka 32
politički i vojni vođe i predmeti protiv njih 129-130
Pravila o dokazima i postupku (Pravila MKSJ-a) 120, 139-42, 142-53, 277n, 281
Pravila profesionalnog ponašanja za advokate pred Međunarodnim tribunalom 147n
pravni okvir, razvoj 30-4
primjena iskustava, materijalno pravo i proceduralni pristupi krivičnom gonjenju seksualnog nasilja, globalno 393-4
proceduralni pristupi 390-4
Strategija zatvaranja suda 51, 55-8, 67-8, 78, 101, 345, 364-383
terećenje i rezultati u predmetima 4, 461-533
zabrinutost međunarodne zajednice za seksualno nasilje povezano uz sukobe u pripremama za osnivanje suda 18, 21-35
rad Ekspertske komisije na dokumentaciji seksualnog nasilja 27-8
razvoj zabrinutosti za seksualno nasilje u bivšoj Jugoslaviji 22-6
utjecaj zabrinutosti na razvoj pravnog okvira MKSJ-a 30-4
zabrinutost Vijeća sigurnosti 28-34
Žalbeno vijeće 15, 192, 286-7

Međunarodni krivični sud za Ruandu (MKSR)
glavni tužilac 80
izricanja kazni, abolicija 28
Priručnik MKSR za postupanje u predmetima sa seksualnim nasiljem 3n, 109n, 119n, 125n

međunarodno krivično pravo
diskreciono pravo Tužilaštva 50-8
rod, širi pristupi 15-16
Mehanizam za međunarodne krivične sudove Ujedinjenih nacija (MMKS) 378
Pravila o dokazima i postupku (Pravila MMKS-a) 33-4
Mirovna misija Ujedinjenih nacija u BiH (UNMBiH) 364
Misija Europske unije za Kosovo (EULEX) 26n, 365
Misija prijelazne uprave Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK) 365
MKS *vidi* **Međunarodni krivični sud (MKS)MKSJ** *vidi* **Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)**
mučenje, povezivanje seksualnog nasilja uz kontekst mučenja 199-206
Konvencija o mučenju 202
priroda traženih veza 202-4
seksualno nasilje u zatvorima 205-6
seksualno nasilje tokom ispitivanja 204-5
silovanje kao zločin mučenja 98-9, 200-2
strategije izvođenja dokaza za pokazivanje veza sa zabranjenim ciljem) 204-6
zabranjeni ciljevi izvan zatvora 206
Muškarci i dječaci *vidi* **muškarci**
iskazi žrtava 122n
kao svjedoci 62
priznavanje da su pogođeni seksualnim nasiljem 2, 12, 13-4, 102-3, 332-3
protivpravno zatvaranje bosanskih Muslimana 11-12
zablude o seksualnom nasilju nad muškarcima 45
zatvaranje na osnovu nacionalne pripadnosti 24
veća vjerojatnost da će biti ubijeni ili protivpravno zatvarani 11
etnička pripadnost kao motivacija za seksualno nasilje 328-9

nečinjenje, krivična odgovornost za seksualno nasilje
efektivna kontrola nad potčinjenima 256-8
mens rea, elementi 254
odgovornost nadređenih
općenito 253-6
saznanje ili razlog za saznanje 258-9
nevladine organizacije (NO)
i dokazi o seksualnom nasilju 149
i prepreke uspješnom krivičnom gonjenju 47-8
i zabrinutost međunarodne zajednice za seksualno nasilje u sukobima u pripremama za osnivanje MKSJ-a 22, 23, 27
lokalne i međunarodne udruge 95-6
regionalne udruge 26
seksualno i ostalo nasilje povezano sa rodom 402
službeni stavovi i međunarodne strategij 81, 88, 90-1, 103, 112-13
Nirnberška povelja (1945)
i silovanje kao zločin protiv čovječnosti 31

obavljanje razgovora sa žrtvama
obuka za prevodioce, istražitelje i tužioce 108-10
obuke unutar Tužilaštva 91-2
obilježja seksualnog nasilja prema presudama MKSJ-a 320-39
degradiranje i ponižavanje 330
etnički motivi ispoljeni od strane počinitelja 328-29
ispitivanje i seksualno nasilje 327
počinioci, vrste
izravni počinioci i oni usko povezani 333
počinjeno pred drugima 327-8
„piramidalni model“ gonjenja seksualnog nasilja 337-9
razmjer i učestalost 320-1
situacije u kojima je počinjeno seksualno nasilje 321-6
zatvorski smještaji 60, 324-6
zauzimanja teritorija i prisilni transferi 322-4
visokorangirani optuženici 335-6

vrste žrtava 330-3
odgovornost nadređenih 258-9
efektivna kontrola nad potčinjenima 256-8
saznanje ili razlog za saznanje 258-9
olakotne okolnosti **302-6**
kajanje i ponašanje tokom suđenja 304-5
osobne okolnosti 305
priznanje krivice 303-4
suradnja s tužilaštvom 302-3
Omarska, logor, optužnica 53
„oportuni" zločini, percepcija nasilja u Sukobima kao takvih 5, 41-4, 60, 165
i „strateško" seksualno nasilje 173n
Opsada Sarajeva (1994) 247
Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE) 373
Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE) misija Kosovo (OSCE-KVM) 25, 345
Oslobodilačka vojska Kosova (OVK) 26n, 192

percepcija seksualnog nasilja u sukobima kao lično motiviranih 41-4
otkrivanje identiteta 193-4
pismeni dokazi
vidi također **dokazi seksualnog nasilja**
oslanjanje na iste 71
podnošenje dokaza u pisanom obliku 135-9
pitanja privatnosti
kao prepreka uspješnom gonjenju 48
uravnotežavanje prava na privatnost s obvezom objelodanjivanja dokaza 173-5
pitanja stručnog obučavanja vezano za seksualno nasilje u sukobima
pravne strategije 103-4
razgovori sa žrtvama 108-10
strategija istrage 91-2
stručno obučavanje o ratnim zločinima 380-1
zaključci 113-18
pomaganje i podsticanje, krivično gonjenje
elementi *mens rea* 249
praktično pomaganje, ohrabrivanje ili moralna podrška 250-1
putem znanja 253
specifičan smijer koji nije dio pomaganja i poticanja 252
značajan učinak 251-2
porobljavanje, *vidi* **ropstvo** 1n, 11
porobljavanje, povezivanje seksualnog nasilja s kontekstom 207-11
priroda traženih veza 208
strategije izvođenja dokaza 209-11
Posebni sud za Liban (STL) 5, 281
Posebni sud za Sierra Leone (SCSL)
izricanje kazni, rasprave 281
kazne 312-3
prepreke za uspješno procesuiranje seksualnog nasilja 74
Post-traumatski stresni poremećaj (PTSP) 151-2
potčinjeni, efektivna kontrola nad istima 256-8
Pravila profesionalnog ponašanja Američke advokatske komore 147n
predvidljivost seksualnog nasilja
dokazivanje 259-69, 401
i etničko čišćenje 10n
kao tema unutar vrsta odgovornosti 260
proaktivno djelovanje kao upozorenje visokim funkcionerima 269-9
priređivanje popisa indikatora za dokazivanje 264-8
seksualno nasilje kao predvidljiva posljedica zajedničkog kažnjivog cilja 43, 233-4, 241-3, 260
prepreke uspješnom krivičnom gonjenju seksualnog nasilja *vidi također* **prijave seksualnog nasilja, kritične tačke; diskreciono pravo tužilaštva; krivično gonjenje seksualnog nasilja u sukobima**
elementi *mens rea* 73
kao ne nepremostivo 49
krive predožbe kao zapreke odgovornosti 17-18, 38-46
nevoljkost žrtava i svjedoka u davanju iskaza 47
ograničen pristup područjima 48
oskudnost resursa 49
pitanja privatnosti 49
raznolikost aktera 47
razna tijela koja su dokumentirala

međunarodne zločine 43-4
važniji predmeti koji ilustriraju seksualno nasilje u bivšoj Jugoslaviji
Delalić 63, 73n
Đorđević 49
Dragan Nikolić 52, 58-9, 64
Karadžić 59, 60-1, 65
Kunarac 7, 38, 55, 60
Lukić i Lukić 56-8
Milošević 49, 70-1
Milutinović 49
Mladić 59
Tadić 51, 61-2
Zelenović 69n
uvidi za međunarodnu zajednicu 78
zaključci 74-8
prepreke pred istragama o seksualnom nasilju 79-80
vidi također **prepreke uspješnom krivičnom gonjenju seksualnog nasilja**
preporuka tužioca o kazni, izrada 284-306
olakšavajuće okolnosti 302-6
otegotne okolnosti u predmetima seksualnog nasilja 296-301
težina zločina, razlučivanje 285-296
zloporaba položaja po rangu ili ovlastima 300-1
prevodioci
obuka 108-10
Prijedor, etničko čišćenje 350, 371-2
prijevremeno puštanje na slobodu
naspram uvjetnog puštanja 311-12
i izvršenje kazne 307-10
učinak iskaza svjedoka na isto 131-2
priprema svjedoka za svjedočenje, za žrtve seksualnog nasilja 122-8
prisila 1-2n
prisilna preseljenja i seksualno nasilje za vrijeme istih 322-4
prisilni brakovi 1n
pristup područjima, ograničavanje
kao prepreka uspješnom krivičnom gonjenju 48
priznavanje krivice
nagodba 68-9
olakotne okolnosti 303-4
problemi odgovornosti za seksualno nasilje u sukobima 1-19
krivično gonjenje seksualnog nasilja u sukobima kao ključni dio rada Tužilaštva 5-9
pitanja, sposobnost nošenja s istim 9-10
razmišljanje, važnost 1-5
„riskantni" predmeti koji uključuju smiještanje seksualnog nasilja unutar rodnih okvira 10-17
zablude kao zapreke 17-19, 38-46
progoni
povezivanje seksualnog nasilja uz kontekst 214-22
diskriminacijska namjera kao uvjet 219-22
kampanja kršenja temeljnih prava 218-19
strategije dokaznog materijala 218-22
tražene veze 214-6
seksualno nasilje kao nasilan čin 211-14
prostitucija, prisilna 1n, 40
psihološka depriminiranost 2n
psihološka pomoć za zaposlenike 110-1

ratni zločini i seksualno nasilje 189-92
priroda traženih veza 189
silovanje kao ratni zločin 29n, 197
strategije iznošenja dokaza 190-2
stručno obučavanje i doprinos Tužilaštva 380-1
uloga međunarodnog Tužilaštva u praćenju suđenja za ratne zločine u onacionalnim jurisdikcijama 398
razvoj kažnjivog cilja 240-1
rodna pitanja
definicija roda 11
Fokalne točke, za rodna pitanja i za skretanje pozornosti na seksualno nasilje 80-5, 114
formiranje tima za istragu seksualnog nasilja 82
korist rodne analize 9-10
nejednakost 12-13
oslanjanje na fokalne točke/druge zaposlenike koji su se angažirali za rad na zločinima seksualnog nasilja 82-5
Pravni savjetnik za rodna pitanja *vidi* Savjetnik za rodna pitanja, imenovanje
razumijevanje uloge roda u vezi

seksualnog nasilja u sukobima 11-15
provedba rodne politike i operativnih uputstava 115-6
relevantnost roda, važnost 12
„riskantni" predmeti koji uključuju rodna pitanja, nošenje s istim 9-10
rodne pristranosti unutar Tužilaštva, fokusiranje 86-9
smiještanje seksualnog nasilja u širi kontekst rodnih pitanja u međunarodnom krivičnom pravu 106
smiještanje seksualnog nasilja u rodni okvir 10-17
stručnost kao uvjet, donošenje odluka o zapošljavanju 105
stvaranje rodno-integriranih istražnih timova 90-2
širi pristup međunarodnom krivičnom pravu 15-16
Tolimir, predmet 15
uključivanje rodnih tema u transfer predmeta o seksualnom nasilju iz jedne sudske strukture na drugu 396-7
utjecaj na percepciju seksualnog nasilja u sukobima od strane istražitelja i tužioca 12
važnost predanosti zadatku u Tužilaštvu od strane menadžmenta i zaposlenika 17
žene vjerojatnije da će biti raseljene 11
Ruanda
genocid 41

sakaćenje, seksualno 1n, 39n, 63
Savjetnik za rodna pitanja (pravni), imenovanje 80-3, 87, 100, 104, 112
vidi također **službeni stavovi i međunarodne strategije**
„Izjava o politici prema ženama" upućena glavnom tužiocu, prijedlog 86
Sekretarijat (Uži kabinet tužioca) 81
seksualno nasilje u sukobima
vidi također **silovanje**
broj ubojstava kao mijerna jedinica za težinu zločina 39
definicije seksualnog nasilja 1-2n
dokazivanje pod kategorijama općih zločina 232
krvni delikti 42
karakterizacija seksualnog nasilja 63-6
kontekstualizacija *vidi* **kontekstualizacija seksualnog nasilja u sukobima** *vidi* **krive predodžbe ili zablude kao zapreka za odgovornost za seksualno nasilje u sukobima**
krivično kao ključni dio rada Tužilaštva 5-9
masovno/organizirano 24-5, 193
napastovanje 1n
obučavanje *vidi* **pitanja stručnog obučavanja vezano za seksualno nasilje u sukobima**
održavanje fokusa na zločine seksualnog nasilja tokom vremena 111-2
prisila 1n
prisilni brakovi 1n
prostitucija, prisilna 1n, 40
psihološka depriminiranost 1n
radnje osim penetracije 1n
rizik od prikrivanja 70-1
rod, razumijevanje uloge istog 10-15
ropstvo 1n, 11
sakaćenje 1n, 39n, 63
strah od nasilja 2n
strateška upotreba 23-4, 184
sterilizacija, prisilna 1n
terećenje *vidi* **terećenje seksualnog nasilja,** optužbe za seksualno nasilje
krivično gonjenje putem UZP 234-44
terminologija 108-9
traganje za vezama sa širim kampanjama vezano uz krvne delikte 100-2
trudnoća, prisilna 1n, 24, 348
zatvaranje 1n
silovanje
bez svjedoka 145n
broj prijavljenih žrtava 25
definicija/elementi1-2, 129, 134-5, 142-5
dokazi 39
domaći zakoni 141-2
i etničko čišćenje 107, 197n, 349
iskazi žrtava 134-5
i terećenje za mučenje 98-9
kao ratni zločin 29n, 198
kao zločin protiv čovječnosti 29n, 30-1, 98n, 187n
kao teški zločin 97-9
korištenje štapova ili puščanih cijevi 39n

masovno silovanje 25
motivirano „požudom“ 39n
neprijavljivanje 145n
pitanje časti 14, 34, 39-30, 289
pravni elementi, progresivni pristup 102
Višegrad, logori za silovanje 28
u Bosni i Hercegovini 26
uključujući i sakaćenje 1-2n, 39n, 63
uzrast žrtve 330-1
zatrudnjela nakon čina silovanja 22
Ženevska konvencija (1949) 40
Služba za žrtve i svjedoke MKSJ 2, 32-3
Područni ured u Sarajevu 158
rad sa odjeljenjem 119, 125-7
Službeni stavovi i međunarodne strategije 79-118
fokalne točke za rodna pitanja, skretanje pozornosti na seksualno nasilje 80-5
formiranje opsežnih službenih stavova 85-6
identifikacija nedostataka u politici i strategijama Tužilaštva 105-11
motrenje rada Tužilaštva izvana 112
važniji predmeti koji ilustriraju seksualno nasilje u bivšoj Jugoslaviji
Đorđević 84
Kunarac 83, 90, 93-4, 111
Lukić i Lukić 83
održavanje fokusa na zločine seksualnog nasilja tokom vremena 111-2
osiguravanje širenja i primjene stavova/strategija Tužilaštva 104-5
rodna pristranost, fokusiranje na problem u Tužilaštvu 86-9
razvoj djelotvorne pravne strategije za procesuiranje zločina seksualnog nasilja 97
Specijalni izvjestitelj Ujedinjenih nacija 2-3
Elisabeth Rehn 169n
Rene Degni-Segui ix
Tadeusz Mazowiecki 22
Sporazum o Pravilu puta
jačanje kapaciteta 379-380
Srebrenica
genocid (1995) 11, 16, 59
Srpska autonomna oblast Slavonija Baranja i zapadni Srem (SAO SBZS) 323
sterilizacija, prisilna 1
strah od nasilja 1
strategija istraga, seksualno nasilje u sukobima
analitičari i njihova upotreba u istragama 96-7
dokazni tragovi iz drugih tijela koja se bave utvrđivanjem činjenica 95-6
lociranje dokaza zločina 94-7
obučavanje 91-2, 108-110
piramidalna strategija Tužilaštva, proširivanje istraga na više dužnosnike 53-55
rodno-integrirani timovi i njihovo stvaranje 90-2
razvijanje učinkovite strategije 97-104
psihološka pomoć zaposlenicima koji rade na istragama 110-11
svjedoci, lociranje 94-7
tematske istrage 92-4
zaključci 113-18
žene istražitelji i njihovo zapošljavanje 90
strategije pravnog gonjenja, razvoj 97
formulacija seksualnog nasilja kao teškog zločina 99
formulacija silovanja i srodnih zločina kao krvnih delikata 97-9
priznavanje da su i muškarci i dječaci također pogođeni 2, 102
pronalaženje veza između seksualnog nasilja i šire kampanje krivičnih djela 100-2
silovanje, promoviranje progresivnih pristupa pravnim elementima 102
sudska medicina, dokazni materijali 161
suđenje
faktori prije početka suđenja 66
faza nakon završetka suđenja 157-9
identificiranje rizika 70
kajanje i ponašanje tokom suđenja 304-5
uloga međunarodnog Tužilaštva u praćenju suđenja za ratne zločine u odgovarajućim nacionalnim jurisdikcijama 383
otkrivanje identiteta i izjave svjedoka žrtava seksualnog nasilja 171-3
podešavanje prema potrebama žrtava i svjedoka 169

dostupne vrste mjera 169-71
svjedoci seksualnog nasilja u sukobima
vidi također **žrtve seksualnog nasilja u sukobima**
fokusiranost na svjedoka, pristup Kabineta tužioca 111
i prepreke uspješnom krivičnom gonjenju 46
izjave svjedoka o seksualnom nasilju 159-61
lociranje 94
potreba za zaštitnim mjerama 168
muškarci kao svjedoci 60
nespremnost za davanje iskaza 49
silovanje bez svjedoka 142
u Bosni i Hercegovini 85
zaštita, odredbe Statuta MKSJ-a 32
žene kao svjedoci 87
svjedoci vještaci 161-5
Svjetska konferencija o ljudskim pravima (1993) 23, 25

temeljna prava, kršenja
povezivanje sa seksualnim nasiljem 207
terećenje seksualnog nasilja
vidi također **diskreciono pravo tužioca**
faza žalbenog postupka 72
formiranje službenih stavova za izbjegavanje kritičnih točaka 107-8
izricanje kazne 72
karakteriziranje seksualnog nasilja 63-6
kritične točke/faktori rizika, oslanjanje na pisani dokazni materijal 71
pogađanje oko terećenja seksualnog nasilja 67
prikrivanje seksualnog nasilja ili lišavanje žrtava svakog utjecaja 65-6
pritisci za smanjivanjem opsega predmeta 66-7
reduciranje zločina seksualnog nasilja 66-7
rizici neotkrivanja dokaza 58-60
rizik od nedostatka dokaza 70
u fazi istrage 58
u fazi optužnog zahtjeva 60
u predraspravnoj fazi 66
u raspravnoj fazi 70
kumulativno i alternativno terećenje, važnost 270
nivo potrebnih detalja 128-30
rizici pogađanja 67
pogađanje oko priznanja krivice 67
predmeti s MKSJ-a 4, 18
progoni i genocid 211-29
vezivanje seksualnog nasilja uz kontekst preko niza zločina koji se terete 185-8
uključivanje terećenje u fazi kad postoji optužni zahtjev 60
terminologija 17
tim za istragu seksualnog nasilja, formiranje 82
Tokijska povelja (1946)
i silovanje kao zločin protiv čovječnosti 30
Track Impunity Always (TRIAL) 386
trudnoća, prisilna 1, 24, 348
tužioci
obučavanje u tehnikama obavljanja razgovora 108-10

Udruženje žena žrtava rata (UŽŽR), BiH 153
udruženi zločinački poduhvat (UZP) 6
actus reus 234
dokazivanje da je seksualno nasilje bilo predvidljiva posljedica zajedničkog kažnjivog cilja (Kategorija 3) 43, 233, 241
dokazivanje da je seksualno nasilje bilo sastavni dio zajedničkog kažnjivog cilja tokom vremenskog perioda 240
dokazivanje da je seksualno nasilje bilo sastavni dio zajedničke kriminalne nakane od samog početka 237
povezivanje zločina počinjenih od strane osoba koje nisu dio UZP-a 243
terećenje kao dio zajedničkog kažnjivog cilja (UZP Kategorije 1 i 2) 236
uloga sudija
dokazi seksualnog nasilja 155
Ured posebnog predstavnika generalnog sekretara za pitanje seksualnog nasilja u sukobima 402
Ured tužioca *vidi* **Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)**

baza podataka prebačena iz Komisije eksperata 28
dokumenti koji potvrđuju izazove vezane uz zablude o seksualnom nasilju 45
fokus budućeg jačanja kapaciteta za procesuiranje seksulanog nasilja 383-8
Glavni odbor za seksualne napade 83
jačanje kapaciteta
aktivnosti koje promoviraju napredak nacionalnih kapaciteta 389-94
Bosna i Hercegovina, primjena materijalnog prava MKSJ-a i proceduralni pristupi krivičnom gonjenju 389-92
globalna uloga Tužilaštva u procesuiranju seksualnog nasilja u sukobima 394-5
korištenje iskustava sa seksualnim nasiljem i procesuiranje kao odskočna daska 355-400
međupredmetni zahtjevi, kontekst 175
naglasak na budućim aktivnostima u procesuiranju seksalnog nasilja 383-8
podrška kolega po struci 388
poboljšanja u pristupima na nacionalnim nivoima u smislu kompenzacije žrtava 383-8
uključenost u jačanje nacionalnih kapaciteta za krivično gonjenje u bivšoj Jugoslaviji 360-88
zaključci 396-400
identifikacija nedostataka 105-11
informiranje, ekspertiza i *peer-to-peer* transferi na nacionalne organe u podupiranju krivičnog gonjenja 379-80
konkurentni prioriteti, implikacije za pristup predmetima vezanim uz seksualno nasilje 51-8
korištenje pristupa „zajedničkih optužbi“ 64
zabrinutost međunarodne zajenice uoči osnivanja MKSJ-a 21
Ured za istraživanje ratnih zločina Američkog univerziteta (American University War Crimes Research Office) 112
uslovno puštanje na slobodu
naspram prijevremenog puštanja na slobodu 313
Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija
Rezolucija 780 21, 28
Rezolucija 798 28
Rezolucija 808 29
Rezolucija 827 29
Rezolucija 1325 29
Rezolucija 1503 367
Rezolucija 1534 367
zabrinutost zbog seksualnog nasilja 28
Višegrad, logor, zatvaranje 28, 56, 340-4
višerangirani optuženi *vidi* **viši (visokorangirani) zvaničnici**
vidi **vrste krivične odgovornosti u procesuiranju seksualnog nasilja**
zloupotreba položaja po rangu ili ovlastima 292, 335-6
zlostavljanje 333
vrste krivične odgovornosti u gonjenju seksualnog nasilja *vidi* **zajednički kažnjivi cilj;kontekstualizacija seksualnog nasilja u sukobima; UZP; krivična odgovornost za nečinjenje**
naređivanje seksualnog nasilja 246
planiranje seksualnog nasilja 245
i presuđivanje 271-2
podsticanje na seksualno nasilje 246
predvidljivost kao prečac 259
udruženi zločinački poduhvat kao vrsta krivične odgovornosti 234
zaključci 272

War Crimes Justice Project 380

zajednički kažnjivi cilj u udruženom zločinačkom poduhvatu *vidi također* **udruženi zločinački poduhvat (UZP)**
dokazivanje da je seksualno nasilje od početka bilo dio UZP, 234-6
dokazivanje da je seksualno nasilje bilo dio UZP tokom vremena 236-8
dokazivanje da je seksualno nasilje bilo predvidljiva posljedica 43, 233-4, 241-243
krivično gonjenje kao dio istog 236-43
nepotrebno široko rasprostranjene pojave seksualnog nasilja 6
zapošljavanje kvalificiranih žena, Statut MKSJ-a 32
zaštitne mjere 168-73

iskazi žrtava seksualnog nasilja 171-3
nametanje istih za žrtve seksualnog nasilja 176-7
otkrivanje identiteta 171-3
prava na privatnost, uravnotežavanje s obavezom objelodanjivanja 171-5
u kontekstu međupredmetnih zahtijeva 175-6
vezano uz suđenje 169-73
vrste mjera 169-71
zaključci 177-82
Zaštitne snage Ujedinjenih nacija za bivšu Jugoslaviju (UNPROFOR) 23
Zatvor *vidi* **zatvaranje**
protivpravno zatvaranje bosanskih Muslimana, muškaraca i dječaka 11
seksualno nasilje u zatvorima 59, 205-6, 324-6
Zabranjeni ciljevi izvan zatvora 206
zauzimanje teritorija i seksualno nasilje 322-4
zločini protiv čovječnosti
kriteriji krivičnog gonjenja 6
povezanost seksualnog nasilja sa široko rasprostranjenim/sistematskim napadima na civilno stanovništvo 193-8, 215n
priroda traženih veza 193-5
strategije izvođenja dokaza 195-7
silovanje kao zločin protiv čovječnosti 30-1, 98n, 187n

Ženevska konvencija (1949)
silovanje 40
silovanje kao zločin protiv čovječnosti30
teška kršenja 18
ženske grupe 25
žrtve seksualnog nasilja u sukobima *vidi također* **rodna pitanja; svjedoci seksualnog nasilja u sukobima**
bosanski Hrvati kao žrtve 226-7
bosanski Muslimani kao žrtve 25, 165, 194, 206, 226-7, 328, 376
bosanski Srbi kao žrtve 206, 442-3
dokazivanje nepristajanja 141-4
uzrast žrtava 298, 330
kompenzacija za žrtve 306-8, 383-8
kosovski Albanci 182n, 221
minimaliziranje ponovnog proživljavanja traume prilikom ispitivanja 132-9
muškarci 332-4
nevoljkost u davanju iskaza 46-50
Odjel za žrtve i svjedoke (MKSJ), rad sa žrtvama 119, 125-7
osporavanje dokaza 138-53
dokazni materijali 141-6
kredibilitet 147-52
nepristanak, dokazivanje 141-4
potkrepljivanje 145-7
važnost specijaliziranog dokaznog okvira 139-42
osporavanje kredibiliteta dokaznih strategija odbrane 147-9
dokazi 120-58
ispitivanje u sudnici 128-39
kontakti nakon svjedočenja/faza po završetku suđenja 157-9
nedosljednost u iskazima žrtava 149-51
nepodudaranja 149-51
osporavanje 136-51
Pravilo 92*ter* 136-7
Predmeti 121, 123, 131, 134, 135-8, 150, 154, 156
prethodno seksualno ponašanje žrtve nedopustivo kao dokaz 152-3
primjena zaštitnih mjera 176
pripreme za sudnicu 122-125, 177-8
procjena 179-80
svjedočenje o zločinima seksualnog nasilja 121-39
učinak traume na kredibilitet 151
unakrsno ispitivanje 133-4
vremenska ograničenja Tužilaštvu na iznošenju predmeta 133n
osporavanje putem dokaznih materijala 142-5
potkrepljivanje navoda 145-7
potrebe za zaštitnim mjerama tokom suđenja 169
prethodno seksualno ponašanje kao nedupustiv dokazni materijal 152-3
pripreme za sudnicu
Odjel za žrtve i svjedoke 119, 125-7
pripreme svjedoka za svjedočenje 122-5
važnost održavanja stalnih kontakata sa žrtvama 127
zaključci 177-82

raspon u bivšoj Jugoslaviji 330-3
restitucija i kompenzacija žrtava 383-8
Romi, civili 193n
strah od odmazde, ponovno proživljavanje traume i stid 140
stručno obučavanje prevodioca, istražioca i tužioca za obavljanje razgovora 108-9
sugestivna pitanja o događaju seksualnog nasilja 133n, 134-5
svjedočenje o zločinima seksualnog nasilja 121-7
ispitivanje u sudnici 128-39
pripremanje za sudnicu 122-7, 177-82
učinak svjedočenja na kazne/prijevremeno puštanje na slobodu 131-2
terminologija 17-18
trauma, utjecaj na kredibilitet iskaza 151
važnost održavanja stalnih kontakata127
zaštita, odredbe Statuta MKS-a 30-2
žene 11, 62, 102, 331
Žute ose, paravojna grupa 434

Premda je u mnogim sukobima u svijetu seksualno nasilje nad ženama i muškarcima danas realnost, pozivanje na odgovornost počinilaca takvog nasilja i dalje je više iznimka nego pravilo. Iako svijest o ovom problemu raste, hitno su potrebni efikasniji pristupi istragama i procesuiranju zločina seksualnog nasilja u sukobima. Nakon svog osnivanja 1993. godine, Tužilaštvo Međunarodnog suda za bivšu Jugoslaviju je, uz krivično gonjenje za mnoge druge zločine počinjene tokom sukoba u bivšoj Jugoslaviji, započelo s radom na teškom zadataku krivičnog gonjenja počinilaca zločina seksualnog nasilja u sukobu.

Ova knjiga dokumentira iskustva, postignuća, izazove i osnovne uvide koje je Tužilaštvo steklo tokom protekla dva desetljeća procesuiranja zločina seksualnog nasilja u sukobu. Knjiga crpi informacije iz obimne arhive Tužilaštva, sudskih podnesaka, dokaznih materijala, svjedočenja, presuda MKSJ-a i ostalih materijala, kao i intervjua sa sadašnjim i bivšim zaposlenima u Tužilaštvu. Njeni autori daju jedinstveno analitičko mišljenje o preprekama na koje su nailazili u određivanju prioriteta, istraživanju i procesuiranju zločina seksualnog nasilja tokom sukoba. Iako je MKSJ učinio velike korake u razvoju međunarodnog krivičnog prava na ovom području, ovom se knjigom dodatno ukazuje na hitnu potrebu razvijanja odlučnih i sve sofisticiranijih strategija u prevazilaženju prepreka na koje se svakodnevno nailazi u procesuiranju zločina seksualnog nasilja u sukobu. Knjiga pruža konkretne prijedloge i pouke za svaki budući rad, kako na međunarodnom tako i na nacionalnom nivou, uključujući rad Međunarodnog krivičnog suda, međunarodne istražne komisije i rad zemalja čija pravosuđa prolaze kroz proces tranzicije. Ona predstavlja osnovni izvor za istražitelje i advokate koji se bave krivičnim pravom, za osobe koje se bave utvrđivanjem činjenica u vezi s poštivanjem ljudskih prava, kreatore politika, stručnjake za vladavinu prava, te za članove akademske zajednice.

Baron Serge Brammertz je glavni tužilac Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju.

Michelle Jarvis je glavna pravna savjetnica i zamjenica glavnog tužioca Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju.

Slika na omotu: Nevidljive od 1995 (Invisible since 1995), 2015. Amanda Bešić